

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

VIII. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1912.

R

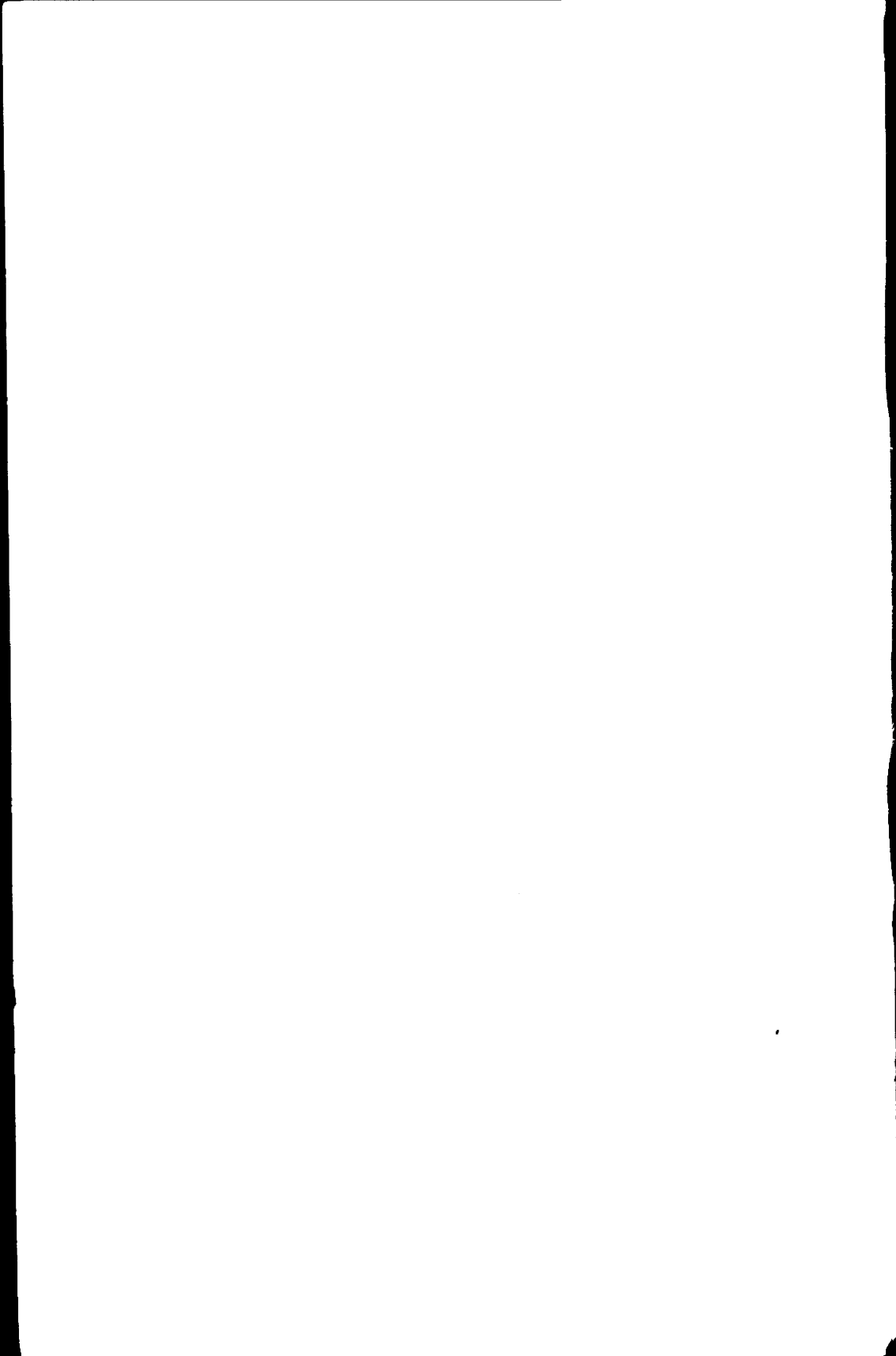
~~49~~ ~~376~~ FH73/75

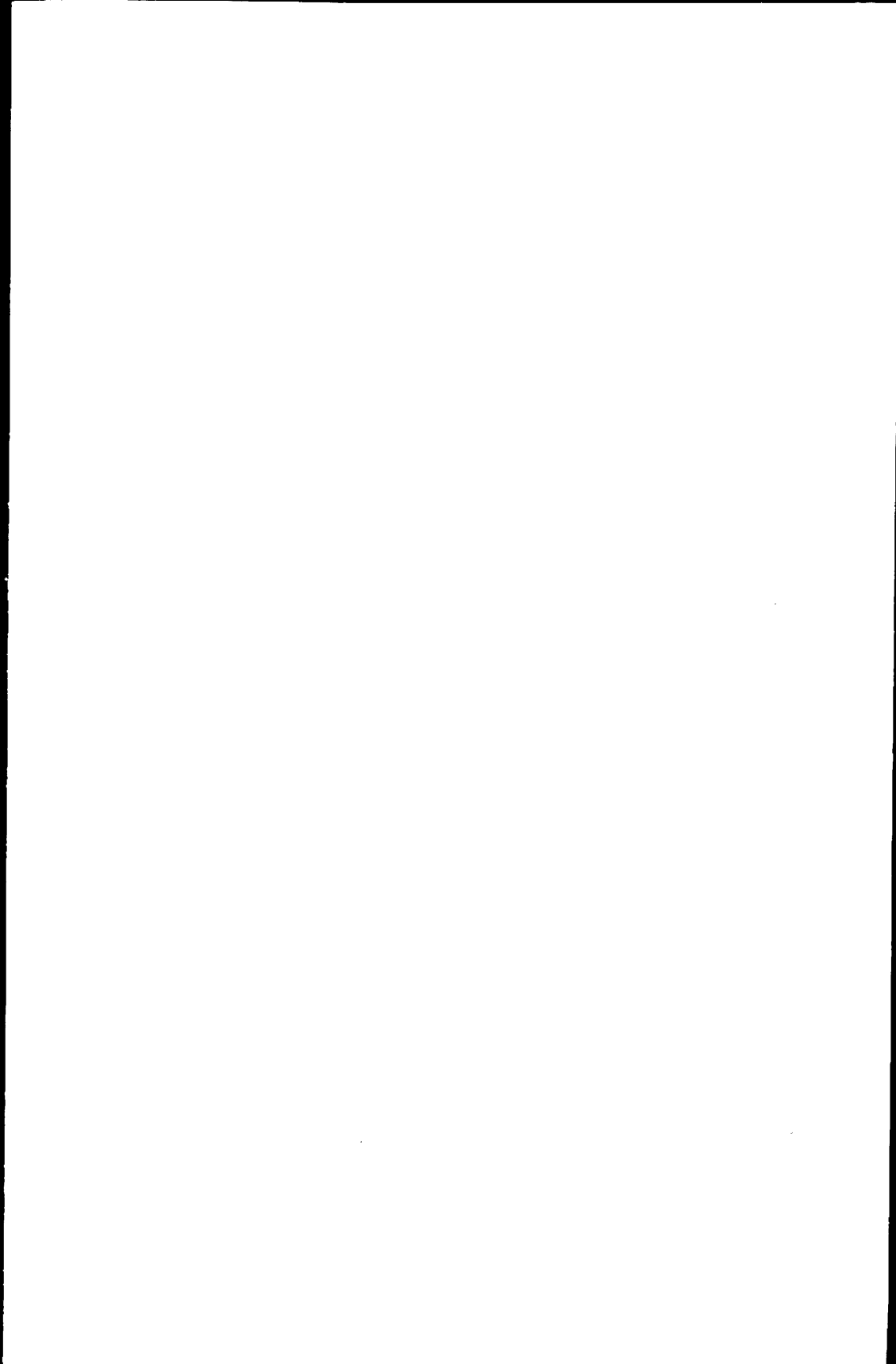
Let's
1980

Let's
1985

A M. Nyelvtudományi Társaság Alapító Tagjai 1912-ben.

	Berczik Árpád, Budapest (1906)	200 kor.
	Budapest: Első m. Ált. Biztosító Társaság (1912)	200 „
	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200 „
	Budapest: Orsz. központi takarékpénztár (1908)	200 „
5	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905)	200 „
	Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200 „
	Gombocz Zoltán, Budapest (1908 és 1910)	300 „
	Győr: Pápóczy prépostság könyvtára (1908)	200 „
	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200 „
10	Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200 „
	Herman Ottó, Budapest (1912)	200 „
	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200 „
	Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400 „
	Hornyánszky Viktor, Budapest (1904)	200 „
15	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200 „
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200 „
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200 „
	Kolozsvár: Tud. egyet. m. nyelvészeti szem. arium (1908)	200 „
	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200 „
20	† Gróf Kuun Géza, Maros-Némedi (1904)	200 „
	Latzkó Antal, Budapest (1904)	200 „
	Lehr Albert, Budapest (1910)	200 „
	Gróf Mailáth Gusztáv Károly, Gyula-Fehérvár (1908)	200 „
	Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200 „
25	Óvári Ferencz, Veszprém (1905)	200 „
	Pécs: Főgimnáziumi Önképzőkör (1906)	200 „
	Péller Pál, Veszprém (1905)	200 „
	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200 „
	Rada István, Veszprém (1905)	200 „
30	Rust József, Budapest (1906)	500 „
	Semsey Andor, Budapest (1904 és 1912)	4000 „
	Szily Kálmán, Budapest (1904)	200 „
	Ifj. Szinnyei József, Budapest (1906)	200 „
	Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200 „
35	Szóts Ferencz, Budapest (1904)	200 „
	Vargha Damján, Budapest (1912) (I. részl.)	100 „
	Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906)	200 „
	Wodianer Arthur, Budapest (1904)	200 „
	Zirc: Apátsági könyvtár (1905)	200 „
40	Zolnai Gyula, Kolozsvár (1911)	— „

THOMSEN VILMOS

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. KÖTET.

1912. JANUÁR.

1. SZÁM.

Thomsen Vilmos.

Új évfolyamunk első száma ünnepnapon jelenik meg. Január 25-én ünnepli a kopenhágai egyetem és a dán királyi akadémia Thomsen Vilmos hetvenedik születésnapját. A Magyar Nyelvtudományi Társaság egy alkalommal már kifejezte Thomsen Vilmos iránt érzett tiszteletét, midőn nyolcz évvel ezelőtt, megalakulása első évében tiszteleti tagjává választotta. De most, midőn egész Európa nyelvtudósai emlékkönyvekkel hódolnak az aggmester előtt, a mi Társaságunk sem maradhat el az üdvözlők sorából. Hiszen Thomsen ötödfél évtizedes, fényes eredményekben gazdag munkássága első sorban a finnugor és az altáji nyelvtudományt termékenyítette meg, s így közvetve és közvetlenül, az újabb magyar nyelvtudomány fejlődésére is maradandó hatással volt. Talán nem lesz időszerűtlen, ha ez ünnepi alkalmat felhasználva, a Magyar Nyelv olvasóit, ha csak egy rövid cikk keretében is, tájékoztatjuk azon finnugor és török nyelvtudományi és történeti kérdésekről, a melyeknek megoldása Thomsen Vilmos nevéhez fűződik.

*

Mikor Thomsen 1859-ben Randersból, a hol gyermekéveit töltötte, a kopenhágai egyetemre jött, eleinte theologusnak készült, de veleszületett hajlandósága a nyelvek iránt csakhamar a tanári pályára terelte. A hírneves Madvignál classica philológiát, Westergaardnál sanskritot hallgat; a szláv nyelvtudományban C. W. Smith, a skandináv philológiában K. J. Lynby voltak tanárai. De tanulmányait már ekkor kiterjeszti az indogermánság körén túl is: finnül tanul s 1867-ben finnországi tanulmányútján közelebbről is megismerkedik a finn népelettel.

1869-ben európai körutat tett (többek közt Magyarországon is járt*) s ugyanebben az évben adta ki első nagyobbszabású

* Hogy nyelvünket nemcsak megtanulta, hanem meg is szerette, bizonyítja 1870 október 27-én Hunfalvy Pálhoz intézett levele is, a melyben

munkáját: *Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske*, a mely egy évvel később, Sievers Eduárd fordításában már németül is megjelent: *Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen*.

Thomsen e classikus munkájában, a mely biztos nyelvtörténeti módszerével a korabeli finnugor nyelvtudományi munkák közül messze kimagaslott, arra az eredményre jut, hogy a finnségre körülbelül másfél évezreddel ezelőtt különféle, bár egymáshoz elég közel álló germán nyelvalakulatok hatottak: egy *gót*, a mely azonban a Vulfila-féle gót nyelvnél régibb fokon állott, egy *északi*, sőt talán egy régibb, *még nem differenciálódott gót-északi* is.

Nem Thomsen vette először észre, hogy a finn és a lapp nyelvben régi germán jövevényszavak vannak; nem is az volt e munka jelentősége, hogy néhány száz finn és lapp szó eredetét kimutatta, hanem az, hogy e kérdést módszeresen feldolgozva, a jövevényszavakból vonható tanulságokat a germán és a finn hangtörténet számára értékesítette. Új forrást nyitott a germán nyelvtörténet számára, bebizonyítván, hogy a finnség germán jövevényszavainak legrégebb rétege olyan germán nyelvből való, a melynek emlékét irott források nem őrizték meg. Másrészt, mivel az átvett germán szavak hangalakja aránylag pontosan megállapítható, biztos kalauzt adott a finn nyelvészek kezébe az ősfinn hangváltozások chronológiájának megállapításában.

Újabbán Thomsen következtetéseinek helyességét, különösen a mi finnség gót jövevényszavait illeti, többen kétségbe vonták, de Setälä Emil, a ki „Zur herkunft und chronologie der älteren germanischen lehnwörter in den ostfinnischen sprachen“ (JSFOu. XXIII, 1) cz. értekezésében az egész kérdést újra megvizsgálta, lényegében Thomsen felfogásának adott igazat.

többek közt ezt írja: „Was meine studien betrifft, dann habe ich mich in der letzten zeit hauptsächlich mit indoeuropäischen sprachen beschäftigt, über die ich wahrscheinlich schon im nächsten semester anfangen werde vorlesungen zu halten. Doch vernachlässige ich auch nicht die mir liebgewordenen ugrischen sprachen, namentlich suche ich vorläufig meine kenntnisse im ungarischen weiter auszubilden. Falls Sie mich jemals mit einigen zeilen erfreuen wollen, dann schreiben Sie nur ungarisch; das wird auch eine übung sein, und so viel werde ich schon ganz gut verstehen, wenn ich mir gleich nicht getrauen möchte selbst einen brief in dieser spache zu schreiben.“ A Tidskrift för Filologi og Paedagogik 1876-ik évfolyamában cikket is közölt a magyar nyelvről és fajrokonairól (Det magyariske Sprog og dets Stammeslaegtskab).

Már ezen első munkájában is fölveti Thomsen a finnség balti jövevényszavainak kérdését. E bonyolult probléma megoldására nem is akadt volna hivatottabb nála, aki éppen olyan alapos ismerője a finnugor nyelvek történetének, mint a milyen járatos az indogermán nyelvtudományban. A munka csak két évtizeddel később, 1890-ben jelent meg, ily címmel: *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog* (= érintkezések a finn és a balti (litván-lett) nyelvek között). E mintaszerű nyelvtörténeti módszerrel s szinte a művészire törekvő nyelven megírt, hatalmas mű jelentősége a finnség őstörténetére és a finn nyelvtörténetre nézve még Thomsen előbb említett munkájáénál is nagyobb.

Thomsen régebben a balti hatást a germánnal körülbelül egykorúnak tartotta. Újabb munkájában kétségtelenül bebizonyította, hogy a finn-balti érintkezés kezdetét már a korai ősfinn korszakra, tehát időszámításunk elejére vagy a Kr. előtti első századra kell tennünk. A balti hatás a finnséget az őshazában (a Finn öböltől délre) a mai finn nyelvjárások kialakulása előtt érte; régiségét nemcsak a jövevényszavakban tükröződő műveltségi állapot kezdetlegesebb volta bizonyítja, hanem az a körülmény is, hogy e jövevényszavak részt vettek több olyan ősfinn hangváltozásban is, a melyek a germán hatás korában már befejeződtek (pl. az ősfinn *ti* > *si* változásban, vö. finn *morsian* 'menyasszony' = litv. *marti*, de finn *tauti* 'betegség' < ó-skand. *dauði*). Indogermán részről viszont az teszi a finn-balti érintkezések régiségét kétségtelenné, hogy e jövevényszavakban olyan balti (valószínűleg keleti lett) nyelvvalak tükröződik, a mely sokkal régibb bármely nyelvemlékben megőrzötnél. A balti jövevényszavak egy része (a finnség közvetítésével) a mordvinokhoz is eljutott, a mi csak úgy érthető, ha felteszszük, hogy a finnség és a mordvinok kapcsolata a balti hatás korában még nem szűnt meg teljesen.

Alig néhány évvel a *Beröringer* megjelenése után Thomsen máris egy meglepő felfedezésével ejtette bámulatba a tudós világot: az orkhoni ó-török feliratok megfejtését értem. A délszibériai jenissei sziklafeliratokról már régóta tudtak az európai orientalisták (először Strahlenberg adott róluk hírt 1730-ban megjelent hírneves munkájában: *Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia*), de megfejtésük senkinek sem sikerült.

Mikor Jadrintsev 1887-ben felfedezte a terjedelmes és elég épen megmaradt orkhoni emlékeket, az érdeklődés ismét e rejté-

lyes feliratok felé fordult. A kilenczvenes évek idején a helsingforsi Finnugor Társaság és a pétervári Akadémia expedíciókat küldtek Mongoliába s a feliratok hasonmását hatalmas atlasokban közzétették. S mialatt a megfejtést mindenki a turkologus szakférfiaktól várta (hogy az emlékek nyelve török, az eleve kétségtelen vagy legalább valószínű volt), 1893-ban Thomsen bejelentette a dán akadémiának (*Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de Iénisséi. Notice préliminaire. Bulletin de l'Acad. des sciences et des lettres de Danemark*) és egyidejűleg a helsingforsi Finnugor Társaságnak (JSFOu. XII, 3: 16—7), hogy a rejtély kulcsát megtalálta s a két legterjedelmesebb feliratot (a *Kül-Tiginnek* és öccsének *Bilge Kagannak* tiszteletére emelt Košo-Tsaidami emlékeket) megfejtette!

Thomsen felfedezése nem a véletlen műve volt, hanem a tudományosan fegyelmezett, módszeresen gondolkodó emberi ész diadala. Jelentését olvasva, valóban nem tudjuk, mit csodáljunk inkább, a megfigyelés élességét s a láncszemekként egymásba kapcsolódó feltevések és következtetések vas logikáját-e, vagy az idő aránylagos rövidségét, a mely alatt Thomsen e hatalmas feladattal megbirkózott?

Az előleges jelentést csak három év múlva követte a nyelvemlék kiadása. Igaz, hogy időközben Radloff Vilmos pétervári turkologus, Thomsen abécéjét felhasználva, sietett közzétenni az említett két nyelvemlék török szövegét és német fordítását, de e kissé elhamarkodott közleményt csakhamar fölöslegessé tette Thomsen mintaszerű kiadása (*Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées par Vilh. Thomsen. Helsingfors, 1896. MSFOu. V.*), a mely nemcsak a két emlékkő török szövegét és francia fordítását adja, hanem a kök-türk birodalom történetéről, az abécze eredetéről s az emlékek nyelvtörténeti fontosságáról is tájékoztat. A mi ez utóbbit illeti, itt röviden csak annyit, hogy a két terjedelmes felirat Kr. u. 732-ből, illetőleg 734-ből való, tehát nemcsak a törökségnek, hanem általában az ural-altaji nyelvtörzsnak legrégebbi emléke!

Török tárgyú tanulmányai közül még csak egyet említek meg, a mely tíz évvel ezelőtt a Keleti Szemle II. kötetében jelent meg: *Sur le système des consonnes dans la langue ouigoure.* (= Az ujjúr nyelv mássalhangzó-rendszeréről.) Az ujjúr nyelv legfontosabb emlékét, a 11. századból származó *Kutadyu Bilig-et* a bécsi kézirat alapján Vámbéry Armin már 1870-ben kiadta.

A kézirat olvasását azonban rendkívül megnehezíti az a körülmény, hogy az Estranghelo-syr alphabetumból származó ujjúr abécze jóval kevesebb jegyből áll, mint a hány hangja van az ujjúr nyelvnek: a nyolcz ujjúr magánhangzóra pl. csak négy jegy, az explosiva- és spirans-sorokra csak egy-egy jegy van. A magyar *betű* szó ujjúr megfelelője pl., ha csupán az írásjeleket tekintjük, nemcsak *bitig*-nek, hanem *bitik*-, *pidik*-, *pitik*-nek stb. is olvasható. Radloff, a ki néhány észak-keleti török nyelv alapján azt az elméletet állította fel, hogy az őstörökben a szó kezdetén és végén csak zöngétlen mássalhangzó volt, s a zöngések csak hangzóközi helyzetben, „gyengülés“ útján keletkeztek, az ő nagyszabású Kut. Bilig-kiadásában (Szentpétervár, 1891—) kedves elméletét vitte meglehetősen következetesen keresztül.

A Kutadru Bilig tudvalevőleg tanköltemény, 12,000 versorból áll, a melyek páronként rimelnek egymással. Thomsen jött legelőször arra a szellemes gondolatra, hogy a rimek alapján kísértse meg az ujjúr nyelv mássalhangzó-rendszerét megállapítani. Az eredmény meglepő volt: kétségtelenné vált, hogy az ujjúr mássalhangzó-rendszer, különösen a mi a zöngés és zöngétlen sorok megoszlását illeti, megegyezik az ötörök feliratok consonantismusával. Thomsen következtetéseinek helyességét az időközben felfedezett, arab betűkkel írt kairói kézirat kétségtelenné tette.

*

Íme, Thomsen gazdag élete munkájának néhány fényes eredménye, a melyek a mi nyelvtudományunkat is közvetlenül érdeklik. Csak keveseknek adatott meg az a kivételes tehetség, hogy óriási területeket munkáljanak meg s mégis mindenütt egyformán mélyen szántanak. Thomsen Vilmos e kevesek közül való. Reméljük, hogy frissen megőrzött hatalmas szellemi ereje a mi tudományunk számára — mint már eddig — még ezentúl is értékes gyümölcsöket fog teremni. GOMBOCZ ZOLTÁN.

Ignotus felolvasása a Nyugat magyartalanságairól.

Idestova egy éve írtam a Magyar Nyelvbe, ebbe az „éber nyelvőrzo *újságba*“, egy kis közleményt a Nyugat magyartalanságairól, melyet fontosnak is tartottam, nem is (t. i. külön is lenyomattam, holott magam is csak bogarászásnak minősítettem), melyben megbélyegeztem az *egész* Nyugatot, hogy nem tud magyarul, viszont ugyan-

akkor tanári konoksággal osztályoztam, hogy ki tud, ki nem tud magyarul a Nyugatban: szóval egy furcsa kis cikket írtam, melyben, bár nem volnék éppen tökkel ütött ember, nem gondolkoztam. Ignotust azonban gondolkozóba ejtette e „gondolattalan“ cikk, szájalomra bírta e futos cikk, bilincs és cenzura hánytorgatására e jelentéktelen cikk. Írt is a Nyugat karácsonyi számában egy nagyobbat az enyémnél, s hogy ne láttassék fontosnak és tanárosnak, kathedrára ült vele előbb a Társadalomtudományi Társaság Szabad Iskolájában, mely azzal teljesít hivatást, hogy „megtanítsa az embereket revideálni“.

Bezzeg gondolkozott Ignotus, még helyettem is. Meglepőnek mondta Brunetiére jóindulatát a symbolista iskola iránt. Ignotus haladéktalanul gondolkozóba esett: „Meglepő jóakarattal . . . ebben a *meglepő* jelzőben benne foglalatik a mi hivatalos kritikánknak s a negyven esztendő magyar nyelvőrségnek egész pszichológiája.“ Ki hitte volna, hogy ez az egy jelző, melynek jogosultságát Ign. nem érti, mert nem tudja, miről van szó, ily nagyszerű távlatra nyithat kilátást, ha egy gondolkozó lélek néz bele? Vagy nem ismeri Brunetièret, vagy csak úgy *elgondolkozta*, mint az én kis cikkemet. Abban a hiszemben van, hogy Brunetiére csak eleinte ütődött meg a nem francia származású írók nyelvreformján, de „megkettőztette türelmét és elfogulatlanságát“, „elgondolkozott e jelenségeken s megértő volt e törekvések iránt“. Nosza a jó tanács, hogy ne csak idézzem, hanem kövessem végig Brunetièret, s tegyek úgy, mint ő. Talán jó lesz, ha *revideálja* Brunetièret, mert sajnós! ez a nyelvreform őt sohasem nyerte meg „megértőnek“, műveiket sem tudta élvezni. Nem meglepő-e hát, hogy mégis jóindulattal fogadta törekvéseiket? Persze, a ki ismeri Brunetièret, tudja, mi van e jóindulat hátterében: az, hogy a symbolisták segítettek neki kivégezni a gyűlölt naturalismust, s így fegyvertársaivá lettek. Elméletük jóindulatú szépitgetésével azonban hiába próbálta szuggerálni rájuk a maga esztetikáját, s holtig hiába várta tőlük a remekművet. Abban a jelzőben tehát nincs benne hivatalos kritikánk s negyven éves nyelvőrségünk *egész* lélektana, csak egy reális adatokra támaszkodó gondolat szabatosága. Minek nevezzem azonban Ign. eljárását? Szerencse, hogy a Nyugatban az ilyen műveletre megcsinálták már az új szót (szükségük volt rá): *meglátások* vannak Ign. eljárásában, új, nagy meglátások. *Egész* felületessége azonban nincs benne, mert bele se férne.

Az én cikkem lényege az volt, hogy megróttam a Nyugat némely stilisztikai különöztségeit s a kontárok nyelvreformját közönséges nyelvhibákra vezettem vissza. E lényegét azonban Ign. egy pár megengedő mellékmondatban intézi el („noha sok jó megfigyelése van, noha sok helytelenítésében igaza van“), de azután szemponto-

mat félszeggé torzítja, hogy kigúnyolhassa; majd pedig felállít egy tételt, mely a nyelvhelyesség kérdésében magát a nihilismust jelenti.

1. *Meghamisítja szempontomat.* Grammatikus vagyok s azt pretendálom, hogy az írókat megtanítom írni; a szerint tartok írónak valakit, a mint az *ahogy* kötőszót különbnek vagy alábbvalónak tekinti az *és*-nél (valóban bárgyú volnék, ha ezt nem Ign. találta volna ki!); a költő művész voltát abból határozom meg, hogy „madzagra köti-e az igekötőt, vagy gombra?” Nos itt a ferdítés. Mert, bár nagy művészt nyelvhibákkal nem tudok elképzelni, cikkemben csak a nyelvhelyesség szempontjából ítélek, de a grammatikát esztetikai kánonnak sohasem tettem meg. Fordítva áll a dolog: a Nyugat kontárai affektálnak esztetikai czélatatot száználmas nyelvhibáik elcsúsztatására. S nagyon meglep (megint!), hogy Ign. is esztetikai pólyákba takargatja a Nyugat leggyarlóbb mondatait. Kijavítottam többek közt neki is egy mondatát, s az én javításomban van is egy, csak egy, határozott értelme (tehát nem „paczuha”); ő azonban nem fogadja el ezt az értelmezést, s olyan értelmet magyaráz bele, melyet én, az ő kifogásolt *ahogy* kötőszava miatt, most sem tudok beelátni. Elég az hozzá, hogy ez az *ahogy* nagyon fellázította Ign. szabadságérzetét s oly lendületre ihlette, mely az én szempontom meghamisítását a nemes föllengés ködében hajthatta végre: „Rettenetes volna, mondja szónoki elképzeltetéssel, ha pusztán a grammatika kedvéért, a magyar író kénytelen volna másnak festeni az életet, mint aminő az valóban. Rettenetes volna, ha pusztán a grammatika kedvéért, a magyar írónak rossz kicsengésű mondatokkal kellene letennie a reményről, hogy az embereknek a fülükön át a lelkükhöz szólhat. Rettenetes cenzura volna ez, bilincs volna a lelkeken s örökérvényűségével hiábavalóvá tenne minden szabadságharczot“. Mennybéli Isten! ez csakugyan rettenetes volna, annál is inkább, mert világos, hogy akkor is csak a „magyar íróval“ esnék meg ez a rettenetesség. De csak tán nem az én nyelvszűzködésem miatt nem festheti úgy a magyar író az életet, a minő az valóban, csak nem a miatt nem szólhat a fülön át a lélekhez? Hatásos mozdulat, mikor a rab egyetlen erőfeszítéssel széttepi lánczait; mikor azonban Ign. tesz úgy, a ki a nyelvhelyességnek még a fogalmát is oldalba rúgta: hatásos lehet a pártfelek szemében; de a nyelvcsősz, ki már rég ott látja a rab „magyar író“ lábai körül a nyelvhelyesség szétrongyolt papiros-lánczait, csak mulat e nagyképűségen, s legfeljebb revideálásra utalja a komédiázó szónokot.

Nyelvhelyességi szempontomat tehát úgy tünteti fel, mintha az volna az én esztetikai kánonom. Azután egy ásónommal mélyebbre hatol s fölfedezi, hogy tulajdonkép nem is a nyelvhelyesség izgat engemet. Bánt és *faji önérzetemben* sért (Ignotus szerint),

hogy „a jövevények szüknek merik találni a formákat, melyek a fajmagyar géniusz számára eddig elegendők voltak“. Ebben a mondatban, s felolvasása több más helyén is ott bújkál (bár azok közt, kik engem „izgatnak“, a zsidó mellett — nem tudom miért — a tótot, meg a svábot is emlegeti), ott bújkál az antiszemitizmus vádja, hatékony fegyverül ellenem, a szempont — hamisítás támogatására. Nos, nincs mit kerülgetni rajta: a zsidóság beolvadása factum s első tünetei most jelentkeznek nagyobb arányban irodalmi nyelvünkön. Ha egy folyóiratot nyelvhelyességi szempontból is olvasgatok s bizonyos korcs mondatokat kipéczézek, a dolog természetéből következik, hogy többnyire beolvadottat, jövevényt s nem ú. n. fajmagyart találok. De ehhez nekem semmi közöm. Míg az életben otrombaságnak találnám lépten-nyomon javítgatni, vagy éppen kicsúfolni beszédüket, mihelyt íróknak adják ki magukat, megszűnik velök szemben minden tapintat, mely a társas érintkezésben kíméletre int. Akkor épp oly író a zsidó, meg a sváb, meg a tót, mint a többi s mindeunemű kritika, válogatás nélkül, neki is kijár. S ha a nyelvet, művészete anyagát, nem tanulta meg, csak magára vessen. Ez az én „antiszemitizmusom“. De nem közönséges eljárás-e az, mely az elvi küzdelmet a jóhiszeműség kétségbevonásával teszi gyűlöletessé? Megegne belé, ha a zsidót, ki klerikálist, feudális grófot, gentryt, magyar kulturátlanságot szid s a dolog természetéből kifolyólag többnyire fajmagyart talál: fajgyűlölettel gyanúsítanám meg s kétségbe vonnám küzdelme elvi indokait.

2. A *nyelvtani nihilismus* tételét állítja fel, mert bizonyára úgy véli, hogy onnan ki nem lehet őt mozdítani. Mit nyelvhibák? A jövevény egyszerűen szüknek találta a meglévő formákat s tágitott rajtuk. Tágitott? mikor még fel sem próbálta? Bizonyára előre megérezte, hogy szük lenne neki? Szük volt neki talán a mellérendelés öt lehetősége (és, s, meg, hát, pedig), mely mind más árnyalatú? Bizonyára szük volt s azért *bővítette* az ötöt egyre, az egyetlen és-re. Nem volna szíves Ign. a cikkemben tárgyalt formák közül egyenként megjelölni azokat, melyekbe nem férne bele a jövevénylélek? Ha Ignotusnak hitelt adnánk, abból a műveletből, melyet az idegenek a beolvasztó nyelven hajtának végre, arra kellene következtetnünk, hogy azok szegények mind szükebb elmék a magyarnál, mert hiszen szinte minden esetben az árnyalat sokféleségét sikkasztják el.

Nincs helyes és hibás magyarság; csak az egyik ignotusul, a másik szomoruyul beszél. Minden új íróval újra kezdődik a nyelv, s az író tetszése az egyetlen szabály. Megvallom, eddig másként tudtam. Azt hittem, hogy minden író *megtanulja* előbb a nyelvet a maga akkori állapotában s azután fejleszti tovább, ha tudja. Ady Endre, meg Babits Mihály, hogy ne menjünk messzire, kitűnően tudtak magyarul a nélkül is, és mégis, szemmeláthatólag, folyvást

tanulnak. De a csitri írósarjak nem tanulnak, ők csak reformálnak. Ignotus úgy tesz, mintha nem tudná, hogy *köznyelv* is van a világon, melynek nem felrúgása, csak magasabb s egyénibb kiképzése a művészi nyelv. Saját nyelvanyagát, formáival együtt, módosíthatja az író a legvakmerőbb szabadsággal: de az az ő jellemző, különc tulajdona marad mindaddig, míg a magyarul beszélők s írók átlaga el nem fogadta. Hiába mondja ki hát az író, hogy „ezentúl ez lesz a szabály“; mert kettőn áll a vásár. Próbálja meg csak valaki következetesen alanyi ragozást használni a tárgyias helyett, meglásuk, az lesz-e a szabály? Bizonyos, hogy nem fogadja el a köznyelv; de az is bizonyos, hogy nem is *meri* ezt a vétséget elkövetni senki sem. S itt tűnik ki, hogy még a legnihillistább nyelvi álláspont is kénytelen elismerni, hogy bizonyos fokig igenis lehet szó *kötelező nyelvszabályokról*.

Miért nem merne Ign. következetesen így írni s beszélni: tudom magyarul, látod engem, stb.? Csak mert nem akar? mert az ő legfelsőbb írói tetszése nem az? Csak azért nem, mert az ellen már az ő maga *nyelvérzéke* is tiltakoznék. S itt a gyökere minden nyelvhelyességnek, s egyik mozgató ereje a nyelvtörténetnek. Nem az lesz a szabály, a mit egy író, egy nyelvész, vagy egy csoport „jövevény“ akar. Különböző finomságú nyelvérzékek küzdenek itt állandóan egymással s kiegyenlítődési átlaguk adja a szabályt, a nyelvhelyességet a nyelvtörténet minden pillanatában. A mi vitás, a mi bizonytalan, új és idegenszerű, az küzdelemre indul, s vagy csak a tompább nyelvérzékűek körére szorítkozik s idővel elkopik, vagy pedig magához szoktatva eltompítja s engedékenyebb teszi lassanként a kényesebb nyelvérzéket is. De addig folyik a küzdelem. S ha a nyelvvalakulás folyamata nyelvérzékek állandó küzdelmén halad keresztül: ne vegye rossz néven Ignotus, hogy az övékén kívül egy másik s úgy látszik, sokkal kényesebb nyelvérzék is bele mer szólni e folyamatba. S ha ő ez utóbbit nyelvcsósznek csúfolja, ki minden szóhoz „hat nyelvörbe oltott csendőrt állít arkangyálnak“, ám legyen; de akkor azt a másik nyelvérzéket nyelvtolvajnak kell neveznie.

A nyelvfejlesztésben Ignotus az idegeneknek s a fordítóknak a valódinál nagyobb szerepet tulajdonít. Szerencse, hogy ma egyben kapjuk mind a kettőt; magyar eredetű írnek nem magyar anyanyelvűek, s mindjárt oly tökéletesen, oly nyelvgazdagítón, mintha csak fordítának. Ha nem volnánk ily szerencsés helyzetben, 10—20 művelt németet, francziát, angolt kellene összefogdosnunk s szét-eresztenünk az országban, hogy magyarul beszéljenek.

Hivatkozik a nyelvújításra, melyből én állítólag nem okultam. Holott annak a példája is mutatja, hogy a kezdődő nyelvújítás 99%-a rettenetes, szükségtelen, kontármunka, mely csakhamar elpusztul; s e tényből merítettem vizsgálatást a mai állapotokban is. Hivatkozik

fordítóinkra: Mikesre, kinek egy eredeti lapja minden fordításánál többet ér; Faludira, kiről elhallgatja, mily nagy mértékben támaszkodott a népi s irodalmi nyelvagyományra, kivált Pázmányra (tessek úgy reformálni, mint ő s kalapot emelek); Károli Gáspárra, kinek nyelvi hatását túlbecsüli s kinek idegenszerűségeit bizony nem tartjuk tősgyökeres, követendő magyarosságnak; a szegény derék codexírókra, kik dadogó fordításaikkal kevés hatást s még kevesebb gazdagodást származtattak át a későbbi nyomtatott irodalomra. Ne dicsőítsük fölöttébb a fordításokat, hisz prózánk sokáig arról koldult, hogy fejlődése legkezdetén gyámoltalan fordítások nyomorították meg. Egész története jóformán egy lassú, visszaesésekkel zavart gyógyulás képét mutatja. S orvosai között nem a legutolsók az olyan Szarvas Gábor-féle „kakaskodó nyelvészősök“.

De hát nincs érzékem a szükségszerűség iránt. A mi van, az valóban különbözik az Ignotusétól. Szükségszerűnek csak a megtörténtet, a multat tudom; abban azonban, a mi most forr, alakul, csak a lehetőségek végtelen sorát látom. Fejlődhetik nyelvünk ezerfélekép; de nem tartom szükségszerűnek, hogy úgy fejlődjék, a mint azok akarják, kik fejlettsége eddigi fokán meg sem tanulták.

Nem tartom szükségesnek, hogy Ign. felolvasásának a modorával is foglalkozzam. Egy-egy kis kóstitoló került belőle az eddigiekbe is. Szellemességei közül a leggyerekesebbet s egyúttal érvei közül a legfrappánsabbat szónoki érzékkel a felolvasás végén sütötte el. Az én *hamvába holt* jelzőmről* azt hiszi, hogy a benne lévő metafora a gyümölcsről van véve (valójában a tűzről): kedvező alkalom, hogy oltásról, fajok keveredéséről, keverék nyelvről, angol keverékről, Shakespeare-ről beszéljen, s figyelmembe ajánlja, hogy javítsam ki Shakespeare-t. Ezt a szellemességet akár komolyan is mondhatta volna; mert az angolnak én idegen vagyok, s így Ign. elvei szerint csakugyan alkalmas volnék az angol nyelv nagyarányú meggazdagítására, ha ugyan a Nyugat gyakorlottabb s vállalkozóbb szellemű nyelv-nagyreformálói el nem kapják előlem a koncertot.

Shakespeare nagy neve azonban itt bizonyíték is. Együgyű ugyan, de frappáns. Mert a nyelvkeveredéstől Shakespeare-ig még elég hosszú az út, s minden angol nyelv keverék ugyan, de nem minden angol Shakespeare: ámde képzeljük csak e nagy nevet a Nyugat hasábjaira s Ignotusnak legott igaza lesz.

Megfogadom Ign. tanácsát, tűrök, mint Brunetiére: s várom a Shakespeare-t.

HORVÁTH JÁNOS.

* „Van-e olyan *hamvába holt* fiatal, A ki mostan fegyvert fogni nem akar?“ (Arany János: *Van-e olyan . . .*)

Esztováta és zarándok.

1.

E két szó sem etimologiailag, sem tárgyi tekintetben nem tartozik ugyan együvé, de együtt való tárgyalásuk mégis nagyon czélszerű, mert kölcsönösen megvilágítják egymás alaki fejlődését. Csak alaki fejlődésükről akarok ugyanis ez alkalommal szólni, mert hisz etimonjuk már régóta ismeretes.

Az *esztováta* vagy *osztováta* tudvalevőleg a szövőszéknek a magyar nyelvterület jókora részén elterjedt neve s Miklosich már több mint negyven évvel ezelőtt az ugyanilyen jelentésű szl. *stativa* vagy *statva* szóval vetette össze. Ez az etimologia jelentéstani szempontból csakugyan kifogástalan volna, ánde Miklosich egy szóval sem érinti a magyar és szláv szavak közötti tetemes alaki eltérést. A magyar nyelvészek közül is csak Asbóth foglalkozott egy ízben ezen etimológiának érdekes hangtani vonatkozásaival, de nagyon is félreeső helyen, t. i. egy Szentpétervárott megjelent orosz nyelvű értekezésében, s ennek is csak egy szöveg alatti 3—4 soros jegyzetében (Izvjestija, VII., 4. f., 281. l.).* Minthogy e szerint csak egészen mellékesen érintette a kérdést, nem szabad túlságosan felrónunk, hogy (legalább az én véleményem szerint) helytelenül magyarázta az alaki fejlődés menetét.

Hogy melyik szláv nyelvből való a mi *esztováta* szavunk, annak eldöntésére nem érzem magamat hivatottnak, ezt majd elvégzik nálamnál jobban a mi szlávistáink; engem csak az a kérdés érdekel, hogy hogyan lehetne hangtörténetileg kifogástalan módon áthidalni azt a nagy alakbeli különbséget, a mely a mi *esztováta* szavunk és szláv etimonja között mutatkozik.

Esztováta szavunknak következő főbb alakváltozatait ismerjük: *esztováta*, *észváta*, *sováta*, *szátyyva* és *szátva*. Van ezek mellett több más népies alakja is, de ezek vagy nyilvánvalóan a népetimologia termékei (pl. *asztalváta*, *isztóháta*, *szátyfa*), vagy pedig az előbb említett ötnék hangtörténeti szempontból jelentéktelen változatai (pl. *osztováta*, *észváta*, *szövéte*, *szátyva*, stb.), s azért ezúttal figyelmen

* E cikk befejezése után megjelent egyik magyar értekezésében is érinti röviden az *esztováta* kérdését (Nyelvtud. III. 291).

kívül hagyhatók. Ezen öt alakváltozat közül a *szátyiva* hasonlít maig is legjobban szláv etimonjához, ez okból tanácsos lesz vele kezdeni fejtegetéseink sorát.

E *szátyiva* alak a maga megőrzött *i* hangjával azt bizonyítja, hogy mi a Miklosich idézte két szláv alak közül (*stativa* és *stava*) az *i* hangút mindenesetre átvettük. Ha be lehetne bizonyítani, hogy a többi magyar alakváltozat is mind visszavezethető e *stativa* alakra, a rövidebb *stava* alakra azonban nem, akkor bizonyos volna, hogy csakis az előbbit vettük át. Asbóth (bővebb megokolás nélkül) csak az előbbit említi. Vizsgáljuk meg tehát mi is előbb a kérdésnek azt a részét, hogy visszavezethetők-e, s ha igen, milyen módon, a mai magyar végalakok a szl. *stativa* alakra.

E *szátyiva* alakot vizsgálva, rögtön világossá lesz, hogy *ty* hangja csakis az *i*-jésítő hatásának lehet az eredménye. Az eredetibb alak tehát **szátiva* volt. Ennek hosszú *á*-ja azonban csak a magyar hangsúlynak lehet az eredménye, mert a *malina* > *málna*, *palica* > *pálcza*-féle typusra vonatkozó tapasztalataim szerint csakis **szátivá* > **szátyivá* vagy **szativa* > **szatyiva* alakokból keletkeztek az *i* kiesésével *sátiva* és a palócz vidékekről közölt *szátyiva*-féle alakok (vö. MTsz.).

E biztosan kikövetkeztethető m. **szátivá* alak már nagyon közel áll a szl. *stativá*-hoz, de kettejük között, már az *észtováta*-féle alakok *szt*-jére való tekintettel is, föl kell tételeznünk még egy még régibb m. **sztátivá* alakot is (a melyet már Asbóth is feltételezett) s ebből a két mássalhangzón való szókezdet elkerülésének olyan módjával lett **szátivá*, **szátiva*, mint pl. szl. *stobor* > m. *szobor* (Nyr. XIX. 388, XX. 452), szl. *Stanislaw* > m. *Szaniszló* (Mel.: Szl. jöv. I. 1:4), klat. *stuba* > m. *szoba* (Nyr. XV. 390), tehát a *t* elejtésével.*

Megértettük ezzel az eredetileg **sztátivá*-nak hangzó jövevény-szónak két mai végalakját, a *szátyivá*-t és *sátivá*-t. Most már áttérhetünk a harmadik végalak, t. i. az *észtováta*, hangtörténeti fejlődésének vizsgálatára.

A **sztátivá* alak fölvételével már urát tudjuk adni az *észtováta* *szt*-jének. Az *észtováta* szókezdő *ě*-je pedig azt bizonyítja, hogy a magyar nyelv a **sztátivá* megmagyarosodása folyamán nemcsak az előbb említett ritkább módon, t. i. a *t* elejtésével kerülte el a két

* Hasonló, de nem teljesen azonos jelenség mutatkozik a *zarándok* és *észváta* alakok fejlődése történetében is, a mire alább még rá fogunk térni. A szókezdő mássalhangzó-csoport utolsó elemének elejtése különben csak akkor mondható az esetek nagyobb számával igazolt szabályos jelenségnek, ha ez az utolsó elem *v* volt, pl. lat. *quota*, *quinterna* > m. *kóta*, *kintorna*, ném. *zwickel*, *schwäger* > m. *czikkely*, *sógor*, szl. *hvala*, *svetъ* > m. *hála*, *szent*, stb.

mássalhangzón való szókezdést, hanem az ilyenkor szabályosnak mondható úton is, t. i. egy *ě*-nek elejébe helyezésével (vö. pl. oláh *stînă* > m. *ěstěna*, szl. *strěcha* > m. *ěstěrha*, így még *ěstěrga*, *ěstřonga*, stb.). Vagyis az idegenszerű **szátivá* alakból a magyar nyelvjárások egy részében **szátivá* lett ugyan (s ebből később *szátiva*), más részében azonban **ěsztátivá*. Asbóth **ěsztátiva* alakot vesz föl s már most fölteszi, hogy ebből hangzóilleszkedéssel **ěsztátova* lett, ebből meg hangátvetéssel a mai *ěsztováta*.

Hogy hangzóilleszkedéssel **ěsztátiva* alakból **ěsztátova* váljék, az utóvégre nem volna lehetetlen, de teljesen lehetetlen az én véleményem szerint az, hogy egy **ěsz-tá-to-va* alakú szóból *ěsz-to-vá-ta* váljék. Erre a magyar hangátvetésnek több százra rúgó esetei között egyetlenegy példa sincsen. Hangátvetés azonban kétségkívül történt e szó fejlődése folyamán, mert ha a mai *ěsztováta*, *ěszváta*, *szováta* alakokat összehasonlítjuk a kikövetkeztetett **ěsztátiva* alakkal, rögtön észre kell vennünk, hogy a *v* már nincsen bennük a maga eredeti helyén. Eredetileg t. i. a második *t* után állott, ma pedig előtte áll.

Az Asbóth föltételezte **ěsztátova* alakkal szemben fölmerülő hangtani nehézségeket csak úgy kerülhetjük el, ha fölteszszük, hogy az **ěsz-tátivá* alakból **ěsztátiva* lett, mint *opaticá*-ból *apácza*, *brekovicá*-ból *barkócza*, *motovilá*-ból *motóla*, stb., vagy a hogy az imént is láttuk, **szátivá*-ból *szátva*. Ezen **ěsztátiva* alakban most már csakugyan megvoltak az átvetésnek hangtani föltételei. Még pedig az én véleményem szerint valószínűleg nem az alanyesetben történt a hangátvetés, hanem az **ěsz-tá-tvát*, **ěsz-tá-tván*-féle ragos alakokban, mert ezekben a két szótagnak (*tá* és *tvá*) nemcsak kezdő mássalhangzója, hanem magánhangzója is azonos volt, a mi kétségkívül nagyon elősegítette a hibás ismétlésnek lélektani folyamatát. De akár magában az alanyesetben történt a hangátvetés, akár pedig valamely ragos alakban, a mikor az új szókép aztán természetesen csakhamar az alanyesetre is hatott: okvetetlenül föl kell tennünk, hogy az **ěsztátiva* alakból *ěsztváta* lett. S ezt az alakot csakugyan meg is őrizte számunkra az OklSz.-nak egy 1561. évi adata. Ebből az *ěsztváta* alakból most már könnyen érthető egyfelől a mai *ěsztováta*, másfelől a mai *ěszváta*. Mindkét alak a mássalhangzó-torlódás elkerülésének más-más, de egyformán szabályos útján keletkezett.

Az *ěsztováta* keletkezését megmagyarázza az a hangtörvény, mely szerint: ha magánhangzó közbetoldása útján bomlik föl egy olyan, legalább három elemből álló szókezdő vagy szóbelsei mássalhangzó-csoport, a melynek utolsóelőtti eleme explosiva volt, akkor a magánhangzó az explosiva és az utolsó mássalhangzó között fejlődik. Pl. *Ambrus* > *Ambarus*, ol. *simbră* > m. *czimbora*, *komplár* > *kompolár* (NySz.), *templom* > *tempolom* (MTsz.), *András* > *Andorás*, *puzdra* >

puzdora (NySz.), *strimfli* = *stirimfli* (MTsz.), szl. *strěcha* = m. **esztërha* = *esztërha*, *körtve* = *körtöve*, *korcsma* = *korcsoma* (MTsz.), stb. Hangtörvénynek merem mondani e jelenséget azért, mert még nagyon sok adatot idézhetnék mellette, olyat azonban, a mely ellene szólna, csak egyetlen egyet, t. i. azt, hogy a régi magyar *mortva* alakból *morotva* lett, nem pedig *mortova* (vö. *körtve* = *körtöve*). Mivel azonban e szabályellenes *morotva* fejlődést valószínűleg csak a *borotva*, *bérétva* (= szl. *britva*) hatása okozta, azért az *esztováta* fejlődést joggal mondhatjuk törvényszerűnek, s természetesnek találhatjuk, hogy a régibb *esztváta* alakból nem *esztováta* vagy *esztéváta* lett, mert hiszen *Anabrus*, *Anodrás*, *sitrimfli*, *korocsmá*-féle fejlődésnek sincsen sehol semmi nyoma. Hogy pedig ez az ejtéskönnyítő magánhangzó nem *a*, mint ilyen esetekben rendszeren (vö. pl. *barát*, *garázda*, *karácsony*, *maláta*, *palást*, stb.; egy helyről közöltek különben *esztaváta* alakot is, MTsz.), annak a rákövetkező *á* az oka. Ha ugyanis a többeli magánhangzó *á* volt, akkor nagyon sok más esetben is azt tapasztaljuk, hogy az ejtéskönnyítő magánhangzó nem *a*, hanem *o*. Pl. szl. *hrvat* = m. *horvát*, *krčmar* = *korcsmáros*, *kvas* = *kovász*, *mlinar* = *molnár*, *mrván* = *morvány*, *trnac* = *tornác*, ném. **smalz* = m. *zománcz*, m. *harkály* = *harokály*, *kvártély* = *kovártély*, *sváb* = *sováb*, stb.

Így magyarázódik meg tehát a szl. *stativá*-nak a magyarban való harmadik végső formája: az *esztováta*. A negyediket, az *esztavát*-t, a melyről Asbóth már nem szól, nemcsak ugyanazon megelőző alakra vezethetjük vissza, mint az előbbi, hanem keletkezését is ugyanazon oknak tulajdoníthatjuk, mert ez is csak az *esztavát*-ban levő mássalhangzó-torlódás enyhítésére való törekvésnek köszöni létrejöttét. Csakhogy ebben az esetben nem a hármás mássalhangzó-csoport felbontásával enyhítette a nyelv a mássalhangzó-torlódást, hanem a középső mássalhangzó kilökésével. Pl. sz. *stlępz* = m. *oszlop*; szl. **ostrwz* = m. *eszró* (MTsz. *ösztrü* alatt); szl. *strěha* = m. *oszré* (MTsz. *esztërha* alatt). Különösen gyakori, mondhatni egészen szabályos ez a jelenség a székely nyelvjárásokban, pl. *estve* = *esve*, *üstfa* = *üsfa*, *most fogták* = *mosfokták*, s így *kérészfam*, *kérészlányom*, *dagasz-nak*, *akasz-nak*, *csonzsír*, *kêrbe*, stb. Ugyane jelenség magyarázza meg az *esztváta* = *esztváta* fejlődést is.

Most tehát már csak az ötödik végalaknak, a *szovátá*-nak megmagyarázása van hátra s ez az eddigiek után már nem lesz nehéz.

Ha az *esztováta* megelőző *esztavátá*-ból való, akkor világos, hogy *szováta* is egy megelőző **szváta* alakból származhatott; *esztváta* = *esztváta* analogiájára pedig e **szváta* korábbi **sztvátá*-ból fejlődött; mikor a *v* még eredeti helyén állott, akkor persze **sztvátva* volt a szó alakja, s ez ismét a legősibb **sztvátiva* alakra megy vissza (vö. a *szátva* és **esztvátva* alakokat), tehát ugyanarra az alap-alakra, melyből a többi végalak is mind származtatható.

Azt hiszem sikerült az eddigiekben bebizonyítanom, hogy *esztováta* és alakváltozatai hangtani nehézségek nélkül visszavezethetők a szl. *stativa* alakra. Az a kérdés már most, hogy visszavezethetők-e a Miklosich idézte szl. *statva* alakra is?

A mai végalakok egy része kétségtelenül visszavezethető erre is, sőt részben könnyebben, mint *stativá-ra*. Egy **sztátva* > *szátva* fejlődés megokolására elég utalnunk a **sztátiva* > **szátiva* fejlődéssel kapcsolatban mondottakra, s egy hangátvetéses **sztátva* > **sztváta* fejlődés közvetítésével (vö. fennebb **esztátva* > *esztváta*) *esztováta*, *észváta*, *szováta* is a legegyszerűbb módon magyarázódnak. Csak a *szátyiva* alakot nem lehet visszavezetni szl. *statvá-ra*, mert ebben az esetben fel kellene tételeznünk, hogy ennek *i-je* a m. *szátvá-ban* fejlődött anorganikus elem. Ezt a föltevést pedig egyetlen egy biztos analóg esettel sem tudnám támogatni.

Az eredmény tehát az, hogy a szl. *stativa* alakot az én véleményem szerint mindenesetre átvettük. Talán a szl. *statva* alakot is, de ezt már nem lehet bebizonyítani. E pontra nézve talán a szlávisták tudnak majd határozottabb feleletet adni.

II.

A szl. *stativá-n*, esetleg *statvá-n* alapuló mai magyar végalakok fejlődéstörténetének megállapítása, mint láttuk, nem volt nehéz dolog. De hasznos volt annyiban, mert a szókezdő mássalhangzó-torlódások körüli jelenségek megvizsgálása olyan tanulsággal szolgált, melynek birtokában most már nagyon könnyen megérthetjük *zarándok* szavunk fejlődéstörténetét is, a mely eddig meglehetősen homályos volt.

A *zarándok* szót Szarvas Gábor tudvalevőleg a szl. *strañnikz*-ből származtatta, még pedig a következő módon: szl. *strañnikz* > m. **szatrannik* > **szatránik* > **szarátnik* > **szarátnok* > *szarád̃nok* > *zarándok* (Nyr. XIX. 388). Melich szláv jövevényszavainkról szóló nagy munkájában elfogadja Szarvas etimológiáját, de a fejlődés menetét kissé másnak gondolja, még pedig ilyenek: szl. *strañnikz* > m. **sztránnik* > **szatráñnak* > **szatrának* > **szarát̃nak* > **szarád̃nak* > *szarád̃nok* > *szarándok* > *zarándok* (i. h. I. 2:412). Jól mondja Melich (uo.), hogy „*szarándok* a legbiztosabb szláv jövevényszavak közé tartozik“, de az én véleményem szerint sem ő, sem Szarvas nem magyarázzák helyesen a fejlődés egymásutánját.

Abban teljesen egyetértek Melichel, hogy e jövevényszó eleinte a magyarban is megőrizte idegen köntösét, tehát **sztránnik* hangzású volt. De már a továbbiakban eltér az én véleményem mind Szarvasétól, mind Melichétől. Hogy a *-nik* szóvég illeszkedése nem *-nak* alakban történt, a hogy Melich föltételezi, hanem *-nok* alakban (tehát > **sztráñnok*), az lényegtelen dolog, azért nem akarok rá

most bővebben kitérni, de már lényeges dolog, hogy a szókezdő mássalhangzó-torlódás megszüntetése nem történhetett olyan módon, mint a hogy Szarvas és Melich föltételezik. Azok után ugyanis, a miket az *ésvváta* > *ésvvóvátá* fejlődéssel kapcsolatban a három elem-ből álló mássalhangzó-csoportok fölbontásáról mondtam, teljesen lehetetlennek tartom, hogy e szónak a magyarban valamikor **szatránik* (Sz.) vagy **szatránnak* (M.) ejtése lett volna.

Ha a magyar nyelv az illeszkedett **sztránnok* alaknak három mássalhangzón való kezdését valóban egy magánhangzó közbetoldásával enyhítette, akkor ez a magánhangzó (minthogy a mássalhangzó-torlódásban az utolsó előtti elem explosiva volt) csakis az explosiva után fejlődhetett: lett tehát akkor **sztránnok*-ból **sztaránnok* (vö. *ésvvóvátá*, *ésvvterha*, *ésvvterga*, *ésvvterunga*, *ossvvóvóv*, *Bésvvterce*, *Ésvvtergom*, stb. s különösen *stérázsa*, *stírímflí*, MTsz.) Ha pedig talán a középső mássalhangzó elejtésével enyhítette, akkor **sztránnok* lett belőle (vö. *ossvvlop*, stb.). De akár ez, akár az volt a fejlődés útja — ezt nyelvtörténeti adatok híján ma már nem lehet eldönteni* — a fejlődés következő fokán már ismét össze kellett találkozniok ez alakoknak, mert a **sztránnok*-ból a két mássalhangzós szókezdet megbontásának legközöségeesebb módjával **szaránnok* lett, s ugyanezzé fejlődhetett a **sztaránnok* alak is a *t* elejtése után. Ebből most már kiderül egyúttal az is, hogy a későbbi *szarándok*, s a Jord. codexben többször olvasható *szarándék* alakok *d*-je sem lehet etimologiailag azonos a szl. *stranbniksz t*-jével, mint a hogy Szarvas és Melich föltételezték. Ugyanezt bizonyítják különben a szl. *strécha*-nak megmagyarosodott alakjai is. Ezekben ugyanis a *t* vagy megmaradt eredeti helyén az *sz* után (vö. *ésvvterha*, stb. MTsz.), vagy pedig eltűnt (vö. *szérha* stb.), de olyan alak, a melyben a *t* megváltoztatta volna helyét, olyannak sehol semmi nyoma. S a magyar mássalhangzók helycseréjének több százra rúgó esetei között sincsen egyetlen egy sem, a mely analogiául szolgálhatna egy **sztránnok*, **sztaránnok* vagy akár (Szarvas és Melich álláspontjára helyezkedvén) **szatránik*, **szatrának* > *szarátnok*-féle átvételére.

De ha *zarándok* szavunk *d*-je nem lehet etimologiailag azonos a szl. *stranbniksz t*-jével, ha ez a *d* az ikerített *nn* széthasonulásából sem magyarázható, mert erre sem található egyetlen egy biztos példa sem, ha továbbá a *szarándék* mellékalak *é*-je sem magyarázható hangtani úton az eredetibb *o*-ból, akkor vajjon milyen úton keletkezhetett szavunknak *-ándok* ~ *-ándék* végződése?

* Lehetséges, hogy némely nyelvjárásban az első, más nyelvjárásban a második mód szerint fejlődött. Vö. szl. *strécha* > m. **sztréha* s ebből egyfelől **ésvvteréha* > *ésvvterha*, másfelől pedig vagy **szréha* > **széréha* > *szérha*, vagy **sztéréha* > **sztérha* > *szérha* (MTsz.).

A szókezdet alakulását a mássalhangzó-torlódások elkerülésével kapcsolatos jelenségek megfigyelése értette meg velünk; a szóvég alakulásának megértéséhez azt hiszem, a *szarándék* mellékalak fogja kezünkbe adni a megfejtés kulcsát.

Hangtanilag, mint láttuk, csakis *szaránnok* volna a szó szabályos alakja. A *szarándok* \sim *szarándék* alakokat e szerint csak az analogiának valamilyen hatása hozhatta létre, még pedig csak olyan szónak vagy szócsoporthoz analogiai hatása, melyből mind az *-ándok*, mind pedig az *-ándék* szóvég megmagyarázható. Ilyen hatást nem gyakorolhatott más szó, mint az *ajándok* \sim *ajándék* és *szándok* \sim *szándék*. Igaz ugyan, hogy a *zarándok* és *ajándék*, *szándék* szavak fogalmi tartalma között nem valami szoros a kapcsolat, de meg kell gondolnunk, hogy a *zarándok* szó egyáltalán meglehetősen elszigetelve áll a maga grammatikai kategóriájában, a főnevek csoportjában. Közötte és egyéb egyházi vonatkozású főnevek között bizonyára sokkal lazább a kapcsolat, mint pl. a *forint* és egyéb pénzfajták, a *kutya* és egyéb háziállatok, az *asztal* és egyéb bútorok nevei között. Egyáltalán nem hihetetlen tehát az én véleményem szerint az, hogy az *-ánnok* végződésével is egymagára álló **szaránnok* szó a tartalmilag tőle körülbelül egyformán távol álló főnevek közül azokhoz kapcsolódott szorosabban, a melyek legalább alakilag voltak hozzá hasonlóak, vagyis az *ajándok* és *szándok* szavakhoz. (Vö. *kapitulum* \rightarrow *káptalan*.) Ennek a kapcsolatnak legerősebb bizonyítéka szerintem éppen a *szarándék* mellékalak, mert ez csakis a nagyon régi (vö. OklSz., NySz., TMNy. 490) *ajándok* \sim *ajándék*, *szándok* \sim *szándék* alakpárok analogiájára keletkezhetett a *szarándok* mellé. S ha e szerint a *szarándék* é hangjával már bizonyítva van az *ajándék*, *szándék* analogiás hatása, akkor a *szarándok* d-jében is bizvást az ugyanilyen régi *ajándok* és *szándok* hatását láthatjuk.

A *szarándok* mellett egyszer előkerülő *szarádnok* nem egyéb, mint az átvetésnek egyik szórványos esete. Hogy pedig végül milyen okokból változott utóbb a *szarándok* szókezdő sz hangja z-vé, azt már régen megmagyarázta Szarvas Gábor (Nyr. XIX. 385—86); ezt tehát fölösleges volna újra ismételni.

HORGER ANTAL.

Adalékok Pápay Sámuel nyelvészetéhez.

Azon nyelvészeti mozgalmak, melyek a XVIII. század végén kezdődtek és a XIX. század elején is tartottak (határol az Akadémia megalakulását vehetjük), sok érdekes jelenséget mutattak. Kezdetül az 1791-iki országgyűlést tekinthetjük, melynek XVI. törvénycikkje (de lingua Hungarica conservanda), eleget akarván egyrészt tenni az

elmúlt negyedszázad elszórtan jelentkező kísérleteinek; másrészt II. József németesítő rendeleteire visszahatáskép, a magyar nyelvet teszi meg a közigazgatás nyelvévé. Noha e törvény majdnem teljesen hatástalan maradt, de a nemzet néhány lelkes fiát munkára sarkalta. 1793-ban megjelent Verseghy: *Proludiuma*, 1795-ben a Debreczeni *Grammatica*, és velök egyidőben az a sok pályamunka, melyeket a hazai nyelv előmozdítására írtak. A *Proludium* megszólaltatja Révait, és a két tudós vitájába beleszól Kazinczy is. Ezek a vitakozások mind élénkebbé válnak, és lassanként fölkeltek a legszélesebbkörű érdeklődést. 1805-ben már kialakultak a vélemények, szemben állanak egymással a nagy ellenfelek: Révai és Verseghy, másfelől az orthologusok és neologusok. Közöttük állt, pótolva az Akadémiát, Kazinczy; lelke örült a körötte folyó vitáknak, melyeknek végén ott látta az erős, egységes és újrászületett magyar nyelvet. „Örvendjünk barátom *Literaturánknak*, — írja Pápaihoz — hogy íróink egymás ellen szólnak, perlenek. Nyerni fog az ügy, ha mi veszünk is“ (*Kaz. Lev. XVI: 50*).

E mozgalmak előterében irodalmunk három kimagasló alakja áll: Kazinczy, Révai és Verseghy. A hány személy, annyi elv. Kazinczy előtt a régi humanista fölfogás lebegett: „*Grammatica est ars recte loquendi et scribendi, auctoritate optimorum poetarum constans*“ (*Toldy Corp. Gr. 6*). Révai a folytonosságot hirdette és követelte a nyelvben, kívánta a nyelvi jelenségek történeti fölfogását, s főbüszkesége az, hogy rendszerét: „*contra morem hodiernum, degenerum profecto Hungarorum*“ tanítja (*Gramm. II: 15*). Verseghynek a nyelvrégiség: „*Afterkultur*“ (*Gramm. 15*), ő a nyelvszokás mindenekfölötti hatalmát hirdeti: „*Palam igitur est, consuetudinem supremum linguarum iudicem esse*“ (*Prol. 74*).

A magyar nyelv előmozdítására irányuló törekvések újabb ösztönzést kaptak az 1805-iki országgyűlésen, melynek IV. törvény-cikke kimondja, hogy a hatóságok a latin nyelv mellett a magyart is használhatják. Erre a legtöbb megye, Pest vármegyével az élükön, elhatározza: „*hogy a' Magyar Nyelvet a' polgári mind a' Törvényes dolgok folytatására nézve magok kebeleikben . . . edgyetlen egy köz Nyelvé tegyék*“ (*Borsodvm. szótár 7*).

Pest vármegye ilyen értelemben átiratot intézett az összes megyékhez, és egyben fölszólítja őket, hogy a hivatalos nyelv megmagyarosítására készítsenek tervezeteket.* A megyék többsége nagy lelkesedéssel hozzájárul az indítványhoz, és előkészítő bizottságokat küldenek ki. Pest megyében Révai, Zalában Verseghy, Biharban

* Bács megye erre az átiratra a királyhoz akart fölírni, mert sérelmesnek találta, hogy a latin nyelvet a magyarral helyettesítsék, melyet a parasztság is ért (*Ferenczy János naplója, N. Múz. kézirat*).

Budai Ezsaiás, Veszprémben Pápay Sámuel is tagjai voltak e bizottságoknak, és tudásukkal élénk részt vettek munkálkodásukban.*

Midőn Pest megye átirata a magyar nyelv ügyében Veszprém vármegyéhez megérkezett, Pápay Sámuel a megye 1806 aug. havában tartott választmányi ülésén egy nagyobb értekezést olvasott föl a magyar nyelv előmozdításáról,** melyet később az: „Észrevételek a' Magyar Nyelvnek a' polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról az odatartozó kifejezések gyűjteményével“ (Veszprém, 1807) cz. szótárában kibővítve kiadott, mint előszót. Hogy a szótár anyagának összeszedésében voltak-e és kik Pápay munkatársai, nem tudjuk, ő a magáénak mondja: „A' Polgári Igazgatásra és Törvénykezésre nézve elég példáit előadtam mind a' szokottabb, mind a' szokatlanabb Magyar kifejezéseknek azon Munkámban, melyet tavaly N. Veszprém Vármegye kinyomtatott“ (Lit. Esm. 265). A szótár végén is úgy szerepel, „mint ezen Nemes Vármegye által e' tárgyban megbízott munkálkodó“. Ha voltak is munkatársai, az azonban bizonyos, hogy oroszlánrésze van a munkában.

Maga a szótár két részből áll: egy hosszabb elméleti fejtegetésből, melyben „a kifejezések szaporításáról“ és azok „értelmének meghatározásáról“ szól; a második rész adja a tulajdonképi anyagot, a közigazgatásra vonatkozó magyar szavakat és kifejezéseket.

Az első rész a nyelvújítás kérdésével foglalkozik. Mikor Pápay munkája megjelent, a nyelvújítás kérdésében keletkezett viták tetőpontjukon voltak. Két tábor állott szemben egymással: az egyik azt hirdette, hogy új szók és kifejezések használata minden esetben jogos, sőt kívánatos, a midőn az író annak szükségét érzi; a másik oldalról elleneztek mindent, a mi új, még akkor is, ha a czélnak megfelelt és jó volt. Pápay egyik félhez sem csatlakozott, híve az újításnak, ha jó, de óva int minden túlzástól. Ez a tanítása erősen érezteti Adelung elveit, a ki a német nyelvújítási mozgalom hatása alatt, de annak lezajlása után írja meg: „Über den deutschen Stil“ (1785) cz. munkáját, melynek első kötetében a 77—114. lapokon a „Reinigkeit“ fejezetében tárgyalja a nyelvújítás helyes irányait. Pápay átvieszi Adelungtól azt, a mit a magyar nyelv szempontjából helyesnek talál, azonban, bár szószerint való egyezést is találunk, eltérések is vannak. Így pl. Pápay sürgeti a népnyelv szókinésének tanulmányozását, a mit Adelung nem enged meg. Pápay figyelmeztet, hogy mielőtt új szót alkotunk, kutassuk át nyelvünk tárházát, hogy nem találjuk-e meg a keresett szót. Adelung ezt sem engedi meg, és pedig a következő oknál fogva: „A' régi elavult szóknak

* Pápay S. működésével kimerítően foglalkozott Badics F. „Az első magyar irodalomtörténetirő“, Irod. Közl. 1897.

** Figyelő 1875: 467:

felelevenítése 's új folyamatba hozása közönségesen véve a' Stilus fő tulajdonsága ellen való volna azon okból, mivel feltévén azt, hogy a' szók akkor avulnak el, midőn a' nemzet a' jó ízlésben 's tsinodásban előbb menvén, az előbbeni szók helyett alkalmasabbakat vesz fel, azért az ilyen elavult szókat újra felvenni nem egyéb volna, mint a' jó ízlés terjedésének ellene dolgozni, 's a' beszédet homályos értelművé is tenni, minthogy az olyan elavult szókat mint szokatlanokat már meg sem értenénk" (Észrevételek 16, vö. Adelung: Stil I: 86—88). Pápay átveszi Adelung gondolatát, de hozzát teszi, hogy a magyar nyelvre nézve ez helytelen fölfogás lenne, mert a mi szavaink nem azért mentek feledésbe, „mintha roszzsak, 's a' jó ízléssel öszve nem férhetők voltak volna“, hanem mert a latin nyelv elnyomta őket, s ezáltal nem avultak el, hanem csak szokatlanokká váltak.

Rá kell mutatnunk e helyütt arra az egyezésre, mely a nyelvújítás kérdésében Pápay és Révai között van. Révai ugyanis a „Magyar Diákság“* II. kötetében lefordítja, illetőleg átdolgozza Adelungból azt a fejezetet is, melyben a nyelvújításról van szó, és a melyet Pápay is használt. Révai kézirati hagyatékáról Pápaynak volt tudomása, s tudott arról is, hogy a kéziratok között stilsztika is van, de a kéziratokat, melyeket Schedius ki akart adni, valószínűleg sohasem látta. Mindazáltal, mivel közös forrás alapján dolgoztak, sok köztük az egyezés. Az elavult szavakra vonatkozólag Révai is azt tanítja, a mit Adelung, de míg Adelung a régi szókat ki akarja küszöbölni a nyelvből, Révai fölvételüket ajánlja.

Pápay és Révai fölfogása a régi szavakat és a tájszókat illetőleg teljesen fedi egymást, s ebben lényeges az eltérés köztük és Adelung között; mindkettőjük elveit az újítással szemben bizonyos conservativismus jellemzi, mindketten első sorban a nyelvnek már meglévő anyagából akarnak meríteni, elítélik azokat a szavakat, melyek a nyelvszokással nem egyeznek meg, és a melyek ellen finom nyelvérzékük tiltakozik. Így találkoznak mindketten a Baróti Szabó Dávid által alkotott *honny* (honnyi törvény) e. h. *hon* elítélésében. Révai egész tanulmányban mutatja ki e szó helytelenségét (Deákság III: 69—72). Állítsuk egymás mellé Révai és Pápay megfelelő helyeit:

Révai (Deákság III: 71).

„Nem tudom mi nyavalya érte a' többi külömben jeles és okoskodva író szerzőket is: kik ebbe a' rossz költésű *honnyi* záptojásba

Pápay (Lit. com. 105).

„Ez is: honnyom, honnyunk, honnyi v. honnyai, mind a' Nyelvszokást, az Analogyiát, mind az Etimologiát egyformán sérti,

* Ez a kézirat Adelung: „Über den deutschen Stil“-jének fordítása. Vö. Révai és Adelung. NyTK. 1908.

bele bódulván, azzal élnek a' civis hazafi helyett."

mégis arra akarnak némelly Iróink szoktatni, 's nem veszik eszekbe, hogy azok így vagynak igazán magyarul mondva: honni, honnom, honnod . . ."

Révai kéziratai korában ismeretlenek voltak, Pápayt azonban szerte az országban olvasták, és mérsékelt elvei a nyelvújítási harcok végletes fölfogásai között igen jó hatással voltak. Pápay elvei ugyanazok, melyek ma már minden kézikönyvben föllelhetők. Az érdem mindenestre az övé, hogy a gyakorlatban már bevált eszméket visz korának mozgalmába, az idegenből kölcsönzött fejtegetéseket nyelvünk szelleméhez alkalmazta, s ezáltal helyes irányt mutatott íróknak és nyelvészeknek egyaránt. Midőn ezt megállapítjuk, ki kell emelnünk, hogy Pápay tisztí szótárának egyik legfontosabb része ez az előszó, melynek tárgyilagos és egyeztető fejtegetései újak voltak a magyar nyelvészeti irodalomban.

Az előszó után maga a szótár következik. A törvénykezési nyelv magyarítására már régtől fogva törekedtek hazánkban. Ezek a munkálatok azonban csak kísérletek maradtak, s a kifejezések és szavak leginkább mint hagyomány terjedtek nemzedékről nemzedékre. Tudtommal a legelső ilyen kísérlet, melyben némi rendszeres összeállítással találkozunk, Werbőczy István Tripartitumának 1611-iki debreczeni latin-magyar szövegű kiadásában van, melynek végén a gyakrabban előforduló kifejezések össze vannak szedve szótáralakban. Megvan benne pl. az alpöres, felpöres szó; statutum: végezés, stb.

Pápay könyve ott, a hol szótári anyagot nyújt, abc-rendben tárgyalja az anyagot, a mi nagyon megkönnyíti a kezelést.*

A másik munka, mely tárgyának fontosságánál és hatásánál fogva sokban fölülmulja az előbbit: „A' Magyar Literatura Esmérete“, mely egy évvel jelent meg az „Észrevételek“ után, mint a Magyar Minerva IV. kötete.

A mű készülésének kezdete összeesik Pápay egri tanárságával, a hol 1796-tól 1800-ig volt a magyar nyelv tanszékén. Mindenesetre csak a legjobb véleménynyel lehetünk Pápay komoly, lelki-

* A Nemzeti Múzeumban levő példány Bacszányi Jánosé volt, a ki átnézőn a könyvet, a széleken czeruzával bejegyzéseket tett, javítva Pápay szavait és kifejezéseit. Csupán érdekességi szempontból közlök néhányat: „Monstrum“: rémség, Bacszányi a *szörnnyeteg* szót jegyzi oda; Pápaynál az „In spiritualibus Vicarius“: Lelkiekben képviselő, Bacszányinál Helytartó; Cursor: lóto-futó, B.-nál járókelő; arenda: árenda, B.-nál bér; lector: felolvasó, B.-nál olvasó; Expeditoatus juratus Notarius: *kikészítés* Hites Jegyzője, B.-nál kiadás; referens assessor: táblabíró, B.-nál egybenülő; congregatio generalis: Nagyobb gyűlés, B.-nál közgyűlés; tabulae judicariae Assessor: táblabíró, B.-nál törvénybíró stb.

ismeretes működéséről, tárgya és a hazai nyelv iránt való határtalan lelkesedéséről, ha az akkori viszonyok között négy esztendei tanárságának eredménye lett: A magyar literatura esmérete, mert nagy nehézségekkel kellett a magyar nyelv tanárának megküzdnie. Mikor az 1790—1791. országgyűlés a magyar nyelv tanítását elrendelte a magyarul nem tudók számára, a tanárok ez ellen feliratot intéznek a Helytartó Tanácshoz és panaszkodnak, hogy a magyar nyelv tanulása a diákokat elvonja a rendes tantárgyaktól. A H. T. erre 1792 decz. 31-én 29775. sz. alatt elrendeli, hogy a magyar nyelvűek mind a grammatikai, mind a humanitas osztályaiban heti 2—2 óra jusson. A felsőbb osztályokban gyakorolták magukat a fiúk magyar nyelvű versek és beszédek készítésében, és ha maradt idő, a tanár bevezette őket a magyar irodalom ismeretébe. Állandó és nagy hiány volt a kézikönyvekben. 1802 ápr. 2-án a H. T. leír ugyan az iskolákhoz, és buzdítja a tanárokat, hogy a magyar nyelv művelésére is szenteljék tehetségüket, és megígéri a készítendő munkák ingyen kinyomatását, és külön tiszteletdíjakat, akadtak is pályázók, de ezeket nem fogadták el. Csak jellemzésül emlitem föl, hogy körülbelül húsz évig buzdították a tanárokat egy magyar nyelvtan készítésére, de a beérkezettek közül egyet sem találtak jónak, míg végre is 1814-ben Verseghyt bízták meg a feladat elvégzésével. Ilyen viszonyok között, bár nem voltunk kézikönyvek szűkében, a tanítás mégis teljesen a tanár egyéniségére volt bízva, s ezért jogos Fejér György panasza: „Azért, hallottam én nem egy józan hazafitól e keserves panaszt, hogy éppen ezen sok különböző Grammatikák hozták nyelvünk tudományát kétségbe“ (Ért. egy m. t. Társ. fölállításáról 58).

Pápay Egerben tanította saját jegyzeteit s terjesztette tanítványai között a lelkesedést és buzdította őket nyelvünk szeretetére. (Tanítványainak példákat a szép stilusra Kazinczy: Gessner Idilljeiből diktált.)*

Elkerülvén Egerből, elhozta jegyzeteit is, melyeket még professzorságában kidolgozott három részben az ifjak használatára, mert „azok e nélkül mind eddig szűkölködtek“. (Kaz. Lev. VI: 341—344.) „A munka tehát első tökéletlenségében hevert, míg Takács fel nem biztatott, hogy egyengessem ki munkámat, ő rá szánva a költséget“ (uo.). Pápay elfogadta Takács ajánlatát és a munkához látott. Takács ezalatt a Hazai Tudósításokban 1908. ápr. 9-én hirül adja az országnak, hogy egy ilyen könyv meg fog jelenni: „Mind saját tárgya, mind azon körülállás, hogy hogy a Magyar Minervának IV-ik része lett, 's ez által annak folytatásáról új reményt nyujt, különös figyelmetességre méltóvá teszi ezen munkát“. Művének be-

* Vö. Badics idézett munkája.

osztásáról is tájékoztat bennünket Pápay (Kaz. Lev. VI:341—344): „Melly igen szerettem volna új Planumom szerént az egész Munkát 4 nagy kötetre nevelni, a' mellynek egygyike a' Reformatiótul fogva, 's így a' Retorika és Poetika is (a' szép Literatura) egy egy kötetet tett volna“. De a munka így is nagyon nagy lett, pénz pedig nem volt, hogy az elmaradt kötetet is ki lehetett volna adni. Kézirata is elkallódott, vagy legalább is máig nincs róla tudomásunk.

Ilyen körülmények között jelent meg: A Magyar Literatura Esmérete Takács József „Keresztatyasága alatt“. Miután a mű kiadása már el volt határozva, Pápaynak tudomására jutott, hogy Révai is ki akarja adni jegyzeteit és az egyetemen tartott előadásait. Terve kivitelében azonban megakadályozta a halál. Pápay úgy akarta már most a kiadást rendezni, hogy a két kéziratot együtt adja ki. „Ujra szívemre vévén tehát Nemzeti Literaturánknak egy ilyen munka nélkül való hijánosságát, azt már most, minekutánna Révai is dolgozott benne, akként kívántam kipótolni, hogy kezemre kérvén Révai' munkáját, 's azt a' hol velem egygyet ért, változatlanul hagyván, a' hol pedig meg nem egygyeznének, ott a' magam értelmét is különösen kitévén, így azon munkát nagy érdemű Szerzőjének neve alatt a' magaméval egygyesítve közre botsátanám. De ebben, midőn íranta annak helyénn szót tétettem, némelly akadályok adták elő magokat, 's a' közlés iránt való végső határozás elhalasztódott“ (Az olvasóhoz VI.). Megkapta-e Pápay a kéziratot, nem tudjuk, de valószínűleg annak beosztását vagy legalább a címét ismerte, mert vitatkozik vele (Lit. 2): „A' Literaturát egy Tudósunk Deákságnak nevezte magyarul; én azonban . . . inkább Írástudásnak mondanám“. Tudtommal a „Deákság“ szó használata csak Révainál fordul elő. Nagy a külső hasonlóság Révai és Pápay munkássága között. Mindkettőnek van nyelvtana, irodalomtörténete és stilsztikája. Pápay közreadta munkáját, és egyik főérdeme, hogy sehol sem tolja fel magát vagy művét a tudós szerzők munkájáig, ő csak egyet hirdet: „Én ifjak számára dolgoztam ki azt, a' mi nélkül azok mind eddig szűkölködtek. Lám elég Professora van most Nemzeti Literaturánknak, egyedül a' körül forognak, van idejek, irjanak mást, jobbat, bővebbet, a' Tudósok kielégítésére is“ (Kaz. Lev. VI:341—344).

A magyar literatura esmérete két részre oszlik: 1. A' magyar nyelv eredetéről 's természeti tulajdonságairul; 2. A' magyar literatura régí 's mostani állapotjárul. Ehhez járul egy hosszabb előszó, melyben azt fejtegeti, hogy a tudományok művelésére és előbbvitelére mennyire szükséges a magyar nyelv használata és annak kipallérozása. A nyelvnek fő törvényadója nem az „analógia“, nem a „józan ész“, nem is „régí írástudóink“ vagy „mostani iróink“, hanem főkép „Adelung világozásánál a' Nyelvszokásban“ találja a nyelvhelyesség legfőbb bíróját.

Az első rész, melyben „a' magyar nyelv eredetéről 's természeti tulajdonságairól“ szól, három fejezetre oszlik. Az elsőben általában beszél a nyelvekről, keletkezésükről és fejlődésükről, majd áttérve a magyarra, ennek rokonságáról, a nyelvjárásokról, nyelvszokásáról és az irodalmi nyelvről. Ez utóbbi fejezet teljesen Adelung hatása alatt áll,* kivéve azt a részt, melyben a magyar nyelvrokonságról szól. Gondolatmenete nagy vonásokban a következő: „A' Nyelv a' mi elmebeli Képzettyeinknek a' szózat' érthető hangjai által való kijelentését“ teszi (35. old.). Adelungnál (Lg. I:3): „Sprechen heisst, seine Vorstellungen durch vernehmliche Laute ausdrücken“. Nemzeti nyelv alatt pedig azon szóknak összességét értjük, melylyel egy nemzetnek tagjai egymás között élnek (36. old., Lg. I:4). Majd folytatólagosan a nyelv eredetének kérdésével foglalkozik, és azt mondja, hogy a tudósok egy része Isten adományának tekinti a nyelvet, s ezzel megelégedve, nem vizsgálták tovább, hogy vajjon: „a' mennyei világolás nélkül, tsupán az emberi észnek világánál rá lehetne-e menni a' nyelv természeti eredetére? Mi szükség volna pedig akkor az Isteni tsudákat egymásra halmozni, midőn valamit természeti okokból is lehúzhatunk“. Mások szerint a nyelv tudós emberek munkája, ezeknek azonban nem jutott eszükbe, hogy a nyelv eleinte gyermeki állapotban volt, s a cultura gyarodásával tökéletesedett. Az emberek szükségből találták föl a nyelvet, és a gyökérszókat a „hangzó természetnek első hallása után alkották“, és csak azon dolgoknak adtak nevet, melyek valamikép hangot adtak, s ezt a hangot utánozták, mint az a néger, a ki a puskát *puff*-nak nevezte el, nem is tudva, hogy más nemzetek Puffer-nak hívják: „valamint gyermekeink is *pú*-nak, 's onnét lett a' Magyar *puska* szó“. Így lettek a „hangból tsinált“ szavaink: bóg, dong, daru, stb. (Lit. 39—41. Lg. 184—189. Innét való a Puffer-ról a példa is.) Majd fejtegeti, hogy az érezhetetlen tárgyaknak hogy adtak nevet, tovább szól arról, hogy a nyelvekben bizonyos fontos gyökérszavak egyeznek: *esz-ik, essen, edo*, stb. (Lit. 42—47. Lg. I:206—212; 197—198.)

Majd rátérve a magyar nyelvre, fejtegeti annak rokonságát. A nyelvrokonságról általában Gatterer tanítását fogadja el, mint Révai. A magyar nyelvet Pápay hasonlítja a keleti és északi nyelvekhez, bár mind a kettőnek elfogadása nehézségekbe ütközik: „Képtelennek látszik Nyelvünket Napkeleti természetűnek 's eredetűnek tartani, 's még is annak rokonit egyszer'smind Északonn is keresni, és hogy a' mi vitéz, egyenes szívű, nemes lelkű Nemzetünk természettel ellenkezik a' Zsidóságnak erköltsi tulajdonságai-val; de a' Finn és Lapp Nemzetek felől sem tudjuk, hogy valami nemes nagy tetteik által magokat a' mi velünk való atyafiságra

* Umständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache. I, II.

méltókká tették volna, úgymint a' kik . . . eleitül fogva esméretlen alatsónyságban éltek, az igaz vér pedig, a' közmondás szerént, nem válik vízzé" (Lit. 67). Szerinte nyelvünk egy nyelvet alkotott Keleten az északi nyelvekkel, majd elválván egymástól, különbözőkép fejlődtek. A nyelvrokonságban fölsorolja Otrokócsi, Kalmár, Beregszászi érveit és példáit a keleti, s utána Rudbeck, Schlözer, Sajnovits, Gyarmathi és Révai hasonlítását az északi nyelvekkel. A nyelvhasznításban még ingadozik Pápay épp úgy, mint Révai, a héber és finn rokonság között.

A második részben a magyar nyelv természeti alkotásáról szól, „melly szerént abban a hangokat ejtjük, a szokat formáljuk hajlítottuk, 's a' beszédben elhelyeztetjük" (74. old. Adelung Lg. I:118). „Ezen alkotását Nyelvünknek . . . az egy társaságban együtt élő Magyaroknak egyforma érzése és szóllása módgya; mintegy titkos köz akarattya, azaz a' Nyelvszokás vitte végbe, . . . a' melyet a' ma élő Magyarok használnak" (74—77. old.). Ez a szokás azonban nem állandó, változik a szerint, mint maga a nép is fejlődik, így nyelvünkben három korszakot különböztetünk meg: gyermekora a XII. századtól kezdve; ifjúkora a XVI. században és most kezdődik a férfikor. Tehát fonákul cselekesznek azok, a kik mostani nyelvünket a régi írók magyarságára akarják visszavinni. Azonban minden nyelvnek vannak „Beszédejtései“, melyekben a nyelvhasználat nem egyező. Nyelvünkben a következők vannak: a Tiszán innen Eger és Szolnok körüli, Felső Magyarországon Abauj és Torna vidéki, a palótz Nograd, Gömör, Borsod és Heves megyékben, a Dunántuli, a Vas és Zala megyei és a Somogy és Baranya megyei köznép (79—81). Pápay előtt a nyelvjárásokat három csoportba szokták osztani: erdélyi, dunai és tiszai. Pápay az első, a ki ezeken a kereteken belül is igyekezett terület szerint fölosztani az egyes nyelvjárásokat. Ezen nyelvjárások közül az lesz általános, mely a többit csínosságban fölülmúlja, a mit azáltal ér el, hogy az egyik tartomány népessége műveltebb, a szók tisztábban ejtetnek, s maga a nyelv is hajlékonyabbá s gazdagabbá válik. Így van ez minden országban, a görögöknél Athén, az olaszoknál Flórencz, a németeknél Felső-Szászország nyelve, a Hochdeutsch az irodalmi nyelv. A magyar írói nyelv megkészítésénél kihagyjuk a köznép „otthoni szavajárását“, hanem „a' Bakony Erdejénél kezdve, egész az Erdélyi Székelyekig, az ezen két végpont között egy kerületben lakozó felsőbb rendű Magyaroknak közönségesen megegyező Nyelvszokása az, mellyenn a' jó Magyarságnak 's az igaz Irónyelvnek alkotása fundáltatik" (91). Sokat segíthetnek az írók is a nyelvén, de mégsem főalkotói és bírái.

Miután az általános részt elvégezte, egy nyelvtan-tervezetet ad (106—248), melyben korának csak vitás kérdéseit tárgyalja.

Beszél a hangokról, az írás keletkezéséről, majd Adelung és Versegly után a helyesírás főszabályát ekként állapítja meg: „Ijunk magyarul a' bevett mód szerént úgy, a' mint a' közönséges Nyelv szokásbeli jó szőéjtés esik, tekintetbe vévén a' szóknak észrevehető formálatyát és az Iróknak közönségesebb Irásmódyát is“ (Lit. Esm. 133 és Adelung, Lehrgeb. II:658). Majd bőven szól a szók alkotásáról, a névszó- és igeragozásról. Nyelvtana, főleg Verseglynek hatása alatt, vitatkozik Révaival, de Versegly állításait sem fogadja el minden kritika nélkül. Nem törekszik eredetiségre, inkább közelebb akarja hozni a nyelvtant a nyelv szelleméhez, kiküszöbölni belőle mindent, a mi idegenszerű, így pl. a magyar főnevek nembeli megkülömböztetését, a mit néhányan kezdtek.

A harmadik szakasz: „A' magyar nyelvnek természeti tehetőségéről 's tökéletességéről“ szól. Ez a fejezet inkább stilisztikai elveket foglal magában, s legnagyobb részében Blair Hugó retorikai munkájának hatása alatt áll. Pápay, bár nem említi, de valószínű, ennek német fordítását használta, melyet 1785-ben Schreiter készített, s a mely nálunk nagyon el volt terjedve.

Szó van még ebben a fejezetben az egyes nyelvek szókincsének bőségéről, majd azt mondja, hogy a mi nyelvünk szükségét lát „a Polgári dolgokat, a Művészségbéli tárgyakat, 's minden Filozófiai esméretek“ kifejező szavakban (261). Voltak szavaink a katonai dolgokra, de mióta „a' Magyar katonáknak is a' Német Komandószóra kell forogni“, bizony ezek is elvesztek“ . . . A mi már most a nyelv szókincsének gyarapítását illeti, nekünk csak két helyes eszközünk van: a származtatás és összetétel, mert gyökerekben és képzőkben nyelvünk igen gazdag. Mi a nyelv szókincsének bővítésében nem vagyunk olyan kedvező helyzetben, mint a francziák, a kik elővesznek egy görög vagy latin szót, egyet „tekerintenek“ rajta, s megvan a szükséges új szó. Majd példákkal igazolja, hogy nyelvünk, ha jó író használja, eléggé gazdag, és nagyon hangzatos. (Vö. Campe: Über die Reinigung u. Bereicherung d. d. Sprache. 1794.)

Ebben ismertettük Pápay nyelvészetét, a mely sok tekintetben, a mi az általános elveket illeti, Adelung hatása alatt áll, a ki az empirikus filozófia tételeit alkalmazva, dolgozta ki rendszerét. Adelung nyelvészete egy kerek és befejezett egésznek alkotott, s így nem esoda, hogy olyan sok követőre talált nálunk. Pápay kora nyelvészei között a leghiggadtabb. Ennek okát kereshetjük abban is, hogy könyvét az ifjúságnak szánta, másrészt pedig nem lévén önálló kutató, inkább rendszerességre törekedett, és arra, hogy harmóniát hozzon az ellentétek közé. Bár az élő nyelv alapján áll, teljes elismeréssel viseltetik Révai iránt mindaddig, míg a „magyarok királynejok“ féle alakokat nem védelmezi, és tudja, hogy ha megjelentek

volna Révai kézirati munkái, az „övé mellett sem lenne az enyém is egészen haszontalan“ (Kaz. Lev. V:43).

A Magyar Literatura Esméretének megjelenése esemény számba ment a magyar irodalomban. Szerzőjét az ország kedvezően ismerte az „Észrevételek“ idejéből, megjelenése előre be volt jelentve, sőt az anti-révaiánusok már azt is híresztelték, hogy a munka Révai ellen készült. Mikor aztán a piacra került a könyv, fölszabadultak az ellentétek, és megindult a nyílt csatározás. Kazinczyt elvi ellentétek választották el Pápaytól, megbírálja, kimutatja hibáit, de a személyes és levéلبeli érintkezés nem szakad meg köztük, s leveleik bizalmas hangja sem változik.

Sokkal mélyebb volt az ellentét Pápay és Horvát István közt, mely az utóbbi részéről, úgy látszik, személyes gyűlölség volt, talán nem is annyira Pápay, mint inkább a kiadó Takács ellen, és határtalan szeretet és ragaszkodás Révaihoz. Az ellenségeskedés Horvát István és Takács József között már régibb keletű. Mielőtt Révai meghalt, utódjául Horvátot ajánlotta. Takács és Kultsár István ezt mindenképen meg akarták akadályozni, áskálódtak ellene Dréta Antal zirczi apát útján Ürményinél is, és Takács egy társaságban úgy nyilatkozott volna, hogy a keze irását adja, hogy Horvát nem lesz Révai utódja az egyetemen. Horvát Istvánnak tudomására jutott az is, hogy Takács nevétségessé akarta tétetni Révait Pápay által már az Észrevételekben is.* Horvát mindezekről tudott, s alig várta, hogy félelmetes tollát ismét elővehesse, a mire kínálkozó alkalom volt Pápay könyvének megjelenése. A bírálat csakhamar elkészült, s beküldi azt barátjának, Ferenczi Jánosnak, a ki megvan vele elégedve: „A' Pápay antirévaianus ellen tett jegyzéseid igen tetszenek nekem, nem tudom miért, de valóban azt látom, hogy a' Magyart mély tébolygásából tsak döfő eszközökkel lehet ki ugratni“.**

A bírálat kézirata „Ferenczi Jánosnak, mint a' hibátlan ősi magyarság különös védőjének“ van ajánlva. Kultsár ezt a kíméletlen kritikát, bár Révait ő sem szerette, nem tudni mi okból, kiadta lapjában. A bírálat, Horváth legintimebb barátait kivéve, mindenütt visszatetszést szült, de leginkább a dunántúliaknál, a kik kemény megtorlást ígérnek. Vitkovics meg van vele elégedve, mert reméli, hogy ez a recensio Pápayt műve többi részének kiadásától elakasztotta.*** Pápay nem akart erre a bírálatra válaszolni, pedig Horvát várta, mint erről Vitkovics értesít, mert most Horvát csak kis fegyverekből lőtt, a nagy ágyúk ezután következtek volna (Kaz. Lev. X:277). Később mégis beküldte antikritikáját Kazinczynek, a ki azt

* Ferenczy János lev. H. I.-hoz 1807 ápr. 28. N. M. lev.

** Fer. Ján. lev. Horv. I.-hoz 1808 máj. 14. N. Múz. lev.

*** Levele Ivánszkyhoz. Vitk. élete 3. k. 21.

nem publikálta (uo. VII:64). Lassanként elaludtak az ellentétek, kibékültek Horvát és Pápay: „sed non valde, — die Geschichte später — sed manet alta mente repostum“ (uo. X:424).

A magyar literatura esmérete 17 évvel megjelenése után megtalálta az utat az iskolába is. Jónás József, a pécsi filozófiai cursus tantervének kidolgozója a második évre a magyar nyelvből a következőket ajánlja: „Studium linguae Patriae: Semestri I. Litteratura Patriae iuxta opus Pápayanum, cum additamentis propriis Professoris, quoad primam partem traditur. Semestri II. autem pars 2-a. ejusdem operis continuatur, — unica per Hebdomadam hora“.* Eljutott tehát a könyv azoknak a kezébe is, a kiknek szánva volt, s ha voltak is fogyatkozásai, hibái, ha nem volt is a legjobb, sokáig mégis az egyedüli maradt:

Még csak néhány szót. Kazinczyhoz írja Pápay a Bánk-Bánról: „Csupa kíváncsiságból elolvassam Bánk-Bánt is, a Tudom. Gyűjteményben a' Dramaturgiáról értekező Katonától, de bosszszusággal vetém él. A' Censura ezt úgy hallom eltiltá, 's ez jól esett, ámbár tudom, nem azért tiltatott el, a' miért én bosszankodám“ (uo. XVII:499).

VELLEDITS LAJOS.

* Eredetije a pécsi püspöki könyvtárban.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Fulák. A NySz. szerint a magyarban két *fulák* van; az egyik *fulák* növénynév, s „Convolvulus, winde“ a jelentése, míg a másik *fulák*, melynek *fulák*, *fulánk*, *fulánk* stb. (l. NySz., MTsz.) alakváltozatai vannak, „aculeus, stachel“ jelentésű. A „Convolvulus, winde“ jelentésű *fulák*ra legrégebb adataink Clusiusban, illetőleg Beythében vannak (l. NySz.-t is), egyéb adatok pedig találhatóak Márton József magy.-ném. szótárai 1807., 1811., 1816. évi kiadásaiban, valamint Kassai IV:464. lapján. Hogy a szó megvan-e a népnelvben, azt nem tudom kimutatni. Alakváltozatát sem ismerem, Földi János Rövid krit.-jában (52. l.) Beythére való hivatkozással idéz ugyan *fulák* alakot, de Clusius-Beythében egyszer *fulak*, másszor meg *fulák* van nyomtatva. Az egyik alak *u*-ja fölött azonban mintha vonáska volna; mégis valószínű, hogy a szóban rövid *u* van eredetileg. Az a nézetem már most, hogy a NySz. szerkesztői helyesen tették, mikor a két *fulák*-ot két külön szónak vették. Tárgyilag ugyanis lehetetlen, hogy a „Convolvulus“-t jelentő *fulák* az „aculeus, stachel“ jelentésű *fulák* \sim *fulák* szóval egy eredetű legyen. Tudvalevő dolog, hogy a *fulák* \sim *fulák* \sim *fulánk* („aculeus, stachel“) a *fül* = *fúr* ige származéka (lásd a többek közt TMNy. 489, 522), de milyen eredetű a „Convolvulus“-t jelentő *fulák*? Erről

az a nézetem, hogy a *folyni* = „*futni*“ (l. NySz., MTsz.) ige származéka. Hogy „a földi tök *felfoly* a kertre“ (NySz.), vagy hogy „a bab *foj* a lécre“ (MTsz.), a honnan *folyó-bab* is van, mind ismeretes dolgok. Fontos bizonyításomban, hogy a *fulák*-ot is némely helyen *folyóká*-nak hívják s vannak rá adataink, hogy régen *folyófü*, *fölfolyó* (l. NySz.) is volt a neve. Tárgyilag tehát a *fulák* szinte kihívóan követeli, hogy az ő családfáját a *foly* igéhez kössük. Alaktani szempontból e származtatás ellen semmi kifogást sem emelhetni, az *-ák* képzőnek benne teljesen azonos szerepe van, mint a többi ilyen képzésű szóban (lásd TMNy. 489). Csupán hangtanilag kell bizonyítanunk, hogy az *ly* helyett szabályos az *l*, s hogy *o* helyén teljes joggal áll az *u*. Az *ly* > *l* változás nem okozhat nehézséget, különösen ha fölvesszük, hogy az *ly* helyén álló *l* nyelvjárási sajátosság (vö. különben a MTsz.-ban ezeket az adatokat: *folyár* = *folár*, *folyat* = *folat*, *folyosó* = *folosu* stb.). Az *o* helyén álló *u* a *foly* igében szokatlannak látszik, mert bár e változás nyelvünkben gyakori, a *foly* igének *u*-val hangzó alakváltozatára a régiségből mégsem tudok példát. Van azonban a népnyelvben a *víz-folyás* szónak (MTsz.) *víz-fulás* alakváltozata is; minthogy ez a *fulás* csakis a *foly* ige származéka lehet, ezzel valószínűvé van téve, hogy a *folyni*-nak régen is lehetett egy *fulni* alakváltozata, a mely megmaradt a *fulák*-ban is. Tárgyi és nyelvtani bizonyítékok tehát a mellett szólnak, hogy a *fulák* igenis lehet a *folyni* ige származéka. MELICH JÁNOS.

Még egyszer a *c'ohoccal*. Nézetem szerint Pruzsinszky J.-nak igaza van, a mikor azt állítja, hogy abban a latin szövegben, a melyből a Nád. és DebrC. *c'ohoccal* szót tartalmazó része fordítva van, *vomeribus* állhatott. Azt azonban teljesen lehetetlennek tartom, hogy a *c'ohoccal* az or. *sochà* szóval bármiképp is összefüggjön. Az or. *sochà* első jelentése „stange, stütze, säule“, s csak mint ilyen, „hakenpflug“. A legprimitívebb horgas faeke ez a *sochà*, a mely mint ilyen, a balti németek előtt is ismeretes; hogy ez hozzánk e balti németektől a XV. sz. végén átjöhetett volna, teljesen lehetetlen. Tárgyilag (lásd az or. *sochà*-ra Dal szótárát) is, meg jelentésileg is valószínűtlen e származtatás. MELEGDI JÁNOS.

Koponya. A m. *koponya* látszólag pompásan egyezik a vele azonos jelentésű mordv. *kopaška*-val. Más oldalról *-nya* végződésével a román eredet lehetőségére utal. A m. *kókonya*-t (húsvéti étel) régebben a vallon *cocogne* (húsvéti tojás) és olasz *cuccagna*-val egyeztettem s most meg a *kocsonya* szóban a **cutica* származékát ismerem föl (piemonti *cuja*, graubündeni-ladin *cutxa*, *cudja*, friauli *crodie* = kéréses, vastag bőr), oly képzéssel, mint az érthetően egész különböző alakú óolasz *cuticagna*. Tehát *koponya* az olasz *coppa* = a fej hátsó része szóval is összefügghetne. De *koponya* (*kaponya*, *kapinya*)

a régi nyelvben „merítőedény, veder“, a maiban „kanálforma merítőedény“ jelentéssel is bír, mely jelentés elvezet bennünket a román **cuppa* „merítőedény“ szóhoz (l. Zeitschr. f. rom. Phil. 1909, 653). A magyarban a koponyának „fő, fej“ jelentése az „edény“ jelentésből indult ki. E mellett szól az a körülmény, hogy régebben mondták: *fő-koponya* „fej-edény“, *agy-koponya* „agy-edény“ (*füles-koponya* „füles-edény, korsó“). A románból való származtatásnak útjába illeszkedik a szlovén, szerb-horvát *kopanja* „válú, teknő, evőedény“, a mely megfelelő alapszava lehetne a magyar *koponya*-nak; ezt a *kopanja* alakot eddig minden ellentmondás nélkül származtatták a *kopati* „ásni“ igéből, a mit talán még sem hagyhatunk tovább szó nélkül. A főnévnek jelentését nem magyarázza meg az ige s engedtessek meg, hogy mi a szláv szót is a románhoz utaljuk. Vö. eszl. *kopanja* „mérték neme“, finn *kappa* „a gabnamérték egy neme“; szlovén *kopa* „fürdőteknő“, melynek román eredetét a többi jelentések: „kazal, hegycsúcs, csúcs“ teszik kétségtelenné. (Schuchardt Hugónak a Zeitschr. f. vgl. Sprachforsch. XLIV. 3/4. füzetében megjelent dolgozatából.)

T. Z.

Letartóztat. A NyÚSz. II. kötetének tanúsága szerint ez az elfog, visszatart jelentésű törvénykezési műszavunk Márt.-nál található először 1803-ban. Innen kerülhetett Georch Honnyi Törvényébe, mely „igyekezett a remek szavakat a' nevezetesebb Magyar Szerzőkből össze-szededetni“. Márton azonban, kiről tudva van, hogy helyes érzéssel ki tudta válogatni kora új szavainak nagy tömegéből az életrevalókat, s ezeket szótáraiba be is rakta, nem szerzője ennek a szónak. Ott született meg Bartzafalvi kohójában a Magy. Hirm. szerkesztése közben, mikor még Szatsvayval együtt „pallérozta“ nyelvünket: „Az ötödik Vig-játék a' következő napon tartattaték — írják az 1786. évfolyam 187. lapján — mely volt a' Karthágo-beliektől *le-tartóztatott* Romai Polgár-Mesterről Regulusról“, ui. 542: „szabad a' hadakozó szövetséges Résznek azokat . . . *le-tartóztatni*“; ui.: „*letartóztatás*“. Azért gondolom, hogy Szatsvay is részes benne, mert a Magyar Kurirban is megvan igen sok, eddig egyedül Bartzafalvi rovására írt új szóval együtt: „a' hajót *le* nem kell *tartóztatni*“ (1787:21). Ismeretes dolog, hogy B. már jóval a Magy. Kur. megjelenése előtt visszavonta saját új szavait, hogy ebben mégis: *művedelem, hazafitványság, hazafistt, pénztár, kincstárnok, felnépez, rajzolvány* stb.-féle új szókat találunk, azt bizonyítja, hogy bennük Szatsvay is ludas.

A XVIII. század közepétől kezdve különben, mint már a *leszoktat, lefegyverkeztet* szavak fejtegetésénél is rámutattam (MNy. 7:418), valósággal divatossá válik a *le* igekötő. Főleg a *meg* és *el* igekötőt helyettesítették vele, a latin *de* és német *ab*-ot utánozván.

A régi megnevet-ből lesz *lenevet* (Magy. Hirm. 1786:4, Magy. Kur. 32), a megszolgál-ból *leszolgál* (Magy. Hirm. ui. 653), *leszolgáltat* (ui. 670), a megfizet-ből *lefizet* (ui. 582): „a' ház bért le kelletik fizetnem“; meggyilkol-ból *leggyilkol* (Magy. Mus. 1788:52). Mindezeket megelőzte a *lemásol* (Svédí Grófné 1778:193): „régí ábrázolásokat le-másolnuuk kellett“.
Derűre-borúra használja ezt az igekötőt sok idétlen alkotása között Folnesics Lajos. Alvinájában (1807) az imént említetteken kívül olvashatók: *lekilíncsel* (12), *lehevesedik* (12), *levigyáz* (37), *ledarál* (45), *legyaláz* (16), *lekövesedik* (100), *lealakoz* (145, Szatsvaynál Magy. Kur. *lelárvál* 110), *leköszönés* (157), *lebilíncsel* (157), *lefoglal* (162), *leszokik* (175), *lemellöz* (187) stb.

A *letartóztat* eredeti jelentésével azonos értelmű *föltartóztat* csak 1803-ban Márt.-nál. Vö. még *letart* és *föltart* a NySz.-ban.

Perújítás. Ez a ma már általános „perrendtartási“ szavunk eredete is a XVIII. század közepére nyúlik vissza. Annak ellenére, hogy, mint mondani szokták, pereskedő nemzet vagyunk, a perek a XIX. század elejéig csak curialis, felemás latin-magyar stílusban folytak. Innen van, hogy erre a fogalomra nem találjuk meg e mai kifejezést régi törvénykezési könyveinkben. A mint sok új szó az egyházi nyelvünkben, prédikáció-gyűjtemények poros foliánsain kerül elő, a *perújítás* is egy pap tollából került ki először. Telek Józsefnek, kiről már többször említettem, hogy nyelve Faludi stílusán nevelkedett, újszerű, 1763-ban megjelent Négy világító Urnapi Lámpás-ában találom: „Via Novi, *per-újítással* helytelennek ítéltetik“ (35. l.). Persze bizonyos, hogy észrevétlenül maradt e helyen, s nyelvújítóink Georch Honnyi Törvényéből kapták föl (I:230): „*per-újításon* kívül semmi egyéb ügy-orvoslással (juridicum remedium) nem élhetvén“. Georch tette általánossá.

Vagyon. E főnevet a NySz. tanúsága szerint régi nyelvünk nem ismerte. A codexek korában megvolt ugyan rövidebb alakja: a *vagy*, de azután elfelejtődött a sokkal sűrűbben használt „jóság, jó, tehetség, mód, érték“ stb. mellett. A NyÚSz. szerint Szabó Dávid szótárai útján (1784, 1792) jutott volna e jelentésében, alkalmasint a népnyelvből, az irodalomba. A *vagyonos* szó pedig, mely amabból továbbképzettnek látszik, néhány évvel előbb, Faludinál volna *vagya-mos* alakban. Régi nyelvünkben eléggé ismeretes *vagyonosság* (ens, das wesen, ding) szavunk ugyanis nem kapcsolható össze a mai *vagyon*, *vagyonosság* (vermögen, possessio) szóval, mint első tekintetre gondolni lehetne. Amaz kétségtelenül a *vagyon* (est, existit) továbbképzése, a harmadik személyű igealak továbbfejlesztése, s mint ilyen, a *nyereség*, *vesztesség*, *lehetőség*, *tanulmány* stb. féllelkel egy sorba tartozik. A mai *vagyonosság* (ganzes vermögen, gesamt-v.) pedig a már főnévileg szereplő *vagyon* (possessio) szavunknak *-ság* képzős gyűjtőneve,

mint a *rétség*, *mezőség* a *rét*-nek, *mező*-nek. Adataim, melyekhez rövid fejtegetésem kapcsolódik, természetesen csak ezen újabb fejlődésű „*possessio*, *habe*, *gut*“ jelentésre vonatkoznak.

1645. Geleji Katona Titk. 250: „a' nintsenből tészen *vagyonokat*, és a' semmi helyett ad valamiket“; 1761. Biró Márton Préd. 792: „minden *vagyonjával* együtt prédává lett“; 1769. Telek József Tizenkét Tsill. Kor. 675: „*önnön vagyonokat* három részre osztván egy részt adának a' szegényeknek“; 1786. Magy. Hirm. 477: „Az én *Vagyonomnak* egygy nagy része el-sikkadt“; ui. 480: „ész és vagyonbéli tehetségim“; 1787. Szatsvay Sándor Magy. Kur. 1:5: „Az egygyesség által nevededik a' kints — A' zenebonával leszsz a' *vagyonból* nints“; 1788. Magy. Mus. 1:110: *vagyonka*; 1708. Illyés István Sert. Sanct. 2:68: „*Vagyonos értéket*, gazdagságot“; ui. 71: „a' girák között a' *vagyonos* értéket is számláltuk“; ui. 3:23: „Nem beszéllem külső *vagyonos javait*, mellyeknek ő örököse volt“; ui. 92: „vannak más rendbéli . . . jovai-is a' Felséges Istennek: úgy mint a' külső facultások, vagy *vagyonos értékek*, ingó vagy ingatlan kintsek, gazdagságok, és jószágok“; ui. 97: „ez előtt *vagyonos boldog állapotban* lévén“; 1725. Csúzy Zsigmond Tromb. 281: „leg-inkább a' *vagyonosok*, és gazdag Sáfárok . . . ruházzák Kristust“ (vö. Nyr. 38:227); 1742. Kovács János Contin. a magy. Krón. 2:50: „ha *vagyonos okai* lennének, ezzel magát mentené“; 1754. Biró Márton Angyali Szöv. 82: „a' mostani emberek főképpen a' *vagyonosok*“; 1771. Faludi Ferencz N. U. 192: „magok gazdag *vagyonos* embereknek tartassanak lenni“; 1774. Kónyi János Múl. óra 25: „az én Atyám *vagyonos ember*“; 1778. Faludi T. É. 204: „tudták, hogy *vagyonos ember*“; ui. 290: „*vagyonos méltóságok*“; 1764. Kollarits Joachim Phil. 274: „*vagyonosságunkhoz képest*“; 1778. Faludi T. É. 88: „légyen Ura minden *ingó és ingatlan vagyonosságimnak*“.

Ezen adatokból következik: 1. az, hogy a *vagyon* eredetileg „meglévőt, létezőt“ jelentett és a *vagy* tőnek valamiféle igeneve, a mint Szinnyi tanítja (M. Nyelvh. 3. kiad. 123—124); Geleji Katona még így használja; 2. hogy *vagyonos* szavunk ennek a XVII. sz. végén már teljesen elhomályosult funkciójú *n* képzős *vagyon*-nak csak olyanfajta megerősödése, mint a *haragos* a *harag* (iratus, zornig NySz.), a *téres* a *tér* (spaciosus, planus ui.) szónak, s hogy eredetileg szintén csak létezőt, meglévőt, a mi megvan-t jelentett. A *vagyonos érték*, *vagyonos javak*, *vagyonos okok* bizonyítják ezt. 3. A *vagyonos* (possidens, wohlhabend, reich) mai értelme a *vagyonos értékkel bíró*, *vagyonos boldog állapotban lévő ember* > *vagyonos ember* > *vagyonos* jelentés-sűrűsödés eredménye, valamint a *házas* (maritus, verheiratet), a *házastárrsal bíró*, *házzal* (familia) *bíró ember*, *házas ember* sűrűsödése. 4. Míg a *vagyonos* (existens, possidens) az egész XVIII. században, mondhatni, sűrűen előfordul, addig a „*possessio*, *vermögen*“ jelentésű *vagyon* csak a XVIII. sz. második felében lép föl és csupán a XIX. század elején mondható általánosnak irodalmi nyelvünkben. Végül 6. véleményem szerint ezért a *vagyon* (*possessio*) a *vagyon*-(*existens*)-ből fejlődött *vagyonos* (*existens*, pos-

sidens) szóból való visszakövetkeztetés a *módos* > *mód*, *tehetséges* > *tehetség*, *jószágos* > *jószág* analogiájára.

Hátra van még, hogy e valószínűleg népies fejlődésnek eddig nem tárgyalt két alakjáról: a *vagyom* és *vagyomos* formákról is szóljak. Arról, úgy hiszem, az elmondottak után nem lehet szó, hogy *vagyom* az eredetibb alak, mint Simonyi és Halász tartják (Nyr. 7:441, 8:49), hogy az *átom* főnévvel azonos képzésű, vagy a *hiszem*, *bizony*, *huzam* csoportjába tartozik. Ezeket a szókat ugyanis a népies nyelvérték első személyű igéknek nézi, s analogiájukra aztán más igét is használ első személyben főnévként: „*haragszomra mutat*“ mondja Faludi (U. E. 172); „könnyen elgondolhatni, mitsoda *érzemb*ben habozott a' szíve“, írja Mészáros Ignác a Kárt.-ban (161), mely tudvalevőleg sok népiességet is őriz (*gede*, *minü* stb.), sőt Kazinczynál is ezt olvassuk: „A' Csokonay *hiszenje* és *vallomja* szerint“ (Lev. 4:387), vagy: „Imhol az én *hiszemem* és *vallomom* Napoleon és Kant eránt“ (ui. 434). Sőt személyváltoztatással is: „*magad e' kötelességekrül külömb hiszedben légy*“ (Faludi N. E. 197). A *vagyom* alak aligha lehet a nép e fajta, első személyt látó, hibás etymologizálásának eredménye, mert *vagyom* első személy nincs. A *vagyomba*, *vagyomból* assimilált kiejtésből következtette ki a nép a *vagyom* formát.* A *vagyamos* változat magyarázata pedig a *bizomos*, *huzamos*, *huzomos* ~ *huzonos*, *furtonos* ~ *furtomos* stb. tekintetbe vételével nehézséget nem okoz.

SIMAI ÖDÖN.

Szellemdús. Ez a szó nyomtatásban** megvan már a Kossuth „Pesti Hirlap“-ja 1841 április 10-ikén és a Mátray Gábor „Honművész“-e ugyanaz napon megjelent számában. Amott Petrichevich Horváth Lázár a főrangúaktól rendezett műkedvelő előadásról referálván, ezt írja: „A kitünőleg méltányolt palikár-család képe (egy élőkép) egészen az ő (Gr. Erdődy Sándor) *szellemdús* összeállításá szerint volt elintézve“; emitt pedig egy soproni levelező N. Z-sa kisasszonyt „*városunk legszellemdúsabb zongora-játszójának*“ nevezi.

BAYER JÓZSEF.

Szerb. Melich János a *rác*z szóról írt fejtegetésében (MNy. 5:387) mai *szerb* szavunkról a többi között ezt mondja: „A mai hivatalos nyelvben a *rác*z szót a *szerb* szorítja ki, de könnyű kimutatni, hogy a *szerb* szónak nyelvünkben száz éves története sincs“. A következőkben közlök egy pár adatot, a melyek minden valószínűség szerint első előfordulásai mai *szerb* szavunknak. Molnár János Magyar Könyvházában Bosznia lakóiról szólván, ezeket írja: „A' Tótok-

* Vö. az *ütlek* szót és Kollaritsnál a: *biztokban*, *biztokos*, Mészárosnál a *szemlátomi*, *látomos*, *futamos* szókat, továbbá Nyr. 20:168. és NyK. 33: 241. l.

** A NyÜSz. már 1839-ből idézi, de csak kéziratból.

után a' *Serblusok* (*Szerviusok*) következtek" (t. i. Boszniában) (III. k. 493. l., 1783). Később ugyanott: „Ezekből a' Slovenekből valók a' fejr Chorvátok, és *Serbek*" (így! 506. l.). A M. Könyvház IV. kötetében pedig (1783) a következőket mondja: „a' Sláv nép, melly *Serblü*, és *Szerbi*, vagy *Szervi* nemzetnek-is hivatik" (429. l.). Ugyanitt előfordul még a *szerblusok* alak is. Sándor Istvánnál a Sokfélében találjuk a következőket: „azt hiszem, hogy egygy tótféle Nép (az akár Vindus, akár *Servius* lett légyen) lakta akkor is a' Dunának ezen jobb oldalát, midőn az Eleink Árpáddal ide érkeztek" (XI:48, 1808). De már ő nála ugyanitt mai alakjában is előkerül ez a szó. Anonymus tulajdonneveit fejtegetvén, írja: „Nekem úgy tetszik, hogy ezen Szerp helység nevében a' *Szerb* vagyis Rátz Nemzetnek lehet valami nyoma" (65. l.).

Közkeletűvé azonban csak jóval később vált a *szerb* szó. Toldy Ferencz még 1827-ben is *szerbus* költészetéről ír, az Aurora X. és XI. kötete pedig *szerbus* népdalokat közöl Sz. J.-tól (= Székács Józseftől). Márton szótárai sem ismerik s a Tudós Társaság Zseb-szótárában is csak a *rác* van meg. A *szerb* CzF.-nál van először szótárban, de elterjedését jóval előbbre tehetjük, a mult század 40-es éveinek végére vagy az 50-es évek elejére.

Visszaszivni. Annak idején közöltem e folyóiratban (MNy. IV:415), hogy e szót visszavonni értelemben Molnár János használta először 1763-ban. Molnár későbbi munkáiban is előkerül ez a kifejezés, bizonyosságául annak, hogy XVIII. századbeli irodalmunknak ez a jeles munkása öntudatosan élt már vele mindannyiszor, valahányszor valamely kimondott vélemény csúfos visszavonását akarta vele jelezni. Íme, a megfelelő helyek: „Degvines *viszsa szlvá*, a' miket a Khinai régiségről irt" (Magyar Könyvház II:313, 1783). Másutt ismét: „Az Érsek' ösztönzésére a' Pap meg-bánta bűnét és *viszsa-szivta* tévelygéseit" (uo. XII:343, 1799).
PUTNOKY IMRE.

Váránkozik. A MNy. megelőző füzetében (VII:457) idéztem az ÉrdyC.-ből a *váránkozás* (expectatio) főnevet. Azóta előkerült a hozzátartozó ige is. A JordC. 614. lapján (Luk. XXIII:35) olvassuk ugyanis: „Al vala kedyglen az fok neep *varankozican*". Ugyanez a DöbrC.-ben (462): „Es az nep al vala *varvan*"; az eredetiben pedig: „Et stabat populus expectans"* (Venetiis, Octav. Scot. 1480). A *vár* és *váránkozik* viszonya ugyanaz, mint a *sír* és *stránkozik*-é. Ez a **sírál*, amaz a **várál* gyakorító igéből lett l:n hangcserével, mint a *botránkozik*, *ugrándozik* a **botrálkozik*, **ugrálodozik*-ből.

SZILY KÁLMÁN.

* A mai Vulgátában: spectans.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

XVI. századi magyar levelek.

A bécsi udvari levéltár „Turcica“ gyűjteményéből.

I.

En kÿ wagÿok Kamber bék az nagÿsagos cÿaszar zólgáya, tugÿatok azt hogÿ en tÿ reatok nem eróuel wetettem wala magamat, hanem tÿztúl adot az chÿaszar, azért tugÿatok menemü otth en raÿttam tertenek, chÿak hogy en magamatÿs el nem weztetek. Nem tudom bÿzonyal hogÿ ha tÿ akaratóóckal a wagÿ hÿretekkel wolt, de ennekem igen nagÿ haragom wagÿon tÿ reatok. Cÿak akarom latnÿ mÿt csÿnaltok ha wagÿon zÿwetek en hozzam awagÿ nÿnch, „arról ismerem kedÿg hogÿ nÿnch“ hogy en hattam Zegeden kepembely embert, es annak sem jówal, sem adomanal az mÿnt ertem nem wattok, de gondollÿatok meg mÿnd az eleÿt es mÿnd az utollÿat howa esÿk, mert ennekem az csÿaszar adót wala ótt ezer embert segetsegül, de hogÿ en hozzam jówe az tÿ leweletek az en zÿwem megh esek raÿtatók, es en ÿot zolltam az csÿaszar elóttÿ felóletek, azért en Jóbbagÿm wattok, es ennek vtanaes en Jobbagÿm leztek, de az en kepembely embert, az kyt en hattam Zegeden vgÿ tÿztellÿetek, es Jówal es adomanÿal vgÿ legÿetek nekÿ, hogÿ en ream panaz tÿ felóletek ne ÿrÿwn, ha az en kedwemból kÿ nem akartok esnÿ, mert hattam en kepemben az ferrizw basat, nóha most kózzÿtókben nem mehet de lezen megh ollÿ Idó hogÿ ismeth kózzÿtókban megÿen es erre vgÿ wÿsellÿetek gondót, hogÿ im en Zegedé megÿek es ennekem azt hatta az csÿaszar hogÿ otth az földet erÿzem adÿgh mÿg ew maga kÿ jó, ha en oda megÿek, az en emberemtül panaz tÿ reatok ne jówÿn wgÿ legÿetek nekÿ, mÿnd adomanÿel, es mÿnd tÿztessegele, en ezt irttam feÿer warrol az en vtambol mert engem az en emberem lewele ert wele. Isten tarcsÿon megh. 1552. Az Kamber bék az tÿ vratok. — *Czim*: Circumspectis viris juratis iudicisque (igy!) existentibus Mokany Thomae Agardon etc. (Turcica 8. fasc. C 4. St. 88 jelzet alatt Szerb eredetiról készült egykorú magyar fordítás.)

II.

Jezus hitÿn walo wrak kwzeth walasztot wr Szeben wra Haller Peter. Ezen magasztaltatoth ÿegÿes lewelen ÿwthwan tudtodra

lygÿen, hogÿ az orszagnak kÿpe es kÿncz tartoÿa lÿteledÿrth paran-
csoltam hogÿ semÿ kÿsedelem nelkÿl erdel orszagabeli wrakkal es
waÿdaÿawal egÿelwkipen tanacs kodwan az erdel orzaga adaÿath be
kwdÿsÿbe erelkegÿel, ezth ÿgÿ tugÿad, ezen ÿltemnek hÿgÿ. ira-
toth maÿus hÿlnapÿanak elsew rÿszÿbe 1553. Constantinopolba kewit.
Kivÿl a fermánon: czazar levele szeben wra Haller Peternek. *Egy másikon:*
erdely wraknak ÿratott czazar levele. (Jelzése: f. 8. c. 5. St. 32, 33 és 34.
Kelt 1553. május 5-én.) Egykorú fordítás.

III.

Zolgalathomnak vthanna vitez Uram es somszedom erthem
hog k(egyelmed) az en biramot meg akartha wletnÿ bwntelen mert
w k(egyelme) igaz uolt de hog ezt k(egyelmed) meg erche az kirve
panacholtha k(egyelmednek) hog el uige az cedwlat hog az holdolasra
be menenek azok kÿ Bebek Ferenche kÿ Perinÿ Gabrielle kÿ Balasiake
kÿ ersike kÿ pÿspeke kÿ kegÿg egeb fw Vrake es fw nemessieke az
ert en mosthan ot uoltam az gwlesben en az cedwlot meg mutottam
fewnken ezt mongiak hog ualakÿ meg holdoltattÿa iobagat rÿa
mennenek es wnen magat zwrnw halalual meg wllik es iozagat
wrwkre el foglallÿk es ha iobaga meg holdolna levaciak az urat ha
iobagat meg nem wlethÿ es ua(la)kÿ holdolo levelet hordozna es
az kÿ talalua uasban uag horogban nem uettetne w magat zwrnw
halalual meg wlik az ert nekem ÿs vgon ezen uagon meg hagna
touaba k(egyelmed) iol thugÿa azt hog en k(egyelmednek) mind eltÿg
igazat irtham es uizentem az uegezes ez hog ha k(egyelmed) eg
falut el rabol uag eget hog wkÿs feienken uala kÿ mit thehet riad
mennwnk eg falwig mind seemre fegwk mind Pestÿg mind kegÿg
ez uarak tartomaniat ualakÿ meg hodolt ha k(egyelmed) ualamÿt
mÿuel mostanÿs kezen uariak k(egyelmedet) meg latÿa k(egyelmed)
hog en k(egyelmednek) igazat irok hog minketÿs maswnnet tart-
nak de k(egyelmednek) nag gongÿa lesceen ha Scechen k(egyelmed-
töl) meg nem uezÿk mert ezek sonha meg nem holdolnak mÿg eg
bennek tart. ÿsten tarcha meg k(egyelmed) ez leuel kwlt Filekben scent
Anna azon napian. Janosÿ Pal az filekÿ fwhadnag es porkolab irtha.
Czim: Ez leuel adasscek az nagsagos Hanzabeknek Scechenben nekem io
zonzed Vramnak. (Jelzése: 1554. Juli. 26. f. 9. c. 2. St. 74^{1/2}.)

GAGYI JENÓ.

Tábornok. A NySz. nem ismeri, a NyÚSz. pótkötetében pedig
azt találjuk, hogy Szirmay a „tavernicus“-t akarta így fordítani.
Szirmay ezt a szót valószínűleg Szegedy János: „Rubricæ sive Syn-
opses Titulorum“ 1734. cz. könyvéből veszi, a hol a 25. lapon a jegy-
zetben ezt olvassuk: „Tavernicus, unde Tavernicorum Regalium aut
Regalium Magister, olim videtur dictus fuisse Tábornok à Tábor,
b. e. à Castris: ad normam vocum Tálnok sive Tálnak, Dapifer;
et Pohárnok, Pincerna.“

Szó-csaplár. A NySz. ezt az adatot FalUE.-ből közli. Megvan már Sallai István: Jo Nemes Varadnak gyenge orvoslása, 1630. pag. 142. „De lásd a' szó-csaplárnak és hamisság kufarának balgatagságát.“

Farkasság. A NySz. nem ismeri. Szőnyi Nagy István: MártYROK coronája, 1727. cz. könyvében sokszor előfordul. „Cselekedetekből ki-tetszik minden farkasságok. (65. l.) . . . De bizony csak báránybőrben ragadozó farkasság.“ (96. l.) Ebből képezve tovább *farkaskodik* . . . „Hogy annál inkább a' bárány bőrben farkaskodhassanak.“ (72. l.)

Véren folyt. A NySz.-ban a *látott-hallott* (I: 1290) alatt olvassuk a következő kifejezést: „Régi latot hallot, véren folt vitez hadnagy“. (MNyil: Zsolt. 7.) Ennek a szokatlan kifejezésnek párvját megtaláljuk Szőnyi Nagy István: MártYROK coronája 1727. cz. könyvének Ajánló levelében: „Galerius rüt, véren futó ember, és az Anyaszentegyháznak nagy üldözője vala“. A két kifejezés értelme: vad, vérengző, s tulajdonképen teljesen egyet jelent, mert a foly igének is megvan a fut (currit) jelentése (Vö. NySz.)

VELLEITS LAJOS.

János pap országa. I. Az irodalomban: 1) Valkai András. „Cronica, mellyben meg irattatic Prister Johannis, Az az, A nagy Janos Pap Czaszárnac igen nagy Czaszári birodalma, ki Indiában bir igen nagy bõw földén“ (1583). 2) Mikes Kelemen, „Törökországi levelek“ 96-ik levél: „... egyikének jobb egéssége vagyon, a másika többet ohetik, ihatik, a harmadikának jobb lába lévén többet sétálhat a tengerparton. Ha már ezek méltók az egyenetlenkedésre és az irigységre, vigyük a *János pap itélőszéke* eleiben, hadd itéllye meg“. Ezt Erdélyi János is idézi (Magyar közmondások könyve 1851, 210. l.) következő hozzászólással: „*János pap itélőszéke* = képzelt itélőszék, melyre leginkább eligazíthatlan ügyeket, szerelmesek szóváltásait fellebbezhetni stb.“. 3) Csokonai (Tempefői [1793] III. felv. 6. jel.): „Tökkolopi mondja: . . . tatár ragadja el a János pap országába azt a szemét embert“. Továbbá (Karnyóné [1799] utolsó felv. utolsó jel.): „A János pap országába, | Hol nincs semmi aggodalom, | Tündérek szép királynéja, | Gyémánt palotába lakom. Legtöbb csodát, karakallát | Az éjjeli ágyba teszek, | Bámúl az emberi szem, | Példa ez a furcsa gyerek“. 4) Arany János: „János pap országa“ (Frankenburg, Életképek 1848 szept. 10-iki szám). 5) Abonyi Lajos: „Pap János országa“. Megjelent a „Fonó krónikája“ című novellagyűjtemény második kötete élén 1872-ben. (3—77. l.)

II. Szótárakban. Páriz Pápai, „Dictionarium“ 1782 (144. l.): János pap országa = India, Utopia, Indien, eine Landschaft. — Sándor István „Sokfélé“-jében, harmadik darab (1795), „A' 16-ik Században nyomtatott Magyar Könyvek“ rovatában a 100-ik lapon idézi Valkai munkáját. A „Sokféle“ IV. Darab 231. l.: „*János Pap Országa*: Abiffinia“. — Kassai, Szókönyv III. Tsomó-jában (*Pestenn 1834*) 65. l. Sándorra hivatkozik: „Jankó: Vid. János diminutive, et Iván.“

V. g. *János Pap' Országá*: Abyssinia (Sánd. Sokféle 4. Dar. 231. lap) alias Habissinia, Germanis *Mohren-Land*“. — „*János pap országa*, Utopien, das Schlaraffenland“, Királyföldi, Ujdonat új szavak tára, 1846. — Czuczor-Fogarasi (III. k. 210): János pap országa, azaz sehonna (Utópia). — Ballagi (TeljSzt.): János pap országa = mesebeli boldog ország (Eldorado). — Erdélyi (Magyar közmondások könyve): János pap országa = képzelt ország. — Érdekes, hogy a „János pap országa“ kifejezés Hollandiában is közszólássá lett. Erich Schmidt ugyanis *Das Schlaraffenland* című értekezésében (Charakteristiken II.) a 65-ik lapon ezt írja: „... Hart am Paradies soll das Idealland des sagenhaften Priesters Johannes liegen: deshalb braucht der Niederländer noch spät den Ausdruck „*Paep Jansland*“ gleichbedeutend mit *Cockaenghen*, oder *Luyekkerlant*“.

DOBÓCZKI PÁL.

KÜLÖNFELEK.

A **Magyar Nyelvőr** most fejezte be 40-dik évfolyamát s ennek emlékére ünnepi füzetet ad ki, melybe a mi folyóiratunk munkatársai közül is többen írtak értékes cikkeket. Ez alkalomból a Magyar Nyelv is szívesen üdvözli a nagy múltú folyóiratot. Sokban nem ért egyet a Nyr.-rel, nem egyszer kisebb-nagyobb csatát is vív vele. Harczaikból azonban sem egyiknek, sem másiknak nem lehet haszna, csakis a magyar nyelvtudománynak. Legyen is! SZERK.

Budapest utcanevei. A Fővárosi Közmunkák tanácsa most állította össze a székesfőváros utainak, utczáinak és tereinek legújabb névjegyzékét. A jegyzék már 1500 útvonalat ölel fel, melyekre, az azonos neveket leszámítva, mintegy 1390 különböző elnevezés van alkalmazva.

A Főv. Közmunk. tanácsa szíves volt e jegyzéket a M. Nyelvtudományi Társaságnak is azzal a kéréssel megküldeni, hogy venné Társaságunk az úthálózat elnevezésének rendszerét és anyagát bírálat alá s tenne a szükséges új elnevezésekre is javaslatot. Irányelveit a Tanács a következőkben foglalta össze: 1. Régi, jóhangzású nevek felcserélésének helye nincs. 2. Élő személyekről az elnevezés csak kivételesen történhetik. 3. Más személyes vonatkozású elnevezés rendszerint oly útra, utczára vagy térre alkalmazandó, melynek még nincs megjelölése. 4. Nehéz kiejtésű nevek mellőzendők.

Nincs ugyan határozottan kimondva, de hallgatagon, úgy látszik, zsinórmértékül szolgált az a helyes elv is, hogy a

helynevek-, megyenevek- és hegynevekhez, utczanevekül alkalmazva, az -i képző hozzáfűggesztendő, pl. *Bécsi*, *Czeglédi*, *Diósgyőri* stb. utca; *Baranyai*, *Sárosi* utca, *Zalai* út; *Badacsonyi*, *Józsefhegyi* utca, *Rókushegyi* lépcső, *Zöldmáli* utca stb.

De e tekintetben temérdek a következetlenség: *Alpár, Drégely, Gács, Mohács, Tokaj, Zenta* utca; *Csallóköz, Heves, Túróc, Ugocsa* utca; *Csobáncz Gellérthegy, Királyhegy, Középhegy, Naphegy, Óhegy utca, Naphegy lépcső, Naphegy tér, Cserhát, Hegyhát* utca stb. stb. Ezekhez és még sok máshoz is hozzá kellene az i-t függeszteni.

Némely híres emberünk neve is rosszul van írva: *Bolyai*, nem pedig *Bólyai*; és *Petényi*, nem pedig *Pethényi*.

Az utcanevekkül használt közsókra nézve nem sok észrevételünk van. Helytelenek: *Ápolda, Korona-herczeg, Lovarda, Papnövelde, Reáltanoda, Tudor utca* és *Lövölde tér*. Helyettük alkalmaslag más neveket kellene tenni. *Korona-herczeg utca* helyett lehetne majdan: *Ferencz Ferdinánd utca*. Egy-kettőt azonban már most megváltoztathatnánk. Nem különös-e, hogy a Székes főváros IV. kerületi reáliskolája a *Reáltanoda* utcában van? Ezt bízvást *Reáliskola* utcára lehetne változtatni. A mai *Tudor* utcában lakott egykor Gyulai Pál. Róla még nincs utca elnevezve. Ajánlanók, hogy a *Tudor-utca Gyulai Pál-utczának* neveztessek el. *Fhg Albrecht út, Fhg Sándor utca* és tér a közönség ajakán úgyis csak *Albrecht út* és *Sándor utca*, valamint *Klotild, Mária-Valéria utca* és *Rudolf rakpart*. Engedhetnénk talán a közsókásnak.

Új utcanevek ajánlására a Nyelvtudományi Társaság válaszmánya *Vikár Bélát*, egyik tagját kérte fel. Sz. K.

ROVÁS.

„Tíz év előtt“, „tíz év után“.

Folyóiratunk 1910. márcziusi füzeté a borítékra szorult „Gyakoribb hibák stb.“ rovatban így oktat a többi közt: „*Ötven év előtt, tíz év előtt, két nap előtt* stb. olvasom Eötvös Károly munkáiban. *Ötven évvel ezelőtt, tíz évvel ezelőtt, két nappal ezelőtt* a helyes. Ez a magyar. A másik német. Nincs szükségünk rá!“

Ez a megrovás arra indította ifj. Komlóssy Arthurt, hogy pauzszos levéllel keressen föl bennünket. Ő már az 1906-iki MNy-ben írt e tárgyról („Évek előtt, évek után“ 335. l.), s éppen Eötvös Károlyt és Rákosi Jenőt „szúrta gombostűre“, de sem Eötvösön „nem fogott a figyelmeztetés“, mert ma is „vígán dobálózik ezzel a németességgel“, se Rákosin, „a másik főbűnösön“, mert a Bud. Hirlap „különösen vezérezkibeiben“ most is „ontja ezt a germanismust“ „Azt hihettem — úgymond K. — hogy kis czikkem eléggé megmagyarázta a dolgot, de úgy látszik, még *bővebb és népiesebb* magyarázatra van szükség“. S ezt tőlünk várja.

„No Jánosom, oly gyászosan ne vedd“ — mondja Borbála Keplernek. Mire való is ez a keseredés, hogy „két olyan tekintélyes, idős irodalmi férfiú“ nem hallgat az okos szóra! Hisz ő, Komlóssy, — újra elolvastam czikkét — csakugyan eléggé megmagyarázta a dolgot, s evvel megtette a kötelességét. Már arról nem tehet, hogy pusztában kiáltozott. Ugyan mitévő legyen Komáromy Lajos, a ki már

harminczöt év előtt, akarom mondani, harminczöt évvel ezelőtt megterdelte ezt az idegenszerűséget? Örökös könnyben ázzék-e, mint szegény Niobe asszony? Hát Finály? Neki tudj' Isten hánszeret meg kellene fordulnia sirjában, ha tudná, hogy hiába írta ezeket, még 1888-ban: „— Feltétlenül helytelen és magyartalan az ily szólam: Két év *előtt* ismerkedtem meg vele, három év *után* megholt, mind a kettő észtanilag is képtelen, és csak is a német nyelv engedi meg magának ezt a képtelenséget, csak németül lehet így beszélni: ich sah ihn vor acht Tagen, sem a franczia, sem az angol, sem a görög, sem a latin nyelv nem él e szólásformával, nekünk se szabad vele élnünk és mindenkinek kötelessége e képtelenség ellen írtó háborút folytatni. Egyike ez a legocsmányabb kocsintásoknak.“ (1. *Hogy is mondják ezt magyarául?* 195—96. l.)

S hiszi-e Komlóssy, hogy *bővebb és népiesebb* magyarázatnak fogantatja lenne? Engem másra tanított a tapasztalás. Valamikor (nem merem mondani: *évek előtt*) untig bőven és népiesen megmagyaráztam a *révén* szót s szépen kipéczéztem használata határait. S mi lett az eredmény? Az, hogy ma már minden *valaminek a révén* történik, s a szegény *által* „meghalt, tán el is temették“. Vért sirjak-e ezért? Nem én! Inkább jót nevetek, mikor a Bud. Hirl. hivatalos nyelvésze allelujával üdvözli a tolakodót, mint a magyar stílus szerencsés gazdagodását! Sőt, a mi nagyobb, még magamat okolom, s szinte hinni kezdem, hogy a már minden *valaminek a révén* — az *én révén* lett oly hatalmas, mért emlegettem annyit, mért vitatkoztam rajta néhai Tóth Bélával. A mi dolgunk kimutatni a hibát s időnként pellengérré állítani. Egyébbel ne törődjünk, még avval se, hogy van lap, mely egyfelől megbélyegzett barbarismusokkal él, másfelől a tiszta magyarság *körül* szerzett érdemeit hánytorgatja.

E bevezetésből nehogy azt következtesse valaki, hogy én a *tíz év előtt* s *után*-félék üldözőihez adom magamat. Előre kijelentem, hogy mellettük fogok s azon leszek, hogy másokat is részükre hódítsak.

Szólók pedig külön-külön a „tíz év előtt“ s (teljesség okáért) a „tíz év után“-félékről.

1. *Tíz év előtt*. Az egyszer tagadhatatlan, hogy ez a szerkezet: „tíz évvel ezelőtt“ vagy „ezelőtt tíz évvel“ (ennek előtte t. é.) a rendes, a szokott, a régi, a minek bizonyítéka, hogy az élő nyelv, kivált a népnyelv alig ha ismer ilyeneket: „négy nap előtt“, „hat hét előtt“; bizonyítéka továbbá, hogy az íróknak is, s nem csak a régieknek, erre jár rá a tolluk. Vegyük csak előljáró péld. sorba a Phädrusfordítókat és magyarázókat, hogy tessik ki az ismert mesének következő helyét: „*Ante hos sex menses — male dixisti mihi*“. HELTAI így: „*hat hónappal ezelőtt*“. A jó MÁRTON ISTVÁN (1793) így: „*Ez előtt fél esztendővel megszidtal*“. Még előbb PÁCZELI így: „*Megszidtal ez előtt mintegy hat hónappal*. | Uram, én születtem *ez előtt húsz nappal*“. SZABÓ ELEK (1824) így: „*Ez előtt hat hónapokkal — megszidtal engemet*“. NÉVTELEN (Tamassa Pál?) [1833] így: „*Hat hónappal ezelőtt megszidtal*“. SZARVAS GÁBOR (1869) így: „*Most hat hónapja — gyaláztal*“. SÁRVÁRY JAKAB így: „*Hogy engem összeszidtal, ugymond, hat hava*“. TUDÓS JÁNOS (1892) így: „*Ez előtt a hat hónap előtt, hat hónappal ezelőtt*“. VÉGRE BÁLINTH GYULA (1876) így: „*De hat hó előtt száz rítul megsértett*“.

Ime, kilencz közül egyetlenegy van, a ki a megbélyegzett szerke-

zetet használja, Bálinth, „hat hó előtt“, mely — ki ne látná? — az „ante sex menses“-nek szolgálai másolata, tehát kétségtelen barbarismus (Tüdős még egymás mellé is állítja a *szószzerintit* és a *magyarost*).

Barbarismus? Ha az, hát latinismus-e? germanismus-e? Erre nem könnyű a felelet. Simonyi barátom is ingadozik, mikor azt mondja: „Újabb íróink sokszor hozzáteszik az *előtt* névutót olyan időfolyás nevéhez is, melynek vége a jelenbe, a mondás idejére esik — — Ez a kifejezésmód *talán* idegen befolyás alatt kapott lábra; legalább a régi nyelv nem igazolja“ (A magyar határozók, II. 49. l.). Ha barbarismus, bizonyára nem oly czimeres, mint pl. a mostanában felkapott „tiz éven *belül*“, melynek „német a lelke is“; mert míg *előtt*-et számtalanszor használjuk idő kifejezésére, pl. dél *előtt*, aratás *előtt*, ünnep *előtt*, zivatar *előtt*, lefekvés *előtt* stb., melyeknek igaz magyarságát senki se tagadja, addig a *belül* névutó sohase fejezett ki időt, s ha azt fejeztetünk ki vele, otromba sérelmet ejtünk a magyar nyelv természetén. Tehát a „tiz év *előtt*“-nek megvan a mintája magában a nyelvben, s kérdés, vajjon elterjedésére az idegen hatás volt-e nagyobb, vagy a honi; de bizonyos, hogy ennek segítsége, támogatása nélkül nem vett volna oly könnyen s oly hamar hatalmat. Különben is egy-egy kifejezés vagy szerkezet megítélésében jó az óvatosság. Hátha nekem eszembe jutna azt mondani, hogy ha „tiz év *előtt*“ idegen, szintén az ez is „ezelőtt tiz évvel“! Lám a latin ezt mondja: „aliquot annis ante, paucis mensibus ante, multis ante seculis, stb.“ Párizpápaiban is ezt olvassuk: „Abhinc. Adv. *Ezelőtt*. Notat praeteritum. *Centum abhinc annis: Ezelőtt száz esztendővel*“. Bolondság volna-e a magyarnak a latinban keresni a mását? De én ezt nem teszem, csak csodálkozom, mert nem látom méltó okát annak a jajgatásnak, melyet Komáromy, Finály, Komlóssy és mások a „tiz év *előtt*“-félék terjedése miatt elkövetnek. Ok volna, pedig nagy, ha az újabb szerkezet a régieknek törne vesztére, ha pl. ez: „*két hét előtt* volt itt utójára“ ki akarná szorítani a használatból ezeket: „*ezelőtt két héttel*“ és „*két hete* volt itt utójára“; de én azt látom ma is, hogy mind a hárman szép testvériesen megférnek egy portán. Inkább az a baj, hogy az utóbbi szerkezetet (két hete) rosszszul kezdik használni azok, a kik nem tudják, hogy jelentése nem csak „*előtti*“, hanem „*óta*“ is lehet.

Ezek után kár volna azt feszegetni, hogy a „tiz év *előtt*“-féle szerkezet „világos germanismus“-e (a mint Komáromy mondja: Nyr. IV. 369. l.), sőt „egyike-e a legveszedelmesebbeknek“, „egyike-e a modern magyar nyelvben felburjánzott legcsunyább magyartalanságoknak“ (a mint Komlóssy szórnyüködik), sem azt, hogy „észtanilag is képtelen“-e (a mint képtelen háborodással ítél Finály). Sokkal gyakorlatiábban fogom fel a kérdést, s azt vizsgálom, mióta s mennyire dívik ez a szerkezet, s ha már megvan, üldözzük-e vagy szívesen lássuk s örüljünk neki, akárhonnán került is.

A „tiz év *előtt*“-félék ellenségei nem tanulmányozták kellőkép a kérdést, tehát nincsenek eléggé tájékozva. Elfogultak is. Komáromy regényirodalmunkat s a napi sajtót okozza s teszi felelőssé az újabb szerkezet elterjedéséért; Komlóssy Rákosi Jenőt s Eötvös Károlyt támadja s leczkézteti (hiába); a MNy. is ez utóbbira haragszik. Általában úgy tüntetik föl a dolgot, mintha ez a szerkezet valami vadonatúj bűne volna a magyar stílusnak. Pedig Rákosi egy cseppel sem bűnösebb, mint más. Eötvöst meg legfeljebb azért érheti vád,

hogy felettébb szereti. Átböngészttem „Utazását a Balaton körül“, s úgy találtam, hogy a két kötetben az új szerkezettel 53-szor él, míg a régivel csak 17-szer.

„A régi nyelv“ — úgymond Simonyi — „nem igazolja“ ezt a szerkezetet (azért gyanús). Honnan tudja ezt Simonyi? Honnan? Nem a régi nyelvből, hanem a NySz.-ből, melyben minden megvan, néha még az is, a minek benn kell lenni (p. a *szűr-készítő*). Megnéztem az *előtt* és *ezelőtt* cikkeket (mindakettőt ő maga szerkesztette, hát nem tolhat semmit Szarvasra), s csakugyan egy példa sem mutatja a „tíz év előtt“-et; de — mily nevetség! — a régi jó szerkezetnek: „ezelőtt tíz évvel“ sincs sehol semmi nyoma. Pedig a ki nem restell keresgélni, már a 18. századbéli írónál megmegtalálhatja az új szerkezetet. Ime egy 1757-iki könyvben ezt olvasom: „A purgatoriumot ezer és több esztendőök előtt az ekklesia nem tagadta vala“ (Az igaz útnak megválasztása stb. 62. l.). *Kiss József* orvos doctor 1794-ben ezt írja: „Egy ezer esztendő előtt az európaiak még nem is tudtak semmit a himlő felől“ (kétszer). „Csak egy század előtt is majd minden tizedik, huszadik esztendőben előkerült a valóságos pestis.“ HORVÁTH SÁMUEL Imáds. Könyvének Elöl járó beszédjében (1796) e mellett „már ezek előtt sok esztendőökkel“ ez is előfordul: „már sok esztendőök előtt.“ PÁPAY SÁMUEL is él vele: „Ezen munka már egynéhány esztendőök előtt induló félben volt“ (A magy. lit. esm 1808). Sokat mond, hogy e szerkezetet egy-egy nyelvész is mintegy törvényesíti. A régebbiek közül VERSEGHY így magyaráz Magyar Grammatikájában (1818): „Az előtt üdörül is mondatik, mint két esztendő előtt“ (354. l.). Egy jegyzés-ében maga is alkalmazza: „Elhültem, mikor egyikét új könyvben megint megláttam a nyelvünkül már *hurmincz esztendő előtt* sükeres okokkal számkivetett vonásokát stb.“ CzF. egymás mellett közli ezeket (Komáromynak nagy szomorúságára): „Egy hét, három hónap, négy év előtt történt“ „Ezelőtt két órával“. Még többet mond, hogy a népnyelv se idegenkedik ettől a szerkezettől, de többnyire személyragosan használja a névutót: *előtt-e*. Csak mostanában hallottam ezeket. Egy paradijsomot áruló magyaródi paraszt mondta mult őszszel annak, a ki erősen alkudozott vele: „Annyiért megvették volna már két órának *előtte*“. Sági rendőr egy gyanús kutyáról lévén szó, így okoskodott: „Ha meg akar veszni, nem eszik *egy hétnek előtte*“. Kele Andrásné pedig így szólt minap: „*Éveknek előtte* soha se panaszkodott.“ De legtöbbet mond az, hogy valamennyi újabb és legújabb írónk, kivétel nélkül használja ezt a szerkezetet is, a nélkül, hogy lázadozna a nyelvérzékük. Vegyünk néhány példát. „Innen vette el *tizenhárom hólnap előtt* anyámat.“ (Kazinczy) „Szemlélted, hogy agyarkodott *Egy két óra előtt* a haragos Duna?“ (Virág B.). „*Huszonhat esztendő előtt* vala ez“ (Bánk bán). „Rakatá száz évnek *előtte* A ráczok fejedelme Uros“ (Czuczor). „Oh Laczi, hitted azt *egy év előtt*“ (Vörösmarty). „*Pár év előtt* egy lyánkat láttam én“ (ua.). „Egy este ültem mellette *több év előtt*“ (ua.). „Ki az a gyönyörű kisasszony, ki mintegy *8—10 minutum előtt* erre általment?“ (ua.) „A már század *előtt* küzdött viadalmak.“ „Állok színed *előtt*, itt, hol *négy száznak előtte* stb.“ (Garay). Petőfi elég sűrűn élt vele. „Mért nem születtem *ezer év előtt*? „Megírta *évmílyök előtt* A sors, mi fog történni majd.“ „Mit őseink *egy ezredév előtt* Tevének, azt kell tenni most tinektek.“ „Ilyen volt (a nép) *ezredév előtt*.“ „A világ még mélyebben van meggörbedve, mint *tíz*

év előtt.“ „Néhány rövid hét előtt Itt folyt el annyi vér?“ „Ez álma mind a természetnek, Kit *miljom év előtt* szender lepett meg“. Az vagy, ki voltál *négy száz év előtt*.“ „Ha *huszonnégy, huszonöt év előtt* nem szerettelek.“ ARANYNÁL se ritka: „Ime a magyar népdal *kétszáz esztendő előtt!*“ Maga rakta belé csak *alig pár óra előtt* a böcsös jegyeket.“ „Azon leveledet, melyet te én hozzám állítólag *10—12 nap előtt* írtál, nem kaptam meg.“ „Attól nincs egyéb emléke, mint egy goromba levél *30 év előtt*.“ „Az a felleg, mely a mezőt, A völgy-lapályt *egy percz előtt* Sötét homlokkal járta be“. TOMPÁNÁL is találni. „Ez a kéz, melylyel én *néhány év előtt* egy-egy játék kártyát egyszerre szakasztottam ketté stb.“ „Régen, felette régen *Sok tenger év előtt*.“ „Ez a bokor liljom! mintha csak az volna, Mely *három év előtt!*“ „A miképen volt *ötven év előtt*.“ — KUTHYNÁL: „*Három hét előtt* remekelt.“ — JÓKAMÁL özönével: „Eszébe jutott, hogy *alig egy év előtt* itt minő iszonyú jelenet érte.“ „Ölelsz, mosolygasz, a ki *percz előtt* Hazádnak ellenét halálra vittad.“ „Igen *sok év előtt* Megátkozott egy aggnő engemet.“ „A király leányát a midőn *négy év előtt* megkérte.“ „*Harmincz év előtt* hallám e kiáltást.“ „Jusson eszedbe, hogy Omár Khán *két év előtt* tevépásztor volt.“ „*Egy óra előtt* (nem „vor ein Uhr“, hanem „vor einer Stunde“) a legutolsó rabszolgának sem volt kedve kezedet elfogadni.“ GYULAINÁL: „Még áll a régi lak, Hová *tíz év előtt* Mint nőmet hoztalak.“ „Mint író már *egy pár év előtt* azon irodalmi mozgalomhoz csatlakozott, mely stb.“ LÉVAYNÁL: „Itt *sok év előtt* szülő hazám Porondján ércz-alakká változám“ stb.

A mai irodalomból az ezernyi ezer közül oly példát közlök néhányat, melyek nemcsak az új szerkezet keletét bizonyítják, hanem azt is, hogy az új nem jár a régi kelten. SZABOLCSKÁNAK egy versében, mely a Bud. Hirlap pünk. számában jelent meg, ez a refrain: „*Husz esztendővel ezelőtt*“, de ez is előfordul benne:

„Ugyanaz a templomi érzés | Borit rám mély áhítatot, | A melylyel én *husz év előtt* itt | Lestem a fölkelő napot.“
SIPULUSZNAK „Csudáskor“ cz. tárczájában (Bud. Hirl. 1911. jún. 11.) szépen megférnek egymás mellett ezek: „Nagy festők *századok, sőt évezredek előtt* is voltak“. „*Harmincz év előtt* még tréfás elmefuttatásokat írkáltunk.“ „Ez is hatalmas szenzáció volt, mikor *pár év előtt* feltalálták.“ „Ezekről se álmodtunk *ezelőtt harmincz esztendővel*.“ „Milyen primitív volt *ezelőtt három évtizeddel* a tüdővészések kezelése.“ — BERZEVICZYNEK minapi akad. elnöki beszédében: „Meghallgatta *több év előtt* előterjesztett kérésünket a kormány is.“ „Kifejtettem *négy év előtt* tartott elnöki beszédemben stb.“ „*Ezelőtt öt évvel* rámutattam arra stb.“ — A PESTI HIRL. egyik cikkének ez a címe: „Szent István király czimere *50 év előtt*.“ Maga a cikk így végződik: „Bizony, *ezelőtt 50 esztendővel* ilyen idők jártak.“ — A BUDAP. HIRL.-ban ezt olvasom: „Csak *hat év előtt* kezdődött az a rendszer, mely stb.“ S ugyane cikkben néhány sorral alább: „A kritikusi időszakban, mely *ezelőtt hat évvel* kezdődött, stb.“ — A NYUGAT ezt teszi címnek: „*Száz évvel ezelőtt*“, de a szövegben „*öt vagy tíz év előtt*“-et mond. — A BUD. HIRL. egy cikkében ez: „Tudja, hogy te *három hónap előtt* elvesztetted első feleségedet“, evvel: „*ezelőtt egy hónappal*“ Szintén *egy számban* e két cím: „*Száz év előtt*“ és „*száz évvel ezelőtt*“. Továbbá *egy* napi hírben: „Feleségétől, a kivel *öt év előtt* kelt egybe, elváltan él“ és „*egy héttel ezelőtt*“, „*két nappal ezelőtt*“.

De ne folytassuk tovább. Akárki akármit olvas akárkitől,

minduntalan föl-fölbukkan a „tiz év előtt“. Mitévők legyünk hát általános divatával szemben? A Finály „irtó háború“-ja csak *irtó* kudarczezal járna. Inkább béküljünk ki vele s azt nézzük, mi van benne ajánlatos, nyereséges és becsülni való.

Ajánlja a *rövidsége*. A régi szerkezet, noha tagadhatatlanul kissé hosszadalmas, tertyedt, megfér a prózában s oly szélesebb versformákban, mint az alexandrin. P. „Ismét abba a pontjába tértünk keskeny kerekünknek, a melyben *ezelőtt tizenöt esztendővel* forogtunk“ (Csokonai). „Ha én *ezelőtt húsz esztendővel* önnek papájára hallgattam volna“ (Jókai).

„Idősb Rákóczi György *két száz esztendővel* | *Ezelőtt* elhagyta szép Erdélyországot“ (Petőfi).

„Léhűtő pocsek nép: *ez előtt husz évvel* | Bántatok volna így szegény jó gebémmel“ (Arany) | „— — a kit Brúnó | *Ennekelőtt' néhány nappal* | Titkon Somlóra hozott“ (Kisf. S.).

De már rövid, könnyű formák, kivált jambusok nem igen bologulnak vele. Ezeknek kapóra jön az új szerkezet. Vö. pl. Gyulai-nak fent közlött sorait:

„Még áll a régi lak, | Hová *tíz év előtt* (o—o—o) | Mint nómet hoztalak.“

Szinte *szükségét* érezzük akkor, ha az időhatározóból valamely mondattagnak *jelzője* válik. Ilyenkor a régi, körülményes szerkezet nem esik kézre. Ügyetlen. P.: „Képzeljük magunkat vissza *az ezer esztendővel ezelőtt volt (!)* világba“ (Bud. Hirl.). „Elővette *néhány évvel ezelőtti(!)* jegyzőkönyveit“ (Bud. Hirl.). „*Az ezer évekkkel ezelőtti(!)* állapotember életnézete ez“ (Szabolcska). Mennyivel könnyedebbek, egyszerűbbek ezek: „*A száz esztendő előtti* német költészet“ (Eötvös K.). „*A hetven év előtti* idők magyar költői“ (ua.). „Többet tudnánk népünknek *ezer év előtti* erejéről“ (ua.). „*A néhány év előtti* olcsó árak“ (Bud. Hirl.). „*A ki két év előtti* drága toilettejében sétál“ (Dárday Olga). „*Az ötven év előtti* napi krónika így hangzott“ (Bud. Hirl.) stb.

Ennyit a „tiz év előtt“-ről.

L. RHR ALBERT.

(Folytatjuk.)

NÉPNYELV.

A dunaradványi molnárok mesterszavai.

Dunaradvány község Komárom megye udvardi járásának Esztergom megyével határos részén, a Duna partján fekszik. Az itt lakó molnárok mesterszavait részint a helyszínen gyűjtöttem, részint egykori czéhüknek irataiból, főleg az 1828-tól 1872-ig írt jegyzőkönyvi feljegyzésekből szedtem össze.

Ma 12 malom van ugyanannyi *malomjoggal*. A malomjog tulajdonosainak a molnárok a *malomengedélyért* évenként bizonyos bért fizetnek, a melynek többféle neve van ú. m. *malompénz*, *malomtaksa*, *szegpénz*, *szegárenda*, *karópénz*. Minden malomnak megvan a maga malomhelye. Régebben a malmot vízbe vert *malomkaróhoz*, *malom-szeghez* erősítették. Újabb malmokat csak *macskával* (vasmacska) szabad helyhez kötni. A parton két *rí* (rév) van s mindegyikben egy-egy *malomrtház*, a hova a gabonát, lisztet stb. lerakják.

Márciusus elején *bekötik* a malmot (*malombevetés, malombekészítés*), deczemberben pedig *kikötik* (*malomkihuzatás*), vagyis partszéltre eresztik s ökrökkel *téli állásba* huzatják.

A bekötésnél és kikötésnél a következő eszközöket használják. A *kolostya* karóbeverő eszköz. A *kolostya-rámában* (gerendákból készített állvány, a mely két dereglyén áll) kötél segítségével felhúzzák a *bárányt* vagy *bakot* (kb. két métermázsa súlyú vasdarab) s azt a beverendő karóra ejtik. A *kolostyabódében* tartják a különféle szereszmalmot. A *hébér* emelőgép. *Szánkók* segítségével csúsztatják a malmot a vízbe, vagy hozzák ki a szárazra. Ekkor használják a *bagarát*, a kötélfelsavaró eszközt is. A *piszke* farúd, melynek egyik vége hegyes vasban végződik, hogy a földbe lehessen erősíteni. A rúdön vaskapocs van. Ebbe akasztják a kötélcsattot, a mikor a malom le- vagy felszállítása alkalmával a malmot ideiglenesen, rövid időre megerősítik. A *szegfogó alattság* 40—50 m. vékonyabb kötél, melylyel a malom karóját megkeresik s a lánczot a víz alatt lévő karó szakála alá erősítik. A *csáगतyúkőtele*t és az *öregszálkőtele*t a malom vontatásánál használják.

A dunai malom két hajóból áll: a partfelőli *házhajóból* és a belső *völgyhajóból* (völgyhajó). A két hajót három *kötőgerenda* köti össze. Ezeket a házhajóban erős faszegekkel erősítik meg, a völgyhajóban pedig lánczokkal. Egyik hajóból a másikba erős deszkából készült hid, a *vízjáró* vezet át. A vízjáró alatt van a *vízfogó*, a mely olyan hosszú vastag deszka, mint a malomkerék tengelye. Ezt eresztik le, a mikor a malomkereket meg akarják állítani.

A malomnak az a része, a mely a vízben van: *házhajó*. A középső rész a *malomház*, a melyben a malomrészek vannak. A felső rész kívülről *padlás*, belül *kóhli*. A malomháznak három ajtaja van: *öreg ajtó*, a partfelől, *völgyajtó* a völgyhajó felől és a *farajtó*. A malom farán van a kormány, a mi vastag deszkából készül; ez *feszíti* a malmot befelé, ha a szél *kifordítja*.

A *nagygerendő* (gerendely) mintegy 12 m hosszú vastag gerenda, a mely a malomházban elhelyezett *nagy-* és a völgyhajóban lévő *kis ászokon* (egy nagyobb és egy kisebb fatönk) nyugszik. A gerendely mindkét végén vasból készült *csap* van. Ezek a csapok a két ászokra erősített s keményfából készült *csapágyakon* forognak. A gerendely a tengelye a nagy *malomkeréknek*, *vízikeréknek*. A felszerelt vízikerék neve *késztség*. A malomkeréknek a két külső, kovácsoltvasból készült köralakú része a *vaskoszorú*. A vaskoszorúkra vannak erősítve a *lapátdeszkák*, a melyekből 30—60-ig lehet használni nagy és kis víz szerint. A koszorúk és deszkák megerősítésére szükségesek: *kalista-szár*, *kalista-drót*, *hordozószeg*, *varrószeg*, *kalistaék*, *laposék*, *zárék*, *lajték*, 8 drb *vízi-kereszt* és 16 drb *pókláb*. A *kalista* nyers gyertyánfából vagy égerfából készített gúzs volt, a melylyel azelőtt a fából csinált koszorúhoz erősítették a deszkákat. A *keresztek* kb. 6 m hosszú farudak, a melyek egyik végökkel a gerendelybe vannak erősítve, a másik végükhöz pedig a koszorúk a hordozószeeggel vannak odacsatolva. A kereszték segítségére vannak a póklábak, a melyeket egyik végökkel a gerendelyhez erősítik, még pedig a *mamuszok* segítségével. Ezek a gerendelyhez erősített rövid, vastagabb fadarabok, a melyeket azért használnak, hogy a gerendelyt ne kelljen mélyen bevésni.

A malom belsejében a nagygerendelyre van erősítve a nagy fogaskerék. Ez hajtja a nagy korongot. A nagy korongon van a kis kerék, a mely leszolgál a hajóba s hajtja a kis korongot. Ezen van egy főtengely, a tengelyen több szíjkerék s azok hajtják az alsó transportot, a mely a malom belszerkezetét mozgatja. A malomkő, a mely az alsó transporthoz tartozik, alsó és felső kőből áll. A malomkőnek fenyőfából készült kádalakú takarója van: a kéreg. A kéreg tetején egy külön épített négyszegletes rámában van a nagy és kis garat. Az utóbbinak a fenekén van egy vas, melybe kb. 30—32 cm hosszú keményfa, a poroszka van erősítve, ez megy a kő lyukába. A lyuk felső szélén találjuk az ütköző karikát, a melyen három ugró van. Ezek a kő futásával rázásba hozzák a kis garatot. A kis garat alsó részén van egy lyuk; ezen hull le az őrlés a kő lyukába. A felső kőbe van bevágva és beékelve a keresztvas, ez összekötetésben van a szálvassal, a mely a korong segítségével forgatja a malomkövet. A szálvas az alsó kő lyukában lévő és szilfából készített perselyen, dobzás, megy keresztül. Virgulának nevezik azt az eszközt, a mellyel arról győződnek meg, hogy a keresztvas helyesen van beállítva a kőbe. A malomkő megvágására, érdekessé tételére a buzogány szolgál. A gránik emelő darú, a melylyel a felső követ felelelik.

A kő ma már ritkán dolgozik. Csak korpa és árpadara őrlésére szolgál.

A malmok modernebb berendezésével sok idegen szó került a molnármesterszók közé. A seimok (Scheibe), vagyis a fentebb említett szíjkerékek többféle szerkezetet mozgatnak. A padlón van egy garat, a honnét a gabona az aufcugba (felvonóserlegek) jut s ez felviszi a padlásra. Ott van a szájber (sauber), a mely kiválasztja a kavicsot, toklászt stb. Ebből belekerül a gabona a tarárba, a mely az üszögtől tisztítja meg, innét a trieurbe, vagyis konkolyválasztóba, majd az eurékába, a mely megvakar minden szemet. Ezután a gabona egy csövön lefolyik a malomba egy sajtárba, a honnét a hengerre kerül őrlés végett. Kétféle henger van: sróthenger (Schrot) és ablózhenger. Az első kifejti a gabonából a darát, a másik a darából lisztet készít. A hengerből a cilinderbe, vagyis a lisztoszályozóba kerül az őrlemény. Ezen keresztül jutva, a szájberék választják szét a darát és korpát. A dara felkerül a oblejderra (ableiten), a hol négyfelé osztályozódik s a szél kitisztítja.

Az őrlés nemei: parasztra való őrlés = kövön, szita nélküli való őrlés. Egy lisztbe való őrlés = egyformán keverik össze. Tisztára őrlött jóság = ilyenkor van kenyér-, tészta- és kalácsliszt. Szitára őrlött jóság = finom őrlés.

A dunszt a gabona legfinomabb apró darája. Ebből lesz a finom liszt nullás, egyes, kettes stb. szerint elnevezve. A szemjársából, az az srótolásból van a barna-dunszt; ebből lesz a pék-munt-liszt. Van nagy korpa és apró korpa.

Lisztpor az őrlés alkalmával a padlásra felszállt liszt. Malompor a malomban összesöpört liszt és korpa. Söpredék a gabona tisztításakor elszóródott és összesöpört szem.

Malomvám az őrlött jóság tized része.

Köpöcze mérték, a melylyel a gabonából a vámot kivesszik. Kb. egy kgr súlyú gabona fér bele. Tritli v. trikli teknőalakú lisztmérő faedény. Ez egy véka harmad része (dritte Teil). A malomban

található szerszámok: csavarok, francziakulcsok, sajtár, mázsza, zsáktoló-kocsi, kis és nagy pöröly, fejszék, fűrők stb.

Új búza megjöttekor kezdődik a malmok nagy munkaideje.

* * *

A czéh tisztviselői voltak: a *czéhmester*, az *atyamester*, vagyis a legények felett atyáskodó mester, a *bejárómester*, a ki bejárta a mestereket, malmokat vizsgált, a *szolgálómester*, a ki bizonyos szolgálatokat teljesített és a *czéh nótáriusa*. Ha a megválasztott előljáró nem akarta tisztét viselni, *mesterváltságot* fizetett. A hatóságot a czéhgyűléseken a *czéhkommiszárius* képviselte. A czéh negyedévenként, rendszerint a kántornapokon, *gyülekezetet tartott*. Ezek voltak a *kántorgyűlések*. E négy gyűlésen kívül voltak még *különös* (rendkívüli) gyűlések is. A gyűlés összehívását *czéhgyűtetésnek* nevezték. A melyik czéhbéli a gyűlésen nem jelent meg, az *óráról való elmaradás* címén pénzbüntetést fizetett. Évenként felolvasták a gyűléseken az *artikulusokat*, czéhszabályokat. A czéh előljárói időközönként megvizsgálták a malmokat, hogy nincs-e bennök víz. Ez volt a *fenékjárás*. *Szolgálómesteri becsületpénzt* fizetett az, a ki a szolgálómestert hivatalos eljárása közben megsértette.

(Folytatjuk.)

KOLLÁNYI ÖDÖN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XLIV. Választmányi ülés. (1911 november 21-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringer Béla pénztáros, Horváth János, Melich János, Nagy Gyula, Simai Ödön, Tolnai Vilmos választmányi tagok, Horger Antal jegyző.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvása és hitelesítése után

1. az elnök jelenti, hogy a választmány utólagos jóváhagyása reményében képviselte Társaságunkat a Lévay József 80-ik születésnapja alkalmából Miskolczon rendezett ünnepen és kifejezte szerencsekívánatainkat az ünnepelt költőnek, mint a MNYT. egyik legidősebb és legérdemesebb tagjának. — A választmány jóváhagyja, sőt hálásan köszöni is a képviselőt.

2. Az elnök bejelenti, hogy Ranschburg Gusztáv könyvkereskedő a mult választmányi ülésen megállapított föltételek mellett elvállalta a MNYT. kiadványainak terjesztését. — Tudomásul szolgál.

3. A pénztáros jelentést tesz a pénztárnak 1911 október 30-i állapotáról. Az összes bevétel 10.030 K 53 f, az összes kiadás 5613 K 35 f, maradék 4417 K 18 f. Ebből értékpapírban van 3000 K, takarékpénztárban 1200 K, a Földhitelintézetnél 15 K 50 f, készpénzben 201 K 68 f. — Tudomásul szolgál.

4. Rendes tagul választatnak:

Ajánló:

Dr. Birkás Géza főreálisk. tanár, Budapest Melich János

Dr. Pintér Jenő főgimn. " " "

Előfizetőnek bejegyeztetik:

Áll. polgári iskola, Paks.

XXXIII. Felolvasó ülés. (1911 november 21-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Gombocz Zoltán titkár, Baros Gyula, Batta Gyula, Beke Ödön, Erdélyi Lajos, Gragger

Róbert, Grünwald Margit, Gulyás Pál, Herman Ottó, Horváth János, Karl Lajos, Kertész Manó, Klacsó Olivér, Kräuter Ferencz, Melich János, Nagy Gyula, Pintér Jenő, Sági István, Simon György, Szemkó Aladár, Szívós Béla, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Varga Bálint, Velledits Lajos, Versényi György, Viszota Gyula r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A fölolvásó ülés tárgyai:

Gombocz Zoltántól: Szófejtések.

Horger Antaltól: Esztováta és zarándok.

Szily Kálmántól: Tamás és Bálint, a Biblia első magyar fordítói.

Tolnai Vilmostól: Szűr és kosár.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

1. **Tanulni fogtam.** Engem még diák koromban nemcsak a „*tanulandók*“, de még a „*tanulandóttam*“ korhadttal igealakokkal is kinóztak. Manapság meg azt tanítják, hogy végzett jövőre (vagy múlt jövőre) nincs szüksége a magyarnak. Arról ne is beszéljünk, hogy még a jövőben *elkövetendett* bűneit is megbűnhődte. De nekem fülemben cseng egy végzett jövő igealak, melyet a nyelvkönyvek egytől-egyig agyonhallgatnak. En használom is. És érezvén kifejező erejét, olykor-olykor szükségét érzem használatának. Ez az igealak a „*tanulni fogtam*“. Merem állítani, hogy hallottam ilyenféle kapcsolatban: „Ha csak hétfőn nézhetsz be hozzánk, akkor én már régen *el fogtam utazni*“. Sőt még a felszólító és feltételes jövőt is hallottam olyanok ajkairól, kiknek nyelvét idegen hatás nem rongthatta meg. *Meg fogják tanulni, meg fognék tanulni* igealakokat mellékmondatokban okkal-móddal használni is merem. Kérdem, van-e nyoma e három jövőnek nyelvünk multjában s a nép nyelvében?

TÖMLŐ LAJOS.

2. **L. T. úrnak.** „A villamos berendezést készítette N. N.“ E mondatból az *A* névelőt üzletembernek sem lett volna szabad elhagyni. Ha szűk volt a hely, miért nem írták így: „Villamos berendezését készítette N. N.“

3. **S. Ö. úrnak.** Az OklSz.-ra tett észrevételei közül (Csúzy Zsigmond szavai, különnyomat a Nyrból 1911) az egyik, a *megbékítés*-re vonatkozó, helyes. A *békít* ige neologismus a XIX. sz. elejéről; nem fordulhat tehát elő a XVI. századi gazdasági instructióban. Az eredetiben bizonyosan *megbékülés* (vagyis megbékélés) van s a *megbékítés* nem egyéb, mint a Gazd. tört. Közl. sajtóhibája. — A másik kifogása azonban nem helyes. A *negyedévi* az illető helyen nem annyit tesz, hogy „fertály esztendei“, hanem „von viertem Jahre her“. Ily jelentésben pedig régebben is megvolt a *negyedévi*. (Vö. NySz. az *évi* szó alatt.) Sz. K.

4. **Új szó?** A Budapesti Szemle 1912 jan.-i számában (132—133. lap) olvasom ezt: „A gyakorlatban nagy jövőt lehet jósolni . . . a Gullstrand-féle üvegeknek, melyek . . . csiszolásuknál fogva a képet tisztábbá, éleesebbé teszik, minek főleg a hálgyog mütettek veszik nagy hasznát“. Hogy kellene ezt jó magyarul mondani? M. J.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. KÖTET.

1912. FEBRUÁR.

2. SZÁM.

A Döbrentei-codex viszonya a Münchenivel.

Az Új Testamentom négy evangelistájának legrégebb magyar fordítása csak egy másolati példányban maradt reánk, a mit Németi György Moldvában, Tatros városában készített 1466-ban. E másolat a XVI. sz. közepe táján Joh. Albr. Widmanstetter (latinosan Widmestadius)* bajor diplomatának és kora egyik legnagyobb orientalista nyelvészének birtokába került. Lehet, hogy mint Döbrentei sejtí,** barátja, Postellus Vilmos, ki két ízben is tartózkodott Stambulban s így akár odamenet, akár visszatértében megfordulhatott Tatroson is, hozta neki kedveskedésül. Widmanstetter halála után, könyv- és kéziratgyűjteményével együtt, Seld György Zsigmond cs. tanácsos birtokába jut; ettől pedig V. Albrecht bajor herceg szerzi meg a gyűjteményt és már 1575-ben a müncheni kir. és áll. könyvtár tulajdona, s a „Müncheni-codex“ ott van eltemetve, a nélkül, hogy Magyarországon tudott volna róla valaki, egész 1834-ig.

Vajjon tudtak-e Magyarországon egyáltalában eme bibliafordítás létezéséről még a maga korában is? A ferenczrendiek gyulafejérvári krónikája bizonyítja, hogy tudtak róla, de mivel a két fordító husszita pap volt, magára a fordításra is az eretnek-ség bélyegét sütötték. Elég igazságtalanul ugyan, mert azon bizony, XV. századi szemmel nézve sem vehető észre semmiféle eretnek-ség, de mégis kérdés, hogy a későbbi biblia-fordítók merték-e hasznát venni a veszett hírű munkának.

A codexekben legelső evangélium-fordításaink nyelvéről tudtommal mindekkoráig nem irtak tüzetesebb összehasonlító tanulmányt. Toldy Ferencz mindamellet az állítja,**³ hogy „a Döb-

* Nem pedig Widmanstadius, a mint őt Volf György a Nyelvemléktár I. köt. XXI. lapján nevezi. (Vö. Allg. deutsche Biogr. 42-ik k. 357. l.)

** Régi M. Nyelveml. III-ik köt. XXVIII. l.

*** Az ó- s középkori M. Nemz. Irod. Tört. III. kiad. (1862: 180. l.

rentei-codexben foglalt Passio, mely a négy evangélium-íróból van összeállítva, nemcsak a régi Ferenczi biblián alapszik, mint azt a MünchC. evangéliomai illető helyeivel való értelmes összehasonlítás mutatja, hanem egyenesen ez időszakbeli kéz átdolgozata. Valóságos bizonyítékot azonban Toldy nem hoz fel állítása igazolására.

Érdekelt a kérdés. Összehasonlítottam a DöbrC.-ből nemcsak a Passiót, hanem a megelőző evangélium-törödékeket is a MünchC. megfelelő helyeivel és csakugyan találtam imitt-amott egyes szövegrészeket, a melyek majdnem szóról-szóra egyeznek a két codexben. Például:

Münch. 16: Ó kedeg e gondoluan yme vrnac aŋgala ielenec neki almaban monduan Ioseph dauidnac fia ne akarih felned mariat te felefededet hoziad vened, mert mel' ó benne zúletet fcent lelektől vaŋon zúl kedeg fiat es hiuod ó nevet iesusnac, mert ó vduózeiti ó nepet ó búnoúktól.

Münch. 18: iouó ihe galileabol iordanra ianofhoz hoŋ megkeresztelkedneć ótálló Ianos kedeg megtilt'auala ótet monduan En tartozom tetőlled meg keresztelkednem es te ióz en hoziam Feleluen kedeg ic monda neki Zóúnel ma mert ig' illic nekónc betólténónc minden igaffagot, Tahat el haŋa ótet Ihe megkeresztelkettueten legottan fel mene a' viztől, es ime meŋilanac neki meŋneć es lata iftenneć lelket mikent galambat es ióni ó reia es yme zo meŋból monduan, It vaŋon en zeretó fiam, kiben magannac iol kelletttem.

Münch. 27: Mikor kedeg bement uolna Capharnaumba, vepec ó hozia a Centurio kernuen ótet es monduan Vram en ŋermekem kózeueŋ fekzen hazamban es gonozol ŋetretic, Es monda neki ic' En elmeŋec es megvigaztom ótet Es feleluen a' Centurio monda neki, Vram nem vaŋoc melto hoŋ ióy en haiazatom ala, de monŋ čac igeddel es megvigazic en ŋermekem.

Döbr. 264: v kedeg ez gondoluan: Ime vrnac aŋgala almaban neki ielenec monduan Iofef dauidnac fia: ne fel' hoziad vened az mi v benne vaŋon zent lelektől vaŋon: zúl kedeg fiat: es hivod v nevet iefufnak: mert v idvózeiti v nepit v búnećból.

Döbr. 283: Ióve iefus galileabol iordanra ianofhoz hoŋ megkeresztelkedneieć v túle: Ianus kedeg tilt'a vala vtet monduan: en nekem kel te tvled keresztelkednem: es te ióz e en hoziam: felele kedeg iefus monda neki zóúnel ma, mert ig' illic nekónc minden igaffagot be tel'efeitenónc: es tahat el haŋa vtet. Megkeresztelkedven iefus leg ottan fel mene az vizből: es Ime meŋneć meg ŋilanak neki Es lata iftenneć lelket: mikent galambot ala zallania es v raia iónni Es ime zo meŋból monduan Ez en szeretó fiam kiben en nekem kelletttem.

Döbr. 287: Mikoron kedeg bement volna Iefus kafarnaomba: mene hozia Centurio kerven vtet es monduan Vram en ŋermekem hazban fekzen kózeueŋ: es gonozol ŋetretic. Es monda neki iefus En ióvók es megvigaztom vtet es felelven Centurio monda Vram nem vaŋok melto hoŋ te be ióy en haiazatom ala, de monŋ čac igivel es megvigazic en ŋermekem.

De én az efféle mondatbeli egyezéseknek nem mernék valami nagy fontosságot tulajdonítani. Hiszen ugyanaz a mondat, ha két ember külön-külön fordítja is le ugyanabból az idegen nyelvből — versekről természetesen nem szólva — mindig hasonlítani fog többé-kevésbé egymáshoz. Az összehasonlításban nem a mondatok, hanem a ritkább szók, ritkább kifejezések közös előfordulására kell a fősúlyt fektetnünk. Ha ilyenekben is van egyezés, még pedig oly tekintélyes számmal van egyezés, hogy a véletlen találkozás lehetőségét már a gyakoriságuk kizárja, akkor biztosan állíthatjuk, hogy az utóbb fordítónak ismernie kellett az előbbi fordítást.

Én főleg ebből a szempontból hasonlítottam össze a Döbrentei-codexet a Münchenivel. Vizsgálataim eredményét a következőkben terjesztem elő:*

1. Máté III. 15: *Jesus dixit ei: Sine modo . . .*

Münch. 18: *iefus monda neki* Döbr. 283: *iefus monda neki*
Zónnél ma . . . zónnél ma . . .

(Jord. 362: *monda neki: Hadd ugyan ma . . .* — Pesth. 5: *neký monda hadd el maftan azt . . .* — Sylv. 3b: *monda úneki: Hagi el maftan enghemet . . .*)

2. Máté VIII. 8: *ut intres sub tectum meum.*

Münch. 27: *hog ióy en haiaza-* Döbr. 287: *hog te be iói en*
tom ala. *hyazatom ala.*

(Jord. 375 és Érd. 176: *hog be yew en haylokom ala.* — Pesth. 14: *hogý een hajlakomba ýewý.* — Sylv. 9: *hogi be iúy az en haialakomba.*)

3. Máté XXII. 9: *Ite ergo ad exitus viarum.*

Münch. 54: *Meñnetec azert az* Döbr. 384: *Meñnetek el azert*
ut felecre. *az vfelekre.*

(Jord. 423: *Menyetek el azert az utaknak efuceenyre.* — Pesth. 47b: *Azert meñyetekel az utaknak menetýre.* — Sylv. 30: *Mennietekel annakokairt az utakra, mely utak ide s toua ternek.*)

4. Máté XXII. 40: *universa lex pendet.*

Münch. 55: *čúg menden törueñ.* Döbr. 377: *minden törven čúgg.*
(Jord. 425: *az tellyes terveen fyg.* — Pesth. 49: *fýg mýnd az egez tewrueny.* — Sylv. 31: *fúg eghifz az o töruin.*)

5. Lukács I. 80 és II. 40. *confortabatur.*

Münch. 110 és 112: *batorolta-* Döbr. 277: *batorol vala.*
tik, megbatoroltatik.

(Jord. 521 és 525: *eróffódik, eróffwl.* — Pesth. 115b és 118: *erewffedyk, erewffylwata.* — Sylv. 71 és 72b: *erót víszen vala.*)

6. Lukács V. 27: *publicanus.*

Münch. 118: *ieles bññs.* Döbr. 409: *ielef bññs.*

* Czimül írtam a Vulgata latin szövegét; azután a Münch. és DöbrC.-beli fordítás jön, kéthasábosan egymás mellé állítva; alattuk zárjelben a Jordánszky-C. (Jord.), Pesti Gábor (Pesth.) Nouum Testamentumának (1536), Sylvester (Sylv.) Vý Testamentumának (1541) fordítása.

(Jord. 536 és Érd. 140: *nylwan walo bynes*. — Pesth. 125b: *nýlwan walo býnes*. — Sylv. 77: *fukar*.)

7. Lukács XI. 27: *Beatus venter qui te portavit et ubera quae succisti*.

Münch. 137: Bodog *has*, ki tegedet vífelt es az emlök kiket *emtel*.

Döbr. 307: „Bodog *haf* ki teged vífelt: es emlök kiket *zoptal*“. De ezt a változatot írja veres tentával a lap felső szélére: „emlök kiket *emtel*“.

(Jord. 565: Bodogh *meeh*, ki teghed hordozot es az emleec, kik teghed *emtettenek*. — Pesth. 144b: Bodog *meeh*, az ký teged vífelt ees az emleek, melýeket *zoptal*. — Sylv. 88b: Bodog az *mih* az meli tighedet vífelt es bodogok emlök az mellieket *szoptal*.)

8. Lukács XIV. 5: *Cuius vestrum asinus*.

Münch. 144: *Tű kitecne* zamara.

Döbr. 376: *kiteknek* zamara.

(Jord. 577: *mellytekn*ek zamara. — Pesth. 153: *walamelytekn*ek zamara. — Sylv. 93b: *ti közzöletek az kinek* szamara.)

9. Lukács XIV. 21: *Exi cito in plateas et vicos civitatis*.

Münch. 145: Meñki hamar az *vcacba* es a varofnac *zegebe*.

Döbr. 350: „Meñ ki hamar varofnac *vcaira* es *zegletire*“. De ezt a változatot írja veres tentával a lap felső szélére: *zegere*.

(Jord. 579: Meny ky hamar az vezakra es *közökre*. — Pesth. 153b: Menýký hamar a warafnak *wczaýra* ees *þjaczyra*. — Sylv. 94b: Meni ki hamar az varofnac *szereire* es *vezaira*.)

10. Lukács XVI. 1 etc.: *villicus, villicare, villicatio*.

Münch. 148: *folnağ, folnağko- dik, folnağkodat, folnağsag*.

Döbr. 362: *folnağ, folnağkodik, folnağkodas, folnağsag*.

(Jord. 583: *saffar awagy tyztarto, tyztartas*. — Pesth. 157: *Safar, Safarkodik, Safarsag*. — Sylv. 96: *hazi dolgof, hazi dolgoffag*.)

11. Lukács XVI. 7: *corus tritici*.

Münch. 148: *gírta* buza (de Bécsi-C. 184: *gerla*).

Döbr. 362: *gerla* buza.

(Jord. 584: *meertek* gabona. — Pesth. 157b: *mertek* buza. — Sylv. 96b: *kor* buza.)

12. Lukács XXII. 44: *guttæ sanguinis*.

Münch. 162: *Vernec* *çeppenete*.

Döbr. 457: „*Ver zemek*“. De ezt a változatot írja veres tentával a lap felső szélére: *çeppenet*.

(Jord. 609: *Le czepeghó werfolyaff*. — Pesth. 173b: *Weer chepek*. — Sylv. 106: *Czep vír*.)

13. Lukács XXII. 59: *intervallo facto quasi horæ unius*.

Münch. 163: monnal *eg idő* közbe muluan.

Döbr. 458: köz leven ment *eg idő* (hora).

(Jord. 610: *kewes ydó elmwlan, mynt egy hora*. — Pesth. 174b: *olý mynt egý ora kewzbewl wettetwen*. — Sylv. 106b: közél *egi orani údónek közbe vetise*.)

14. Lukács XXIII. 4: *Nihil invenio causæ in hoc homine*.

Münch. 164: Sem *eg úget* nem lelec ez emberben.

Döbr. 460: Sem *eg úget* nem lelek ez emberben.

(Jord. 611: *Semy okoth* nem talalok en ez emberben. — Pesth. 175b: *Semmy býnt* nem talalok ez emberbe. — Sylv. 107: *Semmi búnt* nem talalok ez emberben.)

15. Lukács XXIII. 10: *constanter accusantes eum.*

Münch. 164: *Alhatatost vadol-* Döbr. 460: *Alhatatost vadolvan*
uan ötet. v̄tet.

(Jord. 612: *Zenethlen vadolwan h̄v̄tet.* — Pesth. 175b: *Erewffen*
wadolwan ewtet. — Sylv. 107b: *Nagi fel szoual vadoluan ütet.*)

16. János I. 40: *hora autem erat quasi decima.*

Münch. 170: az idő kedeg vala Döbr. 390: *Idő kedeg avaḡ ti-*
monnal tized. zed vala.

(Jord. 626: *Vala kedegh oly mynt tyzed hora.* — Pesth. 184b:
Vala keḡg ol̄y m̄ynt t̄yz ora. — Sylv. 113: *Vala kediglen közel*
tiz ora.)

17. János VI. 10: *Facite homines discumbere.*

Münch. 179: *Űlteffetecele a' ne-* Döbr. 309: *Űlteffetek le az [nepe]*
peket. embereket.

(Jord. 642: *Telepöteffetek lee az nepeketh.* — Pesth. 195b:
ilteffetecele az embereket. — Sylv. 119: *Űlteffetek le az embereket.*)

18. János XI. 2: *cuius frater Lazarus infirmabatur.*

Münch. 193: Kinec att'afia la- Döbr. 487: *kinec att'a fia la-*
zar betegl vala. zar betegl vala.

(Jord. 664: *kynek h̄w̄ attyaffya meg betegülth vala.* — Pesth. 210b:
k̄ynek att'afia Lazar beteg vala. — Sylv. 128: *attiafia vala*
ennek az Lazar az ki beteg vala.)

19. János XI. 25. *Ego sum resurrectio et vita.*

Münch. 193: *En vāgoc felkelet* Döbr. 489: *En vāgoc felkelet*
es elet. es elet.

(Jord. 666: *En vagyok feltamadas es elet.* — Pesth. 212b:
Een waḡyok az fel tamadas ees az elet. — Sylv. 128b: *En vagiok*
az fel tamadas es az elet.)

Ezek az adatok már világosan beszélnek. A Döbrentei-C. szerzőjének ismernie kellett a Müncheni-C.-beli evangéliumfordításokat, sőt helylyel-közzel fel is használhatta őket. Ezt nemcsak a szövegbeli ritka és a többi közel egykorú fordításokban elő nem forduló szavak és kifejezések oly föltűnő egyezése, hanem a veres tentával lapszélre írott változatok is bőségesen bizonyítják.

Ennyi az és nem több, a mit a DöbrC. és a MünchC. közti viszonyról jogosan állíthatunk. Toldy föntebb idézett állítását a tüzetes egybevetés éppenséggel nem igazolja. Vannak ugyan benők egyes helyek, melyek között igen nagy a hasonlatosság, de vannak ismét olyan helyek is a DöbrC. Passióiban, melyek sokkal inkább egyeznek a JordC.-beli fordítással, mintsem a Müncheniével. Vannak végre nem kis számmal olyan helyek is, hol a Münch. föltűnően egyez a Jord.-val, ellenben a Döbr. lényegesen elüt mind a kettőjéktől. A DöbrC. szerzője ismerte ugyan és imitt-amott föl is használta mind a Münch., mind a Jord. szövegét (ez utóbbira is idézhetnénk számos bizonyító példát), de azért egyiküket sem fogadta el alapul. Nem átdolgozó volt

ő (mint Toldy mondja), a MünchC. magyar szövegének újszerű átdolgozója, hanem az addigi fordításokban válogató s részben maga is önállóan fordító.

SZILY KÁLMÁN.

Révai Miklós magyar nyelvtudományi kézikönyve.

Annak, aki a legutóbbi évtized magyar nyelvtudományi irodalmát figyelemmel kíséri, lehetetlen, hogy föl ne tűnjék az a nagy buzgóság, melylyel bűváraink a legutóbbi években Révai halhatatlan alakjához visszatérnek. Szinte azt mondhatjuk, hogy a ki csak közelebe került a magyar nyelvtörténet s a Révai-kérdés egy-egy elvi problémájának, szükségesnek tartá véleményt nyújtani Révai munkásságáról. Egész irodalom támadt így, egy új Révai-cultusnak igen különféle értékű részeiből. Az elvi csatározásokból nemesak új adatok, hanem pozitív eredmények is emelkedtek ki. Száz esztendő s lappangása után méltó formában megjelent Révai nyelvtanának harmadik kötete s lehetővé tette ezt a Magyar Tudományos Akadémia áldozatkészsége*. Kiadásra került folyóiratunkban Révai Miklós első magyarázata a Halotti Beszédről,** mely „Révai törekvéseinek megítéléséhez“ „egyike a legfontosabbaknak“. Legyen szabad ezúttal Révai becses magyar nyelvű kéziratának „A' Magyar Deáki Történet“-nek kiadásáról jelentést tennem.***

Révainak ez a munkája négy gondos, az ő kezétől származó kézirat, bekötött könyvben maradt ránk s három kötetét a Magyar Nemzeti Múzeumban 1309/Qu. H. jelzéssel, egyet pedig 1305/Qu. H. jelzéssel őriznek. Nem volt ismeretlen Révai-bűváraink előtt. Behatóan foglalkoztak vele: Bánóczy, Szinnyei, Melich s mások. Én 1903 óta többször utaltam rá, egyes részleteit mutatványkép ki is adtam.†

A mű három szempontból is megérdemeli figyelmünket; 1., mert többé-kevésbé befejezett, magyar nyelven írott, Révaitól származó mű; 2., mert egy része első kísérlete a magyar nyelvű magyar

* *Elaboratio Grammatica Hungarica. Volumen tertium.* Edidit Sigismundus Simonyi Pestinensi. MCMVIII.

** Kiadta bő magyarázatokkal Melich János, MNy. IV: 1—12. és 54—62.

*** Régi Magyar Könyvtár. Szerkeszti Heinrich Gusztáv. 29. kötet. *Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve.* A mű eredeti címlapjának szövege ez: *A' Magyar Deákság* Első kötet, melyben *A' Magyar Deáki Történet* adatik elő. *A'* nevezetesebb példák után írta *Révai Miklós*, a' győri megyéből való áldozó pap, Pesten a' közönséges tudományoknak fő oskolájokban a' magyar nyelvnek, és deákságnak királyi tanítója. Pesten Trattner Mátyás betűivel. M.DCCC.V.

† Az irodalom pontosabb megjelölését l. a kiadás 105. lapjának jegyzetében.

irodalomtörténetírásnak; 3., mert ez összefoglaló természetű munkájában utal nagy latin nyelvtudományi műveire s így e mű tekinthető utolsó rendszeres nyelvtudományi megnyilatkozásának, ezt is igazán „szíve vérével írta“.

Mennyi szép, értékes tervének megvalósításában akadályozta meg a halál, mely akkor csapott le rá, mikor legjobban föl tudta volna használni drága idejét. „Alázatos segedelmkérés“ cz. füzetében, mely 1806 május havában kelt (most kiadta Simonyi a *Grammatica* harmadik kötetének *Utószavában* 341—342. l.) egész sor készülő művére utal. Többek közt nagy nyelvtanából két kisebb művet akar szerkeszteni. Egy *Compendium Elaborationis Grammaticae Hungaricae in Usum Altiorum* cz. munkáról azt mondja: „Proxime imprimendum“. (Id. kiad. 342. l.) Ebből a compendiumból vannak előmunkálatok Révai kéziratai közt. De ezenkívül alsóbb osztályok számára is akart készíteni hasonló compendiumot. Ebből azonban már csak a cím lap készült el. Mily messzire nézett az a szikár, beteg ember, pedig már a sír szélén állt . . .

Révai szóban forgó művét három kötetre tervezte. Az volt a gondolata (s ezt igazolja az említett előfizetési felhívás), hogy e három kötetben közléseszi mindazt, a mit magasabb fokú iskolákban az időtájt tanítottak, vagy szerinte tanítani kellett volna: a magyar nyelv eredetéről, rokonsági viszonyairól, a magyar nyelv tulajdonságairól s történetéről, a régi magyar irodalom történetéről, a magyar stilisztikából, retorikából s ez elméleti fejtegetéseket mintegy betetőzi amolyan irodalmi olvasókönyv-féle példatárral „A Jelesebb Írókból“. Ehhez képest a mű három részre oszlott volna. Az elsőben „A' Magyar Deáki Történet adatik elő“. Hozzáteszi, hogy „a' nevezetesebb példák után“. E kötetben, mely az ő eddigi tanulmányainak legjobban felelt meg, eleget vett át az ő „példái“-ból, de a mit átvett, oly kritikával tette, hogy azt mai értelemben „átvételnék“ alig lehet nevezni. A második kötetben „A' Magyar Szép Toll“ foglaltatik, „főképpen Adelung után“. Ennek első része a stílus „közönséges“ tulajdonságait fejtegeti (pl. hibátlanság, tisztaság, világosság, illendőség stb.); a második pedig a szép stílusnak „különös nemeit“ magyarázza s osztályozza ezeket a „méltóság“ szempontjából („alsó, középszerű és felső“ stílust különböztet meg) s a tárgy szempontjából is („tisztbeli, udvari, törvényszéki“; továbbá „történetíró, tanító; képes vagy figurás; érdeklő, indulatos, magas; szólló, játékos s a' költő“ stílust). E kötet harmadik része „legrövidebben szóll a' Szép Tollra megkívántató segedelmekről“. Az egész műnek ez a második kötete is csaknem egészen elkészült. Kézirata a Múzeumban őrzött kéziratnak második és harmadik testes kötetét tölti be. Az egész műnek harmadik kötetéből csak előmunkálati anyag-gyűjtemény maradt ránk (vö. Aláz. seg. kérés, id. h. 344. l. jegyz.).

Révai Miklós magyar nyelvtudományi kézikönyve két részből áll. Az első rész szól a magyarság s a magyar nyelv eredetéről s rokonairól. Szólni akart még e részben Révai nyelvünknek „természetéről, vagy saját minémúségeiről; tovább pedig viszontagságairól, már szorosabb értelemben, növő, gyarapodó, alább eső, és egyéb változó állapotjáról; 's végtére a' nyelvtanulásnak segedelmeiről“. De ezeket már végleges formában magyarul nem dolgozta ki. „A' második rész a' Magyar deákságot mutatja, az az, a' Magyar nemzetnek, az írástudásban, 's egyéb tanúságokban hazai nyelvén való járatosságát, felhozott emlékezetes jegyekben, régi, közép idejű, 's utóbbi jeles írásokban.“ Ez az irodalomtörténeti rész, mely külön bekötve őriztetik Múzeumunkban, s melyet Horvát István kiadott volt a Tudományos Gyűjteményben *Magyar Literatura, vagyis: A' Magyar Deáki Történet* címmel (1833. II. kötet, 49—91. lap). Horvát „sokszori unszolásokra“ határozta el Révai e munkájának kiadását s fájlalva említi, hogy „Már negyven évnél több idő folyt le, mióta a' Magyar Nyelv különös tanítóktól a' Pesti Fő Oskolában, és a' Magyar Haza Akadémiáiban taníttatik, és illy hosszszu időszakasz lefolyása után sintsen Kézi Könyvünk, ha Pápai Sámuelét kivesszük, a' Magyar Literaturáról“. Fájdalmas magyarázatot adja e jelenségnek ő, ki közvetlen tanúja volt Révai anyagi vergődéseinek. „A' szük fizetés, melyet a' névre rendes, fizetésre nézve pedig rendkívül való Magyar Nyelv Tanítók húznak, olly tsekély, hogy a' mellett a' Magyar Literaturáról maguknak igen kevés, vagy épen semmi segédeszközöket sem szerezhettek“. E kiadott részből s a kéziratosságot, tisztán nyelvtudományi részből kellett mintegy rekonstruálni Révai magyar nyelvtudományi kézikönyvét, mely joggal megérdemli e nevezetet, hiszen irodalomtörténeti része is ma már inkább nyelvtudományinak tekinthető: a nyelvemlékek korával foglalkozik s a mohácsi vésszel zárul le.

Bevezetése módszertani és elméleti: *Bévezető tudósítások a' magyar deákságról közönségesen* (Kiad. 5—16. l.). Ki van benne fejtve az irodalom fogalma, magyar nevezetének, a *deákság*-nak etimológiája (éles elméjű keleti eredeztetés); kitér a *jobbágy* szó eredetére, sőt az *ünnepet ülleni* kifejezést is magyarázza s mert érzi, hogy ezzel máris eltért fejtegetése fonalától, erélyes utasítással menti eljárását: „Arra való ezen megnyúlt kirándulásunk: hogy a' szövizsgáló fejtegetésekben ne kapjunk akármi színre való okon; hanem a' nyelvnek velős esméréteré törekedjünk, 's azonközben annak napkeleti eredetére is visszatekintsünk. Így minden bizounyal, egyenesek, megegyezők, és igazak lesznek szöszármaztatásaink“. (K. 10. l.) Fejtegeti, mint vette fel a *deák* szó jelentését a *latin* s magyarázza sajátos nyelvújítását, a *latán* alakot. „Tudjuk“ — mondja (K. 11. l. jegyzet) —, „a' Magyar ajak miként rontja az idegen szót, hogy

azt magájévé tegye. Többire elhagyja, a' Görög os, és Latán us végezetet; elosztja egymástól a' szó elején álló két mássalhangzót is, eleve, vagy közbe vettetett magánhangzóval, vagy el is hagyja egyikét; könnyebb kiejtést keres mind a' mássalhangzóknban, mind pedig a' magánhangzóknban, és ugyan ezeket többire egy neműekre veszi; teszen benne egyéb tsonkulást is, hol elől, hol utól. Példáink lehetnek most tsak ezen egynéhány nevek; először *Augustinus, Adrianus, Marcellus, Martinus*; azután *Benedictus, Damianus, Gregorius, Sebastianus*. Az előbbieknben vastag magánhangzókat ejt, *Ágoston, Adorján, Martzal, Márton*: vékonyokat az utóbbiaknban, *Benedek, Demjén, Gergely, Sebestyén*. Mi is tehát a' Latinus szót, az első magánhangzóra nézvé, az előbbiek szerént, vastag magánhangzóval ejtjük a' második betűfogásnban is, *Latán*.“ Ezek után az egész nagy műnek, majd a mű e szakaszának tárgyi beosztását adja. Fejtegeti a *philologia ékes-szószeretés, ékes szótanulás* fogalmát *Walchius* alapján.

Lehetetlen egy ilyen, amúgy is összefoglaló természetű műnek élvezetes, rövidített bemutatása. Ha ezúttal mellőzzük is a második, régi magyar irodalmat ismertető részt, a nyelvészeti rész gazdag és változatos tartalmát is csak főbb vonásaiban óhajtom bemutatni. Úgy vélem, ezentúl a nagy Révai-kötetek mellett úgyis meg kell e kötetet is nézni minden bűvárnak. Mondhatom, nem lát-szik meg élvezetes, lelkes, sokszor lobogó előadásán a száz esztendő's por. Tanulságos, szép, kellemes olvasmány s bár természetesen nagyot haladtunk azóta: kezdőink kezébe is oda merném adni e kötetet. Ezt nemcsak dicsóíténék, ezt el is olvasnák s el is kell olvasnia nyelvünk és irodalmunk minden barátjának.

„A' magyar nyelv külön vétetve“ cz. rész első fejezete A' magyar nyelvnek eredetéről, régiségéről, 's atyafiságáról szól. Ez a fejezet teszi ki a nyelvészeti részt, csak ez készült el. De milyen gazdag ennek tartalma!

Szól itt először a magyar nemzet eredetéről. Főforrása természetesen *Pray György*. A magyar őshaza leírását *Katonu István, Schlötzer, Deseritzki Intze, Rubruquis, Elias de Hungaria, Bonfinius, Toppeltin (Szamosközi), Huszti András, Schall Ádám* jegyzetei alapján állítja össze, de ezeket jórészt *Pray György* közvetítésével olvasta.

„De“ — folytatja — „feljebb esik nyelvünk eredete. Azok a' Magyarok, a' kiktől mi származunk, azon egy eredetűek a' Hunnokkal . . .“ (25. l.) Bizonyítja ezt *Pray György* hun adataival (*Hunnivár, Urindur, Onoguri*, stb.). Nyelvünk rokonságának fejtegetése előtt egy igen érett fejezetet találunk „A' nyelvek-nek szaporodásokról közönségesen címmel. Forrásai itt: *Gorop János, Ephorus, Plinius*. A keleti rokonságot így fogalmazza (29. l.).

„Akármit mondjanak tehát, a' kik másképen vélekednek a' nyelveknek eredetéről, 's kiváltképen az első eredeti nyelvről: mi

ugyan, a' miénknek napkeletről való származását, 's a' napkeletiekkel olly szoros megegyezését tekintvén, azt azon első eredeti nyelvre bátran felvisszük: a' melytől származnak, a' Szent Irásnak jelentése szerént a' vele olly szépen megegyező napkeleti legrégebb nyelvek. Ebben minket bizonyosokká teszen az okos összehasonlítás, a' szorgalmatos fejtegetés: ha nyilván meg nem mutathatjuk is az egyenes származást; minthogy a' nagy idő ezt homályba rejtette előlünk.“

A nyelvrokonság általános bizonyítékait Adelungból meríti Gatterer után s a fejtegetés után pontosan idézi a kötetet, a részt, a szakaszt, a fejezetet s a paragrafust, melyből merített. A keleti nyelvekkel való rokonságot közelebből (mint latin műveiben) így állapítja meg (35. l.):

„A' mi nyelvünknek atyafisága, a' Zsidó, Káldi, Szíri, és Árabs testvér nyelvekkel, olly igaz, és olly szemlátomást való, hogy azt tsak a' tudatlanok tagadhatják. Az első eredeti nyelvtől való származásra nézve, ha ezekkel összehasonlíttatik a' miénk, az én ítéletem szerént, annak derék ága úgy esik, mint a' nemzésben a' második ízen való származatok vagynak egymáshoz: ezek a' nyelvek a' miénkkel, 's más többekkel, egy nagy anyának több különböző leányaitól született onokái. Ezekből a' mi nyelvünk távulabb esik tehát, mint az oldalast való ágazatok: onnat vagyon a' nagyobb különbség. Voltak bizonynal a' mi nyelvünknek is, mint a' Zsidónak, 's egyebeknek, több testvérei azon egy anyától, 's olly korán való származással; de azokat a' nagy idő, 's azzal járó viszontagságok, részént elváltoztatták utóbbi származatjaikban, hogy már meg nem esmérhetjük; részént pedig egészen elnyomták. Mi most, elhagyván a' többieket, tsak az előadatott onoka nyelvekkel vetjük egybe a' miénket“.

„A' Persa 's Török nyelvvel is vagyon a' miénknek távulabb való atyafisága“ (37. l.) Ezt is Pray nyomán fejtegeti.

Hanem *A' közelebb való atyafiság*-ot már szélesebb alapon, bővebb források alapján világítja meg. Jellemzi előbb a lappokat- „finnok“-at, eszteket, „sziránok“-at, permieket, vogulokat, „vótok“-at, cseremiszeket, „mordvák“-at, „oszt“-okat, majd szól Schlötzer alapján e nyelveknek egymáshoz való viszonyáról, jellemzi Sajnovits és Gyarmathi munkásságát s ezeknek Schlötzerhez való viszonyát, majd részletesen bírálja ez álláspontokat s különösen kiemeli a nép- és nyelvrokonság különbségét*. Czáfolja és megnyugtatta külön fejezetben azokat, a kik „Alatsonságnak tartják vala . . . mind az ostromba Lappokkal, mind pedig a' tsúfos Zsidókkal egyesüléseket“,

* E részben a 41. l. alul. Istis olv. Irtis és Bereszor olv. Bereszor; vö. még a 30. lapon alulról az 5. sorban *e'* szavak helyett olv. *a'* szavak-at.

akiknek az az álláspontjuk, hogy „Mért nem hagyatnak meg hadakozó, vitéz, ditső eleikkel; a' kikkel eddig méltóságosan kérkedtek?“ s végül van szava azok számára is, „kik éktelen megaláztatásnak“ tartják nyelvünk idegen elemeinek megállapítását. E fejtegetését így fejezte be:

„Ugyan ezeket másutt is mondtam már, a' Bővebb Nyelvtanításomnak elején való Bèvezetésembe: a' hol többet is emlegetek, a napkeleti, 's éjszakai nyelveknek szükséges esméretekről, azokra nézve, kik a' Magyar nyelvtudásban, tökéletességre, és teljes bizonyosságra törekednek“.

E, nagy műveire való utalás teszi ez elkészült rész utolsó sorait. A többi nem készült el. De külön másolatban ránk maradt, mint említők, az ú. n. irodalmi rész, mely csonkasága miatt szintén szoros kapcsolatban van nyelvünk tudományával. Az előbbi rész vázlatos bemutatása eléggé jellemezte e munka nevezetességét. Szerény ismertetésünkéből is nyilvánvaló halhatatlan szellemének genialitása, határtalan szorgalma s munkaereje. Olvasván e művét, melyben anyanyelvünkön szól, még jobban érezzük forró szívének dobogását s most, hogy kézirati hagyatékának három becses darabja napvilágot látott, talán inkább érezzük, hogy mily jogos volt önérzete s mily helyesen cselekedtek azok, a kik rávésették nagyszentmiklósi gránitoszlopára a költőlelkű tudósnek önmagáról szóló jóslatát: „Ha majd a megújult Haza tisztelni fogja nyelve fenntartásáért eleget szenvedett Mártirait, már előre vigasztalódom benne, hogy engem is azoknak számokba helyeztet“.

RUBINYI MÓZES.

Kresznerics Ferencz kéziratai.

A mult század elején élt egyik legszorgalmasabb nyelvészünknek és gyűjtőnknek akarunk e helyen néhány sort szentelni. Működése és élete egybeesik azzal az idővel, melyben nemzeti nyelvünk gazdagításán fáradozik mindenki, kinek ereje és tehetsége van hozzá, sokan csak porszemeket tettek e munkához, de Kresznerics nem ezek közé tartozott. Munkához látott, s fiatalsága teljes hevével kezdett a legnehezebb munkába, meg akarta írni a magyar nyelv teljes szótárát. Törekvése csak részben sikerült, anyagát sem tudta egészen földolgozni, de szótára így is hasznos és használható. Nyelvészeti irodalmunk csak szótárát ismerte, s szinte elképzelhetetlen, mikép maradhattak kéziratai eddig ismeretlenek s hogy nem tudunk rólok egyebet, mint a mennyit Szinnyei mond (MIÉ.). Szótárával foglalkozván, szinte véletlenségből kerültek kezem közé ezek a kézirati kötetek, s pontosabb áttanulmányozás után állapíthattam csak meg értéküket. E helyütt eme kéziratok vázlatos ismertetése csak a

czéлом, a bennük lévő nyelvészeti adatokat folyóiratunkban később fogjuk apránként közrebocsátani.

Kéziratai, melyek nyelvészeti szempontból is értékesek, három csoportra oszthatók: a) előtanulmányok és jegyzetek a szótárhoz; b) népnyelvi és közmondásgyűjteménye; c) nyelvtani jegyzései. Egyéb kézírásai, versei, utazási naplója nyelvészeti szempontból nem érdekesek, s ezért most ezeket figyelmen kívül hagyjuk.

A szótár anyagának összegyűjtésében Kresznericsnek segítő-társa nem volt. Mindössze egy összeállítást találunk a kemenesaljai szavakról, melyet egy ismerőse készített neki. (Ezeket Szinnyi is fölytette a MTszótárba.) Elvégezte az anyaggyűjtést maga Kresznerics úgy, hogy olvasmányaiból bő jegyzéseket készített, aláhuzogatván az érdekesebb és előtte ismeretlen szavakat és kifejezéseket. Mint dunántúli és papi ember, ismerte a túladunai írókat, és ismeretségét arra használta, hogy mennél több könyvet szerezzen meg olvasásra. Ezek a jegyzetei, melyeket 1783-ban soproni diákkorában kezdett és 1829-ig, késő öregségéig folytatott, kilencz kötetből állanak, a M. Tud. Akadémia kéziratárában: M. Nyelvt. 4-rét 11. sz. alatt őriztetnek. A kötetek lapszámozva vannak, és az elején mindenütt megtaláljuk a pontos tartalmat és készülésének évszámát. A gyűjtemény címe: *Analecta Philologica*. Az első kötet elején néhány latin vers van, melyek valószínűleg az övéi s iskolai pen-sumok lehettek. A 111. lapon már Molnár János könyvesházából kijegyzi az új szavakat, bőséges szótárt készít magának Bartzafalvi Szabó Dávid újításaiból, elolvassa Pázmán Kalauzát s kijegyzi „némelly szóllás formáit“. Így megfordult kezei között majd minden újonnan megjelent könyv, a régiek közül is elolvasta mindazt, a mihez hozzáfért, vagy a mi érdekelte.

Nem lesz tán érdektelen, ha néhány közelebbi adatot is bemutatunk az *Analecták* anyagából, melyeknek létezéséről máshonnét nem értesültünk. Ilyenek: „*Thesaurus absconditus in agro, az az A' Tekéntetes és Nagyságos Groff Erdeödi Familianak egyik kincse Tekéntetes es Nagyságos Moniorokeréki Groff Erdeödi Adam temetése fölöt ki mutatot kincs. P. Landovics István Jesuita által. Anno 1668. Nyomtatta Nagy-Szombatban az Atedemiai (?) betűkkel Byller Mathe 1669. in 4° pag. 20.*“. Utána ezt a jegyzetet olvassuk (An. VIII:123): „Ékes magyarsággal van írva. Olvastam Vass János Sz. Kuti Plébánosnak könyvtarából. 809. Augusztus hónap elején“. (Szabó K. nem ismeri ezt a könyvet.)

Ugyanebben a kötetben van Rájnis József: *Magyar Parnasszus* cz. kéziratának az eddig ismerteknél egy jóval bővebb és teljesebb másolati példánya, utána az: *Apulejus tükre* is. Mint Kresznerics megjegyzi Rájnis Aloysiustól kapta e kéziratokat 1813-ban.

Ferenczi vásárhelyi fiskális és volt tanítványa adja neki Thordai

Sámuelnek 1704-ben Fogaras várában készült kéziratát, mely az erdélyi fejedelmeknek a portával való levelezést foglalta magában. (An. IX:25—41.)

A szótárhoz készült előtanulmányok közé sorozhatjuk a következő kis füzetet is: „Magyar Helységek nevei a' régi kicsinyezővel, Bötü-rend szerént. Elő adta Kresznerics Ferencz. 1827.“ (M. Nyelvt. 8-r. 9. sz. M. T. Akad.) Ebben a helyneveket gyűjti össze, melyek -d, -ad, -ed végűek.

Nyelvtani jegyzések kézírataiban elszórva is találhatóak, de van nyelvtana is: „Magyar Nyelv-Könyv, írta Gyakorlás-képpen Kresznerics Ferencz, még mint kis-pap a' Pozsonyi várban. 1790.“ (M. T. Akad. kézirtár M. Nyelvt. 4 r. 2. sz.). Különös érdekessége nincs e könyvnek, legföljebb az, hogy az addig ismert nyelvtanokat fölsorolja és bíráló jegyzéseket fűz hozzájuk. Nyelvtana végén, mint az korában szokásos, rokonértelmű szók és kifejezések gyűjteményét adja.

Végezetül szóljunk Kresznerics kézirati gyűjtésének kétségkívül legértékesebb részéről, értem közmondásgyűjteményét és népnyelvi gyűjtését, melyek két külön helyen találhatóak a M. Tud. Akadémiában. (a) M. Nyelvt. 4 r. 12. sz.; b) M. Nyelvt. 8 r. 7. sz. I—V.) Az a) jelzésű vaskos negyedréti kötet nemcsak közmondásokat, hanem tájszókat, népies hasonlatokat, babonákat stb. is tartalmaz. Mindenütt megjegyzi, hogy adatát honnét veszi, így a források között találjuk a régi gyűjteményeket, Káldy és Pázmán műveit, de legértékesebb az az anyag, a mit hallomás után jegyzett le, a mi között a legtöbb vasmegyei gyűjtés. Ennek a kötetnek mintegy pótkötete a: „Hébe-kori Philologiai-Gondolatok“ cz. kötet, melyben hasonló tárgyú gyűjtés van, mint az előbbiben.

A b)-vel jelzett rész kizárólag közmondásokat tartalmaz és pedig betűrendben rendezve a kezdő szó hangja szerint. Ilyen anyag öt dobozra való van, s mint a hozzájuk készült mutatóban látjuk, kb. 11.000 közmondást gyűjtött össze. A közmondások gyűjtésében is felhasználta Kresznerics az előző gyűjtők anyagát, de sok benne az eredeti gyűjtés is, mely eddig közölve nincs, és alkalomadtán szintén közlésre kerül. Ez a közmondásgyűjtemény sincs eddig sehol ismertetve, Tolnai Vilmos tanulmánya „A szólásokról“ sem említi.

VELLEDITS LAJOS.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXIII.

A hetedfél esztendő, melyet Kazinczy hol könnyebb, hol nehezebb fogságában töltött, érlelte meg benne azt az elhatározást, a melynek következtében szépirodalmunk nyelve Klopstock, Lessing, Wieland és Göthe költői stílusán fejlődött és alakult át. Kufsteini, majd brünni

magányában végzett fordítgatásai, a XVIII. sz. végebeli nagy német esztetikusknak, Jenischnek munkáival való foglalkozása, a német irodalmi nyelv körül folyt harcok történetének részletes megismerése fejlesztí ki benne a céltudatos törekvést, mely bevallatlanul föl-föltűnik előbbi munkáiban is: kiemelni szépprózánkat az egyházi nyelvnek sokszor lapos egyszerűségéből, köznapi kifejezései helyébe szokatlan, feltűnő, idegen szólásformákat ültetni, elcsépelt jelzőinek, képeinek helyébe új, merészebb, elevenebb, kifejezőbb festői hasonlatokat tenni, szóval: az ész és értelemnek nyelvét a *szív és érzelem* németes ízlésű nyelvével fölcserélui. Ez a most már nyíltan hangoztatott cél teszi őt még hóbortos szóalkotóinknak is védőjévé, ez bátorítja föl már nagyobb számú vakmerő új szófaragásra is, mint az irodalmi ízlés fejlesztésének egyik eszközére.

Azok, kik eddig Kazinczy nyelvújításával foglalkoztak, talán az imént említett nyílt zászlóbontása miatt, fogsága utáni időből indulnak ki. Az is nagyon föltűnő, hogy a német nyelv irodalmi megújulásának nyelvünk fejlődésére tett hatását csupán ezen, a XIX. század elejétől kiinduló kortól számítják. Hogy az első fordításokról, a XVIII. század végén megjelent munkákról sem szabad megfeledkeznünk Kazinczy értékelésében, azt hiszem, eddigi fejtegetéseimmel már bebizonyítottam. A másik tévedés eloszlatása végett szükséges, hogy párhuzamot vonjunk a német és magyar irodalmi nyelv XVIII. századi története között. Tudnunk kell első sorban, hogy a tulajdonképeni nyelvújításnak nálunk is, mint a németeknél, *három iránya* volt. Kezdődött a *tudományok* nyelvének nemzeti tételével, folytatódott a *szépirodalomnak*: költői és prózai műfajok stílusának finomításával s végződött a *közigazgatás, közügyvitel* nyelvének, mely az írói körtől legtávolabb esett, németesítésével, illetőleg megmagyarosításával. Mindegyik iránynak egyik főeszköze: az idegen szóknak hazaiakkal való helyettesítése, a purismus.

A XVIII. századról lévén szó, elég lesz Lutherre, Thomasiusra, Wolfra csak hivatkoznunk, ezekkel kapcsolatban Pázmányra és körére, Apáczaira és a XVII. század magyar nyelvújítóira, sőt Faludit is figyelmen kívül hagyhatjuk, mint Pázmány nyelvének továbbfejlesztőjét, kire aligha hatott a korabeli, moralista irodalmat nem igen művelő német költők nyelve. Azt is csak megemlítjük, hogy a mi szorosabb értelemben vett nyelvújításunk is a tudományok nyelvének megmagyarosításával kezdődik, Molnár János Fizikájával, 1770-ben. Nálunk is akkor kezdenek gondoskodni a törvénykezési műnyelv megmagyarosításáról, mikor az újítás, nyelvművelés a szépirodalom vonalain már javában folyt: a XIX. század elején. Célunk csupán ezen utóbbi irányú nyelvfejlődés összehasonlítása lévén, a tudomány és közigazgatás nyelvének megújulását csak ott és annyiban érintjük, a hol és a mennyiben amannak kialakulására befolyással volt.

A német irodalmi nyelv első újítói a XVII. század végén olasz mintára keletkezett nyelvi társaságok, Sprachgesellschaftok voltak, köztük főleg a Fruchtbringende Gesellschaft, melynek Opitz, Zesen voltak kiválóbb tagjai. Céljuk a legmesszebbmenő nyelvtisztaság volt, mely még a már századok előtt meghonosodott idegen, sőt az indogermán közös ősnyelvből származó s a latin, görög szókhöz fel-tünőbben hasonlító szónak sem kegyelmezett, nem is említve, hogy a korabeli francia ízléssel, műveltséggel beözönlött francia szókat is írtotta. Így a Natur-t *Zeugemutter*-, a Person-t *Selbstand*-nak, a *Vers* szót *Dichtling*-nek nevezték. Az object, subiect *Vorstand*, *Vorwurf*, *Unterstand* lett, a Lieutenant *Walt-Hauptmann*, a Pistol *Reitpuff*. Határt nem ismerő purismusokban még a görög istennők neveit is németesítették s Venust *Lustinne*-, Pallast *Kluginne*-, Junó-t *Himmelinne*-nek keresztelték. A hónapok latin nevei helyett akkor kezdték Nagy Károly német hónapneveit is használni, a melyekről oly sok vita folyt a XVIII. század nyolczvanas éveiben a német folyóiratokban.* Az idegen szók helyett még idegenebbül hangzó, s legtöbnyire a latin eredetiek mintájára csinált német szókat adván, túlhajtott lévén egész törekvésük, nevetségessé váltak. Működésük azonban nem mondható nyomtalannak, több szó örzi ma is, mint pl. *Schriftsteller*, *vernünfteln*, *Gegenstand* stb. emléküket. Főérdemük pedig az, hogy a nyelvfejlődés egyik eszközére, az idegen szónak honiakkal való helyettesítésére rámutattak, példát adtak.

A Fruchtbringende Gesellschaft nyelvtisztító törekvései azonban, mérsékeltbb irányzattal, Gottsched munkássága által diadalra jutottak. Wolf filozofiájának alapján állva, nemcsak a meg nem honosodott, s a felső szász dialectusból könnyen pótolható idegen szókat hajgálja ki, hanem főelve a közérthetőség lévén a nyelvben, az idegenszerű kifejezéseket, sőt merészebb metaforákat, sőt az idegen versformákat is üldözte. Különösen a francia és latin műszavakat németesítette. Híres grammatikájában (*Grundlegung einer Deutschen Sprachkunst*, 1748) többször is kikel az idegen szók ellen, ócsárolván kora társadalmának azt a szokását, hogy előbbre valónak tartja a francia nyelv tudását az anyanyelvénél: „was kann in der Tat wunderlicher sein als zu fordern, dass ein Deutscher erst eine lateinische, oder französische Grammatik können müsse, ehe er seine Muttersprache recht richtig reden und schreiben kann“ (Az előszavából). Majdnem minden műszót ki lehet eredeti német megnevezéssel mondani, szól u. i., a 14. l. Régi írók szükségtelen, beteges szóbőség-hajhászásának tudja be, hogy számtalan olyan idegen szót vittek be az irodalomba, melyeket jó német könyvekből könnyen pótolhattak volna (190). Zesennek és társainak törekvését, kik

* Vö. A magyar hónapnevekről, MNy. VI: 406 stb.

még az idegennek látszó szavakat is ki akarták írtani, csak annyiban hibáztatja, hogy a német nyelv természetének meg nem felelő módon újítottak (190—4). Bleyer Jakab „Gottsched hazánkban“ című tanulmányában Gottschednek nyelvújításunkra való hatásáról úgy vélekedik, hogy „még kevésbé mint nyelvtan-irodalmunkra hatott és hathatott . . . arra a harcra, mely a XVIII. század végén a nyelv-mívelés és nyelvhelyesség körül forgott“. Bizonyítékait azonban nem innen, hanem a XIX. század második tizedéből és későbből veszi. Ezt a véleményt éppen az említett tanulmányban hosszan tárgyalt Grundlage alapján módosítanunk kell. Nem a nyelvtani műszavakra akarok itt hivatkozni, bár a XVII. század végebeli gazdag nyelvtan-irodalmunkban műszavainknál bizonyára rá lehetne akadni a *Nennung, Gebendung, Tonmessung, Strichpunct* stb. magyar fordításaira (vö. Földi János Magyar Grammatikája R. M. K. 28:61—62), mert ezek latin műszavak szolgai fordításai lehetnek, de meg nyelvtani műszókat már Sylvesternél s más régi grammatikákban is találunk, nem kellett tehát értük okvetlenül a németekhez fordulnunk. Nyelvtanának 191. l. Gottsched körülbelül 70 francia hadi kifejezésre, szóra ajánl németet, bebizonyítandó, hogy az idegen nevekre nincs szükség. Csak egynehányat említek, melyek valószínűleg az ő ajánlatai, mert sokat közülök „egy előkelő katonai méltóság“ küldött neki kérésére: *Feldhauptmann*: General d'Artillerie, *Fahnjunker*: Capitaine d'Armes, *Rechnungsführer*: Fourier, *die Heerschaaren*: Armée, *Überläufer*: Deserteur, *Heerzug, Aufbruch*: Marche, *Kriegsbedürfniss*: Munition, *Feldschullehiss*: Auditeur stb. Ajánlásait következő óhajjal fejezi be: Wenn wir es erleben könnten, dass diese und dergleichen deutsche Benennungen erst in unsern Zeitungsblättern, politischen Monatschriften und historischen Büchern eingeführt würden, so würde man sich gar bald auch aller übrigen ausländischen Brocken entschütten können, und den *zulänglichen Reichthum* unserer Sprache zur genüge gewahr werden, u. i. A másik ránk nézve szintén nem csekély jelentőséggel bíró kísérlete ugyancsak e nyelvtanában a zenei nyelvnek az olasz műszavaktól való megtisztítására irányult: Mi akadályozhat bennünket abban, hogy a zenében német neveket tegyünk az idegen helyébe? Megteszem a kísérletet szives örömet, mert ennek nyelve csak úgy hemzseg az idegen szavaktól; sőt német zeneszerzők is olaszul vagy francziául nevezik el darabjait, sőt önmagukat is, hogy őket is külföldieknek nézzék. Nem a rabszolgasághoz való hajlandóság-e ez? (201—202). Mintegy 50 zenei műszót ajánl, köztük ezeket: *Singenspiel*: Opera, *Abendmusik*: Serenata, *Schnabelflöte*: Fleute à bec., *Querflöte*: Fleute travers, *Mittelgeige*: Violincello, *Grundstimme*: il Basso stb. Gottsched Grundlage-ja, mint éppen Bleyer tanulmányából kitünik, a XVIII. század végéig hazánkban is nagy tekintélynek örvendett. E nyelvtanban hangoztatott

purista elveknek hatását kell tehát látnunk először Bod Péternek azon hosszú kifakadásában, melyet 1760-ban „Az Isten vitézkedő Anyaszentegyházának . . . Historiája“ előtt mond el nyelvünket előntő idegen szók ellen, másodsor Bartzafalvi Szabó Dávid hadi és zenei műszavaiban, melyek a Gottsched-kívánta hírlapokban látnak napvilágot, sőt már előbb is a Magyar Hirmondó e nemű újításaiban is ezt a hatást érezhetjük.

Nyelvünk történetében még mindig kellő méltatóra váró „igaz magyar“ tudósnak, Bod Péternek említett bevezetése az egyházi, törvénykezési és katonai nyelv idegenszerűségeit rója meg panaszosan, mivel „most ha valaha, közel vagyon a' Magyar Nyelv a' meg zavarodáshoz“, mert 1. a szentírás-magyarázók, hogy ékeesebb és hathatósabb legyen a beszédük, minden harmadik szó közé latint elegyítenek: „A' Propositiot erős argumentomokkal demonstrálja az Apostol, és szépen declarálja a' Textusnak connexiójából“, pedig ezeket magyarul „hathatósabban“ ki lehetne mondani; 2. a „Törvénytudók“ nyelvét sem értheti a „Deáktalan magyar“, midőn így írnak: „Citaltatván Szeles Balás Nobilis Persona de Háború egy Judlium által ad inelyti cottus Sedriam Nyelves Borbárát. Hol vagy itt te szegény Magyar Nyelv?“ kérdi keserűen; 3. a „Vitézi Rendek“ beszédeit se érthetni, mert egy idő óta „Frantziául kezdettek beszélteni Magyarul“, többnyire azok, „kik Frantzia kakas szót sem hallottanak“ még pedig ilyenformán: „A' Gárnizonból kiindulván, mikor mársutban volnánk meghozá egy kurir, hogy az ellenség attakirozza az előttünk való Festungot“. S mikor a magyar nyelv „ékesgetésére“ tudós emberekből álló „Magyar Társaság“ felállítását kívánja, bizonyosan a Gottsched alapította lipcei Deutsche Gesellschaft-ra s ennek működésére gondolt.

A Magyar Hirmondó, mint egy régebbi értekezésemben kimutattam,* már kezdettől fogva magyarosítja az idegen hadi műneveket, mint a többi idegen szókat is. Bartzafalvi, midőn ezen újságot először szerkesztette 1784 május 1-től u. e. év szept. 25-ig, a lap addigi szellemével ellenkezőleg, ragaszkodik az idegen szókhoz, mert azt tartja, hogy „az ilyletén magunktól való szó találások, igen kevésse pallérozhatják ki Nyelvünket és mind addig az igen tsekély hasznára lészen a' Magyar Hazának míg valamely Tudos Magyar Társaság öszve nem áll, a' melly egyenlő akarattal, és meg egygyezéssel, Anya Nyelvünket, attól a' sok idegen nyelvekből már Magyarossá vált szóktól meg tisztítaná, a' régi szollásnak formáit a' Világnak és Országunknak mostani módjához alkalmaztatná, egy szóval nyelvünket jobban ki pallérozná“ (284 l.). Ez az idegenkedése azonban nem tart soká, mikor 1786-ban újra átveszi a szerkesztést, főleg a hadi

* L. MNy. VII: 406—415.

és zenei műnyelvet magyarosítja, s miut Gottsched, ő is a „hadi tiszt viselő“ urakhoz fordul, hogy tegyék ki „alkalmatos magyar újj szókkal“ a tengeri hajók neveit (1786:464). Ezek a hadi és zenei műszók a Hírmondóból a Siegwartba, innen jó részük szépirodalmunk akkori nyelvébe is átment. Ezeknek az új szóknak, melyeket ismeretes voltuk miatt fölösleges itt még kivonatossan is ismertetni, keletkezésében, Bartzafalvi egész nyelvtisztító törekvésében, véleményem szerint, Gottsched említett nyelvтанának, a tőle megtisztított és idegen kinövéseitől megszabadított német nyelvnek (Adelung: Magazin für die Deutsche Sprache 1782. I:94) is nagy szerepe volt. Annyi bizonyos, hogy jól ismerte Gottsched működését, nem dicsérené különben már a Hírm. 1784-es folyamában drámáinak a német nemzeti nyelvre való nagy hatását, nem ezzel kapcsolatban áhítózna magyar színdarabok után, melyek: „lassan, lassan haldokló nyelvünket temető sírjának széléről vissza hozhatnák, és kevés idő alatt, a' Frantzia Német nyelv ditsőségével vetekedhetnénk“ (390). Hogy eleinte idegenkedik a magyarosítástól, annak oka ugyanaz, a mi Bod Pétert ettől visszatartotta: Apátzai Tsere János példája, a kit „vagy senki, vagy nem igen sokan követtek“. (Főnt id. munkája 9. l.)

De hatott Gottsched közvetve is az első magyar „szógyáros“-nak idegen szavakat írtó műveleteire. Azokat a német folyóiratokat értem itt, a melyekben sokszor napvilágot láttak a Grundlage írójának nyelvtisztító hagyományait őrző cikkek. Szinte azt mondhatnók, ezek tették az átmenetet Gottsched és Campe pályája között. Nem a Gottschedianus Adelungra akarok itt hivatkozni, a kiről később lesz szó, a ki koránt sem volt a nyelvújításnak, jobban mondva, a szóújításoknak olyan ellensége, mint újabb magyar commentatorai elhítenni igyekeznek. A Deutsches Museum és Deutscher Merkur cz. folyóiratoknak éppen Bartzafalvi működését megelőző 1780-as évfolyamaira célzott. Egészen bizonyos, hogy a Siegwart magyartalan magyar hónapnevei, Runde Frigyesnek a Gottsched ajánlatait új életre hozó „Vergleichung der römischen in unsern Kalendern annoch gebräuchlichen Monatsnamen mit denen welche Karl der Grosse einzuführen suchte“ cz. értekezésének (D. Mus: 1781: 1:7—17) rosszul elsült visszhangjai.* Ugyanezen folyóiratnak 1784-es évfolyamában olvasható egy nyelvtisztaságról szóló beszédtörédék: Fragment eines Gesprächs über Sprachreinigkeit czímen R (talán u. e. Runde) aláírással. A társalgás nyelvét elöntő francia szavak ellen kel ki a gúny azon ismert fegyverével, mely saját kifejezéseivel igyekszik nevetségessé tenni az ellenfélt (1:74.): „Az embernek elmege az esze, — kiált föl bosszúsán — ha meggondolja azt az oktalanságot, mely ebben van: megvetni az anyanyelvet“. Ostorozza

* L. erről bővebben MNy. VII: 410—412.

a német társas élet azon szokását, mely megszegyeníti azt, a ki hibásan ejt ki egy-egy francia hangot, és tisztelettel adózik annak, a ki nem tud németül, nem tud beszédébe egész sereg idegen szót keverni. A francia sohasem beszél úgy: Madame, je vous suis verbunden, je me porte leidlich, míg németektől mindig csak azt hallani: Ich bin ihnen obligirt, ich befinde mich passable stb: „Und wohlklingender sollte das Französische sein? dessen grösste Delicatesse gerade im Durchdienasereden besteht, das wir im Deutschen affreux finden?“

Lehetetlen észre nem vennünk bizonyos kapcsolatot ezen kifakadások és a Magy. Hírm. 1785. évfolyamában megjelent N. Vázt fölírású költemény között, mely szintén a „frantziás“ magyarságot korholja, az idegen szók kihajigálására buzdít (511—512); mert nyelvünk „nyomorúlt Frantzia füstre szorúlt“. Ennek a Gyöngyösi János modorában írt versnek nem lesz érdektelen néhány distichonát újra fölidézni, hisz bizonyos, hogy ez is indítóul szolgált Bartzafalvi munkásságához, a ki éppen ez évben kezdte meg Szatsvayval és éppen a Magy. Hírm.-ban szófáragásait, melyek 1786-ban oly veszedelmes mérveket öltöttek:

„Már Magyar is részt vett ez nyelvbül, néki is ez lett | Szép titulussa felül bár magyarozna belül. | Frantzia rongy már ma majd minden tzedula járma | Homloka Jancsi néki Samle Jeán ide-ki A' Magyar utállya maga nyelvét 's úgy ha talállya | Kedve szerint Levelét Frantz ha segíti felét. | Mit tsavarogsz széjjel, minek élsz Sima Frantzia téjjel? | *Irj Magyarúl ha ki irsz . . .* | Nyelvedet elveszted, ha vidéki vizekbe fereszted, | Tiszta Tiszára eredj, tiszta Dunába feredj. | *Meg ne zavaró Franttzal, se Deák, se Görög, se Labanttzal* | Félek azon máris, hogy nyelvemet el-veszi Párizs, | Vagy pedig el-keveri, hogyha rakásra veri“.

Vegyük mindehhez a tudományok nyelvének magyarítására körülbelül Bartzafalvi föllépésének korában történt kísérleteket, Molnár, Dugonics és Benkő műveit, s azt a nem csekély, s nem hazug „patriotismus“-t, mely írónk tollát e korban még vezette, azt a patriotismust, mely II. József németesítő, fájó rendeletének kelt nyomában, s a melyet éppen Bartzafalvi tett közzé a Hírm.-ban első szereplésének idejében, élesen rámutatván e rendelet igazi okára: „hogy született Magyar Nyelvünk el hagyatott, ki nem palléroztatt“; mindezt együttvéve, azt hiszem, rámutattam azokra a szálakra, a melyekből a Hírm. és Siegwart újított nyelve szövődött. Hogy e szálak között egyik legerősebb volt Gottsched nyelvtanának s az általa megindított nyelvtisztító mozgalomnak hatása, e sorokban talán eléggé beigazolódást nyert. A német nyelvfejlesztő mozgalmaknak ezen most ismertetett kapcsolata azonban a mi nyelvújításunkkal nem volt egyszersmind németesítő befolyású: újítóink nem a németből fordították szavaikat, hanem a latin és francia idegeneket ültet-

ték át vagy öltöztették magyar ruhába, megszívlelvén mintegy azon tanítását Gottschednek, hogy ha már kell használni idegen szót, a mennyire lehet, adjunk nekik honi külsőt (einheimisches Ansehen), azaz hagyjuk el az idegen végszótagokat s tegyünk helyébe német végződésűeket. Ki ne ismerne rá a *galgala* (ecloga), *garonda* (gerundium), *okodalom* (académia), *oroma* (ironia) stb. szókbán (Siegwart) erre az intésre, ki ne látná, hogy Bartzafalvi a *hitelencze* (credentionalis), *ifjoncz* (adolescens), *mentencze* (quietantia) stb. szavak végén a latin eredetinek *antia*, *entia* szótagjait tette magyaros külsejűvé.

Költői nyelvünk finomabb stílusa, a köz- és népnyelven felül emelkedő hangja, eleven jelzői, merész átvitelei, sokat mondó összetételei, Dugonics, Kónyi, sőt Bartzafalvi túlzottan népies írásmódjával szemben válogatottabb kifejezései, szóval szépirodalmunk stíljának megújulása pedig Gottsched egyik nagy kortársának és ellenfelének, Klopstocknak, a Messiás fennszárnyaló nyelvű költőjének tanulmányozására, követésére vall. Kazinczynek, szépirodalmunk stílusának e most vázolt irányban való átalakítójának Klopstock volt egyik ideálja, ennek nyelve egyik mintája, a művein fejlődött német nagy költők, szépírók eredetije. Innen van, hogy ennek az irodalmi fajnak nyelvbéli és írásmóbbéli megújulása majdnem egyidőben történt, illetőleg kezdődött a XVIII. század végső, a XIX-nek első tizedeiben, hisz a nyelvtisztító Bartzafalvy és a stílusújító Kazinczy majdnem egyidőben lépnek föl, egymás mellett hatnak eleinte, ellentétes irányzattal, mint Gottsched és Klopstock. A németeknél amaz a nemzetibb, emez a klasszikus nyelvű, nálunk a Siegwart fordítója akar tiszta magyar lenni, rossz és jó újításaival, erdélyi s egyéb tájszavaival, szólásaival, míg Bácsmegeyeyben megmaradnak, sőt megsaporodnak a nyelvünkbe kevert idegen szók, de kifejezései, jelzői lesznek finomabbak, a német remekírók utánezatai. A német és a magyar nyelvfejlődés kapcsolatainak vizsgálói eddig állandóan abból a tollharczából indultak ki, mely a XVIII. század 80-as éveiben Adelung és Wieland között folyt le azon kérdésre nézve, van-e a szépírónak joga és mennyiben, az irodalmi nyelv (Schriftsprache) fejlesztéséhez. Pedig ez a vitatkozás csak szellemesebb, ízlésesebb és finomultabb hangú ismétlődése volt annak, a mi keményebb, durvább módon a Gottschediánusok és Klopstock s követői között ugyanezen thema fölött már egyszer megharczoltatott, pedig Adelung argumentumai nagyrészt a Messiás újításai, merész jelentésváltoztatásai ellen szólnak, pedig, Kazinczy ezt a korábbi nyelvfejlesztő harczt is jól ismerte s tanult is belőle. Mik voltak hát az ellentételek s mik a Messiás nyelvének érdemei, újszerűségei a német irodalmi nyelvben s mind ennek hatása Kazinczyra?

SIMAI ÖDÖN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Ágról szakadt, fától szakadt. Ezt a jelzót szegényes külsejű, rongyos és kopott ruhájú embernek szoktuk adni. Tudtommal Kassai József Szókönyvében (1:127) fordul elő először: „Ágról szakadt ember (Helyaljai szólás). Az az, Tzudar, élheterlen, pimasz ember“. Hasonlóképpen magyarázza a többi forrás is; Ballagi Példab. 66: Nyomorúlt, rongyember; Erdélyi Közm. 355: Nyomorú, ügyefogyott; CzF.: jöttment, szegény, rongyos. — Azért *ágról szakadt*, mintha nem rendes ember módjára, emberi szülőktől származott volna, hanem amúgy vadon termett volna valamely fán, vagy az erdőn. — Igen rokon evvel a szólással a *fától szakadt*, mely már Decsiben is előfordul (596. 3988. szám): „Fától szakadot ember. Ex quercubus ac saxis prognatus“. Innen idézi sorjában valamennyi következő forrás: Kisviczay 158, MA., PP., csakhogy az értelmezés nem egyforma mindenütt. Decsi latin értelmezése Homerosra utal (Od. 19:163): Οὐ γὰρ ἀπὸ δρυὸς ἔστι παλαιφάτου, οὐδ' ἀπὸ πέτρης — Kemenes fordításában: „ . . . mondd meg, ki vagy és hol van hazafölded? | Mert nem az egyszéri tölgy, vagy a szikla hozott a világra“.

A *παλαιφατος* jelző („mesés, mondás, egyszéri“) valamilyen régi görög mondásra utal, mely rokon lehet a Deukalion és Pyrrha mondájával. — Eszerint *ágról szakadt*, *fától szakadt* annyit jelent, mint: atyátlan, bizonytalan eredetű; így magyarázza Erdélyi (Közm. 2490.) és Ipolyi is (Myth. 323). Ide vehetők még ezek a kifejezések: *vízhozta gyerek* (vö. Mózes), *zabgyerek* (Erdélyi, Közm. 3201.), *zabi gyerek*, a kit a zabföldön találtak, mint a hogy János vitéz neve is *Kukoricza Jancsi* volt, mert kukoriczaföldön lelték. Hasonló ez a tiltakozó felkiáltás: „*Ohó, engem sem a gólya költött!*“ azaz, én is vagyok ám valaki, elvárom, hogy megembereljenek!

Más jelentésben is találjuk a *fától szakadt* szólást. Decsi 3326: „nem atiától szakadtál te, hanē fától“, a párhuzamos görög és latin szövegszerint (σοὶ δὲ τις ἐν στήθεσσιν ἀκήλητος νόος ἐστίν, Hom. Odys. 10 : 329.) *kegyetlen, hajthatatlan, makacs* a jelentése. Így magyarázza PPB. 1767 is: ein grober Mensch; Dugonics Péld. 2: 36; Hartl. 1827: ein unempfindlicher u. grausamer Mensch; a NySz.-ban *szakad* alatt is: „Oh kőszáltól szakat, oh fa természetű vadoc tején tartatot“ (Illyef: Jephtha. 30.).

A nagyság átka. Tudtommal csak magyarban használatos szálló ige. Hogy kitől származik, nem bírtam eddig kideríteni, de valószínűnek tartom, hogy valamilyen drámából való. Sem Tóth Béla Szájrul-szájra cz. könyve, sem más idézettár nem említi. Igen közel jár hozzá Szász Károly, a ki Shakspere szavait: „ . . . lat me say, 'tis but the fate of place . . . “ (VIII. Henrik, 1. felv. 2. szín, Wolsey bíboros mondja), így fordítja: „ . . . mondhatom, hogy ez a magas helyzet átka . . . “ Ebből lett-e a szálló ige, vagy talán Szász Károly már a meglévő fogalmazásra támaszkodott, nem tudom eldönteni. A német fordítások igen távol járnak tőle. A gondolat maga természetesen régi, akár Horatiusra is hivatkozhatunk, a ki Liciniushoz intézett ódájában (II. könyv. 10.) így fejezi ki:

Termetes szálftát gyakoribb vihar ráz, | Nagyszerű tornyok zuhanása súlyosb, | S legmagasb bérczek meredek tetőit | Sajtja a villám. (Barna Ig. fordítása).

Parázs. Nemrégiben egy iskolai olvasókönyvben ARANY *Hamis tanuja* 8. versszakának e sorairól:

„[Márkus] Odafelé tart, hol kútat ás az örvény, | Hol a forgó habok, leszállván a mélybe, | Fejüket befúrják a *parázs fővénybe*“ ilyen magyarázatot olvastam: „E három utolsó sor költői leírása a folyóban előforduló örvénynek, melyben tölcser alakjára sodródik a víz a mederben levő mélyebb gödör, — a nép hite szerint pedig meleg forrás felé . . . parázs fővény = forró iszap“. Az egész magyarázat igen nagy tévedés. Először is nincs az a néphit, mely örvény mélyén *meleg forrást* keresne; más az, mikor a vízfenek mélyéről apró hólyagocskák szállanak fel, mikor a víz egy helyen, állandóan *buborékot vet*, ott lehet gyakran, minden néphit nélkül is, meleg forrás, pl. a Balatonban, vagy bármely hévíz-tóban. Másodszer, s nyilván innen ered a hibás magyarázat — *parázs* itt egyáltalán nem jelent *forró*t. Minthogy nem először hallom ezt, jó lesz egy-két szót szólni róla.

Parázs 1. = izzó szén. Mint melléknévi jelző is előkerül: *parázs* verekedés, *parázs* kis multság; itt is megvan az eredeti jelentés: *heves, tüzes*.

Parázs 2., csak melléknév, — melynek származásbeli kapcsolatát a *parázs* 1-gyel nem ösmerem, — jelentésben igen messze áll tőle, annyit jelent ugyanis, mint *omlós, széthulló, porhanyó, lisztes*; pl. *parázs burgonya*: a mely sülve vagy főve lisztszerűen szétomlik; *parázs sült tök*: nem vizes, hanem száraz, porhanyó, a *kít* a debreczeni kofa így kínál: „*Parázs, ídes, vastag, széles, kóstojja ken, be jó ídes*“; *parázs körte*: nem leves, hanem *kásás*; *parázs föld*: nem agyagos, kötött, inkább szétomló, porhanyó; *parázs borsó* v. *fuszujka*: hajatlan, töretlen, lé nélkül adják fel; *parázs cukor*: porcukor; *parázs*

hó: szemcsés, nem vizes, tehát nem összetapadó (vö. Baróti Kisd. Szót. 1: 63, 2: 171; — Márton 1800; 1807; földről *locker*, egyébről *mürbe*; — CzF. *parázs* alatt; — Nyr., NySz., MTSz., *parás* alatt stb.). — Tehát a Körözs forgó habjai sem *forró*, hanem *porhanyó*, *omló* fővénybe fúrják fejüket. Arany máshelyt is él evvel a szóval:

„Mint az érett gyümölcs, szinte szélyelmállok, | A csupa jószágut kásás vagyok, *parázs*; | Az a nagy csuda, hogy el nem hord a darázs“.
(Nagyid. Czig. 4: 83.)

Sziszó. Tiszántúl sokszor hallottam ezt a különös szót: „Eh, ez csak *sziszó*! Nem kell minden *sziszónak* hinni!“ — jelentése a közhasználat szerint mindig: alaptalan szóbeszéd, pletykahír. Szótárban csak CzF. jegyzi fel: „*Sziszó*, ikerített főnév, a. m. mende-monda.

Ne hallgassunk *szíre szóra*, | Száz esztendő csak egy óra (Horvát Endre). (Ezt aztán szóról-szóra átveszi Ball. a Telj. Sz.-ba.) Magyarázatul CzF. megelégszik az „ikerített főnév“ értelmezéssel. — A Horvát-féle versben álló *szíre szóra* azonban arra mutat az előtag ragozásával, hogy itt nem egyszerű ikerszóval, hanem mellérendelő összetétellel van dolgunk, s hogy a *szí-* előtag nem csupán hangbeli változata a *szó*-nak, hanem önálló szó. — Sárosy Gyula Arany Trombitájában (I. r.) ezt olvassuk: „nem hajtunk minden *szére-szóra*“, ez világosan *szél-szó* összetételre utal. Csakugyan meg is találjuk magában CzF.-ban: „Szélszó . . . üres, hiábavaló szó, vagy beszéd . . . ne hallgass minden *széreszóra*, mintha volna: *szélreszóra* v. *szélszóra*“. Visszamenőleg ezt az összetételt aztán megtaláljuk egészen a XVII. század elejéig: „A' kinek esze vagyon . . . minden *szélre, szóra* nem hajol“. Bárány György: Új Testam. 1754 bev. — A NySz. szerint: „Csak *szél-szók* és álom hüvelyezések“. Sall. Vár. 229; „ . . . nem igen fontolod a *szél szókat*“ Pázmány: K. T. 271 b.

A *szél* itt a *szó* rokonjelentésű szava, a. m. bizonytalan hír, vö. „Vettem valami *szelét* (hírét) a' dolognak“ Baróti Magy. Vir. 384; „Hallik a *szele*“ = híre, Erdélyi, Közm. 7274; „Nem jó *szél* fú felőle“ = hír, Ballagi, Példab. 6822; „Nagyobb a' *szele* [= híre], mint a' valósága“ Kassai 4: 393. A *szót* a *széllel* már Beniczky Péter is összeköti:

Minden *szó szelének* | És fondorló hírnek | Nem jó végére meuni.
(Példab. 10. szám; 1670).

Innen idézi Kisviczay is, Adagia 94., 515. l.

A szelet, mint az állhatatlanság és megbízhatatlanság jelképét különben igen gyakran megtaláljuk: *szeles, szélházi, szélkelep, széllel bélelt ember*. A szavaszegő emberről mondja a szólás: „Szél a hite“ = esküje, Erdélyi Közm. 3642; „Kinek szél a hite, tömlőcz az országa“ 3643. Továbbá: „Hit nem szellő“ 3641. — Így él vele több-

ször Arany is: „Mert a hit nem szellő, bizony meg is állom“. Csaba Királyfi, első dolg. I. én. 89. vsz.; — „Fejedelmi hitemre! — és a hit nem szellő“. Pázmány Lovag; — valamint a Rákócziné balladában:

„Jobban ismered te Bécsset nálamnál: | Hitszegővel alkuba mért állanál? | Szava játék, hite szellő, kárhozat“. TOLNAI VILMOS.

Szöke Duna. Ezt a szálló igét Tóth Béla Kisfaludy Károly *Mohács*-ának következő sorából származtatja:

S a *Duna szöke vizén* hány rabok úsztak alá! (Szájru!l szájra, 197.) Tóth B. egy kicsit későbből idézi, mert már a 18. század végén is megvolt ez a kifejezés s talán a nép ajkáról vették költőink is. Legalább erre mutat az, hogy a 18. század végén s a mult század elején élt vándor-népköltő, berei Farkas András is él már vele egyik verses munkájában. A kérdéses sorok így hangzanak:

„De én a' Paszszusom' máig-is tsak viszem.
Mert a' *szöke Dunán* hogy által eveztem,
Galambok árával azolta itt vesztem.“

(Farkas András Pokolbéli utazása (1794., 131.)

Berzsenyi Dánielnél is előfordul már jóval Kisfaludy Mohács-a előtt. „Magyarország“ cz. 1808-ban (vagy 1809-ben) írt költeményét így kezdi:

„Itt hol *szöke vizét a Duna* rengeti, | Árpád gazdag arany hantjain, oh hazám! | Ceresnek koszorús homloka illatoz, | S a bővség ragyogó kürtje mosolyg reád.“

Berzsenyinek ez a verse azonban csak 1860-ban jelent meg nyomtatásban (B. D. versei, 123. l., Toldy Ferencz kiadása).

A sövényt hágni. Gvadányi Falusi nótáriusában, ott, a hol a nótárius sorban kicsúfolja az idegen gúnyába öltözött „minden rendből lévő magyarokat“, az egyik kigúnyolt magyar így felel a nótárius csúfolódó szavaira:

„Tudjad: te Goromba! Köntös a' Barátot
Nem teszi Barátnak, 's ki illyet nem látott,
Olly ostoba mint te: nem esmér világot,
Nagy városba nem járt; hanem *sövényt hágott*.“

(Egy falusi nótárius budai utazása (1790.), 53. l.) A *sövényt hágott* szólás itt azt jelenti, hogy elmaradt a világtól, tanulatlan, falusi, paraszt maradt (vagy a mint ma mondjuk: mucsai). Szintén rosszaló, gáncsoló értelemben, de nem egészen abban, a hogy Gvadányi itt használja, megvan ez a szólás Molnár Jánosnál is. A Régi jeles épületek (1760.) előszavában a következőket írja: „Vigyázzunk, mert meg-lopnak: vannak némellyek, a' mint Urunk mondá, kik' a' *sövényt hágják*.“ (Bévezető levél, XXIV. l.).

Itt jegyzem meg, hogy Gvadányi művének újabb kiadásai

(Olcso könyvtár, (1894.) 63., Magyar Remekírók 6. köt. (1904.), 125.) az itt említett szólást hibás olvasás következtében így közlik: *fövénnyt hágott*. — Szótáraink nem ismerik a *sövénnyt hágni* szólást, bár a NySz.-ba bekerült Molnár Jánosból, de csak egyszerű idézet gyanánt a *hág cikkkbe*.

Megölő betű. Szent Pálnak a korintusiakhoz írt levelében (3, 6.) fordul elő ez a szálló igévé lett mondás: A betű megöl, a lélek ellenben éltet. (Littera occidit, spiritus autem vivificat.) Ma ezt a szálló igét inkább ebben a rövidebb alakban szokták használni: A betű öl. Ebből a szálló igéből származik a valaminek *megölő betűje* kifejezés. ‚Ez a megölő betűje‘, a. m. ‚ez pusztítja el‘, ‚ez okozza vesztét‘ (vö. Tóth B.: Szájruj szájra, 367.). Ily értelemben használja már berei Farkas András Pokolbéli utazásában (1794.):

„Te Bányai Sándor, a’ ki vagy éltemnek | Rontója; és oka szám-ki-vetésemnek. ! Te örökös gyászszza őszitő [így!] fejemnek, | *Meg-ölő betűje* híremnek ’s nevemnek“. (10. l.) Ugyanott még egy helyen:

„Halvan e’ *meg-ölő betűből* jött hangot, | Nem is tudám szólni viselek mi rangot.“ (129. l.)

PUNOKY IMRE.

Dörög, dördül és görög, gördül. E két szópár mai irodalmi jelentése anuyira elüt egymástól, hogy aligha gondolnánk, akár alak, akár jelentés tekintetében, a köztük fenforgó régi rokonságra.

Egyikre sincs a XV. sz. elejénél régibb adatunk. A Bécsi-C.-ben (74) olvassuk: „Ielénénc zozatoc zaigasc es *meñ górgéséc* es föld indolas es haborolat földön“ (Apparuerunt voces, et tumultus, et *tonitrua*, et terrae motus, et conturbatio super terram). A MünchC.-ben (75): „boanerges, ki mondatie *górdölet* fianac“ (Boanerges, quod est filii *tonitruu*); továbbá (197): „A’ gólekezet azert ki aluala es hal’la vala mongauala *górdölet* letét“ (Turba ergo quae stabat et audierat, dicebat *tonitruum* factum esse). Az Apoc.-ben (66): „Te *górges*ednek zauatul felnek“ (a voce *tonitruu* tui formidabunt). Sőt még a XV. század végén, vagy a XVI. elején is *meñgórgó* (NádC. 515); *meñnei górges* (DöbrC. 143 és 183); *meñ gergees* (CornC. 416).

De a XVI. sz. elején, vagy talán már a XV. végén megvolt e szó mai *mennydörgés* alakja is. A JordC.-ben (52, 432, 672 és 892) *menydörgó*, *menyey derghees*, *meny derghees*; a NagyszC.-ben (68): *meñdörgós*; a KeszthC.-ben (194): the *dergefes*ednek zozatyá, stb.

Ez adatokból az tűnik ki, hogy a mit ma *dörgés*nek és *dördület*nek mondunk, a XV. sz. elején még *górgés*nek és *górdölet*nek mondták, s hogy a mai alak csak a XVI. sz. elején, vagy legfőljebb a XV. végén kezd jelentkezni.

Érdekes, hogy a székely népnyelv is megőrizte számunkra e

szó régi alakját. Csíkban mikor mennydörög, azt mondják: *görget*, és Gyergyóban *görgeteg* am. mennydörgés (MTsz.).

Régi eleink a villámot többek közt *mennygörgő*nek, *mennyütőkő*nek, *mennykő*nek is nevezték s az égzengést, úgy látszik, a mennyütő kövek *gördülésének* képzelték. (Vö. németben: „das rollen des donners“.)

Nyelvünkben a *g* és *d* szó elején is gyakran váltakozik: *gedél* és *dédelget*; *gémberedik* és *dimberedik*; *döncöl* és *göncöl*, stb. Lásd MTsz.

Ide tartozik Szarvas Gábornak egy érdekes tévedése is. Ő t. i. „a pápistáknak a megholtak után való *gürdölését*“ a NySz.-ban kérdőjellel a *gördülés* (volutatio) czímszó alá sorozta, holott az a régi *dürgölés*, *dürgölődés* (murmur, murmuratio) alá tartozott volna.

SZILY KÁLMÁN.

Fogazott élű sarló. A közönségesen használt sarlónál sokkalta nyitabb, fogas pengéjű sarló, a melylyel nem annyira vágják, mint inkább fűrészelték a marokra fogott gabonát. Egyik-másik bronzkori sarlóinkra emlékeztet alakjával, s a vaskori leletek közt sűrűn találkozhatni vele. Ezzel a nagyon régi gazdasági eszközzel, a melyet aratásra, de különösen marokszedésre még ma is használnak, dr. Bátky Zs. foglalkozott nálunk először. (A M. Nemz. Múz. Népr. Oszt. Értesítője, 1900. és 1901. évf.; Útmutató Népr. Múz. Szervezésére, Budapest, 1906.) Szerinte nálunk főképen a rutének közt és Erdélyben (Kalotaszeg) elterjedtebb. Én legújabban Bács-Bodrog vármegye bunyeváczaianál és a bács megyei és baranyai sokaczkoknál találtam rá (M. Nemz. Múz. Népr. Oszt. Ért., XII. évf.). Asszonyok aratnak vele — írja Bátky — s a magasra hagyott tarlót trágyának alászántják. Alföldi elterjedésének egy adatát őrzi Arany János *Bajusz*-a. Megborotválják Szücs György gazdát:

... Kivált most, hogy az idő | S alkalom oly kedvező: | *Ripegropog* | *A sarló-fog*, | Munkától ég a mező; | Nincsen otthon, | Csak az asszony ...

BELLOSICS BÁLINT.

Járvány-tanító. A Hazai Tudósítások 1807 II. 30. lapján olvassuk: „Vagyon Kázánban egy Komjáti nevezetű, ki valaha a' Test-őrző Seregnél szolgált. Ez most Dionysius Király életét követi; mert gyermekeket tanít: hanem ő *járvány Tanító*“. Világos, hogy nem járványos betegség idején működő, vagy az ellen orvosságot ajánló tanítóról van szó, hanem olyanról, a ki gyermekeket oktatott. Jelenése: Vándortanító. (Vö.: Járvány: ambulatorius PP. (1801); járvány-köszvény: vándorköszvény NySz.; továbbá hal > halovány, halvány, jó > jövevény, nő > növevény, él > élevení: eleven MNy. IV. 411—414.)

Nyúl-história. A M. Merkur 1794 I. 411. lapján olvassuk: „nagyon tréfás História vólna, ha mi is, mint a' Tsigák, a' mi

háztaskáinkat vállainkonn hordoznók. Ha a' Prokurátor a' maga Aktáit, a' Theologus a' maga Polémicus írásait, az Orvos a' maga Commentáriussait, *Boerhavéját* (1), a' mester ember minden műszereit, és végezetre — az Ujjság-író, minden el-téve lévő provisó-jit, Anekdotáit, *Nyúl-Historiájit*, nyomtató sajtóját, a' hátára véve, a' Rénustól fogva egészzs Chináig így, egygy hoszszan el-nyúló útazó sereget formálna. De mind ezek tsak *Nyúl-Historiák* még eddig, próbáljuk-meg, ha valami kevés valósággal is szolgálhatnánk olvasóinknak“. Jelentése: szórakoztató tréfás történet, a mely lap-töltelékül szolgált olyankor, mikor nem volt mit írniok. Kezdetleges őse a mai hírlapi kacsának és óriás kígyónak.

Rakhely. A M. Merkur 1794. évf. 638. l. olvassuk: A' minden ható, és mindeneket Alkotó Szent Istennek vigyázó gondviselése alatt *Fiat*, állyon elő egy olly ditsőséges alkotmány, mellybenn Felséges Fejedelmünknek Attyai hiv szive nyugodalmat, Országunk fő Tisztviselőinek, és Kormány székeinek elméje bizodalmat, a' Közjó gyümöltöző előmenetelt, az Igazság gyors ki szolgáltatását, a' Törvényt, őrző, és *meg sarampozott Rakk helyet*, a' szegény adó fizető Nép munkás segedelmet a' terheltetéstől őriztetést . . . nyerhessenek.“ — (Vö. a Veszprémi Tiszti szótárban (1807) depositorium: *rakhely*.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

„A' lárma-fa egygy öt ölnyi forma magasságú pózna, vagy rúd, mellynek felső részét szurkos szalmával bé-kötik. A' szalmakötél, mellyel körül van tekerve a' szalma, lenyúl egészzsen a' rúd tövéig, hogy annál fogva azon szempillanában meg lehessen a' lárma fát gyújtani, a' mellyben kivántatik. A' lárma-fákat, a' hol tsak lehet, mind dombokra ássák, a szélső őrizeten' sorjában egymáshoz nem messze. Mindenik mellé egy Strázsza van rendelve. Mihellyt észre veszi valamellyik ezek közzül, hogy jó az ellenség, azonnal meggyújtja a' lárma-fát. Ezt látván a' több Strázsák-is hasonlóképpen tselekesznek. A' lárma-fákat főképpen éjtszaka szokták meggyújtogatni.“ (Hadi történetek, I. szakasz. Bétsben 1789. évf. 501. l.)
Közli:

FABÓ BERTALAN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.

(MNY. VII:459.)

Galibás ember: . . . „hogy mind addigh, még azon *galibás ember* az háznál állandós lészen, feléje menni semmiképpen nem akarok.“ (1756.)

gallan: „közönséges job *rászából* négy sor *szelid csipkére* és *gallanra* elkészített szoknya 6 ft.“ (1746.)

gátlás: . . . „történt azomban, hogy Vünts Lénárd ide való Purger, és lakos illyetén költséges fáradsági, és végben vitt tökelletes alkujá után *gátlást* tészen.“ (1783.)

gázoló: „egy *gázoló*, egy *tótó*, és egy mosó Válló küllővel edgyüitt 5 frt.“ (1773.)

gázoló csizma: „1. pár *gázoló csizma* 30. den.“ (1773.)

gázoló kád: „1. Régi *gázoló Kád* munkás Ládával 3 frt.“ (1760.)

gerezdes fejkötő: „Két pintli, egy *gerezdes fejkötő*.“ (1737.)

gombalja: „Három részben pusztá *Gomballya* 25. den.“ (1746.)

gonoszágtevő: . . . „de mégh mind ekkoráigh az *Gonoszság*h *tevőnek* gonoszságha *ki nem nyilatkozott*.“ (1748.)

gresli: . . . „hanem hogy eljöttem, volt még huszonött *garesom*, de ezett is idáig el részegeskeettem, és most két *greslimnél* több nincsen.“ (1782.)

gyablomafor: „4^{1/2}. Zöld *gyablomafor* Materia 3 ft 60. den.“ (1762.)

gyalog-rosta: „2. avéth *gyalogh Rosta*.“ (1742.)

gyapáros: 1. . . . „ezen Halmoktól pedig, az minémű *lácza*tos *Arok* megyen Dél felé azon *Arokik*(ig), bé jöven pediglen azon *Arok* mellett *Feir Várban* menő mostani *Csóóry* utban, és onnénd igyenessen *megh térvén* nyári iszak (észak) felé, edgyes, vagyis *Gyapáros* Halmokigh, edgyes *Halom*túl az réghé (régí) *Palath* (padlat), vagyis *Deszka* hídigh“ stb. . . . 2. *alább pedig így*: . . . „Ad 2-dum: *Hogy* az kettős *Halom*igh, onnénd az egyes, más kép *gyarapos* *halom*igh, és az *Bóden* kütigh, az *fölső* *hoszszú* hegyet is szabadossan éltek, s usuáltak *Mohaiak* szántván, *vetvén* és *pascuálván*.“ 3. „*Mídon* *Török* *birta* *Fejérvárt*, mind akkor, mind miúlta *keresztény* kézhez jutott, *hogy* az kettős *Halom*igh, *gyarapos* *Halom*igh, és az *fölső* *hoszszú* hegyet is, *Mohaiak* és *Sz. Györgiek* *birtak*, szántottak és *vetették*, gyakran *járván* *Fejérvára* látta és *experialta*.“ (1724.)

gyenőt: . . . „Boldogult édes *Anyám* bizonyos *Casus* miatt *hogy* boldogulhasson, *billésnek* való *Gyenotot* adott.“ (1754.) — . . . „*Hamu* színű *fehér* mentéje *fekete gyenottal* *prémzett*.“ (1755.)

gyom-vágó: „1. *Gyom vágó* 7^{1/2}. den.“ (1754.)

gyökeres-levél: . . . „*Familiankat* illető minden némő *Privilegialis*, *Donationalis gyökeres* és más egyébféle *Leveleket*.“ (1772.)

győri-kocsi: „Egy *Győri* forma oldalú *Görbe* sráglás *kocsi* 6 ft 30. den.“ (1746.)

hajdú-köpönyeg: „Másfél vég abából álló magyar *hajdu köpönyegtől* 25. den.“ (1746.)

hajnyomtató: . . . „Egy *Pár Arany* *Perecz*, egy *gyöngyös* *Másk*, egy *Haj nyomtató*, egy *arany Lán*cz stb.“ (1698.)

halszék: „Ezen *szab. kir. Székes* *Fejérvár* *Városában* lévő *Halszék*, és *Fontoknak* *Taxája*, ugy az *Halmészárosnak* *Instructioja*.“ (1776.)

hamarság: „Minden *hamarsággal* még a *Süvegeikkel* is *rettegetvén* *Marháikat*, *ki* *takarottanak* a *kölesbül* a *szőlők* felé.“ (1758.)

hánykolódók: . . . „Azért ha *Istennek* *sulyos* *csapásit* el *akarják* *kerülni*, ezen *rendelése*m *ellen* ne *hánkolodgyanak*.“ (1763.)

hányt-határ: „A *bélátó* *hegyen* most is *exstáló* *hánt* *határ*.“ (1742.)

hányt-jel: . . . „*Annyira* a *Tanú* *sohasem* *visgálta*, *hogy* *azon* *jelek* *volnának* az *Csallyai* és *Novaj* *Puszták* *között* *lévő* *valóságos* *hánt* *Jelek*, *hanem* *csak* *egyedül* *azt* *tapasztalta* stb.“ (1736.)

hárm-as-sodrás: „2. *kis* *Gombolag* *hárm*os *Sodrás* 1 f 50. den.“ (1775.)

hasi-fék: „*Hassy fék* dupla szárral 25. den.“ (1746.)
haszonba fordul: „Ha a kár *haszonban fordul*, ottan az nyereség.“ (1783.)

határ-czégér: . . . „ezt pedig annyibul bizonyította, hogy az *határ Czégért* még maga a Tanu vitte is által az éren egész a töltés végéig“ stb. 1764.)

hátas pad: „1. régi *hátos Pad* 15. den.“ (1766.)

hátas tarisznya: „1. *Hátas Tarisznya* 10. den.“ (1782.)

havasi számár: „*Havasi Szamárnak* Darabjátul 50. den.“ (1782.)

házi janót: „2. *házi Janoth* 10. den.“ (1783.)

hazudtomat mondani: . . . „Pécsen midőn dolgoztam, nekem senki *hazudtomat sem mondotta* az Mester Emberek közül“ stb. (1748.)

hegy-éle: „Az Csucsos hegynek tetejét observálván, és azon alá az *hegynek élin* ugyanis délnek tartván, a minémű roka Lyukak tapasztaltatnak“ stb. (1749.)

hegyes tehén: „Másik feleségemtől való mustoha leányomnak egy világos kék mentét róka torokra az Németh Örzsének és annak is egy *hegyes tehenet* hagyok.“ (1724.)

hümpellérkedni: . . . „Rácz Millos ellen, hogy eő Nekünk nagy kárunkra és az czéhnek kissebségére édes (ide) Tova *hümpellérkedik*, Innasokat Tanít és szabadít“ stb. (1714.)

hírem, tanácsom: . . . „azt vallotta, hogy én az kamarát föl vertem, melyre nézve ámbár *sem hírem sem tanácsom* az dologban, meg ijedvén egyenessen Egerben . . . mentem“ stb. (1752.)

hírrel: . . . „hanem magát Nagy Gazdának, Nemes Embernek, Árendatornak, s Esküttnek *hírrelvén*, másokat szép szavával, csalogatásával, és meg-csalásával is meg-rontani kész volt.“ (1782.)

hírtevés: . . . „még-is mindazonáltal nagy Kedvetlenséggel, és nehezteléssel kelletett némely Német Tartományunkbéli Törvény tévő Székeinknek *Hír-tevéseikből* értenünk, hogy ezen most említett Kegyelmes Normalis Parantsolatiukat“ stb. (1782.)

hitelessé teszi magát: . . . „a midőn (a mester legények) az ó vándorló esztendejek, vagy mesterségek jobb meg-tanulása végett a hazájokban és idegen Országokban járván bujdosnak és gyakrabban azok által az ó vándorlásokban, és a hadi életből való el-szökésekben *magokat hitelesekéé teszik*.“ (1780.)

hite után vall: „Hogy addigh minden vilongás nélkül az Csalajak bírták, *Hite után vallya*.“ (1737.)

hütre fogni: . . . „Méltotassék azért az Csömpességért serio és annak rendi szerint *Hütre fogni*, tudom, hogy ki gyön nyilván, hogy“ stb. (1746.)

hízlaló sertés: „4. *Hízlaló*, és két *Magló Sörtés*.“ (1775.)

hókány: „1. *Hókány* 12. den.“ (1758.)

hovályos: „1. *hovályos* 50. den.“ (1771.)

hozzá hallani: . . . „Azon személy Helységünkben való, és egy szersmind barom Pásztor is, meg eddig minthogy ezen kívül több rosszaságot *hozzá nem hallottunk*, kérjük . . . bocsátassa el“ stb. (1736.)

hozzájárandó: . . . „K. S-tul az kolmári Just, partekaval, és *hozzá járandokkal* együtt meg vette legyen.“ (1782.)

hozzálátó: „3-or Csekély Ágyi, és viselő Ruháimat, ha az Ur Isten hoszszu betegséggel megh látogatna, az *hozzám látónak* hagyom.“ (1782.)

MOENICH KÁROLY.

ROVÁS.

I.

„Tíz év előtt“, „tíz év után“.

(Vége.)

2. A „tíz év után“ dolgában nehezebb igazságot tenni. Hiába mondanám, hogy „megfordította“, „egyenes ellentéte“ a „tíz év előtt“-nek, olyat is számításba kell vennem, a mi emennek tárgyalásában nem jött, mert nem jöhetett tekintetbe. Tehát nem elég egyszerűen kijelenteni, hogy ha már a „tíz év előtt“-nek megkegyelmeztünk, kegyelmezzünk meg a „tíz év után“-nak is: egyik se bünösebb a másiknál. Aztán mintha ennek az „után“-nak kevesebb is volna az ellensége. Legalább a MNy. említett „rovása“, de még előbb Komáromy, míg a „tíz év előtt“-et elítéli, róla, bár kínálkozott az alkalom, hallgatnak, mintha nem is tartanák idegennek. CzF. se hibáztatja, a mit az *után* czímszó alatt ez a példa bizonyít: „*egy év után*“. Azok közül, a kik ellene vannak s idegennek bélyegzik, *Márton Imre* a Nyr. II. 455. lapján ezt írja: „*Hat nap előtt, hat nap után*. Ezeket a kifejezéseket ma már derűre-borúra használják. Pedig ezt magyarosan így szoktuk mondani: *hat napja, hat nap mulva*“. *Imre Sándor* ezt: „*hat hét után*“ evvel javítja ki rekeszben: (*mulva*) [Hibás szók stb. 151. l.]. *Komlóssy* rossz szemmel nézi s barbarismusnak tartja, nemcsak régibb cikkében, de minapi levelében is. Amott ezt írja: „*Az évek (10, 20 év stb.) után . . . szintén gyakori németesség*. Például: „*Egy év után megtalált holttest*“ (Magyarország). Magyarul *multán, mulva, elteltével* használandó helyette, a szükséghez képest“. Emitt pedig ezt: „*a magyar . . . nem mondja, hogy . . . tíz év után, hanem azt mondja: tíz év multán (vagy tíz év mulva, multával)*“. Legirgalmatlanabb gyűlölöje *Fínály*, a ki így nyilatkozik róla (Hogy is mondják stb. 171. l.): „*. . . Irodalmunkban erősen kezd lábra kapni egy éppen oly csúf (!) mint helytelen szólam, a mely nemcsak alakilag, hanem jelentésével is ellenkezik nemcsak a nyelvszokással, hanem a józan észszel (!) is; azt mondják és írják ugyanis: három hét után kész leszek a munkával, húsz nap után haza érkezem, egy hét után visszahozom a könyvet, a mit helyesen így kellene: mához három hétre, elindulásom napjától húsz vagy huszad napra, mához egy hétre; vagy ha az illető nem kíván éppen oly határozottan beszélni, így: három hét mulva, húsz nap mulva, egy hét mulva*“. Szótáraink, ha világosan nem kárhoztatják is ezt a számjelzős időszókhöz járuló „után“-t, de a latin *post*-ot s a német *nach*-t szinte egy értelemmel „mulva“ névutóval teszik ki, a mi azt jelenti, hogy ezt tartják magyarosnak, helyesnek. *PP.*-nál ezt olvassuk *post* alatt: „*Post: Praep. Acc. Utánn,*

megett. *Annum post aliorum: Két esztendő mulva*. Márton-nál: „Nach einigen Monathen; egynehány hónap *mulva*“. CzF. ezt jegyzi fel az *után*-ról: „Mikor időre vonatkozik, felcserélhető a *mulva* névutóval, de csak a szokás által megállapított esetekben (!)“. Ballagi már választást enged a kettő között. Ném.-magy. szótárában ezt találjuk: „Nach einigen Monaten, néhány hónap *mulva* v. *után*“. SimB. egyáltalán nem ismer időhatározót se *nach*, se *után* alatt, de Kelemen ezt: „nach einigen Jahren“ így magyarítja: „pár év *mulva*“. Simonyi maga *Helyes Magyarság*-ában helyteleníti az ily „*után*“-t, így tanítván: „... Különbséget kell tenni *mulva* és *után* között; amaz időmértéket, emez csak rákövetkezést (!) jelent. P. két hét *mulva*, de *husvét után* (németül mind a kettő *nach*), két óra *mulva*: két óra *után* (németül *nach zwei Stunden: nach zwei Uhr*), évek *mulva* v. évek *után*, nem pedig évek *után*“ (24. l.). Ugyanő „A magyar határozók“-ról írt művében bővebben szól a „tíz év *után*“-féléről (II. 67—68. l.), azonban a kérdést nem tudja dülőre vinni. Mond igazat, nem igazat, féligazat, de nem vall színt, s a végén mi sem tudjuk, hányadán vagyunk az „*után*“-os szerkezettel, ő maga se. „Az irodalmi nyelv — úgymond — sokszor az időmértéket is egyszerűen az *után* névutóval határozza meg“. Erre példákat hoz fel részint a codexekből, részint a nyomtatott irodalomból. Ez utóbbiakat ide írom: „A vizek megapadának *százötven nap után*: post centum quinquaginta dies“ (Heltai). „*Négy száz esztendő után* méne végbe az Isten fogadása“ (Pázmán). „Tizennégy *esztendő után* ismét Jéruzsalembe szembe lett sz. Péter sz. Pállal“ (ua.). „Kacsaringót járván így egész éltében, *négy tél után* néha jön csinos fészében“ (Orczy). „Három-négy nap a napon áll, osztán a pinczébe teszik, s *egy hét után* iszszák“ (Vitkovics). Mindezek szerinte „az idegen-szerűség gyanúja alá esnek azért, mert magyarosan — ha kiemelendő az idő hossza — *vel*-ragos mértékhatározóval írjuk körül s hozzá teszszük az *azután* adverbiumot (pl. A hova Donna Catharina csak *három nappal* érkezék *azután*, Mikes); vagy pedig a *mulva* névutót alkalmazzuk (A hova Donna Catharina csak *három nap mulva* érkezék), s ha nincs a szám hangsúlyozva, mindig így fejezzük ki (*tizenkét esztendő mulva visszatért*) . . . „Néha — így okosodik tovább — az ilyen időfolyást kifejező időhatározót kétértelművé tenné a *mulva*“. Két példát idéz erre Aranytól. „*Hat év után* hívlak megint stb“ és: „Lelkületéhez, vágyaihoz oly jól illett volna a csendes átszenderülés *hetven boldog év után*“. Ugy érzi Simonyi, hogy ezekben a *mulva* „inkább“ a *jövő* hat év és hetven év elteltét jelentené, pedig az író a *már* eltelt éveket akarja értetni. Tehát csak „néha“ és „inkább“. De tud ám Simonyi kereken is beszélni. „Határozottan hibás — így végzi — az időmértéknek *után*-nal való kifejezése, ha *jövőről* van szó, ha mostantól számítjuk az eltelendő időt, a mely *mulva* fog történni valami: pl. *két nap után* husvét lesz: *post biduum* (MüncHC. *nach zwei tagen*). Ez a szerkezet szerencsére nincsen irodalmunkban annyira elterjedve, mint a hogy hítték, a kik eddig is hibáztatták (az illetők nem is idéztek rá egyetlen egy adatot sem)“.

Ez a mai képe a „tíz év *után*“ kérdésének. Mármint próbáljunk teljes rendet szabni benne, s kivált azt állapítani meg, élhetünk-e bizvást e szerkezettel s van-e eset, melyben mintegy rá vagyunk szorulva.

A „tíz év után“-t a „tíz év előtt“ egyenes ellentétjének véve, az „ezelőtt (azelőtt) tíz évvel“ szerkezetnek megfelelőleg itt is ez volna a rendes és szabályos: „ezután (ennek utána) tíz évvel“, „azután (annak utána) tíz évvel“, vagy „tíz évvel ezután, stb.“, „tíz évvel utána“. P. „*Két esztendővel azután* meghalt Toxus“ (Péczely: Magy. Tört.). „*Két perczzel azután*, hogy a fenség beért a szanatoriumba, már megkezdték a műtétet“ (Bud. Hirl.). Mily szép simán elintéződnék a dolog, ha azt lehetne mondani röviden: tessék a „tíz év előtt“-ről irtakat alkalmazni a „tíz év után“-ra! De, hajh, számolni kell itt az istenadta *mulva* névutóval, mely hatalmat vett s katabontot csinál, mert nemcsak a „tíz év után“ használatának vet gátat, hanem az eredeti szerkezetet is szűkebb térre szorítja.

A „tíz év után“ csak azért se lehet feltétlenül rossz magyarság, mi több, „a józan észszel ellenkező“ (Finály), mert valamint az „előtt“, úgy az „után“ is sokszorosan szolgál időhatározásra. Ha ezek: „*Szüret után* én leszek a párja“, „*Karácsonban* hirdetek, *Ünnep után* esketnek“, jól vannak magyarul, mért volna halálos vétek effélet merni: „*Pinczébe* teszik, s *egy hét után* iszszák“?

De skárhogy ítéljük a „tíz év után“ felől, tartsuk bár czégéres barbarismusnak, tagadhatatlan, hogy még a „tíz év előtt“-nél is tán jobban el volt s el van terjedve az irodalomban s a közbeszédben. Bizonyítsa néhány példa régebb s újabb írókéből:

„*Kevés napok után* bément Caesar Rómába“ (Tanárky I. 1807). „*Annyi sok évek után* újlag elmondom“ (Virág). „Ah, de az ősi dicső tettet hogyan érje fel észszel *Százak után* az utó maradék?“ (Czuczor). *Csokonai*-nál bajjal találsz példát az „előtt“-re, de találsz az „után“-ra: „Itt a vég: megivám kelyhedet, oh halál, S *néhány perczek után* testemet itt hagyom“. „A darabos Opitz készítette el a német nemzetet arra, hogy *egy század után* a titkos Kant németül írhasson.“ *Az Ember Tragédiájá*-ban sincs egy példa is az „előtt“-re, de több van az „után“-ra: „*Ezredek után* még a puhány is éljen a világon“. „*Négy ezred év után* a nap kihül.“ „*Még hat ezred év után* is Mulat feletta a vig ifjúság.“ *Vörösmarty*-nál: „*És annyi kinnal teljes év után* Egy pillanatnak kéjét éldelem“. „*Hazádba hoztalak, hogy népedet lásd ezred-év után.*“ „*Késő százak után* méltán láttassa vezérlő Párduczos Árpádot.“ „*Lelkembe zárom tiszta hangjokat, S az visszazeng ott még sok év után.*“ „*Szűnj meg, ah, nem sok nap után* a gyászos fűz fog emelni.“ *Garay*-nál: „*Annyi parlag év után.*“ „*Sőt korunkban hosszú nyolczszáz év után* Szintügy tisztelik még őt, mint hajdanán.“ „*Vajha kétszer annyi év után* is még Nemzetemnél, mint ma, ünnepeltessék.“ „*Méltó színekkel fessem négy száznak utána.*“ *Petőfi*-nél: „*És ajka mosolyogni kezd, Tíz hosszú esztendő után* először“. „*Vidék, hol egykor ringatot reményem, Im újra látlak ötven év után.*“ „*Ilyen volt (a nép) ezredév előtt . . . De semmi, semmi, ezredév után* majd nem lesz ilyen.“ „*Mi annyi átokteljes év után* Sírunk, mosolygunk az öröm mián.“ *Tompá*-nál: „*1851-ben bizonyos költeményeket adtam el neki; most 7 év után* joggal gondoltam befoglalhatni Verseim közé“. „*Három nagy év után* itt vagyok, itt vagyok.“ „*S megtért sok év után* Fellábbal, rongyosan.“ „*Ne félj, így lesz az ötven év után* is, A miképpen volt ötven év előtt.“ *Arany*-nál: „*Az árdagály rövid volt, 2—3 hét után* megint visszaestünk“. *Gyulai*-nál: „*Mily változás egy év után!*“ „*Hogy a kőszív alapszméjét más, hazai vagy külföldi mondából vettem-e vagy magam költöttem, arra most már, annyi év után, nem tudok vissza-*

emlékezni.“ *Kuthy*-nál: „*Néhány percz után* kiemelte fejét a bűvös hold“. *Eötvös K.*-nál: „*Bánatának s örömének helyhez kötött emlékeit egy év után* soha nem láthatta többé“ stb. — A napi sajtóban csak úgy rözsög ez az „*után*“. P. egy-kettő: „*Ilyen gyermeket ringatott Márta otthonában nem egészen egy év után*“ (Bud. Hirl.). „*Tizennyolcz év után* hallatott újra magáról“ (uo.). „*Összetartotta a társaságot, a mely most hét esztendő után* ismét üdvözölni akarta“ (uo.). „*Néhány nap után* örökre elváltak“ (uo.). „*Nyolcz nap után* ismét megjelent a férfi“ (uo.). „*Ez a találkozás tehát 5—6 nap után* lesz“ (Tolnai Világ Lapja) stb.

Ezek az idézetek egyrészt azt bizonyítják, hogy a „*tíz év után*“ jó írók tollán is otthonos, másrészt arra tanítanak, hogy *Simonyi* okoskodása erősen sántít. Az „*után*“ használatában s divatában nincs különbség, akár *már eltelt*, akár *még eltelendő* időről legyen szó. Nem is ritkább, nem is rosszabb emez amannál. Nem áll, hogy csak akkor használthatatik az időmértékes szerkezet, „*ha kiemelő az idő hossza*“: lám a fentebbi két példának egyikében sincs kiemelve; az sem áll következőképen, hogy „*ha nincs a szám hangsúlyozva*“, csak a „*mulva*“ alkalmazható. Figyelemreméltó azonban *Simonyinak* azon állítása, hogy oly esetben, midőn a határozó a *multban* eltelt időfolyást fejezi ki, jobb az *után* mint a *mulva*, mert ez kétértelműséget okozna. Helyesen mondja tehát *Arany*, hogy „*hat év után* hívlak megint stb.“, mert itt az *elmult* hat év van értve; ha azt mondaná; „*hat év mulva* hívlak“ az *eltelendő* hat évet értenők vagy érthetők rajta. Ebben sokan igazat adnának *Simonyinak*, pedig tévedés, melybe könnyen beleesik az, a kinek nincs tökéletes nyelvérzéke. Ha „*hat év mulva*“ jövőre vonatkozik, akkor a „*hat év után*“ is; ha emez multat fejez ki, azt fejez ki amaz is; s ha kétértelmű az egyik, kétértelmű a másik is. *Arany* az értelem megzavarása nélkül mondhatta volna így is: „*hat év mulva* hívlak megint“, nem a *jövendő*, hanem a *mult* hat évet értvén; s ha itt „*után*“-t írt, arra semmi egyéb oka nem volt, csak a *vers* (hat év után = o—o—). Ily kérdésekben tünik ki leginkább *Simonyi* gyöngesége. Az ő nyelvérzékeben kétségkívül nincs meg ez a *multat* kifejező „*mulva*“, másképp nem keverednék abba az ellenmondásba, hogy egyszer gyanúba fogja a „*tíz év után*“-t, másszor az egyedül helyesnek hirdeti, szinte törvényesíti. Ha úgy ismerné *Arany* s más jóérzékű írók nyelvét, nem ütközne nek meg a *mulvának* illetén használatán. Van *Arany*nak egy költeménye, melynek ez a címe: „*Harmincz év mulva*“. A közönséges nyelvérzékű *Simonyi* itt minden gondolkodás nélkül a *jövendő* harmincz évet érti. Én vagy a *jövendőt* vagy a *multat*. Hogy melyiket, azt csak a versből tudhatom meg, s csakugyan már az első sor útbaigazít: „*Almaimat gyakran látogatod most is*“: most is, azaz harmincz év elmúltával is. *Vajdának* és *Tolnainak* is van egy költeménye, mely ezt a címet viseli: „*Húsz év mulva*“, mind a kettőben a *már lejárt* évek értendők. *Szabolcskának* „*Húsz év után*“ cz. versében is csak a szövegből világosodik ki, hogy „*után*“ a *már eltöltött* esztendőkre vonatkozik. Megemlítem, hogy *Arany* ezt a multa vonatkozó „*mulva*“-t másutt is használja, pl. *Bl. II.* énekében: „*Tíz-húsz év mulva* ma szüksége semmi“. Ezt a tökéletlen nyelvérzékű *Simonyi* bizonyosan „*után*“-ra javítaná, ha rá biznák. *Arany* is „*után*“-t használt volna, ha az illik a *jambusba*. Tehát „*kétértelműség*“ csak *S.* agyában motoszkál, de ha támadhatna is, könnyen elejét állhatja az író vagy

beszélő efféle partikulákkal: *most* (tiz év *mulva* vagy *után*), *majd* (tiz év *mulva* vagy *után*).

S mit szól mindehhez a népnyelv? A ki ismeri s e részben is megfigyelte, tudja, hogy sűrűn él ilyenekkel: „tiz év *után*“ (tiz évnek *utána*); tudja, hogy a *multra* vonatkozó „*mulvá*“-t is használja, jobban, mint az „*után*“-t, pl. „*Most*, három hónap *mulva* mondjam meg, kik voltak itt?“, tudja, hogy (Simonyi szörnyűködésére) néha oda is „*mulvá*“-t tesz, ahol a köznyelv és irodalom csak *után*-t ismer, pl. *templom mulva* (*után*), *vásár mulva*, *ölés mulva* stb. De én még azt is észrevettem, hogy bizonyos értelmi árnyalat kifejezésére különbséget tesz *mulva* és *után* közt. P. Péter malaczkokat venne Páltól. Ha ezt mondja Pál: „Mához két hétre lesz az ideje, két hét *mulva* nézz el“, a szoros terminust, az időpontot érti: de ha így szól: „két hét *után* szólj be, akkor választhatsz“, ebben benne van az is, hogy „jöhetsz akár *három hét mulva* is“, a mit csupán csak a hangsúlyozott *után*-nal bír kifejezni.

Még előbb kellett volna felhoznom, hogy a már említett jelzős rövid szerkezetben is csak *után* van helyén, P. „Teljes ellentéte volt e képnek a *huszonöt év utáni*, mikor stb. (Sipulusz). Idevaló volna-e *mulva-i*“, melyet csak akkor mondhattak, mikor az „*irántuk-i tisztelet*“ járta?

Ideje, hogy befejezzem a cikkemet (Seeman Gábor szerint: cikkemet), melyről előre tudtam, hogy resensust fog kelteni (keltett is már az első fele). De én ezzel édeskeveset törődöm. „Csak más bajom ne legyen!“ — szokta mondani néhai F. R. barátom.

LEHR ALBERT.

II.

A Magyar Figyelő* nyelve.

Midőn ezen, tudományos szempontból s hazafias és nemzeti iránya tekintetében, elsörendű folyóiratunk nyelvének megrostálásához fogunk, magának, e kitűnő folyóirat szerkesztő-bizottsága nagynevű elnökének szavaival kezdjük: „Nem gáncoskodás vagy rosszakarat adta a tollat kezünkbe, hanem az a meggyőződés, hogy a kritikának kötelessége rámutatni a hibákra, mert ezek kérlelhetetlen feltárásával érhetjük el azt, hogy mindazok, a kiket komoly törekvés hajt az irodalom szolgálatába, a legjobbat nyujtsák, a mire képesek és mentől értékesebb művekkel gyarapíthassák az irodalmat“ (7. szám, 339. l.). E nyilatkozatot teljesen magunkévá téve, fogunk hozzá — kötelességszerűleg — a fentírt folyóirat nyelvi hibáinak kimutatásához. Annyival inkább tennünk kell ezt, mert minden kikötés nélkül osztzkodunk a „M. Figyelő egyik kiváló dolgozótársának véleményében, a ki ezt mondja: „*Nyelvünk* és irodalmunk anarchiája a legegyszerűbb úton vezet a nemzeti és állami romlás felé“ (Kenedi Géza, M. F. 11, 360.).

Ellenvenhetik, hogy a bíráló orthologia álláspontjáról tekinti a nyelv ügyét, s ez álláspontnak, mint egy párténak, nincs egyetemes érvénye. Erre az a válaszunk, hogy a neologia és az orthologia régiebb és újabb harcza már lejárt, a két párt nem él többé; de az, a mi tollharczukból, mint a tudomány ítélőszéke előtt megállható

* Magyar Figyelő. A szerk.-bizottság elnöke gróf Tisza István, a szerkesztésért felelős Herczeg Ferencz. Singer és Wolfner kiadása. I. évf. 1911.

nyelvtörvény-gyűjtemény leszűrődött, ma immár a pártokon fölül álló magyar nyelvtudomány sajátja, s ez a bírálat annak alapján áll.

Ott, hol a helytelenségekre rámutatok, a legtöbb esetben idézem azt a nyelvtudományi munkát, mely a hibát megállapítja. Teszem ezt azért is, hogy ne *egyéni nézetnek* értékelje az olvasó, a mit mondok; de meg azért is, hogy többször rámutathassak arra, hogy van már magyar nyelvtudományi irodalom s ebben vannak oly munkák is, melyek gyakorlati vezérfonalul szolgálhatnak a nyelv szabályaival tüzetesen és rendszeresen nem foglalkozható íróinknak s a művelt közönségnek arra nézve: *hogyan van jól vagy nem jól magyarul?*

Bírálatomat három részre osztom. Helytelenségek: 1. a szavakat, 2. a mondat szerkezetet, 3. a szórendet illetőleg. E három czím alatt azonban nem sorolok fel minden egyes helytelenséget, hanem az egyfajta közül csak néhányat. Félek, így is elég hosszúra fog nyúlni ez írásom.

I. Helytelen szavak.* 9, 19: *mérv*** fölösleges s a magyar nyelvérzéknek csak magyarazattal érthető szó (Petr. Horváth Lázár szava, 1844. I. NyÚSz.); jobb a könnyen érthető *mérték*.

6, 527: *nagymérvű* = nagy méretű, nagyarányú, nagyfokú.

18, 418: *mérvadó* = irányadó. Nyr. 10, 501.

18, 425. *betart* (einhalten), ez is német kaptára; magyarul = megtart (Nyr. 10, 502). 11, 402: *betartás*.

18, 468: *hadseregszállító* (Heereslieferant). A magyar nyelvérzéknek azt jelenti, a ki v. a mi a hadsereget szállítja; holott e német utánzat a hadsereg *részére* szállítót, a katonai szállítót akarja jelenteni. HM.

15, 179.; 180: 245: *odaállít* (darstellen), magyarul: rámutat „az általános választójogot az emelkedés forrásaként *állítják oda*“ (179. l.) — az ált. választójogra mint . . . forrására mutatnak rá. — „ha *odaállítjuk* azokat az ideálokat“ (uo.) = ha rámutatunk azokra az ideálokra. — Melyik érthetőbb a magyarnak?

3, 234: *egyes* lapok (= némely lap) közleményei. MNy. IV, 359.

4, 329: *fenntartás* (Vorbehalt). „Andrássy *fenntartás* nélkül (= kikötés nélkül, minden kikötés nélkül) elfogadja Deák felfogását.“ Fölsőleges német másolat és nem szabatos. A magyar észjárásnak ugyanis *fenntartás* = Erhaltung és nem: Vorbehalt.

19, 22: *parlament bill*, törvényjavaslat? A szakban nem jártas olvasó szívesebben látna magyarul. — 19: 28: *jövöbeni*, e h. *jövöbéli*. A múlt század közepére való visszaütés, mikor, állítólag a sok „való“ (jövöben való, jövötől való stb.) elkerülése végett *-i* melléknévképzőt tettek, nyelvünk törvénye ellenére, a *ragos* főnévhez. A kifogásolt *jövöbeni* ez esetben a *jövö* szó után tett *béli* raggal (írásbéli, szóbeli, észbéli, stb.) helyettesíthető; legtöbbször azonban az *-i* képzős *ragos* szót az *-i* képző elhagyásával helyesbíthetjük. Pl. 17, 330: „A beteg munkás betegség esetébeni (= esetében) segélyt kap.“

* Tisztelt munkatársunknak elvileg különben helyes észrevételeit az igetős összetételekre (láthatár, látkör stb.), a csonkított igetős összetételekre (gyógymód, indokol stb.), a szócsonkításokra (rokonszenv, ellenszenv stb.), a viszonyjelző kihagyására (életképes, munkaképes stb.) elhagytuk, még pedig azért, mert ezeket a harmincz év előtti orthologia, úgyszólván, már agyon-tárgyalta s kiirtásukat még sem bírta elérni. Szerk.

** A megrótt szó vagy kifejezés előtti első szám a M. F. füzet-számát, a következő szám a lapszámot jelenti.

18, 429: *jött* = ment. L. Sim. HM: „Szótár“ és 61. lap „1861-ben a választóknak alig 57%-a *jött el* (= ment el) szavazni“ (t. i. Olaszországban). Az író nem ott, a szavazás helyén írta ezt; tehát a mozgás nem feléje haladt. Helytelenül többször, pl: 18, 434; 18, 478; 18, 484; 14, 141.

18, 450: *visszmond* (= elfecseg, elmond annak, a kiről mondták). Ilyen jelentését szótáraink, a M. Tájszótár is, nem ismerik, nem ismerem a köznyelvből sem. Valószínűleg a *zurücksagen* hajtása.

16, 328: *röviddel* (kurz) vmi előtt, helyesen: kevéssel vmi előtt. Tehát: „röviddel (= kevéssel) politikai szerepük előtt“. HM. — Így még: 13, 35; 13, 41; 13, 46.

11, 402: könyvet *felcsap* (aufschlagen), magy. felnyit.

10, 350: *elárul* vmit (enthüllen értelemben). A magyar, a dolog természetét szerint, e kifejezést akkor használja, ha a cselekvést valami eltitkolás, rejtegetés előzte meg. A megjegyzett helyből kitetszik, hogy semmi ilyes eltitkolás nem forgott fenn. Helytelen tehát ez: „Szerzőnk kritikus gondolkodását elárulja az, hogy“ stb. (= gondolkodását mutatja, v. gondolkozására vall az).

7, 4: *magasabb* (= felsőbb) rendű lények MNy. VII, 183.

7, 4: *tényleg* (tatsächlich) = valóban. HM.

6, 525: *fövény*, helytelenül képzelt szó (= felsőbbség). Az *-ány, -ény* ugyanis holt képző és igetőből képez főnevet. Vö. Nyr. 8, 409—413. és NyUSz. I, 100.

5, 435: *behatás* (*Einwirkung, Eindringen, Einfluss*) = hatás. Vö. Nyr. 10, 502.

4, 335. Ez egy lapon több, mint nyolcz idegen szó fordul elő: *agitáció* (= izgatás), *pozíció* (= állás; helyzet), *paritás* (= egyenjogúság), *konzekvencia* (= következmény), *faktor* (= tényező), *revanche* (= visszafizetés, bosszúállás; így mondja néhány sorral alább a cikkk-író is: „a Poroszországon való bosszúállásnak“ stb), ismét: *pozíció*, ismét *revanche*.

4, 336: *velleitas* (= törekvés, szándék), *aulikus* = udvari párti, udvari érzelmű; *akció* = tevékenység, akció-reakció = hatás — visszahatás; *fakciózusság* = pártosság, *misszió* = küldetés.

4, 337: *akció*; *frakció* = töredék.

4, 338: *koncentrál* = központosít.

4, 343: *fanatizmus* = rajongás, vakbuzgóság. Uo. *agitator* = izgató — „ez matematika“ (megfelelő magyar szólás: ez kétszer kettő négy); *radikális doktrinerek* = felforgató tudákosak; vagy meghagyva az idegen elnevezést, előbb mondjuk magyarul s utána zárójelek közt az idegen szavakat; *radikalizmus* = felforgató irány.

4, 344: *promt* = pontos, kész, *instrumentum* = eszköz, *garancia* = biztosíték, *liberalizmus* = szabadelvűség; *pendantja* vminek = párja, megfelelője.

4, 346: *probléma*. 349: *reveláció* = kijelentés; 350: *vizió* = látomás.

A nyelvtisztaságnak (purismus) nem vagyunk annyira hívei, hogy általában rosszalnók idegen szavaknak a nemzeti nyelvekbe bejutását; mert ha az idegen szó új fogalmat jelöl, melynek megnevezője még nincs meg a nemzeti nyelvben, s a nemzeti nyelv ez új művelődési fogalmat nevével együtt átveszi az idegenből s lassanként a saját szervezetéhez képest hangtanilag át is alakítja: ez eljárás a nemzeti nyelv gazdagodásának egyik útja és eszköze. De

ha meglevő jó szavainkat szorítja ki s ejti feledésbe az idegen szó: akkor a nyelvtisztaság elhanyagolása a nemzeti nyelvnek lassan-lassan idegenné tételére vezet. Másrészt ez eljárás sérelmes a jelenkori olvasók azon részére is, kik az illető idegen szavakat nem értik.

Anyanyelvünk, mondja Gyulai Pál, őseinkről ránk maradt legdrágább örökségünk. Nemzetképen addig élünk, míg e szent örökséget megőrizzük. Ehhez az örökséghez joga van minden örökösnek, de van irányában mindenkinek kötelessége is. (Nyr. 7, 148.)

II. Helytelenségek a mondat szerkezetben. 16, 328: „*Osztaná* a girondisták sorsát“ (= osztoznák a g. sorsában). Német utánzás. — 6, 554: „nem *osztotta*“ (=nem helyeselte) ezeket az aggodalmakat“.

16, 311: „a nacionalizmus Magyarországon a gazdasági kérdést is *uralja*“ (= a gazdasági kérdésen is uralkodik). Nyr. 4, 55., MNy. VI, 463. — Az előbbihez hasonló németesség.

10, 311: „egyszer *megpályázta* a debreczeni kántorságot“ (= pályázott a . . . kántorságra).

19, 5: „*Miután*“ (= minthogy azt látom“ stb.). Latinosság, l. Nyr. 4, 54. — Többször is, pl. 19, 10; 8, 175.

8, 175: fenntartja () szerző (= a szerző). E lapon többször is előforduló németesség. HM. 85. l.

19, 22: „Mielőtt ezek tárgyalását a főrendiház megkezdette volna“ (= megkezdhette), közbejön VII. Eduárd halála“. Latinosság, l. Nyr. 4, 289.).

11, 393: belátható *időn belül* (*innerhalb*), magy. = idő *alatt*. HM. 24.

19, 22: „parlament bill *felett* (über) kell a főrendiháznak döntenie“ (= billről kell döntő véleményt mondania). A *felett* átv. ért. használata németes, l. HM. 30. és MNy. IV, 360. — 18, 476: *túlzások fölött* (túlzásokon) ezelőtt is mosolyogtak“. — 13, 4: „bárhogy ítéljen valaki — a közös hadsereg fenntartása *felett*“ (= fenntartásáról). 13, 82: „az *affölött* való (azon való) csodálkozást“. — 4, 328: „Ne vitatkozzunk *felette*“ (= róla).

19, 51: „a magyar tanárság elite-jét“ (= tanárságnak az elite-jét). Ha a birtokviszony két tagja közül a birtokon van a nyomaték, akkor a birtokost jelentő szóhoz ki kell tenni a *-nek* ragot; a mondat világos értelme is megkívánja azt. HM. 35, és Nyr. 39, 10. (Brassai). 19, 99: „Pogány (= Pogánynak a) vérmérsékletén és (nem az akaratán mulik“.

5, 434: „a mi politikai viszonyaink — — között sok — — érdek *leszen sárba taposva*, sok — — sovárgás sajog kielégítetlenül“ (= érdek tapostatik v. érdeket taposnak sárba). Itt nem állapotról, hanem történetről van szó; a dőlt betűs kifejezés tehát szenvedő jelen, németesen kifejezve. A magyar a cselekvő szerkezettel könnyen elkerülheti. Így 18, 425: „ki *lesz sorsolva* a küldöttségi tag neve“ (= kisorsolják a — — nevét). Nyr. 36, 385.

9, 253: *sovárog* vmi *után* (es gelüstet v. lüstet ihm *nach* etwas). Eddig a magyar ember sovárgott valamire v. valamiért, s most a M. Figyelő idézett lapján ezt olvassuk: „*sovárgás*“ támadt a — — boldogulás — — eszközeinek megszerzése *után*“. Mire való nekünk a német vonzat, mikor van magyar is? Ilyen

4, 324: *keres* források, adatok *után*“ (suchen *nach* etwas), magy. forrásokat, adatokat keres.

4, 349: „*kutatnom* eltűnt leányok *után*“ = keresnem az eltűnt leányokat.

6, 585: „a kút állandósága *után* tudakozódik (erkundigen sich *nach* etwas v. *nach* jm.), magy. = tudakozódik *vkiről* v. *vmiről*. Az *után* helytelenségét l. még MNy. VI, 177.)

18, 435: „szemet hűnynek az emberi haladás törvénye *elől*“, magy. = törvénye előtt.

16, 315. Erős germanismus a *-nál* ragos állandóhatározó a német *bei* mintájára (HM. 31. l.) Ilyenek: „Sokszor tapasztalható új intézmények létesítésénél“ (= létesítése alkalmával, létesítésekor) stb. — 16, 318: „Az emberölésnél (= ölésben) a szándék szintén ölésre irányul ugyan“ stb. — 16, 321: „ezek a szempontok döntő szerepet játszanak az esküdtszék megalakításánál (= ban) s közvetve az esküdtek igazmondásának kialakulásánál (= ban) is“. — Továbbá 11, 370; 11, 392; 6, 559.

16, 315: „*azok* alapítását“ (= alapításukat). HM. 81. l. Jó, helyes lenne az *azok* ilyen esetben: *Azok* alapítását előmozdította, *ezekét* nem. Vö. Brassai, Nyr. 39, 8. — 13, 41—42: „a javasasszony fölemelte (= fölszedte) a kártyákat és sorra ragosgatta *azokat*“. *Azokat*: fölösleges. 11, 371: „mitől óvjuk gyermekeinket és mily eszközökkel hassunk *azok* tehetségeinek (= hassunk tehetségeik) fejlesztésére“. — Így még 11, 354.

6, 568: „készek tanulni az amerikaiaktól, hogy *azoknál* (= náluk) különbek legyenek“. (Vö. HM. 82. és Arany Prózái Dolg. 1. kiad. 392—404.). 4, 326: „Orczy emlékiratai sok érdeket tartalmaznak; bőven merít *azokból* (= belőlük) szerző (= a szerző). 6, 515: „nem szorítom össze határait, hanem kibővitem *azokat*“. (*Azokat* vagy elmarad, vagy *őket* kell helyette). 6, 514: „fogalmainkon vagyis *azok* tartalmának (= vagyis tartalmuknak) értékülésén“.

6, 512: „Annyiban van ismeretünk, amennyiben *mi* a valóságot — — meghatározások közé foglalhatjuk“. A nyomatékalan *mi* kitétele itt németes. L. HM. 80.

6, 560: „*úgy* a múzeumokban, *mint* magánosoknál“ = mind a múzeumokban, mind stb.; vagy: a múzeumokban is, magánosoknál is. — Ez idegenszerű mondatkötésről l. HM. 41. — 6, 569: „*Úgy* a külföldön, *mint* nálunk“.

15, 185: „vele szemben csak tiltott eszközökkel lehet *zöld ágra vergődni*“ (auf einen grünen Zweig kommen), magy: boldogulni.

4, 326: „*Ettől eltekintve* (davon abgesehen) jól teszi“ stb. magy.: ezt nem tekintve, ezt nem véve számba. Szily, NyÚSz.: „*Eltekinteni*. Németes jelentése szótárilag legelőször Ball. Telj. Szt.-ban (1872). A Nyr. már ugyanazon évben megröptá. — 10, 288: *Eltekintve* a monarchia érdekeitől. 10, 292: *eltekintve* régi háziiparától.

4, 324: *képez* (bilden) németből átvett és nyelvünkben teljesen fölösleges kifejezés; el tudunk lenni nála nélkül „a 15-ös albizottság munkálata *képezte* — — a tárgyalások vezérfonalát“ (= volt a t. vezérfonalala). — 6, 522: „Az első kategóriát azok a világhiállítások *képezik*“ (az első kategóriába azok a világhiállítások tartoznak). HM. — Nyr. 23, 74. — Nyr. 39, 68. (Brassai). Vö. ezzel: „Sehol annyit nem *képeznek*“, mint a magyar képviselőházban“. M. Figy. 15, 233., (Kenedi).

A következő példák a *személyragos igekötők* (l. Nyr. 37, 397.) helytelen kihagyását mutatják. 11, 404: „ugyanazok — — nem bírják magukat arra a könnyű áldozatra *szánni*“ (= *rászánni*). — 6, 561:

„sok ember önkénytelenül szegődik (= hozzászegődik) e törekvésekhez“. — 3, 236: „Az ujságokba oly közlemények is jutnak“ (= belejutnak).

19, 22: „Mielőtt ezen — javaslatok tárgyalás alá“ kerülhetek () következett be a király halála“. A nyelvérvék itt a zárójel helyén hiányt s a hangos elmondásban bizonyos zökkenést érez. Igen, mert a főmondat kirekesztő szórendje egy kirekesztő szót föltételez, itt az *akkor*-t, s ezt kell a zárójel helyére tenni. Vö. Nyr. 39, 8., hol Brassai éppen ily mondatot s éppen így javít.

17, 364: „Janika zöld búzakalással a fogai között bandukolt a dülóúton“. Így kezdi Herczeg Ferencz egy elbeszélését. De írásában egyebütt is gyakran találkozunk efféle kifejezésekkel s Jósika óta más elbeszélőinknél is rábukkanhatunk egyszer-egyszer. A magyar nyelvérvék visszarad az ilyes, halmozott határozótól, melyet az elbeszélő művész valószínűleg a stílus szemléletességének fokozására talált ki. A magyar értelem ugyanis a határozót hajlandó az állítmányhoz kapcsolni (itt: „a fogai között bandukolt“), mert a legtöbbször oda is tartozik. S ha így tesz, gyakran nem neveltséges helyzetek s alakok állanak-e elő? Nem hiába róttá meg magyartalanságát az erős nyelvérvékű Király Pál, Rendszeres M. Nyelvtana (I. kiad.) 185. l. és HM., a 26. l. A XVII. század elbeszélője, Gróf Bethlen Miklós, Önéletírásában így ír: Egy palotában a király, kalap a fejében, előlépek a tüztől“ stb. Arany János meg, (B. H. VIII. ének) így mondja:

Etele fölállott, kehely a kezében — pedig mondhatta volna így is a verstől: kehellyel kezében. De nem tartotta magyarosnak. Czuczor G. Hunyadi-jában így: „Habos lovon fut egy vitéz, Vérlobogó kezében“ (vérlobogóval?). A háromszéki mesélő székely meg így beszélt: Egyszer a kisebbik királyfi meglát egy repülő hollót, hogy a szájában valami fényeset viszen (Krizsa, Vadr. I. 406.) Ez mind magyaros beszéd s utánzása nem lenne ártalmára a művészi előadásnak. A megrótt mondat pl. így változtatható: Janika a dülóúton bandukolt, zöld búzakalászt tartva (v. szoritva) a fogai közt. — Ilyenek 17, 368; 13, 37; 10, 306; 7, 46., 51.

Rá kell még itt mutatnom néhány oly mondatra, melyeknek terjedelme ellenkezik a magyar nyelv és beszéd természetével.

16, 321: „A nagy költségekkel és formaságokkal s úgy a polgárok, mint a szakbíróságok erős és aránytalan megterhelésével járó esküdtszéki intézmény az érette nyújtott igen nagy áldozatokkal szemben — az egy fórum által teljesített érdemleges ítélkezésnél származott kétes értékű gyorsaságtól eltekintve — más, mint az igen különböző körülménytől függő s a büntető törvénykezésben az esküdtszékek életbeléptetéséig elő nem forduló jogbizonytalanságon, a nyilvánosság egyes organumai által kiszínezett szenzációkon s a büntető jogszolgáltatás ide vonatkozó részének tekintélyben való csökkenésén kívül — más eredménnyel aligha járt“. — Tüdő legyen, amely e mondat-leviathánt egy lélekzetvétellel ki bírja mondani, s ész, a mely bele ne fáradsa e hosszan tartó megfeszítésbe! És a jogásznyelv miért akar mindent, ami *egy* fogalom alá tartozik, egy mondatba belegyömöszölni!

5, 483: „Itt azt igyekszünk hangsúlyozni, hogy a színházakban pornografiának kell minősíteni azt az óvatosabb szavú és burkoltabb tanulságú szindarabot is, a mely a színpadot a sexualitás

képzetei és egyszersmind a laza erkölcsi felfogás számára akarja lefoglalni; pornografiának kell minősíteni, bár az irodalmi már vagy még irodalmi ügyeskedés még olyankor is nehézzé teszi annak bebizonyítását, hogy ezt a munkát a közönség érzékiségére való számítás termelte, a mikor a szerző azzal, hogy folyton csak a sexualitás képzeteit vetíti a néző elé, elárulja magát a megfigyelő előtt; és pornografiának kell minősíteni még akkor is, mikor a szerző kiváltképpen — mert itt a rosszhiszeműség, a számítás a megszokott eset — véletlenül nem rosszhiszemű, hanem áldozatául esve részben a tárgyválasztásának, részben a maga laza erkölcsi felfogásának, irodalmi erőtlenségéből vagy ügyetlenségéből csak úgy beletévedt, mondhatni: belelépett a pornografiába. (A pornográfia és a színházak. Írta: Ambrus Zoltán.) Tizenkét mondatból álló összetett mondat, egy fő- és tizenegy mellékmondat.

Ilyenfélék még: 7, 4: „Olyan szívesen szabadítjuk fel — — nyitják meg a véges ember előtt“. 6, 572—3: „De a következtetésnek — — de nem gyönyörködtethet“.

Az indogermán nyelvek (görög, latin, német) megtűrik a mondatok efféle alárendeltségét s az összetett mondatnak ily szövevényes kiterjesztését. De a mi nyelvünk a mondatoknak inkább a mellérendelést kedveli; a mi beszédünk numeros, és a numerus, mint a nyelv zenei szépsége, abban áll, hogy az egyszerű mondatnak a tagjai között, s az összetett mondatot alkotó egyszerű mondatok között bizonyos arányos tagozódás legyen. Ez aztán nem engedi sem az egyszerű mondat szörnyű tömörségét és túlságos kinyújtását, sem az összetett mondatnak túlságos összebogozását. Nem csoda, ha a gondolatoknak ily fárasztó összeszövését, mely minden esztetikai gyönyörködést kizár, a magyar lélek nem kedveli. De belejátszik a mondatbővítés korlátozásába a beszélő ember lélekzetvétele is. (Vö. Király Pál, Rendsz. M. Nyelvt., 193—194. lap és Dr. Balassa József, A phonetika elemei, 1. kiad., 104. §.)

III. Helytelenségek a szórendben. Azok körében, kiknek nyelvérzéke szórendünk iránt még érzékeny, általános a panasz, hogy a magyar szórend újabban össze kezd zavarodni. Ez összezavarás abban áll, hogy a nyelvérzektől nem vezetett beszélő a nyomatékos mondatok két fő osztályát, az összefoglalót és a kirekesztőt egynek tekintti, s mind a két osztályban a kirekesztő szórendet (igekötő, mondatbővítő az ige után kerül) érvényesíti. Ez a bizonyos egyformásításra törekvés annyira megy, hogy néha a nyomatéktalan mondatot is a kirekesztő szórend egyenruhájába bujtatja. Ha ez az eljárás egyszer valamikor általánossá lenne a magyar beszédben, nagyon meg lenne könnyítve idegenre nézve is a magyar szórend bonyolult szabályainak megtanulása; de el is veszne nagyon sok, szórendünk logikus erejéből.

A régi szórend alapján állva, először olyan mondatokra mutat rá, melyekben az összefoglaló szórend helyett van a kirekesztő; másodsor olyanokra, melyekben a kirekesztő szórend a higgadt, nyomatéktalan mondatokat alakította át a saját formájára. Ilyen aránylag kevés van. Végül egyéb elterjedésekre akarok rámutatni.

1. *Kirekesztő szórend összefoglaló helyett.* 3, 310: „Az a könyv már két évvel ezelőtt jelent meg“ = megjelent (Szór. 37. l.). — 4, 346: „Coote úr szíves készséggel felelt meg“ (= megfelelt) lapunk felszólításának. — 4, 356: „a bourbonok már évek óta rendezked-

tek be (= berendezkedtek) a Tuileriákban". — 4, 357: „egy másik mozgalmat is *figyelhetünk meg*“ (= megfigyelhetünk) Ször. 19—20. l. — 6, 555: „tisztán és világosan *bontakozhatik ki*“ (= kibontakozhatik). — 6, 557: „a fejlődés minden kérdését csalhatatlanul *oldják meg*“ (= megoldják). — 6, 559: „melyet legjobban *hanyagoltak el*“ (= elhanyagoltak). — 6, 565: „Raif bej nagy lelkesedéssel *jelentette ki*“ (= kijelentette). A fődolog az, hogy *kijelentette*, tehát erre kell tenni a nyomatókat. — 6, 567: „tüntetőleg *vették fel újra*“ (= felvették). — 7, 4: „olyan szívesen *szabadítottuk fel*“ (= felszabadítottuk) magunkat“. — 7, 5: „azzal játszva *bánik el*“ (= elbánik) a XX. század szellemi élete“. — 7, 76: „Az a faériás hogy *tud résztvenni*“ (= részt tud venni) a vihar szimfóniájában“. — 7, 80: „Nagyon hosszan *veszi igénybe*“ (= igénybe veszi) a néző figyelmét“. — 7, 82: „Mennél nemesebb a gyümölcs, annál jobban *van kitéve*“ (= ki van téve) a veszélynek“. — 11, 396: „vele szemben is *domboríthassák ki*“ (= kidomboríthassák) képességeiket“. — 11, 398: „a ki nemcsak könyvében, hanem a játéokban is *leli gyönyörűségét*“ (= gyönyörűségét leli). — 11, 399: „ezek még jobban *jutnak majd érvényre*“ (= érvényre jutnak majd). — 13, 3—4: „a melyeket — egész szívünkkel *kell éreznünk*“ (= éreznünk kell). — 15, 181: „a gyengéket kímélet nélkül *szorítja falhoz*“ (= falhoz szorítja) az uralkodó párt“. — 15, 185: „a szélső radikálisok is szívesen *nézik el*“ (= elnézik). — 18, 475: „igen keményen *ítélték el*“ (= elítélték). — 19, 23: „a képviselőház változatlanul *fogadja el*“ (= elfogadja).

2. *Kirekesztő szörend van nyomatóktalan helyett.* 14, 144: „A tisztek egymásután *tagadták meg*“ (= megtagadták) ezt a kivánságot“. — 16, 325: „A világbetű evolúciója a meglevő kulturnyelvek megtanulását *könnyíti meg*“ (megkönnyíti). — 18, 435: „A szerint, a mily mértékben *érett meg*“ (= megérett) a nép annak befogadására“. — 18, 477: „a választások határnapját az új esztendőbe *tölték ki*“ (= kitölték). Az összefüggésből kitűnik, hogy más időbe nem is tolhatták; tehát értelmileg kirekesztésnek nem lehet helye.

3. *Igekötös igenevek módosító igéekkel* (Szörend, 93). Egy pár ide vonatkozó példát külön sorolok itt fel, bár ezek is beillenek az előbbi két csoportba, a hol csakugyan fordulnak is elő:

18, 428: „Mindazokra *kell kiterjeszteni*“ (= ki kell terjeszteni). — 19, 67: „nem azt jelenti, hogy az a faj most már önmagából *kivetközni kezd*“ (= ki kezd vetközni). — 6, 557: „sikeresen *tudták felhasználni*“ (= fel tudták használni). — 7, 20: „eleve *akarja megfosztani*“ (= meg akarja fosztani) a magyarságot“. — 11, 401: „a testnevelést fejleszteni (kell) és angol mintára *átalakítani kell*“ (= kell átalakítani). Itt kirekesztő szörend kell!

Lehet-e szobrász a szobrász, festő a festő, ha mindkettőnek megvan ugyan a művészi képzelete s megfelelő elméleti ismerete, de amaz nem tud bánni a vésővel, emez az ecsettel s a festékkal? És az író, az íróművész elérheti-e célját, ha ismereteinek télt tárházából hiányzik ez ismeretek közlésének eszköze: a nyelv s annak mélyreható ismerete?

ГРАММАТИКУС.

NÉPNYELV.

I.

A dunaradványi molnárok mesterszavai.

(MNy. VIII: 44.)

Mielőtt a leendő inas a czéhgyűlésen beiratott volna, hat heti próbát tett. Az inasidó leteltével felszabadult s a fiatalabb mesterelegényekkel társposhárt ivott. A legény három évig vándorolt s csak azután lehetett mester. Mielőtt útrakelt, a czéh *kundschaftot*, bizonyítványt adott neki arról, hogy mennyi ideig szolgált a czéh kötelékében. Az a legény, a ki özvegynek a malmát vezette, *mesterségvezető legény* volt. A molnárlegény *legényrészre szegődött*, a mi a malom jövedelmének bizonyos része volt. Ha ügyes volt, jól viselte magát, akkor *részen fellül valót* kapott. A mikor a legény mesterré akart leülni, jelentkezett a czéh előjáróinál. A czéh *députátusokat* küldött ki, a kiknek *vigyázása mellett* a jelöltnek el kellett készítenie a *remeket*. A remeklésnek két módja volt: a *korongcsinálás* és a *keresztvasvágás* és *beleigazítás*. Ha a remeklés sikerült, a jelölt *taksát* fizetett a czéhládába s felvették a mesterek közé. A czéh vidéki mestereket is felvehetett a kebelébe *fiális szövetség gyanánt*, de ezek fél taksát fizettek.

Egy alkalommal kimondta a czéhgyűlés, hogy a ki az *öllöst* (órló) a malomrévből akár kocsmába, akár borházba *dombérozás végett elhajtana* és *csempekedésével* más mesterember társának kárt okozna, hasonlóképen a ki falukon *ólálkodik* (órlósókat szerzendő) és más kárán dolgozik, megbüntetődjék. Úgyszintén az is, a ki *másnak a nevére jött öllöst* elviszi. Tilos volt más órlósének *új fejében* jószágot kiadni. Megbüntették azt a molnárt, a ki a gabonát *elrontotta*, az az rosszul örölte.

Mútnak nevezték a katonaság részére való órlést. *Mútpénz* ezen órlésért megállapított összeg. *Gyergyapénz* a gyertya, olaj, petróleum, kenőcs, gyanta stb. ára. KOLLÁNYI ÖDÖN.

II.

Állatok sokaságban.

(Hortobágy.)

1. Szarvasmarhák sokasága.

Guja: *Bika-guja*. *Tinó-guja*. *Tehén-guja*. *Szüz-guja*: másod- és harmadfűre menő üszök együtt. (Mezőtúron és Kecskeméten is. Vö. MTsz.: *szüz-gulya*: tinókból álló gulya.)

Törs-guja. A város tulajdona. S egyedül a törzsgulya az, mely télen-nyáron szabadban él. Télire erdőre hajtják, a hol éjszakára akolba zárják.

A gulyának *jobb* és *bal szárnya* van.
Parancsolom Jósokának, a bojtárnak: Csapja még a *bal szárnyát*
a gujának.

Csorda: Tehén-csorda. Ökör-csorda.

2. Lovak sokasága.

*Ménes:** *Csödör-ménes. Czfira-ménes:* a gazdák tenyésző kanczái vannak benne. *Renyhe-ménes:* a heverő herélt lovak és olyan heverő kanczák vannak benne, melyeket nem akarnak fedeztetni.

Városi csödör-ménes. A város és a gazdák csödőrei vegyest vannak benne.

Törs(törzs)-ménes. A város tulajdona. (Vö. *törs-guja*.)

Falka: Ménes-falka.

Csak jön, csak jön, halk lépést tart, | Egyszer a *méneshez* ugrat, | Kiszakít egy jó nagy *falkát*, | Kis-Kúnság, most isten hozád! (Petr.)

3. Birkák, juhok sokasága.

Nyáj: Kos-nyáj.

Falka: Birka-falka. Anya-falka. Örü(ürü)-falka. Bára"-falka. Tokjó-falka: a kos alá még nem eresztett nőstények és ürük vegyest vannak benne.

Czanga-csapat. (Vö. *czanga*, alább a *birkanál*.)

A *nyáj*nak és *falka*nak van: *eleje, hátujja, jobb* és *bal szárnya* és *széle*.

(Szólások): *Had farojjk má" a hátujja is.* — *A nyáj szélín hattam* (a szűrt), *eregy el érte.*

4. Disznók sokasága.

Nyáj: Kan-nyáj. Disznó-nyáj. Ebben nincs kan disznó. *Csurhe:* a városból naponta ki- és bejáró disznók sokasága.

5. Ménesek, gulyák legelőnév szerint való elnevezései.

Ludashalmi-cziframénes.

Tornyidombi-cziframénes.

Szászteleki-cziframénes.

Szatmártelki-cziframénes.

Küngyörgyi-cziframénes.

Ökörföldi-guja. Csak ökrök vannak benne.

*Disznóföldi-szűzguja. Disznóföldi bika-guja.***

Macskatelki tinógúja.

Faluvéghalmi-guja és ménes.

Pentezugi-guja és ménes.

Halázközi-guja és ménes.

Hármasi (hármashalmi) guja és ménes.

Csunyaföldi-guja és ménes.

Mátahátamegetti-guja és ménes.

*Sároséri-guja és ménes.****

TURI Mészáros István.

* A *minés* alakkal vegyest használják.

** Herman O. A magyarok ős nagyfoglalkozásában ez a két gulya nincs megemlítve.

*** A hol gulya és ménes együtt vannak elnevezve: az ilyen ménesek mind *renyhe-ménesek*. (Vö. fentebb *renyhe-ménes*).

TARSASÁGI ÜGYEK.

XLV. Választmányi ülés. (1911 december 12-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringér Béla pénztáros, Erdélyi Lajos, Melich János, Simai Ödön, Tolnai Vilmos választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvasása és hitelesítése után az elnök előterjeszti a következő ügyeket:

1. A Közmunkatanács megküldte a budapesti utcák és terek névsorának legújabb kiadását s megkérte a MNyT.-ot, hogy közölje vele a mostani nevekre vonatkozó megjegyzéseit és ajánljon neki jövődöbéli elnevezésekre alkalmas neveket. — A választmány köszönettel fogadja a Közmunkatanács megtisztelő felhívását s a jelenlegi nevek bírálatára felkéri az elnököt, új nevek ajánlására pedig Vikár Béla választmányi tagot.

2. Az elnök bemutatja a január 23-án tartandó közgyűlés tárgyszorozatát s azon választmányi tagok névsorát, kiknek megbízatása lejárt. — A választmány a két évvel ezelőtt pótlólag választott vidéki választmányi tagok sorából sorshúzás útján Dézsi Lajos megbízatását jelenti ki lejártnak, s ezután fővárosi választmányi tagokul Asbóth Oszkár, Csapodi István, Erdélyi Lajos, Gyomlay Gyula, Nagy Gyula, Négyesy László, Viszota Gyula (új), vidéki választmányi tagokul pedig Csengeri János, Dézsi Lajos, Erdélyi Pál és Szilády Aron urakat ajánlja a közgyűlésnek. A pénztár megvizsgálására Erdélyi Lajos és Vikár Béla választmányi tagokat kéri föl.

3. Szinnyei József alelnök ajánlja Paasonen Heikki és Wichmann Yrjö helsingforsi és Wiklund Károly Bernát upsalai egyetemi tanároknak a magyar és finnugor nyelvtudomány terén szerzett érdemeik elismeréséül a MNyT. tiszteletbeli tagjaivá való megválasztását. — A választmány örömmel fogadja az indítványt s megválasztásukat a maga részéről is ajánlani fogja a közgyűlésnek.

4. Rendes tagul, Gombocz Zoltán ajánlatára, megválasztatik: *Firtos Ferencz* tanárjelölt, Budapest.

XXXIV. Fölolvasó ülés. (1911 december 12-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Beke Ödön, Csánki Dezső, Erdélyi Lajos, Grünwald Margit, Gulyás Pál, Isoz Kálmán, Karl Lajos, Melich János, Orbán János, Rubinyi Mózes, Sági István, Simai Ödön, Szemkő Aladár, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Velledits Lajos, Versényi György, Viszota Gyula rendes tagok. Jegyző: Horger Antal.

A fölolvasó ülés tárgyai:

Rubinyi Mózesről: Révai Miklós magyar nyelvtudományi kézikönyve. — Melich Jánostól: Helynévmagyarazatok.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

5. L. K. úrnak. *Mihamarabb* (Bud. Hirl. jan. 30. sz., 1. l.), ha nincs is a szótárakban, nem kifogásolható. Csak olyan, mint a régi *mielőbb* (NySz.). Különösebb a *mihamar*, de ez meg egészen természetesen elvonás amabból.

Sz. K.

6. **Tanulni fogtam és hályog-műtetek.** Legyen szabad a ma vett januári füzet utolsó oldalán levő két apróságra igénytelen megjegyzést tennem. A „tanulni fogtam“-hoz egészen hasonló kifejezés határozottan él maig is a hódmező-vásárhelyi, még el nem művelődött, tehát szegényebb parasztság nyelvében. „Mikor éppen enni fogtam“ vagy „azután vetkezni fogtam“, mint az időpont meghatározására szolgáló cselekvés kezdetének jelzése, elég gyakran hallható, a „hozzá fogást“ jelenti. Látom, hogy nem azonos ez a T. L. úrtól felhozott példával, hiszen ez egyszerű múlt idő; de vajjon nem ebből formálódott-e vagy nem ezzel tévesztődik-e össze az a „végzett jövő“? A másik, a borzalmas orvosi nyelvből származó „hályog-műtetek“, talán nem gyakran fogja már hasogatni a magyarul értők és írók fülét; az orvosok is, lassanként, levetik a nyilvános beszédben és írásban eddig magokra erőltetett „szakszerűséget“ (= a német szókötés stb. szolgálai utánzását) s reméljük, e helyett az idétlenség helyett is „operált hályogosokat“ vagy „hályog miatt operáltakat“ írnak majd.

IMRE JOZSEF.

7. **Tanulni fogtam.** Tömlő Lajos a MNy. f. évi első számában védelmébe veszi e címűl írt kifejezést. Én is azt hiszem, újra kellene tárgyalni azt a sújtó ítéletet, melyet az újabb nyelvtanok a *fog* segédige használatára kimondottak. Följegyzéseim között tartogatok például egy mondást, melyet egy zalamegyei parasztasszony szájából hallottam: Csak aztán fogjon használni (a fürdő). — Ez juttatja eszembe Arany Jánosnak ezt a versét: „Óh! bár efféle zsarnoka | Volna a jelennek. Lánczai | Soká fognának oldani“ (Az új görög dalmok). — Igaz, rendszeren sem az egyszerű jövő, sem az úgynevezett multjövő kifejezésére nem szorul a magyar nyelv külön futurum alakra. Például Eötvös is ki tudja fejezni *fogta* nélkül is a jövőben befejezettnek képzelt cselekményt: Ha majdan átfutottam göröngyös utamat. — Van azonban a *fog* segédigének bizonyos aoristos forma jelentése, mely sajtászerű színezetet kölcsönöz a kifejezésnek, azért legalább a költői nyelv okkal-móddal alkalmazhatja.

8. **Hályog-műtetek.** A januári számban azt kérdi M. J., új szó-e, a mit most címűl írok: Azt felelhetem, hogy a *műtett* szó a nyelvújítás virágkorából származik, de az idézett kapcsolatban legújabbkori németesség. A nyelvújítás az *opifex* fordításaképen megtermette a *műtevő* s ezzel kapcsolatosan a *műtét* szavakat. Alkotásukra nézve nem is kifogásolhatók. De, mint összetétel útján keletkezett műszókat, utólérte végzetük — *habent sua fata*... A *műtevő* aztán *műtő* lett, ez pedig azt a hitet ébresztette a műtő urakban, hogy ők *műtesznek*, sőt *műtnek*, megműtik a betegeket. Azok aztán,

a kik a kezök alól kikerülnek, *mütettek*, sőt *mütöttek*. Mennyivel magyarosabb volna itt az idegen csemete: *operálni*, *operálás*, *operáló-asztal*, *operáló* sebész! Ha még a megszokás jogossá tette volna a magyar kifejezést, akkor ez csak a *mütét* lehet az egész fogalomkörre. Tehát *mütétezni*, *mütétező* — ha ugyan szükség van rá. A mi már most a hályog-mütett betegeket illeti, én a hályog operálása után bekövetkezett aphakiát *lencsehiasságnak*, vagy *lencsehias* szemnek nevezem, az operált beteget pedig *hályogja operált* embernek s többes számban *hályogok operáltakról* szólok. Mondhatjuk tehát: a hályogja operált miniszterelnök, nem pedig hályog-mütett miniszterelnök.

9. **Fulák.** A MNy. f. évi első számában Melich János a convolvulus jelentésű *fulák* szót a *foly* ige származékának tartja. E tetszetős magyarazattal szemben csak az a bökkenő, hogy a convolvulusnak szokásos neve nem *fulák*, hanem *szulák*. Gönczy Pest megye viránya című növényhatározó könyvében így sorolja föl: *kis szulák; szulák, folyófü; iszapfü*. Wagner növényatlaszában a convolvulus arvensis magyar nevei *apró szulák; folyófü; folyóka; gyötény; hajnalika; mezei paplonecz; suttyáng*; a convolvulus sepium nevei: *sövény szulák; nagy felfutó, vagy folyófü; fehér harangfü; nagy hajnalika; iszapfü; nagy, vagy sövényfutó szulák*. — A balatonvidéki szőlőműves nép kétféle futó gyomot ismer, virágost és virágtalant, amannak nagy, tölcseyszerű virágja van, emennek apró, föl nem tüdő, tökéletlen, zöld virágai vannak. Az előbbit *gyövött*n néven nevezi, az utóbbit *czulák*-nak. Ennek az utóbbi *szuláknak* botanikai neve Polygonum Convolvulus. Magyar neveiül Wagner ezeket közli: *folyóka; szulák haricska; szulák haricska; szulák keserűfü; szulák csikszár; vad haricska*. A régi Tájszótár is csak *szulák*-ot vagy *gyötény*-t ismer, mint göcseji szót; ennek második értelméül jegyzi föl a *fulánk*-ot, mint székely szót. Az Új Tájszótár szintén nem ismeri a *fulák*-ot, hanem két *szulák* van benne. Az egyik convolvulus, másképp *szulánk-fü*, a másik a méh vagy kigyó *szulák*-ja. Ennek baranyai alakja *szulánk*. Van továbbá egy zalamegyei *szulánka* = polygonum convolvulus. A NySz.-ban egy sereg idézet van az aculeus jelentésű *fulák*-ról, a convolvulus értelmű *fulák*-ot csupán Beytheből idézi: *feyer venijt*, nagyobb *fulak* és *fulák* vagy *zulák*. CSAPODI ISTVÁN.

10. **Fulák.** A „Convolvulus“ magyar *fulák* nevére vonatkozólag a MNy.-ben (VIII:28) közölt valószínű magyarazatban nem tudok megnyugodni. A Clusius-Beythe közölte *fulak*, *fulák* nevekről már Borbás is azt tartotta, hogy sajtóhiba (Pallas-Lexikon) és a Convolvulus helyes neve szerinte *szulák*. A *szulák* kétségen kívül szláv eredetű. Reuss „Kveina Slovenskaja“-ban a Convolvulus neve *Sulačec, sulak*. A Beythe *fulak*-ja minden valószínűség szerint *sulak*; a régi nyomásban az *f* felcserélődött az *l* betűvel. Ennek nézhetne már Csapó is, a ki Füves és virágos magyar kertjében (1792) *sulak*-ot is ír a *zulak* mellett. E mellett bizonyít az is, hogy a legtöbb régi és új növény-tani író mellőzi a *fulák*-ot és csak némelyek veszik át Beythe *fulák*-ját is, mint pl. Vajda Péter (1836), Lumniczser (Flora Posoniensis) és Baumgarten (Flora Transsylvaniae). A *fulák* ellen szól az is, hogy a nép nyelvéből maig sem került még elő. MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR.

11. **Kocsonya** = *cochonade*. Ez az etymologia egyik legkiválóbb írónk és államférfiünk nevéhez fűződik. Már csak ezért is megérdemli, hogy itt szóba hozzuk. Különben némileg időszerű is,

mert legközelebb szó volt e helyen a *kocsonya* eredetéről (MNY. VIII. 29). „Magyar törvénykezési rendszerünk, tudósaink véleménye szerint, az anjoui-ház uralkodása alatt hozott be hazánkba Franciaországból; igen valószínű, hogy a *kocsonya* is ugyanezen fejedelmek alatt terjedt el honunkban, legalább a francia név, *cochonade* erre látszik mutatni.“ Ezt mondja B. Eötvös József *A falu jegyzőjében* (II:XXII.). Ez a magyarázat első látszatra igen tetszetős; *cochonade* a francia *cochon* (disznó) szóból és a *kocsonya*, mely a disznóból készül, egész szépen összeillenek. Csakhogy egy nagy baj van: *cochonade* francia szó nincs; egészen biztos, hogy legalább is 1600 óta nem ismeri a francia nyelv. A *kocsonya* etymológiáját tehát csakugyan másfelé kell keresni.

SZIGETVÁRI IVÁN.

12. „Tíz év előtt“, „tíz év után.“* A MNY. idej első számának „Rovás“ rovatában (39. lap) a fenti cím alatt Lehr Albert felveti azt a kérdést, hogy az „előtt“-nek és „után“-nak időhatározó gyanánt való használata, a mit én az 1906-iki MNY.-ben németességnek állítottam és később (1910 márczius) maga a folyóirat szerkesztősege is annak mondott, csakugyan németesség-e? Bevezetésül szemelvényeket közöl egy-két évvel ezelőtt e tárgyban írt tréfás hangú levelemből, mely a kérdés lényegére nézve semmi újat nem tartalmaz s így közzététele és a hozzáfűzött élcelődés teljesen fölösleges volt. A dolog lényegére térve, úgy látom, hogy L. A. cikkében az „évek előtt“ magyartalanságát nem tudta megczáfolni, magyarosságát pedig egyáltalában nem bizonyította, sőt egész cikkéből (részben még idézeteiből is) éppen az tűnik ki, hogy az „előtt“ és „után“ időhatározó használata csakugyan idegenszerű, tehát magyartalan. L. A. tudniillik, miután maga is elismeri (40. l.), hogy a „tíz évvel ezelőtt“-féle szerkezet a rendes, a szokott, a régi, a magyar Phaedrusfordítók munkáit hasonlítja össze és kilencz közül egyetlenegy olyat talál, a ki az „ante hos sex menses“-t így fordítja: „hat hó előtt“. Viszont ezzel szemben a XVIII. század közepétől máig élt kiváló és nem kiváló magyar írók munkáiból egész sereg idézetet közöl az „esztendők előtt“ és „évek előtt“ igazolására (42., 43. lap). Véleményem szerint az „évek előtt“ és „évek után“ *magyarosságát* ezek az idézetek egyáltalában nem bizonyítják. Hiszen a magyar nyelv másfél száz évvel ezelőtt sem volt ment az idegenszerűségektől; csak-hogy sok olyan kifejezés, a mi ma németesség, akkor latinosság volt. Természetes dolog, hogy ha például egy XVII. vagy XVIII. századbeli magyar úr írásában, a ki feltehetőleg egy szót sem tudott németül, *hat hónap előtt*-et olvasunk, azt a magyarság akkori második anyanyelvének, a deáknak rovására kell írunk, szóval latinosságnak kell tartanunk. A modern magyarság nagy tömegénél azonban már a latin nyelv hatása fel sem tételezhető s az a körülmény, hogy az *évek előtt*, *évek után*-féle szerkezet éppen az utóbbi nyolcz-tíz év alatt kezdett nálunk oly nagy mértékben elterjedni, egyenesen a német nyelv hatásának tulajdonítható. Ma már az efféle kifejezések nagy része másnak, mint németességnek, nem tekinthető. Más kérdés azután, hogy — L. A. szavaival élve — szívesen látjuk-e ezt a szerkezetet, „akárhonnan került is?“ (41. lap).

* T. munkatársunk egyenes kívánságára közöljük e választát, noha Lehr Albert nyomós okait egyáltalában nem czáfolja meg s Vörösmarty, Petőfi, Aranyból stb. vett idézeteit figyelembe nem veszi.

SZERK.

— Szerintem, mint magyartalant, nem láthatjuk szívesen; még rövidege sem ajánlhatja, mert — ha rövidegre törekszünk — az „előtt“-et az „éve“ kifejezés, az „után“-t pedig a „mulva“ nélkülözhetővé teszi. Mint németességet pedig egyenesen üldöznünk kell, mert a németességekkel a magyar nyelv „szép testvériesen“, „egy portán“ nem férhet meg. Ilyen kvótaszerű osztályos egyezségből nem kérünk.

KOMLÓSSY ARTUR.

13. **Önmagam?** A főváros összes színpadjain legjobb színészeink ajkairól hangzik következetes makacssággal: *önmagam, önmagad, önmagunk, önmagatok*. — Ha az írók és fordítók vétkeznek is nyelvünk ellen, a színészeknek okvetetlen van annyi művészi és nyelvvédői szabadságuk, hogy segítségére lehessenek megsértett nyelvünknek s ne engedjék, hogy a színpadról, a magyar nyelv katedrájáról, melynek szavahihetőségéhez és megbízhatóságához nem volna szabad szónak férnie, nyelvünknek élő szervezetébe, grammatikájába, sőt a magyar gondolkodás logikájába is ütköző hibás kifejezések rontsák az amúgy is veszedelemben forgó nyelvérzékét. A színházak, kabarék és orfeumok nyelvrontó hatása ellen immár védekezni kell. S ha már az argot-nak, a csibésznyelvnek botrányos terjedését nem akadályozhatjuk meg; ha a betolakodó idegen gondolat elől nem zárkozhatunk el, legalább azt ne engedjük meg, hogy lépten-nyomon hozzányúljanak még grammatikánkhoz is. Hisz ez a nyelv noli me tangere-je. — Annyira volnánk tehát, hogy a német *selbst* és *selber* vagy a francia *même* (moi-même, toi-même) szolgai fordítására is szükségünk lenne? En nemcsak az *enmagam, tenmagad, minmagunk, tinmagatok*, de még az archaisticus *ennenmagam, tennenmagad, minnenmagunk, tinnenmagatok* alakokat is merem használni. Mert azt tartom, hogy vannak régies szóalakok, melyeket érdemes megvédeni az elpusztulástól, akárcsak a történeti múltú építészeti emlékeket. Az archaismus patináját tüzzel-vassal pusztítanunk nemcsak kegyelet-sértés a nyelv ellen, de irrationalis dolog is; mert a lepattant patina rést nyit a betolakodott idegenszerűségnek. Ha a nyelvújítás a parasztosnak vélt *maga* megszólítás helyett megcsinálta az „Ön“-t, evvel nem akarhatta egyszersmind a ragozhatatlan *selbst* és *selber* vagy a francia *même* mintájával kiszorítani a személyhez alkalmazkodó magyar pronomen reflexivumot (*magam, magad, maga* stb.). Mi, magyarok, a *magunk nyelvén* (és nem *önnyelvünkön*) gondolkozunk és beszélünk.

TÖMLŐ LAJOS.

14. **Vajákol.** Az Esti Ujság 1912 febr. 6-iki számában (4. lap, 4. oszlop) ez van: „A *vajákos* és tapaszto cigány nép életéből jellemző esetet ír le *szegedi* levelezőnk . . .“, majd folytatva: „A cigányok lapátot készítenek, az asszonyép pedig a tanácsokra jár *vajákolni*, kártyát vetni“. En ezt a szót nem ismerem, nem találtam meg a NySz., MTsz., Tsz., CzF. szótárakban, csakis Ball. Telj. szótárában, Jókaiból idézve. Egyik tisztviselőtársam arról értesít, hogy a Nyírségen *vajákos* asszony az, a ki kisebb sebeket, csonttöréseket gyógyítani tud, *vajákolni* tehát „gyógyítgatni“. Él-e még e szó másutt is, nemcsak Szegeden és a Nyírségen?

M. J.

15. **Tányér — tenyér.** Összefügg a *tányér* a *tenyér* szóval? Tán oly módon, mint a *család* a *cseléd* szóval? A németben ugyanis *tenyér* = *Handteller*, a *tányér* szó pedig kétségen kívül kölcsönszó.

BARSI FRIGYES.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. KÖTET.

1912. MÁRCZIUS.

3. SZÁM.

A magyar magánhangzók történetéből.

Annak, aki a magyar hangtörténet megírásának nehéz feladatára vállalkozik, néhány módszertani elvet kell különösen szeme előtt tartania, a melyeket nyelvkutatóink nem mindig vettek figyelembe. Az egyik az, hogy valamely hangzórendszer fejlődéséről világos képet csak a descendens tárgyalásmód nyújthat. A mi esetünkben is nem a mai nyelv hangjainak „forrását” kell kutatnunk, hanem az ősmagyarból, vagyis abból a többé-kevésbé egységes nyelvalkból kell kiindulnunk, a mely a ma élő vagy nyelvemlékeinkben tükröződő nyelvjárások kialakulását közvetlenül megelőzte, s a feltehető, illetőleg felteendő ősmagyar hangok fejlődését kell végigkísérnünk, lépésről lépésre haladva, nyelvemlékeinkben és nyelvjárásainkban. A fejlődés vizsgálatában a chronologiai elv mellett nem szabad megfeledkeznünk a földrajzi elvről sem; hisz tapasztalati tény, hogy a hangváltozásoknak nem csak időbeli, hanem térbeli határaik is vannak s így a különböző nyelvjárásaterületeken egyidejűleg egymásmellett élő szóalakok igen gyakran a fejlődés egyes állomásait is jelzik.

A magyar hangtörténet forrásai két csoportra oszlanak: közvetlen és közvetett forrásokra. Közvetlen forrásokon a nyelvemlékeket és a ma élő nyelvjárásokat értem (ide számítva természetesen az irodalmi és a köznyelvet is); hangtörténetünk közvetett forrásai a jövevényszavak, nemcsak azok, a melyeket mi vettünk át más népektől, hanem, legalább másodsorban, azok is, a melyek a magyar nyelvből kerültek át a velünk érintkező népek nyelvébe. A jövevényszavak ugyanis, ha polgárjogot nyertek, együtt változnak, fejlődnek a nyelv eredeti szókészletével; a jövevényszó tehát, ha eredeti alakját ismerjük, biztos útmutatónk lesz az átvevő nyelvben az érintkezés óta végbement hangváltozások korának meghatározásában.*

* Az enyémtől eltérő elvi állásponton van (vagy legalább volt) Balassa József, a ki a TMNy. hangtani részében az 55. lapon ezt írja: „Az egyes

A mi különösen a magyar hangtörténetet illeti, a jövevény-szavakból vonható következtetések kettős értékkel bírnak; hisz legrégebb nyelvemlékünk a XI. század közepéről való, s így közvetlen források éppen azon századokból nem állanak rendelkezésünkre, a melyekben az ősmagyar hangváltozások javarésze végbement vagy legalább megkezdődött.

A magyar hangtörténet közvetett forrásai közül is nyelvünk honfoglaláselőtti, bolgár-török elemeit kell első helyen emlitenünk, nemcsak azért, mert ezek a magyar nyelv legrégebb jövevény-szavai (legelső nyelvemlékünket legalább harmadfél századdal megelőzik), hanem azért is, mert az átvett török szavak hangalakját aránylag pontosan megállapíthatjuk, s így a belőlük vont következtetések biztos alapon nyugsznak.

Egy németül irt könyvemben, a mely a helsingforsi Finn-ugor-Társaság Mémoires-sorozatában fog legközelebb megjelenni (*Die bulgarisch-türkischen lehnwörter der ungarischen sprache*), megkísértetem régi bolgár jövevénytiszavainkat a török és a magyar hangtörténet számára értékesíteni. Legyen szabad belőle egy részletet bemutatnom, a mely az ősmagyar (nem szóvégi) magas nyelvállású rövid magánhangzónak (*u, ü, í, i*) történetével foglalkozik.*

1. Az *u* hang.

Az őstörök **u* és **o* (a mely azonban az első szótagon túl nem fordult elő) a legtöbb ma élő török nyelvben változatlanul megőrződött. Csak a volgai nyelvjárásokban és a baskirban történt lényegesebb változás, a mennyiben itt az eredeti **u*-hang

hangok fejlődését vizsgálva, első sorban csakis azokat a szavakat vehetjük tekintetbe, a melyek a magyar nyelvnek eredeti szókincséhez tartoznak, s ki kell rekesztenünk tárgyalásunk köréből az idegen nyelvekből átvett szavakat. Az idegen eredetű szavak hangjainak fejlődése ugyanis a legtöbb esetben külön utat követ, s épp ezért külön is kell őket tárgyalnunk⁴. De már egy évvel később (Nyr. XXV, 64—5) az *u > o* hangváltozás bizonyításában Balassa is nyelvünk régi török, szláv, német stb. jövevénytiszavaira hivatkozik.

* E kérdést, török jövevénytiszavainkkal kapcsolatban, már többen érintették, újabban különösen *Munkácsi Bernát* (A magyar magánhangzók történetéhez, NyK. XXV, 263, 274, 277—8), *Szamota István* (A tihanyi apát-ság alapítólevele, NyK. XXV, 156), *Balassa József* (TMNy. 165—6, Nyr. XXV, 64—5) és *Szinnyei József* (Középkori nyelvemlékeink olvasása, NyK. XXVII, 253—4, 361—3). Cikkemben saját megfigyeléseim eredményét adom elő, a nélkül, hogy elődeimmel vitatkoznék, vagy minden egyes esetben külön megjelelném, a hol felfogásom az övékével egyezik.

helyén *o*-t, az eredeti **o*-hang helyén ellenben *u*-féle hangot találunk :

- oszm. kún *tut-* ,megfogni' ~ kaz. *tot-*, bask. *tôt-* id. ;
 oszm. kún *kuš* ,madár' ~ kaz. *koš*, bask. *kóš* id. ;
 oszm. *kulak*, kún *chulag* ~ kaz. *kolak*, bask. *kólák* ,fül'.

Ellenben :

oszm. *son* ,vég', kún *songi* ,ultimus' ~ kaz. *suɣ*, bask. *huy* ,vég' ;

- oszm. kún *sol* ~ kaz. *sul* ,bal' ;
 oszm. kún *orman* ~ kaz. bask. *urman* ,erdő'.

A csuvasban az őstörök **u*-nak (= oszm. kún stb. *u*) *š*, *ó* felel meg :

- alt. kún *jul-* ~ csuv. *šál-* ,kitépní' ;
 csag. kún *julduz*, kaz. *jöldöz* ~ csuv. *šaldžr* ,csillag' ;
 alt. csag. *kuda*, kaz. *kóda* ~ csuv. *χáɖa*, *χóɖa* ,barát,

koma' ;

oszm. kún *turna*, kaz. *tórna* ~ csuv. *tárna*, *tórna* ,kranich'.

Ellenben az őstörök **o*-nak rendszerint *u* :

- oszm. *boš*, kaz. *buš* ~ csuv. *pužš* ,üres' ;
 oszm. *sol*, kaz. *sul* ~ csuv. *šulaχaj* ,bal' ;
 oszm. *jon-*, kaz. *jun-* ~ csuv. *šun-* ,megfaragni'.

Néhány szóban az eredeti **o*, úgy látszik, elég régen *u*-vá változott, legalább erre mutatnak az őstörök *o* = csuvas *š*, *ó* megfelelés esetei :

- kún *toy-* (tongarmen CCum. 234) ,fagyní', csag. alt. *toy* ,fagyott, kemény', kaz. *tuy* ~ csuv. *ššn* id. ;
 oszm. *čortan* ,aal', alt. *čorton* ,csuka', kaz. *čurtan* ~ csuv. *šáɖan*, *šárttan* id. ;

kún *chonak*, oszm. *konak*, kaz. *kunak* ~ csuv. *χəna*, *χóna* ,vendég'.

A szókezdő **o*-nak a csuvasban rendszerint *vi-*, *vu-*, a szókezdő **u*-nak *vš-* felel meg ; megjegyzendő azonban, hogy a szókezdetén az ingadozás aránylag gyakoribb :

- oszm. *ojna-*, kaz. *ujna-* ~ csuv. *vil'a-* ,játszani' ;
 kún *orun*, kaz. *urən* ~ csuv. *virən* ,hely' ;
 oszm. *od*, kaz. *ut* ~ csuv. *vut* ,tűz' ;

ellenben :

- oszm. *uzun*, kaz. *ózón* ~ csuv. *všrəm* ,hosszú' ;
 kún *urluk*, kaz. *órlók* ~ csuv. *všrləχ* ,mag'.

A csuvas *o* > *vi-*, *vu-*, ill. *u* > *vš-* változás újabb keletű ;

az érintkezés korában a bolgárban a magánhangzós szókezdet még változatlanul megvolt.*

A mondottakból kitűnik, hogy az eredeti *o* és *u* hangot valamennyi ma élő török nyelv** megőrizte, illetőleg megkülönbözteti. Jövevényszavaink forrása egy olyan bolgár-török nyelv-járás volt, a melynek mássalhangzó- és magánhangzó-rendszere, néhány csuvasos sajátoságot nem számítva, őstörök fokon állott. Legvalószínűbb tehát, hogy az őstör. **o* és **u* hangokat is változatlanul megőrizte; a mai csuvas alapján legfellebb annyit engedhetnénk meg, hogy egyes bolgár nyelvjárásokban bizonyos szavak első szótagjában az eredeti *o* helyett talán már a VII—VIII. században is *u*-t ejtettek. Lássuk mármost a bolgár *u* ~ *o* hangok történetét a magyarban.

a) Őstörök *u* (a tőszótagban) = magyar *o* :

boglya [*buglya* NySz., PP., Hont m., MTsz.; *bugja* Szatmár m., Segesvár, Háromszék, Hétfalu, MTsz.; 1594: *baghlia* OklSz.; *baglia* Szikszai; *baglyos* Pázm., NySz.; *bagla*, *baglya*, *baggya* Dunántúl, MTsz.] ,heuschober‘; *bugojék* Háromszék, MTsz. ,kleiner heuschober‘ < bolg. **bugul* [kaz. *bóyól*, alt. *pül*, jak. *bugul*, mong. *buxul*, burj. *buxul*, *boxol* ,heuschober‘];

borju [1211: *bureu*; *burju* KazC. 124; *burju* Moldva, Nyr. XXXVII, 306, *buru* Moldva, MTsz.] ,kalb‘ < bolg. **burayu* [csuv. *pêru*, *pôru*, kún *buzau*, oszm. *buzayu*, kirk. *buzau*, alt. *puza*, bask. *bódâu*] ,kalb‘;

bors ,pfeffer‘ < bolg. **burč* [csuv. *pêrâs*, *pôrâs*, kún *burč*, oszm. *burç*, tel. *purč*, kaz. *boroč*] ,pfeffer‘;

borsó [1254: *burso* OklSz.; *barsó* Székelyföld, MTsz.] ,erbse‘ < bolg. **burčay* [csuv. *pêrča*, oszm.-csag. *burčak*, kirk. *bursak*, kaz. *borčák*, bask. *börsák*] ,erbse‘;

homok [*humuk*, számos adat az OklSz.-ban; az első adat *o*-val 1194-ből, az utolsó *u*-val 1386-ból; *humok* Komárom m.] ,sand‘ < bolg. **xumak* [alt.-kirk. *kumak*] ,sand‘;

komló [*qumlou*, *cumlou*, *cumlo* OklSz.; az első adat *o*-val

* Egyéb okok mellett ezért sem fogadhatók el Munkácsi újabb egybevetései: *vályú* < csuv. *valak*, *volak* (kaz. *ulak*), valamint magy. *vérs* < csuv. *vêržê* (kaz. *örös*), magy. *vék* < csuv. *vačê* ,lék‘. Vö. a köv. fejezetet.

** A legrégebb török nyelvemlékekre e tekintetben nem építhetünk, mert az őstörök rovás-írásnak, valamint az uigur abécézének is az *o* és az *u* hangra közös jelük van (ill. közös jeleik vannak).

1270-ből, az utolsó *u*-val 1372-ből] ,hopfen' < bolg. **kumlay* [csuv. *χəm̄la*, *χóm̄la*, kirg. *kum̄dau*, tel. *kum̄dak*, kaz. *kolmak*] id.;

korom [1325: *kurmus*, 1348: Petrus dictus *Kurum* OklSz. Az első adat *o*-val 1211: *Corom* (személynév, am. *korom*?) OklSz.] ,russ' < bolg. **kurum* [csuv. *χôr̄m̄*, *χór̄m̄*, kún-oszm.-kirg. *kurum*, bask. *kóróm*] id.;

orsó ,spindel' < bolg. **určuy* [csag. *určuk*, kkirg. *určuk*, kaz.-mis. *órčók*, bask. *órsók*] ,spindel' ;

torma ,meerrettig' < bolg. **turma* [karaim. *turma*, kaz. *torma*, bask. *tórmā*] id.

Kétes esetek:

kor ,alter' ,vö. csag. *kur* id. (más török nyelvből nincs adatunk);
ok ,ursache' [1358: *Wkos* OklSz., *vkossag* EhrC. 125 (de: *ocual* EhrC. 4), vö. ujjg. *uk* ,meinung, bedeutung' (a magánhangzója kétes, l. fentebb), mong. *uk* Kow. ,raison', *ok* Rudnev, id.

Két esetben az őstör. *u*-nak a magyarban *u*, illetőleg *ü* felel meg:

hurok [*urok* NySz., Székelyföld, MTsz.] ,fallstrick' < bolg. **uruk* [alt.-tel. *uruk*] id. A magyar szóra, mint a szókezdő *h*- is mutatja, a rokonjelentésű *húr* hathatott;

kút ,brunnen' < bolg. **kudu* [kún *chuju*, oszm. *kuju*, uig. *kuduy*, kaz. *kójə*] id. A tőszótagbéli *u*, talán az *út* ~ *utat* típus hatása alatt, már korán megnyúlt: 1269, 1277: *kuuth* OklSz., *kuut* Murm. 332—4;

tulok, vö. ? csag. *turuk* ,ein zweijähriger ochs' (csak Vámbéry idézi NyK. VIII, 182. lapján; más forrásból s más török nyelvből nincs adatunk).

b) Őstör. *u* (a második szótagban) = magy. *o*:

csoport < bolg. **čopur*, l. alább;

hurok < bolg. **uruk*, l. fentebb;

koporsó ,sarg' < bolg. **kopurčay* [csag. *koburčak*, mong. *χαγurcak*] id.;

korom ,russ' < bolg. **kurum*, l. fentebb;

tulok [*tuluk* 1408 OklSz., Schl. és BesztSzój.], vö. ? csag. *turuk* ,ein zweijähriger ochs'.

c) Őstör. *o* (az első szótagban) = magy. *o*:

bocsánik, *bocsát* [*bulsassa* HB.] *bucsú* (< *bocsó* NySz. Vö. Wichmann, Nyr. XXXVII, 305) < bolg. **boša*- ,leeren, entlassen' [oszm.-csag.-kún *boš* ,leer', kaz. *buša*- ,leer, frei sein'];

bor [1244/1271: *bur-cuth*, 1254, 1261: *bur-cut*, 1332: *Bwr-kwth* OklSz.] ,wein' < bolg. **bor* [kún, ujj. id.];

borz [1193, 1221: *Borz*, 1240: *Burzu*, 1350/1360: *Burz-lyuk* OklSz.] ,dachs' < bolg. **bors*, **borus* [csuv. *puršš*, oszm.-csag.-tel. *porsuk*, kaz. *bursôk*] ,dachs' ;

csoport ,haufe, menge' < bolg. **čopur* [csag. *čopor*, *čopur*] ,dicht, gedränge' ;

gyom ,unkraut' < bolg. **žom* [csuv. *šym*, alt. *joy*, tuba *ňoy*] id.;

koporsó ,sarg' < bolg. **kopurčay*, l. fentebb ;

kos [1210: *Cos* (am. *kos*?) OklSz.] ,widder' < bolg. **koč* [kún-oszm.-csag. *koč*, kaz. *kučkar*] id. ;

olló ,zicklein' < bolg. **oylay* [kún *ogolach*, oszm. *oylak*] id. ;

toklyó ,ein einjähriges lamm' < bolg. **toklyy* [oszm. *toklu*, kking. *toktu*, csag. *tokli*] id.

Kétes egybevetések: *boszankodik*, vö. kaz. *busan-* (más forrásból nem ismerjük); *ocsú*, vö. csag. *očav* (csak Vámbérynál), *tor*, vö. csag. *tor* id. (csak Vámbérynál).

d) Östör. *o* = magyar *a*:

apró [*oprou*, *opro* OklSz.; az első *a*-val való adat 1319-ből; az utolsó adat *o*-val (*oprod* Mátyás Fl.) 1342-ből] ,klein' < bolg. **opray* [csag. *oprak*] id. ;

kanesó ,krug' < bolg. **končay* [csag. *končak*, *konžak*] ,trink-gefäss'.

Kétes esetek: *bakó* és *szarú-fa*. E szavakban az *o* > *a* változás a második szótagbeli *ó* hatása alatt ment végbe (lásd bővebben Wichmann, Nyr. XXXVII, 243).

Az eredmény tehát a következő: a magyarban mind a bolgár *u*-nak, mind az *o*-nak *o* felel meg. A magas nyelvállású magánhangzó tehát a magyarban egy fokkal nyíltabbá vált, míg a középső nyelvállású eredeti zártsági fokát megőrizte.

2. Az *ü* hang.

Az östörök *ü* és *ö* hang (a mely az első szótagon túl nem fordulhatott elő), szórványos ingadozásokat nem tekintve, a legtöbb török nyelvben változatlanul megmaradt. A volgai nyelvjárásokban és a baskirban az eredeti *ü* helyén zárt *ë*-t, az *ö* helyén *ü*-t találunk, míg a csuvasban az ered. *ü* szabályos képviselője *a*, *ö*, az *ö* hangé ellenben *ä*, *ó*:

oszm. *jüz*, kaz. *jöz* ~ csuv. *šar*, *šör* ,100';
 oszm. *gümüš*, kaz. *kömöš* ~ csuv. *kamal*, *kömöl* ,ezüst';
 oszm. *güz*, kaz. *köz* ~ csuv. *kər*, *kör* ,ösz';
 ellenben:

oszm. *göjüz*, kaz. *kükräk* ~ csuv. *kâgâr*, *kəgər* ,mell';
 oszm. *dök-*, kaz. *tük-* ~ csuv. *tâk-*, *tok-* ,kiönteni';
 oszm. *köbür*, kaz. *kümər* ~ csuv. *kâmräk*, *kəmräk* ,szén'.

Az eredeti szókezdő *ö-t* a csuvasban *vi-*, a szókezdő *ü-t* ellenben *və-* képviseli:

oszm. *ürü-*, kaz. *ör-* ~ csuv. *vər-* ,ugatni';
 kún *üt-*, kaz. *öt-* ~ csuv. *vət-* ,égetni';
 oszm. *öl-*, kaz. *ül-* ~ csuv. *vil-* ,meghalni';
 oszm. *öle-*, kaz. *ülä-* ~ csuv. *vis-* ,mérni'.

A magyarban mármost mind az östör. *ö-t*, mind az *ü-t* ő képviseli:

a) Östör. *ö* = magyar *ö*:

csökik ,klein bleiben, nachlassen' < bolg. **čök* [oszm. *čök-*, kaz. *čük-*] ,sinken' stb.;

csöpü ,werg' < bolg. **čöpäy* [kaz. *čübek*] id.;

gödény ,pelikan' < bolg. **ködän* [vö. csag. *kotan*];

kökörcsün ,Anemone', vö. kaz. *kügärčün*, csuv. *kəvagarčün* ,taube';

ökör < bolg. **ökür* [csuv. *vəgâr*, kaz. *ügaz*, oszm. *öküz*] ,ochs';

söprő < bolg. **čöpräy* [csuv. *šəpre*, kaz. *čüprä*, kirg. *čöprä*] ,hefe';

törvény, vö. oszm. *törä*, kaz. *türä*.

b) Östör. *ü* = magyar *ö*:

bögöly < bolg. **bügäl* [csuv. *pəvan*, *pəvan*, oszm. *bükelik*, kaz. *bögälčän*] ,bremse';

görény < bolg. **kürän* [kaz. *közän*, kún *küzän*] ,iltis';

gözü < bolg. **küsäy* [alt.-kojb. *küskä*, kaz. *kösä*] ,spitzmaus';

kökény < bolg. **kükän* [oszm. *güjäm*, kún *kükäl*] ,schlehe';

tömény < bolg. **tümän* [oszm.-kún *tümän*] ,zehntausend'.

A vocalismus szempontjából kétesek: *köpi*, *bölény*, *csök*. Két egytagú szóban (*szürni*, *türni* ,falten') a tővocalis megnyúlt s megőrizte eredeti kvalitását. A *gyürü*, *gyüszü*, *szünni* és *türni* tőhangzója újabb fejlemény; a NySz. adataiból bárki meggyőződhetik, hogy a XV. század első felében (részben még később is) e szavak így hangzottak: *györö*, *gyöszö*, *szönni*, *törni*. Ered-

ményképpen tehát kimondhatjuk, hogy a török *ü* és *ö* hangoknak a magyarban egyaránt *ö* felel meg: a bolgár jövevény-szavak *ü*-je egy fokkal nyiltabbá vált, míg az *ö* természetesen megőrizte eredeti kvalitását.

3. Az *i* és *í* hangok.

Az eredeti palatalis és velaris *i* hangokat több török nyelvben redukált hangzók: *ə*, illetőleg *ê* váltották fel. A csuvasban mindkét *i*-hang *ə*-be esett össze:

- oszm. *keş*, kaz. *kəş* ~ csuv. *χəl* 'tél';
 oszm. *kež*, kaz. *kəž* ~ csuv. *χər* 'leány';
 oszm. *dirgıl* ~ csuv. *tənəl* 'tengely';
 kigr. *inäk* ~ csuv. *əne* 'kuh'.

A mi bolgár jövevényyszavaink azonban kétségtelenné teszik, hogy az érintkezés korában az átadó nyelvben az eredeti *i* és *í* hangok még változatlanul megvoltak.

a) Östörök **i* (az első szótagban) = magyar *é* (~ *ö*, *ü*):

bëtü < bolg. **bitiy* [uig. *bitig*, oszm. *bitik*, bask. *batü*], buchstabe, schrift';

bölcső < bolg. **bišiy* [csag. *bišik*, kaz. *bišək*] 'wiege';

gyéplő < bolg. **žipliy* [csag. *žiplik*, vö. csuv. *šip*] 'halfter';

gyöngy < bolg. **žinžü* [csag. *žinžü*, csuv. *ənbəžə*] 'perle';

gyümölcs [*gimilc*, *gimils* HB., *gimelch* Schl., *gymelch* LobC. 190, 289; *gimölc* MünchC. 26, 36; *gimölcs* NádC. 41, 48, 146; *gymölcz* Murm.] 'obst' < bolg. **žimiš* [alt. *žimiš*, kigr. *žimis*, mong. *žimis*] id.;

ölyű [*elw* Beszt.] < bolg. **iläy* [mong. *elije*] 'habicht';

söpörni < bolg. **šipir-* [csuv. *šəbər*, krim. *šipir-*, csag. *šipür-*] 'kehren';

sérke < bolg. **širkü* [csuv. *šərca*, oszm. *sirkü*] 'nisse';

szöllő 'traube' < bolg. **šidläy* [csuv. *širla*, kaz. *žiläk*] 'beere';

tengely [*töngöly* MTsz.] < bolg. **tiygıl* [csuv. *tənəl*, oszm. *dirgıl*] 'achse';

ünő [*ineu*, *inew* OklSz., *ewnö* Murm.] 'junge kuh' < bolg. **inäy* [csuv. *əne*, oszm. *inäk*] id.;

ürü [*örö* BécsiC. 129, Murm.] 'hammel' < bolg. **iriy* [kojb.-tel. *irik*] id.

A vocalismus szempontjából kétesek *köldök*, *kölyő*, *öreg*, *szeplő* és *szök*: a törökségben a szókezdet ingadozó (*ä* ~ *i*).

b) Östörök *i* (a második szótagban) = magyar *ë* (≈ *ö*, *ü*):

bélyég < bolg. **bilik* [oszm. *bilgi*, mong. *beləg*] ,zeichen, merkmál';

ikër < bolg. **ikir* [csuv. *jəgər*, oszm. *ikiz*, mong. *ikire*] ,zwillings-';

kendër < bolg. **kändir* [oszm. stb. *kändir*] ,hanf';

sereg < bolg. **čarik* [csuv. *šar*, uig. *čäriq*] ,heer';

tengër < bolg. **tängir* [uig. *täyqiz*, oszm. *d'iriz*] ,meer'.

Ide tartozik még *gyümölcs*, *öreg* (örög NySz., MTsz.), *sépër*, *tengély*; l. ezekről fentebb.

c) Östörök *i* = magyar *i*:

Két szóban a török *i* megmaradt:

ikër < bolg. **ikir* (l. fentebb);

kis, *kicsiny* < bolg. *kiči*, *kičin* [csuv. *kəžən*, kaz. *kəčə*, kún *kiči*] ,klein'.

Megjegyzendő, hogy az *iker* szót Kalmár 1770-ben vitte be az irodalmi nyelvbe. A *kis* mellett a régiségben csak *küs* változatot találunk.

d) Östörök **ǰ* (az első szótagban) = magyar *i*:

cziczkány < bolg. **sičkan* [kún-csag. *sičkan*] ,spitzmaus';

ıldom-os ,klug' < bolg. **ildam* [csag. *ildam*, alt *iltam*] ,schnell, flink';

šima < bolg. **šima* [kaz.-bask. *šōma*, csuv. *šōma*] ,glatt';

širony < bolg. **širim* [oszm. *šyrym*];

širt < bolg. **širt* [csuv.-bask.-kaz. *šört*] ,dorsum, d. montis'.

Három szóban a török *ǰ*-nek a magyarban *a* felel meg: *gyalom*, *kanyaró*, *sajt*. Megjegyzendő, hogy a *kanyaró* és *sajt* töröksége nem kétségtelen, a *gyalom* szóra meg a régi nyelvből nincsenek adataink, lehet, hogy *a*-ja csak újabb fejlemény.

e) Östörök **ǰ* (a második szótagban) = magyar *o*:

ároq [— 1396: *aruk*] < bolg. **arik* [csag. *arik*] ,graben';

barom [— 1338: *borum*] < bolg. **barim* [ötör. *barim*] ,habe';

bátor [— 1372: *batur*] < bolg. **bayatir* (? **bayatur*) [kaz.-bask. *batēr*, mong. *bayatur*] ,tapfer';

oroszlán [1416: *oruzlan*] < bolg. **arislan* [kirg. *aristan*] ,löwe';

sátor [— 1291: *satur*] < bolg. **čatir* [oszm. id.] ,zelt';

širony < bolg. **širim*, l. fentebb.

A közölt összeállításokból kitetsző eredmény a következő. A török palatalis *i* a magyarban mind az első, mind a második hangsúlytalan szótagban egy fokkal nyiltabbá (*ë*) lett; az *ë* később jórészt labializálódott, s az *ö*-ből néhány szóban, a XV. sz. óta, *ü* lett. A velaris *j* a magyarban két-féleképpen fejlődött. A hangsúlyos szótagban palatalis *i*-vé vált (e hangváltozás korának megállapítására nyelvemlékeink írásmódja nem nyújt támasztékot; annyi kétségtelen, hogy az *i* > *ë* változás korában az eredeti velaris *j*-nek még meg kellett lennie); a második szótagban ellenben labialis *u*-vá, majd (a nyelvemlékek tanúsága szerint) a XIII—XIV. sz. folyamán egy fokkal nyiltabb hanggá, *o*-vá változott.*

*

Bolgár-török jövevényszavaink zárt rövid magánhangzóinak fentebb tárgyalt szabályos, egységes fonetikai jellegű elváltozása az ősmagyar hangzórendszer fejlődésére is világot vet. Ha a bevezetésben említett módszertani elv a jövevényszavak hangtörténeti értékéről helyes, pedig helyességét az újabb kutatások gyakorlata egyértelműen bizonyítja, fentebbi eredményeink alapján fel kell tennünk, hogy az ősmagyar zárt rövid magánhangzók közül az *u*, *ü* és *i* a török hatás kora óta egy fokkal nyiltabbá lett, az *j* pedig az első szótagban palatalis *i*-vé, a hangsúlytalan szótagban *u*-n keresztül *o*-vá vált. Hozzávetőleg e hangváltozások chronologiai határait is megállapíthatjuk. Alsó határunk a bolgár hatás kora, pontosabban a VIII. század második fele, midőn a magyarság, a bolgároktól elszakadván, délebbre vándorolt. Felső határunk az Árpád-kor első századai; legrégebb nyelvemlékeinknek meglehetősen következetes írásmódja — véleményem szerint — úgy értelmezendő, hogy a XI—XIII. században az eredeti zárt magánhangzók közül legalább az *u*-t és az *i*-t még a nyelvterület nagy részén ejtették.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Ludas.

Ez a kifejezés: *te vagy a ludas* — ma országszerte azt jelenti: *te vagy a hibás, a bűnös, te vagy a csínytevő*. Molnár Albert szótára azonban még *perjurus*, *aucarius*, *proscriptus*-nak, esküszegőnek, számkivetettnek értelmezi a *ludast*. Hasonlóképen ilyen súlyos jelentés

* Vö. Gombocz, MNy. III, 397—8; Simonyi, Nyr. XXXVIII, 292.

olvasható ki Pázmánynak egy mondatából, mert a *ludas embert* egy sorban említi a paráznával és gyilkossal: Midőn a calvinisták azt mondgyák, hogy isten kételeníti embert a gonoszra, annyi mintha valakit *paraznanak, gyilkosnak, ludas embernek* mondanal (Pázm.³ Kal. 470. NySz.). A Corpus Juris Tripartitum tanúságtétele szerint pedig kétségtelen, hogy a *ludas* volt a 16. században az esküszegőnek, hamis esküvőnek magyar jogi műszava.

Jó nehány esztendeje kutatom már a *ludas* szó sajtáságos jelentésének a magyarázatát. A 16., 17. századbeli és a mai értelmek között mutatkozó nagy különbség már eleve valami régi, divatját multa jogszokásban kerestette velem a megfejtést; mert az ilyen feltűnően nagy fokú jelentésváltozás különösen az olyan szavakat és kifejezéseket éri, a melyek valami eltűnt műveltségi állapotra, rég kihalt szokásra vonatkoznak. Hogyha t. i. bizonyos műveltségi állapot nem tovább fejlődik, hanem minden nyom nélkül megszűnik, akkor a reá vonatkozó szó- és kifejezőképességnek nem marad semmi támasztéka, nem marad meg az étellel való kapcsolata s ezért az új jelentést a régítől olyan szakadék választja el, a melyet pusztán nyelvtörténeti adatokkal nem lehet áthidalni. (*Földhöz ragadt szegény, rója a falut* stb.)

Hogy a *ludas*-nak sajtáságos jelentését megmagyarázhassuk, közlöm a Corpus Jurisnak azt a helyét, a mely az esküszegő büntetéséről szól (Pars II. Tit. 30. 1611-iki debreczeni magyar-latin kiadás): „Molto azert hogy az Istennek és embereknek törvénye szerent minden hiti szegettet, és hamis tanut (kit mi kőzönseges nevel Aucarius, az az, Magyarul, Ludasnak mondunk) keményen megh büntetessenek. Mert mikor rea bizonyítottak, hogy hamis tanubizonyosagh-tetellel ferteztette magát, mindennemű jozsagat, és akar mi neven neveztetet őrdőkegit, es ingo-bingo jovait, akar mely helyűt kik volnanak el veszti. Sőt azokat kezéből ki foglallyak, es mind őrdőcke annelkül kel lennie: Es nem csak azokat idegenítik el tőle, hanem maga szemelye is (mint tisztessége vesztet) oly gyalazattal illettessek, hogy az egyeb keresztyenek kőzöt, mint egy szám ki vettetet, és külön rekesztetet, különb szűnű posztobol czinalt ruhában ölteztessek, kender mazaggal övedzettessek, mezít lab es hajadon fővel kenszeritessek mindenkor jarni“.

Ennek a törvénynek arra a rendelkezésére akarom irányítani a figyelmet, hogy az esküszegőnek Magyarországon volt valami külső megszégyenítése is; sok színű ruhában, derekán kendermazzaggal kellett járnia. Jól tudjuk, hogy a 16. században sem Magyarországon, sem Európa más országában még nem volt teljesen egységes büntetőjog; minden vidék, szinte minden város büntető eljárásának volt egy kis helyi színezete s így a Corpus Juris sem általánosan elterjedt jogszokást emel törvénynyé akkor, a mikor a hiteszegő nyil-

vános megalázásául a tarka-barka ruhát és a kendermadzagot szabja meg. A Corpus Juris keletkezése idején még szokásban volt Dunántúl a hamisan esküvőnek egy másfajta megalázása, a mely a közép-korban bizonyára nagyon el volt terjedve. Egy pannonhalmi oklevélben olvasható a következő hely: Petrus ac Melchior et Johannes dicti prefatum alterum Johannem similiter Was dictum actorem *perfidum esse et Ludas* in detrimentum honoris sui *nominassent* et homagium suum duos dumtaxat denarios valere et *ad collem suum anserem vel aucam ligare velle asseruissent* (Pannh. Hitel. 152. — 1520-ból, OklSz.). Ez az idézet világosan megmondja, hogy Vas János azért ment panaszra, mert hitesszegőnek, ludasnak nevezték és azzal fenyegették, hogy majd nyakába akasztják a ludat. Itt kétségtelenül az esküszegő egyik külső megszegényítésével van dolgunk; ludat akasztottak a nyakába, bizonyára nem valóságos ludat, hanem fából kifaragott lúdformát. A régi német városok igazságszolgáltatása az ilyen megalázásnak sok fajtáját ismeri: a pellengérré állított részegesnek a nyakába akasztották a pálinkás butykost, a lóköötőt vagy marhatolvajt tele aggatták állatfarkakkal stb. Az sem lehetetlen, hogy a fönti idézet ludat ábrázoló szégyentáblára céloz. Ismerünk egy dévényi szégyentáblát, a melyekre kiöltött nyelv van festve; a pellengérré állított rágalmazó nyakába akasztották. Székesfehérvárott egy tehenet ábrázoló szégyentábla volt a tehéntolvaj büntetése (Vajna: Hazai régi büntetések, 2:120). Hogy az esküszegőnek a nyakába ludat akasztottak, az eredeti magyar szokásnak látszik, a mint hogy magyar földön született és csak itt élt a ludasnak latin neve, az *aucarius* is: *aucarius in legibus hungaricis perjurus*. Hung. *ludas* (Du Cange).

Jó volna már most tudni, mért volt éppen a lúd az esküszegés symboluma. Némi analogiával szolgálhat az a bazini pellengér-álarcz, a melyet a parázna ember fejébe nyomtak: ez kakastollal volt tele tüzdelve (Vajna: i. m. 2:124).

A *ludassal* egészen egy jelentésben él az ország jó részén a *leveles*: Vigyázz magadra gyerek, *leveles vagy; nagy leveled van* (Kecske-mét, Szeged Tsz.) *Leveles előttem*; ismeretes a hamisságáról (Bihar m. Pocsaj, Tsz.).

Ez a szó is a régi magyar jogi nyelv kifejezőkészletéből való és eredeti értelme kiviláglik a Tripartitumnak ebből a helyéből: Kik tisztessége vesztettek avagy *levelessek* volnanak: qui infames sive *proscripti* essent (Ver: Verb. 193b); így magyarázza Molnár Albert is: *proscriptus, infamia notatus*.

Könnyű ellátni, hogy a *levelesben* a kézre nem akadt gonosztevő ellen kibocsátott üldözőlevél (Steckbrief) emléke él, a mint egész világosan olvasható a következő 16. századbéli ítéletben: Azért mi es igaz törvén szerint ítéltek mind azokat, valakik ide jötenek az

György uram jószágára, tolvajoknak; az holtát pedig itiltők nyáiban, azokkal egyben az kik itt az tolvajságban itt voltanak, azokat mind proscibáltuk, *levelessé töltük; ha kézben akadnak, ezen törvinnel mind nyásban vonyassanak* (Kár. Csal. Okl. 3:882).

KERTÉSZ MANÓ.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXIV.

Említettem már, hogy Gottsched a Wolf Keresztély filozófiája alapján állva, megkövetelte a szigorú logikát a nyelvben, s a költői stílus egyik főszabályává a világosságot, közérthetőséget (Deutlichkeit) tette. A gondolat, az értelem a fő; a költői szabad képzelet alkotta külső, az átvitelek, sűrített kifejezések, merész hasonlatok, egyívé tartozó részek szétdobálása mindmegannyi cifra sallang csak zavarólag hat, s arra mutat, hogy az írónak tárgyáról tiszta fogalmai sincsenek. A fordító akkor oldja meg legjobban a feladatot, ha az eredetinek lehetőleg tökéletesen adja az értelmét, a fődolgozból semmit sem hagyván ki. A költemények egyik főszépségét a rímekben látja, rímtelen verseket sokkal könnyebbnek ítélvén, mint az összezsengő sorokat. A klasszikus költőknek sokszor homályt és érthetlenséget okozó „inversio“-it a német költőtől teljesen megtagadja, valamint azt is, hogy pl. a participiumokkal oly sokoldalúan bánják, mint a latin: „welches ein Deutscher unmöglich nachahmen darf, wo er nicht kauderwelsch reden will“. Költői szabadságról, új összetételek vagy rövidítések, szokatlan képzőkkel való szóalkotásokban mit sem akar tudni; a nyelv gazdagodásához szükségtelennek tartja a régi szavak felelevenítését, dialectusoknak — a szerinte a fejlődés legmagasabb fokára jutott felsőszász nyelvjáráson kívül — az irodalomba való bevonását. Az ellenkező álláspontot, mint tudva van, a „zürichi műbírálok“, Bodmer és Breitinger, majd az elveiket diadalra juttató Klopstock képviselik. A „Messiás“ pl. tele van olyan átvitt értelmű kifejezésekkel, melyeken Gottschedék szórszálhasogató logikája könnyen fönnakadt, holott ezek a költői stílus legszebb alakzatai: *Aus einer Morgenröthe* | Schuf er ihm einen *ätherischen Leib* (14), diesen *Lichtweg* steigt hinab (17), heilige Tochter des *göttlichen Hauchs* (57), ein *jugendlich Lächeln* umfloss des unsterblichen Stirne (57), *zerrissene Seele* (176), mit Würde *bekleiden* (80) stb. E „seraphikus“ költemény minden levele szinte túltengő a beszédes, festői jelzőkben, melyek a német klasszikusok művein át Kazinczy stílusának is elevenítő ékességei lettek: *flammendes Meer* (32), *erhabene Sendung* (18), *hohe Gedanken* (15), *das heilige Dunkel* (15), *die leidende Tugend* (81), *sanfte Gedanken* (121) stb. A vonza-

tukkal vagy határozószókkal együvé foglalt s így terjengős szólásokból összetételekbe sűrített participiumok, a latin és görög szerkezetek utánzatai, melyek a Gottschediánusoknak annyira szemet szűrtak, szintén rövidebbé, gyorsabbá tették a „Messiás“ nyelvét: *samftthrä-nend* (9), *süssbetäubend* (10), *tiefanbetend* (11), *schicksalenthüllend* (11), *lebenduftend* (18), *mondumwimmelt* (22), *weikreisend* (22) stb. Tudvalevő dolog, hogy a német nyelv rendkívül gazdag összetételekben s az a könnyűség, melylyel az összetételeket alkotja, szinte természete szellemének. Bizonyos, hogy minden valamire való német író sűrűen csinált ilyeneket a nélkül, hogy önmaga vagy mások előtt ez nagyon feltűnő lett volna; alig van azonban a „Messiás“ nyelvénél e tekintetben is gazdagabb irodalmi termék. Sok köztük a szokatlan, mint: *allbarmherzig* (7), *allgegenwärtig* (12), *jugendlichschön* (14), *lichthell* (15), *ewigtreu* (19), *blutiggeröthet* (209), *freudigbang* (176) stb. Tengernyi összetétele közül egynéhányat említek az első énekből: *Menschenfreund*, *Weltgericht*, *Geistergeschlecht*, *Weltkreis*, *Sonnenmeer*, *Erdeseligkeit*, *Luftkreis* stb.

Az összetételeinél sokkal több megrovásban részesültek Gottsched pártjától egyszerű új szavai, melyekkel nem idegen szókat németesített, hanem meglévő németeket rövidített, képzőket alkalmazott szokatlanul és egyes igekötők jelentését, használatkörét kiszélesítette. Kl. kezdi tömegesen használni elvont főnevektől, elhagyván a *-keit*, *-heit* képzőket, a mellékeveket: *Gehorsam* (10), *Kühle* (19), *Schöne* (18), *Heitre* (18), *Stille* (21) stb.; ő használja egyszerű mellékevek képzésére az *-ig* képzőt, holott az Adelung szerint csak a *kaltblütig*, *viereckig*-félékben szabályszerű: *blumig* (22), *blutig* (27), *muthig* (56), *tägig*, *lockig*, *farbig* stb. Ő eleveníti fel az *ur-* igekötőt az ilyen szókban: *Urbild*, *Urbegeisterung*, *Urquell* stb.; ő kezdi az *ent-* előszócskát is sűrűen használni: *entthoren*, *entstürzen*, *entwickeln*, *entfalten*, *entfesseln* stb.

Már a participiumok sűrű használata is graecismus volt, de gyakoriak nála a Homéros nyelvére emlékeztető fordulatok; a szavak rendjének a versmérték kedvéért való felforgatása; a birtokviszony gyakori fordított szerkesztése mint idegenszerűség, állandó czéltáblái voltak a Gottschediánusok nyilainak. A zürichi műbírálok — „Critikmonarchen“ — tanításai a legnagyobb mértékben érvényesültek a „Messiás“ nyelvében: „Er hat fremde Mundarten nachgeahmet, alte machtvolle Wörter an das Licht hervorgezogen, neue geprägt, die Wortfügung verändert, ungewöhnliche Metaphoren er-funden, die Absätze der Rede in einander geschlungen“.*

* Vö. Herrn Theodor Ludwig Lau Uebersetzung in Deutscher Helden Poesie des Virgilianischen Lobes und Lebenslauffs des . . . Aeneas. Hamburg 1743, bevezetésében a „Schweizerdeutsch“ gúnyolva; továbbá: Des Publius

Ezek azok az újszerűségek, a melyek Klopstock nyelvét kortársai előtt majdnem érthetlenné tették, s a melyek egyrészt Lessing, Herder és Wieland prózájába jutva s itt továbbfejlődve, másrészt Voss Homéros-fordításaiban fokozódva, a német klasszikusok nyelvének Kazinczytól mintául vett ékességei. Ez az a nyelv, a melyre Kazinczy oly gyakran hivatkozik a neologismusok védelmében, s a melylyel a maga sokak előtt érthetetlen idegenszerűségeit szerette mentetgetni;* s ez az a harc, mely éppen ő szerinte nálunk is megisméltódott, a XIX. század elején Adelung és Wieland „pennacsatá“-jának közvetítésével jutván el hozzánk.

Az imént nagy vonásaiban ismertetett költői stílus *elvi igazolásra* talált Klopstock néhány értekezésében, de főleg Herdernek a szépirodalmi, különösen a költői nyelvről szóló fejtegetéseiben majd legrészletesebben Gedike „Gondolatai“-ban, melyekhez a Deutsches Museum és T. Merkur vitái is kapcsolódnak. Kazinczynak a XIX. sz. első tizedeiben kifejtett *stílus*-, s ebből szükségszerűen kifejlődött *szóújító*-pályájában megisméltódik mintegy a „Messiás“ költőjének irodalmi életfolyása. Kazinczy is új szépirodalmi és költői stílust teremt, Klopstock a mintája; újításait Herder, Gedike, Wieland elveivel igazolja. Nem az elveket tanulja el, a melyek alapján újítana, csak *védi* velük már elkövetett idegenszerűségeit, új szavait. Azt bizonyítja e védelemmel ő is, a mit az említett német írók, hogy a szépstílus szabályai a genialis írók műveiből leszűrődött, elvont követelmények, nem pedig előre felállított tételek.

„Von der Sprache der Poesie“ című kis fejtegetésében Klopstock a költői és prózai stílus különbségéről szólván, leginkább a sokoldalúbb, szebb, magasztosabb gondolatokban látja amannak tartalmi elsőbbségét. Kifejezésükre szinte keresgélni, válogatni kell a szavakat; az alacsony vagy nevetséges mellékfogalmakat keltő szavak nem valók a költészetbe, melynek számára a nyelvnek kevesebb szava van, mint a prózára. Ezért van *szükség új szókra*, a

Vergilius Maro Aenais . . . übersetzt . . . von Johann Christoph Schwarz. Regensburg 1744 (II. Theil), és Johann Christoph Schwarzens abgedrungene Vertheidigung. Regensburg 1743; végül: die ganze Aesthetik in einer Nuss oder Neologisches Wörterbuch von Christoph Otto Freiherrn von Schönaich 1754.

* „A' mi poétai nyelvünk annyira kezd különbözni a' prózaitól, hogy valamit a' poezisnek fentebb nemében irunk olly érthetetlen annak, a' ki a' Mesterség körül nem forog, mint a' Klopstock' ifjúságában volt az a' német poezis a' német olvasóknak“ (Lev. 7 : 383 [1810]) és ui. ugyanekkor (7 : 521): „A' mi magyarságunk, kik most irunk gyakorta épen olly érthetetlen mint a' Klopstocké volt 1770 körül még azoknak is a' kik mind a' nyelvet, mind a' dolgot értették“ stb.

melyek közé néhány *elavult, fölelevenített szót* is sorol. A szenvedélyek rajza megkívánja, hogy a *költői nyelv szörendje* más legyen, mint a prózáé. A német költői nyelv kifejlesztésének két útját látja: „Die eine ist: Ihre Skribenten richten sich nach der Wendung, die sie einmal genommen hat, Sie gehen auf dem Wege fort, den Luther, Opitz und Haller zuerst betreten haben“. Érti ez alatt az út alatt a nyelvnek önmagából való fejlesztését. A második módja a görög, római és néhány szomszédos nyelv utánzása: „jenen, weil sie durch Meister gebildet worden sind, deren Werke in allen Jahrhunderten Muster bleiben werden; und diesen, in so fern sie theils von jenen ersten Mustern gelernt haben, theils eigne Schönheiten besitzen“. Itt az idiotismusok átültetését érti, de nem a nyelvtani formákét; arra utal csupán, hogy azok lármája, kik csupán a nép lapos nyelvét tartják jó németnek, nem tarthatja vissza az igazi költőt a görög és római írók szerencsés kifejezéseinek utánzásától. Követésre méltó továbbá a héber nyelv tüzes, képekben gazdag rövidsége, a görög nyelv bősége és finom, kimért meghatározásai, a rómainak méltóságos, magas hangja, az angol férfias erőssége, az olasz hajlékony lágysága, a francia eleven-sége, gondos pontossága. „Die wird die männliche und ungekünstelte deutsche Sprache desto glücklicher erreichen, je freier die Art und je reifer die Wahl werden, womit sie nachahmen wird.“*

Herder a *Fragmente zur Deutschen Literatur* cz. munkájában mintha össze igyekeznék egyeztetni a lipcei és svájci költők, írók ellentétes nyelvművelő irányát, mikor kétféle útját jelöli meg a fejlesztésnek: a világos, pontos, közérthető philosophiai és sokoldalú, tehát synonymákkal telt, szép és élénk költői nyelv stílusát. Az utóbbit tartja fontosabbnak, s *fordítások* által művelhetőnek: „Der Übersetzer soll Wörter, Redarten und Verbindungen, er soll seiner Muttersprache vortreffliche Gedanken nach dem Muster einer vollkommnen Sprache anpassen“. S Abbtal együtt ezt találja valamely műveletlen nyelv tökéletesítésére a leghelyesebb útnak.** Íme Kazinczy hitvallása saját pályájáról s nyelvünk kiművelődésének módjáról! A nyelvrontás vádja ellen védekező fordítónak is itt olvashatók

* Klopstock's sämmtliche Werke 10. Band: 202—214 (Leipzig, G. J. Göschenische Verlagshandlung 1857). A német költő-kritikusoknak és Adelongnak a nyelvfejlesztést illető nézeteit, elveit bőven tárgyalja *Thienemann Tivadar* imént megjelent, nagy olvasottságra valló értekezése: *Német és magyar nyelvújító törekvések*, E. Ph. K. 36: 78—138. ll., és rövidebben már jóval előbb Csúri Bálint: *Teleki József gróf mint nyelvész cz. derék dolgozatában*. NyF. 55.

** *Fragmente* (1767) Herausgegeben durch G. F. Heyne Carlsruhe 1821. I: 178—200. — Vö. még *Riedl Fr.: Kazinczy és a német irodalom*, Bud. Szemle 18.

az argumentumai. Az eredetihez nagyon is alkalmazkodó fordítás, a melyet a könnyelmű bírálók szolgálainak neveznek, sokkal nehezebb, mint a laza, szabad átültetés: „Ein solcher Autor überall versuchen, anpassen, wagen muss, so erbeutet er von unsern Censoren . . . dass . . . alles Gewagtes in ihm für Sprachfehler nehmen“. Gondoljunk csak arra a sok-sok javítgatásra, melyek után Kazinczy művei napvilágot láttak, s a tőle sokszor hangoztatott „merészség“-re.*

Elméleti fejtegetéseikben Klopstock is, Herder is a költői nyelvnek inkább stílusbeli megújításáról szólnak, s bár e nyelv szóújításai szóba kerülnek, inkább csak az idiotismusokkal, fordításokkal, soloecismusokkal foglalkoznak. Innen van, hogy Herder is arra az eredményre jut, mint Klopstock: „Aus allem diesem folgt, dass unsere Sprache unstreitig von vielen andern was lernen kann . . . dass sie von der Griechischen die Einfalt und Würde des Ausdrucks, von der Lateinischen die Nettigkeit des mittlern Styls, von der Englischen die kurze Fülle, von der Französischen die muntere Lebhaftigkeit, und der Italienischen ein sanftes Malerische lernen könne“. Marmontelben — írja Kazinczy is (Lev. 3:434) — a téma a francia elegantia, Lessing fordításaiban a német erő volt.**

Klopstock tömérdek szóújításait végül Gedike cikke: „Gedanken über Purismus und Sprachbereicherung“***, igazolta. Ez a kis értekezés vonja le belőlük a szavakkal való nyelv-gazdagítás módjait, törvényeit. Főleg két kérdésre felel: mikor és hogyan lehet és kell a nyelv-gazdagítás e nemének történni. Új fogalmaknak új szót kell teremteni, sőt régi fogalmak új oldalai, vonatkozásai számára is, mert még a legjobb körülírás is kisebb darabokra tagolja az értelmet. Minden tényleg különböző fogalomnak saját szóval kell bírnia a nyelvben, sőt sok fogalomnak öbbs névvel is. A szinonimák egész készlete legyen a nyelvben, mert e nélkül nincs költészet, nélküle a költő nyelve csak egyhangú

* „Gessnernek Idylljeit — írja pl. 1805-ben (Lev. 3:335) — most talán 17-szer dolgoztam az első soron kezdvén az utolsóig újra“, vagy: „Kárhoytassanak a' Puristák a' kik soloecismusom azért akadnak fel, mert nem értik . . . adjanak nékem leczkét, hogy fordítani szabad kézzel kell; én nem térek el útamról . . . a' Lessing és Göthe s a' Marmontel fordítójának illő a' Hamlet tanácsát követni, hogy Auctora szavaihoz semmit ne adjon a' magáéból“ (Lev. 3:42).

** Később is ilyen vallomást tesz a Marmontel stílusáról (5:383): „czélom ebben az egész tónusban, hogy próbát tégyek, mint lehetne a' francia Atticismust általhozni a' mi Nyelvünkbe“, pedig érezte, hogy „nincs semmi nehezebb, mint a' Fraucziák atticismusát, azt a kedvességet és elegantíát . . . magyar szókkal kitenni“ (3:308).

*** Deutsches Museum 1779 (385—417).

csengetyűcsilingelés. Épp ezért a költőnek nemcsak megvan engedve, hanem sokszor kötelessége is a nyelv képzése. Az idegen szavakat — főleg a szépművészetek, melyekben a német nép csak később fejlődött, nyelvében, a zene- és festészetben — megtartandónak tartja, mert szükség van rájuk, alkalmas némettel nem helyettesíthetők. Az idegen szólásokkal szemben még nagyobb óvatosságot ajánl, de ha a nyelvet igazán gazdaggabbá teszik, ha bizonyos könnyedebb, kevésbé feszes vagy lapos külsőt kölcsönöznek neki, ha főleg nem ellenkeznek a nyelv szellemével, s idiotismusokat el nem nyomnak, kívánatosaknak is tartja azokat.

A nyelvnek önmagából való bővítésére három módot ajánl: igazi új szók alkotását, régi, jó, de használatból kiesett szavak föllevenítését, s az írói nyelvből hiányzó szavaknak a nyelvjárásokból történő kölcsönzését. Az új szóknak mindig a régiék könnyen és gyorsan átlátható analogiájára, formájára kell alkotgatniok. Főleg a szóösszetétel nyit ajtót az újításra, mert ebben a német nyelv szinte kimeríthetetlen gazdagságú, szinte vetekedő a göröggel. Az írók nem is újításaikkal, hanem azzal követnek el hibát, hogy az analogiát nem vizsgálják: „daher so manches unanalogische Wort prägen, oder am unrechten Ort gebrauchen“. Magától értetődik, hogy alapos ok nélkül, akkor, mikor már jó régi is van, új szót alkotni fölösleges. Régi szavak felújításával bizonyos méltóságot nyer írásunk. Vergilius és Sallustius példaira hivatkozik ennek igazolására. Minthogy sok elavult szó él a nyelvjárásokban, ezekből is kell merítenie az írónak. De nemcsak a felsőszász dialectust tartja errevalónak, hanem a többit is (oberdeutsch, wiederdeutsch és hochdeutsch), melyeket szellemesen hasonlít össze az ismert három görög fődialectussal. Végül a mesterségek nyelvére is hivatkozik azzal a megjegyzéssel, hogy ezekből is lehet néha az írói nyelvet gazdagítani.

Gedike értekezésével nemcsak azért foglalkoztunk behatóbban, mivel kiinduló pontul szolgál Adelung és Wieland vitatkozásaihoz, hanem mivel benne látjuk forrását azoknak a nézeteknek, a melyeket Földi János a Kazinczytól is jól ismert, s nemrég felfedezett és közzétett *Nyelvkönyvében** a nyelvújításról, ennek módjairól vallott. Az, hogy Földi ismerte, olvasgatta is azokat a folyóiratokat, melyekben a német nyelv fejlesztésének módjait tárgyaló értekezések megjelentek, nem sok bizonyításra szorul, ha eszünkbe juttatjuk korának külföldön iskolázató szokását. Hivatkozunk mégis egyik, Kazinczyhoz írt levelére (1789 XII:29.), melyben éppen a

* Földi János Magyar Grammatikája. Közzéteszi Gulyás Károly, RMK. 28. sz. 1912.

Deutsches Museumnak 1781-es évfolyamára utal, Rajnis hónapneveinek ajánlása közben.*

Földi is, mint Gedike, főleg csak a szóújításokkal foglalkozik nyelvtanában, s bár könyvében Gottsched Grundlage-jának nyomai föl-fölismerhetők, nem annyira az idegen szavak elleni küzdelemben látja a „nyelvpallérozódást“, mint Bartzafalvi, hanem a nyelv külső és belső gazdagításában. Már leveleiből is láthatni, de még világosabban kiűnik Nyelvkönyvéből, hogy a Debreczeni Grammatika, melyet sokáig Földi nézeteinek fenntartójául hirdettek, mennyire ellentétes állásponton van e tekintetben. Amaz neologus, ez orthologus termék. Amaz Gedike-Wieland, ez Gottsched-Adelung nézeteit vallja. A Földi grammatikájának egyik kimondott célja az újítás, az útmutatás a helyes újításra, szerzője nagyobb barátja, szószóllója az újításoknak, mint Kazinczy volt pályája elején. De a mint ez — egyes különösségeket kivéve — helyesírásában is Földi nyomán halad kezdetben, úgy később nyelvújításra vonatkozó nézetei is hajlanak a Nyelvkönyv megfelelő javaslataihoz. Ezek a javaslatok pedig szinte kivonatai Gedike értekezésének:

Új dolgok adódnak elő, mellyeket új nevekkal szükség nevezni 's régiekkel ki nem nevezhetjük — mondja Földi grammatikája bevezetésében — hanemha környül írni és homályosítani akarjuk . . . Nints is miért ne nevezzük új nevekkal az új dolgokat, tsak hogy az, 'a Nyelv tulajdonához képest, 'a Hasonlókból tett következtetés** szerént légyen. A' Gazda ember az ő ekéje, szekere, sérűje, az ötvös, asztalos, tsizmadia 's minden Kézimív az ő műszerei körül sok különös nevezetekkel él, mellyekkel mások nem élnek . . . Új szót formálni, mikor másképpen meg lehet, szükségtelen; hanem ki kell keresni a' gyökeres, tör'sökös, jó hangzású igaz Magyar szókat, azoknak értelmeiket, ezekkel, 's ezeknek folyamatjaikkal 's öszverakásaikkal kell nevezni míg lehet, az új dolgokat is*** (11).

Ugyancsak a Nyelvkönyv bevezetésében (14) említi Földi, hogy a nyelvbővítésre „négy jó és hasznos kimeríthetetlen forrásokat“ mutatott. E négy forrás teljesen egyezik a Gedike említette módokkal, csak a tájnyelvből való gazdagítást kell ezekből figyelmen kívül hagynunk. Az „első jó forrás a' Nyelv bővítésre“ a Nyelvkönyv szerint a „megavúlt tör'sököknek kikeresések 's a' hol

* MNy. VI: 411.

** Analogia.

*** Vornehmlich sollte man sich, ehe man ein neues Wort münzte, vorher genau umsehen, ob man nicht ein . . . Wort zur Bezeichnung des Begriffs finden könnte. Dies sollte man vornehmlich thun, ehe man ein ausländisches Wort gebräuchte. Gedike uo.

szükséges fel állítások“, a második a „szófolytatás“ (derivatio): „Az e'féle szófolytatásban ismét számtalan sok szavaink közben közben el maradtak, ki estek, vagy már meg avúltak és el is vesztek . . . Ezeknek is tehát kikeresések, öszveszedések és alkalmas helyen felállítások Második jó forrás a' Nyelv bővítésre.“** Az összetett szók „formálások“ a harmadik és „egy kimerithetetlen kútfő a' szóknak szaporításokra“. E tekintetben a görögök voltak szerinte is legszerencsésebbek, „ma a Görögökkel vetekednek a' Németek“. Az idegen szók a negyedik módját teszik a nyelvbővítésnek: „Éljünk okosan és mérsékletesen azon szabadsággal, a' mellyel éltenek eleink is. A' melly szókat alkalmas, eredeti egyes, vagy jó és rövid öszvetett szókkal is helyesen ki nem tehetünk: tőrjük el ideig azokban az idegen büzt . . . Az új dolgoknak, mellyeket az új idők naponként szűlnek, szükségek vagyon e' nevekre“*** (83—88. lapok).

Ezen elveinek alkalmazására utat is mutat a Gottsched Grundlage-jának nyomán írt Szófolytatásról (Derivatio) szóló fejezetben (117—126). Itt igen sok korabeli új szónak védőjévé szegődik, mikor ezeket is felveszi példái közé: *izzadék* „Igy e' szótól: gyúladok: jó szó *gyúladék* (phlogiston), *nyomadék*, *folyadék*, *ázalék*, *títoknok*, *határnok*, *szóvály*, *segély*, *kény*, *remény*, *veremény*, *szerény*, *növevény*, *ásóvány* (ásvány Fossile), *féltékeny*, *dülékeny*, *fajár* (degener), *főzet*, *kötet*, *ludász*, *fűvész*, *méhész* e' szerént: *ügyész* (Causarum Advocatus)“. Az iratos melléknévből kikövetkeztet *irat* főnevet, ajánlja a látat-ot, a népies nincs látatja kifejezésre hivatkozva, a phaenomen jelentésre; a rend analogiájára, „mért hát Tsendesnek nem volna tőröske: *tsend*. E' szóból: *kedv* lész: kedves: miért ennek nedves ne lehetne nagyobb szokásba venni 's haszonra fordítani igaz tőrökét ezt t. i. *Nedv?*“ Helyesli a *kegy*, *ék*, *dész* tőröskszók újrafelvételét, mert „*Nem mind rossz, a' mi szokatlan*, Ki él a' mai Magyarok közztől e' szóval: *Parants?*“ Kazinczyhoz írott levelei is, melyekben szintén gyakoriak az új szók (pl. részrehajlatlan [Lev. 1:360]), de meg ma is élő verstani, természettudományi és nyelvtani műszavai (*sziszegő* b., *névszó*, *főnév* stb.) Földit, Kazinczy egyik jó barátját, a neologismus igaz hívének tüntetik fel. Tudva van, hogy Kazinczy többször forgatta Földi nyelvkönyvét fogsága

** Wir finden bei unsern alten Schriftstellern eine unzählige Menge izt ungebräuchlicher Wörter . . . Auch haben zum Theil schon unsre besten Schriftsteller angefangen, dergleichen Wörter hervorzusuchen, uo.

*** Nur darauf kömt es an, ob wir zur Bezeichnung des Begriffs, den das fremde Wort ausdrückt, ein eignes nicht halb und ohngefähr entsprechendes sondern ein völlig erschöpfendes, Wort haben; nur darauf, ob wir ohne des fremde Wort uns nicht anders als höchst unbestimt, oder dunkel oder mit einem umschreibenden Geschlepp ausdrücken können, uo.

utáni időben is. Hogy grammatikai nézetei sokszor megegyeznek a Debr. Gr.-áéval, ennek a körülménynek kell tulajdonítanunk. Az is bizonyos, hogy Földi grammatikájának elvei csak szították haragját az ebből készült Debr. Gr. ellentétes nézeteire, hisz emezt amannak meghamisításául tekintette.* Bizonyos az is, hogy megerősítetek abban a meggyőződésében, melyet nyelvünk továbbfejlesztésének szükséges voltáról, módjairól vallott, s a melynek teljes igazolását Adelung és Wieland tollharczában látta.**

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXXII.

El merete mondani. Ez a kifejezés „A betyár“ című néprománccban fordul elő ily összefüggésben:

„*El merete mondani*

Kapitány úr is *felöle* (a huszárnak állt betyár felől):

Hejh, ha írni tudna,

Káplár lehetne belőle“.

Emlékszem, hogy mikor ezt a költeményt magyaráztam (rég volt!), tanítványaim nagyobb része fennakadt azon, hogy a kapitány „merete“. Mert hogy is ne merete volna? Ahhoz ugyan nem kellett *bátorság*. Tehát ők a „mer“ igének közönséges jelentését érezték, nem tudván, hogy ez az ige, ha mint segéd- vagy módosító ige szerepel a mondatban, s egy más ige infinitívusával, mint tárgygyal kapcsolatos, eredeti jelentését (= merészel, wagt, audet) elveszti, s oly értelmet vesz föl, mely többé-kevésbé eltér a tulajdonképitől. Itt is „el merete mondani“ nem azt teszi már, hogy „*bátorsága* volt hozzá“, hanem azt, hogy *oka volt rá*, hogy méltán, igazán, meggyőződésből mondta, „elmondhatta“. Szakasztott ily használat van a Polg. Lex. II. 639. lapján: „Ferdinánd pedig *azt merete felöle mondani* (Martinuzzi felől), hogy ő Zápolyának semmit sem irigyel, hanem csak ezt az egy csuklyás barátot“. A „mer“-nek e jelentésével sűrűn találkozunk a régibb nyelvben is. Egy 1557-ből való levélben ezt olvassuk: „Bízást is *merem dicsérni* mind kegyelmednek, mind Ferencz uramnak, mert szinte oly szép az leányka, mint az atyja“. Maga Arany sokszor él ezzel az ily jelentésű „mer“-rel. P. még:

* Ha a kiadásban az előbb említett *féltékeny* és *szerény* szó nem a *félekeny*, *serény* helyett álló sajtóhiba, akkor egyebek között ez is egyik bizonyíték arra, hogy Kazinczy szavakat is átvett e grammatikából.

** 1804 II. 21. orja Kazinczy Nagy Gábornak: „A' Földi Grammatikája is itt van! Ez az Úr. Küldöm vissza“. Vö. Földi János említett kiadását, előszó 4.

„Ki meri mondani: ezt teszem, ez jó lesz?

Községre, magamra tisztelethozó lesz? = ki mondhatja?

(BH. I. É.).

„Hazudni nem illik, sohse volt kenyerem,

De úgy láttam, mint most, állítani merem“ = állíthatom (J. Ö.).

Mínthogy a „mer“ igének a rendestől kisebb-nagyobb mértékben elütő egyéb jelentései is vannak még, s mínthogy e részben hiába fordulunk szótárainkhoz, nem lesz haszontalanság megvonni itt (élvén az alkalommal) annak egész szerepkörét. Evvel mulasztást is pótolunk, de oly adatokkal is szolgálunk, kivált a népnyelvből, melyeket érdemes megismerni, hogy hasznukat vehesse az irodalom.

A „mer“ ige állhat:

1. *Absolute* (tárgy nélkül, mintha intransitív volna). P. „A ki mer, az nyer“ (Közm.). [Így is: „a ki meri, az nyeri.“] Örökre zeng itt a kiáltás: | Halandók, *merjétek!*“ (Tompá). „*Merjek? ne merjek?*“ kérdezem magamtól“ (Kazinczy). „*Merj!* a merészség a fene fátumok | Mozdíthatatlan zárait átüti“ (Berzsenyi). A néptől: „*Merj hát!*“ (kezdd el, fogj hozzá). „No, nem *mersz?*“ „Te is jókor *mersz!*“ „Az is akkor *mer*, a mikor nem kéne!“ „Csak *merni* kell!“

2. *T-ragos tárgygyal*. P. „*Nagyot mer*“, „*mindent mer*“, „*semmit se mer*“, „*többet mer*“. „Nagyon is bízik a maga eszébe | S ravaszul *sokat mer*“ (TSz. VIII. É.). „Midőn eleinte a *viadalt mérték*“ (Koháry). „*Megborzadunk, hogy mit merénk*“ (Tompá). „Ki sugallta kebledbe, *hogy ezt merd?*“ (Kazinczy). „*Felhagyni a harcot, mit a föld embere | Ezredeket élő sziklák ellen mere*“ (MO. I.). — A néptől: „*Nem mert az egy hangot se* (szót se)“. „*E' mindig veszekedést mer*“, („*tánczot mer*“, „*tréfát mer*“, „*nótát mer*“). „*Szitkot mer az még a templomba' is*“. „*Mindig cziterát mer, akárhogyan szorítja is a dolog*“. „*Nem mer vásárt, olyan rossz a lova*“. „*Nem mer sütést az asszony ebben a kemenczében*“. „*Nem mer evést ez a kákabélú*“. „*Szerencsét mer*“. „*Vigyázzatok arra a kölyökre, mert majd tüzet mer*“ stb.

3. *Egy más ige infinitívusával, mint tárgygyal*. Legtöbbször ily kapcsolatban szerepel. Jelentése (a fent tárgyalt Arany-félén kívül):

a) = *merészel*, bátorsága van (eredeti jelentés). P. „*Nem mér az nagy bánhoz közel menni senki*“ (Zrinyi). „*Ott hagyni sajnálja, beugorni nem mer*“ (NCz. II. É.). „*Élni nem tudunk és halni nem merünk*“ (Petőfi). „*Hogy mersz avatkozni ügyembe, vakmerő?*“ (Tompá). „*Éjfélkor is keresztül mer menni a temetőn*“ stb.

b) = *próbál*. P. „*Úgy merje kend Ilust egy szóval bántani, Hogy kihullanak még meglévő fogai*“ (Petőfi). Néptől: „*Úgy merj tüzet rakni, hogy megégsz*“. „*Ne merj hozzá nyúlni, mert leütöm a derekad*“. „*Mondd meg neki, ide ne merje tolni a képes felit*“ stb.

c) = *tud*. P. „*A zord fenyűs, melynek tövén | Nem mer fakadni*

más növény" (Katalin). „— — ha már az ember | Szépszerint jólakni sem mer" (Vörösmarty). „Ah, árthatsz-e? Azt felőled, Lilla, hinni nem merem" (Csokonai). Nép: „Nem mer még röpdülni, csak szárnyat próbál. — Majd megtanul". „Csak nem mer megtisztulni ez a boralja." „Hogy mert ez a gyerek arra a vékony jegenyére fölmászni, mikor ága se nőtt?" „Föl mert kelni a szomszédok híri-vel" (rossz ló) stb.

d) = szeret, akar. P. „Arra gondolni se merek, hogy itt kapjon." „Még megérni se merem a ránkjövő követválasztást."

e) = áthat, szégyell. P. „Mondani a lány nem meri, | Hogy szerelem kínja leli" (Czuczor). Nép: „Nem mer a többi lány közé menni". „Nem mersz a szemembe nézni?"

f) = kész. P. Nép: „Fogadni mernék, nem jön el". „Rá mernék esküdni, hogy nem ő mondta." „Akármit rá mernék tenni, hogy ez a gyerek sohse lesz apja fia."

g) = az alapige fogalmának hatósbitása. P. „Merjem-e futtatni gyenge, fáradt tollam?" (Előhang Csabához) = futtassam-e.

Ez az, a mit jörendin csak a nép beszédében találunk. Mint-hogy feltűnő használat, több példát mondok rá. „Nem mertél meghíni szüretre, ugy-e!" = nem hittál meg. „Csunya fősvény nép! csak egy pohár borral se mertek megkínálni." „Csak ennyit mersz adni?" „Merjetez ám eljönni aztán! — Merünk is." „Az is férjhez mert menni egyszer?" „Ez a göbe is meg mert elleni." „Nem mert dió lenni az idén." „Nem mer már kitavaszkodni." „Hát meg mertél már gyógygulni?" „Meg ne merj ám halni, te!" (gyereknek). „Ha nőni merne a szőlő szeme, még lenne bor." „El mert fordulni az idő is egyszer jóra." „Ki mert ám kelni ez a kései búza!" „Nem mert meglenni a dorogi vásár, elmosta az eső" stb.

Hogy a „mer" igének e számos jelentéseit egymástól szigorúan különválasztani nem lehet, bizonyos: sokszor egymásba játszanak, helyet cserélhetnek. De én nem is akartam egyebet, mint meglétők kimutatni s példákkal szemléltetni. Ez is egy kis érdem.

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Bog és családja. *Bog* (alakv. *bug* Gyarm. Voc. 11, NySz.) ,nodus, tuber, knoten, knorren'; „a szemnek *buga*, loco *boga*: globus oculis" Gyarm. Voc. 11, id. Kassai, I, 373. Származékai: *buga* MTsz., hangátvetéssel *gubó* Szikszai, NySz., Nyr. XXXI, 468 ,tölgyfagubacs, gyümölcstok (pl. gesztenyéé), szemgolyó'; *buga* (első adat a Cas. Gl.-ban; alakv. *boga* NySz., a *bog* czikkben; *bugya* Tjsz., Kassai, I, 375) ,néhány növények bogos feje, magtokja, virága; gubacs; szemgolyó' NySz., MTsz.; hangátvetéssel *guba* Szikszai, MTsz. ,gu-

bacs; gyümölcstok; szemgolyó; gömbölyű karácsonyi sütemény'; *gubacs* (alakv. *gubics* MTsz., Kassai, Szókönyv, I, 375) ,gallapfel'; *gubita* MTsz., Kassai, I, 300, id.; *bogács* (dem. -cs képzővel, CzF.; első adat a Cas. Gl.-ban; alakv. *bugacs* MTsz., *bogács* NySz., MTsz.) ,carduus, dipsacus, distel'. Talán a *bog* származéka még [-ly(a) dem. képzővel? vö. *zug* ~ *zugoly(a)*): *bugoly* ,némely növények virágai, melyekben a szirmok igen sűrűen és borzasan állanak' CzF. (nyelv-újítási szó?); *bogolya* [alakv. *bugoja*, *buguja*, *buglya*, *bugla* MTsz., SzD.] ,madártoll, tollkaréj, bóbíta', *boglyas* [alakv. *bagjas*, *baglas*, *boglyos*, *bugjas*, *bugjos* MTsz.] ,hirsutus, struppig', Gombocz, Nyr. XXIX, 54; a *boglyá*-hoz kapcsolja Kardos, Nyr. XXIX, 134. Megjegyzendő még, hogy Munkácsi (NyK. XXXII, 380), véleményem szerint helytelenül, a *buga* alakot különválasztván a *bog*-tól, s a *guga* ,halsgeschwür, kropf' szóval együtt, a mely viszont kétségtelenül szláv eredetű, a tör. *bugak*, *boyak* etc. ,kropf, fetter kinn' szócsaláddal veti egybe.

Talán ide tartozik még, ha t. i. hosszú *ú*-ja későbbi nyúlás eredménye, *búga* ,csomó len v. kender, melyet nyüvéskor kötnek'; e szót eddig ketten jegyezték fel: 1825-ben Náty József (Némely vélekedések..., p. 26) *búga* alakban, s Csaplár Benedek rövid *u*-val: *buga* (MTsz.), mindkettő Szegedről. Munkácsi (NyK. XXXII, 381) feltevése: *búga* = mong. *boyoŋa* ,bandeau, anneau, bracelet', kis vidéken élő, újabb tájszóról lévén szó, egyáltalában nem valószínű.

A felsorolt szócsaládot, illetőleg alapszavát, a *bog*-ot, a következő fiu. szavak alapszavával vetem egybe (részben már a MUSz. is):

~ vog. É. *moŋal* ,knoten'; *moŋali* ,bogoz', *moŋalti* ,binden'. Az eredeti *ŋŋ* csoport a vogulban gyakran elveszti nasalis elemét: *ŋŋŋŋ* ,hág' ~ caus. (KL.) *k'āŋt-*; *l'āŋŋ* ~ *l'āŋ* ,tanács', stb. || osztj. ÉD. *mūŋŋâl* Trj. V. *mūŋk'âl'* Ni. *mūŋŋâl'* Kaz. *mōŋŋâl'* O. *mōŋŋâl* ,knoten' Karj. 137; ÉD. *mūŋŋâl-* Trj. *mōŋ'lit-* (verb. frequ.) ,knüpfen' || zürj. Wied. *bugil'* ,erhabenheit, wölbung, hervorstehendes, knospe, auge'; *sin bugil'* ,augapfel'; Rogov: ,БЫНУКЛОСТЬ'; talán ide tartozik még votj. *bigi* ,pehelycsomó' (a lúd v. récze fartáján); *ŋoni-bigi* ,bogácsfej'.

A mi a szókezdő mássalhangzók megfelelését illeti, a magy. *b*-vel szemben a vogul-osztjákban rendszerint *m*-t, a permi nyelvekben *b*-t találunk (vö. a *bagoly*, *bizik*, *bonyoltt*, *bolyog* megfelelőit); valószínűnek tartom, hogy az ilyen esetekben a fiu. szókezdő hang is zöngés média: **b*- volt.

Bibasz. E szavunkat Budenz tudvalevőleg szláv uton került török jövevényszónak magyarázta, hivatkozván — Miklosich és Dalj nyomán — a következő szláv szavakra: szerb *bilmezi*, orosz *belmesz* (dial. *belevesa*, *balbesz*, Gogolnál *bejbas* is), kisor. *bel'mes* ,lümmel', NyK. XX, 154. A felsorolt szavak forrása a tör. *bilmez* (ill. az orosz

szóé a tat. *bilmes*, kirk. *bilbes*, vö. Korsch, Arch. für slav. Phil. IX, 491) 'tudatlan', a mely viszont a *bil-* 'tudni' igének tagadó nomen agentise.

E magyarázat gyengéje szembeszökő. A magy. *bibas*z forrása legföljebb a Gogol-féle *bejbas* lehetne, de hogy kerül egy nyilván kis területen élő orosz tájszó (a szótárak nem is ismerik) Nyugat-Magyarországra? Mert ne feledjük, hogy a *bibas*z v. *bibaszt* (az első adat 1808-ból: 'stupidus, hebes, vilis' SI.) összes forrásaink szerint dunántúli tájszó: *bibaszt* (vasvárm. szó) Kassai, Szókönyv I, 310; *bibaszt*: Horváth Zsigmond, balatonmelléki szó; Plánder Ferencz, göcsei szó; Lévai László, kemenesaljai szó (Tjsz. 1838). Az új MTsz.-ban is a dunántúli adatok mellett csak egy-egy adatot találunk a gömörmegyei Hanváról és a Nagy-Kúnságból.

Nem szerencsésebb Markovics magyarázata sem (Nyr. XV, 499): *bibaszt* < cigány *bibast*, *bibaht* 'szerencsétlenség', s a csupán Kassaitól feljegyzett hegyaljai *bibaktalan* 'bibasz' < cig. *bibahtalo*. Hogy a magára álló *bibaktalan* csakugyan cigány jövevényszó-e, nem tudom; de a dunántúli *bibas*z, *bibaszt* földrajzi elterjedése is horvát-szlovén eredetterületre utal. Mind alakra, mind jelentésre pontos mását csakugyan a szlovénban találjuk: *běbast* 'töpelhaft, dumm' (a szlovénben és szerb-horvátban kedvelt *-asto-* melléknév-képzőre vö. Vondrak, Vergl. slav. Gramm. I, 447—8); a szócsalád többi tagja *běba* 'dummer, einfältiger mensch, die memme'; *běbati* 'unverständlich reden', *běbiti* 'dumm machen, sich albern betragen, jmden übertöpelu' Pleterš. I, 15 | szerb-horv. *běbati* | cseh *beblati* | lengy. dial. *beblać* 'stammeln, schnell u. unverständlich reden' Berneker, EtWb. 105.

A régiségben ismeretlen *pimasz*, a melyet Budenz i. h. a *bibas*z változatának tart, aligha egyéb, mint a SzD.-ban s a Tsz.-ban följegyzett *pizma* 'tunya, szuszma, bibasz' SzD., 'buta, bárgyú, mamlasz' Tsz. (vö. a *pizsmog* igét) hangátvetéses alakja.

GOMBÓC ZOLTÁN.

Rokon. Mikor a *rokon* eredetéről írtam, példákat hoztam elő arra, hogy e szónak ily jelentései is voltak: 'közeli híve valakinek', 'barát', 'felebarát' (MNy. VI, 439—440). Ez adataimat a codexekből és a Brassói Szótártörredékből vettem; most egy későbbi időből valót találtam bécsi állami levéltárunk Turcicáiban, török deákok levelei közt, melyeket Takács Sándor szedett elő tanulmányaihoz, s melyeket Szekfü Gyula szívességéből nézegettem. Mehemet budai pasa küld 1592 jún. 10-dikéről egy szép írású, szép magyarságú levelet Ernő herceghez. Azon panaszkodik, hogy, mikor Bátori István a túri sokadalmat megütötte, egy Ali nevű áros embörnek is elvittek 3000 forint készpénzét, 4000 forint érő marháját. Nagyobb nyomaték kedvéért azt is megiratja, hogy az a megkönnyebbitett török

„az hatalmas Czafzarnak Haznadarianak es az Agaknak *rokona*“. Ennyinek, valamennyinek rokona — nyilván való, hogy itt a *rokon* nem jelenthet „atyafi“-t, mert hiszen a török tisztikar nem úgy volt, mint a régi magyar vármegyéé, hogy annak az ember az egésznek is lehetett atyafia (no meg akkor is az az ember bizonyára nem *áros* embör volt, nem rófös). A levél magyar szövegéből is sejthetjük tehát már az abbeli *rokon* jelentését; teljesen világos azonban az a levél mellett megmaradt egykorú német fordításból: „ein Kaufman Alÿ genandt so des Türggischen Kaisers Haznadars, und der Agen *befreundter*“ stb.

MÉSZÖLY GÉDEON.

Élétpuszta. Vörösmarty *Keserü pohár* cz. bortalában van e szó. A kitől csak hallottam danolni Peturnak ezt a keserü bortalát, senki se gondolt rá, hogy az utolsó versszak e jelzett szavának mi hát a valódi értelme?

„Ha bánat és a bor
Agyadban frigyre lép,
Lassanként földerül
Az *életpuszta* kép,
Gondolj merészet és nagyot“ stb.

Valami homályosságot éreztek benne, mert ilyenféle értelmezéseket hallottam: „Ha bánat és a *gond* (így!) agyadban frigyre lép: lassanként földerül az élet, puszta kép“ (pusztaképen; földerül, mint a pusztá). Vagy: „lassanként *öltünik* (így): az élet pusztá kép“ (pusztán, csupán csak kép, más semmi). Ismét: „lassanként földerül: az élet pusztá kép“ (kietlen kép). — A valóság pedig az, hogy az *életpuszta* egy szó, melléknév, és a *kép*-nek jelzője. Az értelme: *élet híján való, élet nélkül szükölködő, élettelen, sivár, kietlen* (vö. *vér-szegény*: blutarm). Németül talán *lebenswüst* volna. Ez a szó tehát Vörösmartyuak erősen német gondolkozás szerint csinált szava, ha ugyan az övé.

Magyarázatom helyességét megerősíti egy másik szó, a melyre mostanában bukkantam a *Századunk* cz. folyóiratnak (szerk. Orosz József, Pozsonyban) 1839 július 29-iki számában, holott is *Magvassy Károly Néhány ötlet a' magyar nyelv' sajtáságai körül* cz. értekezésében, mindjárt az elején, ezeket mondja: „... némellyek nem igen szeretnek a' nyelvtan' *élvezetüres* tömkelegébe pillantani“. (*Élvezet nélkül szükölködő, élvezet híján való*; németül: *genuszleer* (?). Vö. „*genuszreich*: élvdús, élvezetdús, gyönyörteljes“ Ballagi német szótára.) — Nos, ez az *élvezetüres* szakasztott mása az *életpusztának*.

TRENCSENÝ KÁROLY.

Még egyszer a fulákról. Nagyon örülök, hogy a *fulákról* szóló fejtegetésem szélesebb körben érdeklődést keltett s hozzászólásra készítette CSAPODI ISTVÁNT és MÁGOCSY-DIETZ SÁNDORT. Megjegyzéseikre a következőt felelem.

Abban, azt hiszem, teljesen egyetértünk, hogy abból, hogy egy szó nincs meg a mai nyelvben (népnyelv, irodalmi nyelv), nem következik, hogy nem is volt meg, ha különben írott adat vagy adatok bizonyítják egykori meglétét. Más kérdés már most az, hogy akkor, ha csak egy írott adat áll rendelkezésünkre, hogyan fogjuk fel e *ἔπαξ λεγόμενον*-t. Az egyszeri előfordulás természetesen még nem ok arra, hogy egykori létezésében a priori kételkedjünk. Meg vagyok róla győződve, hogy elvileg ebben is egyetértünk. Ott van például LYCZKI JÁNOS „Iter oeconomicum“-a; ebben a könyvben (I. e. füzetben . . . lapot) a „rezgő nyárfa“ magyar neve *eszegfa*. Sehol másutt más emlékből vagy a mai népnyelvben — eddigi tudomásunk szerint ez a szó nem fordul elő s még sem hiszem, hogy akadna valaki, a ki ezt csupán e miatt sajtóhibás alaknak merné mondani.

Azt hiszem, nem tévedek, hogy az eddig mondott elvi dolgokban CSAPÓIVAL és MÁGOCSY-DIKTTCZEL egyetérttek. Az a kérdés már most, milyen *ἔπαξ λεγόμενον* a *fulák* szó.

Tudvalevő dolog, hogy e szó a CLUSUS-BEYTHE-féle „Stirpivm nomenclator pannonicvs“-ban (Antverpiae 1584) fordul elő, a hol ezt olvassuk:

„Conuoluulus maior. feyer venijt, nagob fulak, vt clematis altera.

Conuoluulus minor. fulák, zulák“ (esetleg fúlák, a miről l. lejjebb).

Ez idézetből azt látjuk, hogy a *fulák* kétszer is megvan. Az, hogy BORBÁS V. sajtóhibás alaknak tartotta, vagy az, hogy CSAPÓ *sulak*nak olvasta (1792-ből, vö. még KOSSA GY. MNy. VI. 275, 371: *salokfü, sulak*), még nem ok arra, hogy mi is annak tartsuk. Hiszen, ha már CSAPÓRA hivatkozunk, hát hivatkozunk FÖLDI JÁNOSRA is, a ki ugyanakkor, 1793-ban a maga „Rövid kritika és rajzolat a' magyar fűvésztudományról“ cz. művében (54. l.) a szót *fúlák*nak olvasta és így is közölte: „Fúlák. Bejtje I.“

De nem is lehet a szó sajtóhibás alak, mert a CLUSUS-BEYTHE-féle Nomenclator-ban a szókezdő (és egyéb helyzetben levő) magy. *sz* hang *z*-vel van írva, ime pár példa: *zaruas fu*, *zedery fa*, *zent Juan verága*, *vad zek fu*, *zulák*, *Zent Lazlo király füe*, *feyer pözerce* stb., stb. Ugyancsak *z*-vel van írva a magy. *sz* hang a BEYTHE-féle „Fives köntv“-ben is; itt például az index-ből könnyű meggyőződni erről, mert csakis a *z*-n kezdődő nyomtatott szavakat kell megnézni: *Zijl fa*, *Zelnicze fa*, *Zilua fa*, *Zedőry*, *Zent Lazlo kiraly füve*, *Zamar tóuisik*, *Zaraz fu* stb. stb. Minthogy tehát BEYTHE a magy. *sz* hangot mindenkor *z*-vel írja, lehetetlen, hogy a BEYTHE *fulák* ~ *fúlák*-ja olyan sajtóhiba legyen, a hol „a régi nyomásban az *f* felcserélődött az *f* betűvel“, még pedig kétszer, hiszen erre nem lehetett alkalom. Ha BEYTHE az *sz* hangot *sz*-vel írta volna, akkor lehetne azt mondani,

itt sajtóhibával van dolgunk, mert véletlenül az *f* mellől elmaradt a *z* kétszer, de erre a feltevésre BEYTHE helyesírása alapján semmi elfogadható alap nincs. Ha CLUSIUS „Nomenclator“-ának magyar szavai és helyesírása nem a BEYTHEÉ volna, hanem például BATTYÁNYI BOLDIZSÁRÉ, akkor esetleg lehetne beszélni sajtóhibáról. BATTYÁNYI-BOLDIZSÁR ugyanis, a mint az az ISTVÁNNFI által kiadott „A Clusius-codex mykologiai méltatása Budapest 1900“ cz. mű hasonmásain látható, a magy. *sz*-et *Sz*-nek, *β*-nek írta, pl. *Szemerchijek, Szil fan termewt gylwa, βil fa gelwa* stb. De ismétlem, ilyen helyesírás nincs BEYTHE-ben, se a CLUSIUS-BEYTHE-féle Nomenclator-ban. A *fulák* ~ *fülák* tehát nem lehet sajtóhiba. Az meg, hogy ma nincs meg, nem elegendő ok arra, hogy egykori megvoltát is tagadjuk. Tárgyilag pedig a *folyni* igéből kifogástalanul megmagyarázható.

MELICH JÁNOS.

NÉVMAGYARÁZATOK.

Göcsej. E név megfejtése már sokszor foglalkoztatta a szófejtői hajlamokkal megáldott embereket, de kielégítő magyarázatra még eddig nem talált.

Szakkörökben legtöbben talán Vámbéry Ármin értelmezését fogadják el. „A magyarság keletkezése és gyarapodása“ cz. művének egyik jegyzetében (214—5. l.) a szerinte török *göcse*-vel azonos *göcsej*-t a *székely* = megtelepült ellentétének veszi és jelentését: vándor-, nomádban állapítja meg. Ezt a nevet pedig — a mint ő vallja — a magyarság határóreinek egy bizonyos, nomád életet folytató, fajtája viselte volna. Egy másik jegyzetben (371. l.) azt mondja, hogy a *göcsej* ~ török *göcse* esetleg egy clan nevével való összekapcsolásra is kínálkozik. E magyarázat ellen azonban meglehetősen nyomós kifogásokat tehetünk. Először, már a mennyiben az oklevelekből megállapítható, Zala megye manapság *Göcsej*-nek nevezett részében aligha laktak valaha határőrök. Továbbá, ha ez a szó, mint tulajdonnév, mint ennek a vidéknek a közbeszédben használt megjelölése csakugyan abból az időből származnék, mikor az őrség intézménye fennállott, szinte elképzelhetetlen, hogy egy ilyen katonai, vagy később politikai kerületnek a neve egyszerű kétszer fel ne bukkannék az oklevelekben, hivatalos iratokban. Már pedig nekem sem a Zala megyére vonatkozó oklevelekben a XV. század végéig (*Zalai Oklevéltár*), sőt a megyének XVI. és XVII. századi jegyzőkönyveiben sem sikerült a *Göcsej* nevet megtalálnom.

Borbély György *A szegek földje Göcsej* cz. cikkében (Nyr. XXXVII, 421) a *Göcsej*-t *Göcs-elve* összetételből próbálja magyarázni. Szerinte ui. az itt lakó nép a halmot, dombot *göcs*-nek nevezte egy időben, még akkor, mikor az *elve* szó azt jelentette, hogy: „túl“.

göcs elve tehát am. ‚dombon túl‘. A mint aztán a *szék-elve*-ből *Székely* (?), az *erdő-elve*-ből *Erdély* lett, éppen úgy lett *Göcs-elve*-ből *Göcsej*. Értelmezését azzal támogatja, hogy ezen a vidéken minden falu ‚túl van egy dombon‘. Ez igaz; csak az a bökkenő, hogy a *Göcsej*-nek nevezett terület nem a *göcsön van túl*, nem dombkoszorúzta medencze, hanem *maga a göcsös föld*. Tehát a név ezen értelmezésben nem volna jellemző a terület természeti viszonyaira. Azonkívül figyelembe veendő, hogy a *göcs* + *elü*-ből fejlődött *göcsej* ennek az *ly-t l*-nek ejtő népnek a száján bizonyára *göcsel*-lé vált volna.

Plander Ferencz „Zala Vármegyei Göcsei szóejtés (dialectus), ’s annak némely különös szavai“-ról szólva a Tudományos Gyűjtemény 1832-iki évfolyamában, rámutat (III. 74.) a *göcsörtös* és *Göcsej* = hegyes, dombos vidék-nek a *göcs* = hegy, domb, hant szóval való kapcsolatára. Ugyanő az 1838-iki évfolyamban (VI. 3.) „Göcseinek esmérere“ cz. cikkében említi, hogy vannak, a kik ezen nevezetet *Göcsei*-nek (így!) agyagos hegyeitől és ezeken az esztendőnek minden részén létező hankos, vagy mint *Göcsei*-ben mondják, göcsörtös utaitól származtatják, mivel van *göcs* gyökszavunk, mely csomót, hankot jelent stb.

CzF. a szót *göcs* + *ej*-nek elemezi, vagyis a *göcs* szó-*ej* képzős származékának tartja. Ezt az elemzést tovább kifejtve, ez *-ej* végzetet a mai *-i* melléknévképző eredeti alakjának kellene felfognunk. E magyarázat sem jelentés-, sem alaktani tekintetben éppen nem képtelenség; mégis olyan ellenvetést hív ki maga ellen, a mely legalább is kétségesnek tünteti fel igazságát. Első sorban a *göcsi* származékalak az élő és régi nyelvben egyaránt szokatlan. Ebből azonban még nem következik, hogy soha és sehol ne használhatták volna. De ha tényleg szerepelt is valaha, feltételezhető *göcsej* formáját mint köznévet alig őrizte meg addig, mikor a szóban lévő vidéknek nevet adtak. Ez pedig, a mint előbb említettem, nem nagyon régen — úgy látszik, csak a XVII. század után következő időkben — történt meg.

Én azt hiszem, hogy mindezeknél közelebb áll az igazsághoz a következő magyarázat. A MTsz. a Nyr. XVIII. 287. után közöl Zalából egy *göhej* szót és annak *gihej-göhej* ikerszavát; jelentése: ‚árkos, vízmosásos, nem igen termékeny terület‘. Ez a kifejezés tökéletesen jellemzi hazánknak *Göcsej* néven ismeretes zugát. Ezen a hepe-hupás, nyirokból és löszből álló vidéken a víz munkája erős nyomokat szokott hagyni. Egy-egy nagyobb esőzés lehordja a domboldalokról a felső termőföldet és feltárja azt a megbolygatatlan kemény, szívós réteget, melyből, ha szántásra kerül a sor, az eke is ki-kiugrik. S ez a *göhej*. Megjegyzem azonban, hogy ezt a szót Zalaegerszeg környékén nem ismerik. De használnak egy azonos jelentésű *csöhej* (*csihéj-csöhej*) szót. Bizonyára előmozdítaná a *Göcsej* szó kérdésének a tisztázását, ha olvasóink közül jelentkeznének azok, a kik a *göhej*, meg az utóbb említett *csöhej* szót hallották.

Miként lett hát a *göhej*-ből *göcsej*? Nemcsak Zalában, hanem az egész Dunántúlon szélteben használatosak a *göcsös* és *göcsörtös* (*göcsört*)* am. rögös, göröngyös szavak. Azt hiszem, e rokonértelmű kifejezések vegyültek bele a *göhej*-be és adták meg annak *göcsej* alakját, a mi azután valószínűleg tréfás elnevezése lett a vidéknek. Sikerül-e már most a *göhej* eredetének a kiderítése? Én olyan deverbális képzésű szónak tartom, mint a *zuhaj*, *röhej*, *köhej* stb. szavakat, s **göh*- alapszava, mint egyébként a felsorolt szavaké is, alighanem onomatopoeitikus eredetű.

PAIS DEZSŐ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Lyczei János Szójegyzéke. Egy beszélgetés alkalmával *Gombocz Endre* felhívta a figyelmemet a „rezgő nyárfa“ *eszegfa* nevére, a mely szerinte csak egy műben, *Lyczei János* „Iter oeconomicum“-jában fordul elő. Utána néztem a kérdéses szónak az illető műben, s lapozgatás közben örömmel tapasztaltam, hogy nemcsak az *eszegfa*, de sok más olyan szó is van e műben, a mely nyelvészeti tekintetben figyelemre méltó. Mielőtt a figyelemre méltóbb szavakat felsorolnám, előre bocsátom a következőket:

Lyczei János a többi közt (l. *Szinnyei*: Magy. írók él. és művei) írt egy ilyen című latin művet: „Iter oeconomicum, duodena stationum . . . definitum: Ac . . . directum. Ab . . . Joanne Lyczei, Archidioecesis Strigoniensis Presbytero . . . Tyrnaviae 1707“. A mű második, lényegében változatlan kiadása 1713-ban Nagyszombatban jelent meg.

Lyczei e munkájáról, a mely latin nyelven van írva, nyelvészeti irodalmunkban egy szó kapcsán említést tett N. K. jegy alatt Nagyszigethi Kálmán a Nyr. VIII. 216. lapján, azóta azonban tudtommal senki nem foglalkozott vele. Pedig nagyon megérdemli, mert a mű végén levő szójegyzék, melynek címe: „Catalogus inomasticus Latino-Hungaro-Germano-Slavonicus vocum difficiliorum Itineris Oeconomici“ (mindkét kiadásban a 285—301. lapon), sok olyan szót tartalmaz, melyek több tekintetben figyelemre méltók. E szójegyzéket a szerző azért csatolta latin művéhez, hogy a mű egy-egy latin szaván senki, a ki olvassa, fel ne akadjon. Ime a szójegyzék nevezetesebb szavai:

V a s *abrincs* — Vincetus tractorius** — Eisener raffén (vö. NySz.);
Aranyfővény — Balux — Goldstufte;
Bárlang — Speleum (az *á* lehet sajtóhiba is);
Bolondbúza — Olyra — Geringeweitzen;

* A *göcsörtös* (a NySz. Gvadányiból idézi) nem más, mint a *göcsös*-nek a rokonértelmű *csoport*, *csoportos* (l. OklSz., NySz., MTsz.!) hatása alatt keletkezett elváltozása. Hasonló jelentésű még egy *göcseji* tájszó: a *vacsart*, *vacsartos*; ilyen a *vassalak*, a föld, a melyben erős rögök vannak, a bot, a fa.

** A m. szó mindig a latin alatt található meg az eredetiben; ha szükséges, idézem a ném. és a tót értelmezést is.

- Baronahajó* — Ratis — Flos; *Fogas barona* — Occa, Urpex (vö. NySz.);
Tollas bozgány — Aclides;
Cimmer toll — Crista — Feder-häublein;
Csira hagyma — Talla — Zwibel oder Knobloch stengl;
Csöpüstráng — Tomice — Strohseil (a NySz. ban ismeretlen);
Csaroszlya — Vomis;
Csurgo-Mosdó — Gutturium — Gieszfasz (vö. NySz.);
Dagasztó lapát — Spatha;
Dercze — Cretura — Grob-mel (vö. NySz.);
Gyinye — Melo (vö. MTsz.);
Doromblya — Crembalum — Brumbeisen (ismeretlen, vö. PP. Crembalum — *Doromb* és ezt a NySz. -ban);
Mérték *igenítő* — Hostorium — Streichholtz (ismeretlen, értsd: *mértékegyentő*);
Emelbzes kapu — Cataracta (sajtóhiba Emelczes kapu h., olv. emelcsés kapu s vö. NySz.);
Eszegfa — Populus nigra — Aspe — Osika (ismeretlen);
Siket fait — Tetrax, Urogallus (ez alakv., a mely etymológiai szempontból eredetibb, nincs meg a NySz. -ban, vö. OklSz. és Wichmann, MNy. IV. 298);
Fogócska — Volsella — Beisz zange;
Főtsegő — Gerro — Schwatzer (vö. NySz.);
Elfoltatás — Divergium — Waszer abwendung (vö. NySz. elfolytatás);
Főnyaló — Ecligma — Leckwerck (sajtóhiba *főnyaló* h., vö. PPB. Ecligma — Fel-nyaló, szájbán elolvadó orvosság);
Foszlyán — Xilinus pannus — Barchet (vö. NySz.; talán nem sajtóhiba *fosztján* h., hanem alakv., vö. OklSz.);
Garad — Infundibulum molare (vö. NySz.);
Gődőlk — Hoedus — Böcklein (ilyen alakban ismeretlen; nem sajtóhibából?);
Gömbölyeggyűkér — Bulbus — Zwibelwurtze;
Dombgőrengy — Grumus — Erdhauflein (talán összetétel, s mint ilyen, ismeretlen; a *gőrengy*-re vö. ugyanitt *Gőróngy* — Gleba);
Jánta — Resina — Hortz (értsd *gyanta* s vö. NySz.);
Sűvegjártó — Pilopoeus, Pileator; *Szijasrtó* — Scytotomus (vö. NySz.);
Gyikín — Storea;
Csillagosható *gyékécske* — Stellio — Sprenglichteotter; ugyanitt *Gyék* — Lacerta (a kicsinyített *gyékécske* sic! ismeretlen, (vö. NySz.);
Habosfu — Undulatus, a, um — Floderholtz;
Héju — Milvus (ha nem sajtóhibás alak *héja* h., akkor olv. *héju* s vö. *héjő* MTsz.);
Hintó szekér — Pilentum (vö. NySz.);
Hőrcsek — Melis, Taxus — Dachs (vö. NySz. és palócz *hőrcsik*);
Hugyó-edény — Matula (vö. NySz.);
Húsos béles — Artocreas — Fleisch Pasteten;
Ingola — Angvilla (vö. angolna MTsz., NySz.);
Író — Schiston — Buttermilich;
Vízöntőkána — Aquale — Giesz-kanne (vö. NySz., MTsz. *kánna*);

- Kaiszi baraszk-fa* — Bricocolus — Merunken-baum;
Keffe — Setaceum — Roszbirsten — Keffa (ismeretlen alakv.);
Kelépcze — Tendicula — Fallstrik — Klapac (lehet, hogy sajtó-
hibás alak);
Kendező — Cerussa — Bleyweiss (olv. *kendező*, vö. NySz.
kendőző);
Kérégszeg — Paxillus, Embolus (máskor mindég *kerék*, vö.
Keréktalp — Absis, *Kerékágy* — Basis, *Kerékkető láncz* — Suf-
flamen);
Kisz — Sabulum — Kiesz;
Kóbor — Canistrum — Brodtkorb (vö. NySz.);
Kompostor — Insile — Schemel (vö. NySz.);
Köllő — Moletrina — Stampfmühle (ez alakv. ismeretlen, vö.
NySz., MTsz.);
Kerékkő — Radius rotae (ismeretlen alakv., vö. NySz., MTsz.);
Lependék — Papilio (az alakv.-ra l. NySz. II. 583, MTsz.);
Madarác — Culcitra — Madarotzen (ismeretlen alakv., vö.
NySz.);
Mérges üveg — Antimonium — Spjesz glasz;
Mosdósaytár — Trua — Spühlgelte;
Pihesmohár — Aegylops (esetleg nem sajtóhiba, vö. NySz.);
Nyaspolyafa — Mespilus;
Eke úftőke — Rallum — Reüde — Stik (ez alakv.-ra l. MTsz.
és olv. *üszőke*);
Palos — Sica (értsd: pallos, ismeretlen alakv.);
Pánczir — Lorica (ismeretlen alakv., vö. NySz.);
Vitla, Pant-vesző — Vimen (vö. *pánt* NySz.);
Paplany — Stragulum (a NySz.-ban ez alakv. nincs meg);
Parasztsekér — Plaustrum;
Pasztortrombita — Buccina — Blaszhoren;
Pecserke — Fungi: Lacteus — Bratschwam — Pečarka (a
NySz.-ban nincs meg, vö. Nyr. VIII. 216);
Viaszszinő, Pý — Gilvus (ismeretlen alakv.);
Vékony peléh — Bractea — Blech (ismeretlen alakv.);
Nyereg alá való *Pakrócz* — Integumentum (vö. NySz.);
Hal piarcz — Ichiopolis — Fisch-marek;
Posván, Iszap — Palus udis — Sumpfe (*n*-es alakv.-a miatt
fontos, vö. NySz.);
Indiai tikok seu *Pókák* — Meleagrides — Indianische hanne
und hünner — Morky (vö. NySz.: pulyka);
Rezike — Fungus: Amanita seu Ruffulus — Reszling — Hrizik
(a rizikegomba nevet se a NySz.-ban, se a MTsz.-ban nem
találom);
Resnok — Ervum — Roszwicke (az alakv. ismeretlen, vö. NySz.
rozsnok);
Rögecs — Glarea — Griesz (a *rög*-nek ismeretlen származéka,
vö. *rögecske* NySz. és *rigacs* MTsz.);
Sat — Cochlea — Schraube (nézetem szerint ugyanaz a szó, a
mi *sajtó*, vö. *sajtol* ~ *satol* NySz. és itt lejjebb);
Seregélymadár — Sturnus;
Spékelő — Creacentrum — Spieknadel;
Sotos tekerő szerszám — Succula — Winde (ismeretlen alakv.,
am. *sajtós*, vö. NySz.);

Szopástúl elválasztott *süldő* — Nefrens — Spanfercklein (vö. NySz.);

Szallonánakfele — Succidia — Speckseiten (ez alakv. ismeretlen a NySz.-ban);

Szekérkenő — Axungia (!); *Szekérkenő tartó* — Axungiarium;

Szemercsek — Fungus: Suillus — Morchen — Smrček (ismeretlen alakv., vö. NySz., MTsz. szömmörcsök);

Szityó — Canna, Juncus — Schilff — Syti (lehet, hogy sajtóhibás alak, de lehet esetleg *szityó* is; vö. szittyó NySz., MTsz.);

Szévétyú — Antlia — Pumpe (értsd *szivattyú*, és alakv. ismeretlen, vö. NySz.);

Talyicska — Pabo, unirotum — Schubkarren (vö. tajicska MTsz., a régiségből ismeretlen alakv.);

Tarló olló — Forpex — Scheer — Nožnice na strihani wlni (vö. taroló olló NySz.);

Tarogató sip — Tibia music: — Pfeiffen — Pistel'ka (az első szótagot olv. a-nak s vö. NySz.);

Teknyő — Trullaeum mactra — Multer (vö. teknyő MTsz.);

Terlő szűr — Tersorium — Wischtuch — Konske utéradlo (vö. NySz. törülő szűr);

Terő, Tiló — Frangibulum; *Mosárterő* — Pilum Pistillum — Stöser (ismeretlen alakv., vö. mozsártörő NySz.);

Török szegfü — Africanus Flos — Türkisch neglein;

Túra sajt — Tyros — Quark — Käs;

Vizifü — Ulva — Moszkraut;

Szénvonyó — Rutabulum — Krücke (a NySz. ismeretlen alakv.);

Sinór mérték — Amussis — Richtschnur.

A felsorolt szavak közt vannak olyanok, a melyek teljesen ismeretlenek (*eszegfa, rögecs* stb.), továbbá olyanok, a melyek összetételükben ismeretlenek. Sok szónak itt közölt alakváltozata új vagy pedig régiebb az eddig ismert legrégebb adatnál (az adatokat a NySz.-ral és a MTsz.-ral vettem egybe). Mindez azt bizonyítja, hogy a néhány lapra terjedő *Lyczei-féle* Szójegyzék igen értékes gyűjtemény. *Lyczei* azt mondja, hogy készítésénél *Calepinus* és *Molnár Albert* szótárait, valamint *Comenius*: *Janua aurea* linguarum-ját használta fel. Szójegyzékén azonban nagyon meglátszik, hogy kiünnően tudhatott magyarul, németül és tótul, mert sokat merített saját tudásából is. Szójegyzéke szótárirodalmunk e nemű legjobb emlékei közé tartozik.

MELEGDI JÁNOS.

II.

Dr. Béla Obál: Hungarica Vitebergensia cz. apró, régi magyar nyomtatványokat tartalmazó kiadása jegyzetek nélkül jelent meg. Az alábbi rövid szójegyzék részben pótolni óhajtja e hiányt.*

* A kiadott négy apró nyomtatvány czime: I. Gratiarum actio. Debrecen, 1597. II. A' Varadi . . . Magyar Raboknak keserves rabságokat egy Keresztyén így sirattya e' versekben (1681). III. Felvinczi Gy. . . Historia . . . az Jerusalemből Jerichóban menő Tolvajoktól meg-sebesített embernek állapotjáról. Lőtsén, 1689. IV. Az Szikszai templomon . . . Istennek itéleti. Mága sirálmas sorsat kesergő Magyar Thalia. Igaz meg-iratása egy Csudatermetnek. Lőtsen, 1694. A csillaggal megjelölt szavak vagy egyáltalában nincsenek meg a NySz.-ban, vagy csak az itt előforduló alakjuk nincs meg.

által-út: Isten előtt semmi nintsen olyan kedves Mint az Irgalmasság: mert ki azzal telleyes, . . . Ajtot az életre *által úton* keres. III. 1. Vö. MNY. VII. 80, 170, 288.

arczúl: Talám gonosz gyótri mely halovány *arczúl*. III. 25: arczán. *át*: nem *átom* magam ily dologban. III. 6.

**budoklás*: Bajos *budoklása* de lön csak héjában. III. 9.

**buglya*: frizura. Ki ma faluról Városba jött mingyatt vagyon *buglyája*. IV. 14. Egy juh . . . ellett egy Bárányt *buglyássan*. IV. 13.

**csudatermet*: Igaz meg-iratása egy *Csudatermetnek*. IV. 13. Vö. csudaszerzet.

czél: az verengezők vötték volna *czélben*. (A négyes rim: me-nésében, elméjében, czélben, közében.) III. 2.

egygyeselet: egyes élet. III. 2.

elhagy: Kelly-fel . . . *magad ne hadd így-el*. III. 18.

**elhányotlik*: elhanyatlik. A' szép nap Délről elhányotlik. III. 16.

**elhül*: ellidegül, hidegen bánik vkivel. Engem . . . oh Uram ne kerüly! Fordics meg útatad töllem így *el* ne *hüly*. III. 10.

**elpecséltel*: Szent Lelkeddel az fogadot fiasagra *el pecseltettel*. I. 1.

**elteljesítés*: kegyelmes ígretidnek . . . *el telyesítéseert*. I. 2.

előment: előrehaladott. Nem lehet te néked *elő ment* eleted, Mert Atyádnak agyát meg-serteztetted. III. 12. Vö. Idejekben *előmentek*: aetati producti (Ily.: Préd. I. 140) NySz.

**fari?*: [a tüz elpusztított mindenünket és így] *Farjul* ki tétet-tünk minden embereknek, Az kik körülöttünk laknak ellenségek. IV. 6. = lenézés, megvetés?

fark l. sarok.

fecskendik: Nem akarom véred hogy reám fecskendgyek. III. 13. [NySz.-ban fecskend alak Orczy-ból. Heltainál fotskandik.]

felér: Azmit könyörgessellsten előt *fel ér*, Azt mind el-követi. III. 16.

**felfuat?*: Mivel jo voltod az egig *Fel fuat* ne bünted sokáig. IV. 12. Sajtóhiba e helyett: felhat?

**félholt*: *fel-holton* téged találalak. III. 21.

fertelmeskódó: parázna. Tegzes 'Tatar pogany, rosz rusnya nep es *fertelmeskódó*. I. 11.

fordít: *Fordics meg* útatad. III. 10. Végre meg-eszmódvén így fordittyta nyelvét. III. 18.

forr-fő: haragjában *for-s'-fő*. III. 15.

forraszt: *Forraszttya elméjét*, nem ülhet egy helyen. III. 3. = Izgatja képzületét.

[*fül*]: hozzá *fül* = hozzá melegszik, vele érez. Ha segítséget ker sziveben *hozzá fül*. III. 27.

**garczon?*: Csak láb hegyen kezdé az útból ki-lépni, *Garczon* barázdakon a' sebest kerülni. III. 5: rögös?

**gáz*: Uszsa a' *gázt* ő-is keresztül a réten. III. 9. Hegyaljai tájszó. Kassai: *gáz*, *gázló*.

gonosz: Talám *gonosz gyótri* mely halovány *arczul?* III. 25. Vö. a rossz töri.

hagy: De én mind ezeket csak *Istenre hagyom*. III. 20: Istenre biz.

**hajító fejsze*: Mindenkinél *láncza*, s'-*hajító fejsze* van. III. 4.

halhaczcza: Ennek az értelme *halhaczcza* meg-kettő, Egygyikben mi röllunk szóllot Üdvözítő A' másikat peng magáról mond-gya ő. III. 27.

(Folytatjuk.)

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

A Thomsen-ünnepről és az Emlékkönyvről. A január 25-iki Thomsen-ünnep lefolyásáról a dán *Politiken* és Setälä Emilnek a *Helsingin Sanomat*-ban megjelent cikkei nyomán a következő részleteket közölhetjük.

THOMSEN VILMOS hetvenedik születése-napját az egész világ nyelvtudósainak hódolata nagyszabású ünnepévé változtatta. Az üdvözlők sorát Frigyes dán király nyitotta meg. Az ünnepnap délelőttjén 11 óra tájban megjelent, szárnysegéde kíséretében, az ősz tudós lakásán s személyesen nyújtotta át az ünnepeletnek az Elefánt-lovagerend jelvényét. A kitüntetés, a melylyel, mellékesen megjegyvezve, a Dániában rendkívül ritka „kegyelmes“ czim jár, nagy feltűnést keltett. E rend lovagjai rendszerint uralkodó házak tagjai és államférfiak; a hírneves MADVIG óta, a ki azonban egyszersmind közoktatásügyi miniszter is volt, e legmagasabb kitüntetés tudósának nem jutott osztályrészül.

A király eltávozta után a küldöttségek hosszú sora járult az ünnepelet elé, emlékkönyveket s számos dán és külföldi tudós társaság és egyetem üdvözlő iratát nyújtva át.

Másnap este a „Videnskabernas Selskab“, a dán tudományos akadémia, elnöke tiszteletére díszgyűlést tartott, a melyen a király, az akadémia védője is megjelent. A dán akadémia adressét a történelmi-filológiai osztály elnöke, WIMMER tanár nyújtotta át, míg a jelenlevő külföldiek nevében AXEL KOCK, a lundi egyetem rektora üdvözölte. Majd THOMSEN lépett a felolvasó asztalhoz s rövid visszapillantást vetett tudományos pályafutására. Előadásában újabb kutatásainak eredményeit is közölte, így egyebek közt azt a meglepő megállapítást is, hogy a bibliában is említett elamita nyelv az indiai dravida nyelvcsoporthal van rokonságban.

A mi Társaságunk is üdvözölte első tiszteleti tagját, a ki azóta a következő köszönő levelet intézte Elnökünkhöz: Copenhague, le 17 février 1912. Monsieur le Président, C'est avec le sentiment de la plus vive reconnaissance que j'ai eu l'honneur de recevoir la lettre sympathique, dans laquelle au nom de „a Magyar Nyelvtudományi Társaság“ vous m'avez adressé, à l'occasion du soixante-dixième anniversaire de ma naissance, les félicitations de cette émi-

nente Société, dont j'ai honneur d'être membre honoraire et dont j'apprécie avec la plus vive sympathie l'oeuvre si nationale et si féconde.

Je vous prie, Monsieur le Président, d'en vouloir bien exprimer à la Société ma profonde reconnaissance et d'agréer vous-même avec mes sincères remerciements, l'assurance de mes sentiments les plus distingués et les plus dévoués. Vilhelm Thomsen.

A már szétküldött nemzetközi *Thomsen- emlékkönyv* 35 cikket tartalmaz, köztük négy olyat, a melyek bennünket is közelebbről érdekelnek. A finnugor tárgyú cikkek közül sorrendben az első alulírott értekezése: „Zur finnischugrisch-samojedischen lautgeschichte“ (8—14). Ismeretes dolog, hogy a *fiu.* alapnyelvben, a szó kezdetén és a szó belsejében is kétféle *s*-hang volt: egy alveolaris-dentalis *s* és egy palatalis *ś*. Ha már most a legbiztosabb *fiu.*-szamojéd szóegyezéseket ebből a szempontból átvizsgáljuk, arra az eredményre jutunk, hogy az *s*-hangok kétfélesége a *szam.* nyelvcsoportban is visszatükröződik, a mennyiben a *fiu.* **s*-nek *t*-hang (és származékai), a *fiu.* **ś*-nek ellenben a *szamojédségben* is *s*-hang felel meg:

fiu. **s*- = *szam.* Jurak *t*, *t'* | Tawgy *t*, *t'* | Jen. *t*, *t'* | Osztj. *t*, *t'*,
č, *c* | Kam. *th*-;

fiu. **s*- = *szam.* Jur. -*d* | Tawgy *O* | Jen. -*d*, -*r* | Osztj. -*t* | Kam. -*d*-;
 Ellenben:

fiu. **ś*- = *szam.* Jur. *s*, *ś*- | Tawgy *s*, *ś*- | Jen. *s* | Osztj. *s* (*h*-)
 Kam. *s*-;

fiu. **ś*(*h*)- = *szam.* Jur. -*s* | Tawgy -*s*, -*ś*- | Jen. Osztj. -*s* | Kam. -*z*-.

A nem-jésített **s* tehát már a *szamojéd* alapnyelvben az eredeti *t*-hanggal esett össze (úgy, mint pl. a *vogulban* is).

WIKLUND KÁROLY „Zur Frage vom Stufenwechsel im Finnisch-Ugrischen“ cz. cikkében (88—95) Setälä ismeretes fokváltakozás-elméletét tárgyalja. W. is elismeri, hogy Setälä feltevése, mint munkahypóthesis értékesnek bizonyult, de másrészt kiemeli, hogy részletes tudományos bizonyítására eddig senki sem vállalkozott. Cikkével, a melyben a Setälätől is legrészletesebben tárgyalt **t* ~ *δ* hangviszony történetével foglalkozik legbővebben, meg akarja „a jeget törni“, hogy végre a *fiu.* hangtörténet e központi kérdése is szélesebbkörű *discussio* tárgyává legyen.

GAUHIOT RÓBERT „Du nombre duel“ című, finom megfigyeléseket tartalmazó cikkében (127—33) érdekes egybevetések kapcsán felhívja a figyelmünket arra a már Meillet-től is említett körülményre, hogy az indogermán (indo-iráni, görög, balti, szláv és ó-irlandi) dualis használati köre teljesen megegyezik a finnugor (ill. *vogul* és *osztják*) dualiséval.

KR. SANDFELD JENSEN „Notes sur les calques linguistiques“ cím

alatt (166—73) a „jelentések kölcsönvételével“ a „fordított jövevény-szavakkal“ (emprunt de traduction) foglalkozik. A tanúságos szempontok szerint rendezett gazdag anyag jelentékeny részét *magyar és finn* példák teszik.

A kötetet J. EYSER-től összeállított THOMSEN-bibliographia zárja be. A jubiléus utolsó (sajtó alatt levő) dolgozata: *A magyar tárgyas-ragozásról néhány megjegyzés* (Magyar Nyelvőr, 1912).

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Vác = **Voác**? MARCZALI HENRIK a SZILÁGYI S.-féle „A magyar nemzet története“ cz. mű II. kötetében magyar fordításban közöl egy III. Béla király korabeli jövedelem-összeírást, a melyben a többi közt ez van: „Az esztergomi érsek suffraganeusai: az egri püspök 3000 márkával, a *voáci* püspök 2700 márkával, a pécsi püspök...“ stb. A „*voáci* püspök“ után két gondolatjel között MARCZALI hozzáteszi: „így jó palóczosan írva“ (l. a nevezett mű 319. lapját). Nekem e „palóczos“ alakra néhány megjegyzésem van. Az első ez: Eddigi tudásunk szerint semmiféle palócz nyelvjárás sem ejti *Vác* nevét *Voác*-nak (vagy akár *Voác*-nak vagy *Vóác*-nak írva), mert hiszen a palócz nyelvjárások az irodalmi *á* hangot nem ejtik *ó*-nak, hanem *â*-nak, *ê*-nak (vö. BALASSA, M. nyelv. 77, 82—92. l.), s ez a palócz *â*, *ê* a nem palóczra sokszor olyan benyomást tesz, mintha *ó* volna (vö. uo. 85, 91). NAGY SÁNDOR „A *váci* nyelvjárás“ cz. dolgozatában ezt írja (9. l.): „Valóban sokszor az idegen fül előtt merőben az *ó* hang hatását teszi: *Vâcz*, *hêt* (tehát)...“ ezt az *ê*-t „... még a közelmúltban is *ó*-nak ejtették“. *Vác* nevét tehát palóczosan nem ejtik s nem is ejtették *Voác*-nak. A másik megjegyzésem a következő: *Vác* neve semmiféle más emlékünkből nem fordul elő *Voác*-nak írva (vö. lat. emlékeinkben: *Vacia* Kézai ed. Flor. 33, 34, Kép. Kr. ed. Flor. 58, Dubn. 88, *Bacia* Kép. Kr., *Bachia* Dub. lásd PAULER I. 560, *Wacia* Dubn. ed. Flor. 90, 92, a XV. sz.-tól *Vacium* | melléknév 1111. okl. Marcellus ep. *Vvacensis*, 1209. okl. Boleslao *Waciensi* episcopo stb., stb., magy. adatok: Margit-Leg. 35, 101, 102, 103, 121, 161, 230 *vacy* pispek, uo. 139 *vacynak* tartományának, uo. 152 *vacy-nak* varasaban, Erdy-c. 400 *vaczot*, uo. 399 *vaccz* felee, *vacz*-nak, később állandóan *Vác*), kétségtelennek kell tartanunk, hogy abban a latin kéziratban, melyből a MARCZALI által közölt magyar szöveg fordítása készült, valami íráshiba van. De micsoda?

Megnéztem a MARCZALI-féle Euchiridionban a megfelelő latin szöveget, s ott (129. l.) ezt találtam: „episcopus *Woacensis* habens septingentas marcas“. A latin szöveg kéziratáról MARCZALI azt mondja, hogy az a párisi Nemzeti könyvtárban van, III. Béla király korára ugyan hiteles adatokat tartalmaz, de a kézirat a XV. századból való, tehát egy régiebb, XII. századi eredetűnek a másolata. GOMBOS F. ALBIN barátom szívessége e XV. századi kézirat facsimiléjának a birtokába

juttatott s e facsimiléről látom, hogy az eredetiben nem *Woucensis*, hanem „*ēps Boacensis*“ vagy „*ēps Bvacensis*“ van“. Ebből már most én a dolgot így képelem megoldhatónak: a XII. századi eredetiben *Vvacensis* állhatott; ilyen *W* értékű *Vv*-k vannak pl. a Zobori apát-ság alapítólevelében, itt *Vvacensis* olvasható (I. FEJÉRPATAKY kiadását). Ebből a *Vvacensis*[=*Wacensis*]-ből a másoló *Bvacensis*-t vagy *Boacensis*-t csinált azon az alapon, hogy minden *V*-ből a vulg. latinban *B* is válhat, vagy szolgálai másolásban a *V*-t \geq -nak írta.

Fejtegetésem eredménye tehát: *Voacz* palóczejtés nincs; a latinban nem *Woacensis*, hanem *Boacensis* vagy *Bvacensis* áll, ezt pedig a XII. századi latin eredeti *Vvacensis* alakjából másolta olyan író, a ki a város nevét nem ismerte.

MELEGDI JÁNOS.

Az észtek neve. Melich János folyóiratunk legutóbbi számában Sachmatov művét ismertetvén, megemlíti, hogy az orosz író szerint az észtek magukat *maarahvasnak* nevezik. Tán nem árt, ha az észtek nevééről pár szót mondok ez alkalommal. A Tacitus említette aesti név a germán *ost*, *east* szóból ered, a mint ezt a legtöbb balti író vallja (pl. K. A. Herman, M. I. Eisen, K. O. Lindequist stb.). Hogy ez a szó nem a mai észteket jelentette, az bizonyos. A később beköltözött finnugor törzsek magukat egyszerűen földnépének (*maarahvas*) nevezték. De csak nevezték! A XIX. század közepe óta, különösen Joh. Wold. Jannsen hírlapjainak hatása alatt, a nép körében egyre terjedt az észti nemzeti név (*eestlased*: észtek, *Eestima* vagy röviden *Eesti* = Észtország; a Wiedemanntól fölemlített *east* szó nem használatos), úgy hogy ma már csupán a legműveletlenebb néptörzsedékek, pl. a szetukézek ismerik a földnépe elnevezést. Az eredetére nézve germán nevet a nemzeti öntudatra ébredt nép ma már önérzetesen használja összefoglaló név gyanúán és csak mosolyog a *maarahvas* elnevezésén.

BÁN ALADÁR.

A Bécsi-codex forrása. Erről szóló multkori hírünket (MNy. VII:463) kiegészíthetjük azzal, hogy Mészöly Gedeon tagtársunknak sikerült a Bécsi-codex eredeti latin szövegét, az egészet összeállítani, nemcsak a prologusoknak, hanem a bibliai részek betoldásainak megfelelőjét is, különböző egyházi atyák szentírásmagyarázataiból, glossáiból, különféle példányokból, kiadásokból.

SZERK.

A Calepinus-szótár kiadásaihoz. Melich János A magyar szótárírodalom cz. nagyértékű művében (NyK. 35—37) a Calepinus-szótár tárgyalásánál annak kiadásai között három korszakot különböztet meg; a harmadik korszakbeli bázeli kiadásokat (1590, 1598, 1605, 1616, 1627) a lyoniaktól (1585, 1586, 1587, 1588) és a genfitől (1594) szerinte két sajátság választja el: 1. a bázeli kiadásokban a tulajdonnevek ki vannak véve a köznevek csoportjából s külön onomasticonban vannak abécze-rendben felsorolva; 2. a) a lyoniak-

ban és genfiben $\acute{w} \sim$ bázeliékben *we*; b) a lyoniakban és genfiben rövidítőjelek \sim bázeliékben a rövidítés feloldása. A rövidítések feloldására a következő példákat hozza fel: 1594: Obbruteo — *Oktalāna lezek*; 1590: Obbruteo — *Oktalanna lezek*; 1594: Oblitesco — *El reytezē, lappangok*; 1590: Oblitesco — *El reytezem, lappangok*; 1594: Quin — *Miert n̄ sôt nikab*; 1590: Quin — *Miert nem sôt nika* (NyK. 36:49—50. ll.).

Azonban az Eötvös-Collegium könyvtárában levő 1598-iki bázeli példányban, melynek párja, mint Szabó Károly említi (R. M. K. 300. sz.), a pozsonyi ev. lyceumé, a felhozott példákat a következőképp találjuk: Obbruteo — *Oktalāna lezek*; Oblitesco — *El reytezē, lappangok*; Quin — *Miert nē sôt nikab?* Szóval rövidítésekben teljesen a lyoni s a genfieket követi.

A Magyar Nemz. Múzeumban levő 1605-iki kiadás pedig mintegy a lyoni-genfiek és bázaliek kettős hatása alatt áll a rövidítések terén: Obbruteo — *oktalāna lezek*; Oblitesco — *Elreytezem, lappangok*; Quin — *Miert nem sôt nikab?*

FIRTOS FERENCZ.

ROVÁS.

Szemben. Szembetűnő, hogy újabban mennyire fölkapták ezt a kifejezést: valakivel, valamivel *szemben*. Szóban, írásban fölösen használják, mikor nincs is rá szükség, sőt a mikor éppen helytelen is. Tompa egyhangúságán kívül bántó azért is, mert életrealó nyelv-alakokkal száll szembe, s le is győzi őket. Folyóiratokból, napilapokból válogattam ki az alábbi szembeszökő példákat. Százával találni efféléket:

„Az ideál és tehetség ellentétének tudata az ily költőkben (Gyulai Párról van szó) fel szokta ébreszteni a kritikai hajlamot, s némi türelmetlenséget is fejleszt ki bennük azokkal *szemben*, kik... a művészi becsvágy aggodalmát érezni sem látszanak“ (Angyal D.: Gyulai Pál. Budapesti Szemle, 1911 deczemberi szám). „Ezt a szókimondást egy ünnepelt művésznővel *szemben* Gyulai nem bírta elfelejteni“ (uo.). — Hiszen helytelennek nem éppen helytelen, de mégis érezni, hogy türelmetlenség inkább valaki *íránt* fejlődik ki bennünk; szókimondás pedig egy ünnepelt művésznőről történik. Lám Gyulai P. így beszél, Angyal D. idézete szerint: „A kérlelhetlen vizsgálódás *irányában* ellenszenvvel viseltetünk“; vagy: „A sajtó és történelem soha se mondhat le a kritika jogáról bárki *ellenében*“ (uo.). — Most mind a két esetben a *szembent* mondanák. — „Azokkal *szemben*, kik e program elhagyásával vádolták, ... oly fejtegetésekkel *válaszolt*, melyek ... a vita végleges elintézésének tekintetők“ (uo.). — Itt határozottan rossz a *szemben* kifejezés, mert válaszolni valakinek szoktunk, nem pedig: valakivel *szemben*. — „Gyulai a keleties bálványozás, a phrasishajhászat és könnyen hívő kritikátlanság irányával *szemben* a józan elméletre ébresztő kritikában oly szert látott, mely a nemzeti élet épségét biztosítja és erejét edzi“ (uo.). — Ez meg éppen furcsa. Hiszen flastromot sebre, ezerjófúvet

hidegtelelés *ellen* szoktunk használni. (Vö. „Halál *ellen* nincs orvos-ság”. „Tudok én jó orvosságot a te bajodra.”) — „A gondoskodása Maurice-szal *szemben* arra szorítkozott, hogy ellátta pénzzel“ (Ambrus Z.: Színház. Magyar Figyelő, 1911 decz. 1.). — Magyarán: *Móricz-ról* szoktak gondoskodni. — „Quintusnak vele *szemben* nem lesz olyan könnyű dolga, mint . . .“ (Magyar Figyelő: Följegyzések, 1911 decz. 16.) — A *szemben* fölösleges; elég: *vele*. — (Vörösmartynak) „egyik jellemző vonása valami lázas, makacs ragaszkodás ahhoz, hogy beváltson minden várakozást, s nemcsak másokkal, hanem első sorban önmagával *szemben*“ (Babics: Az ifjú Vörösmarty. Nyugat, 1911 november 1.). — Ha jól értem, effélel akar mondani: hogy beváltson minden várakozást, s nemcsak azt, a mit mások fűznek hozzája, hanem első sorban azt, a mivel maga van önmaga iránt. Igaz, hogy így hosszadalmas, amügy azonban homályos. — „Szeretik Adyval *szemben* a „füstös kávéházat“, a „beteg szerelmet“, a „szétronsolt idegeket“, a „dekadenciát“ emlegetni“ (Szabó Dezső: A romantikus Ady. Nyugat, 1911 decz. 16.). — Adyról szólva szeretik emlegetni . . . Vagy: Adynak szeretik szemére vetni, szemére hányni; fölhánytorgatják. — „Elnézve ezt az ifjúságot és hallva velük *szemben* az apák panaszait . . .“ (Pesti Napló, 1911 decz. 21. A cinizismus uralma). — Az apák az ifjúságról, az ifjúság cinizmusáról panaszkodnak. — „De figyelmeztetek, hogy őszinte légy velem *szemben*“ (Tarka krónika. Pesti Napló, 1912 jan. 4.). — Őszinte légy *hozzám*. — „Azt a hallatlan vádat emelte a magyar állam ellen, hogy hamis tolmácsokat alkalmaz a nemzeti-ségekkel *szemben*“ (A Nap, 1912 jan. 14.). — Hiszen a tolmácsok nem terhelő tanúk, hogy a vádlottakkal *szemben* alkalmazzák, szembe-sítsék őket! — „Az elkövetett önbíráskodással *szemben* nem találunk eléggé elítélő szavakat“ (Alkotmány, 1912 jan. 14.). — *Erre* is lehet ám jobb szót találni. — „Tagsági díj évi 20 korona, a melylyel *szemben* a tagok . . . művészi folyóiratot kapnak ingyen“ (A Művész-ház zombori hírdetése, 1912). — . . . S ezért; *ennek fejében*. — „Megelégedését fejezi ki Pontanovval *szemben* a fölött, hogy . . . leánya ügyében buzgólkodik“ (Berzeviczy A.: Egy újon fölfedezett Beatrix-okmány. Akadémiai Értesítő, 1912 jan.). — Ha szemtül-szembe történik, akkor: megelégedését fejezi ki Pontanonak; egyébként: . . . P. irányában; P-val való megelégedését f. k. Aztán nem: a fölött, hanem: azért. — „A munka haladást mutat szerzőjének eddigi dolgozataival *szemben*“ (Heinrich G.: Jelentés a Péczely-regényjutalomról. Akad. Ert., 1911 decz.) — Eddigi dolgozataihoz képest, mérve, viszonyítva.

Mindezek után nem csodálkozhatunk, hogy már ilyen is olvasni, hallani: „Mennyire elmaradtunk“, vagy pláne: „hátramaradtunk a művelt Nyugattal *szemben*“!

TRENCSÉNY KÁROLY.

Németből csinált latin szók a magyarban. A német nyelv a latin *-icus* és *-(or)ius* végű mellékeveket, ha átveszi őket, megkülönböztetés nélkül, amazokat is és emezeket is egyformán *-isch* végűre alakítja át. Így lesz az *authenticus*ból nála *authentisch*, *fanaticus*ból *fanatisch* stb. s ugyanígy az *illusorius*ból *illusorisch*, a *meritorius*ból *meritorisch*, a *notorius*ból *notorisch* stb. stb.

Igy tesz az olasz is: mind az *-icus*, mind az *-orius* utolsó szótagját, az *us*-t, egyformán *-o*-ra változtatja, s így lesz nála: autentico, fanatico, illusorio, meritorio, notorio stb. stb.

De már a francia az átvételüknél különbséget tesz köztük,

az *-icus-t -ique-re* és az *-orius -oire-ra* alakítván át. Így lesz nála *authentique, fanatique*, másfelől pedig *illusoire, meritoire, notoire* stb. stb.

A magyar, nem hiába legtovább kitartott a latin mellett, e kétfajta latin melléknév mindegyikét eredeti formájában vette át: az *-icus-t ikus-nak* és az *-orius-t -órius-nak* írva s az utolsó *s-t* nem latinosan *sz-nek*, hanem magyarosan *s-nek* ejtve. Később, mikor a nyelvünkbe begyökeredzett temérdek sok latin szót igen helyesen irtogatni kezdték, jobb íróink már nem éltek a *dilatatorius, illusorius, meritorius, notorius, obligatorius, organisatorius, provisorius, transitorius* stb. latin melléknévvel, hanem, a körülmények szerint, *halasztó* vagy *kérltető, csalékony* vagy *csalóka, érdemleges, nyilvánvaló* vagy *czégéres, kötelező, szervező* vagy *szervezkedő, ideiglenes, átmeneti* vagy *mülékony* stb. magyar szókat írtak helyettük (L. Csengery, Falk, Gyulai, Jókai, Kemény, Salamon, Urházy hírlapi cikkei az akkori időkben). Igaz, hogy Jókai a Politikai Divatok című regényében 1863-ban (II:162) így is ír: „Szerafinenek igen jól illet a fekete özvegyi mez; az eleven arcokat érdekessé tudja varázsolni a *provisorius* szomorúság“. De tudnunk kell, hogy a mikor Jókai ezt írta, Magyarországon a Schmerling-féle *provisorium* uralkodott. Itt tehát Jókai csak egy idő- és alkalmoszerű czélzást akart tenni.

Azóta ötven év mult el. Változtak az idők, változtak a hírlapírók. Ma már a hírlapírók legtöbbször nem igen tud latinul, s mindamellett — mily különös! — soha, de soha nem volt, még a „Magyar Hírmondó“ idejében sem, annyi latin szó a magyar hírlapok nyelvében, mint ma. Csak úgy hemzsegnék benne — vagy kell vagy se — a magyarul egészen jól kifejezhető, teljesen fölösleges latin szók. Méltán jajdul fel Berczik Árpád a most megjelent munkájában* e furcsa divat ellen.

De a mi még furcsább: hírlapíróink maguk csinálnak szem nem látott, fül nem hallott latin szókat, nem ugyan készakarva, hanem pusztá félreértésből. Íme néhány példa:

„*Illuzórikus* rendszabály; *meritórikus* tárgyalás; *notórikus* gonosztevő; *obligatórikus* iskola-látogatás; *provizórikus* megoldás“ stb.

Ismétem, pusztá félreértésből, a legjobb hiszemben használják hírlapíróink eme furcsa latin szókat. Olvassák ugyanis az előtük fekvő német lapban az „*illusorisch*“, „*meritorisch*“ stb. szókat, s mivel tudják, hogy a német *authentisch*nek stb. a latinban *authenticus* stb. felel meg, azt gondolják, hogy viszont minden latin eredetű melléknév, mely a németben *-isch-en* végződik, a latinban *-icus* végződésű. Nem tudni, melyik hírlapunk kezdte a jó magyar szó, az *ideiglenes* helyett a *provizórikus* koresot használni, de annyi bizonyos, hogy a többi mohón kapott rajta s elterjesztették országszerte. A hírlapok hatalma nagy s a rossz szokás nagyon ragadós. Ma már a Justh-párt sem az *ideiglenes*, hanem a *provizórikus* megoldást sürgeti, Apponyi februári nagy beszéde és a miniszterelnök válasza is csak azt emlegeti; pedig kétségtelen, hogy mind a miniszterelnök, mind Apponyi s mind a képviselő urak, ha azt kérdeznék tőlük valaki, hogy az *ideiglenest* hogy mondják latinul, talán mindannyian azt felelnék: *provisorius*, s bizonyára maguk is nevetnének rajta, hogy csupa rossz szokásból a *provisoricus* szaladt ki az ajkukon.

Szeretném remélni, hogy ez a kores provizórikus csak *ideiglenes* a magyar nyelvben.

SZILY KÁLMÁN.

* A mi édes nyelvünk. Budapest 1912.

NÉPNYELV.

I.

A kalaposság mesterszavai.

A régi kalaposság szerszámaait kerestük s meg is találtuk Kiskünnfélegyházán, Borza Ferencz mester uramnál. A múzeum néprajzi osztályába kellettek, a kiveszésnek indult kismesterségek emlékei közé. Egyszerű eszközök ezek, a miket a mester maga szokott volt készíteni, vagy pedig örökli az apjától, avagy attól a mestertől, a kinél a mesterséget kitanulta.

Azt lehetne vélni, hogy ezeknek a magakészítette szerszámoknak mind magyar nevük van. De nem mindnek van magyar neve, hanem megmaradt a német. Némely német szó átalakult olyanformán, hogy egészen magyaros hangzása van neki. Például így megy az egész mesterség, a minek a nyomán kalap lesz a gyapjúból:

A gyapjút tisztítására és elkészítésére valók a *kardácsok* (Kratze). A gyapjút vagy a szórt azután *facholják* a *pógnán* (Fachbogen). A pógnának fölül *orra* van, alul meg *talpa*. A talpon szórtelen nyúl-bórból van a *vitrola*. Innen az orrig húzódik a húr, a mely báránybélből való, nagyon drága és külön kell Pestről hozatni. A pógna közepén *szög* van, a szögön *zsinór*, ennél a zsinórnál fogva függ a pógna a *gerendáról*. Munkaközben vízszintesen áll, a kalapos a bal kezével fogja, a húr pedig *slakholcz*-czal (Schlagholz) rezegteti meg. Hogy a húr szóljon is, a vitrola alá vékony *fapeczket* dugnak.

A pógna *szálakba veri* össze a gyapjút, a mit azután a készí-tendő kalap nagyságához képest a *mérlegen* (?) mérnek ki. (Kétkarú függő mérleg, fából és madzagból van az egész készség). Az így elkészített gyapjú neve *fach*. Ezt a fachot háromszög formára vagy kerekalakúra a *schieber*-rel tologatják össze, a melyet régebben vesszéből fontak, de most már inkább drótból. A fachra ráborítják a *fachszítát* s addig nyomogatják rajta, míg a szőrök egybeállnak.

Ezután következik a *filcelés*, a *gyúrás*, a *valkolás* (Walken). A valkoláshoz való a *rollholcz* és a *víznyomófa*. Most a *formázás* jön. A *formák* hársfából vannak, a miket a szükséghez képest magasi-tani is lehet a lyukas *magasztó-fával*.

Mikor a *filcelt* ráteszik a *formára*, körülkötik kenderzsineggel s azt egyre lejjebb csúsztatják, hogy a *fészek* kialakuljon. Ehez való a *stampfer*, a mi vasból vagy rézből van. A *szélet* (kalapszél) a lapos kalapoknál a *szatlideszkán*, a pörge kalapoknál a *karimázón* csinálják. A szélek körülvágásához valók a *körülvágófák*, meg a *körülvágókés*.

Azután jön a *festés*, a *keményítés*, s ha ez is megvan, akkor a *formáról* a *bontóvassal* leveszik a kalapot, most már csak a *vasalás* és a *fölkészítés* van hátra. Vasalás közben a kalapot habkövezik is. (A habkő neve olykor *Bimsstein*.)

Szeged.

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN.

II.

A birka, juh.

(Hortobágy.)

A birke alak ritkán fordul elő.

*Faj, kor és nem szerint.**Birka*: az aprószőrű német juh.*Juh*: a hosszúszőrű, hegyes és sodrószarvú magyar juh.*Purzsa-bárány*: a rövid, kunkorgós szarvú, fehérszőrű erdei v. oláh juh. Az öregjét-fiatalját purzsa-báránynak nevezik.*Tokjő*: a tavalyi bárány (1—1½ éves bárány).*Jerke-tokjő*: vagy *jerke-bárány*: nöstény bárány. *Ürü-tokjő*: kiherélt bárány. *Bolond-tokjő*: a melyik „forog”, a nyájtól elszédeleg, bizonyos fejbetegségben szenved. *Kos-bárány*.*Apácza*: másod-harmadfű nöstény bárány (birkánál, juhnál), a melyik még nem volt kos alatt.*Anyajuh*: a melyiknek báránya van.*Fejős-juh*: a melyiket fejnek.*Czanga*. A *czangá*-ra vonatkozólag több meghatározást hallottam. Feljegyeztem és közlöm valamennyit: 1. a melyik birkának ellés után eldöglik a fija; 2. a sánta, beteg, általában a silányabb anyabirka; 3. az olyan anyajuh, a melyiknek elhullott a báránya vagy megölték bárányát: szóval bárány nélkül maradt és fejik; 4. minden *fejős-birka*.*Ürü. Örü*: kiherélt kos.*Vezér-ürü. Harangos örü. Vezér*. A vezér-ürük a nyáját vezetik, nyakukban kolomppal.(Szólás:) *Meg kell fogni egyet abból a vezérből ni!**A birka külső jegyei.**Bilét*: ellés után az anyabirka és báránya nyakába akasztott egyforma számjegy. (Vö. *bilét*: belépőjegy a bálba. GVADÁNYI: A pelseskei notárius.)*Csipkés-fül*. A birka füle csipkésen van kimetszve.*Kjúkaszott-fül*. A birka fület kilyukasztják.*Névjegy*: betűjegy a fülön. *Alól vagy felül vett jegy* (a fülön).*Szörjegy. Szörbőjog*: az állat szőrén levő szám- vagy betűjegy.*A birka egyes testrészei.**Büre, irhája, árvabüre* (kötőszöve), *kutyafülek* a szíven (a két szívbillentyű), *aprólék* (az állat belső része: szív, tüdő, máj stb.), *emésztőgyomor, vékonyhurka, segvéghurka, szőre*: gyapjúja.*Musta-birka*: öreg, 6—8 éves, eladásra szánt birka.*Berbécs, berbécs-bárán*. Egyik öreg juhásztól kérdeztem, hogy ismeri-e a *berbécs*-et? — *Mán hogyne ismerném* — volt a válasz. És elmagyarázta, hogy a purzsa-bárányfajtánál a *kos berbécs*-nek hívják; *berbécs-bárán*-nak pedig azokat a bárányokat nevezik, a melyeket már pár hetes korukban kosnak szántak. Mindez azonban az én öreg juhászomnál — a mint mindjárt kisült — kolosmonostori visszaemlékezés volt. Mert járt valamikor Erdélyben is. A *berbécs*-et a Hortobágyon egyáltalán nem ismerik.

Birkahajtó, hívogató és térítő szók.

Úsztatáskor: Ki-ki | ki || ki* ki | te! Ne te | hé | he || he! Ne kos | ne! Ne kani | ne! Kos kos | kos! Nette | hé! Ne | hé! Ne hajna | ne || hé! Prri | prri || ne! Kitte | hó || ha! Ne te te | hé || ne! Halaggy | te || hé! Gyere ide || hé! Ki ne | he! Ne | haj || ne! Ki ne tokjó | ne! Ne tokjó | ne! Szalaggy na! Eriggy csak bárán | ne! Ha hó | te || hé || ne! Vissza | te!

Mikor a juhnyáját összeolvasás végett az állásba hajtják be: Ne | hó || ne! Nette hó! Prri! Poty poty! Prri! Haj | haj! Prri | ha || ha! Közben a szárnak: Ne csaci | ne! S közbe-közbe füttyögtenek a juhászok.

A juhászok hangja közé vegyül a puli-kutyák éles csaholása, a szorongatott öreg birkák bögése és a szomszédos drankába zárt szopós-bárányok keserves bégetése. Micsoda beszélő és éneklő hangok ezek úgy egybefolyva! Micsoda sajátos magyar hangok azok! Micsoda élvezet hallani azokat a magyar fülnek!

Puli. Juhász-kutya. Pásztor-kutya. Nagy-kutya. Kuvasz. Nyáj- vagy házörző-kutya. A puli: nyájörző és nyájhajtó, kislejta juhász-kutya. Szórszínnek: hamvas-eres, fehér, szürke, fekete, hamuszínű, szürkés-zöldes. *Pulinevek:* Legéd.

A pulinak kölyökkorában elszedik a fogát s 6—7 hetes korában már *kapatják:* szoktatják, tanítják jövődöbéli teendőire.

Mint a juhász-bojtár a mikor *kapatja* | A komondor kölyköt, végig simogatja (ARANY)

En kapattam egykor fegyvert fogni csatán (ARANY).

Juhász-kutya. Nyáj- vagy házörző-kutya. Pásztor-kutya. Kuvasz. Nagy-kutya. Mind nagyobb fajta kutyák. S hivatásuk a tanya, kunyhó, ház stb. és az állatok őrzése éjszakának idején.

Vezényszók.

A puli rendkívül okos állat. Mindig a pásztor nyomában van. A nyáját vezényszókra hajtja, tereli jobbra, balra vagy össze. Ha messze van a nyáj és a földről nem lát odáig a puli, ölébe veszi a pásztor és úgy mutatja meg, hogy merre van a nyáj és azután vezényelnek neki. Mikor pedig a puli már oly messze jutott a pászortól, hogy nem látja azt, hogy meglássa gazdáját, ilyenkor két hátulsó lábára áll és így állva, várja a további parancsot, melyhez fejével, kampójával (a merre szükséges: jobbra, balra) gesztikulál a pásztor.

Vezényszók (a pulinak mondva): Szalaggy utána | te || hé! Utánna | te || hé! Ereggy csak elébe | te! Nézz szíjjel! (Nézz szélylyel.) Jól van | mán! (Élég volt már a csaholásból.) Gyere ide csak! Eriggy csak | te! Gyere csak | ide! Ereggy | erre! Az elejét! Ereggy amarra! Gyere elő mán | na! Te! ereggy csak az elejére | te! Te! ereggy csak a hátujára | te! Szírré | te! (Szélire a nyájnak.) Gyerre | te! Aszt a birkát fordicsd | erre || te! Erre csak | te! Emerre | te! Hajzsd erre vissza | te! Szorítsd csak | te! Ahun a birka! hajzsd erre || te! Ugas | te! Ugass csak | te! Micsoda magyar vezényszók ezek! Emlékeztetnek a Rákóczi-korabeli katonai vezényszókra.

Itt emlékezem meg egy igen érdekes kutya-ijesztő szóról: a

* A | jel a hang emelkedését, a || jel a hang továbbemelkedését jelzi.

„stort-ki“-ról. Az „ostort neki“ hiányos mondat „ostort“-jából a kezdő magánhangzó, a „neki“-ből pedig a kezdő szótag kopott le a hangsúly kedvéért.

A számár.

A számár, mikor még nomádeletet élt a juhásznép, nélkülözhetetlen állatja volt ennek a pásztornépnek is. Szamarak hordták *átalvetőben* s a *szamárnyerég* kiálló pálczáira akasztott zacskókban, tömlőkben az eleséget, főző-, evőeszközt, a pásztorok ruhaneműit stb. Ezek voltak a *tergenyészamarak*. Ma már csak egynehány számár ordítgat a rónán a régi dicsőségről. A szamarat kor és nem szerint így nevezik: *kancza-számár* (Mezőtúron: nőstény számár), *csödör-számár*, *kancza-csikó*, *számár-kölyök*.

TÖRÍ MÉSZÁROS ISTVÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XLV. Választmányi ülés. (1912 január 23-án.)

Jelen vannak: Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringer Béla pénztáros, Erdélyi Lajos, Horváth János, Melich János, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos választmányi tagok, Horger Antal jegyző:

A mult ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után:

1. A titkár jelenti, hogy Thomsen Vilmos kopenhágai egyetemi tanár, Társaságunk tiszteletbeli tagja, jan. 25-én ünnepli 70. születésnapját. Azt indítványozza, hogy a MNyT. választmánya üdvözölje őt ez örvendetes alkalomból.

Egyhangúlag elfogadtatik.

2. Az elnök bejelenti, hogy a Budapesti Országos Kaszinó 200 K-val belépett a MNyT. alapító tagjai sorába. Örvendetes tudomásul szolgál.

Új tagokul megválasztatnak:

Böhm János főgimn. tanár Budapest

Ajánló:

Lehr Albert

Szidarovszky János főgimn. tanár Szolnok

Hantal József Budapest

„Mészáros” Kálmán

dr. Klemm Antal benedekr. tanár Pannonhalma

Zoltványi Irén

Új fizetőkül bejegyeztettek: R. k. főgimn. Csikszereda, All. polg. fiúiskola Kolozsvár.

3. A titkár jelenti, hogy Viski Károly megküldte a MNyT.-nak Régi módi házak Szalontán cz. füzetét, Horváth Endre pedig sümegei népnyelvi gyűjtését (L. MNy. VII. 431.)

A választmány köszönetet mond mindkét küldeményért s Horváth Endre tájszavait a MNyT. egyéb népnyelvi gyűjteményeivel együtt való kezelésre átadja a jegyzőnek.

4. Erdélyi Lajos bemutatja a pénztárvizsgáló-bizottság jelentését. Tudomásul szolgál.

5. A titkár bemutatja az 1912. évi költségelőirányzatot.

Elfogadtatik.

Jelentés a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárának megvizsgálásáról. Alulírottak, mint a M. Ny. T. választmányától kiküldött pénztárvizsgálók jelentjük, hogy f. hó 18-án tisztünkben eljárván,

a Társaság pénzkézelését pontosan és részletesen megvizsgáltuk s a legnagyobb rendben levőnek s az ide mellékelt bevételi és kiadási jegyzékkel és költségvetéssel megegyezőnek találtuk. Örömmel állapítottuk meg, hogy bár a tagok számában némi visszaesés mutatkozott s az alapítványokból is kevesebb folyt be, mint az előző számadási évben, a társaság bevételei nemcsak elérték, hanem 2306 K 05 f-rel meg is haladták az előirányzatot. Ez az eredmény mindenkélett a Társ. megerősödésére a legnagyobb gonddal ügyelő elnökünk és a pénztáros úr buzgóságának köszönhető; azért indítványozzuk részükre a közgyűlés hálás elismerő köszönetének kifejezését.

Hozzá tesszük ehhez, hogy a szerkesztőség kezdettől fogva teljesen díjtalanul teljesítvén nehéz munkáját, ezáltal nem kevéssé járult a Társaság anyagi helyzete folytonos javulásának művéhez; s ennél fogva egyébként is nagyrabecsült és nagysikerű munkáját szívetlen a közgyűlés köszönetére méltónak véljük.

Vége legyen szabad a pénztáros úr részére indítványoznunk a szokott fölmentvény megadását.

Budapest, 1912 jan. 23. ERDÉLYI LAJOS, VIKÁR BÉLA pénztár-
vizsgálók.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

16. Szellemdús és társai. Bayer József említi a MNy. 1912 januári füzetében, hogy már 1841-ben megjelent ez az új szó „szellemdús“ a Pesti Hirlapban s ugyancsak akkor a Honművészeben is. Amott Petrichevich Horváth Lázár, emitt egy soproni levelező kapta föl ezt a szép szót, a mi a német „geistreich“ szolgai fordítása, a mihez hasonló tömérdek új szó éktelenkedik irodalmi s iskolai nyelvünkben s a miket a mi romlatlan érzékű népünk soha sem használ, de meg sem ért. „Tessék?“ szokta kérdezni a mi vidékünkön élő nép, ha kiejtik előtte a kenetteljes (salbungvoll), érdemdús (verdienstvoll), erőteljes (kraftvoll), tartalomdús (inhaltsreich), áldásdús (segensreich) stb. neolog szokat.

A régi nyelvhasználat az okos és oktalan, később az eszes és esztelen s azután az értelmes és értelmetlen szokat ismerte. Az irodalmi nyelvbe azután belekerültek a német fordítások s német és tót nyelvérzékű íróink útján az értelemdús, szellemdústalan s hasonló társai.

Ez alkalommal egyúttal el nem mulaszthatom, hogy az újabb időben nagyon lábra kapott mentes és mentességet, vízmentességet s járványmentességet föl ne említsem s végre a büntett s büntettes hézagpótló és találó, remekbe készült szokat, miknek hallatára a jó falusi ember ámulva kérdi megint „tessék?“

Az ügyvédek és a bírák lelki gyönyörűséggel forgatják szókincsünknek eme diszpeldányait s alkalmazzák a törvénykönyvben s az ítéletekben.

Igy esett, hogy lassanként elhagytuk a büntől, levegőtől és víztől ment ősi zamatossá kifejezéseket s megszaporitottuk szókincsünket a kettős képzővel ellátott mentességgel s végre így esett, hogy a jó népies bűnös és gonosz s ugyancsak gonosz tett és bűnös (büntendő) cselekmény helyett az újság ingerével ható büntett és büntettes szokat élvezettel elnyeltük s máris megemésztettük.

LEGÁNYI GYULA.

17. A nyí képzőhöz. Bánffy Dénesnek Teleki Mihályhoz 1659 máj. 3-án írt levelében (Teleki Mihály levelezése: szerk: Gergely Sámuel I. 397 l.) találtam a következő mondatot, mely nem támogatja Mészöly azon állítását, hogy a magyarban „ember járni széleség”, „*jamne parχwit mā lqmt*“ (vog.) értékű infinitivusok nem voltak: „Akarám azért Kegyelmedet, ez kis irásom és jámbor szolgálmat is látogatnom, kívánván, Kegyelmedet levelem szerencsés órában találja, azomban kérvén igen nagy szeretettel, *egy rugaszkodni föld levén ide Kamarás, ne szánja fáradságát, által júni hozzám*“.

ZSINKA FERENCZ.

18. J. B. úrnő kérdi, mondhatni-e azt, hogy „egész délelőtt *kézimunkáztam*“. Miért ne? Ha a gyerekek *tízóráznak*, a futárok *kerékpároznak*, a gavallérok *párbajoznak* és a kocsisok már kétszáz évvel ezelőtt is (PP.) *törlő-szűrőztek*, a hölgyek miért ne *kézimunkázhatnának*? De a második kérdésére, mondhatjuk-e azt, hogy „Petőfi már ifjú korában *hajlamos* volt a költészetre“ — tagadólag kell felelünk. Hagyjuk a *hajlamos* szót a kórosoknak és bünösöknek és tiltsa izlésünk, hogy Petőfire alkalmazzuk. Sz. K.

19. Szőke Duna . . . talán a nép ajkáról vették (e jelzőt) költőink is. Ezt írja Putnoky Imre a MNy. VII:72. lapján. Ezzel szemben Vergiliust (Aen. VII:30) idézem: „*hunc inter fluvio Tiberinus amoeno Verticibus rapidis et multa flavus harena in mare prorumpit*“. Továbbá Horatius (Carm. I. 8) „*Cur timet flavum Tiberim tangere?*“ és Horatius (Carm. II. 22) „*cedes . . . villaque, flavus quom Tiberis lavit*“.

SZÉKELY ISTVÁN.

20. K. J. úrnak. A *hiedelem* szó helyes magyarázata megtalálható már MÁTYÁS FLÓRIÁN „Akadémiai értekezések, igazítás és pótlékul a magyar nyelv szótárához“ Pécs 1863 cz. művének 14. lapján is. M. J.

21. Karakalla. Csokonai Karnyónéjának III. felvonásában (3. jel.) előforduló *karakalla* szónak mi a jelentése és eredete? Riedl Frigyes értesülése szerint *karakalla* „zenebonát“ jelent, legalább Zilahi Kiss Béla ilyen értelemben használja írásaiban. Azonban ez a jelentés itt talán nem egészen illik a szövegbe; a tündér ugyanis az említett helyen ezt mondja: „ . . . Legtöbb csudát, *karakallát* Az éjjeli ágyba teszek“.

DOBÓCZKI PÁL.

A *karakalla* szót eddig egy szótárunk sem jegyezte fel. Valószínűleg a fr. *caracole* „herumtummeln eines pferdes in ganzen u. halben kreisen“ (vö. *caracoler* „aller capricieusement, par bonds; aller capricieusement à droite et à gauche“ Darm.-Hatzfeld) vagy a német *karakole* id. (*karakolieren*: „das pferd herumtummeln; plänkeln, schwärmen“ Heyse, Fremdwört.) latinositott alakja. Az olasz *caracollo* szóra alig gondolhatunk. Csokonai idézett helyen a m. *karakalla* inkább „összevisszaságot“, mintsem „zenebonát“ jelent.

G. Z.

22. A *hályog-mütettek* elnevezésére többféle szót ajánlottak már; a következőkben legyen szabad felhívnom az érdekeltek figyelmét egy kifejezésre, a mely a *sikerrel* operáltakra volna alkalmazható.

Ha vannak(?) *árvízmentettek*, éppen úgy lehetnek *hályogmentettek*.

ERDŐS JÁNOS.

1. Bevételek és kiadások 1911-ben és költségvetés 1912-re.

I.

B e v é t e l	Költségvetés 1911-re		Bevétel 1911-ben		Költségvetés 1912-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék 1910-ről	66	07	66	07	61	—
Alapítványok	—	—	50	—	—	—
Kamatok	976	—	1123	21	1104	—
Árkülönbözet értékpapírok vásárlásakor	—	—	213	54	—	—
Tagdíjak és előfizetések	7400	—	9079	—	7400	—
Eladott füzetek	—	—	194	80	—	—
Vegyések	—	—	21	50	—	—
Összesen	8442	07	10748	12	8565	—

A bevétel 1911-ben 2306 korona 05 fillérrel több a költségvetés szerintinél.

II.

K i a d á s	Költségvetés 1911-re		Kiadás 1911-ben		Költségvetés 1912-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Írói tiszteletdíj	1800	—	1687	—	1800	—
Tiszti díjazás	1000	—	1000	—	1000	—
A „Magyar Nyelv“ nyomta- tása	3000	—	2800	34	3100	—
Különnyomatokra	440	—	368	60	440	—
Expeditio, kisnyomatványok	900	—	729	18	900	—
Könyvárusi %	100	—	102	—	120	—
Népnyelvi tanulmányokra	1200	—	800	—	1200	—
Összesen	8440	—	7487	12	8560	—

A kiadás 1911-ben 952 korona 88 fillérrel kevesebb a költségvetés szerintinél.

A maradék 1911-ről 1912-re 3261 korona. Ebből 3200 korona értékpapírban, 61 korona készpénzben.

2. Alapítványok állása.

1911.

Áthozatal 1910-ről	24.400 kor.
Kolozsvár: M. nyelv. seminarium (utolsó részl.)	50 „
A Társaság tőkésítése	3.150 „
Összesen	27.600 kor.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. KÖTET.

1912. ÁPRILIS.

4. SZÁM.

A tövégek palatalisatiójáról.

Ismeretes dolog, hogy a magyarban a mai *pogány*, *karácsony*, *patkány* stb. régen *pogán-nak*, *karácson-nak*, *patkán-nak* stb. hangzott. E hangváltozással egy időben egyszerre ketten is foglalkoztak. Az egyik SIMONYI ZSIGMOND, a másik JUSTUS HAJNALKA. SIMONYI a hangváltozást „A tövégi orrhangok történetéhez“ cz. dolgozatában tárgyalja; dolgozatának célja a következő két kérdés tisztázása: a) Etymologikus *-n*-ből *-m* lesz (vö. *Garam*, *Komárom*, *malom* stb.) és megfordítva etymologikus *-m*-ből *-n* (s ebből esetleg *-ny*) lesz (vö. *Tétém* > *Tétén* > *Tétény* stb.). Az első esetben az *-m*-es alakok elvonások az ilyen ejtett alakokból: *malomba*, ebből **malonba*, *Garamba*, ebből **Garanba* stb., a második esetben S. visszakövetkeztető analogiával magyarázza a *Tétény*-féle alakokat (a *csitrom*, *milliom*, *áfszum* latinósított alakok). Kiterjeszkedik S. a nem tövégen levő *-n* ~ *-m*-ekre is. A magyarázat lényege, hogy S. a változást mondatfonétikai okokból eredtnek tartja.

b) A mely névszók nem helynevek, azokban a tövégi *-n* sok esetben *-ny*-nyé változott (vö. *pogány*, *karácsony*, *patkány*, *mony* stb.). E változás okai S. szerint a következők: először sokkal több az *-ny* végű szó, mint az *-n* végű, a változás tehát sok esetben analogiás (vö. *zsákmány*-féle szavak a *-mány* ~ *-mény*-félék hatása alatt); másodsor sok esetben a *-j* kezdetű ragok hatásából magyarázható az *-n* > *-ny* változás (vö. *fon* ~ *fony* a *fonja*, *fonj!*-ből, *hony*, *hon* ~ *honom* a *honja*-ból stb.). Ezen felül S. szöveleji és szóbelsei *-n* ~ *-ny* változásokat is tárgyal.

JUSTUS H. dolgozata a SIMONYIÉNÁL valamivel később jelent meg, úgy azonban, hogy JUSTUS már felhasználhatta SIMONYI eredményeit is. Dolgozatának ez a címe: „Adatok a magyar „ny“ hang történetéhez, különös tekintettel a tövégi *n* > *ny* hangváltozásra. Budapest, 1911“. 8° 35 lap.

Ez a dolgozat, az eddigi irodalom alapján, olyan világosan s szabatosan van megírva, s minden során annyira látszik a gondosság és az óvatosság, hogy megérdemli, hogy vele bővebben foglalkozzunk.

Justus már az elvi dolgokban is helyes úton halad. Hangsúlyozza, hogy a tövégi $-n > -ny$ változás kérdésében a jövevényszavak közül első sorban a törököknek, azután a németeknek abszolút bizonyító erejük van. Sem a török nyelvekben, sem a németben nincsen $-ny$ hang. Ha tehát egy-egy ilyen eredetű jövevényszavunkban $-ny$ -et találunk, az csak a magyarban keletkezhetett (vö. *cziczkány, gödény, bókony, áltány* stb.). Kissé más a helyzet a szláv eredetű szavakban, mert a szláv nyelvekben $-ny$ hang is van (tövégén is).

E helyes elv alapján tárgyalja az eredeti szavak, majd a török, német, szláv, olasz jövevényszavak $-n > -ny$ -ét, végül a mai nyelvjárások $-n \sim -ny$ megfeleléseit. Tárgyalásában kiterjeszkedik a szóbeljei és szóeleji $n > ny$ változásokra is.

Az eredmények, a melyeket megállapít, a következők:

a) A tövégi $-n > -ny$ hangfejlődés szórványos hangváltozás, a mely azonban valamikor szabályos hangfejlődés lehetett.

b) E hangfejlődés a legrégebbi írott emlékektől kezdve egészen a mai napig folyamatban van.

c) A tövégi $-n > -ny$ néhány esetben hasonulás eredménye.

d) E változás néhány olyan szón is kimutatható, a melyek eredetileg $-n$ -ragos határozók voltak (*eleveny, hony, zokony, rokony, magányos*; hozzáveendő még: *verseny, hevenyébe*).

e) E hangfejlődés összefügg a szóvégi $-l > -ly$ változással, s valószínűen a $d > gy$ -vel is (vö. *Károl > Károly*; **vadok > vagyok, hod > hogy, Füzed > Füzegy*).

Ez eredményeken felül több figyelemre méltó megjegyzés van az értekezésben. Így a többek közt Justus is elfogadja Mészölynek azt a, nézetem szerint is, helyes nézetét (l. Nyr. XXXVII. 167 és Justusnál 28), hogy a *megyék* a *ményék*-ből fejlődött s ez utóbbi a *mének*-ből. A *mogyoró* < *monyoró, ágyú, ágyuság* ~ *ányuság, anyos* (vö. MÁTYÁS FLOR. Nyelvt. szót. kis.) példák ezt szépen támogatják.

Kiegészítésül a fentebb ismertetett két becses értekezéshez, a következőket közlöm.

1. Azt, hogy a tövégi $-m < -n$ a $-ba, -be, -ból, -ből$ -féle ragos alakokból elvonás útján keletkezett, kétségtelennek tar-

tom. A *-ba* előtti *-n* > *-m*-re a legrégebb példák egyike a következő: MünchC. Máté I. 17: „Dauidtól foguan *Babillomba* vitele-tiglen“. A mi az etymologikus *-m*-ből lett *-n* > *-ny*-eket illeti, SIMONYI visszakövetkeztető analogiával magyarázza (Nyr. XL. 243). Lehet azonban ezeket másképpen is magyarázni. A JordC. 586. lapján pl. ez van: „es vytethneek az angyaloktól *abrahannak* kebleebê“. Az ilyen alakokból elvonással szintén keletkezhettek *Ábrahán* > *Ábrán* > *Ábrány* alakok.

2. A kik eddig az *-n* > *-ny* változásról irtak, vagy nem vetettek ügyet az *-n* után jövő vocalisra (ragozott, képzett alakokban), vagy pedig azt állították, hogy az *-n* az utána következő vocalistól függetlenül is válhatott *-ny*-nyé. Elismerem, hogy ilyen esetek is vannak; vannak azonban olyan esetek is, a hol az *-n* > *-ny*-nek oka csakis az *-n* utáni magánhangzó lehet. Ilyen eset van az *enyém* szóban. Ez a névmás szerintem az *en* (≈ *én*) + *é* + *m*, tehát egészen olyan, mint az *öv-é* (másképp BUDENZ UgAl. 289, UgSzót. 194). Az *én* nézetem szerint tehát az *enyém* ≈ *enyim* a magy.-ban fejlődött egy régebbi *eném* ≈ *enim*-ből. Nos hát ezt az alakot olyan emlékekben, a hol az *-n* hang meg van különböztetve az *-ny*-től, rendkívül sűrűen találjuk. Íme néhány adat:

JÁSZAY P. a MünchC.-hoz készült szójegyzékben (RMNy. III. 280) azt mondja, hogy az *enyém* mindég *n*-nel *enem*-nek van írva és sohasem *n*-nyel *enem*-nek, vö. MünchC. Ján. VII. 16 „En tanosagom nem *enem* . . .“, Ján. XVI. 14, 15 „mert *enemből* vézen . . . mert *enemből* vézen“. Más adatok a codexekből: DöbrC. 235, 335, KeszthC. 149, 301 *enem*, KeszthC. 125 *eenem* | DöbrC. 195, 335 *enim*, ÉrdyC. 377, 446 *enym* | TihC. 236 *enimek* | DöbrC. 326 *enemeket* | KeszthC. 125 *eneym*, DebrC. 574, DöbrC. 326, 341 *eneim*, DöbrC. 13 *eneimet* | FestC. 11, 228 *enneym* stb. (l. NySz. is). Van *n*-es alak is: vö. DöbrC. 330 *enimból*, *enimból* stb. — Adatok nyomtatványokból: GÁLSZÉCSI: *enym*. SYLVESTER, a ki az *n*-et az *ny*-től megkülönbözteti, kivétel nélkül *n*-et ír, vö. Új test. I. 137 *enim* . . . *enim*, 142 az *enim-től*, 151 *enim*, *enimból*, *enimból*, 153 *enim* stb.

Ez adatok alapján, a melyeket könnyen szaporíthatnánk, azt állítom, hogy az *eném*-ből fejlődött az *enyém* s hogy ez *-n* > *-ny*- fejlődés okát az *é* hangban kell keresnünk.

Nézetem szerint a *-nyi* képző *ny*-e is ilyen eredetű. Tudvalevő dolog, hogy e képzőnk régebben *-né* volt (lásd MÉSZÖLY G.:

A *-nyi* képző eredete cz. tanulmányos értekezését a NyK. 1910. évi folyamában és különnyomatban is), s még régebben *-nĕj*, illetőleg *-nĕje*. Ez állítás igazolására a következő adatokat hozom fel:

Bécsi-c. Hester V. 11. még monda azoknac . . . *mĕne* dičovséggel őtet kiral fel emelte volna | de uo. Judit XII. 20 Es olofernes . . . igen soc bort iuéc. *mĕneiet* őeletében . . . sonha nem ituala, uo. Judit V. 3 Mongatoc nekém ki légén ennĕp . . . es *mĕnéieec* legēnec ő varosoc, MünchC. Luk. VIII. 39 Meň te hazadba es hirdessed, *meneieket* tót isten teneked, es elmene . . . predicaluan *meneieket* őneki tótuolna Jesus, Apoc. 13 hirdetem *meneieket* tót en lelkemnek, uo. 28 *meneiet* gonozkodot ellenseg a scentre (= KulcsC. 178. l., 73. zsol. 3: m e n e gonozth teeth ellenseg the zentydbe).

Bécsi-c. Judit I. 2 zaz *kónókkletne* magassagba | de uo. Dán. III. 1 alkota araň ozlopot magassaggal neguen *kónókkletneiĕt* zelessegel hat *kónókkletneiĕt*.

Ilyen teljesebb alakok másutt is vannak (vö. NySz.), az *-n*-nel írottakra meg számtalan adatot lehet idézni (vö. DöbrC. 13 *menet*, 11 *menibe*, 13, 12 *menere*, 13 *ammenere* stb. és Zolnai Nyelveml. 114). Az a nézetem már most, hogy a *-nĕje* > *-nĕj* > *-né* képző először csak az *anné* > *annyé*, *enné* > *ennyé*, *mĕné* > *mĕnné* > *mĕnyé* > *mĕnnyé* névmásokban keletkezett, ezekből azután átvonódott a többi *-né* ~ *-nyé* > *-nyi* képzős alakra. Ez állítás chronológiáját több emiékkel lehet igazolni, itt csak SYLVESTER Új testamentomának vallomását hozom fel. SYLVESTERben ez van:

a) Névmások:

Új test. I. 119 közel *annĕ* földön, uo. I. 25, 110 *annĕ* (egyszer I. 141 *anne* ideifü) stb., ragozva: I. 113 nig *annĕt*, I. 20, 134 *annĕt*, I. 100 *annĕt* ad az mehire . . . stb.

I. 108 *ennĕ* esztendőtül fogua, I. 149 *ennĕ* űdőtül fogua, I. 25, 134, 159 *ennĕ* stb.; ragozva: I. 54 *ennĕt*, I. 55 *ennĕre* stb.

I. 140 *mĕne* idĕiglen, I. 160 *mĕne* számtalan, ragozva: I. 113, 134 *mĕnĕt*, I. 100, 119 *mĕnĕre*, I. 105 *mĕnĕszer*, I. 100, 103, 109 *mĕnĕuel* stb.

I. 86 *valameĕne* dolgokat, I. 111 *valameĕne*, ragozva: I. 142 *valameĕnĕn* stb.

b) Nem névmások mellett a képző, illetőleg rag *-ne* ~ *-ni*:

I. 123 hatvan *kĕgne* földön vala, I. 134 harmincz *kĕgne* földet, I. 144 tizenöt *kĕgne* földön;

I. 120 közel egg *orane* údónek kőzbe vetise lútt volna ;

I. 85 egg *punctni* údóban ;

I. 159 két száz *singne* földön stb.

A *-nyi* képző tehát eredetileg *-něi* < *-něje* volt, mai *ny-ét* *n*-ből kell magyaráznunk, s az *-ny-nyé* válást az *-é*-nek tulajdoníthatjuk. Ez az *-ny* először a névmásokban volt meg (vö. HB. *menyi*), aztán áterjedt a nem névmási származékokra is.

Nézetem szerint az *-é* hatásából magyarázható a főnévi ige-név-képzőnek *-nye* alakváltozata. Ez a képző is eredetileg *-né*, tehát *-n* hangú volt (így SZINNYEI: NyH.⁴ 81, FUSPr. 95, máskép SIMONYI: TMNyv. 508). E *-né*-ből lett *-nyé* > *nyë* > *-nye* (vö. Lányi-c. 91 *tartanye*, 65, 103 *mondanye*, 100, 122, 161 *tudnye* stb., lásd a TMNyv.-t is), illeszkedéssel *-nya* (vö. az ilyen nyelvjárási alakokat is: *kérnye*, *igérnye* — *rinya* stb., NyFüz. X. 15). Ez az *-ny* a személyragozott alakokban átvonódott itt-ott az első személyre is, vö. Érdy-c. 487, 540 *tanwnnywnk*, 558 meg *twd-ínwnk*, 602 *varnywnk* stb.

Ki tudunk már most olyan eseteket is mutatni, hogy az *-é* más esetekben is palatalisálhatta az előtte levő consonánst. Ez az eset van a *mezsgye* szóban. A *mezsgye* szó bolgár eredetű, s valaha a bolgárban a neki megfelelő szó *mežda*-nak hangzott. Kétségtelen azonban az is, hogy a bolgár nyelv történelmi korában már *mežda* volt a szó, tehát úgy, mint ma. E bolg. *mežda*-ból a magyarban *mezsa*, majd később *mezsa* lett (vö. АСВЪТН: Szláv jövevényszavaink, I. 79). A *mesde*, *mezsa* alakok ma is megvannak nyelvünkben (l. MTsz.), a *mezsa* pedig megvolt a régi nyelvben (l. OklSz.). A mai *gy*-vel hangzó alak a *mezsdét*, *mezsdék*-féle alakokban keletkezhetett, a melyek *mezsgyét*, *mezsgyék*, *mezsgyés*-nek kezdtek hangozni, s ezekből vonódott el a *mezsgye*.

Az *-é* hang tehát bizonyos szórványos esetekben palatalisálhatta az előtte lévő mássalhangzót. Valószínű, hogy a tövégi *-n* > *-ny* változásokat ezzel az *-é*-vel nem magyarázhatjuk, hiszen így legfeljebb a magashangú szavakat magyarázhatnók. Mindazonáltal azt mondom, hogy e kérdésben is csak akkor fogunk tisztábban látni, ha megfigyeljük a különböző korok emlékeinek idevágó adatait. Addig bizonyos *-n* > *-ny*-eket nem tudunk megmagyarázni, egy jó csomót azonban igen is magyarázhatunk. A már felsoroltakon kívül hanghelyettesítéssel magyarázható a m. *nyüst* ~ *nyist* < bolg. *ništi*. A bolg. *ništi*-ből azért lett *nyüst*, mert a m.-ban csak *nyi*- szókezdet van (az egyetlen *ni*! régibb

né /-ből). A palatalisált mássalhangzóhoz való hasonulással magyarázhatók: *nyavolya* régibb *nevolya*-ból s ez szláv *nevolja*-ból | *nyoszolya* régibb *noszolya*-ból, még régibb *noszola*-ból s ez szláv *nosilo* vagy *nosila*-ból. Hasonlóan keletkezett a *csizma*-ból a *csizsma* alakváltozat stb.

A palatalisatióval ellenkező eset a depalatalisatio. Ez is van a magyarban nemcsak a *gy* hangoknál (vö. *dísznó*, *dészüt* stb.), hanem az *-ny*-eknél is. Ilyen biztos példa a *csinál*, melynek régibb alakja *csinyál*. Ez ige egy szláv frequentativum: **činjati*-ből való, úgy hogy a m. igében *-ny* az etymologikus, *-n* a fejlődött hang. A szláv frequentativum e képzésére vö. LESKIEN: Handbuch,⁴ 19. lap.

3. JUSTUS azt mondja, hogy a tövégi *-n* > *-ny* és tövégi *-l* > *-ly* változások között összefüggés van. Lehet. Tény az, hogy egy sereg szavunk van, a hol etymologikus *-l*-ekből *-ly*-ek keletkeztek. A változás itt is nemcsak tövégi helyzetben, hanem szó belsejében is észlelhető. *Mihály*, *Károly* keresztneveink a mult század első felében még *Mihál*-nak (vö. Vörösmarty *Mihál*), *Károl*-nak hangzottak. Az irodalmi *saláta* mellett van *salyáta* (NySz.) > *sajáta* (MTsz.) is; hasonló esetek *széllel* > *széllyel* > *széjjel*, *zsöllye* < lat. *sella*, *hüllye* < vö. *hül*ni, *csuklya* ~ *csukla*, *fáklya* < vö. lat. *facula*, *imolya* ~ *imola*, *pólya* ~ *póla*, *zabola*, *zabla* ~ *zablya* (vö. MELICH: A magyar ny. szláv jövevényei, 25), *Orsolya* < lat. *Ursula*, *kölyök* stb., stb. Mindezen esetekben az *l* az eredeti s az *ly* a magyarban fejlődött hang.

A következő sorokban néhány adattal akarok hozzájárulni a magyar nyelvbeli tövégi mássalhangzók palatalisatiójához, s részletesebben szólok szláv jövevénytiszavaink tövégi mássalhangzójáról. A szóbelseji és szóeleji (vö. pl. *lengyel*-beli *gy*-t, a mely orosz nyelvi hangjelenség, *komornyik ny-e* szintén átadó nyelvi sajáttság, más eredeti és nem eredeti esetek: *pletyka*, *kártya*, *szátyva*; *gyilkos*, *gyémánt*, *fejgyver*, *frigy* stb.) palatalisatiókat ezúttal nem tárgyalom, de nem írom alá, a mit ASBÓTH csak úgy odavetve mond (vö. Izvj. VII. 4:254), hogy a mássalhangzók palatalisatiója a magyarban közönséges jelenség, különösen palatális magánhangzó előtt.

Ha egy szláv szó az ó-egyh. szlávban *-z*-ra vagy *-z*-re végződik, akkor ennek a tövégi *-z*-nak, *-z*-nek a magyarban semmi nyoma nincs. A tövégi magánhangzóról írott értekezésben (MNY. VI. 15) azt a nézetemet fejeztem ki, hogy e

tövégi magánhangzók már az átadó szláv nyelvben, illetőleg nyelvekben sem hangzottak. Egyébiránt ha hangzottak is, a mi nem valószínű, a mai magyar nyelvben nyomuk sem lehet, mert hiszen — rövid vocalisok lévén — a magyarban a többi nyílt végszótagban levő rövid magánhangzóval együtt eltűntek volna. A mai m. *bab*, *galamb* tehát akár szláv *bobъ*, *голѣбѣ*-ből, akár pedig *bob*, *голѣб*-ből eredhetett, az eredmény mind a két esetben *bab*, *galamb*.

A tövégi (és egyéb helyzetben lévő) *-z*-t az orosz nyelv-tanok kemény *jer*-nek, az *-b*-t pedig lágy *jer*-nek nevezik (a szerb-horv. név: vastag *jer* — vékony *jer*, a bolg. pedig: nagy *jer* — kis *jer*). Ez az elnevezés azt jelenti, hogy az *-b* előtti magánhangzó az oroszban palatalisálttá lesz, míg az *-z* előtti változatlan marad („kemény“ marad). Így pl. az or. *гостъ* (vendég) kiejtve *goszty*, ellenben az or. *моствъ* (hid) a kiejtésben *moszt*. Ez a különbség visszatükröződik a lengyelben is, ott a két szó így hangzik: *góśc* — *most* (olv. moszt).

A következő sorokban már most vizsgálni fogom szláv jövevényiszavaink tövégi *-nb* ~ *-nz*, *-tb* ~ *-tz*, *-rb* ~ *-rz*, *-db* ~ *-dz*, *-ńb*, *-lb*, *-rb* megfeleléseit. Hogy a magy. hangtörténetre levonható tanulságoknak biztos alapot adjak, a tövégi *-tb* ~ *-tz*, *-db* ~ *-dz* megfelelésekből indulok ki.

Ó-egyh. szláv tövégi *-tb*-nek, *-db*-nek a ránk nézve fontosabb szláv nyelvekben ezek a megfelelései: szerb-horv. *-t*, *-d*, szlov. *-t*, *-d* (így már a Freis. tör.-ben), ó-cs. *-t*, *-d* (és a cseh nyelven belül analogikus úton) mai cs. *-t'*, *-d'* is (GEBAUER, de vö. VONDRÁK: Vergl. Gr. I. 280 is: valószínűen ugyanígy a tótban); mai t. *-t'* *-d'*, lengy. *-ć*, *-ź*, or. *-t'*, *-d'* (vö. SOBOLEVSKIJ: I. r. j. 44, de vö. САСНАТОВ), bolg. *-t*, *-d* és nyelvjárásenként *-t'*, *-d'* (erre vö. MLETIĆ: Ostbulg. 89, OBLAK: Mac. Stud. 49); példák:

gát < szerb-horv. *gât*, szlov. *gât*, ó-cs. *hat* (GEBAUER: Slov.), mai cs. *hat'*, tót *hat'*, or. *gat'*, lengy. *gac'*; valamennyinek alakja *gatb*;

malaszt < mellözve a szláv szó különböző szláv nyelvi jelenségeit, vö. ó-egyh. szláv *milstb*, bolg. *milst* (irva *milstb*), szerb-horv. *mîlost*, szlov. *milst* (Freis. tör.-ben *milst*), ó-cs. *milst*, mai cs. *milst'*, t. *milst'*, or. *milst'*, lengy. *milośc*.

Teljesen hasonló hangtani helyzetben levő esetek: *csétért* (quadrans), *deget* (MTsz.), *pázsit*, *pecsét*, *szemét*, *tiszt* stb.; az *-b* szempontjából idevalók: *Pest*, *palást*;

ceseléd ~ *család* < ó-egyh. szl. *čeladъ*, bolg. *čelad*, szerb-horv.

čelād, ó-cs. čeled, mai cs. čeled; — t. čelad, or. čelad, lengy. czeladź;

kád < egyh. szl. kadъ, szerb-horv. kâd, szlov. kâd, ó-cs. kâd, mai cs. kâd; t. kâd (Loos ném.-m. t. szótár Kufe alatt, alakv. kâd'; a Loos-Реч.-nál közölt kada m.-ból), or. kad', lengy. kadź.

Teljesen hasonló hangtani helyzetben levő esetek: belénd (ebben beléndezkedni NySz.), szabad stb.

Ó-egyh. szl. tövégi -tъ, -dъ = valamennyi szláv nyelvben -t, -d:

barát < ó-egyh. szl. bratъ, bolg. brat, szerb-horv. brât, szlov. brât, ó-cs. és t. brat, lengy. brat, or. brat;

bolond < ó-egyh. szl. blъdъ, szerb-horv. blūd, szlov. blōd, cs., t. blud, lengy. bląd, or. blud;

rend < ó-egyh. szl. rъdъ, bolg. red, szerb-horv. rêd, szlov. rêd (nyilt e), t. riad, cs. řad, lengy. rząd, or. rjad.

Teljesen hasonló esetek: apát, eczet, haraszt, paraszt, pemet, naszád, szalad stb.

E példákban kétségtelenül kitűnik, hogy azok a szláv nyelvek, a melyekből jövevényszavaink nagy része való, a szóvégi -tъ és -tъ, -dъ és -dъ közt különbséget nem tettek. Az ilyen szóvégek -t ~ -d végűekké lettek. Az ilyen szóvég azután a magyarban a következő változásoknak eshetett alá:

a) Szóvégi -d-ből a magy.-ban d, majd -t lett, erre két példánk van: zsinat < régibb magy. zsinad (vö. DebrC. 94 sinadot kétszer), zsinod (MURM.?) < szl. *žinodъ, lat. synodus | pajót < pajot < pajod > pajód (CzF., MTsz., NyFüz. X. 63) < MIKLOSICH SlavEl. szerint cs. pajed (alakv. pajed') < *pajedъ (Bern. EtWb. 273), t. pajed, tót eredetű szó, vö. ASBÓTH: Izvj. VII. 4, 296; hasonló esetek: Korlát < olasz Corrado: Conradus, Bernát stb.

b) Szóvégi -d (-dъ és -dъ) a magy.-ban elesett: jegenye < szláv *jagnъdъ, szerb-horv. jâgnjêd, medve < szláv medvêdъ, rásza < vö. szerb rásad (lásd ezekről MIKL.: Slav. El. 8, Nyr. XLI. 150, ASBÓTH: Nyelvtud. I. 79). E -d-k elesését a magy. tárgyeseti -t-vel csak akkor lehet annyira-amennyire megmagyarázni, ha e szavak egykor a magy.-ban -d-re, majd ebből -t-re végződtek (l. a) alatt). Kizártnak tartom, hogy már az átadó szlávban zöngétlen lett volna a szóvég.

c) Szóvégi -d ~ -t a magy.-ban -d ~ -t-vé lesz s ebből a magyarban -gy ~ -ty is lehet, ide való példák: páprágy, régibb m. páprád s ez egy szláv paprad < papradъ-ból | porongy CzF.,

MTsz., régibb m. és közmagy. *porond* < szláv. *prъd-* < **prъdz-* ből | *szvados* > *szovados* > *szovatos* < *szovatyos* < szláv *svod-* < *svodz-* ből (l. OklSz.) | *torongy* (mérges fekély az alfélben) < szl. *trъd-* < *trъdz-* ből. Nem ide való *pászta*, a mely bolg. *posta* (lásd GEROFF) mása, s *posztát* (alakv. *posztágy*, *pásztágy* MTsz.), a mely t. *postat-*, *postat-*, *postad-* ből való; SIMONYI: Nyr. XXXIX. 251, hibásan ASBÓTH: Nyelvtud. I. 80.

A tövégi szláv *-tb* ~ *-tz*, *-db* ~ *-dz* a magyarban tehát az esetek túlnyomó részében *-t* ~ *-d*. Ha itt a *-t* ~ *-d* helyén *-ty* ~ *-gy*-t találunk, a legtöbb esetben biztosra vehetjük, hogy a palatalisatio a magyarban történt. Ez a *-t* ~ *-d* már most biztos nyom a tövégi *-nb* ~ *-nz*, *-lb* ~ *-lz* kutatásához. A szláv nyelvekben e hangoknál tövégben ugyanazok a palatalisatiós megfelelések vannak, mint a *-tb* ~ *-db*-nél.

Tövégi ó-egyh. szláv *-nb*-nek megfelel: bolg. *-n* (nyelvjárásonként *-ń* is, MILETIČ: Ostbulg. 95, 232, ŠEPEKIN: Učebnik 3, 4, OBLAK: Mac. Stud. 47, 48, BERN.: EtWb. 570 k o r e ű), szerb-horv. *-n*, szlov. *-n* (vö. Freis. Tör. den), ó-cs. *-n* (és a cseh nyelven belül analogikus úton), új-cs. *-ň*, t. *-ň* (valószínűen az ó-t.-ban *-n* volt), lengy. *-ń*, or. *-ń* (erre vö. fentebb); példák:

penész, régi m. *pelészn* (vö. Beszt. szój., NyK. XXXVII. 116), ebből **penészl* > *peníszl* (vö. Schlägli szój.) < egyh. szl. *plěsnb*, bolg. *plěsenb*, szerb-horv. *pljjesan* (alakv. *plěsan*), szlov. *plěsan*, cs. *plěšeň*, t. *plieseň* (alakv. *pleseň*), lengy. *plėśń*, or. *plěseń* (írva ПЛѢСЕНЬ);

szín, régi m. *szēn* ~ *szējn* (tuguridum, hütte, scheune NySz.) < egyh. szl. *sěnb*, bolg. *sěnb*, szerb-horv. *sjěn*, szlov. **sěn*, ebben *sěнца* (PLET., *sěнца* PÁVEL 39), cs. *siň*, t. *sieň*, lengy. *sień*, or. *sieň* (írva СѢНЬ).

Tövégi ó-egyh. szláv. *-nz* valamennyi szláv nyelvben *-n*; példák:

Balaton < szláv *blatъn* < régibb *blatъnz-* ből;

keresztény, újabban *keresztény* < szláv *krъstjъn* < *krъstjъnz-* ből, vö. bolg. *krъstjъnin*, szerb-horv. *křšćanin*, szlov. *křřćan*, cs. *křřstan*, t. *krestan*, lengy. *krześcijanin*. A magyar szó lehet latinolasz eredetű is.

Hasonló esetek: *boroszlán*, *burján*, *gereben*, *ispán*, *ösztön*, *pereszlen*, *szelemen* stb. Ha már most itt *-ny*-et találunk a magyarban, csaknem valamennyi esetben a régibb alak *-n*-nel hangzik, ilyen pl. *eplény*, *karácsony*, *keresztény*, *morvány* stb.,

a melyekben a régibb magy. nyelvben *-n* a hang. Az *-ny* tehát a magyarban fejlődött.

A mint már most feltettük, hogy a tővégi szláv *-nb* \sim *-nz*: magy. *-n* \sim *-ny*-ek megfelelésénél a szláv *-tb* \sim *-db*: *-tz* \sim *-dz* tővégek az irányadók, azt kell feltételeznünk a tővégi szláv *-lb* \sim *-lz*-eknél is.

Tővégi ó-egyh. szl. *-lb* = bolg. *-l* (nyelvjárásonként *-l'* is, vö. *sol'* MILLETÉ: Ostbulg. 93, 156, 232), szerb-horv. *-o* (vö. *sđ*, genit. *solí*: salz, nyelvjárásonként és régi szerb-horv. *-l*, vö. kaj-horv. *sól* BELLOSZT. stb.), szlov. *-t* (vö. *sol*, gen. *solí* PLET., nyelvjárásonként *-u*, *-o*, pl. hazai szlov.-ben is, vö. PÁVEL 16, 19, 82 s köv. lapokon, de *vivol* 57), t. *-l'* (bizonyára eredetibb *-l*-ből), ó-cs., mai cs. *-l*, lengy. *-l*, or. *-l'*; példák:

aczel < egyh. szl. *ocělb*, szerb-horv. kaj-nyelvj. *ocel*, szlov. *ocěl* (hazai szlov. *ocěo* PÁVEL 16, *ocel*), t. *ocel*, cs. *ocel*;

galy < szláv **golb* (BERN.: EtWb. 327).

Tővégi ó-egyh. szláv *-lz*, bolg. *-l*, szerb-horv. (mint az *-lb*-nél), szlov. (mint az *-lb*-nél), cs. *-l* (mint az *-lb*-nél), t. *-l*, melyből *u-* lesz a legtöbb nyelvjárásban, lengy. *-l*, or. *-l* (ejtsd *ł*, írva *-lv*); példák:

akol < egyh. szl. *okolz*, szerb-horv. *òkò* (nyelvj. *òkol*), szlov. *okòl* (gen. *okòla*), t. *okol* (ejtsd *okou*), cs. *okol*, lengy. *okol*, or. *okòls*;

asztal < egyh. szláv *stolz*, bolg. *stol*, szerb-horv. *stò* (gen. *stòla*, nyelvj. *stòl*), szlov. *stòl* (gen. *stòla*, hazai szlov. *stò* PÁVEL 20, Szlov. sil. 13, Abc. szlov., Kossirs), t. *stol* (ejtsd *stou*), ó-cs. *stòl*, mai cs. *stül* (gen. *stolu*), lengy. *stol*, or. *stolz*.

Az a nézetem, hogy a magyarba mind az *-lb*, mind az *-lz* végű szavak *-l*-lel jöttek át (vö. a felsoroltakon kívül még *atraczel*, *pokol*) s ha ma *-ly*-et találunk (vö. *aczel* \sim *aczély*, *bivaly*, *galy*, *padmaly*, *topoly* stb.), akkor ez az *-ly* eredetibb magy. *-l*-ből fejlődött ki.*

Ha egy ó-egyh. szláv szó *-b*-re végződik, s ez *-b* előtt más, itt fel nem sorolt mássalhangzó áll (pl. *-r-*: *kaczor* < egyh. szláv *kosorb*; *-p-*, *-b-*, *-v-*, *-m-*: *galamb* < *gólzbb*, *bürü* < régi m. **briv* < **brvb*; *-č-*, *-š-*, *-ž-*, *-c-*, *-s-*, *-z-*, *-dz-*: *kas* < *košt*, *jász*-hal < régi m. **jáz* < *jazb*, *lazacz* < *lososb* stb., stb.), akkor a palatalisálódás szempontjából a szó olyan szláv nyelvből való, a hol az

* A különféle szláv *-l*-ek képzése módjáról lásd többek közt BROCH: Slav. Phon. 43 s köv. lapokon. Én itt ez *-l*-ekről nem akartam bővebben szólni. A lengy. *ł*, szlov. *l*, or. *l* nem egyformák.

illető tövégi mássalhangzó az *-b* elesése után „keményen“, azaz palatalisálatlanul ejtődik. Más szóval az ejtés itt ugyanolyan, mint mikor *-z* áll a szláv szó végén (vö. pl. *-r-*: *csombor* < szl. **čъbrъ* stb.).

Az eddigi esetek mind olyanok voltak, a melyekben a szláv tövégeben palatalisálatlan mássalhangzó *+ -b* áll. Állhat azonban az ó-egyh. szláv tövégeben palatalisált consonans *+ -b* is. Ilyen tövégek közül én itt csak az *-lb*, *-ńb*, *-řb* végű szavakat veszem vizsgálat alá. Az a kérdés, mi ilyenkor a magyar megfelelés.

Tövégi ó-egyh. szl. *-ńb* = bolg. *-n* (nyelvjárásokban *-ń* is, vö. BERN.: EtWb. 561 *końb* alatt, OBLAK: Mac. Stud. 47, 48, 49), szerb-horv. *-nj*, szlov. *-nj* (nyelvj. *-n* is), cs. *-ň*, t. *-ň* (nyelvj. *-n* ∞ *-m*), lengy. *-ń*, or. *-ń*, példa:

bödöny < szláv **bđńń* < **bzdńńb*, szerb-horv. *bđdanj*, szlov. *bodanj* (l. BERN.: EtWb. 106).

Tövégi ó-egyh. szl. *-lb* = bolg. *-l* (nyelvjárásonként *-l'* MILETIĆ: Ostbulg. 58, 93, 231, OBLAK: Mac. Stud. 47, 48), szerb-horv. *-lj*, szlov. *-lj* (nyelvjárásonként *-i*, *-o* PÁVEL 45, 82—86, 106—7), t. *-l'*, cs. *-l*, lengy. *-l*, or. *-l'* példa:

konkoly < egyh. szl. **kъkolb*, bolg. *kъkol*, szerb-horv. *kûkolj*, szlov. *kôkolj* (alakv. *kôkoi*, *kôkol*, PÁVEL 74, 86, 106), cs. *koukol*, t. *kûkol*, lengy. *kałkol*, or. *kûkol*.

Ide tartozó szavak: *guzsaly*, *király*, *moly*. Magyar nyelv-történeti tekintetben az itt elősorolt szavak közül egyről, a *király*-ról valószínűvé lehetne tenni, hogy a legrégebb átvett m. alak *-l*-lel hangzott s az *-ly* a m.-ban fejlődött (l. MNy. IV. 29).

Tövégi ó-egyh. szl. *-řb* ebben a képzőben *-arř* = bolg. *-ar* (nyelvjárásokban *-ar'*, többesben *-arē* ∞ *-eri*, ugyanúgy articulussal, vö. MILETIĆ: Ostbulg. 33, 55, 56, 96, 233, OBLAK: Mac. Stud. 47—49, MIČATEK-LAVROV szótára végén 16—17, 33, THEODOROV: Period. Spis. Kn. XIX—XX. 1886-ból 153. lap), szerb-horv. *-ār* (régén itt is *-ār*-nak kellett lenni, erre mutat a ragozás pl. az instr. *gospodare m-beli e*), szlov. *-ār* ∞ *-ār* (ragozásban *-rj*, pl. *gospodar*, gen. *gospodarja*, Freis. tör. *zezarstuo*, hazai szlov.-ben *-ār*, *-ar*, többes *-árgye*: *mäsárgyā* = mészárosok PÁVEL 123 stb.), t. *-ār* ∞ *-iar*- (mindenütt *-r*), ó-cs. *ār*, *iar* > *-ier*, XIII. sz. óta *-ieř* > *-iř*, mai cs. *-er*, ∞ *-iř*, lengy. *-arz*, or. *-ar'* (sokszor *-arř*).

Ide tartoznak a többi közt a következő példák: *bodnár*, *császář*, *göřöncsér*, *kádár*, *kulesár*, *mészáros*, *molnár* stb.

Az a kérdés már most, hogyan jött át e szóvégi ó-egyh. szl. *-řb*. Ha a fenti példák közül egyet, a mely Árpád-kori emlékeinkben is előfordul (pl. *göřöncsér*), veszünk, a megfelelések ezek:

göroncsér < ó-egyh. szl. *gr̃nbčar̃b* (l. MELICH: Nyelvünk szláv jövevényei 29, de BERN.: EtWb. 371 *gr̃nbčar̃b*), bolg. *gr̃nčar̃b* (GEROFF), t. *hr̃nčiar*, ó-cs. *hr̃nčier̃*, mai cs. *hr̃nčír̃*, lengy. *garncarz*, or. *gončarz*, ó-or. *gornčarz* < *gr̃nbčar̃b*, kisor. *hončár*.

E példából tehát az látszanék, hogy a m.-ba — nyilván hanghelyettesítéssel — *r*-ré lett a tövégi szláv *-r̃b*. Ne feledjük azonban, hogy a veszprémi 1109. évi alapító-levélben e szó így fordul elő: *γρ̃ιντ̃ζαρ̃*, azaz az *ρ* után *ι* van; ez az *ι* lehet a szláv *ι* mása, de lehet a jésítés jele is; *ρ* tehát lehet = *ř* is.

Végigtekintve a tövégi szláv *-ñb*, *-l̃b*, *-r̃b* hangokat, azt látjuk, hogy a kérdést csakis a magyar és a szláv nyelvtörténet együttes figyelembe vételével lehet megoldani.

Az eredmény, a melyre jutottunk, ez: A szláv tövégi *-ñb*, *-l̃b*, *-t̃b*, *-d̃b* a magyarba *-n*-nel, *-l*-lel, *-t*-vel, *-d*-vel jött át. E tövégek azután a magyarban éppúgy palatalisálódhattak, mint a hogy palatalisálódtak a magyarban a szláv *-nz*, *-lz*, *-tz*, *-dz* végű szavak.

Hogy e tövégi palatalisálódásnak mi az oka, arról egyelőre nem írok. Hogy a palatalisálódás a magyar nyelvben — nem tekintve itt a palócz nyelvjárásokat — szó belsejében is megtörténik, arra rámutattam ott, a hol az *é* szórványos palatalisáló hatásáról beszéltem. Szláv jövevényoszavainknál azonban figyelembe kell vennünk a következőket:

a) Szláv szavaink közt vannak olyanok, a melyek olyan szláv nyelvből valók, a hol van palatalisatio (pl. *lengyel*-ben a *gy d* helyett már az átadó nyelvben is *gy* volt; ilyen *komornnyik* CALBP. *ny*-e is).

b) Szó belsejében ó-egyh. szláv *-nj-* ~ *-lj-* ~ *-ń-*, *-l-*nek (vö. *vecsernye*, *dinnye*, *bánya*, *tanya*, *galagonya*, *nyavalya*, *pelyva*, *gereblye* < szerb *gr̃äblje*, teljesen hibásan magyarázva az *-ly*-ASBÓTH: Nyelvtud. III. 113—114 stb., *kopja* ~ *koplya*, *kopla*, ered. *-vj-*ből *p* után a szerbben másodfokú *l'*-el, írva *-lj-* stb.) a m.-ban is *-ny-*, *-ly-* felel meg.

Végére értem fejtegetésemnek. Ha a palatalisatio kérdését, a mely azonban nem olyan közönséges jelenség nyelvünkben, mint ASBÓTH hiszi (Izvj. VII. 4, 254), csak valamennyire is közelebb juttattam végleges megoldásához, azt első sorban azoknak az értekezéseknek köszönöm, a melyeket e tárgyban SIMONYI és JUSTUS írt.

MELICH JÁNOS.

Ludas.*

Midőn manapság valamely csinytevőre azt mondjuk, hogy *ludas* [azaz: bűnös, részes] *ebben v. abban a dologban*, — bizonyára kevesünknek jut eszébe, hogy tulajdonképen egy régi jogi műszót alkalmazunk, mely annyit tett valamikor mint: hamisan esküvő, hamisesküért bíróilag megbélyegzett, esküszegő, hiteszegett.

A *ludas* törvénybeli használatát eléggé megvilágítja előttünk VERBÓTZI Tripartituma II. részének 30. címe: „De poena perjurorum et aucariorum, ludas appellatorum“ (az esküszegők és ludasok büntetéséről), a mely általános büntető elvül mondja ki, hogy — „quilibet fidefragus et perjurus (quem nos communi vocabulo aucarium, hoc est ludas appellamus) acriter est puniendus“, azaz: bármely hitszegő és hamisesküvő, kit mi közönséges szóval aucariusnak, vagyis ludasnak nevezünk, keményen büntetendő. S erre azután hét pontban sorolja el a ludasnak valóban kemény büntetéseit, hogy t. i. elvesztette összes ingó és ingatlan javait, személyére nézve pedig az emberi társadalomból mintegy számkivetve, másokétól elütő ruhában („disparibus vestibus“), kenderkötéllal övezetten, mezítláb és hajadon fővel kényszerült szerte bolyongani. RADÉCZY ISTVÁN, váradi püspök, ki a Dobó István és Balassa János összeesküvése ügyében kiküldött királyi vallató bizottság vezetője volt, az 1570 febr. 9-én Bécsbe küldött előterjesztésében ugyanily értelemben emlékezik meg a hazai lex aucariá-ról, vagyis a ludasok törvényéről: „A magyar törvény — írja — az ilyen embereket megfosztja javaiktól és gyalázattal bélyegzi: paraszti ruhába bújtatva, kőczkötéllal övezve bolyonganak szanaszét, tisztesség nélkül, bármi hivatalos köz avagy magán tisztre alkalmatlanok“ (I. Századok, 1879. évf. 582. l.).

* E szövejtést három hónappal ezelőtt irtam; tehát cikkem *Kertésznek* a mult havi füzetben kiadott ugyane tárgyú dolgozatával csak annyiban van összefüggésben, hogy a megjelenése véletlenül közel esik hozzá.

Kétségtelenül érdekes feladat annak kiderítése: hogyan jutott a *ludas* név eme hajdani jogi alkalmazásához és mily alapon került kapcsolatba a *hamisesküvés* a *lúd* fogalmával? Tudtommal eddig még senki sem oldotta meg kielégítően e feladatot; tehát van ok rá, hogy megpróbálkozzam véle.

Sajátságos dolog, hogy Czuczor-Fogarasi szótára — a mely pedig tudvalevőleg olyan könnyedén találja meg a szavak eredetét! — megakad eme feladatnál, lemondván gyónván: „honnan vette a *ludas* ezen [jogi] értelmét, most nehéz meghatározni“. Tóth Béla, ki a *ludas*-t — nem tudni: mily okon-alapon — a magyar szálló igék közé iktatta („*ludas* valamiben“), szintén nem tud semmit se felhozni a jogi alkalmazás magyarázatára (Szájrul szájra 25. l.). A régebbi korban akadnak egyes kísérletek a megfejtésre, de csak úgy találomra, hozzávetően, ingadozva. Így teszem Szegedi János, ki a Corpus jurist egykoron jegyzetekkel bővítve adta ki, akképen vélekedett, hogy a *ludasok* a *ludakat* jellemző lármásság (gágogás) és ingtag hűség miatt („ob garrulitatem et lubricam fidem“) kapták különös nevüket (l. Corp. jur. 1751. kiad. T. I. p. 72.). Batthyány Ignác, a néhai tudós erdélyi püspök nem tett ugyan kifogást ezen értelmezés ellen („in hoc quidem non reprehendo“), mindamelllett, külön megokolás nélkül, lehetőknek vélte, hogy a *ludasok* *aucarius* neve nem a *lúd* értelmű *aucá*-val (= *aucarius* = *ludas*) függ egybe, hanem az *ölyv*, *sólyom* jelentésű *aucarius*-szal (l. Leges eccl. T. I. p. 635—6.). Ez utóbbi lehetőségnek megokolását pótolta Batthyány helyett Szirmay Antal, ki a megbélyegzésben keresvén az *aucarius* elnevezés eredetét, arra az ötletre jutott, hogy valamint a *madarászok*, *sólymárok* hajdanta mezei gazdaságukat elhanyagolva, mezítelen lábbal s kenderövvel övezve jártak, úgy *őseink* az *esküszegőket* is, kikre a törvény hasonló büntetést szabott, megvetésből *aucariusok*-nak, mintegy: *madarászoknak*, *sólymároknak* nevezték el (Hung. in parab.² 93—4. l.).

Nem szükség bizonyítanom, hogy eme kétféle ötlet — noha Szegediében kétségtelenül van némi tetszetősség! — alig jöhet számba a *ludas* jogi használatának kielégítő megfejtésénél.

Lássunk tehát jobb, valószínűbb magyarázat után! Próbáljuk földeríteni: magyar észjárás terméke-e ezen elnevezés, vagy idegenből való átvétel!

A *ludas* melléknév eredete szerint annyit tesz, mint: *lúd*-

dal bíró, ellátott, bővelkedő; s azután másodsorban: lúdaruló ludas kofa, lúddal kereskedő. Semmi kétségünk se lehet benne, hogy első jelentése révén nem juthatott e név a szóbeli jogi alkalmazásához; sőt második értelme sem igen adhatott alapot az ilyen különös kapcsolatbaejtésre (apperceptióra). Már inkább segíthette esetleg hozzá a harmadik, képes jelentése, t. i. fecsegő, asszonytermészetű, ámbátor még ennél is nehezen áthidalható üresség marad a fecsegés, meg a hamis-esküvés között.

Annyi bizonyos, hogy a lúdról való közmondásaink és szólásaink rossz tulajdonságok jelképének mutatják ezen házi szárnyast népünk felfogásában:

Egy *lúd*, két asszony: egész vásár (Dug., Példb. 1:133.). Gágog, mint a *lúd* (Erd., Közm. 273.). Hiában gágogsz, mint a *lúd* (Decsi, Ad. 197.). Csak *lúd* módgyára hiában való gágogás (Czegl., Japh. 214.). Mindég vedel, mint a *lúd* (Kovács, Példb. 193.). *Ludak* törvénye: kiki magának (Kassai, Szók. 3:303.). A libából is kitör a *lúdméreg* (Kov. 167.). Csunya *lúdmérgű* (Dug. 1:183.). *Lúdméreggel* sibogó sinat (Bal., Cs. Isk. 314.). Stb.

Mint látnivaló: a *lúd* a magyar szokásmondásokban rendszeren rossz tulajdonságoknak, t. i. a lármásságnak, falánkságnak, kapzsiságnak, méregnek hordozója. Csakhogy ez a megállapítás sem igen visz bennünket előbbre a *ludas* törvénybeli alkalmazásának földérítő útján.

Mintha erősebb világgal kecsgetnének haladásunkban azok a mondások, melyek a lúdnak és a ludas kofáknak egyforma hamisságára, ravaszságára céloznak, a milyenek:

Lónak, *lúdnak*, leánynak nem jó hinni (Ballagi, Közm. 279.). Mindent magára vesz, mint a *ludas asszony* (Dug., 1:203.). Előszól a *ludas ember* (Decsi, Ad. 144.).

A *Szegedi* állította garrulitas és lubrica fides tehát a ludakról (meg a ludas kofákról!) valóban igazolható a magyar népi észjárásból. Ennélfogva a *ludas perjurus* = hamis esküvő, hamis hitű értelme innét valamiképen megérthető lenne. Ámde fönmarad mellette megoldanivaló nem csekély nehézségnek második jogi jelentése: az *ob perjurium infamia notatus*, vagyis: hamis esküvésért gyalázattal bélyegzett. Tudniillik OTROKOSCI FORIS FERENCZNÉL ezt olvashatjuk: „*Ludas* literaliter quidem sonat anserem possidens vel gestans, sed in

jure pro perjuro, ob perjurium infamia notato sumitur“* (Orig. Hung. 2:69.). Már ezt a ludak hamisságából és a ludas kofák csalfaságából sehogy se lehet kimagyarázni. Pedig úgy látszik, mintha a kettő közül ez lett volna a ludasnak fontosabb, jellegzetesebb törvénybeli értelme.

Kérdés: hol találhatjuk meg ennek a nyitját?

Talán a *ludas* melléknévnek egy, még nem említettem különleges népi alkalmazásában, vagyis a lúdlopó jelentésében, mert tudomásom szerint népünk kétségtelenül használta és használja a ludast ilyen értelemmel is. Sőt párja is van a népnyelvben: a *lisztes*, a mely hasonlóképen *lisztlopót* is jelent (l. Czucz.-Fog. 3:1501.); ez a szólás pedig: *lisztes vagy* (vö. *ludas vagy!*) am. lopásban részes vagy (l. Erd., Közm. 268.).

Igaz, hogy a ludasnak lúdtolvaj értelme még nem foglalja magában a megbélyegzett jelentést is, csakhogy kiegészítésképen hozzá kell adnom, hogy a rajtacsípett lúdlopókat népünk sajátságos megbélyegzésben szokta részesíteni. Legalább magam szemtanuja voltam egy ily különös megbélyegzésnek gyermekkoromban Komárom megye Mocsá nevű falujában. Egy cigányasszonyt lúdlopáson kaptak. A szoknyája alól előkerült megfojtott libát a nyakába akasztották, s úgy hajszolta azután a ludast a községen keresztül a pógár (= kisbíró) az asszonynépség szídalmai közepett.

De mi köze van — joggal kértheti valaki — a lúdtolvajok ezen népi megszégyenítésének a hamiseskühöz és a hamiseskü megbélyegzéséhez?

Bizony a kapcsolatot bajos elgondolni közöttük, de a történet mégis igazolja bizarrnak látszó rokonságukat. Tudniillik én találtam egy történeti bizonyosságot arra, hogy hazánkban egykoron a hamisesküvőknek is ugyanoly megszégyenítés járt ki, mint a lúdlopóknak.

A pannonhalmi hitelyeshelyi levéltárban 152. szám alatt van egy 1522-ben kelt oklevél,** melyben arról van szó, hogy Báthory István nádor megbízást küldött a pannonhalmi konventnek: tartson nyomozást Vasdinnyi Vas János és felesége, Sáros

* Magyarul: a *ludas* ugyan betű szerint ludat bírót vagy vivőt jelent, de a jogban hamisesküvő és hamisesküvésért gyalázzattal bélyegzett értelemben veszik.

** Az Oklevélszótár is közöl belőle öt sort, de pontatlanul és két évvel előbbre keltezve.

Erzsébet panaszai ügyében, kik Vas Péter, Vas János, Vas Menyhért alpereseket különféle sértésekről, hatalmaskodásokról vádolták, egyebek közt arról, hogy ezek „praefatum actorem, Johannem similiter Was dictum actorem perfidum esse et ludas in detrimentum honoris sui nominassent, et homagium suum duos dumtaxat, denarios valere, et ad collum suum unum anserem seu aucam ligare velle asseruissent“, vagyis: a megnevezett fölperest, a hasonlóan Vasnak nevezett Jánost hamis vádlónak és becsülete kárára ludasnak neveztek (mondották) és azt állították, hogy a főválsága (vérdíja) csak két dénárt ér. s hogy (egy) ludat, azaz libát akarnak kötni a nyakába.

Tehát az alperesek hamis vádaskodónak, következésképp ludasnak mondották a fölperest és azzal fenyegették, hogy ennek jeléül ludat kötnek a nyakára. Különben is semmi ember, kinek főválsága (vérdíja = homagiuma) legföljebb két denárt (pénzt) ér [míg más becsületes nemes emberé rendszeren 200 forint, vagyis húszezerszer nagyobb értékű!]

A szövegből egészen világos, hogy Vas Jánosnak ludas-sága (= hamis vádaskodása) nyilvános megszegyenítésére akartak ludat kötni a nyakába. S ugyanebből egyszersemind az is kitünik, hogy a lúdnak nyakbaakasztása régen is dívott hazánkban, még pedig mint a hamis (eskü = perjurium alapján) vádaskodók egyik büntetése. Nem akadtam nyomára sem oklevelekben, sem jogtörténeti művekben, hogy tövényes, azaz: bíróilag kirótt büntetés lett volna. Ennélfogva csupán hagyományos népi megbélyegzésnek lehet tekintenünk, a mely azonban az eddigiéknél sokkal nagyobb világosságot derít a ludas név jogi alkalmazásának (1. hamisesküvő, 2. hamisesküvésért gyalázzal bélyegzett) homályos eredetére: tudniillik azért nevezhették a hamisan esküvőket ludasoknak, mert kitűdött bűnükért — akár csak a rajta csipett lúdtolvajoknak — ludat szoktak volt megbélyegzésül a nyakukba akasztani.

A jogi használat eredetének ezen történeti megvilágításával azonban még nem végződhetik feladatunk, mert hiszen az előadottakkal még nincsen eldöntve: tisztán hazai alapon gyökeredzett-e a lúddal való megbélyegzés szokása, vagy sem; valamint az is megfejtésre vár: milyen okból került kapcsolatba a hamiseskü éppen a lúddal?

Mert elvégre a lúdnak és a ludas kofáknak egy-két közmondásunkban emlegetett hamissága, ravaszsága még nem látszik érthető oknak arra, hogy ép a ludat válasszák eszköznek a hamiseskü megbélyegzésére, mikor ennél alkalmasabb jelképet is találhattak volna!

Nos, az első kérdés tisztázása nem okoz nehézséget, mert könnyen megállapíthatom, hogy jóllehet bizonyos tárgynak vagy állatnak megszegyenítésképen való nyilvános nyakbaakasztása kétségtelenül népi eredetű büntetés volt, csakhogy a középkorban külföldön, például Németországban is divatozott. Tanuságul hivatkozom a FÜSSY—VASZÁRY-féle világtörténelemre, amely I. (Barbarossa) Frigyesről (1152—1190.) egyebek között fölemlítvén, hogy az ellenszegülő nagyokat az elavult büntetések életbehozatala által fékezte meg, a következő felvilágosító jegyzettel támogatja állítását: „Ilyen volt többi között az e b h o r d á s büntetése, mely abban állott, hogy ki a főnemesek közül e büntetésre kárhoztatott, köteles volt vállai közt kutyát vinni, néha két mérföldnyi távolságra is; a nemesek s z é k e t hordoztak, az egyháziak m i s e k ö n y v e t, a földművelők e k é t“ (2:81.). Arra ugyan nem találtam eddig semmi nyomot a külföldön, hogy ludat is szoktak volna nyakbaakasztani megszegyenítésül, ámde ez mellékes dolog azon kétségtelen történeti valóság mellett, hogy maga a nyakbaakasztás nem pusztán minálunk volt szokásban.

A mi pedig a másik kérdést illeti: milyen okból került kapcsolatba a hamiseskü éppen a lúddal?, — úgy hiszem, ennek a megfejtését is sikerült meglegnem egy középkori latin szólás-módban, a mely ekkép hangzik: *Lampon jurat per anserem*, azaz: *Lampon lúdra esküszik*. Az értelme hiteles hazai forrás, KIS-VICZAY PÉTER közmondás-gyűjteménye szerint (623. l.): „*Ravaszól esküszik*. (Nehezen tsalsz meg hiteddel)“. Tehát a középkori latinságban *jurare per anserem*, vagyis: *lúdra esküdni* annyit tett, mint: *ravaszul, hamisan tenni hitet*. Aligha csalódom, ha a hamisesküvésért lúddal való megbélyegzésnek s következőleg a *ludas* név magyar jogi alkalmazásának forrását ebben a hajdan bizonyára Európa-szerte divott latin szólásformában jelölöm meg. Annál több alappal tehetem ezt, mert tudva tudom, hogy a fántonfánt v. forbátjog (jus talionis) éppen a középkorban élte virágkorát, híven érvényesítve Bölcs Salamonnak elvét: A ki mivel vétkezik, avval bűnhődik (a jelen esetre alkalmazva: a ki lúdra esküszik, — lúddal is bűnhődik!). Úgy hiszem tehát: előadott bizonyságaim

alapján végső eredményül bizton megállapíthatom, hogy a *ludas* névnek egykori törvénybeli alkalmazása nem eredeti magyar észjárás és szokás szüleménye, hanem a középkori latinságból való átültetés, még pedig alkalmasint a középkori *aucarius* melléknévnek magyarra fordítása (= *ludas*).

A ludasokat tudniillik következetesen *aucarius* névvel emlegetik hazai forrásaink. Ez az elnevezés pedig határozottan középkori termék. Már maga az alapszava: *auca* (= az **avica* összevonása) is, a mely voltaképen am. nőstény madár s azután *liba*, *lúd*, az újabb latinság használta szók közé tartozik; máig élő ivadéka az olasz *occa* és a francia *oie*. A mi honi latinságunkban ritka alkalmazású szó lehetett, mert BARTAL szótára mindössze csak két forrásból idézi*, holott DU CANGE Glossariumának bizonyága szerint a nyugati népek latin beszédében eléggé jártos volt. Az a körülmény pedig, hogy melléknévi származékát, az *aucarius*-t hazai latinságunk tudtommal egyetlen egyszer sem alkalmazza eredeti, etymologikus (= *lúd* —, *lúdhoz tartozó*, *lúddal bíró*) értelmében, hanem mindig csak mint jogi elnevezést, megint csak azt mutatja, hogy ezt már egyenesen mint jogi műszót sajátíthattuk el szomszédainktól. Hogy kiktől, azt ez ideig nem tudom eldönteni. Ez különben is igazában classzikus philologusokra tartozik! Én pusztán annyit sejtök, hogy a középkori olasz jogból kerülhetett hozzánk az *aucarius*, mert hisz éppen az olaszoknál él az alapszava, máig legfölismerhetőbben (: *occa*). A föntebbi szólásmódot talán így is mondták: *jurat per aucam (occam)*; s ebből lett az *aucarius* = *ludas*, azaz *hamisan esküvő*.

A valószínűség a mellett szól, hogy a *jurare per anserem* szólás az ókori latinságban még aligha volt meg, mivel általánosan tudott dolog: mily nagy tiszteletnek tárgyai valának a ludak a régi rómaiaknál a Capitolium egykori megmentéseért (ezért Juno istenasszony szentélyében néhányat mint szentet neveltek és tartottak!). Ámbátor viszont az is való igaz, hogy az *anser*-nek már a klasszikus költőknél is: *garrulus*, *clamosus*, *raucus*, *stridulus*, *edax*, azaz: *gárogó*, *lármás*, *rekedt* (*hápogó*), *sziszegő*, *falánk* az állandó jelzői.

RÉTHEI PIRIKEL MARIÁN.

* *Molnár Albert* ezt jegyzi meg róla szókönyvében: „A quibusdam accipitur pro anser e, sed sine autoritate” = egyesek *lúd* értelemben használják, de tekintély nélkül!

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXXIII.

Reminiscentiák. Éppen nem ritkaság Arany költeményeiben oly helyek, melyek más írókra emlékeztetik azt az olvasót, a ki jártasabb az irodalmakban. Az ily átvétel, akár tudva, akár nemtudva történt, nincs az eredetiség rovására akkor, ha a költő nem egyszerűen másol, utánoz, hanem van elég ereje a mástól vett mintegy magáévá tenni, a szépet szebbé, a régít újjá alkotni. S ebben Arany nagy mester. A kölcsönzöttet ott és úgy tudja alkalmazni, idomítani, hogy az az újság hatását teszi s méltán önnön tulajdonává válik. Folyóiratunk czélját nézve, én itt inkább csak a külső hatást vizsgálom, s oly egyezésre mutatok rá néhányra, melyek a gondolatnak nyelvbeli kifejezésével, tehát a nyelvvel függenek össze szorosabban.

1. A *TSz.* III. énekébe szőtt szesszenő kedves dálnak, melyet a „nagy pajkos“ Anikó énekel lant mellett, ez az utolsó szaka:

„*Egy van ilyen, az egyetlen,
Messzi tőlem, bár mellettem:
Könnyü nézni, megölelni,
De szeretni, párját lelni
Lehetetlen.*“

Bizonyos, hogy az aláhúzott mondatok *Schiller* „*Der Jüngling am Bache*“ cz. költeményének hatását mutatják, melyben ezt mondatja a szerelmes ifjúval az epedő bánat:

„*Eine nur ist's, die ich suche,
Sie ist nah' und ewig weit.*“

De az is bizonyos, hogy Aranynál mássá lett a helyzet és alkalmazás által *Schiller* gondolata. T. i. Anikó, a kit Miklós évődve férjhez adatna anyjával, azt akarja mondani, hogy csak bátyját tudná szeretni (= a ki *mellette* van, *közel* hozzá), de őt nem lehet szeretnie (= *messze* van tőle), hozzá hasonló pedig nincs; tehát „a mi lányunk nem eladó“.

Ide hűz a TSz. XII. énekének következõ helye is, a hol így szólítja meg Lajos király Örzsikét, a ki iránt szerelemre kezd gyűladni:

„Beh szép vagy ma, te bús rózsája Budának!
Mily messze kereslek, s mily közel talállak“.

Vö. még „A képmutogató“ ballada jegyzetét: „Hiszen két boldog szerelmes | Kis kunyhóban is megfér“. Így végzõdik Schiller dala (An der Quelle . . .) Szemere Pál fordításában, mely a század elsõ felében országszerte zengett érzelmõ ifjak és leányok ajkán“.

Megjegyzendõ, hogy e balladát abban az évben (1877) írta Arany, melyben *Toldi Szerelme* világot látott.

2. TSz. VI. É. 7. szaka így hangzik:

„Piroska, szegény sziv! egyedül s kietlen
Maradott, hogy Toldi fölverte kegyetlen;
Mint a virág, melyet zivatar elgázol,
Kókadva lehajlik, letörõttlen gyászol;
Harmat esi: rothad, sugár úti: sorvad,
Könnye csak emészti, szerelemtõl hervad:
E tüzet ama víz éleszti, nem oltja,
E vizet ama tüz nem iszsza, de ontja“.

A szerelem szenvedését egyrészt a hasonlat (virág) és a kettõs metaphora (tüz-víz), másrészt a kifejezés paradoxonszerû ellentétesége által hívebben s hatásosabban rajzolni nem lehet. S vajjon árt-e Arany eredetiségének, ha tudom, hogy ezt a gondolatot elõtte már mások is sok hasonlósággal fejezték ki? Árt-e, ha e hely mintáját megtalálom *Kisfaludy Sándornál* s *Csokonainál*? Amaz a Kesergõ Szerelem I. é. végén így zeng:

„Egy mosolygó tekintettel
A kegyetlen istenné
Bár ha színlett szeretettel
Szívem boldoggá tenné.
Vajha tüzem apaszthatná
Könnyeimnek árjait!
Vagy hát könnyem elolthatná
Szívem dühös lángjait!“

Csokonai „Déli aggodalom“ cz. versében pedig ezt olvassuk:

„Hisz égek lám, mégis vízcseppet hullatok.
Olyan tüz ez, melyet gerjeszthet a jég is,
És lángokkal égvén, vizet áraszt még is“.

Ha nem Aranyé az elsõség, de övé a pálma.

3. Van eset arra is, hogy a forrás, melyből Arany merít, félre van, rejtekben. Úgy bukkan rá az ember, a hol nem is keresné. *Mátyási* bizonyára obscurus verselő, a kit kevésre becsül az irodalom-történet, sokkal kevesebbre, mint érdemli. Ismerve mondom ezt, de Csokonai is védelmébe fogja annak idejében. Versei a gyökeres magyarság kincses bányája. Hogy Arany is aknázott belőle, azt már a MNy. I. 227. lapján bizonyítom. Itt most csak két helyre hívom föl a figyelmet, melyek nem lehetnek pusztá találkozás.*

a) TSz. IV. É. 94. szaka ez:

„Így Toldi szünetlen győzte magát okkal,
De bizony kevésre ment volna azokkal,
Ha szerelmi tündér csalogató képzet
Nem hordana egyre neki bűvös mézet.
Száll oda, száll vissza; borítja Piroskát,
Lepi bokrosan, mint raj a virágos fát,
Hordván neki azt a sok gyönyörűséges
Szívbeli jót, melynek fülánkja is édes“.

Erősen hiszem, hogy Arany előtt, mikor ezt írta, az a hely lebegett, a hol *Mátyási* (II. 99. l.) arra az „olasz szüzeckére“ emlékezik vissza, a ki őt Bécsben létekor megkapta:

„Most is az ő kedves emlékezetében,
Mintegy gyönyörűség virágos kertében,
Gondolatim az ő szépségire szállnak,
Holott raj-méh módra szén-mézet csinálnak,
Mely, mivel fülánkot nem hord a bűn bele,
Érzékenységimnek ártatlan étele“.

b) Fontosabb ennél a következő. Még pedig, a mint látni fogjuk, nemcsak azért, mert az átvétel szószerinti, tehát kétségtelen. Toldi, a közeledő vitézek láttára, így sovárogo (I. É. 6. sz.):

„Merre, meddig mentek? Harczra? háborúba?
Hírvirágot szedni gyöngyös koszorúba? — —
Hejh, ha én is, én is, köztetek mehetnék“ stb.

Commentáiraiban az aláhúzott képes kifejezést így magyarázom: „jeles hadi tettekkel (fényes) dicsőséget szerezni“, s hozzá hasonló hozok föl néhányat (I. Toldi-comm. 21. l.). Voltak, köztük Erdélyi is, a kik hibáztatták Aranynak egyik-másik metaphoráját, hasonlatát, s egységhiányt, képhalmozást, sőt képtelenséget vetettek szemére. Így a szóban levőt is megrótták, vele együtt a következő „Szondi

* Aligha csalódom, ha Dóczi dicsért csókdefiniójának originálját is (Csokonain kívül) *Mátyási* „Mi a csók“-jában látom (I. 234. l.).

két apródja“-belit: „Hadd füzne dalokbul gyöngyosorba füzért“, mely rokon amazzal. Arany László nagy commentárom ismertetésében (Összes művei I. 382. l.) mind a kettőnek védelmére kel, azt mondván, hogy „e költeményekben nem is a költő gondol és mond ilyen különösségeket, hanem Toldi és a török“, továbbá, hogy „amazt a határozott czél tudata nélküli ifjúi vágy sugallja“. Megemlíti még, hogy „a népies költészetből vett analogiákkal is lehetne igazolni“. De nem igazolja. Sem ő, sem én, a kinek nem jutott eszembe még akkor, hogy e kép Mátyási-reminiscentia. Versei I. 220. l. ez van:

„Szebb a hír virágát Márs mezején szedni,
Mint a könyvek között otthonn penészedni“.

Arany csak azt a változtatást tette rajta, hogy „a hír virágá“-ból összetételt formált (a mi kevésbbé népies), és az allegóriát szélesbítette („gyöngyös koszorú“).

Neked, kedves olvasó, látom, csekélység mindez, melylyel nem érdemes foglalkozni. De én nem tartok veled. Mert az ily csekélységek is teljesebbé teszik Arany ismeretét s bevilágítván költői műhelyébe, alkotó, szerkesztő gondjának, a kicsinyekben is nyilatkozó nagyságának hirdetői.

LEHR ALBERT.

Fattyú.

A MNy. februári számában Tolnai V. kimutatja a törvénytelen, bizonytalan eredetű gyermekek jelölésére való szavaink közül kettőnek (*zabgyerek*, *ágról szakadt*) az eredetét. A *fattyú* ezek közül a szavak közül a legközönségesebb és a legrégebb; az eredete mégis mindezeideig bizonytalan volt: akárcsak azoké, a kiket jelöl. A rokon nyelvekben nem találjuk megfelelőjét: nincs olyan szavuk, a melynek a hangalakja és a jelentése csak valamennyire is fedné a *fattyú* szóét. A nyelvemlékekből is csak annyit tudunk meg, hogy már a XIV. században megvolt a magyar nyelv szókincsében és hogy azóta sem a hangalakján, sem a jelentésén valami nagy változás nem eshetett; megvoltak már a régi nyelvben is azok a jelentései, a melyeket a CzF. felsorol:

Fattyazik (*faty-j-azik*, mint *borjazik*) k. m. *fattyaz-tam, -tál, -ott*. Törvénytelen gyermeket szül, fattyat vet. Fattyazik a teherbeesett hajadon, kurva. Vö. *Fattyú*. **Fattyú** (l.) **Fattyu** (*faty-jú* vagy *faty-j-ú*, eredetileg a *faj* gyökből, mintegy: *fajató* v. *fajadzó*) fn. tt., *fattyút* v. *fattyat*, tb. *fattyúk* v. *fattyak*. 1. Törvénytelen ágyból született gyermek, azaz, ki házasságon kívül, mintegy mellékesen lett. *Fattyat vetni*. *Ez a leány már két fattyat vetett*.

„Másnak örökébe száll a hitvány fattyú“. Faludi Ferencz.

2. Átv. ért. és megvetőleg, kirúgó, vásott, neveletlen gyerek, milyenek az elhanyagolt, törvénytelen gyermekek szoktak lenni. Lódulj innen, gonosz fattyú. 3. Ugyan átv. ért. am. ficzkó, siheder, legény, világra való fiú. *Derék fattyú. Ugyan szép fattyú az eszem-adta. Fehér leszek, mint a hattyú, nem kell nekem barna fattyú* (Népd.).

Fattyú (2.) (1. főntebb) mn. tt. fattyút v. fattyat. 1. Nem valódi, nem igazi, hamis, ál. Fattyú érzelem. Fattyúgyémánt. Fattyú fülmile. Fattyú rozs. 2. Némely növénynek buján nővő sarja, mellékhajtása. Fattyú törökbúza, melyet korán ki szoktak tépni. Fattyúhajtások a fatóból, fattyúágak.

Fattyúág (fattyú-ág), a fa tövéből vagy derekából buján kisarjadzó ág, mely a fát növéseben akadályozza, mellékág; nem a rendes fejlődési úton tenyésző sarj.

Fattyúgaly (fattyú-galy) össz. fn. l. Fattyúág.

Fattyúgyémánt (fattyú-gyémánt), mely a valódi gyémántnak csak a külszínét viseli, de alkotó részeivel nem bír.

Fattyúhajtás, össz. fn. A fának azon hajtása, sarja, mely mellékesen, a nedvek bőségéből nem a rendes fejlődési úton és helyen fakad. Kitépni, lemetszeni a fattyúhajtásokat.

(**Fattyúhang** = fejhang.)

(**Fattyúkakas** = bábakakas, a mely fattyúhangon kukorékol.)

Fattyúköröm, nem a talpaktól nyúlik ki, hanem hátul, valamivel magasabban nő.

Fattyúlevél, össz. fn. A növények azon apró levelei, melyek a levélszáron a rendes leveleken alul sarjadzanak.

Fattyúmoh (fattyú-moh). Növényosztály, melyhez tartozó növények gyökere, dereka és levele egynek látszik (Algae). [A német Aftermoos fordítása.]

Czuczor-Fogarasi szerint tehát eredeti jelentése a szónak: *törvénytelen gyermek*, a ki házasságon kívül, „mintegy mellékesen lett“. Ebből a jelentésből aztán könnyen lehet származtatni a többieket; uralkodó képzetté válván a „nem rendes úton lett“, *fattyúág*, *fattyúgaly*, *fattyúgyémánt*, *fattyúhajtás*, *fattyúhang*, *fattyúkakas*, *fattyúköröm*, *fattyúlevél*, *fattyúmoh* összetételek könnyen keletkezettek a *bastard* jelentésű *fattyú* szóból.

A *fattyú* szónak lemenő ági rokonaihoz való viszonya tehát elég világos volna; csak azt bajos megmagyarázni, hogy az *elfajul* igének vagy a *fajató*, *fajadzó* szónak hogyan lehet a leszármazottja. Ezért el kellett ejteni a CzF. Szótárnak a *fattyú* szó eredetére vonatkozó elméletét; helyette ma Alexics magyarázata van elfogadva (Nyr. XVI. 129 és XXII. 438), mely szerint a *fattyú* szó oláh eredetű, azonos az oláh *fāt* szóval (= fiú, sarjadék < latin *fetus*). Csakhogy ehhez a szószármaztatáshoz is szó fér.

A *fattyú* szó ugyanis, ha magában áll, határozottan törvénytelen gyermeket jelent a régi nyelvben, *fattyúság* pedig törvénytelen, erkölcstelen viszonyt:

„Lezen ew eredety *fattyúfagbol*, leezen kedyg *attyanak es leyanyanak bynebewl*, tewrweñ kywól“ (ÉrsC. 571).

„*Fat't'ak vattok, nem fiak: adulteri estis non filii*“ (Sylv. U. I. II. 110).

Igaz mármost, hogy a kölcsönszavak rendszeren pejorative változtatják a jelentésüket, mégis érthetetlen, hogy a magyarban ilyen különös jelentésben van meg az a szó, a melynek a jelentései az oláhban (Laurianiu-Massimu: Dictionariulu Limbei Romane szerint): 1. *natu, filiu, copiu* (= gyermek, fia vlkinek); 2. *parecclesiarü, ser-vitoriu de la biserica* (= egyházi); 3. *embrione, cu seusulu mai largu de fructü etc.* (= magzat).

A oláh *fät* és a magyar *fattyú* szót jelentéstani szempontból nehéz összekapcsolni, még kevésbé illik össze ennek a két szónak a hangalakja. A latin *fetus* szónak oláh közvetítéssel két leszármazottja került a magyar nyelvbe: az oláh *fatä* (*fata*-nak ejtik) a magyarban *fäta*, az oláh *fecioru* (> latin **fetiulus*, Temesvukovár nyelvjárásában *fišor*-nak ejtik) *fičsür* alakban van meg nyelvünkben. Ha oláh *fišor*-nak *fičsür*, *fatä*-nak *fäta* felel meg, akkor *fät*-nak **fet* vagy **fat* alakját várnók; még az A.-tól feltételezett **fëtu*-nak is csak **fetu* vagy **fatu* felelne meg, de ilyen alakja ennek a szónak nincsen, a **fatu* > *fattyú* hangváltozást pedig semmivel sem lehet támogatni.

Kétségtelen továbbá, hogy a mai oláh nyelvjárásokban a *fecioru*, *fatä* szavaknál sokkal ritkábban használják a *fät* szót (magam csak szótárakból ismerem, a néptől nem hallottam, pedig lett volna alkalmam rá bőven). A Clemens-féle szótár (Kleines Wall. Deutsches u. Deutsch-Wall. Wörterb. 1823) *Sohn* mellett egyáltalában nem említi (helyette *fiu*, *feciorü*), *Kind* mellett pedig csak *copil* és *fiü* után a harmadik helyen.

Ennek persze ellene lehetne vetni azt, hogy hátha régen gyakrabban használták? Csakhogy a román nyelvekben nagyon közönséges jelenség, hogy a latin egy- vagy kéttagú szavaknak testesebb, képzővel ellátott alakjai vannak meg: *dies* helyett *diurnum*, *avis* helyett *avicellus*, *apis* helyett *apicula*, *verus* helyett *veracus* ment át a vulgaris latinból a román nyelvekbe, s lett belőlük a francziában *jour*, *oiseau*, *abeille*, *vrai*. Világos tehát, hogy a *fetiulus*-ból lett *fecioru*-t régebben is gyakrabban használták, mint a *fetus*-ból lett *fät* szót.

Mégis csak különös volna már most, hogy az oláh *fät*, *fatä*, *fecioru* szavak közül éppen a legritkábban használt *fät* terjedt volna el a magyarságba legmesszebbre (a *fattyú* a Dunántúl is járja) és a

legkorábban. Mert a magyar *fáta* és *ficsúr* újabb eredetűek és inkább a nyelvterületnek a keleti részén használatosak; azután meg a *fátu* nem leányt, hanem *oláh* leányt jelent, a *ficsúr* pedig *oláh* fiút jelentett még 200 évvel ezelőtt. Orczy pl. még ilyen értelemben használja ezt a szót:

„Ha *ficsúr* *fátáját* vezetí kezénél,
Mosolyog s meglesi bikfa töviskenél“.

A *ficsúr* és *fáta* szavak *jelentésében* is megvan tehát az oláh eredetre való utalás, a *fattyú* szónál ennek semmi nyoma.

Eleve kétségessé teszi a *füt* > *fattyú* szószármaztatást végre az, hogy az OklSz. már 1374-ből ismeri: Petri, dicti *Fotyú* (vö. még 1405: quidam Jobbagio *Fatthiopap* nomine, 1428: Stephano *Fatthiú*, 1521: Ad quendam locum insularum *Fatthywzygeth* appellatum), megvan továbbá már az Érsekújvári-codexben is. Ebből Alexics azt következteti, hogy igen régi átvétel lehet, de azt hiszem, inkább az következik ebből, hogy a *fattyú* nem lehet oláh eredetű szó, mert hiszen a XIV. századból nincsen oláh kölcsönszavunk (vö. Simonyi: Die Ungarische Sprache, 69. oldal). Végül megemlítem, hogy az a körülmény, hogy a tárgyesete *fattyat* és nem *fattyút*, arra mutat, hogy az egy *hattyú* (*hattyas*) kivételével valamennyi *-tyú* végű szavunknál régibb a *fattyú* (*sarkantyú* tárgyesete *sarkantyút*): megvolt ez a szó már abban a korban, a mikor a mai szövégi *-ő* helyén még *-eu*-t ejtettek — arra pedig igazán nem lehet gondolni, hogy ebben a korban az oláhból került volna kölcsön szó a magyarba.

Az eddigiektől eltérő és az eddigieknél — azt hiszem — elfogadhatóbb etimológiáját kapjuk a *fattyú* szónak, ha alkalmazzuk rá azt a hangtörvényt, a melyet „Adalékok a magyar történeti hang- és alaktanhoz“ című, sajtó alatt levő értekezésemben állapítok meg. E szerint a *fattyú* szónak a *-ttyú* szótagja korábbi **teu*-ból keletkezett olyanféle hangváltozással, mint a milyen az angol *new* írás és *nyú* kiejtés közötti különbségnek az oka. Ugyanilyen hangváltozással került különben a palatális hosszú *-tty* hang a *Dorottya* keresztnévbe is (= Dorothea). Ennek a hangtörvénynek a segítségével sikerült a *-tyú*, *-tyü* képzőnek is, azt hiszem, elfogadható megfejtését adni. Részletesen itt nem fejtem ki az *eu* > *iú* hangtörvényt, mert az alábbiak úgyis igazolni fogják, hogy a *fattyú*-ból föltételezhető korábbi **fateu* csakugyan megvolt a magyar nyelvben.

Mindenekelőtt **fateu* mellett bizonyít a szláv *fat'iv* (magyar eredetű kölcsönszó), a melynek a *v*-je a **fateu* alak *u*-jának felel meg és mellette bizonyít ennek a **fateu* szónak a — jelentése is.

Mert, hogy ez a rekonstruálható **fateu* micsoda, az mindjárt világgossá lesz, ha melléje tesszük azt a két szót, a melylyel *fattyú*

alakban is igen sokszor együtt jár: a *hajtás* és az *ág* szavakat: *fateu* — *hajtás* és *fateu* — *ág* egész világosan *fa-tő-hajtás* és *fa-tő-ág*. A *fatő* pedig úgy viszonylik a *fattyú*-hoz, valamint a *karmentő* a *karmantyú*-hoz: *fatő* — *fattyú*, *karmentő* — *karmantyú* szópárok eredeti szóvégi *-eu* diphthongus különböző irányú fejlődésének az eredményei (vö. még *csengető* — *csengettyű*, *pergető* — *pergettyű*, *kesztő* — *kesztyű* stb.).

A *fa-teu* > *fattyú* szószármaztatásnak az előbb említettek fölött egy nagy előnye van: fonétikailag könnyen megmagyarázható mind a *teu* > *tőu* > *tő*, mind pedig a *fateu* > *fattyú* hangfejlődés, hiszen éppen fonétikai úton rekonstruáltuk a *fateu* alakot. Hogy pedig jelentésére is csakugyan a *fa tövéből sarjadzott ágat* jelent a *fattyúág*, bizonyítsák a NySz.-ből vett következő idézetek:

„A kertész az *fa tövéből nőtt fattyu vesszőket* levágja“ (Com.: Jan. 71). „Azokat híjják fattyu ágaknak, kik az oltáson alul a *fának tőkájéből kinőnek*“ (Lipp.: P. kert.).

Ettől a jelentésétől a *fattyúág* szónak kissé eltér az, a mely a következő idézetekből tűnik ki: „Az fattyú ezemetéc mély gyöke-
ret nem verne: *spuria vitulina non dabunt radices altas*“ (Kár.: Bibl. I. 637). „A fattyú ágak mély gyökeret nem vernek“ (Pázm.: Préd. 283).

Itt olyan hajtásokról van szó, a melyek a földből bújnak elő, mert arról van szó, hogy gyökerük is van. Könnyű belátni, hogy miért nem mély ez a gyökér: mert a sarjadék nem a földben végződik lefelé, hanem a fának a *tövében*. Ezek az igazi *fatő-hajtások*, mert a fának a *töve* az alsó vastagabb része a törzsnek, a mely a föld szintje és a gyökérágak között van, az a része, a mely a fatuskót adja, ha a törzset és az ágakat levágják róla. Ez az eredeti jelentése a *tő* szónak tűnik ki a magyar *tővestül* (= *radicitus*) szóból, valamint a következő rokonyelvi alakjaiból: finn *tyve* = ‚pars arboris radicalis crassior, truncus‘; zürj. *djn, din* = ‚dickes baumende‘, *pel'-dijn* = ‚wange‘ (vö. *fül-tő*); cser. *tüŕ* = ‚stirps, basis arboris‘; cser. *tüŕ, teŕ, tiry* = ‚basis arboris‘. Míg tehát az első két mondat legalább nagyjában azt a mondattani szerkezetet tünteti fel, a melyből a *fateu* > *fattyú* tapadás útján elvonódott, a második két idézet a fattyúhajtásnak az eredeti jelentését mutatja.

Ha már most meggondoljuk, hogy ósrégi idők óta milyen általános az a szokás, hogy a családokat fákhoz hasonlítják, hogy *család-fákat* rajzoltattak és rajzoltatnak maguknak az emberek ma is, hogy felmenő és lemenő *ágon* való rokonságról törvényeink is tudnak, nagyon természetesnek kell találnunk, hogy a *fatőhajtás* nevét vittek át a törvénytelen leszármazottakra. Nemrég a következő mondatot olvastam egy napilapban: „... báróknak, dzsentriknek gyermekeit, *polgári fattyúhajtásoktól mentes család-fák friss sarjait* nevelik

itten“ (Az Est, jan. 12.). Ez a valósággal közhelylé vált metafora tünteti fel a *fattyúhajtás* és *fattyúgyermek* fogalmak érintkező pontjait: a fattyúhajtás nem rendes úton keletkező sarja a fának, mivel „az ojtáson alul keletkezik“, vad, nem olyan, mint az ojtáson felül növő nemesített ágak; a fattyúág a fának magának ártalmára van.

Figyelemre méltó még az is, hogy a *fattyú* szóval még ma sem szokták a törvénytelen gyermeket egyszerűen, hogy úgy mondjam, „a nevéen nevezni“, hanem gúnyolni, sérteni. Ez a sértő jelentése még abból a korból maradt meg, a mikor világos volt az eredeti jelentésére, a *fattyúhajtás*-ra való utalás, mert a sértő szóra a sértett annál jobban felszisszen, minél finomabb benne a célzás. Sohasem mondjuk egy alacsony vagy magastermetű embernek, ha csúfolni akarjuk, hogy: „Te kicsi“ vagy „Te nagy“, hanem elmondjuk babszemnek, prücsöknek vagy égmeszelőnek stb. Cyrano de Bergerac-nak alapos oka van kioktatni ellenfelét, mikor az otrombán ezekkel a szavakkal akarja megsérteni: „Az ön orra nagy“.

Valószínű, hogy az eredeti jelentése a *fattyú* szónak elhalványult, mihelyt hangtanilag különvált a *fa-tő* jelentésű **fatey*-tól. Nem a CzF. veszi először a *bastard*-ot első jelentésnek és nemcsak a mi nyelvérzékünk előtt tűnik fel annak. Molnár Albert szótárában (1604) *fattyú* csak *bastard*-ot jelent (*spurius, nothus, adulterinus*), a *stolot* a latin-magyar, meg a magyar-latin részben is így fordítja: „*Fatővén nőt haszontalan veßő*“.

Akár a *fattyúág*, akár a *fattyúgyermek*-ből igen könnyen elvonódhatott „nem igazi“ jelentéssel a *fattyú* melléknév; így keletkezett lassanként *fattyúgyémánt*, *-hang*, *-kakas*, *-köröm*, *-levél*, *-moh*.

Ezek után a *fattyú* szót, azt hiszem, törölhetjük az oláh jövevényszavak közül: a helye az elhomályosult összetételek között van, az elemei: *fa* és *tő*.

KRÄUTER FERENCZ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Budapest. A Pesti Hirlap f. é. febr. 4-iki számában egy közlemény jelent meg ily czim alatt: „Mikor használták e nevet: „Budapest“ először?“ Ebben a cikk szerzője, Vértés József, a többi között így ír: „Öntudatosan, határozott célirányossággal ezt a szót „Budapest“ Garai (így!) János poétánk használta“ (t. i. először). A továbbiakban idézi is Garaynak a „Honművész“ 1835-iki évfolyamában megjelent vasárnapi tárczaleveleit, a melyekben Garay a mellett kardoskodott, hogy a két testvérvárost, Budát és Pestet, nevezzék közös néven *Budapest*-nek. A cikkirót megtéveszthette Garay leveleinek agitatorius hangja, ezért tulajdonította neki az elsőséget. Pedig ezt egy fél évtizeddel előbb, és másutt kell keresnünk.

Időrendben haladva, a nélkül, hogy nagyobb fontosságot tulajdonítanánk neki, a teljesség kedvéért föl kell említenünk, hogy Budának és Pestnek egy szóba való összeírását már a 18. században megtaláljuk Bacsányi János egyik versében (Levél, Szent-Jóbi Szabó Lászlóhoz. Hazafiúi aggodás. 1791. kör.). Íme a kérdéses rész: „S hát ti mint vagytok, ti más *Buda-Pesti* barátink? | Mit mivel a' böltis Koppi? miképp' nevelkednek alatta | A' haza' jobb tsemetéji? . . . | Hová lett Versegi, 's mint van?“ (B. J. Poétai munkáji, II. kiad. 1835., 61.). Ez az összeírás azonban valószínűleg nem öntudatos, csak rövidebb kifejezése ennek: *budai és pesti*, a mi már nehezebben volna a hexameterbe beleilleszthető.

A 19. században Tittel Pál egy kis füzetének címlapján találok először megint a Buda és Pest nevet összeírva 1830-ban. Könyvének czíme: „Rövid tudósítás a' *Buda-Pesti* torony órák regulázása végett adandó jelek idejéről 's módjáról . . . Írta a' . . . Szent Gellért hegyi tsillag ör torony' előljárója“. (A címlapon nem nevezi meg magát, a füzet végén is csak így: 1830. jún. 10. . . . T. P.) Belül a szövegben is előkerül két helyen a fönti írásmód: „a' honnan ismét ki világosodik, mi jó oknál fogva választatott légyen a' közép déli jel a' *Buda-Pesti* órák regulázására“ (14. l.) s ugyanott: „minden *Buda-Pesti* Polgárnak . . . eszébe fog jutni, hogy“ stb. De még ezt se tekinthetjük „öntudatos“-nak s „célirányos“-nak, mint Vértes J. írja. Tittel is e helyett írhatta: *budai és pesti* torony órák stb., a nélkül, hogy Buda és Pest szoros összetartozását érezte volna, a mint hogy nem is érezhette.

De a következő évben Széchenyi már öntudatosan írja így: *Budapest*. „Fővárostok nevét *Budapestre* kellene változtatni, mely kevés év, sőt hónap mulva olly megszokottan 's könnyen hangzanék, mint Bukarest; s így két város egyesülne, mely most nem legjobb szemmel nézi egymást.“ (Világ, 331., 1831. Gróf Sz. I. munkái, II. sorozat, I. köt.) Pár lappal odább pedig ezt írja: „Észrevehetéd: én *Budapest* szóval éltem Buda helyett; okom ez vala: Magyarorszában lévén nem kis féltékenységet (jealousy) vettem észre Buda és Pest között; egy fővárosnak kellene ezeknek lenni, nem kettőnek; egy, és nem megoszlott ellenmodó szívnek . . . A' két név egybeolvadása Buda és Pest érdekeit 's érzéseit egyesítué, 's így erősítné“ (335). A 225. lapon még így írja: Buda-Pesten.

Széchenyi nyomán terjedt el aztán a *Budapest* írásmód. Ezt bizonyítják a „Világ“ német fordítójának, Paziazi Mihálynak következő szavai: „Diese von Sz. zuerst gebrauchte Benennung von Ofen und Pesth fängt an seit dem Erscheinen des *Világ* gang und gäbe zu werden“ (a „Világ“ fordítása, 406. l. 1832. Idézve gr. Sz. I. munkái, II. soroz. I. köt. 262. l.). Különösen a Széchenyi eszméit tolmácsoló *Jelenkor* terjesztette a két fővárosnak ezt az akkor még új

nevét. 1832-ben indul meg s már az első számokban előkerül ilyen alakban: *Buda-Pest* (17, 25, 33, 106. l.). A jan. 25-iki számban egy rövid hír jelen meg; ebből valók a köv. sorok: „nálunk *Budapest*en még szaporább tenyészeti példát mutatott egy jóvérű fiatal özvegy, minthogy annak épen hármasa lett, 's mind a' három él“ (49. l.). A *Budapest* alak még többször is előfordul (291, 402, 409. l.). De ezek mellett még előkerül néha a költőinknél már régebben használatos *Pest-Buda* (97, 146, 418. l.) és *Pestbuda* (376, 538. l.) alak is. Természetes, hogy a régi Pest és Buda név külön-külön sem szorul ki végkép. Érdekes, hogy Szalay László két ifjúkori munkájának címlapján is *Budapest* a nyomtatás helye: Bimbók. Írta Szalay László. *Budapest*en, 1832, és Alphonse levelei . . . *Budapest*en, 1832.

Az elmondottakból kitűnik tehát, hogy Garay János a „Honművész“-ben már csak folytatta azt, a mit Széchenyi megkezdett Fővárosunk mai nevét Széchenyi ajánlotta először s az ő eszméje volt az is, hogy a két város egy fővárossá olvadjon egybe. Ennek az eszmének még négy évtizedig kellett érnie, míg végre az 1872: XXXVI. t.-cz.-ben valóra is vált.

PÜTÖKY IMRE.

Még egyszer a „*c'ohoccal*“ szóról. A Nádor- (520. l.) és a Debreczeni codex (570. l.) e szaváról többféle megfejtés jelent meg már. E megfejtések — nézetem szerint — két okból elfogadhatatlanok. Az egyik ok, hogy a megfejtők a *c'ohoccal*-ban olyan szót látnak, a mely máskülönben sehol, semmiféle emlékből, vagy nyelvjárásban nem fordul elő. A másik ok, hogy codexeinkben, meg a Legenda Aureában is az előforduló szentek nagy részét nem próbára tenni, hanem veszélyességük, gyűlöletes voltuk miatt elpusztítani akarják. Nem bíróság előtti próbákról, hanem folyvást üldözöttekkel szemben segítőleg fellépő földöntúli csodák sorozatairól van szó. Oly dolgokat szenvednek a szentek, melyeket lehetetlen az igazságszolgáltatás eszközeiként fognunk fel. Az igazságszolgáltatásban, ha a vádlott kiállotta a iudiciumot, fölmentették. Itt arról szó sincs. Sok példát idézhetnénk a Legenda Aureából, melyben gyakran találkozunk a máglyára helyezett szent történetével, ki alatt a máglya kialszik, a vadállatok vermébe dobottával, ki ott sértetlenül marad, a tüzes kemenczébe vetettével, ki a nélkül, hogy valami baja esnék, körbenjárva dicsóíti az Urat. Ott van a többek közt a Legenda Aurea XCVIII. fejezete (Graesse kiad. 419. l.), melyben Sz. Krisztináról, miután már minden elképzelhető kínzást megpróbáltak rajta, ez van mondva: *Huic successit Julianus, qui fornacem succendi fecit et Christinam intus jactari, ubi per quinque dies cum angelis cantans et deambulans illaesa permansit.* Az ily dolgokat nem szabad igazságszolgáltatási eszközöknek fogni fel, annál kevésbé, mivel maguk a történet szereplői, a kínzók, se fogják fel annak. E két okból tehát

az eddigi magyarázatokat elfogadhatatlanoknak tartom, s újat, nézetem szerint, helyesebbet próbálok meg.

A mi legendánkban Szent Apalin nyolez válogatott kínzáson megy keresztül, míg végre a perzsa király, minden kínon még egyszer keresztülhurcolva őt, fejét véteti. Az apja, Eusebius, görög császár, megvesszőzteti és „tagyát“ vas gerebennel szakíttatja (1.); nyelvét kimetszeti, fülét, orrát ónnal beönteti, szemeit kivájtja, fogait kiveteti (2.); máglyára vetteti, de a tűz elalszik, és ő sérelem nélkül kijön (3.); tanítatlan lovon hurcoltatja, de a ló az apát agyonrugja (4.); Decius császár víz által hajtott, vas-szegekkel kivert kerekek közé dobhatja, de a szűz bántódás nélkül marad (5.); Talior császár a talpát szegekkel bévereti, nyakára homokos zsákot akasztat, s úgy járattja három órán át, de az angyalok meggyógyítják (6.); Nume-rareos császár érzeből három tüzes ökröt csináltatott, s e kemenczébe bévetetti, de minden hévsége elalszik annak, és a harmad ökr, kiből vala Apollonia, kettéreped és kaput ad neki kijönni (7.); Tarquinos császár lánczokkal lábtól egy magas fára kötözteti, s tüzet gyujtat alája, de angyalok megszabadítják (8.). S mindez azért történik, a mint több helyen ki van fejezve, mert mindenik császár a keresztyénségtől félti az országot, s a népnek rettentő példát kíván adni. Míg végre Apalin utolsó kínzójaként a perzsa király lép fel, ki Tarquinstól elfoglalja az országot, Apalint pedig tűzzel, vízzel, vassal, c'ohoccal, kövekkel, ónnal, fenyő szurokkal, fa-enyvvvel, kénkövel, olajjal, vasgerebennel gyötreti, de az angyal mindenünnen kimentí. Miután a király látja, hogy minden hiábavaló, nyakát levágtatja.

Már most az előbbi felsorolást vagy annak vehetjük, hogy ő az összes eddigi büntetéseket végig próbálja, s akkor a tűz a máglyára, a c'ohoccal a tüzes ökrökre vonatkozik, vagy pedig a c'ohocal-ban a keleti király egy sajátos, szokásos büntetési eszközét hozza magával. Hol van itt a középkori igazságszolgáltatásnak, az istenítéleteknek csak egy szemernyi nyoma is? A büntetések halmaza az egész.

Ezért nekem, mikor legendánkat olvastam, korántsem a középkori biráskodás jutott az eszembe, hanem éppen az Ószövetség, a Dániel próféta könyve, annál is inkább, mert teljesen hasonló mozzanatokat találunk benne a mi legendánkéihoz. E könyvben el van mondva, hogy Nabugodonozor király három ifjat tüzes kemenczébe vettet, mert nem akarják az általa emelt bálványt imádni. E történetben tehát hatalmas nagy kemenczéről van szó, mint a keleti uralkodó büntető eszközéről, s a Sz. Apalin legendában is csak a perzsa királynál fordul elő a c'ohoccal.

Ez analogia alapján az a nézetem, hogy a c'ohoccal a. m. égő kemence, latinul *fornax* v. *caminus*.

Tudnunk kell már most azt, hogy *fornax, caminus* magyar nevei ezek: kemence, kályha, pest, csempe, *koh*. Én már most azt állítom, hogy a *c'ohoccal* így olvasandó: *kohokkal*, s hogy a latinban, a honnan az illető szöveg fordítva van, ez állhatott: *fornacibus, caminis*.

Véleményem támogatására felhozom még a következőket:

a) A *c'*, illetőleg *c* jegyet *k*-nak is olvashatni.

b) A betű mellé tett ' -nak sok esetben a szóbanforgó két codex-ben nincs semmi értéke pl. *ez' yghe* = ez ige (DebrC. 526), *ez' myhytenk* (uo. 527) stb.

c) A *koh* megvan a Debreczeni c.-ben is (vö. 495. l.: *koh*-ból).

FIRTOS FERENCZ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Dr. Béla Obál: Hungarica Vitebergensia. (II.)

**Hányot homlok*: az veszedelemre *hányot homlok* megyen. III. 3: hanyathomlok.

**homlok-szeg*: Fejszójét az egygyik hozzája hajtá, *Homlok szegin* rajta nagy sebet hasitá. III. 4.

**hárogat*: Szemedben pedig te nem látz nagy gerendát, Midőn én szememben *hárogatz* kűs szálkát. III. 14: kapargatsz kis szálkát. Vö. NySz. Mas ember dolgat mindenkor *hárogatya* ees az ewnnen dolgat iol soha nem igazgattyá (Pesti: Fab. 66): kifogásolja.

**jaj* (Unglück, Malheur): Meg történik az *jaj* ezen-is szegényen. III. 3.

**jaj-mondás*: Hallaték szüntelen ez napon *jaj* mondás. IV. 3.

[*jön*] észre *jön*: Hogy mi fijak *jűnénk* valaha *eszűnkre*. IV. 1.

kél: Arczal le borulván *tédrre kőnyókire kél*. III. 16.

**kifut*: De ő mint a' többi az útból *ki* nem *fút*. III. 18: nem tér le az útról.

kendik: ha szived jobban *bűnből ki* ne *kendik*. III. 15: büntől meg nem tisztul.

**kér*: Az gonosz kívánság az gyönyörű *kérben*. III. 28: gyönyörű külsőben, kéregben. NySz. csak összetételekben ismeri.

**kifog*: Azert ő-is balra a' járt utrol *ki fog*. III. 9: kitér.

**kő-eső*: Oltalmaz meg . . . ragyaktul, *kő elsőktül*, Meny-ütő *kővektül*. I. 3.

máz: El-húlott *szépségem máza*. IV. 9.

**megcsendesül*: Láttya hogy a' Sidó él, de *meg-csendesült*. III. 18.

**megcskerül?*: Hol vadnak régi szerelmim Indullynak meg béleim *Csekerülly* meg mert népeim Nyögnek frigyesim. IV. 12.

**meg-eszmődik*: Végre *meg-eszmődvén* így fordítva nyelvét. III. 18: feleszmél, magához tér.

megkotor: Turbáját és sebit igen *meg-kotorják*. III. 4.

**megszonyolodik*: Ezen szegény sebes csak *meg-szonyolodék*. III. 13: elszontyolodik.

[*megvon*] *megvonja magát*: Ha pedig halálom meg egy kicsint

halad Vezess a' városban *ne vond így meg-magad*. III. 11: *ne húzódozzál, ne tagadd meg kérésemet*.

medgyen: Jaj hatalmas Isten immár fejem *medgyen*. III. 8: mit tegyen.

Olvashad: Ez romlasunk kesett nekünk keservesen, *Olvashad* ez irott együgyű versekben. IV. 7: *Olvashatod*.

**osozzik*: *Ne ossozzék a' vad' kin vallott testemmel*. III. 11: osztozzék?

ötlődik: Remitő sok gondok *szívében ötlődnek*. III. 16.

**rabháj?*: Koronám földhöz veretett *Rab háj* rajta nevelkedet, Mellyet szívem el epedet Erőm el vészet. IV. 9.

**rakottás*: *Rakottás* fuz-fák köszt. III. 9.

sarok: De gonosz kívánság *farkából* [s. h. e h. sarkából] kivete [az embert]. III. 18.

**síradoz?*: *Síradoz a' lába sáron seppedeken*. III. 9. Vö. sippadoz.

**süvöltés?*: S. h. e h. süvöltés? III. 3.

süvölt: Es az kik utcaín el mennek ez helynek, Feljeket esovalvan minket *süvöltőnek*. IV. 6: *csúfolnak*. Valakik itt [az országon] által mennek En rajtam mind *süvöltének*. IV. 10: gúnyolódnak.

szerint-szerte: Mint hogy a' gonosság *szertel szerte* nyargal . . . III. 2.

szomszéd: Az *két-fel szomszéd*-is mindenik bé-lépék. III. 25: kétfél, kétfelől való szomszéd, vagy a két felső szomszéd?

**szómván*: Ki az embert *szómván* e' bűnből ki-veszi. III. 29. S. h. e h.: száuván.

tábla: Ha *szivem táblája* nyilnék, Mély álmom tuled távoznék. IV. 8.

**társolkodik*: velünk . . . ritkán *társolkodnak*. III. 20.

**tartakozni?*: Jerichóban menni szokszor *tartakoztam*, Magam most meg unván útnak úgy indultam. III. 23. Vö. NySz. tartókozni = vonakodni.

**tegy?*: Illy könnyörgő szavát hogy a' beteg végzé, A' Szentes Levita mind *tegyiben* szedé Nem kell szolgálatod néki azt felele. III. 11.

tutokét: Igazan mondog azt Uram réá térek az Sidok *tutokét* hogy igen gyűlölnék. III. 21. S. h. e h.: tütöket.

**vagh?*: La melly veres rajta mind *vagh* s' mind Köppe-nyeg. III. 25.

**vetőzik*: Hogy az út félelmes attól sem *vetőzik*, Csak vak szerencsének kormányához bizik. III. 3: húzódozik fél.

vonagik: Az sok sebek miatt *vonagot* nagy kinban. III. 25.

[von] *hegedűt von*: Mert nem *vonnya* senki jól a' *hegedűjét*, Ha az fel-tött notán nem tarttya elméjét. III. 27. TROCSÁNYI ZOLTÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

Földi János Magyar Grammatikája. Közzéteszi Gulyás Károly, R. M. K. 28. sz. 303 l. Ára 5 K.

A XVIII. századvégi magyar tudományos élet egyik kiválóbb munkásának sokáig lappangott kéziratát tette hozzáférhetővé e kiadással a Magyar Tud. Akad. említett életrevaló vállalata. Azt a nyelvkönyvet is ismerjük, használhatjuk tehát már, mely — mint

tudva van — a Görög és Kerekes hirdette jutalomtételre készülvén, alapul szolgált a sok tekintetben helyes úton járó, de Kazinczynak elfogult támadásai miatt hirhedtté vált Debreczeni Grammatikához. Földi János Magyar Nyelvkönyve, melynek a minden valószínűség szerint 1790-ben készült kéziratát csak 1909-ben fedezte fel Gulyás Károly a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban, a jeles orvos és természettudós képét számottevő vonásokkal egészíti ki a sokszor új csapásokat vágó, nyelvünk egy-egy különösségét szinte először megérző grammatikusban. Vele Földi azon — ugyan nem hivatásos — mégis nagy nyelvészeink sorába emelkedik, a kik egész mai nyelvtudományunkat erősen megalapozták, ezt a mai napig meg nem szünt érdeklődés tárgyává tették.

A Nyelvkönyv, melynek egyes részei már 1789-ben és a következő néhány évben a Kazinczyhoz írott levelekben is szóról szóra megtalálhatók, a nyelv „pallérozódás“-ának szem előtt tartásával a korabeli izlés szerint „a' régi Magyar Nyelvet . . . önnön természetében mint Ásiai Nyelvet, távol minden Európaiaktól“ adja elő. Innen van, hogy a korabeli nyelvtaniróknak a latin és német grammatikákat utánzó eljárása éppen nem kirívó nála. A héber nyelvvel való szokásos rokonítás sem egyszerű, hibás elveken álló bizonyítások láncolata, mint kortársainál, hanem „haszonrafordítás“. Szabálytalanságokat akar vele elhárítani, a nyelvbeli „törvényes rendet“ akarja segítségével kimutatni, nyelvünk szépségét akarja általa emelni. Merész, de eredeti vállalkozás. A helyes magyarságra való útmutatás czélja különben az egész nyelvtannak; nyelvünk természetének vizsgálgatásai közben az íróknak ad utasításokat a nyelvhelyességre nézve. Bár főregulaként hangoztatja, hogy a nyelvkönyvet kell a nyelvhez alkalmazni, nem pedig a nyelvet a nyelvkönyvhöz, még pedig idegen nyelvkönyvhöz, mégis Gottsched Grundlegungjának hatása föl-fölismerhető Földinél,* a ki e nagytekintélyű nyelvtanon kívül, a melyre bevezetésében is hivatkozik, a XVIII. századvégi másirányú német irodalmat is jól ismerte. Nemcsak könyvének besosztása, a bőséges verstani rész sejteti, hogy az lebegett ideálul élötte, hanem egyes meghatározásai, a „főregulák“ folytonos közbeszúrása, a szórakosgatás (syntaxis) esetek szerinti tárgyalása is e mellett szólnak, nem is említve műszavait, melyeknek jó része (főnév, időszó stb.) németből van fordítva. A mi e nyelvkönyvet a korabeli nyelvtanirodalmunk köréből kiemeli, az nemcsak a majdnem mindenre kiterjedő aprólékos részletessége, világos magyarsága, a folytonosan érezhető nyelvhelyességi szempontja, hanem az olyan részletek is, melyek másutt csak igen röviden, vagy egyálta-

* Vö. még: Kern der deutschen Sprachkunst aus der . . . Sprachkunst . . . Gottsched, 1762. Wien.

lán nem tárgyaltnak. Így a „külömb külömb féle Szó ejtések“ ról szóló fejezet (63—67), továbbá a „betűknek elváltozásokról“ szóló rész (68—81) egészen új, s ha az első csupán a nagyobb nyelvjárási területek magán- és mássalhangzóbeli eltéréseit adja is csak, a ragozás és szókincsbeli különbségeket figyelmen kívül hagyva; s ha a másik, főleg a magánhangzórövidülés, illetőleg hosszabbodás eseteivel, s néhány assimilatiós változással foglalkozik is, így is igen sok helyes megfigyelést tartalmaz, melyeket aztán siet felhasználni arra, hogy helyesírásunk botlásait javítgassa. A határozott névelő („czikkelyszó“) használatának (238—242), nemkülönben a tárgyasragozású igék („kiható idő-szó“) alkalmazásának tárgyalása alig hagy valami kívánni valót maga után (262—4). Az a véleménye, hogy „a' Határozatlan Czikkely szó csak egy darab időtől fogva vétetett be Nyelvünkbe, az Europaiaknak, és közelebb a' Németeknek követésekre“, nyelvtörténetileg is igazolható. Földi azonban alkalmasint a korabeli irodalomban elharapódzott szokásra, az *egy*-nek a német *ein* hatása alatt történt sűrűbb használatára gondolt. „Reguláit“ ugyanis a XVIII. század végebeli íróink nyelvéből, s a köznyelvből vonja le és igazolja, legfeljebb Faludiig megy vissza. Nyelvkönyve tehát nem történeti nyelvtan, mint előszavából sejtenők, hanem kora nyelvének rendszerbe szedése, helyesbítése.

Most, hogy e régóta keresett nyelvkönyv előttünk van csinos kiadásban, nem lesz nehéz arra a két kérdésre se megfelelnünk: mi volt az álláspontja Földinek kora nyelvtudósait és íróit foglalkoztató helyesírási és nyelvújítási mozgalomban, mi az másodszer, a mit a Debreczeni Gramm. neki köszönhet és igaz-e az a ma még hallható felfogás, hogy minden, a mi a debreczeni társaság grammatikájában jó, az Földitől való. Joggal várhattuk volna, hogy ezen utóbbi kérdésre magában a kiadásban is megtaláljuk, hacsak röviden is, utalások képében a választ, hisz ezáltal csak nyert volna a kiadás értéke, főleg kisebb tanári könyvtárakra nézve, hol a Debr. Gramm. nem igen található. A kiadás előszavaként adott története a kézirat fölfedezésének, mely Szily Kálmán ismert, avatott tollából folyt, érdekes, lényeges is, de nem fontosabb. A mit a kiadás elmulasztott, annak pótlására itt nincs hely, mégis röviden szólni akarok Földinek az *ö*, *ü* és *c*, *cs* hang jelölésére vonatkozó javaslatairól, az ypsilon és jotta-háborúban vallott nézetéről, a magyarok királynéjok, a Herceg Eszterházy-féle szerkezetekhez való viszonyáról, nemkülönben arról, barátja volt-e, védelmezte-e a nyelvújításnak éppen 1790 táján nekilendült ügyét vagy ő is a Debr. Gramm.-nak mindenféle újítást visszautasító nézetéhez adta-e meg az alapot. E kérdésekről szólva, megfelelttem egyszerűsmind arra is, a minek hiánya a kiadásban annyira érezhető: a Nyelvkönyv és a Debr. Gramm. kapcsolatának kérdésére.

Ügylátszik, Földi volt az első, a ki a szokásos *tz* helyébe az egyszerű *c-t* és *cz-t* ajánlotta, s az utóbbit következetesen használta is nyelvkönyvében: „Tanácsos dolog volna vagy a *C-t* magánosan visszahozni és felállítani, a' melly leg jobb, mivel ezen kívül is igen sok a' foglalt betű, vagy ha azt nem, és tsak ugyan foglalt betű tetszik, azoknak kedvéért, kik az újításokat nem szeretik . . . a *Cz-t* állhatatosan felvenni, megtartani . . . és a' *tz-t* kiobstitolni, minthogy a' *t*-nek ugy is elég *ijas-fijas* tóldalékjai maradnak“ (33).* A Debr. Gr. felveszi ugyan betűinek sorába a *c-t*, de ezt, valamint a *cz-t*, csupán idegen szavakban tartja szükségesnek, maga állandóan *tz-t* ír, alkalmasint Gyarmathi Sámuel Nyelvmesterével járván egy úton, mely Földi nyelvtanának pályázótársa volt, s mint ilyen, a debreczeni bírálók kezében is forgott: „Az ujjabb jobb mód szerént *tz*-vel szokták írni“ (Nyelvm. 11). Földi tanácsainak következetes megvalósítója, a *cz*-nek elterjesztője, mint másutt már kimutattam, Kazinczy volt. A *cs* hangot Földi is, a Debr. Gramm. is *ts*-nek írja, csupán az idegen vagy ilyen eredetű szókban tartja meg a *cs-t*. Ez utóbbit is Kazinczy írásai tették általánossá nagyobb írói körben.

Mai helyesírásunk imént említett három alapozójának egymáshoz való viszonyát igen világosan feltünteti az *ö, ü* jelölésében követett eljárásuk, mely arról is képet nyújt, milyen fokú átvételekről beszélhetünk a Nyelvkönyvvel szemben. „Tanácsos volna — mondja ez 42. l.) — hogy mind az írásban, mind ha a' Nyomatatókat az új forma metszésére reá lehetne venni, a' nyomtatásban is ezek így jegyeztetnének: rövid *ö, ü*, hosszú *ó, ú*. Ez az írásban is könnyebb, a' nyomtatásban sem olly disztelen és romlandó“. A Debr. Gr. bár Földi érveléseinek csak végeredményét szedte ki e pár sorban: „Leg könnyebb, és úgy leg jobb volna ebben egyezni-meg, hogy a' rövid *ö* és *ü* felibe két pont, a' hosszú felibe pedig két Húzás tevődnek így: *ó, ú*“ (4. l.), tanácsát megfogadta, mert mindvégig *ó, ú-t* ír a hosszúság jelölésére. Kazinczynak az *ó-ú-t* védő argumentumai közt (Régiségek és ritk. 1810) majdnem szóról szóra megtaláljuk Földi érveléseit is: „Igy kívánja ezt (*ó-ú-t*) . . . a' könnyebbség az írásban, így . . . a' typographiai tekintetek, mert mi könnyen kopnak-el a' közben álló accentus mellől azok a két kis pontok“.** Méltán mondja

* Szóról szóra olvasható egyik, Kazinczyhoz írt levelében (Lev. 2 : 204) 1791-ben. Vö. MNy. 6 : 123 stb.

** Meg kell vallani, írja F. uo., hogy ez utolsó hármas jegyzés mind az írásban, mind a' Nyomatásban alkalmatlan . . . ha ez a' hármas jegyzés nagyon öszveszorítatik; úgy tsak alig látszik, a' betű formából kevés idő múlva el kopik és látatlanná lesz. Ha jó vastagon széllyel áll . . . a' szemnek disztelen.

is itt, hogy „ez a' módja az ö és ü meghosszabbításának nem a' Debreczeni Grammatika találmánya“. Már ennyiből is megállapítható, hogy azok az egyezések, melyeket a Debr. Gr. és Kazinczy között grammatikai tekintetben találunk, nagyrészt Földire, közös forrásukra vezethetők vissza.

Az *egy* szó írására nézve azonban nincs meg az egyformaság a Nyelvkönyv és a debreczeniek között. Földi szerint a *gy* megkettőződik e szóban: *eggy* és minden származataiban, kivéve: egyéb, egyedül, egyenes, egyenlít, egyenes, egyenlő. A Debr. Gr. (10. l.) megengedi ugyan, hogy a kimondásra vigyázva, *eggy*-et kellene írni, de a „rövidségnek okáért“ s származékaira való tekintettel az *egy* írást ajánlja, s használja. Kazinczy itt is Földi álláspontján van, míg a debreczeniek Gyarmathit követik. Minthogy a Nyelvkönyv Gottsched után azt tanítja, hogy a szóknak származataikban, változásaikban is meg kell tartani „a' magok törsoköknek betűiket“, csak a *haggyad, szólj, királyja, atyja, egyszer, rövidség, barátság* írásmódot tartja „jóírás“-nak (51). Ipsilonismusával, úgy látszik, Verseggy egyedül állott grammatikusaink között. A Debr. Gr., Kazinczy, Gyarmathi is a Földi tanítása szerint írnak, az etymologikus elvet tartják irányadónak.

A kétjegyű mássalhangzók megkettőzésénél az ismertetem nyelvtan csak „a főbetű“ megduplázását tartja szükségesnek (48. l.), így: *perecczel, szenny, melly, rettsen, hattýú* stb. A debreczeniek itt újra a Nyelvmester nyomán járnak, nem Földi: „Ezen betűk megkettőztetésében . . . az *ly, ny, ty*, meg szenvedí ugyan, hogy így kettőztessék: *mellyet, menny, fattya*, de a' *gy* nem szenvedí . . . Hanem szükségesképen így kell írni: *ágygyal, kegygyel*“ — mondja Gyarmathi (15. l.), nemkülönben hosszabb, *veszszen* (41) a helyeszerinte. A debreczeniek véleménye ugyanez: „meg is szoktuk azokat kettőztetni . . . igazság szerint megkellene azokat kettőztetnünk az Írásbann is: rövidségnek okáért mindazáltal, elég azokbann a Vezér Betűt megkettőztetni így: *Attya, Annya, fattya* 's a' t. . . de kivevődik az *sz* és *gy*, . . . nem helyesenn íródnak hát így: *asszony, issza, faggyú*“ (9). Földi álláspontja, bár Kazinczy terjesztette, védte műveiben, mint tudva van, csak az új iskolai helyesírással jutott végleges győzelemre.

Gyarmathi nézetét vallja a *látók, látnók*-féle igealakok használatát illetőleg is a Debr. Gr. Földi szerint a törvényes forma: *váránk* és *várnánk*, Erdélyben élnek csak ezek „helyett“ a *várók, várnók* első személyekkel (174., 176. l.). A Nyelvmester az első, a mely e két forma közti különbség megtartását követeli, mikor a *látók* alakról azt jegyzi meg, hogy „ezt Magyar Országban született ember nem szokta mondani, hanem a' helyyet . . . *látánk* . . . Nagyon hibás, mert így kell . . . meg-látók, minthogy bizonyos meg-határo-

zott dolgról szólunk... Ellenben: Mindent meg-evénk. Mert itt meg-határozatlan a' beszéd" (Pag. 214. I.). A debreczeniek okoskodása majdnem szóról szóra ugyanez (92. I.), úgy hogy már ennyi egyezés után is kimondhatjuk, hogy: a Debr. Gramm. készítői Földi és Gyarmathi pályaműveiből merítették legtöbbet. Kazinczy, mint másutt kimutattam, híven a Nyelvkönyvhöz, eleinte nem ügyelt e különbségre, csak Révai intó szavára javíttatta e tekintetben írásait.

Az *ikes-iktelen* igék, továbbá az *ód-öd* képzős szenvedő forma tárgyalása bár lényeges egyezéseket mutat Földi és a debreczeniek között (*egyék, egyen, haragudj* stb. tanítása), mégis sok az eltérés bennük (Földinél az *ikesigék*: félszenvedők, a Debr. Gramm.-ban: hiányos cselekvők). Véleményem szerint az igékről szóló fejezetek a Debr. Gramm.-ban a Nyelvkönyv és Nyelvmester fejtegetéseinek nem éppen világos compilatiói. Ez a részlet nyújthatja talán a valódi képét annak, hogy jártak el a debreczeniek. Az egyes részek sorrendjeit megzavarták, a mit mindkét könyvben tanácsként olvastak, azt szabálynak tették meg (az *ód-öd szenvedőforma*), példáikat hol az egyik, hol a másik nyelvtanból vették. De nem bírálat nélkül veszik át anyagukat, hol egyik, hol másik nyelvtan állításait czáfolgatják, a nyelvtanok megnevezése nélkül. Teszik ezt főleg a műszavakkal szemben. Kazinczyt Földinek útjáról ezekben a kérdésekben Révai téríti el.

Sok minden nyelvtani kérdés tárgyalására kitérhetnénk itten, hogy összevető-ismertetésünk némileg is teljes legyen, de a két grammatika viszonyára nézve elég lesz, ha csak néhány mondat-tani egyezést vagy különbséget említek még, nem a teljességre, inkább a lényegesre törekedvén.

A határozott névelőnek, — melyet a Debr. Gr. Gyarmathi után mutató névmásnak magyaráz, ellentétben Földivel, a ki külön „*czikkelyszó*“-nak veszi és a zsidó ha-val egyezteteti és eredeti alakját *a*-nak tartja, Kalmárt követvén, — tulajdonnevek előtti használatában a Nyelvkönyv alapján állnak a debreczeniek. A magyarok királya és a magyarok királyok-féle birtokos szerkezetekben azonban újra ellentétes a felfogásuk. Az embereknek fija, az apostolok tudományja Földi szerint „*egy meg rögzött hibás élés*“ (148—149), a Debr. Gr. szerint pedig helyesen csak így írhatunk: a katonák fegyvere, a magyarok királya (55—56). Ebben a tekintetben Gyarmathi is a régies állásponton van (II:52). A Debr. Gr.-nak nem minden jó, helyes tanítása származik tehát forrásaiból. Minő a viszony e három grammatika között, legjobban feltűnethetjük, ha pl. a címek és foglalkozásnevekről szóló tanításaikat egymás mellé állítjuk. Látnivaló ebből, hogyan bírálgatja a Debr. Gr. sokszor Földi nézeteit, hogyan bővíti ki fejtege-

téseit, látnivaló, hogy ez a kibővítés főleg a megokolások által történt! Pragmatikusabb, mint a Nyelvkönyv!

*A Nyelvkönyv (242—3): **

2. A' tulajdon nevek, a' köz vagy Méltósági és Hivatali Neveknek is elejébe tétetnek, mint: Mátyás Király, II. Leopold tsászár, Eszterházi Herczeg, Károli Gróf, Pál Apostol, Péter Apostol, Máté Evangyeliista, Rác Professor.

3. Így ezek a' tisztelő Nevezetek is: *Uram, Asszony*, mint: Atyám Uram, Bátyám Uram, Ötsém Uram, Sógor Uram, szomszéd Uram 'sat. Anyám Asszony, Néném Asszony, Húgom Asszony, Ötsém Asszony, szomszéd Asszony 'sat.

Jegyz. Ezek mindazonáltal *Herczeg, Gróf* és néha Király, midőn a' kereszt Nevek is a' Nemzeti vagy vezeték Nevek után tétetnek, leg elől találnak helyet, mint: Herczeg Eszterházi Miklós, Gróf Pálffy Károly, Király Hunyadi Mátyás, Király Zápolya János, az Apostol szent Pál. A' Professor Rác Sámuel. Sőt egy darab időtől fogva az idegen Nemzetek követésekre az is nagyon szokásba vétett, hogy minden keresztnevek nélkül is ezek tétessenek elől; Herczeg Eszterházi, Gróf Teleki, Professor Szatmári 'sa't.

Ugy e' tisztelő Neveket is: *Uram, Asszony* a' Főrendek megváltoztatják ezekben: *Uram Atyám, Uram Bátyám, Uram Ötsém, Asszony Anyám 'sat.*

Nyelvmester (II. 33—34).

Gróf Peterdi, Báró Kuntzogi (Ez németes, hogy elől a' titulus, de mit tehetünk rólla, ha e' hibát már meg-szokták?).

A Kereszt Nevek előttök állanak a' közönséges Neveknek, utánok pedig a' vezetékeknek, p. o. Mátyás Király, Károly Tsászár, Mihály Vajda, Simon Biró, . . . Füzi Káplár, Marti Szolgabiro, István béres, János pap . . .

Debreczeni Grammatica (192.)

2. Regula. A melly Nevek Méltóságot, Tisztséget, Hivatalt, Mesterséget 'sat. jelentenek: azokat 1. A Vezeték Neveknek mindenkor eleibe kell tenni, így: *Cardinalis Szétsényi, Gróf Forgáts, Generalis Mészáros, Kapitány Szentiványi, Püspök Prányi, Predikator Helmetzi, Professor Marótzsi 'sat.* 2. A Kereszt Neveknek pedig mindenkor utánna, így: Pál Apostol, Mátyás Király, . . . János Kováts, 'sat. mivel, a' mint látni való, ha a Tisztséget, Méltóságot, Mesterséget jelentő Nevek, eleibetevődnének a Kereszt Neveknek, Vezeték Nevek

* Vö. Nyr. 40: 470.

gyanánt vevődhetnének, így *Király Mátyás, Kováts János* 'sat. (XX.) Való ugyan, hogy egy darab időtől fogva, kezdik így is mondani: Forgáts Gróf, Szentiványi Kapitány, de ez, a' Magyar Nyelv nemtudásából származott hiba: mivel az efféle szóllások kettős értelműek p. o. ez: Szentiványi Kapitány, ezt is teheti: Capitaneus, qui est ex Szentivány, ezt is Szentiványi est Capitaneus... Más Nyelvek' követéséből származott ez is, hogy a Vérséget jelentő Neveknek eleibe tevődik ez: *Uram*, így: *Uram Atyám, Aszszony Anyám* 'sat. Melly szint olyan vad, mint ezen még annyira el nem hatalmazott megszóllítások; *Uram Ipam, Aszszonyom Szomszédom* 'sat... a' Vérséget jelentőkkel így soha nem élünk; ez is azt mutatván, hogy azoknak ezt *Uram*, soha nem kell eleibe tennünk.

A mi Földinek elődeihez való viszonyát illeti, a Nyelvkönyvből kétségtelen, hogy a XVIII. század nyelvtaniróit, nyelvművelőit jól ismerte, sokszor vitatkozik is velük. Bél, Adámi, Kalmár idevágó munkáira, Rajnis Kalauzára, Megszerzésére, B. Szabó Dávid Ki nyertes-ére többször hivatkozik is, főleg az orthographiai részben. (30, 38, 42, 43, 65 stb.) Tanúl is tőlük. Kalmár után ajánlja az *ő, ű* betűket, Rajnissal tart az etymologikus írásban, a jottismusban és Szabóval az *egy szó* írásában, a *bann, benn, ann, enn* ragok kettős *n*-jében stb. *

Mint tudva van, nyelvújításunk első behatóbb bírálatát, az orthologus nézetek többé-kevésbé tudományos igazolását először a Debr. Gr.-ban találjuk. Határozott ellensége az új szóalakításoknak, idegen kifejezések átültetésének. Nemcsak Bevezetésében mondja ezt ki nyíltan, ahol Gottsched-Adelungianus felfogással szinte szükségtelennek vallja a nyelvpallérozást, a nyelvfejesztés körül igen szűkre szabván az írók szerepét, a „köz nép“ nyelvére helyezvén a súlyt. A Származtatásról szóló fejezetben (142—179) és az ezt folytató Toldalékokban is (241—332) kikel a „regulátlan“ újítások ellen. Ezek a fejezetek — bár fölismerhetők bennük hol a Nyelvkönyv, hol a Nyelvmester megbírált nézetei — talán legeredetibb részei a debreczeniek munkájának. Az ellentét a források és a belőlük készült, vagy jobban mondva alapos kiaknázásukkal íródott Debr. Gr. között feltűnő. Földi könyve bevezetésében hangoztatja már a nyelvújítás szükségét, az írók nyelvének a „pallérozódás“-ban való fontos részvételét, négy „hasznos és kimerithetetlen jó forrásokat“ (83—86) nyit azután „a' Beszéd részeinek elosztásokról“ c. részben a nyelvbővítésre, a származtatásról (derivatio) (117—126) szólván példái között ott találjuk a: *gyúladék, nyomadék, folyadék, titoknok, határnok, sírály, segély, kény, növevény, gyantár, fűvész, ügyész* stb. korabeli helyeselt új szokat; ezek közül a Debr. Gr. többet hosszasan

* L. erről is kissé bővebben MNy. 6 : 124—127.

kifogásol és „a magyar nyelv Regulái (v. Analogia) ellen tsináltt“-aknak tart (304. stb. ll.). Mennyire barátja volt Földi az újításoknak, mutatja az is, hogy Rajnis hónapnevezeteit nemcsak helyeseknek találta, hanem Nyelvkönyvében, Kazinczyhoz írt leveleiben, a Minden Gyűjteményében is pártolta, ajánlotta; ezek ellen a Debr. Gr. 5 lapon keresztül (327—332.) nyilatkozik.* Földi, Gedike-Wielandianus, s mint ilyen Ráth Mátyásnak és szerkesztőtudójának, Révainak a Magyar Hírmondóban kifejtett elveit viszi be nyelvkönyvébe. A Bartzafalviék erőszakos mindent újító törekvése, és a maradi orthologismus között, mérséklettel, de határozottan újító irány szószólója a Nyelvkönyv. A Geleji Katona újító érveivel argumentáló Gyarmathi Sámuel (302—344.) is védője, útmutatója a szóújításnak. A nyelvújításra vonatkozó minden ellentétes nézetük daczára is azonban az a véleményem, hogy a debreczeniek előtt ezen részletek megírásánál is Földi Nyelvkönyve volt. Innen van az a sok egyezés pl. a „regulák“-ban, innen pl. a *né* végzet idegenes használatára vonatkozó tanításuknak egyformasága. Mind a hárman elítélik a *barátné*, *mosoné*, *szakácsné*-féle szokat. (Nyelvk. 95—6, Nyelvm. 55, Debr. Gr. 19.). Ráth M. után indulva,** viszont mind a három magyarosítja a grammatikai műszavakat, sőt a Debr. Gr. szokásos módján bírálgatja is forrásait (helyteleníti pl. Gyarmathi *részelményét*, *kerekbeszéd*-ét; partic. és periodus, viszont elfogadja Földi: *sziszegő* betűt).

Földi Nyelvkönyvének a Debr. Gr. hatására vonatkozólag mindezek után az a nézetem, hogy az utóbbi készítői tulajdonképen a Nyelvkönyvnek — mint ma mondanók — teljesen áldolgozott, és itt-ott javított, sőt bővített kiadását adták. A javítás, bővítés pedig részint Gyarmathi Sámuel Nyelvmesterének nyomán, részint a debreczeni és erdélyi nyelvszokás alapján történt. Már a tartalommutatók összevetése — bár a grammatikák felosztása elég sablonos — is ezt mutatja, az egyes pontok római számokkal való jegyzése nemkülönben. Az egyes pontokat aztán szinte nyomon követhetjük a két nyelvtenban. Hogy e pontok száma nem igen egyezik, annak nemcsak az a toldozás-foldozás*** az oka, a melylyel a munka készült, hanem az is, hogy a Nyelvkönyv egyes „jegyzés“-eit a debreczeniek elég fontosaknak tartották arra, hogy külön pont alá foglalják. Lénye-

* L. erről MNy. VI: 410; EPLK. 36: 84, 85 stb.; MNy. VIII. 114—117.

** Az ilyen képzéseket Kazinczy tette általánossá; az *istenné*-ről, melyet neki tulajdonitunk 1793-ból, ezt olvassuk Földinél: „Miért nem olvassuk sehol régi Íróinkban: Istenné, Prófétané 'sa't, hanem Isten asszony, Próféta a.“

*** L. Magyar Régiségek és Ritkaságok. Kiadta Kazinczy F. 1808. XXXI. 1.

ges különbség köztük a nyelvújításra néző tanításuk, nem említvén néhány alaktani, már fölhozott eltérést. Földi grammatikája az irodalomban megújulásnak indult magyar nyelv igazolása, útmutatója akart lenni, a Debr. Gr. — ez nem lévén ízlése szerint* — az orthologusok kátéja a köznyelv bőségére s ennél fogva az újítások szükségtelen voltára hivatkozó folytonos észrevételeivel. A Debr. Gr. legtöbb helyes tanítása Földitől való ugyan, de sok benne a Nyelvkönyv tévedéseinek helyesbítése is (pl. a névelő eredetéről, a Földitől vitatott, gyülyt, fülyt írás „regulátlanság“-áról, a hónap szó eredetéről stb.).

Magára a kiadásra térve vissza ki kell emelnem a közzétevőnek lelkiismeretes pontosságát, nemkülönben a sajtó alá rendezés mesteri voltát, mely a fejtegetések lényegét mindig egyszerre szemünkbe tünteti. Köszönet illeti a kiadó testületet is azon áldozatkészségeért, melylyel már eddig is nem egy homályos irodalmi vagy nyelvészeti kérdésre vetett világot, s a melylyel a most ismertetett Nyelvkönyv útján is nyelvtudományunk történetének ismeretét igen fontos lépéssel segítette előbbre.

SIMAI ÖDÖN.

A mi édes magyar nyelvünk. E czímen az Országos Ismeretterjesztő Egyesület kiadványaként Berczik Árpádtól egy okos tartalmú és lelkes hangú könyvecske jelent meg, melyben a szerző különösen a nyelvünket újabban valósággal előzőnlő fölösleges idegen szavak ellen küzd, s a melynek éppen ezért szívből kívánunk mennél több olvasót.

A munka tárgyát és célját ismertető rövid bevezetés után a szerző először is más nemzeteknek, legrészletesebben a francziáknak és németeknek, az idegen szavak használata ellen s nyelvük tisztasága érdekében való törekvéseit ismerteti, szomorú ellentétéül annak a nemtörődömségnek, mely nálunk ebben a tekintetben uralkodik. E külföldi példákra való utalás különösen napjainkban időszzerű, mikor némely nagyhangú moderneink a „művelt nyugat“-ra való hivatkozással szoktak minden magyar nyelvi vagy nemzeti törekvést lecsúfolni. Legérdekesebb része a munkának az a fejezet, melyben a szerző az idegen szavaknak nyelvi és művelődési tekintetben egyaránt káros hatását fejtegeti s a gondolkodásbeli lustaságot, német-majmolást és tudálékoskodást mutatja be, mint az idegen szavak terjedésének legfőbb okait. A szerző, ezt külön ki kell emelnünk, sehol sem túloz, hanem mindvégig józan mérsékletet tanúsít követeléseiben. Ezt már a könyv jellegje is elárulja: A mit magyarul jól kifejezhetsz, arra idegen szót ne használj. Minthogy mi is

* Uj.

valljuk ez elvet, feltétlenül helyeseelnünk kell tiltakozását a minduntalan szemünk elé kerülő Ampelologiai (= Szőlészeti) Intézet, Patronage (= Pártfogó) Egyesület, eugenetika (= fajnemesítés), boy (= gyorsfiú), exhumálás (= kihantolás), cseléd-mizéria (= nyomorúság)-féle kakukfiak dédelgetése ellen. Valóban ideje volna, hogy végre nálunk is történjék valami a magyar nyelv védelme érdekében, mert az állapotok ebben a tekintetben ma holnap már tűrhetetlenek. Már annyira vagyunk, hogy egyik napilapunkban minduntalan olvashatunk egyik „társadalomtudós“-unk tollából egy-egy vasárnapi cikket, melynek veleje rendszeresen az, hogy Arany János és Gyulai Pál magyar nyelve a „kultúrfül“ számára igen parasztos, hanem csak legyünk még egy kis türelemmel, a megmagyarosodott zsidó írók* majd művészibbé fogják faragni, kultúrnyelvvé fogják fejleszteni!

H. A.

Krisztkindli. Az Irodalomtörténet 196—197. lapján **VERSÉNYI György** ismertetést írt **KRIZA János** „Vadrózsák“ cz. könyve új kiadásáról. Ez ismertetésben nyelvi tekintetben három érdekes dolgot olvasunk: a) **KRIZA** egyik levelében ez: „Karácson vagy Ujév fiába küldhetek Pestre“, V. szerint am. krisztkindli. A jó magyar név tehát: *karácsonfia*, *újévfia*, a hogy van *angyalfia*, *vásárfia* stb. — b) **KRIZA** egy másik levelében ez van: „Nem szeretném szégyenbe maradni“. V. szerint ez közhasználatú erdélyiesség. — c) Azt az eljárást, ha egy kiadásban a kiadó egy szót így!-gyel látja el, V. igen helyesen *megígyezni*-nek nevezte („megígyezte“). —GDI.

NÉPNYELV.

Szarvasmarha.

(Hortobágy.)

1. Faj szerint.

Magyar fajta. *Svajczer* vagy *angol*: minden beszármazott, nem magyar fajta marha. *Riska*: minden tarka marha. *Czifra*: minden szépállású és szarvú marha.

2. Nem szerint.

Borjú. *Üszö-borjú.* *Bika-borjú.* *Tinó-borjú*: kiherélt bika-borjú. *Rügött-borjú*: cseestől elválasztott (többnyire egy éven alul) borjú. *Tinó*: kiherélt bika-borjú 2—6 éves koráig. *Komor-tinó*: féltökös v. rosszul herélt bika-borjú (vö. *komor-ló*). *Bika.* *Komor-bika*: féltökös vagy rosszul herélt.

A *komor bika* nyomában | Sok szép fejeér tehének (CSOKONAI).

A *bika hangja*. A bika ordít, bög, bömböl, sikkongat, sikkant.

* Ezt nem én mondom, ezt ő mondja!

Mert alighogy Miklóst a bika meglátta, | Rémitőt *sikkantott* és a port kapálta (ARANY).

A bika tartása: „gangos“ vagy „suta“; nézése: „kemény“ vagy „gyenge“ (szelíd), „kemény“ (vad, szilaj), „sunyi“ (alattomos). *Vakul* néz a sunyi bika. A bika testrészei: *faszatartója* (vaszorája), *szarzója* (horgas-ina).

Tehén. Fijas tehén. Borjas tehén. Harangos tehén: a melyiknek kolomp lóg a nyakán.

Ökör. Ha igásmarháról van szó: ökörről beszélnek.

Kaszál az ökör: mikor hátulsó lábával kaszavágáshoz hasonló mozdulatot tesz.

3. Szőrszínnek.

Fehér. Tiszta fehér. *Fehér alhasú. Fekete.* Tiszta fekete. Holló-fekete. *Daruszörü.* Darvas (kékesfehérszörü). *Tarka. Czirfatarka* (almanagyságú foltok vannak rajta). *Pirók. Fakós pirók. Iromba. Sárgaordas. Verhenyeges* (vörösés). *Kesely. Piros. Fakó. Fakópiros. Sárgás. Sárgatarka. Pirostarka. Feketetarka. Vérceszörü. Csíkos* (tigrisszínű). *Babos. Fótos. Zsemleveres* (sárgás színű).

Egyéb jelek: Csillagos (homlokán csillagforma fekete folt). *Szárcsaféjű* (fehércsikos homlok). *Laposorrú. Szélesorrú. Raczkás-szörü* (a szőrszálak vegyes színűek az ilyen állaton). *Hóka* (a homlok fehér, a többi testrész feketeszörű).

A fark bojtjának színei: *Kesely. Sárga. Fehér.*

4. Szarvállás.

Csákó-szarv: két oldalt a fejtől elállóan nő s csak bizonyos távolságra görbül befelé (a magyar fajta marhánál).

Kajla: leálló szarv.

Megsodorta bajszát, de az visszahajla, | Mely előbb volt csákó, lett belőle *kajla* (ARANY).

Czifra-szarvú: csavargós.

Fennálló vagy tomos: egyenes.

Kukó: ha a két szarv vége összeér.

Kecske-szarvú: hátra álló.

Bajusz-szarvú: szétálló, hosszúszarvú.

Sodró-szarvú: szélylyelálló, sodrott, tekervényes.

Géda-szarvú: a melyiknek a szarva többször csavarodva, kunkorgósan behajlik a tarkójába.

Táblás ökör: egyenes és kiálló szarvú.

5. Életkor szerint.

Tavaji üsző. Tavaji tinó: egy évesek. Másod-, harmad-, negyed-, ötöd-, hatodfű üsző, tinó. *Másod-, harmad-, negyed-, ötödfűre megy a jószág.* — „Már hatvan-ötöd' fűre leszz menendő“ (Dorottyia) СКОКОМЛ.

Elválasztási vagy rügött-borjú: csecstől elválasztott vagy (el)rügött borjú.

A ló.

Kor és nem szerint.

Csikó. Csödör-csikó. Kancza-csikó. Rügött-csikó: a kit a csecstől elválasztanak; a kit *elrüg* magától az anyja.

Csödör. Csödör-nevek (a kungyörgyi csödörösbódében): Matyi, Dervis, Kozák, Kéró, Nádor, Narancs, Sámson és Tatár.

Herélt. Herélt-ló (vagy lú): a melyeknek mind a két tökgolyója ki van véve.

Komor-ló: 1. heréléskor csak egyik tökgolyóját vették ki; 2. rosszul herélt ló. Az ilyen lovaknak még megvan a nemi ösztö-nük, tehetségük.

Szőrszínnek.

Pej színnek: almás-pej, világos-pej, piros-pej, fakó-pej, fakós-pej, mogyoró-pej, szattyan-pej, fecske-hasú, setét-pej, nyári-fekete v. sült-szörű, szeg-pej, meggy-pej, őz-pej és gesztenye-pej.

Fekete színnek: almás-fekete, szennyes-fekete v. kék-ló, bogár-fekete és nyári-fekete.

Deres színnek: vas-deres, vércse-deres, sárga-deres, veres-deres és rozsdás-deres.

Kesely színnek: kapczás, hódas, szárcsa-órú, kesely-lábú.

Fakó színnek: világos-fakó, sárga-fakó, rozsdás-fakó, egér-szörű, hamvas-fakó és fakó-tarka.

Sárga színnek: világos-sárga, setét-sárga, veres-sárga, máj-sárga, szeg-sárga és kormos-sárga.

Szürke színnek: daru-szürke, tej-szürke, setét-szürke, almás-szürke (farán gömbölyű foltok), aczél-szürke, szeplő-szürke, serege-szürke és vércse-szürke.

Barna színnek: szattyan-barna, fényes-barna, feketés-barna, sötét-barna és őz-barna.

Vegyes színnek: szege, serege-szörű, rigó-szörű és daru-szörű.

Egyéb jelek.

Piszra (orrán végig fehér csík), *hóka* (homlokán az orráig fehér csík), *csillagos* (homlokán gömbölyű fehér folt).

Kecske-lábú: hátulsó két lábán a csüd előrebukó állásban van.

Disznó.

Nem szerint.

Kan. Kocza. Ártán: kiherélt disznó. *Kanlott-ártán*. Ha öreg kant herélnek ki: kanlott-ártán lesz belőle.

Süldő: a disznó 1—2 éves kora közt, nemi különbség nélkül.

Magló-disznó: a melyik nem hizó. Tehát az ártán is. A nyájba járó disznó általában mind magló.

Czi ide | te! (Allj meg!)

TÚRI MÉSZÁROS ISTVÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

IX. Közgyűlés.

(1912 január 23.)

Jelen vannak: Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Baross Gyula, Beke Ödön, Böhm János, Erdélyi Lajos, Ernyey József, Fuchs Dávid, Gragger Róbert, Grünwald Margit, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Hoffmann Frigyes, Horváth János, Karl Lajos, Klacsó Olivér, Kräuter Ferencz, Lehr Albert, Melich János, Németh Gyula, Putnoky

Imre, Rubinyi Mózes, Sági István, Szemkő Aladár, Szigetvári Iván, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Vargha Bálint, Velledits Lajos, Versényi György, Viszota Gyula. Jegyző: Horger Antal.

1. Gombocz Zoltán előadja s magyar magánhangzók történetéből cz. értekezését.

2. Az alelnök megnyitja a gyűlést és a szavazatszedő bizottság elnökéül ajánlja Versényi Györgyöt, tagjaiul pedig Gulyás Pált és Sági Istvánt.

Egyhangúlag megválasztatnak. Az elnök a szavazás idejére felfüggeszti az ülést.

3. A titkár a közgyűlésnek újból való megnyitása után felolvassa jelentését a Társaságnak 1911. évi működéséről (l. a mellékleten). Tudomásul vétetik.

4. Vikár Béla felolvassa a pénztárvizsgáló bizottság jelentését (l. a mellékleten).

A közgyűlés a jelentést egyhangúlag tudomásul veszi s a pénztárosnak megadja az 1911. évről a felmentvényt.

5. Versényi György, a szavazatszedő bizottság elnöke, kihirdeti a szavazás eredményét. Beadatott összesen 31 szavazat. Választmányi tagok lettek: a) fővárosiak: Asbóth Oszkár 31, Csapodi István 31, Erdélyi Lajos 29, Gyomlay Gyula 31, Nagy Gyula 31, Négyesy László 31, Viszota Gyula 27; b) vidékiek: Csengeri János, Dézsi Lajos, Erdélyi Pál, Szilády Aron 31—31 szavazattal. Szavazatot kaptak még Vikár Béla (3), Beke Ödön, Nagy Lajos, Trócsányi Zoltán (1—1).

6. A titkár bemutatja a választmánytól ajánlott 1912. évi költségvetést (l. MNy. VIII:144).

A közgyűlés változtatás nélkül elfogadja.

7. Szinnyei József alelnök indítványozza Paasonen Heikki, Wichmann Yrjö helsinkii és Wiklund Károly Bernát upsalai egyetemi tanároknak a magyar és finnugor nyelvtudomány terén szerzett érdemeiknek elismeréséül a MNyT. tiszteletbeli tagjaivá való választását.

Egyhangúlag megválasztatnak.

Több tárgy nem lévén, az elnök bezárja a közgyűlést.

Titkári jelentés 1911-ről. Midőn rövid jelentésemet a hagyományos rendben az anyagiakon kezdem, mindenekelőtt ugyanazt a szomorú tényt kell megállapítanom, a melyre már tavali jelentésemben is felhívtam a tisztelt Közgyűlés figyelmét. A tagok számának az a rohamos növekedése, a melyről régebbi jelentéseimben örömmel számolhattam be, néhány év óta megszűnt. Az előfizetők száma némi szaporodást mutat ugyan, de a rendes tagok száma ismét néhánynyal fogyott. 1910-ben Társaságunknak 915 rendes tagja és előfizetője volt, 1911 decemberében — ha csupán azokat vesszük figyelembe, a kik tagdíjukat az év folyamán csakugyan be is fizették — csak 908. Másrészt ki kell azonban emelnem, hogy évi mérlegünk az idén is tekintélyes felesleget mutat s az a háromezer koronányi összeg, a melyet 1911-ben is alaptökünkhez csatolhattunk, a tagok számának említett csekély megfogyását kétszeresen is kárpótolja. A mult közgyűlés óta *Zolnai Gyula* kolozsvári egyetemi tanár belépett az alapító tagok közé: vele alapító tagjaink száma 35-ről 36-ra emelkedett.

A múlt évben Társaságunk hét felolvasó ülést tartott, a melyen tizenöt értekezés került bemutatásra. Január 17-én Kertész Manó bemutatta *Maga* cz. mondattani tanulmányát, Horger Antal pedig a *Bába, baba* és *báb* szavak eredetéről értekezett. Február 21-én, a közgyűléssel kapcsolatos felolvasó ülésen Melich János *Szamota István emlékezetét* újította fel. Márczius 21-én Rubinyi Mózes felolvasta *Az erdélyi magyar nyelvvelő társaság* cz. értekezését, Pápay József *Egy kiadatlan debreczeni nyelvemlék* cz. tanulmányát. Május 16-án Kertész Manó bemutatta *Az állatok kicsinyeinek neve a magyarban* cz. értekezését, Horger Antal pedig a *Szláv o, magyar a* kérdéséről értekezett. Október 17-én Erdélyi Lajos *A halotti beszéd nyelvjárását vizsgálta*, Velledits Lajos *Pápay Sámuel nyelvészetéhez* czimben tartott felolvasást. November 21-én négy értekezés került bemutatásra: Gombocz Zoltántól *Szófejtések*, Horger Antaltól *Esztováta és zarándok*, Szily Kálmántól *Tamás és Bálint, a Biblia első magyar fordítói* és Tolnai Vilmostól *Szűr és kosár*. Deczember 19-én végre Rubinyi Mózes *Révai Miklós Magyar nyelvtudományi kézikönyvét* ismertette s Melich János *Helynévmagyarázat* czimben Vác város nevének eredetét fejtegette. A bemutatott értekezések, három kivételével, a Magyar Nyelvben jelentek meg.

A népnyelvi tanulmányokra felvett összeg nagy részét ez évben is a készülő székely és dunántúli tájszótár foglalták le. Erdélyi Lajos tagtársunk ez év folyamán a választmánynak részletes jelentést tett a készülő „Alsó-háromszéki tájszótár“-ról. A gyűjtés munkája már jórészt befejeződött; az anyag rendezése és feldolgozása még előreláthatólag körülbelül három évet fog igénybe venni, a mely idő alatt talán már a nyomtatása is megkezdődhetik. A dunántúli szótár ügye némi halasztást szenvedett azáltal, hogy Horváth Endre tagtársunk, a kit az 1909. évi közgyűlés a sümegvidéki nyelvjárás szótárának megírásával bízott meg, időközben elköltözött Sümegről s ezért arra kérte a választmányt, hogy a sümegi helyett inkább a lovászpatonai nyelvjárás szótárát írhasssa meg; ez t. i. anyanyelvjárása s Lovászpatonával most is állandó kapcsolatban van. Reméljük, hogy az eredeti tervnek e kényszerű megváltozása nem fogja a dunántúli szótár megjelenését sem túlságosan soká késleltetni.

Jelentésemet egy indítványnyal zárom be. Holnapután, január 25-én ünnepli a kopenhágai egyetem és a dán királyi akadémia *Thomsen Vilmos* hetvenedik születésnapját. A Magyar Nyelvtudományi Társaság egy alkalommal már kifejezte Thomsen Vilmos iránt érzett tiszteletét, midőn megalakulása első évében tiszteleti tagjává választotta. Most, mikor egész Európa nyelvtudósai emlékkönyvekkel hódolnak az agg mester előtt, a mi Társaságunk sem maradhat el az üdvözlők sorából, hiszen Thomsen gazdag életműkönyvével nemcsak a finnugor és az altaji nyelvtudományt gazdagította, hanem közvetve és közvetlenül az újabb magyar nyelvtudomány fejlődésére is termékenyítő hatással volt. Tisztelettel indítványozom, hogy mai közgyűlésünkben Thomsen Vilmosnak e nevezetes évforduló alkalmából üdvözlő iratot küldjünk.

Kérem a Tisztelt Közgyűlést, méltóztassék indítványomat elfogadni s jelentésemet tudomásul venni.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

23. Egy előfizetőnek, Debreczen. „Helyes-e az a magyarázat, a melyet *Darkó Jenő*: A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi iroknál (Budapest, Akadémia, 1910) című értekezésében állít fel a magyaroknak a latin és görög nyelvű kútfőkben használatos *Ungri*, *Ungari*, *Ὀγγροι*, *Ὀγγαροι*, illetőleg *Hungari* neve eredetéről és történetéről?”

F.: *Darkó* a nevezett értekezésben (l. 10—12. és 28. lapokat) azt mutatja ki, hogy a kútfőkben az *Ὀγγροι* \sim *Ungri* név a régibb és az *Ungari* $>$ *Hungari* név a fiatalabb. E kronologiai bizonyíték alapján az *Ungari* \sim *Ὀγγαροι* $>$ *Hungari* alakot az előbbiből fejlődött alaknak tartja. Minthogy pedig az *Ungari* először germán kútfőkben található, ez alakot a régibb *Ungri* alakból egy ó-felnémet hangtörvénnyel magyarázza. A mint ugyanis egy gót *akrs*, *fugls*-nak (acc. *akr*, *fugl*) az ó-fn.-ben *acchar* („acker“), *fogal* (vogel) stb. felel meg (mindkettő alapalakja ősgerm. **akraz*, **fuglaz*), ugyanezzel a szabályossággal alakult *Ungr*-ből a felnémetben *Ungar*, latinositva *Ungari*, később *Hungari*. A mi nézetünk szerint ez a magyarázat — lévén nyelvtörténeti — a legjobb, a mit eddig ez alakról irtak.

MELICH JÁNOS.

24. Nyúl-história: Seprődi János a Kájoni-codex irodalom- s zenetörténeti adalékai cz. értekezéséből (Irod. Tört. Közl. 1909, 405) nyilvánvaló, hogy a nyúl-história eredeti jelentése nyúl-ének volt. B. Oreczy Lőrincz Költeményes holmijának (1787) 9. lapján ugyanis ilyen értelemben fordul elő a nyúl-história:

„Ha vesztek írási legböltsebb Királynak,
Megmarad élete Stilfrid, Argirusnak,
Mását még árulják *Nyul Historiának*
Ilyen sorsa lehet te monda mondádnak“.

Itt a *Nyul Historia* egy latin versnek magyar átdolgozása, mely a nyúlnak ügyesen verselt, fordulatos, humoros panaszai miatt egyike volt a XVIII. század legkedveltebb olvasmányainak s *Nyul Éneke* czímen több kiadása ismeretes. „Még a *Nyul* historiáját sem tudja“ közmondásszerű kifejezésben is megmaradt emléke (Irod. Tört. Közl. 1909, 405. lap).
T.

25. Á. H. úrnak. Ha a Vas. Újs. a *bál* tárgyesetét csakugyan következetesen *bálat*-nak írja (mint pl. a márczius 10-iki számában), akkor alkalmasint a *nyálat*, *szálat*, *tálat* analogiájára javítani akar az irodalmi köz-szokáson. Vö. CzF., KelB., SimB., de ez a javítási akarás furcsa következményekkel járna, pl. *Gálat*, *Pálat*, *sálat* és a *hájat*, *halat*, *haját* stb. mintájára *bájat*, *dalat*, *baját*, *raját*, *zajat* stb. Csak maradjunk a régienél!
Sz. K.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. KÖTET.

1912. MÁJUS.

5. SZÁM.

A jász népnévről.

A következő sorok célja: elmondani mindazt, a mit a *jász* népnévről eddig írtak, s az elmondottak alapján megállapítani a *jász* népnevezet eredetét.

A *jász* népnévről szóló fejtegetések megértésére össze kell állítanunk az ide tartozó adatokat.

A) Magyar nyelvű emlékekben a szónak ezek a jelentései:

a) A magyarság egy közössége, hogy ne mondjam törzse, latinul és németül ma: *Jászones*, *Jazyger*. E jelentésre, valamint a szó hangalakjának változataira ezek az adataim vannak: 1446 in viam *Jazwth* OklSz.; XVI. századi adatok: *jász kapitány* OklSz., NySz., *Jászvásár* [írva a Kolozsvári gloszszakban *Jaszúasar*: *Jasides*, civitas in Moldavia; név- és alakváltozatok: *Gyászvásárhely* Századok 1881:107, *Gyászváras* Baróti Sz., ma oláhul *Jași*]; a népnévre későbbi adatok Márton J. szótárai, CzF., *jász-eső* MTsz.

b) Bibliafordításainkban és innen más emlékeinkben is *jász* = a bibliai „*philstaeus*“ nép magyar neve. Erre legrégebb adatok a XV. századból, utolsó adatok a XVII. századból, vö. Bécsi-C.: Ámos I. 8, VI. 2, Abdias I. 19, Zach. IX. 6, Sophon. II. 5 *iazoknac*; Csemez-tör. 15 *yazok*; JordC. 342, 344 *yazok*, uo. 36, 42, 337, 339, 343 *yazoknak*; DebrC. 80 *Iazok*, *Iazokath*, uo. 87 *Iazokat*; Szikszai-F. Nomencl. *Iász* (és az ő nyomán készített szójegyzékekben); MA.³ m.-lat. rész stb.

E két jelentésen kívül MA.³ szerint (m.-lat. rész és OklSz.) jelent a *jász*:

3. barbarus hostis-t, barbarischer feind-ot. Példát e jelentésben való használatra nem tudok; ha a szónak ilyen jelentése volt, az igen valószínűen bibliai eredetű s a „*philstaeus*“ jelentésből fejlődött azon az alapon, hogy a *philstaeusok* állandó ellenségei voltak Israelnek.

B) Latin nyelvű emlékeink a mai jászokat következőképp nevezik:

1. *Jazones* (a *z*-t olv. *sz*-nek; több. nom.). Legrégibb adatunk 1323-ból (FEJÉR: Cod. dipl. VIII. 2:473, lásd még BARTAL szótárát). A *jász* népnévnek *Jassones* írott alakját is idézik itt ott (vö. MÁRTON J. szótára 1816-ból, GYÁRFÁS: A jászkún nemz. tört. I. 284—290, HUNFALVY PÁL: Magyarország. ethnogr. 376, MÁRKI S. a Pallas lex.-ban), de ilyen alakot az oklevelekben nem találunk.

2. *Jazini* (a *z*-t olv. *sz*-nek, több. nom.). Egy keltezetlen, úgy látszik, erdélyi oklevélben fordul elő (vö. FEJÉR: Cod. dipl. VIII. 4:644).

3. *Philistaei*. E bibliai népnévvel a jászokra alkalmazva latin emlékeinkben FEJÉR: Cod. dipl. VIII. 3:4—5 szerint ZSIGMOND király alatt találkozunk; legrégibb adataink 1393-ból valók (vö. HUNFALVY: Magy. ethnogr. 376—377, más adat 1407-ből Cod. dipl. X. 4:593 és lásd itt A) 2. alatt).

4. *Jazyges*. RANSANUS az első, a ki a mi jászainkat *Jazyges*-ekkel* egyezteti, vö. a megfelelő helyet: „... his clauditur regionibus: ... *Jacigibus*, quae germanica natio et ipsa est, sed vulgo verbo corrupto *Iaz* se ipsi appellat“ (M. Florianus, Fontes IV. 138); „a sinistro vero *Jazyges* Metanastas: talibus enim nominibus eos appellavit antiquitas“ (uo. 157. lap; l. még SÁNDOR I.: Sokféle I. 8, HUNFALVY P. i. h.). RANSANUS azonban — úgy látszik — két dolgot zavart össze. Az egyik az, hogy ő tudott arról, hogy vannak Magyarországon jászok, a nélkül, hogy tudta volna határozottan, milyenek azok nyelvileg. A másik dolog, hogy az ő idejében a *Jazyges*-ekről az volt a tudományos hit, hogy Erdélynek voltak a régi lakosai (erre lásd lejjebb). Világosabb ismerete volt a jászok-ról SCHRÖTERUS M. SEBESTYÉNNEK, a ki 1620-ban Erfurtban megjelent „Historica totius terrarum orbis descriptio“ cz. művében ezt írja: „Jazygum natio inter Hungaros... , quos ipsi voce decurtata *Jaz* vocant“ (761. l).

Az a hit, hogy a *Jazyges*-ek és a *jászok* egy és ugyanaz a nép, a magyar tudományos irodalomban csakis a XVII. század második felétől fogva lesz általánossá (vö. FEJÉR: Cod. dipl. VIII. 3:4—5 szerint 1668-tól). CALPINUS szótára még ezt írja: „*Jazyges* Metanastae — Germ. *Siebenbürger*“ (magyar értelme-

* A Ἰάζυγες οἱ Μετανάσται-ról, hazánk egy része egykori lakóiról a mai tudományos nézetet l. PÉCZ: Ókori lex.-ban *Sarmatae* szó alatt.

zés nincs); MOLNÁR ALBERT szótára első három kiadásában is csak ez áll: „*Jazyges* — Erdély Országnac régi lakosi“. A XVII. sz. második felétől aztán a XVIII. sz. végéig erősen tartja magát a hit, hogy a *jazygesek* és a *jászok* névben ugyanazok.

A XVIII. század végén a *jász* névről egy új magyarázat keletkezik, s ezzel áttérünk arra a kérdésre, minő eredetűnek mondták a *jász* népnevet s minőnek tartjuk mi.

A legelterjedtebb nézet az volt, hogy a *jász* az *új* (≈ *ív*: arcus. sagitta) szóból alkotott *újász* mása. Ez a nézet a XVIII. században keletkezett, s talán DUGONICS ANDRÁSTÓL származik (MNy. I. 447, lásd még SÁNDOR I.: Sokféle I. 8, FEJÉR: Cod. dipl. VIII. 3:4—5, KRESZN., KASSAI III. 19, GYÁRFÁS: A jászok nemz. tört. I. 284—290, HUNFALVY P.: Magyarország. ethn. 376—377 stb.). E magyarázat érvei: a) A jászokat azért hívták philistaei-knek latinul, mert az írók a kfn., ófn. *pfil* (pfeil, nyíl) szóra gondoltak a *jász* név mondásakor (vö. FEJÉR Gy.-nél, HUNFALVYNÁL, MÁRKI S. Pall. lex.); b) a *jászokat* a latin emlékek *pharetrarii*-knak, *sagittarii*-knak is nevezik (ez utóbbi KRESZN. szótárában). Ez a magyarázat helytelen a következő okokból:

a) Olyan hazai oklevél vagy emlék, a hol a *jászokat* *pharetrarii*-knak neveznék, nincs (l. NAGY Gy.: Nyr. VI. 349 és CZINÁR, Index). KRESZNERICS szerint az 1641-ben megjelent Dictionarium 467. lapján *Jász* = Sagittarius. Ez tévedés. E Bécsben nyomtatott szójegyzékünkben az illető helyen szó sincs „sagittarius“-ról, mert ott ez van: „Philisteus — *Iaz*“ (ugyanígy e szójegyzék első, 1629. évi kiadásában is, 447. lap).

b) Érthetetlen okoskodás, hogy a magyar írók azért nevezik a *jászokat* latinul *philistaei*-nek, mert a latin szó emlékeztet a német *pfil*(= pfeil)-ra. Ha a német írók a *philistaeus*-t *bogenschütze*-nak mondanák, érthető volna a népies etymologia, magyar íróknál azonban a *pfeil*-ra való célzás érthetetlen. A németek különben a *philistaei*-ket vagy a latin szóval, vagy pedig a ném. *heiden*-nel, *unbeschnitten volk*-kal nevezték (l. Dieffenbach, Gloss.); soha náluk *bogenschütze*, *pfeilschiesser* vagy ehhez hasonló nem fordul elő. Azt, hogy íróink miért hívják a *jászokat* Zsigmond király kora óta a bibliai *philistaeus*-ok nevével, megfejtteni én sem tudom. Azt hiszem azonban, hogy ez olyan tudatos történetírói azonosítás valamilyen ok folytán, a milyen pl. a XV. század végén az, hogy a magyarok neve latinul *paeones*, *pannonii* stb.

c) A magy. *új* (\sim *ív*) a régi nyelvben magashangú (lásd NySz., SZILY MNy. I. 427, finn-ugor szempontból azonban eredetileg mélyhangú SZINNYEI NyH.⁴ 40), s belőle, mint általában a kézbeli szerszámok, eszközök, fegyverek neveiből csak -s képzővel lehet foglalkozást jelentő nevet alkotni. A mint a *dárda*, *nyíl*, *puska*, *tegez*, *pattantyú* stb. nevekből csakis *dárdás*, *nyílas*, *tegzés*, *pattantyús* stb. neveket lehet alkotni, azonképen az *új* \sim *ív*-ből is; *íjes* \sim *íves* (újabban *íjas* l. NySz.) sűrűn fordul elő emlékeinkben, **íjész* vagy **íjász* nem is fordulhat elő. Ez alaktani érv, a melyet NAGY GYULA fejtett ki a Nyr. VI. 349—351. lapján, kétségtelenné teszi, hogy az *íjász* a *jász* népnév etymológiája kedvéért csinált szó, s nem régibb a XVIII. sz. végénél.

Vannak más elméletek is a *jász* népnév eredetéről. Így van olyan nézet, a mely török szóból (vö. VAMBÉRY műveit, a hol háromféle származtatás is van: Magy. ered. 119, ua. 2. kiadás 443, A magyarság keletkezése 44, továbbá MÁRKI S. Pall. lex.) származtatja, s van olyan is, a mely finn-ugor nyelvekbeli szóval egyezteteti (vö. NAGY GÉZA: Ethnographia I. 151, 377 és erről MUNKÁCSI B.: Ethnographia I. 287). Vannak ismét mások, a kik CONSTANTINOS PORPH.-nál előforduló Γαζή Γαζιχοτιών bessenyő fejedelem, illetőleg kerület nevével azonosítják (l. JERNEY: M. Nyelvkincesek). Én e nézeteket nem bírálok, mert azt hiszem, hogy a nyújtandó magyarázat bírálatukat feleslegessé teszi.

A *jász* nevet többen szláv eredetűnek mondták (vö. MIKLOSICH: SlavEl., EtWb. 101, Nyr. XI. 222, ismételve ASBÓTH: Izvj. VII. 4, 280 stb.). A mi nézetünk szerint is szláv s ennek közelebbi megvilágítására írjuk a következőket:

A régi alánok egy töredéke, mint ismeretes (lásd Pecz: Ókori lex.), ma is él a Kaukaszban. Ezt a mai alán népet oszét néven ismeri a tudományos irodalom. A név az alánoknak nem saját nyelvi nemzeti neve. Egyébiránt az alánoknak saját nyelvi egységes nemzeti nevük nincs is; a legelterjedtebb nyelvjárás a maga nyelvét *irōn*-nak mondja (lásd erre ZEUSS: Die Deutschen und die Nachbarstämme 703, MUNKÁCSI B. Ethn. VII. 10, PAULY-WISSOWA: Alani, és különösen ASBÓTH, NyK. XXXIV. 103). Az alánokkal érintkező idegen népeknek azonban van egységes nevük az alánok jelölésére. Így a georgiaiak (grúzok) az alánokat *osebi*-nek (*osi* többese ASBÓTH-nál, *ovsi* — olv. *ovsi* — MARQUARDT: Streifzüge 164), az alánoktól lakott területet *oset'i*-nek (így ASBÓTH-nál, *ovsethi* MARQUARDT-nál) hívják. Ez utóbbi alak-

ból való a mai *oszét* (írva német művekben *Osset*) név. Az arabok, s részben a törökök, *ās*-oknak nevezik az alánokat (lásd MARQUARDTNÁL, továbbá RADLOFF Wb. I. 535: *As* آس Name der alten Alanen, der jetzigen Osseten; lásd még PAULY-WISSOWA: Alani és MILLER Ws.: Die Spr. der Osseten 5). A tör.-tat. nyelvekből a szó átment az oroszba, s minthogy *α*-n kezdődött, szláv hangzásnak megfelelően, az oroszban *j*- kezdetűvé kellett lennie, s alakja **jasi* (l. lejjebb). Minthogy a magy. szó is *j*-n kezdődik, tehát olyan hangon, a mely a szónak csakis szláv alakjában keletkezhetett, kétségtelen a magy. szó szláv eredete. Épp azért lássuk az orosz szót közelebbről.

A legrégebb orosz krónikákban a 965. évtől az 1278. évig többször van szó **jasi*-król. Az adatok ezek:

965. év Lětopis po Ip. sp.: И Ясы побѣди = és a *jasi*-kat legyőzte (ugyanígy Lětop. po Lavr. sp.) | 1116. év Lětop. po Lavr. sp.: В томже лѣтѣ Ярополкъ ходи на Половчскую землю... и ту взя... 3 города Половечскыѣ... и приведе с собою Ясы, и жену полони собѣ Ясыню = Ugyanabban az esztendőben Jaropolk hadba vonult a kún nemzet ellen és ott elfoglalván három kún várost, magával hozott *jasi*-kat és fogolylyá tett a maga részére egy asszonyt: Jasynját (értsd: feleségül vett) | 1223. év Lětop. po Lavr. sp.: Ясы... и Половецъ... множество избиша = *jasi*-kat és kúnok sokaságát megölt | 1278. év Lětop. po Lavr. sp.: Того же лѣта придоша князи не Татаръ, побѣдивше Ясы = ugyanabban az évben visszatértek a fejedelmek Tatárországból, legyőzván a *jasi*-kat.

Ez idézetekből látható, hogy a népnév *jasy* alakban fordul elő, ez az alak pedig többes accusativus, melyhez a többes nominativus az ó-oroszban *jasi*, a későbbi és mai oroszban *jasy*. Az orosz tudósok szerint ez a *jasi* ~ *jasy* népnév a mai oszétek őseit: az alánokat jelöli. Ennek igazolására a többek közt két érvet hoznak fel. Az egyik, hogy FLAVIUS JOSEPHUS művének ezt a helyét: Τὸ τῶν Ἀλανῶν ἔθνος egy orosz fordítás így adja vissza: *jazykz že jasskij* (sic! idézi MUNKÁCSI B.: Ethnogr. XV. 5). A másik érv, hogy orosz emlékekben a Kaukazuznak ez a neve is előfordul: *Jasskija gory* (ebből *Jasyskija gory* < *Jasyskiję gory*, lásd BARSOV: Očerki russkoj istor. geogr. 16), a mi azt jelenti: *jász hegyek*.

A magy. *jász* és az ó-or. *jasi* egy és ugyanaz a szó. Csak az a kérdés, közvetlen az oroszból való-e a magyar szó, vagy pedig más szláv nyelvből került hozzánk. Hogy szláv eredetű, azt a szókezdő *j* bizonyítja. Az ó-oroszból való eredet ellen csak az szól, hogy emlékeinkben a *jászokról* a XIII. század végén,

XIV. század elején van említés. Más szláv nyelvekben való előfordulás után kell tehát kutatnunk.

Az egyik dolog, a mely útmutatást nyújt, az, hogy a mai moldvai oláh *Jași* várost nemcsak magyarul hívták „jáász város”-nak (l. fentebb *Jászvásár*, *Jászváros* neveket). FEJÉR Cod. dipl. X. 5:277. lapján van közölve egy 1412. évi latin emlék, melyben e város *Jassky targ*-nak, azaz jáászvásárnak van nevezve. A *targ* szó alakja azt mutatja, hogy az elnevezés lengyel nyelvi (ma *Jaski targ* volna). TOMASCHEK „Alani” cz. cikkében azt mondja (lásd PAULY-WISSOWA), hogy ugyane helyet oroszul egykor *Jaskyj torg*-nak hívták (helyesen **Jasъskyj torgъ*, később **Jasskij torg*; a mai or. név *Jassy* fem. plur.). Arra is van bizonyíték, hogy Moldvát és Beszarábiát együtt a XIV. sz. folyamán szlávul jáász fejedelemségnek nevezik a szláv emlékek. Ezt a bizonyítékot DUŠAN szerb cár törvénykönyvéből olvassuk ki (eredetije XIV. sz. közepéről, azon másolat kelte, a hol e hely található, 1700). E törvénykönyvben azt mondja DUŠAN szerb cár, hogy hét cár támadt 1330-ban az ő szerb birodalmára, a kik közt volt a *gospodstvo jaško* fejedelme is (vö. a helyet NOVAKOVIĆ St.: *Zakonik Stefana Dušana*, Beograd 1893, 3. lap: „... дiаволь... въздвигше на насъ . з . царевъ... рекоу-жъ и цара грчаскаго... и Басарабоу Иванъка, ... соумегъ живоуштихъ чръньнихъ Татаръ, и господство яшко...”; a hely történeti értékéről I. JIREČEK: *Gesch. der Bulg.* 293, RÉTHY: *Magy. pénzv. ism.* 18, MÁRKI: *Pall. lex. jáász*).

A másik dolog, a mit figyelembe kell vennünk, az, hogy XIII—XV. századi szláv emlékekben a jáászok a kúnok és a székelek társaságában vannak említve. Így van ez egy XV. századi szerb szerkesztésű egyházi szláv emlékekben, a hol a név: *jasenъ* (lásd TICHONRAVOV: *Pamjatniki otreč. russkoj lit.* II. 441, САРАЃКИ: *Slow. starož.*, oddjl deg. 1837:996), továbbá egy bolgár ember szerkesztette XIII—XIV. századi szláv emlékekben (vö. *Archiv f. slav. Phil.* XXXII. 626; az egyes nom.-i alak *jasinъ* is, lásd МИКЛ.: *Lex. p.*, EtWb. 101).

A harmadik dolog, a mit nem hagyhatunk figyelmen kívül, hogy a XIV—XV. században a történeti emlékek tanúsága szerint Moldvában és Beszarábiában keresztény alánok is laktak. Ezek közül 16,000-en 1305-ben byzanci zsoldba állottak (utolsó említésük 1462-ből, lásd az adatokat PAULY-WISSOWA Alani cikkében).

Ezekből az adatokból azt lehet látni, hogy Moldvában és Besarábiában kúnok és jászok együtt, egymás mellett laktak (vö. Moldvának XV. századi „Cumania nigra“ nevét Ethnogr. XIV. 54). A *jász* név a magyarban nem régibb a XIII. század végénél s délszláv *jasí* (több. nom. = alán) átvétele, a hol viszont a szó orosz eredetű. Kún és jász telepítés hozzánk a XIII. században akár egyszerre is történhetett s innen az állandó megkülönböztetés; annyi azonban valószínűnek látszik, hogy a *jász* és *kún* eredetileg nyelvében két külön nemzet. Mint fentebb kifejtettem, az oszétek ~ alánok magukat sohasem hívták *jászok* n a k. A magyar *jászok* sem (vö. erre HORVÁTH P.: Commentatio de initiis ac majoribus Cumanorum 99, ugyanattól: Értekezés a' kúnok és jászoknak eredetéről 89—114; BALASSA J.: Magy. nyelvj. keletk. 28). A mi jászainkra a név a magyar nyelvi használatból tapadt, ők magukat így sohasem hívták.*

MELICH JÁNOS.

* E cikk megírása után MUNKÁCSI BERNÁT szívésségéből elolvashattam KULAKOVSKIJ „Alany“ cz. munkáját, a melyben a magyar *jászok* ra lényegében az általam kifejtettekkel egyező nézetet találtam. MARCZALI HENRIK tanár úrtól is arról értesülök, hogy egyik művében a magyar *jászok* at ő is oszét nyelvű népnek bizonyítja.

M. J.

Rajt, -ról és reä alaktanához.

A magyar nyelvtudósok rég bebizonyították, hogy a *rajt* határozószó és a *-ról* és *-ra* határozóragok ugyanegy közös tő származékai. Nem egyebek, mint egy önállóan már nem élő **raj* főnévnek locativusi, ablativusi és lativusi alakjai, a milyenek pl. a *köz* főnév mellett a *között*, *közül*, *közé*, vagy az *al-* tő mellett *alatt*, *alól*, *alá*. Ebben ma már nem lehet kételkedni. Van azonban e határozó elemek alaktanában néhány, az én véleményem szerint, eddig hibásan magyarázott pont és egy-két olyan kérdés is fűződik még hozzájuk, melyeket még eddig föl sem vetettek. Legyen szabad ezek sorából ez alkalommal a két legfontosabbat bemutatnom.

Egyfelől a nyelvmlékek korabeli *rajatt*, személyragos *rajattam*, *rajattad*, *rajatta* (vö. NySz., TMNy. 660, Magy. Hat. 107) és másfelől a mai *rajt*, személyragos *rajtam*, *rajtad*, *rajta* alakok között nyilván olyan viszony van, mint pl. *között*, *közöttem* és *közt*, *köztem*, *-érett*, *érettem* és *-ért*, *értem*, *körülöttem* és *körültem*, *Kolozsvárott* és *Kolozsvárt* között. E kétféle alakok között levő viszonyt általában úgy szokták fölfogni, hogy az utóbbiak megrövidültek az előbbiekből. S ez az első pont, a mely ellen kifogásom van. Nem tudom

ugyanis megérteni, hogy a *rajatt*, *rajattam* stb. alakokban miért esett volna ki egy nyílt kötőhangzó (a), s még kevésbbé tudom megérteni azt, hogy miért esett volna ki mindezen felsorolt alakokban egy rövid magánhangzó zárt szótagból. Mindkét jelenség t. i. ellenkezik a két nyílt szótagos hangtörvénynyel (NyF. 65).

Én, éppen megrövidülése miatt, kénytelen vagyok először is azt gondolni, hogy *rajt*-nak is eredetileg zárt volt a kötőhangzója s hogy a régebbi **rajott*, **rajottam* stb.-ből csak az *alatt*, *alattam* stb. hatása következtében lett utóbb a nyelvelméleinkből kikövetkeztethető nyílt kötőhangzós *rajatt*, *rajattam* stb. Hogy az *alatt*, *alattam* alakoknak jogosan tulajdoníthatunk ilyen analógiás hatást, azt abból is következtetem, hogy ellentétes párja, a *fölött*, *fölöttem* stb., noha épp olyan zárt kötőhangzója van, mint a *közöttem*, *körülöttem*, *éröttem*, *helyétt*, *Kolozsvárott*-féle alakoknak: szintén nem rövidült meg, hanem megmaradt két- és háromtagúnak, mint *alatt*, *alattam* stb. (Éppen így akadályozta meg különben a hosszú *ő*-je miatt meg nem rövidülhető *előttem*, *előtted* stb. is a *mögöttem*, *mögötted*, rövidülését.)

Én azt hiszem, hogy e föltevés jogosságát nem lehet tagadni. Csakhogy még ezzel sem válik érthetővé a **rajott* > *rajt*, **rajottam* > *rajtam*-féle rövidülés. Sokat figyelgettem az utóbbi két-három esztendő folyamán a magánhangzók eltűnésének vagy fejlődésének eseteit, de egyetlen egy példát sem találtam olyat, a mely (*rajatt* v. **rajott* > *rajt* fejlődés lehetőségéről nem is beszélve!) egy **rajottam* > *rajtam* típusú rövidülés igazolására alkalmas volna. Ezért nem tudom elhinni, hogy *rajtam*, *rajtad*, *rajta* s hasonló típusú ragos határozóink közvetlenül a **rajottam*, **rajottad*, **rajotta*-féle teljesebb alakokból rövidülhettek volna. E rövidebb alakok az én véleményem szerint csakis megelőző **rajotum*-féle alakokból származhatnak. De vajjon van-e kellő alapunk ilyen rövid *-t*-vel való alakok föltevésére?

A *rajt*-féle határozók fgr. eredetű locativusi *t* ~ *tt*-je ma némely tőhöz csakis kötőhangzónélküli rövid (pl. *itt* < **id-t*, *ott* < **od-t*, *oldalt*, *félt*, *Sopront*, *Solymost* stb.), másokhoz csakis kötőhangzós hosszú (pl. *alatt*, *fölött*, *mögött*, *Pécsétt*, *Váczott* stb.), ismét másokhoz pedig mindkét alakjában járul (pl. *közt* ~ *között*, *Kolozsvárt* ~ *Kolozsvárott* stb.). Minthogy az osztjákban és a vogulban egyszerű *t* a loc. ragja (TMNy. 682, Szinnyei: NyH.* 122), valószínű, hogy a magyarban is ez volt az eredeti alakja. Simonyi is ezen a véleményen van és az *alatt*, *fölött* stb. hosszú *-tt*-jét az oly sűrűn előforduló *itt*, *ott* hatásának tulajdonítja. A mely határozószóban e szerint rövid *t* van, az megőrizte eredeti alakját, a melyben pedig hosszú *tt* van, az engedett az *itt*, *ott* hatásának. E föltevés elfogadásának, az én véleményem szerint, nemcsak hogy semmi akadálya sincsen, sőt elfogadásával teljesen kielégítő módon meg tudjuk magyarázni mind

a teljes, mind pedig a rövidült alakokat. Mikor t. i. a locativus ragja még csakis *-t* volt, akkor a szóban levő határozószóknak ilyen típusúaknak kellett lenniök: *közöt̄ ∼ *közötem, *közöted, *közöte stb., *rajot̄ ∼ *rajotam, *rajotad, *rajota stb. Ez alakok most már kétféle hatásnak voltak kitéve. Az egyik az, hogy a gyakran használt *itt, ott* analogiás hatása alatt *közöt̄, *rajot̄ stb.-ből *között, rajott* stb. lett; s akkor a *tt* a kiegészülés elve (Systemzwang) alapján persze csakhamar behatolt a személyragos alakokba is és lett pl. *között* mellé *közöttem, közötted, közötte* stb. is. A másik az, hogy a *közötem, *közöted, *közöte stb., *rajotam, *rajotad, *rajota stb. alakok a két nyílt szótagos hangtörvény alapján elvesztvén második magánhangzójukat, szabályosan *köztem, közted, közte, rajtam, rajtad, rajta*-vá rövidültek; s akkor a kiegészülés elve alapján persze csakhamar a személyragnélküli alak is megrövidült és lett pl. *köztem, közted, közte* mellé *közt* is. Egyszóval, én azt hiszem, hogy a *köztem, rajtam* típusú személyragos határozószók hangtörvény, a *közöttem, rajottam* (> *rajattam*) típusúak ellenben analogia útján jutottak mai alakjukhoz.

Ugyanilyen módon válik érthetővé különben a személyragosan nem használt kötőhangzónélküli *-t* és kötőhangzós *-tt* végű határozók kétalakúsága is. Ha az eredetileg csakis **idēt*, **odot*, **helyēt*, **Solymosot*, **Kolozsvárot*-féle helyhatározószók a mondatnak olyan szolamába tartoztak, melyben utánuk egy magánhangzón kezdődő szó következett (pl. **idēt e* | helyen; **odot a* | hol a | másik; **helyēt áll*; | *Kolozsvárot is* | megszállott; stb.), akkor a kötőhangzónak a két nyílt szótagos hangtörvény értelmében ki kellett esnie (=> *itt e* | helyen; *ott a* | hol a | másik; *Kolozsvárt is*). Némely ilyen esetben aztán (első sorban bizonyára a gyakori *itt, ott* esetében) az így keletkezett rövidebb alakot más helyzetben is kezdték használni, vagyis a mondathangtani okokból keletkezett rövidebb alak általánossá vált.* Mikor aztán *itt, ott* már általános használatú volt, akkor ennek hatása alatt pl. az addig (*Kolozsvárt is* mellett) szabályos: **Kolozsvárot van* | **Pécsēt lakik* | *házunk fölöt* | repül-féle ejtés helyébe is a *Kolozsvárott, Pécsēt, fölött* ejtés lépett. Itt is megtörtént tehát az, a mi mindig megszokott történni, valahányszor a korábban azonos típusú nyelvtényeknek nagyobb tömege fölött kelnek harcra egymással a hangtörvény és az analogia. Némely esetben t. i. a hangtörvény győzött (*itt, ott, oldalt, félt* stb.), némelyben az analogia (*fölött, alatt, közepett, Pécsēt* stb.), néhányban még most is tart a küzdelem (*köztem* ∼ *közöttem, Kolozsvárt* ∼ *Kolozsvárott* stb.), néhányban ellenben jelentés-megoszlás

* Mellékesen megjegyzem, hogy így magyarázom a kötőhangzó elveszését az *írsz, adsz*-féle második személyekben, vagy az *aszt, halált, részt*-féle tárgy esetekben is.

következtében békés véget ért (*helyt* és *helyütt*), de a korábbi nyelv-állapot (**fölöt*, **Kolozsvárot*, **közötem*, **közöted* stb.) egyetlen egy esetben sem tudott megmaradni.*

A czimbeli határozó elemek alakmagyarázatára vonatkozó másik kifogásom az, hogy a *rajt*, *rëá* (< **rajá*) és *-ról* (**rajól*) régi és mai népi alakváltozataiban (*reata*, *reyata*, *ryatha*, *reytha*, *ritham*, *rějta*, *rějta*, *rëta*, *ritta*, *rëá*, *riá*, *rivá*, *riólam*, *rivólam*, *léram* = *rólam*, NySz., MTsz.) mutatkozó *ë*, *é*, *i* hangokat általában, válogatás nélkül, a rákövetkező *j* hatásának szokták tulajdonítani. (Egyebek közt TMNy. 659—60 is, s ha jól értem, Szinnyei NyH.⁴ 124—25, 128 is.) Szerintem ez alakváltozatok egy részének keletkezésében volt ugyan szerepe a *j*-nek, de nem mindenikében, s azért határozott különbséget kell tennünk közöttük.

Ha figyelmesebb szemmel vizsgáljuk végig azon adatokat, melyeket a *j* hatásának igazolására több alkalommal idéztek (s kiegészítjük számukat azokkal, melyeket e czélből még idézni lehetne), akkor okvetetlenül föl kell tennie annak a körülménynek, hogy más az eredmény, ha a *j*-t megelőző magánhangzó nyílt és ismét más, ha zárt szótagban állott.

J előtti nyílt szótagban állott az *a* (*o*) a következő esetekben: **rajá* > *rëá* > *riá*, *rajatta* > *rëatta* > *riatta*, **rajólam* > *rëólam* > *riólam*, **najány* > *lëány* > *liány*, *ajándék* > **ëjándék* > *ivándék*, *kajált* > *këált* > *kiált* (**kajál*-*bajál* >) *kajából* > *këából* > *kiából*, *saját* > *sëjät* > *sijät*, *bajät* > *bëjät*, *korcsolyázik* > *korcsjázik*. Ez adatokhoz azt hiszem, nem kell sok magyarazatot fűznöm. Minthogy *rajattam* és **rajólam* kivételével minden egyes esetben nemcsak *j*, hanem *á* is következett az *a* (*o*) után, nem nehéz fölismerni, hogy itt tulajdonképen a **kárály* > *kërály* > *király* typushoz tartozó esetekkel állunk szemben, vagyis, hogy mindezekben nem a *j*, hanem az *á* hasonító hatása okozta az *a* (*o*) palatalisalódását, vagy pontosabban szólva, ajakműködésének elmaradását. Kimondhatjuk ezek után bátran, hogy nem szótag záró *j*-nek semmi hatása sincsen a megelőző magánhangzóra,** s hogy a *rajattam* > *rëattam* > *riattam* és **rajólam* > **rëólam* > *riólam* fejlődés esetében e szerint csakis a hangtörvényszerűen fejlődött *rëám* > *riám* analógiai hatásának tulajdonítható az *a* > *ë* > *i* változás.

Vizsgáljuk meg most már azon eseteket, melyekben a *j* előtti *a* (*o*) zárt szótagban állott.

* Fölötte csábító volna a fennebb fejtegetett jelenséggel kapcsolatban a mult idei 1. *irtam*, *irtál*, *irt*, 2. *futottam*, *futottál*, *futott*, 3. *adtam*, *adtál*, *adott* ragozási típusok egymáshoz való viszonyának vizsgálatára is kitérni, de mivel ez nagyon is eltérítene főtárgyunktól, azért erre vonatkozó véleményemet majd egy külön cikkben fogom kifejteni.

** Ehhez hasonló, szintén nagyon elterjedt tévhit az, hogy a *javam*,

Általánosan ismertek a *taraj* > *taré*, *ganaj* > *gané*, *karaj* > *karé*, *paraj* > *paré*, *fahaj* > *fahéj*, *esztérhaj* > *esztérhé* fejlődések, melyek mellé még *kaczaj* > *kaczé*, *zuhaj* > *zuhéj* (TMNy. 487), *honnajd* > *honnét*, *onnajd* > *onnét*, *sajnál* > *séjnal* > *szénál*, *krajczár* > *kéréjczár* > *kéréczár*, *sajtár* > *séjtár* > *sétár*, *sóhajtoz* ~ *suhétoz* (MTsz.) említhetők. Vagy *ai* vagy *ái* kettőshangzókából valók a következő mai é-k: n. *speil* > m. *espély*, n. *gleit* > m. *glét*, n. *leilach* > m. *léllah*, n. *leibschadn* > m. *léság*, n. *treiben* > m. *trébel*, n. *streichen* > m. *stréhel*, n. *zeiger* > m. *czégér*, n. *vorteil* > m. *fortély*, n. *reif* > m. *réf* > *röf*, n. *zeug* > m. **czék* > *czök* (Mel. Ortsn.), n. *pfeidel* > m. *fédel* (MNy. IV. 177). Egy-két esetben *oi*-ből is: *hojszú* > **hészú* > *hészszú*, *hojzám* stb. > *hézám* stb. (MTsz.).* A mélyhangú igék -ét (> -ít) képzője is részint -*ait*-ből, részint -*oit*-ből való.

Nyilvánvaló, hogy a hangtani fejlődés menete mindez esetekben *ai* (*ái*, *oi*) > *ëi* > *éi* v. *êi* > *é* volt** (ezen *é*-ből aztán a fejlődés további során némelykor *i* is lett), s nyilvánvaló az is, legfeljebb a *szénál*, *krécár*, *sétár*, *léság* keletkezésében lehetett esetleg része az *á* hasonító hatásának is, a többiekében azonban szó sem lehet erről. Az *ai* > *é* fejlődés okát e szerint csakis a szótagzáró *i*-ben kereshetjük s e hangtani jelenség lényege természetesen az, hogy az *ai* (*ái*, *oi*) kettőshangzók teljes hangja előbb közeledett a felső nyelvvállású kapcsolóhanghoz (> *ëi*), aztán az ú. n. liquidatio következtében megnyúlt (> *êi* v. *éi*) s mikor a teljes magánhangzó már hosszú volt, akkor a kapcsolóhang elmaradt. (A sorrendre nézve vö. *volt* > *vólt* > *vót* példáját.)

E tények alapján most már teljesen érthető nemcsak a *rajtam* > *rëjtam* > *rétam* fejlődés, hanem a *rólam*-nak nyelvjárási *léram* alakváltozata is, melyet Simonyi és Szinnyei, szerény véleményem szerint, nem magyaráltak meg helyesen. Simonyi t. i. (TMNy. 660) **rajólam* > **réólam* > *léram* fejlődést vesz fel, de (nem is tekintve azt, hogy így az *ó* eltűnése sincsen megokolva, vö. a máig háromtagú csángó *riólam*, *rivólam* alakokat) nem volna érthető az *é* keletkezése sem, mert hiszen **rajólam* esetében az *a* és *j* nem képezett kettőshangzót. Szinnyei magyarázata a hangtörténetnek még sokkal régebbi korszakából indul ki. Szerinte tudvalevőleg a mai -*ól*, -*öl* eredetileg kötőhangzó \ddot{a} *l* ablativus volt, s azért **rajól* alakból indul ki s a fejlődésnek további folyamatát (NyH.⁴ 125) ilyennek képzei:

szovam, *lívök*, *jüvök*-féle esetekben a *v* okozta a magánhangzó zártabbra válását. Itt egyelőre csak röviden jelzem, hogy erről szó sem lehet.

* Talán *golyva* > *gëjva* > *géjva* > *géva* s *polyva* > *pëjva* > *péva* (MTsz.) is ilyenek, ámbár más módon is magyarázhatók.

** A nyelvjárási közleményekben és nyelvtörténeti adatokban gyakran olvasható *ej* jelölés véleményem szerint csak tökéletlen helyesírásnak tulajdonítható.

**rajol* > **rejol* > **rëjöl* > **rëjël* > **rël* > *lër(am)*. Több kifogást lehetne e föltételezett fejlődésnek egyes fokozatai ellen tenni, de nem volna belőle sok tanulságunk, azért elegendő lesz, ha egyszerűen ide iktatom a magam magyarázatát. Én azt hiszem, hogy semmiesetre sem érünk el a kívánt célhoz, ha **rajól* alakból indulunk ki, de még akkor sem, ha **rajol*-ból, hanem okvetetlenül a személyragos **rajolam*, **rajolad*, **rajola* alakokból kell kiindulnunk. Ezekből a két nyílt szótagos hangtörvény hatása alatt épp úgy lett **rajlam*, **rajlad*, **rajla*, mint **rajotam* stb.-ből *rajtam* stb. S valamiként *rajtam* stb.-ből a Székelyföldön *rétam* stb. lett, úgy lett **rajlam*-ból az Őrségben **rëlam*, s hangátvetéssel *lëram*.

HORGER ANTAL.

Az ünnepnapok magyar nevei.

Az ünnepnapok magyar neveit vizsgálván, nyelvészeti és ethnographiai szempontból sok érdekes adatra találunk. A kérdés már többen tették kutatás tárgyává, mind ez ideig azonban olyan összeállításunk, mely az egész anyagot fölöleli, nincs. Asbóth, főleg azonban Melich e terminológiából azt dolgozták fel részletesen, a mi nyelvünkben szláv hatás alatt keletkezett. Mi pedig e helyütt egybefoglaljuk a magyar kalendáriumnak az egész anyagát, mely nyelvészeti tekintetben figyelmet érdemel, így a latinból való fordításokat is. Az anyag mikénti földolgozására nézve egy megjegyzésem van. A nyelvtörténeti elv szigorú szem előtt tartásával arra törekedtem, hogy a codexek anyagát teljesen földolgozzam, későbbi adatok közül pedig kiválogassam azokat, melyek valamiképen figyelmet érdemelnek. Teljesen mellőztem azon kifejezéseket, melyek a névnapokra vonatkoznak és nem tartalmazznak semmi nevezetesebbet. Ilyenek pl.: Zent Benedek Apath; Zenth Ianos ewangelista stb. (vö. ErdyC.), ugyanígy nem említem a vasárnapok latin neveit, ha magukban állanak, pl. *laetare, oculi* stb., hanem csak akkor, mikor a magyar kifejezéssel együtt fordulnak elő.

Rátérve magára a tárgyra, az ünnepek neveinek vizsgálatára, vessünk egy rövid pillantást vissza felé, és nézzük meg, hogy régebben hogy és mint vélekedtek ezekről az elnevezésekről. Adjuk át a szót Telegdi M. pécsi püspöknek, ki prédikációinak első kötetében (1577.) így ír: „Az ünnepeknek neukbe, semmi ualoztatást nem töttem, hanem ualaminemű nevet à regi magyaroc azoknac attanac, enis mindeniket ugyan azon neuuel neuieztem. Kõuetuen az apostolokat, kic megtartottac à napoknac à regiektül ű reiaioc szallott neuket. Mint am (!) szent Lukach és szent Pal hogy à Szentlelec istennec el idvetele utan sem szent lelec napianac, hanem az ű regi neuen pinkõsdnec neuiezec azt à napot . . . Houa lehet eunel

balgatagb es haszontalanb kerdezkedes, mint arrul tudakozni, miert hyac à magyaroc uasarnapnac à hetnec elsõ napiat, az Ur kórnyûl-metelkedese napiat kis karachonnac, feltamadasa napiat husuetnac, es à tõbit azon keppen az û eleitûl fogva meg szokot neueken? Michoda eppûlet kûetkezik à kôsseg kôzõt effele kerdezkedesbõl? Bizony semmi nem . . . Nem mondom, hogy egykneec sem adhatom melto okat, miert neveztessec ugy. Mert talam à husuet azert ne-ueztetic, hogy az a nap uõtte Christus uionnan fel à koporsobol az û husát, az az, à testet . . . (vö. Préd. 1577. Elõszó).

E helyûtt még azt is megemlítem, hogy Bornemissza Péter prédikációiban a vasárnapot állandóan „*árnap*“-nak nevezi, utána indul Zvonarics Mihály is (Magy. Postilla 1628. elõszó): „. . .esztêdõ által, az õtven három Vrnapijara (mellyet Pápás nevezettel Vasárnapnak nevezûnk)“. Ugyanígy még Páriz Pápai szótárának 1767. kiadásában. Bornemissza ezen elnevezése ellen Telegdi föl is emelte szavát: „Am eleget praedicallottal Semptéu, de azert mostis vgyan vasarnapnac hijac ottis à vasarnapot . . ., à tõbbitis vg à mint à regiec hittac. Mit gondoloc en velle, imezerté awag amazert, attanac olyan neueket à napoknac à mi eleinc? Eleg az ennekem hogû ha vasarnapot nevezec, minden magyar erti, de midõn te vr napját mondasz, soc azt aléttya, hogy az oltári szentségneec tisztességére rendeltetet inneprõl szõllasz (vö. Telegdi. Felelete Bornemissza P. ellen RMK-tár XIII:34).

Ès midõn megemlítem, hogy a latin neveket a „Martyrologium Romanum, Taurini, 1910.“ kiadásából veszem, rátérek magára a tárgyra, az ünnepek magyar neveinek fejtegetésére.

I.

Január 1. Circumcisio Domini nostri Jesu Christi, et Octava Nativitatis ejusdem. — Magyar nevei: *Vrnak kórnekezete napia* (vö. MünchC. naptár); *kys karachon* (vö. ÉrdyC. I:91., LányiC. 326.); *kys karaçon* (vö. DebrC. 56.); *Az Vr kórnyûl Metelkedese napia* (vö. Bornemissza, Préd. 1573. 259.); *Kis karatson napiara, Az Christus kórnyûl metêlködése Vnneperé valo Euangelium* (vö. Kulcsár Gy., Postilla 1574. 106. és Telegdi M., Préd. 1577. 156.). Régi emlékeink sokáig ezt a két elnevezést használják, melyek a latinnak fordításai. A kis karácsony az octavát jelöli ellentétben a nagykarácsony kifejezéssel. (Nagy karacson, v. ö. Sz. Molnár A. Soltar 1612. 124.). A ma használatban levõ új esztendõ a napnak jelölésére Telegdinél fordul elõ elõszõr: *Az ui esztendõ* (vö. Préd. 1577. 170.), majd utána Bornemissza P.-nél: *Wy esztendõ napia* (vö. Préd. Detrekó 1584. LXIII.). A XVI. században még csak szórványosan akadunk rá, naptáraink a régi kifejezést tartják meg, a XVII. században már jobban átmegy a köztudatba, míg azután általánossá válik.

Január 6. Epiphania Domini. — Magyar nevei: *Vizkereszt napja* (vö. MünchC. naptár); *Wyzkereszt napja* (vö. ÉrdyC. I: XVIII. és LányiC. 328.) és később is napjainkig. Másik elnevezése, mely az epiphania fordítása: *Az Vrnac ki ielenese napja* (vö. Bornemissza P. Préd. 1573.); *Christus meg ielőnese napja* (vö. Beythe Istv., Préd. 1584. 39.); *Viz Keorózt napiara*, *Az az: Az Christus meg ielőnese Vñnepere* (vö. Kulcsár Gy. Postilla 1574. 118.). Ma a vízkereszt mellett a három királyok napja is igen el van terjedve. Régi irodalmunkban ennek az elnevezésnek nyomát alig találjuk, ott a királyokat mint mágusokat és bölceket ismerik. Előfordul ugyan: *A három zent kiralioknak eletők . . .* (vö. DebrC. 65.), de prédikációba szöve, és nem a nap jelölésére. Sokkal később Alvinczi Péternél olvassuk a következőket: *Festum trium regum, az az három királyok ünnepének* — (vö. Postilla, 1633:167.). A mi már most a magyar nevek eredetét illeti, leghamarább a legutolsó helyen említettél végezhetünk, melyet én a németből tudok megfejtetni, honnét a *die heiligen drei könige* kifejezés került át a magyarba, s itt lassan gyökeret vert. A második helyen említett *kijelentés ünnepe* általánossá válni nem tudott. Ez a latin, helyesebben görög epiphania fordítása. Bornemissza Péter ugyan hiába kardoskodott mellette: „Hanem az predikallasban valo io rend tartasert, . . . predikallyunc arrolis: Az mi wrunc Iesus Christus mint ielentette ki magát az mi eleinknekis az pogan nemzetec, Es azert ez napot VVr ki ielenese napianac hihattyuc“ (Préd. 1584. LXXX. és Préd. 1573. 405.) A vízkereszt a szláv egyházi terminológiából való, legközelebbi egyezést mutat a horv. szlov. *vodokrst* szóval (vízkeresztelés), melynek a magyar alak fordítása (vö. Melich: Szláv. jöv. szav. II: 328.). Hogy miért nevezték így, oka lehet az ekkor szokásos vízszentelés, vagy Jézus megkeresztelkedése. Nálunk ezt utóbbi okból magyarázza már Telegdi Miklós: „Ettől az historiatul attac az regi magyaroc neuet ez mai innepc, es miert hogy ez napon keresztelkedec meg Christus az Iordan uizebe harminc esztendőş koraban, Vizkereszt napianac neuzec az mi eleinc ezt ez nemes innepet“ (v. ö. Préd. 1577. 197.).

Az újév és vízkereszt nap között lévő vasárnap neve: *Wyzkereszt Innepc kezõth való vasarnap* (vö. ÉrdyC. I:104.), és *Vyzkereszt Octauajaban való vasarnap* (vö. uo. I: XVIII.). Ez az elnevezés a latinból való fordítás: *Dominica infra octavam Epiphaniae*.

A vízkereszt utáni vasárnapra következő hétfő neve: *reggélõ Hétfõ* (vö. Csiso, Colosvarat 1592. P.) vagy *regelõ hétfõ* (vö. Kalendáriom, Gyulafejérvár 1526; Lócse 1642.) a sokadalmi során. Ősrégi elnevezése lehet e napnak, mely a vízkereszt napi regölésel van összefüggésben. Ez a regölés a nyugati székelyeknél volt meg, és azok a helységek (Szeben, Kõhalom, Kis Marja), melyeknek

e napon vásáruk volt, belesnek a nyugati székely területbe (vö. Szily K. Adalékok, 402; és Sebestyén: Regösök, II:157.).

Január 10. Natalis beati Pauli primi Eremitae. — Magyar neve: *Remete s. pál* (vö. MünchC. naptár); későbbi kalendáriomainkban *Remete Pál*, vagy *Pál remete*. A magyar elnevezés latinból való fordítás. (Ma 15-én üli az egyház (vö. Ordinarium Rom. Strigoniense 1912.).

Január 11. *Felici educacio xpnak kyellenből kyhozasa* (vö. MünchC. naptár). Ennek a napnak más forrásaimban nem találtam nyomát.

Január 14. (1912-ben). Fest. SS. Nominis Jesu. — *Jézus neve-napja*. Bár Jézus nevét tiszteletben tartották már régen, külön ünnepet csak 1721-ben kap XIII. Innocent pápa alatt (vö. Heinr. Kellner: Heortologie, 314.).

Január 18. Cathedra sancti Petri Apostoli, qua primum Romae sedit. — *Szent Péter Széki Romában* (vö. Nagyszomb. Congreg. Reg. 1648. naptár); *Szt. Péter széke első szentséges Romai Pápa volt Krisztus-után* (vö. Baranyi Pál: Lelki paradicsom 1720. naptár).

Január 23. Sancti Joannis Eleemosynarii. — Magyar neve: *Alamosnas zent Ianos* (vö. DebrC. 95.), mely napjainkig megmaradt.

A vízkereszt és septuagesima közti vasárnapoknak többféle nevét találjuk. Ezen vasárnapok száma mindig változik, a szerint, hogy hosszabb vagy rövidebb a farsang, lehet egy, de lehet hat is. A vasárnapok nevei: vízkereszt után első, második stb. (vö. DöbrC. 142, 143, 144; Pesthy Gábor: Nov. test.); vagy Bornemisszánál: *Vr ielenese után első, masod, harmad* vasárnap (vö. Préd. 1574.). Az Érdycodexben (vö. I: 113, 118, 123, 131, 187). *Elssew menyegzős V., masod meenyekzős v., harmad m. v., negyed m. v., vagy elssew meenyekzew v.* Melich szerint (vö. Szláv jöv. szav. II:284.) ezen elnevezés onnan ered, mert a vízkereszt utáni második vasárnapon az evangélium a kánai mennyegzőről szól (vö. LányiC. 332—334. „*Weternyere ewangyelium Nupcie facte sunt*“; és ÉrdyC. I:188. „*Az ydőben Menyekzők leenek Galyleanak kana ner varasaban.*“). Ehhez a magyarázathoz hozzátehetjük azt is, hogy ezek a vasárnapok a házasságkötésre az egyház által megengedett időbe estek, tehát valóságban mennyegzős vasárnapok voltak az adventi és nagybójtji szent idővel szemben. Megerősít ebben a feltevésünkben az is, a mit Vásárhelyi Gergelynél olvasunk (Evang. és Epist. 1618.*** 4.): „Első Aduent Vasárnaptól fogua Vízkereszt napig. Bőit fő Szeredától fogua Husvét után valo Vasárnapi. Tridentinum Concilium tiltya az Meenyegzőnec vigasagit“.

Január 25. Conversio sancti Pauli Apostoli. — Magyar nevei: *S. Pal megfordolat'ta napia* (vö. MünchC. naptár); *Zent Pal Apostol megh fordulattia* (vö. Érdy-C. I:XIX., 310.); *Zent Pal Apostolnak*

meg terese (vö. DebrC. 89.); *Zent Pal meg terölese napya* (vö. Beythe I. Vasarnapi Ev. 1584:120.); *Zent Pal meg fordolasa napya* (vö. Beythe I. Evangeliumok 1582:8.), Mindezen elnevezések közül az utolsó állandósul, ma is Pál fordulásának hívjuk e napot, mely már legrégebb alakjában is a latinnak fordítása.

Január 27. Constantinopoli sancti Joannis Episcopi, propter aureum eloquentiae flumen cognomento Chrisostomi. — Magyarul: *Arani zaiu zent Ianos* (vö. DebrC. 93.) *Arany száyu Z. János* (Vásárhelyi G. Ev. és Epist. 1618. naptár.).

II.

Február 2. Purificatio beatæ Mariæ Virginis, quæ a Græcis Hypapante Domini appellatur. — Magyar nevei: *Zuz maria tisztolat't'a* (vö. MünchC. naptár); *Azzyonywnk Maria tyztwlattya* (vö. ÉrdyC. I. 314.); *Ziz Marianak meg tisztolasa innepe* (vö. Beythe I. Vas. Ev. 1582. 12.), melyek a hivatalos latinnak a fordításai. Azonban már a legrégebb időktől fogva találkozunk egy másik kifejezéssel is, mely az e napon szokásos gyertyaszenteléssel van összefüggésben. *Gergtya zentőlő Bodog Azzon* (vö. WinklerC. előszó XII.); *Gyerthya zenteulew Bodok Azzony* (vö. LányiC. 335.); *Giertia zentőlő bodog azzon napia* (vö. DebrC. 102.) Sőt előfordul, hogy magát a hónapot is erről a napról nevezik: *gerttya zentőlew honak hatod nappan* (vö. ÉrdyC. I:332.). Előfordul még *gyertyás b. a.* is (vö. Knauz, Kortan 243.). Ezt az elnevezést már Telegdi M. is megpróbálta magyarázni: „Mind az által, ha à Magyar kösség attól, à mit külső szemeivel lát ez mái Ceremoniában, Gyertya szentelőnek hija . . . (vö. Préd. 1638. 144.) A név eredete végeredményben csakugyan ebből a ceremóniából magyarázható meg, nyelvünkben azonban a róm. kath. szlávból, és pedig a szlovén-kajhorvátból való fordítás (vö. Melich: Szláv. jöv. szav. II:262.). Szórványosan előfordul *Krisztus bemutása* elnevezés is.

Február 22. Antiochiae Cathedra sancti Petri Apostoli. — Magyar nevei: *Scent peter zeche vlete* (vö. MünchC. naptár); *zent petőrnek zekős Innepe* (vö. DebrC. 119.); *Zent Pether Apostol zekben való ffel magasztatasa* (vö. ÉrdyC. I:XIX., 337.) *Űzőghes zenth petőr Apastal* (vö. WinklerC. előszó XII.); *Euszögős sz. Peter* (vö. Evang. és Epist. Bécs 1616. naptár). Ez utóbbi elnevezések válnak állandóakká a XVI. és XVII. század népi használatában. „A' palánta vagy racza magot űszögős Sz. Péter, vagy Sz. Mátyás estin vessek“ (vö. Cal. Oeconomicum, Lőtse, 1674. 6.) „Mátyás Flórián szerint az űszögős: „székes vagy régiesen székesből alakult. Tehát. Űszögős—Székes szent Péter“ (vö. NyK. III:353.). Az űszögősnek magyarázatául esetleg azt említhetjük, hogy ez tán népies továbbképzése a székes szónak, melyet ennél a napnál a nép nem értett.

Február 24. Natalis sancti Matthiae apostoli. — Mátyás napja. Szökő évben 25-ikére esik, amikor ezt a napot Mátyás ugrásának nevezik (vö. Nyr. I:26.), és (Csete: Evang. 1708. előszó): „A' mely esztendőben Mátyás ugrása vagyon, akkor Bőjt elő havához egy nap adatik“.

Február 25. Natalis sanctorum Martyrum Victorini etc. — Magyarul a Münchener-codex említi: *Victorin tarsasagy* (vö. naptár). Ez a „*társasági*“ fejezi ki még azt a hét mártírt, kiknek emlékét ekkor üli az egyház.

III.

Márczius 7. Perpetuae et Felicitatis festum. — *Perpetue es bodog* (vö. Münch-C. naptár). Érdekes ezen elnevezés, mert a latin tulajdonnevet először e helyütt találjuk magyarra fordítva naptárainkban.

Márczius 9. Natalis sanctorum quadraginta militum. — *Neguen martiroc* (vö. MünchC. naptár).

Márczius 19. Natalis sancti Iosephi. — *Iosep nec žileteté* (vö. MünchC. naptár).

Márczius 25. Annuntiatio beatissimae Virginis Genitricis Dei Mariae. — Magyar nevei: *Marianac hirdetete napja* (vö. MünchC. naptár); *Test fogado Bodog Azzonny napja* (vö. LányiC. 340.); *Azzonnyenk zyz Marianak zepletelen foganttya* (vö. ÉrdyC. I:237, 366.); *Bodog zűz Marianak zeplötelen fogontatasa* (vö. DebrC. 13.); *Christus Urunk fogantatásának napja* (vö. Evang. és Epist. 1698. Lőcse P₆); *B. A. fogadasa* (kalend. 1642. Lőcse). Mindezek a kifejezések fordításai a hivatalos latin annuntiatio vagy incarnationak. Ide tartozik még, bár szabadabb azon elnevezés, melyet Beythe I. prédikációiban találunk (vö. 1582. 20.): *Ziz Marianak Isten Angyala meg ielenese innepé*. Eredeti magyar neve is van e napnak, és pedig a ma is általánosan használt Gyümölcs-oltó B. A. Legrégibb előfordulásai: *Gymölch olto Bodog Azzon* (vö. WinklerC. naptár); *Gymőlč olto Bodog Azzoni napja* (vö. DebrC. 139.), ugyanigy egész napjainkig. Hogy mi az eredete ezen elnevezésnek, azt már egy XVI. századi Cisióból is megtudjuk: „*Zblöt mecc facot oltat zip gumölczőkert*“ (vö. M. Tud. Ak. könyvtárában RMIrod. O. 131.); vagy: *zűz Mariaual ulmat olt* (vö. uo.) Telegdi is megmagyarázza: „Ez mái szent napot gyümölch oltó Boldog aszszony napjának hija a kösség. Talám azért mivel hogy ez idő táján jó, gyümölch fákat oltani“ (vö. Préd. 1638. 207.). Telegdi ezen magyarázatát mi is elfogadjuk.

(Folytatjuk.)

VELLEDITS LAJOS.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXV.

Mindazt, a mit Gedike a Deutsches Museumban elmondott a nyelvnek szókincsbeli gazdagításáról, a mit vallott a synonymákról, a szóalkotás három módjáról, Adelung igyekezett megczáfolni Magazin für die deutsche Sprache cz. értekezés-gyűjteményében. A helyesírásról, nyelvújításról, stílusról később nagyobb művekben kifejtett véleményének lényegét e kisebb-nagyobb értekezések is világosan föltárják, könnyen megrajzolhatni tehát belőlük a magyar neologismus és orthologia küzdelmeiben játszott szerepét. Itt-ott régi énekek, költemények magyarázatos kiadásával is találkozunk e gyűjteményben, mintául mintegy Révai eljárásának, a ki Elegyes Verseinek végén közül néhány ilyenemű nyelvemléket.

Gottsched hagyományait őrző, továbbfejlesztő eme czikkek is hangsúlyozzák, hogy a felső szá z dialektus: a németeknek toscanai, attikai nyelvjárása, lehet egyedül a nyelvbéli izlésnek, fejlődésnek védelme és vezére. Tájn nyelvi szavaknak belekeverése csak ártalmára van a felsőbb köröktől beszélt „hochdeutsch“ nyelvjárásnak; nemkülönbén régi, elavult szavak is csak selejtes részei.* Az utóbbiak ugyanis nem holmi véletlenség vagy hanyagság, avagy az idegen nyelvek szeretete miatt keletkeznek a nyelvben, hanem alapos okok következtében például a jelentésük változik meg, tartalmatlanná lesznek vagy tövük homályosul el. Felelevenítésük már azért is fölösleges, mert ez által synonymák keletkeznek; egy és ugyanazon fogalmat megnevező két különböző szó minden nyelvben hiba. A szó- és írásbeli előadásnak egyedüli czélja ugyanis a világosság, közérthetőség, melynek a rokonértelmű szók csak rovására vannak. Káros tehát a Liebe mellett a Minne-t „fölmelegíteni“. Az írók csakis új szavakkal fejleszthetik a nyelvet, új származtatással és összetételekkel. Minthogy pedig a nyelvszokás az első és legfőbb törvényhozó a nyelvben, az efajta újítások csupán ismert és járatos analogiák szerint történhetnek, csupán olyanok lehetnek, a minőket a közérinthkezés nyelve is megérthet, sőt csinálhat is. A könyvekbe foglalt írói, költői nyelv és az izléssel,

* Was ist Hochdeutsch? Magazin 1: 28—29. stb.

tudással bíró társadalmi nyelv között különbség nem lehet; nem ismeri el egy külön irodalmi, főleg költői nyelv jogosultságát (Schriftsprache).

Szokatlan vagy elavult analogiák, vagy éppen analogiák nélkül alkotó írók érthetetlenek lesznek. Innen van, hogy még sohasem vált egy író szóalkotása sem általánossá, még a magasabb körökben sem, ha nem nyugodott oly igaz, oly könnyű analogiakon: „dass ein jedes anderes Glied der Gesellschaft eben so leicht, und mit eben dem Erfolge hätte erfinden können“. Az analogiátlan alkotásokat nem mentheti a rövidségre törekvés, hisz nem ez a főczélja a szó- és írásbeli érintkezés, közlés nyelvének, hanem a nyelvtani helyességnek alárendelt érthetőség. A mi aztán ennek rovására megy, mint az egyes szavak jelentésének önkényes megváltoztatása is, azt mutatja, hogy rosszabb kezekben nem lehet a nyelv, mint az írók önkényének átengedve, mely pl. a Menschheit és Menschlichkeit szavak összezavarására vezetett, mely Sterblichkeits-Listen-ről beszél, holott a Sterblichkeit csak annyi, mint „das Vermögen, oder die Fähigkeit zu sterben“.

Már ezekben az általánosan hangoztatott elvekben is Gottsched törekvései kelnek új életre, de még szembetűnőbb e két nyelvtudós-
nak egyirányú felfogása a nyelvtisztaság, purismus tekintetében. Ugyanebben az említett gyűjteményben van Adelungnak egy rövid értekezése a közigazgatás nyelvéről: Ueber den Kanzelley-Styl (2:127), mintegy helyeslő folytatásaképen a Deutsches Museumnak 1779—80-as évfolyamaiban ugyanezen tárgyról megjelent hosszabb fejtegetéseknek. Ő csak a törvényszéki iratok curialis volta ellen szólal föl, míg az említett fejtegetések az elavult szerkezetek, czikornyás mondatszerkesztésük ellen is.

Álláspontja azonban az irodalmi nyelv szabadabb szóalkotásai-
val szemben nem oly merev, mint eddigi magyar méltatói, vonatkozásban Révaival, elhithetni igyekeznek. Révai, mint másutt kitűnt, fiatalabb éveiben határozottan neologus volt, csak régi nyelvünk ódon emlékeibe való mélyedése tette mérsékelté, csak az erőszakos, nyelvtörténetileg nem igazolható alkotások, a Bartzafalvi, Peretsenyi Nagy hóbortjai után lett a szóalkotások ellenségévé. A mikor az Adelung után írt Szép Tollban heves kifakadásokat tesz a szófaragók ellen: régi szavakat elevenít fel, a rosszul képzetek helyébe a nyelvemlékekben eléje táruló porlepte szókincsből ajánlgat, tehát éppen Adelung felfogásával szemben él az újítás eme módjával. Ez ugyanis nem rajongott a régi nyelvért, Gottscheddel együtt azt tartván, hogy a német nyelv helyességben, szépségben megnövekedett a nélkül, hogy a „régiségbúvárok“ ebben segítettek volna (Grundlegung 25. l.). Ő nemcsak híve, útmutatója a mérsékeltébb újításnak, hanem az előadás „fentebb nemében“ és

a költőiben több szabadságot is ad az újításra, mint a tanító, prózai írásművekben. Adelung szerint az érthetően, helyes analogiák szerint újító „hochdeutsch“ dialektus a legmegfelelőbb irodalmi nyelv, Révainak a régi nyelv grammatikai és szókincsbeli formáira visszaterelődő irány az ideálja. Annak a nyelvszokás, ennek a nyelvtörténet; annak a korabeli élő, ennek a múlt írásba foglalt nyelve a főbizonyosága; az egyik azt állítja, hogy nincs külön írói érdem a nyelvfejlesztés körül, a másik, hogy van, de az főleg a régi nyelv grammatikájához, szókincséhez, stílusához való ragaszkodásban áll. Bizonyos, hogy sokat tanult Révai Adelungtól, hisz maga hivatkozik igen sokszor erre, s ha a nyelvemlékek bonczolgatása módjában is sokszor mestere volt, régi nyelvünk szeretete, megbecsülése saját genialitásában, korában gyökeredzik. Erre nem Adelungnak, hanem a tőle éppen lenézett vagy nem sokra becsült régi német nyelvemlékek, hősköltemények kiadásainak lehetett némi hatása.

A többször idézett *Magazin*-ban két helyen is szól bővebben Adelung az újítás módjairól, pontokba foglalván a helyes újítás elveit. *Von neuen Wörtern durch die Ableitung** czímen az egyes képzők jelentését vizsgálva, kimutatja, melyek alkalmasak újabb képzésekre. Általános szabályai, hogy elavult tőszók, melyek mindig egytagúak,** továbbképzésre, továbbá azon képzők, melyeknek szerepe ismeretlen, elfelejtődött, nem alkalmasak újabb képzésekre. Így pl. megállapítja, hogy az *-icht*, *-licht* képző homályos értelme miatt a nemesebb írásmódban, vagy a mint Kazinczy az *edle Schreibrart*-ot nevezi, „az írás fentebb nemében“ új képzésekre használhatatlan; az *-ig* képző csak összetételekből képezhet mellékevet. *Mann kann nicht sagen* — mondja a Messiásra czélozva — *tägig*, *füssig*, *händig*, *blumig* . . . *wohl aber kaltblütig*, *dreitägig* . . . *Und diess ist daher auch der einzige Fall, wo sie noch zu neuen ähnlichen Ableitungen anzuwenden ist.* A *-schaft* leginkább *collectiv*-jelentésű szokat képez, ezért hibás a *Hirtenschaft*: *der Stand eines Hirten* jelentésben, a mellett *homályos* is, *szükségtelen* is, mert a *Hirtenstand* a fogalmat sokkal jobban kifejezi; „*Lavaters Machenschaft für hervorgebrachtes Werk ist völlig verwerflich*“. A helyes szóalkotásra nézve a következő öt törvényt állítja föl:

1. Származtatással végbemenő képzéseknek jó ízléssel és alapos nyelvismerettel kell történniök. A *Wieland*-nál gyakran előforduló: *vervollkommen*, *Vervollkommung* a jó hangzást sérti.

2. Ha valamely szóból a kívánt jelentésben már van egy

* *Magazin* 2 : 50.

** *Wurzelwörter sind allemal einsylbig und die ältesten und ersten Wörter in der Sprache, ui.*

képzés, nem szabad újat csinálni, mert az értelem nem nyer vele, sőt megzavartatik. Ezért fölösleges a *Träge, Schöne, Reinheit, verschlechtern*, mert van: *Trägheit, Schönheit, Reinigkeit* és *verschlimmern*.

3. A képzők mind homályos értelműek; a leghomályosabbak, ártván az érthetőségnek, képzésre nem alkalmasak.

4. A költői nyelvnek több szabadsága van ebben a tekintetben, mint a tanító prózának; azonban annak is a legszigorúbb, járatos analogiákhoz kell alkalmazkodnia.

5. Ha egy fogalomra nem lehet ügyes, jól hangzó új szót alkotni, körülíráshoz kell fordulni. Veszít ugyan vele a rövidség, de nyer az értelem, a mely mindig az első.

Azoknak az íróknak a kezében, kik két évtized óta mindezek figyelembe vétele nélkül művelték a német nyelvet, éppúgy barbár lett a nyelv, mint azzá vált a latin is, mikor az írók kezdték továbbképezni.

Később a stílus újszerűségéről szólva, újra hosszasan kitér az új szókra.* A stílus újszerűsége abban áll szerinte, hogy ott, a hol szükséges és helyenvaló (schicklich), új szókat, új képeket, új szóköteket használunk a szokottabbak és ismertek helyett. Az új szók pedig vagy képzésüknél, vagy használatuknál fogva újak.

Az új szóalkotás írószabályaiként újra felsorolja az említett pontokat, megtoldván azzal, hogy

1. az új szókkal takarékosan kell élni; szükség és alapos ok nélkül kerülni kell őket;

2. az új szónak a fogalmat, melyet jelöl, a mennyire csak lehet, határozottan ki kell fejeznie, ki kell mérítenie, különben ezéja vesztett, mint Nothkönig, Lehrmeinung, Leserey stb.

Az összetételekben az egyes részek teljes értelmi összeolvadását tartja szükségesnek; hibásak tehát Klopstock *fernhintreffend, schönungürtet, schnellhingreifend*-féle összetételei, minthogy bennük minden egyes részt külön kell elgondolnunk az értelem kedvéért.**

Adelung tehát az elmondottak szerint a német nyelvújításnak főleg szóújító irányát bonczolgatja. Bár sok tekintetben Gottschedet követi, hisz a táj- és régi nyelvet ő is kirekeszti a nyelvfejlődés eszközeinek sorából, nem támad oly erősen; a szabályszerű, a nyelvszokás szigorú követésén nyugvó újításokat helyesli, sőt a költői nyelvben nagyobb számmal is megengedi, csupán a szükség-telenül, analógiátlanul, sűrűen újító írók eljárását kifogásolja, mint nyomában pályája elején Kazinczy is. A szóújítás ellenségé-

* Von der Lebhaftigkeit des Styls, uo.

** Még részletesebben olvashatók minderre vonatkozó nézetei: Ueber den deutschen Styl cz. kétkötetes művében (1785), a Reinigkeit cz. fejezetben, 1: 83—124. l.

nek egyáltalában nem nevezhető, felfogásában csak az a kirívó, hogy az íróknak a nyelvfejlesztés körüli érdekeit nem ismeri el, nem tesz különbséget genialis író, költő és kontár könyvgyártó között. Az idegenszerűségekkel szemben azonban egészen rideg az álláspontja. Az idegen szófüzéseket, szórendet minden esetben elvetendőnek tartja (verwerflich), mert szükségszerűségről bennük szó sem lehet. A gallicismusokat még a latinismusoknál is nagyobb hibának tartja; s az ilyfajta „barbarismus“-okat nem védheti a rövidségre törekvés sem. A nyelvfejlesztés leghatásosabb, legszebb eszközét idegen szólások, „soelocismus“-ok átültetésében látó Kazinczy és Adelung között levő, későbbi ellentétnek itt a gyökere.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai.

Vörösmarty nyelvtudományi munkássága legnagyobbbrészt akadémiai működésével van kapcsolatban. E folyóirat hasábjairól már ismeretes, hogy Vörösmartynek mi volt az érdeme a Magyar-Német Zsebszótár (IV. k. 63. l.), a nagyszótár (V. k. 1. és 49. l.) és az akadémiai, továbbá gimnáziumi nyelvtanok körül (VII. 433. l. és Egy. Phil. Közlöny XXVII. 827. l.).

Míndez nem tünteti fel azonban egész munkásságát. Vörösmarty, mint az Akadémia nyelvtudományi osztályának helybeli tagja, az osztálynak úgyszólván minden munkásságában résztvett, sőt azt lehet mondani, az osztály működését irányította. Vörösmarty e nembeli iratait az Akadémia főtitkári iratai közül egybegyűjtve és az akadémiai jegyzőkönyvek megfelelő adataival kiegészítve, e helyt a szorosán nyelvészeti tevékenységére vonatkozó adatokat mutatom be.

Dolgozatai két csoportra oszthatók: I. jelentések az osztály pályázatairól, II. vélemények a benyújtott nyelvészeti munkákról és kéziratokról.

I.

Az 1831-iki (első) nagygyűlés a jutalomkérdések tárgyában kiküldött bizottság javaslatára elhatározta, hogy évenként 2—2 osztály körébe eső jutalomkérdéseket fog hirdetni. Az egyes osztályoknak három kérdést kellett előterjeszteniök, s ezekből választott a nagygyűlés. Hat osztálya lévén akkor az Akadémiának, egy-egy osztályra három év után került a sor. Így tartott ez 1844-ig, a midőn a Marczibányi jutalomnak az Akadémiához való csatolása azt a változást idézte elő, hogy 1844-től kezdve a nyelvtudományi osztály minden második évben hirdethetett pályázatot. 1848-ig tehát, a med-

dig Vörösmarty tulajdonképeni tevékenysége az Akadémiában tartott, összesen hétszer volt nyelvtudományi pályakérdés kitűzve: még pedig 1831-ben* 1833-ra, 1834-ben 1836-ra, 1837-ben 1839-re 1840-ben 1842-re, 1843-ban 1845-re, 1844-ben 1846-ra és 1846-ban 1848-ra. A szokás az volt, hogy a kisgyűlés a beérkezett pályamunkák elbírálására 3 tagot választott meg, a kiknek írásban kellett véleményüket előterjeszteniök. Rendesen az egyik tag írta meg a jelentést s a többi hozzájárult. A nyelvtudományi osztály részéről mind a hét esetben Vörösmarty is ki volt jelölve bírálónak s hat esetben Vörösmarty írta meg a jelentést. Két esetben még azt is ki lehet mutatni, hogy Vörösmarty mily pályakérdést javasolt.

1. 1831-ben az volt a pályakérdés: „mellyek és hányfélék a a ragasztékok (szóképzők)“ stb. A beérkezett pályaművekről Vörösmarty így szól (Főtitkári iratok 1832. év 16. sz.):

Vélemény az 1831-i nyelvtudományi jutalomfeleletekről. Szám szerint 7 felelet adatott be az 1831-re feltett philologiai kérdésekre, mellyek vélekedésem szerint, nemcsak minden részben nem kielégítők, (a' mit alig is leheté várni) hanem, (a' mit már inkább reményhetnénk), a' nyelvtudomány' mostani állapotjához képest is keveset nyujtanak. A' felelők' némelly része a' kérdést nem fogta fel elég világosan, mások nem tarták azt minden részleteiben eléggé nyomosnak, vagy a' kiszabott idő rövidsége nem engedé kimerítőbb feleletet adni. A' föltett kérdés minden esetre igen szövevényes s talán korai volt. Azonban hasznai tagadhatatlanok. A hét értekezés közül alig van egy, mellyben valami jó s hasznavehető nem volna; valamennyi között pedig legjobbnak itélem azt, mely jelszavát Révai-ból vette: *Commendo ego et illud studium, ut vetustorum reliquiis sollicito evolutis voces quae incuria et socordia nostra jam magnum partem nos fugiunt, diligentius erutas postliminio restituamus; sat.*

Ezen Értekezés' írója a' kérdést teljesen felfogta 's annak a' ragokra nézve kimerítőleg meg felelni ügykezett; munkájának része a' szóképzőkről már sokkal gyengébb 's kevesebb szorgalomra mutat. Azonban az egész értekezés olly józanul, olly éles ítélettel van dolgozva, 's azon kívül, hogy hibás tanítást nem foglal magában, nagyon is óvakozó szófejtégetései miatt azért is ajánlatos, hogy a' philologiai túlságokraigen hajlandó sokaságnak példányúl s tanulságúl legyen; Ezt tehát, mint a' beküldöttek között legjobbat jutalomra 's a' mondott okoknál fogva kiadásra is méltónak itélem.

Legközelebb áll ehhez belső értékére nézve, mellynek jel szavául egy levél szolgál, illy kezdettel: *Nemes Tudós Társaság. Nem annyira a jutalom, mellyel Homunk* stb. Ezen értekezés' írója a' kérdést szinte igen jól felfogta 's a' szóképzőkre az előbbinél több

* Ezt a kolera miatt csak 1832-ben hirdették ki.

gondot fordított, miért is érdemesnek tartanám, azt a 'Tudós Társaság által megszerzettetni.

- Sok jó van ezen Értekezésben is: *A' kik tisztelik őket, azokat koronázza meg a' rény:* de ez némelly hibás tanításokat is foglalván magában, nem ajánlható'. — Aláírva: Vörösmarty.

Vörösmartyn kívül még Guzmics Izidor és Horvát Endre volt megbízva a véleményezéssel. Horvát egyezett Vörösmartyval, Guzmics éppen megfordítva ajánlotta a jutalom kiadását (1833 kisgyűlés 261. sz.), de a kisgyűlés és a nagygyűlés is Vörösmarty véleményét fogadta el. A Commendo ego stb. pályamű szerzője Csató Pál, a másiké Nagy János volt. Mind a kettő pályamunkája megjelent a Nyelvtudományi Pályamunkák I. kötetében 1834-ben.

2. 1834-ben Kisfaludy Sándor, Schedel Ferencz és Vörösmarty 3—3 kérdést ajánlottak. Vörösmarty kérdései a következők voltak (Főtitkári iratok 1834. év. 16. sz.):

Nyelvtudományi Jutalom-kérdések. a) Millyen ragu neveket kívánnak az igék? p. o. hazám-ról beszélek, hazám-ból jövök. Adassanak elő a' szókötésnek ezen részét illető minden szabályok a' mennyire lehet röviden 's a' legvilágosabb rendben.

b) Mellyek a' magyar nyelvben a' tiszta gyökök? Számláltassanak elő, a' mennyire lehet eredeti jelentéseikkel.

c) Micsoda elemekből áll még a' magyar nyelv a' törzsök és származék- vagy összetett-szavakon 's a' ragokon kívül? P. o. gondol-kod-ik és em-el-ked-ik szavakban mik és mit jelentenek az ol-el, kod-ked, 's végül az ik szótagok? Ha ezeket 's az efféléket mind szóképző gyanánt kell tekinteni, számláltassanak elő egész teljességben, hogy a' szóképzést eddig érintett vagy tanító munkák hiányai 's hibái kipótoltassanak 's helyre hozassanak. — Aláírva: Vörösmarty.

A kérdések közül a nagygyűlés Vörösmarty b) alatti kérdését fogadta el. A beérkezett pályaművek elbírálására Vörösmartyn kívül Balogh Pál és Kölcsey Ferencz választattak meg. Vörösmarty a következő jelentéssel tett eleget köteletségének (Főtitkári iratok 1836. év 15. sz.):

Vélemény a' nyelvtudományi jutalomfeleletekről. A' beküldött hat felelet közül jutalomra 's nyomtatásra méltónak ítélem a' 4-ik számút, mellynek jelmondata: Les lauriers ne croissent stb.

Ezen munkában leghelyesebben van felfogva a' kérdés értelme; elvei jók, világosak, nem félre vezetők, 's a' mi különösen dicséretére válik, a' már kész 's fenn álló nyelvből vannak szorgalmas buvárkodással elvonva, 's nem előleges okoskodással, mint nálunk divatos kezd lenni, a' pusztá természetből kizsarolva. Második érdeme, hogy a' gyökök gondosan 's híven vannak felszámlálva, 's ha ezen gyök szó lajstrom talán nem teljes is; de annál becsesebb a' szerzőnek józan s' helyes választása által. A' gyökszók' magyarázatában

is szorgalommal 's meglehetősen szerencsével járt el szerzőnk, noha e' részben munkája leghiányosabb, igen sok gyököt pusztá hangnak vagy kiholtnak állítván; de e' hiány az úton, mellyen indult a' szerző, könnyen pótolható; mivel azon részt, melly magyarázva van, a' legnagyobb mind óvatosággal mind fontossággal dolgozottnak lehet mondani. Szóval az egészen meglátszik, hogy dologhoz értőnek munkája.

Figyelmet s' dicséretes említést érdemlő munka a' 6-ik szám, illy mondattal: Tettben van a' jutalom, mellynek roppant terjedelme már nagy szorgalomra mutat; de a' szerző nem fejtette ki elég világosan szónyomozási elveit, s' így a' gyöktáblák, mellyek a' munkának legnagyobb részét teszik, nem érthetők, a' gyökök értelme az össze állítás által csak gyaníttatván, de kimondva nem lévén. Ide járul, hogy ezen táblákat nem csupa gyökök, hanem származékok 's összetételek foglalják el 's ezen a' kérdéshez szorosán nem tartozó rész neveli a' munkát oly roppantságra, hogy annak kiadását ezen tekintetből sem ajánlhatom.

A' többi pályamunkák nagyobb részint gyenge tehetségnek, vagy az igaz útról eltévedt elmék' szüleményei nem méltók különös megemlézésre. Pest. 26. Aug. 1836. Vörösmarty Mihál.

Balogh és Kölcsey a „Tettben van“ jeligéjű művet ajánlották jutalomra (kisgyűlés 1836. 272. p.), s a nagygyűlés (XII. p.) ezt el is fogadta azzal, hogy a fölösleges részeket el kell hagyni. A szerző Engel József volt, s műve megjelent a Nyelvtudományi Pályamunkák II. köteteként, Nagy János művével együtt, aki a 4. számú pályamű szerzője volt.

3. 1837-ben a következő kérdés volt kitűzve: Mellyek a két hazában és hajdani magyar tartományokban részint fenlevő, részint régi emlékekben találtató, azon magyar hangzatú helyesírási és családnevek, mellyeknek eredeti jelentését bizonyossággal vagy legalább hihetőséggel meghatározhatni?

1839-ben a beérkezett pályaműveket Vörösmarty, Czuczor és Nagy János bíralták meg (kisgy. 51. p.). Vörösmarty véleménye a következő volt (Főtitk. iratok 1839. év 19. sz.):

Nyelvtudományi pályamunkák 1839-ik évre. I. szám. (Csak tsepeket adok sat.) A legcsodálatosabb nyelvtudományi ficzamosodások, botránkozató 's az érthetlenséggel határos nyelven előadva, csak szánakozást érdemlenek azon fáradságért, melly illy óriási tévedés mellett sikeretlenül pazaroltatik.

II. szám. (Az okosság okot keres.) A' nagy készüllettel írt bevezetés sok jó nézetet foglal magában 's jól által gondolt rendszerrel, de nem mindent, mit szöfejtegetőnek 's nyelvbuvárnak tudni 's szemmel tartani kell. Elmondja, hányfélék lehetnek a' hely- 's családnevek, mint változtak koronként a' betűk, mint cseréltettek

fel hangrokonság, hibás leírás s egyéb körülmények által; de elmulasztott a' szerző egy fő eszközt, a' józan analysisist segédül venni. Nem mutatja ki a' szóképzőket, mellyek a' kérdéses neveknél sajátképen divatoznak; nem ügyelt e' képzők elvonása 's magyarázása által tiszta gyököket felfödözni 's így a' valódi értelemhez minél közelebb jutni. Úgy látszik, a' keleti nyelvekbeni jártassága félrevezeté őt azon az úttól, mellyen eredeti nyelv szavait fejtegetni kell. Az illy nyelvet, véleményem szerint, saját belsejéből vett adatok után, csak helyes analysis által lehet 's kell megismerni. Minden egyéb idegen nyelvből vett adatok hathatós segédül szolgálhatnak ugyan, de mihelyt főalapul vétetnek, elmellőztetik a' biztos, a' nyelv belsejéből meritett tudomány, 's szerte csapongó ábrándozásoknak, tudákos kéjelgéseknek 's ezer tévedésnek nyílik tágas út. Innen bár nem akarom tagadni a szerző névlajstromának 's egy-két magyarázatának némi használatosságát; de kétséget nem szenved, hogy a jeles készületű bevezetés 's az ott kimondott elvek' alkalmazása, a' névlajstrom, az analysis elhanyaglása miatt mértföldnyire elütnek egymástól.

Vélekedésem szerint mindenek előtt szükséges vala a' közdivatú képzők' elválasztása után kimutatni, mint lehessen 's kelljen azon gyökök értelmét is kitalálni, mellyek már divatban nincsenek, 's hogy ezeket nem szabad az idegenből átvett vagy átalakított nevekkel összevegyíteni. Így p. o. ha tudom, hogy ezekben: Vár-od v. Várad, Nyárad, Nyiréd, Szeged, Mogyoród, Sárosd, Kövesd sat. a' gyökök: *vár, nyár, nyír, szer, szeg, mogyoró, sáros, köves* jelentéssel bírnak, van alapom hinni, hogy az illyekben is, mind Füred, Ugod, Abád, Acsád sat. a' gyök nem üres hang, 's nem fogok arra tévedni, hogy ezeket első látásra mindjárt, mint idegen eredetű szavakat a' szerzővel így magyarázzam: abad = munkálkodik, földet mivel; acsad = első, kitetsző 's ezeket annyival inkább nem, mivel *acsa, aba* már magukban is magyar szavak. Aba 1. apa, 2. fehér, kallatlan posztó 's ezek szerint, ha felteszszük, a'mi igen hihető, hogy az od (öd, ed sat.) helyet teszen, nem lesz-e sokkal természetesebb magyarázat abád = apahely, vagy hely, hol fehér posztó készítetik. Acsa = szitakötő s így acsád, hol sok szitakötő van, valamint Vereb, Seregélyes, Madaras, Bogárd mutatják, hogy efféle elnevezések nem szokatlanok.

Így megfordítva, ha tudjuk al-csutban az *al* jelentését, nem kell az alcsut-ot egy egész idegen szóként magyaráznunk, hanem csak *csut*-ot; mert mi haszon, vagy összefüggés van a szerző magyarázatában: *alcsut* = nem figyelmező; *csut* = tenni, határozni.

Így Parád is helyesebb magyarázatot nyerne a *pára*-tól, mint hogy meleg fürdője van, mint ez: elosztotta, elválasztotta. Figyelmet kellene az *ány ény, any ony* képzőjű szavakra is fordítani, p. o.

Harsány, Villány, Murány, Mosony, Adony, Abony, Csetény s ha tudnók, hogy az *ény* a *csereény* szóban képző 's a *csere* magában bodzabogyót jelent, nem fognók azt így magyarázni: együtt ivók, vendégeskedők, hanem inkább csere-föld, vagy csere-hon (csereény) hol sok bodza terem. Illyen elnevezések: Szőlős, Szilas, Medgyes sat. Figyelmet érdemlenének még az *ócz ócz* s rokon végzetűek, mint Pelsócz, Miskócz (Miskolcz), Salgócz, Mosócz, Turócz sat.; a *na ne* végzetűek: Torna, Zsolna, Várna, Kálna sat. a' *va* végzetűek: Tolesva, Zsitva, Romva, Ilosva, Bitva, Jolsva, s megérdemlené a' vizsgálatot, nem úgy származtak-e, mint faluból *falva*, elhagyatván előlük a' birtokos neve, mire példa a Hidja (helység Tolnában), Akaratja (Eb' akaratja, csárda' neve) Szabadi (sz. király' szabadi, vagy szabadja). 'S tudván, hogy némely szavak, megtartván értelmüket, csupa lomhaságból vagy más okból a-e-vel todatnak meg, p. o. tors tors-a (torzsa); csut (csut-ka) csut-a; illy nevek' magyarázatát, mint Gyom-a, Dob-a nem kellene idegen földön s olly messze keresni.

Megérdemlenék a' vizsgálatot az illy nevek, mint Örkény, Vezekény, Párkány, Sárkány sat. Továbbá arra is lehetne ügyelni, hogy némely gyökök többféle képzőkkel alakúlnak, így *Mos-ócz*, *Mos-ony*, *Aba*, *Abád*, *Abony*; *Arad*, *Arács*; 's ezen körülményt is használni, ha lehet, felvilágosításúl, s miután szavaink illy nézetek szerint minden oldalról megvizsgáltattak, csak akkor folyamodni az idegen nyelvekhez. Ezekre a' szerző legkisebbet sem ügyelt. Tévedéseinek csodálatossága, fejtegetéseinek szárnyaszegettsége leginkább kitétszik Pest' magyarázatában, mellyet a' szerző azon bolygó vélemény után, hogy az legjobban tetszett a németeknél, a' *best* német szóból származtat, holott győző hitelességgel meg van mutatva, hogy Pest magyar neve Ofennek, amint hogy székely nyelven maig is annyit jelent.

III. szám Quis reddat omnium sat. Az idegen nyelv' használatára nézve helyenkint osztozik az előbbi munkának tévedéseiben, 's a' mellett idegen szavakra is terjeszkedik ki, mellyek a' kitett kérdéshez nem igen látszanak tartozni; hibázik benne a' rendszeresség is, mint olly műben, melly bizonyos elvek nélkül készült; azonban a föltett kérdés' szelleme már az által is hasonlíthatlanúl jobban van közelítve, hogy a' szerző a' család- 's helynevek' magyarságára nézve nem egészen vetette meg a' magyar kútfőket, 's magára a' nyelv' belsejére volt némi ügyelettel 's így néha mások után, néha csupa szerencséből jobban magyaráz, mint amaz; a' hiba csak az, hogy e' részben inkább tapintat, 's találékonyosság, mint felsőbb nézetek 's az analysis' mellőzhetlen adatai szerint dolgozott. Miért is bár jóval több haszonvehető van, mint az előbbiben, nincs benne olly annyira ferde irány, még is tetemes és nagy tévedések 's hiányok disztelenítik, úgy hogy ha általános becs szerint kellene

ítélni, minden reá fordított gond' és fáradság' elismerése mellett is óvakodnám azt a' kérdésre tökéletesen megfelelőnek mondani. Azonban a' legjobbnak kellvén adni a' jutalmat, nem kételkedem ennek adni az elsőséget; de nyomtatásra sem ezt, sem a' többi hiányaik miatt nem ajánlom. Pest, 1839. 15. Nov.

Vörösmarty Mihál.

A bírálók Vörösmarty véleményét elfogadták, s az Akadémia odaítélte a díjat (nagygyűlés I. p.), de a pályaművet nem nyomatta ki. A pályanyertes mű szerzője Lenkey Zsigmond pelsőczyi ref. lelkész volt. (Folytatjuk.)

VISZOTA GYŰLA.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXXIV.

Szántatlan, vetetlen maradtam. Lajos király, azaz hogy Csuta György panaszkodja TSz. I. énekében az öreg Rozgonyinak:

„Nagyon megromlottam: valamely zsványok
Három új hámomat üresen hagyának,
Ki miatt *szántatlan, vetellen maradtam*;
Nagy földet bejárék, de rá nem akadtam“.

Azért maradt *szántatlan, vetellen*, mert három lovát elloptak: azokat keresi mindenfelé. Ki-ki észreveheti mindjárt, hogy nem úgy maradt szántatlan és vetetlen, mint a hogy *kapálatlan* maradt — a népdal szerint — a „piros kukoriczaszár“, s *csókolatlan* a „szőke kis leány“ = nem kapálták meg, nem csókolták meg. Beh furcsa is volna, hogy Csuta György uramat nem szántották meg, nem vetették el! Azt is kéri hát mindenki, hogy nem Csuta György maga, hanem a *földje* maradt szántatlan, vetetlen. De szabad-e a költőnek (a quidlibet szeszével) így összetoldani az össze nem valókat? S vajjon Aranyé-e ez a csere kifejezésmód, vagy talán a néptől tanulta, a nép után ír ekképpen? Az első (együgyű) kérdésre megfelelő akármely poetikának a metonymiáról szóló része; az utóbbira hadd felelek én. Ama kifejezés (hogy szántatlan, vetetlen maradt, pedig dehogy ő maradt) oly tropus, melyet s minőt minduntalan szájára vesz a nép, úgyhogy az nem a költői stíl ékessége már, hanem, mint száz egyéb kép, a nyelvnek birtoka, s képes volta már föl se tűnik. S ha megütközöl rajta, jele, hogy nem jártál ott, a hol igazán beszélnek magyarul.

De hátha itt — mondhatná valaki — „szántatlan“ és „vetetlen“ nem is passiv, szenvedő értelmű, azaz nem annyi, hogy „a *mit* nem szántottak, vetettek“ (inartatus, inconsitus), hanem activ,

cselekvő, s ez foglaltatik benne: „a *ki* nem szántott, vetett“? Így aztán, persze, a kifejezés nem volna *képes*. Ily *valakiért* nem kell messze szaladni. Íme, Simonyi csakugyan így érti s magyarázza azt a helyet: „a miatt nem szántottam, vetettem“ (Tüz. Ny. 529. l.). Igaza van-e? lehet-e? Van-e valami alapja ennek a fölfogásnak? Van. Mert nem csak a tárgyatlan, hanem a tárgyas igékből származó fosztó melléknévek is lehetnek *cselekvő* értelműek. 1. Némelemek közülök (a nagyobb szám) csak szenvedőleg használhatnak, mint pl. *szed-etlen, köt-etlen, szűr-etlen, vár-atlan, vél-etlen, mos-atlan, temet-etlen, talpal-atlan, fizet-etlen, fogad-atlan, keres-etlen, olt-atlan, kerít-etlen*, stb. = a *mit* nem szedtek, kötöttek, stb. Ezeket említve vagy hallva, sohase gondolunk (a mondatbeli összefüggésen kívül is) *cselekvő* személyre, hogy = a *ki* nem szedett, nem kötött, stb. 2. Vannak továbbá, melyeket *cselekvőknek* éreziünk, mondaton kívül is, pl. *tud-atlan* = a *ki* nem tud; *tanul-atlan* = a *ki* nem tanult; *tapasztal-atlan* = a *ki* nem tapasztalt; *kímél-etlen, hi-tlen*, stb. Nincs tudatlan leczke, tanulatlan mesterség, stb. 3. Olyan is van elég, mely hol szenvedő, hol *cselekvő*, pl. *tétlen* = ember is, de munka is; *tűrhetetlen* nemcsak = a *mit* nem lehet tűrni, hanem = a *ki* nem tud tűrni. Ilyen még: *vétlen, étlen-ítlan, híhetetlen, kéretlen, kérdetlen*, stb.

Vajjon melyik csoportba tartozik „szántatlan“ és „vetetlen“? Kétségkívül az elsőhöz = a mi nincs megszántva, elvetve. P. „*Szántatlan földön gazt aratnak*“. „*Vetetlenül* is terem a pörje“ (Közm.-ok). Ki értené így: a *ki* nem szántott, nem vetett? E szerint tán nem is kell több érv Simonyi fölfogásának megdöntésére. De kell. Mert a mondottak daczára is előállhat oly eset, midőn a 2. s még inkább az 1. csoportbeliek, amazok szenvedőleg, emezek *cselekvőleg* használhatatnak. Bár szokatlanul. Igaz pl., hogy *tudatlan* mindenkinek a „nem tudó“-t jelenti; de hallani ilyet is a néptől: „a' *tudatlan* előttem“ = a *mit* nem tudok, nem tudott. Úgy-e, hogy nincs igazában szenvedő értelmű, mint pl. *bántatlan* és *hallatlan* (unverletzt, unerhört): ezt vallja nyelvérzékünk, ezt hirdetik a szótárak. S mégis így versel Tompa „Az ibolya álmái“-ban:

„Jobb nékem itt a bokrok enyhiben
Szerényen élni s észrevétlenül;
Hol szaggató kéz és zápor nem ér,
És a vihar *bántatlan* átrepül“.

Nem „a *kit* nem bántanak“, hanem „a *ki* nem bánt“ (engem).

Maga pedig Arany, ugyancsak TSz. IX. énekében, ezt írja (54. szak.):

„Ránczba futott Miklós homloka e szóra:
„Ne ítélj *hallatlan!*“ az idegen szóra,

Nincs nevem, azt mondám: nincs, mivel elvették,
Csihessé, czudarrá, átok alá tették“.

= nem hallva, hallás nélkül, azaz, előbb halld meg az egészet, aztán ítélj.

Íme, mindakét fosztó melléknév cselekvő értelemben van véve. Éppen így vehetem s használhatom a „szántatlan“-t s „vetetlen“-t is. Nem mondhatom-e, ha kedvem tartja, ezt: „Mindnyájan szántanak, csak kend ácsorog itt *szántatlan*?“ vagy ezt: „*Vetetlen* kellett hazajönnünk“? Mondhatom, még ha más nem mondta volna is soha. Arany se vétkezett volna tehát — eleve kijelenthetjük — ha e két fosztó melléknévvel úgy él, a hogy Simonyi gondolja és magyarázza.

Mindezek mellett is térjünk csak vissza, kedves olvasó, oda, ahonnan kiindultunk, s ismételjük, hogy a szóban forgó kifejezés nem egyéb, mint metonymia, s a két fosztó melléknév passiv jelensé. Bizonyítékaim ezek:

1. A ki jól megvigyazza a nép beszédét, azt tapasztalja, hogy valahányszor „marad“ igével köti a fosztó melléknévet, ez mindannyiszor *szenvető* értelmű. Vö. a fent idézett népdali „kapálatlan“ s „csókolatlan“-on kívül:

„Verjen meg az átok, ne *maradj veretlen*“ (BH.).

„*Siratlan, temetlen* itten sem *maradok*“ (Tolnay).

Ezért hogy, ha néha a tárgyias igéből származó melléknévet *cselekvő* értelemben használja, az állítmányi ige mindig más, sohase „marad“. Ha Péter tehenet hajt a vásárra s nem tudja eladni, mondhatja: „*Vétlen maradtam*“ = nem vették meg a tehenemet. De ha venni akart volna s nem talált kedvirevalót, nem mondja, hogy „maradtam“, hanem ilyenformán fejezi ki magát: „*Vétlen jöttem haza*“ = nem vettem tehenet. Tehát már a „marad“ ige is gát benne, hogy *szántatlan*-t, *vetetlen*-t ne vehessük *cselekvőnek*. Így van az én megfigyelésem szerint. Ha Simonyi kételkednék, s nem akarná hinni, azt vetvén, hogy állítás nem bizonyítás, nosza, ezáfolja meg, a mit állítottam.

2. Önként következik ebből, hogy a szóban lévő kifejezés éppen a „marad“ miatt csak metonymia lehet; mert *én* nem maradhattam *szántatlan*, *vetetlen*. De hisz efféle kifejezés mód, mint Aranyé, mindennapi a nép nyelvében, beléje van gyökerezve. Említék néhányat: „*Födellen maradtam*“ (nem *én*, hanem a *szőlőm*: korán bejöttek a fagyok). „*Kaszálatlan maradtam*“ (= a *sarjú*: víz bírja). „*Aligha öletlen nem marad*“ (potyognak a süldői). „*Vakaratlan maradtam*“ (= a lovaim: elaludtam). „*Nyeseften maradtam*“ (= a fák: fütöm a csutát). „*Kevertelen maradtam*“ (= a hosszúdülő: rosszkor ellett a lovam). „*Meszeletlen maradtam*“ (= a kisház: patécsba esett ez a

Józsi gyerek). „*Sárzatlan* maradtam“ (= a ház eleje: nem kaptam fehér földet). „*Főstetlen* maradtam“ (= a kapu: nem volt zöld festék a Gyönyörűnél). „*Fejellen* maradsz“ (= a téhén: várnak a tyúkok). „*Tőretlen* maradtam“ (= a kender: soká ázott ki). „*Fosztatlan* maradtam“ (= a toll: kevesen voltunk hozzá). S még száz.

3. Mind e példákra vállat rándít Simonyi. Nem nyomnak neki semmit. Mert valamint „szántatlan maradtam“ szerinte = *én* nem szántottam, ezekben is: „*én* nem földtem be a szőlőt“, „*én* nem kaszáltam le a sarjút“, „*én* nem vakartam meg a lovakat“, stb. Minek ott metonymiát keresni, a hol nincs, a hol a rendes szerkezettel, a saját kifejezéssel világos az értelem? De vajjon hogy boldogul Simonyi az oly mondatokkal, melyekben a melléknévben rejlő *cselekvés nem az alanyé?* P. „*Őrletlen* maradtam“, t. i. a búzám, mert hisz nem *én* vagyok, a ki nem őrlött, hanem a molnár, vagy a szorgos malom. „*Szövetlen* maradtam“ = a vásznam, melyet nem *én* nem szőttem meg, hanem a takács, annyi volt a fonál. „*Vasalatlan* maradtam“ = a szekerelem, a kovács nem vasalta meg, mert nem volt vasa elég. „*Rakatlan* maradtam“ = a tűzfal, melyet a kőműves nem tudott elvégezni az őszi esőzések miatt, stb. Ezekben bizony csak metonymia fölvétele segít. Még itt is okvetetlenkedhetik, a ki meg van szorulva, azt állítván, hogy mivelés és miveltetés közt nem igen van különbség.

4. De végkép kudarcot vall Simonyi fölfogása ott, a hol *tárgyatlan* igéből képzett melléknév van a mondatban. P. „*Keletlen* maradtam“ = nem kelt meg a kenyerelem, későn dagasztottam. „*Sületlen* maradtam“ = a pogácsa, rossz a rőr. „*Főtelen* maradtam“ = a bab, pedig kakastökű. „*Forratlan* maradtam“ = nem forrott meg a borom, későn szüreteltem. „*Hízatlan* maradtam“ = a disznaim, hamar lefogyott a pallás, stb. Már ezeket semmi mesterséggel se lehet a Simonyi kaptájára vonni. S ha nem metonymiák, hát nincs metonymia.

5. Pedig van tömérdek, mely beleöröklött a nyelvbe. Hadd közlök itt a sok közül egyet-kettőt, melyekben szintén a *személyről* mondatik, a személynek tulajdonítatik az, a mi sajátkép a személylyel valamiféle viszonyban álló *dolgot* illeti. Minthogy Arany mondatában a szántás-vetésről van szó, jónak látom elsőnek azt a közönséges kifejezésmódot hozni fel, mely az Aranyéhoz legközelebb áll, s melynek metonymia-volta — ez a fő — kétségbe nem vonható. A ki tartózkodott falun, elégszer hallhatta, hogy „elszántottak“, „elvetettek“ = *engem*, pedig a *földemet*; ezt is: „elültettek“, „elraktak“. A nyelvben meggyökerezett metonymiák még: kivirradtunk, kihajnalodtunk, kivilágosodtunk. Elesteledtünk, elalkonyodtunk, elsötétedtünk. Elsültünk, elfonnyadunk, elszáradunk, kipállunk, elrohadunk, elfagytunk. Nekitavaszkodunk, kinyílottunk, kifakadunk, kizöldülünk,

elsatnyulunk. Meglepett a dög, megütött a köd. Elégtem, leégtünk, szegény égettek (égek már! a ki szivarra gyújt). Elvert a jég. Aligha víz alá nem kerülünk. Azok már úsznak. Már csak így megyünk ki (a nyárból) = így telik el. Tető alatt leszünk addig, Földültünk, nagyot zökkentünk, megsülyedtünk.

Arany egyik levelében: „De tán ha *kitavasodom*, jobban lesz“. Petőfi Bol. Ist.: „Ha *el* nem *esteledem*“.

De nem folytatom tovább. Ennyiből is meggyőződhetik, a ki akar, hogy Simonyinak igaza lehetne, de nincs igaza.

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Bogara van. Az olyan emberre mondjuk, hogy *bogara van*, *bogaras*, a ki különben egészen rendes eszű, csak egy bizonyos tekintetben ragaszkodik valamely ötletéhez, gondolatához vagy szokásához, s ebben nem alkuszik meg. Szelídebb kifejezés e helyett: *hóbortja van*, *hóbortos*, míg a *rögeszme* már beteg lelki állapotot jelent. — A szólás a gazdasági életből van véve. *Bogár* a nép nyelven, különösen az állattenyésztésben a *legyet*, *bögölyt*, *pöcsiket* jelenti, mely a jószágot főleg forró nyári napokon meglepi és nyugtalanítja, sőt akárhányszor meg is vadítja, úgy hogy nyájban, gulyában, ménesben együtt tartani szinte lehetetlen. Ilyenkor mondják, hogy a jószág *bogárzik*, *nekibogárzik*, *elbogarzik*; a bogárlepte, *bogaras* jószág váratlanul, hirtelenül döf, vág, rúg. Ilyen aztán az ember is, mikor *rájön a bogara*, akkor nem bírni vele. — Különbözik tőle a *szeszélyes* ember, a kiben sohasem lehet megbízni, mert minden pillanatban mást gondol és akar. *Erdélyi* (Közm. 900. szám) nem helyesen egyeztetni a *bogara van* szólást a német: *Grillen haben* szólással, a mely inkább szeszélyest jelent, meg azt is, a ki folyton töprenkedik, tépelődik magában. — Hasonlatban él vele Arany Buda Halálában (11:77. versszak):

Valamint nagy ménes, ha elő-nyaranta
Vihar gyűl az égben, repülő sok gyanta,
Feledi hogy szélyel bizvást legelészsen,
Nyugtalan egyszerre, *bogarassá* lészen;
Hosszú nyakát némely, levegőbe tűzi,
Dagadó czimpával a viharat bűzli . . .

T. i. a bogár különösen eső, vihar előtt csíp erősen, azért mondják szerte az egész Alföldön: „Csípi a bogár a jószágot, változik az idő“. „De *bogaras* ez a jószág, aligha esőt nem kapunk“ (Lehr, Toldi I. én. 2. vsz.). A Buda Halála első énekében is (14. vsz.) a tettről mondja Buda király: „Gonosz egy ló a tett . . . *neki bogárzik* minden kicsiségre“.

Nótában is találjuk a szót:

Mikor a tök virágozik,
A vén asszony *bogározik*,
Akkor leszen nyár.

Azaz, mikor nekibolondul, megbolondul, bomlik: vén fejfel szerelemre gondol.

A *bogárzik* szó jelentése aztán szűkebb körre szorulván, az ugrálás, ficzánkolás értelmében is megvan. Így használja pl. Tompa a Pusztán cz. költeményében: „ . . . a pásztor vígan *bogárzó* gulyát terelgetett“. (Vö. CzF., MTsz., NySz.).

Feljött a hava: bolondos, rájött a bolondság, ráérett a bolond óra, a kit csak időről-időre hagy el a józan ész. — Eredetileg ugyanazt jelentette ez a szólás, mint a már elavult *havas*: holdkóros, lunaticus. Minthogy a holdkórosság telihold alkalmával mutatkozik legerősebben, ez pedig átlag egy havi időközökben van, innen a szólás.

TOLNAI VILMOS.

Budapest, az ország szíve. Ma már lépten-nyomon halljuk és olvassuk ezt a szálló igét, s különösen szónoklatokban gyakori és hatásos frázis fővárosunknak, mint az *ország szívének* emlegetése. Tóth Béla szerint Szigligeti írta először a budai magyar színháznak 1837 január 1-én volt megnyitására írt prologusában. Valószínűleg ama kevés számú szálló igék közé tartozik, a melyek gróf Széchenyi Istvánról maradtak ránk. Ő nála találom legelőször. A „Világ“-ban többször előkerül, ime egy-két hely: „A' *haza szívét*, Buda 's Pestet, álló-hid soha ne kösse egybe?“ (56). „Mennyire tágulna kebletek, tagadhatod-e Barátom, ha álló-hid Buda 's Pestet, a' *hon eldarabolt szívét*, örökre egybekapcsolná“ (57). „Idő 's hely kell az igazságok kifejtésére. Az időn nem diadalmaskodhatunk, 's csendesen kell bevárni, mit hoz; a' helyre lépni ellenben hatalmunkban áll. 'S ezen hely a' Magyaroknak nem lehet egyéb, mint a' természetűl kijelent Buda 's Pest, mert *ez a' haza szíve* . . .“ (70). „Az Országgyűlés is nem Pozsonyban, nem a' határszéleken, . . . hanem az *Ország szívében* tartatnék“ (331). (Gróf Széchenyi I. Munkái, II. soroz. I. köt.).

PÜTNOKY IMRE

Parázs. A MNy. februári füzetében Tolnai igen helyesen megállapítja, hogy a *parázs* szónak a jelentése ARANY *Hamis tanu*-jának a 8. versszakában nem *forró*, hanem *omlós, széthulló, porhanyó, lisztes*. A *parázs* melléknév és *parázs* főnév „származásbeli kapcsolatát nem ismerem“ — mondja Tolnai. Hát ennek a két szónak alapjában véve nincs is egymáshoz semmi köze, lévén a *parázs* melléknév egy népetimológia alkotta változata a *parás* (= porhanyós) melléknévnek. Megállapította ezt már a Tsz.-ban Szinnyei, a ki egy cím-

szó alá foglalja a *parás*, *parázs* mellékeveket. A NySz. is kétszer idézi a *parás* mellékevet *porhanyós* jelentéssel. Hogy ez a két szó összekeveredhetett, annak az az oka, hogy mássalhangzón kezdődő szavak előtt egyformán hangzanak: *parás bab*, *parás burgonya*, a kiejtésben *parázs bab*, *parázs burgonya*, mert zöngés mássalhangzó (*b*) előtt zöngéssé hasonul a szóvégi *-s*. Zöngétlen mássalhangzó előtt viszont a *parázs* szó *-zs*-je is *s*-nek hangzik, tehát a *parás tők* szót könnyen lehetett *parázs tőknek* érteni, mert az is *parás tőknek* hangzik.

KRÄUTER FERENCZ.

Világít. A *világít* igére sokáig nem volt adatunk a régi nyelvből. Azt gondolhattuk, hogy a XVIII. század végénél (BSZD.) előbb nem is fordul elő. Ez lehetett az oka, hogy Budenz nem vette föl a MUSz. *világról* szóló cikkébe. Halász Ignác is (Nyr. 4:214) kései származásúnak tartotta, mivel „MA. szótárában nem található“. A NyÚSz.-ban (377. l.) fölhozott okokból én magam is a neologismusok közé soroztam.

Később rájöttem, hogy mégis megvan a NySz.-ban, csakhogy nem a maga helyén, hanem a *hályog* és a *moh* cikkben, egy 1591-iki nyomtatványból idézve, valamint megvan MA. lat.-magy. szótárában is (vö. MNy. 7:35).

Most ismét előbbre vihetem a *világít* ige ősfáját majd egy egész századdal. Megtaláltam a DöbrC.-ben hat vagy hét helyen is, úgymint:

En zemeimet *vilagyčad* meg: illumina oculos meos (29). — Vrnak parančolatt'a vilagof, zemeket *meg vilagito(k)*: praeceptum Domini lucidum, illuminans oculos (40). — ű orcaiat *vilageha* mi raitonk: illuminat vultum suum super nos (126). — Te őrók hegek-ről čodalatofent *vilageitaz*: illuminans tu mirabiliter a montibus aeternis (141). — Te villamlafid zeles földnek *vilageitanak*: illuxerunt coruscationes tuae orbi terrae (144). — Mind etaltal tűznek *vilagoitafaba*: et tota nocte in illuminatione ignis (145). — te zinednek *vilagoitafaban*: in illuminatione vultus tui (166).*

Ma a *világ* (*lux*) csakis főnév, de az *-ít* réges-régi hozzáfüggése azt bizonyítja, hogy az ősmagyar nyelvben melléknév gyanánt is szerepelt. Ily kettős szerepe van a *világ* mássának a rokon nyelvekben ma is. Ugyanígy a *szégyent* alapszava: a *szégyen*, főnév is, melléknév is a régi nyelvben, pl. az Érdy-C.-ben (473): „anneewal zegheenb *zeegyőnb* wlatatofb es elvetőt leezen az maf vylagon“.

SZILY KÁLMÁN.

* Érdekes, hogy itt a régi alakok: *világejt*, *világojt* és a mai *világít* együtt, egyazon szövegben fordulnak elő.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Aknagyártó. XVI. század közepe. Jacobus *Aknayartho*, sessio $\frac{1}{2}$. (Orsz. Levéltár U. et C. 6/48.)

Aranytallér-verőház. 1673. Haec inter aedificia communis porta domus eiusdem cusoriae intercedit aqua ad occidentem descendo immediate sequitur *Arany Tallér verőház* vulgo *peldazo haz* nünçipata. (Orsz. Levéltár. U. et C. 60/22.)

Bakancs. 1565. Demetrius *Bakanch* sess. 1. (Orsz. Levéltár. U. et C. 119/1.) Anthonius Damian apud Gregorium *Bakanch*. (Uo.)

Bocskoros. 1566. Valentinus *Bochkoros*. (Orsz. Litár. U. et C. 18/15.) Az okl. szót. első adata 1578-ból való.

Bujtás. 1515. Super locationem *butasorum* et super alios labores vinearum fl. 111. den. 25. (Eperjes v. levéltára 890/a. szám 11. lap.)

Buzogányos. 1449. Dominihus *Bozogunyosch* (Eperjes város levéltára 252. sz.) Oklsz. első adata 1482-ből.

Csapszék. 1560. Lampas ibidem simplex 1, *Chapsek* 1. (Orsz. Levéltár. U. et C. 100/42.) Oklsz. első adata 1587-ből.

Csatló-vas. 1636. Taraszk tengelire ülő *csiatlo vas* No. 2. (Orsz. Levéltár. U. et C. 90/15.)

Cserfás. 1580 körül. Vineae *Chyerfas* dicta in eodem monte. (Orsz. Levéltár. U. et C. 97/24.)

Csőbrös. 1452. *Tezobrisch* Janusch vor scheffil und legil stb. (Eperjes város ltára 210/a. sz. 114. l.) Okl. szót. első adata 1479-ből.

Czenczér. 1628. Ferrum manuale *Czenczér* dictum 1. (Orsz. Levéltár U. et C. 97/5.)

Dagasztó-teknő. 1560. Ibidem capisteria wlgo *dagazto tekenew*. (Orsz. Levéltár. U. et C. 76/12.)

Diván szőnyeg. 1635. (Az Oklsz. első adata 1671-ből.) Septem tapeta oblonga nova *Devan Szuniogh* dicta. (Orsz. Levéltár U. et C. 96/13.) Quatvor oblonga tapeta attrita ibidem *Devan Szunyegeh* dicta. (Uo.)

Ellenző-vas. 1626. Kapuhoz ülő *ellenezeő vas* mikor az kaput ostromoliak No. 2. (Orsz. Levéltár. U. et C. 87/30. Közli az Oklsz., de nem ebben az értelemben.)

Fajtalan. 1449. Johannes *Fajtalan*. (Eperjes város levéltára 252. sz.)

Faragó-ház. 1673. Ad partem orientalem incipiendo a parte meridionali est domus *faragó ház* vocata, huic domui contigua *lakatos ház* dicta, huic iterum in uno eodemque tractu contigua domus *fabrilis*. (Orsz. Levéltár. U. et C. 60/22.)

Fejős-ünő. 1553. *Fejős Inó* nyolcz VIII. (Orsz. Levéltár. U. et C. 96/3.)

Fekete-czipó. 1598. Domus pistorea *fekete czipo* swtó haaz uocata. (Orsz. Levéltár U. et C. 116/3.)

Fenyő-vasz. 1626. Egi rez kad, kiben egi keues *fenyeő uasz* uagion. (Orsz. Levéltár. U. et C. 87/30.) Egý altalaghban uagion *fenyeő uasz*, de ninczen szinten telle az altalagh. (Uo.)

Forgatás. 1521. Super vinearum labores *forгатасch* dictos fl. XVIII. den. LVI $\frac{1}{2}$. (Eperjes város ltára 890/a. 143. l.) Okl. szótár első adata 1677-ből.

Fürdő-ház. 1553. Az ferdew

hazban egy rezkemencze 1. (Orsz. Levéltár. U. et C. 96/3.)

Galant. 1672. Palla una holoserica atro colore etiam fimbriis aureis minoribus (vulgo *Galant titulatis*) adornata. (Orsz. Levéltár. U. et C. 26/83.)

Ganajkapu. 1628. Ante ingressum porta inferioris in circuitu arcis in porta paruula vulgo *Ganaj kapu* dicta No 1. (Orsz. Levéltár. U. et C. 97/5.)

Gyors. 1523. Stephano *Gyors.* (Dl: 23811.) Okl. szót. első adata 1610-ból.

Háborgó. 1565. Gregorius *Háborgo* sess. 1/2 dat. (Orsz. Levéltár. U. et C. 119/1.)

Hámormester. 1524. Ibique providos Clementem *hamormesther* in Felsewhamor . . . stb. (Dl: 23968.)

Hámorverő. 1560. Ibidem *hamor wereö.* (Orsz. Levéltár. U. et C.) 76/12.)

Határjárt (hatarjáró)-levél. 1587. Ennek az erdőnek régi *hatar iart levelek* tartasa es elő embereknek igaz bizonsagok szerint hatara Szilagi felől az nanthwi patakon innét vagion az erdön alol. (Orsz. Levéltár. U. et C. 90/3.)

Hírmondó. 1628. In propugnaculo *Zakalszarastó.* Mortaria vulgo *Mozar* sive *Hírmondó* 2. (Orsz. Levéltár. U. et C. 97/5.)

Hordófal. 1672. Vasorum latera vulgo *hordo fal.* (Orsz. Levéltár. U. et C. 56/20.)

Hosszupalota. 1602. In domo *Hozzu Palotha* scamna duo. (Orsz. Levéltár. U. et C. 78/12.)

Iratos-ágy. 1553. Az azzonyom belsew komarayaban egy *Iratos ágy* 1. (Orsz. Levéltár. U. et C. 96/3.)

Jólovú. 1570. Demetrius *ijolowo.* (Orsz. Levéltár. U. et C. 97/23.)

Kapcsoló vas. 1636. Taraszkhöz talál *kapceziolo vas.* No 5. (Orsz. Levéltár. U. et C. 90/15.)

Karácsony-kalácsa. XVI. század. Possessio Jenő dabat panes *kara-*

chon kalacha dictos. (Orsz. Levéltár. U. et C. 89/7.)

Keverő-horog. 1664. Item *keverő horogh* No 2. (Orsz. Levéltár. U. et C. 111/5.)

Kétkéz-pallos. 1636. Réghi két kész *pallos* No 8. (Orsz. Levéltár. U. et C. 90/15.)

Kétkéz vonókés. 1566. In domo doleatoris cutelli manubriales wlgo *ketkez wonokes* maiores et minores numero 11. (Orsz. Levéltár. U. et C. 97/22.)

Király-földje. XVI. század. Item terrae quaedam arabiles *kjrali földje* dictae et iuxta easdem fenile quoddam. (Orsz. Levéltár. U. et C. 89/7.)

Könyves. 1510. Altero Ladislao *Keenjüves.* (Dl: 21996. és 22000.) 1519. Michaelae Thykos et Mathia *Keenjüves* jobagionibus prefati Ladislai Kanysaý. (Dl. 24645.) Oklsz. egyetlen adata 1252. k.

Kullancs. XVI. század közepe táján. Vineae *Kulanch* inter vineas capituli. (Orsz. Levéltár. U. et C. 89/2.)

Kürtő = vejsze. 1523. Ibique in aqua parvi Danubii qui de iure et ab antiquo ad victum et usum iamfate portionis atque possessionis pertinuit et de presenti pertinere dignoscitur reservaculum sive gurgastrum wlgo *kyrthewth sive weyz* nuncupatum omnino confregerunt, funditusque extirpaverunt et de eadem aqua eicerunt potentia mediante. (Dl. 23811.)

Lakatos-ház. Ld: faragó-ház.

Madrác. 1604. Lecti *Modracz*... No 2. (Orsz. Levéltár. U. et C. 78/14.)

Malaczos. 1449—50. Symon *Malaczos* (Eperjes város ltára 252. szám.) 1452. *Malaczosch* Symon. (Eperjes város ltára 269. sz.) Okl. szótár első *kétes* adata 1453-ból.

Mázsapénz. 1512. Quod licet pecunie massales wlgo *Masapenz* nuncupate in civitate Budensi ubilibet ratione quorumcumque

bonorum et rerum massis qualicumque nomine vocitatis ponderandorum exigi solite. (Dl: 22293.)

Meddő-ünő. 1553. *Meddő Inő* héth VII. (Orsz. Levéltár. U. et C. 96/3.)

Mellre való függő. 1701. *Pendulum vulgo Melyre való függő aureum rubinis No 28.* adornatum. (Orsz. Levéltár. U. et C. 88/103.)

Mérő-láncz. 1626. *Méreo Lancz,* meliell az Algiukot merik No 5. (Orsz. Levéltár. U. et C. 87/30.)

Mozsártaraczk. 1560. In porta arcis *Mozar tarazk.* (Orsz. Levéltár. U. et C. 76/12.)

Német-hébér. 1626. *Auspurghi* hoszu *Nemet heber . . .* No 1. (Orsz. Levéltár. U. et C. 87/30.)

Nyílfaragó. 1385. *Nicolaus filius Stephani dicti Nyílfarago.* (Eperjes város ltára 58. szám.)

Öntő-fogó. 1664. *Phorcipes fusiles vulgo öntő fogó* No 2. (Orsz. Levéltár. U. et C. 111/5.)

Öntő-ház. 1673. *Item domui cussoriae ad orientem et moeniis civitatis ad meridiem applicata domus öntő-ház* vocata in qua aurum liquatur. (U. et C. 60/22.) *Item penes est domum vulgo Gepel* vocata itidem alia ad occidentem fusoria sive *öntő-ház* dicta. (Uo.)

Öntő-kanál. 1664. *Item cochlearia maiora ferrea öntő kanal* uocata No 2. (Orsz. Levéltár U. et C. 111/5.)

Panna. 1671. *Carcer cum cypso et catena, alter cippus vulgo Panna* vocatus ad portam. (Orsz. Levéltár. U. et C. 60/75.)

Példázó-ház. (Ld: aranytallér verőház.)

Pelengér. XVI. század. *Item habetur in possessione Beörch unum magnum pratum pro reverendissimo sub monticulo Pelenger dombia* dicto. (Orsz. Levéltár. U. et C. 89/7.)

Pelyva. 1526. *Deinde piscine peljwa* dicte ad ipsum pratum *Andane Rethe . . .* stb. (Dl: 24657.)

Pénzváltó. 1565. *Relicta Andreae Pijnzwalthe* habet domum. (Orsz. Levéltár. U. et C. 119/1.) *Gregorius Pijnzwalthe* sess. 1. (Uo.)

Petárda. 1671. *Unum tormentum vulgo Petarda.* (Orsz. Levéltár. U. et C. 60/75.)

Plik-fogó. 1664. *Plik fogo* maior et minor No 1. (Orsz. Levéltár. U. et C. 111/5.)

Pontyol. 1556. *Instrumenta sculptorum . . . instrumenta pontyol* vocata maiora — — 37. (Orsz. Levéltár U. et C. 99/27.)

Rétköz. 1526. In loco *Reethkeuz* ac silue *Nagy Erdew* (Dl: 24657.)

Selymes díván-szőnyeg. 1635. *Unum tapetum longum Selmes Devan Szunyegh* dictum. (Orsz. Levéltár. U. et C. 96/13.)

Sínszegcsináló üllő. 1560. *Idem incus 1, ac alter incus vulgo zarus ewleó et Senzegchynalo ewleó.* (Orsz. Levéltár. U. et C. 76/12.)

Strásó. 1570. *Clemens Serasso.* (Orsz. Levéltár U. et C. 97/23.) *Oklsz. első adata 1619-ből.*

Sodró. 1452. *Bartlam Schodró.* (Eperjes város levéltára 269. sz.)

Szakasztódészka. 1560. *Idem asseres vilgo Zakazto Dezka.* (Orsz. Levéltár. U. et C. 76/12.)

Szárgomb 1691. *Nodi Hungarici pro chlamide vulgo szárgomb.* (Orsz. Levéltár U. et C. 100/51.)

Szél-kemencze 1664. *Item fornaces vulgo szél kemencze,* in quibus aurum et argentum liquari solet No 2. (Orsz. Levéltár U. et C. 111/5.)

Szekerénygyártó. 1517. *Duas sessiones suas jobagionales, in qua una Gregorius Karol et in alia Dominicus Zecrengyartha* ad presens facerent residenitam (Dl: 22899.)

Szerszámos tárház. 1626. *Az Belseó Varban az szerszamos Tarihazban.* (Orsz. Levéltár. U. et C. 87/30.)

Szerszámos-faház. 1626. *Az kospasz bastianal ualó szerszamos fa*

hazban (Orsz. Levéltár. U. et C. 87/30.)

Szerző. XVII. század. Albertus *Zerzeö* et Jacobus Kaza íráti fassí sunt . . . stb. (Orsz. Levéltár. U. et C. 108/66.) . . . Georgius Benedict, Nicolaus *Zerzeö* . . . (Uo.)

Szolgabíró. 1451. Item dem *Solgabíró* zcuortrenckenn den. 1111. Item dem *Solgabíró* den. XXIII. (Eperjes város ltára 210/a. sz. 96. l.) Okl. szót. első adata 1483-ból.

Tehén-marha. 1671. Ungai tellyerek. 6. Juhasz Matenak *tehen marhaja* No 2. — 7. Dancz Györginek *tehen marhaja* vagyon No 1. (Orsz. Levéltár. U. et C. 88/33.)

Tekerő-vas. 1636. Kutkerékhez úaló tekerő vas No 2. (Orsz. Levéltár U. et C. 90/15.)

Üvöltő. 1510. Paulo *Iweltheu.* (Dl. 21996.)

Választó. 1673. Ad partem meridionalem est domus distillatoria mineralis vulgo *valasztó* in ea solet aurum ab argento et e converso separari. (U. et C. 60/22.)

Választó-ház. 1673. Huic ad meridiem contigua domuncula vulgo *Valasztó ház* osztezka (így!) vocata moeniis civitatis applicata. (Orsz. Levéltár. U. et C. 60/22.)

Vasas-ház. 1598. Domus ferramentoria *Vasas Haaz* (Orsz. Levéltár. U. et C. 116/3.)

Vínnye. 1520. Tunc ipse perterritus in quendam officinam sew donum fabrilem wlgó *wínnye* vocatam profectus fuisset . . . (Dl. 23320.)

IVÁNYI BÉLA.

KÜLÖNFÉLÉK.

Codex-irodalmunk forrás-jegyzéke mind jobban szaporodik s a művelődéstörténeti és irodalmi szemkör összehasonlító alapján szélesedik. Új felfedezésről számolt be *Vargha* Damján a M. T. Akadémia I. oszt. 1912. április 26-án tartott ülésén. A „Speculum humanae salvationis“ című, 1324-ben Strassburgban készült, 45 fejezetre osztott verses (rímes próza) s a középkorban sokszor lemásolt s több nyelvre lefordított műnek 43-ik fejezete (az első 26 sor kivételével) *szó szerint való hű fordításban* megvan az Érsekújvári-codex következő helyein: 32₁₇—33₇, 38₂₉—39₁₈, 41₁₁—42₄, 49₉—50₃₄, 54₁₀—54₃₅, 58₃₆—58₂₃, 63₂₁—64₁₃. A fordítás hű, kihagyás és betoldás csak néhány szóra terjed; a Speculum hum. salv. a megjelölt codexhelyek közvetlen forrása. A latin szöveg címe: De septem stationibus passionis Christi. Fordításunk az „Istennek zent kennyaról“ és a „napnak het oraya zerent“ szóló elmélkedés-cyklusnak (7. szakasz) középső része. Mindegyik szakaszban az elmélkedő részt külön bekezdésben a Speculum hum. salv. fordított szövege követi, mely után még egy kis „Emléközvel meg“ kezdetű imádság következik. Több távolabbi érintkezése is van a Speculumnak sok más codexünkkel.

Magyar és új magyar. 1. „Akárhány költő új eszmék, új érzések és új képzelőerő hiányában, merő külsőségekkel kíván feltűnni. S mivel új mondanivaló nincs, a nyelv szabályainak felforgatásával, feltűnő nyelvi képtelenségekkel akar „szenzácziót“ kelteni. Mások meg fogyatékos nyelv-tudásuk igazolása czéljából tagadják a nyelv törvényeit. S végül akadnak olyanok, a kik magyartalan író-társaik iránti könyörületből, rosszul értelmezett bajtársi érzésből alkotnak anarchistikus nyelv-elméleteket. De mi azt mondjuk tisztelt író-társainknak: ne alkossunk hibáink elpalástolására nyelv-romboló

bölcseletet, hanem tanuljunk és törekedjünk — jó magyarságra.“
(Magyar Nemzet április 11-iki sz.)

PALÁGYI LAJOS.

2. „Már évek óta hirdetem, hogy itt Pesten s általában a nagyobb városokban a városi élet gazdasági s szintén főleg a városokban a zsidó beolvadás antropologiai hatása alatt egy új színezetű magyar nyelv fejlődik ki, a mely a régi úgynevezett fajmagyar és paraszti magyarságtól jelentősen különbözik ugyan s ma még az ily dolgokban maradi fül számára idegenszerű, de a melyre a jövő. Mindeme írásaimnak lényege az, hogy ha a zsidók és a modern írók nem is tudnak ugyan magyarul, de tudnak újmagyarul s így idővel ők fognak jól magyarul tudni.“ (Nyugat, 1912. évf.) SZÁSZ ZOLTÁN.

Kaiblinger Fülöp: Alkotó Nyelvtudomány. Programm és részletek. Budapest, Franklin-Társulat, 1912. 114 l.

E könyv szerzője szembeszáll a „mai akadémikus nyelvtudomány“-nyal, mely „nem ismer el más módszert, mint a történetit és a lélektanit“, tehát csak oly módszereket helyesel, melyek „természetüknél fogva csak magyaráznak és magyaráznak, de nem alkotnak semmit, sőt a nyelvalkotást eretnekségnek tartják“. Kísérletet tesz egy „tudományos alap“-ú, „evolúciós“ nyelvkritikára, s teszi ezt egy, hite szerint, új, történetileg igazolt nyelvfejlődési törvény s az ugyancsak új „értékelő nyelvhasználat“ alapján. Érzí, hogy merész dolgokról beszél s jelzi is: „... nem számíthatok gyors megértésre“, mondja műve Előszavában.

E helyen nem lehet terünk ez érdekes, de nézetünk szerint merőben hiábavaló fáradozás megbeszélésére, annál kevésbé, mert példái közt alig van magyar nyelvi. Csak egyszer merül el egy magyar nyelvi kérdésbe, a *megtiltom, hogy ne-féle szerkezet nyelvhelyességi és czélszerűségi taglalásába*, de akkor sem tesz egyebet, mint hosszan elmélkedik egy Nyr.-beli közlemény fölött.

Munkája egyébként kilencz fejezetből áll. Az első kettőben („A probléma“, „Programm“) megjelöli műve czélját. A harmadikban („A nyelvfejlődés alaptörvénye“) elméleti alapot kísérel megadni nyelvvaltoztató, nyelvkritikai törekvéseinek. A IV—IX. fejezetekben alak-, jelentés- és mondattani kérdések fölvetésével véli bebizonyítani e törekvés helyes és szükséges voltát.

A munka gyakorlati czélzatai éppen nem olyan újak, mint a hogy a szerző föltünteti. Kisebb mértékben ezt teszik már régen a gyakorlati nyelvművelők, nagyobb mértékben a világnyelv ábrándosai. Elméleti megállapításaiból eredeti ötlet a beszélő és hallgató nyelvbéli működésénél a kifejtett energia összességének állandósága. Így szerinte szabad önkényesen változtatni a nyelvet, egyszerűsíteni, hiszen a mennyivel kevesebb energiát kell majd a beszélőnek kifejteni a megegyesített nyelvi formák alkalmazásában, annál könnyebb lesz a megértés munkája. A többi elméleti gondolat néhány közismert mű gondolatainak a lehetetlen czél szolgálatában való csoportosítása.

(—NYI.)

ROVÁS.

Fulák. Sajnos, ismét írnom kell a *fulák*-ról. E szerencsétlenségemben csak az a szerencsém, hogy ezúttal a *fulák*-ot olyan két származtatás ellen kell megvédenem, a melyek tarthatatlansága a dologhoz nem értő előtt is az első pillanatra nyilvánvaló. De halad-

junk sorjába! Én azt állítottam (MNy. VIII. 28), hogy a „convolvulus, winde“ jelentésű *fulák* (esetleg *fülák* is?) növénynév, tárgyi és nyelvtani bizonyítékok alapján, a *folyni* ige *fulni* változatának a származéka. Lényegében tehát ez az elnevezés ugyanazon a szemléleten alapul, a melyen e fűnek *folyóka*, *folyófű*, *fölfolyó* nevei is alapulnak. A *folyni* ige *fulni* változatára következtethetünk ez összetételből: *víz-fulás*, a melyet a MTsz. Lébény-Szent-Miklósról, tehát egy adatban közöl.

E magyarázatra a Nyr. XLI. 186. lapján MARIANOVICS MILÁN (álnév?) azt írja, hogy „a *vízfulás* . . . csak akkor volna elegendő bizonyíték, ha a *fulák* is csak lébényszentmiklósi szó volna“. Igaz, a *fulák* növénynévről csak annyit tudunk, hogy dunántúli író művében fordul elő (Clusius-Beythében, Beythétől s innen az újabb művekben mindenféle helyes és helytelen alakban), a *vízfulás*-ról meg csak annyit, hogy eddig csak Lébény-Szent-Miklósról közölték; de hátha holnap már arról értesülünk, hogy a *folyni* igét s vele a *vízfolyás*-t Dunántúl másutt is, nemcsak Lébény-Szent-Miklóson mondják *u*-val *fulni*-nak, *vízfulás*-nak. Mi lesz akkor e nagyhangú érvből? De ne firtassuk ezt! Akkor nyilván az lesz a baj, hogy most meg csak pl. a Csallóközből ismerjük s a *fulák*-ról nem tudjuk kimutatni, hogy csallóközi.

No de lássuk, mit ajánl MARIANOVICS M. a *fulák* megfejtéséről. S itt mindjárt ki kell jelentenem, hogy M. nem is egy, hanem két megfejtést is kínál. Mi ránk bízva, válogassuk ki a nekünk tetszőt. S már ez a kétféle portéka is bizalmatlanokká tesz bennünket megfejtései iránt.

Az egyik megfejtés, a mely M. szerint a tőlünk nyujtottnál elfogadhatóbb, már Kassaiiban megvan s így hangzik: „*Fulák fű*, *fulánk fű* (Vesz. [Veszelszki fűvészkönyve, 1798]) mintha lenne *fülánk*os forma *fű*; mert ezen *fűnek* az alsó levele hasonlít a kígyó nyelvéhez vagy *fülánk*jához“. Ez az idézet Kassai IV. 464. lapjáról való; hasonló olvasható Kassai II. 227. lapján is, a hol ez van: „*Fulák fű* (Bejthe And. Földinél Kritik p. 52) *Convolvulus sepium*. A'vagy *Folyóka-fű*, Gyötény (Vesz. pag. 454). *Szülák*: Ibid. Székelyül *Szülánk*, mivel ezen *folyóka* gaznak a' töve mellett két *fülánk* szabású levélke vagyon“.

Kassai tehát a *fulák* fűnevet a *fülánk* (*aculeus*) szóból magyarázza, hogy milyen alaptalanul, igazában csak akkor tűnik ki, ha megnézzünk egy „convolvulus“-t (pl. a Nemz. Múz. növénytári osztályában, vagy WÁGNER—MÁGÓCSY-DIETZ Magyarország virágos növényei IX. tábla, 7. színes rajz, ha ugyan nem a szabadban). Nincs azon semmi *fülánk*, semmi *fulánk* szabású levélke, s az egész *fulánk*os dolgot Kassai furor etymologicus-a eszelte ki, meg akarván magyarázni a *fulák* növénynév eredetét. Abban persze nem Kassai a hibás, hogy szófejtő rendszerét MARIANOVICS M. úr kifogástalannak tartja.

Egyébiránt M. érezte, hogy a felelevenített Kassai-féle szószármaztatás nem fog mindenkit kielégíteni. Ennek az elégedetlenkedő tábornak szánta a másik megfejtést. Ez a másik a következő: A „convolvulus“ másik, M. szerint rendes neve *szülák*. Volt egy idő, mikor a magy.-ban *szülák* csakis „convolvulus“-t, *fulák* meg csakis „aculeus“-t jelentett. A két szó hangzásban azonban nagyon hasonlított egymáshoz s „ebből az egyszerű okból“ történt, hogy a *szülák*

„convolulus“ mellé felvette az „aculeus“, a *fulák* pedig az „aculeus“ mellé a „convolulus“ jelentést. Minthogy pedig mind a *szulák*, mind pedig a *fulák* (aculeus) eredete ismeretes, minden tisztázva van.

Nem tudom, mit bámuljak inkább M. eljárásában: a könnyedséget-e, a melylyel nehéz problémákon átsuhan, vagy a merészséget, a melylyel elvileg helyes dolgokat oly képtelenül alkalmaz. Bocsánat, de ilyen módszerrel, ilyen helycserével mindent be lehet bizonyítani, így bizonyítottak be minden lehetetlen szófejtést Kassai s a CzF.-féle nagyszótár.*

A módszertelenség az oka, hogy M. kihagy sok mindent a számításból. Az egyik tény ez: A magyarban a *szulák* nemcsak „convolulus, aculeus“ jelentésű, hanem már a XIV. század óta jelent e szó „faoszlopot, czölöpöt, karót“ (l. Schlägli szój. 1089, Besztercz. szój., alakv. *czulák* l. OklSz., CzF., NySz., MTsz. stb.). E jelentést a *fulák* (aculeus)-ból megfejteni semmiféle „egyszerű okkal“ nem lehet; azaz bocsánat, M. bizonyára a bibliai közmondásban, hogy „a más szemében meglátja a szálkát (= fulánkot), a magáéban a gerendát (= faoszlopot) sem“, itt is megtalálja az átmenetet. Egyelőre azonban ne kövessük e térre. A másik tény ez: A *szulák* (convolulus)-nak *szulok* alakváltozata is van (vö. NySz., Földi Röv. Krit., Baróti-Sz., Kassai IV. 465, Calep.), a mi arra látszik mutatni, hogy a szó eredeti alakja a magyarban **szulak* lehetett. Már pedig **szulak* és *fulák* nem rimelnek, s így még az „egyszerű ok“ is, a melynek M. szerint olyan fontos szerepe lett volna, a nyelvtörténeti kor egy régebbi szakában nem működhetett.

Mindent összefoglalva, a M. nyújtotta kétféle magyarázat képtelenség. A legvalószínűbb, hogy a m.-ban kétféle eredetű *fulák* és kétféle eredetű *szulák* van (így van kidolgozva az etym. szótár számára is). Ezek közül a „convolulus“ jelentésű *fulák* a *folyni* ige *fulni* alakváltozatának származéka lehet. Eredetileg tehát **folják*.

MELICH JÁNOS.

Még egyszer szemben. Nevemuek különös alkotása érthetővé teszi talán, hogy miért keltette föl különös érdeklődésemet a MNy. márcziusi számában a *Szemben* című Rovás. A Rovás szerzője újabban felkapott kifejezésnek mondja ezt: *valakivel, valamivel szemben*. Azt hiszi, hogy sokszor használjuk fölöslegesen, sőt helytelenül is. Nekünk meg úgy látszik, hogy ez a rovás néhol fölösleges, máskor meg nem helyes. Nézzük csak a példákat. Nem egészen helyes az — úgymond a rovó — hogy „türelmetlenség fejlődik ki *valakivel szemben*, vagy szókimondás egy ünnepelt művésznővel *szemben*“. Az első példa így volna jobb: türelmetlenség valaki *íránt*, a második: szókimondás *valakiről*. A rovó a megrótt kifejezések szerzőjét Gyulaira figyelmezteti, ki így ír: vizsgálódás *irányában*, ellenszenv vagy kritika joga bárki *ellenében*. Ma — úgymond a rovó diadallal — mind a két esetben a *szemben*-t mondanák. Nem értjük, hogy miért ne lehetnének türelmetlenek *valakivel szemben*, hisz a türelmetlenségben ellentét van kifejezve s ilyenkor a *szemben* bizonyára helyén van, valamint a szókimondás sem egyenlő valami dissertációval, melyet *valakiről* mondunk, hanem bátorságot feltételező jellemvonás s ha e bátorságot értékeljük, ki kell emelnünk, hogy *kivel szemben* fejtettük ki azt.

* Nem idézet.

Gyulai sem kerüli a *szemben*-t ott, hol *íránt*-ot vagy *ellenében*-t is írhatja. Például a Kritikai Dolgozatok 145. lapján ezt olvassuk: „a P. Napló hajdani szerkesztőjével csak annyiban volt bajom, mennyiben széptani elvtelensége s kritikai eljárásával *szemben* ellenzékelt akartunk képezni“ (rovó szerint: *irányában* kellene), vagy ugyanott 357. l.: „s mi egy római imperatorral *szemben* is szabad volt, ne háborgathassa éles hangjával az ünnevelt írók diadalmenevét“ (itt is mondhatta volna, hogy imperator *ellenében*), vagy uo. a 348. l.: „senkinek sincs joga velünk *szemben* bírólul vetni fel magát“ (rovó szerint: *ellenünk, irányunkban*), vagy az Emlékbeszédék II. k. (II. kiadás) 345. l.: „A nyelvtisztaság iránti érzék esökkentésére befolyt az a mozgalom is, mely a tudományok, különösen a természettudományok körében keletkezett, *szemben* az összes műszók és műnevek megmagyarosításával“ (rovó szerint: megmagyarosítása *ellen*). De miért ne hivatkozhatnánk Aranyra is? Arany így ír: „Bizonyára, míg ‚Hermann és Dorottya‘ *szemben* az Iliászszal s Odysseával eredeti és kiváló német költemény marad“ (rovó szerint talán így: „Ilias és Odyssea *mellett* is, stb.) (Arany János: Hátrahagyott Iratai és Levelezése, II. k. Budapest, Ráth Mór, 1889. 305. l.). Arany még ilyet is ír: „Másrészről a keresztyén vallás és traditio szelleme azt is megtűri, hogy ama fensőbb *akarattal szemben*, de annak engedélyével, a kisértő is üzze játékát“ (uo. 475. l.; rovó szerint: fensőbb akarat *ellen*). Arany így is ír: „ám írjanak és zengjenek a nők, de ne kívánjanak kiváltságos állást *szemben a kritikával*“ (ugyanott 511. l.; rovó szerint: kritika *irányában*, vagy *ellenében*).

Arany javíthatatlan *szemben*-ező. Ezt írja Vas Gerebenről: „A szellemi, erkölcsi vagy fensőbbségét akarja feltüntetni, az anyagi javak utáni kapkodással *szemben*“ (rovó szerint: kapkodáshoz *képest* vagy kapkodás *ellenében*) (Arany János Művei, Új kiadás hat kötetben. VI. k. Budapest, Franklin, 448. l.). Néha *szemközt*-öt ír *szemben* helyett, így: „Hallottunk ugyan éretlen ítéletet, hogy Szász K. e művében az idegen befolyást magasztalja a nemzeti *iránynyal szemközt*“ (Ráth-féle kiadás, id. k., 61. l.) (rovó szerint: *irány ellenében*). De menjünk tovább. A mi rovónk rossznak mondja ezt a kifejezést: „Azokkal *szemben*, kik e program elhagyásával vádolták . . . oly fejtegetésekkel válaszolt“. Válaszolni valakinek szoktunk, így tanítja rovónk a Bud. Szemle íróját. Igen, de itt Gyulai nem direkt polemikában válaszolt, hanem egy beszédében, hol mintegy *szemben állván* különböző véleményekkel, válaszát elmondja. Az *állván* vagy hasonló kifejezés kimaradt az író tollából, mert rövidíteni akart. Hasonlóan járt el az író abban a fordulatban, melyet a rovó a „furesa“ osztályzattal sujt. Bizonyára az író is ismerte „a halál *ellen* nincs orvosság“ vagy „a bajodra orvosság“-féle kifejezéseket, de a megrótt helyen azt akarja mondani, hogy Gyulai különböző jelenségek észlelése közben egyszerre *szemben jutván* a kritikátlanság irányával, a kritikában hasznos szert látott. Itt is rövidített a szerző. E rövidítések miatt mondotta egyszer, hogy válaszolt valakivel *szemben* vagy orvosságot keresett egy bajjal *szemben*. A rovó itt fejét rázza. Rövidíteni így nem szabad. De hátha mégis? Nézzük csak Gyulait és Aranyt. Gyulai írja: „ítéletek, a melyek éppen elégségesek arra, hogy az ember némely ellenvéleménnyel *szemben* szépen meghátráljon“ (Emlékbeszédék

II. kötet, II. kiadás, 222. lap). Már most, úgy-e, nem szoktunk hátrálni *szemben* valamivel? Hiszen valaki vagy valami előtt futunk, hátrálunk. De Gyulai itt rövidített, nem akarta hosszasan elmondani, hogy ellenvéleménnyel *szemben állván*, meghátrálunk stb. Arany pedig még furcsábban rövidít. Dózsa Dániel Zandirhamjáról írván, kifejti, hogy költőink nagyon is a lyra után esnek; mi az oka ennek? kérdi. „... hiánya — úgymond — ama gyakorlott ízlésnek, mely a szépet minden alakban élvezhetővé teszi; éppen úgy Homér egyszerű, de nagy, de biztos vonásaiban, mint az Aeneas vagy Gerusalemme csiszolt formái alatt, vagy Pulci és Ariosto *gonosz mosolyával szemben* . . .“ Ez, úgy-e bár, furcsa? Arany fogékonyságra akar tanítani Pulci és Ariosto gonosz mosolya *íránt*, s mégis azt mondja, hogy *avval szemben*. Itt is rövidítés van, mert oda kell értenünk ezt: jutván, állván stb, azaz: ama gyakorlott ízlés, mely a szépet mindenütt élvezi, akár Homér vonásaiban, akár ha *szemben áll* Pulci és Ariosto gonosz mosolyával. Jó Arany-nak és Gyulainak, hogy nem kerültek rovónk ítélszéke elé; ki nem kerülhették volna a „rossz“ és „furcsa“ osztályzatot.

De nincs terünk arra, hogy sorban vegyünk minden példát. Téved a szerző abban, hogy a „szemben valakivel vagy valamivel“ gyakori használata egészen új. Egy kitünő közjogi értekezésünkben, mely 1897-ben jelent meg, 39 lapon kilencszer olvastuk ezt a fordulatot. Igaza van a szerzőnek abban, hogy néha hibásan is használják a *szemben*-t, de az mégis több volna a furcsaságnál, ha azt akarnók elrendelni, hogy a *szemben* csak eredeti, concret értelmében használható s abstract használata tilos. Ezzel a rendelettel csak szegényíthetjük a magyar stylus fordulatoságát. SZEMBENY JÁNOS.

NÉPRYELV.

I.

Adalék a Moson-Szentmiklósi nyelvjáráshoz.

Fulik = *folyik*.

Jaj de zsiros ez a szalonna, *fulik* a zsirgya.
 Jó fő dobd az asztagra a kívít, mer' *kifulik* a búza, ha léesik.
 Jól fűzet a jószág (jó termés van), mer' *fulik* a szekérdészkaró.
 A kuszát (csibe, borgyú is) puczullátok össze, mer' *kifulik* a széme.
 Ejnye de jó eső vót, *fulik* az udvaron (a víz). [Kérdeztem, mi *fulik*, azt felelték rá: víz, „mer' 'iszē~ más nem *fúhatik* esővé.“]
 A csatornát puczullátok ki, mer' nem tud *éfőnyi* az esőlé.
 Rázd meg a szédérfát, hadd *fullo~* rúlo.
 Mégirett a körti, mer' má' *lëfulik*.
 Nagy szél vót, min~ *lefüt* az óma, körti.
 Jó megtömd a kosaradat, mer' *kifulik* az elesig.
 Mère vót az öreg Rápczo *fuláso*?
Fulik a nyála utanno.
 Mégütötte az órát, *fulik* a víre.

Sok víre *éfut*.

Rosszú' ótik még a disznót, nem *fulik* a víre.

Teli a fazik, *kifút* a leves. (De a téj *kifut*.)

Jól *fulik* a búza masinálaskor a zsákbo.

Nem igé' *fulik*, csak potyog a búza.

Rosszú varták össze a húst, *kifulik* a tóteliktye.

A gatyájo mestérkéje *viszfulásos*. (L. MTsz.)

Tuczc-z-e varnyi *viszfulálóssat*?

Tuczc-z-e mestérkényi *viszfulásóssat*?

Mos' má' nem irnek rá *kiviszfulásúnyi* a gatyákat; má' nem divat, és rá se érnek, mert fáradságos. Gyűjtötte: VARGHA DAMJÁN.

II.

Pásztorok.*

(Hortobágy.)

A Hortobágyon az őrzött állatfajok szerint négyféle pásztor van és pedig rangsor szerint: *gulyás*, *csikós*, *juhász*, *kondás* vagy *kanász*.

Gulyás. A *gujás* a szarvasmarhaféle jószágot őrzi. *Számadó-gujás*: a ki a gazdával szemben felelős a rábízott jószáért; *gujás-bojtár*: a számadó-gulyás fogadja meg és annak a felelős a gulyáért; *bika-gujás* v. *bikás*: a kik csak bikát őriznek. *Csordás*: a városból tavasztól őszig naponta kijáró tehéncsordának a pásztor, *csordapásztor*; a ki csak fejősteheneket őrzi: *tehen-csordás*; *csordás-gyerek*. A szarvasmarhát őrző pásztorok lovon járnak. Hajtóeszközük: bot és karikás.

Csikós. A csikós a lóféle jószágot őrzi. *Számadó-csikós*: a ki a gazdának számol (vö. *számadó-gujás*); *csikós-bojtár* (vö. *gujás-bojtár*). *Czifra-csikós*: a ki a czifra-ménest őrzi (vö. *czifra-ménés*). *Renyhe-csikós* (vö. *renyhe-ménés*). A csikós lovon jár. Hajtóeszköze: bot és karikás. Kutyája nincs. [Szólás:] *Nemes állatho nem illik a kutya*.

Juhász. A juhász a birka- és juhféle jószágot őrzi. *Számadó-juhász* (vö. *számadó-gujás*). *Nyáj-juhász*. *Anyá-juhász*. A nyájjuhász és anyajuhász szintén számadójuhász, de ezek több gazdának egy nyájba, falkába vert jószáját őrzik. *Czanga-juhász*: fejősjuhász; *elletős-juhász*: a melyik elleti a birkát. *Fejős-* v. *esztrengás-juhász*. *Számadó-bojtár*. *Kis-bojtár*. Külön, alacsonyabb rangorban van a *magyar-juhász*, a ki *magyar juh*ot őrzi. A *bojtár*-t *bojtos*-nak is mondják. A juhász gyalog jár. Hajtó- és fogóeszköze: *kampó*; az őrzésben segítsége a *juhász-kutya*, a hajtásban, terelésben pedig a *puli*.

Kondás, *kanász*. A disznóféle jószágot őrzik. *Nyáj-kondás*, *nyáj-kanász*: számadópásztorok. *Kanász-bojtár*. *Kanász-gyerek* v. *kanász-fattyú*: még gyermekorban vannak (vö. fentebb *kis-bojtár*). *Csürhész*: a városból naponta kijáró csürhét őrzi (vö. *csordás*).

Tajigás, *tanyás*. A tajigás v. tanyás egy-egy ménésnél, egy-egy gulyásnál alkalmazott cseléd (tehát még nem pásztor). Teendőik: főzés, mosogatás, seprés, fejés, vályumosás, dögszállítás, víz húzás, s a jószágra való felvigyázás, a míg a pásztorok esznek.

Családi állapotuk. *Annyok*: feleség. *Gyerek*: fűgyermek. *Ján*:

* Az áprilisi füzet 189. I. 24. sorában szöge helyett szepe olvasandó.

leánygyermek. *Nagy-apa. Nagy-anya* (nem öregapa, öreganya). *Szép-apa. Mán az apámnak a szép apja is debreczeni vót.* (A rokonsági ízt nem sikerült megállapítanom.) *Nőcseléd:* nő. *A nőcseléd mindig hamrabb öregszik. Bojtosné:* bojtárné (vö. bojtos). *Csikósné. Czifra-csikósné* (vö. *czifra-csikós*). *Renyhe-csikósné* (vö. *renyhe-csikós*). *Czimbora* (bizalmaskodó megszólítás). Nagyobb rangú v. idősebb pásztor mondja az alantasabb rangúnak v. fiatalabbnak. *Koma* (vö. *czimbora*).

Ruházatuk: Pásztor-szűr. Van *nyak-a, gallér-ja, ajja, ujj-ai,* több *rózsá-ja:* színes, czifra varratok a szűrön; *gomb-ján:* a rózsák szélére varrt, ötkoronás nagyságú, színes szövetsdarabka (díszítésül szolgáltnak); *szíjja* és ennek *csat-tya.*

TÜRI MÉSZÁROS ISTVÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XLVII. Választmányi ülés. (1912 február 20-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringer Béla pénztáros, Erdélyi Lajos, Melich János, Mészöly Gedeon, Négyesy László, Viszota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után:

1. A jegyző felolvassa a közgyűlés jegyzőkönyvének a választásokról szóló 5. pontját, melyet a választmány tudomásul vesz. Az elnök ezzel kapcsolatban üdvözli Viszota Gyulát, mint a választmánynak újonnan választott tagját, Viszota pedig megköszöni az üdvözlést és igéri, hogy teljes erejével igyekezni fog a közgyűlés előlegezett bizalmának megfelelni.

2. Az elnök örömmel jelenti, hogy az Első Magyar. Ált. Biztosító Társaság 200, azaz kétszáz koronával a MNyT. alapító tagjai közé lép és ezen felül 1913-tól kezdve a Magyar Nyelv 10 példányára 100, azaz száz koronával elő fog fizetni. A választmány örvendetes tudomásul veszi a bejelentést és erről Ormódy Vilmos vezérigazgató urat hálás köszönetének kifejezése mellett tisztelettel értesíti.

3. A jegyző jelentést tesz Horváth Endre sümegi gyűjtéséről. A választmány e jelentés alapján kívánatosnak tartja a gyűjtésnek a MNy.-ben való kiadását.

4. Négyesy László előadja a Berczik-féle indítvány ügyében kiküldött bizottság (I. MNy. VII. 431) jelentését. Berczik Árpád az iskola közreműködését óhajtja az idegen szavak beözönlése ellen irányuló küzdelemben s e végből fölterjesztést indítványoz a közokt. miniszteriumhoz. Az indítvány melegen fölkarolandó, a küzdelemnek azonban nemcsak az idegen szavak ellen kell irányulnia, hanem a magyartalan szólások, mondatszerkezetek és hangsúlyozás ellen is, és mindezen idegenszerűségek nemcsak az iskolának, hanem talán még fokozottabb mértékben a hírlapoknak és a társadalomnak, főleg egyes budapesti társadalmi rétegeknek magyar nyelvében észlelhetők. Az iskola általában kifogástalan, sőt jórészből remek magyarságú olvasmányt ad az ifjúság kezébe, de ennek jó hatását lerontja az a tarka-barka és szedett-vedett magyar nyelv, melyet az ifjúság a hírlapokban folyton olvas és különösen itt Budapesten az iskola

falain kívül folyton hall. Ilyen körülmények között nem sok tényleges haszna volna magában annak, ha a nyelvtisztaság érdekében bizonyos tilalmakkal kísérleteznénk az iskolában, de talán több eredménye volna annak, ha sikerülne a *szép magyar szó és tiszta magyar beszéd* érdekében erős mozgalmat indítanunk és ebbe a mozgalmba belevonnunk a sajtónak és a művelt társadalomnak mennél tágabb köreit. E mozgalom sikeréhez azonban szükséges volna, hogy Társaságunk egész lelkesedésével és tekintélyével indítsa meg, áthatva attól a szellemtől, mely jubiláló társunkat, Berezik Árpádot eltölti. Négyesy a bizottság nevében tehát azt ajánlja, hogy a MNYT. intézen ugyan fölterjesztést a közoktatásügyi kormányhoz, melyben kifejtene, hogy azon kívül, a mit már most is megtesz, mit tehet még az iskola a nyelvromlás terjedésének megállítására, de indítson egyúttal lehetőleg széleskörű társadalmi mozgalmat is a szép magyar szó és tiszta magyar beszéd szeretetének terjesztésére.

A választmány Szily Kálmán elnök indítványára hálás köszönetét fejezi ki az előadónak s felkéri ugyanőt a miniszter úrhoz intézendő felterjesztés megszerkesztésére, a kiküldött bizottságot pedig a társadalmi mozgalom módozatainak részletesebb megbeszélésére.

5. Új tagokul megválasztatnak:

Ajánló:

Ifj. Horváth József, ref. coll. tan., Marosvásárhely Gombocz Zoltán

Dr. Buzás Győző, f. v. polg. isk. tan., Budapest Simai Ödön

Új előfizetőkül bejegyeztettek: *Vidor Manó*, Nagyvárad, Áll. polg. fiúiskola, Debreczen.

6. A pénztáros jelentést tesz a pénztárnak 1912 jan. 31-i állapotáról. Az összes bevétel 3511 K 88 f, az összes kiadás 574 K 14 f, maradék 2937 K 74 f. Ebből értékpapírban van 2000 K, készpénzben pedig 937 K 74 f.

XXXV. Felolvasó ülés. (1912 február 20-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyi József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Baros Gyula, Beke Ödön, Erdélyi Lajos, Gragger Róbert, Grünwald Margit, Hermann Ottó, Kräuter Ferencz, Melich János, Négyessy László, Rubinyi Mózes, Sági István, Simai Ödön, Szemkó Aladár, Szívós Béla, Trócsányi Zoltán, Velledits Lajos, Versényi György r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A felolvasó ülés tárgyai.

Mészöly Gedeontól: Legrégibb bibliafordításunkról.

Simai Ödöntől: Gottsched és Bartzafalvi.

Kräuter Ferencztől: A *v* tövű igékről és a *-tyű -tyű* képzőről.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

26. K. E. úrnak Ezt írja ön nekem: „Azt olvasom a Budapesti Hirlap mai tárczájában, a hol Alfa Herczeg F. új darabját ismergeti, hogy „egy szál ingben járt“. Én így sohasem hallottam, pedig magyar születés volnék. Mondják-e valahol? Vagy csak A. vétkes analogiája?”

Mondják bizony: „egy szál ingbe’“, „egy szál gatyába’“, vagy együtt is: „egy szál ingbe-gatyába“; sőt ezeket is mondják:

„egy szál“ szoknyában, kendőben, kapczában, köpönyegben stb. Kivált a falusi, pusztai kis gyerek, leány szaladgál nyáron „egy szál“ ingben v. pendelyben („pendelyes“ gyerek), mely bokáig, földig ér. (Érdekes, hogy az én szülőfalumban a kis leánynak „pöndöl“-e van, a felnőtteknek vagy asszonynak „péntöl“-e, pedig pöndöl = péntöl [Bendel]).

Tehát Alfa büntelen. Szokottabb, igaz, így: „egy ingben“, (Simonyi úr szerint: „egy ingben“, mert neki az ing nyomatékos), „egy gatyában“ stb. P. Aranynál:

„Ifasszony elszalad egy ingben.“
 „Egy ingbe‘ járják a bolondját.“

Szemere Miklósnál:

„Tánczomat, ha akad párom,
 Csak egy gatyaszárban járom.“

Mondják még: „pöre“, „csupa“, „csupas“, „puszta“, „(egy)rét“ ingben vagy gatyában.

LEHR ALBERT.

27. **Bibasaz.** Nem oktatni akarom Gombocz Zoltánt, csak figyelmeztetni arra, a mit tán elfelejtett. A *bibasaz* szó talán az ő kifogásai ellenére is a szlávól származhatott. Mert az oroszban nem a *balbesz* a tájszó, mint ő jelzé, hanem a *belmesz*. A *balbesz*-t pedig így ejtik ki: *balbjosz*. No hiszen, még ez is kevés volna ahhoz, hogy a *bibasaz*-t a *balbjosz*-ból származtassuk. De úgy látom: nem jutott eszébe G. Z. úrnak a *balfasz* szó, mely pedig hangzására nézve is igen közel áll a *balbjosz*-hoz, s a mely hitem szerint a *balbjosz* magyarosított formája annyival is inkább, mert az orosz és magyar szó egészen egyjelentésű. Minthogy pedig a *balfasz* nemcsak valamely kisebb területen, hanem országszerte használatos, bátran következtethető, hogy a *bibasaz* (mely szintén egyjelentésű a *balfasz*-szal) a *balfasz*-ból alakított dunántúli forma. (Meggjegyzem különben, hogy én a *bibasaz*-t a felvidéken, pl. Zemplénben is igen sokszor hallottam.) A Gogoly-féle *bejbasz* bizonyára csak a *balbjosz*-ból származott kis-orosz tájszó. Gogoly t. i. mint kis-orosz származású ember, temérdek kis-orosz szót használ.

SZABÓ ENDRE.

28. **Sz. E.** úrnak. Nem én állítom, hogy az or. *balbesz* tájszó, hanem Miklosich, Türk. Elem., illetőleg utána Budenz, NyK. XX., 154. Pawlowsky szótárában mindkettő megjegyzés nélkül: *balbesz* „tölpel“; *белъмечъ* „dummheit, dummkopf“. Ugyanígy Berneker, EtWb. A *balfasz* szóra már Budenz is gondolt NyK. XX., 155: „láttnivaló, hogy ez (t. i. a m. *balfasz*) tulajdonképen az orosz *balbesz* szóalakhoz csatlakozik“. Cikkemben Budenz ötletét meg sem említettem, mert az ilyen tréfás-trágár szavakkal szemben a legnagyobb óvatosságot tartom helyénvalónak. Semmi okot sem látok arra, hogy a m. *bibasaz* szót a vele pontosan egyező szlovén *bébasz*-tól elválasszunk. G. Z.

29. **Erdélyiesség.** A MNy. legutóbbi füzeté 187. lapján közhasználatú erdélyiességnak van mondva ez: „Nem szeretném szegyenbe maradni.“ Hasonló használatot idézhetek a Kolozsvárt 1591-ben megjelent „Apollonius históriájá“ból is (kiadta BERECZ SÁNDOR, megjelent a Régi m. könyvtárban, Budapest 1912). Itt a 62. lapon ez van:

„Dionisiades pedig az en Anyám, Néném Philomacia, En ennél egyebet az te kérdésedre *nem tudom mondania*“. — „Apollonius historiájában érdekes még a következő adat is: Sőt csak felléyis senkit ne boczásson az Oroznac meghagyá . . .“ (69. lap). Itt az orosz „ajtónálló, torhüter, trabant“ jelentésű, a mire vő. MNy. V. 339, ahol a többi XVI. XVII. századi adat is fel van említve. —GDI.

30. Sz. K. úrnak. Kérdésére, sok utánajárás alapján, határozottan felelhetem: a székely nem nevezi a *szulákot* (convolvulus) *fuláknak*, hanem a *fulánkot* (aculeus) nevezi *szuláknak*, vagy *szulánknak* is.

PAAL GYULA.

31. A rácz és szerb. (MNy. VIII. 33.) A rácz magyar alattvaló, a szerb külföldi. Így élt ez a megkülönböztetés a magyar nép tudatában s a hivatalos nyelv használatában egészen a múlt század közepéig. A forradalomban a szerb név forradalmi symbolum a magyarok ellen. A Bach-korszak annyira felkapta hivatalos elnevezésnek, hogy a ráczféle elnevezést sértésnek minősítették, sőt ma is annak veszik.

PONORI THEWREWK EMIL.

32. Nyúl-historia. Az Orczy Lőrincz Költeményes Holmiján kívül a Nyúl historiájának megemlítése Bessenyei György „A filozófus“ című vigjátékában is előfordul. A Besten (igy!) 1777-ben megjelent mű 81. lapján, a IV. felvonás második jelenetében Lidás, Parmenio inasa, ura példájára a házasságtól irtózva, a szerelmi valomással feléje közelgő Lutzindát e szavakkal ijesztgeti magától: „Uh! Filozófia, Sokrates, Argélius, Markalf, Stülfrid, Káriklia, *Nyúl historiája*, Álmos-Könyv, Trója veszedelme, Tódi Miklós, filozofusok, jöjjetek segedelmemre“.

NEMET KÁROLY.

33. C'ohok. A rejtelmes *c'ohoc* szó értelmének kihüvelyezéséhez egy pár gondolattal szeretnék hozzájárulni.

A MTsz. I. 364. lapján a következő olvasható: „*Csuhu*: vékonykáká, árva-káká, béka-szittyó, béka sás (szalmaszál vékonyságú, egy méter magasra is megnövő, teljesen sima, csomótlan, gömbölyű szárú sásféle növény, a melyet szárítva szőlőkötözésre használnak (juncus effusus)“. E növény kérge, a nádhoz hasonlóan, sok kovasavat tartalmaz, hasadási széle éles, a minek folytán, ha vele nem kellő óvatossággal bánnak, a kézen érzékeny metszett sérüléseket okoz; ennek elkerülésére előbb beáztatják. A sással való metelésnek, mint kinzásnak, emléke máig is él, a következő mondásban: *Úgy ordét, minthu sással metélnék a s . . . gét*. Ezt erősen síró gyermekre szokták mondani Hódmezővásárhelyen.

A *csuhu*, *csuhé* v. *csuhéj*, amelyekből gúzszt fonnak, nincs-e rokonságban a gúzsbakötéssel, amely szintén egyike volt a kínzó-eljárásoknak?

Ne feledkezzünk meg a köv. régi atkozódó mondásokról: Pozdorjára való. Tüskére való. Mindkettő arra vall, hogy a kínzottakat szárós növényi törmelékre vagy tövisre fektették, melyben szent Apalinnak szintén lehetett része.

ERDŐS JÁNOS.

34. E. J. úrnak. A *c'ohok* = *csuhuk* magyarázat nem számol azzal a ténynyel, hogy sem a DebrC., sem a NádC. egyetlenegyszer sem jelöli a *cs* hangot *c'*-vel.

SZERK.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. KÖTET.

1912. JUNIUS.

6. SZÁM.

Mutatvány a készülő Magyar Etymologiai Szótárból.

Hat évvel ezelőtt a Magyar Nyelv 2. kötetében néhány lapra terjedő mutatványt közöltünk abból a próbadolgozatból, a melynek alapján bennünket a M. Tud. Akadémia a magyar nyelv szófejtő szótárának megírásával megbízott. Azóta, az egyes hangtörténeti kérdések megvitatása közben, a szófejtő anyag annyira felgyülemlett, s másrészt az előkészítő munkálatok annyira előre haladtak, hogy rövid idő múlva a szótár 1. kötetét, a mely az *a—f* terjedő czímszavakat foglalja majd magában, sajtó alá adhatjuk.

Újabb mutatványunkkal, a melyet ez alkalommal közzéteszünk, csupán az a célunk, hogy érdeklődő szaktársainknak újra alkalmat nyújtsunk arra, hogy az egyes cikkek beosztására, a feldolgozott anyagra stb. vonatkozó észrevételeiket, kifogásaikat velünk közölhessék.

1. **babona** [első adat a XVI. sz. első feléből, NySz., alakv. *bobonaság* MNy. VI, 202. Nem ide valók: MFL. *Bobona* (Csánki, I. 168: *Babana*, KARÁCSONYI-BOROVSKY, Reg. Varad. 174. §. 193. l.: *Bábolna*); Tóldalék (NyK. XXXVII, 45): *babina* „idolatria, superstitio“ sajtóhiba *báb-ima* h., vö. BARTZAFALVI SZABÓ, Szigvárt I, Szótár; MNy. V, 324] „superstitio, fascinum, aberglaube, zauberei“.

Szláv eredete kétségtelen, bár pontos magyarázata hiányzik. A következő, legalább is kétféle eredetű szláv szócsoporttal (vö. BERN. EtWb.; MIKL. az *a)—c*) alatt felsorolt szavakat egyeredetűeknek tartotta, lásd még Christ. Term. 44) hozható kapcsolatba:

a) DušÁN törvénykönyvében (I. NOVAKOVIĆ kiadását 198. l.) és más egyházi szláv emlékekben (I. Lex. p., HASZ., DAN. Rječ., SREZN. Mat., JAGIĆ-Festschr. 499) *babuni* (hímn. több. nom., egyes száma *babunъ*) szó a (görög-kel. szemében) eretnek bogomilokat

(X. sz. bolgár felekezeti) jelenti. E név állítólag a macedóniai *Babuna* hegységtől vette eredetét (vö. MIKL. EtWb., OTTO: Slov. naučný; másképp HASz.; homályos eredetűnek jelzi MIKL. Vergl. Gr. II, 141). A *babuni* szónak 'superstitio' jelentése nincs kimutatva (vö. Lex. p., MIKL. Vergl. Gr. II, 141; GEB. Slov. staroč.); nyilván e szóval függ még össze:

b) o. r. egyh. szl. *babuny*, *pabuny* (nőn. több. szám; egyese **babuna*, **pabuna*) 'fascinationes', SREZN. Mat.;

c) kis o. r. *bobóna*, *zabobóna* nőn. és *zabobón* himn. (rendesen többesben: *zabobóny* HRINČ., BERN. EtWb.), 'aberglaube' | o. r. *zabobóny* (több. himn. és nőn. nom. DALJ³, PAWL.), 'abgeschmackte reden, prognostisches gewäsch' | l e n g y. *zabobon* (himm., rendesen többesben: *zabobony* LINDE), 'aberglaube, abergläubisches zeug' | c s. *bobonek*, *pobonek* (himm., rendesen többesben: *bobonci*, *pobonci*, ebből ném. *popanz*, GEB. Slov. staroč.), 'abergläubische handlung, abergläubisches zeug'.

Az a)–c) alatt felsorolt plurale tantum szláv szavaknak (vö. még erd. oláh *boboane* nőnem. plur., de egyese is: *boboană* 'sorcellerie, superstition' DAMÉ) a magyarban a tövégi -i, ill. -y lekopása után szabályosan **babon* (nem pedig *babona*) felelne meg.

Vö. SÁNDOR, Sokféle VIII, 95, XII, 12; GYARM. Voc., LESCHKA El.; DANK. Lex.; CzF.; MIKL. Slav. El., Nyr. XI, 72, EtWb.; ASBÓTH, Izvj. VII, 4: 306 (szerinte az első szótag hangzója eredetileg o). Másképp MIKL., Fremdw. 76.

*

2. **bádog** [első adat 1329-ből: *Badac* OKISz.; alakv. *batok* JordC. 182, SZIKSZAI; *bátok* MA., MTsz.; *bodok* (bis) Beszt. Szój.; *badok* Schl. Szój.; *badoc* BécsiC. 123; *bádok* PP., MArt. 1807, MNy. V, 239; *bágyog* MTsz., MNy. V, 239; *bádik*, *bádig* Székelyföld, MTsz.] 1. 'stannum, das zinn' Beszt., Schl. Szój.; SZIKSZAI; Ind. voc.; 2. 'lamina stanno obducta' MA., PP., 'blech, weisses blech' MArt. 1800; 3. 'electrum, agstein' Voc. tril. 54; 'electrum, gionta' Kol. Gl., Nyr. XXXVI, 130; 4. 'trinkgeschirr aus blech' MTsz.

Eredete ismeretlen. Teljesen valószínűtlen MUNKÁCSI ÁKE. 262 magyarázata, a ki a 4. alatt közöltet veszi eredeti jelentésnek s a m. *bádogot* a *fazék* ősrégi alakváltozatának, illetőleg ugyanazon árja szó más úton került másának tartja.

*

3. **baglincza** [Baranya m., MTsz.; alakv. *pakeléncs* MA., PP., GROSSINGER, Univ. Hist. Phys. IV, 281, 399; Erdővidék, Tsz.; *pakülincs* MA., PP.; *paklincs*, *pákullancs* (népetymologia) MTsz.] 1. ‚címex, wanze, wandlaus; 2. Ixodes ricinus, die zecke, schafzecke‘.

> kaukázusi: grúz *bařlindža* (ERCKERTNÉL és ÁKE. 148 hibásan *baglinžo*, vö. SCHUCHARDT, WZKM. XVI, 296), ingiloi *balghunž* ‚wanze‘. Ugyancsak kaukázusi eredetű lesz: vog. T. *pāxlēns*, *pūxlēnsi* ‚bremse, pferdebremse‘ is.

Vö. HORVÁTH GÉZA, Term. Közl. XXVIII, 522, Ethn. VII, 341; ÁKE. 148.

*

4. **bagó** [első adat Fog. 1836; alakv. *bagoj* Szolnok-Dob. m., MTsz.] ‚ein rest vom rauchtabak; was in der pfeife nach dem rauchen übrig bleibt‘.

Valószínűleg tréfás eredetű elnevezés s azonos a *bagoly* ‚eule‘ szóval, vö. *bagoly-hús* ‚így nevezik a szegény legények azt a zsiros dohányt, mely a pipázás után a pipa fenekén marad“ KR. Kevésbbé valószínű KÖRÖSI Nyr. XXIX, 556 magyarázata: *bagó* = ol. (*ta*)*bacco*; sem az olaszból nem tudunk kimutatni rövidebb (hangsúlytalan első szótagja vesztett) **bacco* alakot, sem a magyarból **bakó* változatot.

A magyarból: oláh ТИКТИН *bägäü*, erd. szász *bagô* Nyr. XXXIX, 87, tót (szarvasi) *bagou* NyK. XXV, 290. — Föltűnően egyező szóalakok még: kaj-horv. szlov. *bāguš* ‚der in der pfeife zurückbleibende feuchte tabak‘ Arch. XXXIII, 359, PLET.

*

5. **baj** [első adat 1214-ből (?), ill. 1231-ből, l. WENZEL, Árpádk. új okm.-tár I, 283: „Secundum vero iuris rationem consciencia Magistrorum nostrorum inter ipsos, quod wlgo dicitur *boij* adjudicavimus“; alakv. 1231: *boij* (l. fentebb), 1260—70/1331: *boyseb* OklSz.; ? 1214: *boyhozow* (idézi FEJÉRBŐL CZINÁR, JERNEY, NySz.); *vajol* MTsz. (*bajol* alatt), *baos* MTsz. (*bajos* alatt)] 1. ‚duellum‘ Schl., Beszt. Szój., ‚examen duelli‘ (HAJNIK IMRE, A magyar bírósági szervezet és perjog, 259), ‚certamen, lucta, pugna, kampf‘, NySz., MTsz., MNy. III, 32; az 1486: XVIII. t.-cz. létrejöttéig hazánkban a perbeli bizonyítás egyik eszköze, próbája a *baj*: ‚duellum, examen duelli‘ volt; a perben, illetőleg *bajban* a peres felek sokszor nem személyesen, hanem *bajnokok* (pugil, duellator) útján vívtak, l. részletesen HAJNIK, i. m. 259—76. A délszláv jog

hasonló eljárására vö. NOVAKOVIĆ STOJAN: *Zakonik STEFANA DUŠANA*, Beograd, 1898, 206 kk. (nb. a szláv elnevezés *uzdanje*); 2. ,molestiae, fatigium, beschwerlichkeit, mühe, plage, nou' NySz. MÁRT. 1816, SIM.-BAL.; 3. ,malum, ungelegenheit' (MÁRT. 1816, SIM.-BAL.), ,übel, leid' NyUSz., Nyr. XXXII, 160; 4. ,impedimentum, hinder-nis' MTsz.

< egyh. szláv *bojъ* MELLETT, *Études*, 215, *boj* Lex. p. ,flagellum, pugna, caedes', DAN. Rječ. ,pugna', EtWb. ,peitsche' | ó-or. *boj* ,certamen, proelium, pugna' SREZN., o r. *boj* id. | bolg. *boj* (plur. *bojovè* MILETIĆ Ostb-Bulg. 47, *bojovè* CZANKOV, *bójeve* GEROV) ,schlag, schlacht, kampf, gefecht, schläge' MLAD. | szerb-horv. *bój* gen. *bója* id. VUK.,³ Iv. BR. | szlov. *bój* gen. *bója* ,kampf, zank, handel' PLET. | cseh-tót *boj* ,kampf, schlacht, krieg' GEB. Staroč. slov., ,streit' stb. RANK. | lengy. *bój*, *boju* id. LINDE.

A m. szó átkerült az oláhba (*baïu* ,sorge, kummer' TIKTIN, DAMÉ szerint csak erdélyi oláh szó), a tótba (*baja* NyK. XXV, 290, CZAMB.) és a kisoroszba (bizonyára csak a hazaiba: *baj* MIKL. EtWb., Slav. El., Nyr. XI, 72).

Vö. LESCHKA El.; DANK. Lex.; MIKL. Slav. El., Nyr. XI, 72, EtWb., Lex. p., NyK. I, 34; ASBÓTH, Szláv szók, 30. Megközelítően helyesen SL., GYARM. Voc., CzF.; nb. a *vajol* mellékalakot magyar fejleménynek kell tartanunk. Másképp, de helytelenül BUDENZ, NyK. VI, 448; VÁMBÉRY, NyK. VIII, 129, de vö. BUDENZ, NyK. X, 94.

Hogy a m. *baj* szó közelebbről melyik szláv nyelvből jöhetett át, nem tudjuk.

*

6. *bajnok* [első adat 1215-ből, Vár. Reg.: *Boynuc* de villa Vosuarij, szn. (ez adatot idézi 1216. évszámmal JERNEY és MFL. is); alakv. 1215: *Boynuc* (l. fentebb); 1289/1291: *Boynukfolua* OklSz. és CSÁNKI II, 470; 1370: *Baynok* szn. OklSz.; 1377: *Baynuk* szn. OklSz.; 1391: *Baynak* szn. OklSz.; 1218: *boynoch* CZINÁR, 1231: *Boynoc* szn. OklSz.; *bainók* DECSI, Adag. 306; ? *bainák* LÉPES BÁLINTBÓL idézi NySz. (ez adatot LÉPES művében hasztalan kerestük)] l. ,pugil' Beszt., Schl. Szój., Ind. voc.; ,duellator' (l. *baj* 1. alatt), ,athleta' SZIKSZAI, ,concertator, palaestricus, agonista' OklSz., NySz., ,kämpe, vorkämpfer' SIM.-BAL., ,kämpfer, fechter, held, ritter' NySz., MÁRT. 1811, ,athlet' SIM.-BAL. A *bajnok* jogi jelentőségére vö. *baj* 1. alatt HAJNIK id. művét; 2. ,alkalmatlan, kötekedő, akadémuskodó, nehéz természetű' MTsz.; 3. ,champion'. Származék: *bajnoka* MTsz. ?

< szerb-horv. *bòjnĭk* (*bojnĭka*), miles, bellator, pugnator, homo pugnax' HASz., VUK.,³ IV. BR., JAMBR. | szlov. *bojnĭk* ,kämpfer, krieger, fechter' PLET.; ,vitéz' TRUBER bibliaford. Luk. 3:14; ,homicida' MEGISER; hazai szlov. *bojnĭk* (*vere*: ,a hit) bajnoka' Lut. 17; ,homicida' Nuovi gradual 99 | a mai bolgárban *bójnikz* a scolopacidae-k családjába tartozó madár neve (GEROV, vö. *bojnica* ,kampfhahn' MIL. és *bajnok-libuc* id. MÁRT. 1800, 1807, CzF.); az egyh. szláv emlékekben is csak összetételekben fordul elő (vö. *razbojnĭkz* ,homicida' Lex. p., Cod. Mar.) | or. *bojnĭkz* DALJ. — A szláv szó átment az oláhba (*bóinic* ,kämpfer streiter, fechter' TIKTIN, CIHAC II, 20) és az újjörögbe. NyK. X, 341 a gör. szó hibásan a magyarból származtatva.

Vö. MIKL. Slav. El., Nyr. XI, 73, EtWb., ASBÓTH, Szláv szók 30 (szerinte a szerbből); félig-meddig helyesen Debr. Gramm. 351, SI., GYARM. VOC., LESCHKA, El., DANK. Lex., CzF., NyK. I, 313. Hogy a m. szó melyik szláv nyelvből való, nem tudjuk pontosan megállapítani. Lásd *bojnĭk*.

*

7. *bakaecin* [első adat 1424-ből, OklSz.; alakv. *baccachyn* OklSz., *bagaczin* (GÖRCSÖNYI AMBR., Históriás ének MÁTYÁS király dolgairól 1577-ből, 22. b. lap: „Testét fogác *Bagaczin*ban takarác“), *bogaczin* (GÖRCSÖNYI A. Históriás énekének HELTAI Cancionalejában való kiadásában, vö. HELT. Canc. 1574-ből, III. rész, I. ének, utolsó lap), *bogachin* (BARTAL, helytelen származtatással)] 1. ,tela nigra seu pulla, trauerkleid' OklSz., NySz., KASSAI I, 239, MTsz.; 2. ,tela nigra vel colore caeruleo tincta, schwarze oder blau gefärbte leinwand' CzF., BALL. Telj. Szót.

< olasz *boccacino* ,spezie di teleria dov' entra la bambagia' TOMM.-BELL.; alakv. *boccacino* Denkschr. XXII, 134. Vö. még ó-friauli *bockasin*, fr. *boucassin*, sp. *bocaci(n)*, ang. *buckskin* (népetym.). A román szócsalád MEYER-LÜBKE, EtWb. 84 szerint a törökből. L. a *bagazia* cikket.

Vö. SIMONYI, Magy. Nyelv, I, 117, 2. kiad. 83. l.; KATONA, Nyr. XIX, 337—9, 422; KÖRÖSI, Ol. El. — A fr. *bocassin*ből származtatta BENKŐ, Transsilvania, I, 386; utána GYARMATHI, Voc.

*

8. *bakol* [alakv. *bakól* NySz., MTsz.] 1. ,einen pfahl in die erde treiben; 2. hanf brechen; 3. den kopf bewegen (bes. vom pferde)' NySz. GVADÁNYIBÓL, MTsz. Talán idetartozik még: *bakolja* v. *megbakolja magát*, *baklik*, *megbaklik* KR., KASSAI, I, 238, MTsz.

,fit obstinax, cervicosus, störrisch werden (vom pferd)'; *baklós* ,ein pferd, das oft störrisch wird, das seinen kopf fortwährend hin- und herbewegt'; *bakó* ,der rambblock; der hanfbrecher' MTsz. elvonás a *bakol* (*bakól*) igéből.

< né m. *bocken* 1. ,cornibus ferire, petere; 2. murum frangere; 3. eine unart der pferde, wenn sie den kopf zwischen die vorderbeine nehmend geschirr u. sattel abzustreifen suchen; 4. den flachs mit dem hammer bearbeiten, bleuen', GRIMM, Wb. II, 204—5.

Vö. LEHR, MNy. I, 144; SZILASI, Nyr. XXIII, 433 a *bakol*, *baklik* ígét helytelenül a *baktat* családjába vonja.

*

9. *bal* [első (tulajdonnévi) adat 1181-ből, OklSz.; alakv. *bol* (személynév, = *bal*?) 1181, OklSz.; *bol* TelC. 275, kétszer] ,laevus, sinister; sinistra, link, die linke hand'. Átvitt értelmű összetételei (*balértelem*, *balszó*) csak a XVII. sz. végéről ismertek, Nyr. XXXII, 278, 436; NyUSz. II. Származékok: *balog* [kicsinyítő *g* képzővel, RÉVAL, Elab. Gramm. II, 254, TMNy. 131; alakv. 1086/XIII. sz.: ad caput arbustarum *Bolug*; *Bolug*, *Bolugh*, *Boluk*, *Boloc*, *Balug*, OklSz., számos tulajdonnévi adat a XI., XIII—XIV. századból; *Bolugi* KÉZAI, ed. Flor. 55. Helynévi származéka *Bolugd* 1230, 1234 OklSz.] ,laevus, sinister; scaeva, link; linkisch; malignus, böse, bösartig', NySz.; ,(ein ochs) mit unregelmässigen hörnern' MNy. II, 166; — *balócz*, *balka* ,scaeva, linkisch' MTsz.

~ v o t j. MUNK., Votj. Sz. 543 *pallan* ,link'; *p. ki* ,die linke hand' (MUNKÁCSI NyK. XXVII, 140 szerint összetétel, második tagja a t a t. *jan* ,seite'). Talán idevaló még v o t j. *palüg* ,narr, albern; brausekopf, windbeutel, flatterhaft' (igy ÁKE. 149). A magy. és a v o t j á k szót MUNKÁCSI ÁKE. 149 árja jövevény-szónak tartja, egybevetve őket az ú j p e r z s a *bad*, *bed* (= p a z e n d *vad*, p a h l. *vat*, *vatak*) ,schlimm, schlecht' szóval; e magyarázattal szemben megjegyzendő, hogy a szókezdő *b-* (< *v-*) a perzsában újabb fejlemény, vö. ASBÓTH, NyK. XXXV, 59, 61, SCHMIDT JÓZSEF, EPhilK. XXVII, 692. A többi finnugor nyelvi alakok, a melyeket a MUSz. 478. és 497. cikke a magy. *bal* családjába von, nem tartoznak ide. A szam. Jur. *vādisei*, *vādisei* | T a v g y *badi'e* | J e n. *bari'o*, *badi'o* ,link' szavak, a melyeket HALÁSZ NyK. XXIII, 447 és MUNKÁCSI NyK. XXVII, 146 a m. *bal* szóval is egybevetnek, a f i n n *vasen* ,link' szabá-

lyos megfelelői (fi. -s- \sim s z a m. -d-, vö. GOMBOCZ, THOMSEN-Festschrift, p. 12).

Vö. MUSZ. 478. és 497. szám, Nyhas.⁴ 150. Másképp, de helytelenül VAMBÉRY, NyK. VIII, 129, de vö. BUDENZ, NyK. X, 115.

*

10. **Balata** [első adat 1274/1338-ból: paludem w]go *Balatha* vocatum, OklSz.; ugyanitt még négy adat a XIII—XIV. századból; SZILY, Századok XXXVIII, 814 a mai *Baláta* helynév alapján a szót *baláta*-nak olvassa; vö. azonban LIPSZKY Rep.: *Balata* és *Baláta*; CSÁNKI I, 471: *Balatafalva* és *Balotafalva*]. Az OklSz. (megkérdőjelezve) ,palus, stagnum, sumpf'-nak értelmezi. Valószínűbbnek tartjuk, hogy *Balatha* stb. nem volt magyar köznév s hogy az OklSz. adatai egy szláv helynév magyaros alakját őrizték meg; e szláv helynév az ó-egyh. szláv *blato* ,see, teich, sumpf' | bolg. *blato* ,see, sumpf, kot' | szerb-horv. *blāto* ,see, kot' | szlov. *blāto* ,kot, schlamm, morast' | cs. *blāto* ,kot, teich, see' | or. *boloto* ,sumpf, morast, moor' szóból ered. Lásd BERN. EtWb., JIREČEK, Die Rom. I. 88 *balta* és a *Balaton* cikket.

*

11. **Bálint** [első adat 1361-ből: Palus et *Balent*, Turul II, 79; későbbi alak- és írásváltozatok: 1370: *Balenthfeuld* CSÁNKI III, 599; 1383: *Balenthfelde* OklSz.; *Balynt* Batthyányimisek. 1, ÉrdyC. 223, *Balindt* 1573. évi naptár (febr. 14), *Balint* MünchC. (napt. rész) és KNAUZ, Kortan 281] ,Valentinus', RMKT. IV, 388.

A lat. *Valentinus* mellett vulg. latin **Balentinus* (vö. a feliratokon *Balente*, GRÖBER, Grundr. I², 473); ebből lett egyrészt szlov. *Balent* (l. JANEŽIČ és ui. *Balant*), másrészt horv. *Valent* (ŠURM. Acta 48, 114 etc.). A m. *Valent* \sim *Valint* OklSz. újabb átvétel; a második szótag *i*-je (< e) magyar fejlemény.

Vö. MELICH, Szláv jöv. I, 2:158.

*

12. **bális** [első adat Tsz.-ban; alakv. *bálizs* Tsz., MTsz.] ,mercator italicus, italienischer Krämer, hausirer'.

< osztr.-bajor *walisch* ,italienischer Krämer, hausirer' GRIMM, Wb. XIII, 1334, *wälisch* SCHMELL. II, 905, vö. úfn. *wälsch*, *welsch* ,romanisch, italienisch, französisch' s az *oláh* \sim *olasz* cikketek.

Vö. DLehnw. 64. — A GyöngyC. 4. lapján olvasható „az vizen

alo welencere | ees benne walo (*bwlh*) *belch* olafokra“ mondatban a (*bwlh*) *belch* TRENCSENYI K. Nyr. XXVIII, 560, XXIX, 38 szerint nem = *böles*, hanem az úfn. *wälsch*-sel azonos. Az idézett alakok $\ddot{e} \sim \ddot{o}$ tőhangzója e föltevés ellen szól, lásd MELICH, MNy. V, 433.

*

13. **bán** [acc. *bánt*; első adat 1211-ből: *Banriuueh*; személynévben talán már 1171-ből, OklSz.; esetleges alakvált. *Baan* folua, 1289—91-ből OklSz., vö. *Bács*, régibb m. *Baacs* = *Bahacs* < *Bachacs* < **Bayač*, NyK. XXXIV, 134, 138; latinos alakja *banus* a XII. sz. közepe óta, MFL.] 1. „gubernator regni Croatiae, Slavoniae Dalmatiaeque, gouverneur von Kroatien, Slavonien und Dalmatien; 2. egy az országba be nem kebeleztet vidék kormányzója, markgraf-ja (PAULER, A m. nemz. tört. I, 83, 483); 3. általában egy végház parancsnoka (MFL.); 4. dominus, herr“ NySz.

< horv.-szerb *bân* ‚banus, dominus‘ IV. BR., VUK.³; a horvát bánra a X. sz. óta van adatunk: CONST. PORPH. De adm. mp. 30: ὁ βασιλεὺς; szláv emlékekből a XII. sz. óta: Kulin *banъ* HASZ., KLAJĆ, Vjestnik zem. ark. I, 21 | bolg. *ban* (csak dalokban) ‚nagy tisztséget betöltő úr‘ GEROV. A bolg. *banъ* ‚rézpénz‘ GEROV | oláh *ban* ‚pénz‘ | lengy. *ban* ‚pfennig‘ (obsol.) szót a *bân*-nal egynek veszi MIKL., EtWb., BERN. EtWb. Másképp СИНАС, Nyr. XIX, 408. — A szláv *bân* eredetibb **bojan*-ból s ez a mong.-tör. *bajan*-ból (vö. mong. *bajan* ‚reich, reichthum, wohlstand, glück‘ SCHM., mong. Khalkha *bajin* id. Podg., kalm. *bajan* id. JELG, mong. Kel. *bain* id. RUDN., köztör. *bai* id.), mely eleinte közszó, majd méltóság-, illetőleg tulajdonnévvé lett, vö. *Bujan*, *Bajan*, BERN. EtWb., Izvj. VII, 2:282, XI, 1:279; VÁMBÉRY, Magy. Ered.² 416. Másképp MUNKÁCSI, NyK. XXV, 385, ÁKE., KLAJĆ, i. h.

A m. szót szláv (horvát) eredetűnek magyarázta MIKL. SLAV. EL., Nyr. XI, 73, ASBÓTH, Izvj. VII, 4:285; töröknek EDELSPACHER A., Századok, 1872:467 (kitűnő összefoglalása a régibb nézeteknek); árjának MÁTYÁS FL., I. ÁKE. 27 és fentebb. Mindaddig, a míg a magy. *baan* alakv. több adattal nincs igazolva s esetleg még régibb **bahan*, **bachan* alakv. is elő nem kerül, nincs okunk a szó horvát eredetében kételkedni.

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN ÉS MELICH JÁNOS.

Az ünnepnapok magyar nevei.

II.

Husvéti időszak.

Tárgyalásunk menetét itt megszakítjuk, hogy külön fejezetben egymásmellé állítsuk a husvét köré sorakozó ünnepek neveit. Így elérjük azt, hogy a legfontosabb ünnepekör teljes anyagát együtt adhatjuk, a mi nagyon megkönnyíti az áttekintést.

A katolikus egyházi szokásokból tudjuk, hogy minden nagyobb ünnep előtt van bizonyos előkészületi idő, *vigília*-bőjt, vagy karácsony előtt az *ádvént*. A husvét előtti előkészületi idő két részre oszlik: az egyik a negyvennapos bőjt, mely hamvazó szerdával kezdődik, a másik az ezt megelőző három hét. Az előbbi időszak (a negyvennapos bőjt) az egész egyháza kötelező, az utóbbit azonban csak a papság tartja. Ezen bőjt előtti előkészületi idő (Vorfastenzeit), mely már régi keletű az egyházban, a VII. és VIII. században a papság és szerzetesség körében általánosan el volt terjedve. Három hetet és ugyanannyi vasárnapot foglal magában: a septuagesima, sexagesima és quinquagesima vasárnapokat. Ez a három vasárnap tehát a régi kereszténységben beletartozott a húshagyó vasárnapok közé, nevük $\kappa\omicron\rho\iota\tau\alpha\chi\eta$ $\acute{\alpha}\pi\omicron\kappa\rho\upsilon\omega\varsigma$ (dominica carnis privii). Ebben az időszakban a liturgiának már nagybőjti szokásai léptek életbe: violaszín miseruha, az Alleluja és a Te Deum elhagyása, a papi zsolozsmában pedig a bőjti antiphonák. Tehát ezek a vasárnapok dominica carnis privii-k, vagy egyszerűbben *dominica privii-k* voltak (húshagyó vasárnap).

A legelső ide tartozó vasárnap latin hivatalos neve: *dominica septuagesimae*. Magyar nevei: *Kilenczben hagyó vasárnap* (vö. ÉrdyC. 136, 196. és NySz.); *kylench hagyó Mykor az alleluiat el kelly hadni* (vö. LányiC. 336.) és *kilencbe hágo elő vasarnap* (vö. DöbrC. 145.); ... *hiuattatic ez mai Vasarnap Septuagesimanac, az az hetuenedicne* (vö. Telegdi M. Préd. 1577; 309.); ugyanígy Beythe István: *Hetvenödik vas.* (vö. Préd. 1584; 55.). A bevezetésben mondottakat megerősíti a Lányi-codex következő helye: „Erched: ees Mynd ethewl fogwa sem wasarnapokon sem zentek Napyan. Te deum laudamust sem Az Bodog Azzony orayara Nem Mondwnk hwsweh napyk“ (vö. 337. l.). Likvándi Zozimus: *hetvenes vasárnapnak* nevezi (Specimen

Vocabularii, 1802. 45.). Ma általánosan hetvened vasárnapnak nevezzük. Az utánna következő szerda neve: *kylench hagyo walo zeredan* (vö. LányiC. 331.).

A második vasárnap hivatalos neve: *dom. sexagesimae*. Magyar nevei: *hethben hagyo vasarnap* (vö. ÉrdyC. 143, 199, NySz.); *kilencbe hafo mas vasarnap* (vö. DöbrC. 147.); *sicut scitis sexaginta dies completur in octo septimanis et ergo vocatur nolchba hago* (vö. Szilády: *Sermones dominicales I:343.*); *Sexagesimanac, az az hatvanodicsnak* (vö. Telegdi, Préd. 1577. 310.); *Hatvanodik vasarnap (mely farsang vasarnapnak mondatik)* (vö. Beythe, Préd. 1584. 58.) Ma hatvanad vasárnap a neve.

Ebbe a hétbe esik a *zabáló, torkos* vagy *kövér csütörtök* (vö. MTsz., CzF.). „Ez a 'Tsonka Tsötörtök előtt való Tsötörtök, azaz feria 5^a Sexagesimae, utolsó Tsötörtök a' fársángban“ (vö. Kreszn. Emlékezet segítsége 95. M. Tud. Akad. kéziratára; vö. még Melich id. m. 285.).

E hétnek utolsó napjával kezdődnek a húshagyó napok (Septuagesimától) az *harmad zombat az az hvshagyo zombat* (vö. Lányi-codex 337.).

A harmadik vasárnap latin: *dom. quinquagesimae*. Magyar nevei: *hath hagyo v.* (vö. LányiC. 107. NySz.); *kilencbe hafo harmad vasarnap* (vö. DöbrC. 149.); *farsanghwasarnap* (vö. ÉrdyC. I:150, 202.); *Ötvenodik (mely hvshagyo vasarnapnak mondatik)* (vö. Beythe, Préd. 1584. 63.); *Quinquagesimanac, az az ötvenediknek neuztetik* (vö. Telegdi, Préd. 1577. 310.). Ma ötvened vasárnapnak vagy farsangvasárnapnak nevezzük.

Szándékosan hagytam szó nélkül ezen három vasárnapnak a Döbr. és LányiC.-ben előforduló neveit, melyeknek mását azon nyelvekben, melyekből terminológiánkat vettük, nem leljük meg. Értem a DöbrC. *kilencbehafo elő, masod, harmad*, és a LányiC. *kilenczben hagyo, hethben és hath hagyo* vasárnapjait. Ami a *hagyót* illeti, az kétségtelenül ugyanaz, mint a húshagyóban, mert mint fentebb említettem, ezek a vasárnapok is „carnis priviik“; *húshagyók* voltak. De miért kilenczben hagyók? Erre talán feleletet ad a Döbrentei codex. Végig nézve a codexet találunk benne: Adventi elő, masod, harmad stb., vagy bőit elő, masod, harmad stb. vasárnapokat, ezt most már átvívén a kilenczhagyóra, per analogiam úgy magyarázhatjuk, hogy mint az ádent és bőjt a vasárnapok előtt az időszakot jelöli, melyben vannak, úgy itt is a negyvennapos bőjt előtti három vasárnapot magában foglaló időnek (Vorfastezeit) magyar nevét kell a *kilenczben (hús)-hagyóban* föltételeznünk. Hogy a *héthagyó* és *hathagyó* mit jelent, azt ma eldönteni nem lehet. De maga a codex írója sem tudta. Az a körülmény, hogy a kilencz után rögtön hét következik neki is feltűnt. Meg is próbálta kijavítani: „Ha walaminew kylench lecekes

innep ez három zombaton az *az kylenech hagyon nyolch a wagy ynkab hat hagyon hws hagyon tewrtenyk lenny*“. (vö. LányiC. 337.)

Lehetséges még egy magyarázat. Tekintve, hogy a *dom. septuagesimae* a husvét előtti kilencedik vasárnap (a codexekben *kilencben hagyó*), már a legrégebb időben, midőn a kereszténység hazánkban terjedni kezd, ezeket a vasárnapokat a következőképpen nevezték: *dom. septuagesimae* — kilencben hagyó; *dom. sexagesimae* — nyolcban hagyó; *dom. quinquagesimae* — hétben hagyó; *dom. quadragesimae* — hatban hagyó. Feltéve, hogy ez a magyarázat helyes, az elnevezés alapjául az szolgálhatott, hogy az illető vasárnap a sorrend szerint hányadik husvét előtt. Ezen első pillanatban tetszetős feltevésünket megnehezíti azonban azon körülmény, hogy a *quadragesima* vasárnapot hatban hagyónak emlékeink soha nem nevezik, hanem már a Döbr. codexben is *bójt elő vasárnap*. Azonban az a lehetőség még fenmarad, hogy ezen fennebb említett elnevezések sorrendje még a codexek kora előtt változáson ment keresztül annyiban, hogy a *quadragesimát* kezdték *bójt első vasárnapnak* nevezni, és ezáltal az előtte levő vasárnapok nevei is összezavarodtak. Végleges magyarázatot adni, éppen az adatok nem egyezése miatt egyelőre nem tudunk, de valószínűnek látszik azon állításunk, hogy a codexek korában sem voltak már világosan érthetők ez elnevezések, mert a Döbr.-codex kilenczben hagyó elő, másod, harmad vasárnapjai, és többi emlékeink kilenczben, nyolcban, hétben, hatban hagyó vasárnapjai között csak a neveket véve tekintetbe, elég nagy az eltérés.

Quinquagesima vasárnap után kezdődik a húshagyó hét, magyar nevei: *hushagat*, *hushadiad* (vö. NySz.), és *húshagyó*. Ez szószertinti fordítása a latinnak: *carnis privii*. *Hushagyó hetében lőtt el az gyermeke* (vö. NySz.). A húshagyó hét csak csütörtökig tart, beletartoznak a *húshagyó hétfő* (vö. Deák Farkas, Magy. H. lev. 218.); *hús-hagyó ked* (vö. NySz.); *húshagyó szerda* (vö. NyK. III:345.). A székelységben a húshagyót tréfásan *csonthagyónak* is nevezik: „a hussát megeszik, de a csontja ott marad“ (vö. CzF.). Húshagyó szerdának régi nevei még: *bójt fő zereda* (vö. DöbrC. 150.); *Bewyth few zereda* (vö. LányiC. 337.); *Beytfew zereda* (vö. EhrenfC. 26.); *bójt fogado szerda* (vö. NySz.). Ezen kifejezések az utolsó kivételével a latin *caput ieiunii* fordításai. Naptárainkban még előfordulnak néha a XVI. században is, de ekkor már helyébe jön a *hamuas szereda*, *hammas szereda* vagy *hamuazo zereda* (vö. Marg.-leg. 14., DomC. 104., NySz. és Cisio, Kolozsvár 1592), a latin „*dies cinerum*“ fordítása.

A húshagyó hetet a nép még *csonka hétnek* is nevezi, mert egyik része a farsangba, másik pedig a *bójtbe* esik. A hét első fele volt a húshagyó hét egész csütörtökig, *csonka csütörtökön* pedig kezdődött a *csonka hét* (vö. CzF.). *C'onka heti pentek* (vö. DöbrC. 258.).

Nevezik még naptáraink *Bójt elő penteknek* is (vö. Kal. 1644. Bécs). Már Melich is rámutatott, hogy eredeti magyar elnevezés (vö. id. munk. 286.).

Hamvazó szerdával kezdődik a *negywenlő beyt* (vö. ÉrdyC. II. 472.) vagy *Az Negyuen napi Bójt* (vö. Bornemissza, Préd. 1584. 148.) „myokaert zerezeteek ezen keppen hog negywen napyglan nem kellene hwsth eennye“ (vö. ÉrdyC. I:205.).

Hamvazó szerdára következő (invocavit) vasárnapkal kezdődnek a bójt vasárnapok. Az elsőnek (*invocavit*) magyar nevei: *Bójt elő vasarnap* (vö. DöbrC. 151.); *Első bæti Vasarnap, kit à kësseg bæt elœ uasarnapnac neuuz* (vö. Telegdi, Préd. 1577. 358.).

Reminiscere, magyar nevei: *bójt masod vasarnap* (vö. DöbrC. 152.); *Masodic bæiti vasarnap, kit az kësseg neuellen vasarnapnac is hi* (vö. Telegdi, Préd. 1577. 382., és Evang. és Epist. Bécs, 1616. 30.). Kresznerics szerint ennek a hétnek a neve *világos hét*, „mivel ekkor olvastatik az Urnak színe elváltozásáról való evangyelium“ (vö. Emlékezet segítségével 95. l., M. Tud. Akad. kéziratára). Ennek az elnevezésnek másutt nem akadtam nyomára.

Oculi, magyar nevei: *bójt harmad vasarnap* (vö. DöbrC. 153, 254.); *Harmadic bæiti vasarnap, kit bæit közéj vasarnapnac hiuunc* (vö. Telegdi, Préd. 1577. 396., és Evang. és Epist. 1616. Bécs, 37.); *dom. oculi az az, Szemek Vasár-napja* (vö. Madarász M., Elmélkedések vas. ev. 1635. 256.). Az utána következő szerda neve *Bójt közéj nap* (vö. Kalend. 1642. Lócse, és a XVI. és XVII. századi többi kalend.) *bójtnek dereka* (vö. Kreszn. id. kézírata 118.).

Laetare, magyar nevei: *nejed bójt vas.*; vagy *nejed gusal úto vas.* (vö. DöbrC. 154, 256.); *Negyedic boeiti vasarnap, mellyet Gusaly vasarnapnac neuuz à parasztság* (vö. Telegdi, Préd. 1577. 414., és Evang. és epist. 1616. Bécs, 38. l.); *Vigadozó vas., vigaságh vas.* (Madarász M., Elmélked. vas. ev. 1635. 271.); *Rósa vasárnap*, a pápa arany rózsát szentel (vö. Madarász M. id. m. 272.). E két utóbbi nyilván nem magyar, de mi a guzsaly vasárnap? Melich szerint (vö. id. m. 286.) ez esetleg gúzszzsal ütő vasárnap, mert néhol az országban husvét hétfőjén és keddjén gúzszzsal szokták egymást verni. Ballagi szerint (MNy. Teljes Sz.), eredete oda vihető vissza, mert a jó háziasszony ilyenkor már készen van a fonással, s a guzsalyt félreteszi. Kresznerics (id. kézirat 95.) *guzsár hétnek* nevezi ezt a hetet: „miért nevezték ezt így a' Magyarok ennek oka az, mert ebben a hétben szokták a' gazdaemberek a' guzsokat fonni, tekerni“. A név is, és a hozzáfűzött magyarázat is nagyon önkényes. Közöltük mindezen véleményeket anélkül, hogy egyikhez is csatlakozhatnánk, annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a vasárnap ezen nevét a fonással kapcsolatos tavaszi munkától vehette. Madarász M.-nál még *meg-elégetés vasárnap*, mert az evangéliumban „ötezer

embernek csodálatos meg-elégetése irattatik meg“ (vö. id. m. 272.). Tudalékos elnevezés, mely éppen ezért el sem terjedt.

Judica, magyar nevei: *siket ötöd vas.* (vö. DöbrC. 156.); *judica* „*kyt az parasztok syket wasarnapnak hycnak*“ (vö. LányiC. 337.); *siket vasarnapon kaiphasnak hazahoz giulenek* (vö. WeszprC. 3.), *siketh vasarnap előtt valo pentöken* (vö. WeszprC. 3.). E hét péntekjét *sykeet pentek-nek* nevezi a WinklerC. (188. l. és az ÉrsekújvC. 64.). Melich (id. m. 287.) rámutat, hogy ez az elnevezés a kaj.-horv.-szerb *gluha* (süket) magyar fordítása. Kresznerics (id. kézirat 95.) a bőjt negyedik hetét nevezi süket hétnek, mert „ekkor olvastatik a' néma-süketről való Evangyeliom“. Ballagi (MNYTSz.) és NySz. (példája nincs) szerint, süket hét = nagy hét, mert nem harangoznak (Ball.). Kresznerics magyarázata téves, mert a nála említett evangéliumot oculi vasárnap olvassák.

Nevezük *fekete vasárnap-nak* is, latin *dominica passionis*. A XVIII. század elején tűnik föl hazánkban: „A bőjtnék ötödik Vasárnapját miért hívják Magyarul Fekete Vasárnapnak, Deákúl Dominicam Passionis? — Azért mondatik Fekete Vasárnapnak, mert ezen a' Vasárnapon szokta az Anya-Szent-Egyház a feszületeket-bé földözni“ (vö. Rippel Gergely: Anyaszentegyház ceremóniái 1754, 65, így még Kreszn. id. kézírata 95.). Ez az elnevezés a német „*der schwarze Sonntag*“ fordítása, és úgy látszik a Dunántúl kezdett elterjedni, a hol ma általános. A husvét előtti vasárnap hivatalos neve: *dominica in ramis palmarum*, magyar neve már a codexekben *virág vasárnap* (vö. DöbrC. 157., WeszprC. 5.), mely szlávból való fordítás (vö. Melich id. m. 287.). Egyéb nevei *pálma*, *palmarum vas.*, vagy: *Pálma-fa ágak vasárnapja* (vö. Madarász M., Elmékedések, 1641: b4.).

A husvét előtti hét a *nagyhét*, hivatalos latin neve *hebdomada major* már a IV. századtól kezdve általánosan el van terjedve az egyházban, a *hebdomada sancta* elnevezés mellett (vö. Kellner: Heortologie, 45.). Mátyás Flórián a Pray-codexből idézi ezeket a párhuzamos alakokat: *magni sabbati* (nagyszombat) és *sancti sabbati* (szent szombat) (vö. NyK. III:345.). A Directorium Romano-Strigoniense 1912. a nagyhetet *hebdomada major-nak* írja (vö. 48. l.). Magyarul már a legrégebb időktől nagyhétnek nevezik: *nagh hethy ymaczaagh* (vö. ThewrewkC. 277.), a hét napjai pedig: *nagy hétfő*, *n. kedd*, *n. szerda*, *n. csütörtök*, *n. péntek*, *n. szombat* (vö. WeszprC. 6, 7, 8., LányiC. 339., WinklerC. 149.). Az elnevezés róm. kath. szlávból való fordítás (vö. Melich id. m. 289.). A nagycsütörtök másik nevei még: *wrnak wegh waczoraya napyan* (vö. ÉrsekújvC. 134.), a mi a latin hivatalos *Feria in coena domini* fordítása, és *zöld csütörtök*, mely csak a XVIII. századtól kezdve található emlékeinkben, a német Grün-Donnerstag fordítása. Először Rippel Gergelynél találjuk: „Igy hogy a' Nagy-Tsötörtöknek Németül ez a' neve: Grün-Donnerstag, az az

Zöld Tsótdörtök“ (vö. Anyaszentegyház czeremóniái 73.). Nagypénteket a Dunántúl több helyütt *fájdalmas péntek*-nek is hívják.

Nagyhét után következnek a *husvét*. Magyar nevei: *hwsweh ynnepe* (vö. ÉrsekújvC. 7, 36.), *husueet* (Marg.-leg. 47.), *husevet* (vö. NyK. III:351.). A husvét ellentéte a húshagyónak, mikor már meg van engedve a húsétel. Erdősi Sylv. Jánosnál *husít*, a mit ő megpróbál magyarázni is: „Husít az hus itelről — nem husuit az hus vitelről — auag az husnak el vetisirül“ (vö. Erdősi Sylv. János, Új Test. Az nehez ighik 166.).

Husvét hétfőjét nevezik husvét másnapjának, vagy pedig: *vízbe-hányó h.*, *vízbehányao-hétfeő*, *vízbe-velő h.* (vö. MTsz. és MNy. 1:48; 2:347.), és *vízbevetelő-hétfő* (vö. OklSz.). Eredetét az e napon országzerte szokásos öntözéstől vette. Volt *vízbehányó kedd* is (vö. MNy. 3:424, Takács Sándor idézete 1582-ből).

Husvét utáni hét neve *fehér hét*, vasárnapja fehér vasárnap, latin neve *dom. in albis*. Hozzánk szlávból került ez a kifejezés. Nevezik még *kis husvét* vasárnapnak, mert oktávája a husvétnak. Utána következik a *feyer hetfew* (vö. OklSz.). Ugyancsak a fehér hétbe esik az *ebijesztő péntek*, „husvét hétben eső első péntek, onnan vette az eredetét, hogy az nap megint bőjti eledelt esznek, így mivel a' kutyáknak sem dobnak tsontot, eb ijed, azt gondolván, hogy megint a' hosszú bőjt jön elő“ (vö. Kreszn. id. kézírata 94.).

Ide csatoljuk még azon mozgó ünnepek neveit, melyeknek naptári helye husvét után igazodik. Ezek közt első helyen a husvét utáni ötödik vasárnapot (*keresztjáró v.*) említjük, melynek hivatalos neve *rogate* vagy *rogationum vas*. Magyar nevei: *Eurteud wasarnap kerezt wel yaro* (vö. LányiC. 349.), később „*kereszt iaro vasarnap*“ (vö. Telegdy: Préd. 1588. 151.), mely név meg is maradt. Eredetét onnét veszi, hogy e hét három első napján (keresztjáró hétfő, kedd, szerda) a keresztény községek ünnepélyes körmenetben vonultak ki a határban levő valamely kereszthez és ott az ájtatosságot elvégezték (vö. Lonovics: Egyházi archaeologia 225.). Magát a hetet népiünk keresztjáró hétnek, három első napját pedig keresztjáró napoknak nevezi.

Keresztjáró hétbe esik mindig *áldozó csütörtök* (latin neve: Ascensio D. N. J. C.). Már emlékeinkben is *aldozo* (vö. LányiC. 346.); *Aldozo, az Vrnak menybe menetele napja* (vö. Telegdi: Préd. 1588. 219.). Eredeti magyar elnevezés, mely összefügg azzal az egyházi törvénynyel, hogy a kötelező husvétí gyónás és áldozás ideje e napon véget ér.

A husvét utáni ötvenedik napra esik *pünköső* napja. Magyarul az előtte levő hetet vörös vagy piros hétnek, magát az ünnepet pedig *piros pinköst nap-nak* nevezzük (vö. CzF., és DöbrC. 172.). Eredetét tán a szentírás azon fejezete adja meg, melyben el van

mondva, hogy a Szentlélek piros nyelvek alakjában szállott alá a tanítványokra. Az elnevezés eredeti magyar kifejezés.

Magát a püünkösd szót a görög πεντεκοστή szóból magyarázza Tsétsi (vö. Obserov. orthogr. gramm. 10.) és Sylvester János is: „Püünkösd — ez szo ez görög szotul veszen eredetet Pentecoste — magáarul sok szoual-ötuen napon valo üdnepek mondhatnok“ (vö. Új Test. Az nehez ighik 168.). Melich kimutatta, hogy a magyar püünkösd szlovén eredetű szó (vö. i. m. 390.).

Püünkösd utáni első vasárnap mindig a *szt. háromság vasárnap*, az utána következő esütörtök az *úrnap* (Commemoratio Solemnis SS. Corporis D. N. J. C.). Magyar nevei: *Ur napyarol, akar zent uer napyarol* (vö. LányiC. 356.) *Ur Teste napja* (vö. Illyés Istv. Sertum Sanctorum 1708. I:237.). Ma általánosan úrnapiak hívjuk.

(Folytatjuk.)

VELLEDITS LAJOS.

Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai.*

4. 1840-ben a tagok egyenként adtak be pályakérdéseket. Vörösmarty a következőket nyujtotta be (Főtitkári iratok, 1840. év, 1. sz.):

1.) *Szórend.*

Adassék elő: mi sorban kell az egyes mondatok szavainak állani 's e' sorozat szerint mellyek bírnak nagyobb nyomossággal.

2.) *Szóviszony.*

Adassék elő: mi vonzattal vannak a beszédrészek egymás iránt; vagy

Adassék elő: mi hatással vannak a' beszédrészek egymásra, 's e' hatás' (vonzat') erejénél fogva millyen ragozati változásokat szenvednek.

E' szókötési kérdések közül valamelyiket annyival szükségesnek látom kitenni, mert a' szókötés legparragabb része levén nyelvtanunknak, méltó, hogy arra az egész ország' nyelvészeinek értelmisége felhívassék. Ezen munkák 's az osztály' tagjainak dolgozatai elég anyagot nyujtandanak egy lehetőleg jó syntaxis' szerkesztésére. E' nélkül csak fél munkát adunk, melly alig lesz a' várakozásnak megfelelő. 1840. Aug. 26-án. Aláírva: Vörösmarty.

Az 1840. évi nagygyűlés (42 p) határozatára Vörösmarty szövegezte meg véglegesen a pályakérdést következőképen (Főtitk. iratok 1840. év, 128. sz.):

Fejtsenek ki a' magyar szókötés szabályai, nevezet szerint

1.) Adassanak elő a' beszédrészek' sajátágai.

* Az első közleményt l. MNy. VIII:214.

2.) A' szórend' szabályai, vagy is mi sorban kell az egyes mondatok szavainak állani 's e' sorozat szerint mellyik bír nyomósító erővel 's mellyik nyer nyomatossgát.

3.) A' szóviszony szabályai, vagy is: milly hatással vagy vonzattal vannak az egyes mondat szavai egymásra 's e' hatás vagy vonzat szerint millyen ragozati változásokat szenvednek.

A' szabályok mindenütt példákkal világosíttassanak. — Czuczor Gergely. Nagy János. Vörösmarty. Szemere. Balogh.

A beérkezett művek megbirálására Czuczor, Nagy és Vörösmarty küldettek ki, s ez utóbbinak véleménye a következő volt (Fótitk. iratok, 1842. év, 19. sz.):

Vélemény az 1842-i nyelvtani pályamunkákról: E' pályamunkák kitünő szorgalommal vannak írva, mi az eddig csaknem egészen parlagon hagyott szókötésre nézve nem csekély nyereség; de épen az említett körülmény miatt nem csodálkozhatni, hogy a' kitett kérdésnek tökéletesen egyik sem felel meg. Azonban a' beküldött munkák sok részben kiegészítik egymást, egyikben a' szóviszony, másokban a' szórend lévén nagyobb alapossgággal vagy bőséggel kidolgozva, vagy a' beszédrészek tulajdonai 's a' szóegyeztetés nagyobb figyelemre méltatva. Miért is nem tartanám fölöslegesnek, ha ezen munkák közül minél több bocsáttatnék sajtó alá, részint tartalmok' érdeménél fogva, részint azért is, hogy a' közönség lássa, kik 's mennyire segítették a' nyelvtan ezen ágát.

A' 2-ik és 5-ik számút kivéve (mellyek elsője igen silány, másodikika a' sok cifra név mellett alig nyujt éldelhetőt), a' többi mind egy vagy más tekintetben figyelemre méltó.

A' 7-ik számú például igen bő a' szövonzatra nézve 's általában példákban igen gazdag (de rendezetlen és szabályozatlan), ezt dicsérettel említendőnek vélem.

A' hatodik számú már jobb szabályokkal bír, mind a' szövonzatra, mind a' beszédrészek' tulajdonaira nézve; de a' szórendben gyenge. Dicséretre mindenesetre méltó.

Kimerítőbb ezeknél az 1-ső és 3-ik számú, amaz különösen a' beszédrészek' tulajdonaira 's egyeztetésére nézve. Szerzője sok nyelvtani ismereteinek adja jeleit. A' szórend itt is gyenge. A' 3-ik számú mindenre kiterjedő szorgalommal van dolgozva és sok részben igen tanulságos. A' szórendről az előbbinél jobb sejtése van; de értelmes 's gyakorlati szabályokig nem juthatott fel. E két munkát én másod díj mellett nyomtatásra méltónak ítélem.

A' 4-ik számú pályázó' munkája érdemét temérdek szabályokkal 's felosztásokkal homályosította el; de a' kitett kérdésekre még is legalaposabban felel, miért is ezt a' 100 arany díjra méltónak ítélem. Pest. Nov. 10-én 1842. Vörösmarty.

A kis- és nagygyűlés (ky. 294. p., nyg. 3. p.) elfogadta e

véleményt. A 4. sz. pályamű szerzője Szilágyi István nagyszalontai tanító, az 1. számúé Fábian István széplaki káplán volt, s munkáik megjelentek a Nyelvtudományi Pályamunkák III. köteteként 1846-ban. A megdicséért munkák szerzői nem ismeretesek.

5. 1843-ban „a magyar ékes szókötés készítése“ volt jutalomtételül kitűzve 1845. évi határidőre. Vörösmarty jelentése a következő (Főtitkári iratok, 1845. év, 1. szám):

1845. nyelvtudományi pályairatok. Ez évi pályairatok általában nem haszon vehetetlenek: a leggyengébb is vagy szabályok' alkotásában, vagy példák' gyűjtésében némi szorgalmat tanusít. Illyenek az I., II. és V. számú, melyekben helyenként sok jó találattik. Legtartalmasabb IV. számú: In der Tiefe stb, de nem bevégzett mű. A' III. számú pedig: Quis tam in lubrica sat., mint bevégzett mű 's a' többinél haszonvehetőbb, ítéletem szerint ez idén jutalomra méltó.

A' III. számú ugyanis a' feladott kérdés' minden részleteire kiterjedő figyelemmel van végig víve, szabályai nagyrészt helyesek és könnyen felfoghatók, 's a' beküldöttek között a' kérdés megfejtéséhez legközelebb járult. Azonban kimerítő műnek ezt sem lehet tartani. A' szabályok' némely része csak a' dolog' fölületén jár 's példái igen gyakran hibásan alkalmazottak. Így például hibásan vannak megróva: a' tóled függ, és nem bírja kezét lábát, mint magyartalanok 's hibásan pótolva ezekkel: rajtad áll és nem bír kezével lábával, mert ezek mást jelentenek.

A' IV. számú az előbbinél kétség kívül tartalmasabb: szabályai mélyebben merítettek, példái biztosabb ízléssel 's ítélettel választvák. De e' műnek két nagy hibája van. Egyik az, hogy gyakran olly mélyen elmerül a' búvárkodásban, hogy alig látható; szerfelett rendszeres és tudományos akarván lenni, e' miatt a' legkisebb dolgoknál igen nagy feneket kerít, minduntalan magyarázatokra 's polemizálásra szorúl. Úgy látszik, a' szerző maga is még küzdött ismeretei' nagy tömegével és a' nagy rendszerből egy lényeges dolog hibázik: a' világos rend, vagy is az egész szerkezetnek egyszerűsége. Ha a' szerző e' nagy munkát érthető rövidsége összevonni 's a' mondatant hozzá adni időt vesz magának, igen nevezetes munka válhatik belőle 's ha a' m. academia módját ejtheti, hogy bevégzett 's rövidített alakjában közre bocsássa, nagy szolgálatot teend az összes irodalomnak. Pest. Nov. 10-én. 1845. Vörösmarty Mihál m. ac. r. tag.

Vörösmarty e véleményével szemben, melyet Czuczor is elfogadott, Jászay a IV. számú művet ajánlotta jutalomra, a III. számút pedig kiadásra s ezt a véleményt fogadta el az Akadémia (kisgy. 202. p., nagygy. 7. p.) azzal a megokolással, hogy Vörösmarty is elismeri, mikép ez volna a legjobb, ha ideje lett volna a szerzőnek rövidebben írni. A IV. számú mű szerzője Szvorényi József, a III-iké

Szilágyi István volt, s műveik a Nyelvtud. Pályamunkák IV. köteteként 1846-ban jelentek meg.

6. Az 1844-ben kitűzött pályakérdésnél nem Vörösmarty írta a jelentést. 1846-ban a dunántúli tájszólások földrajzi és nyelvtani ismertetésére hirdetett az Akadémia pályázatot, 1848. évi határidőre.

A beérkezett pályamunkáról Vörösmarty az alábbi véleményt nyújtotta be (Főtítk. iratok, 1858. év, 31. sz.):

Vélemény a' következő munkáról: Dunán túli Nyelvjárás. Már Horvát István gyakran sürgette ismerősei előtt, hogy dialectusokra gondot fordítsanak, különben azok az iskolák 's közlekedés' gyarapodtával a' köznyelvhez fognak simulni 's végre átolvadni. Ez aggodalom azóta sokban teljesedett. Félre eső helyek lassanként a' közlekedés által érintetve elvesztették eredeti beszédmódjokat 's talán javultak a' szókiejtésben, de romlottak a' szabályok megtartásában, főleg az igeragozásra nézve. Azért ideje volt több jeles előzmény után e' tárgyat ismét fölvenni 's ha különben nem lehet, részletes búvárlatok' följegyzései által tudomásúl fenn tartani.

Jelen munka szerzője, ki a' Dunán túli, vagy is Duna jobb parti dialectusokat 's azok között főleg a göcsejit, ormánságít, órségít, Rába közit, Balaton mellékit tárgyalja, — területeiket följegyezvén, magokat a' dialectusokat nyelvtanilag végig vizsgálván, kijeleli a' különbözőéseket, mikben az írói nyelvtől 's egymástól eltérnek. 'S mennyiben én részint saját tapasztalásra, részint társalgás vagy olvasás után ítélnék, e' részben alig találok hibát, melyet följegyezni méltónak tartsak. Felfogása helyes, előadása világos, jól rendezett, úgy hogy a' nyelvjárások különbözőesei tisztán és zavaratlanul állnak egymás mellett. Apró tévedések a' szófejtegetésben a' szók' eredetének meghatározásában inkább fordulnak elő, p. o. 14. l. a' *pók* nem tót szó; mert a' *pauk* csak palóczos kiejtése a' *póknak*. 'S ha ez így nem volna is 's a' *pók* tótul *pauk*, még csak annyit lehetne mondani, hogy vagy a' tótok vették a' magyaroktól, vagy a' magyarok a' tótból, vagy mind a' kettőben eredeti. Azonban tudva van, legalább igen elfogadható, hogy a' *pók* a' *poh*(has, nagy has)-ból származott: *poh-ók*, összehúzva: *pók*, mint *pir* és *pof*-ból *pir-ók*, *pof-ók* stb.

28. l. *Alun*-nék nem származik az *alusz* törzsből, hanem az *alun* elavúlt ige-tőből, mint a' *mén* vagy *mèn*-ből: *mén*-nek; a' *jön*-ből *jönnék*; mert ezekben a' gyökök: *mè* (mé-het) *jő* (jö-het) *al alu* (al-hatik alu-vék) toldott gyökök 's egyszersmind ige-tők: *mèn*, *jön*, *alun*, melyek az ohajtó mód' ragozásában alapúl szolgálnak. Az *alun* az u vagy nagyobb olvadékonyságeránt toldatott oda, vagy az ön-ből változott át. Az *alusz* csak a' jel. mód jelen idejének ragozásában szolgál alapúl. Mindezek azonban nem tartoznak szorosan a' dialectusok' tárgyalásához. — Részemről ohajtottam volna ezen nyelv-

járásokhoz számosabb egyes, csak itt divatozó szókat följegyezve látni. — Ha jól emlékezem, az sincs följegyezve, mi szerint Göcsej a' helyek és vidékek' nevei elé *e* névelőt tesz (ha csakugyan annak lehet tartani) p. o. *e Söjtör*-ben *e'* helyett: *Söjtör*-ben. Továbbá méltó lett volna megemlíteni: nem találhatik-e két különböző nyelv-járás valamelyik területen vegyest, mint például Szatmárban vagy Szabolcsban a' Nyíron hallottam: *diszt-ao* (*disztó, disznó*) 's ugyan-ott *iertém* (*értém*) helyett. Hasonlót hoz fel Szeder is a' palóczokról.

Továbbá az írói nyelvben így találjuk: *mondja, adja, szedi, veheti*. A' két első hibás — kellene mondani: *mond-i, ad-i*. A' dialectus ezt így ejti néhol: *adi, mond-i, szed-je, vehet-je*. Itt a' két második hibás. Ezt az igeragozást a' Drávánál 's Borsodiaktól egyezőleg hallottam. Kérdés: van-e vidék, hol mind a' két rendbeli ige szabá-lyosan rozgatatik: *mond-i, szed-i*.

Ezen észrevételeim nem veszik el a' munka becsét. Inkább kívánandókról szoltam mint követelendőkről. Miért is bátor vagyok az Akademiának ajánlani mind nyomtatásra, mind jutalomra. — Vörös-marty Mihál.

A szabadságharcz miatt *e* vélemény, Toldy feljegyzése szerint, csak 1853 nov. 5-én került az Akademiához, s mivel jutalmakat nem volt szabad kiosztani 1858-ig, csak ekkor került a sor az 1846-iki pályázat eldöntésére. Ekkor kiadták a pályaművet Vörösmarty jelen-tésével együtt Nagy Jánosnak, a ki megerősítette Vörösmarty véle-ményét s csak azt adta elő kifogásul, hogy sok a pályaműben az ismétlés s kár, hogy a kemenesaljai nyelvjárást nem ismerteti. Az Akadémia ki is adta a jutalmat a szerzőnek, Vass József kegyes-rendi tanárnak. Műve a Magyar Nyelvészetben és különnyomatban 1860-ban jelent meg.

E szakaszhoz kiegészítésül meg kell még jegyeznem, hogy az Akadémia kézi könyvek híját érezvén, 1837-ben az osztályokat jelentéstételre szólította föl. A nyelvtudományi osztály részéről Vörösmarty a következőket jelentette (Főtitkári iratok, 1837. év, 8. szám):

Közhasznú kézi könyvek (nyelvtudományi osztály). Hiával levén csaknem minden ez osztálybeli jó kézi könyvnek, legelsőbb is a' következőket ajánlanám.

1.) Magyar szókötés. Mellyben foglaltatnának *a)* a' szósorozás szabályai, *b)* a' mondatok sorozásának némelly elemei, a' közszók' kihagyása' szabályainak függelékével, *c)* az igék' hatása, vagy is: milly ragú neveket kívánnak az igék.

2.) Magyar szónoklat.

3.) Magyar költészet.

Életírások. 1.) Tinódi. 2.) Zrinyi. 3.) Faludy. 4.) Révay. — Vörös-marty Mihál rendes tag.

1839-ben Vörösmarty figyelmeztette (32. p.) az Akadémiát, hogy a nagyszótári előkészületekhez szükséges kijelölni azt, hogy a műszavak mely tudományhoz és melyik osztály körébe tartoznak. Erre az egyes osztályoknak ki kellett jelölniök a körükbe eső tudományágakat. Vörösmarty a nyelvtudományi osztály körébe a következőket jelölte ki (Főtitk. iratok, 1839. év, 127. sz.):

Nyelvtudomány. 1.) Alaptudományok: Grammatica. Szókötés. Aesthetica (literaturát tárgyzó rész). 2.) Alkalmazottak: Hermeneutica. Oklevéltan. Feliratok (Czímertan, Pecséttan, Numismatica). 3.) Segédtudományok: Mythologia. Archeologia. Régi Geographia, régi historia.

Ezekből a' segédtudományokat, 's oklevéltant, feliratok' tudományát, minthogy azokra a' történeti osztálynak van inkább szüksége, átengedve, a' nyelvtudományi osztály átvehetné az egész aestheticát. 'S így állana a' nyelvtani osztály grammatica, szókötés, aesthetica, Hermeneuticából. Aláírva: Vörösmarty, Szemere.

(Folytatjuk.)

VISZOTA GYŰLŐ.

A magyar nyelvtudományi irodalom 1911-ben.

a) Folyóiratok.

Egyetemes Philologiai Közöny. Szerkesztik Császár Elemér és Láng Nándor. XXXV. évfolyam. Budapest, 1911.

Magyar Nyelv. Közérdekű havi folyóirat a művelt közönség számára. A Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából szerkeszti Szily Kálmán és Gombocz Zoltán. VII. évfolyam. Budapest, 1911.

Magyar Nyelvőr. Szarvas Gábor folyóirata. Szerkeszti és kiadja Simonyi Zsigmond. XL. évfolyam. Budapest, 1911.

Nyelvtudomány. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Asbóth Oszkár. III. köt. 3., 4. füzet. Budapest, 1911.

Nyelvtudományi Közlemények. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Szinnyei József. XL. évfolyam 3., 4. füzet. XLI. évfolyam 1. füzet. Budapest, 1911.

b) Önálló munkák.*

Albai Rezső. Schidlöf gyakorlati módszerének magyar-német zsebszótára. Budapest, Schenk F. 1911. (32-r. 120 l.) 60 f.

Apáthy István. Kompliment és Komplement. Budapest, Lloyd ny. 1911. (8-r. 14 l.)

Ballagi Aladár. Régi magyar nyelvünk és a nyelvtörténeti szótár. I. kötet. 2. fele. Budapest, Akadémia, 1911. (8-r. 449—760 l.) 8 K. — Ism. Sz. K. Magy. Nyelv 94 l. — Göröcsöni Dénes. Alkotmány 42. sz. — g. d. Kath. Szemle 424—426. l. — Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 87. l. — y. Keresztény Tanító 1. sz.

* Az iskolakönyvek mellőzésével.

Dongó Orbán. A kiskunfélegyházi nyelvjárás. Szeged, Várnay L. ny. 1911. (8-r. 45 l.) 1 K 20 f. — Ism. Sasvári Benő. Philol. Közl. 708. l.

Elek Ilona. Móricz Zsigmond stílusa és nyelve. Rákosliget, Boros ny. 1911. (8-r. 72 l.)

Erdély Amália. Gyöngyösi nyelvéről. Budapest, Minerva ny. 1911. (8-r. 48 l.)

Fogl Sándor. Adatok az idegenszerúségek történetéhez. (Báráczy meg Kazinczy) (Miskolczi kath. főgymn. 1910—11. értes. 3—45 l. — Külön is megjelent. 8-r. 45 l.)

Gál Józsa. Kármán stílusáról. Rákosliget, Boros ny. (8-r. 46 l.)

Gombocz Zoltán. Képzettársulás és jelentés-változás. Budapest, 1911. (8-r.) Ism. R. M. Tanáregyl. Közl. 44. évf. 666. l.

Graber Emma. Faludi stílusáról. Budapest, Rothberger és Weisz ny. 1911. (8-r. 48 l.)

Hambai Erzsébet. Herczeg Ferencz stílusa és nyelve. Huszt, „Nagyág“ ny. 1911. (8-r. 47 l.) Ism. Turóczi József. Nyelvőr 421. l.

Holzmann István. Az összetett mondat és kötőszavai a népnyelvben. Budapest, Rusznák és Türk-ny. 1911. (8-r. 55 l.)

Horger Antal. Egy ismeretlen magyar hangtörvény. (Nyelvészeti Füzetek 65. füzet.) Budapest, Athenaeum, 1911. (8-r. 48 l.) 1 K. — Sasvári Benő megjegyzése. Philol. Közl. 707. l.

Horváth János. A „Nyugat“ magyartalanságairól. Budapest, Hornyánszky V. ny. 1911. (8-r. 26 l.) — Ignóty. A Nyugat magyartalanságairól. Nyugat II. 1028—1040. l. — Ism. Bittenbinder Miklós Kath. Szemle 1110. l.

Justus Hajnalka. Adatok a magyar „ny“ hang történetéhez, különös tekintettel a tövégi n < ny hangváltozásra. Budapest, Hornyánszky V. ny. (8-r. 35 l.)

Kertész Manó. Maga. Budapest, Hornyánszky V. ny. 1911. (8-r. 121.)

Kóssa Gyula dr. Régi magyar gyógyszernevek. Nyelvtörténeti tanulmány. (A „Magyar Nyelvtudományi Társaság“ kiadványai. 10. sz.) Budapest, Nyelvt. Társ. 1911. (8-r. 93 l.) 80 f.

Lambrecht Kálmán. A magyar szélmalom. Budapest, 1911. (8-r. 64 l. 1 lev.) Ism. Sz. K. Magyar Nyelv 463. l.

Levy, Ernst. Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindung. Göttingen, 1911. (8-r.) — Ism. Trócsányi Zoltán. M. Nyelv 424. l. Rubinyi Mózes. Keleti Szemle 177—179. l.

Pintér Jenő. Nyelvtudományi törekvések a megújulás korában (1792—1831.) Budapest, 1911. (8-r. 22 l.)

Pollák A. József. Katona József stílusa és nyelve. Budapest Rusznák és Türk ny. 1911. (8-r. 64 l.) — Ism. Turóczi József Nyelvőr 421. l.

Rubinyi Mózes. Az erdélyi magyar nyelv-művelő társaság története. Budapest, 1911. (8-r. 15 l.)

Sebők János. A birtokos jelző. (Lévai kegyr. főgymn. 1910—11. értes. 9—24 l.)

Simonyi Zsigmond. Emlékbeszéd Szarvas Gábor rendes tag felett. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XV. köt. 8. sz.) Budapest, Akadémia, 1911. (8-r. 20 l.) 60 f.

Simonyi Zsigmond. Emlékbeszéd Misteli Ferencz külső tagról. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XV. köt. 7. sz.) Budapest, Akadémia, 1911. (8-r. 20 l.) 80 f.

Szily Kálmán. Apáthy István és a természettudományi műnyelv. Budapest, Lloyd ny. 1911. (8-r. 5 l.)

Takács István. Vajda János nyelvéről. Budapest, Rothberger és Weisz ny. 1911. (8-r. 46 l.)

Tóth Gyula. Arany prózájának a szófűzése. Budapest, Corvina ny. 1911. (8-r. 48 l.)

Zlinszky Aladár. A szóképekről. (Budapesti VIII. ker. főgymn. 1910—11. értés. 3—31 l.) (Külön is megjelent 8-r. 31 l.) 70 f. — Ism. Gombocz Zoltán. M. Nyelv 324. l. Rubinyi Mózes. Nyelvőr 376. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

A jász népnévről. Multkori cikkem végén (MNY. 8: 199) említettem, hogy MUNKÁCSI BERNÁT szívésségéből elolvashattam KULAKOVSKIJ J. „Alany po svjedjenijam klassičeskich i vizantijskich pisatelej“ (Kiev 1899, 8° 72, különlenyomat a „Čtenija v Istorij. Obšč. Nestora—lětopisca“ XIII. kötetéből) cz. művét. A munkában néhány olyan adatot találtam, a melyek multkori cikkemet kiegészítik. Ezek a következők:

a) Egy XIV. századi „Spisokъ gradomъ russkymъ“ jegyzékben a mai *Jaši* (= Jászvásár) oroszul *Askjy torgъ*-nak van nevezve (lásd KULAKOVSKIJ-nál 66. lap). A XV. századi DLUGOSZ lengyel történetíró is említi a várost, még pedig így: „Item Dressa (fluuius) cuius fons circa Drogum opidum, ostia prope *Jasky-Torg* in Pruth, alias Philistinorum forum“ (KULAKOVSKIJ 72). A mi e tudósításban a *Jasky Torg*-on kívül nevezetes, az az, hogy a jászokat ő is Philistini-knek nevezi, a mire példát külföldi íróból nem ismertem.

b) A jászok 1313-ban Milutin szerb czárt segítették háborúiban, 1323-ban pedig bolgár szolgálatban volt egy nagyobb harcos csapatuk. — 1330-ban a „Gospodstvo Jaško“ [= Jász ország] is tagja annak a szövetségnek, a melyet hét fejedelem kötött a szerbek ellen. KULAKOVSKIJ (67., 68. lp) azt állítja, hogy itt a „Gospodstvo Jaško“-n a mai Oláhországot Moldovával együtt kell érteni.

Mindezek az adatok támogatják azt a feltevést, hogy a jászok nyelvben alánok ∞ oszéték voltak, s a kunokkal egyszerre telepíthették őket ugyanonnan, tehát a mai Moldva felől. MELICH JÁNOS.

A borbélyok régi magyar nevei. Tudvalevő dolog, hogy a *borbély* főnév a latin *barba* szóval összefüggő francia-német *barbier* névnek ivadéka nyelvünkben. Eleve valószínű, hogy voltak eredeti szavai is apáinknak e fogalomra. De melyek? — Régi szótáraink a *tonsor* magyar megfelelőjeként (a *borbély* mellett) a *nytrő* szóformát említik legtöbbször. Ritkábban kerül elő a *hajfodorító*, mint a *friseur*; *concinuator capillorum* magyar megfelelője. Legérdekesebb pedig a *Faludinál* olvasható *szakállverő* név: „Pipeske-

déssel vesztegetik a drága időt, körültekintő a szabórend, a kalmárság, szakállverő, hajfodorító inasok“ (NE. 34). Mikor ezt először olvastam, szentül azt hittem, hogy a *szakállverő* Faludinak sajátos tréfás alkotása. Utóbb meggyőződtem róla, hogy tévedtem hitemben, mert már *Csúzy Zs.* is él e szóval Evangéliumi három kenyér cz. művében (1724): „Hugo Carensis a hízkelkedőket hasonlatosságban Borbélyoknak, vagy-is *szakáll-verőknek* nevezi“ (104). Csúzynak EHK. cz. munkája ezen elnevezésnek az eredetét is megvilágítja a következő helyén: „Mikor vagy víg ünnepet akarunk illeni, vagy pompás vendégségben hivattatunk, gyakortább olyankor *verettyűk szakállunkat* s-nyirettyűk hajunkat“ (461). Érdemes megjegyeznünk, hogy ezen eredeti magyar elnevezések egyenként a borbélyoknak más-más munkájára vonatkoznak.

Veres ének. Ezt a különös szót, melyről a NySz. mit se tud, *Csúzy Zsigmond* többször használja: „Most a trágárságokban, a *veres énekekben*, és feslettség-re ösztönöző Muzsikákban kedve-szerént szabadossan gyönyörködik“ (EHK. 369). „Naponként nem egy halál férkezik-bé a *veres énekek*, a szerelmes historiák, és tisztátalanól csiklándoztató rút trágár beszédek szörnyű haláli“ (EHK. 400). „Nem vétkezünk, ha a tisztátalan, és a szűzességnek les-hányo *veres énekeket* fül bé-dugva távul kerüllyűk“ (EHK. 499) stb. A *veres ének* nyilvánvalóan gúnyos elnevezés, melylyel *Csúzy* a virágénekeket, szerelmes verseket akarja illetni. Ugyanezeket más helyen *veres ritmus* névvel is nevezi: „Némellyek szerelmes énekek dudolásával, *veres ritmásokkal*, némellyek mesézéssel vesztik drága idejüket“ (Morzs. 408). Mind a két szó *Csúzy* alkotásának tetszik. A létrejöttük alkalmasint azon ősi népi fölfogásnak tulajdonítható, mely a vörös színben rossz tulajdonságok jelét gondolja. Már a középkori latin példabeszédek között is nyomát találjuk e fölfogásnak: „Per rufam barbam poteris cognoscere nequam“ (a magyar megfelelői: „*Veres bajuszában* és az ily hajúban ritkán szokott jó válni“ Szirm., Hung. in parab.² 150. „Ritkán szokott *vörös szakállú* emberben jó lenni“ Ballagi, Magyar példab. 450). A németben is van biztos jele: „*Rot Haar* ist entweder gar fromm, oder gar böse“ (a magyar párja: „*Vörös ember* ritkán jó; de ha jó, igen jó“ Ball. 450). A magyarban: „*Vörös ember*, deres ló, ritkán válik abból jó“. „*Vörös kutya, vörös ló, vörös ember* egy se jó“ (Margalits, Magyar közm. 761). Fél századdal *Csúzy* után *vörös zsoldár* formával *Vajda Sámuel*nél is megtaláljuk eme gúnyos appercepciót: „Illyen maláták [= disznóeledelek] azok a *vörös Soltárok*, azok a tisztátalan versek, azok a szeretőknek bolondságiról szerzett éjeli trágár Komédiák“ (Kriszt. élete 2:222). Ha emlékezetem nem csal, a *vörös zsoldár*-t mint a szerelmes

énekek gúnyos nevét, *Eázmánynál* is olvastam; de hogy melyik művében, azt most nem tudom megállapítani. Főlemlíteni való még itten a *Tinódinál* előkerülő *sápi zsoldár* elnevezés: „Vigan bosszokodnak leányok, iffjak — az udvarbíráknak és kulcsároknak — lelkökért ők *sápi zsoldárt* olvasnak“ (Az udvarbírák és kulcsárokról, 73—75. sorok). Csakhogy ez, mint az átoknak tréfás neve, semmi szorosabb összefüggésben nincs a *vörös zsoldárral*.

Versezet. *Baróti Sz. D.* Kisded szótárában: „*Versezni*: verset írni, — szerezni, — költeni; *versezet*“ (270). Czuczor-Fogarasi-nál: „*Versezet* = több versből vagy versszakból álló költői mű, versköltemény; továbbá a versekben írt költeménynek műtani alakja, szerkezete“. Úgy látszik, mintha e szó *Baróti* alkotása volna. A NyÚSz. valóban tőle is származtatja. Ámde igazság szerint legfeljebb annyiban lehet *Baróti* újításának cartanunk, hogy új értelmet adott neki; mert maga a *versezet* szó életben volt már a XVII. század elején. A pápai mészárosok 1612-ben kelt czéhlevelében, illetőleg ennek egykorú magyar fordításában (kiadva *Kiss Istvánnak* A pápai plebánia története cz. művében, 1908) akadtam reá a következő mondatokban: „Az eszes és jámbor pápai mészáros mesterek hoztak vala hozzánk [Enyingi Török Istvánhoz] némi nemű *versezeteket* és rendeléseket, az ő mesterségüknek szép és jó renddel való megtartására valókat“. „Mi is azon *versezeteket* helén hagyván, javallanánk és megerősítenénk“ (Kiss id. m. 189. l.). Mint látnivaló: itt a *versezet* szó articulus, czikkely, szakasz értelemben van alkalmazva.

RÁTHEI PRÍKKEK MARIÁN.

János pap országa (vö. MNy. 8:37). Előkerül ez a kifejezés csenkesz-fai Poóts András Ifjúi Verseiben is (1791). „Lakodalmi játék“ cz. költeményében a 191. lapon a következőket olvashatjuk: „Tám! Tzéloz Saturnus arany idejére, | Ez álom: Melly elő fog jőnni végtére, | 'S még a' korhelynek-is leszsz könnyebbségére, | Úgy, hogy munka nélkül el-élhet kedvére. — Vagy hogy nem mese a' *János Pap Országa*, | Mellyet még elő hoz Saturnus jósága, | Ha kezéhez kerül a' fia jószága: | Héj! a' Czigánynak-is leszsz akkor világa!“

Anyó. A NySz. ezt a szót Gvadányi Rontó Pál-jából ismeri: „anyó: [matercula, mütterchen]. A sok nénék, hugák, *anyók* (Gvad.: RP. 96)“. A Rontó Pálnak Gvadányi halála után megjelent kiadásában (1807-iki, 2. kiadás), a melyből a NySz. adatait vette, a kérdéses helyen csakugyan *Anyók* van. Nyelvészeti szempontból azonban az első kiadás a döntő, mely 1793-ban jelent meg. Közöljük ebből a megfelelő helyet, még pedig kissé bővebben, hogy a szöveg összefüggéséből is ki lehessen venni, mi a helyes szóhasználat. Rontó Pál társaival katonának állott s éppen indulni készül. Következik a

búcsúzás: „Atyák fiaiknak nyakokba borúltak, | Fájdalmakkal anyák szívei szorúltak (95. l.). Fél holtan a' földre estek, el-ájúltak, | A' sok Nénék, Húgák, *Ángyók* szint' így húltak. | Itten sok bal Néne, 's *bal Ángyó* pityergett, | Látván kedves vére ül mostan más nyerget“ (96. l.). Az *Ángyók* helyén tehát *Ángyók* van s az *ángy* szónak *ángyó* alakját a MTsz. éppen Gömör m.-ből is közli, Gvadányi műveiben pedig sok a gömöri és borsodi tájszó. A mondottak után az *anyó* czikk a NySz.-ből törlendő.

PUTNOKY IMRE.

Irodalom. Tudvalevő dolog, hogy a legtöbb európai nyelv az irodalmat a latin *literatura* szónak kevésbé módosult származékaival jelöli meg. A mi *irodalom* szavunk nem régi, alig hetven esztendő. Eddigi tudomásunk szerint SZEMERE PÁL alkotása volna; annak mondja a NyÚSz. SZVORÉNYI JÓZSEF (Szemere Pál Munkái 1:46, jegyzet) és P. THEWREWK EMIL (Nyr. 10:174) tudósítása szerint. Mind a ketten azonban TOLDY FERENCZRE mennek vissza, a ki A magy. költ. kézikönyvében (1. kiad. 2:143) Szemerét mint nyelvújítót méltatván, harminczhat szavát sorolja föl, s hozzá teszi: „... és számos más, mikre biztossággal többé nem emlékeziünk“. Úgy látszik, hogy Toldy a fölsoroltakat is csak puszta emlékezetből írta le, mert egyharmadjuk határozottan más alkotása, egyharmadja pedig kétséges, hogy valóban Szemere Pálé-e? E kétesek közé tartozik az *irodalom* szó is. Szemere 1840-ben még *világliteratura*-t ír (Munk. 2:17), 1842-ben pedig már javában ezeket: *irodalom*, *irodalomköltészet*, *irodalomtörténetileg*, *költészeti irodalmunk* (Munk. 2:187). Tehát e két évnyi időközben kellett az *irodalom* szónak keletkeznie; Szemere kiadott munkáiban azonban semmi nyomra nem lelünk. Elővettem az akkortájt legtekintélyesebb folyóiratnak, az Athenaeum-nak 1841-iki és 1842-iki évfolyamát, és azt tapasztaltam, hogy a mi az előbbiben még *literatura*, *literaturai*, az az utóbbiban következetesen *irodalom*, *irodalmi* (címekben, rovatok fejében, tartalomjegyzékben), és hogy a szövegből is szinte teljesen eltűnt az idegen szó. Nyilvánvaló, hogy az Athenaeum elfogadta, szentesítette és alkalmazta az új szót. Arra azonban nincs semmi nyom, hogy ki ajánlotta: BAJZA, VÖRÖSMARTY, TOLDY, vagy más-e? A három főember munkáiban sem találunk útbaigazítást. Az Athenaeum 1841-iki folyamában tehát még a *literatura* és származékai uralkodnak, de azért a szövegben fölbukkan az *irodalom*. Az első adat, melyet találtam, KUTHY LAJOS-nak *Literaturai pártemberek cz. cikkében* van (1841 januárius 10.), a hol ezeket mondja: „Valaki mondá: *irodalmi* ellenfelednek csak akkor felelj, ha ezüstkanál-lopással vádol“, alább megint *literaturai* munkáiról beszél. Érdekes, hogy ugyancsak KUTHY LAJOS írja 1841 márczius 8-ról keltezve a Honművész-nek *Literatura* rovatában (1841, 165. l.): „*lapiralommá* alakult belletristi-

cánk“. A szó alkotója — talán KUTHY — eleinte ingadozott az *irodalom*: *iralom* alakok közt, mert nyilván a *str*: *siralom* és *btr*: *biro-
dalom* kétféle mintája lebegett előtte. A két alak egy ideig küzködik is egymással; még 1842-ben, GARAY JÁNOS *Regélő*-jében, egymásután olvassuk: *szépíralmi* (1. l.), *szépíralom* (2. l.), az első *szépíralmi* lap (2. l.), *irodalmunk* (4. l.), *irodalom* és *iralmi* hírek (7. l.). De úgy látszik, már 1841-ben az *irodalom* javára billen a mérleg; a Hon-
m ú v é s z - n e k egyetlenny számában (május 16, 309—312. l.) követ-
kezetesen ezt találjuk: „e’ két osztályba tartoznak napunk *irodalmi*
hősei . . . zsenge *irodalmunk* . . . köszönet a magyar *irodalom* pártolói-
nak“. SZÉCHENYI a Kelet Népeben, mely 1841 június 8-ról van
keltezve, már *irodalmunk*-ról ír (375. l.) és VÖRÖSMARTY a róla szóló
bírálatban (Athenaeum, 1841 október 3., 648. l.): „*irodalmunk* ’s
művészetünk’ zsenge termékeiről“ beszél, alább pedig ezt mondja:
„kifejlett *irodalom* ’s művészet nélkül nincs nép“ (okt. 5., 657. l.).
Mínhogy sem az Athenaeum-nak, sem más folyóiratnak vagy
könyvnek lapjain 1841 előtt e szót nem találtam meg, egyelőre
1841 januáriusát kell keletkezése idejének tartanunk és szerzőjét
KUTHY-ban sejtenuink. Valószínű azonban, hogy SZÉCHENYI és VÖRÖS-
MARTY, és általa az Athenaeum tekintélye tette a szót közkeletűvé,
valamint az a körülmény is, hogy az új szó kitünően beleilleszke-
dett a már meglevő, azonos és hasonló képzésű szavak sorába, és
rögtön nagyszámú összetétellel és képzéssel meg is családósodott.
Valóban nem sok olyan új szavunk van, mely olyan természetesen
illeszkedett bele nyelvünk szókinésébe s olyan könnyen a köztudatba,
mint az *irodalom*. A *világirodalom* összetételt pedig eddig valóban
még SZEMERE PÁL-nak kell tulajdonítanunk; ő él vele abban a rajon-
gással telt levélben, melyet 1846 aug. 29-én ír Petőfi-nek (Munk.
3:337, és teljes hűséggel Petőfi, Vegy. Műv. 3:142). Érdekes még
PETŐFI-nek tréfás szövegyítése: „Ezentúl tehát kirekesztőleg az *iro-
daturának* vagyis *literadalomnak* vagy *irodalomnak* élendek“ (Levél
Tárkányi Bélához, 1844 ápr. 28.; Vegy. M. 3:132).

Nyék (MNY. 4:82). Ennek a szónak *vadaskert* jelentéséről ki-
mutattam, hogy Oláh Miklós Hungária című művéből ered. Azt a
nézetemet is kifejeztem, hogy valószínűleg csak helynév volt ere-
detileg és Révai, Garay meg Arany félreértésből ruházták rá a
vadaskert értelmet. Most is helynévnek tartom, még pedig azok közül
valónak, a melyek tulajdonosuktól kapták nevüket, mint pl. Tétény
(← Tuhutum, Töhötöm), Jutas, Tas, Szabolcs, Aba, Megyer, Tarján,
Jenő, Gyarmat, Tevel; ezek tudvalevőleg mind Árpádkori személy-
vagy törzsnevek. A *Nyék* is előkerül már Constantinos Porphyroge-
netos művében (De administrando Imperio, 40. fejj., l. M. Honf. Kútf.
124), a hol a *Neké* törzs: γένος τοῦ Νέκη a kabarok után az első

magyar törzs. Ezt többek közt Pauler Gyula is a *Nyék* helynévvel azonosítja, mely 16-szor fordul elő hazánkban (A magy. nemz. tört. Szent Istvánig, 126; vö. Melich, MNy. 6:152). Ezek az adatok kívül szavunk eddig nem került elő sem a régi, sem a népnyelvből s már szinte meg lehetett nyugodni a magyarázatában. Ekkor nagy meglepetésemre még egy adatra bukkantam, a melyet az eddig ösmertekkel egyáltalában nem lehet összekötni. Ez Madáchnak Isten keze, ember keze című költeményében van (Ö. M. 2. kiad., I. 76):

A nap mostan ébred . . .

. . . a kis pacsirta . . . dalára a sok kis madárka felel . . .

Fent a légben délnek vándorlói jőnek,

Kovályogva *nyékén* elhagyott fészkeknek.

Én ezt az utolsó sort egyáltalában nem értem, mert nem tudom, mi lehet ez a *nyék*, melyen vagy talán mely fölött a dél vándorlói, valószínűleg a gólyák kovályognak. Talán akad a MNy. olvasói közt, a ki rátalál ennek a titokzatos szónak nyitjára.*

Serleg és ajak széle közt. Van egy nemzetközi szállóige, mely azt jelenti, hogy a végzet sokszor épp abban a pillanatban lép gátlólag közbe, mikor már-már elértük vágyaink czélját s ajkunk elől ragadja el a kínálkozó serleget: „Sok eshetik meg a serleg s ajkunk széle közt“. Aristoteles egy adomát mesél erről (Polit. Sam. Frg. 523; vö. Büchmann, Gefl. Worte). Ankaios (Ancaeus), Samos királya szőlőt ültetett, s szolgája azt jósolta neki, hogy előbb hal meg, mintsem borából ihatik. Már szüret előtt volt, s Ankaios dicsekedve mondta, hogy mégis csak iszik még a borból; de a szolga megint csak rosszat jósolt, mert: „Πολλὰ μεταῦδ πέλει κύλικος καὶ χεῖλος ἄκρου“, s valóban, Ankaeost vaddisznó megölte, még mielőtt a bor kiforr. Hiteles-e ez az adoma vagy sem, az ma már bajosan dönthető el, de az bizonyos, hogy a szolga jóslata szálló igévé lett. A latinban: „Multa cadunt inter calicem supremaque libra“, ezzel a két mellékalakkal: „Multa cadunt inter duo tempora“ és „Inter os et offam“ = a száj s a falat közt (vö. P. Thewrewk Emil, E. Phil. Közl. 10:412; Erasmus Adagia I:5, 1, IV:8, 30; Cognatus Adagiorum Sulloge 643). Francziában 8, olaszban 4, portugálban 1, spanyolban 1, hollandban 6, angolban 3, dánban 2, izlandiban 2, norvégban 1, németben 6 közmondásszerű változata van (Reinsberg-Düringsfeld I. 676, Gaal György 1111). Magyar változatai nem fordításai a közmondásnak, hanem vagy körülírásai, vagy mással való helyettesítései. Így Decsi ezt teszi helyébe: „Estue szokták dízéрни az napot nem reggel“ (288. sz.) és: „Sok dolog eshetik még addig“ (3648. sz.). Melotai Nyilas István pedig ezt mondja: „Multa ca-

* Alkalmasint elvonás a *környék* szóból.

dunt . . . stb., Az az, magyarul mikor az Arany Almához nyulnál akkor rantyak el az gyeként alolad“ (Sz. David 95, 1620).^{*} Kisviczay a Decsi-féle alak mellett (288), Beniczky módjára rímbeszedve, írja körül: „Sok szerencsétlenség | eshetik 's nagy inség | egy szempilla[n]tásban-is“ (316. l.) s innen idézi rövidítve Ballagi is (7039. sz.).

A német irodalomban Fr. Kind nevű költő Ankaeos cz. költeményével tette népszerűvé a közmondást s belőle idézik ma szerte: „Zwischen Lipp' und Kelchesrand | Schwebt der finstern Mächte Hand“ s ezt Heyse a nyolczvanas években regénycímül is választotta.

A mi irodalmunkban két előfordulásáról tudok. Az egyik Petőfi-nek „Ne bántson az meg . . .“ című, Szendrey Juliához intézett versében, hol a „múlt kísértetéről“ mondja:

Sokszor, midőn a kéj legédesb nedve
Érinti már-már szomjas ajkamat,
Megjelenik . . . kezem megáll ijedve
És földre ejti a telt poharat.

Petőfi valószínűleg a közmondásnak nagyon közkeletű alakját olvasztja mesterien költeményébe.

A másik Kiss Józsefnek „Nápolyi emlék“ című, igen mély költeményében van. A költő egy pohár chiantit készül fölhajtani:

S a mint ajkimhoz emelném a kelyhet,
— Kehelytől ajkig, hej, még messze rés! —
Im, gyászmenet tart föl a meredeknek,
Megdöbbsentő, szokatlan temetés!

Kiss József fogalmazása nem mondható szerencsésnek. Az a „még messze rés“ magyartalanságával bántóan megzavarja a jelenetnek hangulatosságát; a kehely és ajak *távolságát, közét* lehetetlen *rés*-nek mondani a vele teljesen összeférhetetlen *messze* jelzővel.

Az bizonyos, hogy az ismeretlen eredetű, görög adoma rab-szolgájának mondása egyike a legszívósabb szálló igéknek, hogy nemcsak megmaradt kétezer esztendőnél hosszabb ideig, hanem a költők kezében új színt s új fényt kapott. Ez mindenestre nemcsak az ábrázolt helyzet szemléletességéből, hanem a hozzá kapcsolódható képzetek megkapó voltából és gazdagságából magyarázható.

TOLNAI VILMOS.

Dicselkedik. E szóról Sándor István 1801-ben (Sokféle, 175) azt állította, hogy eleink egykor másként ejtették, mint most; nem *dicselkedik*, hanem *dücsölködik* volt régente a hangzása. Ez állítását később a szótárában némi módosítással megismétli, azt mondván, hogy a *dicselkedni* régi alakja *dicselkedni*. Talált-e erre valahol régi adatot, nem tudni; de valószínűbb, hogy ezt is csak az ő sokszor

* Trócsányi Zoltán szives közlése.

hangoztatott „vélekedései“ közé kell soroznunk. Sem a NySz., sem semmiféle más szótárunk nem ismeri a *dicsölködik* igét, de elvégre nem lehetetlen, hogy valamint a *buzgó*, *bölcs* melléknevekből, az *l* hang közbeillesztésével, *buzgólkodik*, *bölcselkedik* származott, szintúgy származhatott a *dicső*-ből *dicsölködik*.

És íme, az EhrC., a melyről Sándor Istvánnak tudomása sem lehetett, két helyen is megőrizte számunkra a tőle föltett ősrégi alakot. A 125. lapján olvassuk ugyanis: „*Es gyczewlkewdny* kezdnek embereknek gyczeretyben“ (et gloriabuntur in laudibus hominum, Speculum vitae beati Francisci, Venetiis 1504); továbbá a 128. l.: „*hogy menden test ne gyczewlkewgyek ew lelkeben*“ (ut non gloriatur in conspectu eius omnis caro). Azon fönn ne akadjunk, hogy az EhrC. a *dicsölködik* helyett *gyicsölködik*-et hangoztat, hiszen itt a *dicséret* is *gyicséret*-nek hangzik. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a mai *dicsekedik* alak is többször előfordul benne, szintén *gyczekedik*-nek írva (31, 22, 128).

SZILY KÁLMÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Czeglédi István 1663-ban adta ki „Baratsaghi Dorgalas“ című művét, melynek nyomán egész vita indult meg. E vitairatok nyelvtörténeti szempontból még feldolgozva példány a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban. (Az alább közölt számok a fejezetet jelentik, melyben az illető kifejezés megtalálható.)

1. „*Egy Ven Bial orrára való Karika.*“ Kassa 1664. Valószínűleg Sámbar Mátyás műve, ámbár Czeglédi Kiss Imrének tulajdonítja. 8-r. 8 levél. Egyetlen példánya a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban. (Az alább közölt számok a fejezetet jelentik, melyben az illető kifejezés megtalálható.)

Vén Bial (sokszor); *agg szerszám* (3. §); *vén szakal*, *vén bak*, *vén Czap* (4. §); *Cassai vén Műszeres* (5. §) = gúnyszavak az öreg Czeglédi ellen.

hasomlatosság és *talám* (az előljáró beszédben).

mások szájával enni, *s mások szája izit el-hadni* (1. §) = más szavainak értelmét kiforgatni.

bialista (1. §) = a vén bial követője.

orr felemelő bial (2. §) = felfuvalkodott.

a kérdés mellől elcsavarogni (3. §) és *az fel-vött dolog mellől elszökni* (3. §) = más dologra vinni át a beszédet.

satulni, a Calvinista Praedikátorok a Sz. Írásbul satulnyák ki az Calvinista Religionak czikkelit (3. §) = kifacsarni, kipréselni.

az az ördög practikája (3. §) = mestersége.

maga büzit másra keni (4. §) = maga hibáját másra fogja.

abbul gyanus máshoz, *a ki miben gyakorlatos* (4. §), (közmondás) = wie der Schelm ist stb.

ki-böfftenteni (4. §) = gyomrából kiadni.

szárába szállott az esze (5. §) = oktalanul beszélt.

(Folytatjuk.)

II.

Czeglédi István „fabulái“. 1664-ben adta ki Czeglédi István, „a kassai keresztyén helvetica gyülekezetnek lelki tanítója“, az „Idős Noe becsületit oltalmazó Japhetke“ című munkáját, melyben a „Vén Bial“ támadásait ezáfolgatja. Ezen műve annyiban eltér többi munkájától, hogy itt nem theologizál annyit, hogy nem tömi tele idézetekkel, s éppen azért nyelvezete könnyen folyó és a mellett példákkal és közmondásokkal fűszerezett. Kortársai ugyan megróják a „görbe szájú Tyukodi fabulás beszédit“, de nekiünk éppen ezek a példák és mesék érnek legtöbbet.

Összesen 15 ilyen „fabulát“ mond el Czeglédi a fentebb idézett művében; ezek közül a három elsőt Frischlin Nikodémusz (1547—1590) német koszorús költő „Facetiae“ cz. művéből vette, a többinél nincs megnevezve a forrás, nagyobbbrészt azon nemzetközi tőkéből merítette, melyből meséink és közmondásaink egy része is származott. Háromról azonban kimutatható, hogy teljesen magyar eredetűek, ilyenek a 4., 14. és a 15. Az alábbiakban szóról-szóra közlöm eme fabulákat, egyrészt, hogy belőlök Czeglédi nyelvét megismerjük, másrészt, mert tartalmuknál fogva is megérdemlik, hogy felelevenítsük őket.

1. *A félelmes pap.* Szinte úgy cselekedett, mint egy Szamári félelmes Pap, ki megijjedvén a Templumban a sokaságtól, így kiált: Tűz, tűz, tűz! Ezt halván Halgatoi, mind ki szaladnak a Templumbul, s maga meg-menekedik a praedikállástul. A Jesuita-is fel-teszi magában, hogy mind meg-tzáfolya Könyvem; azonban meg-rémülvén a sok Ezer akadékoktól, Bolondnak kiált, s ezzel meg-menekedik a refutállástul (27. §.).

2. *A szobul kifogyott pap.* Ugy cselekszik, mint a Praedikállás közben, a szobul ki-fogyot Pap, ki így szollot Halgatoinak: Elégedgyetek meg most Atyámfiai a rövid Praedicationival, jöendő Héten, új könyvet hoznak, s beszeg akkor hosszszabban nyujtom tanításomat. Így úis most, a rövid Praedicatio alatt, hosszú nyárs pecsenyét forgat (30. §.).

3. *Az együgyű pap.* Szinte úgy cselekszik it a Jesuitával, mint a Negyven-napi Büjtőt, szorosan megtartani parancsolt edgy Pap. Kinek mikor mondanák Halgatoi: Lám Christus, Apostoliival edgyüt, meg-ötte Cseterteken estve az Hust, (az Husvéti Barányt) nem várván Husvétet. Ezt felelé reá: Meg évék bizony, de megis adák az árrát, mert más nap a Christust meg-feszíték, a Tanítványok sem halának meg szép halallal. (mint ha az Hus étel löt volna oka!) (37. §.).

4. *A félszájú emberről.* Szintén úgy jártam én ez Jesuitával, mint edgy Deák régen, egy félszájú, Tyukodi nevű Nagy Emberrel; míg a Tokai révben edgyüt voltak, a Mesteris úgy alkalmaztatta száját, minémű volt a Tyukodi-é; (sajditvan, hogy a Fű Ember annak örül, hogy nem csak néki vagyon fél-szája). De, meg-válván edgymástul, így kiált utanna a Deák: Tyukodi Vram! nem ál félen a szám! Meg-haragszik amaz, s által vág kardgyával a Tizsán a Mester után; a tréfás Deák le-dül, így jajgatván: Jaj el-vesztél! Ragadgya Tyukodi erszényét, s tiz aranyat küld a Deák után, hogy azt kölse seb-gyogyításra (65. §.).

5. *A hazug ember.* Hiszem könnyen rajta érik it a fillentésen!

Mint amaz hazug Embert, ki azzal kérkedet, hogy ű egész Európát bé-járta. Kérdik tüle: Volté hát Velentzében? erre így felel: nem nézhettem jól meg à Várost, mert estve késón mentem mellette el. Mondgyák erre némellyek: hiszem Tenger vötte azt környül, s hogy mehattél mellöle el? Illy választ ad erre: Mert Tél volt akkor, s à Jégen mentem (66. §.).

6. *Hogyan fogják az élefántot?* De, ne vesse ahoz à támaszhoz hátát; mert úgy jár, mint az Elephánt, ki erős fához támaszkodik, s ug' nyugtattya magát. Mely fát, az ütöt meg-fogni akarok, félig el-firészselnek, s-mikor à nagy oktalan marha, reá erezkedik, el-dül à fa, s magát Emberek kezében ejti (67. §.).

7. *Különös testamentum.* A' Jesuita . . . ugy cselekszik, mint edgy halálához készülő Ember, töt Testamentumot, el-veszet Tinojájá-
rul; hogy ha megh-talállyák, legyen az árvaké, de ha nem lelik, legyen a Papé (69. §.).

8. *A fazekas asszony.* Szinte úgy járt ű most . . . , mint egy sák fazakat, nagy nyögéssel fején emelt Aszon': ki mihelt haza ért, le-vetette à tellyes sákot, mondván: Jai mint el-nyomá az átkozot à fejemet! s az után vötte eszében, hogy mind egyben romlot à fazék. A' mi Jesuitánkis Bialt emel nagy bajjal, mint Sisyphus temérdek követ, az hegy tetejére, de csak visza szalad; s-az után veszi eszében; hogy oleüm et operam perdidit (71. §.).

9. *A beteg ember és a majom.* Mint egy kolyikás embert, hog' meg gyógyított à nevetés. Ki mikor eg' Majomval volna csak az Házban; bé-megyén az Ház Gazda-aszszonya, s etzetet vészen az általagbul. Nézi azt, az Ember cselekedetét követő Majom. Ki-fordulvån az Aszony házábul, a Majom-is ki-vonnya à Csapót. Azonban az etzet erőssen menvén a földre, váltig mesterkedik à Majom, hogy hogy dugja bé à lyukát, de szerét nem teheti. Nézvén ezt az ágyban fekvő kolyikás Gazda, el-fakad nevetve, s-nevettében meg-indul hasa, s-meg-szabadul nyavalyájátul (85. §.).

10. *„Mondgy igazat, s bé-török à fejed!”* Nem lehetek Náthás, mint a Roka, ki vévén eszében, hogy sok vadokat szagatott már-el az Oroszlán ezért, mert ütöt büdös szájunak mondták; illy mester-séget gondol: hogy ha az Oroszlán kérdi tüle: Büdössé à szám? Így felellyen: Nem érzem jo Oroszlán! mert, náthás vagyok; hogy így élete meg-maradg'on (88. §.).

11. *A nyulak és a békák.* Söt inkább nékem kell vigasztalnom az félelmes szívü Calvinistákat-is; mint egy öreg nyulnak régen, nyul-társait. Kik el-végezték vala magokban, hogy mind à Vizbe ölykék magokat, mert ütöt minden állat csak üldözi, s-kergeti. Neki indulnak azért, s mikor már mennének à Viznek, bé-ugrik a partrul előttök egy Béka. Mellyet látván egy öreg nyul, meg-állapittya ütöt, így szolvån: Ne vesszessük el-magunkat, mert vagyon olly Béka, à ki fél tüllünk (90. §.).

12. *Az éhes deákok.* Miképpen amaz uton jártokban meg-éhezett négy Deákoknak egygyike, kik, egy tyuk-monyat találvån, nem tudák egymás között el-osztani, hanem, tanátsbul méne ki, hogy valaki szebb sententiát mond à Szent-Irásbul, az egye azt meg. Viszik azért à tűz mellé, s-mondgya az egygyik, mikor bé takarja: Mortüüs est Lazarus et sepultus est. Kevés idő várva, ki-háríttya à másik, így szolvån: Exi foras Lazare! à harmadik ragadgya késit, s ily szokkal koczogattya: Semen mülieris, conteret caput serpentis. Mind

ezek-felett legjobban jár az utolsó, mert fel-hörpenti, s így szoll: Ingredere in gaudium Domini tui! (91. §.).

13. *Az eszelősködő király és orvosa.* Eszére kellene hozni, mint edgy eszelősködő Királyt à Medicussa; ki azt itili vala, hogy ha ú vizelletit ki bocsáttya, az egész vilagot mind el-rontya. Veszí eszében à Medicus, hogy nincsen szép rendben a felső vár, s meg-gyujtattya à Szomszéd Házát, és így meg-szalad à csap, s úgy hozatik észre à Király (95. §.).

14. *A segesvári szász.* Csak körül nyargallya à könyvet, s el-szalad. Ugy cselekszik, mint a Seges-vári Szász, kinek kopiájára, hogy fel-futott à Hörösök, nagy lelke dobogva szaladot haza fejár kaboláján, kopiájátis oda hagyván (96. §.).

15. *A napszamos cigány.* Csak úgy cselekszik mint a Cigány, ki Nap-számra munkálkodván egykor, első ételekor, mind ebédgyét, s mind Vacsoráját ki-adatta, s az után így szollot: S ki látta, hogy Vacsora után dolgozzanak? (96. §.).

16. *Diákok a kocsmában.* Nem Ti, hanem én érdemlem meg az italt. Mint egy korcsomára bé ment három Deáknak edgyike; kik nagy fáradva oda bé-esvén, innyok kérnek, a Bor-áruolotul; amaz, igiri jo akarattját, ha a Bibo-nak praeteritum-ját meg-mongyák; az edgyik, bibsi-nek leli; à másik babsi-nak talállya; az harmadik, bibi-nek mondgya; s ennek adnak innya, è mondás szerint: Bibere dat bibi, bibsi babsique carere. (Applicatio 7. §.). GYÁRFÁS TIHAMÉR.

III.

A Magyar Merkur 1794. évfolyamából.

Anglus: Itt telik tehát igazán bé ez az ide való közönséges példa-beszéd: — Der ist entweder ein Engellaender, oder gar ein Siebenbürger — az az: *ez, vagy Anglus, vagy éppen Erdélyi.* 1366. l.

bödölöcske: Meg-vizsgáltatván a' kút, egy kis *bödölötske* (hordótska) találatott benne. 1164. l.

cserszent: ötet mejjbe meg-ragadgya, és a' pistolyt *reá tser-szenti* — egyik pistoly meg-tsalja, a' másikat ragadja, ezt is *rá tser-szenti*, de e' sem süil-el. 733. l.

csári-csári: *Tsiri-Tsári* — — *Lári-Fári* 1455. l.: mende-monda, szóbeszéd, pletyka.

czicze-futás: A' Rénus' mejjé-kin folyó apróság öszve tsapások . . . némellykor véresetske *tzitze-futásba* tsalogatták a' magavető Frantzia legénkéket. 1153. l.

czubokol: A' Lengyelek . . . a' Revolutziónak, arany, ezüst, és vas idejit, . . . keresztül élvén,

már most ennek . . . sár-időjében láttatnak *tzubokolni.* 1391. l.

dzsá: De, [Ti Herék!] mivel . . . mézet nem gyűlytetek, . . . *dzsá* más faluba, . . . takarodgyatok a' méhek közzül. 1457. l. Vö. a sárospataki diáknyelvben: *dzsaljunk tovább, dzsasz már no!*: menjünk tovább, *czigány szó. dzsál:* menni. József főherczeg: *Czigány nyelv-tan* 182. l.

dévánkozik: azonn *dévánkozta*k, ha ki-küldjék e' őket a' Tengerre. 854. l.

elcsepleszedik: A' Város osztál-jaibann lévő apróbb . . . Klubok, mellyeknek' eddig oly nagy befolyásaik vóltanak, annyira *el-tsepleszedtek*, hogy a' Jákobinusok senkit is meg nem akarnak többé magok között szenvedni, a' ki egy ilyen apróság Klubnak is . . . tagja vólna. 731. l.

fel-eszel: alig ha nem az a' Frantzia Convent Követyte Fauchet

eszelte fel ezeket az Amerikaiakat az Anglusok ellen. 798/799. l.

hal-bál: . . . az Izszernek jól kiöntésével, 'S az halászó tókra való jövésével, Négy izben *olly* gazdag, és pompás *hal bátra* Kapata bennünket: melyből minden ábra Felesleg is juta. 1350. l.

izembe: Eddig egy ön-kézzeletek, most pedig tö-szürkálásokkal élnek bennünket... No tehát! *izembe* velünk. 1449. l. Ad analogiam *izibe*: nosza! gyorsan!

jámboss: mondja *jámbossnak* a' Muszka Czárnet, 's álljon az Insurgens Lengyelekhez. 868. l.: szökjék meg tőle.

jég-eső: a' Hegy-allyán *jég-első* járt. 857. l. Vö. MNy. 1912, 176. l. kő-első.

kapuczn: a' nép szájára [e' Parlamentom] *kaputzánt* akar tenni. 1309. l.: szájkosár.

ki-kiváncsol: Oda dugták, a' hol a' kutya sem igen alkalmatlankodik a' keziből *ki-kiváncsolni* a' kegyeret. 112. l.: dutyiba.

lárma: Követeket küldvén a' *lárma*, tsak ezek tartóztatták meg a' népet a' Klúb' palotájába való bérontástól. 1457. l.: zendülés. Vö. Mossóczy Institutoris Gábor: Halál és utolsó ítélet napján... vigasztalásai (Posony 1769) 41. lapján: Ennékem ugy tetszik, hogy a' Romaiaknál-is classicum canere, *lármat fűni*, Frantziául à l'arme, Németül Lermen schlagen, blasen nem egyéb volt, hanem viadali jel adás, vagy ütközetnek kiáltása.

lárma-dob: a' *lárma dobnak* megperdülésére... szaladjanak öszve. 506. l.

lárma-harang: Az utazó reszketve tette-bé lábait Nántesbe, . . . a' hol . . . a' szabadságnak *lárma-harangja* leg előbbszőr rántatott volt meg. 1384. l. — a' *lárma-harang*, az emberek tébolygása, és az aszszonyok sipánkodásai, mind együtt egy félig nevetséges szomorú játékhoz hasonlítottanak.

695. l. — *lárma harangot-is* vonatott. 1016. l.

lárma-tűz: A' Lengyelek a' *lárma tüzeket* mindenütt meggyúlytották. 1392. l. Vö. még *lármafa* MNy. 1912, 75. l.; és *lárma-ágyú*: A' Bási Elöll-járók . . . *lárma-ágyukat* szegeztettek ki. 1769. évf. 650. l.

leselmáz: őket [a' Jákobinusokat] le-tyrannusozták, le-Roberspierezték, és *le-selmázták*. 1216. l.

maga-vető: l. czicze-futás.

megdongál: az Attya . . . a' Leányát viszsza vitte, és Kosciuskót jól *meg dongálta*. 760. l.: *megdorgál?* *eldönget?*

megfordít: Az a' kár, a' mit a' Frantzia patrollérozók . . . tenni fognak, a' lakosoknak *meg-fordítatik*. 1182. l.

megvall: sokat tünöldöttünk . . . rajta, ha vajon ezt a' nagy útát szerentsésen *meg-vallják* e' eleséget hozó hajóink. 815. l.: megteszik.

mézes-mázas: Sok idejeket-is lopta . . . *mézes mázas* beszéde miatt. 888. l.

motyó: Egy *motyó* is volt nálla, és abbann egy egészz . . . öltöző ruha. 750. l.

öszve-selmáz: a' Convent egy maga által öszve tyrannusozott, *öszve selmázott* magános Gyülést, már most tsak el tud . . . törölni 1217. l.

parázs-pézn: mindenért *parázs* (de, papiros) *pénzel* fizetnek. 909. l. — némellyek *parázs pénzel*, némellyek pedig érdem *pénzel* jutalmaztattak-meg. 876. l.: készpénz.

pusmogás: Páris-ból hallik a' *pusmogás*, hogy . . . Barrer, Dávid, Vadier . . . a' Roberspier halálos ágyát, a' Giljotint, már meg-feküdték legyen. 1150. l.

rást: minden sátonak *rástból* (pásintos földből) készült fűtője vagyon. 1348. l.

sárga-hideg: A' *sárga hideg*, olyan erőssen hallatik . . . az Ame-

rikai szigeteken uralkodni, hogy kevés hetek alatt 30 tiszték haltanak-meg benne. 1169. l.: sárgaláz.

sipánkodás l. *lárma-harang*.

szalupos, szalupatlan: Minyájon az aszszonyok, kitsinyek nagyok, vének ifjak, gazdagok szegények,

Szaluposok, Szalupatlanok, Podgorze felé (a' Gallitziai szélekre) omlottanak. 695. l. Vö. német Saloppe: pongyola.

szégyen-karó: Rudenskiöld Gróf Kisaszszony . . . egy *szégyen karó* mellé állítottott. 1261. l.

Tr. Z.

Nyelvújítási adatok.

Baráti: alkalmasint *felebaráti* szavunkból rövidült eme melléknevünket eddig 1788-ból ismertük (l. MNy. VI:317). Az elrövidülés, mint Kollarits adatai bizonyítják, már jóval előbb megtörtént: „inkább baráti jó-akaratot, mint uri parantsolatot jelentsen: *judicis plus amici quam Domini*“ (Keresztényvilági Intések 1766:124); „a' kép-mutató jó baráti szín alatt másnak szívében bé-férközni: *per amicitiae hypocrisim*“ (uo. 148). A jó baráti-hoz vesd össze Illyés I.-nál a: *jó példás*-t (Sert. Sanct. I:267, 2:175 stb.).

betürend: eddig Sándor István javára irtuk, pedig több más neki tulajdonított szóval együtt csak kortársaitól került hozzá. Molnár János használja már 1783-ban Könyvházában (II:156) s ezután igen sokszor: „Orosz, és más Birodalmi Uraikat, betü rendel, vagy esztendő-szerént előnkbe tevék“ (M. Könyvh. 1793: bé-vez. 2); ui. 3 l. is: „A' betü-rend akár tartatott volna meg, akár nem, kevés kárral járt volna a' dolog“. Hogy ő a szerzője is, valószínűvé teszi az: *időrend*, melyet szintén nála olvastam ui. legelőször: „időrend-szerént az ilyen munkátskát helyheztetni, talán ijesztés volna inkább“. Előbb betü szerint vagy idő szerint való rend és később: betük, idő rendje, vagy az első: abc-rend.

bekövetkezik: a *bé*- igekötő a *következik* igéhez már a XVIII. sz. legelején hozzájárult: Illyés I., Sert. Sanct. 1708, I:1: „bé-következik“; Kollaricsnál találom ezután 1770-ben: „Békövetkezték . . . Husvét Ünnepei“ (Csepelényi Gy. Élete és Halála, 24), utána Benkő Józsefnél 1785-ben: Oláh nemz. képe 15. l. ugyanígy. A régi *elkövetkezik*-hez éppúgy viszonylik, mint az *elközelget* a *beközelget*-hez, az *elérkezik* a *beérkezik*-hez, vagy az *eljö* és *bejö* stb. Ezek egyébként újabb fejlődésű volta ellen is bizonyítanak.

biztok, biztokos: néhányszor hivatkoztam már Kollarits e furcsa képzéseire a MNy.-ben, nem lesz érdektelen, ha e Bartzafalvi-izú szavakat külön is felsoroljuk. Csupán nála olvastam még eddig. Az első bizonyára a köznyelvi: tudtokkal, kértekre, ültökben stb. formák hasonló eredetű párja. 1764-ben (Philothea 445) „biztokkal“, de 1766-ban már mint: bizalom jelentésű főnév szerepel: „tsupa biztokodból annak dolgát őszve ne zavarad: ne non tam fidere, quam findere et statum convellere videaris“ (Ker. vil. int. 128), vagy ui. 128: „dolgai tsupa biztokból helyesen folynának“. Továbbképezve ui. 127: „Ki igen biztokos és mindeneket el-hisz: nimium realis“. Ez az utóbbi a birtok, birtokos analogiájára utal erősen.

csendbiztos: e csendőr helyett sokáig hallható és olvasható szavunk, úgylátszik, Peretsényi Nagy L.-tól való. A commissariusra ajánlotta a deákól magyar nyelvre fordított szavakról szóló: Értekezés-ben, 1806-ban: *tsend biztossa, commissarius*.

díj: ár jelentésben már Kollaritsnál 1764: „drága dijon vett téged“ (Philot. 455).

divat: érték jelentésben igen gyakori a Magy. Hírm. 1786-os évfolyamában (663); nagyon közel áll mai: *mode* jelentéséhez már 1792-ben e mondatban: „a' friss magyar tántzok nagyobb divatban vannak“ (A' Pesti Magyar Társ. Kiad. Első Darabja 30). *Divat* ol Peretsényi Nagy L.-nál Vélekedésében, 1807-ben, 7. l., am. szokásban van.

elmagyaráz: a NySz.-nak ugyancsak egyetlen adata van rá: *recito, verdolmetschen, hersagen* jelentésben, a XVII. század végéről, mégis valószínűtlen, hogy a megmagyaráz mellett az elbeszél, elmond hatásaként már századokkal ezelőtt ismeretes ne lett volna. Csak azért említem meg, mert az elnéz (besehen) szó németes használatához (versehen) hasonlóan ezt is megtalálhatni: félremagyaráz jelentésben: „amazok értelmét egészen elmagyarazzák“ (A' Pesti Magyar Társ. Első Dar. 120), pedig régebben megvolt a: balra magyaráz, Faludinál a félremagyaráz. Vö. egyébként: elcsavarja az értelmet, elferdít vmit.

érdemestt: Biró Mártonnál 1754: „csak az Ur... ingyen való kegyelmivel nem érdemesítettének“ (Angyali Szövetség 118), utána Kollaritsnál, 1764 (Philot. 204).

felszámít: Peretsényi Nagy L. Értekezésében (1806) felszámítás am. *calculus numerici* (11).

foglalkozik: e szó fogózkodik jelentésben 1784-ből van-kimutatva a NyÚSz. II.-ben. Gyöngyösi Murányi Vénusában 1664-ben olvashatók e verssorok: Mint uyult tavasszal foglalkozó madár... Nem áll meg himének az hízkelkedgyen bár (III:384). *Badies*, mint már a MNy. VI:165 is említettem, párosodó madárnak magyarazza. Ezen értelmezés, minthogy kissé homályos helyhez fűződik, teljes beigazolódást nyer Gyöngyösi egy másik művében, az 1683-ban írt Ének stb.-ben, melynek két következő versszaka világosan magyarazza e szót:

256. Ha az madarokról akarsz példát venni, —
Nemde? — mint az galamb, jobb inkább ugy tenni:
Mely nem szokott végig árvaságban lenni,
Hanem megint ujabb párosságra menni.

257. Érzy ugyan az is társátul válását,
Teszi is utána nyögő busulását;
De másként fordítja végre búliklását,
Uj öröme kezdí uj foglalkodását.

Jelentése tehát am. se *conjungere*, s mint ilyen, egyszerű visszahatója a *foglal*: *conjungere* (l. NySz.) igének. Ugyanebben a jelentésben találjuk Illyés I.-nál is 1708-ban az: *egybefoglalkozás*-t (Sert. Sanct. II:104). A *foglal* mellett a *foglalkodik* egészen olyan fejlődés, mint a régi *kapcsol* mellett a *kapcsolkodik*, öltöz

mellett az öltözködik. A sich beschäftigen jelentésű foglalkozik régen csak foglalatoskodik vlmiben, foglalja magát vlmibe (Gyöngyösi fönti Énekében 229. verssz.: „foglalja magát levelekben“). A foglalatoskodik -ban, -ben ragos vonzatát a német „mit“ hatása alatt cserélte fel -val, -vel ragossal a XIX. sz. elején (Márt. 1803, befassen, Befassung alatt); l. NyÚSz. I.

fennható: Benyák B., úgylátszik, Kollaritstól veszi. Nála van 1764-ben: „fen-ható szent beszédeket olvasok“ (Phil. 320); „fen-hatják“ ui. 385.

hiszékeny: előbb megvolt, mint a hiszelékeny. Benkő J. Téli bokkrétájában, mely könyv telides tele van új növénytani műkifejezésekkel, 1781-ben már olvasható a 27. l. Gelejinél, mint tudva van: hívékeny. Mint Benkő osztalék-ja, zöldelékeny-e is sejteti, a Grammatikátska hatással volt erdélyi íróinkra a XVIII. század végén.

hitelmes, hitelmesség: szintén Kollaritsnál található és csakis ő nála: „hitelmes beszéd“ (Phil. 1764:306); „Se az igen nagy hitelmesség, se az igen nagy hitelenség a' dologban nem tanátságos: nimia fiducia“ (Ker. vil. int. 1766:126). A hiteles és talán a figyelmes összekeverése vagy a bizodalmas analógiája? Bartzafalvit előzte meg mindegyik esetben vele, hisz a régi hites, hiteles > hitelmes épp olyan erőszakolt, mint a biztos > biztalmas, vigyázó > vigyázalmas stb.

honfi, honfias: Per. Nagy Lászlónál 1807-ben (Vélekedés): „honfijaink“ (7), „honfiasobbá“ (5). A patrióta jelentésű hazafi, mely előbb csak am. földi, országbeli, a Magy. Hirm. után — mely főleg a belgák és hollandusok lázadásával kapcsolatban emlegeti sokat, még a „hazafi lovak“-at is, melyek az osztrák hercegeket nem akarták vinni — terjedt el. S a mint tért hódít a haza mellett a felújított hon, hony, a hazafi mellett is megszületik a: honfi. A honfias, a férfias mintájára, úgylátszik megelőzte a hazafias-t, de ki is esett már a használatból.

irány: „a' Linea, vagy irány egyenes legyen“, mondja Kollarits, 1766 (Ker. vil. int. 85). Vö. NyÚSz.

képzet: Kollarits (Phil. 1764:23): „eleven képzete azon gonosz tselekedetnek“. Noha Gelejinél már megvan, mégis a: *hibázat* (ui. 236), *tünet* (ui.), *kedvellet* (65), *fitserézet* (280), *béfejezet* (459), *kárvallat* (445) azt mutatja, hogy újra megalkotta. Ezt bizonyítja a *képzelet* is (ui. 372): „fertelmes képzeleteknek... gondolatoknak habartsával“. Am. phantasma. Vö. NyÚSz.

lázít: már jóval Baróti Szabó előtt, ugyancsak Kollaritsnál, 1764 (Phil. 241): „igyekszel más szerelmét fel-lázítani“, 1766 (Ker. vil. int. 53): „ez lázétotta fel... az álló seregeket: excitavit“ ui. 134 is.

lejárja magát: e ma gyakran hallható kifejezés (tekintélyét, népszerűségét elveszíti), abból a talán népies kifejezésből származik, a melyet Horváth Ádám ír a Hunniásban 1787-ben (196. l.): „Mint jó véru vén ló, le-jártam magamat“. Vö. lejár az óra, el- v. lejár az idő [ablaufen, abgehen? de vö. NySz.]. Vö. Ballagi: A magyar nyelv teljes szótára értelmezéseit.

letét: eredeti letevés, letétel jelentésében már Gyöngyösinél 1700-ban (Chariclia 117): „Sok irás betük-is ezekkel valának, A' gyermek le-téte okáról szólának“.

müdarab: a Kunststück fordításaként már 1792-ben: „a' Kritikáról való Próbátétel... egy-rendes Müdarab“ (Pesti Magy. Társ. Kiad. 153).

müvelet: ezt a szót MNy. VII:258 Révainak tulajdonítottam 1784-ből, most már 1778-ból is idézhetem: „szánakodásomnak puzsta miveletti“ (Svédí Grófné 239, ugyanígy 241, 256 is).

nyereszkedik: ezt a szót aligha Fogarasi csinálta. Földi imént kiadott grammatikájában olvashatni (70): „nyér, nyerek, nyerek 'sa'tb. nyereség, nyereszkedni“. Vö. mer és merész-kedik.

szövedékes: már 1792-ben: „szövedékes képzeteket gerjeszt“ (Pesti Magy. Társ. Kiad. 162).

sebez: Kazinczynak tulajdonítottam 1788-ból, B. Bálintitt J. Kodrus-ában 1784-ben már megvan: „Vigasztald e szivet, mellyet meg sebezteél“ (17).

percz: történetére nézve érdekesek a következő adatok is: „egészszen az utolsó pertzig soha se szünt meg panaszkodni“ (Magy. Hirm. 1786:656). Eddig első adatunk e szóra. Előbb ui. 463 csak: *pertzenet*. „Ezen szándékától edgy *pertznyire* is elállani éppen nem akara“ (Magy. Kurir 1787:114). A NyÚSz. II. 1787-ből Révai egyik verséből közli; ez a vers már 1784-ben is megjelent a Révai szerkesztette Hirm. 1. lapján, de itt a *percz* szó helyett még csak *rész-t* találunk. Az időt jelentő *percz* keletkezésére mutat talán Benkő J. Téli bokrétájában a „*pertzegő óra*“ kifejezés (21). Olyan-fajta népies hangutánzó szó lehet, mint a *csatt* és *szólásnódban*: *csitt*, mert *csatt* lesz (vö. *csitteg-csattog*), a minőket Bartzafalvi sűrűen használ éppen az 1786-os Hirm.-ban: „... álgyük hasonló felséges Durral válaszolának“ (455); „a' menykő ugyan azon egygy Tsattal meg ütött“ (482). A Debr. Gramm. is természeti hangtól eredő szavak között sorolja föl: *Pertz*, *pertzeg*, *pertzentés* (304). Bartzafalvi egyik újított módja volt az onomatopoesis. Így keletkezik nála a *taps*ol eredetije külön szóként:

taps (Magy. Hirm. 1786:736): „Óh már előre is hallom! Taps! Taps! Máslásos Tokajság! Uram Bátyám Toronyán! Taps! Taps!“
Vö. NyÚSz. SIMAI ÖDÖN.

KÜLÖNFÉLÉK.

Révai Miklós „Elaboratior Gramm. Hung.“-ja történetéhez. Kassai József „Magyar Nyelv-tanító Könyv“-e (S.-Patak 1817) 458. lapján írja: „A Magyar Universitás' betűjével és sajtójával a Felsőleges K. H. Magyar Tanács tetemes Magyar Grammatikákat és Magyar Szókönyveket nem akar nyomtatni, hanem csak Oskolai gyermekeskéknek való Grammatikátskákat egygy néhány árkusból állókat. Ez az oka, hogy ámbár a Felsőségnek izgatásából írám amaz eddig leghíresebb Magyar Nyelv Tanító s a Magyar Universitás' tagja, Révai Miklós az Elaboratior Grammatica Hungaricát; de mivel az nem gyermekeknek való vala, hanem okos embereknek és tudósoknak: szerentséje nem lehetett az Universitás' Tipografiájához, hanem kénytelen vala Maecénásokat keresni, tőlök költséget koldúlni. Az első Tsomóra (volumenre) nyert veszprémi főtiszteletű prépost Zsolnai Dávid és veszprémi kanonok Hertelendi Gáspár Uraktól. A 2-dik

Tsomóra nem tudom kitől.* A 3-dik Tsomót Trattner Mátyás Ur nem akarta kinyomtatni s most is nála pang, mivel hogy semki sem nem susztogtatja, sem nem pengeti nékje a pénzt.**

Kassai József Magy. Diák Szókönyve történetéhez. A Magy. Nyelvtanító Könyv 456. lapján Kassai a következőket írja: „Ezen Szókönyvemnek 1-ső Tsomóját felküldöttem Trattner Mátyás úrhoz még 1811. esztendőben Januárus elején. Ő azt a tudós Magyarokkal megnézetvén, melyből ítéletet hozhatni a többi Tsomókra nézve is, ennek nyomtatását magára vállalta és hozzám küldött levelében 1812-ben 16. Septemberben megígérte, hogy 1813-ban Juniusban az előfizetésről való híradást kinyomtatja és mind a két Magyar hazában közönségessé teszi, és ha három száz előfizető találkozik, azonnal hozzáfog a Szókönyv nyomtatásához. De a háborús üdő és a pénznek ötödöltetése s így megszűkülése miatt reménye sem lévén, hogy 300 előfizető találkozzék ilyen nagy és áros munkára, mert az egész munka írásban 600, tehát nyomtatásban legalább is 300 iv körülbelől fog lenni: ezen ür-ügygyel, színnel, neszszel és fogással a Szókönyvem nyomtatásáról való hirdetőt (Annunciationem) ki nem nyomtatá, előbbi ígéreteit megmásolá, visszavoná és Szókönyvemnek I. Tsomóját, melyet már tzenzurátatott is és mely nála 1811. Januáriustól fogva több biztatás mellett várá a sajtót, azt 1814. esztendőben nekem visszaküldé.***

Dávid Ferencz: „Rövid magyarázat“. A Magyarországi Unitárius Egyház Főtanácsa elhatározta, hogy az egyház megalapítójának s első püspökének, Dávid Ferencznek hátrahagyott műveit születésének négyszázadik évfordulója alkalmából kiadja. A sorozatot az 1567-ben Gyulafejevárott megjelent „Rövid magyarázat mikeppen az Antichristus az igaz Istenről való tudomant meghomaliosította stb“ című munkájának fac-simile kiadásával kezdette meg. Hogy a mű azon kor írásmódjának és sajtójának is ismertetésére szolgáljon, minden változtatás nélkül, teljesen azonos betűkkel s lehetőleg hasonló papírost választva, nyomatta és adta ki. Jó szolgálatot tett ezzel az Unitárius Egyház nemcsak híveinek, hanem általában a magyar nyelv és irodalomtörténet barátainak is, hogy e ritka művet, melyből Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára szerint, az erdélyi könyvtárakban levő négy példányon kívül, Magyarországon egy példánya sem volt ismeretes, ily mintaszerű új kiadásban bocsátotta közre. A fac-simile szöveget Ferencz József unitárius püspök bevezetése előzi meg, utána pedig az eredeti szövegnek Pálfi Mártontól mai helyesírással való átírása s bő jegyzetekkel kísért magyarázata követi s végül Dr. Boros Györgytől „Dávid Ferencz theológiája“ cz. tanulmány rekeszti be. Az „Ellenzék“ könyvnyomdája nyomatta Sz. K.

* Nedetzki Károly, ugyancsak veszprémi kanonoktól és utóbb Marczibányi István v. b. t. t.-tól.

** E harmadik kötet 1908-ban jelent meg a M. Tud. Akadémia kiadásában, Simonyi Zsigmond gondozásában.

*** E szókönyv A—T-ig terjedő része, átdolgozva és bővitve, 1833—1836-ban jelent meg B. Szepeszy Ignác pécsi püspök költségén.

Burjánirtás.

(MNY. VII : 228.)

25. *Lead* (abgeben). A magyar *lead*nak csak szűkkörű s jóformán eredeti jelentésű használata van. Ilyen: a béres a szekérről *leadja* a zsákot; a tehén *leadja* (leereszti) a tejét. A németben azonban az *abgeben* alapjelentése sok mellékágot hajtott, s ennek utánezatául a *lead*nak is a magyarban sok fölösleges s a magyar nyelvérzékbe élesen bele ütköző átvitt értelmű jelentése támadt. Ez a németesség különösen a közelebb mult évtizedben kezdett elharapóznai, noha egyikféle használatát a Nyr. már 1872-i évfolyamában megrója. Ilyes helytelen használatok:

a) *Lead* névjegyget = átad, bead; *lead* (= továbbít) táviratot *lead* levelet (átad, kiad). „A birodalmi kanczellár a miniszterelnöknél *leadta* (beadta) névjegyét.“ (Az Ujs. VI : 79. sz.). — „az anyakönyves interjúkat *ad le* (= ad át) a lapoknak“ (Az Ujs. VI : 84. sz.).

b) *Lead* = közöl, közzé tesz; különösen hírlapírói kifejezés. Igen gyakran használja a Tolnai Világlapja (TVI.). Így a VIII. évf. 2 : 26 : Szerk. üzenetek: „Hirdetését *le nem adhattuk*“ (= nem közlöttük). „Szép sorjában mindent *leadunk*“ (= közlünk). „három-negy költeményét *nem adjuk le*“ (= nem közöljük). Az Ujs. VI : 41. sz. Rovás: „Meglátszik ez N. grófnak azon véleményén (= kitünik... véleményéből), melyet a bécsi Presse-ben *adott le*“ (= tett közzé). L. még: TVI. VIII : 14. sz. 52. l. (Házi Kincstár cz. melléklet). U. a. 19. sz. (Házi Kincstár 64. l.). Ugyanebben a folyóiratban a *lead* analogiájára a *leközöl* (= közöl) is előfordul a fattyuhajtás mellékhajtásaként (X. évf. 17. sz. 945. l.).

c) *Lead* pénzt, értéket = elveszít kártyán, börzén. Az Ujs. VI : 26 : 9. l. „Itt (Monte-Carlóban) *adott le* (vesztett) egy lengyel 4 millió frankot“. U. o. „Honfitársunk *leadott* (= vesztett) ötezer frankot“. Bp. Hirlap, XXXI. évf. 1 : 22. lap: Értékpia cz.: „a közúti vasútrészvény azonban . . . elért árnyereségéből ismét *leadott* (= vesztett) valamit“.

26. E pont alá összefoglalva rámutatok néhány sokszor megrott és nagyon bántó németességre vagy helytelenségre, mely a Bp. Hirlapnak, ennek a helyes magyarság tekintetében jó hírnevű lapunknak nem régiben megjelent számaiba becsúszott. Ime: *behoz* (einbringen) veszteséget; helyesen: helyrehoz, helyre pótol (Bp. H., XXXI : 3 : 14. l. és 1. sz. 22. lap: Értékpia cz.); *lemond* vmit (= vmiről) 2. sz. 6. és 7. l. Hasonló: *osztja* az álláspontot vkivel (= egy állásponton van vele (5. sz. 3. l.). Vö MNY. VI : 463. Bp. Hirl. 1911 jan. 8. 4. l. „X. úr már márcziusban, tehát még a költségvetés tárgyalásának idején *érkezik vissza*“ (= visszaérkezik). Kalap *volt rajta* (= volt a fején). 1911:1. sz. 12. l. Vö. MNY. VI:178.— 1911:9. sz. Tárcaza, 1. l. „És ezért mindenét *adta oda*“ (= oda adta). *Jött* = ment. Bp. H. 1910 decz. 27 : 6. l. „Egy M. Á. V. felügyelő inzultálása“ : „Hogy K.-né támadó szándékkal *jött* (= ment) L.-hez“. U. o. decz. 21 : 12. l. „Fehér nők“ stb. „hogy a férfiak Európában megnövsüljenek s fele-

ségüket Afrikába magukkal *hozzák*“ (= vigyék). A mozgás iránya ugyanis egyik esetben sem a beszélő (= író) felé halad. Ez különben általánosan elterjedt németesség mai hírlapirodalmunkban, sőt tudományos- és szépirodalmunk igen nagy részében is. Sokan azt mondják saját védelmükre, hogy ez fejlődés. De mi nem osztozunk ebben a nézetben, mert a hanyatlás nem haladás!

27. *Import, export.* A kereskedelmi forgalomnak e két nemzetközi szavára van nekünk a magyarban is helyes kifejezésünk, csak-hogy némely esetben helytelenül használjuk egyiket-másikat. Ez a helytelen használat a *hoz* és *visz* igénk használatában megnyilvánuló hungarizmus tekintetbe nem vételéből ered. A *jön* és *hoz* ugyanis a beszélő felé, a *megy* és *visz* a beszélőtől eltávolodó mozgást jelöl a magyarban. (L. Szarvas Gábor, *Jön megy, hoz visz*, Nyr. I. 82—). Ehhez képest az import a mozgás különböző iránya szerint: *behozatal, bevétel*; az *export*: [kihozatal], *kivitel*. A zárjelbe tett *kihozatal*, azaz valamely árúnak hozzánk, hazánkba való exportja, a mi szempontunkból behozatalá válik s a *behozatal* szóval is kifejezhető. Innen van, hogy SimB. és KB. Szótárában míg az import magyar megfelelője: *bevétel* és *behozatal*, addig az exporté csak a *kivitel*. Az is lehet a *kihozatal* elhagyásának az oka, hogy a *hozzánk kihozatal*, körülményessége mellett, a jóhangzás ellen is volna. Ha azonban a beszéd logikája mégis megkívánja a valahonnan kifelé való mozgás irányának kifejezését, akkor az előbb mondott ok miatt jobb lesz a rövidebb és jóhangzás ellen sem vétő nemzetközi *export, exportál* használata. Pl. Olaszország kivitele déligyümölcsökben igen nagy, hozzánk is exportál (nem: kihoz) sok narancsot; vagy: hozzánk való narancs-exportja is igen nagy. Lássuk ez eseteket összegezve, példamondatokban.

Import: Olaszország *bevitel*e jelentékeny. De Magyarország *behozatala* aránylag még nagyobb.

Export: Olaszország *kivitele* jelentékeny; hazánkba is nagy a narancs-exportja (és nem: kihozatala).

Az alább következő két, hírlapi közleményt tehát így javítjuk:

„Törökország évi árú*behozatala* (= *bevitel*e) mintegy 880 millió koronára megy, *kivitele* (helyes!) félmillió koronát képvisel (= félmillió korona).“ Bp. H. 1912: ápr. 23. 1. lap.

„A *czukor bevitel*e (helyes!) Amerikába. Az Északamerikai Egyesült-Államok képviselőháza elfogadta a *czukor szabad behozataláról* (= *beviteléről*) szóló törvényjavaslatot.“ — Bp. H. 1912. márc. 17. 55. 1.

28. *Fagyapot* (Baumwolle). E szó a Bp. H. 1911. máj. 23-i száma 13. lapján fordul elő. Egyelőre a Baumwolle szóról szóra lefordításának tetszik s így idegenszerűnek.

De a *fagyapot* már a régi magyar nyelvben, mint a NySz.-ból és Okl. Szótárból is könnyen megállapítható, megvan s így aligha németesség, mint aminő a nyelvújításkori vagy későbbi sok idegenszerű szavunk.

A régi nyelvben a *fagyapot* (sőt volt *fagyapjú* is) összetételre szükség volt, mert a régiségben a *gyapot* v. *gyapott* szó nemcsak xylinumot (Baumwolle), hanem bombyx-ot (= selyem) is jelenthetett, sőt M. A. szerint a ma csak állati szőrt jelentő *gyapjú* szóval is egyértékű volt.

De minthogy mai nyelvünkben a *gyapjú*, *gyapot* és *selyem* kü-

lönböző fogalmakat jelöl, és így e három szó jelentése elkülönült: nincs többé szükség a *gyapot* előtt a *fa* jelzőre, mert anélkül is „némely *növény* maghüvelyében termő, gyapjúhoz hasonló finom szálatokat“ értünk a *gyapot* szón (a *gyapján* pedig állati, különösen juhról való szórt). Ma már a *fa* jelzős *gyapot* szó a megértésben zavart is okozhat. A czélnak eléggé megfelel tehát a *gyapot* szó, s a *fagyapot* bátran átengedheti helyét a jelzőtlen *gyapot*-nak.

29. *Kaucziószédelgő, házasságszedelgő.* A német *schwindeln* igének kétféle jelentése van: 1. szédül, szédeleg, 2. átvitt értelemben (bár a magyar ész nem igen talál rá ez átvitelnek az útjára): csal, hazudik. Ezért kellett a mi *szédelgő* szavunkra a *csaló, hazug* jelentést ráerőszakolni; de ez idegen marad a magyar embernek s csak egy-egy ujság- vagy novella-írónak kell. A Bp. H. 1912. jan. 16-i számában a 11. lapon ezt olvassuk: *Kaucziószédelgő gyárigazgató.* Alább aztán kisül, hogy ezt a gyárigazgatót ovadék-sikkasztásért jelentették föl. Tehát a mi nyelvünkön ovadék-sikkasztó gyárigazgató a neve. — A Bp. H. 1911. márczius 29-i számában a 11. lapon meg ez van: *Házasságszedelgő hivatalnok.* Ez t. i. oly hivatalnok, a ki egy cselédleánytól házasság ígéréssel több száz koronát kicsalt és aztán megszökött; tehát neve magyarul: *házasság-hazudó* hivatalnok.

30. *Kis* (= egy kis). Nyelvemlékeinkben már a XVI. század óta világosan megvan az *egy*-nek határozatlan névelői használata, mely bizonyos logikai czél elérésére szolgál; tehát a mondott esetekben, mint czélszerű, helyes is, és egyáltalában nem minősíthető németességnek. Mégis mostanában egy-egy gyenge nyelvérzékű író elhagyja az efféle *egy*-et, hogy valamiképp germanizmus elkövetésének gyanúja ne érje. Legtöbbször előfordul e kihagyás az *egy kis, egy kevés, egy darab* sat. kifejezésekből. Ezekben ugyanis az *egy, a kis* sat. kiemelt értelmét gyengíti, úgy hogy mást jelent ez:

Egy kevés kenyeret (= vmi kevés kenyeret) ettem, és ez:

Kevés (= nem elegendő) kenyeret ettem. — Vagy ez:

Egy kevés segítséget kért, és ez:

Kevés segítséget nem is fogadott el. L. ezekről bővebben MNy. 7, 109. (Váczy I. értekezése) és 71. l. Helytelenek tehát a következők: Jó Egészség VI, 6. l.: „A bpesti vakokat foglalkoztató műhelynek is van () *kicsiny* könyvtára“. Az Ujs. V, 5, 8: „a halmon két kisebb csúcs van, melyek közt () *kis* síkság terjed szét“ (= terület). Hedin Sven: Ázsia szívében, átdolgozta dr. Thirring Gusztáv, Budapest, 1906. I, 141. l.: „eltűnt a homok s () *kis* mélyedésben állapodtunk meg“. Ua. I, 214. l.: „Egy folyóra bukkantam, mely () *kis* tóba ömlött“. Esti Ujs. 908, 40, 3. l.: „Nálunk is indult meg tavaly () *kis* mozgalom a virágos ablakokért“. Bp. H. 1911 ápr. 28. 4. l.: „A horvátok sérelmeit () *kis* jóakarattal könnyű volna elintézni“. Bp. H. 1911 május 19., 10. l.: „Vilmos császárnak tegnap () *kis* kalandja [nem nagy?] volt“.

31. *Semmi* (kein, magy.: nem). 1. „Tulajdonképen ez *semmi* új (= nem új, éppen nem új) életérték (dieses ist kein neuer Lebenswert), hanem a keresztyénség egyetemes értékének teljesebb kifejezése“ (Bp. H. 1912 jan. 6., 32. l.). 2. „Apát, anyát egyik (elzüllött gyermek) sem ismert; vmi vénasszony, a ki nekik *semmi* rokonuk (= nem is rokonuk) (die ihnen keine Verwandte ist) tartotta őket“ (Az Ujs. 1909 jan. 31., 39. l.). Másféle ugyan, de a *kein* helytelen lefordításából ered ez az idegenszerűség: 3. „Nagyon szépen beszélsz,

csak egy értelme sincs (hat keinen Sinn, nincs értelme) annak, a mit mondasz“ (Az Ujs. 1909 jan. 26. Vulpes dialogja).

A német nyelv a negatív meghatározást kétféleképpen fejezheti ki: 1. Er ist mir *kein* Verwandter. 2. Er ist mir *nicht ein* Verwandter. A magyarban a megfelelő mondat a 2-ikhoz áll közel s az 1-nek szóról szóra lefordítása nyelvünk természetével ellenkezik. Ilyen az 1. és 2. alatt fentebb megrótt mondat. A magyarban megállhat ugyan ez a mondat: N. N. *semmi ember*, de ez nem azt jelenti, hogy N. N. *nem ember*, hanem hogy haszontalan, semmire való ember.

KOMÁROMY LAJOS.

NÉPNYELV.

I.

Pásztor-hajlékok.

(Hortobágy.)

Gulyás-tanya. Gulyás-kunyhó (fából vagy vályogból építve).

Tinó-tanya: tinógulyások hajléka.

Csikós-tanya: csikósok hajléka (vályogból).

Kondás-tanya.

Szárnyék. Deszkából épített fedetlen alkotmány (csakis gulyák, csordák védelére szolgál).

Csödörös-bódé: falfazatú, tetős építmény, szobával és tállóval.

Dranka: drankákból épített négyszögletes akol, kapuval. Birka- és juhnyájak védelére szolgál (vö. *drankák* a Birkaúsztatónál). *Ott van abba a drankába a bárá*“ (báránfalka).

Esztrenga: nádból vert juhhodály. Fejősjuhok hodálya.

Karám:* nádból vert nyílt építmény. Alakjai: \wedge , $\>$ — és $\>$ — \langle ; birka- és juhnyájak védelére szolgálnak. *Megyek a juhkarámho*.

A *ludashalmi csikós-tanya. Részei és hozzátartozói. Kívülről nézve*: 1. *oldalfalai* vályogból (a csödörös-bódénál: oszlopok vagy *czuláp*-okra szegezett deszkafalazat); 2. két *vége*; 3. két *tűz-fala* (vértelke). (A kúnyörgyi csödörös-bódé még: *far-hajtásos* vagy *kan-faros, vissza-vágott*); 4. egyik végéhez van építve a *szénás-bódé*; 5. *tető*; 6. *eresz, ereszajja*; 7. *ajtó*-ja (az istállóba nyílik). Az ajtónak van *tok*-ja (kerete), *küszöb*-e és *szemöldök-fá*-ja.

Toldi pedig bement: sötét volt a házba | Bele vágta fejét a *szemöldökfába* (ARANY).

Belülről nézve: a tanya *kétosztatú*. Van benne *szoba* és *istálló*.

Szoba. Az istállótól fallal el van rekesztve és ajtója abból nyílik. A szobának két *ablaka* van. Az ablaknak van: *tok*-ja (keret), *ablakszöv*-ei (üveg-táblák) vagy *rostély*-a. Bútor nincs a szobában, csak evő-székek, konyha-, ivó- és evőeszközök, köztük a *kenyér-póc*.

Istálló. 1. *Dúcza, dúczfák*: a strájtartó ágasok; 2. *strájfák*: a csödörösöket egymástól elválasztó rudak; 3. *strájfá-karikák*: ezeken lógnak lánczon a strájfák a jászol és a dúczfa közt; 4. *fonás*: az

* *Cserény* nincs a Hortobágyon. De ismerik az ottani pásztorok is híreből. A „*cserény*“ „*csirin*“ alakját hallottam is egyik pászortól.

ágasok és a strájfák szalma-fonása; 5. *jászol* vagy *zabló*; 6. *láncz*-vagy *fék-karika*: ehhez kötik az állatot a jászolnál; 7. *stand*: a ló állóhelye a jászol előtt; 8. *placcz*:* a lovak háta mögötti tér, végig az istállón; 9. *csavarás*: a stand és placcz érintővonalán végighúzódo kolbászalakú szalmatekeres (*köröm-rúgó*); 10. *porfogó*: az állatok fara fölött lecsüngő táblás szalmafonat; 11. *szerszám-fogas*.

A tetőzet belől. 1. *Major-páng*: a fal hosszában, annak tetején végigfutó gerenda. Erre fektetik a folyó-gerendákat. A major-pángon nyugszik az egész tető; 2. *horog-fák*: ollók; 3. *kakas-ülők*: olló-kötések; 4. *folyó-gerendák*: a major-pángra fektetett keresztgerendák; 5. *szelemen*: a horogfák fölött, a tető gerinczét tartó gerenda.

A tetőzet kívül. 1. *Gerincz*: a tető *gerincze* (viszonyítva az emberi testrészhöz); 2. *szegély*: a tető szegélye a gerinczen végig; 3. *koporsó*: a szegést végig leborítja koporsófedél-formára.

A csikós-tanya környéke. 1. *Akol* vagy *kollát*; 2. *kis-kollát* (bent az akolban). Ebbe terelve, könnyebben megfoghatják az állatot; 3. *hagató-deszka*; 4. *gané-domb*.

Pásztor-eszközök.

Bijok-vas: Lóbilyogozásra használják.

Bojt: csapó (az ostor végén) (vö. *suhogó*).

Bot: pásztorbot.

Borjú-czövek: Fejéskor ehhez kötik a borjút, míg az anyját fejik.

Csikós-czövek.

Csikós-nyereg: kápanélküli nyereg, *prics*-csel (pokróczdarab); erről lóg le a két *szlj* egy-egy *kengyelvas*-sal.

Dög-tajiga: dögszállító-talyiga.

Fakó-szekér (vö. MNY. IV:180).

Hajító-fa: *Mingyán meghajítófázlak*, *ha* szót nem fogaczcz.

Hajító-bot. *Hajító-bot*: hajítófa.

Hütykös-bot. Fogóján dudorodás van.

Kampó. Részei: 1. *nyele*; 2. *köpü-je*; 3. *kankalik-ja*.

Karikás: karikásostor. (Szólás) *Mi van a kezedbe, te gyerek?*

— *Karikás!* — *Hozd ide a karikásom!* — *Hol a karikásom?*

Csattog-pattog a *karikás* (PETŐFI).

Karikás-ostor vagy *ostor-karikás*: *Lábürbül és hasi bürbül* vagy *kötébül fonnyák többnyire maguk a pásztorok*.

Kocsi: általában minden könnyűjáratú „szekér”: homokfutó, féderes.

Nyak-szlj: a pányvás-ló nyakán. *Forgó-kariká*-ján csüng a pányvás-kötél. A karika mellett a *pergő*: kis csengő.

Pányvás-kötél (vö. nyak-szlj).

Pányvás-lú (vö. nyak-szlj). A pányvás-lónak lecsüng a nyakából a kötél és húzza maga után, hogy a csikós így könnyen megfoghassa, a mikor szüksége van rá. A csikós hátaslova tudniillik a pányvásló.

Rakonczák: a szekér négy lócse fölött kiálló rudak. Az így fölszerelt szekéren több rakományt lehet szállítani, mert több fát, nádat stb. föl lehet rakni a négy rakoncza közé.

* A „*stand*” és „*placcz*”-ot hihetőleg a katonaságtól hurezolták be a katona-pásztorok.

Szénás-szekér (vö. *kocsi*).

... üresen vagy félig rakottan | Nagy *szénás szekerek* álldogálnak ottan (ARANY).

Sztyj-karikás: marhabórból font karikás. Ezt szíjjártók csinálják. Vö. *karikás* és *karikás-ostor*.*

Rovás: a régi pásztorok számolóeszköze. A Hortobágyon négyszögletű, egysukknyi fáska a *rovás*, mely két darabból van, de egybe csúsztatható. Az összecúsztatott *rovás* lapján keresztülvágott metszések tanúsítják az eladott, eldöglött állatok számát. S a rovás egyik része a pásztornál, a másik része a gazdánál volt. Így ellenőrizték egymást. (A *rovást* Mezőtúron és Szolnokon is nagyban használták nemcsak a pásztorok, hanem a koreshárosok, csárdások is.)

Suhogó: csapó (az ostor végén) (vö. *bojt*).

Vas-bítkó: vasbéklyó.

TURI Mészáros István.

II.

Pozdorjára való. Tüskére való. A MNy. VIII:5. számában Erdős János a *c'ohok* szóról írt czikke végén ezt mondja: „Ne feledkezünk meg a következő régi átkozódó mondásokról: Pozdorjára való. Tüskére való. Mindkettő arra vall, hogy a kínzottakat szürös növényi törmelékre vagy tövisre fektették, melyben szent Apalinnak szintén lehetett része“. Azt hiszem, ez a következtetés helytelen. Először is nehéz elképzelni a tüskére vagy pozdorjára való fektetéssel történő kínzást, azután a pozdorja nem is olyan szürös, hogy a ráfektetés kínzásszámba mehetne. A két kifejezés mást jelent. Szülőföldemen (Lovászpátona, Veszprém m.) hallottam egyszer: „Az a vi[~] boszorká“, az a *tüsk'ére való*“? Kérdésemre, mi az a *tüsk'ére való*, azt a választ kaptam, hogy az olyan ember, a kit meg kellene égetni. Emberem mindjárt példát is mondott rá: apjától hallotta, hogy annak egy öreg rokonát, ki kuruzslással is foglalkozott, egyik helybeli ember a bírónál bepanaszolta, hogy tehenét megrontotta és felajánlotta, hogy gondoskodik tüskéről, ha az illetőt mint boszorkányt megégetik. Egyik kartársam pedig a vasmegyei Szombathelyről ismeri ezt a kifejezést: az a tüskére való boszorkány. Látjuk, hogy itt is a boszorkány szóval van együtt a tüskére való. A tüskét (= tüskés galyat) tehát máglyának használták, annál is inkább, mert ez a legértéktelebb tüzelőfa, melyet a földmives ember föl se vág, vagy csak a legöregebből, hanem villával szór be a kemenczébe. Ennél csak egy tüzelő értéktelebb: a pozdorja. Noha a *pozdorjára való* kifejezést nem ismerem, bizonyosnak látszik előttem, hogy jelentése az előbbiével teljesen azonos. A pozdorját nálunk ma is alágyújtásra használják, ha sok van belőle, a kemenczét fűtik vele. Másra nem is használható. A boszorkány-égetésnél valószínűleg ugyanígy szerepelt: máglyának, ha sok volt; és fátlan vidéken a máglya meggyújtására kisebb mennyiségben. Így került a boszorkány tüskére, pozdorjára s lett valaki tüskére, pozdorjára való (vö. tűzrevaló [fa], ganéra való [lom], akasztófára való). HORVÁTH ENDRE.

* A „*karikás*“-ostor már kiment a módiból. Ma már csak „*telkes*“ karikás-ostorokat használnak és ezeket is „*karikás*“-ostoroknak nevezik.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

L. Választmányi ülés

(1912 június 13.)

Jegyzőkönyvéből kiírt czikk.

3. Az elnök a következő előterjesztést teszi:

„Danzig városa könyvtárának IX. F. o. 97. jelzetű kötetében nem rég két, eddig ismeretlen latin munkát fedeztek föl, német, lengyel és — a mi bennünket különösen érdekel — magyar nyelvű magyarázatokkal is. A mohácsi vést követő évben, 1527-ben nyomtatták őket Krakkóban. Ezeknél régibb magyar nyelvű nyomtatványt eddigelé nem ismerünk.

A két mű czélja az volt, hogy a tanuló ifjúság a latin nyelvtant anyanyelve segítségével tanulja meg. Az egyik: grammatika 64 oldalon, a másik: gyermeki beszélgetések 76 oldalon. A magyar rész szerzője: *Erdősi Sylvester János*, utóbb bécsi egyetemi tanár, korának egyik leghíresebb magyar tudósa.

Semsey Andor értesülvén arról, hogy művelődésünk eme két régi emlékét a Magyar Nemzeti Múzeum, pár havi használatra, Danzigból kölesön kérte, nyomban fölhívta a Magyar Nyelvtudományi Társaságot, fényképeztesse le a danzigi könyvtár engedélyével mind a kettőt s megfelelő bevezetés kíséretében egybefüggőleg bocsássa olvasó áron közre, hogy a magyar nyelv és irodalom minden barátja könnyű szerrel megszerezhesse őket. Semsey Andor a kiadás összes költségeit magára vállalta.“

A Magyar Nyelvtudományi Társaság hálás köszönettel elfogadja a megbízást, s intézkedik, hogy a nagybecsű kiadvány f. évi november havában napvilágot láthasson. Terjedelme mintegy 10—12 ív. Ára — október 31-ig a Társaság kiadóhivatalánál (Budapest, V., Akadémia-utca 2.) megrendelve — 3 korona. Bolti ára 4 kor. lesz.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

35. **Anachronismus Arany Toldijában.** A Nyelvőr áprilisi számában (189. l.) Galambos Dezső fölhozza, hogy egyik tanítványa Toldi-ban anakronizmust fedezett föl. Ugyanis a IV. E. 14. versszakában ezt mondja Toldi Benczének:

„Máskor, a tűzhelynél *tengerit morzsolva*,
Itéletnapig is elhallgattam volna“.

Itt a későbbi korábbinak van előadva, mert Nagy Lajos idejében (XIV. század) nem morzsoltak még *tengerit*, azaz kukoriczát, melyel az európaiak csak Amerika fölfedezése után ismerkedtek meg. Tehát — mondja Galambos — a Toldi idézett helye csakugyan anakronizmus, a mit a *Toldi-magyarazók eddig tudtommal nem vettek észre*.“ Szükségesnek tartja még védelmébe venni Aranyt, hogy „a tengeri-morzsolás megemlítése legkevesebbet sem ront le a Toldi értékéből“ stb. E közleményre vonatkozólag a májusi számban (244. l.) ezt olvassuk: „Több oldalról is figyelmeztetnek, hogy ezt az anakronizmust — mint természetes is — nem most először vették észre. Így utal rá *Riedl Frigyes* A m. irodalom főirányai cz. munkája 5—6. lapján: „A tengeri például Nagy Lajos korában még nem eresztette selymét, hiába hivatkozik reá Aranynak Toldi Miklósa, Benczével szemben, a Toldiban, melynek meséje a XIV. században történik“.

Ezekre néhány megjegyzésem van. Éppen nekem, a kinek Toldi-magyarázataimból — miért, miért se — kimaradt annak megemlítése, hogy itt Arany „kortévesztés“-t követett el. Ámbár tanítványaim tanúságot tehetnek, hogy e hely tárgyalásakor mindig figyelmeztettem rá őket, de nem feledtem hozzá tenni, hogy itt nincs igazi anachronismus, afféle, mely a köztudalommal ellenkezőnek, holott az sem bizonyos, vajjon a költő maga is ismerte-e pontosan a tengeri történetét. Olyauforma ez, mint a Török Bálintballadában: „Hátra van még a *fekete kávé*“, a hol Tököli esete van alkalmazva Török Bálintra. Ki törődnekk itt is az időszámítással, mikor messze es messzebb multról van szó?

Egyébiránt nem Riedl az első, a ki nyomtatva hirdeti ezt a hibát vagy botlást. Nyomban a költemény megjelentése után Toldy Ferencz ismertetést közölt róla a Magyar Szépirodalmi Szemle 1847. 2. számában, a hol ezt mondja a többi közt (23. l.): „Ilyen szempontból nem fog senki Toldi testi erejének szertelen füstéseiben felakadni, senki azon *anachronismusban*, mely a IV. ének 17(14)-ik versszakában van, hol a *tengerinek morzsolása mint közszokás fordul elő* (XIV. században)“.

36. **Visszaperdül mint a gyűrű.** Ez a hasonlat, mely Arany Szibinyáni Jank-jában azt szemlélteti, midőn a fölvert farkas a vadászok láttára visszamenekszik az erdőbe, már ezelőtt három évvel ugyancsak meg volt vitatva. Saguly József ellenében kétségtelenül kimutattam, hogy mi az értelme (MNy. V. 75. és 233. lap). Most, a Nyelvőr mult havi számában (243. lap), újra megbolygatja Fürst Aladár a kérdést s oly magyarazattal áll elő, melynél boldobbat a legokosabb elme se volna képes kifundálni. Az ember nem tudja, min csodálkozzék jobban, a tanulók vakmerőségén-e, a kik „ugratják“ tanárukat, a tanár úr együgyűségén-e, a ki lépre megy, vagy a szerkesztőn, a kinek nincs egy szava az egészhez. Mert hát ez az új magyarázat nem Fürst Aladár fejében főtt ki, hanem „öt tanuló — mondja Fürst — egészen egybevágó vallomást tett arról, hogy a „gyűrű“ egy hajlékony, vékony faágnak lehet a neve, mely visszaperdül, valahányszor csak elhajlítjuk“. Tehát az ág visszaperdül? *perdül*? nem pedig visszavág? visszacsapódik? visszapattan? S ehhez hasonlítson a sűrűből kirohanó s oda visszairamodó farkas? De hagyjuk. Igazán megérdemelne az öt tanuló öt-öt vörös gyűrűt, a tanár úr hat fekete gyűrűt, a szerkesztő pedig, a miért ilyet

közöl, s ha már közöl, megjegyzés nélkül közöl, valami másféle gyűrűt. A társaságból csak a „szakkollégám“ fejének legyen grácia, a ki bajsza alól (ha van) somolyogva, felvilágosítja „szakkollégáját“, hogy a „vörös gyűrű“ tudományos neve *cornus sanguinea* és nálunk is otthonos.

37. Dr. Z. Gy. úrnak. Kolozsvár. Hogy „milyen kifejezések vannak a népnyelvben a *rémüldözőre*, *rémlátóra*?“ A kérdést nem értem egészen, azért is jónak látom inkább többet mondani, mint kevesebbet. A nép sokféleképen ki tudja fejezni a „rémlátás“-t, vagy az ezzel közelebbi vagy távolabbi rokonságban lévő ideges állapotot, képzelődést, hallucinálást, ijedezést, félrebeszélést. E kifejezésekből egy jó csomót közlök itt, mindenféle formában: váltogassa ki Ön közülök, a mire szüksége van.

Rémes. (Ezeket nem ismeri a nép: rém, rémlátó, rémlátás, rémeket lát, rémkép, rémalak stb., de ezt hallani tőle: „az olyan rémes ember.“) *Rémzik* (meg-, föl-), *rémlik*, *rémendez*, *rémendező*. *Rébzik*, *röbzik* (föl-), *röbző*, *röbzős*, *röbzetes*, *röbződő*, *röbdöz*. *Révézetes* (l. MTsz.). *Revül* (nem: révül), *revült*, *reves*. *Képzik*, *képez* (föl-), *képzetes*, *képes*. *Látomása van*, *látása van*, *látos*, *nagylátó*, *föllátó*. *Neszes*, *zajos*, *ijedt*, *ijedező*. Ezt is hallottam egypárszor: *létbeszédés!*

LEHR ALBERT.

38. M. F. úr kérdi: „Úgy-e, *Ady* csinált név? Hiszen *Ad* helység nincs az országban“. Az igaz, hogy *Ad* nincs, de van *Ada* Bács megyében. Már pedig több olyan helynevünk van, melyekből a család-név, az *a* vagy *e* véghang kiugratásával képződött, pl. Bánhidáról lett Bánhidy, Berzeviczéről Berzeviczy, Esterházáról, Illésházáról: Esterházy, Illésházy, Vajáról Vay stb.; épp így lett Adáról *Ady*. De persze nem szabad a dolgot általánosítani. Lévaiból pl. nem lesz Lévy.
Sz. K.

39. **Mostoha-atya.** Egy beszélgetés alkalmával szó volt egy leánynak a mostoha-atyjáról. Egyszerre csak a leány közbeszólt: „Kérem, nem mondhatom, hogy mostoha apám volna, ő olyan jó ember velem szemben, nevelő atyámnak nevezem“. Minthogy a leány édesanyja hites felesége mostoha-atyjának, kérdem az igen t. Szerkesztőséget, annyira rosszértelmű-e már a m. mostoha szó, hogy mostoha-apát se lehet minden sértés nélkül mondani? Megjegyzem, hogy a szóban forgó leány kolozsvári születésű a ki régibb idő óta Budapesten lakik.

KEMENES PÁL.

40. **Budapest.** Szerémi Györgynek „*Epistola de perdicione Regni Hungarorum*“ című emlékiratában (1484—1543) olvasom a következőket: „*duxerat ad Buda-Pesth in claustro S. Apostoli Petri*“ (105). „*Cumque Budam-Pesth [igy!] extunc desolata erat, tantum murata fumaria apparebant*“ (129). „*Et iuxta Ister flui castra metati erant infra Vacie per campum ad tria miliaria versus Buda Pesth*“ (376, így még a 399. lapon is. *Monumenta Hungariae Historica*. Második oszt., I. köt. Közlő Wenzel Gusztáv). Érdekesnek tartottam ennek hozzáadását a MNy. 8:172. s köv. lapjain mondottakhoz.

41. **Nyúlhistória.** „Ne olvassanak a' Tanulók olyan régi száz esztendő *Nyúlhistóriás* könyveket, tsak azért, hogy azokhoz könyvenyenn hozzá juthatnak, minéműek a' Tündér-Históriák“ (Márton J.: *Lexicon*, 1799. Előljáró Beszéd, V. l.).
PUTNOKY IMRE.

42. Pásztor. „A menyasszony beleegyezett, mire az autó örült sebességgel száguldott Atlantába, a hol egy tiszteletreméltó pásztor háza előtt állott meg. A következő perczben már az esketésen is túlestek“ (Az Ujság, 1912 május 30.). Tehát „Az Ujság“ szerint a német Pásztor magyarul am. *pásztor*. H. I.

43. Teljesítmény. A Nyr. áprilisi füzetében (183. l.) azt írják, hogy „a *teljesítmény* alig egy esztendeje, hogy felütötte a fejét“. Csodálatos, hogy ezt éppen a Nyr.-ben írják. Hiszen éppen a Nyr.-ben ajánlották (25:415) már tizenhat esztendővel ezelőtt a német „leistung“ kifejezésére, és ugyancsak a Nyr. szerkesztője már tizenhárom éve föl is vette az ő Ném.-magy. szótárába (257. l.) a teljesítményt. Különben is e szó már ötvenkilencz év óta szótározva van (Ráth György, Törv. műszótár, vö. NyÚSz.) s mindenki megtalálhatja CzF., Ball., KelB. szótárában is. L. L.

44. Nagytekinetű Szerkesztőség! A MNy. f. évi 5. füz. 231. lapján ezt olvassuk:

a zsidó beolvadás hatása alatt létrejött „*új színezetű magyar nyelv*“; „a régi (? vö. Arany, Petőfi, Gyulai, Madách stb. nyelvével!), úgynevezett fajmagyar és *parasztí* (!) magyarságtól jelentősen különbözik“; ez az új magyar nyelv „ma még a *maradi* fül (!) számára idegenszerű, de ezé a jövő“ (Nyugat, 1912. évf. Szász Zoltán).

Ugyanezen folyóiratban néhány lappal tovább (237—8. l.), im ez olvasható: Küzdenünk kell nemcsak az idegen szavaknak nyelvünkbe beözönlése ellen, hanem „a magyartalan szólások, mondatszerkezetek és hangsúlyozás ellen is; — és mindezen *idegenszerűségek* — főleg egyes budapesti társadalmi rétegeknek magyar nyelvében észlelhetők“. Ezekhez képest a Magyar Nyelvtudományi Társaság „indítson széleskörű társadalmi mozgalmat a *szép magyar szó és tiszta magyar beszéd* szeretetének terjesztésére“ (Négyesy László jelentése).

Mint hogy a szerkesztőség mind a két cikket, melyből ez idézetek valók, minden megjegyzés nélkül tette közzé, sőt az első éppen önként *átvettnek* látszik: az olvasó közönségnek azt kell hinnie, hogy a szerkesztőség mind a kettőnek homlokegyenest ellenkező tartalmával: egy magyar nemzeti érzését a „haladás“ céljából félretevő író és egy buzgó magyar érzelmű tanár felfogásával — egyetért.

Azt vagyok tehát bátor kérdezni, hogy a MNy. igen tisztelt szerkesztősége vajjon *melyik magyar nyelv* „romlásának terjedését“ kívánja gátolni s melyik magyar nyelv „szeretetének terjesztésére“ kíván széleskörű társadalmi mozgalmat indítani. Vajjon a régi „*parasztí*“, vagy az *új színezetű*, a *zsidó hatás alatt keletkezett magyar nyelv* érdekében? —á. —a.

45. —á —a. úrnak. Valóban nem gondoltuk volna, hogy olvasóink közül ilyen kérdést is intézhet hozzánk valaki! A „Magyar Nyelv“ már több ízben keményen megróttá a „Nyugat“ némely munkatársának magyartalan nyelvét s érzésbeli magyartalan voltát; legutóbb pedig szószерinti idézetben akarta pelengérré állítani (i. h.) az „új-magyar“ gondolkozást. Nem fogy rajt a csodánk, hogy ezt éppen egy figyelmes olvasóink nem tudta megérteni. SZERK.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. KÖTET.

1912. SZEPTEMBER.

7. SZÁM.

A magyar ablatívus-rag eredete.

Az *-ól, -öl, -ül, -ül, -ul, -ül* névragot Magyar Nyelvhasználatomban a második kiadástól (1903) kezdve és még több helyütt (NyK. XXXV. 439, 449, SUS. Aik. XXIII. 5, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft 65) úgy magyaráztam, hogy ebben a tulajdonképpeni ablatívus-rag az *-l*, a megelőző magánhangzó pedig eredetileg a *tő*-véghangzója volt, a mely később megnyúlt, vagyis hogy *alól, hazól, közöl* stb. egykori **alol, *hazol, *közöl* stb.-ből fejlődött. Ez ellen SIMONYI (Nyr. XLI. 209) azt hozza föl, hogy „az *-l* mássalhangzó okozott ugyan magánhangzónyújtást, de csak aránylag új korban és csak zárt szótagban: *gondólsz, gondólt* stb., ellenben *gondóloom, gondólood* féle alakok egy nyelvjárásunkban sincsenek. Már pedig az *-ól* végű ablatívusok olyan gyakran fordulnak elő személyragos *alólam, felőlem, belőled* féle kifejezésekben, hogy magánhangzójukat semmiképp se tarthatjuk utólag megnyúltaknak. Ha így volna a dolog, akkor az *-ol*-végű igéket is okvetlen hosszú hanggal ejtették volna: *gondóla, sujtólának, korhólás* stb.“. — Igen ám, csak hogy én nem is ilyen megnyúlásra gondoltam, hanem egyetemi előadásaimban úgy magyaráztam a dolgot, hogy az *-l* rag előtti rövid *tő*-véghangzó megnyúlását a *-ról* és a *-tül* rag hatása okozta, a melyeknek hosszú magánhangzója a történelem-előtti korban összevonás útján keletkezett. (Igaz, hogy ezt sehol meg nem írtam, és így SIMONYI nem is tudhatta.)

SIMONYI az *-ól, -öl* ragalak magyarázatát egy vogul „nyelvszokásban“ találja. „A legtöbb vogul nyelvjárás — azt mondja — az olyan általános értelmű határozószókból, minők *elöl, utól, alul, felül, kívül, belül*, az alapszó és a rag között az *ól, ovl, aul* szócskát alkalmazza, mely véget és kezdetet is jelent, vagyis akárminek mind a két végét.“ Erre a „nyelvszokásra“ csak ezt a két példát hozza föl: *el-ol-t* *elül*, mintegy *elő-vég-en* és *ji-*

ol-t, *ji-öl-t*, *jui-öl-t* ,utoljára', tkp. ,utó-vég-en'. (Megjegyzem, hogy *el-ol-t* jelentése nem ,elül', és SIMONYI maga is mondja: „ez az *elolt* a vogul szövegekben úgy látszik mindig időhatározó, a. m. előbb, kezdetben, de tulajdonkép kétségkívül helyhatározó“.) Ezekhez a példákhoz, a melyek az északi és a kondai nyelvjárásból valók, még a következő tavdaikat sorakoztathatjuk: *aj-al-t* ,előtt, elől; elé, előre', *aj-al-nél* ,előlről' (NyK. XXIV. 306), *aj-ol-t* ,előbb' (VogNGy. IV. 353); *jín-ql-t* ,után', *jín-ql-nql* ,hátról, hátulról', *jín-qlé-n* ,hátra, visszafelé' (NyK. XXIV. 308). Eddig van. Többet sem MUNKÁCSI nem említ a vogul nyelvjárások szóragozásának leírásában, sem a szövegekben nem találtam. Tehát mindössze három nyelvjárásból ismerjük azt a vogul „nyelvszokást“, és azokban is csak az ,elő' és az ,utó, mög' jelentésű szót találjuk az *öl* szóval és változataival összetéve ragosan. SIMONYI azt mondja ugyan, hogy „bizonyosan a többit is használják így, mert például viszonyrag nélkül nemcsak *el-ol* ,első' és *ji-ol* ,utolsó' van, hanem a többi is így: *jel-öl* vagy *jál-öl* ,alsó', *num-öl* ,legfelső' stb., és ebben nincs is semmi lehetetlenség, csak sok adat kellene. A nélkül nem lehet „nyelvszokás“-ról beszélni.

De ez voltaképpen mellékes dolog. Elég az hozzá, hogy a vogulban előfordul egynéhány határozó-alak, a melynek tőszava *öl* utótagú összetétel; ennek az *öl*-nak a megfelelője a magyarban is meglehetően és szerepelhetett úgy, mint a vogulban, a hogy SIMONYI fölteszi. Szerinte az egyszerű szóból alakult **elett*, *alatt* stb.-féle lokatívusok mellett lehettek ilyenek is: **el-öl-t*, **ut-öl-t*, **al-öl-t*, **bel-öl-t* stb. „Az **előtt*, *alótt*-féléknek közvetlen utódai lehetnek a hol kérdésre felelő *elől*, *alól* stb. (*elől-jár*, *alól-írott* v. *alul-írott* stb.). Az **előtt*-nek másik hangbeli változata lehet az *előtt* alak, valamint a ragtalan **el-öl* is *l* nélküli *elő-vé* rövidült: a magyar *elő fiú* (elewfíu: primogenitus EhrK. 23 stb., l. NySz. elő 4) = vog. *elol píw*. (Ez az *elő* utólag vált *v-tővé* más *ö-végű* névszók analógiájára, így keletkeztek az *elővé*, *eleve*, *elővek* alakok, szintűgy *utó*: *utovak* MünchK. 92; vö. MHat. 2: 41). Másrészt a honnan kérdésre felelő alaknak így kellett volna hangzani: **el-öl-l* v. **el-öl-öl*, de a két *l* miatt - talán mingyárt kezdettől fogva — rövidült a szóalak s lett: *elől*, *alól*, *közöl* stb. . . .“ Így SIMONYI.

E szerint a vogul *öl* magyar megfelelőjének határozókban való szereplése csak a hol? és a honnan? kérdésre felelő alakokra

szorítkozott volna, mert **el-ől-é*, **al-ól-á*-féle latívusokat SIMONYI nem tesz föl.

Az a föltevés, hogy a lokatívus nemcsak egyszerű tőszóból, hanem **ól*, **ől*-lel való összetételből is alakult, egyrészt az *előtt* alak *ő*-jére, másrészt az *elől*, *alól* stb. alakoknak lokatívusi szereplésére támaszkodik. Lássuk mármost, mit szólnak ehhez a tények.

Először is tény az, hogy az egyetlen *előtt*-ön kívül nincsen *-tt-s* alak, a melyben *ó* vagy *ő* volna a *-tt* előtt: nincs **alótt*, **mellótt*, **helyótt* stb., hanem csak *alatt*, *mellett*, *helyett* stb. van, de viszont nincsen **elett*. Nem volna-e tehát természetesebb dolog az **el-ől-t* helyett azt tenni föl, hogy *előtt* az *elő* szóból való olyan *-tt*-ragos alak, a minő *alatt*, *mellett*, *helyett* az *al*-ból, *mell*-ből, *hely*-ből? Így fogtuk föl az *előtt* alakot eddig, soha kétségbe nem vont joggal, mert hiszen van *elő* szavunk; és hogy ez **el-ől*-ből rövidült volna s csak utólag vált volna *v-tővé*, azt semmi sem bizonyítja.

Másodszor tudvalevő tény az, hogy a határozóknak igen-igen sokféle szerepváltozásuk van, s ezek között gyakori nemcsak a magyarban, hanem más nyelvekben is a lokatívusnak, ablatívusnak és latívusnak egymás szerepkörébe való átcsapása, a mint SIMONYI számos példával bizonyította „A magyar határozók“ című nagy munkájában. Ha *jobbról*, *balról*, *szélről*, *fejtől*, *lábtól*, *közül*, *innen* szerepelhet lokatívusul, akkor nem látom át, hogy mi szükség az *alól*, *elől* stb. ablatívusok mellett külön **alótt*, **előtt* stb.-ből rövidült *alól*, *elől* stb. lokatívusokat tenni föl, hanem inkább a régi SIMONYIVAL tartok, a ki azt mondja: „A *fölül*, *alul* (*alól*), *belül* (*belől*), *kívül*, *elől*. *hátral* adverbiumok is valaha ablatívusok voltak, sőt részben még nyelvemlékeinkben is azok“ (MHat. I. 34)*

Így tehát a vogul *öl* szó magyar megfelelőjének szereplése csupán csak az ablatívusra szorítkoznék. De vegyük tekintetbe a következőket:

1. A vogul *öl* nak és változatainak a megfelelője a magyarban mint önálló szó nincsen meg.

2. Határozókban való előfordulása a vogulban is csak néhány esetre szorítkozik.

* Mostani cikkében a *hol* szóról mondja, hogy eredeti jelentése ‚honnán‘ volt.

3. A vogulban a régibb általános határozószók tőszava egyszerű szó, és bennük a lokativusi *-n* és *-t* (*-t'*) s a latívusi *-ä*, *-é* egyszerű ragnak és változatainak ablatívusi társa a szintén egyszerű *-l* rag, pl. É. *jolén* ,alant', *jolä* ,alá', *jolél* ,alúlról'; KL. *jüüt*, *jüin* ,hátsul, mögött', *jüül* ,hátsulról'; K. *kwän* ,künn', *kwäné* ,ki', *kwänél* ,kivülről'; P. *kwäné* ,kifelé, ki', *kwänél* ,kivülről, távolról'; T. *tít* ,itt', *tut'* ,ott', *tí* ,ide', *tü* ,oda', *tül* ,innen', *tül* ,onnan'. (A *poql* ,-tól, -ből, -ről', ered. ,felől' névutóval összetett ablatívusok, a melyek az elveszett *-l*-ragos egyszerűeket pótolják, másodlagosak, s mellettük itt-ott még meg is van az egyszerű *-l*-ragos alak, pl. KL. *jüi-poäl* ,hátsulról' és [más tőszóból] ,belülről, a házból' mellett *jüül* ua.)

4. A régibb magyar általános határozószók tőszava szintén egyszerű szó, s lokativusuk és latívusuk a vogul ragok megfelelőivel alakult: lok. *-n* és *-tt*, *-t*, lat. *-é*, *-á* (pl. *benn* [\leftarrow **beln*], *alatt*, *között* v. *közt* — *belé*, *alá*, *közé*).

Azt hiszem, ebből meglehetősen nagy valószínűséggel azt következtethetjük, hogy ezeknek ablatívusi társa (*belől*, *alól*, *közől*) szintén nem egyébből áll, mint az egyszerű tőszóból és a vogul ablatívusi *-l*-nek megfelelő egyszerű *-l* ragból, tehát nincsen benne a vogul *öl* megfelelője.

SZINNYEI JÓZSEF.

Mutatvány a készülő Magyar Etymologiai Szótárból.

II.

14. **Baranya** [régii adatok: ANONYM. 37: „constituerant terminos regni hungarorum usque ad *boronam*“; uo. 47: „iuxta danubium uersus castrum *borona*“; 1257: de *Borona* MFL.; 1193/1464: de *Braina*, KNAUZ, Mon. Strig. I, 146 (*in* = *ny*); 1227: de *Brana*, PAULER, A magy. nemz. tört. I, 70; 1221: in provincia *Barona*, Vár. Reg. 259; *Baronya* TINÓDI, MFL., Ind. voc.; ez utóbbi alakv.-ból C.-nál sajtóhibával lat. *Barouia*, s utána más emlékekben is; *Baranya* MA.³] ,nomen comitatus locique, namé eines komitates und einer ortschaft in Ungarn'. Szólás: „bejártam Tolnát Baranyát“, vö. MNY. VII., 239, 288.

A mi a magyar határvédő rendszerben a *Kapuvár*, az volt a szlávoknál a *Brana* (l. PAULER, i. m. I, 14, 488); a szláv tn. eredetére vö. bolg. *brána* ,schutz' Duvern. | s z e r b - h o r v á t *brána* 1. ,defensio; 2. moles, wehr, mülwehr' HASz.; kaj-

horv. *brána* rövid *a*-val, HABB., BELLOSZT. ‚defensio‘ | szlov. *brána* ‚gittertűr‘ PLET. | c.s. *brána* ‚tor, schanze‘ GEB., Slov. staroč., | tót *brána* ‚kapu‘ | lengy. *brona* (alakvált. *broma*, *brama*) ‚tor‘. A szláv szóra vö. BERN. EtWb. *bornъ* alatt és MIKL. EtWb. *bor* alatt.

*

15. **bél** [régén nyílt hosszú *é*-vel, vö. TMNy. 57, 82, SUHAJDA, NyK. XXXI, 105; DÉVAI, Ort. Vng. 12; ARANY, Prózai dolg. 316; ragozását lásd TMNy. 297, Nyr. XXXVIII, 326; tulajdonnévként először 1135-ben: Monasterium . . . de *Bel*, OklSz. (I. a *Bél* cikket); köznévként a Schl. Szój.-ben: viscus — *bel* ‚intestina, interanea; medulla; linamentum, ellychnium, darm, gedärm; eingeweide; mark, kern; docht‘. Származékok: *béles* ‚placenta, polenta, laganum, eine art gefüllter kuchen, die peltsche‘ MÁRT. A magyarból erd. százsz *béläsch* JACOBI, Magy. Lehnw. (vö. az 1629. évi nagyszebeni Nomencl.-ban: placenta — ein *Belische* — *béles*) | tót *báles* (BERNOL.; alakv. *bales*, *biales* ZÁTUR., *beliš*, *beluš* CZAMB. Reč. és Nyr. XVII. 253) ‚béles, pogácsa, kalács‘ | morv a-cs. *báleš* (alakv. *béles*, *beneš*, *biliš* BARTOŠ, Dial. mor. II, 472) id. | volga-tat., bask. *bälös* ‚gefüllte pastete‘ KSz. VII, 251. A magy. *béles* helytelenül szláv jövevénytől származó magyarázva MIKL. Slav. El., Nyr. XI, 115, EtWb., de vö. HALÁSZ, Nyr. XII, 7; BALASSA, Ung. Rev. 1885:276.

-*beli* képző: *lábbeli*, *vérbeli* stb., vö. SIMONYI, BUDENZ-alb. 57, LEHR, MNy. IV, 222. Rendszerint nem illeszkedik; vö. mégis a Székelyudvarhelyi-cod. első felében: *egyptombali*, *magabaly* stb., Nyr. XXXV, 5; 1526-ból: *hazbaly* MNy. V, 359; *jársabali*, KRIZA, Vadr. 462.

Helyragos alakjaiból a belviszony jelölésére szolgáló határozószók és névutók, majd ez utóbbiakból a magyar nyelv történeti korában az inessivus, elativus és illativus ragjai keletkeztek:

benn (-*n* locativusi raggal < **beln*, **belén*, TMNy. 652, Nyhas.⁴ 122) ‚intus, drinnen‘; *bent* id., pleon. *t* helyraggal, már az EhrC.-ben 10: *ewnenbenneten*; *benniink*, *benneték* ‚nos, vos, uns, euch‘, a régi nyelvben a *minket*, *titeket*-tel szemben a részleges tárgy kifejezése, s mikor a *-ben* rag partitivusi használata ritkábbá vált, fölvette az acc. *t* ragját is: *benniinket*, *benneteket* (e pleon. alakokra legrégebb adat 1542-ből, NySz.; gyakrabban BORNEMISSZÁNÁL), vö. TÖMLŐ GYULA, BUDENZ-alb. 149—56, ZOLNAI GYULA, Nyr. XXX, 340—1, SIMONYI, MHat. I, 83. Hasonló jelentésfejlő-

dést találunk a jakutban is, a hol a locativus *-ta* jele egyszerűsmind az 'accusativus indefinitus' ragja is, vö. KSz. X, 212; *-ben* (illeszkedéssel *-ban*; alakv. *-benn* NySz.; a megrövidült *-be* alak is már régen előfordul; a HB. korában még nem illeszkezik: *milostben*, *iorben*; az első illeszkedett formát egy 1292-iki oklevélben találjuk: *Varalyaban*, JERNEY, TMNy. 652) az inessivus ragja; partitivusi használatára vö. SIMONYI, MHat. I, 79.

belől (*-l* ablativusú raggal, UgAl. 388, TMNy. 655; < *belél* < **belél*, Nyhas.⁴ 125; másképp SIMONYI, Nyr. XLI, 2 0) 'ex interiore parte, von innen'; 'intus, inwendig' vö. MHat. I, 323. Pleon. *-ről* raggal: *belőlről* id. SIMONYI, BUDENZ-alb. 70; *belső* (< *belől* *eső*, FÁBIÁN: NyK. VII, 124, SIMONYI, BUDENZ-alb. 58, TMNy. 583) 'internus, interior, inwendig'; *-ből* (illeszkedve *-ból*; alakv. *-beel*, *-bel* Nyhas.⁴ 125; *-bül*, *-bül*, *-bül*, *-bul*, *-bü*, *-bú*, *-bü*, *-bu*; teljesebb kéttagú alakja még megvan régibb codexeinkben: *-belől*, *-balól*, s Háromszékben maiglan ez adverbiumban: *közbelől* MNyszet., VI, 336, TMNy. 653) az elativus ragja.

belé (*-é* lativusú raggal, vö. UgAl. 388, TMNy. 655, Nyhas.⁴ 126) 'intro, hinein'; *beljebb* (már a codexek korában *belyeb*, *belieb* TMNy. 565) < **beli-j-ebb*, HORGER, Nyr. XXXIX, 297; < **beléjebb* SZINNYEI: NyK. XLI, 239. Mint igekötő a proclisisben megrövidült: *belé* > **beli-* (HORGER, Nyr. XXXIX, 295, MNy. IV, 196) > *bel-* (NySz.; MURM. pubes alatt: *Bel fedőzendő test*) > *be-* (alakv. *bé* a XVI. sz. óta) vö. MELICH, MNy. VI, 154; *-be* [illeszkedve *-ba*; teljesebb kéttagú alakja még előfordul a HB.-ben, illeszkedés nélkül: *vilagbele*, *uruzagbele*, *nugulmabeli*; FEJÉR GYÖRGY állítása szerint Zalában, Sümeg és Keszthely vidékén a XIX. sz. 30-as éveiben még így mondták: *szobábele*, *pinczébele* (RMNy. I, LXXI. l.); a megrövidült *-bel* alak MargL. 140: *keetsegbel*, s ma is a mikófalvi palócoknál: *vederbel*, *házbal* (? Nyhas.⁴ 128). A codexekben az illeszkedés már általános, de ma sincs teljesen végrehajtva Göcsejben: *szájábe*, *tánczbe*, TMNy. 654] az illativus ragja. A *-ben*, *-ből*, *-be* ragok jelentésfejlődésére vö. SIMONYI, MHat. I, 50—101; KÚNOS és MUNKÁCSI, A belviszonyragok használata a magyarban, Érték. XII. 4.

Eredete ismeretlen. A MUSz. 484. sz. a m. szót egybeveti a finn *väli* 'locus intermedius, interstitium, quod inter alia est' vö. t. j. WICHM. Chr. *pelä* 'in, zwischen, unter' (acc.), vö. z. ü r. j. *pölsö* (< *pölös*, z. ü r. j. I. *peles* 'reihe, schicht') 'in, zwischen, unter'. E magyarázat szemellátható jelentésbeli nehézségek

miatt (a m. *bél* eredeti jelentése nyilván ‚darm, eingeweide‘ volt) elfogadhatatlan. Egyébként a f. *väli* (= l a p p *vaelle* ‚verschiedenheit‘ UL. 182) szókezdő *v*-je miatt az idézett permi szócsoporttól is különválasztandó. A m. *bél* szónak más, de szintén elfogadhatatlan magyarázata MIKL. Slav. El., Nyr. XI, 115; VÁMBÉRY, NyK. VIII, 131, de vö. BUDENZ, NyK. X, 95. A magyarból er d. s z á s z *bael* (többnyire többesben: *de baelen*) ‚darm‘, Nyr. XXXIX, 87 | t ó t *bále* (plur. masc.) ‚bél‘ BERNOL., LOOS—PECH. Nyr. XVII, 253.

*

16. **bérszény** [első adat 1552-ből, OklSz.; alakv. *bórszén* PP., MISKÓLTZY, Man. 443] 1. ‚bresillum, lignum acanthinum, brasilienholz MA., PP.; 2. Caesalpina Brasiliensis, BENKÓ, Magy. Könyh. I, 366, KASSAI, I, 295; 3. Phytolacca decandra, Orv. Fűvészkönyv 365, Magy. Fűvészk. 279, KASSAI i. h.; 4. Ricinus communis‘ VESZELSZKI 140, CSAPÓ 337, KASSAI, I, 296.

< ol. *verzino* ‚brasilienholz, fernambuk‘, *velenczei ol. verzin* id. BOERIO, 505, 713. Az olasz szó aligha tartozik össze a fr. *brésil*, ol. *brasile*, sp. *brasil* id. szócsaláddal (így KÖRTING, EtWb.³ 184, de már MEYER-LÜBKE, EtWb. 92 az ol. *verzino* alakot nem említi); talán arab eredetű, vö. arab WAHRM. *vard* ‚blume, rose‘, plur. *vurd*, *virád* ‚rot, fuchsig, rosenfarbig, rosig‘.

Vö. SZARVAS, Nyr. IV, 399; KOVÁCS, Lat. El. 49; SIMONYI, NyK. XXIII, 128.

*

17. **besenyő** [első adat 1086/XIII. sz.: *Beseneu* (tn., az OklSz.-ban 1095-tel jelezve); más adatok, esetleg alakv.: 1211: In uilla *Beseneu*; 1279: uiam... *Beseneu*; 1385, 1455: *Beseneu* tn.; 1225: *Besneusciget* OklSz.; 1391: *Besene*; 1460: *Besenyé*; 1477: *Besenyew* hn. CSÁNKI, II, 194; 1492, 1521: *Bessenjew*, Korrespondenzbl., II, 55 (német neve Heidendorf, lásd HUNFALVY, Magyarorsz. Ethn. 355, KISCH, Nordsieb. Namenbuch 54] ‚nomen personarum et iocorum ex nomine gentis „besenyő“; personen- und Ortsname aus dem volksnamen „besenyő“. Származék: 1375: *Besseneud* OklSz.

Nagyon valószínű, hogy a fenti név a *besenyők* nemzeti nevét őrizte meg, s hogy török jövevényszavaink legrégebb csoportjába tartozik; az átvett alak **büčänäy* lehetett (vö. MELICH, NyK. XXXIV, 147; GOMBOCZ, MSFOu. XXX, 170, 182). A különféle nyelvű emlékek idetartozó adatai: arab *bedsenekijji*, *beds-*

nak (MHK., *bedsnāk* Ethn. VII, 475, *badsnāk* MARQUART, Streifz. 76) | gör. Παρζινακίται (τζ = cs, MHK. CONST. PORPH.-ból; Παρζινακίαι JIREČEK, Die überreste 4) | szláv *pečeněgъ* MHK., MIKL. Lex. p., DAN. Rječ.) | lat. *pezenegi* (nom. plur.), BRUNÓNÁL, lásd PAULER, A m. nemz. tört. I, 525; *pizenati* ANONYM. 25. §., MHK. 423; *pecenaci* MHK.; *pizenaci* LIUTPRAND; *pecenati* FREIS. OTTÓ; *pincenarii* ALBERTUS AQUENSIS; *pincinaci*, *pincennates* (ez utóbbi öt adatra lásd JIREČEK, i. m. 4). A hazai kútfők *bessení*, *bisseni* alakja a m. *bessenyő* latinositása (l. ANONYM. 57. §., NYK. XXXIV, 147), míg a *bessi* név (KÉZAI ed FLOR. 4, 7, 35, 64. §§) a *bessi*: βήσσοι thrák törzs nevének (lásd JIREČEK, Gesch. d. Bulg. 58; TOMASCHEK, Sitzungsberichte 128, 4:72) a bessenyőkre való lefoglalása.

Vö. VÁMBÉRY, Magy. Ered.³ 447 (szerinte < **beženek*), KUUN G. és MUNKÁCSI, Ethn. VII, 475 (itt közölve bolg.-tör. *bedsne*), GOLUBOVSKIJ, Pečeněgi, torki i polovcy, Kiev, 1884, 34; JIREČEK, Die überreste, 4 kk.

*

18. *betyar* [először egy 1754-iki szegedi számadáskönyvben, MNy. II, 131; alakv. *pityár* Göcsej, MTsz.]. Régibb szótárainkban ingadozó jelentéssel; ,nötelen, rátartós paraszt legény' SzD.²; ,kerl, schweinhirt' MÁRT. 1807; ,trossulus, stutzer' SI.; ,advena rusticans diurnista utriusque sexus, quales vicinis de Comitatibus ad labores vineales convenire solent ad loca Submontana', KASSAI, Szókönyv I, 301. Ma is majd minden vármegyében más-más a jelentése: az Alföldön és Göcsejben ,olyan legény v. leány, a ki nincs rendes szolgálatra elszegődve' Tjsz., CzF., MTsz.; az alsó Duna mellett ,hajóhúzó ember' CzF.; Turán (Pest m.) ,zsellér' MTsz. és Csepán (Heves m.) ,fölfogadott gyerek' MTsz. Mai ,räuber, vagabund' jelentése már DUGONICSNÁL, NyUSz. II.

< szerb VUK.³ *běčar* 1. ,junggeselle; 2. Szerbiában a KARAGYORGYEVIČOK idejében *běčar*-oknak nevezték azokat a katonákat, a kik idegen országból jöttek oda s így nem a tűzhelyükért, hanem zsoldért harczoltak'; 3. ,fremde taglöhner ohne haus und beständigem aufenthalt' (Herczegovinában); vö. bolg. *bek'arin* ,hagestolz' junggeselle' | oláh TIKTIN *becher*, *bechiár*, *bichiár* id. Az oszmanliból: *bik'ar*, *bek'ar* ,célibataire; sans occupation ni devoir' (BARB. DE MEYN.); ez viszont a perzsa: *bikár* ,occupatione carens, nihil agens, otiosus, iners, homo erraticus,

erro, inutilis' VULL. I, 303 (*bi-* fosztó praefixummal) és az arab WAHRM. بَكْر (bikr) 'vierge' szó keveredése (l. KÉLÉKIAN, 272).

Vö. NÁTLY, Némely vélekedések a magyar nyelv ügyében, Szeged, 1825, p. 26; MUNKÁCSI, Nyr. XI, 143; GOMBOCZ, MNy. VII. 36. Helytelenül KASSAI, i. h., CzF.

*

19. † **bilochus** [első adat 1183/1226: cum *bilotis* forensibus, Árpádkori új okm.-tár XI, 47 (az oklevél értékéről l. FEJÉRPATAKY, III. Béla kir. okl. 22); más adatok: 1222/1318: Fures et latrones *bilochi* regales discutiant, ugyanigy az 1351. évi átíratban: *Byloky* (milleniumi Corpus iuris, I, 135); SÁNDOR, Sokf. X, 90 idéz *billucus* alakváltozatot is, de más forrásból nem ismerjük; XIII. század eleje/1550 Várad reg.: *bilotus* (passim, kül. casusokban); 1235/XIX. sz.: *bilocum* (acc. FEJÉR, Cod. dipl. VII, 4:84); utolsó adat 1274/1726: *Bilotis* (dat., i. m. V, 2:216] l. 'iudex regius'; 2. 'ispáni közeg' (PPB. 'glossarium'-ában: ,szolgabíró').

A királyi bíraskodás közegeit latin emlékeink *iudex regis v. regius*-nak nevezik (első adat az 1086/XIII. századi hamis bakonybéli okl.-ben: „Batu, cuius filius Paulus, iudex regis et comes monasterii”, Szt. Benedek-rend Tört. VIII, 269); a XII. század végétől a XIII. század végéig e névvel egyértékű a latinositott *bilochus* (olv. *bilokus*). HAJNIK, Magy. bir. szervezet és perjog, 6, 187 szerint azt az egyszerű, nem a későbbi pecsét értelmében vett bírósági jelvényt, a melylyel idéztek, valamint a bírót, a ki idézett, magyarul *billog*-nak (= *bélyeg*) hívták. E magyar jogi szokás átkerült a régi szerb jogba is, vö. JIREČEK, Arch. XXII, 168; ŠUFFLAY, Századok, XL, 299. E tárgyi szempontból helyes megfejtést a nyelvek figyelembe vételével így módosítjuk:

A magy. *bélyeg* szónak régi alakváltozata *bilük* (1263: *biluk* OklSz.; egyéb *i-s* változatok: *bilög*, *billög*, *billög*, *billig*, *billog*, *bilyog*, *bijog* l. GOMBOCZ, MSFOu, XXX, 43); *-s* nom. possessoris képzővel: **bilüküs* ~ **bilöküs* ~ **bilokus*. Mínt hogy pedig a XI—XIII. században a m. *-s* képzős szavakat latin beszédben és írásban a lat. *-us* végű szavak szerint ragozták (vö. például ANONYMUSban: *Almus dux*, *Almi ducis* = Álmos vezér), a mai *bélyeges*, illetőleg XI—XIII. századi m. **bilöküs* ~ *bilokus* latinositott alakja is *bilokus* (ragozva *biloci*, *biloco* stb.), más helyesírással *bilochus*, *bilocus*, *bylokus* és *bilotus* (*t*-vel *c* helyett, gya-

kori íráshiba). Hogy a *bilochus*-t ki hozta először kapcsolatba a *bélyeg* szóval, nem tudjuk.

Hibás magyarázatok: VÁMBÉRY, NAGY GÉZA ÉS SCHILLER BÓDOG (Magy. jogi lex.: *bilochus*) szerint a tör. *bil-* igéből ered; *bilotus*, *bilochus* tehát ,tudó'-t (?) jelentene. BARTAL, Magy.-lat. szótára szerint < ol. *bàilo* ,titel des venetianischen gesandten bei der Hohen Pforte; amtmann; komtur des Malth. und Joh. ordens', TOMM.-BELL. < lat. *bajulus*. BOROVSKY, NyK. XXIV, 335 < ném. *block*, *bloch* (kfn. *bloch*, ófn. *piloh*) ,tuskó, törzsök, deres, kaloda'. Vö. a *bélyeg* cikket.

*

20. **bújik, búvik** [ragozására vö. TMNy. 255, 258; SIMONYI, Nyr. XXXIV, 347] 1. ,se recipere, se abscondere, sich begeben, sich verbergen; 2. inurino, tauchen' SZIKSZAI („az ki vízben iol tud *buni* — Vrinator“), PP. („*buom* a' vízben: inurino“); *bujt* [caus.; alakv. *bójt*, *bojt* SzD., MTsz.] ,homlítani'. Frequ. származékok: *bujdácsol* NySz.; *bujdász* NySz.; *bujdokik* (alakv. *budoklás* MNy. VIII, 130) NySz.; *bújdosik* [alakv. *búdosik* MURM. 28, NySz., MTsz.]; *bújkál* (elvonással: *bujka* SIMONYI, Elv. 17); *buvál* NySz., SZIKSZAI; *buvár* [alakv. *buár* SZIKSZAI, C., PP.]; *bujár* Nyelv. Füz. XL, 53; -ár deverb. képzővel MUSz. 500, TMNy. 499; SZILY, Nyr. XXXI, 178 feltevése szerint elvonás a *buárlani*, *buálni* igékből] 1. ,urinator, mergus, taucher'; 2. (a nyelvújítás óta) ,forscher' is, vö. MNy. V, 37. A m.-ból beszterczebányavidéki tót *bujár*, *bujárka* ,kontyos récze' PETÉNYI S. irataiból, 358.

bukik [mom. -k képzővel, MUSz. 473; első adat a XVII. századból; alakv. *bukkik* MTsz.; *bakik* MTsz., Nyelv. Füz. XVI, 45, LEHR, MNy. VII, 143] ,fallen, stürzen, untertauchen'; *bukkan* [alakv. *bakkan* KASSAI: I, 238, MTsz.]; *bukáz* KASSAI: I, 238, KR. [alakv. *bukkázik* MTsz.; *bakáz*, *bakázik* GVADÁNYI, NySz.; SzD., SI, KASSAI: I, 240] ,vortor, volvor' SI., ,kereng karingóssan gurul' KASSAI; ,vizet zavar, halászaskor' KR (vö. *bukló* ,buffogató' MHALK.); *bukdácsol* [alakv. *bagdachol* ÉRDY C. 479, *bakdácsol* SzD., KASSAI: I, 240; másképp SIMONYI, Komb. Szóalk. 13]; *bukározik* MTsz., MNy. IV, 95 id. Valószínűleg idetartozik még (bár *u-s* változatát nem tudunk kimutatni): *baktat* PP., SzD., ,iuto, ventito' (másképp SZILASI, Nyr. XXIII, 433); *baggat*, *baggadozik* 1. ,baktat' MÁRTON, Ném. Gram. 3. lap; 2. ,akadozva beszél' MTsz., Nyr. XXXIII, 507; *buksi* [első adat MÁRT. 1803, NyUSz. II; alakv. *baksi*, *boksi* MTsz. ,kopfhänger, dickkopf'

MÁRT., ,nagyfejű; makacs; alattomos; ostoba, bamba' MTsz. (másképp, de helytelenül MELICH, DLehnw. 74); *buk* ,casus, lapsus' alighanem SÁNDOR ISTVÁN elvonása a *bukik* igéből (de vö. *bukk* Székelyföld, MTsz.; *kecske-buk* PP., KR.; *bukra* áll a feje, stb. CzF.); *bukfencz* [alakv. *bakfencz* KASSAI: I, 238; *bukfetty* NySz., MTsz.; *bukfity* KASSAI: I, 378; *bakfitty* KASSAI: I, 238; a második rész értelme homályos; talán (NÉGYESY: Nyr. XII, 228) a *segg* szó tréfás-szemérmes elferdítése, vö. *buksegg*, *bukseng*, *busseng*, *bükseng*, *büsseng* id. MTsz.; másképp RUBINYI: Nyr. XXXVI, 354] ,burzelbaum, bock'.

~ észt WIED. *puke-*, 1. sz. *po'en* ,kriechen, schlüpfen' || 1p N. *buokkát*, 1. sz. *buovčam* FRIS, NIELSEN, 37 | 1p L. WIKL. *puökkát*, 1. sz. *puöfčau* ,in aquam se mergere, urinare'. Talán idetartozik még finn *pukea* ,felölteni, öltöztetni'.

Vö. MUSz. 504. sz.; az ott idézett *v*-vel kezdődő alakok nem tartoznak ide (l. MUNKÁCSI: Nyr. XII, 437). Másképp, de helytelenül VÁMBÉRY, Magy. Ered. 244, 509; a 244. lapon idézett tör. *buk-* jelentése nem „bűjni“, hanem „auflauern, still beobachten“ VÁMB., Stud. 248.

*

21. *buhu* [alakv. *puhu*-bagoly MTsz.] .eule, nachteule, bubo'.

Hangutánzó elnevezés, vö. *buhugat* ,cucubo' C. A bagoly hasonló hangutánzó nevezetei, a melyek azonban sem a magyar szóval, sem egymással nincsenek szükségképen történeti kapcsolatban: erd. szász *buhu* HALTRICH, Negat. Idiotismen 63; osztr. *buhu* HÜGEL 46; *pfuhu* GRIMM, Wb. VII, 1808; bulg. *búham* ,schreien, vom uhu', *buh*, *búhžl*, *buhal* ,uhu' BERN. EtWb. 97 | oláh TIKTIN *buhnă*, *bufnă*, *buhă*, *puhu* id. | lat. WALDE *būbo*, *būfo* id. | oszm. BARB. DE MEYN. *buhu*, *puhu* ,chouette' stb.

Vö. DLehnw. 74.

*

22. *bugyog* [alakv. *gugyog*; talán idetartozik még *gagyog* is, az *u* ~ *a* megfelelésre vö. *bukik* ~ *bakik*] 1. ,scaturio, strepo MA., bullo, ferreo, protubero SI., blasen werfen, rauschen MÁRT., sprudeln'; 2. ,gagyogni, gügyögni, gögicsélni' SzD., MTsz.; *bugyogó* [alakv. *bugyigó*, *bugyi* MTsz.] ,pluderhose'; *bugyogó* [alakv. *bugyoga* KASSAI: I, 374, MTsz., *butyka* SzD.] ,ein krug mit einem engen halse'; *butykos* [első adat 1638-ból, OklSz.; alakv. *butykós*, *butyogós*, *bugyogós* NySz., MTsz.] id.; *bugyogtat* MTsz., MNy. IV. 95 [alakv. *budogtat* PP., SzD.] ,le-le-mereget

a vízbe'; *bugyorog* SzD., KASSAI: I, 374 ,bugyog'; *butykáz* ,aquam pertica turbat piscator, trampeln' SzD., KASSAI: I, 374 (a zurboló has nló hangutánzó elnevezései: *buttyogató*, *futtyogató*, *kuttyogató*, *puttyogató* MTsz.); ebből elvonva: *butyka-fa* SzD., KASSAI: I, 375 [vö. még *bugy-fa* SI.] ,turbok-fa'. Vö. SCHUCHARDT, Roman. Etym. II, 154, Nyr. XXIX, 112; *buggyan* nom.; ebből elvonva *buggy* 1. ,buborék; 2. dudorodás' MTsz., SIMONYI, Elv. 41.

Hangutánzó szó. WICHMANN, FUF. XI, 225—6 a m. szócsaládot a következő fiu. szavakkal veti össze: zürj. *bol'*: *va-b.* ,blase, hitzbläschen'. *boluk* ,wasserblase'; *boledni* ,bubbeln, sprudeln' | lp. N. *buljaras* ,bulla' | finn *pulli* ,blase ,bläschen'; olon. *bulu* ,runder gegenstand, kleine knospe', és zt *pull* gen. *pulli* ,blase, wasserblase'; liv *bul* id., de a magyar *bugyog* stb. nyilvánvaló hangutánzó jellege az alaki szempontból egyébként kifogástalan egybevetést kétségesse teszi. Ugyancsak hangutánzó eredetű: szerb Vuk *büčkati* ,(ins wasser) plumpen'; *büčkalo* ,plumpkeule, plumpstock'. GOMBOCZ ZOLTÁN ÉS MELICH JÁNOS.

Szint jelentő melléknevek lappangó kicsinyítői.

Régi nyelvünk a mainál jóval gazdagabb volt a szint jelentő melléknevek kicsinyítő formáiban. Ezek vagy valami színárnyalatot, vagy az illető színnek kis mértékben való előfordulását tüntették föl. (A deminutivum több esetben ma is él, míg az alapszó kiveszett: *tarka* — *tar*, *szőke* — *sző*, *szürke* — *szür.*) Közülük akarok néhányat bemutatni, nagyobb részt olyanokat, melyek helynevekben maradtak fenn.

A *fehér* (*fejéres* = subalbidus C., MA.) *-csa*, *-cse* képzős származéka van meg a beregmezei *Fejércse* község nevében; 1323-ban a Káta-nembeli nemesek osztozkodnak rajta (WERTNER, M. Nemz. II. 116); CSÁNKI Tört. Földrajza 1353 és 1493-ból idézi. Vö. vele a Váradi Regestrom-beli *Fehersa* férfinévet, a melyben, a mint MELICH megjegyzi (MNy. III. 173), a *-sa* szintén — a szlávól átvett becéző keresztnevekben gyakori — kicsinyítő képző. Ugyanennek a melléknévnek *-d* képzős deminutivuma a szatmármegyei *Fejérdfalva* (másként Batizháza) helység* nevének az előtagja. A *Fejérd* itt nyilvánvalóan személynév (vö. *Fejérfalva* és *Fejérszék*, Középszolnok). Kolozs megye kolozsvári járásában ma is találunk egy

* A hol a helynevekre vonatkozó adatoknál külön nem hivatkozom a forrásra, ott a Csánki-féle Történeti Földrajzból veszem azokat.

Fejérd nevű kisközséget. Tehát a *fejérke* (régí pásztorok kedveskedő állatnévül használták — TAKÁRS S., Nyr. XXXII. 156) mellé a *fejércse* és *fejérd* is besorozható a *fehér* kicsinyítői közé.

A *kék* maga is többször szerepel, néha a szónak helynévi alkalmazását feltüntető *-i*-vel megtoldva, helyszíni elnevezésekben; l. az OklSz. adatai között: 1270/1284. In quodam monticulo *keykholm*; 1275. In monte qui dicitur *Keykmal*; 1341/1347. Vadit ad campum *Keykmezeu* vocatum; 1426. *Kekzeg* (Zemplén megye, CsÁNKI); 1451. A quodam lapide *Kekkeu* nuncupato. *Kék* nevű helyeket említhetünk Zala vármegyéből (1082. Villa *Kyk*; 1093. *Keku*; 1231. *Kegy*; 1320. Poss. *Keek*, iobagiones reginales de *Keek*), Veszprém, Somogy, Bács és Szabolcs vármegyéből. Bátran feltehető, hogy e kifejezések jó részében a *kék* tulajdonképen „zöld“-et jelent (például „kékmező“); vagyis a „kék“ és „zöld“ színfogalmaknak szavakban is jelölt elkülönülése nyelvünk e korában éppen úgy nem történt meg, mint a török nyelvekben, a honnan a *kék*-et vettük. Ezek közül többen a *kék* megfelelőjével „kék“-et és „zöld“-et is jelölnek (l. Gombocz Z.: Régi török jövevényszavaink, MNy. III. 253). Így lehetne továbbá megmagyarázni a *zöld* aránylag késői (1349) és gyér előfordulását. Bizonyos salátafélék nevéül szolgáló *kék* szavunkat Gombocz Endre (MNy. VI. 228) teljesen önálló növénynévnek, nem pedig a *kék* = „blau“ átvitelének tartja. Mint megfelelőjére, a török *kök* szóra hivatkozik, a melynek a „blau“ és „himmel“ jelenté- sen kívül „a földből kibújt friss fű“ jelentése is van. Véleményem szerint ez a *kék* a magyarban is lehet a *kék* melléknév átvitele (vö. *télizöld*) és szintén tanúságot tesz annak „zöld“ értelmében való használatáról.

A *kék*-nek a deminutív *-s*-sel való továbbképzésével is gyakran találkozunk; l. OklSz.: 1231/1397. Descendit in aquam que dicitur *Keykuspotoka*. Siluam quendam nomine *Keykus*; 1256/1367. Iuxta fluvium *Kekus*; 1257. Viginti sex iugeribus terrarum de *Keykusfev*. Ilyen nevű helyeket a Tört. Földr.-ből Szatmár, Bihar, Arad, Szerém és Vas megyében ismerünk; Szolnok-Doboka egyik járási székhelye is *Kékes*. A melléknévnek *-d* kicsinyítő képzővel alkotott *Kéked* származéka szintén megjelenik helyneveink sorában; l. OklSz.: 1378/1387. In monte *Keked*. A mai abaújmegyei *Alsó-* és *Felső-Kéked* helységek neve 1341-ben: Villa *Kekyd*; 1447. és 1462. *Keked*, *Kyked*; 1483. *Felsewkeked*; a baranyavármegyei *Kékesd*-é pedig 1270—90. *Kykug*; 1383. *Kekegh* és *Kekugh*; 1387. *Tothkekes*; 1400. és 1439. *Kekogh*. A *-d* az utóbbiban tehát *-gy*-vé vált, mint azt számos más helyneveünknel is látjuk.

Még egy a *kék*-ből származó deminutívumnak a nyomára bukkanunk: a *-csa*, *-cse* képzősnek. A mostani somogymegyei *Köccse* (*Köttse*) község nevének eredeti alakjai: 1229. *Keccha* superior et inferior;

1369. Sinkakekche; 1372. Kuzepsukekche; 1385. Olsoukekche; 1435. Alsowkukche; 1436. Alsokukche; 1452. *Kewkche* inferior et superior; 1460. *Kechke*. Az eredeti *Kékcse* név teljes hasonlással *Kécsce*- és *Kécsse*-n át vette föl mai *Köcsce* formáját. Ugyancsak a *Kékcse*-ből változott el a manapság Pest, egykor Külső-Szolnok megyébe eső Ó- és Új-Kécske neve is: 1466. és 1472. *Kekche*; 1479. *Keekche*; de már például 1488-ban a *gyermekcse* > *gyermecske*, *szőkce* > *szöcske* szóknál tapasztalt *kcs* > *csk* hangátvetéssel *Kechke*, *Kethke*. A szabolas megyei *Kékcse* — nem messze *Kék*-től — a szót eredeti formájában tartotta fenn: 1344. *Kevkche*; 1381., 1430. és 1484. *Kekche*. A mosonmegyei *Köpcseny* (egykor vár és város) régi névalakjai arra vallanak, hogy ez a szó is a *kékcse* elváltozása: 1363. *Castrum Kuchche*; 1368. C. *Kucchew*, *Kucchye*, *Kucchey*; 1390. C. *Kőchee*; 1416. C. *Kotztze* (német *kozze* am. *kócz*; a község mai német neve *Kittsee*); 1417. *Kecche*; 1426. C. *Kwkche*; 1446., 1474., 1507. *Kepcze*, *Kepche*; 1447. *Kwpche*; 1461. *Geslos und Markcht Kotzee*; 1490. C. *Keczce*; 1495. C. *Kewpche*; 1507. C. *Kepche*. A *kcs* hangesorpotot az itteni nép nyelve már korábban asszimilálta, miut a somogyié; a kettős *cs* aztán dissimilatióval *pcs*-re változott. A *Képcse*- vagy *Köpcse*-ből pedig a nagyszámú *-ány*, *-ény* végű helynév hatása alatt lett *Köpcseny*. A *Kékcse* helynévnek megfelel egy 1095. pannonhalmi oklevélben előforduló *Quecsa* személynév (Oklsz. *Árpás* czímszó); ugyanaz az illeszkedésnélküli *-sa* deminutivumos alak, a milyent a *Fehersa*-ban már láttunk.* Ehhez a *Kéksá*-hoz a helynevek közül legközelebb áll az 1229-ből idézett *Keccha*, olv. „*Kékcsa*“ forma.

Tarka melléknevünk — Várad Regestrom: *pristaldo Tarca*; az Oklsz. első adata 1470-ből — *tar* alapszava megvan a Beszt. és Schlägl Szój.-ben „*virgulatus, virgultus*“ (Beszt. 678. sz.: *tar pozthow*) jelentéssel. Az Oklsz. 2. *Tar* alatt: 1432. *Duos equos nostros Taar coloris* adatot közli és megjegyzi, hogy a „*kopasz, calvus*“ értelmű 1. *Tar*-ra fölhozott idézetek ide is vonatkozhatnak. A sárosmegyei *Tarkó* nevének előtagját (1248. *Tharkveley*; 1315. *Possessiones Thorku Thorkueley*; 1347. *Prope castrum Tharku*) összevethetjük a nógrádi *Kékkő*, *Fejérkő* és a gömöri *Vereskő* nevek előtagjával. A *Tar* magában is előfordul hevesmegyei helynév gyanánt: 1265. *Tor*; 1454. *Thar* poss.; 1478. *Thar oppidum*. Természetesen, hogy melyik *tar*-ral vagy melyiknek a származékával van dolgunk, azt a legtöbb esetben alig mondhatjuk meg.

* Az utána felsorolt nevek között „*Licadi, feketeydi, Mogurdi*“-val együtt ott van *Scemsca* (a második *sc* bizonyára íráshiba *s* helyett, az első *sc* hatása alatt), a miben valószínűleg a *szem* kicsinyítő alakja lappang; analog ennek *-d* képzős, szintén személy- és helynévül szolgáló, *szemd* > *szend* származékával; vö. ezzel a mai *szemők, fülők, hasók* képzéseket.

Igen elterjedt helynév a *tar* mn. *-csa* képzős *tarcsa* deminutivuma. Ilyen nevű helyet a Tört. Földr. fölsorol Pest (kettő, ma *Csík- és Kis-Tarcsa*), Heves (1399. *Tharcha*, ma puszta), Nógrád (*Erdő-T.*), Szatmár (1338. *Tarcha iuxta fluv. Eer*, Biharmegyéhez; 1403. *Tarcha, Ér-T.*), Bihar (kettő, 1407. *Kethetharcha* és *Mezewtharcha* a mai *Szül-T.* p. táján), Békés (*Körös-T.*), Bács, Baranya, Vas (az ismert fürdő) és Fejér megyében. *Tarcsafalva* kisközség Udvarhely megye székelykeresztúri járásában. A Váradi Regestromban a mai *Ér-Tarcsá*-nak mint hely- és személynév *Torsa* felel meg, a mit a tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírásában előforduló *Tarsa* névvel együtt *Fehérsa-*, *Kéksa*-féle beczéző alaknak kell tartanunk. A *tarcsa* szót mint marhák színét jelölő melléknevet találjuk meg az OklSz. XVI. és XVII. századi adataiban: 1521. *Lego tres vaccas vnam coloris belch aliam coloris variū videlicet tarcha*; 1557. *Vaccam rubeam et vnam vilioem tarcha*; 1594. *Fekete tarcsa*, *kék tarcsa*, *csákó barna tarcsa*, *vörös tarcsa* stb. Ez a *tarcsa* tehát a *tarká*-nak kicsinyítő alakpárja. A *Tarcs* név (1327. *Torch*; 1376. *Tarch*; 1492. *Tharch*), a melyet Komárom, Győr és Veszprém megyék összeszögellésénél Kis-Bér táján fekvő puszták viselnek, alighanem szintén közējük tartozik, mint *-cs* képzővel alakult deminutivum. Egyszersmind megkockáztathatjuk azt a föltevést, hogy az idegen eredetű beczéző nevekből kicsinyítő képző gyanánt elvont *-sa*, *-se* az ilyen fgr. *-ks* \sim m. *-s*-ből fejlődött *-cs* képzős deminutivumoktól (*kovacs*, *kövecs*, *huporcs*) módosított *-csa*, *-cse* hangalakban járult köznevekhez (lásd R. *királycsa*, *tolvajcsa*, *oroszlánca*).

A *tar*-nak *-d* kicsinyítő képzős származékát is megőrizték *Tard* nevű helységeink Somogy, Sopron, Fejér, Valkó és Borsod megyében. A somogymegyei helység nevének régi alakjai: 1175. *Ecclesia domini Salvatoris in villa Tardi*; 1229. *Tord*; 1336. *Thord*; *Tord* alio nomine vulgari *Tohel* nominata; 1391. *Tard*, *Thardy*; 1403. *Thard*, *Tard*; 1493. *Thard*; a sopronmegyeiről 1262., 1277., 1291-től szólnak adataink. Az első helyen említett 1175. *Tardi*-ből világosan kitünik, hogy azzal a *-di*-ből fejlődött *-d* kicsinyítő képzővel állunk szemben, a mit pl. az 1055. *fofudi* \gt *Fotud* \gt *Fadd*; 1131—1141. *Karadi* \gt *Karád*; 1138. *Surkudi* \gt *Sarkad*; 1093/XIII. század el. *Tumurdi* \gt *Tömörd* helynevekben is föltalálunk. Hozzátehetjük még, hogy *Tordi* egy 1223. fölsorolásban (OklSz. *Magas*) *Funoldi* \gt *Fonyóddal* együtt szerepel.

A *szóké*-nek *sző*-ből eredő deminutiv párja volt a *sződ*. A „subalbus, flavus“-t jelentő *sző*-ről az OklSz.-ban 1290-től vannak adataink: *Equum meum Zeu coloris*; 1345. *Zouudemeter*; 1373. *Unum equum emissarium zew coloris centum florenos valentem*; a pótlások között 1413. *In possessionem Zewzarma vocatam* (a helység régi német neve *Weisshorn*, ma *Szészárma*; lásd MELICH, NyK. XXXV, 118).

Zeuke már 1211-ben személynév; 1268. A Nicolao *Sceuke*; 1298. Hench dictus *Zeuke*; 1349. Vnacum duobus [bobus] *Zewka* [így?] et Borna colores [így]; 1496. Ad rubeta Bodogyakra, Nyaras . . . et *Zewkehegy* dicta. Heves megyének egy helységét majd *Szö*, majd *Szöke* néven emlegetik: 1381. *Sewthelek*; 1421. *Sw*; 1438. *Syw*, *Sew*; 1323., 1381. Poss. *Zeuke*; 1411., 1464. Poss. *Zewke* (ma *Szöke*-p.).

Szöd-re mint személynévre már 1095-ből van adatunk: *seudi*, *kesitydi* után másodiknak felsorolva (OklSz.); *Zeud* előfordul a tihanyi 1211. összeírás hitelesített példányában is (a fogalmazványban *Zeund* áll). *Szöd* nevű község van Pest megyében: 1415., 1458. *Zeud*, *Zewd*; Arad megyében egy vár és a hozzátartozó város viselte a *Szödi* nevet: 1332—7. *Sewdy*, *Zewdy*, *Zeudi*; 1471. Castellum *Zewdy*; *Zewdyligeth* erdőnév 1429. (OklSz. *Liget* czíműszó).

Megjegyzendő, hogy vajjon egy személynév ráruházásával vagy természeti tulajdonságát, t. i. a gyakorolt színbeli benyomást jellemző szóval határozották-e meg egyik-másik helyet, azt a tárgyalt esetek nagy részében megállapítanunk nem lehet.

Szárcsa. E madárnevet a kihalt *szár* melléknév kicsinyítő alakjának tekintem. Ha e nézetemet sikerül bebizonyítanom, akkor egyszerűsrimind CzF. egyik szószármaztatását igazolom.* Szerinte ugyanis a *szárcsa* (sárcsa) szó gyöke valószínűleg a kopaszt jelentő *szár*, minthogy a madár csőre tövén levő fehér folt úgy látszik a többi fekete szín között, mintha kopasz volna; hozzát teszi még, hogy németül ezen folt miatt „Bläss, Blässe, Blässchen, Blässhuhn“ a neve. HERMAN OTTÓ a *tarvarjú*-ról írva, az 1588. Calepinusból a *tarvarjú*-val egyeztetett „phalacrocorax“ magyar nevéül *vizivariu* avagy *zartsa*-t idézi; ugyanő azt mondja, hogy a *szárcsa*-nak a *tarvarjú*-val való azonosítása azért érdekes, mert amaz sötétszínű madár, melynek homlokán terjedelmes, fehérségével szembeszökő *tar* helye, ú. n. hókája vagy holdja van, tehát a „phalacros“-szal, a tarfejűséggel, egybekapcsolható.

A szótőnek gyanított *szár* melléknévre vonatkozó régi nyelvi adatok egy részét „tar, kopasz, calvus, kahl“-nak kell értelmeznünk (l. OklSz. 2. *Szár* alatt); előfordul azonban a Beszt. és Schlägli Szój.-ban egy homonym szó „sáfránysárga, croceus, safranfarbig“ jelentéssel, melyre az OklSz. is közöl néhány adatot (3. *Szár*).** Véleményem szerint itt egy és ugyanazon szó jelentésváltozataival van dolgunk.

* Jelentésbeli és alaki nehézségek miatt elfogadhatatlan *Munkácsi* NyK. XVIII, 122, 126 magyarázata: < csag. *sariče* ‚raubvogel‘ | oszm. *serče*, ‚veréb‘, etc. G. Z.

** MELICH J. egy valószínűleg vörös jelentésű *szár*-ra hívja föl figyelmünket a *Zaarberin* ∞ *Zarberex*, ma *Vörösberény* helynévben (NyK. XXXIV. 135).

A jelentés-eltolódás a „sárga“ és „fehér“ színfogalmakat kifejező szók között nem ritka. GOMBOCZ Z. a *szőrígó*-ról szólva (MNy. IV. 179), a „gelb > weiss, bleich“ fejlődés fordítottjára mutat rá: a szó „szőke“ eredeti „subalbus, flavus“ jelentését „sárgá“-val válthatta föl a *szőrígó*, am. „sárgarígó“ madárnévben; figyelmeztet továbbá arra, hogy a köztörök *sarâ* jelentése „sárga“, a csuvas *şyrâ*-é „fehér“; a mongolban *şira* „sárga“, a mandzsuban *şara*- „bleichen, weiss werden“; a latin *flavus* „rothgelb, goldgelb“ és „blond“ is. A magyarban a *szár* eredeti jelentése valószínűleg „croceus“ volt; ebből kiindulva vette föl előbb a „sárgásfehér vagy fehér“, majd a „tar, kopasz“ értelmet. Az átesapás bizonyára állatok, különösen lovak színének a jelöléseiben történt meg, minthogy ezeknél az egyéb színekbe vegyült fehér vagy sárgásfehér könnyen keltheti a kopasz-ság látszatát. Hasonló fejlődést mutat a német *bläss*, am. „weisslich, schwach von Farbe“ jelentéstörténete is. Az eredeti „világítás“ fogalmából, mely a kfn. *blas* „Fackel“, óang. *blase*-ből tűnik elő, az ófn. *blas* „weisslich“ (*blas ros, qui albam frontem habeat*), sőt a kfn. *blas* „nichtig, kahl, bloss“ értelem került ki (HEYNE: Deutsches Wörterbuch). Az OklSz. a „croceus“ jelentésű *szár*-ra a XVII. sz. végéről és a XVIII. sz. elejéről a debreczeni levéltárból ilyen adatokat hoz föl: 1685. *Szárlábú* hódosfejű kancza ló; 1689. Hátsó *lába* [lónak] bokába *szár*, ajaka fehér; 1708. Két kancza lovát [megismerte], egyik fekete hódos, *szárlábú*, másik sárga. Somlyai Görög Márton találta . . . egy sárga herélt lovát, *lába szár*, homloka az orráig holdos. Egy hátuljára *szárlábú* lóról, egyről, melynek bal *lába szár*, 1699. és 1700. debreczeni jegyzőkönyvekben; „Vércse pej paripa, hódos, *szárlábú*“-ról 1701. kecskeméti jegyzőkönyvben van szó. Egy 1594. kecskeméti jegyzőkönyv pedig marhát mond *szárlábú*-nak (Nyr. XXXII. 158). Ezen értelemszűküléssel csak a ló lábának a színezetére vonatkozó kifejezések mögött már — a mint a „holdas“-sal való együttjelentkezésből is kitűnik — nem a „sárga“, hanem a „fehér“-en, esetleg a „sárgásfehér“-en erőtvevő „kopasz“ képzete áll.

Ennek a *szár*-nak jelentés tekintetében megfelel a székelyföldi *szárcsi* szó, mely a „hóka, hókalábú, fehérbokájú“ lóról használatos; *szárcsi-lábú* Háromszékben a „hókalábú, keselylábú, fehérfoltos lábú“ ló (MTsz.). *Szárca* ló Kölesden, Tolna megyében, a melyeknek az orra végig fehér (uo. *kese*, ha csak a lábán fehér; *csillagos*, ha a homlokán kis fehérség van; Nyr. XXXII. 294). *Szárccaszájú*-nak azt az állatot mondják, melynek az ajakán vagy fényszáján kesely folt van (Pallas Nagy Lexicon).

A színt jelentő melléknevek főntebb kimutatott *-csa*, *-cse* képzős kicsinyítőit szem előtt tartva, alaktani szempontból teljes joggal fölfoghatjuk a *szárccsa*-t épp úgy, mint a *szárcsi* változatot a *szár* deminutivuma gyanánt. Bizonyosságul hivatkozhatunk egyébaránt még

a „kopasz“ értelmű *szár szárd* kicsinyítőjére, a mely Kézainál *Szegárd* nevének magyarzatával kapcsolatban kerül elő. Torna megyének egyik vára is a *Szárdvár* nevet viselte (1324-től: *Castellanus de Zaard, Castrum Zaard, Zardvar, Zardwara*).

VÁNGEL J. leírása szerint (Pallas N. L.) a *szárcsa* (*Fulica atra*) palafekete színű, szárnyain vékony fehér sáv húzódik, *csőre és homlok-tarjaga fehér*, lábai szürkészöldek, sarkai vörössárgák. E színvegyületnek az az eleme, mely a figyelmet magára vonta és a látott madár egész fogalmának érzékileg jellemző képviselője lett, a csőrnek és a homlok tarjának kopaszságként feltűnő fehér volta. Tehát hasonló színezetbeli sajátosság volt madarunk névadója, mint a mely lovaknál is megkülönböztető jegyként szerepel. CzF. is utal arra az analógiára, hogy a fehérfoltos homlokú lovat némely vidéken *szárcsának* nevezik. Ugyanez megvan a németben, a hol *blässe* valamely állat, különösen háziállat homlokán lévő fehér foltot, kfn. *blasse: blesse* „macula alba frontis, equus maculosus“-t jelenti. A *szárcsá*-ra mint madárnévre az OklSz. első adata 1338-ból való: ad possessio-nem *Zarchateleik* uocatam; 1390. In loco *Sarcharete*; ennél fogva a szó még a XIV. század előtti időkből keletkezhetett, tehát akkor, midőn a Beszt. és Schlägli Szój. tanúsága szerint a *szár* „sáfrány-sárga“ jelentést viselt.

Az ismeretes ragadozómadár nevéül szolgáló *vércse* szó etymonját is a népnyelv világosítja meg. Székelyföldön *vércse* ~ *vercse* kifejezéssel a „vércse-(vercse)-szórrú“ lovat illetik, „vércse-szórrú“-n pedig „szókés szegsárgá“-t (szögsárga Csanád megyében am. sötétsárga; Nyr. XXXII. 295) értenek (MTsz.). Az OklSz. a debreczeni levéltárból 1670-ből „Kenderfarkú *vércse* kancza“, egy 1609. komáromi jegyzőkönyvből pedig „Fekete *vércse* szerű (igy? olv. szerű v. szórrú?) holdas ló“ adatokat közli. A XVII. századból továbbá a *vércse-deres*, szepe *vércse-fakó*, *vércse-kék* és *vércse-szürke* összetételeket találjuk benne. Van még: fejez *vércse* kancza egy 1666. debreczeni városi jegyzőkönyvben; héja *vércse-veres*, *vércse-szepe*, *vércse-szürke* a Böszörmény városában található katonalovak összeírásában; *vércse-pej* paripa, hódos, szárlábú (1701.), *vércse-kék* kancza ló (1591.) kecskeméti jegyzőkönyvekben. Ezekből nyilvánvaló a *vércse* szó használata valami szín értelmében.

A képzők funkciójának szempontjából fölfogható-e *vércse* a *vér* főnév kicsinyítő alakjául? A nem éppen eleven *-csa*, *-cse* képzőt ugyan inkább olyan képzőnek ismerjük, a mely főnévből kicsinyítő értelmű főnevet alkot, de közönséges a magyarban és a rokonyelvekben egyaránt, hogy deminutiv képzővel megtoldott főnevek valamihez hasonlót jelentő főnevekké, vagy valamivel bírót, ellátottat (nomen possessoris) jelentő — részben főnévként is használt — melléknevekké válnak (l. Szinnyei, Fgr. Sprachw. 97). A *vér*-nek egy másik

kicsinyítője vetődik föl a Beregszász melletti *Vérke* ér nevében. A *vérké*-nek, különösen ha a közeli *Feketevízre* gondolunk, olyanforma jelentést tulajdoníthatunk, mint a „veres“-nek a *Veresvíz*, *Verespaták*, *Veresséd*, *Verestó* elnevezésekben (l. OklSz.). Az eredetileg valószínűen „szivárgó, csekély vér“-t jelentő szó használata tehát ez esetben a főnévhez járuló *-ka*, *-ke* képzővel alakult származék ritkán észlelt melléknévi szerepére vall. Analog: a *büszke* melléknév *büz* főnévi alapszóból (TMNy.).

Ezek alapján a *vércse* jelentését „vérszínű, vérhez hasonló színű“-ben állapíthatjuk meg, tehát a szó synonymja a „véres“-ből fejlődött „veres“ melléknévnek, a melyhez hasonlóan a székelyföldi *vercse* változatban *é*-jét is megrövidítette. A lovak színei között a *vércse* azokat az árnyalatokat jelölte, melyekben a „veres“ kisebb-nagyobb mértékben érezhető volt.

És az így értelmezett név valóban megilleti azt a madarat is, melynek a háta *rozsdavörös* fekete cseppfoltokkal, sőt a nösténynek és a fiatalnak a feje és farka is ugyancsak rozsdavörös, amaz fekete foltokkal, emez 10—11 fekete harántsávval tarkázott (Pallas N. L.). Nem lehetetlen azonkívül, hogy a *vércse* „vérengző“ természete is belejátszott a név ráragadásába. CzF. azt véli, hogy nevét vagy a vértől kapta mint vérszomjazó madár, vagy talán virregő hangjától.

Deminutiv alakulatnak látszik a *hőke*, am. „kese v. sárgás-fehér fejű“ ökör, tehén, ló (Marczalm. és Örség, MTsz.). Az 1211. tihanyi összeírásban van egy *Heuche* szolga; 1240. piscator *Huke*; 1422. Ladislao *Heuke*. *Hőke* egy *hő* alapszónak éppen olyan származéka lehet, mint például „szőke“ a „szó“-nek. Ez az etymonul fölvetett *hő* pedig alighanem azonos a „meleg, forró“ értelmű *hév*, *hé*, *hő*-vel. Jelentésre nézve nem nehéz közöttük az összefüggést megteremtünk. A láng színe „sárgásfehér“ (l. OklSz. *kesely*: *flammei coloris*, *medii inter album et mere flavum*), a fölhevített, erősen izzó fémé meg fehér; tehát a forróság állapotát kifejező *hő* szót természetesen alkalmazhatták e színek jelölésére is. Rokon használatra van például a „lángos“ szónak egy 1475. adatban: *Vnam vaccma nomine Chibere Chara et aliam vaccam „langas“ — azaz „ignei coloris“* (OklSz.). Analogiaként fölhozhatjuk a német *gluh*, *glüh* melléknevet, melynek jelentései: 1. glänzend, leuchtend, 2. hd. hell, klar, polirt, 3. glühend. A *hőké*-n kívül a *hő* kicsinyítőjének tarthatjuk azt a *Höd* személynevet, a mely az 1211. tihanyi összeírásban és 1296. a *Heuduasara* helynévben kerül szemünk elé.

A *hőké*-vel rokonértelmű és hasonló hangzású a lovaknál használt *hóka* szó; ennek a MTsz. következő jelentéseit közli: ló, 1. melynek homlokán fehér folt van, 2. kesely lábú, fehér foltos lábú (Balaton mell., Székelyföld), 3. fakófehér (Bereg és Székelyföld); a Palócz-

ságban *hóka* am. „hosszúkás fehér folt a homlokon“ (kisebb kerek folt: csillag; Nyr. XXXII. 294). Én azt hiszem, hogy ez a szó *hóké*-nek a rokonértelmű *holdas*, *holdos*, am. „*equus macula alba frontis insignis*“-ből fejlődött *hódos* befolyása alatt keletkezett elváltozása. Az egymásra hatás, az összeolvadás a szint jelentő szók között elég gyakori: például a *rőt* „vöröses, subruber“-t a „szóke, hóke“ Felső-Ór vidékén *röké*-vé tette.

Több vidékről ismeretes a *pirók*, am. „pirosas, vöröses, vörhenyeges“ (MTsz.), „hirtelen szóke“ (CzF.). Rendesen marhákról mondják; a Pallas N. L. szerint az a marhaszín, melynél sárgás-vöröses szőrök másszínű szőrökkel vannak keveredve oly módon, hogy a pirosas vagy rőt szín általánosan, vagy a test egyes részein előtűnik. Egy madárnak is ez a név jutott; hogy miért, azt a Pyrrhula, a Gimpel himjének karmazsinpiros hasa, a nőténynek vöröses szürke színezete érthetővé teszi. A *pirók*-ról határozottan nem mondhatjuk meg, hogy a *pirossal* egyenrangú képzés-e ennek és a *pirul*, *pirút*, *pirkad* igéknek a gyökeréből, vagy pedig a *szemök*, *fülök*-féle mellékneveknek a *pirosba* való belevegyülése útján keletkezett-e. — Van *pirkó* alak is mint lónév. Ez a TMNy. szerint (561 l.) a „pejkó“-val együtt a Ferkó, Laczkó stb. keresztnevekből vette át a *-kó* képzőt. Ez mindenesetre lehetséges, de gondolhatunk a „fakó“ hatására is, a mely a Székelyföldön a „tarká“-t is „tarkó a. m. tarkás“-ra változtatta.

PAIS DEZSÓ.

Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai.*

A M. T. Társaság megalakulása után közhírré tette, hogy szívesen kiad minden arra érdemes munkát. E felhívásnak csakhamar megvolt a maga hatása. Nagyon sokan küldtek be kéziratban nagyobb munkákat vagy értekezéseket, a melyeket azután az Akadémia tagjainak adott át véleményezésre. Így kapta Vörösmarty bírálatra az alábbi nyelvészeti kéziratokat. Meg kell jegyezmem, hogy ez irányú munkásságából Vörösmartynak csak egy irata ismeretes, még pedig javaslata a kettős betűk egyszerűsítése tárgyában, a mely az Évkönyvekben, a Tudománytárban is megjelent s felvette Gyulai Vörösmarty Minden Munkái VI. kötetébe.

1. és 2. Vélemény a' megbírálás végett kiadott kéziratok felől. (Főtítkári iratok 1831. év 68. sz.) 1. A magyar nyelv jelességei az Európai holt és élő nyelvekkel egybe hasonlítva. — Kolmár József. 2. A magyar nyelvnek különösségei. Irá nyugalomba lévő Szerencsi

* Vö. MNy. VIII. 214. és 255.

Plébános Kassai József 1831. Az elsőt* sem előadására, sem belső értékére nézve nem találok kiadásra méltónak.

A másodikról véleményem ez: A' czimből kitetszik, milly ropant terjedetű munkának kell vala ezen összehasonlításból előállania, ha annak tökéletesen megfelelni a' szerzőnek szándéka lett volna. Azonban itt a' nyelveknek csak főbb tulajdonai hasonlítatván össze, mélyebb vizsgálatot, vagy részekre bocsátkozást nem kereshetni 's az egész Értekezést úgy lehet tekinteni, mint az összehasonlított nyelvek főülleges átnézetét, a' millyet tudniillik a' szerző adni akart. Már az illy rövid átnézetekben igen természetes, hogy a' szerzőnek sokat csak hinnünk kell, a' mit a' szűk határok miatt be nem bizonyíthat. Így p. o. a szerző azt állítja, hogy a' magyar nyelv Európában legtöbb hangokkal bír s erről; mert azokat elő is számlálja, mindenki meglehet győződve, vagy legalább oly karba tétetik, hogy ítéletet hozhat. Előadja továbbá milly arányosan vannak a' hangzók a' mással hangzókkal elegyítve s innen következteti a' nyelv hangosságát, a' mi szinte könnyen ítélet alá eshetik; noha el nem kellett volna hallgatni, hogy a' 'hangok' bár milly sokasága 's a' hangzók 's mással hangzók még olly arányos vegyülése mellett is nyelvünk' alkotása 's ez uralkodó hangrend némely hangok sűrűbb ismételését kívánja, a' mi sokszor keménységet 's egyhangúságot szül.

Mindazáltal még ez is 's mindazon tulajdonok, mellyek a' nyelv külső alakját teszik, könnyebben felfoghatók; de a nyelv belső sajátságai, épen a legnevezetesebbek u. m. az értelmesség, hathatóság, rövidség, termékenység, hajlékonyság, sokkal bajosabban tüntethetnek elő, 's ezek azon helyek, hol a' szerzőnek egy-két rámutatásával meg kell elégednünk. Általában úgy látszik, hogy a' szerző, noha a' nyelv fogyatkozásai iránt sem hűnyta be egészen szemeit, mégis kelleténél bővebben szól annak elsőségeiről a' nélkül, hogy rejtettebb szépségeit felmutatta volna. Legszerencsétlenebb pedig a' főszármoztatásokban, nála p. o. *alattság*, ebből származott lotsógó kötél; *denevér*, ebből: mindene bőr.

A legvigyázóbb Etymologia is jobbára csak tapogatas, az illyen pedig hasonló a' kormánytalan sajkához, melly szélben, hullámban czél és irány nélkül ide 's tova bukdácsol. A szerző azt is állítja, hogy eszöket manus eorum az Euphonia ellen van, 's neki az eszeket szebb hangú, a mi igen különös.

Mindezek mellett is azt mondhatni, hogy a szerző a nyelvről gondolkodott, 's hogy munkájában nem annyira tévedések, mint fogyatkozások vannak; de a mellyeket nagyobb részint a' hely megszorításának tulajdoníthatni.

* Az elsőt nem Kolmár művére, hanem Jéger Emmánuel „Virginia. a vasy Róma Felszabadulásának véres áldozatja” cz. szomorújátékára vonatkozik.

Nyelve tisztább 's tömöttebb lehetne. Ilyenek: „a' magyar az ő nemzeti tánczában — taktust ver magának az ő sarkantyújával“. *Fainság, pallérozás* éveinkben már kellemetlenül hangzanak.

Hogy ez legyen a legelső munka, melyet a' Társaság kiad, nem óhajtanám; de hogy többek között ez is megjelenjék a' Társaság költségén, nem találok éppen méltatlannak, ha csak a' nyomtatás' kezdetéig számosabb és valóban jeles kéziratok által mellőzhetővé nem tétetik.

A' harmadik munka például szolgálhat, mint lehet hibás elvekből (principium), a' képtelenségeknek egy egész birodalmát előteremteni. S ha a' miket a' szerző hisz és vitat, valóik volnának, azok mindenesetre különös különösségei volnának a' magyar nyelvnek. Így p. o. szerinte a' meddő szó ebből származik meg nem ellendő, a' tüdő ebből *üheldegető*. Mind a' két czikkely méltó a' megolvasásra, nem mintha ezek volnának legmerészebb gondolatjai; (mert azokban ő maga magát minduntalan fölülmulja), hanem hogy e' kettőből a' többit is mintegy ex ungue leonem, meg lehessen ösmerni. Egy van, a' mit a' szerzőtől megtagadni nem lehet, az, hogy sok vidéki szavakat összeszedett, a' mi ezen munkájából is kitészik; de ez iránt, úgy emlékezem az Akadémiától már ajánlás tétetett Kassainak, hogy használás végett engedje át munkáit bizonyos honoráriumért, a' mit minden esetre sürgetni lehetne; mert úgy látom ezen kis munkájából, hogy ha rossz Etymologus is (a' mi az ítélet' hibája), de szögyűjteménnyel, a' mit tudni illik szorgalom adhatott, igen gazdaggal kell bírnia.

Vörösmarty.

Kolmár kézírata a' szerzőnek visszaküldetett (kisgy. 192. p.), ma is ismeretlen; Kassai művére is azt fogadta el az Akadémia, a' mit Vörösmarty ajánlott; műve egyébként kéziratban maradt.

3. „Az emberi nyelv' titka“. Rövid sommába szerzette Kolmár György. (Főtitk. ir. 1832. év 199. sz.) Ezen kézirat' szerzője a' T. Társasághoz intézett előbeszédében azt nyilatkoztatja, hogy e' beküldött munkája a' még ezután kidolgozandó nagy munkának csak rövid kivonatja 's mintegy mutatványa, mellyből a' Társaság a' szerző által felfedett szófejtegetés' módjáról ítéletet hozhasson 's ha azt jónak találandja, őt (a' szerzőt) pártfogása alá vegye, hogy így a' nagy munkát egész terjedésében kidolgozhassa. Ajánlkozik egyszersmind a' Társaságnak, hogy ha felszólítatik, kész akár gyalog is Pestre eljöni 's a' Társaság előtt új tudományának alapját 's elveit élő szóval előadni. — Ebből tehát kitetszik, hogy a' kézirat nem kiadás végett terjesztetett a' tudós Társaság elébe. Egyébiránt itt két kérdés adja elő magát, mellynek elhatározása a' T. Társaságtól függ, u. m. 1-ör Egyeztethető-e a' Társaság' rendszabásaival, vagy hasznos, czélirányos és szükséges-e, hogy a' kézirat' szerzője a' Társaság által az új tudomány elvei iránt kihallgattassék; 2-szor

Szabad vagy lehet-e kivonatból egy nagy kiterjedésű munkáról olly végre ítéletet hozni, hogy az Író ez ítéletnél fogva a' további dolgozásra felbátoritassék vagy elutasítassék?

Ha szabad, meg kell vallanom, hogy én ezen kivonat után ítélve a' nagy munkából nem sok jót várok. A' szerző azt akarja megmutatni, hogy a' világ minden nyelveinek szavai ezen hét szóból származnak: ödö, ödöllö, ödözzö, dörr; Kan, mán és pán.

A négy első, úgymond, tiszta magyar, a' többit is könnyen azzá lehet tenni. — Milly nem szerencsés magyarázó fejtegetéseiben, minden lapja bizonyoságot tesz, a' miről, hogy a' T. Társaság meggyőződhessék, ajánlom felolvasás végett a' 15. lapon a 7. czikkelyt, 's a' 22. lapon a' 3., 4., 5., 6. számmal jegyzettek.

Vörösmarty Mihál.

Kollár György művét a másik kiküldött bíráló, Szenvey József sem ajánlotta kiadásra (kisgy. 363. p.); műve nem jelent meg s Szinnyi sem említi meg.

4. **Vélemény Ormós Bellerophonjáról.** (Főttkári iratok 1832. év 202. sz.) Ezen munka az újítás és újítók ellen van írva, most már kiáltó szó a' pusztában, munkája olly sereghajtók' egyikének, kik az előmenetel' sebesen forgó kerekét csupa felkiáltásaikkal akarnák megakasztani; a' kerék azonban elforog előlük 's ők rekedten maradnak el a' siket pusztaságban. Az egész munkában nincs több egykét jó 's nem szinte új gondolatnál, melly, a' helyett hogy a' szerzőtől egy dióhajba szorított vagy legalább józan szelidséggel mondatott volna el, most mintegy kintpadon egész 62 lapig van kinyújtóztatva, 's a' leggonoszabbul illatozó indulatok' fűszereivel bőven meghintezve. Legkülönösebb ezen újítás ellen írt beszédben, hogy a' szerző 40,000 az az negyven ezer tökéletes jó új szót ígér; csak azt lehet sajnálni, hogy a' temérdek sokból legalább néhányat, mintegy képviselőit a' többinek, elő nem hozott. A' magyarság, melylyel a' munka írva van, az úgy nevezett körmön font magyarság, sisakos, paizsos, mint hajdan Rajnisé, mellynek ösmertetésére csak néhány sort írok ki a' munka' végéből: „Én a józanabb rész javallásával erőt érek; ők pedig, mivel már gyomrok mint a' bűzös eszterágé, az utálatos eledelekhez szokott, felöllem ugyan ezután is élhetnek kigyóval, gyikkal és varangyékos békával, nincsen bántásomra.“

Kiadásra méltatlannak ítélem.

Vörösmarty.

A művet a második bíráló, Stettner is méltatlannak ítélte. Visszaadatott a szerzőnek (kisgy. 90. p. 1833. év) s nem jelent meg, Szinnyi sem ismeri.

5. **Vélemény.** „Ungarische Sprachlehre von Florentin Simon.“ (Főttk. ir. 1833. év 7. sz.) Minthogy ezen német-magyar Grammatikában az igeragasztásról hibás és zavart okozható, minden esetre pedig a' Társaság' szabályaival világosan ellenkező tanítás foglaltatik,

annak kiadását nem gondolom célirányosnak; óvásúl megjegyezvén, hogy a 'Társaság minden okosan menthető különbözőzéseket elnézhet a' literatura' kára nélkül, csak azokban kell, ha használni akar, mozdíthatlannak lennie, mellyek a' nyelv' alapjait teszik. Az ige-
ragasztás a' régieknél meghatárolt(!) és hibátlan volt, de korunk felé mindinkább ingani 's zavarogni kezdett, míg végre Verseghy a' hibákat rendszerbe húzta, 's velök iskoláinkat elárasztván a' zavarból, a' mennyire csak tőle telhetett, még nagyobb zavart csinált. Azonban az írók' nem csak józanabb, hanem a' mi különös, nagyobb része is a' régiekhez 's Révai' szigorúbb tanításaihoz állott, annyira, hogy utóbbi éveinkben a' botránkozatos tévovázásoktól csak nem egészen mentek vagyunk, 's hogy azoktól véggépen meg is szabadulhassunk, a' Társaságnak vigyáznia kell, hogy maga ellen ne dolgozzék.

Mart. 16. 1833

Vörösmarty.

A másik bíráló, Guzmics sem ajánlotta a nyelvtan kiadását (1833. év kisgy. 56. p.) és nem is jelent meg. Szinnyei a nyelvtant nem említi meg.

(Folytatjuk.)

VISZOTA GYULA.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXVI.

A nagytekintélyű Adelunggal szemben Wieland védte meg az írók és költők jogait a nyelvfejlesztés körül. Egészen Gedike szellemében válaszol a Magazin fejtegetéseire,* melyekből azt olvassa ki, hogy Adelung a német irodalmi nyelvet már teljesen tökéletesnek tartja a hochdeutsch dialectusban, úgy hogy gazdagítása, művelése szinte szükségtelen. A XVI. Lajos korabeli francia írókra, irodalmi nyelvre való folytonos hivatkozással először is azt állapítja meg, hogy az irodalmi nyelv nem a magasabb körök nyelve, de nem is maguktól az íróktól feltalált nyelv, hanem a lassan-lassan nagyobb szó- és szólásmódbeli gazdagságra jutott, a csiszolódás néhány fokán már áthaladt közérintkezés nyelvének a jelesebb írók (die Magnaten der gelehrten Republik) ízlésén finomult magasabb foka. Egyetlen élő nyelvet sem lehet teljesen tökéletesnek, fejlődését befejezettnek tartani; az értelem folyton növekvő felvilágosodásával, az érzelmek finomodásával, új, nagy és világosabb ideák megszerzésével a nyelvet is szélesíteni, változtatni kell: „so lange noch ein höherer Grad von Aufklärung und Politur bey der Nation

* Der Teutsche Merkur 1782, 4:145—170 (Ueber die Frage: Was ist Hochdeutsch) és 1783, 2:1—30 (Musophili Nachtrag zu seinem Versuche über die Frage: was ist Hochdeutsch.).

möglich ist, so lange noch neue Ideen erworben, neue Empfindungen entwickelt, neue Schattirungen (nuances) der einen und andern gemacht werden, und also hier zu entweder neue Wörter, oder neue Redensarten, Figuren und Constructionen nöthig sein können“. A német irodalmi nyelv pedig még nem befejezett, vehet tehát föl új szokat, szólásmódokat, új életre kelthet elavultakat, több század egész nyelvkincse nyitva áll előtte, minden vidék nyelvjárása szabad tulajdona, meríthet belőle, átültetheti saját talajába azt, a mire szüksége van. Képzése gazdagítása az ízlés munkája, legmagasabb tökéletesítéséhez valamennyi műzsának egyesülnie kell. Azok tehát a jó írók — mondja Wieland majdnem Gedike szavaival, — a kik valamely nép igazi irodalmi nyelvét képezik és ennek erejét megadják.

Természetesen vannak határai is ennek a szabadságnak, s az a nyelvzavar, a mely azáltal keletkezik, hogy mindenki, a ki csak valamit nyomat, saját nyelvet és saját „helytelen-írás“-t (Unrecht-Schreibung) alkot, csak olyan visszatetsző a jobb fejek előtt, mint a Gottschediánusok túlhajtott purismusa. A synonymák pedig, melyekről szintén sok szó esett Adelungnál, ha a köznyelvben nélkülözhetők is, a költői nyelvben, minthogy igen finom nuance-okban különböznek egymástól, szükségesek. Hosszú fejtegetéseit, melyekben Horatius ismert levelének is nagy bizonyító teret nyújt, a következő négy pontban foglalja össze: 1. az irodalmi nyelv nem valamelyik virágzó vidék, hanem a legjobb írók műveinek a nyelvében jut kifejezésre; 2. belőle a régi irodalom nyelvét sem lehet kizárni; 3. a német irodalmi nyelv fejlődése, bővülése még nem zárható le; 4. minden nyelvjárás köz- és tulajdon kincse az igazi német nyelvnek s ezért az irodalmi nyelv egyik forrásának tekinthető.

Wieland valóban élt is ezzel a megvédte szabadsággal. Új szavai, szólásmódjai korábbi műveiben nem sűrűek ugyan — bár gazdag szótárt lehetne így is belőlük összeállítani — későbbi munkáinak nyelvéről azonban Kazinczy is így nyilatkozik: „Most olvasom Wielandnak utolsó munkáját Menander és Glyceriont. Hát szóllott-e így Wieland előtt Német? Többet mondok, szóllott Wieland maga is az ezelőtt írt munkájában? Hiszen új flexiójú, soha ezelőtt nem hallott szók, constructiók is vannak benne!“ (Lev. 3:151). A szóalkotások bőségében nem versenyezhet a Messiás szerzőjével, de a képző módjait, úgy látszik, tőle tanulta. Erre vall pl. a *bärtig* (Musarion 155), *wollustathmend* (Juno u. Ganimed 258), *himmlischlächelnd* (Mus. 154), *gelblockigt* (ui. 120), *kaltsinnig* (ui. 160), *schmerzlichsüss* (Combabus 341), *Prachtgebäude* (Menander u. Glycerion 12), *geschmackwidrig* (ui. 15) féle képzés. Ő teszi divatossá a *-ling* és *-erei* főnév képzőket, *Wollüstling* (Agathon 3:147), *Günstling* (M. u. Gl. 16), *Schwärmerei*, *Spöttereii* (Mus. 153); sűrűen fordul elő írásaiban a *ver-* igekötő, Adelung meg

is rója egynémelyik efajta igéjét: *vernichtigen* (A. 3:177), *vermeintlich* (ui. 4:144), *vervollkommen*, *Vervollkommung* (ui. 4:135), *verschmerzen* (M. u. Gl. 18), *verwünscht* (ui. 43) stb. Ő kezdi azokat az igen hosszú összetételeket is, melyeket Adelung „Ungeheuer“-eknek nevez, „welche überdies Dunkelheit machen“ (Magaz.): *Vergrößerungsgedanke* (A. 3:144), *Zusammenverschönerung* (ui. 173), *Privatglückseligkeit* (ui. 4:57) stb.* Merészebb költői képeket, mint: sie lächelt mir Beifall zu (11), deinem Begehren soll Genüge geschehen (12), diese schreiende Ungerechtigkeit (17), s idegenből formált szavakat, mint *Urbanität*, *Harmonie*, *Scribent*, *Charakter* (17), egy mondatban sokszor többet is találunk Menander és Glycerion leveleiben.

Ismeretes dolog, hogy Kazinczy akkor, midőn a „debreczeni-ség“ ellen többször sikra szállott, érveinek egy részét Wielandnak éppen ezen értekezéséből vette át, s a Musarion írójára mindig mint tekintélyes nyelvújítóra hivatkozott. Pályája elején azonban, midőn hosszú fogságának német remekművekkel előzött magánya nem tette még az idegen szólások rajongójává, a mikor életcélja: a nyelvnek idegen minták után való kiképzése, s a „szépítő neologismus“ még lelkében ki nem alakult, ő is azon nyelművelőink közé tartozott, a kikre Adelung legkorábban hatott. Fogsága előtt nem szegődik a rossz szógyártók védői közé is, csupán a mérsékelt nyelvújítás híve, akárcsak Adelung; az idiotismusokat, „populáris alatsony szóllásokat“ — azaz a tájszókat — „szenvedhetetlenek“-nek tartja, mint amaz. A Magyar Museumban megjelent két bírálattában, melyekről már történt említés,** a Magazin ismertetett elveivel találkozunk. Az Ifjabbik Robinzonról szólva, javitgatja a németességeket, rostálgatja a népies szólásokat, a Szigvárt-ról szólóban a rossz új szókat korholva, négy pontban állítja össze az új szókra néző kívánalmait, melyek Adelung követelményeinek rövid kivonatai. Kazinczy se tartja a „szószerezést tilalmasnak“, de ő is azt kívánja, hogy :

1. az újonnan talált szó azt, a' mit jelenteni akar, alkalmasint ki-nyomja;
2. hogy bizonyos gyökértől jőjjön;
3. magyaros hangzású légyen és a' Nyelvnek analogiájához alkalmaztassék;
4. az ilyenek félénken és igen ritkán hordattassanak elő.

Később azonban, mint tudva van, ő maga sem szabta alko-

* A lapszámok, a M. u. Gl. kivételével, a Sammlung der besten deutschen prosaischen Schriftsteller und Dichter, Carlsruhe, 1777; a M. u. Gl. idézetei: Wieland's Werke 10. Theil (Berlin, Gustav Hempel) lapszámái.

** MNy. 5: 207.

tásait e törvényekhez, s főleg az idegenszerűségekből már kezdetől fogva nem tudott szabadulni a fordítókra könnyen átragadó kifejezésektől. Többször hivatkozik azonban később is Adelung tekintélyére, a kit eleinte a nyelvfejlesztés mérsékelt harczosának tart, s abban a mértékben mellőz, a minőben Wieland tanulmányozásába mélyed. A mikor pl. Csokonaival szemben a babér szó költőietlen voltát vitatja, így érvel: „Adelung már megmondta, hogy *Wörter aus der Küche gehören nicht in aesthetische Werke*“ (Lev. 4:137); vagy midőn Szentgyörgyi és Kis ellen újításait védi, szemükre veti, hogy „azt akarják, hogy a nyelv mindég azon helyben maradjon, a' hol eddig volt: Ez Domokosiano-Benedikianum principium. És nem Horatiano-Adelungianum“. Ez az utóbbi megjegyzése már a Debr. Gramm.-ra czéloz, pedig erre is könnyen ráolvashatni, hogy Adelungianus. Annyira nem volt tehát Adelung álláspontja a nyelvújítás és nyelvfejlesztés körül rideg, hogy neologus, orthologus is ráhivatkozik, hogy nagy ellenfelek is, mint Kazinczy és a debreczeniek belőle szedik egymás ellen érveiket. Sőt mikor ui. (Lev. 3:151—153) újra fölállítja törvényeit: „az újításokat nem halmozva, hanem félénken behozni, hogy az Irás egészszen tarka ne legyen, 1. hogy az olvasó érezze, hogy arra szükség volt, 2. hogy az újítás édes legyen, legalább ne kedvetlen“, Adelung ezen szavaira gondolhatunk: *Man muss mit neuen Wörtern, wie mit allen Figuren haushältig, und sie nicht ohne Noth und gegründete Absicht brauchen . . . Es muss auch den Wohlklang nicht beleidigen * . . . Zu viele neue Wörter schaden der Deutlichkeit.* Ugyancsak Szentgyörgyinek, a Debr. Gramm. álláspontját védő barátjának, írja Kazinczy majdnem Adelung szavaival: „Didacticus munkákat's predikátiókat neologizálás nélkül irhatunk; de nem mindent a' Stylisticának más nemeiben“ (Lev. 3:298) s ugyanígy Kisnek: „a' fentebb nemében az írásnak másképpen szolhatunk, mint a' konyhában szóllanak.“** Új szók alkotására adott szabadságát azután fokozatosan kiszélesíti épp úgy, mint azt a jogot, a melyet az idegenszerűségek átültetésére nézve ad meg Wieland a szépírónak, úgy hogy lassanként kifejlődik Adelung és Kazinczy fölfogása között az a fontos különbség, hogy az utóbbi a szép stílus egyik legfőbb sajátosságának, követelményének tartja az újszerűséget, míg az előbbi szerint „az újság a szép stylus egyik legutolsó tulajdon-

* Von der Lebhaftigkeit des Styles, (Magazin 2—74) és Ueber den deutschen Styl 1:123.

** Manche erträgt die höhere und dichterische Schreibart, nicht aber die unterrichtende und prosaische (Von neuen Wörtern stb.) és Die dichterische Sprache hat in neuen Ableitungen mehr Freiheit als die unterrichtende Prosa (ui.).

sága“; * s míg Kazinczy nyelvszokást, nyelvtisztaságot mellőz, csak azért, hogy új legyen a szólás, addig Adelung az erőszakos „Sprachreformer“-okat így korholja: „Um neu zu scheinen, trägt man kein Bedenken den Sprachgebrauch, die Reinigkeit, und Würde, ja selbst alle Vorschriften des guten Geschmacks zu verletzen, gerade als wenn die Neuheit die einzige Eigenschaft eines schönen Productes wäre, welche keine andere über sich erkennet.“** A másik nagy ellentét, a mely Adelung és Kazinczy felfogása között ennek fogása utáni írói tevékenységében kifejlődött a soloecismusokra vonatkozik. „A nyelvszokás egyik leglényegesebb része az ideák elhelyezésén és összekötésük mikéntjén nyugszik — mondja Adelung — :*** ez pedig teljesen a nemzeti szellemet tükrözi vissza s éppen ezért feltűnő barbarság nélkül idegennel fel nem cserélhető.“ Kazinczy azt tartja, hogy a fordítás az eredetinek minden szépségével tartozik bírni s ez másként nem lehet, hanem úgy, hogy sok helyt új szóállással él a fordító; (Lev. 3:308) s „a fordítás lassanként az idegen nyelvek szépségeit hozza a' miénkbe“, úgy hogy „physionomiája észrevehetetlenül az azoké szerint formálódik“ (ui. 309). Ez a vélemény már Wieland elveinek túlhajtása.

A mint a Gottschedianusok és a zürichiek vitája hivatott megítélőkre talált Herderben, Gedikében, a kik a stílus és szóújítás kérdésében a merészen újító Klopstock irányának adtak igazat, úgy Adelung és Wieland tollharca is kihívta a korukbeli német esztétikusok ítéletét. Jenisch *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens* (1796) cz. nagy munkájában, melyben az említett 14 nyelv irodalmi életét, a próza és költészet különböző fajaiban tett nyelvi előmenetelét vizsgálja, s hasonlítja össze főleg a némettel; Wieland fölfogását vallja, midőn a német nyelvnek ötven év alatt végbement, példátlan gyorsaságú kiművelődéséért a XVIII. századi német irodalom nagy alakjainak, Klopstocknak, Wielandnak, Herdernek és Lessingnek, végül a két legnagyobbak: Schillernek és Göthének nyújtja a babért. Gedikére hivatkozva, Jenisch is a nyelvfejllesztés gazdag forrásának tartja „népes Germaniának“ különböző dialektusait, a honnan a komikus és satyrikus, nemkülönben a komoly költők és filozófiai prózáírók is tősgyökeres kifejezéseket, festői szólásokat, fordulatokat, az érzéki szemléletek és fogalmak rajzolásában „finom nuánszokat“ merithetnek.† Nem kevésbé fontos forrása a gazdagításnak régi irodalmi termékek tanulmányozása (das Studium der alten

* Ueber den deutschen Styl 1785. I: 530 stb.

** Ui. — *** Uo. 1:113.

† I. m. 93: „wie dies Herr . . . Gedike in seiner Abhandlung über die Dialekte der deutschen Sprache eben so fein, als gelehrt, bewiesen hat.

Urkunden). Elismeri, hogy Adelung megtanított nyelvtani pontossággal írni és beszélni, de nem költői nyomatékosággal és filozófiai határozottsággal. Beesüli a „német Johnson“ szorgalmát, éles elméjét, sok másokkal együtt azonban csak ócsárolni tudja azt az önfejlőséget, a mely előtt egy nagy nemzet írói a kicsinyesség vádjánálkül meg nem hajolhatnak: „Herr Adelungs eigener Styl hat das unabstreitbare Verdienst grammatischer Richtigkeit und philosophischer Bestimmtheit. Aber beides ist noch nicht genug für einen eigentlich classischen Schriftsteller der Nation“.* Egészen a sentimentalismusig menő rajongással szól aztán az említett költők érdemeiről; főleg Schlussanmerkungen über das Ganze der Deutschen Litteratur (258—274. ll.) cz. fejezetben, a melyben „hazája kiváló geniejeinek oltárain áldoz“, a kiknek egyesült munkája a német nyelvet és irodalmat Európa legműveltebb, legtanultabb nemzetéinek nyelvével tette vetélkedővé: „und das ward durch Deutsche Energie und Deutschen Fleiss, innerhalb nicht mehr als funfzig Jahren... zu Stande gebracht“, Klopstock, Lessing, Wieland, Göthe, Herder genialis irodalmi termékeinek (Genieserzeugnissen) érdeme ez, a kiknek föllépése előtt sejtteni sem lehetett a német nyelv képezhetőségének, gazdagságának, erejének, finomságának Klopstock-megadta fokát, Wieland-nyujtotta utánozhatatlan lágységát s a Göthe írásaiban található fenséges szólásokban bő sokszínűségét.** Annak pedig, hogy a német nyelv kiműveltség tekintetében latin testvérnyelvei mellé került, ezen eredeti nagy szellemeinek a nyelvfejlés körüli *merészségén* kívül az is egyik főoka, hogy a leghíresebb nemzetek nyelvének szorgalmas megismerése által anyanyelvüket bizonyos mértékben minden *idegen nyelv kincseivel gazdagították*:*** „Alle unsre andern Schriftsteller, Dichter und Prosaisten, schöpfen bei der Bereicherung und Bildung der Deutschen Sprache auch aus *fremden Quellen* der Alten oder der Neuern; unter Göthes und Klopstocks Hand scheint alles aus dem *heimischen* Urborn hervorzuquillen“.†

Az a lelkesedés, a melylyel Kazinczy a német nyelv fejlettségét folyton emlegeti, a melylyel az említett nagy költőkről szól az újításokat védő, vitázó leveleiben és főleg a Mondolat előtt megjelent műveiben, részben Jenisch könyvének említett fejezetéből magyarázható. Törekvéseinek igazolásában Wieland fejtegetéseinek hatásával nemcsak fölér a *Vergleichungé*, melyet

* Ui. 95. — ** Ui. 29. l.

*** Kissé önkényesen magyarázza bele Thienemann Tivadar i. ért.-ben (EPHK. 36:126) Jenisch ezen szavaiba (63. l.), betoldván a „zu“ szócskát az idézetbe, hogy Jenisch szerint az írók föladata az anyanyelvnek idegen szépségekkel való gazdagítása.

† Uo. 266.

már brünni fogságában megismert,* s később meg is vétetett (1803), hanem 1814 előtt — a mely időszakról most szólunk — nagyobb is; sőt véleményem szerint Wieland elveinek lényege eleinte a Vergleichung közvetítésével jut írásaiba. Kazinczy is sokat emlegeti azt az ötven esztendő, a mely alatt a német nyelv egészen megváltozott, megszépült, megújult: „Egy helytt álljunk-e hát mindég? Hát a' Német egy helyt áll-e mindég? Hát Göthe, a' kit én leginkább kedvellek a' Németek' Iróji között . . . úgy ír-e, mint ezelőtt 40—50 esztendővel írtak?“ (Lev. 3:159); vagy: „azt állítom, hogy ha mi a' Magyar nyelvvel azt cselekeszszük, a' mit Klopstock, Göthe, Wieland, Schiller a' Németével, a' Magyar literatura fél század alatt olly formán fog a' Tinódi Sebestyén és Ilosvai korabeli literatúrához hasonlítani és nem hasonlítani, mint a' Klopstock etc. korabeli Német Irók' munkáji hasonlítanak és nem hasonlítanak a' Hans Sachs etc. munkájikhoz“ (Lev. 4:208), s ugyancsak így: „Nézzük el a' száz esztendővel ezelőtt élt Német írókat és azokat, a' kik 50 esztendő oltá éltenek, nézzük el, melly erőszakot vittek véghez nyelveken és ez által mennyire mentenek“ (Lev. 3:304).

Révai megítélésében is hajlik Kazinczy Jenischnek Adelung-ról föntidézett véleményéhez: „Révai hasznos és tiszteletreméltó jó ember, de intolerantiára* vihetné állatása, mellyre a' Grammaticus mindég igen hajlandó. Ilyen volt a' Németeknél Adelung. Izlés kell az írásra. Annak pedig nem mindég ollyan a' törvénye, a' mit tisztán lehetne szóba öltöztetni“ (Lev. 4:88). Midőn saját igyekezeteit a Révaiéval összeveti, nemkülönben érezhető Wieland-Jenisch hatása: „te . . . megveted a' mi . . . új: nékem az új még kedves, kivált ha a' szót és szóllást szebbé teszi, vagy az újabb nyelvek szerint n ü a n s z o l j a a z i d e á k a t“ (Lev. 4:5). Jenisch neve, műve egyébként gyakran elő is fordul leveleiben: „Az a kérdés — írja pl. Kisnek Lev. 3:159 — mi ígér több előmenetelt a' nyelvnek, aze . . . ha a nyelvüinktől eltiltunk minden új szóllást, . . . vagy az, ha megismerkedvén a' szomszéd Nemzetek litteratúrájival 's azt a' szépséget, a' mellyet az ő nyelveknek az ő Irójuk adtak, mi is igyekezzünk megadni a' magunkénak? Igaz, hogy ezen az úton könnyen a Roucher' (Jenisch, pag. 19) esete érhet bennünket is.“** Kazinczy figyelmezteti e műre Kis Jánost,** a ki Kulcsár Istvánnak 1804-ben tett jutalomkérdéseire szóló pályamunkájában

* Pandekt. 3: 83. — Jenischnél: Eigensinn 95. l.

** Azok közé a francia írók közé sorolja Jenisch Rouchert, a kik vakmerően újítottak s épp ezért hibáztak: „Unter andern mit dem Lehrgedichte des Roucher, Les Mois, einem Werke kühner und gewagter Sprachbildungen, welches aber, eben dadurch . . . auf immer fiel“.

*** Pandekt 3: 83.

„legtöbb hasznát vette“ is annak,* amennyiben ott, a hol saját ismeretei elégtelenek voltak, „többnyire ezt a munkát“ követte.** A mikor Kis feleletének plánumát közli s útbaigazításokat kér Kazinczytól (Lev. 225—228), akkor is, bár későn, arra a műre figyelmeztetve, írja: „Óhajtanám továbbá, hogy munkád a' Jenisch Vergleichung von XIV. Sprachenjénél vékonyabb ne légyen“.** Kis pályaműve azonban, mely Jenisch mellett Garve idevágó, alább említendő értekezéseinek is alapos kihasználásával bővült, vékonyabb is lett a Jenisch művénel, nem is igen nyerte meg „szerény merészségével“ Kazinczy tetszését. Erre vall egyik későbbi levele (1808 jan.) Kishez, a melyben ezt l'Abbé Charles Deninonak az Allg. Litt. Zeit.-ban (1807: 37. sz.) „recenseáltatott“ — mint mondja „Jenischnek előttünk ismeretes munkájával“ — La clef des langues etc. művére így figyelmezteti: „Kérnélek édes barátom, hogy azt a könyvet Te is hozassd meg magadnak. Talán az kedvet nyújt Neked koszorút nyert írásodnak újra dolgozására, melly olly munka, hogy minden triennium alatt újra meg újra kellene dolgoztatnia“ (Lev. 5:285). Ebben a levélben említi azt is, hogy Jenisch recensióját kiírja „hogy mindég kéznél legyen“; a Pandektáiban (3:73—116) meg is van, ebből az időből másolva. Ebből a levélből magyarázható továbbá az is, hogy, a midőn Vida „hatszáz Rftot“ ajánl pályáírásra és Szemere Kazinczyhoz fordul pályatételért, ez a Kis feldolgozta témát akarja újra kitűzetni, melynek első pontja volna: „A' Magyar Nyelvet egy tökéletes nyelvnek Ideáljához szabni, olly formán, a' hogy azt Berliui Predikátor, Dr. Jenisch Ur a' maga ismeretes megkoronázott Pályáírásában — némelly nyelvekkel cselekedte, hogy ez a' magyar munka németre fordítván, a' Jenisch Supplementumának tekintethessék“.† S a mikor e tétel kitézése elmaradt, maga fogott egy ilyenfajta kibővítéshez. Erre vonatkozólag kérde gr. Dessewffy József 1814 elején, hogy „igaz é azon Hir, melly téged Jenis a' hét Európai nyelvek hasonlóságáról írott könyvének bővítőjévé tészen és . . . hogy te ragaszték gyanánt a' magyar nyelven össze szedegetté volna némi némű példázatokot ama nevezetes munkához“ (Lev. 11:224). Válaszában azután már arról értesít Kazinczy, hogy a Jenisch munkáját (tudniillik a bővítését) újra fogja dolgozni, mert „az felette sietve készült, és monstróz alkotásu“ (Lev. 11:249).

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

* A magyar nyelvnek mostani állapotjáról stb. 1806: 83.

** „Elolvastattam előttem Jenisch-t és némelly egyéb munkákat“, írja Kis 1804 nov. 9. Kazinczynek.

*** Uj. 164.

† Szemeretár III. k. Vö. Váczy J. Jegyzeteit Lev. 10:537—8.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Arasz. Ezt a szót tudvalevőleg már Budenz, NyK. VII. 40 és MUSz. 751 összeállította a vog. É. *tgrès*, K. KL. P. *törés*, AL. T. *tgrgs* ,arasz' szóval. Az osztják megfelelőjét: É. *söres*, *sürt*, I. *sürt* ,arasz' először Ahlqvist, Kulturwörter 195 vette észre (vö. még Anderson, Wandlungen 12; Munkácsi, NyK. XXV. 269; Setälä, FUF. II. 256). Megvan a szó még a cseremis nyelvben is: cser. Malm. *šorž* ,arasz', tehát ugyanabban a jelentésben, mint az ugor nyelvekben is.

Erdő. A Budenz (MUSz. 793) adta megfejtését ennek a szónak nem fogadták el, s nem ok nélkül, mert elégtelen mind hang-, mind jelentéstörténeti szempontból is. Mészöly (MNY. IV. 414) szerint *erdő* régibb **eredő*-ből való volna; de ennek a magyarázatnak is az a bökkenője, hogy sem a régi nyelv sok adata közt, sem a népnyelvben nem találunk **eredő*-féle alakot (vö. ellenben — a *fürdő* szóra nézve — az OklSz., NySz. és MTsz.-beli alakváltozatokat) és hogy a feltett jelentésbeli fejlődés (*eredő* > *erdő*) sem tetszik nekem elég természetesnek. Ilyen körülmények között új magyarázatot merek ajánlani.

A votják nyelvben M. *surd*, MU. *surd*, Munk. S. *surd* ,erdőcskét, berket, ligetet' jelent. A zürjén megfelelője, *sord*, *šord*, többnyire helynevekben fordul elő: S. *sord* (falunév), FV. *sord-jol'* ,Vycsegda mellékfolyója', *sord-šor* ,Pomosz mellékfolyója', *sord-jiv* (falunév) [*jol'*, *šor* = ,folyócska', *jiv* = ,felső vég', V. *šord* ,Usztszyszolyszk melletti mezőntúli erdőnek a neve', U. *šord* ,erdőbeli legelő'. A zürjén *š*-es alakokra nézve megjegyzendő, hogy itt esetleg a *sord*-féle alakoktól különválasztandó szóval van dolgunk. A szójelentésre nézve világos, hogy a votják szó őrizte meg az eredetibb jelentést. Most már az a nézetem, hogy a votj. *surd*, zürj. *sord* a magy. *erdő* szó **erd-*, „tövével“ egyeztethető. Az eredeti szókezdő zöngés dentalis spirans (ebben az esetben **z*) a magyarban elveszett éppen úgy, mint p. o. ezekben: votj.-zürij. *šil* = magy. *öl*; votj. *sep*, zürj. *sep* = magy. *epe* A votj. *u-*, zürj. *o*-nak a magyarban *e*-hang felel meg, úgy mint ezekben: votj. *ulj-*, zürj. *ol-* = magy. *él* | votj. *puz*, zürj. *pom* = magy. *fej* | votj. *puni*, zürj. *pon* = magy. *fene* | votj. *pužim*, zürj. *požem* = magy. *fenyő* | votj. *puz*, zürj. *poz* = magy. *fészek* | votj. *lul*, zürj. *lol* = magy. *lélek* | votj. *šul'*, zürj. *šol'* = magy. *négy*, stb.

A permi *-d-* a szó belsejében is (és *r* után is) a magy. *-d-* megfelelője lehet (vö. alább az *ördög* szó alatt). Hátra van még az *erdő* szó végzete: *-ő*. Figyelembe véve, hogy a feltett magyar **erd* alapszónak olyan jelentése lehetett, mint a permi szónak is, tehát: ‚erdőske, berek, liget‘, meg feltéve, hogy az *-ő* végzet = a birtokosító (*-ú-*) *-ű* < (*-ó*) *-ő* képző, az *erdő*-nek eredeti jelentése ‚erdős-kével, berekkel, ligettel bíró (hely)‘ lehetett. Igaz, hogy a magyar *-ú-*, *-ű-* (**-ó-*, **-ő-*) képző (majdnem) mindig jelzős főnevekhez járul: vö. *kék szem*: *kékszemű*, *arany száj*: *aranyszájú* (vö. Simonyi, TMNy. 571), de hiszen nagyon lehetséges, hogy az *erdő* szót is ilyenféle összetételekből vonták el: *bükk-erdő* (hely), *fenyő-erdő*, *fenyves-erdő*, *nyír-erdő*, *tölgy-erdő* stb.

Ördög, érdég (alakvált. *urdung*, *wrdungh*, *erdeng*, *wrdugh*, *erdeg*, *eurdeg*, *erdegw*, *eurdegwh*, l. OklSz., NySz.) ‚diabolus, cacodaemon, daemonium, genius malus, daemon‘. Munkácsi már régen (Ethnogr. VII. 222—6) kimutatta, hogy az állítólagos *erteng*, melyet Vámbéry a magy. *ördöng*-gel egyeztetve, több helyen ‚a török mythos alvilága legfőbb istenségének‘, illetőleg valamely ‚rossz szellemnek‘ kirgiz nevekép emleget, semmiféle egyéb forrásból nem igazolható, megbízhatatlan alak. Ugyanakkor rámutatott arra az lehetőségre is, hogy az *ördög* összetett szó; akkori véleménye szerint előrésze a ‚szellem‘ jelentésű zürj. *ort*, votj. *urt*, vog. *ürt*, cser. *ört*, utórésze pedig az osztj. *toñx*, *lũñk*, *jung* ‚bálvány; ördög, erdei manó‘, vagyis az egész olyan synonym tagokból álló szerkezet, mint *kő-szikla*, *kalapos-süveg*, *serleg-pohár*, *zomok-kigyó* stb. Későbbben ÁKE. 502 Munkácsinak ‚alkalmasabbnak látszik az utótaggal való egyeztetésre a cser. *jeñ*, *jiñ*, *jěñ* ‚ember‘ — — úgy hogy e szerint az „ördög“ voltaképp „szellem-embert“ jelentene (vö. votj. *gureš-murt* ‚hegyi manó‘, *vu-murt* ‚vízi manó‘, *huläs-murt* ‚erdei manó‘, *lud-murt* ‚mezei manó‘: *murt* ‚ember‘)“. Véleménye szerint a cser. *jeñ* ‚igen jól magyarázhatja az *ördöng* magashangúságát az előrésznek a vog. *ürt*, osztj. *ort-či* s zürj.-votj. *ort*, *urt* alakok nyomán felvehető eredetibb mélyhangúsága mellett s megérteti az *ördög* mellett igazolt *ördeg*, *ërdëg* (< **ord-ég*) változatokat is“. Magát az *ort*, *ürt* stb. szót Munkácsi árja eredetűnek tartja, vö. szkr. *vṛtrá-* (nom. *-ás* és *-ám*) ‚bedränger, feind; (masc.) ein dämon, der die gewässer eingeschlossen hält‘. Ez az utolsó állítása, nézetem szerint, már csak azért is nehézségekbe ütközik, mert az említett szkr. szó jelentése nyilván későbbi fejlődés eredménye. Uhlenbeck etymologiai szótárában, melyre Munkácsi is hivatkozik, ezt olvassuk: ‚*vṛtrás* m., *vṛtrám* n. bedränger, feind (häufig ist n. plur. *vṛtrā*, *vṛtrāni*), *vṛtrás* m. ein dämon, der die gewässer eingeschlossen hält, vgl. av. *vərəθrəm* ‚sieg, und [szkr.] *vārtras*, zu *vṛṇōti* ‚verhüllt, bedeckt u. s. w.‘; és az idézett szkr.

vártras szó alatt: „*vártras* wehrend, *vártram* n. deich, schutzdamm“, a szkr. *vr̥ṇóti* szó alatt: „*vr̥ṇóti* (*vr̥ṇīte*, *várati*) verhüllt, bedeckt, umschliesst, umringt, hemmt, wehrt“. Ez a szkr. ige az av. *var-*, praes. *varənav-*, *varənu-* ‚hüllend bedecken‘ szóval állítandó össze (l. Uhlenbeck i. h., Bartholomae, Altiran. Wbuch 1360). A szkr. *vr̥trá-*szót Bartholomae is (i. h. 1420) egyezteteti az av. *varəθram* (*varəθra-*) ‚angriff, siegreicher angriff, sieg‘ szóval és külön figyelmeztet arra, hogy a szkr. szónak eltérő jelentése van („mit abweichender Bed.“). Ilyen jelentésbeli nehézségekre akadván, talán nem is érdemes a hangtani akadályok elhárításába belebocsátkozni.

A másik kérdés az, vajjon egybevethető-e a „szellem“ jelentésű zürj. *ort*, votj. *urt*, vog. *urt*, cser. *ört* és az „ember“ jelentésű cser. *jeñ* a magy. *ördög*, *ördeg*, *ördég* (Munkácsi szerint ← **ord-ég*) szóval (vö. fönt), mely Munkácsi szerint voltaképp „szellem-embert“ jelentene. A cser. *ört*, votj. *urt*, zürj. *ort* [= vog. *urt*, osztj. *urt*] csakugyan „szellemet“, vagyis talán jobban mondva ‚árnyékleket, szellemléket‘ (‚schattenseele, gespenstseele‘, vö. Paasonen, SUS. Aik. XXVI. 4, 17—22. l.) jelent. Ellenben a cser. KH. *jāy* ‚lélek‘, J. M. B. *jey* ‚ember‘, U. T. *jāy* ‚idegen ember‘, ? mord. *éige* ‚reif, rauchfrost‘, lp. K. *jāñk* ‚seele, menschengest‘, fi. *henki* ‚halitus, anima respiranda; flatus aëris, ventulus; animus vitalis, vita; caput l. persona vivens, homo; genius mentis, studium internum‘, észt. *hīng* ‚atem, hauch, luft, duft, geruch; leben, seele; person, einzelnes belebtes wesen, stück (vom vieh)‘ eredetileg nyilván nem jelentett „embert“, hanem ‚leket‘ vagy ‚léleket‘, vagy mind a kettőt [vö. Budenz, NyK. VI. 427 (cser., fi.), Donner, Wbuch n: o 340 (cser., lp., fi.), Paasonen, SUS. Aik. XXVI. 4, 23 (cser., mord., lp.)].* Akkor pedig az *ördög* eredeti jelentése nem is lett volna „szellem-ember“, hanem „lélek-lélek“ vagy „lélek-léleket“ . . .! De feltéve egyelőre, hogy az *ördög*, *ördég*, *erdeng* összetett szó — a mi nem lehetetlen — és hogy az utórésze **-eg*, **-eng* = cser. *jāy*, lp. *jāñk*, fi. *henki*, nem lehetne-e az előrészének, az *örd-*,

* Az eredeti szókezdő **je-* és **ji-* a finn nyelvben *he-vé*, *hi-vé* lett: fi. *henki* ← **jerki*, vö. még p. o. fi. *hirus* ‚capillus l. coma capitis‘, ohran *hiukset* ‚árpakalász-szálkák‘; cser. P. *jopš* ‚stachel‘, K. *jāpš* ‚spiess‘; zürj. *još* (*jošk-*) ‚spitze, dorn, stachel; spitzig‘, *još-bed* ‚speer, spiess‘; osztj. *žwas* ‚bratspiess‘ | fi. *hyppiä*, *hyppiä* (← **hyppiä*) ‚strix bubo al. ulula‘; lp. N. *jippa* ‚strix bubo‘; osztj. É. *jipi*, D. *jipeχ* ‚strix bubo‘; vog. *jip̄* ‚bagoly‘ [vö. Wiklund, UL. 248 (fi., lp.)] | fi. *heleä* ‚nitidus, clarus; tinnulus, sonorus‘, *helakka* ‚hell, licht, klar‘; lp. *jaelakas* ‚serenus; klar (om luft)‘ | fi. *hellätä* ‚indulgeo, parco cui, molliter l. tenero animo quem tracto‘, *hellätellä* ‚indulgenter l. tenere me gero, molliter me l. alium tracto‘; lp. *jellat*, *jiellaha* l. *jiellaka* ‚qui alicui in oculis est, deliciae‘, *jiellatet* ‚blandiri, permulcere‘ | fi. *herätä* ‚expergiscor, vigil fio‘; lp. S. *jeretet* ‚expergisci. resi-piscere‘.

erd-nek, alkalmasabb magyarázatot megtalálni? Véleményem szerint számba jöhetne ez a cseremis szó: J. *šert* 'gonosz szellem, ördög, ördögnek való, pokolra való (ember)', U. T. B. *šert* 'betegséget okozó gonosz szellem', a kinek legalább U.-ban és T.-ban áldozatot is hoznak és a kinek T.-ban külön áldozóligete is van (a ligetet is *šert*-nak hívják).* A cseremis nemzetiségű Jakovlev ismert könyvéből Religioznye obrjady čeremis 78. l. tudjuk, hogy a kozmodemjanszki (hegyi) cseremiszek is ismerték régebben a félelmes *šert*-et, a kinek külön, régi kis áldozóligete is volt. E cseremis szóval összeállítható a lp. S. (Lindahl & Öhrling) *sjärt*, (Friis) *šarta* 'ira, iracundia', (Wikl.) *širta* 'böser, zorniger mensch', *širtalaš* 'böse, zornig', talán még a votj. M. *šurdit*, U. *šurdit*, (Munk.) S. *šurdit*, K. *šurdēt* 'borzalmat keltő, rettenetes, irtóztató, borzasztó, félelmes', M. *šurdini*, U. *šurdinī*, (Munk.) S. *šurd* 'megréműlni, megborzadni, irtózni, iszonyúan félni, félelemtől iszonyúan megijedni v. megmerevedni'. A votják szó alapszava névszó is lehet: **šurd*-, melynek jelentése 'borzalom, iszonyat, ijedelem' lett volna (vö. votj. *jug* 'fény, világosság' ~ *jugit*, zürj. *jugid* 'fényes, világos', zürj. *dub* 'sótalan, savanyítatlan' ~ *dubid* ua., zürj. *riš* 'törékeny' ~ *riškid* ua.). Ha a votják szó összetartozik az említett cser. és lp. szavakkal, akkor az eredeti szókezdő mássalhangzó olyan š-féle hang lehetett, mely a magyarban eltűnhetett éppen úgy, mint p. o. a magy. *egér*, vog. *täzər*, osztj. *Δεζεər*, votj.-zürj. *šyr*, lp. *šírra*, mord. *šejər*, fi. *hüri* szóban (vö. Budenz, MUSz. 767; Paasonen, SUS. Aik. XXVI. 4, 15). [De ha a votj. szó nem tartoznék is ide és ha a cser.-lp. szó esetleg nem is kezdődött volna az említett š-féle mássalhangzóval, hanem (mert a lp. š esetleg < s) jésitetlen s-féle hanggal (*z-vel), ezen szó kezdő mássalhangzója a magyarban akkor is elesett volna.] A votj. *-rd*-nek itt a magy. *-rd*- felelne meg, úgy mint a fönt tárgyalt *erdő* szóban is. A lp. és cser. J. alakok a szó eredeti magashangúsága mellett szólnak és a votj. *u* sem szólhat ellene (vö. fönt az *erdő* szó alatt). Ha ezen összeállítás helyes és ha az *ördög* szó utórésze **-ég*, **-eng* = cser. *jär* stb., akkor a magy. *ördög* szó eredeti jelentése „rossz lélek, gonosz lélek“-féle lehetett, a mi mégis jobban rállik az ördögre, mint a „szellem-ember“.

Mindamellettt kérdéses, lehet-e az *ördög* szó utórészét a cser. *jär* s rokonaival összeállítani. Mert miért esett volna el a szókezdő *j*? Igaz, hogy az eredeti szókezdő *j* az *-i*-előtt eltűnt a magyarban (vö. a MUSz.-ban az *ideg*, *új*, *inni*, *íz* szavakat), azonban az *-e*-előtt tudtommal nem (vö. a MUSz.-ban a *jég* és *jel* alatt). Talán mégis — ha az *ördög*-ben összetett szót akarunk látni —

* Szilasi cser. szótárában ezen szó („*šert*“) hibásan orosz kölesönszónak van jelölve.

jobb visszatérni a fönt említett osztj. *ауѣк*-hoz s rokonaihoz: mord. *tšov*, zürj. (Wied.) *šön*, vog. *tow*, mely szó eredeti jelentése valószínűleg „árnyéklélek, szellemlélek, szellem“ volt (l. Paasonen i. h. 10—14). Itt is a szókezdő mássalhangzó olyan *š*-féle hang volt, mely a magyarban eltűnhetett (vö. fönt). Az osztj. *-ѣк*, vog. *-w*, zürj. *-n*, mord. *-v* az eredeti **-ɣ* képviselői, melynek magyar megfelelője *g* (*-ng*) lehet (vö. Szinnyei, NyK. XXXVIII. 277—286, Nyhas.⁴ 42, Paasonen i. h. 16). A magy. *-ég*, *-ëng* magashangúsága az *ördög*, *ërdëg* szó előrészéhez való illeszkedésből magyarázható (vö. a hasonló illeszkedést a magyar határozóragoknál). Ha tehát az *ördög* szó előrésze **ërd-* = cser. *šert* stb. és az utórésze **-ëg*, **-ëng* = osztj. *ауѣк* stb., akkor az eredeti jelentése „rossz szellem, gonosz szellem“-féle lett volna.

De hiszen az a lehetőség is van még, hogy az *ördög* szó nem összetétel, hanem egy régi, *-g*, *-ng* képzővel képzett szó. Azt hiszem, nincsen egészen kizárva, hogy a magyar *-g* végű melléknévek közt, ú. m. *balog* (*b. kéz*), *sinister*, *laevus*, *malignus*, *jóg*, *jog* (*j. kéz*), *bonus*, *dextera*, *gyalog* (*gy. ember*, *gy. sereg*, *gy. szék*, *gy. út*), *meleg*, *üreg* (*ü. hely*, *ü. fa*), olyan is akad, melynek a *-g* képzője nem eredetibb **k*-ból, hanem **ɣk*-ból való, vö. a *meleg* (*melenget*) szóra nézve: osztj. (Karj.) *mäləɣk*, *mälək* „meleg“ (vog. Munk. É. *mältip*, K. *mältëp*, T. *mälti*) (vö. MUSz.). Akkor esetleg az *ördög* szóban is *-g* ilyen képző lehetne és a szó eredeti jelentése ebben az esetben „haragos, rossz, gonosz“ lett volna.

Múlik. Már tudjuk, hogy a vog. (Munk.) É. *mül*-, Kl. Al. *mul*-, K. *mol*-, T. *mql*- „múlik“ és a mord. (Paas.) E. *mol'ems*, M. *mol'ams* „gehen, hingehen, hinkommen“ összeállítandók a magy. *múlik* szóval (vö. MUSz. 635—636). Ehhez csak azt akarom hozzátenni, hogy megvan a megfelelője a lapp nyelvben is: N. (Friis) *mollat*, *molam* „praeterire“, *moladet* „improviso inter se praeterire“, *mola* „praeter“, S. (Wikl.) *mollo* „irre gehen, sich verirren“. Valószínűleg ide tartozik még a votj. *mul*- ebben: S. (Munk) *muläs* „sok, bő, fölös, fölösleges“, azaz: „az, a mi fölülmul“ (az *-äs*, *-es* képzőre nézve lásd Wiedemann, Syrj. Gramm. 60—61). Az ugyanazt jelentő votj. *multes* (Munk. *multis*) egy *-t*- képzővel képzett műveltetőigének ugyanolyan származéka; p. o. *anajzi mënšškëm multäs d'aratiz-kü* „ha anyját jobban szereti nálam“ Kaz. Ev. Mát. 10, 37), *mukätjosliš mar multäs karışkodë?* „mi különöset tesztek? mit tesztek többet, mint mások?“ (uo. 5, 47). Vö. még votj. G. *multesmîni* „fölös v. fölösleges lenni, túlmenni, nőni, emelkedni“. — Esetleg számbavehető még cser. Troitsk. *мулюкѣшу* (valószínűleg = *mul'ëktaš* v. *mulëktaš*) „igen sokat tölteni, csordultig tölteni (переполнять)“. Ezt a szót én azonban nem találtam az általam megvizsgált cseremiszi nyelvjárásokban.

Orom (alakvált. *urum, orum* OklSz., NySz., *urma* MTsz.) ,pinna-culum, pinna, fastigium: giebel, zinne' NySz.; ,szántóföldnek dombo-rúbb része; szántóvas foka' MTsz.; *ormó* ,pinnaculum' NySz., ,pattanás, pörsenés (a testen)', ,káposztalevélnek kiemelkedő középső vastagabb ina', ,az a vonal alakjában végighúzódó szegély, a mely két posztódarab összevarrásánál keletkezik', ,a hidas v. zselyép oldala' MTsz.; *ormós* ,pinnatus, fastigiatus; zugespitzt, giebel habend' (o. *fedelű láda, o. koporsó*) NySz., ,fölpattogzott, fölhorzsolódott, fölsebzett', ,túrómorzsoló rovátkos fa' MTsz. Megfelelői megvannak az obi-ugor nyelvekben és a cseremiszenben:

vog. (Munk. NépkGy. IV. 427) S. *uräm* ,hegnyereg', (uo. 393) *nol-uräm* ,orr-nyereg';

osztj. (Ahlqv.) É. *uräm* ,erdwall', (Patk.) D. *uräm* ,hosszas dombhát két mélyedés közt', (Karj. OL. 128) É. *ürem, uräm* ,erd-, eis-wall', E. *uram, uram, uräm* ,bergrücken, erdwall';

cser. U. *orma* ebben: *orma-türz* ,egy hímzésrész, melyet magyarul akár „*orum-hímzésnek*“ (*türz* = ,hímzés') lehetne hívni: a pogány férfiak ingének alsó szélén körül hímzés van, melynek egy része elől, másfél arasz mentén, kimagaslik; ezt a kimagasló részt *orma-türz*-nek hívják'.

WICHMANN GYÖRGY

Egy régi németesség. E folyóiratnak 5. évfolyamában (83. l.) rámutattam, hogy a *rókát nyúz* = vomit; hány, okádik német eredetű (vö. einen fuchs schiessen, schinden, machen, streifen, rupfen, Nyr. 25: 506) szólás előkerül már a kőszegi ifjakkal 1679-ből való táncz- és mulatsági szabályaiban. Legújában egy még régebbi adatra bukkantam, a mely kerek száz esztendővel tolja hátrább e németes frázisnak használatát. *Decsi Gáspárnak* 1582- és 84-ben kiadott Praedikatiók-jában olvasható egyebek közt ez a mondat is: „Az ű tarsok az bortul meg bolonduluan előttők vag' heuer, vag' rokat niuz, vagy maiom modra iaczadozic, vagy tragar es vndok beszedecket szol“ (25 a.). Kiegészítésül megemlítem, hogy *Tinódi* is él e németességgel *rókát szagat* változatban: „Tiz-nyolczadik [részezes ember] az jó borban mind addég iszik, *Rókát szagat*, száját törli, ű esmég iszik“ (RMKT. 3: 267. Sokféle részögről).

Bir valamivel = van valamije. Régebbi stilsztikáink hibáztatták e kifejezést mint magyartalant. Az újabbak hallgatnak róla. A NyÚSz.-ban a következő magyarázattal találjuk: *Bír valamivel*, Sándor István 1793 (Lev. 369): „ezüst, réz, vas, és óubányákkal is bírnak“. Kármán Józsefnél is 1794 (Uránia 118): „kivánnám az egész Világnak meg-mutatni, ki az, a' kivel én bírok“. — Ez a magyarázat helyreigazításra szorul, mivel az avatatlanokban könnyen azt a hitet keltheti, mintha a *bír valamivel* akár Sándor v. Kármán

elterjesztette újítás, akár idegenből átültetett kifejezés volna. A NySz. legalább tizenöt adattal bizonyítja, hogy e szókapcsolat negyedfél száz esztendő óta járja a magyar nyelvben. Még példabeszédekben is használták apáink; vö. *Decsinél*: „Vagyon elege, de más *bír vele*: tantali horti“ (Ad. 86); *Kis-Viczaynál*: „Drága kincs a jó hír, valaki *azzal bír* és meg túgya őrizni“ (Ad. 52). „*Gazdagsággal bírni* és azzal nem élni éppen semmit nem használ“ (Ad. 244). Élt vele a magyar nyelv nagymestere, *Pázmány*: „A ki lelkünket meg-szabadította a bűnnek és pokolnak rabságából, annak *nagy erővel kell bírnia*“ (Préd. 154). Használták legmúltóbb tanítványai *Csúzy Zs.*, *Faludi F.* és *Vajda S.* is: „Az Isten *bírván a föld kerektségével és minden javaival*, nem szűkölködik ajándékunk nélkül“ (Csúzy, Síp. 22). — „Azok a Lelki szegények, kik a földnek *javaival nem bírván*, szeretik ezt a szegénységet“ (Vajda, Kriszt. él. 1: 150). — „A ki látja és nem sír, — *élő hittet az nem bír*“ (Fal., A feszülethez 3. vsz.). A *bír* valamivel tehát se nem újszerű, se nem magyartalan kifejezése nyelvünknek.

RÉTHEI PIRKEL MARIÁN.

Pesti lélek = beste lélek? MÁTYÁS FLÓRIÁN „Magyar nyelv-történeti szótár-kisérlet“-ében a *bestyé*-vel való szitkozódások kapcsán ezeket írja: „*Bestye kurva . . . Bestye kurvafi(a) . . . Beste lélek, pesti lélek*. Lam az *pesti lélöc* meg iyet, ot mondanac. Tin. Szeg. vesz. O ti balgatagoc hayduk kie ti vattoc, vannac nyelvetökben nagy rutalmas szitkoc, mind testet mind lelket *pestinec* mondgyatoc. Tin. uo.“ (220. l.). E szerint a Tinódiban előforduló *pesti lélek*, *pesti* anynyit jelentene, mint a régiségből jól ismert, ma azonban ritkán hallható *bestye* \sim *beste lélek* (*kurvafia*), l. NySz., OklSz., Kreszner., MTsz., Nyr. XXIII. 479; magyarázata MFl., MNy. II. 240, magyarból lengyelbe Berneker, EtymWb. 285.

MÁTYÁS FL. értelmezését átvette a NySz. is; a NySz. szerkesztői is azt tartják, hogy TINÓDI e szava, „*pesti lélek*“, csupán hangalaki változata a *bestye* (*beste*) *lélek*-nek. Az adatot aztán *bestia*, *bestye* alatt így közlik: „Lám e pesti lélec meg iyed, ot mondanac“ (Helt. Canc. 105). Átvieszi e magyarázatot a „Régi magyar költők tára“ tudós szerkesztője is (lásd RMK. Tára III. 423). SZILÁDY ÁRON szerint is *pesti lélek* e helyen am. *beste lélec*.

Az Etym. Szótár *bestye* \sim *bestia* czikke írása alkalmával szükségem volt a *pesti* alakváltozatra, s minthogy kételkedtem benne, utána néztem az adatnak az eredetiben.

TINÓDI SEBESTYÉN „Historias enec à szegedi veszedelemről“ cz. művében (vö. Heltai, Cancionale 1574, LI–MLIII lapokon) több helyen előfordul a szó. A helyek ezek:

Nagy Bálint, a hajdúk hadnagya megtudja, hogy Szeged török kézben van. Erre a Szegedbe bevonulni akaró hajdúknak ezt adja tudtul:

„Imè, Nagy szép szóual mondia az Hayduknac, Hogy à nyereggel Tiszán el vszszanac, Az faytalan Hayduc rea haraguánac, Lám è *pesti* Lélec meg iyed ot mondánac“.

Később pár sorral odább TINÓDI korholja a hajdúkat s egyben tanácsokat ad nekik magatartásukra vonatkozólag. S ekkor ezt mondja:

„Vadnac nyeluetekbe nagy rutalmas szitkoc, Mind testét, mind lelkét *Pestnec* mondiátoc, Louag vitézeket gyakran czuffollyátoc, Kősztetec egy mást kurta szeletnec hiyátoc.

Nagy Isten igéiét, kérlec, hallgassátoc, Prophetác módiara tû hadakozzatoc, Feiedelmetehhöz (!) hiuen halgassatoc, Hadnagyotkat *pesti Lélek*nec ne mondiátoc — — — — —

Eszt ha eszetekbe, Hayduc, nem tarttyátoc. Szidalmasságtokat hátra sem hadiátoc, Tû à *pesti Lelkektől* mind el hordattoc, Mint Szegedi mezõn tû gyackran le vágattoc“.

Szóról szóra közöltem e helyeket azért, mert így talán könnyebben jön rá valaki a *pesti lélek* helyes megfejtésére. A legfontosabb adat „Mind testét, mind lelkét *Pestnek* mondiátoc“ volna, mert azt bizonyítaná, hogy a XVI. századi hajdúk így is szitkozódtak: *Pest* annak mind a teste, mind a lelke! s ebben az esetben a *pest* (kemencze) vagy *Pest* (város) névből való származás kétségtelen lenne. Ámde TINÓDI itt közölt éneke megvan az 1554. évi Cronica-ban is, s ott ez van: „Mind testét mind lelkét *Pestinec* mondgyatoc“. Mindazonáltal azt állítom, hogy *bestye* és *pesti* egymással semmiféle összefüggésben nincs. Jól tudom, hogy a MTsz.-ban *bestyé*-nek van *bestyi* alakváltozata is (egy adatban Heves megyéből közölve), mégis azt merem állítani, hogy a XVI. században a *bestye* szónak -i végű alakja lehetetlenség. A *bestye* szó végső e-je nyílt, a mely ragozásban sohase lesz *i*-vé (vö. Sylvester, Újtest. I. 109 *best'êk*), másrészt meg illeszkedés útján keletkezett -a-ból (vulg. lat. **bestia*), s az ilyen a-knak nyílt e a magyar nyelvi megfelelőjük.

Hangtanilag tehát valószínűtlen *pesti* = *bestye* egyeztetés. De jelentésileg se helyes. Az idézetekből ugyanis az derül ki, hogy „*pesti lelkek*“ a törökök, „*pesti lélek*“ Nagy Bálint hadnagy, *pesti* (esetleg *Pest*) valakinek a teste-lelke s mindez, ha jól értem, a gyávaság jellemzésére szolgál. Ezért se lehet tehát *pesti* am. *bestye*. Hogy azonban mi ennek a valószínűen *pest*- vagy *Pest*-től származó szitkozódásnak az eredete, valódi jelentése, közelebről megmondani nem tudom.

MELICH JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

A *-kod* és *-kodik* igeképzők történetéhez. 1. A *-kod*, *-ked*, *-kőd* gyakorító igeképző. Csupán egytagú igékhez járul, többtagúakhoz és névszókhoz soha. Kötőhangzó nem előzi meg.

Világosan kitetsző alapszóból, tudomásom szerint, mindössze 17 igénk van *-kod*, *-ked*, *-kőd* képzővel. Első előfordulásukra a következő adatokat találtam:

Csapkod. Először Pázmánnál (Préd. 13) 1636-ban és *lecsapkod* Rákóczi Gy.-nél (Lev. 205) 1644-ben. Vö. Nysz. A XV. és XVI. században *csapdos* járja csupán.

Csipked. Először MA. szótárában: *cipkedés* (1604). — Komj. (Szt. Pál lev. 87): *cypdes*; Cal. (1584) *vellico: tsipdes*. — MTsz. szerint Bács, Csanád, Csongrádban *csipkod*-nak ejtik.

Csökked. MTsz. szerint Szolnok-Dobokában *megcsökked* am. megfogy, lefogy, hitványodik,

Döfköd a TMNy. említi mint debreczeni tájszót (407). Egy szótárban *sincs*.

Húzkod. Először CzF. szótárában (1864), visszautalva *húzgál*-ra.

Kapkod. Először SzD. szótárában (1792): „minden-felé kapni, kapdosni, kapdozni“. — A XVI. és XVII. században (NySz.) *kapdoz* és *kapdos*. — *Kipked-kapkod* CzF. (1865).

Köpköd. Először Márt. szótárában (1807). Előbb (NySz.) *pököd* és *pökös*. A *pök* átvetéses alakja: *köp* először Meggyesinél (uo.) 1660-ban.

Lépked. Először SimB. szótárában (1902), visszautalva *lépdégél*-re.

Lopkod. Először CzF. szótárában (1865), visszautalva *lopdos*-ra.

Röpköd. Először Tzs. szótárában „flattern: *röpkedik*, *röpdöz*, *röpös*“; ellenben CzF. szótárában (1870): *repked*, visszautalva *repdes*-re. Érdekes, hogy Ball.-nál (MN. szótár) még 1890-ben is *röpködni* ikes ige, de *repkedni* nem az, ellenben a Telj. szótárban mind a kettő iktelen.

Nyomkod. Először SzD. szótárában (1792), *nyomdos*-sal magyarázva.

Szopkod. Egy szótárban sincs. Közbeszédben gyakran hallani, pl. „szopkodja az ujját“.

Szürkod. Először „Gróf Bethlen Miklós Önéletírása“-ban (I. köt. 261) a XVII. sz. második feléből: „kezdének *bészurkodni* hosszú csákány vagy a dárdá nyelivel“. — A MTsz. Somogyból és a Székelyföldről: *szurkod* = szurkál.

Tépked. Egy szótárban sincs. Közbeszédben gyakran hallani; am. *tépdegél, tépdes*.

Töked. Először SzD. szótárában (1792), *akad, ökled*-nek magyarázva. Simai szótárában (1810) *bé-tökedek*: incurro, impingo, offendo. A MTsz.-ban *töked, belé-töked, ki-töked, megtöked* a Székelyföldről.

Tömköd. Először Kassai szótárában (1833) a *dömköd* borsodi tájszónál említve (1:468).

Tüzköd. Először SimB. szótárában (1902), *tüzzel*-lel magyarázva.

Ez adatokból kitűnik, hogy a *-kod -ked* gyakorító igeképző aránylag újabb divatú. A XV., XVI. századból egyetlen egy példánk sincs rá; a XVII.-ből is csak három (csapkod, csipked, szürkod). Nem állítom, hogy mindegyikök abban a században született, a melyből följegyezték. Sőt bizonyosra veszem, hogy a legtöbbjüket, ha a köznyelvben nem is, de tájbeszédben már jóval előbb ismerték. De annyit mégis bátran állíthatunk, hogy a *-kod . . .* képzőnek a XV., XVI. században semmi esetre sem volt valami nagy kelete. Hiszen ha lett volna, lehetetlen, hogy vagy a codexekből, vagy a nyomtatott könyvekből ekkoráig egy-két példája elő ne került volna.

2. A *-kodik, -kedik, -ködik* visszaható igeképző. Igékhez és névszókhoz egyaránt csatlakozik, ha többtagúak is, pl. *keresztel-kedik, elégedetlen-kedik*. Ha egytagú ígéhez járul, vagy kötőhangzó előzi meg, pl. *bíz-a-kodik, fur-a-kodik, nyer-e-kedik, tol-a-kodik, ver-e-kedik* stb. stb., vagy pedig megnyúlik a magánhangzója, pl. *bán-kódik* (és *szánakodik*), *ráz-kódik*, *vesz-kódik* (és *veszekedik*) stb. (Talán *győz-kódik* az egyetlen kivétel, de ezt is sokfelé *győz-kódik*-nek ejtik.)

A *-kodik* kétségtelenül a legtermékenyebb igeképzőnk. Simai Kristóf Véhtagokra szedett szótárában már 500 vagy 600 ilyen ígék van feljegyezve; mai számuk bizonyosan meghaladja az 1000-et.

Míg a *-kod* képző első előfordulását csakis a XVII. század elejéről mutathatjuk ki, a *-kodik* képzőre már a XIV. sz. végéről is van számos adatunk. Az EhrC.-ben ugyanis, a melynek nyelve legalább is félszázaddal ősbibb a Bécsi és a MünchC.-énél, már sok helyen előfordul, például *bánkódik* (20), *csudálkodik* (33), *dicsekedik* (31), *dicsőlkódik* (125), *emelkedik* (65), *fohászkodik* (135), *fuvulkodik* (109), *gyanakodik* (159), *incselkedik* (124), *kételkedik* (17), *kevélykedik* (15), *művelkedik* (számítalanszor), *nyájaskodik* (114), *társalkodik* (133) stb.

SZILY KÁLMÁN.

II.

Agáros (?). Super facto possessionis *Agaruzteuel*. (Konth Miklós nádor 1357 ápr. 5-iki oklevele. Nemz. Múzeum levélt. Véghelyi gyűjt.)

Baromelő. — Vagyon ezen kívül elegendő mezeje, *Baromelő* földje falunak, az ki köz rárói urakkal, ezen Paraszegh nevő mező, az ki vár előtt fekszik, mindenkor magános földnek Héderváry urak tartottak. (Barilovich György özv. Héderváry Istvánnéhoz. 1663. máj. 19. — Hédervári-levéltár. 16. cs. 2. sz.)

Bortöltő (pincernarum magister = főpohárnok-mester). Deörsfű Ferencz Zerdaheľy sárosi főispán, római császár urunknak *bortöltője* stb. (1602. márcz. 24. Bashalmi levéltár 16. cs. 14. sz.)

Deszka. Azért mostan kellene zaz *dezka*; lenne haas *dezka* keoztek aÿtonak való. (Tharródy Mihály Pongrácz Gárpár özvegyéhez, Szűnyogh Borbálához 1583. jún. 24. — Bashalmi lvtár 13. cs. 21. sz.)

Diványszöngөг. Item unum tapetum longum *Devan szeóniegh* dictum. (Esztergomi káptalan 1628. ápr. 1. — Bashalmi lvtár. 19. cs. 42. sz.)

Élekedés. Az említett tarlókon nem ellenzem kgd lova *élekedését*. (Gr. Csáky István br. Pongrácz Ferenczhez 1679. aug. 23. — Bashalmi lvtár. 31. sz. 60. sz.)

Fassin. Minthogy azokat az *fassinokat*, melyeket csináltatott volt kgd, alkalmasént mind az mozarakhoz való sánzcok csinálására elhordották, kgd azért mentől több *fassin*t csináltathat, csináltassou ma s azokat . . . az hol legfélelmesebb leszen, ott rakják le. (Gr. Eszterházy Pál br. Pongrácz Ferenczhez 1670. dec. 20. — Bashalmi lvtár. 27. cs. 117. sz.)

Félatlasz. Unum baltheum vulgo paarthaew vocatum et pannum sericeum vulgo *Feelathlacz* vocitatum. (Pozsonyi káptalan 1526. aug. 2. — Múzeumi lvtár.)

Fenyőshegy. Penes viam Chekwthi existentem a parte meridionali adiacentem, que ad montem *Fenyőshegh* appellatum divertentur. (Székesfehérvári keresztesek konventje 1485. ápr. 26. — Múzeumi lvtár Véghelyi gy.)

Fűszerszámos láda. Nem sokat kételkedhetem *fűszerszámos ládának* megnyitásában. (Gr. Melith Anna Klára id. br. Pongrácz Ferenczhez. 1681. ápr. 6. Bashalmi lvtár. 32. cs. 14. sz.)

Garázdu = garázdalkodás, zivakodás. Holnap idejen regvel mindgyárt az egész német és magyar juhót, gulyát reá hajtatom és úgy felgazolatom, hogy nem fog jóüzöt enni a hizlalt ökör azon az mezőn, mert *garazdat* magamtul nem indéthatok. (Bazilovich György Héderváry István özvegyéhez. 1663. máj. 19. — Hédervári lvtár 16. cs. 2. sz.)

Hajtott toll. Unum cristam suam ex pennis *hajtoth thal* compositam. (Pozsonyi káptalan 1526. aug. 2. — Múzeumi lvtár. Törzsanyag.)

Hazaadás. Mely kedves hugomnak lakodalmi *haza adásának* napját . . . meglenni rendeltem. (Br. Osztrosith Mátyás br. Pongrácz Ferenczhez. 1670. jan. 17. — Bashalmi lvtár. 27. cs. 76. sz.)

Hegyeskút. Penes fluvium *Hegheskúth*; — ultra fluvium *Hegheskúth*. (Székesfehérvári keresztesek konventje 1485. ápr. 26. — Múzeumi lvtár. Véghelyi gyűjt.)

Hires. The *hýref* kwrwafý. (Budai káptalan 1488. júl. 7. — Bashalmi lvtár. 4. cs. 47. sz.)

Holdnap = hónap. Debreczenben küldöttem vala: ottan ő nem

tovább, hanem egy esztendeig és 8 holdnapig lévén, iskolabéli studiumi mellett megtanulta annyira a magyar szót, hogy helyes praedicatiokat teszen itten. (Lehóczky Dániel Radvánszky Lászlóhoz. 1755. aug. 6. Radványi lvtár III. o. LVII. cs. 153. sz.)

Jancsi. Quendam servitorem nomine Johannem, alio nomine *Janchij* appellatum. (Pozsonyi káptalan. 1526. aug. 2. — Múzeumi lvtár.)

Jegyköntös. Mivel penig mostani zürzavaros idűkhöz képest semminemű *jegyköntessel* és paraphernummal nem kedveskedhettem ő kgmének. (Karvay Orlay András kötelezvényre br. Pongrácz Borbála részére. 1679. szept. 26. — Bashalmi lvtár. 31. cs. 62. sz.)

Karácsonyfa = fenyőfa. Mindeön hélés Jobbagy tartozik . . . kéth eöl fáth vágáni es *Karachon faiatis* egy jó szekerral hozni. (Urbarium arcis Hederwara 1554. febr. 2. — Hédervári kézirat 120. sz.)

(Folytatjuk.)

Karácsony gyümölcse. In quandam v[allem] *karachungumelchy* denominatum pervenissent. (Veszprémi káptalan. 1379. dec. 2. — Múzeumi lvtár. Vég helyi gy.)

Kinjárá = használt. Keet *kijnjaro* paplan; Keet *kijnjaro* Reez medenceze; Keet mosdo *kijnjart* rez. (Regestrum domini Petri Redei. — 1554. júl. 29. — Múzeumi lvtár. Vég helyi gy.)

Komlópénz. Lásd Virrasztó pénz alatt.

Konyhaszegelet. Ab angulo scilicet dicte coquine vulgo kohnya zegeleth vocato. (A garamszentbenedeki konvent 1507. decz. 28. után. Bashalmi lvtár. 6. cs. 56. sz.)

Kóriczál. Az gyermeklovat kgdnek megküldöttem, adja Isten szerencsésen *coriczalhasson* kgd rajtok. (Gr. Wesselényi Ferencz br. Pongrácz Jánoshoz. 1650 febr. 4. — Bashalmi lvtár. 24. cs. 97. sz.)

Kurafi. Gonosz *kurwafij* pap; The híref *kurwafij*. (Budai káptalan 1488. júl. 7. — Bashalmi lvtár 4. cs. 47. sz.)

DR. ZÁVODSZKY LEVENTE.

KÜLÖNFÉLÉK.

Adalék a magyar mesterszók gyűjtése történetéhez. „A' magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései“ című, 1806-ban megjelent munkája 161. lapján írja GR. TELEKI LÁSZLÓ:

„Minden Tudományban kellene az úgy nevezett Technicus Terminusokat, mester szókat Magyar nyelvre fordítani . . . Ugyan azt kellene a' mesterségekben és egyéb kézi művekben előforduló eszközök, tselekedetek és Tárgyak kinevezésével tselekedni, mert ebben is nagyon hátra maradtunk“.

És Teleki nem állapodott meg a jámbor óhajtásnál: tette váltotta, ha kis körben is. Már 1805-ben fölkérte SZIGETHI GYULA MIHÁLY székelyudvarhelyi professort: gyűjtené össze és küldené el neki a vidékebeli mesterségszókat. A felszólított eleget tett a gróf kérésének, a mint ezt a M. Tud. Akadémia kéziratárában (Vegy. 2-r. 18. sz.) őrzött s itt közölt levele bizonyítja:

„Méltóságos R. Sz. B. Groff és Camerarius Ur, tapasztalt Kegyeségű jó Pátronus Uram! A Nagysád September 13-dikán hozzám írni méltóztatott Levelét éppen a' Karátsoni Sz. Innep másod napján vettem alázasos tisztelettel; attól fogva szoross 's legkedvesebb kötelességemmé tettem a' parantsolt dologban el-járni, hogy most is meg-bizonyítsam, hogy bennem most is igen eleven a' Nagysádhoz

való alázatos 's háladatos tisztelet, melynek tüze eddig is égett, 's égni fog mind örökké az én szegény Házámban népében. — A feljegyzett Mesterségek körül rendre szorgalmaskodtam, vajha szorgalmatosságom avagy csak leg kisebb részben is eleget tennel! — Követtem pedig ezt a' rendet, hogy minden Mesterségben ki tudakolnám, 1-ben a' Materiát, melyből dolgozni szoktak, rendel; 2szor az eszközöket, melyeken rendre a' munka által foly. 3szor a dolgozást vagy munkálást oly rendel, a' mint az kezdeditől fogva végig folytattatik. 4szer a munkát vagy tsinálmányt, productumat, a' mint azok rendel elő állanak.

De ugy tapasztaltam, hogy ezen négy tzikellyekben sok oly szók jönnek elé, melyek mind a' két magyar Hazában egyaránt esmeretesék; arra nézve az ollyakat ki hagyom mostani irásomból 's csak azokat jegyzem fel, melyeket egy gondolóra Erdélyi vagy különösebben elő fordulo 's magyarázatot érdemlő szoknak tartottam. — A német szókat, melyek még magyarul nem hangzanak; el mellőztem — Most előre csak egy néhány Mesterségekben fel vett szokkal udvarlok — midőn meg-fogom érteni Nagyságodtól; ezen tsekély szolgálatom érdemelé csak leg kisebb meg vizsgálást, 's ama ditséretes tzéla teszen é valamit, vagy nem? ugy fogom a' következendőkét is el-készíteni, vagy félben hagyni. — Méltóztasson Nagysád szokott kegyessége szerént, leg alább az igyekezetet, mely bennem mindenkor kész, meg nem vetni. — Igy következnek pedig rendre a' Mesterségekben ki keresett Mester-szók:

A Tszimadia Mesterségben: *Kordovány; Szottyán;* amaz hárs-sal, fonallal varrott, ez *Skumpias;* A talpak közt, *farr rend; vess rend; harmad rend; negyed rend; nyak rend;* a' szerént neveztetve, a' mitsoda helyről vétettetnek. *Kéreg; Sarak; Tszizlik; Furda; Fő-bőr; Tsziriz;* melly készül füstölt malom porból: ezek a' materiák valának; következnek az eszközök: *Bitskia;* ez vágo vagy szabo széles és lapos kés. *Musta;* rézből vagy onbul valo nyomtato és simító eszköz. Nyomtato *Kursin;* *Hergelő* vagy fel huzo eszköz; *Hovály; potzok; Potzok bé verő* vagy *Potzovály; Sánfa; tzifrázo; Dörgölő páltza; Fordító páltza; Igazító vas* vagy *Béllés* nyujto; *Dikis* vagy talp széjt körül vágo; *Kármentő* vagy kártol meg mentő; *Muha,* vagy *tzifrázo.* — A Dolgozásban, 's Tsinálmányban oly különös, nevezetes szók nintsenek.

Az Asztalos Mesterségben: a' materiák majd mindenütt azon névvel neveztetnek; — az eszközök közt ezen neveket jegyzem fel: *Porozo gyalu; simító gyalu; eresztő gyalu; szegelet vagy oldal párkányazo; veszsős párkányazo; kornisz párkányazo; vono mérték; Holl kell párkányazo; pantalo vagy fántzalo gyalu; Gér mérték; Furdants; Gér véső; Srof szorító; sat.* — A Munkálás és Tsinálmány Mester szavai esmeretesek.

A Szóts Mesterségben: A materiát nem említem; az eszközök közt ezeket: *Tzorholo vas horog; Ki pattogtato* vagy *vonogato* vas foga; *Irházo* és *poszlo tő;* — A Munkálás között nevezetesek: *Nyírkítés* vagy *Lémelés; meg tzorholás;* sat. A Tsinálmány majd mindenütt egy formán neveztetik.

A könyv kötő Mesterségben: A materia igen esmeretes; az eszközök közt csak ezeket teszem fel: *Fártzalo tsont; Surlo fa, Satu;* A Munkálás mind az eszközökről neveztetik; a Tsinálmány esmeretes.

A szántás vetésben: A materiát el halgatom; az eszközök közt ezek nevezetesebbek: *Eszteke; kormány; kódók vas; Eke kódók; eke fej vagy fő; Gerendely; kormány láb; feszítő fa; feszítő lapatzka; Patáng; Gerendely szeg; Kakas szeg; váto szeg; Sikottyú; taliga ágas; téssala;* A Munkálás közt ezeket nevezem ki: *Ugarlás; forgatás* vagy keverés, *meg üttetés;* A Tsinálmány esméretes.

A Füsü tsinálásban: A materiát nem említem; az eszközök közt ezeket: *Darablo fűrész,* melyel vagdálnak; *Pergelő vas fogo;* *Horgas kés,* melyel a füsűnek valót ki szabják; *Vájo kés,* melyel a vastag tsont béliből ki vesznek; *Sajtolo válu,* melyben a tsontot meg egyenesítik; *Taszító,* melyel a füsűt ki gyalulják; *Sikárlo Bál,* melyel a füsűt pallérozzák; *Nemet Jegyző,* melyel a Füsűnek fogait elsőben kidarabolják. *Szembe vágo Fűrész,* melyel a fogakat ki pallérozzák; *Bonto vágo fűrész,* melyel nagy fogu füsűt tsinálnak; *Pallé-rozo poszto,* melyel a füsűt pallérozzák; *Rajzolo,* melyel a füsűt tziifrázzák. A Tsinálás és Tsinálmány esméretesek.

A Molnárhoz tartozó Mesterségben: A materiát elhalgatom; az eszközök közt ezeket említem: *Bél kerék; Garat,* melyben töl-tetik a gabona; *Zsilip,* melyen foly a víz a kerékre; *Höngörgő,* melyet a' malom kő alá tesznek, mikor fel emelik; *Ketske,* mely tartya a' malom követ; *Lisztelő lapotzka,* melyen a liszt le jön; *Korong,* melyet a Bél kerék hajt; *Perpentze,* melyben áll a Korong vas. *Könnyebbitő,* melyel a' követ fennebb 's alább eresztik. — A Munkálást és a' Tsinálmányt nem említem.

A Kádár Mesterségben el halgatom a' materiát; az eszközök közt ezeket jegyzem fel: *Széles tábláju farago Fejsze; rudalo nagy fejsze; Ollo vagy Rákláb,* melyel a' falakat öszve tsiptetik; *Tsigás kötél,* melyel a' falakat öszve húzzák; *Tsigás eresztő gyalu,* melyel a' falakat öszve eresztik; *Ontora vagy Ontra vágó; Srofos kulcs,* melyel a' feneket az Ontorába húzzák; *Szakát vágo nagy kés; Kéz vonolo pad,* melyben szoríttyák az abrantsot; *Kéz vonó* melyel az abrantsot ki húzzák; *Bot,* melyel ütik a döngölő fát; *Döngölő fa,* melyel az abrantsot alább ütik; *Vas matska,* melyel a' falait ki húzzák, mikor az Hordot nádallyák; *Két ék szeg,* melyet a' nádálásra használnak; *Vas kapots,* melyel az abrantsat húzzák az Hordora; *Szolga vas,* mely segíti az abrants fel vonást. A Munkálás és Tsinálmány esmeretesek.

A Sziogyárto Mesterségben: a' materiát nem említem; az eszközök közt ezeket: *Katzor,* melyel szabnak; *Fogo,* melyel szoríttnak; *Igazító kés,* melyel a' ki szabott szijjat meg egyenesítik; *Regelő,* melyel a' Sziju szélét meg párkányozzák; *Tzifrázo; Tojo tziirkalom,* melyel a sziju közepin egy sinort nyomnak; *Fa szappan,* melyel a' Szijut meg simittyák; *Töllök,* melyel gombokat kötnek. A Munkálást és Tsinálmányt el halgatom.

Tehettem é a' Nagyság parantsolattyának valamely részben eleget vagy nem, attol fog függeni, miként méltoztatik Nagyság az ezután következők iránt parantsolni; — a' Nagysád Uri Méltóságú Házát alázatosan tisztelve, magamat tapasztalt Gráziájába ajánlva maradok mind végig Méltóságos R. Sz. B. Groff és Camerarius Ur, Nagyságnak alázatos szolgája, Szigethi Mihály, Professor. Sz. Udvarhelyt 1806ban 8dikán Január".

Közli: HEINLEIN ISTVÁN.

NÉPNYELV.

I.

Birkaúsztató. Birkaúsztató-akol és ennek részei.

(Hortobágy.)

A birka kinőtt szőrét minden tavasszal lenyírják. Az állat lenyírt szőréből lesz a *gyapjú*. Hogy pedig az mennél tisztább és így értékesebb legyen, a birkát (juhót) a Hortobágy-folyó vizében *megúsztatják*, azután pedig a szükséghez képest kétszer, háromszor, négyszer *megfürösztik*. Így tisztájják ki a *gyapját*.

Erre a nagy műveletre szolgál a hortobágyi nagycsárda alatt a folyóba épített nagy faalkotmány: a *birkaúsztató-akol*.*

Az *akol* részei:

1. *Rekesztő* v. *rekeszték*: czölöpökre szegezett, drankákból összeállított akol. Nyájként ebbe hajtják be a birkát (juhót). 2. *Dranka*: pár szál deszka karókra hézagosan rászegezve. 3. A *rekesztő* nek külső és belső *kapu*-ja van. Mindegyik egy-egy dranka. 4. *Dobogó* v. *szorító*: az akolból ide szorítják be az állatot a belső kapun. 5. *Ugró* v. *ugrató*: az a hely, a honnan a birkát egyenként a vízbe ugratják. 6. *Úsztató*: ölnyi széles és két oldalt pallózott úszóútja az állatnak. 7. *Dobogó*: az úsztatóból ezen megy föl az állat a folyó partjára. Az úsztatáshoz 20—24 emberre van szükség. Fele hajtja, ugratja az állatot, a másik pedig az *ugrató* és a kijáró *dobogó*-ja közt a *palló*-kon dolgozik egy-egy *káká*-val. 8. *Káká*: másfélölnyi hosszú lécz, melynek végére pár suknyi léczdarab van keresztbe rászegezve. Az állat többszöri budgyasztására, meg a nehezen úszó állat segítésére, előre való tuszkolására szolgál.

Madár-világ.

Bagoly. *Füles bagoj*. *Réti bagoj*. *Mocsár-bagoj*. *Barázda-billegető*. *Bibicz* v. *libucz*. *Bübos-banka*. *Bübos-pacsirta*. *Büdös-banka*. *Czigány*-(fekete) *stiglincz*. *Csiz*. *Csóka*: a tintafekete tollú varjú (vö. *varjú*). *Czankó-csirke*. *Czinege*. *Czinke*. *Harkály*. *Fecske*. *Parti fecske*. *Püsti fecske*. *Gém*. *Fosó gém*. *Hajnat-madár*. *Gólya*. *Fekete gója*. *Fehér gója*. *Halászmadarak*: *gólya*, *gém*, *sirály*. *Holló*. *Kukukk*.

Kakukkmadár, mikor lesz nyár? Mikor apád kaszálni jár.

* 1867-ig a mostani úsztatótól följebb, a Téglaháton volt az úsztató. Ez a régi úsztató *keresztül* volt építve a folyón. De nem volt czélszerű, mert nap ellen nem szeret a birkaféle úszni. A mostani „félköralakú“ úsztatót 1872-ben készítette Vecsei László, ma is élő nádudvari ácsmester, a ki Pozsonyban tanulta ki a mesterségét és ezt az igen érdekes és czélszerű alkotmányt Berzédi Mihály, most már 73 esztendőös hortobágyi számadójuhász útmutatása szerint, Kende Zsigmond czégyénydányai (szatmármegyei) földbirtokán a Szamosba beépített úsztató mintájára építette (*Berzédi Mihály* elbeszélése után).

Karakatana. „Fekete madár, oly nagy, mint egy örvös galamb, nagy sereggel tartózkodnak a mezőkön“ (Gvadányi leírása). *Kenderike. Kócsag. Pacsirta. Mezei pacsirta. Pásztormadár:* sáskamadár, rózsaszínű serege. „Száz korona büntetés vagy megfelelő eljárás terhe mellett tilos a Hortobágyon a rózsaszínű seregélyt (sáska- vagy *pásztormadarat*) lelőni, tojásait kiszedni, pusztítani“ (hirdetmény a hortobágyi hidon). *Pipiske. Réti madarak:* bibicz v. libucz, szárcsa, vadrucza. *Rigó. Nádi rigó. Sármány. Nádi sármány. Sáskamadár* (vö. *pásztormadár*). *Serege:* seregély. *Rózsaszínű serege* (vö. *pásztormadár*). *Stiglincz* (vö. *czigánystiglincz*). *Szárcsa. Szürkebégy. Túzok. Vadliba. Vudrucza. Varjú:* tarkatollú csóka (vö. *csóka*). *Veréb. Nádi veréb. Veresbégy. Vércse. Kék vércse. Szürke vércse. Fehérszőrű vércse.* A föl-sorolt madarakat *vadmadarak*-nak mondja a pásztor. Ezért mondja azt is, hogy: *vadmadár-tojás.*

TURI MÉSZÁROS ISTVÁN.

II.

Közmondások. Hogy ebben a veszett magyarságú Pestben (vagy: ezen a Pesten?) is lehet jó magyar beszédet hallani, azt én bizonyíthatom, mint senki más. Találkozik bizony, a ki jól beszél, mert nem akar *szépen* beszélni. Csakhogy az ilyeneket föl kell kutatni, aztán megnyerni a bizalmukat, hogy elfeledjék, hogy úrral beszélnek. Nekem van egy jóforma csapat emberem, a kiknek nem tud megromlani a nyelvük, pedig némelyikük már jól meglakta a fővárost. További okoskodás helyett közlöm itt azokat a közmondásokat, melyeket az *egy* Király rendőr feleségétől hallottam s föl-jegyeztem. Íme:

Rajtunk veszett, mint Makóékon a kalács.

Úgy ül, mint szentek között a tütyű.

Rád ijesztek, mint Győri a macskára.

Pislog, mint a kasznár tűzokjuk (így!).

Pislog, mint a miskolci kocsonyába a béka.

Megveszett, mint a kalmár kutyája a várakozásban.

Rágódik, mint a Berkes ökre.

Megnyomta, mint Tompai a malacgot.

Öreg, mint a szent Péter számara.

Szaladozik, mint az őrlősök ebe.

Megszakadt, mint a véres hurka.

Vérré vált benne, mint a csizmadiában a bontó fésű.

Kap rajta, mint Virág a kulacson.

Dühbe van, mint Gódó.

Ezeknek egy részét vagy nem, vagy más alakban jegyezték föl a közmondásgyűjtemények.

LEHR ALBERT.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

46. W. J. úrnak. Azt kérdi Ön, hogy van-e a magyarnak kifejezése a német *Wetterleuchten-re*, mert Ön nem tud.

Van is, nincs is. A mit a német a *Wetterleuchten*nel fejez ki, arra csakugyan nincs egy bizonyos szavunk, de van több, melyek közül hol az egyik, hol a másik használható alkalom szerint. Igének legközönségesebb a *villog*. Magam is ezzel élek Hermán és D.-ban, midőn a 8. ének ezen helyét:

— — „sieh, es rückt das schwere Gewitter herüber,
Wetterleuchtend und bald verschlingend den lieblichen Vollmond“ —

így fordítom:

„A terhes zivatart im látod, hogy nyomul erre,
Villogván, s majd elnyeli a kedves teleholdat“.

A távoli s dörgéstelen villámlásra (fulguratio) egyéb népi kifejezések még: „messziről villámlik“, „süketül villámlik“, „szárazon villámlik“, „villog az ég(alja)“, „messzi villám“, „száraz villám“, „süket villám“, „meleg villám“, „pállott villám“, „üres villám“, „csalfavillám“ stb. Vö. Arany: „Felhők szeme rebben“ kifejezésének magyarázatát, MNy. II. 411 kk.

LEHR ALBERT.

47. **Te nem szeretsz Pesten?** Egyik nevesebb írónk sokszor használja műveiben: „Te nem szeretsz Pesten?“ mondatot abban az értelemben, hogy „lakni, élni, tartózkodni“. Én, s velem együtt sokan magyartalannak tartjuk a fenti kérdőmondatot; szerintünk nem hagyható el a mondat tárgya. Vannak azonban, a kik a fenti mondatot a jelzett értelemben magyarosnak tartják. Kérem az igen t. Szerkesztő Urat, szíveskedjék megmondani, kinek van igaza.

48. **Kisejlik.** Az „Esti Újság“ 1912 jún. 20-i száma első lapján (első oszlop) ez van: „A miből egy dolog mindenestre *kisejlik*. Az nevezetesen, hogy . . .“. Úgy látszik, a *kisejlik*-et az író alkotta — helyesen — a pillanat kényszerítő hatása alatt. Vagy talán népies?

49. **Bors helyett borsó?** A BHírlap 1912 jún. 22-i számában (12. lap) ezt találjuk: „Sok *borsót* tört a járási főszolgabíró orra alá“. Minthogy e közmondást ilyen hibás idézetben már másutt is olvastam, hajlandó vagyok azt hinni, hogy a fenti esetben sem sajtóhibával van dolgunk. Minthogy ugyanis a *bors* a *paprika* térfoglalása óta nem játssa ételeinkben azt a szerepet, a melyet régen játszott, azt hiszem, sokak előtt „*borsot* törni valaki orra alá“ értelmetlen, s ezért aztán a közmondást „megkorrigálják“. Ilyen „megjobbítás“ lehet a fenti *borsót* alak is.

KEMENES PÁL.

50. **Borkut.** Berneker nagybecsű szláv szófejtő szótára ismeretése alkalmával kiemeltém (MNy. V. 42), hogy a szerző *brkajo* ige (= wate durch eine furt, schwirren, flattern, stolpern) származékul idézi a kisor. *borkut*, *burkut* szót is, melynek jelentése „aus der erde sprudelnder säuerling“. Az illető helyen megírtam, hogy a kisor. szó a magyar *bor-kút* (= savanyúvíz MTsz.) mása s a fenti szláv szóhoz semmi köze. De hát írhatunk mi magyarul akármit, a külföld előtt az megíratlan marad. A Berneker-féle származtatást most *Porzeziński*, illetőleg *Meillet* eleveníti fel (l. Revue slavistique IV. 6) egy olyan ós-szláv hangtani probléma tárgyalása kapcsán, a hol az *r* előtti magánhangzónak fontos szavazata van. A dologban az a feltűnő, hogy a két neves tudósnak se a szó képzése, se az *r* előtti *o* mellett előforduló *u* nem okoz semmi nehézséget. Úgy látszik, nemcsak a *libelli*, de a *verba* is — *habent sua fata*.

MELICH JÁNOS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. KÖTET.

1912. OKTÓBER.

8. SZÁM.

A magyar Táttra név eredetéről.

Észak-Magyarország három nevezetes hegységének *Táttra*, *Fáttra*, *Máttra* a neve. Másfélszáz esztendeje lehet annak, hogy e három hegység nevét a játszi szófejtés úgy oldotta meg, hogy bennük a német „Vatter, Mutter, Tochter“ szavak változatait látta (l. SÁNDOR I.: Sokféle VIII. 226; BÉL M.: Notitia II. 515 *Fatra* = der alt *Vater*). A három hegységnevé annyira összecseng, annyira egyazon nyelvből eredettnek látszik (MNY. II. 98), hogy szinte nehéz elhiinni, hogy volt idő, a mikor e három hegységnevé nem alkotott nyelvünkben ilyen kitünő rimet. Pedig a történeti vizsgálódás folyamán ki fog derülni, hogy míg pl. a *Mátrának* magyarul a XII. század folyamán is *Máttra* volt a neve (vö. Anonym. 32. §: athyscia usque ad siluam *matra*, uo.: in silua *matra*), addig a *Tátrának* ebben az időben hangalakilag teljesen elütő a neve (a *Fátrára* csak a XVIII. sz. óta vannak adataim).

Az alábbi sorokban a *Táttra* hegység régi magyar neveiről és elnevezéseiről, valamint a régi és a mai név hangalakja történetéről fogok szólni.

Mióta *Táttra* magyarul a *Táttra*? Hát bizony ennek nincsen még százötven esztendeje sem. Legelső magyar nyelvi adatom LIPSZKY Repertoriumából (1808) van, a hol ezt olvasom: „*Táttra* hungarice, *Tatra* vel *Tatry* slavice. Montium juga Comitatus Scepusiensis“ (vö. még SÁNDOR I. Sokféle VIII. 226). A XVIII. századból a *Táttra* nevet csakis latin művekből tudom kimutatni (így BÉL M.: Compendium 1767-ből 4. lap: „Montes Carpatici, *Tatri* alias, vt et *Tatra* dicti“, BÉL, Not. II. 516 *Tatra*), a latin szövegből azonban látható, hogy a *Tatra* név nem a magyarból, hanem a tótból való. A régebbi latin művekben azonban ez a latinositott *Tatra* sem kerül elő (l. erről lejjebb), úgy hogy előáll a kérdés, mi volt e hegység neve a régebbi időkben.

A XVII., XVIII. századi magyar művekben szó van a nevezetes szepesi hegylekről, s ekkor a következő nevekkkel jelölik:

MA³: Carpatus — Szepesi körmöztzi nagy hegyek, *Késmarki havasok* | Lexicon jan.: Carpatus, mons — *Kesmarki havas* | Radvánszky, Házi tört. emlékei I. 223: *Rézmárk havasa* (helyesen *Kézmárk havasa* l. MNy. III 38) | NySz. *Késmárk* = Magas Tátra, egyik csúcsa, általában „sziklák“ | ZRINYI (editio SZÉCHY-BADICS): Nekem *Késmárk* keőuei engedelmessék (3.), uo. Nagy *Késmárk* (7), uo. az föl szél *Késmárk*bul ki szakad (96., l. Névmutató) | PP²: Carpathici montes — A' *Beszköd hegyei* Magyarországon | Baróti-Szabó: Kisdéd szótár²: *Beszköd hegyei: Beszkédi hegyek*, Karpat (uo. első kiadás *Karpatus' hegyei** | DAYKA GÁBOR Vitéz Imréhez: 4. sor: Engem fagygyal borit *Kárpátnak* bus melléke (Lőcse 1792, ez adatot Tolnai V. t. barátomtól kaptam) | BERNOLÁK szót.: *Tatri, ter* f. plur. tótul -- Carpathus, i. m. montes carpathici in Ungaria; der Schneeberg in Ungarn: a' *beszköd hegyei* Magyar országon.

Magyar művekből arra, hogy a Magas Tátrának mi volt nyelvünkben a neve a XV., XVI. században, nincsen adatom (idegen nyelvű szerzőknél található XVI. századi névre l. lejjebb). Hogy azonban a hegységet a XII—XIV. században s ezt megelőző időkben magyarul hogyan hívták, arra a következő adataim vannak:

Anonym. 18. § usque ad montem *turtur*, per montes *turtur*, uo. 57. § ad montem *turtur* | 1269—1610. évi oklevél: ad montem *Turtur* (Hazai okmánytár VI. 158, Honfoglalás kútfői 416; ez oklevélbeli adat FEJÉR Cod. dipl. IV. 3. 516. lapján *Taturnak* van hibásan kiadva; ilyen hibával kiadott Anonymus is van. E hibás olvasatokból eredt az a hit, hogy Tátrát magyarul *Taturnak* CzF., *Tátor-* vagy *Táturhegynek* hívták, KASSAI V. 65) | 1273—1298. évi oklevél: abinde tendit versus montes *Turthul* . . . venit super unum Berch (Múzeumi levéltár, törzsanyag) | 1318: inde uertitur uersus orientem ad alpes *tortol* et vadit ad montem vbi exit fluuius Poprad (1267. évi oklevélből átírva Múzeumi levéltár, Szentiványi csal. E két utóbbi oklevéladatot JAKUBOVICH Emil tisztviselőtársamtól kaptam).

Az idézetekből az derül ki, hogy a Magas Tátra XII—XIV.

* A Magas Tátra lengyel részében van *Beskyd* hegy is, máskülönbén e kifejezésen általában a Kárpátok értendők, *Beszködre* vö. MNy. VII. 423.

századi magyar neve *Turtur* > (elhasonulással) *Turtul* > *Tortol*. Később látni fogjuk, hogy a hegységnek a XIV., XV. században **Tartol*, **Tartal* lehetett a neve. (Erről lejjebb.)

A felhozottakból már is látható, hogy míg a *Mátra* a XII. században is *Mátra*, addig a Tátra e korban *Turtur* > *Turtul* (l. MNy. II. 98).

A Tátra XII. század előtti magyar nevét a XII. századi *Turtur*, valamint az egykorú vagy közel egykorú nem magyar nyelvi feljegyzésekből fogjuk megállapítani. S e megállapításunkban segítségünkre lesz az a két értekezés, a mely a Tátra nevééről nem régen megjelent. Az egyik értekezés szerzője SOBOLJEVSKIJ A. (l. Russkij filol. vjestnik, Revue slav. IV. 276, JAGIĆ Arch. XXXIV. 283), a másiké ROZWADOWSKI I. (l. a krakói Akadémia „Sprawozdania z czynności i posiedzeń“ XIII. köt. no. 9: 3. lap, Revue slav. II. 295).

Ez értekezések figyelembe vételével irhatom a következőket:

A prágai COSMAS (kb. 1045-től—+1125), a ki hazánkban is megfordult, ezt írja: „Inde Ungarorum limitibus additis usque ad montes, quibus nomen est *Tritri*“ (Pertz, MG. SS. IX. 92) | „terminos, quos ego dilatavi usque ad montes, qui sunt ultra Krakov nomine *Triti*“ (uo. 56, varians lectiók: *Trytri*, *Tryn*, *Tryti*, *Trnin*, *Tritri* uo). A ki csak kissé is ismeri a cseh nyelv történetét, tudja, hogy egy *Tritri* alak egy régibb cseh **Trtry*-nek a szabályos változata lehet. Egy szóval az adatban COSMAS a Tátra cseh nevét őrizte meg, tótul ez a név akkor **Trtry* ~ **Trtri* lehetett.

DŁUGOSZ lengyel történetíró (1415—1480) is említést tesz művében a Tátráról, még pedig eképen: „in Alpibus altissimis Hungariae, quorum nivalis semper vertex, qui *Thatri* a vulgo appellantur . . . Item Poprod cuius fons ex monte Pannonico *Thatri* . . .“ (l. PRZEZDZIECKI kiadását I. 12) | „tanta nivium congeries descendit, Alpibus Sarmaticis, qui Poloniam et Hungariam dividunt, et aliis, quos *Thatri* appellamus, ad Keszmark sitis“ (uo. II. 438).

Hogyan függ már most hangtanilag a lengyel *Tatri* ~ *Tatry* az ó-cs. *Tritri* < **Trtry*-vel? Mert hogy összefügg, abban természetesen kétség nincsen.

Az összefüggést SOBOLJEVSKIJ A. egy szerencsés conjecturája fejtí meg (vö. erre JAGIĆ, Arch. XXXIV. 383. lapját is). A kisorban ugyanis *toutry* ~ *toltry* (plur. femin.) azt jelenti, hogy „fel-

sen, steine am boden eines flusses“ (ŽELECHOWSKI szótára). E kisorosz szó kétségtelenül eredetibb tulajdonnévből vált köznévi használatú névszóvá (vö. fentebb magy. K é s m á r k szót) s kétségtelen, hogy etymologialag ugyanaz, a mi az ó-cs. *Tritri* < **Tr̥try*, lengy. *Tatri* ~ *Tatry*. Másrésztől meg azt olvassuk (l. Revue slav. IV. 276, krakkói akadémia Sprawozdania XIII. No 9 Rozwadowski J.), hogy a kisoroszoktól lakott oroszországi Podolija tartomány magaslatait ruténul *Toutrynak* ~ *Toltrynak* hívják. Ez a tulajdonnév is, etymonára nézve, egy a fentebbi ó-cs., lengy. tulajdonnévvel. A mostani kisorosz alakok pedig kétségtelenül elhasonulással keletkeztek egy régibb kisor. **Tortry*- < **Tr̥tryból*.

A kisorosz **Tortry* < **Tr̥try* és az ó-cs. *Tritri* < **Tr̥try* alapján már most feltehetjük, hogy a mai lengy. *Tatry* helyett egykor a lengyelben **Tartry* (ebből a mai alak) volt a szó. A feltett lengyel **Tartry* mintha meg is volna — a tótban. A mai tótban ugyanis a Tátrát lengyelből vett szóval *Tatry* ~ *Tatrinak* hívják (erről lejjebb). A „Beschreibung des wundervollen karpathischen Schneegebirges von Jakob Buchholz 1752“ (kiadva 1900—10 közt Késmárk, Sauer P.) című műben azt olvassuk, hogy: „Diese Karpatischen Schneegebirge nehmen ihren Anfang aus der *Ta(r)tarey* (értsd: Moldva); daher in der slowakischen oder wendischen Sprache *Tartri* genennet werden . . .“ (6. lap). Ezt a *Tartri* alakot nem vehetjük hitelesnek két okból: a) BUCHHOLZ a tót *Tatry* nevet a *Tartarei* (= Moldva) nevéből származtatta, tehát a *Tatry* alakot akár szándékosan is elferdíthette, b) BUCHHOLZ itt idézett kézírata megjelent az Ung. Magazin 1783:III. könyv 13. lapján is, s itt *Tatri* alak van közölve.

Jóllehet tehát BUCHHOLZ tót *Tartri* adata aligha élő kiejtést őrzött meg számunkra, mindazonáltal bizonyos, hogy a mai lengy. *Tatry* név egy régibb lengy. **Tartryból* való. Ezt hitelesen vallja az ó-cs. *Tritri* és a kisorosz **Tr̥try* = *Toltry*.

Hogy az ó-cs., lengy. és a kisorosz alakok alapján megmondhassuk, mi volt a XII—XIV. századi magy. *Turtur* > *Turtul* > *Tortol* X., XI. századi alakja, ahhoz még a következőket kell tudnunk:

A szláv alakok nőnemű plurale tantumok; többes nom.-i -y > -i ragjuk azt mutatja, hogy a szó az egyes nom.-ban **Tr̥tra*, **Tr̥tra*, **Tartra* > *Tatra* volna (erről l. lejjebb). A plurale tantumok ősszláv alakja **Tr̥try*, **Tr̥try*, **Tr̥try* volna. Egy ilyen alakból a csehben és a tótban **Tr̥try*, a lengyelben **Tartry*,

a kisoroszbán **Tərtry* > *Toltry* lesz. A szláv szóban tehát -*ɾ*-sonans van.

Mint hogy már most a magyarban a X—XII. században átkerült szavakban a szláv -*ɾ*-sonansnak -*ur* is megfelel (vö. magy. *horvát*, ó-magy. *hurvát*: szláv *hrvāt* és MELICH, Nyelvünk szláv jöv. 28), másrészt pedig mind az eredeti, mind pedig az átvett szavak nyílt végszótagban álló -*i* ~ -*i*-je a XI. századtól fogva egytől-egyig eltűnt (vö. MELICH, Tővégi magánhangzók, MNy. VI.), kétségtelen dolog, hogy a XII. századi magy. *Turtur* egy X., XI. századi magyar **Turtr*- < **Turtri* ~ **Turtriból* fejlődött. Ez a X., XI. századi magy. **Turtri* ~ **Turtri* pedig ismét szabályosan keletkezett egy X., XI. századi szláv, szerintünk tót **Trtry* ~ **Trtri* névből.

A Tátrát tehát magyarul a X., XI. században **Turtri* ~ **Turtrinak*, majd **Turtrnak* > *Turturnak* hívták. Valószínű, hogy ragozva, pl. a tárgyasetben, **Turtrit* > **Turtrut* volt a szó, s később is *Turtur* > *Turtul* mellett **Turtrot*, **Turtlot* lehetett a tárgyese (vö. *poklot*: pucul).

A Tátra X—XIV. századi magy. neve tehát X., XI. századi tót **Trtry* ~ **Trtri* átvétele. Milyen eredetű azonban a mai Tátra elnevezés?

A régi tót **Trtry* idők folyamán épp úgy kiveszett a tót nyelvből, mint a hogy kiveszett az öt századon át használt magy. *Turtur* > *Turtul* stb. A tótban ma a Tátrát *Tatry* (olv. *Tatri*)-nak hívják. Hogy e kifejezés a tótban lengyel eredetű, első szótagbéli *a*-ja alapján bizonyos. Ezt a tót *Tatry* ~ *Tatri* alakot a XVII. század óta tudjuk kimutatni (vö. FRÖLICH, Medulla geogr. 1639 Bártfa, 339. lap: a selavis *Tatri*; BUCHHOLZ GEORG: Das weit und breit erschollene Ziepscher Schnee Gebürg, Lőcse, 1899-ben kiadva, 15. lap: in windischer Sprache . . . *Tatry*, LIPSZKY Rep. *Tatry* stb.). A tót *Tatry* ~ *Tatri* nőnemű plurale tantum, ehhez a többeshez valaki, aki jól tudott tótul is (nézetem szerint BÉL MÁTYÁS 1767-ben, Compendium 4. lap, l. fentebb), hogy latin művekben a szót lehessen ragozni, csinált egyesszámú *Tatra* alakot. Ez a tót *Tatry* ~ *Tatriból* latin művek részére tudatosan csinált *Tatra* könyvek útján honosodott meg mind a magyarban, mind a németben (die *Tatra*). S ezzel be is fejezhetném fejtegetésemet, ha nem volna róla tudomásom, hogy a Tátra nevének illetőleg egy téves adat is van a régi művekben.

FRÖLICH DÁVID, Medulla geographiae, Bártfa, 1639. évi mun-

kájában a 339. lapon ezt írja: „E Montibus primas tenet Carpathus . . . Horridiora et sublimiora illorum juga nubes transcendentia existunt in Comitatu Scepusiensi ad Patriam meam dulcissimam Caesareopolim, vulgò Kesmárck dictam, à qua Civitate etiam, Das Kesmárcker Gebürg, item Das Schneegebürg, quod perpetuus ferè nivibus tegantur, a Sclavis *Tatri* vel *Tarczal*, quasi calvi et abrasa montes, nuncupantur“.

FRÖLICH tehát azt mondja, hogy e hegyek a szlávoktól *Tatrinak* vagy *Tarczalnak*, mintegy kopasz és nyírott hegyeknek neveztetnek. Minthogy csak a magyarban van „calvus, abrasus“ jelentésű *tar* szó, FRÖLICH szójátékát csak úgy értelmezhetjük helyesen, ha azt mondjuk: e hegyeket a szlávok *Tatrinak*, viszont mások (értsd magyarok) *Tarczal*-nak nevezik, a mi *tar*, kopasz, leberetvált hegyet jelent. Hogy a *Tarczal* magyar név akar lenni, bizonyítja MERCATOR, Atlas sive Cosmographicae meditationes (1606) következő helye (262): „Montes et Siluae praecipue vltra Danubium ab Austria et Moravia incipiendo recensuntur a Lazio, *Tarchzal*, Graecis Carpatus . . . propagatur per Comitatus . . . , cuius nomina Germanorum locorum Incolae alijs atque alijs nominibus indigetant, den Vatter, den Munch, den Wurtgarten, den Schneperg“. MERCATOR tehát azt mondja, hogy LAZIUS szerint a Kárpátokat *Tarchzalnak* hívják.

LAZIUS „Des Khünigreichs Hungern Chorogr. beschreibung“ (1556) című művében két helyen is megtaláljuk a *Tarczal* nevet. Műve A.₅ jelzetű oldalán azt mondja, hogy a Szerémség hegysege „wirdt zu vnserer zeit von den Hungern genendt *Tarczal*“, s e helyen szólván a Kárpátokról is, magyar nevüket nem közli. Művének B.₁ jelzetű oldalán azonban ezt mondja: „Berg und Wald, die namhaftigsten werden unterschiedlich jetzt von Hungern genend enthalb der Donaw, von merhern der Teyssa zu ist *Tartzal*, da jetzt die Bergstet sind, und die nächsten Spon-schafften Turotz, Zips, Sarusz, Lipta, welchs joch auch besonder genent werden, der Vatter, der Munch, der Wurtgarten, der Schneperg . . .“ (l. még OBERHUMMER—WIESSER: Die Karten von Lazius, 48. lap).

Hogy LAZIUS a magyar *Tarczal* nevet honnan vette, nem tudom. WAGNER Anal. Scepus. közöl egy oklevelet 1256. évből, melyben ez van: inter montes Scimia et alpes *Tarczal* (l. FEJÉR, Cod. dipl. IV. 2, 380, 381 is), másrészt ugyancsak WAGNER-nél

találunk egy 1274. évi oklevelet, a hol ez áll: in ipso fluuio Poprad de Alpibus, nominatis *Tarchal* . . . ad alpes *Tarchol* (I. FEJÉR, Cod. dipl. V. 2, 181 és JERNEY 1283 Thorzol).

Nagyon lehetséges, hogy *Tarchal*, *Tarchol* íráshiba *Tarchal* ~ *Tarthol* helyett s akkor e név újabb alakváltozata a fentebb közölt magyar *Tortol* = *Tátra* nevének. Bár a *Tarczal* (= Kárpátok, Szerémi hegyek, Tátra) nevet kielégítően megmagyarázni nem tudom, mindazonáltal biztos dolognak tartom, hogy *Tarczal* valamilyen rokonhangzás alapján keletkezett névcserre lesz, hangtanilag a magyarban vagy a szlávban *Tartalból* nem válhatik *Tarczal*.

Foglaljuk már most össze röviden az eredményeket, a melyekre jutottunk:

1. A Tátrát a magy.-ban a X—XV., s részben a XVI. században a következő neveken hívták: **Turtri*(*ǵ*) > **Turtr-* > *Turtur* > *Turtul* > *Tortol* > *Tartol* > *Tartal*. E név jelölhette másodsorban általában a Kárpátokat, sőt esetleg általában nagy hegyeket. A *Tarczal* alakváltozat névcserre vagy íráshiba útján keletkezett. E régi magy. elnevezés egy X. századi ó-tót **Tṛtri*(*ǵ*) átvétele.

2. A XVI., XVII., XVIII. században a Tátrát magyarul *Késmárknak*, *Késmárki havas(ok)nak*, *Beszkedői* hegyeknek, *Karpat(us)nak* nevezték.

3. A mai *Tátra* név a XVIII. század második felében keletkezett egy latinositott *Tatraból*. Ez a latinositás a mai tót *Tatri*(*ǵ*)ból történt; a tót név lengyel eredetű s plurale tantum feminini generis. A lat. *Tatra* alakot valószínűen BÉL M. alkotta.

Hogy a *Tátra* név mit jelent, a szlávtságba honnan került, nem tudjuk.

4. A mai *Tátra-Fátra-Mátra* közül csak a *Mátra* változatlan hangalakú a magyarban. A *Tátrának* sokféle alakja volt (l. fentebb). A *Fátra* névre kevés adatom van. Úgy látszik azonban, hogy e hegység legrégebb neve „der *Vatter*“ (XVI. század óta LAZIUS, MERCATOR, FRÖLICH, BERNOLÁK l. fentebb). Ebből a német szóból a tótban a tót *Tatri* analogiájára keletkezhetett a tót *Fatri*(*ǵ*) (fem. plur. l. BERNOLÁK, tótul *Fatra* is, LIPSZKY), ebből latinositva egyes nom. *Fatra* (így BÉL M., Not. II. 515), s innen régebb magy. *Fatra* (vö. BERNOLÁK *Fatri* alatt: *fatra*, *fatrai*), mai magyar *Fátra*.

MELICH JÁNOS.

Az ünnepnapok magyar nevei.*

III.

Fejtegetésünk további részében sorra vesszük az ünnepek hátralévő részét. A latin elnevezéseket, minthogy a magyarok a legtöbb esetben belőlük vannak egyszerűen lefordítva, mellőzni fogjuk.

Május 1. *Phulóp es Iacab apastaloc.* (Vö. MünchC. naptár.) Kresznerics említi, hogy Vas megyében *leveles Jakab*-nak hívják e napot, a természet megújulásáról véve az elnevezést (vö. Eml. segítésége, M. Akad. kéziratár. 95. l.).

Május 2. *Vr coronaianac napia* (vö. MünchC. naptár).

Május 3. *Scent keresztnek meglelete* (vö. MünchC. naptár). *Zent keresztnek meg lelety nappya* (vö. LányiC. 353.).

Május 6. *S. Ianus olayban főzete* (vö. MünchC. naptár); *zent Ianos Mykoron olayba főztek* (vö. WinklerC. XIII.); *Olayba fevt zent yanos nappya* (vö. LányiC. 353.), ez utóbbi kifejezés van ma is használatban. A MünchC-ben 9-én is: *S. ianusnac olaiban főzete nappia.*

Május 8. *Scent michal ieiente* (vö. MünchC. naptár).

Május 27. *Scent katherina azon valazatta* (vö. MünchC. naptár).

Júniusban csak két napot említhetünk:

a 22-ét: *Tyz ezór vyteez* (vö. WinklerC. XIII.); és a

30-át: *Zent paal emlekezethy* (vö. LányiC. 362.).

Július 2. *Azonyonk marianak latogatasa innepe* (vö. LányiC. 363.); *Bodog Azzon Latogatasa* (vö. WinklerC. XIII.); *Sarlós Bodog Azzszony nappyan* (vö. Cisio, Colosvar. 1592.). Ma ez utóbbi terjedt el; eredetét megmagyarázza az ezen időben levő aratás.

Július 15. *Tyzón keeth Apastal* (vö. WinklerC. XIII.). Később már a XVII. században e napot: apostolok oszlásának nevezi népünk.

Augusztus 1. *Scent peter vasa zakadatta* (vö. MünchC. naptár); *Zenth petőr vasa zakadatya* (vö. WinklerC. XIII.) *Zent Peter apostol vasa zakadása* (vö. ÉrdyC. 154.); *Sz. Péter vasa szakadása* (vö. Vásárhelyi Gergely: Evang. és epist. 1618. naptár); *Szent Péter vasba verése emlékezete* (vö. Lelki paradicsom; 1720. naptár); ma e napot általában: *Vasas Szt. Péter* néven ismerik szerte az országban, az OklSz. is idézi már: *Vasas szenth peter* elnevezést 1551-ből. Latin neve: *Romae in Exquiliis dedicatio sancti Petri ad vincula.*

* L. MNy. VIII : 249.

Augusztus 3. *Scent Estuan prothom̄r teste meglete* (vö. MünchC. Naptár); *Zent ystwan teste Meg lelese napia* (vö. LányiC. 365.); *zenth istwan teste megh lelese* (vö. WinklerC. XIII.); *Zent Isthwan prothomartyr testeenek megh leelethe* (vö. ÉrdyC. 158.).

Augusztus 5. *Hawi Bodog Azzon* (vö. WinklerC. XIII.); ugyanígy a többi codexekben és napjainkban is. A latin Fer. sanctae Mariae ad nives fordítása.

Augusztus 6. *Vrnac meg valtozasa napia* (vö. MünchC. naptár); *Vr zine valtozatta* (vö. DöbrC. 259.). *Vr zine valtolata* (vö. Cisio Janos. Akad. RMIrod. 131.), ma Urunk színe változása.

Augusztus 15. *Marianac fel menbe vetele* (vö. MünchC. naptár); *Nagh Azzon nappya* (vö. WinklerC. XIII.); *Nağ Bodog Azzoñ* (vö. DöbrC. 210.); *Azonyonk zyz mariarol kyt Nag azon nappyanak hywnak parasthucl* (vö. LányiC. 365.); *azzonunk marianak halala* (vö. TihC. 147.). E napra vonatkozólag az Érdy codexben ezt olvassuk: „Es az ew (Gellért) tanacchanak ynteseebdl akkoron kele ffl hogy az zyz mariaat ez magyar orzagan Bodogazzonnak awagy ez vylagnak nagy azzonnyanak hywnaak Zent Isthwan kyal ees ez zeghõn orzagot bodog azzon orzaganak newezee (vö. 326.). Hogy miért nevezzük nagyknak ez ünnepet, arra nézve elfogadható magyarázatul kínálkozik az a körülmény, hogy az egyház is ezt a Mária ünnepet ünnepli a legnagyobb fényvel, vigilia előzi meg, oktáva kíséri. Amint van népünknel nagy karácsony, nagy husvét, éppúgy ez ünnep nagy asszony vagy nagy boldog asszony, melynek megfelelő ünnepe a kisasszony nap (szept. 8.). Részemről tehát a két elnevezésben (nagy asszony — kisasszony nap) a régi magyar mythológiával semmi összefüggést nem látok.

Augusztus 29. *Scent Ianus baptista naka vugasa* (vö. MünchC. naptár); ugyanígy a WinklerC-ben (XIII.) és a DöbrC-ben (211.). A XVI. századtól kezdve: *Sz. Iános feye vétele* (vö. Cisio, Colosvar 1592), ma János fővétele napja.

Szeptember 8. *Maria zúleteti* (vö. MünchC. naptár); *Azzonunk marianak ziletese* (TihC. 39.); *Kys Azzon nappya* (vö. WinklerC. XIII.); *Kiz azzon ynneph* (vö. Apoc. 243.); *Az Szüz Marianac születese napia, mellyet Kis Asszony nappianak nevez a kósség* (vö. Telegdi, Préd. 1638: 704.).

Szeptember 12—13. *Het alu at'afiac* (vö. MünchC. naptár). A Martyrologium nem tud róla.

Szeptember 14. *S. Kerezt fel magasztaltta* (vö. MünchC. naptár); *zenth kórózt fel magasztatasa* (vö. WinklerC. XIII.); *szent-kereszt nap* (vö. Deák F. Magyar Hölgyek Lev. 83).

Október 9. *Scent dienes tarsagiual* (vö. MünchC. naptár).

Október 19. *Nejven kilenc martiroc* (vö. MünchC. naptár).

Október 21. *Tizeneg ezer zuz scentek* (vö. MünchC. naptár); *Tyzónegh ezör zuz Vrsulu* (vö. WinklerC. XIII.).

November 1. *Mend scent napia* (vö. MünchC. Naptár). *Mind zent* (vö. DöbrC. 215.) *Myntzent Napja* (vö. ÉrdyC. 413.); *Mind sok zentök innepen* (Beythe, Préd. 1582: 94.); *Mynd zentek napia* (vö. LányiC. 369.).

November 2. *Halottak napja* (vö. WinklerC. XIV.); *Lölkök napja* (vö. Císió János, Akad. R. M. Irod. 131.); *Lelkeknek emlekezetek* (Vásárhelyi G. Ev. és Epist. 1618. naptár).

November 8. *Neegh coronazot Martir* (vö. WinklerC. XIV.). *Natalis sanctorum quatuor Coronatorum fratrum.*

November 21. *Z. Marianak az templomba be Mutatasa innepe* (vö. Beythe: Vasárn. Ev. 1584: 117.). *Azzonycnk Maryanak templomba yelentese* (vö. ÉrdyC. 487.).

Az ÉrdyC. ebben az időtájban említi a köv. ünnepet: *Remethe zyz Zenth paal ewsewnknek ky hozasa*, melyet a Martyrologiumban nem találtam.

December hónapot majd teljes egészében lefoglalja a karácsonyra való előkészületi idő: az ádvent. Vasárnapjai voltak *elő, masod, harmad, neğed* ádventi vasárnapok (vö. DöbrC. 127—130.). Csak kevés ünnep nevét említhetjük. Ezek a következők:

December 8. *Azzonunk marianak foganata* (vö. TihC. 27.). Főünnep e hónap karácsony, vagy Krisztus születése napja, melyet sokfelé nagy karácsonynak hívnak ez országban.

December 28. Már legrégebb emlékeinkben *Appro zentök* (vö. DebrC. 44.).

A karácsony és újév között levő vasárnap neve: *karachon kőzőth valo vasarnap* (vö. ÉrdyC. XVIII.); *Az Karacson octavaia kőzőt való Vasarnap* (vö. Ev. és epist. Bécs, 1616: 17.).

Végül két elnevezést kell még megemlítenem, melyeknek magyarázatát adni nem tudjuk, ezek: *geszal csütörtök* (Írtam Holicsban geszal csütörtökön 1581. vö. Deák F. Magy. Hölgy. lev. 39.), a másik: *keresztfekw* (keresztfekő) *chyetertek* (vö. Szalay Á. Négyszáz m. levél, 185.).

VELLEDITS LAJOS.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXVII.

Többször említi Kazinczy III. Gusztáv svéd királyt, s bizonyágul hozza föl saját törekvései mellett: „A' meg Ankerströmölt Gustáv látván a' Svéd nyelv szük voltát, hogy némelly ideát ki nem lehet rajta ejteni, maga csinált egynehány szót és szóllást, 's sanctionálta 's a' Svéd Irók élnek vele“, írja 1804-ben (Lev. 3: 151—153). Később Báróczy Életé-ben, 1814-ben — a hol, mint tudva van, épp úgy, mint Dayka' Életé-ben, 1813-ban, a nyelvújításról „Excursiót“ csinál, mely nem más, mint leveleiben elszórt

érveléseinek, védekezéseinek bővebb összefoglalása, a nyilvánosság előtt való, összefűzött megisméltése — újra hivatkozik rá: „III. Gusztáv így pótolta ki a' Svéd nyelv' Lexiconának üreit, nem mint Király, hanem mint Író, 's a' nép reáismert a czélzott haszonra“ (26. l.). Jenischből van meritve ez a bizonyosság is, a ki egy helyen így nyilatkozik e királyról: „König Gustav III. ward von der Nation als einer ihrer glücklichsten Dichter, Redner, und Schriftsteller geschätzt. Ist Sir Brahe nicht aus dem Schwedischen Original des unvergesslichen Gustavs übersetzt? Ich dürfte auch nur daran erinnern, um uns die Schwedische Sprache auf einer nicht gemeinen Stufe der Cultur zu denken!“ (242).

Már Váczi János megjegyzi a Levelezésekhez írt megbecsülhetetlen értékű jegyzeteiben, hogy a *nyelvnek ideálja* fogalmát már ebben az időben kezdi gyakran emlegetni Kazinczy,* határozottabban, midőn a Vida-féle pályatételt kitűzi. A „tökéletes nyelv“ azon „Ideálja“, a melyhez a magyar nyelvet kívánja itt szabattatni, ugyanaz, mint a mely körül a berlini Akadémia pályatétele forog: „Das Ideal einer vollkommenen Sprache“, a melyet Jenisch a: szókinszbeli gazdagság, a kifejezésbeli erő, könnyen érthetőség és szép hangzás követelményeivel határoz meg részletesen.** A mikor Báróczy Életében (19. l.) a nyelv ideáljának ezen magyarázata adja, „hogy a' nyelv az legyen, a' minek lennie illik: hív és kész és tetsző magyarázója mindannak, a' mit a' lélek gondol és érez“, *nemcsak* Jenisch fönti magyarázata,**^h hanem az emberi nyelvnek ugyancsak nála található értelmezése is előtte lebegett: „Sie ist die natürlichste Handhabe des Geistes . . . die Dollmetscherinn der Vernunft . . . endlich der Kanal der Leidenschaften“ (1—2. l.). Ugyanezt érti Kazinczy a nyelvi ideál alatt akkor is, midőn Engel Keresztélynek írja: „dass nicht der usus, sondern das Ideal einer vollkommenen Sprache dasjenige ist, welchem wir uns nähern müssen“ (Lev. 11:292), hisz ezek a szavai csak az előbbi idézetek német nyelvű ismétlései.

Abból a körülményből, hogy Jenisch állandóan a *kühn* jelzővel illeti a kiválóbb költőket, s hogy ez a szó az írók érdemeivel kapcsolatban sűrűen fordul elő nála, azt következteti Thienemann Tivadar,† hogy a Kazinczy-használta „mer“, „merő, merészség“ stb. hasonló, az újítás védelmezése közben használt kifejezés amannak után-

* Lev. 10:537.

** Die . . . Eigenschaften des Reichthums, des Nachdrucks, der Deutlichkeit und des Wohlklanges, 9. l.

*** Vö. Thienemann T. i. é. EPhK. 36:129.

† Ui.

zata. Nem is említve, hogy Garve is sűrűen él hasonló kapcsolatban a „gewagt“ jelzővel, én Kazinczy fönti kifejezéseinek alapját hozzánk közelebb eső, honi talajban is keresem. A mikor Kazinczy fogságából hazakerült, nemcsak annak a tíz évnek magyar irodalmát tanulmányozta, olvasta át, melyről börtöne falai közt tudomást nem szerezhett, s a melyből főleg a Debreczeni Grammatica (1795) és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság kiadványa (1796) ragadta meg figyelmét, a mint a Dayka' és Báróczy' Életé-nek „Excursió“-ihól világosan kitűnik. Fogsága előtt megjelent saját műveit is olvassatta, meg is jegyzi, hogy „minden nyomtatott írási közt az egy Orpheus az, a' mit egy kis vigasztalással néz“ (Lev. 3:50) s a megszakított folytonosság, kapcsolat megszerzése végett bizonyára másoknak ugyane korbéli műveit, folyóírásait is. A tőle is sokszor magasztalt Péczeli József Mindenes Gyűlyteményében (1789, I:119) olvashatta ekkor A' Fordítás Mesterségéről szóló rövid megjegyzéseket* s köztük a következőket: „A' második akadály, mellyet tésznek magok elébe a' Fordítók, a' félénkség; holott egy kis bátorsággal az eredeti munkának tökéletességére léphetett volna az ő fordítások. Az a' bátorság, a' melly a' jó Fordítóban megkívántatik, abban áll, hogy merjen kotzkázni némelly új kifejezéseket, hogy az eredeti munkának élő és hathatós kinyomásait utólérhesse. Az ilyen új kifejezéseknek legnagyobb ditséretetek pedig abban áll, ha az Olyasó nem vesz észre bennük semmi kényszerítést, vagy erőltetést, noha a' nagy szükség okozta legyen is azokat“. Említenem sem kell, hányszor hangoztatja Kazinczy saját és társainak védelmére ezeket az elveket.

Garve Keresztély** még Jenisch előtt szól az Adelung és Wieland közt fölmerült kérdésekhez, két értekezésben: *Einige Allgemeine Betrachtungen über Sprachverbesserungen* (1794) és *Über den Einfluss einiger besondern Umstände auf die Bildung unserer Sprache und Literatur****. Az első mondhatnám magával Adelunggal foglalkozik, a mikor a *szótáraknak és nyelvtanoknak* a nyelvfejlesztés körüli hasznát vizsgálja; a másodikban azt kutatja, mennyire terjedt a német nyelvben az *idegen nyelvek utánzása*. Fölfogása amott inkább Adelungé felé hajlik, a mikor jogtalanak tartja a nyelv szűk volta elleni panaszokat, s kétséges eredményűnek azt a kísérletet, a mely idegen vagy elavult, vagy népnyelvi szavak segítségével igyekszik ezt pótolni (Abh. 2:241). Adelung purismusát dicséri ugyan, bár

* A fordító szerint Observations l'Art de Traduire par D'Alembert Tom. III.-ból.

** Vö. Allg. Deutsche Biographie 8. k. 385.

*** Mindkettő: Sammlung einiger Abhandlungen von Ch. Garve, 1801—2, Breslau cz. gyűjteményben.

sikere csak akkor van, ha a legjobb írók legnagyobb része elfogadja a szófordításokat, s bár elkerülhetetlennek látja, hogy az a nemzet, mely egy másíknak műveiből tanul, s gazdagítja ideáinak tárházát (Ideenfond), ugyaninnen az új ideák megnevezésére szavakat is ne kölcsönözzön (ui. 239) vagy teremtsen, mégis az írók és költők tényleges nyelvbővítő munkáját nem ebben keresi, hanem a szólások alkalmas megválasztásában: „Durch wohlgeählte Redensarten können sie . . . über die Verbesserung und Ausbildung der Sprachen einen reellen Einfluss haben“ (256).

Az idegenszerúségek átvételében azonban Wieland álláspontját vallja. Annak okát, hogy a korabeli német stílus rövidebb, magvasabb, gazdagabb, sőt gyakran merészebb lett, egyenesen a francia és angol nyelv szépségeinek utánzásában és idegen írók nyelv-művelő hatásában találja (1:341, 343). A német nyelv művelése ugyanis csak azután kezdődött, mikor már a szomszédok finomabb nyelvét, irodalmát elsajátították. Az idegenszerúségek pedig szavak és szólásmódok átültetéséből állanak: „Eine sich bildende Sprache nimmt von einer andern entweder einzelne Wörter, oder Wendungen, oder eine gewisse allgemeine Farbe an“ (1:343); mindkettőt megteheti a jó író, a ki általuk csak kiválóbb lesz, de a közepes csak „szenvedhetetlen“. A szabadság határát megállapítani e tekintetben nehéz, hisz azok előtt, a kik az ilyenfajta újításokhoz nem szokhatnak, minden nyelvrontásnak fog tetszeni (1:350).*

Garve imént vázolt nézeteinek nyomait már korán fellelhetjük Kazinczynál. Azt írja pl. Csereynek 1805-ben: „Az a' Nemzet, a' melly még csak kezdi litteraturai munkáját, ha körülte olly Nemzetek laknak, a' mellyek már sokra haladtak-el a' magok útjokon, észrevehetet(lenül) azoknak követőjévé lesz“** (Lev. 3:303), vagy ugyanekkor Budai Ézsaiásnak: „Az a' Nemzet, a' melly csak kezdi a' maga litteraturáját, nem kerülheti el azt, hogy Mestereinek szóllásokat magáéivá ne tégye“ (ui. 309.). Dayka Életé-ben is azt olvassuk: „Még egyy nemzet sem vitte-elő literaturáját a' nélkül, hogy azon nemzetektől, mellyeknél a tudomány és mesterség már virágzott, izlést, szóllást ne kölcsönezett volna“ (XXIV—V). Kazinczy is abban látja az új szók életrevalóságának egyik feltételét: hogy „... a' jobb Irók által sauc-

* Die Sprachen haben ihre Revolutionen wie die Völker, die sie reden und diese Revolutionen mögen nun zur Verbesserung oder Verschlimmerung gereichen, so werden sie demjenigen allemahl Verderbnisse scheinen, der an die Neuerungen noch nicht gewöhnt ist. (Ui.)

** Diese (fremde Spr.) unsern Ausdruck oft ohne unsern Vorsatz bildete (1:342).

tionáltassék“, s az újítás határait ő sem tartja kijelölhetőnek pontosan: „Szabad, de ne ultra modum! — felel Szentgyörgyinek saját szavait ismételve: — Jó intés: de hol az a' modus?“ (Lev. 7:33). Sokszor emlegeti Kazinczy is a „nyelvrontás“-t leveleiben és másutt, mint az orthologusok legfőbb vádját: „Rontsuk, édes barátom, a' nyelvet, rontsuk, sok rontani való van benne“ (Lev. 7:33), Dayka előszavában: „mintha az Enniussz' idejében... a' deák is úgy nem rontatott volna, mint a' magyar rontatik most“ (XX.).

Ezek azok az idegen fegyverek, a melyekkel Kazinczy a debreczeniség ellen és Arankával szemben a nyelvújítási harc előcsatározásaiban küzd és védekezik. Bármilyen sűrűek is ezek a németből került argumentumok, bármilyen szoros is a kapcsolat ezáltal a német és magyar nyelvújító mozgalom között, ez amannak egyszerű utánzásául mégsem tekinthető. A magyar szó- és stílusújító, továbbá purista mozgalom megindulása a codexek koráig visszanyúló magyarító törekvésben, a II. József korabeli politikai viszonyokban, a kalapos király ismert, nyelvünket illető rendeleteiben, ezek nyomán kelt visszahatásban is gyökeredzik és abban a nagy változásban, a melyen irodalmunk a XVIII. században átment. A XVIII. század előtt irodalmunk oroszlánrésze *egyházi*, nyelve is a kihalt latin nyelvnek — az eredeti egyházi művek nyelvének — latinos utánzása volt. A XVIII. században az egyházi irodalom mind jobban-jobban tért veszt, lassanként a moralista irodalom közvetítésével egészen átengedi helyét a teljesen világi, jobban mondva *szépirodalom*-nak. Ez megegyezik ugyan az egyházzal abban, hogy szintén nem eredetit, csupán fordítást ad, de már nem kihalt, hanem az élő, fejlődő és így folytonosan megújuló francia és német szépírók nyelvének igyekszik mása lenni. Ebben a törekvésében igazolást, erősödést nyer a német mozgalmakban, de a harc elszélesedése, szinte nemzetivé válása magyar viszonyokban leli okát.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai.

6. Vélemény. Magyar Nyelvtudomány (Nyelvtan). Írá Vajda Péter. 1831. (Főtitk. ir. 1833. év 112. sz.) Ezen nyelvtan magyarul tudók számára lévén írva, részint többet, részint kevesbet foglal magában, mint mellyből idegenek magyarul tanulhatnának 's a' szerző elég gondnal 's nem épen szerencsétlenül járt el a' dologban, hogy könyve céljának megfeleljen. Látszik, hogy a' nyelvet, mellynek szabályait írta, szereti, hogy felőle sokat gondolkodott 's apróságokkal vagy is inkább haszontalan dolgokkal nem bíbelődve mindenütt

* L. MNy. VIII. 308.

azokat nyomozza leginkább, mellyek' megfejtésétől a' nyelvnek tisztább, valódibb értése függ; mindezek fölött pedig el lehet mondani, hogy tanításai hibátlanok. Azonban egy magyarok' számára írt nyelvtudománytól most többet várnánk: nem elég, hogy valaki hibátlan nyelvtant írjon, (vagy ha ilyennek még most talán hasznát vehetnők, bizonyosan rövidsége által kellene ajánlatosnak lennie) hanem a' szónyomozásra, 's származtatásra nézve is tökéletesen kielégítő, mert ezek nélkül nyelvünket csak beszélni fogjuk, de titkaihoz 's teremtő kútfejéhez nem férhetünk. A' szerzőnek figyelmét ezek sem kerülték el; a' szóképzők minden beszédrésznél különösen adatnak elő 's néhol, de csak igen gyéren jelentéseik is érintetnek. Azonban itt már több gondot, mélyebb búvárkodást, nagyobb tömötséget, szóval több rendszert kívánnánk; minden esetre jobb volna a' szóképzőket egy helyen adni elő, minthogy p. o. a' *gat get* képző két három helyen is előforduljon, de szükség volna érinteni, hogy az illyek mint az imént felhozott *gat get* összetett képzők, az *ag* (og) eg (ög) gyakorlati, és at, et cselekvési képzőből. Általában azt lehet mondani, hogy ezen nyelvtan így a' mint most van, igen hosszú 's rövidülhetése egy jobb, átgondoltabb rendszertől függ, a' mi által az ismétlések 's a' szabályok' teménytelensége egyedül eltávoztathatók. Kívánni lehet, hogy a' szerző a' névragokat jobb rendbe szedje, a' képzőket ezen fölül magyarázni is, szabályait pedig kevesítvén főbb elvek alá venni törekedjék. Így mint most van, véleményem szerint el nem fogadható.

Vörösmarty.

A másik bíráló, Guzmics is azt vélte, hogy Vajda nyelvtana jelen állapotában nem fogadható el (1833. év kisgy. 176. p.), azért visszaadott a szerzőnek, a ki két évvel később, 1835-ben ugyanily czímmel kiadta.

7. A' magyar nyelvnek nyoma sat. Írta Gida Jozseff. (Főtitkári iratok 1834. év 16. sz.) Ezen munkának szerzője világhistóriai nevet 's adatokat csupa szómagyarázaton akar építeni 's ezen szómagyarázatok (szófejtegetésnek nem lehet mondani) oly önkényesek, oly alaptalanok, hogy a' munka el fogadását semmikép nem ajánlhatom. Szerinte a' Norica = Nagy urok-a, v. Urika. Bojji = bajosak, Dejoces = de jó kéz, Dejotarius = de jó tag úr stb. Mindezek oly merész magyarázatok, hogy valóságokat csak a' legvilágosabb historiai bizonyítások után lehetne elhinni. Mutatványul felolvastatni ajánlom akár ezen kijegyzett, akár más egyéb szavak magyarázatait: az alaptalanság' bélyege mindeniken egyiránt mutatkozik.

Pest, 14. Jul. 1834.

Vörösmarty Mihál.

Az Akadémia Vörösmarty és Luczenbacher véleményezésére a munkát visszaküldötte a szerzőnek (1834 kgy. 244. b. p.). A mű nem jelent meg nyomtatásban s valószínűleg ez az, melyről Szinnyei a Magyar Írók III. k. 1208. lapján megemlékszik.

8. Vélemény. **Eörségnek leírása.** Nemes Népi Zakál György. (Főtitk. ir. 1834. év 16. sz.) Ezen kézirat, noha némelly nem a' dolgokhoz tartozó kitérései s' azok' szelleme által a' korrall ellenkezőnek látszik 's' némelly nyelvhibái, u. m. az ige ragasztásbeliek kiigazítandók lesznek, elfogadható 's' méltó mindazáltal, hogy a' tudós Társaság által kiadassék, azon becses adatok miatt, mellyeket az örségi nép szokásainak 's' nyelvsajátságainak felvilágosítására közöl. Annyival méltóbbak ezen adatok a' jelen kézirat' kiadása által fenntartatni, minthogy nyelvünknek dialectusait az iskolai tanítás 's' míveltség' terjedése lassanként el fogja enyészteni.

Pest, 20. Nov. 1834.

Vörösmarty.

Vörösmartynak és Nagy Jánosnak, a másik bírálónak véleményezésére (1834. kgy. 342. sz.) az Akadémia a művet „az előadás némely gondatlansága mellett is kiadhatónak“ ítélte s javításra viszszaadta a szerzőnek.

9. Vélemény. „A' nyelvnek korszakai és tanszók“ Tuppy József, Istenézmény' Jeletlje. (Főtitk. ir. 1836. év 15. sz.) Figyelmes olvasás mellett sokáig nem vehettem ki, mi czélja ezen értekezésnek: oly fenn van kezdve, 's' oly mélyen elmerül, hogy a' várakozást folyvást némi aggodalomban tartja; végre kivilágosodik, hogy a' szerző mint istenézmény' jeletlje, az *istenézmény* szót kívánná a' világ előtt igazolni. Az értekezés annyira meg van terhelve műszavakkal, mellyek között sok jó is találtatik, hogy miattok csak igen bajosan mozoghat 's' az olvasót felette fárasztván, alig nyujt türodelméért egyéb jutalmat, mint egy pár ragszónak magyarázatát, melly különben is ismeretes. Nem tartom kiadásra méltónak.

Pest, 10. Jan. 1836.

Vörösmarty Mihál.

Az Akadémia a bírálat alapján az értekezést nem fogadta el a Tudománytár számára (1836. kgy. 12. sz.) s visszaküldötte a szerzőnek. Az értekezést Szinnyi nem említi meg.

10. Vélemény. (Főtitkári iratok 1840. év 1. sz.) Jászaynak a' régi nyelv- emlékekhez adandó értekezését 's' szólajstromát, mint melly nem csak nagy szorgalomra, hanem igen nagy jártasságra is mutat 's' magában sok becses adatot s utasítást foglal, elfogadhatónak vélem. Egyetlen megjegyzésem a' nyílt, közép és magas e elnevezéseket illeti; ezek helyett e' világosabb osztályozást ajánlanám:

zárt	{	rövid = e
	{	hosszú = ee (palóczos)
nyílt	{	rövid ë
	{	hosszú é

S így Jászay *nyílt* ë-je lenne *zárt rövid* e, *közép* e-je nyílt rövid ë, magas é-je nyílt hosszú é.

Vörösmarty.

Az Akadémia Vörösmarty jelentése alapján (1840. kgy. 193. p.) Jászay értekezését és szólajstromát kinyomatásra elfogadta s az érte-

kezés *Észrevételek* a tatrosi másolat, vagy müncheni codex szólamára s az előtte álló kalendáriumra czímen megjelent a Régi Magyar Nyelvemlékek III. kötetének (1842) I—LVII. lapjain, a szólajstrom pedig Tatrosi másolatban lévő elavult szavak, szókötések, sajtátságok czímen ugyanott a 267—366. lapon.

11. **Vélemény** 'Általános magyarosítási javallat' (javaslat) czímű értekezéséről. (Főtitk. ir. 1846. év 73. sz.) Ezen értekezést Elszasszer Ferdinand városi plébános 's alesperes írta, ki értekezését a következő figyelemre méltó szavakkal zárja be: „eleim Alsatiából szakadtak ide, mindazáltal mégis annak a földnek, melly engem szült, fölnevelt és már 65 évig táplált, a' mellynek mindent, a mi vagyok, isten után köszönök, háladatos fia akarok lenni s nem csekély dicsőségemnek tartom azt, hogy én most magyarnak nevezhetem magamat. De csak csupán magyar nevet viselni még nem nagy dicsőség, hanem azon iparkodni, hogy magyarságunkat cselekedetben is ottan, a' hol a' haza munkásságunkat és segítségünket kívánja, megmutassuk, legnagyobb dicsőség, a' mellyre isten segedelmével törekszem“. Ezen tiszta hazafiúi érzelemhez járul még, hogy a' magyarosítást ezen javaslata szerint már sikerrel megkezdette, 's Ács-Teszéren több évig gyakorlatba vette.

Egyszerű javaslata abból áll, hogy a' falusi gyermekeket nem nyelvtanból kellene magyarosítani, hanem kis magyar abc-és könyv' segítségével, mellyet az értekező szükségesnek vél bővítetni 's a' gyermekek fogalmához képest kiegészíteni. Szükségesnek tartja továbbá, hogy a' magyar nyelvtanító a' gyermekek' anyanyelvét (német, tót, rác stb. nyelveket) épen olly jól értse mint a' magyart, hogy e' szerint képes legyen a' körükbe tartozó dolgokat nekik mind két nyelven előadni.

Ha az academia ezen javaslatot elfogadhatónak véli, nem ártana a' kis abc-és könyvet a' szerzótől felkérni vagy ha csak egyféle van, megszerezni 's a' szerző javaslatához képest kiigazítani. Mindenesetre pedig a' szerzőnek az academia, e' tárgyban intézkedését teljes méltánylat mellett tudtára adni, hogy dicséretes buzgósága ezen részvét által táplálatot 's erősödést nyerjen.

Pest, Május 12-én 1846.

Vörösmarty Mihál.

Az Akadémia elemi könyvek kiadását, készítését nem vállalta magára, de Vörösmarty ajánlatára Elszasszernek buzgalmaért méltánylását fejezte ki (1846. kgy. 181. p.). Szinnyei nem ismeri.

12. **Vélemény** *Introduzione allo Studio della Lingva Ungherese*. (Főtitk. ir. 1848. év 34. sz.) Ezen kis nyelvtan kezdők számára lévén dolgozva, nem kívánhatni, hogy kimerítő legyen. Azonban némelly hiányokat még is szükséges volna kipótolni. És pedig a' neveket. Névragozást illetőleg:

1. Általában meg kellene említeni a' hangzón végződő nevek-

nek a' ragokkal összeillesztésmódját 's ennek folytában a' főbb kivételeket, u. mint a' hó, tó, szó, ló, kő, fű sat. szokat, mellyek hangzókat megrövidítvén 's néha változtatván hangzó kezdetű ragok előtt v-t vesznek közbe: havat, lovat, követ.

2. A' tanulók könnyebbégeért meg kellene mingyárt legelül mondani, hogy a' magyarban több alanyeset van, u. m. a) maga a' törzsöknév, p. o. vár, b) a' birtokos alanyeset (Nominativo) é éi: váré, vár-éi, c) a' személyragos alanyesetek: am, ad, sat. váram, várad sat., d) a' többes alanyeset: várak. 'S végre hogy mindezeket szabály szerint ragozni lehet.

3. A' személyes névmások' ragozását könnyebben megtanulja az idegen, ha megmondatik, hogy az a' viszony 's egyéb ragokból 's a' személyragokból áll elő illy módon: nekem, neked, neki, nekünk, nektek, nekik, rólam, rólad, róla, rólunk, rólatok, róluk.

A' tárgyesetragról (Accusativo) hibás utasítás, hogy az l, ly, ny sat. betűkben végződők egy t vesznek föl, mert e' szabály csak a' több tagu szókról áll, az egy taguak többnyire hangzóval vevén föl a t-t, p. hal-at, vas-at, vaj-at, hely-et sat., tudnillik, ha a' végbetű előtti hangzó rövid.

Az igeragozás hiányos, a' mennyiben a' hangzón végződő igékről szó sincs. Ezekről legalább meg kellene mondani, hogy midőn a' ragozásban hangzóval találkoznak, véghangzójok megrövidül s v-t vesznek közbe, p. o. ró, rovok, rovunk, jő, jövök, jövünk, jövend.

Meg kellene röviden említeni az ikes igék' eltérő ragozását, a' tesz, vesz, visz, hisz rendhagyókét, 's végre szinte röviden a' hangugratókat p. o. sodor, sodrom, sodrod, *sodorja* sat.

Ha ezen hiányok kipótoltatnának, a' munkát hasznavehetőnek találom.

Pest, Jan. 12-én 1848.

Vörösmarty Mihál.

A kis olasz nyelvtant, mely mint tankönyv az engedélyezést akarta elnyerni a tenger melléki iskolákra, a helytartótanács az akkori szokáshoz mérten az Akadémiához küldötte le véleményezésre. Vörösmartyt kívül még Császár adott róla véleményt. Császár szigorúban bírálta meg a tankönyvet (1848. kgy. 31. p.), s azt jelentette róla, hogy hiányos és módszere következetlen. A módszer miatt vita keletkezett a kisgyűlésen, a melyben Császár, Szemere, Toldy és Vörösmarty vett részt. A kisgyűlés ennek alapján úgy határozott, hogy csak a nyelv rendszerén alapuló módszer a helyes és a magyar nyelvnek megfelelő grammatikai schemákat kell használni, s ezért azt ajánlotta a helytartótanácsnak, hogy vagy át kell dolgozni a tankönyvet, vagy magyarul és olaszul jól tudó szakembert kell megbízni egy új nyelvtan készítésével (az akadémiai magyar nyelvtan alapján).

13. Vélemény. (Főtitkári ir. 1848. év 42. sz.) Ma tizenkét óra-

kor kapván meg a' kéziratot, csak néhány szóra kell szorítkoznom, melly úgy hiszem mind a' mellett elégséges lesz a munka' megismertetésére.

Márkodi Márton' kéziratának azon része, melly a' nyelvtudományi osztály' bírálatára bízott, arról szól, mikép oktattatnak a' gyermekek a' betűk' megismerésére, ajánlatot foglal továbbá magában az összetett betűk' egyszerűsítéséről. Az előadás igen népszerű akar lenni, de inkább pongyola és hosszadalmas s' alig czélszerű: tanítványait a' régi tanítók' megutálására tanítván inkább, mint a' mire kell. Mi a' betűk' egyszerűsítését illeti, ajánlata el nem fogadható, az összetett betűk helyett olyak felvételét ajálván, mellyek a' régi nyelvekből ismeretesek 's egészen más hangok' kifejezésére használatnak; de a' mostani európai divattól is nagyban eltérnek, sokkal hihetőbb lévén, hogy egészen új betűk fogadtassanak el, mint olyanok, mellyeknek ismeretes hangjaik nyelvünkben egészen más hangok' kitételére volnának átfordítandók. Ilyenek: à, q, x, w, a' c ellen e' részben nem lehetne kifogást tenni, de az y is, mely az i, j hangjával bír, inkább volna az ly, mint az ny helyett használható.

Vörösmarty Mihál.

Az Akadémia Vörösmarty és Czuczor véleménye alapján a kéziratot kiadásra nem fogadván el, a szerzőnek visszaküldötte (1848. év kgy. 33. p.). Szinnyei Márkodik nem ismeri.

*

A fenti bírálatokon kívül az Akadémia jegyzőkönyveiben van még néhány följegyzés Vörösmarty nyelvészeti munkásságáról.

1832-ben (kgy. 77. p.) Schedellel megbírálta Wachtler Albert német-magyar szótárát, mely szerintük gondos munka, de a melyet nem ajánlottak a kiadásra, mert ugyanekkor határozta el a társaság egy ily zsebkönyv készítését.

1833-ban (kgy. 84. p.) azt indítványozta, kérje meg a heti ülés a nagygyűlést, ajánlja az igazgatóságnál, hogy a leírandó régi magyar kéziratok közül a nyelvészeti fontosságúak kiuyomattassanak.

1834-ben (kgy. 327. p.) szóval előadta, hogy Udvardy János: A nyelv ügyében cz. kézírata hasznavehetetlen, a miért is e kézirat a szerzőnek visszaadatott.

1835-ben (kgy. 220. p.) ajánlatára Guzmics: Nyelvünk újabb fordulatairól cz. értekezése helyességénél fogva a Tudománytárba felvétellett, (kgy. 276. p.) Kollár „Az emberi nyelv titka“ cz. kézirat ellenben visszautasított.

1836-ban (kgy. 312. p.) véleményt ad Nagy György czeglédi plébános értekezéséről. Nagy a *szellem* helyett a *hélek* szót ajánlotta, de Vörösmarty kimutatta, hogy a szellem, szesz már közdivatú s így Nagy ajánlatát és értekezését az Akadémia nem fogadta el. Hollók Imre értekezését ellenben a gömöri barkókról (kgy. 83 p.) és dr-

Mahovszky szótári mutatóványait (kgy. 181. p.) ajánlatára az Akadémia elfogadta a Tudománytár számára.

1837-ben a Tájzsótár előadója. A kgy. 302. p. szeriut a társaság felveszi ajánlatára a Tudománytárba Guzmics: A művészeti, különösen színészeti nyelv cz. értekezését.

1839-ben Bajzával és Bugáttal együtt megbízást nyer a „földirati műnyelv“ magyarra fordítása tárgyában, mert Nagy Károly magyar földgolyót akart szerkeszteni.

1846-ban kedvező véleményt ad (kgy. 20. p.) Gondol Dániel Magyar nyelvtanáról, a melyet a Helytartótanács küldött az Akadémiához véleményezésre. Értekezett az egyik ülésen (96. p.) az egyszerű szóképzőkről; a 156. p. szerint ajánlatára az Akadémia a latin febris-nek magyar szavául Gebhardt *érláz*-a ellenében a *láz*-t fogadta el. Ugyanezen évben (kgy. 170. p.) Toldy az egyik ülésen a magyar nyelvnek a török nyelvhez való viszonyáról értekezett és a grammatikai alakokból a két nemzet szellemi rokonságára vont következtetéseket. Erre az ülésen vita fejlődött, a melyben Vörösmarty is részt vett. Ő nem a grammatikai szerkezetet tartotta annyira fontosnak, mint inkább az anyagi elemeket, ú. m. a gyököket, ragokat és szóképzőket s ezek hasonlóságában kereste a nyelvek rokonságának alapját. Vele szemben Kállay Toldy véleményét pártolta. A kgy. 275. p. szerint Vörösmarty 1846-ban az „a ki és a melly“ névmások kihagyásáról is értekezett.

1850-ben (kgy. 69. p.) Lugossy Józseffel együtt véleményt adott Gondol Dánielnek az ipariskolák számára írt magyar nyelvtanáról, a melyet csak az esetben ajánlott, ha az akadémiai elvektől való eltéréseit kijavítja.

Ha tekintetbe vesszük, hogy Vörösmartynek e nyelvészeti munkásságán kívül még egyéb működési köre is volt az Akadémiában (pl. más irányú művek ismertetése, drámai bírálatok, javaslatok, a mely műveit más helyütt fogom bemutatni), el kell ismernünk tevékenysége sokoldalúságát, s azt is, hogy az Akadémiának igen tevékeny és nagyszorgalmú tagja volt.

(Vége.)

VISZOTA GYULA.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXXV.

Javítások. Igaza van *Geibel*-nek, hogy „Das Merkmal des wahren Dichters ist die Fähigkeit zu korrigieren“. Igaza van *Heine*-nek, midőn ezt írja egy levelében: „Schöne nicht das kritische Amputiermesser, wenn's auch das liebste Kind ist, das etwa ein Buckelchen, ein Kröpfchen oder ein anderes Gewächsen mit zur Welt gebracht

hat. Sei streng gegen dich selbst, das ist des Künstlers erstes Gebot. Ich glaube dir hierin oft ein Beispiel gegeben zu haben“.

Ezt vallják a mi költőink is, még pedig a legnagyobbak. Gondoljunk csak — nem is említve *Kazinczy*-t, a ki már szinte betege volt a „nonum prematur“-nak — *Vörösmarty*-ra, a kinek kéziratái a sok javítástól, sűrű törléstől ékesek, vagy inkább éktelenek. *Petőfi*-nél sem ritkaság a kisebb-nagyobb változtatás, noha ő csak akkor fogott tollat, mikor már jól kifőzte gondolatait, kész formába öntötte s napokig is hordozta magában.

Arany-ról azt hiszik sokau, hogy azon, a mit írt, aztán nem változtatott. Az 1883-iki (teljes) kiadás gondozója ezt mondja erre nézve: „Nem jelent meg egy sora is, mely a kérlelhetetlen autokritika tűzpróbáját jó eleve ki nem állotta volna. Költeményeit, dolgozatait már oly alakban küldé világgá, hogy rajtok, ismételt megjelenésük alkalmával, változtatnia nem tartá szükségesnek“. Megczáfolja ezt, hogy egyebet ne említsek, az, a mit a *DI*-ből átvett a *TSz*-be, de az egész trilogia, kivált *TE*-je. Hogy kisebb költeményt nevezzek, tessék összenézni a *Rózsa és Ibolya* utolsó szövegét az *Életképek*-ben megjelentével s a *Kis-Újszálláson* őrzött első kézirat-tal. Hanem, ha javított, változtatott, azt gonddal és okkal tette. Azért nincs is költőnk, a kinek e részben való tanulmányozása nagyobb haszonnal járna, főkép fiatal írókra nézve.

Én ezúttal csak azon (csekélyebb) változtatásokat veszem sorra s vizsgálom, melyeket Arany „*Zács Klára*“-ja szövegén tett, leginkább a *DI*-ben. Azért pedig, mert a mit javított rajta, azt utóbb jobbra visszajavította. Mért változtatott? Mi oka volt rá, hogy helyreállítsa az eredeti szöveget? Eszembe jut itt *Schiller* „Handschuh“-ja, melynek ezt a sorát: „Und er wirft ihr den Handschuh ins Gesicht“, Frau von Stein kedvéért erre változtatta: „Und der Ritter sich tief verbeugend spricht“, később azonban visszatért az eredeti fogalmazáshoz (*St. Foix*-nál: „il jette le gant au nez de la dame“). Így van-e, nem tudom. A *Hempel*-féle kiadás szerint a *Steinné* sora az „ursprüngliche Lesart“. Hogy helyesen járt-e el *Schiller*, döntse el a pszichologia. Szerintem a lovagi nőcultuson győzni kell itt a méltó fölháborodásnak, mely nem ismer kínéletet.

„*Zács Klára*“ *A Magyar Nép Könyvé*-ben jelent meg először (1855), s ha a benne esett változtatásokat vizsgálóra vesszük, e könyvön kívül Arany költeményeinek I. kiadását (1856), aztán az 1867-iki összes kiadást, melyet a költő maga revideált, de kiváltkép az 1863-iki *Koszorú*-t kell egymással összevetni, melyben a *Dalás Idők* III. éneke s az ebbe szőtt ballada is világot látott, mert ennek a szövege leginkább eltér a többiétől; továbbá a *TSz*-t, melyben szintén megvan a mesével szervesen összefüggő ballada; végre a költő halála után 1883-tól megjelent „végleges teljes“ (!) kiadást,

melyet, Arany határozott kikötése szerint, nekem kellett volna sajtó alá rendeznem, ha Ráth Mór meg nem rágja a szíjat.

Elsőben is megemlítem, hogy Aranynak alig van verse, melyben egy vagy több „dültbetűs“ szó ne fordulna elő. E figyelmeztető móddal nem egyszer vissza is él (a mint régiebb magyarázataimban már kimutattam). Ebben a balladában is van, a mi cursive nyomattott; de csak ez a két szó: *Minden nemzetségét!* Mit akart evvel Arany? Ki akarta emelni s éreztetni az olvasóval a bosszú igazságtalan és szertelen voltát. Szükség volt-e rá? Nem mondhatnám. Elég az hozzá, hogy minden kiadásban megvan, csupán a DI.-ből s TSz.-ből maradt el. Emezeknek kell igazat adnunk, mert hisz a felkiáltó jel maga eleget beszél. De kárpótlásul a DI. és TSz. a „piros“ szót húzzák alá: „Azt a rózsát, *piros* rózsát, Hajh, beh szeretném én!“ — fölöslegesen, mert ki ne értené meg a nélkül is rögtön, hogy a „piros“ rózsza = „barna“ leány (Klára)? Az elmaradt helyett a DI. még ezeket tartja kiemelendőknek: „Inkább temetőbe, A fekete földbe, Mint ama *nagy palotába*, Ősz atyja elébe“, „Akkor mene *Feliczián*“, „*Életed* a lányért, Erzsébet királyné!“, „*Gyermekemért gyermek!* Lajos, Endre halj meg!“ Kiki láthatja, hogy e kiegészítő módhoz nem volt szükség nyúlnia a költőnek, nem volt éppen ezen balladában, melynek tárgya mindenki előtt ismeretes történeti epizód, úgy hogy az is világos benne, a mi egyébként homályos volna.

Hadd lássuk már most, micsoda szövegbeli variánsokat, eltéréseket találunk „*Zács Klára*“-ban. Találunk jócskán, de nagyobb részük jelentéktelen, csak kettő-három van, a mely nagyobb figyelmet érdemel. Íme:

„Királyasszony kertje,
Kivirult hajnalra“ (MNK.)

[Az első sor vesszője, mely a többi kiadásokban nincs meg, két mondatot csinál az egy mondatból. Sajtóhibának venném, ha nem ismernék száz népdalt, melyekben a kezdő sor efféle csonkán odavetett mondat (mint népdali sajátság).

„*Édes anyám rózsafája*,

Én vagyok az egyik ága“ (itt, persze a vesszőt nem lehetne egyszerűen elhagyni). De már itt:

„*Az én rózsám fehér háza*

Ablakára madár szálla“ (M. Népk. Gy. I. 270) helyén volna, szerintem, a vessző. Petőfit se rónám meg, ha „A magyar nemes“-ben ilyen interpunctiót használ:

„*Őseimnek véres kardja*, (vesszővel)

Fogason függ, rozsdá marja“].

„*Szivdobogást érzek*“.

[Így, rövid i-vel: MNK. 1. 2. kiadás, DI. Az 1867-iki s 1883-iki k.-ban s TSz.-ben hosszú az *í*, helyesebben].

„Sietős az útam,
Reggeli templomra“.

[A vessző megvan az 1. és 2., az 1867. és 1883-iki kiadásban; nincs meg a MNK., TSz. és DI.-ben (emitt „utam“ rövid u-val). A vessző az egy mondatot kettővé, a másodikat explicativ értelművé teszi: „még pedig“].

„Ha beteg vagy, hát fekügy le
Bársony pamlagomra.“

[Hosszú ű-vel (fekügy) az 1., 2. és 1867-iki kiadásban].

„Megyen a királyné
Megyen (a) templomba.“

[A névelő kimaradt éppen abból a kiadásból, mely Arany gondjai alatt jelent meg (1867). Nem említeném e világos sajtóhibát, ha meg nem téveszti (mulatságosan) Greguss, a ki ezt merete mondani e csonka fél sorról (Arany J. Balladái 1877. 166. l.): „Mintha rossz gondolatai meg-megakasztanak a királyné lépteit, mintha most, így, nem is kellene templomba mennie“ (vö. Nyelvőr VI, 155—56. l.)]

„Megtalárod a térdeplón,
Ha nem a diványon.“

[Greguss egykori önkényes interpunctiója szerint: „ha nem, a diványon“, a mi kiforgatja az egészet (vö. Nyr. VI. 156. l.). Erre mondta Arany nekem, hogy Greguss „nagyon keresi itt a logikát“. Egyébiránt így közli Toldy is még előbb: „A magyar költ. kézi k.“-ben (1857). Úgy látszik, utána indult Greguss, vagy „docta capita“].

„Haj, lányom, lányom,
Mi bajodat látom?
Jöszte, borúlj az ölemre,
Mondd meg, édes lyányom“.

[Többnyire: „hej“. — A DI.-ben „mond *el*“ van „mond *meg*“ helyett. Emezt utóbb visszavette a költő. De hogy is kívánhatná az apa, hogy „*el*mondja“ leánya azt, a mit „*meg*mondani se képes?“]

„Rettenetes bosszúálló
Kardja volt kezébe“.

[A DI.-ben a „rettenetes“ után vessző van, minélfogva az értelem ez = rettenetes és bosszúálló kardja. Vessző nélkül „rettenetes“ a már jelzővel fölszerelt alanynak (bosszúálló kardja) a jelzője. Ez lévén a helyes fölfogás és értelem, jól tette Arany, hogy visszatért az eredeti szöveghez.]

„Gyermekemért gyermek.“

[E szókat TSz.-ben vessző választja el. Kétségkívül sajtóhiba, melyet, csodálatosképen, az 1883-iki kiadás is meghagyott.]

„A más kettőért
Veje, lánya végét;“

Piros vérem hullásaért

Minden nemzetségét.“

[A DI.-ben s TSz.-ben: „kettőér“ és „hullásaér“ amott, „hullásaér“ emitt. Mért? megmondja a négy sorvégi *t*. Hogy aztán az 1867-iki kiadás visszafogadta az eredetit, rosszul tette. Az 1883-ikinak is TSz. után kellett volna indulnia. Különös, hogy e kiadásban a kisebb költemények közé sorozott s a TSz.-be szőtt *Zács Klára* sokban eltér egymástól. Kétféle szövege ugyanannak a versnek!]

„Isten ója nagy csapástól

Mi magyar hazánkat.“

[Így van a MNK.-ben; az 1. és 2. kiadásban, továbbá az 1867-ikiben s az 1883-ikiban így: „csapástól“, melyet vándorló sajtóhibának tartok. A DI.-ben s TSz.-ben: „csapástul“.]

Mindezek, kedves olvasó, apróságok. Azt hiszem, neked is. Érdekesek, de csak apróságok. Van azonban a DI.-ben két oly változtatás, mely mélyebben jár s megérdemli teljes figyelmünket, s azt, hogy tüzetesebben foglalkozunk vele.

Az egyik ez:

„Vissza se megy többé

Delü szüzek közzé“.

A másik ez:

„Véres az ujjad,

Nem vérzik hiába:

Mit kívánsz most, *királyi nöm,*

Fájdalom díjába?“

Amazt így találjuk a DI.-ben:

„Vissza se ment többé

Szüz leányok közzé“.

Emezt így:

„Mit kívánsz most, *én királynöm,*

Fájdalom díjába?“

Mi készítette Aranyt e lényeges változtatásokra? Mi készítette, mikor maga mondja a balladáról, hogy:

„Ide irom, ámbár régi, kopott nóta,

Tudja fiatal, vén, húsz esztendő óta“ (TSz. XII. É.).

Oly költeményen változtatni pedig, mely régóta közzájón forog, kétszer is megfontolandó. Szinte bántó azokra, a kik könyv nélkül tudják, tán szavalgatni is szeretik. Jól emlékszem, hogy fiatal koromban nekem is visszatetszett, mikor olvastam a *Koszorú*-ban. De hát változtatott rajta. Az első változtatást kétségkívül azért tette, mert világosan ki akarta fejezni, hogy mi történt Klarával: „nem ment többé *szüz leányok közzé“*, mert nem volt közük való, ó, a ki már nem volt az. Azt hitte *akkor* (javító kedvében), hogy ennek kifejezésére a „deli szüzek“ nem elegendő. A második változtatást pedig

azért, hogy a király hitvesi gyöngéd szeretetének, részvevő fájdalomának határozottabb kifejezést adjon a jelzőül oda tett bensőséges én-nel („én királynóm“).

Azonban csakhamar mást gondolt Arany. Már az 1867-iki kiadásban, s később a *TSz.*-ben (1877) a ballada régi szokott szövegét találjuk.* Ugyan mért tért vissza ehhez? Átlátta, hogy a kényes dolog egyenes megnevezése illemsértő, a nélkül, hogy világosabbá tenné azt, a mi úgyis világos; átlátta, hogy — népdalok, népmesék példáját követvén — leplezve, takarva is meg lehet éreztetni és értetni azt, a minek kereken kimondása szemérmertlenség. Hisz ugyan csak itt ő maga mesteri példát ad a rejtetten-nyílt előadásra, midőn Kázmér merényletéről, a tényről egy szót se ejt, de előkészít reá s következményeit láttatja. Eszébe juthatott az is, hogy e változtatással elesett a „deli szüzek“ kedves ismétlése; észébe juthatott, hogy következetességből amoda elől is így kell vala: „Szép virágok, szüz leányok“, a mi persze ott még bántóbb volna, mint alább, mert ok se volna rá semmi. A „vissza se ment“ multja sincs helyén, mert egyszerűen tudunkra adja a vissza nem menetelt, holott „vissza se megy“ e kettőt fejezi ki: se *most*, se *ezután*. Különben is a „ment“-nek nem jól felel meg a következő mondatban: „inkább *menne* temetőbe“, de „megy“-nek annál jobban. Mindezt tekintetbe véve, visszapártolt Arany oda, a honnan kár is volt elpártolnia. — Hogy a másik változtatást mért ejtette el szintén, azt még könnyebb megérteni. Az „én királynóm“ megszólítás a királyt inkább mint férjet, mint szerető férjet tünteti fel, a kinek vérzik a szíve neje szenvedésének láttán. Ez a hitvesi érzés talál kifejezést (a mint már említettem) az *én*-ben. De vajjon ezt az érzést tolja-e itt előtérbe a helyzet lélektana? A véres tett nyomán nem a boszú indulata-e az, a mi eltölti a királyt? S midőn a királynét meg- és felszólítja, ezt mint *király* teszi, a ki élet és halál ura, a ki büntet s boszút áll tetszése szerint (vö. a történet tanuságát). Azért mondja nejét „*királyi* nóm“-nek, mert a maga, a *király* hatalmát ruházza reá, a ki aztán él is, tud is élni azzal: erőt vesz testi fájdalmán s szörnyű ítéletet mond, melynél a király sem mondhatott volna szörnyűbbet. Ez *menne* veszendőbe nagyjában a változtatott szöveggel, mely úgy tünteti föl a dolgot, mintha a királynénak *saját joga* volna a bűnnek ily irtóztatós megtorlására,

„Mikor egész erdőt, ágastul-tövestül

Három ivadékon irtottak keresztül“ (*TSz.* IX. É.).

E meggondolás indította Aranyt arra, hogy itt is visszavegye az első szöveget.

* Hol van, kinek birtokában Z. K. kézírata? megvan-e? nem tudom.

Íme, egyetlenegy kisebb költemény mennyi mondanivalót csal ki abból, a ki a költő variánsait gondosabban vizsgálja! Bizony, bizony, nem jól beszél az 1883-iki kiadás rendezője, hogy „a kiadások közötti különbség, szöveg tekintetében, nagyon csekély, s így variánsokat is közölnünk, *jelennen* nem tartottuk szükségesnek“. E „*jelennen*“ óta idestova 30 év telik el, s Arany ismertetésére ezen a téren mind maig mi se történt.

LEHR ALBERT.

Suhancz és suhanczár.

A *suhancz*, noha a régi irodalomból nem mutatható ki, ma országszerte ismert szó. Eddigi tudomásunk szerint a XVIII. század végénél előbből nincs följegyezve. Bartzafalvi Szigvártjában (1787) mondja az öreg Krónhelm a fiatal Szigvártról: „ahon ez a Suhantz la!“ (I. 304); a 409. lapon pedig egy „paraszt suhantz“-ról van szó. — BSzD. (1792) szótárhozza először s „nevendék paraszt fitzók“-nak értelmezi. Csillagot tesz mellé, a mit az idegen eredetű szóknál és a csinált szóknál szokott tenni, azt akarván ezzel jelenteni, „hogy az olyanok' bé-vételek felett még talán kérdés támadhatna“ (Előszó). Sándor István (Told. 1808) minden megjegyzés nélkül „juvenis pubescens, adolescens“-nek értelmezi. Márton Szt. 1807-ben még nem ismeri, de 1811-ben már fölveszi s „ein Bursche“-nek magyarázza. Kassai (MD. Szókönyv 1833) szerint Hegyaljai szó s jelentése, BSzD.-dat egyezőleg, „adolescens rusticus“. A Tsz. (1838) Gömörből (itt am. virgoncz), Tornából, Dunántúlról (am. gyerkőcze) és Szatmár vidékéről ismeri. Azóta minden újabbkori szótárunkban (kivéve a MTsz.-t) megvan s értelme fölserdült ifjában állapodik meg“, ki a gyerkőcze-korból már kilépett“.

CzF. könnyedén odavetett magyarázatát (*suh+ancz*) mellőzve, azt találjuk, hogy mindazok, kik a magyar *suhancz* etymológiájával foglalkoztak, mindannyian (Sándor István, Sokféle XII. 126; Leschka, Elenchus 209; Dankovszky, Lexicon 823; Halász Ignác, Nyr. VIII. 257) a cseh-től *šuhaj* egyik kicsinyítőjével, a *šuhajec*-czel, (SI.-nál *suhanyetz* is) vetették egybe. Jelentésére nézve a *šuhaj* (Jungmann, Slownjk.: ein Knabe, wenn er schon hübsch gross ist, ein Bursch, Jüngling, Junge, Kerl; Kott, Česko-Něm. Slovník: der Bursch, Junge, Jüngling) csakugyan teljesen megegyez a magyar *suhancz*-czal. Mindamellet nagyon feltűnő, hogy ezt az egybevetést Miklosich (Denkschr. d. kais. Akad. XXI) nem sorozta be a szlávból vett magyar szók közé.

Térjünk át a *suhanczár*-ra. Ennek a mai népnyelvben két jelentése van. Az egyik főnévi s értelmére nézve, Kassai (IV. 335) és a MTsz. szerint, teljesen megegyez a *suhancz*-czal. A székelyeknél,

Kállay szerint a Tsz.-ban, „fölserdült ifjút“ tesz, holott Krizánál (Vadrózsák) Udvarhelyszéken „karcsú, magas termetű ifjú“. Ez utóbbihoz már egészen közel áll a melléknévi jelentése. Tolnában és a Székelyföldön (Tsz.) ugyanis *suhanczár* még am. „vékony, sugár“, és *suhanczáródni* am. vékonyodni.

Különös, hogy még a *suhancz*, mint föntebb említettük, csakis 1787 óta mutatható ki, addig a *suhanczár* nemcsak a mai népnyelvben, hanem a régi irodalomban, sőt okiratokban már a XV. század végén is megtalálható. Geleji Katona 1645-ben írja az unitáriusokról: „így tanítják a' Colosvári nagy Scholában az ő *suhanczáríkat* argumentálni“ (Titk. titk. 350); két évvel később pedig a pápista urak udvarabeli *suhanczár inaskákat* emlegeti (Válts. titk. II. 326). A nyelvére és izlésére legparasztabb hitvitázónál, Matkónál is megtalálni a *suhanczárt* a Bány. Csák. (1668) 7. lapján: „Nézzétek ki suhanczárú lón! Nézzétek ki potrohos!“ Értelme: nézzétek, mily vékonykának lett, és most milyen potrohos!“

Nevezetesebbek és a szó eredetére nézve különösen fontosak az OklSz.-ban található XV. és XVI. századi adatok: „Gladeus *Swaynczar*“ (1491-ből); „Eodem die *Swanczarnak* ad cenam dedi“ (1495-ből, helyesen 1500 tájáról); „Tympanum *swanczar*“, „tympana peditum *Swanczar*“, „Eg *swonchar* dob“ (a XVI. sz. közepéből). Volt tehát régen nemcsak *suhanczár-ember*, hanem *suhanczár-dob* és *suhanczár-gladeus* is.

Mi volt az a *gladeus*? Ilyen szót a középkori latin nyelv (vö. Ducange, Bartal) nem ismer, és miféle ember lehetett az a *swanczar*, a kinek vacsora járt ki? Az illető iratokat, a melyekből az OklSzt. föntebbi idézeteit vette, az OrszLev.-ban őrzik. Könnyű tehát fölvilágosítást szerezniük.

A *gladeus* szó a Velika várában 1491-ben összeírt tárgyak lajstromában „sagittae balistarum, sagittae manuales“ után és „biccilli, dacus (dákos), bozdogan turcales“ előtt, tehát a fegyverek során fordul elő. Világos ebből, a mit különben gondolni is lehetett, hogy ez a „gladeus swaynczar“ valami kardfélét jelentett.

A külön álló *swanczar* egy számadásban fordul elő, a melyben valamelyik főúr udvarabeli számtartó egy heti kiadásairól számol el. Ebben mindennap (tehát hétszer) előfordul ez a tétel: „Ad prandium swanczarnak dedi fl. 8, et eodem die swanczarnak ad cenam dedi fl. 2“, vasárnap pedig fl. 3). A ki II. Ulászló idejében 8 forintot kapott ebédre és 2 forintot vacsorára, az nem lehetett valami suhancz vagy fölserdült ifjú, és az akkori árviszonyokat tekintve, nem is egymaga, hanem legalább is tíz-tizenketted magával ebédelt és vacsorált a 8, illetőleg 2 forinton. A *swanczár* tehát ama főúr udvarában valami személyzetnek feje lehetett, a kinek kiadták a maga és emberei számára az ebéd- és vacsora-pénzt. A cselédeket (familiares),

abrakosokat (praebendarii) és a diákokat (scholares) külön említi a számadás, tehát a suhanczár személyzete ezek közül egyik kategóriába sem tartozott.

De a XV. századi főuraknak testőrzőik is voltak, róluk pedig nincs külön említés. Vajjon nem ezeknek a feje volt-e a suhanczár? Ezeknek kardjuk és dobjuk is volt. (Vö. gladeus swaynczar, tympanum swanczar.)

Grimm szótára szerint *schweizer* nem csupán svájcei, hanem még „leibtrabant, leibwächter, thürhüter bei vornehmen personen“ is (IX. 2472). A tóiban *švajcar* svájcei ember (Bernolák, Lex. Slav.); a csehben *švančarsky*: schweizerisch (Kott, id. h.).

A most idézett alak- és jelentésbeli egyezések oly szembezők, hogy aligha lehet őket pusztán véletlen találkozásnak tulajdonítanunk. Talán nem tévedek, mikor azt állítom, hogy a magyar *suhanczár* nem egyéb, mint a német *schweitzer* szónak cseh-től réven hozzánk jutott elváltozása, s hogy az eredeti jelentése minálunk „testőrző“ lehetett. A testőr rendszerint ma is karcsú, magas termetű ifjú, s a *suhanczár* Udvarhelyszéken (l. fentebb) ma is ugyanezt teszi. Ebből a jelentésből azután már könnyen kifejlődhetett a „vékony, sugár“ jelentésű melléknév is.

Van-e kapcsolat és származásbeli közösség a *suhancz* és a *suhanczár* között? E kérdésre, a fentebbi fejtegetések után, egész biztossággal csak annyit felelhetünk, hogy a *suhanczár* nem a *suhancz*-ból lett, vagyis a képzése nem *suhancz*+ár, mint a hogy CzF. és Komáromy Lajos (Nyr. 7:162) vélte.

Újabbkori elvonás-e a magyar *suhancz* a magyar *suhanczár*-ból (vö. NyÚSz.), vagy pedig két különálló, egymástól független szóval van-e dolgunk, eldönteni nem tudom.

SZILY KÁLMÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Omsóér. Ismeretes dolog, hogy Anonymusban a címül írt szó kétszer is előfordul. Az adatok ezek: 22. §: a siluis nyr usque ad *umusouer*, 28. §: iuxta quendam fluuium nomine *humusouer*. E rejtelmes szót a Képes Krón. (Font. Dom. II. 196) segítségével sikerült megfejteni (l. Nyr. XXXIII. 125, 233, 307).* Ez a krónika ugyanis elbeszéli, hogy Kaposcskú vezér Szent László korában „depopulata terra transilvana transiens venit ad Byhor et circa flumen *Vmsoer* aliquantis diebus permoratus est“. Ugyanez az *Vmsó-ér* előkerül egy XVI. századi nyomtatványban is, melynek címe: „Haec svnt quae

* Ez az *omosó* ~ *omsó* > *onsó*, *unsó* összefügg ugyanis a magyar *ont* (rég Magyar *om-t*), *omlik* igékkel (vö. *omlás* = örvény, MTsz.) s épp olyan gyakori képző, a milyen a *lépeső*: *lépcső*, *hágcsó*: *hágcsó* stb. Szerk.

continentvr in hoc libro. Per Valentinum Polidamum querela communis Populi de pace ad Christianos Principes . . . Valentini Polidami Liber Sextus ex noua et nondum in lucem data Chronica Hungarorum excerptus . . .“ 12°. — Az a példány, melyet én használtam Krakkóban a Czartoryski-könyvtárban, csonka. WIERZBOWSKI, kinek „Bibliographia polonica“ cz. műve egy más példányról e nyomtatványt leírja (II. 61), azt mondja, hogy a mű Krakkóban, 1533-ban jelent meg. A mű F₁ lapján van az ajánlás, így: „Ad Generosum, ac Magnificum Dominum stephanum de Vuerbeucz summum secretarium, et cancellarium Serenissimi Regis Joannis Liber sextus Chronicarum de rebus gestis sancti Ladislai Regis“. Szent László történetében aztán ez van (G₃ lapon): „ . . . ad oppida, quae barbara uoce Bihor et Vnsoer appellantur in eas partes, quae Hungarorum lingua Bechei uocantur“. Hogy ez az *Unsóér* ~ *Onsóér* ugyanaz a szó, a mi Anonymus és a Képes Krónika szava, kétségtelen. Megemlítem, hogy *Polidamus* műve végén van egy vers, e czímmel: „Sancti Ladislai Regis epitaphium“.

MELEGDI JÁNOS.

Fattyú. E folyóirat 4. számában (167—172. l.) *Kräuter Ferencz* azt vitatja, hogy a czímbeli szó nem az oláh fátu átvétele, hanem eredeti eleme a magyar nyelvnek, ebből: „fa + tó“.

Megjegyzéseimet, rövidre szabva, a következőkben foglalom össze:

1. A természetes ész azt mondja, ha a fattyú = „fató“ hajtás, hogy a „tőhajtás“ az etymon. Nem hallgathatom el azt se, hogy a föltételezett „fató“ összetétel, legalább nekem, kissé fursán hangzik. Eddig úgy tudtam, hogy magyarul a helyes beszéd: „A fa tövén mászik a bogár; Korhadt már a fa szára“. Lehet, hogy a jövőben majd így mondják: „A fatón mászik a bogár; Korhadt már a faszár“. Tehát nem „Káka tövén költ a rucza“, hanem „Kákátón költ a rucza“.

2. A mellékhajtásokat nemcsak a magyar nevezi „fattyú hajtások“-nak, hanem pl. az oláh nyelv is: „copilii: Wurzelschlössling“ (*Tiktin*: Rumänisch-deutsches Wörterbuch) a „copil: Kind, Bastard“ szóból; aztán „copilet: Wurzelschlössling“; frați, a „frate: testvér“ többese; puî (< lat. pullus). A fölhozott analogia érthetővé teszi, hogy miért nevezik a magyarban is a fattyú szóval „fattyú hajtásoknak“ a „fa“ mellékhajtásait.

3. Az oláh paraszt az egész területen így szólítja meg gyermekét: „fātu mieň!“ . Tehát a fát (régőbbi „fātu“) se nem kihalt, se nem itt-ott járatos szó, a mint Kr. véli.

4. Az az ellenvetés sem egészen alapos, hogy a fattyú nagyon rég óta él a magyarban, tehát ez okból se lehet oláh kölcsönvétel, mert vannak még efajta régi oláh elemek a magyar nyelvben: s od, rüh, stb. Egyébként „sub iudice lis est“. Eddigi tanulmányaim ered-

ménye, hogy a régi fölfogás, mely szerint az oláhság XIII. század-beli bevándorló, immár tarthatatlan. Erről különben más alkalommal és más helyütt még szó esik.

Kr. czikke legkevésbé sem ingatta meg korábbi álláspontomat, hogy a fattyú oláh kölcsönvétel (< f á t u). ALEXICS GYÖRGY.

Erdő. Etymológiáját csak úgy odavetőleg kísérlettem megadni a -vány, -vény képzőről irtomban, egyetlen megcsillagozott szóval a következő sorokban (MNY. 4:414):

„A növény-höz hasonló képzésű az *ereszt* igéből (vö. „fattyat *ereszt* a kukoricza‘, „susnyákat *ereszt* a lasponyafa‘) az *eresztvén(y)* ~ *eresztvén(y)* > *eresztvén(y)*, a növendék *erdőnek* (< **eredő*) a régi nyelvben igen gyakori s a mai nyelvben is élő neve OktSz., MTSz.“

Ez sem kerülte el a figyelmét Wichmann Györgynek; hozzászól véleményemhez a mult számban (320. l.), hol bővebben megírta az *erdő*-nek szerinte helyesebb megfejtését. Az **eredő* > *erdő* származtatásban kétféle hibát is talál.

Egyik ez: „ennek a magyarázatnak is az a bökkenője, hogy sem a régi nyelv sok adata közt, sem a néprnyelvben nem találunk **eredő*-féle alakot (vö. ellenben — a *fürdő* szóra nézve — az OklSz., NySz. és MTSz.-beli alakváltozatokat)“. Ezzel szemben legyen szabad rámutatnom arra (fejtegettem MNY. 7:145, 246), hogy az igenév, ha köznévvé önállósul, ezáltal kiválik az igenevek csoportjából s hangtörténete a többi köznevekével lesz egy; közneveinknek pedig azt a hangváltozást, mely az **eredő*-ből *erdő*-t formálhatott, észlelhetjük már abban az időben, melyből az *erdő* régi adatai valók. Vegyük észre azt is, hogy a ‚bad‘ jelentésű *fürdő* közt és a ‚baden‘ jelentésű *fürdik* igeneve közt nincs is az a jelentésbeli távolság, a mi megvan az *erdő* s a többféle jelentésű *ered* igeneve közt; tehát amott nem is várható úgy a hangbeli elkülönülés, mint emitt. Hadd hivatkozzam továbbá *szöcske*, *hágcsó*, *lépcső* szavainkra, melyeknek *szököső*, *hágosó*, *lépéső* alakját sem a mai, sem a régi nyelvből nem ismerjük, sőt még alapszavukat sem (**szökös*, **hágos*, **lépés*); ott a *kesztyű*, melynek nincs *kéztévő* alakja, ott a *forogács*, mely sohasem *faragás* stb.

Másik ellenvetés > „a feltett jelentésbeli fejlődés (*eredő* > *erdő*) sem tetszik nekem elég természetesnek“. Mint magam is említettem, bizony az *eredő* és *erdő* közt a jelentésbeli kapcsolat nem könnyen vehető észre. De a ki ezért tagadja származtatásomat, annak tagadnia kellene az *eresztvény*-nek az *ereszt*-ből származtatását is. Fa, bokor meg-*ered*, hajtásokat *ereszt* — egy töről fakadt két ige, hasonló jelentésben; ha tehát az egyikből kelhetett ‚erdő‘ jelentésű szó, miért nem a másiktól?

Nem tévedek talán, ha Wichmann etymológiáját különben sem tartom elfogadhatónak: a *bükk-erdő* (*hely*)-féle kifejezések föltevését,

melyekben az *erd-* lenne ‚silva‘ s az *-ő* a denominális *-ú, -ű*, sem adat, sem analogia nem támogatja s nyelvünk története meg nem engedi.

MÉSZÖLY GEDEON.

Érzéketlen. E szót a NySz. nem ismeri; a NyÚSz.-nak I. része *Bárótz*i újításának állította (79); *Simai Ödön* a 17. századbeli újítótól, még pedig *Medgyesi Páltól* és *Geleji Katona Istvántól* származtatta (MNy. 4: 111); s az *érezketlen* mint ezeknek újítása került bele a NyÚSz. II. részébe (448). De már a 16. század elején írt *Virginia-codex*ben is megelphető: — „Mely kennal giwtretendwkh azok, kyk ezuillagi hywsagokat keuaniak az monostorokban, mert lesznek *erzetetlen* so oszlopa“ (144).

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

Szalmaözvegy. A *strohwitwe* magyar értelmezése a mult század első feléből való szótárainkban „ura elutazott asszony“ (Márt. 1803), „asszony, kinek a férje távol van“ (Tzs.) s csak Fog.-nál (1848) a mai *szalmaözvegy* (NyÚSz. II. r.). Pedig az irodalomban már jó félszázaddal előbb föl-fölbukkan ez a szó. Így olvasható *Gvadányinál*, egyik kevésbé ismeretes munkájában (A mostan folyó török háborúra czélozó gondolatok, 1790. 129. l.): „Jól tette fel edj Magyar vers szerző ezen négy sor verseket felölök (a férjüket hadba kísérő asszonyokról van szó): *Szalma özvegységre* jutott Asszonyságok, | Tsak a' Qvártélyokban vagytok bődogságok, | De a haborúban vagytok tsak terhére | Férjeteknek, azért maradjatok fére“. *Kazinczy* egyik, *Szentgyörgyi József*hez intézett levelében, 1806 febr. 16-án ezt írja: „Csóka Ur a' minap en confidence azt tudakozá *Péchy Sándorné Húgomtól*, ha vallyon az én *szalma-özvegységem* nem a' házasságbeli meghasonulás munkája e?“ (K. F. Level. IV:56.; uo. még egyszer).

A kifejezés eredetét német szótárírók és szólásmagyarázók (*Adelung*, *Campe*, *Wander*) egyértelműen arra a középkori szokásra vezetik vissza, hogy a házasságon kívül anyává lett leánynak, ha férjhez ment, menyasszonyi koszorú helyett *szalmakoszorúval* a fején kellett megjelennie a templomban. A *strohwitwe* tehát eredetileg gúnyos elnevezése volt az olyan nőnek, a kinek nincsen férje, nem is volt, de azért mégsem hajadon. Később azután tréfásan mondták az olyan asszonyra, a kinek férje rövidebb időre elutazott. A további fejlődés az volt, hogy az olyan férfira is mondták, a kinek felesége eltávozott. Ma már gyakrabban halljuk emlegetni a férfiak *szalmaözvegységét*, mint az asszonyokét.

PÜTNYOKY IMRE.

A hőke etymológiájához. A MNy. szeptemberi számában a szint jelentő melléknevek lappangó kicsinyítőit tárgyaló cikkemben annak a sejtelmeknek adtam kifejezést, hogy az állatok színére vonatkozó *hőke* am. „kese v. sárgásfehér fejű“ ökor, tehén, ló egy

hő alapszónak a deminutivuma és ez a *hő* tulajdonképen a „meleg, forró“ értelmű „hév, hé, hő“ átvitele.

Az ott említetteken kívül támogatja feltevésemet a latin *can-didus* analogiája is. Ez a melléknév a classicus latinságban „ragyogó fehér, mocsoktalan, ezüstfehér, vakító fehér, hófehér, tejfehér, fényesen tündöklő, derülten sugárzó“ értelmi árnyalatokban közönséges (Georges Lateinisch-deutsches Handwörterbuch). Összefügg a *candeo* igével, a melynek „tündöklök, csillog, fényesen izzik“ (Walde Lateinisches etymologisches Wörterbuch), továbbá „tündöklő, csillogó fehér, izzó meleg“ (Georges) a jelentése. Az *incendo, accendo* = meggyújt összetételekből és az indogermán megfelelők értelméből: „világít, világító, tündöklő, izzó, hold, szén, szikra, villám, izzó vas, tüzelő fa“ (Walde) az „izzás, égés“ vehető fel alapjelentés gyanánt. A jelentésfejlődés tehát: „izzás > világítás > fehérség“ volt.

Utalhatunk még a *gelb* (ófn. *gëlo*, kfn. *gël*, angol *yellow*, latin *helvus*, görög *χλωρός* [zöld és sárga]) és a *glühen* am. „izzik“ ige etymologiai összetartozására (Kluge Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache).

PAIS DEZSŐ.

KÜLÖNFÉLÉK.

Erdősi Sylvester nevéről. Császár Elemér t. barátomtól kapom a következő sorokat:

„Engedd meg, hogy figyelmedet fölhívjam az Erdősi névre. Tudtommal SYLVESTER sohasem nevezi magát Erdősinek, s ez a köz-tudatban élő neve csak Kazinczynak egy bizonytalan adatára támaszkodik. Úgy vélem, helyesebb volna, ha a hasonmás címéből elmaradna e név“.

Tisztelt barátomnak teljesen igaza van. SYLVESTER sohasem nevezi magát Erdősinek. Az általam ismert adatok ezek:

a) SYLVESTER latinul írt műveiben így nevezi magát: *Rvdimenta Grammatices Donati, Cracouiae 1527: Joannes Sylvestris Pannonius | Pverilium colloquiorvm formulae, Cracouiae 1527: Joannis Sylvestris Pannonij . . . Decastichon | Rosarium Celeste virginis Marie patrone regni Vngarie, Cracoviae 1527: „Simoni, episcopo Agriensi, a Joanne Silvestris Pannonio . . .“* (e művéről WIERZBOWSKI II. 47, Irod. Közl. VI. 503 hibás évszámmal SZABÓ-HELLEBRANDT III.) | *Grammatica hvngarolatina . . . scripta Joanne Syluestro Pannonio autore, Neanesi 1539 | Az „Wy Testamentum“ 1541 latin előszava végén: Joannes Syluester.*

b) SYLVESTER magyarul írt művében magyarul így nevezi meg magát: „Wy Testamentum“ 1541 „Az Magyar Nipnek ki ezt olvassa“ végén: „Syluester Janos iria“.

SYLVESTERT az egykorú iratok, könyvek így nevezik:

a) Latin nyelvű emlékek: Krakkói egyetemi anyakönyvben (eredetiből idézem): *Joannes Ambrosij Siluestri de Senirwaraler Egricnss XXVI octobr IIII grs* (= ezt CHMIEL A.: Album stud. univ. Crac. II. 235. lapon így adja vissza: Johannes Ambrosy Siluestri de Senirwaraler dioc. Agriensis 26 Octobris 4 grs.) | Wittenbergi anyakönyvben (DÉZSI L.: Heyden S. 9. lap nyomán idézem): *Johannes Silvestris Dio. agragen. 31. Julij* | SZILÁDI ÁRON „Dévai M.: At tiz parantsolat“ cz. műhöz mellékelt egykorú levelekben: 134. lap: *Sylvester, Sylvestrum, Silvestro*, 135. lap: *Sylvestro*, 137. lap: *Joanni Silvestri*.

b) SYLVESTER „Wy Testamentuma“ 1574. évi kiadása: „Vj Testamentvm . . . meli . . . reghen *Siluester Janos* által fordittatot“.

Ezekből az adatokból az derül ki, hogy SYLVESTER magát magyarul SYLVESTER JÁNOSNAK, latinul először J. SILVESTRIS vagy SYLVESTRIS PANNONIUS-NAK, később J. SYLVESTER-NEK nevezte.

Más kérdés, hogy a kiejtésben e név magyarul *sz-szel* vagy pedig *s-sel*, vagy részben *sz-szel* és *s-sel* hangzott-e? Még az *y* tekintetében is azt lehetne mondani, hogy az nem *i*, hanem *ü*-féle hang lehetett. Más szóval azt, hogy SYLVESTER hogyan *írta* a nevét, tudjuk, de hogy hogyan *ejtette*, nem tudjuk.

Bizonyos azonban az, hogy a SYLVESTER név a kor szokása szerint latinositott név. A kérdés csak az, milyen magyar névnek a latinositása. A név lehet ERDŐDI, ERDŐS, ERDŐSI, ERDEI, ERDÉLYI latinositása, de hogy melyiké, nem tudjuk.

Hogy az ERDŐSI nevet ki hozta forgalomba és minő alapon, nem tudjuk (l. Hunfalvy-Album: Imre S. 12). Biztos dolog, hogy tudatos nyelvújításkori fordítás *Sylvesterből*. S mert ilyen kétes fordítás az ERDŐSI név, helyesen csak akkor járunk el, ha megköszönve Császár Elemér figyelmeztetését, hasonló kiadványunkon mi is írónkat egyszerűen SYLVESTER JÁNOSNAK nevezzük.

MELICH JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

(Folytatás)*

Majorgazda. Értem, . . . hogy a zliny *majorgazda* szolgálatra való cselédet . . . nehezen vagy éppen nem kaphatott. (Br. Pongrácz György püspök br. Pongrácz Ferenczhez. 1667. máj. 10. — Basalmi lvtár. 27. cs. 29. sz.)

Mericze. Mi pedig illeti Ngd írását másik levelében, hogy *mericzivel* szedtem stortnikkal kiadtam, tudja az, a ki *mericijt* d 25 liztnek eladta, hogy őt *mericzéért* nyolczadfél *stortnikot* mértem. Ha zabot stortnikkal mirtik, te-

* L. MNy. 8. 330.

tizve volt, ha *mericzível*, lecsapva. (Grassalkovich János id. br. Pongrácz Ferenczhez. — Beczkó 1683. nov. 26. — Bashalmi lvtár. 33. cs. 62. sz.)

Nyomosít = nyomoz. Mivel egisz Tyarchováig *nyomosították*. (Szentiványi János id. br. Pongrácz Ferenczhez 1686. okt. 18. — Bashalmi lvtár. 34. cs. 75. sz.)

Paraszttság. A lézengő kiszuczai *Parasagh* miatt jó szerével ki sem mehetünk az várbul. (*Sírmiensis* István és társai id. br. Pongrácz Ferenczhez, Budetin vára. 1678. szept. 27. — Bashalmi lvtár. 30. cs. 91. sz.)

Pártázat. 50 leesz 25 zaarwfa *partazatra* való *tíjz* keotes. (Tarródy Mihály özv. Pongrácz Gáspárnéhoz. 1583. jún. 24. — Bashalmi lvtár. 13. cs. 21. sz.)

Perekmester, pregmester. Azt az egy forintot korzolásoknak és *perek mesternek* adtam. Adjon Isten szerencsésen elkölteni Ngdnak azt a bort. (Br. Pongrácz Imre atyjához, id. Ferenczhez. 1680. szept. 17. — Bashalmi lvtár, 31. cs. 145. sz.) — Mint *Pregh mester*ek által. (Grassalkovich János u. ahhoz. 1684. szept. 23. — U. ott. 33. 52. sz.)

Rekkent. Talám az fa hordaftyés el Akarjátok *Rekkentenij*. (Koháry Imre Gyérék község bírájához, esküdtjeihez és polgáraihoz 1558. febr. 23. — Múzeumi lvtár. Janovich gy.)

Szekersegh. — Item zekersegh ferrea 2. (A csütörtökhelyi egyház ingóságainak jegyzéke 1515. — Bashalmi lvtár. 7. cs. 81. sz.)

Stortnik lásd *Meritze* alatt.

Szentipohár = névnapí áldomás. Isten holnapi napot adván érnem,

az leányom (Kata) *senti poharát* emberséges embereknek meg fogom adni. Kgdet szeretettel kérem, ne nehezteljen sógor asszonyommal ó kgmével együtt holnapi napon itt sztrezini váramban compareálni és ebéden nálam lenni s el se mulassa ide való jövetelét, kedvesen veszem kgd-től. (Gr. Illésházy Gábor br. Pongrácz Ferenczhez Sztreczen 1660. nov. 24. — Bashalmi lvtár. 26. cs. 61. sz.)

Szívárkodik = húzódik. Hanem Liptóságra *szivárkodnak* minden felől, vannak immár 800. (Labsánszky János id. br. Pongrácz Ferenczhez. Óvár 1680. júl. 6. — Bashalmi lvtár. 31. cs. 132. sz.)

Tenyér. Tercium vas . . . continebat unam palmam vulgo *tenijer*. (Orsyth Péter registruma 1507. — Bashalmi lvtár. 6. cs. 43. sz.)

Tornác. Ad quoddam pallacium vulgo *thornach* sive alias reambulatorium vulgo similiter folyofó vocatum. (Garamszentbenedeki konvent 1507. decz. 28. után. — Bashalmi lvtár. 6. cs. 56. sz.)

Vírrasztó pénz. Pongrácz Ferencz bátyám uram ó kge adminisztráltatott öcsém Pongrácz László által só árából proveniált fl. 63. Szent Mihály adóját, ahhoz *vírrasztó pénzt és komló pénzt* fl. 9. (Br. Pongrácz György püspök nyugtája br. Pongrácz Ferencz részére. 1668. jan. 24. — Bashalmi lvtár. 37. cs. 46. sz.)

Vázköz. In territorio possessionis Jutas vocate in loco. *Vyzkuz dicto*. Veszprémi káptalan. 1380. jún. 11. — Múzeumi lvtár. Vég helyi gy.)

ZÁVODSZKY LEVENTTE.

II.

Apostol: Mathya, filio Johannis et Johanne de Apostol. 1354. OklSz.-ban 1453-ból van az első adat.*

* A forrás megjelölése nélkül közölt idézetek a M. N. Múz. törzsanyagából valók.

Bálvány: Georgio, filio Johannis de Balwan. 1465. OklSz.-ban 1109—1549 közül nincs adat.

közölt idézetek a M. N. Múz. törzs-

Cser: arborem querci vulgo Cheer dictam. 1400. OklSz.-ban kettőshangzóval írt alak csak egy van.

Czudar: Petro Zudar, pincernarum... magistro... 1364. OklSz. egyetlen adata 1413-ból.

Derék: ascendendo circa lacum Bendewdereka, 1435; penes aquam nyaraddereka, 1435. OklSz.-ban 1377—1635 közti időből nincs adat.

Doboz: Paulum, filium Stephani, filii Doboz de Nema. 1378. OklSz.-ból hiányzik.

Fáchya-fa (?): iuxta mensuram Temonis, vulgo fáchyafa dictj. 1564. Jakab E.: Kolozsvár Tört. Okl. II. 78. l. OklSz.-ból hiányzik.

Forgács: Andreas, filius Nicolai dicti Forgach. 1339. OklSz.-ban először 1368.

Fuló: Ladislaus, dictus Fulo de Hegalia. 1411. OklSz.-ban nincs meg.

Gamahó-kő: más adóstól gyűrű, kiben van egy kis gamaho kő. 1566. Kolozsvári aranyműves czéh jegyzőkönyve, idézve: Jakab E.: Kolozsvár Tört. Okl. II. 152. l.

Harsány: cum magistro Paulo de Harsan. 1465. OklSz.-ban nincs meg.

Helymes: unum sigillum Helymes vocatum. 1561. Jakab E.: Kolozsvár Tört. Okl. II. 70.

Henttler: quae inter Magistros Laniones in hac ciuitate confraternitatem habentes, ac alios mactatores forenses, Hungarico idiomate Henttler vocatos. 1569. Jakab E.: Kolozsvár Tört. Okl. II. 89. l. OklSz.-ban első adat 1587.

Heves: magister Johannes, filius Emerici de Heues. 1357.

Jankó: Johannes, alias Janko. 1429. OklSz.-ban először 1476/84.

Kapitihá: egregius Moyses Székely de Retty per nos ad fulgidam ottomanicam orator, sive Arrhabo, lingua Turcica capitihá, nostra vero Hungarica *Zallogh* dictus, missus, et expeditus fuisse. 1671. (Orsz. levélt. Miscell. cista I. fasc. 4, 23.) Hogy a kapitihát zálognak értették, azt igazolja Teleki Mihály lev. V. 401 is.

Persely: de duabus ancillis suis Persul et Pentuka vocatis. 1260, 1353. OklSz.-ban először 1588.

Súgó: iungit caput cuiusdam fluvii Sugopatak vocati. 1341. OklSz.-ban 1435 először.

Száldok-fa: kert volt egy zalzaldok fát orgonás Benedektől Zelemen fának. 1576. (Kolozsvár Tört. Okl. II. 100.) Vö. száldob, OklSz.

ZSINKA FERENCZ.

III.

Czeglédi István 1664-ben adta ki az „*Idős Noe becsületit oltalmazó Japhetke*“ című vitairatát, feleletképen a „*Vén Bial*“ támadásaira. E munkát valószínűleg Brassóban nyomtatták. Ebből a MNy. júniusi számában 16 „*Fabulát*“ már közöltem, most azokat folytatom, továbbá különösebb szavait és mondásait ismertetem.

1. Szavak. *Sebhető szeg* = sebet-ütő (12).

Fétyélni (karikát) = faragni (15).

Kalafinta = itt karika, horog (17).

Sák-hordozás = vezeklés, szőr-csuha-hordás (32 és 74).

Valachizálás = hazudozás, elcsavarás (51).

Ústókőzni = megtépázni (52).

Trup = sereg (52).

Türköltni = öklelni (55 és 81).

Latrikámus (ember) = gonosz, furfangos (59).

Czimpáskodni = levágott orral járni (59).

Pórázra fűzni = visszatartani (64).

Csepűlni = ütni, verni (65).

Fesellyen ki = bontakozzék ki (70).

Dorombot penget = zenél (71).
Toszogatás = emelgetés (71).
Egyben romlott = összetört (71).
Törsőkölteti (szakállát) = nyir-
 ratja (80).

Jádzi (világ) = hamis (80).
Tallázkodik = nekikészül, erő-
 ködik (93).
Avatni (posztót) = kikészíteni
 (97).

Furfánt(natio) = furfangos(100).
Sugarlás = sugallás (Applic. 1).
Csinált lelkű = megvesztegetett
 (Appl. 2).

Tenyér-kenés = borraivaló, sáp
 (Appl. 2).

**2. Kifejezések, mondások. Nem
 jo a csirkéknek à Tyukoknál fel-
 lyeb bölcselkedni!** (2).

*A' Vén Vitéztül mindenkor kell
 félni!* (2).

Ehhez veti hátát = erre támasz-
 kodik (5).

Czéhet követni = a czéhbe való
 fölvételt kérni (11).

Had járjon! = Hadd legyen!
 (14).

*Dandia legyen hát az a Halász,
 ki néki Pénteken, még pénzeért-is
 szép Halat ad!* (16).

Sikra kötötte kerekét a Jesuita
 = oktalán, helytelen dolgot mí-
 velt (17).

*Egy Bolond oly követ vetet a
 kutban, hogy bizony tíz okos Je-
 suitának-is gondot ad!* (28).

Emberek szájában ejti = szájára
 adja, megszólja (30).

*Egy Bialt meg-taréjuzot tudos
 Ember* = megfélekezte, legyőzte
 (30).

*Rövid Pruedicatio alat, hoszszu
 nyárs pecsenyét forgat!* = sokat
 igér (30).

*Ennek a talyigának edgyik ke-
 reke sem jó* = az egész okosko-
 dás rossz (32). Az első kereknek
 mind ki-tört a foga . . . , a' má-
 sikknakis a sárban maradt à kü-
 lfűje.

Kifejteni à szövevényből = ki-
 menteni a bajból (37).

Lopásra vetemedik à meg szű-

*kült, mert à kételenség nagyra viszi
 Embert* = a megszorult ember
 mindenre képes (39).

Fekete Ország felé igazittyá =
 pokolra küldi (39).

Ebnek veti őket = eldobja, sze-
 métre veti (44).

Gyermekesdit jádzik = itt kari-
 kázik (47).

*Én vissza csapom à karikat, s
 ha meghökkenti, maga legyen bibé-
 jének oka* = ha jól megütöm, ő
 lássa! (47).

*Lássá à Jesuita, ha à kórmét à
 filéhez viheti!* = lássa, mit csinál;
 vakarhatja a fejét! (53).

*A' Concilium penig csak tetten
 teszi, s gyonton-gyonik* = megteszi
 — megbánja (53).

*A vaknak fülét akarja meg-
 furni, s à síketnek szem-gyogyító
 íret ad!* = fordítva cselekszik (56).

Nyakra fűre vettetik = kitöri a
 nyakát (57).

*A' Czigányokhoz ment ű fogó
 keresni!* = rossz helyre (60).

*Hány mértföld à szeretet szere-
 tetinek Magnese, à gyűlölség fén-
 kővéhez?*

*Mellyik volt okosabb, az-é, ki à
 Bakot fejte, vagy ki à rostát alája
 tartotta?*

*Bátorságos-é valakire mérget kő-
 szönni, hogy azt meg-gyogyítsa?*
 Találós kérdések (63).

*Olcson vért mind szemekben (a
 doctoroknak) = hogy ne lássanak
 tisztán (?)* (68).

Sok szint visel magával = sok-
 féle mesterséget űz (71).

Gyökköntök érette = int, bólint
 (itt inkább köszön) (72).

Ű akad it lépben = maga-magát
 fogja meg (72).

*Mossa ki a maga Tyukjait =
 mossa tisztára embereit* (73).

Csintalan Iffiuú szekszemonta!
 = mert „fortélyoskodik, sophis-
 tical“ (74).

*Ha tizenkét Daru egygyútt volna,
 s egygyiket el-lúnék, hány maradna
 ott?*

Ki volt az, à ki egy rossz Em

bertől olyan dolgot kért, mellyel nem ért volna az egész világ is? Találós kérdések (77).

A Kemény Adamás meg-lágyul az Bak-véréül (81).

Nyomd utát az Irásnak = kövesd a Bibliát! (84).

Nem törne tormát à Calvinisták orra alá = nem bosszantaná őket (84).

Bizony dolog, ha az lo-halál valakin állana, à kóvérít faldosná! = ha tőle függne, engem pusztítana el első sorban (86).

Vajne jó Szász! = nem oda Buda! (86).

Az Hangya-is oltalmazza fészket! (90).

Az Inamat nyomdosók = az utánam törtetők (91).

Nagygyal érjem meg, ha tudgya mit beszél! = nehezen érjem meg stb. (95).

Jer ugrassunk tőkét vele, had vegye eszébe magát! (95).

Olyat ugrik mint a Balha, s ollyat esik mint a Fejős! = nagyot esik (96).

Ha hojagát meg-faragja-is = bármint erőlködik is (98).

A Gőrgiekként Rákot bocsátott el a posztón, s annak mászása után akar szabogatni (99).

Agebet vigyen hát Budai Biro-ságra! = Talán így adhatjuk (Folytatjuk.)

vissza a legjobban: Engem ugyan rá nem szed! (100).

Mit lógérez hát a szél ellenében? = minek okvetetlenkedik? (100).

Orrában dagallya à jámbornak, hogj keze alá szollottam = előntötte a méreg (101).

3. Péládák, fabulák. Pótlólag még ideiktatunk néhány példát:

Socrates példája. Én pedig azt cselekszem, à mit Socrates Philosophus, ki mikor à Theatrumban Aristophanes Poetatul csufoltának, mindaddig igenousen állot, mig az guggoló (gúnyos) beszédét el-végeszte, hogy mindenek láthatnák fítet ki volna.

Momus példája. De bizonyára a Jesuita még az Isten munkájában is találna gáncsot. Mint Momus, ki azért nem javallotta az Ember teremtését, mert nem csinált Isten ablakot szívére, hogy látna másis, mi vagyon abban. Nem alkotta à lovat hassal fel, hogy mint egy puha párnán, úgy ülhetne az Ember rajta.

A dicsekvő szél. Szintén ugy kérkedik ű, mint à Szél, ki azt állattya vala, hogy minden ruhákat ű, által s-meg által járhat; mondgya a kis kődmön erre: Nosza fuj által engemis! Meg feyiti à szél, s-igy szol: Halgass, nem neked szóllok!

GYÁRFÁS TIHAMÉR.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

I.

Apacs.* 1. Kedves barátom! Lapunk mai számában az első szerkesztői üzenet az „apacs“ szó eredetét magyarázva, azt népiesnek mondja. Úgy véli az üzenetíró, hogy a magyar nép fülében a francia „apache“ szó hangzott „apacs“-ul — s ez úton terjedt el s lett nálunk általánossá az utóbbi.

A mi a magyar fület illeti, arra vonatkozólag az üzenetbeli vélekedés szerintem is helyes, — azonban a történelmi hűség kedvéért megjegyzem, hogy az „apacs“ magyar szót, a nélkül, hogy

* A következő két levelet „Az Ujság“ augusztus 30-iki, illetőleg szeptember 8-iki számából veszszük át. Szerk.

azt ily magyaros alakjában bárkitől előbb hallottam vagy olvastam volna, *mágam írtam le magyarul először éppen itt, a mi Az Újságunkban, évekkkel ezelőtt.* Jó vastag betűkkel nyomták ki elsőbben, mint a tárczarovatban adott „Az apacs“ című elbeszélésem címét. Azután a szövegben is sokszor előfordult még e szó. Néhány héttel utóbb Arányi Miksa úr, párisi dolgozótársunk, már egy Párisból küldött apache-históriában hivatkozott az én apacs szavamra és elbeszélésemre; igaz, hogy ezt tévedésből Herczeg Ferencznek tulajdonította. Utóbb tévedését helyre igazította.

Vagyis, az „apacs“ szó eredete: Az Újság. Csak gyors elterjedése bizonyítja, hogy a nép is úgy érezte e szót, mint mi, a kik megelőztük annak kimondásában és leírásában. Épp így tettük régebben általánossá a „rikkancs“ szót. Én írtam, ti kinyomattátok s ma olyan, mintha népi származású volna az is. Kozma Andor.

2. Igen tisztelt szerkesztő úr! Az apacs szó, az én tudomásom szerint, magyar népi eredetű, még pedig valószínűleg igen régi szó. Persze, nem egészen a mai értelmében, mert mint ilyen, épp úgy, mint a „rikkancs“, afféle „filius ante patrem“. Párisban tudniillik még hírepóra sem volt akkor az apache-oknak, mikor mink már — legalább túl a Dunán, az én gyermekkoromban — vígan „apacs“-oltunk! „Gyertek gyerekek apacsolni!“ — imígy kezdődött az a társasjáték, melyet erdőben, kertben, avagy egyéb fás-bokros helyen lehetett a legalkalmatosabban játszani. Sorsot vetvén, a kire a sors esett, az lett az apacs. Bekötöttük zsebkendővel a szemét és egy fa mellé állítottuk. Mink többiek aztán szétszaladtunk és megbújtunk a közeli fák, bokrok mögött. Adott jelre az apacs leoldotta szeméről a kendőt és keresésünkre indult. Ha valakit meglátott, teszem azt Kovács Ferkót, visszaroht a fához, háromszor jól oldalba verte (már mint a fát) és ezt kiáltotta: „Kovács Ferkó — apacs, apacs, apacs! . . .“ Ezzel aztán a Ferkó pajtás „le volt apacsolva“ és a következő játékban ő lett az apacs. Ha azonban valaki jobb futó volt (és ez volt az egész játék virtusa!) s előbb érte a fát, akkor az apacsolta le az apacsot, a ki így tovább is „hivatalában“ maradt. Ez volt nagyjában az apacsjáték.*

Lampérth Géza.

Gagyista. A gagyista egy az utczán ólálkodó szélhámos, a ki ismeretséget köt naív vidéki emberekkel, majd észrevétlenül kiejt egy pénztárczát, azután pedig lehajol érte azzal, hogy találta. A pénztárczában rendszerint rézgyűrű van nagy csillogó kövel, mellette egy számla, a melyen egy fővárosi ékszerész elismeri, hogy az arany briliáns-gyűrű vételára fejében ötszáz—ezer koronát vett föl. A csaló most azt az ajánlatot teszi a tapasztalatlan vidékinek, hogy a gyűrűt értékesítsék közösen, majd úgy intézi beszélgetés közben a dolgot, hogy a gyűrű a vidékinél marad, de az cserébe pénzt ad érte, vagy esetleg óráját, lánczát és más értéktárgyát (Az Újság augusztus 29-iki számából).

* Kozma Andor „Az Újság“ szeptember 15-iki számában zárszót ír az apacs-ügyhöz. Ebben elmondja, hogy az *apacs*-játékot ő is ismeri Somogyból s hogy más vidéken *opacs*nak ejtik, Budapesten pedig *opasz*nak. *Apacs* halásznai műszó is, és Zemplénben állítólag annyit is tenne, mint „apja-fia gyerek, apjára ütött izgága fiú-aprótság“. Mindeme tájszóknak természetesen semmi közük a francia *apache*-ból csinált *apacs*hoz. Szerk.

II.

A Magyar Hirmondóból közlöm a következó nyelvjárási adatokat. Az 1781. évfolyam szerkesztóje tudvalevóleg Rát Mátyás, az 1783. évfolyamból közölt adat Mátyus Péter szerkesztése idejéból való. Az 1784. évfolyamot májusig (1—280. lapig) Révai szerkesztette, májustól júliusig (281—416. lapig) Bartzafalvi Szabó Dávid. Szacsvai Sándor névjelzése (Sz. S.) csak szeptember 25-tól (609. l.) található az egyes számok alatt, de a szerkesztés módja, stílusa, helyesírás, mind a mellett szól, hogy mindjárt Bartzafalvi után vette át a levelek írását. Ugyancsak Szacsvai szerkesztette az 1785. évfolyamot is.

Betűszedő: Akkor kellene . . . a Bett-szedőnek, munkájának nehezét tennie. 1781. 400. l. NyÚSz. 1803. MNy. IV. 109. l. szerint Geleji Katona alkotása. Valószínű, hogy Rát újralkotta az összetételt.

Előfizető: a' maga elő-fizetőinek közelebről való tudositást . . . térszen. 1785. 222. l. NyÚSz. nincs.

Előfizetés: fél-Esztendei elő-fizetésbe tsak 4. forintokat küldetenek. 1785. 224. l. NyÚSz. 1786.

Ezred: a' Seflieu Ezeredében (Regementyében) 8. Esztendökig . . . szolgálatot tett. 1784. 420. NyÚSz.: *Ezred*, regiment Dugonics 1788.

Felleng, fellengér, fellengés, fellengérkezés, fellengérkezér: Minek utánna a' fellengér (currus aëreus) tíz ezer lábnyira fel-szállott, és oda fel a' levegő égbenn jó darab ideig fellengett volna; szerentsé-sen le-szállott a' földre. 1785. 285. l. Mig a fellengés tartott, uo. Meg-jegyzésre méltó az a' minapi Fellengérkezés vagy Levegői utozás, uo. . . . nagy ajándékot kaptak a' Fellengérkezérek. 1785. 286. l. A NyÚSz. Bartzafalvinak tulajdonítja a föllengeni és fellengér szavakat.*

Főszolgabíró: Csabai vidékbéli Fő-Szolga-Bírónak, Hergécz Imre Uram meg-marada. 1781. 449. NySz., NyÚSz. nincs.

Főszolgabíróság: a Békési vidékbéli Fő-Szolga-Bíróság . . . Csupor László Uramra szálla. 1781. 449—450. l. NySz., NyÚSz. nincs.

Helypénz: Pozsonbann az országos és héti vásárokon adatni szokott hely-pénzből járó s egyéb afféle jövedelmek . . . árendába adattak. 1781. 785. l. NySz., NyÚSz. nincs.

Hirlemény: A' Tömös-Várról érkezett hirlemény szerint, a' Belgrádi újj Bassának . . . szelid Urnak kellett lenni. 1785. 287. l. NyÚSz. 1834.

Kiadó: küldje azon írását Pozsonba, a Magyar Tárház Ki-adójának, Vindis Károly Uramnak kezéhez. NySz., NyÚSz. nincs.

Melegmérséklő: a Romür (Reaumur) szabású Thermometrumok (Meleg-mérséklők) egy-néhány napokig szinte az 31dik és 32dik Gradusra mutattak. 1781. 458. l. A hőmérőnek — úgy látszik — első magyar elnevezése. Vö. NyÚSz.

Napfogyatkozás: mindeneket sűrű köd bé-homályosított, úgy, hogy sokan szer felett való nap fogyatkozásnak lenni állítanak. 1783. 525—526. l. NyÚSz. 1791.

Pimasz: ez a rendelés egyedül tsak a kementze megett nap-estig henyéllő, avagy imitt amott tsintalankodó pimasz férjfiakat illeti. 1781. 576. l. NyÚSz. 1784. Vö. MNy. VIII. 121.

* Simai megjegyzése szerint (MNy. VII. 420) ezek az adatok is Bartzafalvi tollából származhatnak.

Villámhárító: Nem tudom, ha vagyon-é már ezen villám elhárító eszköznek valamely Magyar nevezete, vagy hogy még teljességgel eszméletlen Nemzetünk előtt. Németül Blitzableiter avagy Wetterableiter a nevezete. A kinek tetszik, Magyarul Villám-hárító-nak nevezheti. 1781. 629. 1.*

SÁGI ISTVÁN.

ROVÁS.

Szembenyvel szemben. Nincs szándékom Szembenyvel szemben védekezni, Csak rovásom megrovását óhajtanám egyben-másban helyreigazítani. (MNY. 1912. márcziusi és májusi szám.) Eszem ágában se volt az a „fureszaság“, hogy a *szemben* „abstract használatára tilos“ legyen. De megróttam, hogy újabban unos-untalan használják, akkor is, mikor nincs rá szükség, sőt a mikor éppen helytelen is. Ezzel még egy szóval se mondtam azt, hogy régebben nem találkozni vele. Dehogy akarnám szegényíteni „a magyar stílus fordulatosságát“! Sőt ellenkezően abban látom a szegényedést, hogy a *szemben* mai szertelen divata más helyes, sőt helyesebb kifejezéstől fosztja meg a nyelvet, s tompa egyhangúvá teszi a stílust. Higgye el nekem Szembeny, hogy az általa fölemlített példákat se mind helyteleníti [a] „rovó“. Egyikét-másikat igen; még a Gyulaiból és Arany Jánosból idézett „rövidítések“ (!) némelyikét is. Én nem tartanám valami szörnyű istenkáromlásnak, ha igazságosan ők sem „kerülték volna ki a „rossz“ és „furesa“ osztályzatot“. Mire az a kicsinylő gúnyolódás a komoly, jó szándékú Rovás-sal? Ha én is gúnyolódni akarnék, mondhatnám, hogy talán nem is csupán Szembeny *nevének* „különös alkotása teszi érthetővé, hogy miért keltette föl különös érdeklődését a *Szemben* című Rovás“ . . .

TRENCSENY KÁROLY.

Mi ez? A BH. ezidei 191. száma tárczarovatában olvasom: „s a hatalmas gyertyák csaknem *csontig* égtek ezüst tartóikban“. Nyilvánvaló, hogy ez a *csont* a *csontka*-ból van csontkítva (l. CzF.), de hát használja ezt a neologizmust még valaki.**

K. P.

Az a bizonyos „pösti nyelv“. Az „Alkotmány“ 1912. aug. 14-iki számában „Magyar ujságíró nyelv“ czímen érdekes apróság jelent meg, melynek érdembeli részét az alábbiakban közöljük:

„Az alkalmat erre a reménytelen kesergésre egy szögédi dialektussal tarkázott cikkecske szolgáltatta, amiben valaki ilyenformán beszélget: *ölmönt a lölköm Pöströ . . . ögyö mög a főnö* — és így tovább. Mindezt pedig tölsi a lelköm szögédi nyelvjárás czímén. A drága. A „pösti“ ember persze lenyeli az efféléit és magában még örül is, hogy a pikkolója mellé ilyen túzról pattant tősgyökeret is magába szedhet az ujságja jóvoltából, hanem próbálna csak beadni a derék cikkkiró ezeket a veszedelmes ő betűket Katona Szélpál András, néköm ügön kellemetős komámnaak a tápéi határban, majd meghallaná, hogy milyen cifrát mondana rá. És nagyon valószínű, hogy Katona Szélpál Andrásnak lenne egynemély igaza a gromba-

* Vö. MNY. VII. 254.

** Nem tudjuk, vajjon él-e a nép a *csont* szóval, de a Ball. Telj. Szótárában közölt adatok népi eredetre vallanak.

Szerk.

ságban, mert azt még egy „pösti“ magyar író úr is megtanulhatná, hogy csak a közép e-t lágyítja ö-re a szegedi magyar. Megtanulhatná, ha már elfelejtette a középiskolából, avagy pedig ne beszéljen arabusul, ha nem tud arabusul, mert így aztán kissé szánalmas dolgok sülnek ki.

Mint az elmondott esetből is látható, nem az ujságíró munkájának lázas gyorsasága közben ellenőrizhetetlen elírásokról szól ez a bánatos dal, a mely még előreláthatólag soká új marad, hanem arról a gyalázatos magyarságról, amivel a magyar ujságok legnagyobb része cikkekben és novellákban kedveskedik az utánzásra mindig kapható publikumnak. Írók és ujságírók nemtörődömsége az embert már az elkékülésig dühbe hozza, mikor például az *ural* szó jelentésének teljes félreismeréséről kap bizonyítékokat nap-nap után. *A havas hegycsúcs uralta a vidéket, — a politikai helyzetet Tisza uralta* — olvassuk fogszikorgatva századszor és százegyedszer újra.

Egy versben viszont a költő, meg akarván mutatni a régi magyar nyelvben való jártasságát, így énekel: Csókkal álomba *alítá*... Nyilvánvalóan azt gyanítván, hogy az *alít* szó valami összefüggésben van az alvással. Nem tudom, hogy gondolta ezt a kitünő lírikus, hacsak a jó Homéroszt nem fogjuk fülön, a ki szintén elszundikált néha. De ő végre is még mindig kétséges perszóna, nem is beszélve arról, hogy ő itt inkább helyettesítheti Jupitert a közmondásban, mint a fönt aposztrofált poéta. — *Iromba kezem* — írja egy másik, nem kevésbé jeles alanyi, nem is sejtve, hogy az *íromba* szürkét jelent és nem nagyot, ormótlant. Egy fordítónk pedig a *sövényt* cseréli össze makacsul az *ösvénnyel*, ami már nem is leiterjakab, hanem egyenest széljáték, a hogy valaki a Windspielt (agár) fordította.

Amint e pár hevenyészve fölhozott példából látható, nem is kell a Nyugat óriásai közé kirándulni, hogy tarka csokorba gyűjtsük a magyar írásművészet eme vadvirágait, bőven akad a legszolidabb napilapok hasábjain is. Pedig a legelőbb valami, a nyelv megnyomorítását jelenti a dudvák elszaporodása s nem ártana egyszer már kíméletlen kézzel tenni a tövükre az ásót. Maga az olvasóközönség lehetne első ebben a munkában, ha nem sajnálná esetről esetre kipécézni a nyelvnek ilyen torzszülötteit és felhívná rájuk maguknak az íróknak a figyelmét. Akkor talán jobban vigyáznának a tolukra a „pösti“ urak.

Vidéki magyar.

„Az Ujság“ f. évi 173. számában (júl. 23.) megjelenő vezércikkben ez a kifejezés olvasható: „magas paripára ül és ítélkezik“. Bosszantó példája az ujságírói nyelv germanismusainak, a milyet egy hevenyészett napihírben csak eltűrünk, de már komoly vezércikkben találva, bajos szó nélkül hagyni! Tudtommal magyarul arról, a ki fennhéjázván, öntelten, el nem ismert fennsőbbiséggel beszél, azt mondjuk, hogy „lőhátról beszél“, nem pedig „Er spricht vom hohen Ross“. Ez is egyértelmű a német kifejezéssel, de magyaros.

ZSIRÓS LAJOS.

NÉPNYELV.

I.

Halászat.

(Hortobágy.)

A Hortobágyon keresztül kigyózó hasonló nevű folyóban szintén üzik a halászatot, különféle vidékre való halászok. 1909-ben nádudvari emberekből állott a halászbanda. Mindössze hárman voltak.

Halász-kunyhó és részei:

A *halász-kunyhó* horpadt tetejű, kisebbszerű szalmakazalhoz hasonló építmény, előrészen az ajtó számára levágva. Fala, teteje nádvázas, kívül-belől sárral vastagon betapasztva. A hortobágyi halászkunyhó *két korczos*.

Farész benne egyedül a tetőbe végig betapasztott *gerincz-fa* vagy másképen *szelemen-gerenda*.

A kunyhó többi része: *ajta*-ja, *ablak*-a, ennek van *tok*-ja és négy *ablak-szem-e*; *pallás*-a: a boltozat belső, üres felső része.

A kunyhó belső falába embermagasságyira vannak beverve a *tarisznya-szegek*. A bejárónál jobbra eső sarokban van a *konyha*, *sütő*-vel ellátva (modern készítmény).

Hegyes vagy *nádpihés-kunyhó*. A halászkunyhó közvetlen szomszédságában láttam 1909. június havában ezt az igen érdekes halász-embercsinálta kunyhót. Alaprajza és formája, kicsiben csaknem szakasztott mása a Herman Ottó által felfedezett ecsegi *kontyos kunyhó*-nak. Szintén hegybevégződő, kerek testű nádépítmény és két korczos ez is, de a *nád-pihék*: a nádszálak bokkrétái a csucsán nincsenek összecsomózva (vö. MTsz. *péhely*, *pih*, *pike*.). A *nádpihés-kunyhó*nak is van *ajta*-ja, az ajtajának *szemöldök-fája*.

A halászok azt mondták, hogy még nem is nagyon régen *ilyen* kunyhókban laktak a *csöszök*. Ezt a kis kunyhót csirkék számára csinálták. Ezért *csirke-kunyhó*-nak is nevezik. A *csösz-kunyhó* így fajzott le *csirke-kunyhó*vá.

Megemlítendő még itt, hogy a *nád-szál*-nak *töv-e* és *hegy-e* van. *Töv*irül *vágjuk* a *nádat* *uram!* — mondta egyik halász.

Cserpák: Rövid nyelvű, öblös fejű falapatka. Ezzel lapátolják ki a csónakból a beszivárgó és az esővizet.

Csík-fogó: fűzfavesszőből kötött nagyhasú kosár. Csíkfogásra használgák.

Haltartó-kosár: nagyhasú, fűzfavesszőből kötött fedeles kosár. A kifogott halat ezekben tartják fogva a folyóban.

Kámzsa: heveder, végén *kankalék*-kal (vö. MTsz., *házó-hám*). A parton álló halász fél vállára vetett kámzsával húzza ki a nagy hálót a vízből.

Nagy húzó-háló v. *anya-háló*. Hatvan—nyolczvan ölnyi hosszú. Részai: 1. két *szárny-a*, 2. *far-a* (ez 1—1½ ölnyi hosszú). A *far-ának* van egy *fej-e* és nyolcz *szálhá-ja*.

*Szálhá**: átlukasztott fakéreg v. fadarab, a háléhoz erősítve (vö. MTsz. *para*). A *szálhák* fent úsznak a vízszínen és jelzik a háló és farának vonalát a vízben. A háló farának a *fej-e* egy *nagy-szálhá*, a többi nyolcz *szálhá* a fejben viszonyítva kicsi. Vö. MTsz. 3. *Pálhá*.

[Szólás] *Nyócz gyereke, eggy anyja van az anyaháló farának.*

Nagy-tanya. Nagy tanyát vetnek a halászok olykor, a mikor az anya-hálóval a folyót egész szélességében átfogják és a folyó mindkét partján, 2—300 ölnyre felfelé húzzák a hálót, a mikor kihúzzák.

Kariká-ra vetik a hálót akkor, a mikor a folyóban karikát (kört) formálnak vele és így húzogatják ki a hálót a partra. Ezt a műveletet mondják *kavarintás-nak*.

Kavarintás. Vö. *Karika*.

Övedző: evező.

Tapogató (vö. MTsz. *tapogató*).

Verse-háló (vö. MTsz. *varsa-háló?*). Ennek részai: 1. két *szárny-a*, 2. két *fül-e* (ezeken át tévelyeg be a hal a hálóba (vö. MTsz. *vör-csök*); két *szárnya-karó-ja*, 4. *fark-a*, 5. *far-karó-ja*.

Vész: a vízbe levett, nádvegyfalú szövvényes és állandó hal-fogó építmény, melynek van több *fej-e*: *vész-fü-je* és több *szárny-a*: *vészfüket* összekötő s lészából való falai (vö. MTsz. *vejsze* és *lésza* 5.)

A hortobágyi *vész* bámulatos leleményességgel van össze-szerkesztve. Labirintus, melynek fejébe ha betéved a hal, többet ki nem jut belőle.

A *vész-be* összegyülemllett halat *mereggyü-vel* meregetik ki a *vészfü-ből*.

A *vész-nek* accusativusi alakja: *veszet*.

[Szólás] *Ha kíváncsi az úr, mutatok egy veszet.*

TURI MÉSZÁROS ISTVAN.

II.

Följegyzések különféle helyekről.

Húzi, vonyi, taszít | Inkább sárba tapodi | Mégis oda nem adi (Radvány Abaújban, Babócsa Somogyban).

Borjaját, májaját (Sopron megye).

Böczörög = támolyog (Kemenesalja).

Csepefa = fiatal csigurfa (Kemenesalja). Vö. MTsz.

Miért nem legeli meg a birka ezt a csapást? „Kérem ássan, mán *kicsigigérezte*“, t. i. kijavázta (vasmegyei juhásztól hallottam).

Ne darvadozz, hanem kapálj (Somogy megye). Vö. MTsz.

Dilinós = kótyagos (Kemenesalja).

Nem divális = nem divik, nem divatos, idejét múlta (Szigetköz).

Meggöbörödött = megfagyott (Kemenesalja).

Gubarcz = hantos föld, göröngyös, gubarczós föld (Egervár). Vö. MTsz.

Gyentet: lassan lejt (Kemenesalja).

* A halász ismételt kérdésemre is „szálhát“ mondott.

Horhára fagyott, t. i. mikor a jég a parton üresen marad, a víz alóla lepad (Kemenesalja).

Karéjba patkoltattam a lovamat, t. i. köröskörül mind a négy lábára (Egervár).

Kástyélós a gyomrom = katzenjammeros (Kemenesalja).

Kereszt-harántékosan = ferdén (Vas-Zala határán).

Kóficz ember = korhely ember (Szigetköz).

Kuka idő, t. i. csendes, fülledt, hallgató idő, vihar előtt (Egervár).

Megkummogta magát (Szigetköz). Vö. MTsz. *kummog* 2.

Lafnya-járású = esetlen, tohonya (Szigetköz).

Lámpertos = tohonya-járású (Kemenesalja).

Lispás a kalapom, t. i. mikor a karimája elnyűtt, ide-oda hajlott (Kemenesalja).

Mátos = mámoros (Kemenesalja).

Muszáj köllött elmennem (Sopron megye).

Ruha-rifáló = ruha-szaggalító (Szentés).

Szappantot = szappan-t (Sopron megye).

A *szivattyának* vége = a javának (Vas-Zala határán).

Vöntör = szalmából font nagy zsompor (Szigetköz).

Zahéjos = igen gazos, sűrű gazos, bokros erdő vagy berek (Somogy).

PALKOVICS SÁNDOR.

III.

Milyen az ember?

(A hódmezővásárhelyi nyelvjárásból.)

I. Életkort jelentő meghatározások.

Születése előtt a gyermek: Másvilágon van, útban van, az anyja hasában van, zsákban van.

Attólfogva, mikor: hazagyütt, möghozta v. lőtötte a gólya;

a férfi: katonának való, „mer’ a mingyár pi-pát, ko-hát, dohánt kér“,

a nő: eladó, mer’ ammög abba’ a minutumba’: „ru-hát, ru-hát“ követül. De azért, „még mög nem körösztolik“, mind a kettő: pogán, v. pogány; később: esöcösszopó, kised; — azután nem szerint különödnek a nevezések.

A férfi: pöcsös, pöcsli, faszli; bütykögomb; nadrágszari, a rucza ki önné a s*gibül a kását; oskolás, oskolás gyerök, deák, mendikás, lészakadt az iskolából; suhanczár, surbankó, süldőlegény, meggyéresi legény; legény, delegény, apányifa’ú, ki van czédulázva, benne van a sorba’ (t. i. katona sorban); császár embőre, császár könyerit öszi, tóti az idejít; kiszabadult, eleresztötték, obsitos; ott van az időbe’ (t. i. hogy megnősüljön), olyan, hogy elindul maholnap (t. i. lányt nézni); elindult, házasulandó, jegyöt váltott, jegyös; vőlegény, kozmás; nós e., feleségös e., most mán csakugyan embör, újházas, fiatalházas, fiatal e.; apa; családos e.; középkorú e., gyérökös e. (t. i. több gyermeke van); javabeli: hajlottkorú, öregembör, rokkant, mögroskadt e.; vén e.; vén taknyos óru, vén tarabaksa, vén halálgeréblye, pokoldugó, halálra való, érott gabona, nem sok van neki hátra, mögállt a lova, leesött lábrul, földhön húz, lerakodott, elvégezte, beadta a kúcsot; a mán nem bannya bárakarki

akármit csinál; elköltözött Ábrahám kebelibe; mögboldogult; olyan kényős, hogy sönkihön sē szol; dészkat árul.

A nő: h*gyos; gyüvőre mán oskolába mén; oskolás lány; surbankó; csöcsös korsó, veri az anyatalla; fölmönne mán neki az annya papuccsa, kiállaná az annya kinnyát; annyányi; benne lősz a sorba (t. i. férjhez adandók sorában), mán ott van a sorba' (t. i. ha kéri valaki odaadják, s megy), eladólány, mán beeresztik hozzá a legént (t. i. a kérőt), elfogaggyák (náluk) a legént, (t. i. szabad lánynézőbe menni: „a virágot akkor szakittyák lē, mikor legszöbbsz“); lēfoglalózott; gyürüt váltott, jegyös, mēnyasszony; kontyot töttek a fejire; ellakták a lakodalmát; újmőnyecske, mőnyecske, állapotos, mozogja van, lēnehezödött, létötte a terhít, v. a batyuját, létört a(z) ángyó) szekere (t. i. gy. szült); belípött az asszonyok sorába (mer' eddig csak mőnyecske vót); fiatalasszon; gyerökös asszon (ha több gyermeke van), középkorú, jól bírja magát, javabeli; átugraná a tūsökbokrot is (ha tunná), öreg asszon, vénasszon, vén bocskor, vén boszorkány, vén tűzrevaló, v. égetnivaló; v. szélkiátó, vasorúbába, vén halálgereblye; stb. miut a férfiaknál.

(Folytatjuk.)

CSOKÁN PÁL.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XLVIII. Választmányi ülés.

(1912 márczius 21.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringer Béla pénztáros, Erdélyi Lajos, Gyomlay Gyula, Horváth János, Komáromy Lajos, Melich János, Simai Ödön, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Viszota Gyula választmányi tagok, Horger Antal jegyző.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után:

1. A titkár felolvassa Thomsen Vilmos tiszt. tag következő levelét.

Copenhague, le 17. février 1912. | Monsieur le Président, | C'est avec le sentiment de la plus vive reconnaissance que j'ai eu l'honneur de recevoir la lettre sympathique dans laquelle, au nom de „a Magyar, Nyelvtudományi Társaság“, vous m'avez adressé, à l'occasion du soixante-dixième anniversaire de ma naissance, les félicitations de cette éminente Société, dont j'ai l'honneur d'être membre honoraire et dont j'apprécie avec la plus vive sympathie l'oeuvre si nationale et si féconde. | Je vous prie, Monsieur le Président, d'en vouloir bien exprimer à la Société ma profonde reconnaissance et d'agréer vous-même, avec mes sincères remerciements, l'assurance de mes sentiments les plus distingués et les plus dévoués. | Vilh. Thomsen.

Örvendetes tudomásul szolgál.

2. A választmány, az elnök indítványára, 100 koronát engedélyez Túri Mészáros Istvánnak a bugaczi pásztoréletre vonatkozó tájszókészlet összegyűjtése czéljára.

3. A pénztáros jelentést tesz a pénztárnak 1912 febr. 29-i állapotáról. Az összes bevétel 4153 K 88 f, az összes kiadás 861 K 52 f, maradék 3292 K 36 f. Ebből értékpapirban 2000 K, takarékpénztárban 900 K, készpénzben 392 K 36 f. — Tudomásul szolgál.

4. Rendes tagul megválasztatik:

Szinkovich Jenő, polg. isk. tan., Nyitrabajna, ajánlja Szily Kálmán.

Előfizetőül bejegyeztetik: Zombor: All. főgimn. Arany János-önképzőköre.

XXXVI. Felolvasó ülés.

(1912 márczius 21.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Bán Aladár, Binder Jenő, Birkás Géza, Erdélyi Lajos, Firtos Ferencz, Fuchs Dávid, Gyomlay Gyula, Horváth János, Kertész Manó, Klemm Antal, Komáromy Lajos, Kräuter Ferencz, Melich János, Prikkel Marián, Putnoky Imre, Rubinyi Mózes, Sági István, Simai Ödön, Szemkő Aladár, Szívós Béla, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Velledits Lajos, Versényi György, Vikár Béla, Viszota Gyula, r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A felolvasó ülés tárgyai:

Réthei Prikkel Mariántól: Szófejtések.

Klemm Antaltól: Adalékok a finnugor mondattanhoz.

XLIX. Választmányi ülés.

(1912 április 23.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringer Béla pénztáros, Horváth János, Komáromy Lajos, Melich János, Nagy Gyula, Simai Ödön, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Viszota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után.

1. A titkár bemutatja Wiklund K. B. upsalai egyetemi tanár levelét, melyben megköszöni a MNyT. tiszteleti tagjává való megválasztását. — Örvendetes tudomásul szolgál.

2. *Vikár Béla* felolvassa a Közmunkatanács kérésére vonatkozó részletes válassz-tervezetét. (Vö. MNy. VIII. 92.) — A választmány többek hozzászólása után elhatározta, hogy az előterjesztés sokszorosított, egy-egy példányt küldessék meg a választmány minden egyes tagjának, a tagok azután szíveskedjenek e példányt megjegyzéseikkel és pótlásaikkal együtt Vikár Bélához visszajuttatni. A jelentéstevőt pedig felkéri, hogy e megjegyzéseknek és pótlásoknak lehető figyelembevételével terjessze a tervezetet ismét a választmány elé.

3. A pénztáros jelentést tesz a pénztárnak 1912 márcz. 31-i állapotáról. Az összes bevétel 6528 K 88 f; az összes kiadás 2328 K 32 f; maradék 4200 K 56 f. Ebből értékpapirban 2000 K takarékpénztárban 1900 K, készpénzben pedig 300 K 56 f.

5. Új tagul megválasztatik:

Dr. Kaiblinger Fülöp, főreálisk. tan., Budapest, ajánlja: Szily Kálmán.

XXXVII. Felolvasó ülés.

(1912 április 23.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Gombocz Zoltán titkár, Balassa József, Baros Gyula, Beke Ödön, Birkás Géza, Böhm János,

Firtos Ferencz, Grünwald Margit, Gulyás Pál, Horváth János, Klacsó Olivér, Komáromy Lajos, Körösi Sándor, Kräuter Ferencz, Nagy Gyula, Németh Gyula, Putnoky Imre, Rédey Tivadar, Rubinyi Mózes. Sági István, Simai Ödön, Szemkő Aladár, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Velledits Lajos, Versényi György, Vikár Béla, Viszota Gyula r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A felolvasó ülés tárgyai:

Gombocz Zoltántól: Bársony.

Melich Jánostól: 1. A jász népnév eredete. 2. A magyar é-hangok történetéből.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

51. Szagát érez. Ezt a levelet kaptuk K. P. úrtól: „Egy tősgyökeres magyar embertől hallottam a következőt: A gyerek mindennek szagát érez. Kérdem az igen t. Szerkesztőséget, helyes-e itt az alanyi alak“.

Helyes. Sőt csak ez a helyes. Mert nem az az értelme annak a mondatnak, hogy a gyerek mindennek *megérzi a szagát*, hanem hogy ott is *szagot érez*, a hol nincs szag. A magyar mondattannak ezen a mily fontos, oly nehéz kérdését, hogy a személyragos tárgy mellett mikor áll az ige alanyi ragozásban, több ízben fejtegettem már. Nevezetesen a Nyelvőr III. évfolyamában ily czimű czikkben: „A tárgy-as-tárgyatlan ragozáshoz“; továbbá Toldi Estéje commentárában a következő helyeket magyarázva: „Fődeléből egy-egy léczközét *lefűnnek*“ és: „A hidegnek én jó *orvosságát tudok*“ (90—91. és 312. l.). Folyóiratunkban is megbolygatom (II. 85—87. l.: „*Mindenüket eladnak*“). A kik tehát többet akarnak tudni, K. P. urat is, ezekhez utasítom. Itt csak egynéhány oly mondatot közlök, melyek hasonlóak a fentebbihez, a mennyiben ki van téve bennök a *nek-ragos birtokosjelző* is. „A *bajomnak* otthonn nem *lelnék orvosságát*“ (nép). „*Két végít hagyj* ám a *hűdnak*“ (nép). „*Ennek a szegfűnek szerezz* magját“ (nép). „*Majd viszek* én *annak párját*“ (nép). „*Én igen okos embereknek* igen ostoba *flait ösmerek*“ (nép). „*Bontson* ki egy *ágát a kötőfűknak*“ (nép) stb.

LEHR ALBERT.

52. H. E. úrnak. Arra vonatkozólag, hogy a kinzottaknak szúrós törmelékre, pozdorjára vagy tüskére való fektetését *nehéz elképzelni* (MNy. VIII. 284), legyen szabad megjegyezmem, hogy ez az elképzelés mindjárt könnyebbé válik, mihelyt emlékezetünkbe idézzük azt az időt, a mikor még az elemi iskolában is kukoriczaszemre terdepeltették vagy sulyomra ültették a jobbulásra utalt tanulót. Nálunk így jártak el.

ERDŐS JÁNOS.

53. *Vizfúlás* (vö. MNy. VIII. 235). E szóban, megfigyelésem szerint, az *u* hang nem a rendes zárt *u*, hanem a nyíltabb *o*-nak a mélyítettje. Így ejtik ki: *viszfúlás*. És a *vizfolyás* illetén kiejtése nemcsak Mosony-Szentmiklós különössége, hanem az egész vidéké is. Így ejtik Öttevénynen is, mire egy ódavaló ismerősöm figyelmeztetett.

SZTROKAY LAJOS.

54. M. J. úrnak. *Bulgár-e vagy bolgár?* A Budapesti Közlöny 1912. évi június 9-iki száma Ferdinándot *bulgár* királynak, fiát Borist *bulgár* koronahercegnek, s az országot *bulgár* királyságnak nevezi.

Azt kérdem a t. Szerkesztőségtől, helyes dolog-e *bulgár*-t írni és mondani, mikor magyarul azt *bolgár*-nak írjuk és mondtuk eddig. Felelet: Teljesen igaza van. A mai magyar nyelv csakis *bolgárok*-ról tud, s ha valaki *bulgár*-t mond vagy ír, annak beszédjébe és írásába az *u*-val hangzó alak a német „die *Bulgaren*, *Bulgarien*“-ből került.

— GDI.

55. M. J. úrnak (l. 54. alatt). Mi is azt mondjuk, hogy elvileg teljesen igaza van. De hát mit csináljunk a *Bulgáriával*? Ezt is *Bolgáriának*, vagy unos-untalan *Bolgárországnak* nevezzük, holott a környékének Albánia, Macedónia, Románia, Szerbia a neve. A Bulgária meg fog maradni, s kérdés, hogy az ország neve nem fogja-e a nép nevét is lassanként átalakítani.

Szerk.

56. K. P. úrnak. A Magyar Nyelv VIII:336. lapján a Levélszekrény 47-ik száma alatt az a kérdés van fölvetve: nem magyarul-e a „te nem szeretsz Pestet?“-féle kifejezés abban az értelemben, hogy lakni, élni, tartózkodni.

Jelentem, hogy e kifejezés nem ismeretlen előttem, a népnyelvből tanultam, s jó hasznát is vettem a Görög Anthologia VII. 190. epigrammájának fordításában, a mely csakis e rövid kifejezés által vált lehetségessé.

Íme az epigramma magyar fordításban:

Tölggyfa-galyon szerető tücskékét s parlagi, dallos
Szöcskékét e közös sírba temette Myro.
Gyászolt és ontott szűz könnyeket értök a lányka:
Kettős játékát elragadta a halál.

Az első vershez való jegyzet ezt mondja: Vö. a szeret Pozsonyban (= er ist gern in Pressburg)-féle kifejezéssel, mely azt jelenti, hogy szeret ott tartózkodni. Erdélyi, Népd. II. 171. d.

PONORI THEWREWK EMIL.

57. Méltatlankodik. „Az Ujság“ rendes nyelvésze szörnyen felháborodik azon (szept. 20. sz., 50. l.), hogy egy ujságban ezt kellett olvasnia: „a vádlott *méltatlankodott*, azért, mert lopást fogtak rá“, s azután összetudatlanozza azt a *fiatal óriást*, a kinek a tollából valamelyik ujságban e *legújabb badarság* (t. i. a *méltatlankodik*-nak *indignálódik* értelemben való használata) legelőször kifeccsents.

Kár, hogy az ujság „burján-gyomlálója“ utána nem járt a tőle oly nagy bátran megrótt kifejezés történetének. Könnyen rájöhetett volna, hogy az a *fiatal óriás* 500 évvel ezelőtt élt, s hogy az az ujság, a melyben a megrótt kifejezés először fölburjánzott, az első magyar biblia volt. (Vö. különben Kelemen B., Radó A., Simonyi-Balassa, Tolnai V. szótáraival.)

Sz. K.

58. Kérdések. 1. A mely vidéken a *sering*nek ‚aszaló‘ jelentése ismeretes, ismeretes-e ott más jelentése is (sarjú, fiatal hajtás), vagy más hangalakja (serin, cserény)? 2. Van-e a *sereng* szónak ‚fiatal hajtás‘ jelentése, vagy *sereny* alakja? 3. Van-e a *sarang* szónak ‚sarjú‘ jelentése? 4. A hol a köpülő fát *gübü*nek mondják, a hol a ‚köpül‘ helyett *gübült* mondanak, mi a neve ott a vajköpülő edénynek? A hol a vajköpülő edény *zurboló-siskának* hívják, hogy nevezik ott a köpülő fát? 6. Hol és milyen jelentésben ismerik a *küszküllöre* vesz kifejezést!

Szerk.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. KÖTET.

1912. NOVEMBER.

9. SZÁM.

A nájnagyobb-féle felsőfokról.

A MTsz. adatai szerint Baranya megyében, az Ormányságban, a felsőfokot ilyen alakban mondják: *nájnaobb*, *nájnagyobb*, *nálnagyobb*, *nájszebb*, *nálszebb*, *néjszebb*, *nájjobb*, *náljobb*. Idéz a MTsz. *nájnagyobb* adatot Szlavóniából is, de csak egyet. Ez az egy adat a Nyr. XXI. 319. lapjáról, SZARVAS GÁBOR következő mondatából van kivéve: „Tudva van pedig, hogy . . . Dráván túl, a slavoniai magyarságnál csakis a *nájnagyobb* kitétel járja“. Hogy SZARVAS honnan merítette ezt a tudását, nem sikerült felkutatnom. Ő maga „A slavóniai tájszólásról“ (Nyr. V. 9, 61) cz. dolgozatában ilyen szlavóniai felsőfokról nem szól (a Nyr. VI. 40. lapján sem); BALASSA JÓZSEFnek „A slavóniai nyelvjárás“ (Nyr. XXIII. és különleny.) cz. dolgozatában se találunk *nájnagyobb*-féle alakokat. Pedig hogy ilyen feltűnő sajátság kikerülje a gyűjtő figyelmét, szinte lehetetlennek tartom.

Hogy a szlavóniai magyarság közt a *nájnagyobb* kifejezés járatos volna, annak nyomát régibb nyelvészeti irodalmunkban sem lelem. CzF. szótára ezt írja: „*Náj*, éles hangon: *Néj*, a göcseji* és rokon tájszólásban TORKOS SÁNDOR, TÓBI ANTAL s mások szerint a felső fok kifejezésére használtatik: *nájnaobb* (= legnagyobb), *néjszebb* (= legszebb). Nem más mint a régiesen használt *nagygyal* v. *nagyval* . . .“ BUDENZ JÓZSEF meg ezt mondja (NyK. II. 168): „TORKOS SÁNDOR szerint, MNyelvészet I. 223, az Ormányságban Baranya megyében a superlativus nem *leg*, hanem *náj*, *néj* által fejeztetik ki: *nájnaobb* (legnagyobb), *néjszebb* (legszebb). Ez csakugyan a szláv superlativ-adverbium átvétele, mely nagyon különbözik a szláv *naj* magy. *leg* által való állítólagos utánzásától . . .“ A régi Tsz. is a *náj* ~ *néjről* (= leg,

* Torkos szerint, MNyelvészet I. 223, nem Göcsejben, hanem csak az Ormányságban.

superl. grad.) mint baranyai tájszóról emlékezik s a TMNyelvtan (l. 567) se tud egy példát sem Szlavóniából.

Mindezek alapján SZARVAS G. adata nagyon kétes értékű. SZARVAS G. Szlavóniában 1874-ben járt (Nyr. V. 9), akkor e sajátos alakot nem jegyezte fel, azóta más sem; azt az állítást meg, hogy Szlavóniában *nájnagyobb* járatos, 18 év múlva, 1892-ben (Nyr. XXI. 319), egy polemikus cikkében írta le. Mindez arra a feltevésre kényszerít, hogy SZARVAS vagy tévedett, vagy pedig hallomás s nem saját megfigyelése alapján beszél.

Pedig SZARVAS G. bizonyításában, hogy milyen eredetű a *náj*, éppen a szlavóniai adat játszása a legfőbb szerepet, s SZARVAS magyarázatát fogadta el SIMONYI is (TMNy. 567 és Nyr. XVIII. 484).

A *náj* ~ *něj* ~ *nál* eredetére ugyanis három nézet van. CzF. szerint a *naggyal* mása (l. fentebb). A régi nyelvben ilyen kifejezések vannak: *naggyal jobb*, *naggyal kissebb*, *naggyal nagyobb*, *naggyaly nehezebb*, *naggyal nemesb* stb. (l. a NySz.-ban a *naggyal* alatt), a melyek a felsőfok kifejezői.

E régi nyelvbeli szerkezet maradványa volna CzF. szerint a mai *náj* ~ *něj* ~ *nál*. CzF. magyarázatának azonban a hangtan ellene beszél: *naggyalból* (vö. *nagy* = *nogy*, *nađ*, *naaj*, *nâj*; *nagyon* = *najon*, *naon* MTsz.) egy *nál* ~ *něj* ~ *náj* alak alig származhatott volna.

A második nézet szerint a *náj* ~ *něj* ~ *nál*- szláv eredetű határozószó volna. A felsőfokot ugyanis valamennyi szláv nyelv a középfokból (a bolg.-ban az alapfokból) képezi oly módon, hogy a középfokú alak elé (a bolg.-ban az alapfok elé, például *běl*: fehér, *nâjběl*: legfehérebb) a *naj* határozószót teszi. Ez a *naj* szócska rendszerint hangsúlyos még azokban a szláv nyelvekben is, a hol váltakozó hangsúly van; quantitására nézve pedig — kapcsolatban a hangsúlylyal — az egyes szláv nyelvekben így oszlik meg: ó-egyh. szláv *naj* (előfordul Cod. Supr. ed. Mikl. 250, 425, 440, 446, 480), bolg. *nâj*-, or. *naj*-, kisor. *naj*- (hangsúlyáról Arch. II. 124), lengy., t. ó-cs. *naj*-, mai cs. *něj*-, osztr. szlov. *nâj*-, hazai szlov. *nâj*-, kaj-horv. *naj*- (elvéve *nâj*-, l. BELLOSZT., JAMBR.), ça-horv. *nâj*- (akkor is hosszú, ha az *a* nem hangsúlyos, NEMANIĆ II. 219), szerb *nâj*- (VUK.³). BUDENZ, majd SZARVAS a m. *náj* ~ *něj* ~ *nál*-ban ezt a szláv *naj*-t, illetőleg ennek szerb-horv. *naj*- alakját látják. S vajjon milyen alapon? Erre SZARVAS ezt mondja (Nyr. XXI. 319): „Ha tehát figyelembe vesszük, hogy a

Dráva mellékén és a túlán lakó magyarság keverten lakik vagy legalább szomszédos az odavaló szlovén néppel (értsd helyesen szerb-horvát néppel), s hogy ennek nyelvében a *naj* superlativus képző, *bolji*: jobb, *najbolji*: legjobb, következtetésünkben csakis akkor járunk el okszerűen, ha nem a *nál*-t, hanem a *náj*-t tekintjük eredetibb alaknak, s amazt, a *nál*-t, ez utóbbi változatának, a melyet az északibb vidéken lakó magyarság, hogy valami értelmet öntsön beléje, hajtott végre“.

Az okfejtés lényege tehát ez: A magy. *náj*- \sim *něj*- \sim *nál*- azért származik a szerb-horv. *nâj*-ból, mert olyan magyarok nyelvében fordul elő, a kik vagy szomszédai a szerb-horvátoknak, vagy velük keverten laknak. A különböző magyar alakváltozatok közül *náj*- az eredeti, ebből lett „az északibb vidéken lakó magyarság“ nyelvében, „hogy valami értelmet öntsenek beléje“, a *nál*-.

SZARVAS, mint fentebb említettem, okvetése lényegét arra alapította, hogy *nájnagyobb* alak Szlavóniában is van. Fentebb láttuk, hogy ez az állítása mindeddig nincs igazolva. A dolog érdemére azonban ez mellékes. Hiszen Baranya megyében is vannak szerbek: sokaczkok s az Ormányság határán, a Dráván túl, horvátok laknak, így az ormánysági magy. *náj*- még mindig lehetne horvát eredetű. Nagyobb, sőt *nájnagyobb* baj az, hogy SZARVAS nem tudja elfogadhatóan megmagyarázni a *nál*-alakváltozatot, pedig az egész megfejtés ezen sarkallik. SZARVAS szerint a *náj*-t a magyarság egy része nem értette, s *nál*-lal helyettesítette. Hogyan, hát a *náj* nekik nem a fokozás funkcióját teljesítette, vagy a *nál*-lal lehet nyelvjárásukban fokozni? Vagy hogy más példát mondjak: hát mi tudjuk, mi az a *leg* a *legnagyobban*, nem csak funkcióját érezzük-e? Ha az ember SZARVAS érvét bonczolja, képtelenségek jönnek ki belőle. Hangtanilag meg teljesen példanélkülivaló eset volna nyelvünkben, hogy eredetibb *-j*-ből *-l* fejlődjék. Egy *tolvaj*, *olaj*, *baj* stb. szóból a magyarban sohase lehet **tolval*, **olal*, **bal* stb. Fordított esetre tudákoskodó helyesírással nyomtatott művekben találunk *pagagáj*, *szeráj*, *karáj* helyett *papagályt*, *szerályt* (l. BHirlap 1912 okt. 9. 25. lap), *karélyt*, de ennek a tévedésnek az az oka, hogy az irodalmi nyelvben az eredeti *ly*-t is *j*-nek ejtjük. Arra azonban még nyomtatott műben sincs példa, hogy *papagált*, *karélt*, *szerált* írjanak, nemhogy mondjanak.

Közönséges dolog azonban a magyarban, hogy a szóvégi *-l*-ből *-ly* lesz, s minthogy a magy. *-ly*-ből a nyelvjárások nagy

résében *-j* lett (így az irodalmi nyelvben is), az ilyen *-l*-ből eredt *-ly* is osztozik az eredeti magy. *-ly* fejlődésében. A tapasztalati tények már most azt mutatják, hogy a szóvégi *-l*-ből *-ly* keletkezhetik névszókban, igékben (vö. *mellett* \sim *mell* \sim *melly*, máskép SIMONYI, Magy. Szótók 41, *tolni*: *toly* TINÓDIBAN HELTAINÁL, l. MNy. VIII. 150) és olyan ragos határozószókban, melyekben a ragnak ragértéke elhomályosult (vö. *távoly*: távol, sokszor TINÓDIBAN HELTAINÁL, Érsekújv. 485, *távulyabb* NySz. másként is magyarázható, *naggyaly*: valde NySz.). A szóban forgó esetben tehát *nál*-ből lehetett **nály-*, s minthogy az Ormányságban az *ly*-et vagy *j*-nek (az esetek túlnyomó többségében) vagy *l*-nek mondják, lehetett belőle *náj-* is.

A magyar nyelvben tapasztalható *l* \sim *ly* \sim *j* hangfejlődés szabályossága tehát arra utal, hogy a *nálnagyobb* \sim *nájnagyobb*-beli *nál-* \sim *náj-*-ban a magy. *-nál* ragot keressük. Ezt támogatja a magashangú *néjszebb*-beli *néj* is, a mely eredetibb **nély*-ből a *-nál* magashangú párjának, a *-nél*-nek a mása.

Csak az a kérdés, hogyan keletkezett ez a *nál-* \sim *náj-* \sim *néj-*, azaz hogyan homályosodott el itt a *-nál* ragbeli funkciója, s miképen lett a felsőfok jelölőjévé. Mert hogy a *náj-* \sim *nálnagyobb*-ban a magy. *-nál* rag van, az a kifejtettekből következik. S nem is mondok vele újat, mikor ezt állítom. Mások is mondták már ezt (l. Nyr. XXI. 318), a baj csak az volt, hogy állításukat nem tudták kielégítően bizonyítani.

Magyarázatunkban a *-nál* rag azon funkciójából kell kiindulnunk, mikor a középfok mellett két tárgy összehasonlításában szerepel; pl. *valami méznél édesebb, mendnél jobb, nálamnál nagyobb* stb. A régi nyelvben az ilyenek közönségesek s bennük a középfoknak megfelelő felsőfok-féle, sokszor felsőfok jelentése van. Íme egynéhány példa: mindön rettenetős *allatnal* rettenetősb az halal = *terribilissimum omnium mors est* (l. KAUSCH, Tih. cod. 45), uo. 44. lapon felsőfok-féle példák: *mennel nagob, mennel keduesb* stb., más példák: Érsekújv.-c. 529 mynd ez *wylagnal nagyob*, uo. 545 s meg *annal többet* stb. Különösen a *nálamnál, náladnál* stb. *jobb, nagyobb* szerkezet az, mely alkalmas a fenti ormánysági *nál-* \sim *náj-* \sim *néj-* megértésére. A *nálamnál nagyobb*-féle szerkezet a XV. század óta mutatható ki s csak újabban kezdi a *nálam nagyobb*-féle szerkezet kiszorítani (l. SIMONYI, Nyr. XIV. 338, XXI. 34, Magy. Hat. I. 242 stb.). E szerkezet eredetére kétféle

nézet van (l. SIMONYI, Komb. szóalk. 30, Nyr. XVIII. 8 és Anti-barbarus, Nyr. XXXI. 275, mi ez utóbbi valljuk), de ez a mi kérdésünkben lényegtelen. A fontos az, hogy mind e szerkezet, mind pedig a *nál* középfokkal való felsőfok-képzés régi, s hogy e szerkezetekből tapadás útján keletkezhetett a *nálnagyobb* egészen úgy, mint a hogy tapadás útján keletkezett a mai *nélkül* (l. SIMONYI, Magy. Hat. II. 231) névutó az ilyenekből: *rudnal kül*, *kenyérnél kül* stb., s aunyi más szavunk, összetételünk, a melyekről bőven olvashatni ZOLNAI GYULÁNAK „Mondattani búvárlatok“ cz. szép értekezésében (NyK. XXIII.). E szerkezetekből: a mondatból kiválhatott a magy. nyelvjárási *nál- ~ náj- ~ néj-*, a melynek egyik alakváltozata véletlenül a szerb-horvát *náj*-hoz hasonlít, keletkezésében, eredetében azonban hozzá semmi köze. Ugyanúgy semmi része sincs a szláv *naj*-nak a magy. *leg*-féle felsőfok alakulásában. A magy. *leg*- először csak határozószókban jelentkezik (*legottan* stb. l. TMNyt.), s csak későn, a XVI. század folyamán vonódik át melléknevek középfokához. Szláv hatásról itt beszélni időrendi képtelenség. MELICH JÁNOS.

A mi „nincs meg a M. Tájszótárban“.

A M. Nyelvőr szeptemberi füzetében (328. l.) a Sándor-codex-beli *csüvelkődik*, *csövelkődik* változatakép a XVII. kötet 417. lapjáról idézve van a gömöri *csühenkezik* ige ezzel a hozzátétellel: „Nem tudom, miért maradhatott ki ez az érdekes kifejezés a MTsz.-ból“. Való igaz, hogy a *csühenkezik* igét a betűsorban hiába keresi a MTsz. forgatója, de azért mégsem maradt ki, hanem ott van a maga helyén a *csübenkezik* czímszó alatt, megkérdőjelezve. A kérdőjel azt jelenti, hogy nekem a *h*-val való alak gyanús volt, mindamellett hogy az idézett közlésben kétszer fordul elő. (Hiszen a *ki* a *b* betűt egyszer úgy írja, hogy *h*-nak lehet olvasni, az valószínűleg másodszor és harmadszor meg *x*-edszer is úgy írja, valamint hogy vannak emberek, a kik az *n* betű helyett mindig *u*-t írnak.) Gyanúsnak tartottam és tartom most is a *h*-val való alakot, mert a czímszóul álló *csübenkezik*-nek van *csübenkődik* változata; továbbá a következő azonos vagy majdnem azonos jelentésű tájszavak miatt: *csimbalkozik*, *csimpajgódzik*, *csimpajkodik*, *csimbojkodik*, *csimpajkódzik*, *csimbalkódzik*, *csimbojog*, *csimpasszkodik*, *csimbaszkodik*, *csimbószkodik*, *csipasszkodik*, *csimpelkodik*, *csimpelkődzik*, *csimpszekedik*, *cemeszkezik*, *cempeskezik*, *cempeszkezik*, *csibeszkezik*, *csimbeszkezik*, *csimeszkezik*, *csipeszkezik*, *csippszekődik*, *csüperkődik*, *csüperkődik* stb. (MTsz.). Azt hiszem, mindenki elis-

meri, hogy ennyi elég volt az én gyanúm táplálására. Ha azonban a *csühenkezik* alak valamikor hitelesnek találna bizonyulni, a mi elvégre nem lehetetlenség, akkor szívesen kitörlöm mellőle a [?]-t, és mihelyt módomban áll, megteszem czímszónak.

Ezzel a csekélységgel nem hozakodtam volna elő, ha nem olvasnám doktori értekezésekben, czikkekből és népnyelvi közleményekben tájszók mellett elég gyakran azt a megjegyzést, hogy „a MTsz.-ban nincs meg“ vagy „a MTsz.-ból kimaradt“, holott bizony benne van. Így pl. egy doktori értekezésben, a mely GÁRDONYI nyelvééről szól, s a melyről különben már az ismertetője, SIMONYI is megjegyezte, hogy „a MTsz. adatait kissé fölszínesen használja föl“ (Nyr. 39:316), mint „a Tájszótárban elő nem forduló szók“ vannak említve a következők: *bagzik* (tüzet bagzik), *bebagyulál*, *böngyöle* (-kenyér), *csellegő*, *elbávászkodik*, *gajmós*, *kamó*, pedig benne vannak (vagy legalább az alapszavuk, illetőleg az ígekötő nélküli ige) a következő czímszók alatt: *bagoz*, *bagzik* (ott van tüzet bagzani is), *bogyolál*, *bengyele* (*böngyöle-pogácsa*), *czelleng* (vö. *czellengő*), *bámész-kod-ik*, *kajmó*.

A Nyr.-ben: 35:342—344. l. a következő somogymegyei tájszavak mellé van odatéve, hogy „a MTsz. nem említi“: *cselőke*, *gyü*, *hékü*, *czérkad*, *felezol*, *gyoporét*, *gyümölcs* („aszalt gyümölcs“), *vertyog*. Az első három megvan a MTsz.-ban Somogyból közölve a *cselőke*, *jövő*, *hő* (*hé-kő*) czímszó alatt; de a többiről sem kell azt gondolni, hogy a MTsz.-ban nyomuk sincs. A *czérkad* édestestvére ott van *czérkad* alakban Somogyból közölve; a *felezol*-ra is rá lehet ismerni a MTsz. *felezol*-jában; a *gyoporétnak* *gyaporít* változata ott van a *gyarapít* czímszó alatt; a *gyümölcs* alakot sem nehéz megtalálni a *gyümölcs* czímszó alatt, ha nem is Somogyból, hanem a Dráva mellékéről közölve, és az „aszalt gyümölcs“ jelentés sem hiányzik a *gyümölcs* czikkéből; *vertyog* megtalálható a *vartyog* czímszó alatt mint kecskeméti és szentesi alak, és Somogyból *vertyog* van közölve ugyanott. — Nyr. 36:382. l. „a Tájszótárban elő nem forduló nagy-kőrösi tájszavak“ közt szerepel *csafrinka* „nyelves (leginkább kis leány)“. Ha a közlő úgy érti, hogy nemcsak Nagy-kőrösről közölve, hanem egyáltalában nincs meg a MTsz.-ban, akkor téved, mert a *csafrinka* czímszó alatt ott van Győrből és Érsekújvárról közölve *csafrinka* pajkos kis leány“. (Főnév, nem pedig melléknév, a hogy a fönnebbi értelmezés szerint gondolhatná valaki.) — Nyr. 37:139. l. *gacsos* meg van csillagozva, és a jegyzet azt mondja, hogy „a megcsillagozottak a MTsz.-ban nincsenek meg“; de erre a szóra rosszul mondja, mert megvan a MTsz.-ban a *kajcsos* czímszó alatt. Stb.

Jól tudom, hogy a MTsz.-hoz szómutató kellene, a melyben szoros ábécérendben volnának felsorolva az egy-egy czímszó alá besorozott változatok. Ez tervbe is volt véve (l. Bevezetés VI—VII.

l.); a külön szójegyzékek (dajkaszók, keresztnevek, állatnevek, állathivogató és -űző szavak) s a pótlások után következett volna. Azonban szerkesztés közben annyi új adat gyűlt össze,* hogy a pótlék meg a szómutató kinőtt a második kötetből. Utóbb azután a közzétett és a M. T. Akadémia nagyszótára számára összegyűjtött, valamint a M. Nyelvtudományi Társaság birtokában s az én birtokomban levő kéziratí anyag annyira fölgyarapodott, hogy az egésznek földolgozása után a pótlék legalább is annyit tenne ki, ha ugyan nem többet, mint a MTsz. megjelent két kötete. Ilyen nagyterjedelmű pótlék kiadása helyett ezélszerűbb lesz megvárni annak az időnek az elérézését, mikor a MTsz.-ból új kiadást lehet rendezni, a melyben egyesítve lesz a régi és az új anyag. Hanem addig is elkelve a két kötethez való szómutató, ha szerét lehetne ejteni a kiadásának.

Azonban szómutató nélkül is legtöbbszörre meg lehet a MTsz.-ban találni az olyan adatot, a mely más czimzó alá van besorozva; csak ismerni kell a szótár berendezését és egy kicsit forgatni kell. Ha pedig a keresett adat mégsem akar előkerülni, akkor se mondjuk mindjárt, hogy „a MTsz.-ban nincs meg“, hanem óvatosságból csak annyit mondjunk, hogy „a MTsz.-ban nem találok“.**

SZINNYEI JÓZSEF.

Az *aszó* elhomályosult összetételei.

Az *aszó* közönséges helyszíni elnevezés régi nyelvünkben. Jelentése az adatok többségében: ,völgy, vallis, planities, tal, niederung', néhány esetben pedig: ,patak, fluvius, rivulus, fluss, bach'. Mint tájszó él a Székelyföldön; értelme: ,olyan völgy, melyen esős időszakban és tavaszi olvadáskor kisebbszerű patak folyik végig, de egyébkor száraz'. -d képzős származéka van meg a pestmegyei *Aszód* nevében. — Czikkemben néhány helynevet veszek vizsgálat alá, a melyben mint összetételben az *aszó* tehető fel alapszó gyanánt. Igyekszem kimutatni, minő hangváltozásokon ment át egy-egy ilyen név, azon-

* Szerkesztés közben is folytattam az adatgyűjtést, s a mit még lehetett, azt beleiktattam a szótárba, úgy hogy a benne levő adatok száma legalább is másfélszer annyi, a mennyire az első füzetben megjelent bevezetésben tettem.

** A sok „nincs meg“-nek és „kimaradt“-nak furcsa ellentéte az, mikor olyasmit idéznek a MTsz.-ból, a mi igazán nincs meg benne. Így Nyr. 40:354: *pátká-tikmony* ,gólyatojás'. A dolog úgy van, hogy a MTsz.-ban (II. 814) megvan a *pátká-tikmony* szó, de nincsen mellette a ,gólyatojás' értelmezés. Öreg hiba is volna, ha mellette volna, mert a *pátká* szóró azt mondja más helyütt a MTsz., hogy a jelentése: ,kacsa'.

kívül elemzésemmel talán hozzájárulok az *aszó* sokat vitatott etymológiájának megállapításához is.

HEFTY GYULA a térszíni formák neveit tárgyaló gyűjteményében (Nyr. XXXX.) felsorolja azokat a helyneveket, melyeket ő az *aszó* összetételének tart, de nem jelöli meg azon szavakat, melyek előtagként kapcsolódnak ehhez, vagy nem világítja meg a hangfejlődést és így sok esetben kétségben hagy bennünket aziránt, hogy csakugyan az *aszóval* állunk-e szemben. Nekem és velem együtt, azt hiszem, másoknak is, nem épen világos, mi az a *Vigaszó* (vig = vidám v. vég?), *Bajdásszó*, *Hellásszó*, *Hányiszó*, *Porkászó*, *Kondorászi* = *Kondor* (személynév) + *asza* (*aszója*) + *i?* pusztá. Nem nyilatkozik a *Dugászó* árka udvarhelymegyei helyelnevezés első szavának alkotórészeire nézve. Nem tudom, hozzájárul-e ahhoz, hogy annak az előtagjául a székely nyelvterületen élő *duga*, *dugaj*, *dugály* szót tekintsük, a mely am. kis gát, ároktöltés, a patak vizének egy ponton való elzárása és elvezetése (MTsz.); a *dugaj* változatbeli *-aj* szótag megokolhatja a *Dugászó á-ját*. A Maros-Szamos közéről idézett *Szobászó* p. nevében bizonyára *szoba* szavunk van meg, de nem a mai „cubiculum, stube, zimmer“, hanem a régi „kemencze, furnus, orna, ofen“ jelentéssel. A mátravidéki *Nyilaszó* értelmét a nyílnak a földosztásban való szerepe (húzás, vonás, vetés nyíllal) magyarázza meg. A *nyíl* átvitt értelemben a földdaraboknak egy-egy összesített része, melyek a határban szerteszórva hevertek. (TAGÁNYI A földközösség tört., HERMAN O. A nyíl. MNy. II. 241). Háromszékben és Szolnok-Dobokában nyíl am. sorshúzás útján jutott földdarab v. erdőrés.

Először az *aszó* olyan összetételeit keritsük sorra, melyekben az előtag mássalhangzóval végződik. Nem újság, hogy a *Szárszó*, *Berekszó*, *Szikszó* helynevek összetett szavak és második tagjukat az *aszó* szolgáltatta. A somogy megyei *Szárszó* régi alakjai: 1229. *Zarozou*; 1295. *Zarrozou*; ebből a *száraz* végső szótagjának kilököttével: 1358. *Zarozou*; 1368. *Zarazow*. *Berekszó* Temes, Hunyad, Szilágy (régén Közép-Szolnok) és az egykori Valkó (ma *Brkaszovo*, Szerém) vármegyében fekvő helységek neve; az első (*Beregszó*) a Béga ugyanezen nevű mellékvíze mellett (l. Okl. Sz. 1231 1397. *Iuxta aquam Bereksow*). A név előrése nyilvánvalóan a *berek* am. „nemus, lucus, hain“. *Szikszó* ma egy nagyközség neve Abaúj déli sarkában és egy pusztáé Heves m. egri járásában. A Csánki-féle Történeti Földrajzból Temes megyében ismerünk egy ilyen nevű helységet. A heves megyeire vonatkozó régi alakok: 1291. *Zykzow*; 1332—7. pápai tizedl. *Zikzo*, *Zekzon*; az abaújvármegyére: 1308. *Aba nembeli Zekszovi* Mihály (WERTNER, Magyar nemz. I. 11.); 1332—7. *Syxo*, *Zikzow*, *Zykzo*, *Sizxo*; — a temes megyeire 1421. *Zekzow*. Ezek már az *aszó* kezdő magánhangzóját kiugratták. A teljes alakot MÁTYÁS FLÓRIÁN

1237. De villa *zekozou* retinui quatuordecim. — Legavi eisdem terram *Scekozo* — idézi (Magyar nyelvrítkaságok NyK. IV. 191.). Ugyanezt a *Szikaszó* székelyföldi folyónév mai napig is megőrizte (ORBÁN B. Székelyföld I. 66.). Az összetétel előrészre a *szék, szik* 'mocsár, vadum, loca vadosa, paludosa, lutosa', továbbá 'az a terület, a hol a szikso kivirágzik, nitrum, loca nitrosa'. A kifejezést összehasonlíthatjuk a következő analógiákkal: 1228/1357. In *vallem*, qui vocatur *Zeku*; 1324. Ad caput cuiusdam *vallis* Hodzek uocati; 1359. 1429. Ad vnam *vallem* wlgo *Zek* dictam (Oklsz. 2. Szék.); 1389. Villa *Zykwelgy* (Zala m. Tört. Földr.); ezenkívül 1270. Intrat riuum *Scekpoto*; 1359. Ad caput cuiusdam riui *Zekpatak* vocati. A *Szikso* név jelentése tehát eszerint „mocsaras, szikes völgy”. Az abaúj- és hevesmegyei községek valóban egy-egy völgy torkolatánál és patak mellett fekszenek; az előbbtől vagy 10 km-re van Zemplénben *Megyaszó*.

Az *aszó* az alkotórésze *Baraszó* csikmegyei, továbbá N. és K. *Borszó* szolnok-dobokai (amaz a Szamos völgyében) községek nevének. A két név eredetileg ugyanaz a szó volt, tudniillik *Bor-aszó*, vagyis *bor-völgy*. *Baraszó* vagy a *bort* barnak ejtő székely ajakon keletkezett, vagy az *aszó* *a*-ja a *bor* *o*-ját hasonította; a *Borszó* pedig az *aszó* *a*-jának kivetésével alakult, a mint azt az előbbieknél vagy például a balatonmelléki *Nagyszónál* látjuk. A kapcsolatot jelentésani igazolására hivatkozhatunk arra, hogy *Borvölgy* (Valea vinului) a neve egy földes vasas savanyúvízű fürdőnek Besztercze-Naszód és egy égvényes konyhasós-vasas savanyúvízű kis fürdőnek Közép-Visó mellett Máramaros megyében. 1299-ben egy birtokot hívnak így: Quendam possessionem suam Zaazd uocatam in *Boruely* iacentem in Comitatu Huntensi existentem (Oklsz., völgy). Találkozunk a régi nyelvben a *borkút* és *borpatak* összetételekkel is (l. Oklsz., az utóbbit a *Bor* czímszó alatt). *Borpatak* szatmármegyei helység; *Búr patak* az Ipoly egyik mellékvize Hontmegye nyugati részén, eredeténél *Borfő*, lentebb *Bori* községek; ennek a patakknak a völgyéről szól az iménti 1299. adat, ugyancsak rá vonatkozik az Oklsz. 1312. adata: Terram Bagath Zaazd vocatam circa *Burpathaka* existentem; l. uo. 1358. és 1390. E kifejezések egy részében a *bor*-t nyilvánvalóan úgy kell felfognunk, mint a savanyúvíz székely nevében, a *borvíz*ben. Ebben az értelemben a *boraszó* olyan völgyet jelentene, a melyben savanyúvíz-forrás fakad vagy folyik végig. A *Boraszó*ban és a megvilágításul idézett kifejezések némelyikében (pl. a hontmegyei nevekben) a *bort* még egyféleképpen értelmezhetjük; úgy t. i., hogy a *bór*, *b^oór* (pinus silvestris), most különösen a palóczi földön használt, fanévvel azonosítjuk. Így tesz KARÁCSONYI JÁNOS *Borkút* (Sáros, Máramaros és Szolnok-Doboka; Szepes megyében is felmerül 1401. egy *Boorkuth* nevű birtok, Tört. Földr.) és fürdő nevének előtagjával; ő *Borkutat* 'bór-gárgyás kút'-nak,

Borszéket pedig „bórfenyő-irtás“-nak magyarázza (MNy. IV. 354.). Neki a borkutak egy részére nézve mindenesetre igaza lehet, ámbar a *borkút* = *bór-* v. *búrkút* nézetem szerint nem annyira bórfenyő kávas, mint inkább bórfenyővel körülött kutat jelent (vö. OklSz.-ban: *almakút*, *somkút*, *fűzkút*, *szlákút*). Nem kell azonban minden *borkútat* bór-fenyőfáról elnevezettnek tartanunk, mert ha *borvíz* jelentheti a savanyúvizet, *borvölgy* pedig azt a helyet, a hol ilyen víz előfordul, akkor a *borkút* is jelentheti a savanyúvízforrást. *Borszékkel* szemben szintén tartózkodásra intenek a saját és Gyergyó-Bélbor savanyúvízforrásai. Figyelembe véve aztán, hogy *Baraszó* Borszék és Gyergyó-Bélbor vidékén az utóbbival együtt a Kis-Besztercze patak völgyében fekszik, benne alighanem a borvizet alkotó *bort* kell keresnünk. Viszont *Borszó* első szótagjában az *o* talán inkább a *bórra* vall, melynek az *ó*-ja az *aszó* *a*-jának a kiesése után rövidülhetett meg, míg a *bor* rövid hangzója az *aszó*beli *a*-hoz teljesen illeszkedett.

*Berekszó*éval egyazon eredetiből: *Berekszóból* változott el *Barkaszó* beregmegyei helység neve. A megye egyes vidékeit előbb a maiaknál jóval nagyobb kiterjedésű mocsarak borították. Így érthető a megyéén kívül több helység megnevezésében szereplő Bereg: Bereg (ma N. Bereg), Beregszász, Bereg-Újfalú. A nem messze elfolyó Szernye patak és a Bátyu körül elterülő mocsarak arra vallanak, hogy *Barkaszó* tájéka a berekképződésre valamikor kedvező volt. A tőle néhány km-re eső *Gorond* község neve meg az *aszó*val való megjelölés jogosultságát bizonyítja. A *gorond* szóra az OklSz. 1417/1505. ezt a helyet idézi: „Quendam locum eminentem qui scilicet locus *Hozyugorond* vocaretur“; Szabolcsban *gorond* „árterez vidéken kiemelkedő magános domb vagy összefüggő domblánczolat, a mely árvízkor szigeteket alkot“ (MTsz.). — Hogy a *Barkaszó* alakot (Tört. Földr. 1447., 1450.) hangtani szempontból igazolhassuk, egy *Berk-aszó* formára kell visszavinnünk, melyből az az előtag magánhangzójának az illeszkedésével származott. Az alanyeset eredeti *berk* alakját (1193: *Sag berk*) még a XIV. században is ejtették; l. OklSz.: 1339. *Viragusberk* és 1371., 1372/1400., 1378., 1399/1406. adatait; a Tört. Földr. ebben a formában említi 1417., 1470., 1471. egy vaskóvármegyei és 1438. egy tolnavármegyei helység nevét. Hasonlóan eredetibb hangalakot mutat a Herfy említette szilágymegyei *Halmaszó* előrésze: *halm* = *halom*.

Térjünk most már át az *aszó* azon összetételeire, melyek előtagjának valamely magánhangzós végzetű szót sejtünk. Útmutatásul bocssássunk előre néhány olyan helynevet, a melyben az első elem teljesen világos. Több községünket hívják *Hosszúaszónak* Bihar, Szilágy (régén Kraszna) és Kis-Küküllő megyében. A gömör- és temes (egykor arad-)megyei *Hosszúszóban* az *aszó* rövidebb lett kezdő magánhangzójával (1425. *Hozyuzow*; 1435. *Hozyuzow* Gömör, Tört.

Földr.). A csikmegyei *Hosszaszóban* (a szilágymegyei így is!) meg a *hosszú* vesztette el az *ú*-t. Ilyenformán alakult a nógrádi *Szarkaszó* a *Szarka-aszóból*, *Árpasszó* (1438—9. Arpazo, Arpazow, Valkó) az *Árpa-aszóból*, a mátravidéki *Körtasszó* a *Körte-aszóból*, a balatonvidéki *Diásszó* a *Dió-aszóból*. Figyelembe véve, hogy a *borsó* Udvarhelyben (és sok más vidéken) *bossónak* hangzik, az itteni *Bossászó* (pataka) nevet *bossó* + *aszóra* kell felbontanunk. A *dió*- és *bossó-aszó*-nál származó *ó*a magánhangzó kapcsolatban az *ó* először elnyelte az *a*-t és a rákövetkező *ó*-tól hasontalanítva *á*-ra változott. Az 1256. *Humurozou* (Oklsz.: homorú) teljes alakja *Homoróaszó*; ma megfelel neki *Hamarászó* (Veszprém), népetymologia a *hamar* mu. hatása alatt az előtag értelmének elhomályosulásával < *Homorászó*, disszimilálva < *Homorószó* < *Homoró-aszó*.

Ismeretes, hogy a költészetünkben szereplő *Keveházu* hibás olvasáson alapuló népetymologia útján keletkezett *Keve-aszóa* formából. A helység mostani nevéül szolgáló *Kajászó* (Szent-Péter) ilyen alakokon keresztül fejlődött: *Keve-aszóa*, *-aszó*, *-oszó* v. *asza* (Kézai: *Cuve-azoa*; 1271. *Keueozou*; 1298. *Keueozowa*; 1358. *Keueaza*) > *Küasza*, *Keaszó* v. *Keasza* (1272. *Kuaza*; 1325. *Keaza*) > *Kajászó*, *Kajászó* vagy *Kajásza* (1347. *Kayassow* olv. *Kajasszó* v. *Kajásszó*; 1370. *Kayasowlg*; 1391. *Kayasa*, l. Tört. Földr.). Az előtag — valószínűleg, a mint МЕЛІСЬ is hangoztatja, személynév — bizonyára azonos a *kő* (lapis, stein) teljes *keve*, *köve*, *küve* alakjával; erről az értelmileg elszigetelődött tulajdonnévi összetétel belsejében a véghangzó később is lekophatott, mint a magában álló alanyesetben. A *Kü*- vagy *Ke*-*aszó*, *-asza* formát egyébiránt az *-ev-* hangesort vagy a *-ve* szótag ejtésbeli elhanyagolásával származottnak is képzelhetjük. Ebből a rövidült alakból az elhomályosult előrész illeszkedésével és a hiatustöltő *j* közbeiktatásával *Kajászó* vált, a mit aztán a *vadászó*-, *halászó*-féle participiumok mintájára *Kajászó*-nak ejtettek. A két magánhangzó között álló *v* kiesését és az így támadó hangrnek *j*-vel való betöltését tapasztaljuk az udvarhelyi *Héjjaszó* névben, a mely mellett a *Heaszó* oldal, Czibrédfalvi *heászó* is előfordul (l. HEFTY); az eredetibb *v*-s alak megvan a marosszéki *Hévaszóban*.

Ezekből kiindulva, fejthetjük meg *Kovasszó*, *Kovászó* és *Kaszó* neveket. *Kovasszót* a Mátra vidékén találjuk; *Kovászó* a Beregszászi-hegység egyik bevágásában fekszik; *Kasszó* egy patak neve Akna-Sugatag közelében; a Tört. Földr. Máramarosban az említett patak táján és Somogy megyében említ *Kuszó* nevű helységeket.* Én

* Máramaros tiszavölgyi járásában a Kisva-patak mellett egy *Kaszó*-polyána (a Helységnévtár szerint *Kaszómező*) nevű községet találunk. Ezt újabban változtathatták át valószínűleg valami *Koszov*-féle alakból (*Kosow* v. *Kossow* galicziai város) a *Kasszó* patakuév példájára.

Kovasszóból és *Kovászóból* előtagként a *kővel* rokonértelmű és hasonló alakú *kova* \sim *koá*-t hüvelyezem ki. Az elsőt a Tört. Földr. 1390., 1478., 1492., 1495-ből említi. *Hosszúszó*, *Szarhaszó* stb. módjára vált a *Kova-aszóból* *Kovaszó*, a minek megfelel a mátravidéki *Kovasszó* névalak; ennek az *a*-ja aztán a *Kajaszóra* ható igenevek befolyása alatt cserélődött föl az *á*-val. Fölvehetjük előtagul a *kovás* melléknevet. Ez esetben az *a* kilökése után *kovás-szó*, ebből pedig az *s* + *sz* összeolvadásával *Kovásszó* alakult éppen úgy, mint *Szarvasaszból* *Szarvaszó* (Máramaros, Tört. Földr.) vagy *Szarvasszó*; később az említett participiumokat követve, az *sz* + *sz* megrövidült. A *Kaszó* név XIV—V. századi alakjai: 1387., 1405., 1424. *Kozo*, *Kozzow*, *Kaz-zov*, *Koze* (Máramaros); 1398. *Tres possessiones Kazov*; 1494. *Naghkazo*, *Kyskazo*, *Kezepakzo*; 1495. *Poss. Kyskazo*, *Naghkazo* (Somogy): olv. *Kaszó* vagy *Koszó* (Kosszó), a mi megfelel a mai formának. *Kaszó* a *Kovaszó*, esetleg *Koaszó* összerántása, olyanformán, mint a *Drávaszából* alakult *Draszád*, a mely nevet Valkó vármegyének egy — a Drávatoroknál fekvő — városa viselte (1449., 1469., 1472. *Drazaad*; 1450. *Drawazad*; 1493., 1508. *Drazad*; *szád* = *száj*, *torok*, *torkolat*). A *kova*- vagy *kovásaszó* összetétel fölvétele ellen nyelvtörténeti szempontból sem tehetünk kifogást. A *kova* főnév előfordul a tilanyi apátság 1211. évi birtokösszeírásában (NyK. XXXIV. 391. és 395.) a *kova*-kő és *-kős* összetétel előtagjaként: *Choa-ché*, *Co-hache*, *Couaches* (az OklSz.-ban megkérdőjelezve a *kovacsos* alatt); származékai közül az OklSz. a *kovacsos* és *kovacstalant* hozza föl és szerintem ezek *kovacs* alapszavát kell keresnünk a *Kovács* czímszó alatt közölt 1455-iki adatban: *Ad latus montis lapidei Kovachseg dicti* (*ség* = *domb*, *halom*), vagyis a *Kovach* itt a *lapidei*-vel egyértelmű. *Kovács* (1424. *Kowas*) egy középszolnok-, ma szatmármegyei helység neve. A *Kova*- vagy *Kovászaszó* kifejezés megléte mellett szól tárgyi tekintetben: 1324. *Vnum locum aranazou uocatum*; azután meg, ha volt: *kőszeg*, *kőszér* (oldal), *köves-völgy*, *-szarm* (szarv, horn), *kövesd*, *homokszeg*, *-árok* (OklSz.), akkor bizonyára lehetett, sőt szinte kellett lennie *kovaaszó*, *kovásaszó* = *kovavölgy*, *kovás-völgy*-nek is.

Az abaújmegyei *Jászó*, a hol egyik prémontrei prépostságunk székel, a Bodva völgyében fekszik és így helyszíni szempontból megokolt az a következtetés, hogy elnevezésében az *aszónak* része lehetett. Az előtag megállapításánál a kihalt *jó* = *folyó*, *fluvius* szóra, a *Sajó*, *Hejő*, *Berettyó* alapszavára gondolhatunk. A *Jóaszó* formába visszaállított név hangalaki fejlődése: összeolvadással *Jószó* és a két *ó* hasontalanításával *Jászó* volna. Vö. *Dióaszó* > *Diászó* (Balaton m.) vagy *Dijászó* (Alsó-Dráva); továbbá *jámbor* > *jámbor*; az *ó* \sim *a* váltakozásra: *dió-diás*.

Különösen gyakori helyszínt jelölő kifejezés az *aszó* magában

és összetételben egyaránt a Mátra-, Karancs- és Ajnácskői-hegység vidékén Heves, Nógrád és Gömör megyében. Az összetételek egy részében az előtag valami állatnév.

Heves megyének Nógrád és Borsod megyével határos északi részén van *Disznászó* tanya. Nevében kétségtelenül a *disznó* az *aszó* meghatározója (fölötte Borsodban *Disznósd*; vö. *Disznóvölgy* erdőőr-lak Nyitrában és *Disznajó* = *Disznó* + *jó* [= folyó] község Maros-Tordában); a fejlődés menete pedig: *Disznó-aszó* > *Disznószó* > *Disznászó*. Közelébe esnek *Váraszó* község és *Tipászó* puszta. Az előbbinek 1451. *Warasow*, 1459. *Varazo* formáit a Tört. Földr. *Varaszónak* olvassa, de nincs ok arra, hogy ne a *vár* = castrum szót vegyük előtagul. A *Tipászó* előrészének mivoltára nézve csak lehetőségképen említem föl a *Tiba* személynevet.

Egy *Kabalaszó* (Kabalazow) nevű helység tűnik fel 1427-ben Gömör megye délnyugati sarkában Bellény és Zabar közt felsorolva (Tört. Földr.), tehát a mai *Szilakszó*, hajdan *Szilaszó* környékén (Szilvölgy; a máramarosm. *Szarvaszót* is — úgy látszik — mondták *Szarakszónak* 1396., Tört. Földr. *Szarvaszói* család); a Rima mentén Harmacz mellett volt egy *Aszó* nevű hely. A *Kabalaszót* elemezve, az *aszó*hoz előtagul a *kabala* ~ *kabola* 'kancza, equa, caballa' szót nyerjük. Erre az OklSz. adatokul a következő összetételeket közli: 1329/1335. Quendam montem *Kabalafey* nominatum; 1341. Quendam puteum *kabala kuta* vocatum; 1476. Ad quendam locum qui vocatur *Kabolaeerzygethe*; s képzős melléknévi alakjára pedig: 1401. Penes vnam vallem *Kabalaswelgh* nominatam. Megszerezhetjük ezeket még *Kabolapatak* (1424. Máramaros-Szigettől nyugatra — valószínűleg azonos vele az 1459. Sziget város szomszédosa gyanánt említett *Lapathaka* [= Ló] — és *Kabalapataka* (Szolnok-Doboka, nagyilondai j.) helynevekkel. Ezekhez hasonlóan hívhattak egy völgyet *Kabala-aszónak* is; vö. *Farkasaszó*, Szatmár megye.

Rokonjelentésű összetétel maradványa *Laszi* vagy *Lázi* — népetymologia *Lászi*ből a *láz* = fennsík hatása alatt — puszta neve. Abauj megyének Gömörbe való beszögellésében, az egykori Torna megye területén találjuk ezt, a gömörmezei Hosszuszótól és Lófej forrástól nem messze. Bizonyára neki felel meg az a tornamegyei helység, melynek nevét 1455. *Lazo*, 1468. *Lazza*, a XV. század első feléből való adórajstromban *Lazo* formában írják. A Tört. Földr. *Lazo* (*Laza*)-nak olvassa ezeket, nézetem szerint azonban a név *Laszó* vagy *Lászónak* hangzott és *ló* + *aszónak* kell elemeznünk; a szó vége az -i melléknév-képző miatt változott el. Ugyanígy értelmezhetjük Hunyad megye nyugati szélén a Marostól délre eső hegység oldalában fekvő *Laszó* község nevét; közvetlen közelében van *Gerend* (Gerend k. Torda-Aranyosban is), a minek nevét megvilá-

gítja a következő adat: 1346. Super quadam acye montis wlgariter *Gerend* vocata (OklSz. *gerenda*).

Szilakszó és Kabalaszó vidékén az előbbtől délnyugatra van Nógrád megye határán a Zagyva völgyében *Inaszó* pusztá, melyről a salgótarjáni két bányakerület egyike nevét vette. Ez a közelség arra utal, hogy hasonló eredetű kifejezést keressünk benne is. Elő-része minden valószínűség szerint az *ünő* ,tehén, vacca, junge kuh‘ szó, régi *inö*, *iné* alakjában. Az *ünő* az OklSz.-ból ilyen összetételekben ismeretes: 1252. Versus aquilonem ascendit ad *Ineuzorma*; 1325/1332. Pisscinis . . . *Ynewueizad* (-vejsz-szád); 1339. Transit inter duos lacus wlg *Inewthow* et *Erdeurthow* nuncupatos; 1395. Ad montem *ynewhat* vocatum; 1413. Quandam vallem *Ineweuilgh* vocatam; Quandam vallem wlg *Ineweuilgh* vocatam. A legutóbb említett kifejezés teljesen egyértelmű a feltételezett *Inö* ~ *Inéaszó*val. Az eddigiiek alapján nem nehéz megmagyaráznunk ennek a kapcsolatnak *Inaszóba* (1435. *Inazow* opidum) való összeolvadását.

Inaszó fölött van a gömöri határon *Monosza* pusztá, mely a XV. sz.-ban Gömörhöz tartozott. A név előrészének a *monó* ~ *monah* (ófn. *munih*) ,remete, szerzetes, mönch‘ szót tartom. Az összetételelt tárgyi tekintetben összevethetjük: 1411. *Monahhaza* ~ 1435. *Monohaz* (*Munichhof*, Sopron m., most *Malomháza*); 1345. *Olsoumunuhuduor* ~ 1429. *Monohodwar* (*Munichhof*, Mosony, most *Barátfalu*); 1359. *Monohfeulde* (Zala m. Bezeréd, Zala Okl. I. 599); 1449. *Monohfeldew* alio nomine *Symonremethefeldew* (OklSz. Föld.)* A *Monosza* (1427., 1450. *Monoza*) név egy egyesszámú harmadik személyű birtokost jelölő *Monó-asza* formára vihető vissza, a milyent pl. a *Keve-aszaban* láttunk (l. még 1055. *fizeg asaa*). Ebből az *aszó* *a*-jának eltűnésével lett *Monósza* — hogy az 1427., 1450. *Monoza* *Monósza*- vagy *Monoszanak* olvasandó-e, nem dönthetjük el —, azután a hangsúlyos szótagra következő hosszú hangzó megrövidülésével *Monosza*. A *Keve-asza*: *Keasza* fejlődéshez hasonlóan is válhatott. *Monó-aszából* *Monasza*, aztán ebből az újabb nyelvben gyakori *a: o* zártabbá fejlődéssel (*organa* > *orgona*, *kokanya* > *kókonya*, lásd MELICH NyK. XXXV, 126) *Monosza*.

Egy 1429. oklevélben, mely a somogymegyei Teleki falunak és határának a felosztásáról szól (Erdélyi László, MNY. IV. 72), „caput montis Balatonyfe, Balatonuuelgh, Zenauapaya, precipicium vulgo Ay dictum“ mellett egy *Monosohegye* nevű hegycsúcsról történik említés. A szó elejét minden valószínűség szerint *Monoszó*- vagy talán *Monószónak* kell olvasnunk, mert az *sz* hangnak ez időben

* Én az 1427. *Monorcthe*, 1435. és 1438. *Monoreth*, *Monmoreth* alakban említett gömörmegyei helynevet is idevonnam és nem *Monyórétnék* olvasnám, mint a Tört. Földr., hanem *Monórétnék*.

rendes jeléül szolgáló *z*-t néha *s* helyettesíti.* Az így olvasott név pedig megfelel az imént tárgyalt *Monoszá*nak, a melytől csak a harmadik személyű birtokosjel híján különbözik. E magyarázat tárgyi erőssége még az a körülmény is, hogy Teleki falu, a melyhez a somogy megyei *Monoszó* tartozott, valóban legnagyobb részében papi birtok: a fejérvári káptalan, a tihanyi apátság, a nyúlzigeti apácák, az esztergomi keresztesek és a lövöldi kartauzi perjelség tulajdona volt. A mint a helység tartozékai között volt egy Apátivölgy (in valle *Apathyulgh*, *Apatywelgh*), éppen úgy viselhetette egy másik völgye a hasonló értelmű *Monóaszó* > *Monoszó* nevet. A *Monoso* illetén értelmezésének a „hegye“ szóval való összetétele sem mond ellent, minthogy ugyanezen a vidéken a Balaton túlsó partján fekvő Csopak mellett az *aszó* ugyanebben a kapcsolatban szerepel: 1380. In gremio cuiusdam montis *Wrazorhege* dicto (uo. Vnius vie *Wrazor* dicte; per vallem *Wrazorwtha* dictum [így?]).

SZILY KÁLMÁN figyelmeztet arra, hogy az arad megyei *Monyásza*, népetymológiával csinált újabb keletű néven *Menyháza* fürdő nevét is alighanem így kell elemeznünk. A régi alakok valószínűleg igazolnák azt a feltevést, hogy *Monyászat* *Monásza* < *Monósza* < *Monóasza* előzték meg és az *n* oláh hatásra vált *ny*-nyé, esetleg az *ó* is *á*-vá (vö. *Vlegyásza*, *Leásza*, *Andrenyásza*).

Van még Nógrád megyében a tárgyaltakon kívül két olyan helység, a melynek nevéből mássalhangzóra végződő előtagot fejthetünk ki. Inaszótól kissé délnyugatra fekszik *Hadaszó* pusztá (a Helységnévtár szerint *Hadászó*, a Tört. Földr. nem említi). Nevének előrésze tán valamely táborozásnak vagy hadvonulásnak az emlékét őrizte meg. Fölötte nem messze találjuk *Kotroczó* pusztát. Nevének eredetibb alakjai: 1335. *Kodorzo*, *Kudurzow*; 1383. *Kocrozou* (c íráshiba *t* helyett); 1398. *Kanazo*; 1420., 1423. *Kothrochow*, *Kotrozoo*. 1337. *Kadrassou*; 1344. *Kadraso* al. nom. Kereztyenkenezhaza nevű helység tűnik fel Arad megyében a Maros vidékén. Az *aszó* itteni használatát mutatja az úgyancsak arad megyei *Sárszó*, a mely a Maros mentén, a ma Temes megyébe eső Hosszúszó tájékán jelenik meg: 1330 kör. *Saarzow*; 1439. *Sarzownak* írva. Az 1335. *Kodorszó* úgy származhatott *Kodoraszó*ból, mint *Szárszó* a *Szárászó*ból vagy *Sárszó* a *Sáraszó*ból. Ezt már a század vége felé az *r*-nek az *o* elé vetésével és a *d* zöngétlenítésével *Kotroczó*nak ejtették. Az előrészt talán a *Kadar* személynévvel azonosíthatjuk, a melylyel *Kadarkút* somogy megyei község és az 1248-ban Csongrád megyében ado-

* A zalamegyei *Aszófő* nevét egy 1331. okl. *Osofweunek*, egy 1418. *Assofweunek* írja; az 1347. *Kayassow* és 1370. *Kayasowly* — a mint előbb láttuk — *Kajászó* vagy *Kajászónak* olvasandó; az egykor veszprémmegyei *Ászár* neve 1456., 1458., 1459., 1471. *Azaar*, *Assar*, *Azar* alakokban fordul elő.

mányt nyerő *Kadarkaluz*, esetleg az 1212-ben Kapornok birtokosaként feltűnő *Kador* (*Cador*) nemzetség nevében találkozunk (WERTNER, Magy. nemz.).

XV. századi oklevelek egy *Fonyaszó* vagy *Fonyászó* (a Tört. Földr. így olvassa) birtokot említenek Tolna megyében; az írott alakok: 1439. és 1450. *Fonyazo*; 1466. *Puzthafonyazow* és *Felsewfonyazow*. Az OklSz.-ban előkerül egy olyan összetétele az *aszónak*, a melylyel ezt a nevet összefüggésbe hozhatjuk; ez 1236. Protenditur ad uallem que *feneozov* nuncupatur; 1236/1283. Ad vallem que *Feneozou* nuncupatur. A *fene* előrész olvasása *fenyé* és *fene* is lehet; az első formában a *fenyő* (-fa) változata, a másokban farkas vagy betegséget jelentő gonosz démon (Katona Lajos, Pallas Nagy Lex.) volna a jelentése. Az *aszóval* összetéve, mind a kettőnek értelmezhető; l. *Megyaszó*, *Szűlaszó*, *Komlóaszó* stb., de *Farkasaszó*. A *Fenyéaszóból* és *Fene-aszóból* egyaránt válhatott az oklevelekben előforduló alak. Az előbbiből *Fenyaszón* át lehetett illeszkedéssel *Fonyaszó*, a mit aztán participiumnak felfogva, *Fonyászónak* is ejthettek. A *Feneaszóból* pedig *Fenaszó* közvetítésével *Fonaszó* válhatott; az *ny*-es alak magyarázata végett ez esetben a *fene* mai Dunántúl elterjedt *fenye* változatára, vagy a *Fonó* \sim *Fonyó* (OklSz.) és a somogyi *Fonód* \sim *Fonyód* helynevek hatására gondolhatunk. Felötlük azonban egy történelmi nyom, a mely mintha inkább a *Fene* (azaz *Farkas*)-*aszóból* való eredetre mutatna. T. i. *Fonyászó* a Tört. Földr. tanúsága szerint a mai baranyamegyei Battyánnal és Jánosival együtt a XV. században Máré várhoz tartozott; ugyanezen a vidéken jelentkezik a század első tizedéig egy *Farkaslik* nevű birtok, s talán ezt emlegetik később *Puztafonyászó* néven.

Karaszó biharmegyei falu a Béli-hegység egyik szélső völgyében, nem messze Hosszúaszótól. Földrajzi helyzeténél fogva tehát az *aszó* benne lehet elnevezésében, de hogy ehhez mint előrész mi járult, azt határozottan nem mondhatjuk meg. Választhatjuk a törökből átvett *Kara*, am. 'fekete' személynévet, illetve a hetedik magyar törzs nevét, a mely helynévként a magános *Kara* formában Kolozs és Somogy megyében, *Karatelek* összetételben Szabolcsban kerül elő; l. -d kicsinyítő képzős *Karád* származékát Somogyban és Zemplénben. (Meggjegyezhetjük *Alpkara* = viedheld; Гомбocz—Мелч: Magyar szófejtések, MNy. II. 305.) Az esetleges birtokos személyjel a birtoklás tudatának elhomályosodásával tűnhetett el, mint az hasonló esetekben rendes jelenség. Számbavehetjük a *kara* \sim *gara* am. 'héja' madárnevet (Nyr. XXXIII. 346); vö. OklSz.: *Worreozeo* = Varjúaszó. Nem lehetetlen, hogy *karaj* \sim *karé-aszó*ra kell felbontanunk a *Karaszót*. A *karaj* eredetileg valaminek a szélét jelentette: OklSz. 1517. In latere cuiusdam Silue *Ewrykaray* vocate; erdőkaráj = erdőszéle, Nyitra m. Csitár (Nyr. XXXIII. 462). Talán a Berek alatt felhozott

1258/1334. adat: „Scelusberuk que kara dicitur“ is erre vonatkozik. Karaszórói egyébként a Tört. Földr. nem tud.

1471. *Ibazo* olv. *Ibaszó* temesmegyei helynévben felvehető *Iba-*előtagot *Ibafalva* (ma *Ibafa*) baranyamegyei falu nevének első részével azonosíthatjuk. Ezt meg összefüggésbe hozhatjuk az ón. *íva* am. tiszafa (mai n. *Eibe*) vagy ószl. *iva* am. fűzfa szóval, a mint SIMONYI teszi (Pallas N. L. Iva). L. *Eibenthal* és *Tiszovicza* egymás közelében (Krassó-Szörény, az utóbbi a Tört. Földr. szerint Temes) az Alsó-Klisszura vidékén. A *tisza* (-fa) szláv eredetű (Tiszolcz vagy Tiszovecz, Gömör). Az *aszó* összetételei közé vonhatjuk még talán az 1421. *Igazovo*, 1427. *Fewlse Igazov* et *Alsoigazov* formákban feltűnő temesmegyei helységnevet is, de az előrészre nézve bajos nyilatkoznunk.

PAIS DEZSÓ.

Régi török jövevényszavainkhoz.

Boszú, bosszú [első (kétes tulajdonnévi) adat 1211-ből: *Boscu* OklSz.; első köznévi Serm. Dom.; alakv.: *bozo-alas* Serm. Dom.; *buzw, buzzw, buzzusag* Serm. Dom.; *buszu, busszu, bujszú*, MTsz.] 1. ‚maledicus, acerbus, lästerlich‘ NySz.; 2. ‚contumelia, indignatio, ultio‘ MA.², ‚ärger, verdruss, rache‘; — *boszankodik, bosszankodik* [első adat Serm. Dom.; alakv. *bozyrnkodnak* KulesC. 156; *boszankodik, bosszankodik* Serm. Dom., NySz., MA.², MTsz.] ‚stomachor, indignor MA.², conqueror Serm. Dom.; sich ärgern, grollen‘. — *boszant, bosszant* [első adat BécsiC. 88; alakv.: *boszont, bosszont* Serm. Dom., NySz., Gyöngy. Szótártör., MA.², PP., MTsz.; *boszint* MTsz.] ‚irrito, incesso, insulto C., lacesso, exacerbo, injurio MA.², prorito PPl.; ärgern, reizen‘.

VÁMBÉRY NyK. VIII, 133, Magy. Ered. 592. és MUNKÁCSI NyK. XXXII, 293 a köv. török-mongol szócsoporttal vetik egybe: *kaz. busan-* ‚erzürnt werden, sich erbittern‘ BAL. — ó-tör. *buşur-* ‚erregen, aufregen, kriegerisch machen‘ RADL. | uig. *puş-* RADL. *boş-* VÁMB. (Kud. Bil. 215; helyesen: *buş-*) ‚erregt sein, zornig sein, heftig s.‘; *puşur-* RADL. *boşur-* VÁMB. (o: *buşur-*) ‚ärgern‘; *puşı* RADL. *boşu* V. (o: *buşu*) ‚zornig, wütend, erregt R., zorn, hass, groll, kampf‘ V. | csag. *buş-* ‚s’altérer, se gäter, se fácher, se tourmenter‘; *buşuk-* ‚s’ennuyer, être triste, s’inquiéter‘ PAVET DE COURT. | turkesztán. *puşun-* ‚sich beunruhigen‘; *puşur-* caus. RADL. | bar. *puşák-* ‚sich ärgern‘ RADL. | mong. *boşsa-* ‚schmollen, grollen, üble laune zeigen‘ SCHM.

Nyilván három külön szócsaláddal van dolgunk: *kaz. busan-* a melylyel a m. *boszant* igét magam is egybevettem (igaz, hogy kérdőjellel, MNy. III, 72, MSFOu. XXX, 53), eddig a törökségben magára állott. A mong. *boşsa-*, továbbá rokonsága: mong. *buşučıla-*

„groll hegen“, *bukinita-* „sich beunruhigen, sich ängstigen“ SCHMIDT. A magy. *boszant*, *boszú* ∼ tör. *buš-* egybevetés jelentéstani szempontból elfogadható volna, de alaki nehézségei szembeszökők: a tör. *š-*nek a magyarban is *š* felelne meg.

Úgy látszik azonban, hogy a m. *boszant*, *boszú* mégis török jövevényszó: mind alakra, mind jelentésre megfelelő török példaképe előkerült azokban az ó-török kéziratokban, a melyeket a STEIN-féle keleti turkesztáni expedíció hozott magával Miran és Tun-huang vidékéről s a melyet THOMSEN nem régen fejtett meg (Dr. M. A. Stein's Mss. in Turkish „runic“ script from Miran and Tun-huang. Translated by VILHELM THOMSEN. Journal of the Royal Asiatic Society, 1912, 181—228). Az egyik mondatdarab így hangzik: (*ā*r) : *bosušluγ* : *t(ā)ñri* : *bulül(ī)γ*, THOMSEN fordításában: „men were troubled, the sky was cloudy“. A másik két sorral alább: *bosannč* : (*a*)*ra m(ā)ñi k(ā)lmiš* : „in the midst of sorrow came happiness“. A *bosušluγ* „troubled“ (-*uš* deverbális és *-luγ* denominalis képzővel, a mely utóbbi az ótörökben és az ujgurban mint melléknévképző is szerepel, vö. ujj. *uγušluk* (helyesen valószínűleg: *ukušluγ*) „klug, verständig“ = *uγuš* (o : *ukuš*) „verstand“ = *uk-* „vernehmen, verstehen, einsehen“ RADL. Inschr. Neue folge, 50) és a *bosannč* „trouble“ (-*č* deverbális képzővel, vö. kún, ó-tör. *küzünč* „wünsch“ = *küzün-* „wünschen“; ó-tör. Jenissei *üzünč* „die gewohnheit“ = *üzün-* „sich an etwas gewöhnen; „*ärinč* „das wohlbehagen“ = *ärin-* „sich wohl, behaglich fühlen, sich freuen“, vö. RADLOFF, Inschr. 397, Neue f. p. 59) alakokból egy trans. *bos-* illetőleg egy *-n* reflexiv képzővel ellátott *bosan-* ige válik ki, a mely a m. *boszú*, *boszant* alapszavának mind alakra, mind jelentésre pontosan megfelel. Ez ó-tör. *bosan-*nak szabályosan megfelel a kaz. *busan-* is (köztör. *o* = kaz. *u*), feltéve persze, hogy nem **bursan-* helyett van (ez utóbbi esetben természetesen a kirg. *bursan-* „zornig werden“ igétől nem lehetne elválasztani).

Bársony [első tulajdonnévi adat 1229-ből, OklSz.; első köznévi Beszt. Szój.: *barsan*; alakv. *bársun*, hat tulajdonnévi adat a 13. századból, OklSz.] „ostrum, porphyra, purpura, holosericum, sammit“. Helynév: *Bársonyos* [első adat 1221-ből: *Barsunus*; 1226, 1231: *Barsunus* OklSz., CsÁNKI, III., 220] Veszprém megyében, a pannonhalmi apátság állandó birtoka; *Bársonyos* [első adat 1285 k.: „Mons vero *Barsunus* propter lectisternia sic relicta, que fuere purpurea, de terricolis extitit nominatus“ KÉZAI, Font. Dom. I/2. 85] hegység Tata és Pannonhalma között.

Ismeretes dolog, hogy a mi *bársony* szavunkat PATRUBÁNY LUKÁCS (Sprachw. Abhandl. I, 314, II, 230) és MUNKÁCSI ÁKE. 151 iráni jövevényszónak magyarálták. PATRUBÁNY a m. szó forrásának az újperzsa *abrišem*, *ebrēšem*, *barēšam* „seide“ szót tartja, a mely átkerült a kurdba (*avrīšim*, *avrēšum*), az örménybe (*aprišum*, *aprešum*; HÜBSCH-

MANN, Arm. Gramm. I. 107 szerint a pahl. **apršum*-ból), az arabba (*ibrīsam*, vulg. *ibrīšim* WAHRMUND) és az oszmanliba (*ibrīšim* BARB. DE MEYN.) is. MUNKÁCSI i. h. az alakilag közelebb eső pamir *waršum*, *waršum*, *waraxūm*, afghán *wrēšam* változatokra utal.

E feltevésekkel szemben, azt hiszem, nem lesz nehéz bebizonyítani, vagy legalább valószínűvé tenni, hogy a m. *bársony* szó közvetlen forrása nem valamely iráni dialektus, hanem a bolgár-törökség volt: a „selyem” jelentésű csuvas *pujzān* szóra gondolok (РААСОНЕН, Csuvas szój.; *purzān* НИКОЛОЈСКУ, Russko čuvašskij sl. 623; *поръзен* ZOL. 50; *póršín*, *póršun*, *póršum* AHLQVIST kézírataiból idézi WICHMANN, MSFOu. XXI, 49). Természetesen MUNKÁCSI is ismeri a szóban forgó csuvas szót, de, úgy látszik, hangtani nehézségek miatt nem tartja valószínűnek a m. *bársony* „csuvas ill. ugartörök” eredetét. Pedig a hangtani nehézségek csak látszatosak. Ha ismerjük a csuvas nyelv hangtörténetét (csuv. *p* < **b*-, vö. MSFOu. XXX, 164; csuv. *u* az első szótagban < **a*, vö. csuv. *ulma*, *urua*, *juřlā*, *suřal* ∼ kaz. *alma*, *arpa*, *jarlā*, *sakal*; csuv. *-rč-*, *-rč-* < **rč-*, vö. csuv. *pārza*, *pārza*, *ħurzō* ∼ kaz. *burčak*, *börčü*, *kuruč*), nem nehéz megállapítanunk, hogy a mai csuv. *pujzān* őse csak ó-csuvas ill. bolgár-török **barčün* lehetett. E feltételezett alak helyessége mellett tanuskodik a votják és a cseremiszi nyelv, a melyek a kérdéses csuvas szót — sok száz évvel ezelőtt, — szintén átvették: votj. *burtšín*, *burtšín* „seide”; keleti és mezei cseremiszi *poršān*, hegyi cser. *parsān* „die seide, das seidenzeug” Szilasi, UgFüz. XIII, 174. RAMSTEDT, MSFOu. XVII, 96. A votj. *burtšín* ó-csuvas **burčün* alakot tükröztet vissza; ellenben az idézett cseremiszi alakok forrása — tekintetbe vévén, hogy a cserK. *o* ∼ cserH. *a* esetében az utóbbi őrizte meg az eredeti hangot — csak egy még régiebb csuv. **barčün* lehetett. De más oldalról a m. *bársony* is ugyanilyen bolgár-török alakra utal; a m. *-rs-* a bolg.-tör. *-rč-* szabályos megfelelője (vö. a *bors*, *borsó*, *orsó*, *koporsó* szavakat) s már a márcziusi számban kimutattam, hogy a második szótagbeli tör. *č* helyén a magyarban a 14. század végéig *u*-t találunk (vö. az idézett *barsun* alakváltozásokat), azóta *o*-t (MNy. VIII, 105).

A csuvas *pujzān* minden valószínűség szerint iráni eredetű (vö. különösen a csupán AHLQVISTÓL feljegyzett *póršum* alakot), bár a MUNKÁCSITÓL felhozott iráni alakok egyike sem tekinthető csuvas szó közvetlen forrásának.

Boka [első (kétes tulajdonnévi) adat 1211-ből: *Boca* JERNEY Nyelvkincsek, 17, OklSz.; első köznévi a Schl. Szój.-ben] 1. „talus, knöchel”; 2. „tibia, schienbein” Schl. Szój., Serm. Dom.; 3. „handgelenk” (vö. 1646: „kezem bokájáig érő ujjú . . mente” Nyr. XXXVII, 27). Kétségkívül azonos a *boka* szóval: *baka* 1. „a marha lábszárbőre a melyből bocskort készítenek” (Heves m., Névtelen, 1840., MTsz.);

2. ,bokáig érő kurta lábbeli' O/F.; 3. ,gyalogos katona, der ungarische infanterist' (KASSAI, I, 239; KIRÁLYFÖLDI 1846; — alakv.: *boka* Nyelv. Füz. XVI, 45). Kicsinyítő -cs képzővel: *bakacs* ,disznóláb a térdhajlástól lefelé' Vácz, Nyelv. Füz. X, 61 (*bakancs* változata él ebben a tréfás ételnévben: *angyábakancs görög óvasóvá*: ,bab bakacscai', uo. JÓKAI is többször emlegeti: „A görög olvasó paszuly volt . . s a belefőtt *angyal-bakancs* nem volt más, mint disznóláb“. A kőszívű ember fiai, I. 4. Kétségkívül idetartozik végre: *bakancs* (= **bakacs* anorganikus *n* hanggal; alakv.: *bokancz* JordC. 471, *bokáncz* MA², PP.; *bokants* SzD., KASSAI, I, 340; *bokkants* Tzs.; *bakkants* Márt. 1800; *bogáncz* MTsz.) ,crepida, sandalium MA., schnürschuh'. A legrégebb magyar alak nyilván *baka* ill. *báká*, s a *boka* változat *o* hangzóját úgy kell magyaráznunk, mint a *bojtorján*, *oroszlán* szavakét, t. i. a következő szótag (legalább ragok és képzők előtt) hosszú *á*-jának hatásából.

A törökségből mármost a következő szavakat vonhatjuk ide: csag. *bakaj* ,schienbein des schafes'; *bakaj*, *bokaj* ,die wade, mollet, gras de la jambe' VÁMB. Stud. 245, 248 | kirg. *bakaj* ,hufknöchel (КОШАКЫ НА КОНЫТЪ) BUDAG. I, 234, KATARINSKIJ; kirg. *bakā* ,der knöchel' RADL. A VÁMBÉRYTÓL idézett csag. *bokaj* *o*-ja feltűnő; talán csak tévedés. Ide tartoznak még: keleti turkesztáni *bakalžak* ,der fesselknochen am hufe der zweihufes'; *pakalčak* ,der fesselknochen der füsse des schafes' R. BARKLEY SHAW: A sketch of the Turkey languages as spoken in Eastern Turkestan cz. szótárból idézi RADL. | tar. *pakalčak* ,schienbein' RADL. | kirg. *bakalšak* ,die letzten knochen oberhalb des hufes; die äussersten glieder der finger' RADL. || mandzsu *bakalži* ,knochen beim pferde oberhalb des hufes und unter den köthaaren; huf- und köthaare' ZACH.; *bakalaži* ,fussgelenk des pferdes; fessel' GAB. Figyelembe vehető még: kaz *بَكِي* *bäkül* ,lange haare am fusse des pferdes' BUDAG. I. 263. A m. *baka* < bolgár-tör. **bakaj*; az alakok viszonyára vö. m. *búza* > bolg.-tör. **būzaj*; *Duna* < szláv *Dunaj* (ez utóbbi példára MELICH JÁNOS figyelmeztetett).

Meg kell említenem végül, hogy a ,marha lábszárbőre' jelentésű *baka* tájszót MUNKÁCSI is egyeztette a felsorolt török szavak egy részével (NyK. XXXII, 275). Én annak idején MUNKÁCSI magyarázatát, mivel egy adattal igazolt tájszóról volt szó, valószínűtlennek jeleztem (MNY. III, 26; MSFOU. XXX, 210). Ha azonban a *baka* tájszót beállítjuk abba a magyar szócsaládba, a melybe beletartozik, el kell ismerni, hogy MUNKÁCSI egybevetése velejében igaznak bizonyul.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXXVI.

1. *Madárlátta*. Ez az összetett szó Arany révén lett ismertebbé, a ki többször használja. P.:

„Egy öblös tarisznyát is emelt a kápa,
Könyökig nyúlt Benceze a nagy tarisznyába;
Kihúzott valamit, és így szóla: „itt van;
Nesze, szolgálám, *madár-látta czipót* hoztam.“ (T. X. É.)

„Pendül a kapa most, letevé a gazda,
Csíkos tarisznyáját egy szegre akasztja;
Kutat az apró nép, örülne, ha benne
Madárlátta kenyérdarabocskát lelne.“ (Családi kör.)

Az elsőhöz ezt a jegyzést teszi ő maga: „Így kedveskedik a paraszt gyermekének azon kenyérdarabbal, melyet a tarisznyában az útról vagy mezőről hozott“.

Azt kérdem, vajjon „*madárlátta*“ miféle összetétel: alanyos-e? tárgy-as-e? Azaz, „*madárlátta kenyér*“ oly kenyér-e, melyet a *madár* (alany) látott, vagy olyan-e, mely a *madarat* (tárgy) látta? Én magam *alanyos* összetételnek tartottam s annak is magyaráztam a Toldi-Comm.-ban (357. l.) = „melyet a madár látott, azaz: mely künn volt a szabadban“. De minap eszembe ötlött, szinte előfogott a kétség: hátha „*madárlátta*“ mégis = a *madarat* látta, *madárlátott*?! Most már kötelességem jól meghányi-vetni, melyik felfogás a helyesebb, a helyes. Eleve kijelentem, hogy magának az összetételnek szerkezete, alakja nincs útjában annak, hogy ne vehetnők *tárgyas*-nak. Igaz, hogy az oly kétségtelenül tárgy-as összetételekben, melyeknek utótagja melléknévi igenév, ez jóformán mindig *t* (ott, ett, ött) képzős, pl. *kárvallott* (= *kárt* v.), s idetartozólag: *világlátott*, *búlátott* stb.; így hát „*madárlátott*“-at várnánk, ha az előtag tárgy-as volna az utótagnak. De azért van eset rá elég, hogy tárgy-as összetételekben az utótag „*látta*“-féle alak, vagy ez is az is, pl. *világjárta*, *dologúnta*, s idetartozólag: *vásárlátta*, *zsírnemlátta* (kása, pogácsa), vagy „*ádamlátott*“ és „*ádamlátta*“ (kocsi, szerszám = régi, rossz), „*füslátott*“ és „*füslátta*“ (kukoricza = sült). Valamint ezek közül „*ádamlátta*“ kétféleképen érthető, vagy = mely *Ádamot* látta, vagy

= melyet Ádám látott (a mi mindegy): a „madárlátta kenyér“ szintén vehető tárgyassá is = mely a madarat látta. Természetesebb ugyan, hogy „a madár (szeme van) a kenyeret“ lássa, mint „a kenyér a madarat“; de nem mondhatjuk-e (ha átvitelrel is): „ez a kenyér se látott ám sőt“, „hej! sok vendéget látott már ez a ház!“; s a fentebbi „zsrínemlátta“ nem világosan = mely zsirt nem látott? Íme, hát az értelem se mond éppen ellent ezen összetétel tárgyasságának. Mégis, mégis az egykori felfogásomat kell a helyesnek tartanom ma is. Mért? mert a néptől e mellett: „Ne, fiam, madárlátta kenyér!“ hallani így is: „Ne fiam, edd meg, *ezt* a madár látta ám!“ *Egy* érv, de ez az egy is eldönti a kérdést.

A „madárlátta“ kenyér nem országos kifejezés. Dunántúl ritkán hallható. Helyette többfelé a „nyúlkenyér“ forog, melyet aligha a hazai németseggnek nem köszönünk.* Van ez is: „nyúllátta“, „nyúl-adta“, „nyuszika adta“, „nyúlka sütötte“ (Nyr. 30, 144. l.). „Ezt a nyúltól vettem el“ („Hát a nyulat mér' nem hozta haza, édes apám?“). Néhol „mókusadtá“-t is mondanak.

2. *Plagium*. Arany és plagium? Már pedig T. IV. É. ezt a helyét:

„Itt a tarsolyom, fogd, és egyél szépen: ne!

Sült hús, fehér czipó, kulacs bor van benne“

Csokonainak. „A bagoly és a kócsag“ cz. meséjéből vette, melyben ez fordul elő: „Ekkor kinyitja a tarisznyát, s íme *egy kulacs bor, sült hús és fehér czipó van benne*“. De míg Csokonainál fő a *bor*, Arany megtartja az étkezés rendjét: Miklós *húst* evett *czipóval*, s csak miután „éhét elverte“, került a sor arra, hogy az öreg „Bencze a *kulacsnak* nyakát kitekerte“.

3. *Szőlősgazda*. A Bl. II. É. bevezetése s kivált 7. versszaka azt a humoros kedélyállapotot festi, mely a költőn erőt vett a szabadságharcz leveretése után, s mely a NCz.-at is átjárja: „Oly küzdelemre, mely világcsoda, *Kétségbesett kaczaj* lón Nagy-Ída“. A versszak így hangzik:

„És engem akkor oly érzés fogott el . . .

A szőlős gazda is, az egyszeri,

Magánkívül s őrzöngve kaczagott fel,

Látván, hogy szőlejét a jég veri,

Dorongot ő is hirtelen kapott fel,

Paskolni kezdé, hullván könnyei:

„No, hát, no!“ így kiált, „én uram-isten!

Csak rajta! hadd lám: mire megyünk *ketten!*“

* *Grimm* szerint a Hasenbrot „ein wetterausches Kinderwort für Brot, das der Jäger nicht auf der Jagd verzehrt, sondern in seiner Jagdtasche wieder mit nach Hause bringt und als vom Hasen herrührend den Kindern gibt“.

Ismeretes adoma, melyet Arany közvetve, azaz, magamagától vett, egy Petőfihez 1847-ben írt leveléből (Hátrahagy. Ir. III. 107. 1.): „A sáskának csak a csihéssét verte erre a szél, a főcsapat a Kőrös-völgyén vonult el. Inségokozó kárt nem tett, de némely határon egy néhány tábla tengeri vetést felhabzolt. Ad vocem *sáska*. Jókai mindúntalan vitzelt rá. Szerintem ilyes *élczekben* nem lehet komikum. *Humor* talán lehetne, de ne a más, ne a szegény osztály rovására. Ha a humorizáló maga is a sáskák csapása alatt állna, akkor illenék szájába a keserű humor, mint azon *szőlősgazdáéba, ki látván, hogy szőlőjét a jég ugyancsak veri, felkapott egy dorongot s neki esett ütnivélni a fürtöket, mondván: „no csak uram isten! rajta! a mit elkövethetünk rajta ketten! lám én is segíték!*“ Ez aztán humor stb.“. Hogy innen merített Arany, a kifejezés hasonlósága is bizonyítja, noha az adomákat állandósodott nyelvbeli forma jellemzi. Csakhogy itt a szőlősgazda szavait bevezető mondatokban van inkább az egyezés. Egyet nem tudok. Nem tudom megmagyarázni ezt a szemmel látható egyezést, holott a levélnek és a BI. II. É. bevezetésének 25 év a köze. Emlékezetből írt-e Arany? megvolt-e nála a levél fogalmazványa? vagy tán Petőfi István szolgált vele neki?

4. *Dorongot ő is hirtelen kapott fel.* Ennek a sornak, mely a fentebbi strófában van, átkozottul rendetlen a rendje. Ez Aranynál is ritkaság, pedig ő szereti a merészebb inversiókat. Prózában bizonyára vagy így mondta volna: „ő is hirtelen egy dorongot kapott fel“, vagy így: „ő is felkapott hirtelen egy dorongot“. A versbeli szórend hibája az, hogy úgy látszik, azért került hátul az igekötő (kapott *fel*), mert az állítmányt megelőző határozó (hirtelen) erős nyomatékú. Csakhogy bármennyire kiemelődik is emezt, az igekötő elől és együtt marad az igéjével, pl. „A mécs hirtelen *kialudt*“, s nem „aludt *ki*“. De hisz nem is a határozót, hanem a mondatkezdő tárgyat (dorongot) akarja itt a költő hangsúlyoztatni; már pedig a hangsúlyos tárgy utól keríti az igekötőt: „(egy) dorongot kapott *fel*“. Tehát e sor szórendje ellen nincs egyéb kifogás, mint hogy a mondat súlytalan vagy kisebb súlyú részei, melyeknek vagy legelől vagy legvégül volna helyük, oda furakodtak, a hol semmi keresetük sincs, s egyszersmind azt okozzák, hogy a nyomatékos tárgynak az igekötős igére tett hatását inkább csak látjuk (az igekötő hátrátételén), de olvasva alig-alig éreztetethetjük. Mindenesetre oly rendellenes mondat ez, melynek mentségére bajosan hozhatunk fel egyebet, mint hogy a Bolond Istók nagyjában amolyan Knüttelgedicht, mely a döcögős verselésen kívül a szók természetes rendjét is össze-összeforgatja.

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Bútor. A magy. *bútor* szóról egy új etymologia jelent meg az Archiv für slav. Phil. legújabb számában (XXXIV. köt. 40). A szófejtés szerzője PERUŠEK Rajmond. Magyarázatának lényege ez: „... das magj. Wort (ist) ein Lehnwort. Es lässt sich sehr wohl aus ahd. *fuodar*, mhd. *vuoder*, nhd. *fuder* ableiten. Wegen der Vokalharmonie musste im Magj. das *e* in der zweiten Silbe zu *o* werden. Aus einer Wagenlast lässt sich leicht die Bedeutung von Einrichtung erklären; wird doch im Slov. die Hochzeitsausstattung als *bala* (Ballen) auf einem Wagen ins Haus des Ehemannes geführt. Aus der Bedeutung einer Wagenlast konnte sich die Bedeutung Reisegepäck, Reisebündel und dann Last überhaupt entwickeln. Aus der Bedeutung Reisebündel konnte man zur Bedeutung eines Bündels von Reiser, Ruten, Stöcken u. dgl. gelangen.“

A dolgok megértéséhez tudnunk kell, hogy a magy. *bútorhoz* hasonló jelentésű és hangtestű szó van a szláv nyelvekben is (vö. szlov. *bútara*, *bútor* nön.: ein bündel reiser, ruten, stöcke u. dgl.; der palmbusch; die fashine; die bürde, last | kaj-horv. *búttora*, *bot-tora*, *butura*: fascis, onus, sarcina, pondus, bürde | kisor. *butòra*, *butra*: reisegepäck, speisevorrat, *butorjne*: einrichtungsstücke | or. *bùtor*: hab und gut, habseligkeiten, hausgeräte; gerümpel; eingeweide; fieberphantasien; getöse, lärm) s hogy a szláv kutatók az *-a-n* végződő szláv alakot a magyarból eredtnek mondták.

Igaza van-e PERUŠEKnek, hogy a magy. *bútor* a ném. *fuder* (kocsirakomány, kocsifuvar) szóból származik? Hát erre nagyon könnyű felelni: nincs igaza. Helytelen az egybevetés először hangtanilag. A szókezdő ném. *f* (*v*) a m. nyelv német jövevényszavaiban kivétel nélkül megmaradt *f*-nek; a magy. nyelv *b*-n kezdődő német jövevényszavai meg vagy újfelném. *b*-nek, vagy *w*-nek felelnek meg. Egyszóval, már a szókezdet is eldönti PERUŠEK összeállításának értékét. De hangtani tekintetben más baj is van. A *bútor* szó régibb alakjai *bútyor* (*buttyor*, *bujtor*) és talán *bugyor* s ezekből eredtnek látszik a *t*-s alak (népnyelvben *butër* is). Ez is kevésbé érthető a ném. *fuderból*.

Legnagyobb baj a jelentéssel van. A szerző szerint alapjelentés: wagenlast = „kocsiteher, kocsirakomány“ s ebből fejlődött volna az

összes többi jelentés. Papiroson ez szépen fest, logikus is, pláne, ha odairjuk, hogy „wird doch im Slovenischen die Hochzeitsausstattung als *bala* (= Ballen, miért nem *buto ra*?) auf einem Wagen ins Haus des Ehemannes geführt“. Szerencse, hogy a papiros türelmes, így legalább se a szláv, se a magyar szó nem tiltakozhatik olyan ellen, a mi neki soha tulajdona nem volt. A magy. *bútor* \sim *bútyor* \sim *bugyor* tudvalevően a következő jelentésfejlődést mutatja: a) bulga, sarcina, fascis, onus, bürde, gepäck, päckchen; b) házi *bútor*: sarcina domestica, supellectilia, utensilia, geräthe im hause, hausgeräth; c) végül ebből irodalmi uton „meuble“ (l. Szily, NyÚSz.).

S ezzel végeztem volna PERUŠEK magyarázatával, a ki a „vokalharmonie“ ismeretével ilyen nehéz szavunk eredetét megfejtette, ha cikkeskéje végén nem állítaná még a következőket:

„Auch glaube ich, dass die slov. und kroatischen Wörter nicht dem Magjarischen entlehnt sind und zwar wegen ihrer Endung auf a. Aus *fuodar*, magj. *butor* wäre *butor* entstanden, wie das russ. dial. Wort wahrscheinlich aus dem Magj. entlehnt ist.“

Azt, hogy PERUŠEK úr magyar dolgokról a magyar tudomány ismerete nélkül ír, megbocsáthatják neki — külföldön, de hogy a szláv nyelveket is rosszul tudja, azt ugyanott nekünk is higgyék el. Nem ritka jelenség ugyanis, hogy egy magyarból szlávba átkerült szó a szlávban *-a* szóvégüvé lesz, például a magyar *bitangból* a szerb-horv.-ban *bitānga* lett, olyan jelentéssel, a mely csak a magyarban fejlődött, mert a szláv szó ezt jelenti: 1. der faulzenr, otiator; 2. equus domino carens, das herrenlose pferd. A szláv *butora* \sim *butara* alakok tehát *-a*-juk miatt igen is lehetnek magyar eredetűek. Egyébként a kérdés részletes tárgyalását l. majd a magy. nyelv szöfejtő szótárában.

MELICH JÁNOS.

Bajza. Ponori Thewrewk József: „Beretváltkozó-tükör az új magyarok' számára“ (Pozsony 1833) cz. munkája 87. lapján jegyzetben ezt olvassuk: „Fejér Vármegyében különösen Dég körül a' dühös kutyát századok olta *Bajzának* hívják . . .“.

E közlésben két dolog a feltűnő; az egyik, hogy Dég nevű falu hazánkban tudomásom szerint Veszprémben és Küküllő megyében: Erdélyben van, Fejér megyében azonban nincs. A másik dolog meg, hogy *bajza* „dühös kutya“ jelentésben szótárainkból teljesen ismeretlen. Szótárainkban van *bajza* szó, de csak CzF.-ban, s itt a szó ezt jelenti: „*bajza*. Szilaj, vad lóról mondják, mely féket, hámot nem tűr, s az által mintegy bajt csinál. Baranyai tájszó“. Kissé másképp találjuk e szót CzF.-nak *pajzán* cikkében, a hol ez van: „E szóval (értsd *pajzán*) megegyezik a szintén szilajat, kicsapongót jelentő *bajza* . . . melynek gyöke *baj* . . . *bajoz* . . . s ebből az igeneves melléknév *bajza* . . .“.

Nekem az a meggyőződése, hogy a magyarban *bajza* köznévi

használatú névszó nincs, az egész Kassai József etimológiájának félreértésén alapszik s szótári szóvá részben Bajza József költő nevének hatása alatt lett. A dolog ugyanis úgy áll, hogy van a magyarban egy *bajzát* szó, erről Kassai I. 236. lapján ezt mondja: „*Bajzát* (Baranyai szó): Ferus verbi gratia equus. Hasonszók: Szilaj, vad... az ahhoz értő ezt így származtatja: 1. Zilaj... 2. Zilajból... Lajzi... 3. Lajziból Lajza... betű tserével Bajza (mint Bibitz, és Libutz, végre... Bajza szóból cum T paragogico *Bajzát* szó kerekedék“. Sehol arról tehát szó sincs, hogy *bajza* baranya-megyei tájszó volna, s ilyen szót az újabb gyűjtések sem ismernek, l. Nyr. XXXIX. 250. Kíváncsian várom, vajjon gyűjtőink hirt tudnak-e adni az állítólagos *bajza* szóról.

MELEGDI J.

Döbög: Katona Bánk bánjához. A IV. felv. 5. színe végén: „*Udvornik* (bejön [jelentve az előszobában váró Bánk bánt]): A nagyúr. — *Gertrudis* (döbög): Ne még —! — Jöjjön“. Arany a zárójelben álló *döbög* utasításhoz ezt a megjegyzést tette: „Erős kifejezés“. A hozzávaló magyarázatban pedig ezt írta: „... midőn az udvarnok jelenti a nádort, Gertrúd türelmetlen *döbög*: „ne még!“ Mind a két megjegyzés nyilván azon alapul, hogy Arany a *döbög* szót csupán a *dobog* jelentésében: *dobbant*, *toppant* ismerte, azért mondhatta, hogy: „türelmetlen *döbög*“. Pedig ez ellene szól Gertrudis lelki állapotának és helyzetének; türelmetlenségnek, haragos felindulásnak ott helye nincs, de van elfogultságnak, habozásnak, sőt rettegésnek. Baróti Kisdéd Szótára² 34 más jelentést is ismer: „Döbögni, dobogni, *reszketni*, *remegni*“. Ez pontosan idevág. Közvetlen előbb Mikhál fenyegető jóslással mondja a királynénak: „*Reszkess* szerencsédőtől“ — a királyné megdöbbenve ismétli: „*Reszkessék* a szerencsémétől? miért? Gertrudis a szerencsétől legyen *reszketni* kénytelen —?“ S e megdöbbenés végigérzik a következő jeleneten Gertrudis magatartásában. A MTsz. a Rábaközéből ismeri *aggódik* jelentésben. Vö. *megdöbben*.

Ragaszt: Arany János „Első Lopás“-ához. Az 57-ik versszakban azt mondja a költő Imréről:

Erejét, munkáját megáldotta Isten,

Másik évben egy pár igavonót *ragaszt*.

A *ragaszt* igének közkeletű jelentésével ezt a sort csak erőltetve lehetne megmagyarázni, különösen azért, mivel az igének nincs egyáltalán hozzátartozó határozója: mihez? hová? Világossá lesz a szó Arany leveleiből, miket sógorához, Ercsey Sándorhoz intéz (Ercsey: Arany J. életéből. Bp. 1883). Először 1853 aug. 16-án kelt levelében (80. lap) olvassuk: „... ha valamiképp maradna belőle [a pénzből] ... tudakozz ottan valami eladó földet ... szeretnék, ha csak egy pár köblöst is, *ragasztani* belőle [a pénzből]“. Másodsor

1874 nov. 22-én írja (187. lap): „ . . . azt [a pénzt] valahol . . . elég jól gyümölcsöztethetném, vagy itt [Pesten] a szálló árak mellett, valami kunyhót *ragasztanék* rajta, hol magamat életem végső éveire csöndesen meghúzhatnám“. Világos, hogy mind a két helyen *ragaszt* annyit tesz, mint: *szerez*; előbb egy pár köblös földet, majd pedig házat akar szerezni. Ez az értelem teljesen belevág az idézett verssorba is: másik évben Imre egy pár igavonót *szerez*. Szótáraink közül tudtommal csupán a MTsz. ösmeri négy helyről: Zemplénből, az Alföld ő-ző területéről s két adatban a székelységből, általában tehát a magyarság keleti nyelvjárásaiból. Hozzátehetjük most Nagy-Szalontát három adattal, mivel Arany idézeteit azoknak kell vennünk, különösen a levélbelieket, melyek teljesen bizalmas, pongyola, közlésre nem szánt szövegben vannak. Nem régebben pedig Ecseri Lajos, a ki szentesi nyelven ír, szakasztott ilyen módon élt ez igével: „ . . . ha sok kukoricaszár terem, mindenki igyekszik egy-két jószágot *ragasztani*“ (Bp. Szemle 151:366). A jelentésváltozást következőképpen lehet megmagyarázni: 1. *tapaszt*, *enyvez* > 2. *hozzátold*, *hozzátesz* (vö. MTsz. „Ragasztottam a házamhoz egy kamorát“) > 3. *szerez*. Nem lehetetlen azonban, hogy ez a *ragaszt* nem a *ragad* = *tapad*, hanem a másik *ragad* = *elvesz*, *rabol* jelentésű szó származéka, s akkor egészen természetes, hogy tárgyon kívül más bővítménye nincs.

TOLNAI VILMOS.

Védelem. A NyÚSz. első része (368) még FALUDI elvonásának állította e szót a *védelmez* igéből. Én kimutattam, hogy jóval Faludi előtt már Csúzy Zs. is élt vele (l. NyelvFüz. 59. sz. 24. lap); tehát nem lehet Faludi elvonása. SIMAI Ö. rájött (l. Nyr. 40:363), hogy még előbb Gyöngyösi is használta a Murányi Vénusban (1664) és a Charikleában (1700). SIMAI két oknál fogva, mivel 1. „a *védelemre* Gyöngyösinél régebb adatunk nincs“ és 2. Gy. „valósággal szerette az *-alom*, *-elem* képzésű főneveket“, azt következtette, hogy „a *védelem* szavunkat a *tárvult*, *otthonos*, *cézlos*, *virágzat*, *győzelem* stb. szerzőjének [azaz Gyöngyösinek] rovására kell elkönyvelnünk ezentúl“.

Igazság szerint meg kell állapítanom, hogy SIMAI következtetése nem állhat meg, mert a *védelem* valójában már négy évvel a Murányi Vénus megjelenése előtt előkerül egy vitézi éneknek („Vitéz Kádárról emlékezet“) következő részében:

„Azt reméli vala róla immár szívünk,

Isten után hogy ő lesz egyik *védelmünk*“ (Thaly, VÉ. 1:162).

Megjegyezni való, hogy THALY K., ezen ének kiadója, egész határozottsággal jelenti ki, hogy „teljes bizton meri e költemény fölé az 1660-ik évszámot írni“.

A *védelem* irodalmi használatát tanúsító eddig ismert történeti adatokhoz vehetni még a következőket is:

„Czimeres két szárnya: életünk *védelme*
Szép Munkács várának légyen segedelmé“

(1686, „Rákóczi Juliánna köszöntője“, Thaly, Ad. 1:223).

„Már segedelem
Nem lesz magyarért szóló *védelem*“

(1707, „Kecskemét pusztulása“, Thaly, Ad. 2:156).

Az a kétségtelen tény, hogy a *védelem* a XVII. század második felétől kezdve immár szinte szakadatlan sorban kimutatható népies íróinknál, fölötte valószínűvé teszi, hogy e szó nem írói alkotás, hanem a közhasználatból került bele az irodalomba. Az pedig ezután is kérdés tárgya marad, elvonás-e a *védelem* a *védelméből*, vagy megfordítva: ez amannak a továbbképzése-e. Én az utóbbi lehetőséget tartom valószínűbbnek. RÉTHEI PRÍKKEL MARIÁN.

Még egyszer „pesti lélek“. MELICH JÁNOS e folyóirat szeptemberi számában azt bizonyította, hogy a TÍNÓDI-ban előforduló *pesti lélek*, *pesti* nem lehet a *bestye* alakváltozata, s hogy e szó a „gyávaság jellemzésére szolgált“ (MNY. VIII, 327). Azonban ez a rejtélyes szó, a melyre eddig csak TÍNÓDI-ból volt adatunk, előfordul HELTAI „Száz fabula“-jában is, a XCIX. mesében [*Egy nemes emberről, es az Oerdög-ről*. Megjegyzendő, hogy ez a rész az 1566. első kiadás mindkét (kolozsvári és budapesti) csonka példányából hiányzik; IMRE LAJOS kiadása is (Régi Magy. Könyvtár, IV.) az 1596-ban megjelent német-újvári második kiadást követi], még pedig egymásután ötször. Az illető helyek a következők: (e. S. a.) „...lattok (IMRE szerint: latrok) az en szolgálaim: egy sem iar el benne à mibe bochatom ôket. Kedueznek è *pesti* poroknak. Szinte elég, ha à *pestiek* szombaton del vtan es vasarnapon magoknak szantnak, kapalnak, aratnak, kaszszalnak, O hog ninchen egy io hispanom, kire biszhatnam à dolgot, hogy vgyan valoba haytana à *pestieket* à mindennapi dologra. — (f.) Monda à nemes ember: Legy hispanom, hogy gyôtterhes-(f. a.)sem è *pesti* porokat: Mert nem talalok igaz szolgat: Minnyaian kimilik à *pesti* porokat“. Sajnos, mind az öt adat a 99. fabulában fordul elő, s éppen ennek a mesének a forrását nem ismerjük; annyit azonban a szövegkapcsolatból is megállapíthatunk, hogy a *pesti*, *pesti lélek* kifejezés jelentése nem „gyáva“, mint MELICH gondolta, hanem inkább „pokolra való, pokolbeli“. Egyébként a TÍNÓDI-ból idézett példákba is jobban beleillik ez az értelem, sőt az utolsóban („Tû à *pesti* Lelkektôl mind el hordattoc“) mintha a *pesti lélek* egyenesen a „gonosz, a pokolbeli lelket“ jelentené. Én azt hiszem, hogy nem a Pest, hanem a „kemencze“ jelentésű *pest* származékával van dolgunk („pestre való, tűzre való“) s a *pesti*, *pesti lélek* „rutalmas szitok“ jelentésébe a *pokol* képzete is belejátszhatott.

BOD KÁROLY.

Fattyú. Alexics György a MNy. októberi számában négy pontban foglalja össze „Fattyú“ cz. cikkemre vonatkozó ellenvetéseit. Legyen szabad ezekre a következőkben válaszolnom.

Az 1. pontban A. gyanúba fogja a „feltételezett *fató* összetételt“. „Eddig úgy tudtam — úgymond A. —, hogy magyarul a helyes beszéd: „A fa tövén mászik a bogár; korhadt már a fa szára“. Lehet, hogy a jövőben majd így mondják: „A fatón mászik a bogár; korhadt már a faszár“.

Ha A.-nak a gúnycsoda csakugyan valóra válnék, annak igazán nem én lennék az oka (a minthogy arról sem tehetnék, ha a fent idézett „magyarul a helyes beszéd“ elterjedne és elfogadnák a *kukoricaszár*, *lábszár*, *csizmaszár* stb. mellé a *faszár*nak azt, a mit eddig *fatörzsök*nek neveztünk). Mert a kifogásolt cikkben sehol olyat nem mondtam, hogy a *fató* birtokos összetételt birtokra nélkül mondták, vagy mondják, sőt még csak azt sem mondtam, hogy a *fattyú* szó a *fató* birtokos összetételből keletkezett. Ellenben idéztem két mondatot a NySz.-ból, a melyekben a „*fattyúvesszőket*“ és „*fattyúágaknak*“ hármás, jelzős összetételek előfordulnak és azt állítottam, hogy feltehető korábbi **fateu-vesszőket* és **fateu-ágaknak* szavakból *elvonták* a **fateu*, későbbi *fattyú* szót. Tehát *hármás*, *jelzős* összetételekről volt szó (vö. *fültömírügy* és nem *fültöve mirügy*) és arról, hogy a **fateu* szónak *fattyú* alakja és jelentése *elvonás* útján keletkezett; ez pedig lényegesen más, mint a mit A. olyan fölényes gúnynyal czáfol.

A 2. pontban azt vitatja A., hogy a *fattyúhajtás* összetételben a *fattyú* — *bastardot* jelent, mert az oláhban is *copilă*, *copilet*, *fracți*, *pui* szavakkal jelölik a *Wurzelschösslinget*. Hát ezt az érvelést lehet visszafelé is fordítani. Mert A. példáiból csak az tűnik ki, hogy a *Kind* és a *Wurzelschössling* fogalmak közt van valami rokonság: a „*tertium comparationis*“ az oláhban az, hogy „leszármazott“. Ezért válogathat az oláh a leszármazottat jelentő szavak között, mikor a *Wurzelschösslinget* akarja jelölni. De válogathat-e, válogathatott-e valaha a magyar is? Hívják-e valahol, hívták-e valaha a *Wurzelschösslinget* *csibehajtásnak* vagy *kölyökhajtásnak*?

Jele annak, hogy a magyar ember szemléletében kevésnek bizonyult a jelentésátvitelhez a *Kind* és *Wurzelschössling* fogalmaknak egyetlen érintkező pontja; a nyelvérzék tiltakozott és tiltakozik a *kölyök*, *csibe* fogalmak ellen, mert nincs meg bennük a másik érintkező pont, „a törvénytelen“, „nem rendes úton lett“ jegy. És mégis elfogadta volna az oláh *fātu* szót, a melyben pedig épp oly kevéssé van meg, mint a *kölyök*ben? (mert hiszen a *fātu* = „gyermek“, pejorativ jelentésváltozással = rossz gyermek).

A 3. pontban tagadja A., hogy a *fāt* kihalt, vagy itt-ott járatos szó volna, „a mint Kr. véli“. Hogy kihalt szó a *fāt*, azt nem

mondtam, hanem csak azt, hogy „a *fecioru, fatū* szavaknál sokkal ritkábban használják“ (MNy. VIII. 169).

Az eddigi háromnál súlyosabb a szóbanforgó cikkem ellen felhozható az az ellenvetés,* mely kis ideig magamat is gondolkodóba ejtett: hogy a *fa* szónak nincsen *fo* változata nyelvelmékeinkben, a *fattyú* szót pedig *Fotyunak* írva, magam is idézem. Aggályaimat azonban eloszlatták a következő körülmények: 1. az *o*-betűs *Fotyu* hapax legomenon; 2. tulajdonnév, tehát a jelentése nem bizonyítható és 3. egy erősen megrongált oklevélnek értelmileg is kissé homályos passzusában fordul elő, tehát lehet a közlőnek hibás olvasása is.

Bántónak bántó ez a felfedezés, mert éppen a legrégebb adatot kell feladnom, úgy hogy a *fattyú* szó történetét már csak 1405-ig tudom visszavinni. Remélem azonban, hogy folyóiratunknak valamelyik következő számában sikerülni fog kimutatnom, hogy a *fattyú-fattyat* hangtani sajáttság a *fattyú* szónak magyar eredetét bizonyítja. Alexics 4. pontját tehát magam is „sub iudice“ hagyom.

KRÄUTER FERENCZ.

Suvanczár. A MNy. múlt havi füzetében Szily Kálmán a *suhanczár* szóról megállapította, hogy a *Schweizer* népnévből származott s a régi nyelvben testört jelentett. Az ő megállapítását, hogy a *suhanczár* népnévből származott közszó, megerősíti egy 1559-ből való adatunk, melyben a *suhanczár* egy régi alakváltozatának, a *suvanczár*nak csakugyan népnevet kell jelentenie. Ez adat Székely István Chronikájában fordul elő, ki a világ teremtésétől számított 4793-ik, időszámításunk szerint a 831-ik évről egyebek között a következő dolgot említi föl:

„Á Danosoc, es az *Suuan czaroc* kereztienne lūnec, á Hvmoldvs által“ 146a l.

Milyen nép lehetett a *suvanczár* nép?

Székely István Chronicáját Rolewinck Werner híres Fasciculus Temporumja nyomán írta, de szedett adatokat más forrásokból is. Az említett adatot vehette tőle is, de nem lehetetlen, hogy más, eddig ismeretlen forrásból kölcsönözte. Rolewinck Werner említett művében ugyanis ez olyasható a 814—824. évi események között: Honoldus rex danorum circa hec tempora baptisatur Maguntie cum vxore et filijs: cui imperator frisiam dedit, 48. l. (Venetiis, 1484). Az itt említett Humoldus, Honoldus nem más, mint Harald Klag, Halfdan fia, Dánia hercege, a ki 826-ban Ingelheimben a keresztyén hitre tért s a ki Jámbor Lajos császártól a fríz Rustringerlanddal jutalmaztatott meg. Harald sok háborút viselt az északi népek ellen, de hogy ő terjesztette-e közöttük a keresztyénséget, meg-

* Ezt Szily Kálmán szíves szóbeli közléséből ismerem.

állapítani nem tudtam. Így más utat kellett keresnem a *suvarczárok* kilétének megállapításához. A *suvarczár* szó Schweizer eredetéből indulva ki, utána néztünk Calepinusban, hogy hívták a régi magyarban a svájciakat. Az 1585-iki kiadásban: Hēlvētīi... Vng. Heluecziaiak sueitziaiak. A Székely István adatából nyilvánvaló, hogy itt a *suvarczárok* nem svájciak, hanem valami északi nép. A Hēlvētīi szónak Calepinusnál előforduló két jelentése közül pedig az egyik („suetziaiak“) Svédország régi nevének, *Suecianak*, melléknévi továbbképzése. A XVI-ik században tehát Schweiz ~ Sueciat összevetesztették. Székely ismeretlen forrásában az állhatott, hogy Harald „Sueciam“ a keresztényen hitre térítette s ő ezen a helvétiebelieket, svájciakat, „suetziaiak“-at értvén, azt a svájciaknak tőle ismert és használt nevével, a *suvarczár* szóval fordította.

Hogy a XVI. században Svédország latin neve *Suecia* volt, azt igazolja Krantz, Alb.: Regnorum Aquilonarium, Daniae, *Sueciae*, Norvagiae Chronica Francof. a. M. 1546., 1575. A *suvarczár* tehát az idézett helyen *svédet*, népvévet jelent, a mi — Székely István nyilvánvaló tévedése mellett is — megerősíti a *schweizer* > *suvarczár* származtatást.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Magyar szövegmaradványok.

(Zalavármegye XVI-ik századi jegyzőkönyveiben.)

Zalavármegye levéltárának becsesebb emlékei közé tartozik az a kötet, mely az 1555. és 1632. évek közé eső időben tartott gyűlések és ülések jegyzőkönyveit foglalja magában. A jegyzőkönyveket természetesen az akkori hivatalos élet nyelvén, latinul írták, de akad bennük néhány magyar nyelvű rész is. Ezek magyar szövegezését részint a jegyző azon törekvésének kell tulajdonítanunk, hogy egyes kijelentéseket, vallomásokot minél hívebben rögzítsen meg. Azonban megtörtént, hogy ugyancsak magyarul írta meg a latin nyelvet nem ismerő nyilvánosságának szánt hirdetést, rendeletet is.

E részletek közül nemcsak nyelvészeti, hanem művelődéstörténeti szempontból is kétségkívül legérdekesebb egy árszabás a száza. végéről. A megye, hogy korlátok közé szorítsa a mesteremberek túlságos követeléseit, 1598-iki első gyűlésén (Generalis congregatio Egerszeg, feria quarta proxima post festum Sacri Epiphaniarum) egyhangú határozattal következőképen állapítja meg bizonyos iparcikkék legmagasabb árát (147—149. ll.):

Az Wargak.

Eöreggh embernek walo wÿ sarwth — d 80

Azzonÿallathnak walo sarwth — d 50

Eöreggh embernek walo Chipelesth — d 25

Azzonyembernek, leannak fekete chypelesth — d 24
 Fejelesth wgyűnyth eöreg embernek waloth — d 28
 Týzenketh ezthendeősnek walo sarwth — d 32
 Azonnak chýpelesth — d 16
 Hwz ezthendeősnek chýpelesth — d 25
 Ugýan annak sarwth — d 65
 Bochkorberth — d 12
 Sarw talpath — d 10

Az Szwrniveseök.

Eöreg embernek walo zwr keöpenegeth — flor' 2
 Kýssebbeth — flor' 1 d 75
 Dolman zwrth — flor' 1 d 50
 Týzenhath Ezthendeősnek walo keöpeöniegeth — flor' 1 d 25
 Dolman zwrth Azonnak — flor' 1
 Týzenketh eztendeősnek zwrth — d 80
 Dolman zwrth Azonnak — d 70
 Az beörth az teösserek kw ne wýhessek az warmegýebwl, es
 ha ký zekerrel ký wýnyye, zabad legien mynd az Harmichadokon,
 wamokon, egýebwthýs el wenuý annak az ký rea talal.

Az Zýartok.

Hath lora walo zerzamoth myndenhozza tarthozo zerzamal
 egiethében — flor' 16
 Negý lora walo zerzamoth — flor' 12
 Keth lora waloth farhamosthwl — flor' 6
 Far ham nekwl — flor' 3
 Egý kerezth zýoth kochýra — flor' 1 d 50
 Egý zekeres feketh czýrasth — d 60
 Egý feketh ký nem czifras — d 40
 Egý wezer zýoth — d 40
 Egý niakba wethéoth cheresth — d 40
 Egý fek zarath cheresth — d 6
 Mas fele keöz zýath ký nē cheres — d 3
 Egý keöthes kengiel zýoth cheresth — d 20
 Egý fark mattringoth — d 20
 Egý zeör hewederth zýosthwl — d 25
 Egý allasba walo kéttheös keötheöfeketh — d 35
 Egý wthý keötheöfeketh cheresth — d 20
 Egý penzes, keth penzes apro likos zýoth az Reghý zokas
 zerýnth (az ára hiányzik)
 Egý zablýa zýoth — d 20

Az Szwczeök.

Egy ferfinak walo eöreg feýer keödmenth — flor' 2 d 25
 Fekethe keödmenth — flor' 3
 Azzonembernek walo feýer keödmenth zepeth — flor' 3 d 50
 Az ký nem ighen czifras — flor' 2 d 50
 Egý fekete belles gereznath — flor' 2 d 50
 Feýer gherezsnath — flor' 2
 Egý roka berth malosthwl jartatthlanth — d 50
 Egý Roka hatath mallianekwl jartottath — d 32
 Malth azonkeppen — d 32

Az Chÿzmazÿjak.

Fekethe zatthÿan zarass czÿzmath — flor 1

Papwehotth affelebwl — d 50

Janchar kapczath — d 20

Egÿ Eöregh eöker berth — flor 1 d 20

Harmadffÿ Tÿno berth — d 60

Borgÿw berth — d 16

Valameli wargha valameli sarwth fellieb el adna, es valameli zÿartha ezth meg nē allannaÿa, zabad legien el venny mindent thÿwe valamith el adui akar, annak az kÿ rea talal, az kÿ maskeppen wasarlanna, az weweöÿs, az vagÿ az wargak Ûra ha azth meg nē allannak, Ispan wrā wegeön keth annith raÿtha, az kÿ Dragaban venne awagÿ az meli wargha wra zabadsagoth ad az constitutio ellen, dragabā ennel arulnÿ.

Ezen kÿweöl kellieth wolna wegezuÿ egieb fele mestherek felölÿs, es azoknak mÿweök felöl, wgÿmÿnth az eöthweösseök, hagi az Bechÿ probanak alaththa mennÿwel ne mÿwelenek alab walo Ezÿstöth, es lath zamra mÿnth kellienu az mÿthwl nekÿ fizethnÿ:

Az Thÿmarok az jartoth beörth mÿnth adgÿak, nieregh iarthok az ÿ mÿwekkel mÿnth ellienek, annak feöletthe az napÿ mÿweseök, aratok, giomlalok, chepleök, kapasok, sarozok, es egiebekÿs igaz jwthalmokkal elegendienek meg, de az wdeönek mÿwolthaerth mosth mÿnd ezekrwl nem leheteth wegezes, hanē az wthan, mikor mas gÿwles lezen, ezekrwlÿs akar az warmegie wegezuÿ:

Towabba sokan panazolkodnak, hagi az Arros emberek, kik bar-moth lowath, es effeeth arulnak, az Apro pinzt nem akarÿak el wennÿ, meli dologh sokaknak nagy karokra es fogiathkozassokra wagon:

Azert errwl az wegezetetth, hagi az kÿ morhath akar wennÿ, meg lewen az arrw tegÿe le igazan az arrath az morhának apro-pinzwl es wegÿe el az morhat, es ha nē akarna engednÿ. Ispan wraimnak panazolkodwā Ispan wraim az penzth wegiek fel, es az morhath az weweönek zabadichak kezehez.“

Az idézett szöveg, a mint az utána tett kézjegy is mutatja, Zanthohazÿ Ferencztöl származik, a ki hosszabb idön át népszerű nótáriusa volt a megyének.

A Nyelvtörténeti Szótárban a következő szavakat és kifejezéseket nem találjuk: *szürmives, dolmán-szür, kereszt-szÿj, szekeres-fék vezér-szÿj* (a NySz. I. 1162: Molnár Albertböl mint „vezér-gyepöl“-t [habena] idézi), *köz-szÿj, fark-matring, ször-heveder, pénzes-szÿj, béllés gerezna, jancsár-kapcza, borju-bör, bécsi-pröba, napi-mÿves* (a mai nap-számos értelmében) és *sározó*.

Talán nem érdektelen idéznünk egy kijelentést 1581-böl,* a mely széksértési keresetet vont maga után. Gersei Petheö András panaszolja be Petheö Kristóf másod-alispánt, hogy egy jobbágyát occupálta és szemtöl-szembe a következőket mondja neki: „Nem tized zerinth iarthal, nem illenek ez az Ispansaghoz, azzal bizonethom, hogÿ mastis nalad tartod hatalmoddal, masth ezth mondom, ez uthan nagibbath mondok“. Ez a nyilatkozat annyival inkább megérdemli figyelmünket, mivel a szöveg elég drágán megfizetett érte: a sértett másod-alispán tiltakozására 100 forint bírságban marasztalták el őt.

* Congregatio Universit. Egerszeg, prima die mens. Novemb.

A többi helyekből csak a fontosabb adatokra mutatunk rá. Ilyen a *rovás-pénz* kifejezés egyik 1589-iki generalis congregatio (In festo B. Mathei Ev.) jegyzőkönyvében (33. lap). Gulácsi Bitho István panaszáról van itt szó, a kire Pysky István tihanyi várnagy (midőn az mint Judlium „litteras praeceptorias Suae Majestatis praesentasset“), „nativo sermone“ durván reátámadt és azzal utasított vissza, „hogý nem adom azt az penzt, mellet Peter Ispan Somogý warmegiebwl adot, mert az nem w felsege *rowas penze* sem Pernezý Janose: hanem Peter Ispane it Thihanban talalta azt az penzt“. A *rovás-pénz* a NySz.-ban és OklSz.-ban nincs meg. *Rovás* itt „adó“ értelemben szerepel. (Folytatjuk.) PAIS DEZSŐ.

II.

(Vö. MNy. VIII. 371—3.)

IV. Czeglédi Istvánnak „Japhetké“-jére csakhamar megjelent a válasz: „*Jesuita Professoranak Böcsületi mellett kikelő Halaadó Tanítvány Felel meg . . . Ceglédi Istvánnak*“ stb. cím alatt. Valószínűleg Csernátfalvi István munkája s talán Kassán jelent meg; érdekesebb szavai és kifejezései a következők:

Himes és varrot ing v. ümög (bev. és 34).*Verembe ejteni* (2) = törbe csalni.*Roszzul tót helyében roszzul cselekedni* (2) = rosszal fizetni.*Ördögi jaczottatás* (9) = szemfényvesztés.*Piruly orcza* (12) = szégyeld magad!*Visza tzáfolni* (17) = visszavonni.*Reá keresni* (17) = számonkérni.*Lelki veszedelmekre csigázhatnak* (26) = fordíthatnak, érthetnek.*Nehezen vonyod a szarvas körmét a füléhez* (35) = nem bírod.*Túl lötték s innen találták* (35) = ferde, elhibázott dolog.*Ügy megérdemled az fejedre hozott sententiát, mint a Szüz Leány a Koszorút* (38) = vagyis joggal.*Felgázolni* (app.) = támadni, sérteni.*Magát a korpa közé keverni* (app.) = elrejtteni.*Körmösebben nyuly hozzá* (app.) = alaposabban.

Nála is megtaláljuk továbbá még a következőket is: *köziken* (12) = között, közé; *derekas* (17) = fő; *kifejteni a szövevényből* (22) = a bajból kisegíteni; *kifesleni* (23) = kijutni, kiszabadulni; *feneket kerekít* (36) = kihoz, kifejti; *Ecclesiát követni* (36) = kérlelni; *Dándiák legyenek* (39) = bolondok; *viz öntöző hetfőn* (39) = husvéthétfőn; *kákombák* (app.) = irka-firka; *keze alá szállott* (app.) = borsot tört az orra alá; *vert viszen verellent* (app.) = bagoly mondja a verébnek stb.; *pöngeted az ijjat* (app.) = adod a bankot, erősen fogadkozol.

V. Csernátfalvinak föntebb említett védelmező írására Czeglédi rögtön megfelelt: „*A szó Jakob szava, de a kezek Esaue*“ cz. levelével, melyet Kassán ugyanazon 1664. évben adott ki. A tíz oldalra terjedő válaszirat különösebb szavait és kifejezéseit ime, itt közlöm:

Inassára toszta (címl.) = tólta.*Tojomán* (címl.) = tojás.*Megvonogatni* (bev.) = megdolgozni, czáfolni.*Subitza* (III.) = suba.*Harántékon való mondás* (III.) = oldalvágás.*Tyukkal s-kaláttsal engesztelni* (III.) = kedveskedni.

Szepelkedhetem (III.) = igyekezni, erőlködni.

Megsuprálni (IV.) = megvesszőzni (husvétii szokás a felsővidéken).

Ústókben esni (IV.) = hajbakapni.

Nem kíván soha az igasság szurdokot, s rejteki lampangast (P. S.) = bujkálást.

Továbbá itt is megtaláljuk a: *kákombák, vizöntő Hétfű* kifejezéseket.

VI. A kassai hitvitának utolsó ismert műve a „*Feles tizet feletlen kilentznek vélő*“ stb., ugyancsak Csernátfalvitól származó s három levélre terjedő kis válasz, mely szintén Kassán jelent meg az 1664. évben. Szokatlanabb kifejezései és szavai közül a következőket jegyeztem ki:

Feles tizet feletlen kilentznek vél (czíml.) = elhibáz.

Borda, ráma, nyüst (czíml. : a szövőszék részei.

Vatzkor körtvély (1) = vadkörte.

Poshatt gyémölcs (1) = rothadt, romlott.

Ajtó megett állj csak, mig több audientiád lészen (1) = várj sorodra!

A' botnak a' végén a feje (1), itt: előbb czáfolj, aztán támadj!

Vond ki magadat a' sákból, hadd tölcsenek korpát alád (3) = szabadulj ki, ha tudsz!

Czondrás dib-dáb szavak (4) = rongyos, hitvány.

Fejsze fok modgyára usztatni (4) = elmeríteni.

Jó Pap holtig tanul (6) = közmondás.

Az Ecclesiának lelki Dájkái (6) = segítői, meczenásai.

Rejteki lampongas (6).

Fity-frity (ap.) = hiábavaló (kákombák). GYÁRFÁS TIHAMÉR.

KÜLÖNFÉLÉK.

I.

A magyar-oláh érintkezések kérdéséhez. GUSTAV WEIGAND : Zur Terminologie der Molkerei. (Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig XVI. 213—230.)

WEIGAND ebben a cikkében az erdélyi oláh havasi pásztorok tejjgazdaságával foglalkozik. Értekezése két részből áll: az elsőben ismerteti a pásztorok életét, eszközeiket és a sajtkészítést, a másodikban az előforduló szavak, műkifejezések eredetét magyarázza. A tárgyalt oláh pásztorélet több vonásában hasonlít a magyarhoz, az etymologiai részben pedig több olyan szó van, mely összefügg a magyar szókincsrel.

Az oláh pásztor cserénye egy tisztáson, forrás közelében, négy villásvégű, földbe vert karón áll, a tető és az oldal deszkái fenyőhánccsal erősítvék a karókhoz, meg a karókon keresztbe fektetett gerendákhoz. Egyik oldala nyitott, előtte ég a tűz, a mely mellett a könyök alakú szőlőgafa, vagy a forgatható guzsba látható.

A pásztorok közt legfőbb a számadó (*bacű*), ki rovással (*răboş*) ad számot a gazdának; az ő vezetése alatt áll a karám többi pásztorja (*vătăf*). Külön névvel nevezik őket a szerint is, a mint ürüt és kost, anyajuhot, vagy pedig toklyót és meddő birkát legeltetnek

(*berbecar, păcurar, sterpar*). A juhokat, kecskéket a kor, szín szerint is más-más névvel jelölik. Szól még WEIGAND a pásztorok étkezéséről, meg a bérükről is, a melyet nagyrészt élelemben, ruhában kapnak. A fizetés Szent György napkor meg Dömötör napkor történik. Ekkor telik az oláh pásztor ideje.

Eszközeik a különböző vasfazekakon kívül a *fedelés*, fedővel ellátott és fülénél vagy rákötött darab kötélnél fogva fölakasztható kis dézsa, melyben a zsendiczét tartják. Fejökéjük (*găleată*) szája felé szűkülő faedény, a fülei közt kifeszített két szál zsinegről egy kis fa-szilke (*cupa, cupița*) lóg bele, ez fogja föl a kifejt tejet, hogy ne verjen nagy habot az edény fenekén. A vajat kis hordóban (*bărbînță*) köpülik és pedig úgy, hogy a hordót ferde helyzetben felakasztják és addig rángatják ide-oda (*hurducă*), míg a vaj össze nem áll. A túrót zacskókban, felső végén fogakkal ellátott ágasra aggatják, hogy a savó lecsepegjen, a sajtot pedig lyukacsos vagy fonott tetejű asztalszerű állványra (*comarnic*) teszik. Ezekon kívül kisebb-nagyobb faedények, eszközök és ugyancsak fából való mérleg (*cumpănă*) egészítik ki a felszerelést.

A sajtkészítés leírásával kapcsolatban elmondja az orda (*urdă*), zsendice (*jintîța*), bálmos (*bălmoș*), juhsajt (*brinză*), író (*dzară, zară*) és savó (*dzăr, zăr*) készítését, megemlíti a kaskavált is (*cașcaval*).

Az etymologiai részben betűrendbe szedve magyarázza a tárgyalta szavak eredetét. Nem ismétli a már biztosan megállapított származtatásokat, hanem egyrészt új etymológiákat mutat be, másrészt a meglevőkhöz nyújt új hangtani vagy tárgyi bizonyítékokat. Nehány szót pedig tárgyi és jelentéstani megvilágítás végett vesz föl összeállításába. Tárgyalta szavait — egypár kivételével — eredetük szerint három csoportba oszthatjuk: eredetiek, balkáni szavak (köztük sok bolgár) és magyar jövevényszavak csoportjára. Magyar jövevényekül a következőket említi: *bălmoș* < m. *bálmos*, *bărbînță* < régibb *berbînță* < m. *berbencze*, *coleașă* (*culeașu*) < m. *köles*, *cujbă* < m. *guzsba*, *cujmă*, (*cusmă*) < m. *kucșma*, *fedelés* < m. *fedeles*, *găleată* < ? m. *galéta* (helyesen *galeta* MTsz.), *grundz* (*grunț, grunj*) darab só < m. *göröngy* (ezt pedig a ném. *Grund*-ból származtatja), *hurducă*: *hordău* < m. *hordó* (visszakerült a m.-ba *hurdukál* alakban), *răbós* < szláv közvetítéssel m. *rovás* > közvetlenül *răvaș*. Ezek közül a *bălmos*-ra megjegyezhetjük, hogy SZINNYEI éppen ellenkezőleg a magyar szó oláh eredetét bizonyította be (A magyar nyelvbe átvett oláh szavak, Nyr. XXII. 113—114, ugyanígy magyarázza GOMBOCZ is MNyv. I. 257), a *găleată* sem eredhet a m. *galeta*-ból (WEIGAND is csak másod sorban említi, inkább eredeti oláh szónak tartja), hanem megfordítva a m. *gélyáta* oláh jövevény, ugyanígy áll a dolog a *guzsbá*-val is (Nyr. XXII. 536—538). A WEIGAND tárgyalta szavak között találunk a már említettekén kívül még több, a magyarba átvett is. Ezek SZINNYEI összeállítása szerint (Nyr. XXII., XXIII.): *bács*, *butoj*, *esztena*, *kaskavál*, *kirlán*, *kompona*, *mióra*, *orda* (*urda*), *pakulár*, *vata*, *zára*. Hozzátehetjük talán még a *komárnýék*-ot (juhfejő hely MTsz.) < oláh *comarnic*, továbbá a *zér*, *zăr* (savó, író MTsz.) szót, a mely a *zará* < oláh *dzară, zară* átvétel mellett a tőle eredetben is, jelentésében is különböző *dzăr, zăr* magyar megfelelője.

GUSTAV WEIGAND: *Die Terminologie des Maises im Bulgarischen, Rumänischen und Kleinrussischen*. (Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig XVII—XVIII. 361—375.)

Tanulságos fejtegetéseit találjuk ebben az értekezésben a kukoricza és részei elnevezéseinek, természetesen a bolgár, oláh és kisorosz nyelvek anyagára szorítkozva. Mivel a kukoricza, aránylag fiatal jövevény léte, az európai növényvilág egyik legelterjedtebb és leghasznosabb tagja, magától értetődőnek tarthatjuk, hogy nyelvbeli megjelölései sok érdekes tanulságot nyújtanak a kutatásnak. A jelentéstanhoz adatokat szolgáltat annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy milyen régi elnevezéseket alkalmaztak, milyen új szavakat alkottak az új növény megjelölésére és ezen a kérdésen belül: milyen szempontok szerint, milyen szemléletek alapján keletkeztek az új megnevezések. Továbbá, hogyan terjedt a kukoricza egyik néptől a másikhoz, erre a műveltségtörténeti kérdésre is világot derít az ide tartozó szavak vizsgálata.

Jelentéstan szempontból igen tanulságosak a bolgár elnevezések. Az egyik csoport az átadó (vagy legalább átadónak gondolt) ország, nép nevével függ össze: arab, egyiptomi, oláh, görög búza. Ugyanígy a magyarban: török búza. Nevezik a kukoriczaszem színe után a gerliczéről, a vadgalambról, a kacsáról. Azután a levele, a csöve alakja után a nádról, az orsóról és magas, szép alakjáért királyi növénynek (*carevica*). A használata szerint, hogy miut szemet, sült kukoriczát vagy dohánypótló füstölőt használnak-e, szintén külön nevei vannak. A bolgárban is jövevényt a *kukuruzs*. WEIGAND MIKLOSICH nyomán a törökből magyarázza (*kokor-oz* = szagos).

Az oláhban nincs ilyen sok elnevezése a kukoriczának. Oláhországban *porumb*, Moldvában *păpuși*, *popuși*, Erdélyben *cucuruz*, *cucuruț* és *malațu* is. Ez utóbbi eredetileg kölest jelentett, ugyanígy a magyarban is a *málé* (vö. MNY. I. 257, Гомбocz). A magyarsággal határos részeken járatos *tenchü* a jelentésbeli eltérés miatt nem lehet a magyar *tönk* átvétele, mint WEIGAND mondja, inkább a magyar *tönkölyre* lehetne gondolni. A magyarba is átvett *mamaliga* bolgár alpból oláh képzéssel alkotott szó. WEIGAND a bolgár hangutánzó *mam*, *mum* szóból képezett *mamoljaból* (= rágesálni, csamesogni) származtatja.

Ezután a kukoricza részeinek: csövének, csumájának, csutkájának, hajának, szárának, tuskójának, virágjának (zabjának), selymének (hajuszának) bolgár és oláh neveit fejtegeti. Végül röviden magyarázza a kisorosz terminológiát. Megjegyezi egyúttal, hogy az oláhban nagy számmal vannak e körből bolgár, a kisoroszban pedig oláh jövevénytiszavak; a megfordított irányt alig egy-két példa mutatja. Ez egyúttal a kukoricza terjedésének is az útja.

SÁGI ISTVÁN.

II.

A nyelvjárás-kutatás módszertanához.

(Ismertetés.*)

Körülbelül kétéves az a kis füzet, melyet az alábbiakban bemutatni szándékozunk. De mivel az útmutatások és tanácsok, melyeket a szerző részint saját tapasztalatai és megfigyelései, részint

* *Zur Methodik der Mundartenforschung*. Von Joseph Huber. Innsbruck. Druck der Wagnerischen Universitäts-Buchdruckerei. Im Selbstverlage des Verfassers. 1910. Sonderabdruck aus: Programm der k. k. Ober-Real-schule in Innsbruck für das Studienjahr 1909/10. 8°. 1—39 l.

más kiváló nyelvjárastanulmányozók művei alapján benne összegyűjtött, jórészen nem részesültek vagy nem részesülhettek kellő figyelemben a mi nyelvjárastanulmányainkban, időszerűségéből ez a kis füzet különösen nálunk, sajnos, mit sem veszített

A szerző azzal a panaszszal kezdi, hogy a nyelvjárás-kutatás, sajnos, még ma sem szakadt el tulajdonképeni szülőanyjától, a dilettantismustól, noha már Grimm óta ismeretes a nyelvjárásoknak nyelv- és művelődéstörténeti fontossága. Sajnos, nekünk még meszszebb kell kezdeni a panaszt. Nekünk azon kell kezdeni, hogy — szegyenére iskoláinknak — a művelt magyarság előtt még ma sem áll helyes megvilágításban a nyelvjárás fogalma. Természetes tehát, hogy nálunk még jogosabb a szerző azou panasza, hogy az élő nyelvjárások tudományos kutatására még ma sem fordítanak olyan gondot, a melyet a nyelvészeti kutatásra való fontosságánál fogva megérdemelne. Nem számítva, hogy még ma is sok ismeretlen nyelvjárasterület van, általában kevés az olyan gyűjtők száma, a kik tudományos érdeklődéssel folytatják tanulmányaikat. Ennek az okát két dologban látja. Egyik az, hogy a nyelvtudománnyal foglalkozók nem minden egyetemen részesülnek kellő előkészítésben és tájékoztatásban a nyelvjárás tanulmányozására. Már pedig ilyen tanulmányra első sorban a nyelvészek vannak hivatva nyelvtudományi képzettségük alapján. A másik baj pedig az, hogy az elméleti tájékoztatáson kívül hiányzik főkép a gyakorlati útmutatás és iskolázás. Az alapos nyelvjárás-kutatáshoz mechanikai készülékek is szükségesek, melyeknek felhasználásához és kezeléséhez nemcsak érteniök kell a kutatóknak, hanem a főlvételekhez magukkal is kell hordaniok az ilyen készülékeket. Nyelvjárastanulmányt nem lehet az íróasztal mellett írni, csak ha az anyag már össze van gyűjtve. S a tanulmány minősége a gyűjtött anyag minőségétől és használhatóságától függ, tehát a gyűjtő-tevékenységre kell fordítani a legnagyobb figyelmet. Ha még így is dilettantismusba téved a kezdő kutató, ennek oka az, hogy nincs a kezében olyan rendszeres útmutatás, mely a nyelvjárás-kutatás félszázados tapasztalatain épülve, feladatát pontosan körülírná s a tévedésektől és tapasztalatlanságoktól megóvná. Ezt a hiányt akarja a szerző művével pótolni, melyben nemcsak a saját, hanem más kutatók tapasztalatait is felhasználja.

A nyelvjárás-kutatónak alapelve legyen: *a nyelvi anyag pontos írásbeli feljegyzése*, az ú. n. fonétikus átírás. Minden hangnak egy betű s minden betűnek egy hang feleljen meg. Az irodalmi nyelv helyesírása erre természetesen nem alkalmas. Erre különböző fonétikai ábécék vannak divatban. De vigyáznunk kell, hogy a nyelvjárás hangjait rá ne húzzuk egy ilyen adott fonétikai ábécé-rendszerre. Mindenkinek szabad az ilyen ábécék hangjeleit a szükséghez képest szaporítani. Az ily fonétikai ábécék gyakorlati használhatóságára nézve azt jegyzi meg, hogy a különböző hangoknak leírva is erős különbséget kellene mutatniok, még ha talán ugyanazon hangrendbe tartoznak is, továbbá, hogy diakritikus jelek használatát, a mennyiben lehet, kerülni kell a leírásba könnyen becsúszható hibák és tévedések kikerülése végett.

Ezen kívül minden jelt, melyet a fonétikai átírásban használnunk, pontosan meg is kell magyarázni oly módon, hogy *világosan leírjuk az egyes hangok képzési módját*. Ehhez pedig külön hangphysiologiai tanulmány szükséges. Szükséges a beszélszervek pontos

és tüzetes ismerete. Ismerni kell az egyes szervek közreműködését bármely hang képzésében. Ismerni kell az egyes hangok physikai minőségét és a hallószervek physiologiáját. Gyakorlottságot kell szereznie a kutatónak abban is, hogy a hangképzés czéljaira a különböző beszélőszerveket tetszés szerint tudja működésbe hozni, vagy pihentetni. Tapintóérzékét az egyes beszélőszervekben úgy kifejleszteni, hogy azoknak minden tevékenységéről pontos tudomást szerezzen hely, mód és fokozat szerint. Elésíteni és gyakorolni a szemet és fület abban, hogy a beszéd folyamatot s az egyes hangokat magán és másokon megfigyelje és felismerje stb.

Sok kutató megalégszik az egyes hangok leírásával. Pedig minden hang egy szónak vagy egy mondatnak a része. Elszigetelve csak mint kísérleti tárgy fordul elő. Szó vagy mondatbeli összefüggésében pedig a környező hangok módosító befolyással vannak reá. Erre mindig tekintettel kell lennie a kutatónak, úgyszintén a hang időmértékére, erősségére és magasságára, a mondat erősségi és magassági hangsúlyára stb. A *mondatfonétika* nem utolsó helyet foglal el a nyelvjárás hangtani leírásában.

A hangok erősségi és magassági értéke a kilehelés erejétől, illetőleg a hangszalagok rezgési számától függ, tehát e két tényezőt is pontos vizsgálat alá kell vennünk. Pontosan meg kell állapítani, milyen erős a kilehelés az egyes szótagokban, pl. a tőszótagban az előző és következő szótaghoz viszonyítva: milyen az abszolút magassági értéke valamely szótagnak; milyen az egyes szavak kiejtése közt a viszony a mondat körében vagy azon kívül stb. Ilyenmü méréseket az erre alkalmas eszközökkel a *kísérleti fonétika* tesz. Erre nézve alapvető *Rousselot* műve: *Principes de phonétique expérimentale*. Az idevonatkozó kísérleti eszközök közé tartozik a *fonográf* is, melyet azonban a tudományos kutatásra való használhatósága tekintetében a szerző véleménye szerint túlbecsülnek, mert tulajdonképp csak a magassági érték tanulmányozását könnyíti meg és csak a magánhangzók ábrázolására alkalmas. De még az egyes hangokat is csak hangtani, nem physiologiai szempontból figyelhetjük meg rajta. Már pedig két hang a fülre nézve, tehát hangtanilag ugyanaz lehet, míg physiologiai tekintetben egészen más képzésű és természetű lehet az egyik, mint a másik. Az ilyen különbségek megfigyelésére más mérőeszközök szükségesek. A fonográf-fölvételek csekély eredményeivel nem áll arányban a velök járó nagy fáradság. Egy eldugott faluban lakó parasztot lehetetlen, hogy elfogulttá ne tegye az a szokatlan helyzet, hogy neki most ebbe a készülékbe kell belebeszélni. Az embereket nem szabad kiragadni a maguk természetes köréből, ha természetes, szokott beszéd módjukat tanulmányozni akarjuk. Velük kell dolgozni, enni és lakni, szóval velük élni, hogy nyelvüket a maga természetes valóságában vizsgálhassuk.

De még az ily szigorúan módszeres feljegyzés sem biztosíthat bennünket az átírás pontosságáról, még így is számolnunk kell *bizonyos tényezőkkel, melyek tévútra vezetnek*. A följegyzés ingadozásának, következetlenségének oka lehet egyrészlől a megfigyelt személy, másrészlől a figyelő alany. Valamely szó ugyanazon egyéntől is különbözőképp lehet kiejtve, a szerint, hogy milyen volt az illetőnek a tudatállapota. Tehát kényes dolog, hogy kit választunk kísérleti tárgynak. A kor- és nemi különbséget is tekintetbe kell venni. Pl. a dalmát *Lastovo* szigetén a férfiak legtöbbsnyire halászok és munká-

sok, kik sűrűn érintkeznek más dalmát dialektusokkal s azokból sokat átvesznek. A nők ellenben szívósan ragaszkodnak a maguk nyelvjáráshoz, noha köztük is az ifjabb női nemzedék sok újat is elsajátít a régiék mellett. (Oblak, Archiv für slavische Philologie, XVI:426.) Az ellenkező esetet, t. i. hogy a nő volt hajlandóbb újat behozni a nyelvjárásba, figyelte meg Jules Gillierou (Patois de la commune de Vionnaz. Paris, 1880). De a megfigyelő is lehet oka a följegyzés ingadozásának. Benne sem egyenlően alkalmas a figyelem az idő minden pontjában a pontos fölvetelre. Tudatküszöbe a hangok fölfogására nézve a különböző időpontokban különböző. Ha pl. egy szó kiejtése közben a figyelem egy bizonyos hangra irányul, a többi hang megfigyelése bizonytalanabb. Úgy hogy ezen a bajon az ismételtetéssel lehet némileg segíteni. Sokszor viszont az auto-suggestio a hibák oka.

A kutató a tanulmányozott nyelvjáráshoz kétféle viszonyban lehet: 1. az illető nyelvjárás vagy anyanyelve, benne nőtt fel, 2. vagy pedig tőle teljesen idegen. Mind a kettőnek vannak előnyei és hátrányai. Az idegen megfigyelőnek sokkal nagyobb nehézségekkel kell megküzdenie, mint az odavalónak. Mint idegen iránt, természetesen bizalmatlanok iránta az emberek. Feljegyzéseit gyakran csak titokban, vagy sietve teheti meg. Viszont megvan az az előnye, hogy a neki idegen tájszólásban gyorsabban és világosabban vesz észre kisebb eltéréseket és árnyalatokat, mint az odavaló. Nehezebb azonban a beszélőszervek helyzetét, a kilehelés erejét és az izomműködést meghatározni. Míg az odavaló ezeket a saját beszélőszervein vizsgálhatja, az idegennek hosszas megfigyelésre, mechanikai segédeszközökre és készülékekre van e czélból szüksége.

A szerző legczélyszerűbb dolognak tartja a nyelvjárás tanulmányozásába bevezetőül: szavak és szólásmódok lefordítását az illető dialektus nyelvére, noha ez eljárásnak, mint Jaberg is kiemelte, több nehézsége van. Ha az irodalmi nyelv alakjában adjuk fel a kérdést, a feleletül kapott nyelvjárási forma vagy mondat hamis, mert nem természetes körülmények közt jött létre. Még kevésbé megbízható feleletet kapunk, ha észrevétetjük a beszélővel, hogy bizonyos hangokat meg akarunk figyelni. Ily körülmények közt a rendestől biztosan eltérő lesz az illető beszéde. *Jaberg* lehetőleg elkerülte, hogy ugyanazon szót ismételtesse. Inkább később, más alkalommal kérdezte meg vagy csempészte be észrevétlenül a feleletbe.

Hasonló módon lehet vizsgálni a nyelvjárás *alaktani sajátosságait*. De itt is óvakodni kell a tévútra vezető paradigmák mondatásától. A *nyelvjárás mondattanát* már hosszabb, összefüggő szövegben vizsgálhatjuk. A kutató meséket, mondákat stb. beszéltet el és diktáltat magának, feszült figyelemmel vigyázva minden hangra, minden egyes sajátosságra. Szükség esetén fordításhoz is lehet folyamodni. (A szerző e czélból egy Grimm-mesét használt fel.) De mind a diktált szöveget, mind a fordítást a nyelvjárásnak más beszélői előtt is fel kell olvasni, hogy ellenőrizzük s egyes kifejezéseknek egyéb lehető változatait is feljegyezhessek. A fordítások dolgában *Gartner* nagy óvatosságra int. Műveletlen emberektől alig kaphatunk kielégítő pontosságú fordítást. A művelt pedig könnyen rátéved finomabb, irodalmi kifejezésekre. A szószerinti fordítás gyakran a népszerű rovására van. Mentől jobban megismeri a kutató a nyelvjárást, annál könnyebben kiküszöböli az ilyenfajta hibákat. Az írásbeli följegyzés-

ben a túlságos pontosság is veszélyes. Olvashatóbb és használhatóbb lesz följegyzésünk, ha az egyes személyek beszéde közötti egyéni árnyalatok följegyzését elhanyagoljuk.

Az egyéniességet nemcsak a nyelvkutatásban, hanem a nyelv életében is figyelemre kell méltatni. Fontos kérdés, hogy a nyelvi változásokban az egyén játszik-e nagyobb szerepet, vagy a tömeg. Steintal mondja, hogy: „Csak beszélés van, nyelv nincs“. Annyi elágazása van a nyelvjárásnak, a hányan beszélnek, s még ezen belül is annyi eltérés lehet, a mennyi az egyes személyek lelki állapota. Tehát, mint *Winteler* kiemeli, az élő nyelv tanulmányozásának az egyénektől kell kiindulni. Sok fontos nyelvi tényt az egyéni nyelv mélyebb megértése alapján tudunk megmagyarázni. Egyén és tömeg folytonos kölcsönhatásban van egymással. A környezetnek az egyénre való visszahatását sem szabad figyelmen kívül hagyni. Mindenki társaságban él, egyénisége függ a neveléstől, a szüléktől, a barátoktól, szóval az egész környezettől.

A nyelvjárásból a legkisebb nyelvi közösség a család. De ezen belül is vannak különbségek. A nagyszülék másképp beszélnek, mint az unokák és szülék. E különbségek bepillantást engednek a nyelvjárás történetének egymásutánjába.

A nyelvjárás vizsgálatában az összehasonlítás alapja az irodalmi nyelv. Ennek, meg a társalgási nyelvnek a nyelvjáráshoz való viszonyát folyton szem előtt kell tartani. A dialektusok állandó befolyása alatt vannak a magasabb műveltségűek nyelvének. Az irodalmi nyelvhez, mint központhoz, három egyközepű kör viszonyában van a műveltek társalgási nyelve, a kevésbé műveltek nyelve és a népnyelv. (E három között természetesen számtalan átmeneti kör vehető fel.) E körök haladási iránya a középpont felé vezet. Az egyén hatása a környezetre annál nagyobb, mentől műveltebb az illető. Viszont mindenki igyekszik magát mentől műveltebben kifejezni.

A *dialektus* és *nyelvjárás* fogalmát sokan összezavarják. *Dialektus* (Dialekt) a szerző szerint politikai, vallási vagy egyéb tekintetben összetartozó helyek társalgási és érintkezési nyelve, mely azon a helyen az irodalmi és népnyelv között áll. *Nyelvjárás* (Mundart) pedig azon beszéd mód, mely egy egyetlen nagyobb község, tehát egy határozott hely lakóinak ajkán él, de az egyesek egyéni nyelvének feltétlen szabályozója. Valamely város beszéd módja, a miért nem tiszta népnyelv, nem kevésbé méltó a kutatásra, mert bepillantást enged a jelen nyelvi életbe és megmutatja, mily mértékben hatja át egymást nyelvjárás és irodalmi nyelv.

A *nyelvjárások osztályozásában* nem szabad politikai vagy közgazgatási határokat venni alapul, mert könnyen megeshetik, hogy így oly csoportokat is összekapcsolunk, melyek nem tartoznak össze, viszont az ugyanazon csoporthoz tartozó nyelvjárásokat kizárjuk. Különös nehézséget okoznak az osztályozókísérletben az *átmeneti nyelvjárások* (Übergangsdialekte), melyeket két nyelvjárás határára beszélnek. Ezekben találkozunk leginkább az ú. n. egyezményes alakokkal és egyezményes hangokkal (Kompromisformen und Kompromislaute; Meyer Lübke, Einführung, 1909. § 60.). Ezek még a nyelvjárásoknál is nagyobb figyelmet érdemelnek, mert bennök figyelhető meg a nyelvi eltolódások keletkezése, a változások létrejövetele, terjedése, elhatalmasodása és eltűnése. Előfordulhat aztán

egy másik nehézség. Pl. *C* nyelvjárás *A* nyelvjárásból igen sokat átvett, úgy hogy több közös vonása van *A*-val, mint *B*-vel, holott eredetileg ethnographiai tekintetben *B*-hez kell számítani. Ily esetben a történettudóst és ethnologust kell segítségül hívni. Mindenféle csoportosításnak a részletkutatás adja meg a reális értékét. Faluról falura kell vándorolni s az átmeneteket és különbségeket falunként megállapítani. Így az egyes helyeken talált eltéréseket egy térképen áttekinthetően, lehető pontossággal összeállíthatjuk és összehasonlíthatjuk.

A *nyelvjárások szókincséből* leginkább a ritkát, régiest vagy a kómikust ragadják ki. Pedig a legközönségesebb szó is nagyfontosságú. A szókincset lehető teljességében kell összegyűjteni. Egy vidék szókincse tárgyi csoportokban világos képe a népeletnek. Íme, a nyelvjárás tanulmány magasabb értelemben a népraajzhoz vezet.

Valamely vidék szókincse két részre oszlik: 1. olyan szavakra, melyek az irodalmi nyelvben is megvannak ugyan, de más jelentéssel, és 2. olyanokra, melyek tisztán tájzavak. Ezek ismét lehetnek egyetlen vidék sajátja, vagy több vidéké. Ezeket mind tekintetbe kell venni, s ezeken kívül összegyűjteni azon köznyelvi szókat is, melyek a nyelvjárásban teljesen ismeretlenek. Gyűjtse össze a kutató mindazon szavakat, melyek a népelet számtalan körére vonatkoznak. Ilyenek pl.: a testrészek nevei, betegségnevek, kőpies orvosságok, ráolvasások, babonázások; a gyermeki életre vonatkozó szavak, játékok, gyermekversek, találós mesék; babonák, átkok, a kísértetjárás kifejezései; épületek, edények, szokások, ünnepek neve, népünnepek, az ott énekelt dalok, az ott úzótt tréfák, a tánczok nevei; ételek, italok, konyhakészlet, házi fölszerelés; a ház díszítése, az építés módja; ruházat, a ruha anyaga, színe, szabása; hajviselet; az udvar; mezei, réti, erdei foglalkozás; szőlőművelés, kertészet: állat és növénynevek, a rájuk vonatkozó mondókák, a háziállatokat hívogató szavak; pásztordalok, az időjárásra vonatkozó regulák; határrésznevek; halászat, vadászat, bányászat, erdészet, hajósélet stb. Természetesen föl kell jegyezni a följegyzés helyét is.

Végül a szerző egy bárhol felhasználható tervezetet ad a tiroli nyelvjárások rendszeres földolgozására. A svájci szervezet mintájára kettős bizottságot kellene fölláttani: egy kezelő és egy nyelvész bizottságot. Az előbbit az anyagiak kezelésére s a vállalkozásnak teljes erővel való előmozdítására, az utóbbit pedig a tulajdonképeni szerkesztésre. A bizottságok évenként legalább egyszer összegyűlnének a szerkesztőség részletes jelentésének tudomásulvételére. Fel kellene állítani egy szerkesztőségi irodát, melybe összefutnának a fonalak az egész tartományból. A szerkesztőség feladata volna a gyűjtőmunka rendszeres és tudományos vezetése. Első dolog volna részletes utasításokkal ellátott kérdőívek kibocsátása. Ősszel kibocsátaná, tavasszal beszedné e kérdőíveket a szerkesztőség. Az átvizsgált és megrostált kérdőívek alapján folytatná, s az anyag természete szerint módosítaná a további munkát. Rendszeres előadásokkal és gyakorlatokkal egyetemi hallgatókat előkészítené a tudományos nyelvjárás-kutatásra. A legalkalmasabbakat aztán további kérdőívekkel felszerelve, a nyári hónapokra az egyes vidékekre kiküldené, hogy az egész anyagot ellenőrizték és fonétikailag átírják. Ezenkívül okvetlenül szükséges volna a tartomány székhelyén egy

fonetikai laboratórium felállítása és a megfelelő kísérleti készülékekkel való felszerelése.

Eddig Huber, az ismertetem munka szerzője. Követeléseai eszményiek. Mi magyarok sokkal kevesebbel is megelégednénk.

CSTRI BALINT.

III.

A Szepes név eredete. E tárgyról a következő füzet jelent meg lengyel nyelven: „Spisz czy Spiż. Próbką historyczno-filologicznego wyjaśnienia i ustalenia pierwotnej nazwy dawnej dzielnicy polskiej. Skreślił *Mini.M.* W Krakowie 1911“. Az álnévű szerző nagy szorgalommal állította egybe művét; sajnos, hogy ezzel nincs arányban kritikája, s így az eredmény, melyre jut, értéktelen és elfogadhatatlan. Szerinte Szepes alapja a szláv *szpiz*: haufe (vö. *nasip*, *posip*: schotter stb. l. Mikl. EtWb. 334); ebből magy. képzővel Szepes, ném. -us (= hüs, haus)-szal *Scepus* stb.

MELEGDI J.

NÉPNYELV.

I.

Milyen az ember?

(A hódmezővásárhelyi nyelvjárásból.)

II. Tulajdonságot, állapotot jelentő meghatározások.

1. *Gyermekre vonatkozólag.* Főleg becéző, szánó, gúnyoló szólások tartoznak ide. Aranyos, aranyosom, aranyom; aranyos kis cselédöm; babám, bogaram, bárányom, bagolyom (= éjjel sokat ébren van), beszédösöm, büdösöm (= hamis), betegöm, csipásom (= fájós szemű), drágám, drága; drága kincsöm; dógosom, égyetlen-égy, édöskincsöm, én égyem; édösöm, édös; éhösöm (étkes, jó étvágyú), fagyosszentöm (= fázós), fosostokjuh (= hasmenésben szenvedő, éves gy.), gorombám (= veszekedős, kacsójával mindig paskol), gyöngyvirágom, gyöngyöm, gyémántom, gyönyöröm, gyémántos, hunczut, kedvesöm, kis fiam, kedves, kicsikém, kis kövér, kicsim, kis gönczi (= kis kövér), kis piszém, k. fososom, k. ügyesöm, k. morcosom, k. rongyosom, k. bággyattam, k. macskám (= hamis), k. kopaszom, k. álmosom, k. taknyosom, köhögösöm; lelköm, lubiczkolósom (= mikor fürdetik, csapkodja a vizet), madaram, mesztelenem, nyúzottam (= sovány), nagyon hunczut, nagyon ügyes, nagyon büdös (= hamis), ögyem mög a szívedet, v. a zuzádat, v. a májadat, piczi, parányi, pirikém, piroskám (= piros az arca), piczi kezű, puposhátú, piszkosom (= maszatos), pityokosom (= részegemberre emlékeztető módon jár, beszél), piczike, rúzsám, rosszpörtéka, röntetlenöm, rossz, szerelmesöm (= a kit én nagyon szeretek), szívem szömösöm, szopesim, szuszma (= szuszogós), töpörtösszájú (= ótvaros), törpék királyja (= kiesi), virágom.

2. *Felnőttekre vonatkozólag.* Álmos, beszédös, bátor, bodorhajjú, bolon', buffi, bicze, büszke, bozontos szakállú, bagolyszömű, bagolyos (= bagozó), bálás, bubánatos, bajusztalan, bicskás, búvós, bagoly (= éjjel jár), balfüles (= süketös), barna, csámpás, csufolódós, csunya, cigány, csicsóbokájú (= nagy bokája van), csipás, csörgös (= pörög a nyelve), csigafarú (= högyös a fara), csöndes, csácsogós (= sápgova beszél),

csunyaportéka, csunyaszájú, csipásszömű, drottyán (= trottyogós), dörölyefülű (= nagyfülű), dógos, dologtalan, durczás, duzzogós, dologkerülő, dagadtlábú, elvágott fülű, egérfogú, egérszömű, élösszömű, fellábú, félszömű, félkarú, fehér, futós, firiss, feketehajú, feketeképű, fehérhajú, fájósfülű, félkezü, fősvény, fagyos, fakó, feketeszömű, fehérkezü, feketefogú, fogatlan, finnyás, füstösképű, folyóskezü, görbelábú, görbehátú, görbe, gógós, göndörhajú, gyilkos (= nem sajnál semmiféle állatot, az embert is meg tudná ölni), görbeórú, gugás, gólyalábú, gyors, giberes (= gümörcsős, biberesókos a képe), gödöli róka (= telhetetlen róka?), gyikfejű, geszteuye-hajú, gutaütött, gondviselő (= jól gondját viseli a rábizott jószág-nak), gálánt, gyalázatos, gacsos, hosszúképű, hibás, hanyag, horján, hájfejű, harcaszájú, hörcsöktermészetű, híros, hosszúkörmű, heprecsóré, haragos, hazug, hunczut, hamis, hosszúszájú, högyösorrú, hosszúsakállú, hályogos, hályogosszömű, hosszúfejű, hosszúnyakú, iszákú, Jézus-bajuszú, jámbor, jó, jófülű, kövér, kicsi, kislábú, komoly, kopasz, káromkodós, karvalyóru, kurtalábú, kancsal, korhely, keszeg (= nagyon sovány), kopaszfejű, kényös, kuka, kiksömű, kajszalábú, kiabálós, kopaszszájú, kárvallós (= gyakran kár éri), kártyas, kúdús, kajszaóru, kupecz, lump, lator, lusta, lúttalpu, labanczoshajú, mérges, medvetalpú, muszájbolon' (= sohase fésülködik, csupa kőcz a haja), morcos, muszka (= szájabakó, ámulygós), mátyaskirályóru, mindentudó, mellyetlen, nagylábú, nagy, nagyfejű, nagyfülű, néma, nyomorék, nagybajusszú, nagyfogú, nagybélű (= sok evő), nagyszakállú, nagyszájú, nyekögös, nagygyomru, nagy-nyelvű (= pletykás), nyúlszömű (= ébrenalvó), nyakfogas (= mindig nyakfoga van), nyúlszívű (= ijedős), nagynyakú, nagyszömű, nyomoréklábú, ökörtérgyű, óros, orezáatlan, piros, púpos, pipás, piszeóru, púposhátú, pukhecz, piszkoskörmű, pirosszájú, piszkos, pálinkás, politikus (= ravasz, hunczut), pirosképű, púposóru, részeg, rücskös, rongyos, rabló, rosszsömű, ragyás, rönдетlen, rönдös, rosszfülű, rivó, retkös, rusnyák, részögös, rossz, sovány, szorgalmas, süket, sánta, szeplős, szökehajú, szutykos, szuszka, sáptyka, szölid, szilaj, szöke, szégyöllős, szökehajusszú, sárgaszömű, szakállatlan, szakállas, szájas (= nyelves = csatítós = kerepölös = veszeködös), sűgárszömöldökű, szófogatlan, szeles, szerelmes, szíves, szomorú, szögény, szerelmeszömű (= szerelmespillantású), setye, szótalan, szép, töröttlábú, tolvaj, topa, tokmányóru (= a melyiknek akkora óra van, hogy a kis kutya möghüvösölhetne mellette), totyakos, tökfejű (= kevés az esze), tiszta, tátott szájú, tohonzos, tollas szidó, ügyes, ügyetlen, vastag, vékonylábú, vak, vöröshagymabördölábszárú (= fölpuftadt l. sz.), vörösfülű, vad, vöröshajú, vigyori, vig, vigyázatlan, válogatós, veszeködös, zsírfosó (= nagyon kövér), zsvány.

Egy-egy szó, szólás ugyanazon személyre vonatkozólag mindenkor csak egyazon egységes területen járatos, rendszeren ott, a hol maga a személy is él. A gyermekekre vonatkozóak csupán egy-egy családban, nemzetségben, a felnőttekre v. már egész utczabeli, dűlőmenti és környéki szomszédság által használatosak. A következő (III.) csoportba sorozott népi jelzős családnevek ellenben nemcsak a hol a személy ismeretes, egy határban, hanem sokszor azon jóval túl is ismeretesek, használatosak.

Példák. Az egyik Gaál familiában egy fiúcska általános neve „betegös“, a másiké „drága“. A Pálinkás család egyik tagja „szárasz-

tészta“, s noha e szót a családnévvel sohasem kapcsolják össze, mégis a teljes határrész nagyon jól tudja, kiről van szó, ha a „szárasztészta“ nevet emlegetik. Az ily módon gazdájára száradt nevezés, mint egy nemesi előnév öröklődött tovább. Bizonyos Molnár J. néhai való időkben megszerezte a „rezes“ jelzót és ő maga 90 éves koráig „rezes“ maradt, a gyerekei pedig már „rezes Molnárok“. Mindez arra mutat, hogy egyes meghatározó szók, szólások elterjedési köre az évek számával, családtagok szaporodásával nagyobbodik.
(Folytatjuk.)

CSOKÁN PÁL.

II.

Sajógömöri tájszók.

Bábaguzsaly: zsurló.
Bakó: kalapács.
Baksol: kendercsomókat (melyeket az áztatóból kiszedett) állítgat, hogy megszáradjanak. (A kendercsomónak a teteje össze van kötve, az alját pedig köralakban szét-húzva állítják meg.)
Barazda: barázda.
Bódorog: csavarog.
Buddog: bujdosik.
Bútyor: bútor.
Bellő: bölcső.
Csëmmédéz: kapaszkodik (fán).
Ne csëmmédézz azért az egy pár szem szilváért.
Csivajog: lármáz.
Ne csörölj: ne lármázz.
Czüllekédik: valami nehéz tárgyat emelget. *Ne czüllekétlj magad, hanem hívj valakit segíteni.*
Déllő: a csorda delelő helye.
Duhog: veszekedik.
Duzmad: haragszik.
Elhérdász: elpazarol.
Elreptt: elszáll. [Vö. MTsz.]
Ézibe: hamar.
Fégyetlenkédik: rendetlenkedik.
Fincserog: kalimpázik. *Úgy meg-ütlek, hogy felfincseredsz.*
Gérhiny: görény.
Gógítél: gógicsél, gagyog (beszélni még nem tudó kis gyermek).
Gyöntél: gyomroz.
Hajkózik: hintázik.
Hüvely: hüvely.
Hödütt: bolond.
Icsarog: valakire veszekedik s mérgében még a fogait is csikor-gatja. [Vö. MTsz. *agyarog*.]
Ikrendezik: ökrendezik, hányási ingere van.

Ímelyeg: émeleg.
Kárhozik: valami miatt veszekedik.
Kaszakorcs: a kasza nyelén a görbe fogó.
Kászalodik: készülődik.
Kócsis: a fahasításnál használatos ütő fabunkó. [Vö. MTsz. *kópis*.]
Kompis: a szántóföldre kihordott kis trágyacsomók.
Kópisol: üt, ver. *Ne kópisold mindig a kisebbet.*
Krécsél: kárál (a tyúk).
Krompely: krumpli.
Kubusz: szalmából font kosár, melyben babot vagy más effélért tartanak (körülbelül 1 m. magas). [Vö. MTsz. *kubuc*.]
Kádorog: kódorog.
Kufar: kotyvaszt (főz, kever).
Kukorog: guggol.
Kurhol: korhol, pirongat.
Kutaszkodik: kutat.
Leledzik: áhítozik, nagyon kíván vmit (pl. gyermek). [Vö. MTsz. *leledözik*.]
Mázsár: mozsár.
Megköödött: megfogamzott a tojás a tyúk alatt.
Megrímed: megrémül.
Ménék: megyek.
Mézgérél (mézgelteni): böngész.
Murkus: ördög.
Ontra: gatyakorc.
Ostortelek: kenderből font ostornak szíjból készült az a része, a melylyel a nyélhez van erősítve.
Összekázmál: összefon, összekúszál valamit.
Palóka: szeges bőr, a melyet a borjú orrára kötnek, hogy ne szophasson.

Pazderna: pozdorja.

Polyhos: zúp (tojás).

Pótompuska: a gyermekek sár-
ból csésze-formát alakítanak s
szájával a földhöz csapják és
pukkan.

Pozsog: pezseg. *Úgy pozsog, a
hol meg-megütöttél.*

Ráveselkedik: rákiált.

Rozsos: piszkos.

Sérifkál: sétál, sétifikál.

Szakajtott olyan: éppen olyan.

Táncza-farka: tettének nyoma,
következménye. *Ez az ő táncza-
farka.*

Tirkó: tarkó.

Tommad: senyved, láng nélkül
szenesedik (tűz a hamu alatt, pl.
tűzvésznel).

Topló: tapló.

Tökpotyó: tökfőzelek.

Zigárvik: nagy meleg s a legyek
miatt elszalad (ökör).

Zompol: mohón, sokat iszik.

SZABÓ MÁRTON.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

L. Választmányi ülés.

(1912 június 13-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringner Béla pénztáros, Erdélyi Lajos, Melich János, Simai Ödön, Tagányi Károly, Vikár Béla, Viszota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után:

1. A titkár bemutatja Paasonen Henrik és Wichmann György megválasztott tiszteleti tagok magyar nyelvű köszönő levelét. — Örvendetes tudomásul szolgál.

2. Az elnök bemutatja Herman Ottó választmányi tagnak f. évi május 8-án hozzá intézett levelét, melyben ezt írja: „Melletted állottam a Magyar Nyelvtudományi Társulat bölcsőjénél. A Társulat fennáll, folyóirata, a Magyar Nyelv, erősen megvetette a lábát, minden sorával bizonyítva, hogy csakugyan: Nyelvében él a Nemzet! Kérlek benneteket: vegyetek be alapító tagul! A 200 (kettőszáz) koronát postautalványon küldöm.“ — A választmány örvendetes tudomásul veszi a bejelentést és jegyzőkönyvi köszönetet szavaz érdemes társának.

3. Lásd MNy. VIII. 235.

4. A választmány az elnök indítványára elhatározza, hogy a Folklore Fellows-Szövetség (néphagyományokat gyűjtő nemzetközi társaság) magyar osztályának a gyűjtők között való szétosztás céljából 25—25 példányt ajándékoz Balassa Józsefnek A nép nyelvének tanulmányozása, Erdélyi Lajosnak Nyelvjárásaink ügye és teendők és Gombocz Zoltánnak, Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz című a MNyT. kiadásában megjelent füzeteiből.

5. A titkár bejelenti, hogy a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ajánlkozott a MNyT. vagyonának ingyenes kezelésére. — A választmány hálás köszönetet mond a nagylelkű ajánlatért, de egyelőre nem fogadhatja el, mert máris élvezi e kedvezményt a Föld-hitelintézet részéről.

6. A Közmunkák Tanácsának a budapesti utczanevek ügyében adandó válasznak a választmány határozatai alapján való végleges megszerkesztésére kiküldi a választmány Szily Kálmán elnököt, Gombocz Zoltán titkárt és Vikár Béla v. tagot.

7. A pénztáros jelentést tesz a pénztárnak 1912 május 31-i állapotáról. Az egész bevétel 8631 K 52 f; az egész kiadás 2781 K 91 f; maradék 5849 K 61 f. Ebből értékpapírban 3200 K, takarékpénztárban 1900 K, készpénzben pedig 749 K 61 f.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

59. Tek. Szerkesztő Úr! A Magyar Nyelv ezidei 8. füzete rendkívüli tanulságos és gondos dolgozatot közöl a *Tátra* nevéről. Nekem e kérdéshez csak annyi közöm van, hogy a magyar irodalomban legelőször én tettem közzé a *Tátra* nevének a ruthén *tolstroy* s annak ószláv (nem ós szláv) *tolstból* való leszármaztatását. Még pedig dr. Melich János tanár úrtól ismertetett: A Kárpátok hegyeinek és folyóinak nevei. Becskerek, 1908 című füzetem 75. lapján. Majd bővebben a Magyar Kárpát Egyesület, gondolom, 1910. évkönyvében, a *Mátrával* együtt. Mindez tehát 1912 előtt történt. Nem vállalkozom Peary szerepére, de ebben a pontban engem, a geográfust, a dr. Melich úrtól fumigált geográfiai módszer útmutatása szerint dolgozó antropológus-geográfust illet meg a prioritát, a magyar publicitásban tudniillik. Másban, talán nem.

A mi a *Fátra* értelmezését (*Vater*) illeti, ez, nézetem szerint, etymologizált német szó, a szláv *Vatra* = örtüz, *Leuchtfeuer* átalkítása. Itt már a szlávság volt a névadó, nem a németség, illetve a germánság. Mert úgy hiszem, a szlávok előtt nálunk lakott felvidéki germán törzseket nem lehet pur et simple a geográfiai nevek értelmezésénél kirekeszteni.

Ez lehet geográfus, nem filologus beszéd, de hát a geográfiai nevek magyarozatában nem a filológia az egyedüli, kizárólagos patenssel bíró, feltétlenül az igazság kiderítésére vezető út.

Ez felelet dr. Melich úr kritikájára s véleménye, legalább eddig, a tek. Szerkesztőség tisztelő hívének: dr. Czirbusz Gézának, az egyetemes összehasonlító geográfia egyetemi nyilvános rendes tanárának.

60. Felelet. DR. CZIRBUSZ GÉZA tanár úr azt hiszi, hogy a *Tátra* és a *kisor*. *Toutry* (= Podolia dombjai, hegyei) közt fennálló kapcsolatot nem SOBOLJEVSKIJ, hanem ő fejtette ki. Hogy ki-ki lássa, mit mond CZIRBUSZ G. tanár úr a *Tátra* névről, izelítőtül itt közlünk egy részt fejtegetéséből (l. a nagybecskereki főgimnázium 1907—8. évi értesítője 44. és 74. lapját):

„A *Tátrának*, úgy látszik, szintén germán, még pedig ógermán neve lehetett először. Fenyveseiből kátrányt (theer) — gótul triu, ógermán trewa = fa — nyertek, félhavasí legelőin tej- és hűshasznót úntek. Az ógermán Trift = legelő (Trt!) kapcsolatos etymologice a csordák felhajtásával (Trieb), csapásával (Tritt), esetleg a ledöntött fák surrantásával, lecsúsztatásával, míg szlávok nem vették át az örökséget. Egyes számban például az Alacsony-Tátra = Tatur (Anonym.), ószlávban: taut elrejtett gorja (hegy) vagy Taut + horja = Tátra. Hasonlóképen német eredetű a Hovesla s társa, a Vihorlat vagy Hoverlet (Ubar + hlet), melyből a szláv csak az első szót tudta nyelvére fordítani . . .“ stb.

E fejtegetéshez jegyzetben sokféle dolog van még közölve, a melyeket térszúke miatt nem nyomathatunk le, a jegyzet végén

pedig ez: „Legvalószínűbb, hogy a Tátra az orosz *Toltry* szirtes dombsortól (ószl. *tolts*) kapta nevét. Felhasogatott, romszerű dombok sorozata az s így a szlávok voltak vala az első névadók (Kraszno: Russland 1907. 651)“.

Ez a hely volna az, a mely CZIRBUSZ G. tanár úr prioritását bizonyítaná.

Most már csak arra kérem a t. olvasót, vesse össze a *Tátráról* írt fejtegetésemet CZIRBUSZ G. tanár úr magyarázatával, s meglátja kettőnk felfogása közt a különbséget. Más mondani valóm nincs.

MELICH JÁNOS.

61. S. J. úrnak. Megfigyelése helyes. Azok a szláv jövevény-szavaink, a melyek a szlávtságban -o-végűek, nyelvünkben, az egy *vödör* szót kivéve (erre vö. MNy. VI. 62), -a-végűekké és mélyhangúakká lesznek. Az ilyen szó a magyarban sohase illeszkedik, illetőleg sohase lesz magashangúvá (vö. *csoroszlya*, *tészta*, *széna*, *gerezna* stb., ezzel szemben ó-magy. *megya*, *mezsdá*, *misa* stb., mai magy. *megye*, *mezsgye*, *mise* stb.). Teljesen hibás tehát ASBÓTH állítása, mikor tanórokról írt fejtegetésében azt mondja, hogy *greblye* szavunk egy szláv *greblo* átvétele (jelentés? lásd a helyeset MNy. VI. 18). Megjegyezzük, hogy a nevezett cikkben más tévedés is van. Ilyen a *villa* szó magyarázata (lásd FUF. XII. 56), a mely ASBÓTH szerint régi magy. **vilából* lett. Legfőnyelemre méltóbb ASBÓTH cikkében, hogy ő a magy. *tanórok* szláv *travnikból* való származását első sorban az azonos jelentések alapján tartja helyesnek.

MELICH JÁNOS.

62. P. K. úrnak. Igaza van. A BERNEKER-féle „Slavisches etymologisches Wörterbuch“ indogermán tekintetben a legjobb e nemű alkotások közé tartozik; a mint azonban nem indogermán, hanem más nyelvtudomány körébe eső kérdéstről van szó, sokszor a leg-
elemibb hibák vannak benne. Magyar nyelvi tekintetben például a nemrög megjelent 9. füzetben ilyenek vannak:

649. lap: „magy. *huszár* . . . wird von *hász* ,20‘ abgeleitet“.

672. lap: *kászán*: . . . szerb-horv. *käsno* ,spät‘, szlov. *kasán*, *kasnà* ,säumig, langsam, spät‘, or. *kösnyj* ,verharrend, träg‘ . . . Aus dem slav. magy. *késni* ,weilen, säumen‘, *késó* ,spät‘. Az egybevetés hangtanilag lehetetlen; a *késni* török eredetű, lásd Gombocz, Bulg.-türk. Lehnw. 95.

643. lap: szlov. *kumes* (nyelvj., magy.) „aufrecht, empor“, praep. „über — hinauf“. „Das Gebiet des Wortes liesse auf magy. Herkunft schliessen. Doch ist die Quelle noch nicht gefunden“.

Így van a szótárban a szlávtság török elemeivel is. E soraink-al pedig nem kisebbíteni akartuk a szerző érdemeit, hanem azt kiemelni, hogy kifogástalan etymológiai szótárt egy ember szinte nem is írhat.

MELEGDI JÁNOS.

63. Pali. Egészen komoly és jó társaságban hallottam ezt: *palinak nézi*, abban az átvitt értelemben, hogy „elefántnak nézi“. Vajjon „szalonképes“ kezd-e lenni e budapesti jasz-nyelvi szó?

64. Legel. „Markusovszky Lajos egyetemi jubiláris előadások VI. sorozata“ 16. lapján Grósz E. ezt írja: „Ismeretes az is, hogy olyan lovak látása, a melyek az *ausztráliai dohányt legelik*, megromlik“. Tudom nagyon jól, hogy ez jól van mondva magyarul, de nekem igekötő nélkül *legelni valamit* kissé szokatlanul hangzik. Igazam van-e, vagy nincs?

K. P.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. KÖTET.

1912. DECEMBER.

10. SZÁM.

Szólásmagyarázatok.

1. Tündér Ilona.

Irodalomtörténet-íróink úgy vélekednek, hogy *Gyergyai* Albert az Árgirus királyfiról és egy tündér szüzleányról szóló históriáját a 16. század vége felé írhatta. A több kiadásban közkezen forgott Gyergyai-féle mesének tulajdonítják, hogy „Árgirus királyfi és Tündér Ilona alakja állandó helyet kapott a népköltésben” (Pintér Jenő: M. irod. tört. 2:93). Egy nyelvtörténeti adat azonban azt bizonyítja, hogy már Gyergyai meséjének a keletkezése előtt ismeretes volt a magyar népköltészetben Tündér Ilona alakja; Kevendi Székely Lukács írja Erdélyből, Gyaluról 1554-ben a következőt: *Az k. Isten legyen vellünk és vigyen engemet ki ez tendér országból, noha szép Illonám nincsen, de azért bizon örömet kimennék* (Tört. Tár Ujf. 8:527). Szép Ilonának ilyen levélbeli említése kétségtelenné teszi, hogy ez a mesealak a levél írójának is, olvasójának is gyermekkori emlékeihez tartozik; az Argirus-mesének tehát sokkal nagyobb multja van népköltészetünkben, mint a milyen régi Gyergyai széphistóriája. — Tündér Ilona neve pedig már azért sem kerülhetett Gyergyai munkájából a nép ajkára, mert a széphistória csak *tündér szüzleányról* beszél, az Ilona név azonban nem fordul elő benne.

Az idézett adat azt is bizonyítja, hogy már a régi magyar néphit Erdélyt tartotta Tündérországnak. Erre nézve már Ipolyi idézi Otrókocsit és felhossa Barcsainak ezt a verssorát: Én ki Dáciában születtem *Ilona tündérorszáგában* (M. mythologia 59. s köv. l.). E régi néphit most említett bizonyítékait megszerezhetem kettővel: egyik a 17., másik a 18. század elejéről való. Eszterházy Miklós írja 1630-ban: A mi alföldi bolondink és *az erdélyi állhatatlan nép* is, újítják az én gondomat és dolgomat (Tört. Tár. Ujf. 1:50); majd később ugyancsak az erdélyiekre

czélozva azt mondja: Meddig leszen itt még késésünk nem tudom, sem azt, ha köllessék-e tovább mennünk, mivel *az a rossz tündérország a holdnál is változóbb* s onnét köll nekem is várnom (uo. 1:52). — Egy 1711-ben lefolyt debreczeni boszorkánypernek a vádlottja, az egyik tanú vallomása szerint pedig azt jövendölte: *Erdélyben oly vérontás leszen, a tündérleányok rézhídját* is felveti a vér* (Komáromi A.: Magyar orsz. boszork. oklvt. 253).

Kétségtelen tehát, hogy Tündér Ilona alakja már az Árgirus királyfíróról való história keletkezése előtt élt a magyar népköltészetben; hasonlóképen nagyon régi az a hit, mely Erdélyt tartja Tündérországnak. Ha még hozzáveszszük, hogy Gyergyai nevérol ítélve, bizonyára székely ember volt, nem látszik valószínűtlennek az a feltevés, hogy az Árgirus királyfíróról való história igazi forrását az erdélyi népköltészetben kell keresni. Ipolyi Arnold azt hiszi, hogy volt egy eredeti magyar monda Tündér Ilonáról és ez buzdította Gyergyait az olasz mese lefordítására.

2. Küldött farkas.

A Bakony alján azt mondják a mogorva emberre, hogy *olyan mint a küldött farkas* (Horváth E. NyF. 34:132). Ugyan miféle állat lehet ez a *küldött farkas*? Pontos felvilágosítást kapunk erre a kérdésre egy boszorkánypernek a jegyzőkönyvéből, amelyet 1759-ben a veszprémmegyei Vaszar községben vettek fel. Német Kata bábaasszonyt és Horváth János lóörzöt vádolták boszorkánysággal; Horváth János ellen az egyik tanú, Kúti Anna azt vallja, hogy „úgy értette maga juhászátoól és annak barátítóól, hogy Horváth János *farkas képében* is járt. Ezzel és egyebekkel, hogy Horváth János a mezőn össze-szóialkodikott, úgy hallotta és akkorta azon juhászoknak a juhaiba egy éjszaka mindenféle kár esett, holott az udvaron háltak a juhok. A farkas egynéhányat megmárt, egynek a többi közt a beleit kidöntötte. Hogy *Horváth János maga lett volna azon farkas*; mert az ebek sem ugattak tudálékos létére“. (Komáromy András: Magyarország. boszork. oklvt. 679.) Egy másik tanú is Horváth Jánost okolja juhái pusztulásáért: „Hogy pedig vigyázó ebek voltak, észre nem vették s meg sem indultak, azért ezen esett kárát ő is H. J.-ra gyanítja. Mert az olyan színes farkasra az ebek nem ugatnak; még ha látják is, fel nem kelnek helyükről,

* A *rézhíd*-ra nézve vö. Kandra Kabos: M. mythologia 140.

de a valóságos farkasra reá támadnak; és így ebből is megtudhatni az olyan farkast“ (uo. 679). Még több ilyen vád hangzik el szegény Horváth János ellen; az egyik vádló tanú aztán megmondja, hogy „némely tudálékos pásztoroknak és ezen Horváth Jánosnak is, ilyen *küldött farkassá* való hírok hallatik“ (uo. 672). — Ez adatokból kiviláglik, hogy a boszorkányokról való régi néphit szerint az ördöggel szövetségben levő boszorkánynak megvan az a hatalma, hogy farkassá változzon és farkas képében pusztítsa embertársai jószágát. Az ilyen emberből lett farkas volt a *küldött farkas*. Csak a Bakony vidékén él ez a kifejezés, de igazi jelentését már ott sem tudják; besorozhatjuk tehát nyelvünk műveltségtörténeti emlékei közé.

A farkassá változó tudálékos ember fogalma nem csak a magyar néphitben volt meg; már Herodotos megemlékezik egy néptörzsről a neurokról, a kiket a scythák és a scythák közt lakó hellének varázslóknak tartottak, mert ennek a népnek mind-egyike esztendőnként néhány napra farkassá változott, de aztán megint emberi alakot öltött. (J. Grimm: Deutsche Mythologie⁴ 2:915). Az ilyen emberből lett farkast görögül *λοκάνθρωπος*-nak farkas-ember'-nek hívták. A németeknél is nagy multja van ennek a babonának, a mint azt a sok műveltségtörténeti emléken kívül az ilyen farkasnak a neve: *werwolf* is tanúsítja; a szó első tagja *wer* 'férfi', t. i. már csak az ófelnémetből és az angolszászból mutatható ki (vö. Kluge: Etym. Wb.² 371).*

A *küldött farkas* fogalma tehát idegenből származott hozzánk, de a neve eredeti magyar, nem találni párját az európai nyelvekben. Vagy azért nevezhették el az ilyen farkast *küldött farkasnak*, mert a boszorkányt az ördög küldi az emberiségre, vagy azért, mert a boszorkányt más ember is felfogadhatta, hogy haragosának a jószágát farkas képében pusztítsa. A mint az említett Horváth Jánosnak mondja is a bíró: „Tudod azt is, hogy ennek előtte negyedik esztendeje Szabó Jánostul gyapjút kértél és hogy azt nem adta, melyet te kívántál, boszúságodban harmadnapra egy végbe öt éjszakán farkast küldöttél a juhaira. (Komáromy: id. m. 689.)

KERTÉSZ MANÓ.

* A *werwolf* fogalmát pontosan meghatározza a *Flagellum maleficorum* 1462; vö. Hansen: Quellen z. Hexenwahn 210). — A francia *garou*, *loup garou* nemcsak jelentésében, hanem etimológiájában is összetartozik a *werwolf*-fal (vö. Kluge id. m.).

Illa berek! . . .

E szerte ismert és használt szólás régidőtől tárgya a magyar etymologusok találgatásainak. OTROKOCSI FORIS FERENCZTŐL IRSIK FERENCZIG, a legutolsó magyarázójáig egész sor nyelvészünk próbálta megfeleteni. Tehát kétszáznál is több éve feszegetik-fejtegetik immár — a nélkül, hogy eredetét mind máig fel tudták volna deríteni. De ez nem is csodálni való, mert egyebek mellett különösen két nyomos nehézsége van a tisztázásának: egyik a benne élő *illa* szónak homályos eredete, másik magának a szólásnak különös alakja s eltérő: rövidebb-hosszabb változatai. Ugyanis a régi időtől kezdve ilyen formáit találjuk nyelvemlékeinkben és újabb forrásainkban:

MATKÓNÁL (BCsák. 157) és OTROKOC SINÁL (Orig. Hung. 2:260): *illa berek*; GVADÁNYINÁL (FNót. 20): *illy'a berek*; FALUDINÁL (Költem. maradv. Jegyzők. 2:126): *él a berek, nád a kert*; BARÓTINÁL (MVir. 168), DUGONICSNÁL (Magy. példb. 1:144) és BALLAGINÁL (Magy. példb. 205): *illa berek, nád a kert*; SÁNDOR ISTVÁNNÁL (Sokf. 12:51): *illa berek, itt a kert és illa berek, tág a kert*; ERDÉLYINÉL (Magy. közm. 200): *illa, berek, nádak, erek*: Cz. F.-nál (NSzót.): *illa berek, nádak, erek*; ERDÉLYI (Közm. 200), SZARVAS G. (Nyr 13:228) és SZVORÉNYI (A magy. nép eszejárása 52) feljegyzése szerint a nép körében így is: *illa berek, nád a kerek*.

Én nekem tehát, ki e szólást véglegesen szeretném tisztázni, kettős csomót kell kibogoznom, t. i. 1. felderítenem a rejtélyes *illa* szónak eredetét, 2. megállapítanom a benne gyökerező szólásnak eredeti formáját és jelentését, valamint megvilágítanom változásának, bővülésének okait és módjait.

Mindazok, kik eddig az *illa berek* megfejtésével vesződtek, természetesen elsőben is az *illa* szót akarták megmagyarázni. Így OTROKOC SI kész főnévnek veszi s azt állítja róla, hogy egykoron „receptum sui vel refugium“, azaz: *menekülést* vagy *menedéket* jelentett, SÁNDOR ISTVÁN, a ki szerint az *illa* am. *fuga, discessus clancularius* (Told. 166.), latin rokonságot keres, t. i. az *illa berek* . . . szólást az *illac silva, hac hortus*, meg *illic silva, hac hortus* latin szó-lásmódokkal egyeztetve, az *illa* nevet az *illac, illic* határozószókkal akarja kapcsolatba ejteni (Sokf. 12:51). DUGONICS szerint „*illa* a régi magyaroknál, kik a szavát egészen kimondani röstellették, annyit tett, mint: *szalagy*. Ha igazán ki akarták volna mondani, így mondták volna: *illancs*, de félelmökben erre rá nem értek“ (Példb.

1: 144. Jegyz.). SZARVAS G. csak úgy gondolomformán veti fel, hogy az *illa* talán „ebből rövidült volna; *ih(o)l a berek*“ (Nyr. 13: 231). IRSIK FERENCZ meg akként vélekedik, hogy az *illa berek* ennek a mondásnak rövidülése: „*illó* (hely) *a berek*, vagy a rím és a ritmus kedvéért: *ill'a berek* és egygyéolvadással: *illa berek* (Nyr. 13: 276).

Minde magyarázat, helyesebben: hozzátetés annyira magán viseli a gyöngeség bélyegét, hogy egyik se szorul komoly czáfolatra. Azért ezt mellőzve, egyszerűen elégnek tartom annak hangsúlyozását, hogy eleve elhibázott minden olyan igyekezet, mely az *illa* szót és vele az *illa berek* szólást önmagából akarja megfejteni. Az efféle törekvésnek csak kétes találgatás, vagy hiú ráfogás lehet a vége, miként az eddigi értelmezések is szembeszökően bizonyítják!

Én az *illa* név és az *illa berek* szólás eredetét tisztázó egyedül helyes alapot egy ma már alig ismert másik szólásban látom, melyben az *illa* szintén előbukkan, s ez a HELTAITÓL ÉS GELEJI KATONÁTÓL megőrzött *illára venni a dolgot* szólás: „A back meg látá a farkast és *illára veué a dolgot*“ (Helt., Mes. 266). „Mikoron a Péter király meglátta volna, hogy a királyi birodalom az Andoriás és Leuente kezébe volna, *illára véué a dolgot* sok németekkel és olaszokkal Béts ország felé“ (Ua., Krón. 34b). „Ő is *illára veué a dolgot*, és elkezdte futni“ (Uo. 86). „*Illára vevék a dolgot*“ (GKat., Válts. 2: 1184).

Hogy csupán ez a szólás vezethet reá bennünket az *illa* szóalak helyes megfejtésére, világosan kitűnik abból, hogy egyrészt régiebb az *illa bereknél*: kerek száz évvel előbből van reá adatunk (Heltai Meséiből, 1566-ból, holott az *illa berekre* csak Matkó Bányász csákányából, 1668-ból!), másrészt az *illára vesz* eredetibb formájára is akad történeti bizonyosságunk a gróf Mikó-féle Erdélyi történelmi adatok negyedik kötetében: „Maga is *illóra vevé a dolgot* és egy elsőbben Fejérvárra takarodék“ (292). A NySz. az ebbeli *illóra* alakot — mint szerinte egyetlen — ugyan megkérdőjelezi, de teljesen alaptalanul, mert tudtommal Szilágyi Benjámin is használja Comenius Januájának magyar fordításában: „A nyul, valami zörrög, *magát illóra veszi* és cserére szalad“ (39). Ebből a két adathból bizton kiviláglik, hogy az *illa* szónak *illó* volt az eredeti alakja, s ez aligha lehet egyéb, mint egy *ill* vagy *illik* = *oson*, *tünik*, *szökik*, *fut*, *szalad*, *menekül* igének jelenidejű melléknévi formája. De vajjon történetileg kimutatható-e ilyen igének léte és használata?

A NySz. egy adattal sem említi. Szótáríróink közül tudomásom szerint csak BARÓTI SZABÓ DÁVID ismeri. Kisdéd szótárának első (1784) kiadásában ezt jegyezte fel róla: „Osonta, *illana*, *illa*, farkalla“, a másodikban (1792) pedig: „*Illani*: *illantani*, osontani. *El-illa*: *el-illana*, el-lábbala, el-ugrék“. Baróti a szavak régiségére tudvalevőleg nem mindig megbízható forrás. Ámde ez esetben nem férhet kétség tanúságtételéhez. A NyÚSz. szerkesztője Barótit idézve, ki-

fejezte abbeli gyanítását, hogy B. ezen adatát alighanem „a nép nyelvéből vette“ (140), jóllehet sem Kassai, sem a régi Tsz. nem igazolják. És csakugyan én megerősíthetem Szily sejtésének alapos voltát, mert megtaláltam az *illani* alapigét a kiválóan népies Csúzy Zsigmond egyik prédikációjának eme mondatában: „Virágok láttattanak a mi földünkön; alig illatoznak, már-is *el-illanak*“ (Ev. Hár. Ker. 419). Csúzynál az *el-illanak* nyilvánvalóan annyit tesz, mint *evanescent*, azaz: *eltűnnek*, *elenyésznek*, a mely eredeti jelentéstől a Baróti-féle *elosen*, *-ugrik*, *-lábbal* értelem alig mutat hajsználnyi különbözőést. Egyébként közvetve még az élő néprnyelvből is igazolni tudom Csúzyt és Barótit az *illaszt* műveltető igeformával, a mely *szalaszt*, *futtat*, *szöktet* jelentésben mai napig járatos a székelységben és az Alföldön:* „*Illaszt: szalaszt* (Alföld, Háromszék m.); *elillaszt: elszalaszt, elfuttat* („*Illaszd el* igen hamar azt a cselédet ak korcsmába, hadd hozzon egy fé kupa bort.“ Székelyföld); *kiillaszt: kiszöktet* (Háromszék m.)“ MTsz.

Szóval: az *illani* alapigének biztos léte és használata kimutatható mind a régiségből, mind közvetve a nép nyelvéből is. Ennélfogva semmi kétség se férhet hozzá, hogy a hajdani *illóra vesz* mondásbeli *illó* szóalak ebből az *illaniból* való melléknévi igenév.

Az *illónak* participiális voltát különben még feltűnően egyező analogiákkal is erősíthetem a régiségből, íme: „Péter király *szaladóra vevé a dolgot*“ (Pós., Igazs. 1:187. Vö. „Péter király . . . *illára vevé a dolgot*“ Helt., Krón. 34b). „Keményen *kérdőre vették* a püspököt“ (Bod, Polyc. 152). „*Gondolóra vette volna a dolgot*“ (Bar. MVir. 128). Vö. még továbbá CzF.-nál: „*Fontolóra venni*“. Az *illó* alaki mivoltának ezen felderítését ki kell egészítenem az *illóra vesz* szólásban való alkalmazásának tisztázásával.

Azt hiszem, felesleges volna külön magyaráznom és bizonyítanom, hányféle szerepre használja nyelvünk a jelenidejű melléknévi igenevet; de ismert többféle alkalmazásából egyet mégis ki kell itt emelnem, azt, hogy — mint az előbb idéztem példák eléggé mutatják — nem egyszer használjuk a *cselekvésnek* kifejezésére is. Azért emelem pedig ezt ki, hogy nyomban az *illó* igenévnek esetére alkalmazzam, mivel t. i. az *illóra vesz* szólásban ez is csakhamar levetette participiális jellegét s helyébe *cselekvést* kifejező főnévi szerepet öltött magára. Már a Szilágyi-féle *magát illóra veszi* szólásban is csak úgy félig-meddig tetszik melléknévnek (azaz: *tűnőre, szökőre, szaladóra*), mintha közelebb állana a főnévi jelleghez (vagyis:

* Érdekes, hogy a régiségben is nyomára akadtam Kemény János önéletírásában, csakhogy intransitív = *illan*, *illant* jelentéssel: „Maga tsak harmad magával estve *el-illasztván*, más nap ebédre Almás várába ment“ (Rumy, Monum. 2:168).

illásra, tünésre, szökésre, szaladásra). Még jobban állítható ez a Mikó-féle *illóra veszi a dolgot* szólásformára, a melyben már egyenesen főnév-számba kell vennünk az *illót*. A következő analog példák egybevetése csak erősíti ebbeli meggyőződésünket: „Péter király *szaladóra vévé a dolgot*“ (Pós., Igazs. 1:187) \sim „*Szaladásra vévén a dolgot*“ (Czepl., Japh. 151). „*Futásra vévé a dolgot*“ (Helt., Krón. 28b). Vagyis — a mint *szaladó* = *szaladás, futás, úgy illó* = *illás, szökés*.

Ám ha az *illónak* melléknévi szerepe már az eredeti *illóra venni a dolgot* szólásban — tehát a mikor még igenévi alakja változatlanul megvolt! — elhomályosodott: akkor még inkább el kellett tűnnie, illetőleg kizárólagosan főnévivé változnia a későbbi *illára venni a dolgot* módosulatban. Ebben az *illa* már másnak, mint kész főnévnek, nem is értelmezhető. Azért Baróti az *illára vevék a dolgot* kitétel a Magyarság Virágiban (168) megörökítve, egészen helyesen tette az *illára* után zárjelben magyarázatul, hogy „*futásra*“. Egyébként Otrokoeci szintén világosan szóló tanú reá (l. fentebb közöltem magyarázatát!), hogy apáink az *illa* szóalakban valósággal kész főnevet láttak. Sőt még más bizonyosságra is hivatkozhatom, a Wagner-féle Phraseológiára (1750), melyben ezt találjuk: „*Refugium: oltalom, menedék-hely, vár, illa: Zuflucht*“.*

Végül az *illó* szóalak *ó*-jának *a*-ra változását könnyű analog példákkal bizonyítanom, teszem: *csapó* > *csapa, hajló* > *hajla, hintó* > *hinta, húzóvonó* > *huzavona, járófutó* > *járafuta, kúszó* > *kusza, lanyhó* > *lanyha* stb. (MTsz.). Valószínűnek tartom, hogy e hangváltozásban a gyakran hallható rokon *illan* és *illant* igék *a*-jának is része volt.

Az *illa* név hiteles eredete és fejlődése tehát legrövidebbre fogva ez: 1. *ill(ik)* = *tünik, oson, szökik, szalad* > 2. *magát illóra veszi*, azaz: *szökőre, szaladóra* > 3. *illóra veszi a dolgot* = *szökésre, szaladásra* > 4. *illára veszi a dolgot* = *ua.* > 5. (*illóra: illó* = *illára: illa*) *illa* = *szökés, osontás, futás, menekülés*.

Az *illa* szónak e megfejtése nem kis mértékben könnyíti meg az *illa berek* szólás tisztázására irányuló feladatunkat.

Ennek megoldásába kezdve, legelsőben is két biztos történeti tényt állapítok meg: 1. hogy az *illa berek* csak az *illára vesz* szólás használata nyomában s után került forgalomba, a mi eléggé nyomós ok arra, hogy a benne lévő *illa* szóalakot az utóbbiból való átvételnek tekintsük; 2. hogy teljes-tökéletes kialakulásában három mozzanat volt: az elsőben csupán a rövid *illa berek* formája járta (így

* Abból, hogy a Phraseologia az *illának* hibásan *refugium* értelmet tulajdonít, holott igazában am. *fuga, discessus clancularius*, nagy valószínűséggel következik, hogy a forrása alkalmasint OTROKOCSI Originese volt; tehát nem állhat meg SIMONYINAK azon állítása (MNy.² 177), mely szerint az *illa* a Phraseológiának az *illa berek* szólásból való elvonása.

Matkónál, Otrókocsinál és Gvadányinál); a másodikban *illa berek*, *nád a kertre* bővült (így Faludinál, Barótinál, Dugonicsnál és lényegtelen változtatással Sándornál); végül a harmadikban *illa berek*, *nádak erek* teljes verssé kerekedett ki (így Erdélyinél, CzF.-nál).

E történeti tényekből világossá lesz előttünk, hogy a szólás megfejtésének súlypontja, a legrégebb és legrövidebb *illa berek* formában van. Ha ezt sikerül tisztába hoznom, a másik két bővülést könnyedén megmagyarázhatom. Mi tehát az eredeti *illa berek* szólásnak a nyitja? Egy bizonyos, s ez az, hogy két főnévből: a régi *illára vesz* szólásból kinőtt *illa* (= *futás*, *szökés*, *osontás*) névből, meg a *nemus*, *lucus*, *saltus*; *hain*, *gebüsch* értelmű közönséges *berek* szóból minden szintaktikai jel nélkül való kapcsolás.

A népi nyelv és beszédmód kutatói előtt, úgy hiszem, nem ismeretlenek az olyféle nyomatékos (emphatikus) szólások, melyek elsorolás módján pusztá vagy jelzős főneveket — egyszer kettőt, másszor többet! — hallatnak egymás után. E jeltelen szókapcsolások azonban, melyek hol egyszerű felkiáltás-számba mennek, hol meg felszólításként járnak, mindig egész mondatot helyettesítenek. Ilyenek teszem: *Reménység — szegénység!* (Erd. 337. Gúnyos alkalmazással: a reménység csak a szegény emberek vígasztalása.) *Miatyánkisten — nagy korszó!* (Erd. 243. Az iszákos áhítatoskodókra = a jámborság és az iszákosság nem férnek össze!). *Tatárétel* [= korbács] — *töröktáncz* [= talpverés]. *Magyaradta* [= káromkodás] — *ördögláncz* [= rabbillincs]! (Dug. 2:9. Tréfás átok a régi időből.) *Skárlát, gránát, nyuszt — Léva, Tata, Sust!** (Szirm., Hung.² 66. Egykori gúnyos szólás a fényűzéstől tönkrementekre.)

Az én felfogásom szerint az *illa berek* alakjára nézve ezekhez hasouló mondatképviselő ragtalan szófüzés, vagy — hogy még találhatóbb analogiára hivatkozzam — egészen olyan kihagyásos emphatikus szólás, a milyen a mindennapi: *hála Isten!* Valamint ez jelentésbelileg: *hála az Istennek!*, illetőleg: *hála legyen az Istennek!* felkiáltó mondatnak egyértékű kihagyásos helyettesítője, úgy az *illa berek* is eredete szerint az *illa* (legyen) *a bereknek!* (azaz: *berek felé*, mert a *-nek* latívus rag!) felszólító mondatnak ellyptikus értelmi megfelelője. S míg az előbbinél a pusztá indulatszerűség elégséges ok volt az állítmánynak és a szintaktikai kapcsolat jelének (a *-nek* ragnak) elhagyására, addig az utóbbinál a felszólító jelleghez külön rövidítő ok gyanánt még a cselekvés gyorsaságát kifejező célzat is

* SZIRMAJ az utóbbi szót kis betűvel *schustnak* írja, CzF. pedig akként magyarázza, hogy a hangutánzó *csuszt* (?) = *vége van, oda van. eltűnt* szóval volna azonos; de szerintem a szólás hármas tagozódása két-ségtelenné teszi, hogy se Szirmaynak, se CzF.-nak nincsen igaza. Itt csakis egy *Sust* nevű helységről lehet szó, a milyen mai napig van Bihar m.-ben.

járult, a mely tudvalevően többnyire ellyptikus nyelvi formákban szokott megnyilatkozni (pl. *Előbbre a löcscsel!* Dug. 2:78. — *Hamarább a göröcsökkel!* Dug. 1:178. — *Kard ki kard!* Dug. 2:79. — *Ki fel, ki alá!* Erd. 139. — *Köd előttem, köd utánam!* — *Tűzet ide!* — *Vizet neki!* — *Nem oda Buda!* Stb.). S ehhez tegyük még hozzá, hogy a gyors cselekvésre való felszólításnak egyik leghathatósabb formája éppen a cselekvést kifejező főnévnek ragtalan odavetése, teszem: *Indulás!* — *Pihenés!* — *Segítség!* — *Csendesség, csúf vendég!* Nyr. 7:423. — *Fáradtság* [= pihenés], *legények!* (Kriza, 362. Stb.).

Teljes meggyőződéssel erősíthetem e szerint, hogy az *illa berek* szólás alakjára nézve biztos analógiákkal igazolható gyors cselekvésre intő, kihagyásos szófüzés, mely a teljesebb *illa a bereknek!* (azaz: *gyors futás [legyen] a berek felé!*) felszólító mondatnak értelmi megfelelője.

A mint az *illa berek* első használója ajkáról mások nyelvére került, vagyis mihelyest közszólássá kezdett lenni, mindjárt (vagy legalább is mihamarabb!) megindult rajta a közmondásokat jellemző jelképesse válás folyamata; *s a berek felé futásra serkentő egyenes felszólításból rövid időn belül általában gyors távozásra intő, tréfás-gúnyos symbolikus szólás lett.* Erre már biztos történeti tanúságot is tudok idézni MATKÓ Bányász csákány cz. művének (1668) eme mondatában: „*De illa berek onnan!*“, azaz: *ugorj, kotródj, távozzál onnét!*

Az üyetén alkalmazás gyakorisága következtében az *illa berek* symbolikus jellege ezután még jobban kidomborodott, olyannyira, hogy csakhamar mint valami jelszót tréfás jellemzésül is használták a sebtében kereket oldottakra. Ebből érthető meg, mért írja róla OTROKOCSI (1693), hogy „*usurpatur de eo, qui subito se arripuit*“, vagyis: *arról használják (mondják), a ki hirtelenül elosont.* Ezen második alkalmazása révén az *illa berek* éppen oly tréfásan jellemző symbolikus jelszóvá lett, a milyen a nép beszédében például az ugyanily használatú: *usdé, vesd el magad!* Valamint azonban e mellett, úgy az *illa berek!* után is ki szokták ilyenkor a gyors eltávozás tényét külön igével fejezni. Találó bizonyosság reá Gvadányinak eme verssora: „*Illy' a berek!* — *mentek, mint megy a fergeteg*“.

Megjegyezni való, hogy az *illa bereknek*, mint közszólásnak mind a két alkalmazása mai napig járatos.*

Véleményem szerint a jelképes használatnak egyre jobban való érvényesülése s kidomborodása volt egyik oka annak, hogy a

* Ma is mondják gyors futásra való tréfás felszólításképen: *illa berek!* (— *nád a kert!*); s ezenkívül a gyors futást kifejező igék mellett, előrevetve mint jellemző ironikus jelszót is használják ugyanezt. Vö.: „*A lövés után a gazember megjed, hogy talán a házi cselédek összefutnak, s — illa berek, nádak erek! — elosont*“ (Nyr. 13:229).

két ragtalan főnévből álló szólás alakját idővel meg bővítették rendes mondattal, mert világosság szempontjából szükségesnek látták, hogy a symbolikus felszólítást érthetőbbé, megokoltabbá tegyék. Így jött létre — alkalmasint a XVIII. század folyamán — a teljesebb: *illa berek, nád a kert* változat, mely még napjainkban is forgalomban van. Könnyű átlátnunk, hogy ebben a szintén emphatikus *nád a kert!* hozzáadás voltaképpen magyarázó mondat: *illa berek, nád a kert!* = *fuss, szaladj, lódulj: hiszen (csak) nádból van a kertés!** A bővülésnek másik oka kétségtelenül — a közszólások alaki fejlődésének második mozzanata: — a ritmusra való törekvés volt. Az *illa berek, nád a kert* t. i. meghosszabodott alakjával kétütemű (7-es) verssorra lett:

Illa berek | nád a kert (4 + 3).

Jóllehet, az *illa berek* szólás ezzel a meg bővült verses formájával vált legáltalánosabbá, mindamellett nem öröködhett meg vele, mivel még hiányzott belőle a közmondások tökéletes kialakulásának harmadik s utolsó mozzanata: a ritmusnak teljes kikerekedése és a rimelés. Ezt is elérte végül az *illa berek, nádak erek* mindkét tekintetben befejezett alakjával. Ebben ugyanis a második üteme az elsővel egyezően négyessé vált, s az elsőnek thesise megkapta a jól csengő kádencziát:

Illa berek | nádak erek (4 + 4).

Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy az *erek* szóalak bevétele tisztán a rím kedvéért történt. Éppen nem! Nézetem szerint ennek logikai oka is volt, még pedig a népköltésben oly gyakran felmerülő eszmetársítás (associatio), mely a *berek* és a *nádak* mellé egész természetesen kapcsolta az *erek* fogalmat. S én abban a hitben vagyok, hogy az *illa berek, nád a kert* régebbi alakba se véletlenségből vagy játszi szeszélyből került bele a *nád* fogalom, hanem ugyancsak mint eszmetársításnak következménye (*berek* → *nád*).

SZARVAS G. erősen vitatta, hogy az utolsó alakbeli „*nádak, erek* nem férnek meg egymás mellett“, minthogy szerinte a magyar ember aligha mondott valaha olyasmit, hogy „a *nádak* közé rejtőzik“, vagy „a *nádak* alá bújt“; az *erek* (= *elszívárgó forrásvizek*) pedig rejtezésre alkalmatlanok: következőleg az *illa berek, nádak erek* tulajdonképpen romlása az igazi, érthető *illa berek, nád a kert* formának (Nyr. 13:230). Ámde ezen kevésbé megfontolt ellenvetés czáfolatára elég egyszerűen idéznem Arany Toldija negyedik énekének ezt a sorát: „*Bujdosik az éren, bujdosik a nádon*“. (A régiségből vö.: „Az réten és nádon Miklós bujdosik vala“ Ilosv., Toldi. — „Ha valami

* Hogy a *kert* szónak itt *kerítés* az értelme, történeti adatokkal megokoltan mutatta ki SZARVAS G. (Nyr. 13: 227—228), noha ugyanezt megokolás nélkül már jóval előtte DUGONICS és BALLAGI is állították.

félelem volna, bevihetnék a *nádas* közzé, ott napolhatnának véle“ (Mon., Írók 27:238.) És ehhez még hozzátehetem, hogy az *ér* szó nem csupán *elszivárgó forrásvizet* jelent, hanem jelenti az *áradásbeli vízfolyásokat* (mintegy: *folyóágakat*) is, melyeknek közei tagadhatatlanul alkalmasak voltak a rejtezésre. Az *illa berek*, *nádak* *erekben* az *erek* szóalak minden bizonynyal ezzel a jelentéssel van alkalmazva.

A *nádak* és *erek* bevételeének megvilágításával kapcsolatban nem hagyhatom említés nélkül azt sem, hogy ERDÉLYI J. éppen a *berek*, *nádak*, *erek* együttese alapján állította fel azon következtetését, mely szerint (Közm. 200) az *illa berek*, *nádak* *erek* szójárás a felsőtiszai nép körében keletkezett volna. Ebben én nem találok ugyan lehetetlenséget, de bebizonyított ténynek még se merném venni, mivel a szólást — mint ismeretes dolog — a dunántúli nép is használja ugyanezzel a teljes alakjával. Ám annyit elhiszek róla, hogy vízmenti, áradásos vidéken teremhetett, a milyen különben a régebbi időkben az országnak majd minden részében volt elegendő.

Tisztázva lévén az *illa berek* alaki fejlődésének mozzanatai, egyben az a kérdés merül fel: mi a magyarázatuk a Gvadányi-féle *illy a berek*, Faludi-féle *él a berek*, nád a kert, a Sandor-féle *illa berek*, *itt a kert*, vagy *tág a kert* és a népi *illa berek*, *nád a kerek* változatoknak?

Úgy vélem, ezekről töprengés nélkül kimondhatom, hogy kivétel nélkül egy eredeti alaknak hibás elváltoztatásai. Gvadányi *illy a berek*je és Faludi *él a berek*je kétségtelenül tudákos etymológiának eredménye: az előbbi felszólító igealakot (= *illy*) sejtett az *illában*, az utóbbi pedig az *él* igének ivadékát gondolta benne; Sándornak *illa berek*, *itt a kert*je nyilvánvalóan szintén önkényes elváltoztatás a rokonnak felvette *illac silva*, *hac hortus* szólás kaptájára. Az ugyancsak nála olvasható *illa berek*, *tág a kert* se lehet más ötletszülte módosításnál. A népi *illa berek*, *nád a kerek*et feltevésem szerint vagy ritmikai ok hozta létre, t. i. az *illa berek* és a *nádak erek* részeket, mint egységes ütemeket, egy szólamban szokták ejteni; mivel pedig az elsőnek *arsisa*: *illa* magánhangzón végződött, a második ütemét is ennek megfelelően egyenlítették ki, azaz: *illa* | *berek* ~ *náda* | *kerek*. Vagy esetleg népetymologia műve is lehet a *nád a kerek*, annyiban, hogy az eredetibb s érthetőbb *nád a kertre* való gondolattal elemezték a *nádak ereket* a *nád a kerekre* (vagyis igazában a kettőt összezavarták).

A szólás alaki fejlődéséről előadtam megokolt fejtegetéseim után, úgy gondolom, nem szükséges külön czáfolnom Erdélyinek abbeli állítását (melyet Margalits is magáévá tett; lásd Magy. közmondások 355), hogy csak az *illa berek*, *nádak erek* jó és igazi formája e szólásnak. Alakra nézve minden bizonynyal ez a legtökéletesebb, mert a fejlődésnek utolsó fokozatát mutatja, de egyébként a másik kettő is egészen helyes.

Magyarázatom befejezéseül álljon itt legfőbb vonásaiban az *illa berek* megfejtésének képe:

A régebbi: *illára vesz* szólásból átvett *illa* (= *szökés, osontás, futás*) főnévből és a közkeletű *berek* (= *nemus, lucus*) szóból ragtalanul kapcsolt *illa berek* eredetére nézve a mindennapi *hála Isten!*-hez hasonló emphatikus kihagyásos szólás, melynek első (eredeti) jelentése: *illás, szökés, futás a bereknek!*, azaz: *fuss, szaladj a berek felé!* Miut közszólásnak, kettős alkalmazása fejlődött: 1. előbb jelképes tréfás-gúnyos felszólítás a gyors távozásra (= *ugorj, lódulj, szaladj!*); 2. utóbb a kereket oldottakra tréfásan jellemző jelszószerű felkiáltás, a gyors futás tényét kifejező rendes igék előtt (vö. *illa berek! — elosont*). Formai kifejlődésének történetileg igazolható három foka volt: I. *Illa berek!* — II. *Illa berek, nád a kert!*: bővülés magyarázat czéljából (= *hisz [csak] nádból van a kerttés!*) és ritmizálásért (= két ütem: 4 + 3). — III. *Illa berek, nádak erek!*: eszmetársításból eredő teljes versbeli kikerekedés (= ősi 8-as: 4 + 4) és rímelés. A többi ismert változata téves etimológizálás eredménye.

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

Üsti.

Ismeretlen szó. Nosza, ismerkedjünk meg vele. Keressük fel. Az újabb szótárakban (Márton, CzF., Ball., SimB., Kelemen) nincs meg. Nem találjuk se a régi, se az új Tájszótárban. Csak a gondos Kresznerics jegyezte fel, így: „*Üsti*. Variegatus, versicolor. PP.“. Ő se „hallotta Ságon“, hanem Párizzpápaítól vette, jobban mondvá PP.-nak Bod-féle bővített kiadásából (1767), a mely ezt a szót először említi, ekképen: „*Üsti*. Variegatus, Versicolor. Gescheckt, vielfärbig“. Innen írja ki a *Nyelvtört. Szótár* is betűről betűre, adattal azonban egyetlenegygyel se tud szolgálni a régi irodalomból. Többet találunk az *Oklevél-Szótárban*, mely öt helyet közöl a XIV. és XV. századi oklevelekből, négyet *istivel*, csak egyet *üstivel*. Példái közül íme kettő: „*Quidam equus noster famosus Isty coloris*“. „*Lego unum equum vsthy vocatum*.“ Hogy később is élt még ez a szó, mutatja *Székely István* XVI. századi krónikája (1559), mely Mátyás királynak egy „trufáját“ így beszéli el: „. . . Azonba hog’ mulattac volna, meg terenec Budaba, es a kiral’ nem niukhatec addig, mignem a piaczon meg kerese a szigin’ embert, a kiuel az vton beszellet vala, es meg tapogatua a lonac a farat a kin az ember ül vala, monda neki. Batia hog’ adod e *tar’ka* kamokanac singet? (vala pedig az ember Loua *üsti*). Az szigin’ ember mihelt ezt halla ottan hatra fordula, es fel foguan a lonac a farkat monda a kiralnac. Jer be atiam fia a boltba, meg arulok veled“.

Ennyi, se több, se kevesebb, a mit az *üsti* szóról tudhatunk a multból. Ha rábukkannánk is még egypár adatra, bizonyos, hogy gyér volt a divatja, s hamar kiavult; mert hisz az újabb s legújabb irodalomban, népies, nem népies írónál s a nyomtatásban megjelent népnyelv-hagyományokban semmi, de semmi nyoma sincs.

Mégsem egészen a multé. Él ma is, s egyelőre nincs szándéka meghalni. Én többször találkoztam vele, s nemcsak egy formában ismerem.

1. Régi alakja *üsti* (*isti*-t nem hallottam). *Sükösdön* (Pest m.) egy fiatal embert, a kinek *egy* fehér fürt volt a hajában, elneveztek *Üsti Pálnak*. „Ott jön az *Üsti Palkó!*“ Dunavecsei Antal József utczaseprő azt állítja, hogy náluk mindennapos.

2. Előfordul *üstis* alakban is. Tudtommal csak Dunán túl. Minap hallottam egy fehérmegyei öreg embertől, Sümegi Istvántól: „Ni, milyen *üstis* a haja!“ Kérdeztem tőle, hogy: „nem *üsti*?“ „Már én csak *üstis*nek mondom, mert mifelénk így mondják.“ — Ezelőtt 20—25 esztendővel egy „túlsóféli“ ember egy pej lovat vett a dunaföldvári vásáron s midőn a marhapasszusban olvasta, hogy „*üstis*“, szinte megnehezelt: „Kár kicsúfolni szegény párát!“ „Tarkának csak nem írhatták — mondta neki a kisbíró — mikor nem az“ (kétujjnyi *fehér huzás* volt a hátán). — A *zalaapáti* öreg Major Vendelnek az egyik fia ilyen *üstis*, a ki gyerek korában sokszor megkapta a tituláját: „te *üstis!*“ (az apja mondása szerint). — Hallottam az *üstist söjtöri* (Zala) s *paksi* (Tolna) embertől is. Az én vidékemen, a mint ma reggel Uzdról kapott levélből olvasom, már nem ismerik. (Vajjon?)

3. Még egy alakja forog e szónak többfelé: *üstös*, melyet emberről, állatról egyaránt mondanak. Hallottam solti, szilágymegyei, györgyfalvi (Erdély) születésűektől. Egy kiskún asszonytól így is: *üstje* van.

Tehát: *üsti*, *üstis*, *üstös*.

Mármost okoskodjunk. Mit jelent az *üsti* (*isti*)? A régi adatok után indulva = *tarka*. Ez a jelentés világos Bod szótárából s Székely krónikájából: *tarka kamoka* = *tarka ló*. Az OklSz. adataiból vagy nem tűnik ki, vagy például ebből: „*rufus isti ártán*“, más értelem, t. i. *verhenyő*.

Hadd szólaltatom meg a mai népnyelvet s a magam tudását. Igaz, hogy ez a szó annyiban *tarkát* jelent, hogy ott használják, a hol *két szín* van; csak hogy nem igazi *tarkát*, mert a szó maga csupán az *egyik színt* fejezi ki. Van például *tarka tehén* többféle. Az olyant, melynek alapszíne fekete, de erősen keverve van más-színű foltokkal, *feketetarkának* nevezik; az olyant, melyen a vörös szín a többség, *vöröstartának*; az olyant, mely nagyjából fehér, *fehértarkának*. Így nevezik ezeket ott is, a hol az *üsti*, *üstis* szó dívik.

Csak azt a tehenet mondják *üstinek* vagy *üstisnek*, mely egészen fekete, vörös vagy zsemlyeszín, de egy vagy több kisebb *fehér jel*, folt, petty, csík, sáv van rajta: nyakán, derekán, farán, gerinczén. Lónak néha a farkán is (*üstis farkú*). Van malacz, macska, tyúk s egyéb állat is *üstí(s)*. Tehát *üstí(s)* csak a *fehér színt*, a *fehért* jelentheti.

Kezünkben már a kulcs. Belátunk az *üstinek* veséjébe. Mi volna az más, mint az *ezüstnek* ma is élő *üst* alakja. („*Üstös* buzogány“, „száz forintom van *üstben*“, „zálogban ott már minden *üst*“.) De hát hol veszi magát benne az *i*? Azt hinné az ember, hogy melléknévképző: *üst* + *i*. Pedig nem az, s hogy nem az, bizonyítja *üstis*, mely éppen -s melléknévképzős alak, s melyből *üstinek* eredeti főnévi voltára lehet s kell következtetni. Igenis, *üsti* (isti) főnév, s *üst* az *i* lekopásával lett belőle. Tehát *üsti*, *isti* a legrégeb, *üst* az újabb, *ezüst* a legújabb (tán jelzős összetétel). *Üstis* pedig = *üstös*.

Midőn Munkácsi árja és kaukázusi elemeket kutatott a magyar nyelvben („Árja és kauk. elemek a finn-magy. nyelvben“), s az *üst* (ezüst) mássát az osszét *iždi*ben fedezte fel, észrevette ugyan az *üstit* is (mert a NySz.-ban az *üst* mellett találta), s oda is állította az *üst* adataihoz, mint annak vélt származékát (Dankovszky szerint az *üst* = *ahenumtól* ered); de nem tudta, hányadán van vele. Nyilván megzavarta a „*versicolor*“ és „*vielfärbig*“ jelentés. Beh megörült volna, ha tudja, a mit nem tudott! Mert az osszét szóval nem *üst*, hanem *üsti*, *isti*, a mi *teljesen egyezik*.

LEHR ALBERT.

Bolgár-török jövevényszavaink.

(Gombocz Z.: Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. Helsinki 1912. A Finn-ugor Társaság kiadványainak XXX. kötete.)

Az örökké elégedetlenkedők és gáncsoskodók („die ewigen Nörgler“, a mi Németország újabbkori szellemi életében már valóságos fogalommá vált) talán más véleményen lesznek, de én azt hiszem, hogy a magyar nyelvtudománynak utóbbi 20—30 évi fejlődésével meg lehetünk elégedve. Mert vagyunk egynéhányan (magamat is bátorkodom közéjük sorolni), a kik annyit dolgozunk e téren, hogy többet fizikailag már lehetetlen volna, és elég szépen gyarapodik azok száma is, a kik legalább kisebb-nagyobb mértékben szintén részt kérnek a mi közös nehéz munkánkból. Nem viszonyítatlan, nem is nyugat-európai, hanem a mi viszonyainknak megfelelő mértéket alkalmazva, szerintem az eddig elvégzett munkának minőségével is meg lehetünk elégedve. Én a magam részéről csak azt tartom igazán sajnálatosnak, hogy a részlet-kutatás terén észlelhető igen serény és aránylag sikeres munkálkodással szemben feltűnően szegény a mi

nyelvészeti irodalmunk egy-egy kérdés-complexumra vonatkozó összefoglaló munkákban. Nem tökéletes, eldöntő értékű munkákra gondolok itt, csak a tudomány színvonalán álló összefoglaló munkát óhajtának többet olvashatni, mert az ilyenek, viszonylagos hibák és hiányok mellett is, meghatározottabb meggyőződés szerint fölötte kedvező hatást gyakorolnak a tudomány további fejlődésére. Éppen ezért a legnagyobb örömmel üdvözlöm Gombocz Zoltánnak fennebb idézett könyvét, amelyben megrostálja és összefoglalja, s egyúttal természetesen a maga részéről is lényegesen gyarapítja a magyar nyelv török jövevényszavaira vonatkozó 100—150 éves kutatások eredményeit. Olyan fontosnak tartom e munkát a magyar nyelvtudomány további fejlődésére nézve, hogy szükségesnek vélem nemcsak ismertetni, hanem bírálni is, még pedig az ügy fontosságához mérten lehetőleg szigorúan bírálni. Van olyan legény Gombocz Zoltán, hogy nem ijed meg a komoly bíralattól, s van olyan férfiú is, hogy nem fog engem érte — plágiummal vádolni.

A könyvnek első fejezetében (1—34. l.) a kérdés történetéről tájékoztat a szerző, a XVII. sz. Toppeltinus mestertől kezdve lé — saját magáig. A mennyire módomban van ítéletet mondani róla, azt mondhatom, hogy röviden, de világosan és úgy látszik tárgyilagosan ismerteti e kérdésnek változatos és főleg tanulságokban bővelkedő történetét. Megtudjuk pl. belőle, hogy Pray György volt az első, a ki nemcsak általánosságban beszélt nyelvünkben levő török eredetű szavakról, hanem határozottan meg is jelölt ilyeneknek egyeseket, s hogy Kalmár György volt az első, a ki hangtani és alaktani tanulságok levonásával próbálkozott meg. Meglepetve vesszük tudomásul Horvát Istvánnak e kérdésben való szokatlanul józan felfogását is, és csodálkozva Vámbérynek Horvát István-szerűen kalandos és a mellett chamaeleonszerűen változó nézeteit. Általában komoly (hogy ne mondjam: komor) gondolatok ébrednek e rész olvasójában, látva azt, hogy évszázados megfeszített munka mellett is milyen nehezen, mennyi botlás és tévedés árán halad az emberi tudás az igazság felé.

E történeti fejezetet a szerző még tanulságosabbá akarta tenni annak megállapításával, hogy melyik tudósnak mi része van török jövevényszavaink felismerésének érdemében. Munkájának e részével azonban nem lehetek teljesen megelégedve, mert az nem elég gondos. Pray, Hunfalvy és Vámbéry helyes etymológiai között sorolja fel a *kilin* (12. l.), *tömlő* (22) és *kar* (23) szavakat, a szójegyzékben azonban hiába keressük részletes tárgyalásukat; az egész könyvben egy szó sem esik többé róluk. A 19. lapon Horvát Istvánnak tulajdonítja a *kantár* szó török eredetének felismerését, a 227-en azonban Hunfalvynak; *teknőét* a 18-on Gyarmatinak, a 227-en ismét Hunfalvynak (a 22. laphoz való Berichtigung szerint is); *seregét* a 20-on

Budenznek, a 23-hoz való Berichtigungban (252) pedig Vámbérynek; érdemét a 20-on Gabelentznek, a 29-en Fogarasynek. Ilyen ellenmondások észlelhetők még *borz* (20, 52), *bosszankodik* (29, 53), *csepű* (23, 60), *dél* (20, 68), *ér* (15, 71), *gyárt* (20, 76), *gyűrű* (12, 83), *komló* (12, 98), *kökény* (22, 102), *sajt* (23, 113), *sűrű* (23, 118), *szál* (19, 119), *szék* (12, 121), *szücs* (29, 126), *teker* (19, 128). és *tűzok* (23, 134) török eredetének felismerőire nézve. Következetlenség az is, hogy a tudósok egy részéről megemlíti, hogy mely szavaink török eredetének felismerése fűződik az ő nevükhöz, másokról azonban (Sándor István, Bálint, Kuun, Thury, Szilasi, Böhtling, Schott, Paasonen és természetesen Gombocz) nem. E philologiai akribiátlanságnak nem akarok nagyobb fontosságot tulajdonítani, mint a mennyi e helyen megilleti (magam is észrevettem, hogy több esetben igen nehéz az elsőbbség kérdésének eldöntése), de mivel tudománytörténeti szempontból nagyon érdekes volna, mégis kérem a szerzőt, hogy állítsa össze alkalmilag lehető pontosan, hogy kinek-kinek mely szavaink török eredetű voltának felismerése köszönhető. Minthogy szerénysége neki magának talán tilthatná ennek megörökítését, idejegyzem, hogy tőle való e körben *gyűrű(-fa)*, *tró*, *keselyű*, *pödör* és *szemölcs* etymológiája. (Ezenkívül természetesen számos már régebben felállított, vagy inkább csak megkoczkáztatott szóegyeztetésnek megerősítése, tudományos megalapozása is az ő érdeme.)

A munka második fejezete régi török jövevényszavaink betűrendes tárgyalását tartalmazza. E rész természetesen nem egyéb, mint a MNy. III. k.-ében megjelent ugyane tárgyú értekezésének javított és bővített kiadása. Összehasonlítva egymással e tárgynak két ízben való kidolgozását, kiderül, hogy a szerző most már nem tartja török (v. legalább régi török) jövevényeknek *acsari*, *botorkál*, *bütyök*, *csérta*, *egyéb*, *int*, *ir* (gyökér), *mogyoró* és *tömlő* szavainkat, de annak tartja most viszont a *béke*, *bors*, *csákány*, *csök*, *csökik*, *czége*, *gyűr*, *igér*, *kanyaró*, *kor*, *köldök*, *szarufa*, *szemölcs*, *szesz*, *szongor* és **üd-* szavainkat. Én a magam részéről helyeselem e változtatásokat, csak *czérta* elhagyása lett volna néhány szóval megokolandó (úgy látszik hangutánzó eredetűnek tartja a szerző) és *szaru(-fa)* talán most is joggal kimaradhatott volna. Mivel e fejezet alapjául szolgál a következő két fejezetben levont hang- és művelődéstörténeti következtetéseknek, azért legalább is e tekintetben az egész munkának legfontosabb része. Ez okból szükségesnek tartom kissé részletesebben bírálni.

Az egyes cikkek általában három részre tagolódnak. Elöl áll a magyar szó (esetleg szócsalád) fontosabb alakváltozataival és német fordításával, azután következnek a vele egybevethető különféle török alakok és a belőlük elvonható etymon, végül bibliographiai utalások, s annak megemlítése, a ki a két szót v. szócsaládot először párhuzamba állította.

Az alakváltozások szép számmal vannak összegyűjtve. Fontosabb változatnak hiányát nem vettem észre (legfőljebb *köpü* mellett lehetett volna még említeni a *küpü*, *serte* mellett a *sertvény* alakot és *szöllő* mellett a MTsz.-ban levőket, mivel ezek talán figyelemre méltók), úgy hogy a kutató most legalább szókincsünk e részének alakváltozatait szükség esetén egy helyen találhatja meg. Az *agár* szó *ágár* alakváltozatának hitelességében azonban ma már nem merek bízni. Mivel hangtanilag iskolázatlan háromszéki ember közölte Udvarhelymegyei alakként, azért valószínűleg nem egyéb, mint a hangtörvényszerű *agár* ejtésnek tökéletlen följegyzése. A *bosszú* állítólagos székely *bujszu* változatának hitelességében is nagyon kételkedem. (Vö. NyK. XXXIX. 413—15.) Az *állat* szónak pedig a szerző tulajdonít tévesen *ótat* alakváltozatot, mert ezt a MTsz. nem *állat* hanem *altat* czímszó alatt közli. Megjegyzem még e helyen, hogy a *szöllő* szóval kapcsolatban említett hétf. csángó *silla* (= ár) németül nem ‚flut‘, hanem ‚pfriemen‘.

A cikkek második részében, a mint erről több találompróba alapján alkalmam volt meggyőződni, a szerző nemcsak azon török adatokat közli, melyeket előtte az illető szó tárgyalásakor már mások is említettek, hanem lényegesen gyarapítja is az idetartozó adatok számát a saját török tudásából. Legértékesebb pontja azonban munkája e részének az, hogy egyfelől a magyar, másfelől a török alakok tanulságai alapján igyekezett megállapítani az egyes szavaknak azon ócsuvas hangalakját, melyben a magyar nyelv őket átvette. Eddig hangtörténeti kutatásokban hol ebből, hol meg abból a török alakból indultak ki, s azért természetesen nem tudtak valóban értékes eredményekre jutni, míg Gombocz most az említett, egyedül módszeres eljárással megteremtette egységes és (mai nyelvészeti ismereteinkhez viszonyítva) szilárd alapját a magyar hangtörténet számára értékesíthető következtetéseknek. Csak helyesséssel említhetem azt a körülményt is, hogy nem akart ilyen etymont, ha török, ha szakad, de minden egyes esetben megállapítani, hanem tartózkodott tőle, ha nem tehette teljes biztonsággal. Ez a bölcs mérséklet t. i. csak fokozhatja a valósággal fölállított etymonok helyességében való bizalmunkat. Némely esetben azonban úgy tetszik nekem, hogy tartózkodása nem elég megokolt. Pl. *búza*, *gyalá-z*, *gyáva*, *gyürü(-fa)*, *káka*, *kancsó*, *kés-ik*, *sürü* és *túzok* etimonja mai tudásunkhoz képest teljes biztossággal kikövetkeztethető ócsuvas. **búzai* (vö. 169. l.), **zala*, **zava*, **ziriy* (171 l.), **kakyy* (172), **končay* (148), **káč*, *čiray* és **tőzak* (169) alakban. Szerintem ezek is bátran kiinduló pontjaiul szolgálhatnak esetleges hangtörténeti következtetéseknek. Hibás etymont csak egy esetben vettem észre, t. i. *szarú(-fa)* alatt **sírjy* helyett **sírjk*-ot, de ez valószínűleg csak egyszerű tollhiba.

A szójegyzékbeli cikkek harmadik pontja ellen (a már előbb

említett ellenmondásokon kívül) még az a kifogásom van, hogy a szerző elfeledte megnevezni a következő jövevényszavaknak első egyeztetőit: *agár* (26. l. sz. Vámbéry), *alma* (7 Pray), *apró* (27 Vámbéry), *arat* (16 Révai), *árok* (12 Pray), *baszik* (19 Horvát), *bátor* (15 Beregszászi), *béka* (14 u. az), *bélyeg* (20 Fábián), *bér* (23 Vámbéry), *bicsak* (13 Cornides), *bilincs* (22 Hunfalvy), *bors* (23 Vámbéry), *csabak* (29 Munkácsi), *csákány* (13 Cornides), *csóka* (11 Pray), *gyász* (19 Horvát), *gyöngy* (14 Beregszászi), *hír* (29 Munkácsi), *köldök* (23 Vámbéry), *kölyű* (23 u. az), *köpönyeg* (12 Pray) és *tömény* (23 Vámbéry).

Egyes cikkekre vonatkozólag a következő megjegyzéseim vannak:

Arat. Ócsuv. **ora*-ból való származtatásáról a szerző azt mondja, hogy: „ist wegen des vocalismus (ung. *â* = türk. *o*?) unsicher“. Ezt a magam részéről nem tartom akadálynak. (A hangtani tanulságok bírálatával kapcsolatban majd megmondom, hogy miért). Inkább a magyar szó képzett volta szólhatna török eredete ellen, ebből a szempontból is figyelmet érdemel azonban az *igér*, *csihol* és *üdül* esete.

Bakó. A szóvégi *l* elveszését talán annak a körülménynek lehetne tulajdonítani, hogy *-ól* végű főnevünk (az egy *ól* kivételével) egyáltalában nincsen, de személyek megjelölésére szolgáló *-ó* végű egy egész sereggel van. Például (a világosan deverb. képzésűeket nem is számítva) *poroszló*, *zsidó*, *csángó*, *barkó*, *matyó*, *golyhó*, *ringyó*, *ficzkó*, *tacskó*, *rajkó*, *filkó*, *gányó*, *szipirtyó*, *leányzó*, stb. Ezért talán az ilyenek hatásának lehetne tulajdonítani a **bakól* > *bakó* változást. Vö. hogy *boszorka* mellé is *boszoró* (= férfi-boszorkány, MTsz.) alakult.

Béka. Nem értem, miért vesz fel a szerző ennek etymonjául **bjka* alakot. Köztörök *a*-nak szokott ugyan megfelelni a csuvasban *ĭ* is (vö. Hangt. 1. §), ennek azonban a m.-ban (Hangt. 6. és 18. §) szabályosan *i* felel meg. Vö. éppen az ócsuv. **bjka* > m. *bika* esetét. Én tehát azt hiszem, hogy az ócsuv. alak **baka* volt, s hogy ebből a m.-ban **bákát*, **bákák* > **békát*, **békák* úton való elvonásból **béka* lett. (Ilyen elvonásokra vö. MNy. VI. 201.) Hogy miért vált aztán köznyelvi alakká ez a **béka* s miért nem a hangtanilag szabályos (**báká* >) **baka*, arra ma még lehetetlenség válaszolni. Legfeljebb arra lehetne rámutatni, hogy ugyanilyen nyelvjárási eredetűek a köznyelvi *téhát*, *réá*, *léány*, *gyértya*, *kiált*, *király*, *iránt* és *parittyá* alakok is. De hogy miért történt meg benne az *ĕ* > *é* hangváltozás, azt talán sejtethjük. Ilyen **béka* típusú főnév nem volt a köznyelvben,* a *béna*, *czéda*, *cséza*, *dézsza*, *héja*, *kréta*, *léha*, *lésza*, *néma*, *préda*, *répa*, *széna*, *tréfa*,** *véka*-féléknek hatása alatt tehát nagyon is könnyen ölthetett *béka* alakot.

Bilincs. A *cs* előtti anorganikus *l* (*bölcső*, *gyümölcs*, stb.) és *n* (*bogáncs*, *bográncs*, stb.) nyilván analog hangtani jelenségek, de az

* A máig is egyetlen *déka* nagyon fiatal.

** Ennek *é*-je is hasonló eredetű.

l úgy látszik, régibb korú, az *n* meg újabb. Ha ez helyesnek bizonyulna, akkor *bilincs* vagy nem régi török jövevényszó, vagy pedig *n*-je hasontalanulás eredménye (< m. **bililcs* < **bilics*).

Boglya, *buglya*, stb. Helyesen mondja a szerző, hogy a szóvég analogiásan alakult. A kiinduló pont azonban nem világos. Talán a „schopf, federbüschel auf dem kopfe von vögeln“ miatt a *csuklya* szó hatott volna reá? (Vö. alább: *or* és *serte*.)

Csabak. A 167. l. azt mondja: „Vielleicht eher ein slavisches lehnwort, s. das Wörterverzeichnis“. De a szójegyzékben nem is sejteti, hogy szláv is lehetne.

Csalán. Kell okvetetlenül háromtagú **čalayan* etymont föltennünk? Azért vetem föl e kérdést, mert **burayu* > *borjú* és **žapayǐ* > *gyapjú* példájára (feltéve t. i., hogy e származtatások helyesek l vö. erről alább 456. l.) **čalayan*-ból **csalján*, **csajján*-féle köznyelvi alakot várnánk. A MTsz. közöl ugyan *csiján*, *csilyán*, *csojány*, *csolyán*-féle alakokat is, ezek azonban valószínűleg *l* > *ly* útján való, aránylag új fejlődések, s még ha eredetiek volnának sem lehetne belőlük megérteni a köznyelvi alak tiszta *l*-jét. Egy már az ócsuvasban összevont **čalan*-ból (vö. *ártány?*) ellenben egészen szabályosan következnek a m. *csalán*.

Csoport. A *csibe* törökből való származtatását még visszavonhatta a szerző (226. l.), de Mészölynek a *csoport*ról való, a Nyr. márcziusi füzetében (XLI. 135) megjelent magyarázatát, úgy látszik, már nem vehette figyelembe. Én reám Mészöly fejtegetései meggyőző benyomást tettek.

Gyapjú. A Beszt. szój.-beli *gepiu* (olv. *gyépjú*) alakot (föltéve természetesen, hogy nem tollhibával állunk szemben) csakis a *gyápját* > **gyépját* tárgyesetből való elvonásnak lehetne magyarázni.

Gyül. „Die entwicklung der kausativformen *gyűjt* und *gyűjt*, *nyűjt*, *dőjt*, *fojt* (zu *gyül*, *gyül*, *nyül*, *döl*, *fül*) ist noch in mancher hinsicht unklar, da sonst ein wechsel *lt* > *jt* nicht nachzuweisen ist“. *lt* > *jt* hangváltozásról természetesen szó sem lehet, de annál inkább a külső analogiáról. (Félig-meddig már Simonyi is így magyarázta TMNy. 427 és 434.) A *gyül*, *gyül* (< *gyól*, *gyól*)-féle igék műveltetője szerintem eredetileg és szabályosan csakis *gyűlt*, *gyűlt* lehetett (vö. *kél*: *kelt*, *költ*, *köt*, *vész*: *veszt*, *terem*: *teremt*, *csattan*: *csattant*, stb.) Ezeknek szabályos hangtörténeti utódai a ma már *l* nélküli *gyút*, *gyút*-féle alakok. A *tanól*: *tanojt*, *üdvözöl* (> ma *üdvözül*): *üdvözöjt*-féle alakpárok hatása alatt azonban (már jó régen) a szabályos *gyólt*, *gyólt* mellé analogikus *gyójt*, *gyójt* alakú műveltetők is keletkeztek.* Hiszen codexeink *gyohtom*, *gyohtany*, *gyohtuan*, *gyohtet*, *gevhty*,

* A *fél* igének szabályos *félt* > *székely fél*, *fétt* műveltetője mellett *székely féjt* úgy látszik már újabb, a régebbi *gyül*: *gyút*, *gyütt* < *gyűjt*-

gyevhteutte-féle alakjainak (vö. különösen a felszóllító módbeli *gúh* (= gyűjtsek), *gúh* (= gyűjts), *gúhón* (= gyűjtsön)-féle alakokat, Melich, NyK. XL. 369—70) *h*-ját teljes lehetetlenség volna etymologiai vagy hangtani úton magyarázni. Tehát csakis a többtagú visszaható és műveltető igepárok külső analogiájának hatása alatt keletkezhetek. Hogy a *gyűjt*, *gyűjt*-féléknek *i*-s kettőshangzójából nem lett *é* (> *i*), a *tanojt*, *üdvözöjt*-félékből azonban igen, annak az az oka, hogy az előbbieket teljes hangja hosszú volt.

Kökény. Én a *Küküllő* Hunfalvy-féle etymológiájának helyességében nem kételkedem, s teljesen érteni vélem a föltételezendő legrégibb **kókél-jó* és a mai *Küküllő* közötti hangviszonyt is. Ez utóbbinak t. i. Udvarhely megye székely nyelvjárásában még *Küküllő* alakja is él, melynek első *ü*-je nyilván szintén *ö*-ből való (vö. *kökény*). **Köküllő* csak régibb **Köküllő*-ből illeszkedhetett, ennek *é*-je pedig az ikerített *ll*-nek hatása alatt eredetibb *é*-ből rövidült. E hangtani jelenségről legutóbb részletesen szóltam a Nyr.-ben. (XL. 261—265).

Olló. A teljesen biztos ócsuv. **oɫay* alapján m. *óló* alakot kellene várnunk (vö. Beszt. Szój. *olo*?). A mai *olló* tehát csakis < **ólló* < **óló* útján keletkezhetett ugyanolyan okból, mint ez előbb tárgyalt **Köküllő* < **Köküllő*.

Or, *orv*. Nemcsak a szóvégi *v* magyarázata okoz nehézséget (a mit a szerző a 161. l. maga is említ), hanem a joggal várt hosszú helyetti rövid *o* is. Talán valahogyan az *orvos* hatása okozta volna mind a kettőt? Nem tartanám épenséggel lehetetlennek (vö. alább: *sërte*).

Sarló. A szókezdő *s*-re vö. alább: *süveg*. A szóvég alakulását meggyőzően magyarázta Simonyi, Nyr. XXXVIII. 179, úgy hogy az egyeztetés szerintem elfogadható.

Sërte, *sörte*. *Körte* < *körtély* < *körtvély* < *körtvél* *v*-jének és *l*-jének eredete is nagyon homályos, de a *sërte*, *sörte* (< ócsuv. **sirtü*) szónak *sörtély*, *sörtvély*, *sörtvély* mellékalakjai (vö. NySz., CzF. és MTsz. *sértés* alatt; a szerzőnek ezek, úgy látszik, elkerülték figyelmét) valóságos nyelvészeti csodaszámba mennek. Nem segíthetek magamon, de kénytelen vagyok azt hinni, hogy bármilyen távol állanak is egymástól jelentés tekintetében: csakis a *körte* ~ *körtvély* alakok váltakozása okozhatta, hogy a *sörte* szónak is itt-ott *sörtvély* mellékalakja támadt.

Süveg. „Der anlaut des ung. wortes (ung. *s* = türk. *j*-, tshuw *ś*), wie auch der schwund des türk. inlautenden *-l-* (das sonst auch in vordervokalischen wörtern regelmässig bewahrt wird) erregt gegen

félék mintájára való alakulás. A hosszú *tt* véleményem szerint csak a *fétti*, *féttik*, *fétteni*, *gyütti*, *gyüttik*, *gyüttenni*-féle esetek intervocalis helyzetében keletkezett (Vö. Nyr. XLI. 264).

diese Zusammenstellung berechtigtes bedenken.“ Én nem tartom az egyeztetést olyan kétségesnek. Ötör. szókezdő *j* > csuv. *ś*-nek, igaz, *sz* szokott a magyarban megfelelni (vö. *szél*, *szémölcs*, *szérű*, *szöllő*, *szűcs*), de hátha a *süveg* szókezdő *s*-e is eredetibb *sz*-ből való? Ilyen szókezdő *sz* > *s*-re a MNy. IV. 467. l. 23. példát idéztem. Baj persze az, hogy ilyen **szüveg*, **szöveg*-féle alakját nem tudjuk kimutatni a magyar hangtörténetből, de ugyanez áll *sarló* esetére nézve is, már pedig ennek ócsuv. *šarla*-ból való származásában igazán nem lehet kételkedni (vö. különben, hogy *sövénynek* eredetibb *szövény* alakjára is csak egyetlen egy adatunk van). Az intervocalis *v* szintén *l*-ből való lehet. Vö. *belül* > *bévül*, *csalán* > *csóvány*, *felül* > *févül* (? Nyr. IX. 488), *hideglelés* > *hideglövés*, *kelet* > *követ*, *keleszt* > *köveszt*, *küül* > *kívül*, *silány* > *sivány*, *szilács* > *szívács*, *szílat* > *szívat*, *szíló kés* > *szívó kés*.

Szémölcs. A *szömölcsény* alak mellett utalni kellett volna a *gyertya* és *kökör*cs cikkekre, a hol össze vannak állítva az ilyen -ány, -ény képzős kicsinyítők. Meg lehetett volna említeni, hogy a *szömölcsőben* (és változataiban) is magyar kicsinyítő képző van.

Szöllő. Hogy a nagyon is különböző mai török alakok őstörök **šidlŕy* alapalakra mennek vissza, az a Hangtan 52. §-ának elején adott magyarázat alapján teljesen világos, de annál homályosabb a magyar alakoknak az ócsuv. etymonból való fejlődése. Egy ócsuv. **šidlŕy* alaknak t. i. hangtörvényszerűen m. **szöllő* (vö. MTsz. *szellő* > *szöllő* felelne meg (vö. Hangt. 21. §) s ezért NyK. XXXIX. 400 (jegyz.) azt hittem, hogy a szék. *szöllő* alakban megőrzött régiséget kell látnunk. Csakhogy miért van akkor legrégibb nyelvemlékeinkben mindig *szélé*, *szélő*, *szőlő* rövid *l*-lel? Az *ě* > *é* (> *ő*) változás érthető volna (vö. tör. jövevényszavaink közt: *bélyég*, *béke*, *gyékény*, *szérű*, *dészű*, *czége* s talán ilyen nyújtás *gödény* > *gödény* is), a régi *szélő* > *szőlő*-ből érthető volna továbbá a mai *szöllő* > *szöllő* is (Nyr. XL. 263), csak a csuv. *dl* és a legrégibb m. *l* viszonya homályos. Mert hogy ez még régibb *ll*-ből (< *dl*) rövidült volna, az aligha valószínű.

A szójegyzékkel kapcsolatban említhetjük a munkának Függelékét (209—224. l.), melyben a szerző az utóbbi 30 esztendőnek azon török-magyar szóegyeztetéseit állította össze, melyek az ő véleménye szerint elfogadhatatlanok. Nagyon szigorú kritikával, de el kell ismernünk, hogy legtöbbször teljes joggal, nem kevesebb, mint 78 egyeztetést utasít vissza e néhány lapon. Egyszer-másszor azonban talán mégis túlságosan skeptikus. Én pl. a *baka* (s ezzel együtt a *boka*, *boka-csont*) egyeztetésében nem látok sem jelentéstani, sem hangtani komoly nehézséget.* (A szóvégi *a* analogikusan rövidült *á*-

* Vö. azóta MNy. VIII. 403.

ból; vö. *búza* ← ócsuv. *būzai*). Nem tartom (legalább egyelőre) képtelen egyeztetésnek a *bekecs*, *görvély* és *pöcsik* szavakét sem.

Et nunc venio ad fortissimum, a könyvnek azon fejezetéhez, melyben a szerző régi török jövevényszavainknak az általános magyar hangtörténet számára való tanulságait igyekszik levonni. Ha azt kérdezné valaki, hogy meg vagyok-e elégedve e részszel, akkor azt kellene válaszolnom, hogy nagyon is, meg nem is. Nagyon meg vagyok t. i. elégedve azzal, a mi benne van, mert a szerző tagadhatatlanul sok új és nagyértékű megfigyelését közli (legnevezetesebbek szerintem a 12., 20—22., 30 b., 38—41. §§, s bizonyára még több értékeset közölhetett volna, ha nem elégedett volna meg e vázlattal, hanem részletesen tárgyalt volna minden kínálkozó kérdést), de viszont nagyon meglep, hogy a szerzőnek máskülönben oly éles szemét elkerülte egy véleményem szerint nagyfontosságú tanulság. A hogyan azonban a szerző nem akart a hangtani részben minden kínálkozó gombhoz egy egész kabátot varrni, úgy én sem akarok ez ismertetés keretében az említett hiánynyal kapcsolatban mindjárt egész értekezést írni. A következőkben tehát csak a meglevő anyag birálatára szorítkozom s az egyes §-ok sorrendjében teszem meg észrevételeimet.

5. §. Hátha talán *csigér* *i*-je is ilyen eredetű. Úgy látszik a második szótag *ë*-je is eredetileg mélyhangú volt.

9—10. §. „Im ungarischen bleibt urtürk. *o* im ganzen unverändert.“ Ez a megállapítás látszólag ellentmond annak az eredménynek, melyre én *o* hangú szláv jövevényszavaink vizsgálata alapján jutottam, hogy t. i. állandóan zárt *o* megmaradt, állandóan nyílt *o* pedig *a*-vá lett (NyK. XLI. 113. s köv. l.). De én azt hiszem, hogy ez igazán csak látszat, melyet a tanúságot tehető adatoknak felette csekély száma okoz. A valóságban t. i. a következőképen áll a dolog. Állandóan zárt *o* volt a *bors*, *szongor*, *toklyó*, *kóró*, *olló*, *apró* és *kancsó* szavak etymonjaiban. Az első háromban szabályosan megőrződött az *o*, *kóró* és *olló* hangfejlődése is teljesen érthető (ez utóbbira vö. fönnebb 452. l.), az *apró* és *kancsó* szavak *a*-ját pedig megmagyarázta Wichmann Nyr. XXXVII. 243. s köv. l. Ebben tehát semmi ellenmondás nincsen a tőlem felállított szabálylyal. Állandóan nyílt *o* volt Gombocz megállapítása szerint az *arat* [?], *bakó*, *bocsát*, *boszankodik*, *csoport*, *kocsán*, *koporsó* és *ocsu* szavak etymonjában. *Csoport* azonban nem török eredetű (vö. fönnebb 451. l.; itt az első *o* szerintem *u*-ból való), *boszankodik* török eredete nagyon kétes, *koporsó* esetében pedig maga Gombocz sem tudja eldönteni, hogy **kopurčay* v. **kupurčay* volt-e az etymon (147. l.), ezeket tehát mellőzhetjük. *Bakó* és *arat* *a*-ja szabályos, *bocsát* (LobkC. 111: *bachat*) és *kocsán* *o*-ját a rákövetkező állandó *á* őrizte meg (vö. NyK. XLI. 123—25), de *kopó* (vö. azonban Oklsz. *Kapou* is) és *ocsu* csakugyan ellent-

mondanak az én szabályomnak. Mivel azóta is sok olyan adatot találtam, a melyek föltevésében megerősítettek, nem hiszem, hogy ez a két szó (a melyek ki tudja milyen nyelvjárásból jutottak be a köznyelvbe), megczáfolhatná magyarázatom helyességét. Hogy tör. *ö* a magyarban is megmaradt *ö*-nek, az egészen természetes, mert ennél nyiltabb elülső ajakhang nem volt a magyarban. Hogy pedig mi volt az *ë* sorsa, arról a török nyelvek eddig, sajnos, semmi tanúságot sem tehetnek.

13. §. Nemcsak két szóban maradt meg az *u*. Ilyen még *bűsz* (225), s ha egyeztetésük helyes: *tulok* és *turul*.

18. §. *Bika* és *düsznő* *i*-je is bizonyára ilyen ócsuv. *i*-ből való. Nem értem a *kín* (\leftarrow ócsuv. **kijjn*) és *hír* (\leftarrow ócsuv. **xiver*, vö. 226. l.) régibb *é*-jének keletkezése módját, de valószínűnek tartom, hogy valami (alighanem magyar) hangtörténeti kapcsolat van ezeknek és a 14. §-ban említett *békónak* *é*-je között.

19. §. Nemcsak *gyalom*, *kanyaró* és *sajt* hangfejlődése szorul magyarázatra, hanem (ha ez csakugyan török eredetű volna) *szarúé* és *szűnyogé* is. S én azt hiszem, hogy az első négyét nem is lesz olyan nehéz megérteni. Mivel első szótagbéli *i*-ből szabályosan *i*, további szótagbéli *i*-ből pedig szabályosan *u* \rightarrow *o* lett, azért az ócsuv. **šilim*, **kiramij*, **čijit* és **siriŷ* alakokból a magyar hangtörténetnek bizonyos korában *i*—*u*, majd *i*—*o* vocalismusú alakoknak kellett fejlődniök, s mivel nagyon sok olyan esetet lehet kimutatni, melyekben mélyhangú többtagú szavak *i*-jéből illeszkedés következtében *o* lett, föltehetjük, hogy az ilyen úton lett *o*-ból a nyílt szótagbéli *o* nyiltabbá válásakor lett *gyalom*, *kanyaró*, **sajot* (\sim **sajotot*, ebből a két nyílt szótagos hangtörvény szerint: *sajtot*, s ebből elvonva: *sajt*) és *szaró*(-fa \rightarrow *szarú*-fa). S talán még a *szűnyog* (\leftarrow **šijnik*) csodálatos mai hangállapota is érthető volna, ha feltennök, hogy ennek hangfejlődésére közben még egy más körülmény is befolyással volt, t. i. a második *u*-nak hasonító hatása, melyet először Wichmann (Nyr. XXXVII. 305) s most Gombocz (10. §) tárgyalt. (Az utóbbi helyen idézett *bor* \sim *burcuth* esetével analog: *borz* \sim *Burzlyuk* is, vö. OklSz.). Így volna magyarázható **szonyug* \rightarrow *szunyug* is (OklSz. 1230 óta). *i*—*u* \rightarrow *u*—*u* illeszkedésre azért nem lehet gondolni, mert ezt egyetlen egy példával sem tudnám támogatni. E *szunyug* első *u*-ja azért maradt meg, mert (a magyar hangsúly következtében?) megnyúlt, második *u*-ja azonban szabályszerűen nyiltabbra vált egy fokkal.

21. §. Azt a körülményt, hogy az *i* \rightarrow *ü* változást csak a *kis* és *ikér* szavakban történt meg (ezekben is csak nyelvjárásilag), az *i* \rightarrow *ë* (esetleg tovább még \rightarrow *ö* \rightarrow *ü*) változás ellenben mind a többiekben, alighanem úgy kell magyarázni, hogy ez az utóbb említett a régibb, s az *i* \rightarrow *ü* változás már csak azon szavakat érint-

hette, melyeknek *i*-je valamely oknál fogva nem vált nyiltabbá. S ha már külön szólt a *kis* és *iker* szavakról, akkor meg kellett volna emlékeznie ugyane §-ban a *szesz* és *szeplő* eltérő hangfejlődéséről is.

30. § *b*). Itt sem tárgyalja a magyarban való hangfejlődésnek minden irányát. Ide tartozik t. i. *ürge* (Murm. *ewrghe*) is és mivel ötör. (s így egyszersmind ócsuv.) *ü*-nek a mai csuv.-ban *e*, *ö* felel meg (vö. Hangt. 28. §), azért a mai csuv. *təGər*, *tögör* alakokból is ócsuv. **tükür* etymonra lehet visszakövetkeztetni (a *k*-ra nézve vö. Hangt. 50. §), a melynek szabályosan csak a nyelvemlékeinkbeli *tökör* felelne meg. A mai *ürge* és *tükör ü*-je tehát csak újabb zártabbá válás eredménye lehet, a régi és mai nyelvjárási *irge*, *tikér* pedig *ö* > *ë* > *i* fejlődés útján lett. Egy harmadik (*ü* > *ö* > *e*) fejlődési irány képviselője a *keselyű*.

40. § *b*). A szerző itt hallgat a feltűnő **burayu* > *borjú*, *žapari* > *gyapjú* fejlődésekről. Mért maradhatott meg ezekben a szóvégi magánhangzó? (A *kénész* szóvégi magánhangzóját, mely szintén ide tartoznék, a valószínűleg már jó régi népetymologia őrizte meg.) Ezzel kapcsolatban emlitem azon kifogásomat, hogy a szerző részletesen (és fényes eredménnyel) tárgyalja ugyan a szóvégi magánhangzók eltűnését, de nem szól a szóbeliseiek eltűnéséről. Erre nézve annyi adattal szolgálnak török jövevényszavaink, hogy ez a kérdés is megérdemelte volna az összefüggő tárgyalást.

50. § *a γ*). Nincs említve a *csihol h*-ja. Talán < *χ* < *h*? (vö. 48. §).

53. §. Rövid tárgyalást érdemelték volna *gyáva*, *hír*, *kéve* és *teve* *v* hangjai is.

54. §. Az eltérő felődés miatt meg kellett volna említeni a *borjú* és *gyapjú j* hangjait. E két szónak különben egész második szótagja teljességgel érthetetlen hangtörténeti rejtvény az én számomra (Vö. fennebb 40. § *b*).

58. § *b*). Magyarázatra szorul az *ölyv*-nek *v*-tövűsége, mert ezzel a ragozásával teljesen magára áll egyeredetű társai között. Ócsuv. **üläy*-nek t. i: csak *elő* > *ölö* ~ *öltö*, *ölök* volna a szabályos megfelelője (vö. ma is szék. *ülü* ~ *ülüt*, *ülük*). Az *ölyv* ~ *ölyvet* ragozási típus tehát csak úgy keletkezhetett, hogy *ölö* a *faló* ~ *falvat*, *nyelö* ~ *nyelvet*, *könyö* ~ *könyvet*, *enyö* ~ *enyvet*-félék analogiájára kezdte követni a *v*-tövűek ragozását. Az *ölyv* alanyeset aztán aránylag újabb korban vonódott el a ragos alakokból, mint *nyelv*, *könyv*, *enyv*, *nedv*, *szarv*, *stb*.

58. § *e*) és *f*). Az ócsuv. *-uy*, *-üγ* > m. *-ó*, *-ö* (> *ú*, *ü*?) fejlődés fonetikai és hangtörténeti folyamata nem világos előtttem.

59. §. Idevaló *csipa* is, mert a MNy. III. 114. olvasható magyarázat aligha helyes.

73. §. „Türk. *n* wird im ung. durch *ny* vertreten.“ Ez azonban csak akkor feltétlenül helyes, ha megfeledekzünk a *harang n*-jéről. Ezt már csak azért is meg kellett volna említenie, mert más hangtani helyzetben van. A *harang g*-jét sem említi az 55. §-ban, pedig ez semmiesetre sem lehet *rozmaring* fajtájú magyar fejlemény, mert hiszen ha az *n* az átvitelkor szóvégi helyzetben lett volna, akkor a 7. §-nak világos analógiái szerint ma okvetlenül *harány*-nak hangzanék a szó.

76. §. „Türk *r* bleibt erhalten.“ Hát *öböl*?

77. §. Külön említést érdemelt volna a *bojtorján* régi *l > j* változása.

A munka legutolsó fejezetében a szerző először is röviden összefoglalja a magyar és csuvas nyelv hangtörténetére vonatkozó nagyértékű tanulságokat (186—88), aztán pedig részletesen kifejti török jövevényszavainknak művelődéstörténelmi (188—94) és köztörténelmi (194—208) tanulságait. Hogy milyen műveltségű volt az a török nép, melytől e jövevényszavainkat kaptuk, azt fogalmi körök szerint való csoportosításukkal már régibb MNY.-beli értekezésének végén is megmutatta a szerző, de hogy mely török néptől és mely korból valók e jövevényszavak, annak kiderítése egészen új dolog, s az erről szóló néhány lap e könyvnek legfényesebb részei közé tartozik. Csak a legnagyobb elragadtatás hangján emlékezhetem meg arról a szigorúan logikus, de egyúttal valóban genialis következtetési műveletről, melynek segítségével kétségtelenül bebizonyította, hogy régi török jövevényszavaink forrása az összes számbajöhető török nyelvek közül csakis a bolgár lehetett, s hogy az átvétel alapjául szolgáló művelődési érintkezés a 600. és 800. év között történt. Nem tudok rá esetet, melyben a nyelvtudomány eunél fényesebben szerepelhetett volna a történettudomány segédtudománya gyanánt.

Ezen, a tárgy fontosságához és a szerző személyéhez méltóan, lehetőleg szigorú bírálat alapján abban foglalhatom össze a könyvről való véleményemet, hogy vannak tagadhatatlanul itt-ott némi apró szépséghibái, hiányzik is belőle egy és más dolog, a minek benn kellene lennie, a fődolog azonban mégis csak az, hogy igen sok nagyfontosságú megállapítás van benne, legfőbb érdeme pedig szerintem kétségtelenül az, hogy a szerző az ő mindnyájunk irigylésére méltóan gazdag nyelvészeti ismeretei, szigorú módszere és meglepő kombinálóképessége segítségével 1000—1200 esztendő magyar (és csuvas) hangtörténetének kutatásához szilárd alapot teremtett. Bizonyos tehát, hogy a magyar és a török nyelvészek, a kiknek számára e könyv első sorban készült, nem fogják egyszeri elolvasás után félretehetni, hanem igen-igen gyakran lesznek kénytelenek segítségért, útbaigazításért hozzá folyamodni. Ennél szebb sikert pedig aligha óhajthat magának tudományos munka szerzője.

Őszinte köszönettel tartozunk e hasznos könyvért a szerzőn kívül még a helsingforsi Finn-ugor Társaságnak is, melynek önzetlen áldozatkészsége lehetővé tette megjelenését.

HORGER ANTAL.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARAZATOK.

Megrágtá a szíjat. Ezt a levelet kaptuk G. Imre úrtól: „Tisztelettel kérdem, mit jelent a MNy. legutóbbi (szept.) számában Lehr A. cikkében ez a kifejezés: *megrággja a szíjat*. A Czuczor és Fogarasi Nagy Szótára csak ennyi magyarázatot ad: am. *hazudik*. De úgy látszik, mintha ez a jelentés nem vágna egészen az említett cikkben. De ha az is a jelentése, a mit említettem, mi ennek a szólásnak az eredete, miféle kép lappang megette? A cikkíró úr bizonyára tudja, stb.“

Ez a szólás Dunántúl közönséges. Magam is gyakran használok beszéd közben, sőt egy bizonyos fogalmat majd mindig evvel fejezek ki (ha nem akarok dísztelenkedni: „szájából s . . . t csinált“). CzF. bizony nem jól értelmezi („szíj“ cikkben), mert jelentésében nem a *hazudás* a fő. De „megrág“ czímszó alatt már helyes úton jár, ezt mondván: „Van ily közmondás is: *megrágtá a szíjat*, azaz, nem tartotta szavát“ BALLAGI Magy. Ném. szótára így fordítja: „nicht zuhalten, sein Versprechen nicht halten, umstatten“. Ném. Magy. szótára ezt „umstatten“ így teszi ki magyarnl: „megrágni a szíjat, véleményét változtatni“. Teljes Sz-ra („megrág“ alatt): „igéretét, szavát nem tartani“; „szíj“ alatt: visszavonta szavát, hazudott“. — Akkor élnek hát e szólással, ha valaki valamit ígért, vagy fogadott, de midőn megadására kerül a sor, mást gondol, megmásolja, nem állja a szavát („az ígéret szép szó, ha megadják, úgy jó“ Km.). Hazudni csak akkor hazudik, ha tagadja, hogy nem ígért.

Világos e szólás értelme a következőből. Az öreg Tompos, dunántúli lut. pap, szörnyen értette, hogy' kell a népnek szája ize szerint prédikálni. Íme, egy kis kóstoló: „Bezzeg, kedves atyámfiak az Úrban, mikor Űdvözítő urunk Péter apostollal a jeruzsálemi kertek alatt kullogott, bezzeg, kötötte Péter az ebet a karóhoz, hogy így nem tagadja meg, úgy nem tagadja meg az Urat; de bezzeg, mikor aztán a Kajafás udvarában sarokba szorította az a rongyos zsidó leány, bezzeg *megrágtá a szíjat!*“

Tehát Ráth Mór is csakugyan „megrágtá a szíjat“, mert, bár velem már megalkudott, utóbb mégis azt bizta meg a revízióval, a ki $\frac{1}{16}$ -dal olcsóbb János volt, mint én. Arany nem protestálhatott, mert nem élt.

Hogy mi e szólás eredete? „miféle kép lappang megette (alatta)? A ki valamit ígér, az mintegy *megköti magát, leköti a szavát*; ennek a kötöttségnek jelképe a *szíj*. Ha hát nem akarja megadni, a mit

ígért, ezt a szíjat rágja (mint a kutya), azaz, szabadulni kíván, oldozkodik. Világot vet erre a képre a következő két synonym szólás is. Az egyik: „*elrágta az iszákot*“ (kirágta [a róka] az iszákot“ „*rágja már az iszákot!*“). A másik: „*Elódzott a bocskora vagy bocskorszija*“.

LEHR ALBERT.

Jótét-lélek. Egy veszprémi népmesében olvasható a következő éjféli jelenet: „Eccer csak kocoktattya a ludvérc a zajtót, hosz szabad-é bemenni. Az zéggyik pap mingyá rámongya: Minden *jótét-lélek a zurat dicséri*“ stb. (Nyr. 8:328).

Hogy ez utóbbi mondásban a *jótéllélek* kísértetet jelent, a *minden jótéllélek a zurat dicséri* pedig kísértetszóllító mondás, ahhoz nem férhet semmi kétség. Ámde mind a mondásnak, mind a különös *jótét-lélek* elnevezésnek eredete homályos, tehát egyaránt tisztázásra szorulnak.

CzF. szótára a mondást ebben a formában ismeri: „*Minden jó lélek az Istent dicséri*“, Sirisaka közmondásgyűjteménye pedig ekképen: „*Minden jó lélek dicséri az Urat*“. Tudomásom szerint még egyszerűbb alakkal is használja a nép (legalább a dunántúli nép!) ezzel: „*Minden lélek dicséri v. dicsérje az Urat*“. S kétségkívül éppen ez az egyszerű forma az eredeti, melyből a szóbeli változat bővült.

Nem nehéz megállapítani, hogy a mondás a bibliában gyökeredzik, még pedig a 150. zsoltárnak 6. versében: *Minden lélek dicsérje az Urat* (Omnis spiritus laudet Dominum). A nép babonás félelmében a képzelte kísértő lelkekhez minden bizonnyal abbéli figyelmeztetésül intézte (és intézi) e bibliai felkiáltást, hogy a lelkek dolga az Úrnak a dicsérése, nem pedig az embereknek való ártás. A mondás alanya idővel kétségtelenül a figyelmeztetés erősítésére bővült meg, előbb a *jó*, majd a *jótét* jelzővel.

Kérdés azonban: mi a különös *jótét* szóalak magyarázata? Egynek tartjuk-e vajjon a beneficium értelmű, közhasználatú *jótét* főnévvel; avagy sajátos összetételt lássunk benne?

Az elsőt alaposan semmi esetre se tehetjük fel, hanem csupán sajátos összetételre lehet gondolnunk.

Tudnunk kell, hogy a magyar néphit azon *kimult lelkeket* (Com., Jan. 213), kik vagy egészen elkárhoztak, vagy valamiért bűnhődve (tisztulva), még nem üdvözültek, hanem az élők ártalmára törve, vagy segítségére várva, a földön bolyonganak: *lélek* (CzF.), *bolygó lélek* (CzF.), *bujdosó lélek* (Calep.), *elátkozott lélek* (vö. Bolyong, mint az *elátkozott lélek*), *hazajáró lélek* (PPB.), *kárvallott lélek* (Nyr. 2: 368), *kísértő lélek* (CzF.), *kísértet* (CzF.), *lidércz* (vö. „*Lidércznek, tündérnek, kísértetnek vélek*“ GKat. Válts. 2: 1261. — Okádja a szikrát, mint a *lidércz*) stb. neveken szokta emlegetni.

Különbséget tesz azonban az elkárhozott, rosszindulatú és a csak időlegesen bolygó jóakarátú kísértetek között. Az előbbieket

külön *gonosz, elátkozott, kárvallott* stb. *lélek, lidércz* (ludvércz), az utóbbiakat *jó- v. jótét-lélek* nevekkal nevezi.

A *jótét-lélek* tehát a magyar nép képzeletében: a még nem üdvözült jóakarató hazajáró, bolygó lélek.

A mi pedig a *jótét* alaki mibenlétét illeti, annyi eleve is kétségtelen, hogy nem azonos a közönséges *jótét* (= *jótett*) összetétellel. A *tét* az előbbiben csakis múlt idejű melléknévi igenév lehet; s hogy valóban az, bizonyíthatjuk mind a régiségből, mind a nép nyelvéből. Az előbbiből idézhetjük Pázmánynak következő mondatait: „A tehén megisméri *jó-tett* gazdáját, a szamár tudja istállóját“ (Préd. 766). „*Jó-tett* Urát haragitotta“ (l. NyK. 19:259). A *jó-tét* jelzővel kétségkívül azonos eme *jó-tett* tárgyias összetételű melléknévi igenévnek jelentése világosan am. qui bonum fecit v. benefecit, a ki jót tett (azaz: jót szokott tenni!), vagy röviden: benefactor, wohltäter, jótévő. Hogy pedig a *jótét* csak a *jó-tett*nek kiejtésbeli változata, azt meggyőzően bizonyítja ez a kiskúnhalasi népi szólás: „Ne bánd [bántsd] a *jó tét* lelköt!“ (Nyr. 15:213). Ellentétes bizonyosság a *jótét*nek múlt idejű melléknévi igenév volta mellett a Thewrewk-codexnek ezen mondata: „Ne emlekezzenek meg az en *gonoz teth* [azaz: malefactum, gonosz-tett vagy gonosz-tét] bynemrewl“ (135). Egyébként még a *jótét-lélek*kel ellenkező értelmű *kárvallott-lélek* elnevezés is világot vet a *jótét* alaki mivoltára.

RÉTHEI PRIKKEI MARIÁN.

Dugába dől (Vö. Nyr. 14:49—52. SZARVAS; 26:65—67. RÉTHEI PRIKKEI M.; MNy. 5:83. U. az, 7:215—16. KOVÁCS DEZSŐ). Ennek a szólásnak érdekes mellékalakjára bukkantam Tóth Dánielnek Egy Tekintet a' Deák Litteraturára, Magyar Országban cz. cikkében (Tudományos Gyűjtemény 1820. évf. XI. köt. 56. l.): „Több nemzetiséget elevenítő intézetek *dongába dültek*, Tudós szövetkezések széllyel oszlottak, folyó irások, Újjságok megszűntek . . .“

Hasonló példát a szólás magyarázói sem a népnyelvből, sem az irodalomból nem tudtak idézni. Sőt tudvalevően Szarvas Gábor részben épp azért nem nyugodott meg a CzF. magyarázatában, mivel-hogy nem mondanak ilyent: *dongába dült* a lakodalom (Nyr. 14:51.). Ime, idézetünk arra vall, hogy a *dugába dől* szólásnak divott ez a mellékalakja is, a mely egészen természetesen támadhatott oly vidéken, a hol a hordó *dongájának dugá* neve ismeretlen volt.

Tóth Dániel Lakszakálloson (Komárom vm.) volt ref. pap (Szinyeyi, M. Írók 14:359.). Érdemes volna végére járni, hogy szokásos-e azon a vidéken manapság is ez az alak. Mert a míg idézetünk feletlenül áll, vagy legalább a népnyelvből nem igazoljuk, arra is gyanakodhatunk, hogy vajjon nem pusztán a Tóth Dániel tudákos alakítása-e, hogy irodalmibbá tegye a szólast. Ugyanis ismerhette a P. Horváth Ádám magyarázatát a M. Musa 1788. évfolyamából (l. MNy.

7:215—16.), a ki elsőül származtatta helyesen szólásunkat a hordó dugáinak összedőléséből. Ha sikerül másunnan is kimutatnunk ezt az alakot, akkor csalhatatlan bizonytságot szerzünk belőle a *dugába dől* eredetéről.

Serleg és ajak széle közt. Tolnai Vilmos, a szólásmagyarázat terén legtöbb avatottsággal forgolódo tudósunk, e görög eredetű szállóigének hazánkbeli vándorúját nyomozván, két költőnkél: Petőfnél és Kiss Józsefnél bukkant használatára (MNy. VIII:267—68.). Idézeteit megszerezhetjük Madách lírájából is két helylyel.

Az egyik „Ha láttok is . . .“ czímű költeményének 2. versszakában van:

Kérek habzó pohárt, és kérek csókot,
Hogy részegüljek meg, felejtsek el,
De csókomnál elsápad a rózsás ajk,
Kifordul a már-már ízlett kehely.“

A másik a „Még egy szó hozzá“ 6. szakaszában:

Egy csók mézét ne szívjam siromig
*Forduljon ki ajkamnál a pohár.**

SIMONFI JÁNOS.

Föltekeri az esztét. Simonfi János (Nyr. 41:153) ennek a szólásnak eredetét a régi kerekcső lövőfegyverekkel való bánásra viszi vissza és hozzáfogván a *kisüt valamit*, arra az eredményre jut, hogy „a nép száján máig forgó ikerszólás: *feltekeri az esze kerekét és kisüt vmit* . . . izról-ízre megfelel eredetijének, a régi hadászati műkefezésnek: feltekeri a puska (pisztoly) kerekét és kisüti a töltést, a golyót“. — A fejtegetés első pillanatra igen meggyőzőnek látszik, csak közelebbi vizsgálatra tűnik fel, hogy a kerekcső puskával egyidejű, vagy legalább közeli időből való adat e szólásra nincsen. Pedig a szólás szemléletből keletkezvén, kell hogy már akkor éljen, mikor az a szemléleti tárgy s a vele való bánás divatjában van; később ez elveszhet, megszűnik, a szólás azonban megmarad. — Második feltűnő körülmény, hogy a meglévő *régibb* (mert *régi* nincsen) példák sehol nincsenek kapcsolatban puskával, pisztollyal s csak a legújabb népi és köznyelvi példák közt akad kettő, mely a *kisüt* szólással van — úgy ahogy — összekapcsolva. Simonfi megemlíti a tehető ellenvetést, hogy a *kerekcső óráját, kút kerekét, csigáját* is feltekerték, de azért véleménye szerint szólásunk csak a lövőfegyverekkel való bánásból magyarázható. Találtam azonban olyan adatot, mely világosan az órának föltekérésére utal: „Én azért meg-szánnám magamat, azt tettem, Hogy az *észi pondust fel-tekeríttem*“. (Farkas András pokolbéli útazása. 1794. 76. l.). *Pondus* minden szótári adat szerint az óra súlya, körtéje. A mint tehát az *óra pondusát*, az *óráját* föltekerték, hogy járjon, úgy tekerheti föl valaki az esztét is, hogy járjon. Meg-

* Madách I. Összes művei. Bp., 1880. I. köt. 37., 40. l.

erősíti ezt a magyarázatot az a körülmény is, hogy van még több szólásunk is, a melyben az ész óraműhöz van hasonlítva: *nem forog jól az esze kereke, hibázik fejből egy kerék, hibázik egy kereke, hiányzik egyik kereke, megbomlott a kereke (= esze), megbomlott esze kereke, elállott az esze, megáll az eszem, esze kerekei elkoptak.*

TOLNAI VILMOS.

Tátra — Fáttra. MELICH JÁNOS bebizonyította (MNy. VIII. 337—343), hogy a magyar *Tátra* = latin *Tatra*, mely a tót *Tatry* ∼ *Tatri* szóból képezett latin egyesszámú alak, először Bél Mátyásnak 1767-ből való Compendiumában található. A Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról szóló éneknek (1683) Háhn Adolftól rendezett kiadásában (Budapest, 1884, Olcsó kvtár 461—462. sz. 15. lap és EPhK. VIII. 367. lap) ezt olvassuk:

„Nehezebb hágó az mint akarmely Tátra;
Altalmenvén, jutni még sok Goliátra“.

Ez azt bizonyítaná, hogy a *Tátra* nevet más valaki, nem Bél Mátyás alkotta. Azonban ha megnézzük az említett éneknek a Magy. Nemz. Múzeumban levő kéziratát (Fol. Hung. 154), azt látjuk, hogy a kérdéses sorban nem *Tátra*, hanem *Fáttra* van. A kéziratban a *T* és *F*, bár hasonlók, végig pontosan megkülönböztethetők. De Háhn nem törekedett betűről betűre pontos kiadásra, hanem átírta, sőt itt-ott meg is változtatta a szöveget. Ez okozta a hibát. Az idézett két sor pontosan így hangzik:

„Nehezeb hago az mint akar melly Fáttra
Altalmenvén jutni még fok galiatra“.

MELICH a *Fáttra* nevet a *Tátra* keletkezéséhez hasonlóan magyarázza, s legrégebb adata ugyancsak Bél Mátyástól való. A mint látjuk, a *Fáttra* már Bél előtt is megvolt, tehát nem az ő alkotása.

SÁGI ISTVÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

Erdősi Sylvester nevééről (MNy. 8:368). Bizonyos, hogy *Sylvester János*ról nem tudjuk, milyen magyar vezetéknevet használt, ha volt ugyan egyáltalában vezetékneve, s nem közvetlenül latin nevet vett fel humanista-deák szokás szerint, mikor a krakkai egyetem albumába íratta a nevét. *Laskai Péter De Homine Magno* cz. művének ajánlólevelében (Petrus Monedulatus Lascovius: De Homine Magno. Vitebergae. 1585) felsorolja mindazokat a magyarokat, a kik 1585-ig a vittembergai egyetemen tanultak, s itt a 6—7. lapon az 1534. évszám után ezeket a neveket találjuk: „... *Faber Soproniensis, Lucas Sylvestri, Thomas de Vyhel* . . .“. Hasonlóképen közli e nevet C. E. Foerstemann (Album. acad. vitebergensis. Ex autographo edidit. Lipsiae 1841): „*Lucas silvestris*“. Révész Imre (Erdősi János, 1859) ezt *Sylvester Jánossal* azonosítja, minthogy az adatok teljesen összevágának s más *Sylvester* akkoriban nem járt ott. Magyar nevét azonban nem *Kazinczy* adta neki, mint hinni szokták (vö. pl. Nyr. 41:428). Az első

magyarosítás tudtommal a XVIII. század derekán kerül elő *Bárany György* újtestamentom-fordításában (Lauban, 1754): „A' kik az egész Uj Testamentomot fordították Magyarra, azok között igen-is tudomásunk szerint első Sylvester (Erdélyi) János . . .“ (Előlj. besz. 15). — Ugyanígy találjuk *Mossótyi Instítóris Mihály* előszavában a Károlyi-féle biblia 1776-iki lipcsei kiadásához: „*Pesti Gábor* után következett *Erdélyi János*, vagy a' mint magát Deákül nevezi: *Joannes Sylvester*“. Az *Erdősi* név tudtommal először *Denis Mihály*, bécsi könyvtárőr művében van meg: *Michael Denis*, Wiens Buchdruckergeschichte bis MDLX. 1782, 411. lap: „De bello Turcis inferendo Elegia . . . vom Verfasser Joh. Sylvester Pannonius . . . [jegyzetben] . . . halte ich ihn für einen Siebenbürger, welches auch der Namen Erdelyi, den man ihm beylegt, andeuten kann . . . [hivatkozva Laskai idézett művére, mondja:] . . . aufs Jahr 1534. Joh. Sylvester sonst Erdössy . . .“.* *Denis* nem mondja, honnan vette az *Erdélyi* és *Erdössy* neveket, de a „beygelegt“ és „sonst“ szavak arra mutatnak, hogy valamiképen tudomást szerzett róluk, talán azoktól a magyar tudósoktól hallotta, kikkel ő elég sűrűn érintkezett. Bizonyos, hogy Laskai Péter könyvét nem látta eredetiben, különben nem írta *Joh. Sylvestert* az ott álló *Lucas Sylvestri* helyett. *Denis* szavain, vagy szavainak félremagyarázásán alapszik *Weszprémi István* állítása: „Johan Sylvester, den Peter Lascovius Erdössy nenut“ (Ungr. Magazin, 1784. 3. köt. IV. r. 491—501). Később, 1792-ben, *Weszprémi István* egész cikket írt *Sylvesterről*, melyet több mással e czímeu adott ki: „Öt különös elmékedések“. Pozsony, 1795. Könyvecskéjében a „Harmadik Elmékedés. A' leg-régibb Magyar Grammatiká“-ról s ebben ezeket mondta *Sylvesterről*: „. . . 1534-dik esztendőben Vittebergába ment, és az oda való fő anya oskolának Jegyző-Könyvébe a' maga nevét ekképpen írta-bé: Ego Joannes Sylvester, aliter Erdössi, subscribo legibus Studiosorum Nationis Hungaricae, Vittebergae commorantium“. Honnan szedte ezt *Weszprémi*, honnan nem, nem birtam kideríteni; de hogy ez az adat nem való, hanem koholmány, azt már *Révész Imre* is kimutatta említett könyvében. *Weszprémi* állítása azonban hitelre talált, szerinte nevezi az egész irodalom *Sylvester-t Erdősi*nek, a vittembergai anyakönyv koholt bejegyzését is többször idézték utána (pl. Tud. Gyűjt. 1817. VIII. 57. — Új Magy. Múzeum, 1855. I. 98 stb.). Nem ártana, ha valaki még egyszer megnézné azt az anyakönyvet és más egykorú feljegyzéseket és iratokat (melyek az egyetem áthelyezésével Vittembergából részben Halléba kerültek), talán lehetne az egy kétes adaton kívül bizonyosabbat is találni a XVI. század e neves emberére; a XVIII. század valamely rejtett forrásából pedig lehet, hogy előkerülne *Sylvester* magyar névadója is, a ki azonban sem az *Erdélyi*vel, sem az *Erdősi*vel nem jár közel a valósághoz, mely sokkal inkább javasolná az *Erdődi* nevet.

TOLNAI VILMOS.

Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozataihoz. VISZOTA GYULA értékes közléseinek csak egy lapjához (MNy. VIII. 257) óhajtok két megjegyzést tenni.

1. A kérdéses rész az Akadémia 1845. évi nyelvtudományi pályairatairól számol be. Ez évben az 1843-ban kitűzött „Magyar

* *Denis* említi még a *Serestély*, *Szilvási* neveket is, de ezek más, ide nem tartozó tévedésből kerültek a szövegbe.

ékes szókötés“ cz. pályakérdés felett ítékeztek. A jelentés szerint, melyet a bírálók (Czuczor, Jászay Pál, Vörösmarty) közül Vörösmarty készített el, két mű jött komolyan számba: „A IV. számú, mely a legértelmesebb ugyan, de töredék s épp ezért a III. számú, mint bevezetett és a többinél haszonvehetőbbet“ illeti a jutalom“.

Eddig a dolog rendben van. A mit Viszota fűz hozzá, azt ki kell igazítanunk. Viszota a következőket adja elő: Vörösmartyval ellentétben Jászay Pál az igen kiváló, de csonkán maradt IV. számú munkát helyezi elsőnek, s az *Akadémia is az ő véleményét fogadja el* azzal a megokolással, hogy e csonka műről Vörösmarty is elismeri, hogy mindnél tartalmasabb. Az Akadémia tehát megfordította a Vörösmarty ajánlotta sorrendet, a IV. számú csonka műnek, melynek szerzőjéül Szvorényi József bizonyult, adta a 100 aranyat, míg a jeligés levél szerint *Szilágyi István-féle befejezett* III-as számú értekezés kénytelen volt megelégedni a második helylyel. — Ezeket írja Viszota.

De a dolog nem így van! Az Akadémia *elvetette* a Jászay különvéleményét s megtartotta a Vörösmarty sorrendjét, hogy nem a csonka (IV-es) mű kapta az első díjat, hanem a befejezett (III-as) és hogy — a mi tán legfontosabb — Szilágyi nem a kevésbé tehetséges, hanem a legértelmesebb, bár töredékmunka szerzője.

Teljes bizonyossággal kitűnik ez Schedelnek 1845 nov. 11-én kelt titoknoki jelentéséből (A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei, VIII. k. 17. lap), mely szerint a bírálók *többsége* a Quis in tam lubrica jeligéjű (tehát a III. sz.) dolgozatnak ítélte a jutalmat, míg az In der Tiefe jeligéjű (a IV-es) dicsérettel említettik.

A dolgot jobban megvilágítja Schedel hivatalos jelentésszerű hosszabb bevezetése, melyet Szvorényinak az Akadémia által kiadott műve előtt találunk (Nyelvtudományi Pályamunkák, IV. 1846). Ebből megtudjuk, hogy Czuczorral és Vörösmartyval szemben Jászay Pál csakugyan a IV. számú pályáiratnak adta az elsőseget. Az ő dicséretei után aztán Czuczor és Vörösmarty rámutattak, hogy a gazdag anyag nincs eléggé feldolgozva, a mondattan pedig egészen hiányzik. „Illy körülmények közt az Akadémia . . . kötelességének tartotta mégis annak ítélni a' jutalmat, mely mint befejezett egész, a kérdés minden részeit tárgyalja.“ Viszota Gyula hivatkozik az Akadémia jegyzőkönyveire.* Ezek azonban teljesen megegyeznek a feljebb idézett titoknoki bevezetéssel.

2. A szóbanforgó pályáiratok ismertetését azzal végzi Viszota, hogy mind a Szvorényi, mind a Szilágyi „művei a Nyelvtud. Pályamunkák IV. köteteként 1846-ban megjelentek“. A jelzett kötet azonban csak a Szvorényi művét tartalmazza. Szilágyi: „Magyar ékes szókötés“-e sem akkor, sem később meg nem jelent s maig is befejezetlenül, kéziratban hever Mármárosszigeten. Hogy 1846-ban még nem jelent meg, azt könnyen megérthetjük, ha tudjuk, hogy nem volt befejezve. Ha később ki nem nyomattatott, az nem az Akadémián múlt. Az a titoknoki jelentés ugyanis, a mely Szvorényi művét megelőzi, kimondja: „Hogy pedig a IV. számú jeles mű az irodalomra nézve el ne vesszen, szerzője annak befejezésére felszólított; mely munka mihelyt vizsgálaton át fogott menni, az Akadémia annak kijövetelét illő díj mellett eszközölni, nem késendik“.

* Ezeket éppen az ő kiváló szívessége tette számomra hozzáférhetővé.

Szilágyi ezen pályázatának kapcsán alkalmat veszünk magunknak egy kis kitérésre, hogy egy elterjedt tévedésre reámutathassunk. Arról van szó, hogy jóformán mindenki, a ki csak Szilágyi István nyelvudományi munkásságáról ír, nem látszik tudni, hogy Szilágyinak két akadémiai pályamunkája is van s mind a kettő a magyar szókötéssel foglalkozik.

Az első 1842-ben első helyen jutalmaztatott s kiadatott 1846-ban a Nyelvudományi Pályamunkák III. kötetében „*A magyar szókötés szabályai*“ czímen. A pályázatot 1840 novemberében hirdették ki, a munkák beadásának határidejéül pedig 1842 márcz. 19-ét állapították meg. Mivel Szilágyi 1842 márcz. 20-án foglalta el új helyét Szalontán (H. Nagy Sándor: Szilágyi István 8. l.), dolgozatát még mint debreczeni diáknak kellett elkészítenie és beadnia. Az eredmény kihirdetése azonban (1842 nov. 21) és a 100 arany már Szalontán találta.

Második ily nyelvészeti műve: „Az ékes magyar szókötés“, melyről fentebb bőven volt szó. Mivel a tételt 1843 októberében hirdették ki, még mint szalontai tanító elkezdette kidolgozását, de ott bizonyára csak elkezdette, mert a beadás határnapján, 1845 márcz. 23-án sem volt még készen, annál kevésbbé egy évvel előbb (Szalontáról ui. 1844 márcz. 24-én távozott. I. m. 12. l.). Midőn e második jutalomtétel sorsa eldőlt, 1845 nov. 11-én, ő már M.-Szigeten tanár.

E második művét Szinnyei (Magyar Írók) nem említi, Gyöngyösi László pedig Arany János életrajzában így ír róla: Szilágyi „Ékes szókötésével“ éppen ekkor — t. i. szalontai rektor korában — nyert száz aranyat az Akadémiától. Arany tömérdek teendője mellett még arra is ráért, hogy e munkát lemásolja, s az ő gyönyörű kéziratával ment sajtó alá“, — Itt össze van keverve a két dolgozat. Világos, hogy nem az Ékes szókötéssel nyert száz aranyat, hanem a „Magyar szókötés szabályai“-val. A mi pedig a másolást illeti — ha ez egyáltalán igaz — ez is csak az első műre vonatkozhatik és nem szabad úgy érteni, hogy mindjárt először: a pályázon, az Arany másolatában nyújtotta be Szilágyi, hiszen ő akkor még debreczeni diák volt. Arany a már az Akadémiától megjutalmazott Magyar szókötés szabályait másolta volna le és pedig egyenesen a nyomda számára. Gyöngyösi ez adata különben alkalmasint a Szilágyi szóbeli közlésén alapul, tudtommal másutt megerősítve nincs.

Szükséges volt e helyhez ezt a pár magyarázó szót fűznünk, hogy más is félre ne értse, mint Szinnyei Ferencz tette (Költők és írók. Arany J. Bp. 1909) e mondatában: (Szilágyinak) éppen Szalontán létekor 100 arannyal jutalmazza az Akadémia egy munkáját, melyet Arany másolt le. (I. m. 18. l.) E helyet nyilvánvalóan úgy kell értenünk, hogy a lemásolás a pályázat céljaira történt, holott, mint említettük, Szilágyi a pályázatot még Debreczenben írta. E két kézikönyv mellett kisebb cikkek botlásaival most ne foglalkozzunk.

Szilágyi e pályázatai, a mellett, hogy serkentőleg hatottak Arany szunnyadozó tehetségére, mint látjuk, keletkezésök külső körülményeiben is vonatkozásba jutottak Arany Jánossal. Ez indokolja meg, ha tán kissé tovább időztünk e tárgynál.

KARDOS LAJOS.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

65. **János pap országa.** (MNy. 8:37, 286.) A monda eredetét és első magyar képviselőjét, Valkai András krónikáját (1583) bőven fejtegeti Binder Jenő Prister Johannes című értekezésében (E. Ph. Közl. 10:532). Véleménye szerint a János pappal kapcsolatos szólások mind Valkaira vihetők vissza, mivel a maga idejében igen kedvelt olvasmány volt. Szól róla Heinrich Gusztáv is: Német Irodalomtörténet 1:460.

T. V.

66. **S. Zs. úrnak.** Megnyugvással fogadjuk a helyreigazítást, mely szerint az Ady-család nem Adáról, hanem Diós-Adról kapta a nevét. De ahhoz az állításhoz, hogy a családneveknél a helynév rövid véghangzója csakis Szaboles, Szilágy stb. megyékben szokott némelykor kiesni, nem járulhatunk hozzá. Íme az Édvi-Illés család előnevét s a ma is élő Edvy család a nevét a sopronmegyei Edvről kapta.

67. **Omsós és Imsós.** Az *Omsóér*, melyről az októberi füzetben Melich János írt, eszembe juttatja, hogy Bereg megyében a Tisza mellett van *Omsós* helység, Pest megyében a Duna mellett pedig (l. Helys.-névtár) *Imsós* puszta. Van-e, s ha van, miféle etymologiai kapcsolat van e két helynév között?

Sz. K.

68. **Vidla = villa.** Egy beregszászi asszonytól hallottam a „villá“-t *vidlának* nevezni. Minthogy a MTsz.-ban erről a vidékről ez az alakváltozat nincs közölve, érdemesnek tartottam följegyezni.

K. P.

69. **Népnyelvi adatokat legújabbán beküldtek:** 1. *Erdős János* (Adatok a hódmezővásárhelyi nyelvjáráshoz), 2. *Horváth Endre* (Pótlék a sümegi tájszókhoz), 3. *Kováts Ferencz* (Püski tájszók), 4. *Nászai Erzsébet* (Füzesabonyi beszélgetések és tájszók), 5. *Szinkovich Jenő* (Adatok a duna-tiszai nyelvjárás szókincséhez).

70. **Mesterségek szótára, I. rész.** Ötven iparág leírása; II. rész. Ezen iparágak összesített magyar-német és német-magyar szótára. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta Frecskay János (XVI. és 750. l.). Budapest, 1912. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája. Ára 24 korona. — E művet, mely most jelent meg, addig is, míg bővebben ismertethetjük, melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

SZERK.

TARTALOM.

	Lap
—Á —A.:	Levél a szerkesztőkhöz 288
ALEXICS GYÖRGY:	Fattyú 365
BÁN ALADÁR:	Az észtek neve 134
BARSI FRIGYES:	Tányér — tenyér 96
BAYER JÓZSEF:	Szellemdús 33
BELLOSICS BÁLINT:	Fogazott élű sarló 74
BOD KÁROLY:	Még egyszer 'pesti lélek' 412
CSAPODI ISTVÁN:	Tanulni fogtam 93
	Hályog-műtetek 93
	Fulak 94
CSOKÁN PÁL:	A hőmezővásárhelyi nyelvjárásból 380, 427
CSÜRI BÁLINT:	A nyelvjárás-kutatás módszertanához . 421
CZIRBUSZ GÉZA:	Levél a Szerkesztőkhöz 431
DOBÓCZKI PÁL:	János pap országa 37
	Karakalla 143
ERDŐS JÁNOS:	Hályog-műtetek 143
	Cohoc 240
FABÓ BERTALAN:	Lárma-fa 75
FIRTOS FERENCZ:	A Calepinus-szótár kiadásaihoz . . . 134
	Még egyszer a „c'ohoccal“ szóról . . 174
GAGYI JENŐ:	XVI. századi magyar levelek 35
—GDI:	Krisztkindli 187
	Erdélyiesség 239
	Bolgár-e vagy bulgár? 383
GOMBOCZ ZOLTÁN:	Thomsen Vilmos 1
	A magyar magánhangzók történetéből 97
	Bog és családja 119
	Bibas 120, 239
	A Thomsen-ünnepről és az Emlékkönyvről 131
	Karakalla 143
	Mutatvány a készülő Magyar Etymologiai Szótárból 241, 292
	Régi török jövevényszavainkhoz . . . 401
GRAMMATICUS:	A Magyar Figyelő nyelve 82
GYÁRPÁS TIHAMÉR:	Nyelvtörténeti adatok 269, 371, 418
H. A.:	A mi édes magyar nyelvünk 186
HEINLEIN ISTVÁN:	Adalék a magyar mesterszók gyűjtése történetéhez 331
HELLEBRANT ÁRPÁD:	A magyar nyelvtudományi irodalom 1911-ben 260
H. I.:	Pásztor 288
HORGER ANTAL:	Esztváta és zarándok 11
	Rajt, -ról és réá alaktanához 199

	Lap
HORGER ANTAL:	Bolgár-török jövevényszavaink 446
HORVÁTH ENDRE:	Pozdorjára való. Tüskére való 284
HORVÁTH JÁNOS:	Ignotus felolvasása a Nyugat magyar- talanságairól 5
IMRE JÓZSEF:	Tanulni fogtam és hályog-műtetek. 93
IVÁNYI BÉLA:	Nyelvtörténeti adatok. 227
KARDOS LAJOS:	Észrevétel Vörösmarty nyelvtudományi dolgozataihoz 463
KEMENES PÁL:	Mostoha-anya 287
	Te nem szeretsz Pesten? 336
	Kisejlik 336
	Bors helyett borsó 336
KERTÉSZ MANÓ:	Ludas 106
	Szólásmagyarázatok (Tündér Ilona. Kül- dött farkas) 433
KOLLÁNYI ÖDÖN:	A dunaradványi molnárok mesterszavai 44, 90
KOMÁROMY LAJOS:	Burjánirtás 279
KOMLÓSSY ARTÚR:	Tíz év előtt, tíz év után 95
KOZMA ANDOR:	Apacs [„Az Ujság“-ból] 373
K. P.:	Csonk 376
	Pali 432
	Legel 432
	Vidla = villa 466
KRÄUTER FERENCZ:	Fattyú 167, 413
	Parázs 225
LAMPÉRTH GÉZA:	Apacs [„Az Ujság“-ból] 374
LEGÁNYI GYULA:	Szellemdús és társai 142
LEHR ALBERT:	Tíz év előtt, tíz év után 39, 78
	Arany-magyarázatok. XXXII. El merte mondani 117
	Arany-magyarázatok. XXXIII. Reminis- centiák 164
	Arany-magyarázatok. XXXIV. Szántat- lan, vetetlen maradtam 220
	Egy szál ingbe 238
	Anachronismus Arany Toldijában 285
	Visszaperdül mint a gyűrű 286
	Rémlátó 287
	Közmondások 335
	A <i>wetterleuchten</i> magyar neve 335
	Arany-magyarázatok. XXXV. Javítások Szagát érez 356
	Arany-magyarázatok. XXXVI. 1. <i>Madár- látta</i> . 2. <i>Plágium</i> . 3. <i>Szőlősgazda</i> . 4. <i>Do- rongot ő is hirtelen kapott fel</i> 405
	Üsti 444
	Megrágtá a szijat 458
MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR:	Fulák 94
MELEGDI JÁNOS:	Még egyszer a <i>c'ohoccal</i> 29
	Lyczei János Szójegyzéke 126
	Vác = Voác? 133
	Omsóér. 364
	Bajza 409

	Lap
MELEGDI JÁNOS :	A Szepes név eredete 427
	Berneker, Slav. EtWb. 432
MELICH JÁNOS :	Fulák 28, 122, 231
	Hiedelem 143
	A tövégek palatalisatiójáról 145
	Hungari 192
	A jáasz népnévről 193, 262
	Mutatvány a készülő Magyar Etymologiai Szótárból 241, 292
	Pesti lélek = bestye lélek? 326
	Borkút 336
	A magyar Táttra-név eredetéről 337
	Erdősi Sylvester nevéről 368
	A nájnagyobb-féle felsőfokról, 385
	Bútor 408
	Táttra 431
	Gereblye 432
MÉSZÖLY GEDEON :	Rokon 121
	Erdő 366
M. J. :	Új szó? 48
	Vajákol. 96
MOENICH KÁROLY :	Székes-Fehérvár városa levéltárából 75
NÉMET KÁROLY :	Nyúlhistória 240
—NYI :	Kaiblinger Fülöp, Alkotó nyelvtudomány 231
PAAL GYULA :	Fulák 240
PAIS DEZSŐ :	Göcsej 124
	Sziut jelentő melléknevek lappangó ki- csinyítói. 300
	A hóke etymológiájához 367
	Az <i>aszó</i> elhomályosult összetételei 391
	Magyar szövegmaradványok 415
PALKOVICS SÁNDOR :	Följegyzések különféle helyekről 379
PONORI THEWREWK EMIL :	A rácz és szerb 240
	Te nem szeretsz Pesten? 384
PUTNOKY IMRE :	Szerb 33
	Visszaszívni 34
	Szóke Duna 72
	A sövényt hágni 72
	Megölő betű 73
	Budapest 172, 287
	Budapest, az ország szíve 225
	János pap országa. 264
	Anyó 264
	Nyúlhistória 287
	Szalmaözvegy 367
RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN :	Ludas 157
	A borbélyok régi magyar nevei 262
	Veres ének 263
	Versezet 264
	Egy régi németesség 325
	Bír valamivel 325
	Érzéketlen 367
	Védelem 411

	Lap
RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN :	Illa berek 436
	Jótét-lélek 459
RUBINYI MÓZES :	Révai Miklós magyar nyelvtudományi kézikönyve 54
SÁGI ISTVÁN :	Nyelvújítási adatok 375
	A magyar-oláh érintkezések kérdéséhez 419
	Tátra — Fáttra 462
SCHUCHARDT HUGÓ :	Koponya 29
SIMAI ÖDÖN :	Letartóztat 30
	Perújítás 31
	Vagyon 31
	Kazinczy Ferencz nyelvújítása 61, 109, 210, 312, 346
	Földi János Magyar Grammatikája . . . 177
	Nyelvújítási adatok 274
SIMONFI JÁNOS :	Dugába dől 460
	Serleg és ajak széle közt 461
SZABÓ ENDRE :	Bibaszb 239
SZABÓ MÁRTON :	Sajógömöri tájszók 429
SZÉKELY ISTVÁN :	Szóke Duna 143
SZEMBENYI JÁNOS :	Még egyszer szemben 233
SZERKESZTŐSÉG :	A Magyar Nyelvőr jubileuma 38
	A Bécsi-codex forrása 134
	Codex-irodalmunk forrásjegyzéke . . . 230
	Magyar és újmagyar 230
	Gagyista [„Az Ujság“ból] 374
	Mesterségek szótára 468
SZIGETVÁRI IVÁN :	Kocsonya 94
SZILY KÁLMÁN :	Váránkozik 34
	A Döbrentei-codex viszonya a Münche- nival 49
	Dörög, dördül és görög, gördül . . . 73
	Németből csinált latin szók a magyarban 136
	Világít 226
	Dicselkedik 268
	Révai Miklós „Elaboratio Grammatica Hung.“-ja történetéhez 277
	Kassai József Magyar-Diák szókönyve történetéhez 278
	Dávid Ferencz: „Rövid magyarázat“ . . 278
	Ady, Edvy 287, 468
	A <i>-kod</i> és <i>-kodik</i> igeképzők történetéhez 328
	Suhancz és suhanczár 362
SZINNYEI JÓZSEF :	A magyar ablativus-rag eredete 289
	A mi „nincs meg a M. Tájszótárban“ . . 389
Sz. K. :	Budapest utcanevei 38
	Békit, negyedévi 48
	Mihamarább 93
	Bált ~ bálát 192
	Méltatlankodik 384
	Omsós és imsós 466
SZTROKAY LAJOS :	Vízfulás 383
TOLNAI VILMOS :	Ágról szakadt, fától szakadt 69

	Lap
TOLNAI VILMOS :	A nagyság átka 70
	Parázs 70
	Sziszó 71
	Bogara van 224
	Följött a hava 225
	Irodalom 265
	Nyék 266
	Serleg és ajak széle közt 267
	Döbög: Katona Bánk bánjához 410
	Ragaszt: Arany János „Első Lopás“-ához 410
	Föltekeri az eszét 461
	Erdősi Sylvester nevérol 462
	János pap országa 466
TÖMLŐ LAJOS :	Tanulni fogtam 48
	Önmagam 96
TÖMÖRKÉNY ISTVÁN :	A kalaposság mesterszavai 138
TRENCSENYI KÁROLY :	Életpuszta 122
	Szemben 135
	Szembenyvel szemben 376
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN :	Járvány-tanító 74
	Nyúl-história 74, 192
	Rakhely 75
	Dr. Béla Obál: Hungarica Vitebergensia 129, 176
	Suvanczár 414
TR. Z. :	A Magyar Merkur 1794. évfolyamából . 272
TÚRI MÉSZÁROS ISTVÁN :	Hortobágyi tájszók 90, 139, 187, 236, 282, 334, 378
VARGHA DAMJÁN :	Adalék a Moson-Szentmiklósi nyelvjá- ráshoz 235
VELLEDITS LAJOS :	Adalékok Pápay Sámuel nyelvészetéhez 17
	Tábornok. Szócsaplár. Farkasság. Véren folyt 36
	Kresznerics Ferencz kéziratái 59
	Az ünnepnapok magyar nevei 204, 249, 344
VIDÉKI MAGYAR :	Az a bizonyos „pösti nyelv“ (az „Alkot- mány“-ból). 376
VISZOTA GYULA :	Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai 214, 255, 308, 350
WICHMANN GYÖRGY :	Arasz 320
	Erdő 320
	Ördög, érdög 321
	Múlik 324
	Orom 325
ZÁVODSZKY LEVENTE :	Nyelvtörténeti adatok 330, 369
ZSINKA FERENCZ :	A -nyi képzőhöz 143
	Nyelvtörténeti adatok 370
ZSIROS LAJOS :	Magas paripára ül 377
LEVÉLSZEKRÉNY :	48, 93, 142, 192, 238, 285, 335, 383, 431, 466
NÉPNYELV :	. . . 44, 90, 138, 187, 235, 282, 334, 378, 427
ROVÁS : 39, 78, 135, 231, 376
TÁRSASÁGI ÜGYEK :	. . . 47, 92, 141, 144, 189, 237, 285, 381, 430

SZÓMUTATÓ.

- Ablativus-rag 289
 Ábrány 147
 aczél 154
 ádámlátott ~ ádám-
 látta 405
 Ady 287, 466
 áfium 145
 ágár 449
 Agáros 330
 ágról szakadt 69
 agy-koponya 30
 ágyú 146
 ajándék 202
 ajándok ~ ajándék 17
 akol 154
 áldozó csütörtök 254
 alma-kút 394
 Álmos 297
 alól 289
 áltány 146
 aludni 258
 Ambrus ~ Ambarus 13
 András ~ Andorás 13
 angyalfia 187
 angyal-bakkancs 404
 ángyó 265
 anyó 264
 apacs 373
 apácza 13
 apát 152
 apró 102, 454
 Apró szentek 346
 arasz 320
 arat 450
 árok 105
 Árpaszó 395
 ásovány 116
 Ászár 399
 aszó 391
 Aszód 391
 Aszófő 399
 aszta 154
 asztalváta 11
 -atlan ~ -etlen 220
 atraczel 154
 ázalék 116
 Bab 151
 babona 241
 báb-ima 241
 Bábolna 241
 Bács 248
 bádóg 242
 baggadozik 298
 baggat 298
 baglineza 243
 bagó 243
 bagoly 120
 bagoly-hús 243
 bagzik 390
 baj 243
 Bajdásszó 392
 bajnok 243, 244
 Bajza 409
 bajzát 410
 baka 403, 453
 bakacs 404
 bakacsin 245
 bakancs 227, 404
 bakáz 298
 bakdácso 298
 bakfencz 299
 bakfitty 299
 bakik 298
 bakkán 298
 baklik 245
 bakó 102, 246, 450,
 454
 bakol 245
 baksi 298
 baktat 246, 298
 bal 246
 Balata 247
 Baláta 247
 Balaton 153, 247
 balfasz 239
 Bálint 247
 bális 247
 balka 246
 Bálmos 420
 balócz 246
 balog 246
 balta 247
 bálvány 370
 bán 248
 banya 156
 Baranya 292
 Baraszó 393
 barát 14, 152
 baráti 274
 Barkaszó 394
 barkóca 13
 barom 105
 baroméló 330
 bársony 402
 Bársonyos 402
 bator 105
 be- 294
 -be 294
 bebegyulál 390
 behatás 84
 behozatal 280
 behozni 279
 béka 450
 békít 48
 bekövetkezik 274
 Bél 293
 bél 293
 belé 294
 belénd 152
 béles 293
 beli 293
 beljebb 294
 belől, belső 294
 bélyeg 105, 297
 -ben 294
 benn, bent 293

- bennünket ~ bennet-
 ket 293
 berbencze 420
 Berekszó 392
 Berettyó 396
 berbécs 139
 bérétva 14
 berk 394
 Bernát 152
 besenyő 295
 beste lélek 326
 bestye 412
 Bészkdé hegyei 338
 Besztérece 16
 bérzsény 295
 betart 83
 betű 5, 104
 betűrend 274
 betűszedő 375
 betyár 296
 bevitel 280
 bibaktalan 121
 bibasz 120, 239
 bika 450, 455
 bilincs 450
 bilochus 297
 bilyog 297
 birka 139
 bir valamivel 325
 bitang 409
 bivaly 154
 bizik 120
 bizony 33
 biztok 274
 bocsánik 101
 bocsát 101, 454
 bodnár 155
 bog 119
 bogács, bogács 120
 bogara van 224
 bogázik 224
 boglya 100, 120, 451
 boglyas 120
 bogolya 120
 bojnyik 245
 bojtörján 404
 boka 403
 bókony 146
 bolond 152
 bolyog 120
 bonyolít 120
 bor 102, 455
 bór, buór 393
 borbély 262
 Borfó 393
 Bori 393
 borjú 100, 451, 456
 borkút 336, 393, 455
 boroszlán 153
 borpatak 393
 bors 100, 454
 borsó 100
 Borszék 394
 Borszó 393
 bortöltő 330
 borviz 393
 Borvölgy 393
 borz 102, 455
 Bossászó 395
 boszankodik 102, 401
 boszant, bosszú 401
 449, 454
 botránkozik 34
 bödöny 155
 bödölöcske 272
 bögöly 103
 böjt elő vasárnap 251
 böjt fő 251
 -ból 294
 böles 248
 bölcselkedni 269
 bölcső 104
 bölény 103
 böngyöle 390
 buárlani 298
 bucsú 101
 Budapest 172, 287
 Budapest az ország
 szíve 225
 buga 119
 búga 120
 bugojék 100
 bugoly 120
 buggyan 300
 bugyi 299
 bugyog, bugyogó 299
 bugyor 408
 buhu 299
 bujár 298
 bujdácsol 298
 bujdász 298
 bujdokik 298
 bújdosik 298
 bújik 298
 bujka, bújkál 298
 bujt 298
 bujtás 227
 buk 299
 bukáz 298
 bukdácsol 298
 bukfencz 299
 bukkik 298
 bukkán 298
 bukló 298
 buksegg 299
 buksi 298
 bulátott 405
 bulgár ~ bolgár 833
 burján 153
 Búr-patak 393
 búsz 455
 bútor 408
 butykáz 300
 butykos 299
 bútyor 408
 buttyogató 300
 buvál, búvár 298
 búvik 298
 búza 449
 buzgólkodni 269
 búrü 154
 Cchoccal 29, 174, 240
 csabak 451
 csafirinka 390
 csalán 451
 csalfa-villám 336
 császár 155
 cseléd ~ család 151
 cselőke 390
 csellegő 390
 csend 116
 csendbiztos 275
 csepefa 379
 cserény 334
 csereszt 272
 csétért 151
 csibe 451
 csiger 454
 csikós 236
 csikszár 94
 csillagos 305
 csinál 150
 csiri-csári 272
 csizma 150
 csombor 155
 csonk 376
 csonka hét 251
 csonthagyó 251
 csoport 101—2, 451

- csöbrös 227
 csöhej 125
 csök, csökik 103
 csöpü 103
 csöpüstráng 127
 csuhuk 240
 csuklya 150
 csübenkezik 389
 csühenkezik 389
 csüvelködik 389
 czafrinka 390
 czanga 139
 czégér 203
 czék ~ czók 203
 czenczér 227
 czérkad 390
 cziczakány 105, 146
 czikkely 12
 czimbora 13
 czitrom 145
 czubokol 272
 czudar 371
 czulák 94
 Dédelget 74
 deget 151
 dészű 150
 dévankozik 272
 Diászó 395
 dicsekedni 268
 dicsőlködik 269
 díj 275
 dilinós 379
 dimberedik 74
 dinnye 156
 dísz 116
 disznó 150
 divat 275
 dobog 410
 döbbög 410
 dönczöl 74
 dördül 73
 dörög 73 [396
 Drávaszád ~ Draszád
 dugába dől 460
 Dugászó 392
 düllékeny 116
 Eczet 152
 Edvy 466
 egér 323
 egy 181
 egyes 83
 egy szál ingbe 238
 Eibenthal 401
 ék 116
 él 320
 elárul 84
 elbávászkodik 390
 elbogárzik 224
 életpuszta 122
 eleveny 146
 ellenében 234
 elmagyarázni 275
 el merte mondani 117
 előfiú 290
 előfizető 375
 elől 290
 előtt 78
 eltekintve 86
 élvezetüres 122
 enyém 147
 epe 320
 eplény 153
 Erdély 125
 érdemesíteni 275
 erdő 320, 366 [462
 Erdősi Sylvester 368
 eresztéven 366
 érzéketlen 367
 espély 203
 estve ~ esve 14
 eszegfa 123, 127
 eszró 14
 ész (népnév) 134
 észtena 13
 észterga 13, 16
 Esztérgom 16 [14
 észteraha ~ észterha
 észterha 13, 16
 észterhaj 203
 észterunga 16
 esztovata 11, 16
 ezred 375
 Fa 414
 fáchya-fa 371
 Fadd 303
 fagyapot 280
 fahaj 203
 fajár 116
 fáklya 150
 farj 130
 Farkasasó 397
 Farkaslik 400
 farkasság 37
 fassin 330
 fától szakadt 69 [462
 Fátra 337, 343, 431,
 fattyú 167, 365, 413
 fazék 242
 fédel 203
 fedeles 420
 fegyver 150
 fehér hét 254
 Fehérsa 300
 fej 320
 Fejércse 300
 Fejérd 300
 Fejérkő 302
 fekete kávé 286
 fekete vasárnap 253
 felcsap 84
 felebaráti 274
 felezol 390
 felfuat 130
 feljött a hava 225
 fellengés 375
 felszámítani 275
 félt 200
 féltékeny 116
 fene 400
 fennható 276
 fenntartás 83
 fenyő 320, 400
 fészek 320
 fogazott élű sarló 74
 foglalkozni 275
 folyadék 116
 folyani 29
 folyófü, folyóka 29, 94
 fon ~ fony 145
 Fonó ~ Fonyó 400
 Fonód ~ Fonyód 400
 Fonyasó ~ Fonyászó
 400
 Fonyód 303
 forgács 366
 forgatás 227
 fortély 203
 fő-koponya 30
 földhöz ragadt sze-
 gény 107
 fölény 84
 fölfolyó 29
 föltartóztat 31
 föltekéri az esztét 461
 főnév 116
 főszolgabíró 375
 főzet 116
 frigy 150
 fulás 29

- fulák 28, 94, 122,
 231, 240
 fulánk 94
 fulik ~ folyik 235
 furgánt 372
 furtomos 33
 futtyogató 300
 fülök 302
 fürdő 320, 366 [405
 füstlátott ~ füstlatta
 fűvész 116
 Füzegy 146
 fűzkút 394
 Gacsos 390
 gagyista 374
 gagyog 299
 gajmós 390
 galagonya 156
 galamb 151, 154
 galant 228
 galéta 420
 galgala 68
 gallan 75
 galy 154
 gamahó-kő 371
 ganaj 203
 Garam 145
 garázda 14, 330
 garczon 130
 garonda 68
 gát 151
 gede 33
 gedél 74
 gélyáta 420
 gémbereidik 74
 gereben 153
 gereblye 156, 432
 Gerend 397
 geszal csütörtök 346
 gihej-göhej 125
 glét 203
 golyva 203
 Gorond 394
 göcs 125
 Göcsej 124
 gödény 103, 146
 gödölk 127
 göhej 125
 gönczöl 74
 gördül 73
 görény 103
 görög 73
 göröncsér 155—6
 göröngy 420
 gözü 103
 gresli 76
 guba 119
 gubacs 120
 gubaracz 379
 gubita 120
 gubó 119
 guga 120
 gugyog 299
 gulyás 236
 gusalütő vasárnap 252
 guzsaly 155
 guzsár hét 252
 guzsba 420
 gübü 384
 gyablomafor 76
 gyalom 105, 455
 gyapáros 76
 gyapjú 451, 456
 gyémánt 150
 gyenót 76
 gyéplő 104
 Gyergyó-Bélbor 394
 gyertya-szentelő 208
 gyilkos 150
 gyom 102
 gyoporét 390
 gyöngy 104
 gyótény 94
 gyüladék 116
 gyü 390
 gyúl 451
 gyümölcs 104, 390
 gyümölcs-oltó-boldog-
 asszony 209
 gyűrű 103
 gyűszű 103
 Hadaszó 399
 hágeső 364, 366
 hajfodorító 262
 hajlamos 143
 hajnalika 94
 hála 12
 Halmaszó 394
 Halottak napja 346
 hályog-műtettek 48,
 93, 143
 Hamarászó 395
 hamvazó szerda 251
 Hányiszó 392
 haragos 32
 harang 457
 harangfű 94
 haraszt 152
 harioska 94
 harkály ~ harokály 14
 hasók 302
 határjárt-levél 228
 határnok 116
 hathagyó 250
 hazafi 276
 házól 289
 hébér 229
 Héjjaszó 395
 Héjő 396
 hékü 390
 Hellászó 392
 helymes 371
 helypénz 375
 henttler 371
 héthagyó 250
 Hévaszó 395
 hevenyébe 146
 hiedelem 143
 hiszékeny 276
 hiszem 33
 hétbenhagyó-vasár-
 nap 250
 hitelencze 68
 hitelmes 276
 hogy 146
 hóka 307
 hókány 77
 holdas 308
 holdnap 330
 homok 100
 Homoróaszó 395
 honfi 276
 honnét 203
 hony 146
 hony ~ hon 145
 hordó 420
 horhára fagyott 380
 horvát 14, 341
 hosszú 203
 Hosszúaszó 394
 Hosszúszó 394
 hovályos 77
 hozzám 203
 hóke 307, 367
 Hungari 192
 hupores 303
 húr, hurok 101
 húshagyó 251 [250
 húshagyó-szombat

- húshagyó-vasárnap
 250
 husvét 254
 huszár 432
 huzam, huzamos 33
 hülye 150
 Ibafálva 401
 Ibaszó 401
 ifjonez 68
 íj 195
 íjász 195—6
 ikér 105
 ikes-iktelen igék 182
 ildomos 105
 illa berek 437
 illani 437
 illuzórikus 137
 imolya ~ imola 150
 imsós 466
 Inaszó 398
 iralom 266
 irány 276
 irányában 234
 irat 116
 irodalom 265
 ispán 153
 iszapfű 94
 isztóháta 11
 itt 200
 íves 196
 izzadék 116
 Jámbor 396
 Jancsi 331
 Jankó 371
 János pap országa
 37, 264, 466
 janót 77
 járvány-tanító 74
 jász 154, 193, 262
 Jászó 396
 Jászvásár 193, 262
 Jazyges 194
 jegenye 152
 jószágos ~ jószág 33
 jótét-lélek 459
 jött ~ ment 84
 juhász 236
 Kabalaszó 397
 kaczej 203
 kaczor 154
 kád 152
 kádár 155 [395
 Kajászó (Szent-Péter)
- kamó 390
 kanász 236
 kancsó 102, 454
 kanyaró 105, 455
 kapitíha 371
 kapuczán 273
 káptalan 17
 Kara 400
 kara ~ gara 400
 karácsony 14, 145, 153
 karácsonyfa 331
 karácsonfia 187
 Karád 303, 404
 karaj ~ karé 400
 karaj 203
 karakalla 143
 karám 282
 Karaszó 400
 Károly 146, 150
 Kárpát 338
 kártya 150
 kárvallott 405
 Kaszó 395
 Kécske 302
 kedv 116
 kegy 116
 kék 301
 Kékcse 302
 Kéked 301
 Kékes 301
 Kékkó 302
 Kéksa 302
 kendër 105
 kény 116
 képez 86
 képzelet, képzet 276
 képzik 287
 kérészfiam 14
 keresztény 153 [254
 keresztjáró-vasárnap
 keresztfekvő-
 csütörtök 346
 kesely 307
 keselyű 456
 Késmárkihavasok 338
 késni, késő 432
 kesztyű 366
 Keveháza 395
 kevés 281
 kézimunkázni 143
 kiadó 375
 kiált 202
 kicsiny 105
- Kilenczben hagyó
 vasárnap 249
 kin 455
 kincstárnok 30
 kintorna 12
 király 155, 202
 kis 105, 281
 Kis-Asszony napja 345
 kisejlik 336
 kis-husvét 254
 kis-karácsony 205
 kis szulák 94
 kivitel 280
 kocsán 454
 kocsonya 29, 94
 -kod és -kodik ige-
 képzők 328
 kokanya ~ kókonya
 398
 kókonya 29
 Kolozsvárt ~ Kolozs-
 várott 200
 Komárom 145
 komárnnyék 420
 komló 100
 komornyik 150, 156
 komplár ~ kompolár
 13
 kondás 236
 Kondorászi 392
 konkoly 155
 koponya 29
 koporsó 101—2
 kor 101 [14
 korcsma ~ korcsoma
 korcsmáros 14
 korcsolyázni 202
 kóriczál 331
 Korlát 152
 korom 101
 kos 102
 Koszó 396
 kóta 12
 Kotroczó 399
 kovacs 303, 396
 Kovás 396
 kovász 14
 Kovászó 395
 Kovásszó 396
 Kőcse 301
 köhej 126
 kökény 103 452
 kököresin 103

- köldök 104
 köles 420
 kölyök 150
 kölyű 104
 Köpesény 302
 köpi 103
 Körtasszó 395
 körte 452
 körtve ~ körtöve 14
 kötet 116
 kövec 303
 kövér csütörtök 250
 közöl 289
 közt ~ között 200
 krajczár 203
 kucsma 420
 kulcsár 155
 kullancs 228
 kút 101
 kuttyogató 300
 Küküllő 452
 küldött farkas 434
 kürtő 228
 küszküllő 384 [14
 kvártély ~ kovártély
 Lampongás 419
 lárma 273
 lárma-fa 75
 Laszi 397
 látat 116
 lazac 154
 Lázi 397
 lázit 276
 leadni 279
 léány 202
 lebilincsel 31
 ledarál 31
 lefizet 31
 lefoglal 31
 leg- 389
 legel 432
 legyaláz 31
 legyilkol 31
 lejárja magát 276
 leköszönni 31
 lélek 320
 léllah 203
 lemásol 31
 lemondani vmit 279
 lenevet 31
 lengyel 150, 156
 lépcső 364, 366
 léram 204
 léság 203
 leszokik 31
 leszolgál 31
 letartóztat 30
 létbeszédés 287
 letét 276
 leveles 108
 lispás 380
 lisztes 160
 lóhátról beszél 377
 ludas 106, 157
 ludász 116
 Madárlátta 405
 madrácz 228
 maga 96
 magányos 146
 magasabb 84
 malaszt 151
 maláta 14
 malom 145
 mátos 380
 Máttra 337, 343, 437
 Mátyás ugrása 209
 medve 152
 megbaklik 245
 megbékülés 48
 megdöbben 410
 megfizet 31
 meggyilkol 31
 megigyezni 187
 megnevet 31
 megölő betű 73
 megrágt a szíjat 458
 megszolgál 31
 Megyaszó 393
 mégyék 146
 méhés 116
 meleg 324
 mell 388
 mellett 388
 mely 388
 méltatlankodni 384
 mentencze 68
 Menyháza 399
 mennykő 74
 mennyütőkő 74
 mer 118
 mericze 369
 meritórikus 137
 mérvadó 83
 mesterszó 331
 mészáros 155
 mezsgye 149
 mielőbb 93
 Mihály 150
 mihamarabb 93
 milliom 145 [346
 Mindszentek napja
 minű 33
 miután ~ minthogy 85
 módos ~ mód 33
 mogyoró 146
 mókusadta 406
 molnár 14, 155
 moly 155
 Monakháza 398
 mondi, szedi 259
 monó ~ monak 398
 Monóréte 398
 Monosza 398
 Monyásza 399
 morotva 14
 morvány 14, 153
 most fogták ~ mos-
 fokták 14
 mostoha-anya 287
 motóla 13
 múlik 324
 mulva 79
 múdarab 277
 művelet 277
 Nagygyal 385
 nagylét 253
 nagymérvű 83
 nagyság átka 70
 Nagyszó 393
 nájnagyobb ~ nál-
 nagyobb 385 [385
 nájszebb ~ nálszebb
 nálamnálnagyobb 388
 napfogyatkozás 375
 naszád 152
 nedv 116
 négy 320
 negyedévi 48
 negyvenlő bűjt 252
 néjszebb 385
 nekibogárik 224
 nélkü 389
 névszó 116
 notórikus 137
 növevény 116, 366
 nyavalya 150, 156
 Nyék 266
 nyerészkedni 277
 -nyi képző 143

- Nyilaszó 392
 nyíró 262
 nyomadék 116
 nyoszolya 150
 nyúl-história 74, 192,
 240, 287
 nyúlka sütötte 406
 nyúllátta 406
 nyuszika adta 406
 nyüst 149
 Obligatórikus 137
 ocsú 102
 odaállít 83
 ok 101
 okodalom 68
 oldalt 200
 olló 102, 452
 omsóér 364
 omsós 466
 onnét 203
 organa ~ orgona 398
 ormó, orom 325
 oroma 68
 oroslán 105, 404
 orsó 101
 Orsolya 150
 orv 452
 oszét 197
 oszlop 14, 16
 oszré 14
 osztorú 16
 osztováta 11
 ott 200
 ökör 103
 öl 320
 ölyű 104, 456
 önmagam 96
 ördög 321
 öreg 104
 ösztön 153
 ösztörű 14
 Padmaly 154
 pajót ~ pajód 152
 pajzán 409
 pakilincs 243
 palást 14, 151
 pálcza 12
 Pál fordulása 208
 pali 432
 Panna 229
 paplonez 94
 páprágy 152
 paraj 203
 parants 116
 paraszt 152
 parázs 70, 225
 parázs-pénz 273
 pászta, pásztágy 153
 pásztor 288
 patkány 145
 patka-tikmony 391
 pázsit 151
 pecsét 151
 pelengér 229
 pelyva 156, 229
 pemet 152
 penész 153
 pénztár 30
 percz 277
 pereszlen 153
 perújítás 31
 Pest 151
 pesti 412
 pesti lélek 326, 412
 pimasz 121, 375
 pirkó, pirók 308
 pizma, pizsmog 121
 pityár 296
 pletyka 150
 plik-fogó 229
 pogány 145
 pók 258
 pokol 154, 341
 pólya ~ póla 150
 polyva 203
 pontyol 229
 Porkászó 392
 porongy 152
 posztágy 153
 pozdorjára való 284
 provizórikus 137
 puhu 299
 puli 140
 purzsa-bárány 139
 Pusztafonyászó 400
 puttyogató 300
 puzdra ~ puzdora 13
 pünkösöd 254
 -ra 199
 rácz 33, 240
 ragad 411
 ragaszt 410
 rajt 199
 rakhely 75
 rást 273
 rásza 152
 réá 202
 rébzik 287
 réf 203
 regelő hétfő 206
 rekkent 370
 remény 116
 rémes, rémzik 287
 rend 152
 revül 287
 Rézmárk havasa 338
 rizike 128
 rója a falut 107
 rókát nyúz 325
 rokon 121
 rokony 146
 -ról 199
 rovás 284, 420
 rovás-pénz 418
 rögecs 128
 röhej 126
 róke 308
 rőt 308
 röviddel 84
 Saját 202
 sajnál 203
 Sajó 396
 sajt 105 455
 sajtár 203
 saláta 150
 salokfű 123
 sápi zsolttár 264
 sarang 384
 Sarkad 303
 sarló 452
 Sárszó 399
 sat 128
 sátor 105
 sebezni 277
 segély 116
 semmi 281
 sereg 105
 sering 384
 serke 104
 serleg és ajak széle
 közt 267, 461
 serte 452
 siket vasárnap 253
 sima 105
 sógor 12
 sóhajtozni 203
 somkút 394
 söpörni 104
 sópró 103

Szómutató.

- sövényt hágni 72
 stréhel 203
 strimfli ~ stirimfli 14
 suhancz 362
 suhanczár 362, 414
 sulak 123
 suttyáng 94
 suvanczár 414
 süket villám 336
 süveg 452
 sváb ~ sováb 14
 svéd 415
 szabad 152
 szagát érez 383
 szakállverő 262
 szalad 152
 száldok-fa 371
 szalmaözveggy 367
 szalupos 274
 szándok ~ szándék 17
 Szaniszló 12
 szár 304
 Szarakszó 397
 száraz villám 336
 szárcsa 304
 szárcsi 305
 Szarkaszó 395
 szárlábú 305
 Szárszó 392, 399
 szarú-fa 102, 449
 szátva, szátyiiva 11
 szátyiva 150
 Szegzárd 306
 szégyenit 226
 szék 393
 székely 124
 szelemen 153
 szellemdús 33, 142
 széllyel 150 [376
 szemben 135, 233,
 szemét 151
 szemők 302
 szemölcs 453
 szemsa 302
 szél-szó 71
 szent 12
 Szepes 427
 szeplő 104, 456
 szerb 33, 240
 szerény 116
 szeret vhol 336, 384
 szerha 16
 szesz 456
- Szészárma 303
 szíszó 71
 szík 393
 Szikaszó 393
 Szikszó 392
 Szilakszó 397
 szilkút 394
 szín 153
 szírony 105
 szirt 105
 sziszegő 116
 szívály 116
 szoba 12
 Szobászó 392
 szobor 12
 szó-csaplár 37
 szolgabíró 230
 szongor 454
 szovata 11
 szovatos 153
 szó 303, 305
 szöcske 366
 szód 303
 szök 104
 szóke 303
 szóke Duna 72, 143
 szálló 104, 453
 szőrigő 305
 szövedékes 277
 szulak 94, 232, 240
 szulánk 94
 szünni 103
 szűrni 103
 Tábarnok 36
 tajigás 236
 tanulandók 48
 tanulni fogtam 48, 93
 tanya 156
 tanyás 236
 tányér 96
 taps 277
 taraj 203
 Tarcas, tarcsa 303
 Tarcsafalva 303
 Tarczal 342
 Tard 303
 tarka 302
 Tarkó 302
 tarvarjú 304
 Tátra 337, 431, 462
 távoly 388 [33
 tehetséges ~ tehetség
 télizöld 301
- teljesítmény 288 [13
 templom ~ tempolom
 tengély 104
 tenger 105
 tengeri 285
 tenyér 96
 tényleg 84
 téres 32
 Tétény 145
 Tipászó 397
 Tiszovicza 401
 tiszt 151
 titoknok 116
 tíz év előtt ~ után 39,
 78, 95
 tizóraizni 143
 toklyó 102
 tolni ~ tolyni 388
 topoly 154
 tor 102
 torkos csütörtök 250
 torma 101
 tornác 14
 toronygy 153
 Tortol 338
 tömény 103
 Tömörd 303
 tönk 421
 tönköly 421
 törvény 103
 trébel 203
 tulok 101, 455
 Turtur 338
 turul 455
 tuzok 449
 tükkör 456
 Tündér Ilona 433
 tűrni 103
 tüskére való 284
 -ű -ű képző 321
 ugrandozik 34
 úgy ~ mint 86
 új esztendő 205
 ujévfia 187
 Ungari 192
 únap 255
 urok 101
 út ~ utat 101
 után 78
 ügyész 116
 ünő 104, 398
 üres villám 336
 ürü 104

- üstfa ~ üsfa 14
 üsti 444
 üszögös-szent-Péter
 208
 Vác 133
 vagyok 146
 vagyom 33
 vagyom, vagyonság 31
 vajákos 96
 vályú 100
 váránkozik 34
 Váraszó 397
 vásárfia 187
 vásárlatta 405
 vecsernye 156
 védelem 411
 vék 100
 vércse 306
 veremény 116
 véren folyt 37
 veres ének 263
 Vereskő 302
 Verespatak 307
- Vérke 307
 vërs 100
 verseny 146
 versezet 264
 Vigaszó 392
 világirodalom 266
 világít 226
 világlátott 405
 világos hét 252
 villa 432, 466
 villámhárító 376
 villog 336
 vinnye 230
 virág vasárnap 253
 viszfulás 383
 visszamond 84
 visszaperdül mint a
 gyűrű 286
 visszaszívni 34
 vízbehányó-hétfő 254
 vízbehányó-kedd 254
 vízbevetélő-hétfő 254
- vizfulás 232
 vízhorta gyerek 69
 vizkereszt 206
 vödör 432
 vöntör 380
 Vörösberény 304
 Zabáló csütörtök 250
 zabgyerek 69
 zabola 150
 zahéjos 380
 zára 420
 zarándok 11, 15
 zér ~ zër 420
 zokony 146
 zománcz 14
 zöld 301
 zöld csütörtök 253
 zug ~ zugoly 120
 zuhaj 126, 203
 zurboló-siska 384
 zsinat 152
 zsirnemlatta 405
 zsöllye 150

VIII. ÉVFOLYAM.

1912. JANUÁR.

1. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

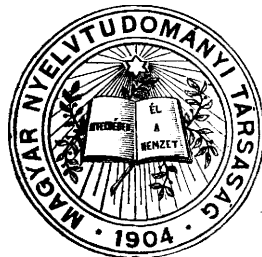
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

71. FÜZET

1912. JANUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1912.

TARTALOM.

	Lap
Thomsen Vilmos, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	1
Ignotus felolvasása a Nyugat magyartalánságairól, <i>Horváth János</i> -tól	5
Esztováta és zarándok, <i>Horger Antal</i> -tól	11
Adalékok Pápay Sámuel nyelvészetéhez, <i>Velledits Lajos</i> -tól	17
Szó- és szólásmagyarázatok: Fulák, <i>Melich János</i> -tól; Még egyszer a c'ohoccal, <i>Melegdi János</i> -tól; Koponya, <i>T. Z.</i> -tól; Letartóztat, Perújítás, Vagyon, <i>Simai Ödön</i> -tól; Szellemdús, <i>Báyer József</i> -tól; Szerb, Visszaszívni, <i>Putnoky Imre</i> -tól; Váránkozik, <i>Szily Kálmán</i> -tól	28
Nyelvtörténeti adatok, <i>Gagyi Jenő</i> -tól, <i>Velledits Lajos</i> -tól és <i>Dobóczki Pál</i> -tól	35
Különfélék: A Magyar Nyelvőr, Budapest utcanevei, <i>Sz. K.</i> -tól	38
Rovás, <i>Lehr Albert</i> -tól	39
Népnyelv, <i>Kollányi Ödön</i> -tól	44
Társasági ügyek: Választmányi és felolvasó ülés 1911 november 21-én	47
Levélszekerényünk: 1—4	48
Borítékon: Értesítés. — Jelöléseink magyarázata. — Hangjeleink.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

JELÖLÉSEINK MAGYARÁZATA.

Szótárainkra s egyéb forrásművekre hivatkozva, helykimelés okáért következő jelölésekkel élünk:

Ball.: Ballagi Mór szótárai. A zárjelbe tett szám a megjelenés éve.

Bart.: Bartal Antal, A Magyarországi latinság szótára, 1901.

Beszt.: Besztercei szószedet (kiad. Finály H.).

Cal.: Dictionarium Calepini, 1585 és 1590.

*Codex*ek: *Apost.*: Apostolok méltósága 1521 (Nyelveml. VIII.); *BirkC.*:

Birk codex (XV.); *CornC.*: Cornides codex (VII.); *CzechC.*:

Czech codex (XIV.); *DebrC.*: Debreczeni codex (XI.); *DomC.*:

Domonkos codex (III.); *DöbrC.*: Döbrentei codex (XII.)

EhrC.: Ehrenfeld codex (VII.); *ÉrsC.*: Érsekújvári codex

(IX—X.); *FestC.*: Festetics codex (XIII.); *GömC.*: Gömör

VIII. ÉVFOLYAM.

1912. FEBRUÁR.

2. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

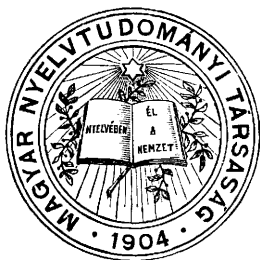
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

72. FÜZET

1912. FEBRUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1912.

TARTALOM.

	Lap
A Döbrentei-codex viszonya a Münchenivel, <i>Szily Kálmán</i> -tól	49
Révai Miklós magyar nyelvtudományi kézikönyve, <i>Rubinyi Mózes</i> -tól	54
Kresznerics Ferencz kéziratái, <i>Velledits Lajos</i> -tól	59
Kazinczy Ferencz nyelvújítása, XXIII. <i>Simai Ödön</i> -tól	61
Szó- és szólásmagyarázatok: Ágról szakadt, fától szakadt, A nagyság átka, Parázs, Sziszó, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Szőke Duna, A sövényt hágni, Megölni betű, <i>Putnoky Imre</i> -tól; Dörög, dördül és görög, gördül, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Fogazott élű sarló, <i>Bellosics Bálint</i> -tól; Járvány-tanító, Nyúl-história, Rakhely, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól; A' lárma-fa, <i>Fabó Bertalan</i> -tól	69
Nyelvtörténeti adatok, <i>Moenich Károly</i> -tól	75
Rovás, <i>Lehr Albert</i> -tól és <i>Grammatikus</i> -tól	78
Népnyelv, <i>Kollányi Ödön</i> -tól és <i>Túri Mészáros István</i> -tól	90
Társasági ügyek: Választmányi és felolvasó ülés 1911 december 12-én	92
Levélszekrényünk: 5—15	93
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság tisztikara és választmánya 1912-ben. — Fizetők.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát, legegyszerűbben a januári füzethez mellékelt pósta-utalványon, a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
tisztikara és választmánya
1912-ben.**

Elnök: Szily Kálmán.

Alelnök: Ifj. Szinnyei József.

Titkár: Gombocz Zoltán.

Jegyző: Horger Antal.

Pénztáros: Tiringér Béla.

Budapesti választmányi tagok:

Ásbóth Oszkár	Herman Ottó	Sebestyén Gyula
Balassa József	Horváth János	Simai Ödön
Beöthy Zsolt	Komáromy Lajos	Simonyi Zsigmond
Csapodi István	Lehr Albert	Tagányi Károly
— Erdélyi Lajos	Melich János	Tolnai Vilmos
Freckay János	Nagy Gyula	Vikár Béla
Gyomlay Gyula	Négyesy László	Viszota Gyula

Vidéki választmányi tagok:

Csengeri János (Kolozsvár)	Paal Gyula (Maros-Vásárhely)
Dézi Lajos (Kolozsvár)	Pap Károly (Debreczen)
Erdélyi Pál (Kolozsvár)	Pápay József (Debreczen)
Karácsonyi János (Nagyvárad)	Réthei Prikkel Marián (Esztergom)
Kardos Albert (Debreczen)	Szilády Áron (Kiskun-Halás)
Mészöly Gedeon (K.-Szt.-Miklós)	Zolnai Gyula (Kolozsvár)

1911 december 31-ig.

1911-re tagdíjat fizetett: Baranyai Gyuláné, Bíró István, Gulyás István, Lauschmann Gyula, Méray Irén, Mészáros Kálmán, Sztrokay Lajos, Takács Márton. Összesen (l. 70. füz.) 4943 kor.

1912-re tagdíjat fizetett: Darvas Adolf, Györgyey Illés, gróf Károlyi Lászlóné, Kelemen Béla, Kherndl Antal, Magyary Géza, Moldvai Vilmos, T. Nagy Imre, Nagy Ödön, Pap Károly, gróf Teleki Tiborné, Tóth Károly, Váczy János, Vásárhelyi Imre, Závodszy Levente. Összesen 150 kor.

1912-re előfizetett: Nagybecskerek: községi főgimnázium, Nagyvárád: Hadapródiskola, Pécs: Hadapródiskola. Összesen 30 kor.

1912 január 31-ig.

Alapítványt fizetett: Budapest: Országos Kaszinó 200. Összesen 9400 kor.

1911-re tagdíjat fizetett: Békési Gyula, Schütz József, Szabó Viktor, Takáts Lajos. Összesen (l. főntebb) 4983.

1911-re előfizetett: Selmeczbánya: Kath. nagygyimnázium. Összesen (l. 70. füz.) 3935 kor.

1912-re tagdíjat fizetett: Gróf Almássy Dénesné, Alszeghy Zsolt, Altschul Adolf, gróf Apponyi Lajosné, Ascher István, Bajza József, Bakó Sándor, Baksay Sándor, Balassa József, Barabás Samu, Bátky Zsigmond, Baumgartner Alajos, Bedő Albert, Berczik Árpád, Berghoffer Károly, Bogdánfy Ödön, Bónis Károly, Csoma József, Dóczy Imre, Dósa Imre, Ecséri Lajos, Erdélyi Pál, Erdős János, Farkas Sándor, Fiók Károly, Fischer-Colbrie Ágost, Freckay János, Frencz Géza, Gárdonyi Géza, Gauthiot Róbert, Gépész Mihály, Girardi István, Goldziher Ignác, Gönczy Béla, Gyömöreý Vincze, Györy Árpád, Györy Tibor, Herman Ottó, Horger Antal, Horváth János, Horváth Jeromos, Horváth Sándor, Ilosvay Lajos, báró Inkey József, Jablonkay Gábor, Jambrikovics László, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, gróf Károlyi Gyuláné, gróf Károlyi Mihály, Kenedi Géza, Kicska Emil, Kiss István, Kovács Gyula, Kovács Sándor, Köpe Viktor, Lauschmann Gyula, Legányi Gyula, Leövey Sándor, Lévy József, Lukács József, Madarassy László, Magyary-Kossa Gyula, Maszák Hugó, Méray Irén, Molecz Béla, Nátly József, Pálfi Márton, Pápay József, Papp Gábor, Pap József, Pintér Sándor, Puky József, Pünkösti Mária, Rajner Lajos, Remenár Elek, Schack Béla, Schafarzik Ferencz, Schmidt József, Schulek Géza, Schütz József, Szabó Béla, Szabó Endre, Szabó Imre, Szabó István, Szalay László, legifjabb Szász Károly, gróf Széchenyi Domokos, gróf Széchenyi Sándor, Szent-Ivány Zoltán, Szigetvári Iván, Szilády Aron, Tajthy Ferencz, Thallóczy Lajos, Thirring Lajos, Tolnai Vilmos, Tragor Ignác, Urbányi Karolina, Vághó Ignác, Velledits Lajos, Viszota Alajos, Viszota Gyula, Vörösváry Szigfrid, Vurglich Gusztáv, Wiklund K. B., Zlinszky Aladár, Zoltványi Irén, Zsiros Lajos. Összesen (l. főntebb) 1230 kor.

Pártoló díjat fizetett: Obendorfer József, Reinisch Henrik. Összesen 8 kor.

codex (XI.); *GuaryC.*: Guary codex (XV.); *GyöngyC.*: Gyöngyösi codex (II.); *HorvC.*: Horváth codex (VI.); *KazC.*: Kazinczy-codex (VI.); *KeszthC.*: Keszthelyi codex (XIII.); *KrisztL.*: Krisztina Legenda (VII.); *KulesC.*: Kulcsár codex (VIII.); *LázC.*: Lázár Zelma codex (XV.); *LobkC.*: Lobkowitz codex (XIV.); *MargL.*: Margit Legenda (VII.); *MünchC.*: Münchener codex (I.); *NádC.*: Nádor codex (XV.); *PeerC.*: Peer codex (II.); *PéldK.* = Példák könyve (VIII.); *Píry hártya* (XV.); *PożsC.*: Pozsonyi codex (XIII.); *SzékelyudvC.*: Székelyudvarhelyi codex (XV.); *TelC.*: Teleki codex (XII.); *ThewrC.*: Thewrewk codex (II.); *TihC.*: Tihanyi codex (VI.); *WeszprC.*: Weszprémy codex (II.); *WinklC.*: Winkler codex (II.); *VírgC.*: Virginia codex (III.); *VitkC.*: Vitkovics codex (VII.).

CzF.: Czuczor G. és Fogarasi J., A magyar nyelv szótára 1862—74.

DuC.: Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis.

Fog.: Fogarasi J. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.

FUF.: Finnisch-ugr. Forschungen. Szerk. Setälä Emil, Krohn Károly és Wichmann György.

Hartl.: Szókönyv, 1827. Kiadta Hartleben K.

Hierolex.: Hierolexikon, írta Nagy János, 1845.

Kass.: Kassai József, Magyar-diák szókönyv 1833—5.

KB.: Kelemen Béla, Magy. és Ném. kézi szótár, 1901 és 1904.

Kreszn.: Kresznerics Ferencz, Magy. Szótár, 1831.

MA.: Molnár Albert, Dictionarium, 1604, 1611, 1621, 1708.

Márt.: Márton J. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.

MNy.: Magyar Nyelv. Kiadja a Magy. Nyelvtud. Társaság.

MTsz.: Szinnyei József, Magy. Tájszótár. 1901.

Murm.: Murmellius lat.-magy. szójegyzéke. (Kiad. Szamota I.)

MUSz.: Budenz József, Magyar-ugor szótár.

Ny. Ért.: Értekezések a nyelvtud. köréből. M. Tud. Akadémia.

NyFüz.: Nyelvészeti Füzetek, szerk. Simonyi Zsigmond.

NyK.: Nyelvtudományi Közlemények.

Nyr.: Magyar Nyelvőr.

NySz.: Nyelvtörténeti Szótár, szerk. Simonyi Zs. és Szarvas G.

NyÚSz.: Szily Kálmán, Magy. Nyelvújítás Szótára, 1902, 1908.

OklSz.: Szamota-Zolnai, Magyar oklevél-szótár.

PP.: Páriz-Pápai, Dictionarium, 1708.

PPB.: Páriz-Pápai-Bod szótára, 1767.

Schl.: Sehlägli szójegyzék (kiad. Szamota I.).

SermDom: Sermones Dominicales. Kiadta Szilády Áron, Budapest, 1910.

SimB.: Simonyi Zs. és Balassa J., Magy. és Ném. Szótár, 1899—1901.

SI.: Toldalék a Magy.-Diák szókönyvhöz, Sándor Istvántól, 1808.

SzD.: Kisdéd szótár Baróti Szabó Dávidtól, 1784 és 1792.

Sziksz.: Szikszai Fabriczius szójegyzéke, 1590. (Kiadta Melich J.)

TMNy.: Simonyi Zs. és Balassa J. Tüzetes magyar nyelvtan.

Tsz.: Magyar tájszótár (1838).

Tzs.: Magy. Tud. Társ. Zsebszótára 1835 és 1838.

UgAl.: Budenz József. Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana.

HANGJELEINK.

I. A magyartól eltérő jelek: t = magy. *ty* | \bar{t} = magy. *gy*
 w = angol *w* ebben: *way* | θ = angol *th* ebben: *think* (zöngétlen)
 δ = angol *th* ebben: *that* (zöngés) | G, D, B = zöngétlen g, d, b | \check{s} =
magy. *s* | s = magy. *sz* | \check{S} = *sj*-forma hang | \acute{s} = *szj*-forma
hang | \check{z} = magy. *zs* | \check{Z} = *zsj*-forma hang | \acute{z} = *zj*-forma hang |
 χ = német *ch* ebben: *ich* | χ = német *ch* ebben: *ach* | γ = az
előbbinek zöngés párja (újgörög γ) | l = olasz *gl* ebben: *figliò* |
 $ú$ = magy. *ny* | \bar{l} = magy. *n* ebben: *engem*, hang (tkp. =
árgem, hárg) | \acute{e} = *tš* (l. fönebb) | \acute{e} = magy. *cs* | \acute{c} = *tš* (l.
fönebb) | \acute{s} = *dz* | \acute{s} = *dž* (l. fönebb) | \acute{s} = magy. *ds* | \acute{s}' =
dž' (l. fönebb) || a = német *a* ebben: *hat* | a = magy. *a* ebben:
vas | \bar{a} = magy. *e* ebben: *el, erő* | e = magy. *ë* ebben: *még* |
 \bar{i} = mélyhangú *i* (*i* hátrahúzott nyelvvel ejtve) | e = mélyhangú
 \bar{e} (\bar{e} hátrahúzott nyelvvel ejtve) | \bar{o} = tökéletlenül képzett \bar{e} -féle
hang | \bar{o} = tökéletlenül képzett e -féle hang. A magánhangzók
alatt a \bar{a} és \bar{a}' jelek az illető hangzóknak a rendesnél vala-
mivel nyiltabb, ill. zártabb ejtését jelentik.

II. Mellékjelek: \bar{a} rövid (magánhangzó) | \bar{a} hosszú (magán-
hangzó) | \bar{a} = orrhangú magánhangzó pl. \bar{a}, \bar{a} (francia *entrée*,
fin = $\bar{a}tr\bar{e}, f\bar{a}$) | \bar{a} = főhangsúly, pl. *ne'kem* | \bar{a} = mellék-
hangsúly, pl. *bol'dogsá:ga*.

Hangjeleink használatának szemléltetésére néhány sornyi
közismert magyar szöveget közlünk, átírásban:

$\bar{h}\bar{o}'\bar{s}\bar{v}\bar{e}\bar{r}\bar{t}\bar{o}\bar{l}$ $\bar{p}\bar{i}'\bar{r}\bar{o}\bar{s}\bar{u}\bar{l}$ $\bar{d}\bar{a}'\bar{s}\bar{t}\bar{e}\bar{r}$, $\bar{s}\bar{o}'\bar{h}\bar{a}\bar{i}\bar{t}\bar{r}\bar{a}$ $\bar{k}\bar{o}'\bar{s}\bar{o}\bar{n}\bar{t}\bar{l}\bar{a}\bar{k}$, $\bar{n}\bar{a}'\bar{m}\bar{z}\bar{a}\bar{t}\bar{i}$
 $\bar{n}\bar{a}'\bar{d}\bar{l}\bar{e}\bar{t}\bar{u}\bar{n}\bar{k}$ $\bar{n}\bar{a}'\bar{t}$ $\bar{t}\bar{a}'\bar{m}\bar{a}\bar{t}\bar{o}\bar{j}$ $\bar{m}\bar{o}'\bar{h}\bar{a}\bar{r}$!

VIII. ÉVFOLYAM.

1912. MÁRCZIUS.

3. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

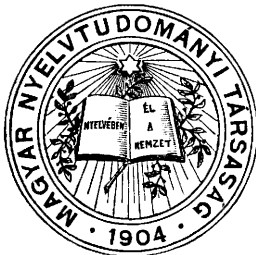
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

73. FÜZET

1912. MÁRCZIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1912.

TARTALOM.

	Lap
A magyar magánhangzók történetéből, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	97
Ludas, <i>Kertész Manó</i> -tól	106
Kazinczy Ferencz nyelvújítása, XXIV. <i>Simai Ödön</i> -tól	109
Arany-magyarázatok, <i>Lehr Albert</i> -tól	117
Szó- és szólásmagyarázatok: Bog és családja, Bibasz, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Rokon, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól; Életpuszta, <i>Trencsénij Károly</i> -tól; Még egyszer a fulákról, <i>Melegdi János</i> -tól	119
Névmagyarázatok, <i>Pais Dezső</i> -tól	124
Nyelvtörténeti adatok, <i>Melegdi János</i> -tól és <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	126
Különfélék: A Thomsen-ünnepről és az Emlékkönyvről, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Vác = Voác, <i>Melegdi János</i> -tól; Az észtek neve, <i>Bán Aladár</i> -tól; A Bécsi-codex forrása, <i>Szerk.</i> -tól; A Calepinus-szótár kiadásaihoz, <i>Firtos Ferencz</i> -tól	131
Rovás, <i>Trencsénij Károly</i> -tól és <i>Szily Kálmán</i> -tól	135
Népnyelv, <i>Tömörkény István</i> -tól és <i>Túri Mészáros István</i> -tól	138
Társasági ügyek: Választmányi ülés 1912 január 23-án, Jelentés a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárának megvizsgálásáról	141
Levélszekrényünk: 16—22	142
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Fizetők.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát, legegyszerűbben a januári füzethez mellékelt postalványon, a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

VIII. ÉVFOLYAM.

1912. ÁPRILIS.

4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

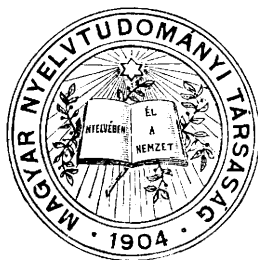
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

74. FÜZET

1912. ÁPRILIS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1912.

TARTALOM.

	Lap
A tövégek palatalisatiójáról, <i>Melich János</i> -tól	145
Ludas, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól	157
Arany-magyarázatok, <i>Lehr Albert</i> -tól	164
Fattyú, <i>Kräuter Ferencz</i> -tól	172
Szó- és szólásmagyarázatok: Budapest, <i>Putnoki Imré</i> -tól; Még egyszer a „c'ohoccal” szóról, <i>Firtos Ferencz</i> -tól	172
Nyelvtörténeti adatok, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	176
Különfélék: Földi János Magyar Grammatikája, <i>Simai Ödön</i> -tól; A mi édes magyar nyelvünk, <i>H. A.</i> -tól; <i>Krisztkindli</i> , — <i>gdi</i> -tól . . .	177
Né nyelv, <i>Túri Mészáros István</i> -tól	187
Társasági ügyek: Közgyűlés 1912 január 23-án, Titkári jelentés 1911-ről	189
Levélszokrányunk: 23—25	192
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. — Hangjeleink.	

Értesítés.

* A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát, legegyszerűbben a januári füzethez mellékelt pósta-utalványon, a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

HANGJELEINK.

I. A magyartól eltérő jelek: *t* = magy. *ty* | *d* = magy. *gy* | *w* = angol *w* ebben: *way* | *ð* = angol *th* ebben: *think* (zöngétlen) | *ð* = angol *th* ebben: *that* (zöngés) | *G, D, B* = zöngétlen *g, d, b* | *š* = magy. *s* | *s* = magy. *sz* | *š* = *sj*-forma hang | *ś* = *szj*-forma hang | *ž* = magy. *zs* | *ž* = *zsj*-forma hang | *z* = *zj*-forma hang | *χ* = német *ch* ebben: *ich* | *χ* = német *ch* ebben: *ach* | *γ* = az előbbinek zöngés párja (újjörög *γ*) | *l* = olasz *gl* ebben: *figlio* | *ny* = magy. *ny* | *y* = magy. *n* ebben: *engem*, hang (tkp. = *árgem, hárg*) | *č* = *tš* (l. fönebb) | *č* = magy. *cs* | *č* = *tš* (l. fönebb) | *z* = *dz* | *z* = *dž* (l. fönebb) | *z* = magy. *ds* | *z* = *dž* (l. fönebb) || *a* = német *a* ebben: *hat* | *ā* = magy. *a* ebben: *vas* | *ā* = magy. *e* ebben: *el, erő* | *e* = magy. *ë* ebben: *még* | *i* = mélyhangú *i* (*i* hátrahúzott nyelvvel ejtve) | *e* = mélyhangú *ë* (*ë* hátrahúzott nyelvvel ejtve) | *ə* = tökéletlenül képzett *ë*-féle hang | *ə* = tökéletlenül képzett *e*-féle hang. A magánhangzók alatt a *˘* és *˙* jelek az illető hangzóknak a rendesnél valamivel nyiltabb, ill. zártabb ejtését jelentik.

II. Mellékjelek: *˘* rövid (magánhangzó) | *˙* hosszú (magánhangzó) | *ˆ* orrhangú magánhangzó pl. *â, ä* (francia *entrée*, fin = *âtrē, fä*) | *ˆ* főhangsúly, pl. *ne'kem* | *ˆ* mellékhangsúly, pl. *bol'dogsá:ga*.

Hangjeleink használatának szemléltetésére néhány sornyi közismert magyar szöveget közlünk, átírásban:

hő'švėrtől pi'rošuld dā'stēr. šō'hājtvā kō'söntlāk, nā'mzüti nā'dlētünk nā't tā'mütőjü mo'hāj!

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gyula.** *Nyelv emlékeink a könyvnyomtatás koráig.* A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Ára 40 fillér.
2. sz. **Szily Kálmán.** *A mágnás-czím a magyarban.* Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
3. sz. **Pápay József.** *Reguly Antal emlékezete.* Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
4. sz. **Balassa József.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** *A magyar táncnyelv.* Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 3 korona.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás. (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Ára 1 korona.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Ára 40 fillér.
10. sz. **Kóssa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1911. (8-r. 54 l.) Ára 80 fillér.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Ára 40 fillér.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) Ára 60 fillér.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Ára 40 fillér.

1912 február 29-ig.

1911-re előfizetett: S.-A. Újhely: Főgimnázium, Vidor Manó.
Összesen (l. 72. füz.) 3955 kor.

1912-re előfizetett: Baja: Főgimnázium, Balassagyarmat: Áll. főgimnázium, Balatonfüred: Áll. polg. fiúiskola, Bártfa: Áll. gimnázium, Bécs: Actien-Gesellschaft Dynamit Nobel, Bécs: Osztrák-magyar bank, Békés-Csaba: Rudolf-főgimnáz., Beregszász: Áll. főgimnázium, Besztercze: Polgári fiúiskola, Besztercebánya: Kath. főgimnázium, Besztercebánya: Áll. polgári iskola, Blanz József, Brassó: Áll. felsőkereskedelmi iskola, Brassó: Áll. főreáliskola, Breznóbánya: Áll. polgári iskola, Budafok: Áll. polgári iskola, Budapest: Angol kisasszonyok, Budapest: Bernardinum, Budapest: Eötvös-kollégium, Budapest: I. ker. főgimnázium, Budapest: III. ker. áll. főgimnázium, Budapest: Kegyesr. főgimnázium, Budapest: VI. ker. főgimnázium, Budapest: VIII. ker. áll. főgimnázium, Budapest: Kőbányai áll. főgimnázium, Budapest: Tisztviselő-telepi Áll. főgimnázium, Budapest: Honv. Minisztérium (6 példány), Budapest: Kegyesr. Kalazantinum, Budapest: Képviselőház könyvtára, Budapest: II. ker. felsőkeresk. iskola, Budapest: VI. ker. felsőkeresk. iskola, Budapest: Ludovika Akadémia könyvtára, Budapest: Ludovika Akadémia parancsnoksága, Budapest: Magyar tisztviselők országos egyesülete, Budapest: Országos Kaszinó, Budapest: Osztrák-magyar bank (2 példány), Budapest: A pesti hazai első takarékpénztár egyesület (20 példány), Budapest: Pesti kereskedelmi Bank (10 példány), Budapest: V. ker. polgári fiúiskola, Budapest: Homok-utcai polg. Fiúiskola, Budapest: Práter-utcai polgári Fiúiskola, Budapest: All. felsőbb leányiskola, Budapest: VI. ker. polg. leányiskola, Budapest: VIII. ker. polg. leányiskola, Budapest: IX. ker. polg. leányiskola, Budapest: II. ker. főreáliskola, Budapest: IV. ker. főreáliskola, Budapest: VI. ker. áll. főreáliskola, Budapest: VIII. ker. áll. főreáliskola, Budapest: Tudományegyetem könyvtára, Budapest: Tudom. egyetem modern philologiai semináriuma, Csikszereda: Főgimnázium, Czepléd: Áll. főgimnázium, Debrecen: Bölcsészeti modern seminárium, Debrecen: Ref. főiskola nagykönyvtára, Debrecen: Áll. főreáliskola, Debrecen: Ref. tanítónőképzőintézet, Dés: Áll. főgimnázium, Eperjes: Angol kisasszonyok, Eperjes: Ev. kollégium, Eperjes: Kir. kath. főgimnázium, Érsekújvár: Kath. főgimnázium, Érsekújvár: R. kath. polg. leányiskola, Esztergom: Főgimnázium tanári könyvtára, Fogaras: Áll. főgimnázium, Gábor Rudolf, Gyöng: Ref. gimnázium, Győr: Főgimnázium, Győr: Benczés székház könyvtára, Győr: Áll. főreáliskola, Hajdunánás: Ref. főgimnázium, Hajdunánás: Ref. főgimn. ifjúsági könyvtára, Halas: Ref. polgári leányiskola, Hód-Mező-Vásárhely: Városi közkönyvtár, Huszár István, Jászberény: Áll. főgimnázium, Kalocsa: Jézus. társasági kollégium, Kaposvár: Somogy vármegye könyvtára, Karczag:

Reform. főgimnázium, Kassa: Prém. főgimnázium, Kassa: Áll. főreáliskola, Kassa: Áll. fels. leányiskola. Kecskemét: Ev. ref. főgimnázium, Kecskemét: Áll. főreáliskola, Keszthely: Kath. főgimnázium, Kilián Frigyes (6 példány), Kisszeben: Kegyesrendi gimnázium, Kisújszállás: Ref. főgimnázium, Kisvárd: Áll. polgári fiúiskola, Kolozsvár: R. kath. főgimnázium, Kolozsvár: Ref. kollégium, Kolozsvár: Unit. kollégium, Komárom: Szent Benedekrend tanári könyvtára, Komárom: Főgimnáziumi Czuczor-önképzőkör, Körmend: Áll. polg. fiú- és leányiskola, Körömczbánya: Áll. főreáliskola, Kőszeg: Főgimnázium, Kőszeg: R. kath. tanítóképző, Kúnszentmiklós: Ev. ref. gimnázium, Léva: Irgalmas nővérek intézete, Liptószentmiklós: Áll. polgári iskola, Losoncz: Áll. főgimnázium, Lőcse: Főreáliskola, Lugos: Áll. főgimnázium, Mármaros-Sziget: Kath. főgimnázium, Marosvásárhely: Ref. elemi és polgári leányiskola, Mezőtúr: Ref. főgimnázium, Miskolc: Kir. kath. főgimnázium, Munkács: Áll. főgimnázium, Nagy Ákos, Nagybánya: Áll. főgimnázium, Nagy-Enyed: Bethlen-kollégium, Nagyszeben: Áll. főgimnázium, Nagyszombat: Érseki főgimnázium, Nagyvárad: Róm. kath. Tanítóképző, Nagyvárad: Ref. tanítónőképző, Nyiregyháza: Evang. főgimnázium, Nyiregyháza: Polg. fiúiskola, Nyitra: Kath. főgimnázium, Pancsova: Áll. főgimnázium, Pannonthalma: Főkönyvtár, Pécs: R. kath. Főgimnázium, Pfeifer Ferdinánd, Pozsony: Kir. jogakadémia, Pozsony: Evang. liceum, Pozsony: Áll. főreáliskola, Pozsony: Áll. polg. fiúiskola, Pozsony: Áll. polg. leányisk. Rezsiczabánya: Polgári fiúiskola, Rozsnyó: Kath. főgimnázium, Sárospatak: Áll. tanítóképző, Schmidt Sándor, Selmezbánya: Kath. főgimnázium, Sepsí-Szent-György: Ref. Székely Mikó-kollégium, Sepsí-Szent-György: Székely Mikó-kollég. ifjús. önképzőköre, Sepsí-Szent-György: Áll. tanítónőképző, Sopron: Benczés főgimnázium, Sopron: Ev. liceum, Sopron: Áll. főreáliskola, Sopron: Áll. felső leányiskola, Sopron: Evang. tanítóképző, Stein János, Sümeg: Áll. elemi iskola, Szarvas: Ev. tanítóképző, Szászváros: Ref. Kun-kollégium, Szatmár-Németi: Ref. főgimnázium, Szatmár-Németi: Kath. tanítónőképző, Szeged: Somogyi könyvtár, Szeged: III. ker. áll. polg. fiúiskola, Székelykeresztúr: Áll. tanítóképző, Székelyudvarhely: Áll. főreáliskola, Székesfehérvár: Cziszt. r. főgimnázium, Szekszárd: Áll. főgimnázium, Szekszárd: Eötvös önképzőkör, Szikrai Odó, Szolnok: Áll. főgimnázium, Szombathely: Kath. főgimnázium, Temesvár: Felsőkereskedelmi iskola, Törökbece: Áll. polg. iskola, Újszentanna: Áll. polgári fiúiskola, Újtorda: Áll. elemi iskola, Ungvár: Kath. főgimnázium, Ungvár: Áll. főreáliskola, Ungvár: Áll. polg. leányiskola, Vác: Siketnéma intézet, Velősi Lipót, Versecz: Áll. főreáliskola, Vidor Manó (2. példány), Zenta: Főgimnázium, Zilah: Ref. Wesselényi-kollégium, Zólyom: Áll. polgári iskola, Zombor: Áll. főgimnázium, Zombor: Városi felsőkeresk. iskola. Összesen (l. 72. füz.) 2160 kor.

VIII. ÉVFOLYAM.

1912. MÁJUS.

5. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

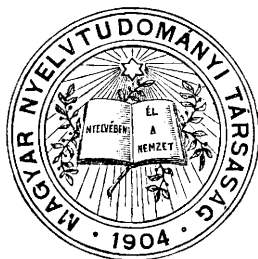
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

75. FÜZET

1912. MÁJUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1912.

TARTALOM.

	Lap
A jáász népnévről, <i>Melich János</i> -tól	193
Rajt, -ról és réá alaktanához, <i>Horger Antal</i> -tól.	199
Az ünnepnapok magyar nevei, <i>Velledits Lajos</i> -tól	204
Kazinczy Ferencz nyelvújítása XXV., <i>Simai Ödön</i> -tól	210
Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai, <i>Viszota Gyula</i> -tól .	214
Arany-magyarázatok XXXIV., <i>Lehr Albert</i> -tól	220
Szó- és szólásmagyarázatok: Bogara van, Feljött a hava, <i>Tolnai Vilmos-</i> től; Budapest, az ország szíve, <i>Putnoki Imré</i> -tól; Parázs, <i>Kräuter</i> <i>Ferencz</i> -tól; Világit, <i>Szily Kálmán</i> -tól.	224
Nyelvtörténeti adatok, <i>Iványi Béla</i> -tól	227
Különfélék: Codex-irodalmunk forrásjegyzéke, Magyar és újmagyar, Kaiblinger Fülöp: Alkotó nyelvtudomány. Ismertetés, — <i>nyi</i> -tól.	230
Rovás: Fulák, <i>Melich János</i> -tól; Még egyszer szemben, <i>Szembeny</i> <i>János</i> -tól	231
Népnyelv, <i>Vargha Damján</i> -tól és <i>Túri Mészáros István</i> -tól	235
Társasági ügyek: Választmányi ülés 1912 február 20-án, Felolvasó ülés február 20-án.	237
Levélszekerényünk: 26—34	238
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Fizetők. — Figyelmeztetés.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdij (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdija, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát, legegyszerűbben a januári füzethez mellékelt póstatulványon, a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

VIII. ÉVFOLYAM.

1912. JUNIUS.

6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

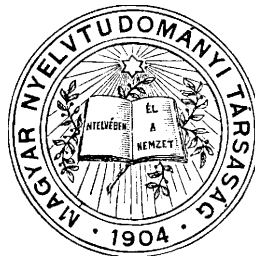
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

76. FÜZET

1912. JUNIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1912.

TARTALOM.

	Lap
Mutatvány a készülő Magyar Etymologiai Szótárból, <i>Gombocz Zoltán</i> és <i>Melich János</i> -tól	241
Az ünnepnapok magyar nevei (folyt.), <i>Velledits Lajos</i> -tól	249
Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai (folyt.), <i>Viszota Gyula</i> -tól	255
A magyar nyelvtudományi irodalom 1911-ben, <i>Hellebrant Árpád</i> -tól	260
Szó- és szólásmagyarazatok: A jász népnévről, <i>Melich János</i> -tól; A borbélyok régi magyar nevei, Veres ének, Versezet, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól; János pap országa, Anyó, <i>Putnoki Imré</i> -tól; Irodalom, Nyék, Serleg és ajak széle közt, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Dicselkedik, <i>Szily Kálmán</i> -tól	262
Nyelvtörténeti adatok, <i>Gyárfás Tihamér</i> -tól és <i>Tr. Z.</i> -tól	269
Nyelvújítási adatok, <i>Simai Ödön</i> -tól	274
Külfönelék: Révai Miklós „Elaborator Gramm. Hung.“-ja történetéhez, Kassai József Magy. Diák Szókönyve történetéhez, Dávid Ferencz: Rövid magyarazat, <i>Sz. K.</i> -tól	277
Burjánirtás, <i>Komáromy Lajos</i> -tól	279
Népnyelv, <i>Túri Mészáros István</i> -tól és <i>Horváth Endré</i> -tól	282
Társasági ügyek: L. Választmányi ülés (1912 június 13.) jegyzőkönyvéből kiírt czikk	285
Levélszekrényünk: 35—45	285
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Fizetők. — Figyelmeztetés.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát, legegyszerűbben a januári füzethez mellékelt postautalványon, a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

1912 április 30-ig

1912-re előfizettek: Arad: Kath. főgimnázium, Áll. fels. leányiskola, Áll. elemi tanítóképzőintézet, Baja: Áll. elemi tanítóképző, Balázsfalva: Gör. kath. főgimnázium, Békés: Ref. főgimnázium, Békéscsaba: Áll. fels. leányiskola, Belényes: Gör. kath. főgimnázium, Beszterce: Ev. szász főgimnázium, Besztercebánya: Ev. algimnázium, Állami fels. leányiskola, Bonyhád: Ev. algimnázium, Brád: Román algimnázium, Brassó: Róm. kath. főgimnázium, Gör. kel. román főgimnázium, Ev. szász főgimnázium, Budapest: Magy. Tud. Akadémia szótári bizottsága, V. ker. áll. főgimnázium, Ev. főgimn. „Arany János-Köre“, Izraelita főgimnázium, László-féle főgimnázium, VIII. Tanárképző főgimnázium, IX. ker. főgimnázium, Kir. József-műegyetem, IV. ker. fels. leányiskola, Lipótvárosi Kaszinó, Magyar Nemz. Múzeum néprajzi osztálya, Mérnök- és Építészegylet, Országos Nőképzőegyesület fels. leányiskolája, Országos Nőképzőegyesület leánygimnáziuma, V. ker. főreáliskola, VI. ker. főreáliskola ifjúsági könyvtára, Csáktornya: Áll. elemi tanítóképzőintézet, Csurgó: Ref. főgimnázium, Áll. elemi tanítóképzőintézet, Debreczen: Ref. főgimnázium, Déva, Áll. főreáliskola, Áll. elemi tanítóképző, Eperjes: Áll. tanítónőképzőintézet, Eger: Kath. fels. leányiskola, Áll. főreáliskola, Erzsébetváros: Áll. főgimnázium, Felsőlövő: Ev. főgimnázium, Fiume: Áll. főgimnázium, Áll. fels. leányiskola, Gyöngyös: Áll. főgimnázium, Győr: Áll. tanítóképzőintézet, Gyulafehérvár: Róm. kath. főgimnázium, Hajdúböszörmény: Ref. főgimnázium, Igló: Ev. főgimnázium, Áll. elemi tanítóképzőintézet, Karánsebes: Áll. főgimnázium, Kiskúnfélegyháza: Kath. főgimnázium, Áll. elemi tanítóképzőintézet, Kolozsvár: Áll. fels. leányiskola, Kőszeg: Ág. ev. fels. leányiskola, Léva: Kegyesr. főgimnázium, Áll. elemi tanítóképzőintézet, Lőcse: Áll. fels. leányiskola, Losoncz: Áll. elemi tanítóképzőintézet, Magyaróvár: Kegyesr. algimnázium, Makó: Áll. főgimnázium, Máramaros-sziget: Ref. főgimnázium, Marosvásárhely: Ref. főgimnázium, Róm. kath. főgimnázium, Medgyes: Evang. szász főgimnázium, Miskolc: Ref. főgimnázium, Modor: Áll. elemi tanítóképző-intézet, Mezőtúr: Áll. fels. leányiskola, Nagykálló: Áll. gimnázium, Nagykanizsa: Róm. kath. főgimnázium, Nagykároly: Kegyesr. főgimnáz., Nagy-kikinda: Áll. főgimnázium, Nagykőrös: Ref. főgimnázium, Nagyszalonta: Közs. főgimnázium, Nagyszében: Ev. főreáliskola, Ev. szász főgimnázium, Nagyvárad: Prem. főgimnázium, Áll. főreáliskola, Nyitra: Róm. kath. fels. leányiskola, Pápa: Ref. főgimnázium, Áll. elemi tanítóképző-intézet, Pécs: Róm. kath. fels. leányiskola, Áll. főreáliskola, Petroszény: Közs. főgimnázium, Podolin: Kegyesr. gimnázium, Pozsony: Kath. főgimnázium, Áll. fels. leányiskola, Privigye: Kegyesr. gimnázium, Rimaszombat: Protest. főgimnázium, Rózsahegy: Kegyesr. főgimnázium, Rozsnyó: Ev. főgimnázium, Segesvár: Ev. szász főgimn-

názium, Sopron: Lähne-féle főgimnázium, Stark Ferencz (2 péld.), Sümeg: Reáliskola, Szabadka: Városi magyar főgimnázium, Szakolca: Áll. főgimnázium, Szászsebes: Ev. algimnázium, Szatmárnémeti: Kath. főgimnázium, Ref. fels. leányiskola, Szeged: Áll. fels. leányiskola, Székelyudvarhely: Ref. főgimnázium, Róm. kath. főgimnázium, Székesfehérvár: Közs. fels. leányiskola, Szemző László, Szentgothárd: Áll. főgimnázium, Szentgyörgy: Kegyesr. gimnázium, Szigeti Pál, Szilágysomlyó: Püspöki gimnázium, Tata: Kegyesr. gimnázium, Temesvár: Áll. főgimnázium, Kegyesr. főgimnázium, Áll. fels. leányiskola, Róm. kath. fels. leányiskola, Áll. elemi tanítóképző, Torda: Unit. gimnázium, Trencsén: Áll. fels. leányiskola, Újpest: Közs. gimnázium, Újverbász: Közs. gimnázium, Veszprém: Kegyesr. főgimnázium, Zalaegerszeg: Áll. főgimnázium, Áll. felsőkereskedelmi iskola, Znióváralja: Áll. elemi tanítóképző-int., Zombor: Áll. főgimn. Arany János-önképzőköre, Zsolna: Áll. főreáliskola. Összesen (l. 73. füz.) 3440 kor.

1912 május 31-ig

Alapítványt fizetett: Herman Ottó 200 kor. Összesen (l. 75. füz.) 9800 kor.

1911-re tagdíjat fizetett: Putnoky Imre. Összesen (l. 75. füz.) 5013 kor.

1911-re előfizetett: Helsingfors: Suomalainen Seminari. Összesen (l. 73. füz.) 3965 kor.

1912-re tagdíjat fizetett: Angyal Dávid, Balogh Péter, Benő Béla, Böhm János (5 kor.), Buzás György, Freund Antal, Fuchs Dávid, Gretzmacher Jenő, Hollósy Kálmán, Körösi Sándor, Mohai Lajos, Móra István, Német Gábor, Nyusztay Antal, Palkovics Sándor, Putnoky Imre, Ravasz Árpád, Sági István, Szolár Ferencz, Téglás Gábor. Összesen (l. 75. füz.) 3515 kor.

1912-re előfizetett: Arad: Áll. főreáliskola, Felső kereskedelmi iskola. Összesen (l. főntebb) 3460 kor.

Figyelmeztetés.

A **Magyar Nyelv** teljes példányaiból némely füzet végkép elfogyott. Most azonban egy teljes példányt (1—70. füzet) ajánlanak föl megvételre. Ára 40 korona.

A „**MAGYAR NYELV**“ legközelebbi füzete szeptember 25-ikén jelenik meg.

1912 április 30-ig

Alapítványt fizetett: Első Magyar Általános Biztosító Társaság
200 kor. Összesen (l. 72. füz.) 9600 kor.

1911-re tagdíjat fizetett: Munkácsi Bernát, Németh Gyula.
Összesen (l. 70. füz.) 5003 kor.

1912-re tagdíjat fizetett: Ágai Adolf, Áldásy Antal, Alexander Bernát, gróf Apponyi Sándor, Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Balagi Aladár, Balogh Jenő, Baloghy Dezső, Bán Aladár, Bánóczy József, Barabás László, Baros Gyula, Baross Lajos, Bartoniek Géza, Bartos Kálmán, gróf Batthyány Gyula, Beke Ödön, Békefi Remig, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Binder Jenő, Birkás Géza, Biró Imre, Bleyer Jakab, Bloch Leó, Bódiss Jusztin, Bodola Lajos, Braun Lajos, Chmillevszky Endre, Concha Győző, gróf Csáky Gyula, Csánki Dezső, Császár Elemér, Csapodi István, Csefkó Gyula, Demeczky Mihály, Dessewffy Arisztid, Dirner Gusztáv, Dittrich Vilmos, báró Dóczy Lajos, Dongó Gyárfás Géza, Donner Károly, Dóry Ferencz, Edvi Illés Aladár, Éles József, Endrei Zalán, Entz Géza, Eösz Ferencz, Eötvös Károly, báró Eötvös Loránd, Erdélyi Lajos, Erődi Béla, Fehér Gyula, Fejérpataky Kálmán, Fejérpataky László, Ferenczi Zoltán, Finály Gábor, Firtos Ferencz, Fischer Károly, Földes Imre, Fraknoi Vilmos, Friedländer Gyula, Fülöp Áron, Gál Gyula, Glatz Ernő, Glósz Ferencz, Gragger Róbert, Grünwald Margit, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Györgyey Miklós, Gyulai Ágost, Haraszi Gyula, Hartyáni Zoltán, báró Hatvany József, báró Hatvany Lajos, Hazay Olivér, Hegedüs István, Heinlein István, Heinrich János, Heltai Lajos, Hodács Ágost, Hodinka Antal, Hoffmann Frigyes, Hómann Bálint, Hornyánszky Gyula, Horváth Endre, Hutyra Ferencz, Imre József, d'Isoz Kálmán, Iványi Béla, Jankovich Béla, Jónás Károly, Karl Lajos, Karlovszky Geyza, Karsa Ferencz, Kéki Lajos, Keresztes Zsigmond, Király György, Kiss József, Klacsó Olivér, Klein Ede, Klemm Antal, Kodály Zoltán, Koch Károly, Kollányi Ödön, Komáromy Lajos, König György, Kónyi Manó, Kornis Gyula, Kovács János, Kövesligethy Radó, Kozma Andor, Kräuter Ferencz, Kunos Ignác, Kürschák József, Lampért Géza, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Lenkei Vilmos, Liebermann Emánuel, Ligeti Jenő, Mader Béla, Mágócsy-Dietz Sándor, Majovszky Pál, Manninger Vilmos,

Marczali Henrik, Martos Ferencz, Méhely Lajos, Melich János, Nagy András, Nagy Gyula, Nagy Károly, Négyessy László, Németh Gyula, Orbán János, Paal Gyula, Pauler Ákos, Pecz Samu, Perczel György, Peredi Géza, Perényi Adolf, Petz Gedeon, Pintér Jenő, Preisz Hugó, Prónay Antal, Pukánszky Mária, Radó Vilmos, Rákosi Jenő, Rákossy Gyula, Ranschburg Viktor, Rátz István, Rédey Tivadar, Réthei Prikkel Marián, Réthy László, Révy Ferencz, Rhousopoulos Rhousos, Riedl Frigyes, Riegler Ernő, Rónay Zoltán, Röser Alfréd, id. Rövid Vozáry Gyula, Rubinyi Mózes, Ruhmann Jenő, Sajó Sándor, Sándor Pál, Scheiber Lajos, Sebestyén Gyula, Sebestyénné Stetina Ilona, Siegescu József, Simai Ödön, Simay-Molnár Aladár, Simonyi Zsigmond, Surányi József, gróf Széchenyi Béla, gróf Széchenyi Gyula, Székely István, Szemkő Aladár, Szilágyi Sándor, Szinkovich Jenő, id. Szinnyei József, Szivós Béla, Sztankó Béla, Szűts Béla, Tagányi Károly, ifj. gróf Tisza Kálmán, Tolnay Kornél, Tomcsányi Mór, Tömlő Lajos, Tordai Ányos, Torkos László, Töry Gusztáv, Trócsányi Zoltán, Vámbéry Ármin, Varga Bálint, Vargha Gyula, Vargha Ilona, Vári Dezső, Varsányi Emil, Végh Arthur, Versényi György, Vikár Béla, Vojnovich Géza, Wartha Vincze, Weszely Ödön, Wlassics Gyula, Zalai Mihály, Zombory László. Összesen (l. 72. f.) 3320 kor.

Az előfizetők névsorának folytatását (l. 73. füzet), helyszüke miatt, a júniusi füzet borítékán közöljük.

Figyelmeztetés.

A Magyar Nyelv teljes példányaiból némely füzet végkép elfogyott. Most azonban egy teljes példányt (1—70. füzet) ajánlanak föl megvételre. Ára 40 korona.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra czimezendő.

VIII. ÉVFOLYAM. 1912. SZEPTEMBER. 7. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

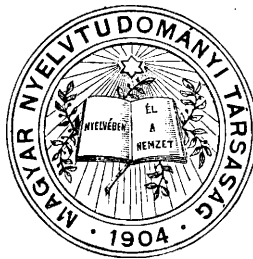
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

77. FÜZET

1912. SZEPTEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1912.

TARTALOM.

	Lap
A magyar ablativus-rag eredete, <i>Szinnyei József</i> -től	289
Mutatvány a készülő Magyar Etymologiai Szótárból (folyt.), <i>Gombocz Zoltán</i> - és <i>Melich János</i> -tól	292
Szint jelentő mellékevek lappangó kicsinyítői, <i>Pais Dezső</i> -tól	300
Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai (folyt.), <i>Viszota Gyulá</i> -tól	308
Kazinczy Ferencz nyelvújítása, XXVI., <i>Simai Ödön</i> -tól	312
Szó- és szólásmagyarázatok: Arasz, Erdő, Ördög, Múlik, Orom, <i>Wichmann György</i> -tól; Egy régi németesség, Bir valamivel, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól; Pesti lélek = beste lélek? <i>Melich János</i> -tól	320
Nyelvtörténeti adatok, <i>Szily Kálmán</i> -tól és <i>Dr. Závodszy Leventé</i> -tól	328
Különfélék: Adalék a magyar mesterszók gyűjtése történetéhez, <i>Heinlein István</i> -tól	331
Népnyelv, <i>Túri Mészáros István</i> -tól és <i>Lehr Albert</i> -tól	334
Levélszekrényünk: 46—50	335
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Mutatvány. — Előfizetési felhívás.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. **Előfizetési ára egész évre 10 korona**; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdij (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „*ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.*”

Mínthogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátrálékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgáltunk, arra kérvén őket, sziveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Ha az évdij október hó 15-ikéig nem érkezik be, ezt olybá fogjuk venni, hogy az illető tag a díjat postai megbízás útján kívánja befizetni.

VIII. ÉVFOLYAM.

1912. OKTÓBER.

8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

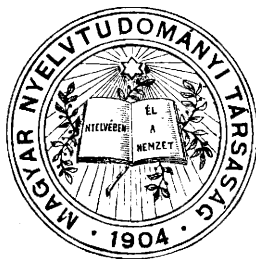
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

78. FÜZET

1912. OKTÓBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1912.

TARTALOM.

	Lap
A magyar Tátra név eredetéről, <i>Melich János</i> -tól	337
Az ünnepnapok magyar nevei (folyt.), <i>Velledits Lajos</i> -tól	344
Kazinczy Ferencz nyelvújítása, XXVII., <i>Simai Ödön</i> -tól	346
Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai (folyt.), <i>Viszota Gyula</i> -tól	350
Arany-magyarázatok, XXXV., <i>Lehr Albert</i> -tól	356
Suhancz és suhanczár, <i>Szily Kálmán</i> -tól	362
Szó- és szólásmagyarázatok: Omsóér, <i>Melegdi János</i> -tól; Fattyú, <i>Alexics György</i> -tól; Erdő, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól; Érzéketlen, <i>Rélhei Prikkel Marián</i> -tól; Szalmaözvegy, <i>Putnoki Imre</i> -tól; A hóke etymológiájához, <i>Pais Dezső</i> -tól	364
Különfélék: Erdősi Sylvester nevérol, <i>Melich János</i> -tól	368
Nyelvtörténeti adatok, <i>Závodszy Leventé</i> -tól, <i>Zsinka Ferencz</i> -tól és <i>Gyárfás Tihamér</i> -tól	369
Nyelvújítási adatok I., Apacs, Gagysta, II., A Magyar Hirmondóból, <i>Sági István</i> -tól	373
Rovás: Szembenyel szemben, <i>Trencsény Károly</i> -tól; Mi ez? <i>K. P.</i> -tól; Az a bizonyos „pösti nyelv“; „Az Ujság“, <i>Zsiros Lajos</i> -tól	376
Népnyelv, <i>Túri Mészáros István</i> -tól, <i>Palkovics Sándor</i> -tól és <i>Csokán Pál</i> -tól	378
Társasági ügyek: Választmányi ülés 1912 márcz. 21-én és ápr. 23-án, Felolvasó ülés 1912 márcz. 21-én és ápr. 23-án	381
Levélszekrényünk: 51—58	382
Borítékon: Értesítés. — Kérelem.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. **Előfizetési ára egész évre 10 korona**; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „*ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.*“

Mínthogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátrálékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgáltunk, arra kérvén őket, sziveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Ha az évdíj október hó 31-ikéig nem érkezik be, ezt olybá fogjuk venni, hogy az illető tag a díjat postai megbízás útján kívánja befizetni.

Előfizetési felhívás.

Egészen a legutóbbi időkig a legrégebb nyomtatott magyar nyelvű könyv *Heyden-Sylvester* „Gyermeki beszélgetéseinek“ 1531. évi kiadása volt. Szerencsés véletlen következtében egyszerre két régebb magyar nyelvű nyomtatvány is előkerült, mind a kettő 1527-ben, Krakkóban jelent meg s Vietor Jeromos sajtója terméke. Az egyik *Heyden-Sylvester*: Gyermeki beszélgetéseinek első kiadása, a másik *Hegendorphinus-Sylvester*: Rudimenta grammatices. A könyvészeti érteken kívül, mely szerint most már majdnem a *mohácsi vész esztendejéből* vannak nyomtatott magyar nyelvű könyveink, rendkívül becses e két mű paedagogiai, irodalomtörténeti, nyelvészeti tekintetben is. Paedagogiai értékük szerint ezek a legrégebb nyomtatott magyar tankönyvek; irodalomtörténeti szempontból pedig azért elsőrendű emlékeink, mert az erasmista mozgalmak szellemi termékei lévén, bepillantást engednek a hazai hasonló törekvések történetébe. Az pedig, hogy a két mű magyar nyelvi anyaga Sylvester Jánostól való, nyelvészeti tekintetben azért fontos, mert az erasmista Sylvester magyar nyelvi törekvéseire tanulságos adatokat nyújt. A két nyomtatvány eme fontosságától áthatva, Semsey Andor fölhívta a M. Nyelvtud. Társaságot, hogy az ő költségén hasonlóan adják ki őket. A Társaság örömmel vállalkozott a kiadásra s megbízta nagyérdemű tagját, Melich János urat a kiadás gondozásával. A munkálatok annyira előhaladtak, hogy a kiadvány már november folyamán megjelenik. Terjedelme 11 ív. Ára **október 31-ig** a Társaság kiadóhivatalánál (Budapest, V., Akadémia-utca 2.) megrendelve: 3 korona. Bolti ára 4 korona lesz.

A „MAGYAR NYELV“ SZERKESZTŐSÉGE.

Mutatvány

a belső lapon hirdetett munkából.

*Cuius post studium, triplex idioma, Victor
Pæoniæ, Helvæ æum, Sarmaticumq; tulit.
Quandoquidem Rhomana phrasis, non semper aperte
Accipit externum, in flexibus, illa, sonum,
Pæoniæ si forte tuas offenderit aures
Errori lector candide paræ precor.
τέλος.*

Pater noster Vngariæ.

Ágyathyank ty wagy mennyei kien zentel
teffye the newed. Zewyen the oza god. tygwen
the akarathod. mytintz menyhen ees fel-
den. Ágyaden napy yleó kényerewnketh ag-
gyad nekewnk ma. ees megh bochasd neke-
wnk my wytethewnketh mytintz myeo
Bochathwnk nekewnk wytethewnketh. ees ne
wygy mynketh kysiretethke. De zakadoz
mynketh gonozthwol. Amen.

Aue Maria.

Ádweéligy Maria/malazethwat killyeo. We
wagyon theweted. The wagy aldoth azony
oknak kezethke. Ees aldoth the myhednek
agywmethe Iesus Christus. Amen.

Cracovie, apud Hieronymum Victorem.

*Anno domini Millesimo Quingen-
tesimo Vigesimo septimo.*

Cum gratia & privilegio.

Mutatvány

a tulsó oldalon hirdetett munkából.

*Cuius post studium, triplex idioma, Victor
Pæonicum, Heluæicum, Sarmaticumq; tulit.
Quandoquidem Rhomana phrasis, non semper aperte
Accipit externum, in flexibus, illa, sonum,
Pæonicum si forte tuas offēderit aures
Errori lector candide paræ precor.
τέλος.*

Pater noster Vngariæ.

Myathyané ty wagy mennyecken zentel
tesyfe the newed. Zewyen the orda god. Wyen
the akara thod. mytinth menyhen ees fel
den. Mynden napy yleo kenyerewnketh ag
gyad nekewnk ma. ees megh bochasd neke
wnk my wytethewnketh mytinth myeo
Bochathwnk nekewnk wytethewnketh. ees ne
wysy mynketh tyfretethke. De zabadoh
mynketh gonodthwol. Amen.

Aue Maria.

Idwestlygy Maria/maladethwat tellyeo. We
wagyon theweted. The wagy aldoth azzony
ofnak kezethke. Ees aldoth the myhednek
gywmethe Jesus Christus. Amen.

Cracouie, apud Hieronymum Victorem.

*Anno domini Millesimo Quingensimo
Vigesimo septimo.*

Cum gratia & priuilegio.

Előfizetési felhívás.

Egészen a legutóbbi időkig a legrégebbi nyomtatott magyar nyelvű könyv *Heyden-Erdösi* 'Gyermeki beszélgetéseinek' 1531. évi kiadása volt. Szerencsés véletlen következtében egyszerre két régebbi magyar nyelvű nyomtatvány is előkerült, mind a kettő 1527-ben, Krakóban jelent meg s Vietor Jeromos sajtója terméke. Az egyik *Heyden-Erdösi*: Gyermeki beszélgetéseinek első kiadása, a másik *Hegendorphinus-Erdösi*: Rudimenta grammatices. A könyvészeti értéken kívül, mely szerint most már majdnem a *mohácsi vész esztendejéből* vannak nyomtatott magyar nyelvű könyveink, rendkívül becses e két mű paedagogiai, irodalomtörténeti, nyelvészeti tekintetben is. Paedagogiai értékük szerint ezek a legrégebbi nyomtatott magyar tankönyvek; irodalomtörténeti szempontból pedig azért elsőrendű emlékeink, mert az erasmista mozgalmak szellemi termékei lévén, bepillantást engednek a hazai hasonló törekvések történetébe. Az pedig, hogy a két mű magyar nyelvi anyaga Erdösi Sylvester Jánostól való, nyelvészeti tekintetben azért fontos, mert az erasmista Sylvester magyar nyelvi törekvéseire tanulságos adatokat nyújt. A két nyomtatvány eme fontosságától áthatva, Semsey Andor fölhívta a M. Nyelvtud. Társaságot, hogy az ő költségén hasonlóan adja ki őket. A Társaság örömmel vállalkozott a kiadásra s megbízta nagyérdemű tagját, Melich János urat a kiadás gondozásával. A munkálatok annyira előhaladtak, hogy a kiadvány már november folyamán megjelenik. Terjedelme 11 ív. Ára október 31-ig a Társaság kiadóhivatalánál (Budapest, V., Akadémia-utcza 2.) megrendelve: 3 korona. Bolti ára 4 korona lesz.

A „MAGYAR NYELV“ SZERKESZTŐSÉGE.

VIII. ÉVFOLYAM.

1912. NOVEMBER.

9. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

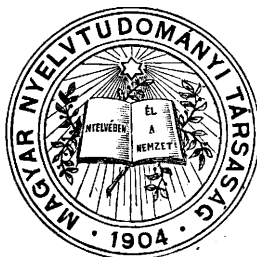
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

79. FÜZET

1912. NOVEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1912.

TARTALOM.

	Lap
A nájnagyobb-féle felsőfokról, <i>Melich János</i> -tól	385
A mi „nincs meg a M. Tájszótárban“, <i>Szinnyei József</i> -tól	389
Az <i>aszó</i> elhomályosult összetételei, <i>Pais Dezső</i> -tól	391
Régi török jövevényszavainkhoz, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	401
Arany-magyarázatok, XXXVI., <i>Lehr Albert</i> -tól	405
Szó- és szólásmagyarázatok: <i>Bútor</i> , <i>Melich János</i> -tól; <i>Bajza</i> , <i>Melegdi J.</i> -tól; <i>Döbög</i> : <i>Katona Bánk</i> bánjához, <i>Ragaszt</i> : <i>Arany János</i> „Első Lopás“-ához, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; <i>Védelem</i> , <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól; Még egyszer „pesti lélek“, <i>Bod Károly</i> -tól; <i>Fattyú</i> , <i>Kräuter Ferencz</i> -tól; <i>Suvanczár</i> , <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	408
Nyelvtörténeti adatok, <i>Pais Dezső</i> -tól és <i>Gyárfás Tihamér</i> -tól	415
Különfélék: A magyar-oláh érintkezések kérdéséhez, <i>Sági István</i> -tól; A nyelvjárás-kutatás módszertanához, <i>Csüri Bálint</i> -tól; A <i>Szepes</i> név eredete, <i>Melegdi J.</i> -tól	419
Népnyelv, <i>Csokán Pál</i> -tól és <i>Szabó Márton</i> -tól	427
Társasági ügyek: Választmányi ülés 1912 június 13-án	430
Levélszekrényünk: 59—64	431
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Fizetők. — Értesítés.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „*ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be*“.

A postai megbízásokat október végén küldöttük szét s a tagok legnagyobb része ez úton be is fizette az évdíjat. Néhány tagtól azonban a megküldött évjegy kiválatlanul érkezett vissza, talán az illető tag lakásváltoztatása, vagy otthon nemléte miatt.

Ezeket tisztelettel fölkérjük, értesítsenek bennünket a ki nem váltás okáról.

VIII. ÉVFOLYAM. 1912. DECZEMBER. 10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

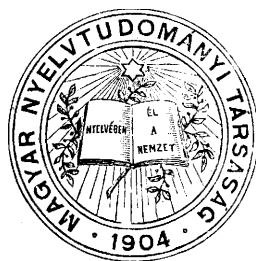
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

80. FÜZET

1912. DECZEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1912.

T A R T A L O M.

	Lap
Szólásmagyarázatok, <i>Kertész Manó</i> -tól	433
Illa berek! . . ., <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól	436
Üsti, <i>Lehr Albert</i> -tól	444
Bolgár-török jövevényszavaink, <i>Horger Antal</i> -tól	446
Szó- és szólásmagyarázatok: Megrágta a szíjat, <i>Lehr Albert</i> -tól; Jótét- lélek, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól; Dugába dől, Serleg és ajak széle közt, <i>Simonfi János</i> -tól; Föltekeri az eszét, <i>Tolnai Vilmos</i> - tól; Tátra — Fáttra, <i>Sági István</i> -tól	458
Különfélék: Erdősi Sylvester nevérol, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozataihoz, <i>Kardos Lajos</i> -tól	462
Levélszekrényünk: 65—70	466
Tartalom	467
Szómutató	472
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A Magyar Nyelvtudományi Társa- ság kiadványai. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság évi közgyűlése.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „*ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be*“.

A postai megbízásokat október végén küldöttük szét s a tagok legnagyobb része ez úton be is fizette az évdíjat. Néhány tagtól azonban a megküldött évjegy kiválatlanul érkezett vissza, talán az illető tag lakásváltoztatása, vagy otthon nem léte miatt.

Ezeket tisztelettel fölkerjük, értesítsenek bennünket a ki nem váltás okáról.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gyula.** *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Ára 40 fillér.
2. sz. **Szily Kálmán.** *A mágnás-czím a magyarban.* Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
3. sz. **Pápay József.** *Reguly Antal emlékezete.* Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
4. sz. **Balassa József.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** *A magyar táncnyelv.* Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** *Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink.* Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 3 korona.
8. sz. **Melich János.** *Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás.* (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Ára 1 korona.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** *Jelentés-tanulmányok.* Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Ára 40 fillér.
10. sz. **Kóssa Gyula.** *Régi magyar gyógyszernevek.* Budapest, 1911. (8-r. 54 l.) Ára 80 fillér.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** *Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz.* Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Ára 40 fillér.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** *A szólásokról.* Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) Ára 60 fillér.
13. sz. **Melich János.** *Nyelvünk szláv jövevényei.* Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Ára 40 fillér.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság

felolvasó üléssel kapcsolatos

===== Évi közgyűlését =====

1913 január 21-én d. u. 6 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghivatnak.

A felolvasó ülés tárgya:

Melich János-tól: A tárgyas igealakok története.

Az évi közgyűlés tárgyai:

Elnöki megnyitó beszéd.

Titkári jelentés a Társaság 1912. évi működéséről.

Tiszti kar és tizenkét választmányi tag választása.

Pénztári jelentés 1912-ről.

Költségvetés 1913-ra.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.

A közgyűlés berekesztése.

Az alapszabályok 11. § c) pontja szerint: „a közgyűlés célterjesztendő mindennemű indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmánynak be kell jelenteni, hogy ez a kérdést alaposan megfontolhassa és véleményét felőle a közgyűlésnek előterjeszthesse. Ha az indítványokat a választmánynak be nem jelentették, tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére marad“.

1912 november 15-ig

Alapítványt fizetett: Vargha Damján, I. részl. 100 korona.
Összesen (l. 76. füz.) 9900 kor.

1911-re tagdíjat fizetett: Darkó Jenő (II. részl. 5 kor.), Gerstner István, d'Isoz Emil (II. részl. 5 kor.), Jakubovich Emil, Rexa Dezső, Vázsonyi Izidor. Összesen (l. 76. füz.) 5063 kor.

1912-re tagdíjat fizetett: Almásy György, Bacsó Gyula, Barabás György, Bárdos Rezső, Boldisár Kálmán, Böhm János (II. részl. 5 kor.), Brunovszky Rezső, Buzás Dezső, Chernel István, Csengeri János, Czeizel János, Czollner László, Danielisz Sándor, Darkó Jenő (I. részl. 5 kor.), Deák Andor, Demicher Vilmos, Erdős Jeromos, Gaal Gaszton, Gábor Ignác, Gärtner Henrik, Géresi Kálmán, Gyárfás Tihamér, György Ferencz, György Lajos, Hajas Béla, Hantal József, Harsányi István, Hellebrant Árpád, Horváth Cyrill, Horváth József, báró Inkey Pál, d'Isoz Emil (I. részl. 5 kor.), Jakubovich Emil, Jászfy Blanka, Kajtár Jenő, Kallós Ede, Kara Ferencz, Kardos Albert, Kégl Sándor, Keleti Jenő, Komjáthy Sándor, Koréh Lajos, Kosztolányi Zoltán, Kovács Dezső, Kováts Gyula, Kóhalmi Mihály, Könczöl József, Krippel Móricz, Kürtessy Rezső, Laban Antal, Leheti Antal, Lipták Pál, Medveczky Károly, Molnár Kálmán, Mórítz Dénes, Munkás László, Nagy Lajos, Nemes Károly, Németh Béla, Némethy Géza, Ojansuu Heikki, Orbán Nándor, Pais Dezső, Pap Illés, Péter Lajos, Polczer Dezső, Polgár István, Pruzsinszky János, Ruisz Gyula, Samu János, Sarudy Ottó, Schmidt Henrik, Schmidt Rajmund, Schubert Anna, Simon Dezső, Simon György, Simonfi János, Sztempák Mariska, Stokka Tankréd, gróf Széchenyi Emil, Szidarovszky János, Sztrokay Lajos, Takács Márton, Takáts Lajos, Tiringer Béla, Tóth Gyula, Trencsényi Károly, Tüdös János, Ujfalussy Viktor, Ujsághy Géza, Vadas Jenő, Varju Elemér, Vetro Lajos, Virág Endre, Viski Károly, Vrányi Teofil, Waisbecker Ede, Wisniewski Antal, Zempléni (Imrey) Árpád, Zolnai Gyula (8 kor.). Összesen (l. 76. füz.) 4498 kor.

1912-re előfizetett: Aszód: Évang. gimnázium, Beregszász: Petőfi önképzőkör, Budapest: IX. ker. főgimnázium önképzőköre, Debreczen: A ref. főgimn. önképzőköre, Eger: Kath. főgimnázium, Eperjes: Kollégiumi Magyar Társaság, Fehértemplom: Főgimn. önképzőkör, Gansel Lipót, Győr: Áll. fels. leányiskola, Halas: Ref. főgimnázium, Helsingfors: Suomalainen Seminaari, Kassa: Múzeum,

Kecskemét: Róm. káth. főgimnázium, Kolozsvár: Áll. polgári fiúiskola, Rákóczi-önképzőkör, Lőcse: Királyi főgimnázium, Kaszinó, Mezőtúr: Főgimn. ifjúsági olvasó, Nagyrőcze: Felsőkeresk. iskola, Nagyszében: Ev. gimnázium, Naszód: Alapítv. főgimnázium, Orosháza: Áll. polgári iskola, Paks: Áll. polgári iskola, Pápa: Szent Benedek-rend tanári könyvtára, Sárospatak: Kollégium könyvtára, S.-A.-Újhely: Főgimnázium, Selmeczbánya: Evang. liceum, Sopron: Magyar Társaság, Szamosújvár: Áll. főgimnázium, Szarvas: Ev. főgimnázium, Vajda-önképzőkör, Szeged: Áll. főgimnázium, Áll. főreáliskola, Fels. keresk. iskola, Szászrégen: Ev. gimnázium, Székesfehérvár: Áll. főreáliskola tanári könyvtára, Szentes: Áll. főgimnázium, Vác: Kegyesr. főgimnázium, Zechmeister Andor. Összesen (l. 76. füz.) 3850 kor.

Értesítés.

A KÉT LEGRÉGIBB MAGYARNYELVŰ NYOMTATVÁNY hasonmás-kiadása, melyre szeptember havában Előfizetési felhívást bocsátottunk ki, november 6-ikán megjelent és mindazoknak, kik az előfizetési összeget (példányonként 3 koronát) a Társaság pénztárához beküldötték, bérmentesen meg is küldetett.

Társaságunk tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői továbbra is 3 korona áron szerezhetik meg, ha ez összeget egyenest Társaságunk pénztárához (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) küldik be.

Bolti ára 4 korona.

A MAGYAR NYELV SZERKESZTŐSÉGE.